VERES PÉTER

VALÓ VILÁG

VERES PÉTER

VALÓ VILÁG

VÁLOGATOTT ELBESZÉLÉSEK

SZÉPIRODALMI KÖNYVKIADÓ
BUDAPEST 1966

© Veres Péter, 1966

Gyepsor

Családi kör

Tíz órakor volt a fröstök, még akkor elmentem hazulról. Odacsavarogtam estig. Egyik-másik kománál kártyáztunk vagy tanyáztunk. Amíg a nap sütött, az utcasarkokon ácsorogtunk. Nézegettük az előttünk elhaladó lányok formáját, menését, és néha hallható megjegyzéseket tettünk rájuk.

Este hazamentem. Édesapám, mint mindig, a sutban ült. „Szél érte", és nyárban a kislócán, télben a sutban ül. Járni nem tud, ellenben borzasztó sokat eszik. Minden válogatás, minden minőségre való tekintet nélkül. Édesanyám, mint mindig, mióta ránk szakadt a szegénység, veszekszik. Mindig avval, aki a közelében van. Most édesapámmal.

– Értse meg kend – mondja neki –, hogy nincs pénzem dohányra. Nem keres kend, hát húzza össze magát. Hónap sütni kell, a sóra valót alig tudtam összecsinálni. A mai két tojast, érti kend? ... a mai két tojást vittem pótlékba ... Mi az istent adjak mán el? Alig van tyúkom, ha ebbül is kipusztulok, nem látok többet sehonnan egy vasat se ... Akkor felakaszthatjuk magunkat a kölykeink felől ... mint szegény János bátyám ... Erzsók is, az a szerencsétlen, soha nem tudja megadni a három pengőmet ... Én nem tudom, kire ütött? ... piszkos is ... kódus is ... nincs beosztása ... Éntőlem pedig nem azt tanulta. Nekem is vót gyerekem, még több mint neki; tizenkét kölyköt hoztam a világra, de nem volt az tetves egy sem! ... De a párnát se adtam el soha a fejük alól, pedig én se örököltem az apámtól ... Ez meg, a fene borítaná be ... mán szégyellek miatta az utcára menni ...

– Ugyan hagyja – szólok közbe, mert ez így megy mindig, már százszor elmondta ugyanezt –, nem olyan világ van most.

Ma nem lehet megítélni az embereket, legfeljebb csak azért, mert gyávák. Ki tud most megélni?

Édesapám fordult most hozzám, halkan, csendesen, felém se nézve, föl se pillantva:

– Neked sincsen dohányod?

Az ember megkérgesedik ebben a világban. Azt akartam mondani, hogy nincs. Olyan magától értetődő ebben a mi fajtánkban, hogy a tehetetlen és munkaképtelen öreg mondjon le mindenről, és igyekezzen minél előbb elpusztulni.

– Van éppen egypár cigarettára való – mondom kelletlenül. – Csavarjak egyet?

– Nem ér a nekem semmit. Tőcsd a pipámba... – És ideadta megfeketedett, büdös, kozmás cseréppipáját.

Édesanyám meg tőzeget és csutkát hozott be. Tüzet csinált a kemence mellett berakott konyhába. Meggyújtotta a lámpát, és odaállította a tűzhely hátuljára. Kis hármas lámpa volt, és azt is sisak nélkül égette, hogy kevesebb petróleum fogyjon.

A zsírba lökött vereshagyma gőze egészen elborította ezt a gyenge világosságot.

– Ugyan – mondom neki –, miért nem teszi rá a sisakot, legalább míg főz, meg eszünk. Inkább azután oltsuk el egészen, és üljünk a setétben... Nem látja, hogy füstöl? Nem érzi, milyen büdös?

– Majd jó lenne még a büdös is!... Te se hozol bele egy negyed petrót se, hát mit követelőzöl? Megleljük a szánkat... nincs mán légy... Én tudom, hogy így meddig eltart egy fél liter petró.

(Hej, boldog idők, amikor még olajjal meg disznózsírral világítottak! Ma olaj nincs, a zsírt meg megennénk!)

Elhallgattam. Igaz, bűnös vagyok. Én volnék a munkabíró, a kereső, a kedvenc, az utolsó gyerek, az öregek gondviselője, s lám, nekem is abból van a zsebemben most is egy fél pakli rossz dohány, amit édesanyám vett a tojás árából. A torkomra szaladt valami, és morgásszerű káromkodásba szabadult ki.

Megfőtt a leves. Lebbencs. Tegnap is az volt, holnap is az lesz. Mindenből kifogytunk már. Krumpli is szűken, káposzta nincs, hízó sincs. Unom ezt a levest. De nagyon éhes vagyok.

Elvetjük a gondját. A máléskenyér dörzsöli az ínyem. Édesanyám még mindig négy kenyeret és egy cipót süt, mint hajdan, mikor még sokan voltunk. Ő azt mondja, így szokta meg. De én tudom, hogy fukar ravaszságból. Ha nagyon megszárad a kenyér, kevesebb kell belőle. A lágy kenyérből édesapám sokat enne. De így fogatlan ínyét kikezdi a száraz kenyér, és beleun a rágásba. Levessel még megjárja, mert beleaprítja a kenyeret, és az jól megázik benne. Édesanyám azt mondja, hogy az csömör, de apám nem szól semmit. Tudomásul vette, hogy neki, a tehetetlennek, nincs többé szava. De vajon mit gondol? Mit gondolhat önmagáról, a világról, édesanyámról, a zsarnokról, és mit gondolhat a gyerekeiről? Kíváncsi vagyok, de sohasem merem megkérdezni. Lehetetlen hozzáférni. Önmagába zárkózott. (Öreg grófokra gondolok, akik nyolcvan éves fejjel irányítják a világot, s ő meg csak alig múlt hatvan.)

Vacsora után édesanyám lesrófolja a lámpát, hogy éppen csak pislogjon, de egyszer csak eszébe jut valami, és hirtelen felcsavarja.

– Nézd csak ezt a levelet... a takaréktól jött.

Elolvasom. Persze. Figyelmeztetnek előre, hogy lejáratkor, ha nem törlesztünk, óvatolnak.

– Roggyon rájuk az ég!... A húgom esküvőjére vettük fel ezt a pénzt, és most nem bírunk vele.

Készülődök. Ez itt kibírhatatlan. Lefeküdnék, de nem bírok aludni úgyse. Édesanyám addig zsörtölődik, amíg el nem fárad. És ha mégis elalszik, akkor meg a csend miatt nem tudok aludni. A húgom és a sógorom a kisházban úgy játszanak, mint a bárányok. Új házasok, az első gyerek még a hasban, a nyáron mind a ketten kerestek, még nincs semmi baj. Behallatszik a kacagásuk és játékuk zaja. Ide be nemigen járnak, mert nem bírják ki az édesanyám nézését és a szemrehányásait. S én se szeretek hozzájuk menni. Öntudatlanul irigylem őket. Én nem tudok megnősülni. Nekem kell a bajokat vállalni. De nem tudok miattuk aludni sem. A játékuk, a kacagásuk kínoz. Képeket látok, amelyek megzavarnak.

Elmegyek... Az utcán találkozom Erzsivel, aki a szeretőm lehetne, de nem merem lekötni, így csak jó pajtásom. A kútra

megy, lassan, sétálva, hogy mennél többet lásson és halljon. Itt ez a szórakozás. Vidáman szólít meg:

– Mi van veled, hékám, de csüng az orrod?

– Hagyd el, a betyár hétszentségit, egyszer úgy elmegyek, hogy híremet se halljátok...

– Na, hát miért?

– Mit magyarázzak? Nagyon jól tudod... annyi a baj!

Egy darabig beszélgettünk mindenféléről, a vizet is meghúzta már, de ahogy száll az este, és följebb jön a hold, úgy zordul az idő. Menni kellene.

– Nem fázol te meg, Erzsi – kérdem tőle. A két karját is húzhatja a két tele kanna.

– Nem – mondja –, nem vagyok én olyan savóvérű.

– Az isten hiszi... Hisz alig van rajtad ruha.

És végigtapogatom legényes ravaszsággal. Olcsó kendője alatt vékony blúz feszül... a karja, a húsa keresztülsüt rajta.

– Ugyan te, ne beszélj bolondságot. Mind így beszéltek, s ha meg férjhez mentek, mindjárt tönkrementek. Ugyi, téli bugyogó sincs rajtad – és végigcsúsztatom a kezem a farán, csakhogy megsimíthassam és megmarkolhassam.

– Na, ne szemtelenkedj! – mondja kedves-tréfásan –, mert lekenek egyet...

– Igazad van, hallod. Nekem nem szabad szemtelenkedni, mert én nem tudok nősülni.

– Nem tudsz? Mért nem tudsz?

– Hát lehet? Mit csináljak az öregekkel... Édesanyámmal nem állja ki még a tulajdon lánya sem... most is haragba vannak... édesapám meg beteg. Ott nem hagyhatom őket, de oda se vihetek senkit... nem is férnénk, de meg... egyszóval na, nem ér az egész semmit!... jobb, ha megyek is már, mert pletyka lesz, ami neked árt.

Erre már ő sem szólhatott semmit, elköszöntünk.

Hová menjek? – még nem volt célom, csak épp eljöttem, hogy otthon ne legyek. Az utcán nem lehet csavarogni, fiúkkal, lányokkal diskurálni, mert hideg van... Eh, gyerünk a legmeszszebbre!... Gábor bátyámék a falu túlsó szélén laknak, oda fogok menni...

Az utca szembefordul a holddal, amerre megyek. Sárgás pofájával a szemembe vigyorog. Gorombának és fanyarnak látom benne az arcot, amilyen magam is vagyok. – Vajon – nevetek fel hirtelen belül – ott is vannak, akik sisak nélkül égetik a lámpát? – Különben azt mondják, már nem laknak a holdban, akkor ugyan csupa szerencsések. Leszámoltak a bajokkal, nem tudnak róluk.

Kutyák ugatnak, rossz kerítéseken keresztül utánam csörtetnek, lánc vagy kolonc csattog utánuk a földön; egyik-másik közel merészkedik, húzom a botom magam után, néha megütök egyet: „favég", „favég" mondja, és iszkol.

Némelyik kisajtóban lány és fiú álldogálnak: egymáshoz simulnak, csókok csattannak, nem érzik a hideget: a szerelem melegíti őket. Az ismerősökre ránevetek, az ismeretleneket nem veszem észre. Az irigységből jóindulatú bölcsesség lesz: legyetek boldogok!

Gábor bátyáméknál nagy füst, gőz, zaj van. A pitvarban már érzik az éppen használatban levő kemence szaga. Vaskályhájuk nincs, mindent a kemencében csinálnak. A hideg miatt ma este is fűtöttek, még van egy kis szalmájuk és száraz tőzegjük, káposztamaradékot melegítenek és krumplit sütnek. Sok a gyerek, és a káposzta az apjuknak kell. Ők még gazdagok, káposztájuk és krumplijuk is van. Sőt disznót is öltek.

Bemegyek, köszönök, fogadják, tudomásul vesznek, de látszik rajtuk, hogy nem sokat törődnek velem. Olyan gyanakvó már az ember, kivész belőle a szívélyeskedés, fél a látogatótól, hogy kérni fog, hogy enni kell neki adni, vagy még azért is, hogy a világ elé viszi a bajait. Csak a gyerekek fognak körül. Nekik a legénybácsi vagyok, aki még megvédheti őket alkalomadtán, és a házasulandó bátya, akinek a lakodalmában majd ők is ott lesznek. Esznek, isznak, táncolnak és cigarettát kapnak.

Ángyó behozza a káposztát, odateszi az asztalra, a kenyér a lócán van, de ő visszavonul a sut szájához, kis székre ül a földön a kosár krumplival. A gyerekek körülveszik. nyüglődnek, marakodnak, hogy jó helyet biztosítsanak. Az apjuk híja őket, hogy melyiknek kell káposzta, de nem megy egyik sem. Jobb sze-

retik a sült krumplit: mennyei eledel. Én a szagát is utálom: marhakrumpli.

Ángyó veszekszik velük:

– Jóska, ne falj úgy, mint egy disznó, jut még, ne féltsd a hasad... Gabri, ne lökd el a jó haját, azt még meg lehet enni; Julcsi, sózd meg, jobb úgy, meg jobban is kívánja a vizet, jobban jóllakol; Böském, kicsim, ezt mér lökted el?... vízízű?... Nem parázs?... Nem baj, annál édesebb – s így tovább. Kotorász a gyorsan ürülő kosárban, s a visszadobott héjakat és a maradékokat eszegeti, úgyhogy kiürül a kosár, s ő csak arra ügyelhetett, hogy valami kárba ne vesszen.

Figyelem és odaszólok neki:

– De hiszen ángyom nem evett, csak beszélt és osztogatott.

– Így szoktam én járni... Meg ne nősülj soha! Ládd, így jár az ember. A kölykök miatt maga nem tud enni.

Nézem a tönkrement szép asszonyt. Úgy ül a kis széken a gyerekei között, mint egy jóindulatú öreg kotló. Az utolsó krumplit höngörgeti a kezében a legkisebbik számára, aki minden áron piros haját akar enni, de azt csak úgy lehet, ha megpuhul és leizzad róla a vékony héja... Az egyik percben ököllel üti tarkón a rendetleneket és a marakodókat, olyan mérges, mint a pulyka, a másik percben már lelkendezve csókolgatja krumplitól és sírástól maszatos pofácskájukat.

Gábor bátyám káromkodik:

– Azt nem értem, hogy lehet valaki olyan marha, hogy ki hagyja a kezéből enni az ételt. Hisz ha azokra számít, megdögölhetne éhen. Megennék azok a tokaji hegyet. Amíg esznek, azért nem eszik, mert nem tud tőlük enni, azután, meg azér, mert új sort követelnének. Így marad mindig éhen...

– Hozzál be szalonnát!... Te vacsoráztál már, öcsém?

– Igen – mondom –, megvolt a miénk...

– Na eriggy csak, eriggy, nekünk se árt meg!... nyomorult káposzta, nem sokat ér, ha kikopik belőle a hús!

– Mintha a szivirül hasítaná – mondja nekem, míg ángyó odakinn jár –, de egyrészt igaza is van. Én nem tudom, honnan az istenből lesz tavasszal kenyerünk és szalonnánk a nyáron? De hát mit csináljunk? Lassan éheztessük döglőre magunkat, vagy

egyszerre roggyík össze minden? Még nekünk van is, de már mindig-mindig szorulunk összébb. Egy huncut vasat nem tudok keresni, hiába csavargok oda egész nap...

– Nem tudsz, mert bamba vagy – vágja oda a belépő ángyó, akiben forrt a düh a szalonna miatt is, amit, ha én nem vagyok, biztosan nem kell behozni. – Varga szomszéd most is jégvágni van, Kovácsék meg tuskózni, csakhogy te nem munka után jársz, hanem kártyázni, meg lebőcsölni, mert az könnyebb...

– Marha, ahova egy ember kell, nem mehet száz... Varga a Krausz jégvermébe vágja a jeget, de legyél nyugodt, nem lát abból Zsófi egy vasat se. Leissza azt a koma, meg leitta már a nyáron. Nem bolond a zsidó, hogy pénzt adjon ki, amikor vannak adósai... De meg mit jár a szád, neked az is baj, ha a kocsmárossal jóba vagyok.

Elég türelmesen beszélt a bátyó. Hálás lehetett ángyó, hogy én ott voltam, mert különben már lezuhogott volna egypár pofon. Semmi se dühíti úgy fel az embert, mint az olyan értelmetlen követelések, amik amúgy is emésztik magát az embert. Ilyenkor okvetlen ütni kell. Vagy elmenni hazulról, de hová már? Nincs pénz és nincs hitel, hogy a kocsmába meneküljünk a házsártos asszony elől.

– Lássák, maguknak még van – szólok közbe, hogy eltereljem a beszédet –, de hányan vannak, akiknek már nincs miből spórolni... Akiknek már a városházán kell kuncsorogni...

– Igen – mondja most hirtelen ángyó –, Erzsók itt volt...

Gábor bátyámnak eltorzult az arca:

– Hát aztán? Adtál neki?

– Hát mit csináljak? Itt rítt, nem ereszthettem el...

– A teremtésedet, nem megmondtam már, hogy senkinek semmit! Sohase adja meg! Ha akarná, se tudná, de nem is akarja... Az egész világnak tartozik!... Nem mindegy, ha most döglenek éhen, vagy majd akkor, ha én mindenből kipusztulok! Azért spóroljak én, hogy majd ővele együtt pusztuljak el? Csak az lesz a vége... Szerencsétlen, élhetetlen alakok, urastól együtt.

Ángyó elpityeredett:

– Mit veszekedik velem, hát tehetek én rula? A maga rokona, ha nem adnék neki, leátkoznának a földről. De nem is lehet azt

elnézni... Bözsi meg Sanyi, a két kisebb gyerek is itt volt vele... rongyosak, meztelenek, éhesek, hát kinek van szíve elnézni? Hétszámra nincs kenyér és zsírozó, csak sült répa, sült tök. Hát ne essen meg az ember szíve?... Ártatlanok...

– Az uraknak nem esik meg, ha látják!...

– Mán ha a szüleik hibásak is... Csak egypár levél száraz tésztához való lisztet meg egy tojást adtam neki, hogy legalább egy kis tésztalevest melegíthessen... De az bánt – fakadt ki sírva –, hogy ő sem tudja tőlük megtagadni. Engem szid, meg ellenük uszít, de ha ő itthon van, ő is csak odaadja...

– Borzasztó – mondom –, hát nem lehet azt látni, hogy mindenkinek egy a sorsa, hogy mindenki odajut, ha okos, ha bolond, ha erős, ha gyenge... Hát nem lehet azt látni, hogy egyenkint mind elpusztulunk, mind földönfutóvá leszünk, mint a bondor az őszi viharban.

– Hát mit tegyünk?

– Meg van adva az út, nagyon jól látják, nagyon jól tudják, ismerik, csak gyávák, hátulkullogók, köntörfalazók, s miközben egymásra agyarkodnak, egymást okolják, egymás ellen spekulálnak, úgy pusztulnak, mint a gazdátlan kutyák!... Élet ez?

A bátyó lehajtotta a fejét. Ángyó szipogott. Nem, nem Erzsókot siratta és nem az Erzsók gyerekeit, hanem a magáét. Reszket a jövőtől, fél az úttól. Az úttól, amely harcos, nehéz. tövises és akaratot követel. Inkább sír. A szolgák lelke sír benne, akik árváknak érzik magukat, ha nincs gazdájuk, aki gondoljon rájuk. Nem meri vállalni a gondot, a felelősséget a sorsáért, az útért. Félti a kényelmét, a nyugalmát, ami már úgy sincs. Amit már megettek a gondok. Az aprók, amik megfojtják az embert.

Nem lehet kibírni. Innen is el kell menni.

A gyerekek a sutban levetkezve zsibonganak. Nem is figyeltek ránk. Még most jóllaktak sült krumplival, de ángyó már látja, hogy meddig... Amikor elköszönök, utánam kiabálnak, hogy ott leszek-e a Szabó Miska lakodalmán. Ők is eljönnek menyasszonyt látni, majd dugjak nekik el kalácsot, sült húst meg süteményt.

– Jó – mondom, és nekivágok a fagyos éjszakának.

A hold most már felülről néz rám. Mintha barátságosabb

volna. Persze, kiadtam a dühöm. Megkönnyebbülten ballagok. A dolgok olyan rosszul vannak, hogy nagyon rosszabbul már nem lehetnek. Ez megvigasztal, ez fölemel.

Nyelvem hegyével fütyörészve megyek hazafelé. A falu már kihalt. Alig van világos ablak. Ott is talán vajúdós asszony vagy keresztelетlen gyermek mellett pislog a mécses. Alszanak a gondok, vagy az álmokban élnek tovább. Mennyi gond a viskókban, és nem akarják látni, hogy mindenkié ugyanaz. Mind a magáéval veszkődik, és nem bír vele . . .

Az Erzsiék ablakánál megállok. Csend van. – Jó volna megsimogatni – gondolom, és szinte emelkedik a karom.

Hazaérek. Minden nyitva. – Mit lehetne innen ellopni – fanyalgok. Kutyánk nincs, rég elvitte a sintér, mert nem fizettük érte az adót . . .

A kis ház ajtajánál megállok. Alszanak. Kijátszották magukat, és most már pihennek. Jóindulatú fölényesség van bennem, gyerekeknek tekintem őket, akiket nem szabad boldogságukban irigyelni. Hadd legyenek boldogak, amíg lehetnek.

Bemegyek. Sötétben lefekszem. De csak nem tudok elaludni. Édesapám horkol. De nem miatta. Izgatott vagyok, ébren álmodok. Egy másik világról, amelyben majd megfojtjuk a gondot.

Hazajött a húgom

Tizenkét éves korában kezdte. Akkor ment el először pesztrának. Kisebb-nagyobb időközöket szolgált, s aztán megint hazajött. Tizenöt éves kora óta mind ritkábban volt itthon. Egypár évben még hazajött marokszedni, hogy közévegyüljön a lányoknak, ismerkedjék a fiúkkal, de mostanában még arra sem. Nincs értelme, hogy három-négy hétig süttesse magát a nappal, izzadjon, szaladgáljon, piszokban fürödjön, lebbencslevesen éljen, lesoványodjon, és a végén a búza, amit megkeres, nem ér annyit, mint amennyit a városban kényelmesebben megkeresett volna. Bár hiszen dolgozni ott is kell, de nem ilyen az. Meg aztán jobb az úri kosztnak a maradéka is, mint a parasztinak a legjava. Mióta meg szobalánnyá léptették elő, azóta éppenséggel irtózott a paraszti élettől.

Csakhogy... Csakhogy a jövő mégis izgatta. S édesanyám is féltette, követelte, hogy jöjjön haza. Az ideje eljár, s férjhez kellene mennie. A fiatalurak simogatásából és a nagyságos urak incselkedéséből nem sülhet ki semmi jó, és főképpen nem lesz belőle jövő. Mert a lánynak a sorsa csak az, hogy férjhez menjen, s aki ettől elkésik, annak nem ér az élete semmit. (Igaz, hogy az asszonyoké sem, de az más kérdés.)

Újévre hát hazajött.

Még akkor este elment a bálba. De persze még egyedül, illetve csak lánytársaságban. Akadtak azért udvarlói, a legények dongták, mint a legyek a mézet, de én láttam, hogy ez nem az igazi. Hogy nagyon finomnak, nagyon városiasnak tartják, akinek már a múltja is bizonytalan. Olyannak gondolják, akivel mindent lehet. S akivel szemben még merészebbek, mint az itthoniakkal, pedig azoknak se nagyon válogatják a mondanivalókat. De azok

legalább visszagorombáskodhatnak, ő azonban nem teheti. Ha nem engedelmes és nem elnéző irántuk, akkor megharagszanak, és azt mondják: „Hű, a Böske, de büszke, de vajon mire?" Ha meg engedelmes, akkor lenézik, rosszul bánnak vele, mindenki lábakapcája lesz.

Másnap panaszkodott nekem, hogy olyan buták ezek az itthoni fiúk, úgy táncolnak, mint a lovak, majd letapossák az ember lábát... És milyen neveletlenek, milyen értetlenek... mennyi marhaságot mondanak...

– Nem az a baj – mondom. – A fiúk mindig ilyenek voltak. Hanem te nagyon elszoktál tőlük. Lásd, a többi lányok föl se veszik. Csakhogy te mán a bótossegédekhez vagy szokva. Azok finoman hazudnak, és jó szagú a zsebkendőjük. Meg tánc közben nem a lábára lépnek a jánynak, hanem a lába közé...

– Ereggy mán te, bolondokat beszélsz!

– Na, tán nem? Láttam, hogy táncolják a vanszteppet.

Az első napokban még úgy bántunk vele, mint valami vendéggel. Úgy „szívem-lelkem" módján. De hát ebbe hamar beleun az ember, és átveszi az uralmat a szürke és durva mindennap.

Pár nap múlva már kezdődtek is a bajok. Ő minden reggel a takarításkor kinyitotta az ablakot szellőzni. Édesanyám restellt neki szólni. De én meg nem állhattam. Irtó hideg volt, tűzrevaló sincs, a szalmakazal az orrára bukott, s azt is besutulta a hó, alig lehet benne egy kis szárazat találni. Egyéb tűzrevaló meg nincs, de pénz sincs.

– Te – mondom neki –, hadd a fenébe ezt az úri divatot, ne ereszd ki a meleget, most fűtöttünk be. Nincs szalma...

– Hát olyan büdös van – mondja. – Lefullad itt az ember...

– Lefullad a fenét! Mióta világ a világ, mindig ilyen büdös házban laktak a parasztok, mégis annyi van belőlük, hogy a fele se kék. Végül is egymást esszük meg. Csak annyi volna nekünk a bajunk, hogy szellőzetlen a házunk!

Elkedvetlenedett, de azért engedett. Nem veszekedett. Hanem, ha tehette, ment hazulról. Egyik-másik jánycimborájához. Meglátogatta azokat, akik már férjhez mentek. Volt olyan hely, ahol báránYos játszadozást, gondtalan boldogságot látott, de a leg-

többnél, ahol már gyerek volt, szegénység, piszok és veszekedés volt. S egyik-másik cimboráján csak csodálkozott. Pár éve még erős, combos, faros, csecses lány volt, s most sovány, görbe, a melle beesett és köhécsel, fáj a háta. Tüdővészes.

S a legények is olyan idegenek. Minden valamirevaló fiúnak van már szeretője, s vele csak tréfálni, játszani, meg „úgy csinálni" szeretnének. Nem veszik komolyan.

A szappanja meg a ruhájának a szaga miatt megint megtámadtam:

– Te – mondom neki –, mosd ki mán ezt a büdös úri szagot a ruhádból... a szappanodat meg kihajintom. Az emberre ráragad, és akármerre megy, megérzik rajta. Úgy szaglik az ember, mint a büdösbogár... vagy mint a görény... Kinevetnek miatta... A jányok meg macerálnak, hogy de úriszagod van, vajon hová jársz? Minek kell az embernek szagának lenni? Micsoda úri butaság ez?

Megsértődött, s még sírt is.

De a legnagyobb baja a koszttal volt. A jó gyomor mindent megemészt, szokták mondani, csakhogy nehéz ám mindent belerakni. Erzsink irtózik a máléskenyértől, feldörzsöli az ínyét és a szájpadlását, hiszen évek óta friss, finom pékkenyéren, zsemlén, kiflin, süteményen él. És hiába mondom neki, hogy a lebbencsleves hasonlít a tehénhúsleveshez, mert hiszen tészta és víz ez is, az is. S nem hiszi el, hogy a vízi cibere ecettel ér annyit, mint a tea citrommal vagy rummal, egyik sem arra való, hogy elhízzon tőle az ember. Hiába mondom neki, hogy az árpakávé jobb, mint a babkávé, mert a kávéban – én olvastam valami újságban vagy kalendáriumban – nincs semmi táplálék, ellenben van benne egy veszedelmes méreg, ami árt a szervezetnek, mert izgatja és idegessé teszi, pedig mink már nagyon is izgatottak vagyunk. A legjobban haragszik azonban az ezerédesre, amit cukor helyett használunk. Azt mondja, fáj a gyomra tőle. Azon erősködik, hogy amit én mondok, az csak olyan beszéd, mókázás, ő inkább hisz az uraknak, egye meg a fene őket, azok tudják, hogy mi a jó meg mi az ártalmas.

Az első napokban még csak megjárta, mert ő is hozott valamit újévre, édesanyám is sütött, hát elélt közöttünk. De néhány

nap múlva már éhezett szegény és fanyalgott. Keveset evett, megsápadt, édesanyám sopánkodott rajta. Hiszen van mit ennünk még nekünk, ha semmi más nincs is, de van kenyerünk, s a paraszt, ha kenyere van, elél rajta. S édesanyám a maga szegénységében igyekezett úgy megcsinálni, hogy ízletes legyen. A káposztát is úgy kimosta, hogy savanyú ne legyen (mert a hústalan koszton élő ember irtózik a savanyútól), és krumplit főzött hozzá németesen. De Erzsinek csak nem ízlett. Azt mondta, vadízű, mert nem húslében főtt meg.

– Igaz – mondom én. – Én se szeretem az ilyen rakott káposztát, hogy egy sor káposzta, azután másik sor káposzta, harmadik, negyedik sor káposzta, amíg tele nem lesz a fazék, Jobb volna úgy, ahogy az urak csinálják: egy sor káposzta, egy sor hús... De hát nem lehet mindenki úr. A pap is azt prédikálta a múltkor...

– Te mindig macerálódol...

– Nem macerálódok én, hallod, de lásd, neked nem ízlik az itthoni élet. Elszoktál tőle. Jobb az urak konyháján. Inkább kezet csókolsz egy büdös nagyságának, csak jól élhess... Na, de hát mink? Nem mehetünk mindnyájan szobalánynak. Aki itthon van, az mind úgy él, mint mink, meg még rosszabbul is. Van, akinek kenyere sincs. És nem ezerédessel, hanem cukorrépával édesítik a paszulyt. De a cukorrépa se az övék, hanem az urasságéból lopják. De mit csináljunk? Te is eladtad magad egy kis jobb kosztért, a másik is, az egyikből szobalány lesz, a másikból szakácsnő, komorna meg dajka meg lovász meg kutyapecér, rendőr, finánc, ispán, csősz, kutyaütő... a frász tudja mi, a többit meg, aki a nehéz munkát végzi, a kenyeret termeli, eheti a fene...

Majdnem összevesztünk. Kicsit kemény és durva voltam, de nagyon bosszantott, hogy még azok is lenéznek bennünket, akik, hogy maguknak könnyebbséget szerezzenek, az urak körül lebzselnek. Ő ezt irigységnek vélte, és neheztelt érte.

Hajnalban arra ébredtem, hogy ég a lámpa, és Erzsink motoz. Fölpislantok, hát szedi a ruháját s pakol. Édesanyám is fönn van, és szipogva segít neki. Sajnálja. Vajon mi lesz vele?

Igen, én is ezt kérdem magamtól: vajon mi lesz vele? De ő

más értelemben. Ő attól fél, hogy nem tud férjhez menni, és rossz lesz, én meg attól, hogy nem fog fölvilágosodni, és elvész a szolgalelkek között. Belőle lesz majd az a jó hűséges Liza, akiről az előkelő regényírók írják, hogy rajongásig szerette imádott kisasszonykáját.

Szombat

Ezeken a júniusi hajnalokon olyan valószínűtlenül korán virrad, de mire a derengő hajnal átvilágítaná a ragadós szemhéjakat, a csordások dudálása átrecseg a rossz ablakokon, és felzavarja az alvókat.

Erzsi néném is ijedten ugrik fel:

– Hű, az ég roggyík rá, most itthon marad a tehén – és papucsba dugja a lábát, s csak úgy egy alsóba szalad az ólba fejni.

A tehén bokáig áll a trágyában, a jászol üres, s az ajtót lesi. Előbb már ennie kell adni, mert nem áll meg, míg feji. Sebtiben hoz egy kis szénát, elébe löki, félrekaparja a trágyát, és hozzáfog a tőgyet mosni.

A tőgyről csurog a trágyalé, a víz egy pillanat alatt vörösbarna lesz tőle. Másik vizet kellene hozni, de a kút odább van, s idő nincs. Megtörli a kötőjével a csecseket, és fej. A rocska szélén barna csíkok futnak le a trágyaleves víztől, és a tejhabban barna foltok mutatkoznak a lecsepegő trágyalétől.

Még fej, de már az utca végén cserget a kondás. Erzsi néni már izgatott, a disznó még nem evett, már nem is tudja kicsepegtetni a tejet, pedig a hátulján adná a tejfölt, kilöki a széket, és szalad a moslékért. A tejet a ház előtt leteszi. A macskák két lábbal felállnak a sajtár szélére, és isszák a tejet. Tudják, hogy nem szabad, de viszont azt is tudják, hogy a gazdasszonynak sok a dolga. – Sicc tel – kiabál rájok – a fene egye ki a béleteket –, és hozzájuk vágna valamit, de hiába kapkod, nem talál semmit. A moslékkavaró fát meg nem meri megkockáztatni, mert majd a sajtárt érné.

Kiborítja a moslékot a vályúba, a nagy sietség miatt jó csomó mellé ömlik (ha ezt János bátyám látná!), és kiereszti a disznót.

Szalad a tejhez, útközben felkap egy csutkaszárat, azt vágja a macskákhoz, de nem éri őket. Beszaladnak a kertbe, fel az eperfára, onnan pislognak vissza, szájukat nyalják, miközben a bajuszuk mozog. A reggeli el van intézve, rendes úton itt úgysem kapnak tejet, mint az uraknál vagy a nagygazdáknál, megennék itt a gyerekek, meg eladnák, ha mégannyi volna is.

A kondás már az utcaajtóban cserget, nem vár tovább, a disznónak menni kell.

De a vályúban még van, s az öreg koca nem akarja otthagyni. Ostor után kap, de nincs kéznél, elhányták a gyerekek. A gádorban a seprő, azt kapja fel, és avval üti a disznót. De a disznó nem akarja otthagyni a vályút, dühében egy nagyot üt rá, hogy a seprő nyele eltörik.

Végül kimegy a koca. A kondás az utcaajtóban várja, s ahogy kilép, a farára húz a hasikarikással. Visítva csavargatja a farkát, és szalad a többi után.

Már jön a csorda is, bőgnek a tehenek, megyen, hogy azt is kieressze.

Míg evvel bajlódik, a tyúkok meglepik a vályút, és eszegetik a moslékot, amit pedig a malacoknak szánt. De a kutya is előkerül a szín alól, a fogát vicsorítja a tyúkokra, és elzavarja őket. Mire Erzsi visszatér, ki van nyalva a vályú.

– Hogy a nyavalya törjön ki – támad a kutyára, és hozzávágja a törött seprőnyelet. Jól találta, a lábát érte, és favégelve biceg a szín alá. Ott leül a Bogár, keservesen néz visszafelé, és a lábát nyalja. Mindegy, az a fő, vetett a hasába valamit. Itt ugyan várhat csontra, még a kenyérhéjat is a disznónak adják. Rendes kutya megél a maga kenyerén, gondolja Erzsi néném, és nemigen ád neki.

A malacok visítanak, már ahhoz kellene látni, de előbb a tejet kellene leszűrnie. Mindjárt jön Schmidtné, a cipész felesége, és szégyellné, ha az meglátná, hogy milyen piszkos a sajtár.

Már nyílik is a kisajtó. Sebtiben kitörli a kötőjével a rocska szélét, és egy mozdulattal meglibbenti a tejet, hogy a trágyaléfoltok elvegyüljenek.

A suszterné nemigen látott meg semmit, ellenben kitapasztalhatatlan kerülő utakon eljut a beszédben oda, hogy a Soltészék

Mariskája csakugyan állapotos, egész jól látszik rajta, a csípője dagad, és a hasa domborodik, azért ereszti le mindig a nagykendőt, mint a sált szokták, és azért jár még most is télikabátban, ha valahova megy. De ő látta tegnap, amikor a cipőjét hazavitte, hogy' áll a teste... Egy alsóban volt... de hiszen már nem is soká viszi...

Erről beszélt egy félóráig. Erzsi néni szívesen, de idegesen hallgatja. – Jól van, egye a fene azt a gögös Soltésznét, hogy ugatott, amikor Sárink megesett, hogy ilyen az egész família... Lám, most az ő lánya is!...

De a hat kis malac az ólban szakadatlanul visít, és egy kis buglyos lány egy ingben – az ing piszkos, földszínű s elöl lucskos is – a háta megett rimánkodik, és a szoknyáját rángatja.

– Anyám, gyöjjék mán... Miska rí... Markó meg odapisilt.

– Megyek mingyán – mondja, és elébe áll a gyereknek, hogy ki ne tudjon bújni, meg ne lássa a suszterné, hogy milyen piszkos.

– Jaj, megyek mán – mondja a suszterné –, nem tartóztatom tovább – és ellohajt. A köcsög lötyög a kezében.

– Egyen meg a fene benneteket, de sok bajotok van – támad a kislányra, és siet befele. – A frász törje ki ezt a Schmidtnét is, hogy elfog a dógomtól, jó, hogy neki csak az az egy nyálas kölyke van...

A gyerek ordít odabenn, de a malacok is ordítanak.

Elébb már azoknak adok – gondolja, és a kamrába indul a moslékért. Kiönti és kiereszti a malacokat. Azután bemegy megszoptatni a kicsit. De elébb a fenekére ver az alvó három évesnek, amiért odapisált.

Míg szoptat, odakinn kiabálás támad. A kis buglyos bement a kertbe az eperfát vallatni, és rosszul tette be a kertajtót. A malacok berontottak, és összegázolták a veteményeket. Szétszaladtak, és nem bírja kihajtani őket. Sír és kiabál ijedtében, hogy nem tudja kihajtani, és azután letagadni, mint szokta, ha mégis észreveszik a kárt.

Lelöki a gyereket a bölcsőbe, az, szájában, az utolsó tejjel, bőgni kezd – és szalad a malacok után. Útközben lead egypár nyaklevest, a lánynak, de nem folytathatja, mert az kiugrik az ajtón.

– Kuss ki, te! Kuss ki, te!... a hideg rázzon ki... megájj, piszok kölyök, majd kapsz te epret... megveretlek apáddal...

Már jól fenn a nap, az utcán az ablakalját kell felseperni, tele van libaganéjjal, megszólják érte az embert.

Mire evvel végez, átjön a szomszédból Baloghné, egy félóráig beszél mindenről, esőről, szárazságról, szomszédokról, közös jó emberekről rosszat, közös haragosokról még rosszabbat... a fene enné meg mán ezt a világot, meg az urakat, akik kormányozzák... alig keres az ura annyit, hogy kenyérre elég legyen, amíg végül kisül, hogy adjon szomszédasszony egy pohár sót, sütne, de nem elég a sója, nincs egy fillérje sem, és restell a boltba úgy menni... pedig adna Krausz... (nem igaz, kimerült a hitele), majd hoz tán ez az ember hónap egypár fillért, és visszaadom... a lisztet is alig tudtam megvenni, fene enné ezt a sok kölyköt, minden héten sütni kell, nem győzöm őket kenyérrel... hogy dögölnének meg ezek a büdös urak is, nem hagyják mán élni a szegény embert...

(Ó, mennyit kell hazudni, hízelegni, másról beszélni annak, akinek kérni kell!)

Az iskolások még alszanak, inkább az apraja kél fel előbb. Azok éhesebbek, meg nappal is többször alszanak.

– Erzsi te! Pista te! Keljetek fel mán... Iskolába...

A kis buglyos is előkerült, elfelejtette a kertajtó-ügyet, és énekelve kiabál.

– Erzsók-berzsók, iskoláré-fáré...

Szerencséje, hogy Erzsi nagyon álmos még, mert megcibálná a csúfolkodásért.

Ébrednek, de pislognak még, leragad a szemük, és gubbaszkodva tovább alszanak.

Erzsi néni otthagyja őket. A kisebb csirkék a kamrában sipítanak, most jut eszébe, amikor a kotlórikácsolást hallja. Most biztosan felugrott az ablakba, és összepiszkol mindent...

A libákat szintén benn felejtette, megyen, azt is kiereszti.

Jól eltelik az idő, a gyerekek nem keltek fel.

– Hogy a fene egye meg az álmos fejeteket ni!... mingyán hét óra... gyertek csak lefele – és lerángatja őket a vacokról. Hozzáfog a kisebbiket fésülni, a nagyobbra meg ráripakodik,

hogy bontsa a haját, de abba kell hagyni, mert a tejet kell már megszedni és feltenni forrni, mert elkésnek az iskolából. – Addig bontsátok a hajatokat! – kiabál az ajtóból vissza.

De azok nem bontják, hanem valami játékon veszekednek, amelynek a tulajdonjoga nem tisztázódott az este, a nagyobbik meg azon nyafog, hogy neki nincs leírva a leckéje, mert nincs pennája.

– Hát hova tetted, a fene borítson be, hisz most adtam rá pízt?

– Elveszett... ellopták...

– Ne, elveszett, ellopták! – és megöklözi a lányt. Az bőg, ordít, a fájdalom százszorosának megfelelő hangon; leömlő piszkos könnyei csatornákat húznak maszatos arcán.

Kimegy, csutkát hoz be, begyújt a katlanba, felteszi a tejet, közben kiabál a lányokra, hogy bontsák már a hajukat, mert ha bemegy, kitekeri a nyakukat.

De azok félnek, hogy fáj, és nem mernek hozzáfogni. Nagyon össze van gubancolódva, és húzza a fésű.

Bemegy, megragadja a nagyobbiknak a haját, és nem hagy neki békét, míg be nem fonja. Azután kiküldi a tejhez, hogy ki ne fusson, pedig az írni akarna a kisöccse pennájával.

A szopós megint felébred. Üvegbe tejet önt, és rábízza a kis buglyosra. (Ez azért buglyos, mert még nem jár iskolába, és sokszor elmarad a megfésülése.) De az mindig másfele bámul, és a többivel egyezik, emiatt mindig kiabálni kell rá:

– Nem jól tartod az üveget te, nem megy neki! – majd meg az a baj, hogy melléfolyik. Végül is megunja tartani, és otthagyja avval, hogy nem kell már neki. De amikor elveszi tőle, a kicsi fülsiketítő ordításba kezd. Hogy elcsitítsa, az anyja itatja meg.

Enni ád nekik, veszekednek, hogy ez az én tányérom, ez meg az én kanalam, egypár nyakleves eligazítja köztük.

Már harangoznak, a gyerekek idegesek, félnek, hogy elkésnek, nem tudnak nyugodtan enni. Kenyeret szel még nekik, belerakja a zacskóba, meg a lányok táskájába, és elereszti őket. A kisajtóban már várják őket a többiek, és azonnal széjjeloszlanak. A testvérek osztályokra, illetve pajtásokra szakadoznak. A kisebbeket kiverik maguk közül.

De most már sepregetni kell, nyolc óra, és meg minden széjjel van. Jól nézne ki, ha valaki jönne. Nem tudna bejönni a szeméttől.

Beletelik egy órába, amíg mindent rendbe hoz, a gyerekeket még nem is mosdatta, s még ő maga nem is reggelizett.

Megissza azt a kis csupor tejet, amit meghagytak a gyerekek, egy szeletke kenyérrel, de már a hátulját annak is meg kellett osztani a gyerekekkel, mert már újra megéheztek.

Most már egy kicsit felszabadul, a gyerekeket is kizavarja az udvar hátuljára, egymásra bízza őket, és hozzáfog a meszeléshez. Olyan törvény, hogy minden rendes asszony bemeszeli szombatonként és felmázolja a konyhát, meg a gádort és az ablakalját, hogy ő sem meri megszegni, ha még annyi dolga van is.

Délfeléig eltart ez, már enni kellene a gyerekeknek adni, de még nem ért rá főzni.

Azok nem is igen törődnek vele, mert ahogy hazaérnek, lehajítják a könyvestáskát, levágnak egy darab kenyeret, és kiussannak játszani. Némelyiket nem is látja estefeléig.

Már meg elfáradt, nem főz. Nem is ér rá, meg a kölykök ellógtak, úgyse szeretik a lebbencset, egyebet meg mit főzzön.

Vág egy kis kenyeret, a kötője zsebébe dugja, úgy tördelgeti, és megyen a kertbe, szed egy kis zöldbabot, hogy vacsorára az apjának mégiscsak főzzön valami ételt.

A kerítésen keresztül találkozik a szomszédasszonnyal, aki szintén zöldbabot szed (mit is lehetne főzni, ami pénzbe se kerül és meg sem mered, mert ki tudja, mikor érkeznek haza).

Eső kék a paszulyra, azon kezdik, s aztán az időjáráson, istenen, urakon, papokon, szomszédokon, rokonokon keresztül elérkeznek Soltész Marihoz, akin, mint a Schmidtné mondja, aki pedig egy ingbe látta (nem is igaz, csak háziruhába, de ki emlékszik már arra, és különben is mindegy) már egészen jól látszik... de vajon kitől?... Na, ha Sós Bandi, attól ugyan nem lát gyerektartásba egy vasat se. Nagy Böskének se fizetett...

Már menne mindegyik, hisz sok dolguk van, a babot is tisztítani kéne, egy csirkét is fogni kéne, mert mégiscsak szerencsétlen szombat esti vacsora volna a zöldbab egy kis hús nélkül az egész heti nehéz munka után. Még egy kis tésztát, valami hamar-

sültet, pitét vagy dubbancsot is kavarni kellene, mert ha a gyerekek meglátják a más kezében, elcseppen a nyáluk érte. Ez is olyan ősrégi szokás, amit nehéz megtörni, legfeljebb odamódosul a dolog, hogy a legolcsóbb tésztát csinálja, amihez semmiféle bolti cikk nem kell, csak egy kis liszt, tej és pár szem ezerédes. Meg még a ruha is a padon beveretlen és foltozatlan, pedig nem tudja őket így holnap tisztába tenni.

Ezt is mind elmondják egymásnak, de mégsem tudják otthagyni a kerítést, mert nincs bátorsága egyiknek sem otthagyni a másikat.

Már a beszélgetésből is kifogynak, újra-újra kezdik, amikor mint valami megváltás, gyereksivítás hangzik.

Szalad oda, hát a nagyobbak magára hagyták a kicsit egy kisszék mellett, magára rántotta, megütötte a lábát, azért ordít.

– Megájjatok, majd adok játékot! – de most nem megy utánuk, hogy megverje őket, hanem felveszi a kicsit, hogy elcsitítsa. De nagyon megüthette magát, mert nem akar elhallgatni. Végül is odaadja neki a mellét. Annak már a szájában a csecs, de még mindig búgat, és ki-kiejti csukló sírása közben. Addig rágja, hogy elfárad bele, és a nagy sírás után csendesen elalszik.

Na, tetőled legalább megszabadultam – gondolja az anyja, és beviszi a bölcsőbe. Egy kendővel letakarja, hogy setétben legyen, és a legyek ne dongják.

De most aztán csakugyan hozzá kell látni a dologhoz. – Fene enné meg ezt a Tóthnét, hogy úgy lefogott! – dörmög magában, s elfelejti, hogy ő éppoly bűnös.

Feltördeli, megtisztítja a babot, közben előkiabálja a buglyost, hogy menjen, keresse meg az iskolásokat, mert dolog van.

Az elmegy, és majd egy jó óra után avval kerül elő, hogy sehol se találja őket, biztosan kimentek a libamezőre labdázni.

– Megájjanak, majd adok én nekik labdázást, csak jöjjenek haza. Megmondom az apjuknak, hogy verje meg őket, mert én már nem bírok vélek... Tudod mit, kisjányom, ereggy el te a boltba, majd te kapsz kalácsot, Erzsiék meg ostort... Jó?

Meghozta a kicsi az élesztőt, s ő bekavarta a pitét. Közben megfogta, megölte és megkopasztotta a csirkét.

Átkozza a kölyköket, amiért épp akkor nincsenek itthon, amikor a legnagyobb szükség volna rájuk. Tűzrevalót is kellene már behordani, fűteni is kellene, de még egy tepsiért is el kellene menni, mert az övé nem elég ennyi kölyökhöz.

A kicsik most már nem tágítanak, érzik, hogy valami sül, de velük csak a baj több.

– Eriggy át, kisjányom, Kovácsékhoz – rimánkodik a buglyosnak –, hozzál egy tepsit. Annak van, az még új menyecske.

De a kislány önget, nem szeret menni. Fél a Kovácsék Jóskájától, mert csúfolta, és az azt ígérte, hogy megájj, gyere minálunk!... Most még arra sem mer menni, mert Jóska az ajtóból lesi, és biztos, hogy megcibálja. Inkább valami ürüggyel elmegy hátra.

Nincs más hátra, Erzsi néninek magának kell menni, pedig Kovácsnétól is olyan nehéz megszabadulni. Már a kezében a tepsi, az ajtókilincset fogja, de meg kell hallgatni, míg Kovácsné elmondja Esztit, az ura húgát, akivel haragba vannak, hogy karácsony hetében esküdtek, nincsenek hathónapos házasok, és megvan a gyerek... Ők azt mondják, idétlen, koraszülött, de én kérdeztem a bábát... nem igaz... kilenchónapos a gyerek... előre csinálták... hogy van pofája a világ elé menni, mikor milyen kényes, gangos jány vót... meg milyen ártatlan, mint valami szűzmária, és ehun van ni...

Viszonzásul Erzsi néni is elmondja Soltész Marit, de aztán szalad is már, mert kifut a pite...

Mire hazaért, a tűz kialudt a csirke alól, a gyerek meg úgy ordít, mint akit ölni akarnak.

– Ereggy be te, ringasd – mordul a buglyosra, de az húzza az orrát. Hogy a fene enné meg azt a nagy büdös jányt, majd adok én neki szombat délután játszani menni...

A kicsi végre avval az ígérettel megy be, hogy ő több kalácsot kap, mint a többi, és hozzáfog ringatni. De nagyon kelletlenül, mert hallik, hogy nagyokat billen a bölcső és a Miska feje néha odakoppan. Nem is hallgat el, hanem még jobban ordít. Fel kellene venni, unja az örökös fekvést, de nem ér rá az anyja.

Melegít egy kis tejet a kemence előtt, az felvegyül pernyével, korommal, szalmaszállal. Piszkos ujjaival kihalássza belőle, és

üvegbe önti. A gyereket ráveszi, hogy itassa meg. Csakhogy tisztába is kellene tenni, biztosan azért ordít. De nem ér rá, mert a kemencében is ég, a pitét is ki kell önteni, és a malacok is ordítanak. – Legalább annak hoznának egy kik dudvát – morogja a nagyobbakra gondolva.

Míg a gyerekkel bajlódik, a kemencében elhamvad, a két kisebb gyerek meg a kemence előtt tüzeskedik. A nagyobbikba belerúg, és kizavarja őket a pitarból. Most már annak az ordítása idegesíti.

– Elhallgass, mert beléd fojtom a szuszt! – kiabál kifele, de az még jobban ordít. A piszkafával megy ki dühében, de a fiú hirtelen kiugrik az utcaajtón és eltűnik.

– A fene egye meg a béleteket, csak enni tudtok, meg kárt csinálni... meg ordítani itt a fülembe, hogy az ember majd megbolondul...

Ebben a pillanatban előkerülnek az iskolások, de mert bűnösek, nem mernek berontani, mint szoktak, hanem kinn az udvaron közömbösen, tettetett ártatlansággal játszani kezdenek.

– Megájjatok, majd ád apátok csavargást!... csak itt nem esztek, ha éhen felfordultok se...

Amilyen dühös, közéjük verne a piszkafával, de most nem ér rá, azok meg nem jönnek ütésközelbe.

– Menjetek csak, tépjetek egy kis paréjt a malacoknak... te meg, Erzsi, tedd tisztába Miskát, oszt vidd ki... Eszti, itt a csirke tepsije, vigyél neki darát... Pista, hídd magaddal azt a büdös Gabri kölyköt, és menjetek, keressétek meg a kislibákat, mingyán este lesz... behajtja a csősz...

Az étel megfőtt, a pite kisült, a gyerekektől nem maradhat, azoknak adni kell, pedig előbb végig kellene verni őket, de nem ér rá, különben is elszállt a dühe... majd az apjuk...

Még mázolni is kell a gádort meg az ablak alját, de már nagyon sietni kell, mert jön a csürhe meg a csorda, jön az ura is, a ruha is a padon még, és ezek a kölykök olyan piszkosak, meg kellene fürdetni őket, így nem adhat rájuk tisztát, mert azonmód piszkos lesz. – Ő maga nem is ér rá enni, pedig még ma

nemigen evett, olyan is, mint egy száraz kóró, fáj a háta, elszíja a gyerek meg a sok dolog. Pár falat pitét beharap, és már keresi a mázolóst.

Alig végzi be, jön a csürhe. Az öreg koca mint egy éhes táltos rohan az udvarra, szalad a vályúhoz, keresi a hasafoltját. Majd lehúzza, amíg kiönti a moslékot.

Jön a csorda is. A tehén bőgve fordul be a kiskapun, itatni is kell, de még a jászol is üres, sőt még a tegnapi trágya is benn van. De fejni is kellene, mert a hosszú napon a tőgye is úgy megtelt, szinte dagadt.

De előbb be kell zárni a disznót, mert az összeront mindent, betör a kertbe, de még a verécét is kirázza, és lehúzza a kenyeret a padkáról, sőt a tűzhelyről az ételt, mint már megtette egypárszor.

Még a malacoknak se adott, visításukkal tele az udvar, már előbb azoknak kell adni.

Alkonyat lesz, mire a fejéshez tud fogni, és setét lesz, mire megfej.

Még fej, amikor kasza, villa csendül az udvaron. Hazaérkezett az ura.

A gyerekek körülfogják, ahogy letette a tarisznyát, a kaszát felakasztotta az eperfára, a villát a gádor sarkába állította – és újságolnak:

– Apám, Erzsi meg kiment a libamezőre labdázni... itt hagyta Misit, oszt rítt... bizony... Kovács Jóska meg meg akar verni...

Ezt a buglyos mondja, de a nagyobbak hallgatnak. Ők bűnösök, nincs mit beszélni. János bácsi is hallgat. Szigorú képet kellene vágni, de a bajusza alatt mosolyog.

Kijön az anyjuk az ólból és kiabál:

– Kötéllel kéne megverni a gyalázatosakat, mert énrám mán nem adnak semmit – és csak azután köszön az urának, de olyan halkan, hogy alig hallik. A csókolózás itt nem divat, különösen a gyerekek előtt még sohasem fordult elő.

De János bácsi nincs verekedős hangulatban, fáradt és kedvetlen, és csak annyit mond:

– Mír nem ütöd őket, mit panaszkodsz nekem... ha én fogok hozzá, azt nem köszönik meg...

– Apám, én jó leszek – mondja a buglyos. – Ugyi, anyám, én jó voltam?...

De azért János bácsi nem ül le. Elmegy megnézi a tehenet. Dörmög, hogy sok széna ki van szórva a jászol mellé, azt már nem eszi meg a tehén, beletapossa a trágyába. A disznó lerángatott az akolról egypár deszkát, nem szegelték fel, most már el is tört, nem is lehet felszegelni, pedig drága a deszka... a malacok alatt bokáig érő pocsolyékos trágya, és a homályban is látja a kertben, hogy megint betörtek... A huncut úristenit – káromkodik –, nem bírtok vigyázni!

Azért ez mégsem olyan igazi harag, szombat este van, nem akar veszekedni. A gyerekek is avval nyerik, hogy csak nem áll ki, amikor hazajön, őket verni.

Behozza a vacsorát, a gyerekek új sort esznek, pedig kiabál az anyjok, hogy ne adjon nekik, hisz dulásig ettek. Azután felmegy a padlásra, leszedni a ruhát.

János bácsi morog, hogy miért nem eszik már, de ő elüti avval, hogy ő már evett, ami pedig nem igaz, és ezt az ura jól tudja. Meghagyja neki a „kolduseryő"-jét, a csirke hátát, amellyel nem szeret bajlódni, mert nincs rajta hús.

Vacsora után megfürdeti a gyerekeknek az apraját, a nagyobbak elmaradnak, mert elálmosodtak, és nem bír velük, ő meg hozzáfog a fehérneműt mángorolni és foltozni. Legnagyobb fia, Jani, már cseléd, annak a ruháját el kell készíteni, hogy reggel kiküldhesse, mert csak két-három hétben egyszer eresztik haza. S menynyit kell rá foltozni, arról ég le a ruha.

A lámpára papírból ernyőt tesz, és mellé ül. S halkan, hogy a gyerekek fel ne ébredjenek, beszélgetni kezd. Elmondja a heti dolgokat, ügyeket-bajokat jószágok és gyerekek körül, s hogy mennyi dolga van és mindig fáj a háta. A kisebb gyerekek mosolyt keltő ügyeskedését, az iskolások okosságát, az öreg koca csínyjeit. Aztán meg elmondja Soltész Marit és Kovács Esztit is.

De János bácsi fáradt, s különben is, mi köze neki Soltész Marihoz meg Kovács Esztihez, elég neki a maga baja és elalszik.

Amikor a tizenegyet veri, felriad, látja, hogy a felesége még mindig varr, odaszól neki szelíden, halkan, kicsit tán kedveskedő hangon:

– Erzsi te, gyere mán feküdj le, az Isten azt a rongyokat, majd meglesz holnap... Mingyán dudál a csordás...

Ebéd a Gyepsoron

A gyepsor a falu szélén van. Előtte szikes mezőség, amelyen mező helyett liba-, disznó- és tehénganéj van. Utóbbiak persze csak amíg megszáradnak, mert akkor a Gyepsor lakói felszedik tüzelni. Igaz, tiltják az urak, különösen a megyeiek, mert soványodik a föld, de mit lehet itt tenni? A Gyepsor ősidők óta innen tüzel, és a község urai meg a legelőbirtokosság gazdái és csőszei nem merik magukra vonni az átkot, ami rájuk hullana, ha szigorúan vennék a törvényt. Valójában ők maguk is, bár félnek a megyei uraktól, de belátják, hogy mivel főzzön a szegény ember, ha még a ganéjt sem szedheti fel. Erdő nincs, fára meg még a gazdának sincs pénze. Így aztán ezt a dolgot, ami igazában lopás volna, ha a tulajdonra vonatkozó törvények érvényesítéséhez volna valakinek bátorsága, el szokták nézni. Vannak még ilyen fordított dolgok itt-ott, hogy a tulajdonosoknak a sajátjuk megvédéséhez, ha volna is hatalmuk, de nincs erkölcsi bátorságuk.

A Gyepsor tulajdonképpen nem egy sor ház, mint gondolni lehetne, mert lassan-lassan kijjebb nőtt. Eredetileg vályoggödrök voltak itt, amelyekben a libák fürödtek, és néha-néha gyerekek fulladtak bele. Időnként az így hasznavehetetlenné vált területet eladogatták olyan embereknek, akik megunták a szüleikkel, anyósukkal vagy testvéreikkel való veszekedést, és építettek ide maguknak egy kis viskót. Ki milyet tudott. A nyomorúságnak is megvannak a változatai. Az itt lakók persze földmunkások, illetve hivatalosan napszámosok. Van azért egy-két burzsuja is a kerületnek. Ezek is mint szegények kerültek ide, s aztán valami módon, amelynek csak az Isten a megmondhatója, aki az embereket állítólag szemmel tartja, összeszedték magukat, s aztán, mert megszokták itt, hát itt maradtak. Főleg azért, mert nagyon sze-

gény emberek között nagyszerű helyzete van egy-két módosabbnak. Mindent olcsóbban vesznek tőlük, és drágábban adnak nekik, mert a szegények bőkezűsége határtalan. Filléreken szégyellnek alkudozni. Viszont a módosaknak meg nem szégyen, mert róluk mindenki tudja, hogy nem az a pár fillér hiányzik nekik. Persze, ezek azért csak olyan gazdák, akik az igaziak között még koldusoknak számítanának.

Vannak itt aztán még olyan módosabbak is, akik azért szeretnek itt lakni, mert innen a legkönnyebb lopni menni. Tehenüket, disznajukat a határból tartják, s ide könnyebb beosonni egy hát lopott holmival, mint a falu közepére. Sunyi kis vedlett napszámosok ezek, mint a többi, de a házuk s az udvaruk tele van. Végig van építve a kushadt viskó vonalában a kerítés mente kisebb-nagyobb ólakkal, amelyek mindegyikében jószág van.

Ezek azonban kivételek. A nagy többség olyan emberekből áll, akiknél nehezebben kerül meg egy malac, mint egy gyerek, s néhol még tyúk sincs, vagy ha akad is egy-kettő, olyan megbecsült jószágok, hogy az ágyra járnak tojni, s kevesebbet éheznek, mint a gazdájuk.

Így van Dankóéknál is. A házuk a Gyepsor egyik legelhagyottabb háza. A faláról lemosta az eső a meszet, a tetőn a gyékény meg-megcsúszva, elül a káka fel van kunkorodva, hátul meg vastag, zöld moha takarja a rothadást. A szegést lehordta a szél, a széldeszkákat elszítta a nap, s mellettük köpü nélküli ócska vasvillák vannak beszúrva, káposztakődarabok vannak ráhajítva a szegésre, hogy el ne hordja a sarkát a vihar. A járókelők, ha idegenek, mindig fel-felnéznek rá, s talán kijjebb is húzódnak, nehogy véletlenül a fejükre essen egy kődarab vagy egy villa. Csak a gyerekek játszadoznak gondtalanul alatta. A macskák, ha szerelmeskedni be akarnak menni, nem kell, hogy a padlásajtóra kerüljenek, amely egyébként szintén ki van fordulva a sarkaiból, s szeles időben kellemetlen nyikorgást csinál, hanem bemehetnek a tetőn is. A padláson persze kis kerek lyukakat vert az eső, ahogy becsepeg, s helyenként már a falban, belül is, meg kívül is, kékesbarna sávokban futnak le a beázás helyei.

Ez a Dankó is napszámos. A rokonai úgy mondják róla, hogy „nem erre a világra való ember". Amin sok mindent értenek, de

főleg azt, hogy nagyon szegény és hogy sok gyereke van. Mert ha igaz is, hogy felelősségérzés nincsen bennük, de valami rokoni összetartozás mégis kötelezi őket. Kellemetlen kötelességek hárulnak rájuk, a lelkiismeretüket háborgatja, s az egész életüket feszélyezi, hogy éhezik, s hogy segíteni kellene rajta, amíg nekik még van valamijük. S aztán, ha gyereke születik, az is nekik baj, ha halottja van, szintén. Ilyenkor nem lehet kibújni. Ezért legcélszerűbb az ilyen rokonnal haragban lenni, mert ez fölmenti az embert a kötelesség alól.

S haragot szerezni nem nehéz. Egypár irigy szó, amit a koldustestvér vagy a felesége kiereszt a száján, vagy egy meg nem fizetett kölcsön meghozza, s azután már nem kell törődni az elveszett emberrel.

Haragra már az is ok volt, hogy elvette ezt az asszonyt, aki – szerintük – lánynak olyan volt, mint egy debella, s asszonynak olyan, mint egy tehén. Évről évre megvan neki a borja, s többnyire lányok. Egyik meghal, a másik megmarad: jut is, marad is.

Dankóné – szegény – valamikor jó testű lány volt, de most már leromlott. Arca fekete-sápadt, szája keserű, s ha sokat beszél vagy veszekedik, a szája széle habzik. Melle kiszáradt, s ha mégis szoptat, mint két túrós zacskó lötyög a hasa fölött. Hasa púpos, mindig mintha állapotos volna, ezt már évek óta nem nagyon lehet rajta észrevenni. Csak azt, hogy már megint szoptat. Hajdani telt lábai most még vastagabbak, dagadtak és visszeresek, szederjes, kék csomók ülnek benne. A szomszédasszonyoknak mégis van lelkük azt mondani, hogy Csöszi Balogh jár hozzá, mióta az ura odavan. Ez a Csöszi egy kis sunyi ember, módos és özvegy, legénykori komája Dankónak, s annyi igaz, hogy néha megáll Dankónéval, és megkérdezi, hogy hogy van.

Dankó ugyanis odavan. Elment a Dunántúlra nyári hónaposnak a legnagyobb lánykájával. Átéhezték a telet, hol volt görhe, hol nem, s mihelyt lehetett, menekült. Legalább ott kosztot kap. Hazaküldeni, persze, nem tud, mert majd ősszel a munka végén fizetnek, de legalább eszik. Hogy Sári hogy él itthon a gyerekekkel, az az ő gondja. Dolgozzon ő is. Ő nem tehet róla. Ő nem oka, hogy nincs kenyér. Annak se, ha nincs munka, és annak se, hogy keveset fizetnek. Ő elment megint dolgozni, és letette a

gondot. Gondolkozzon az asszony. Annak is ő az oka, hogy annyi gyerek van. Más asszony elcsinálja magától, ebből meg úgy folyik, mint az iskolából. Így gondolkozott ott – most jószághoz tették – a messzi sommásságban, és este, ha megetette a jószágot, kiverte a pipáját, betette a bagót, és nyugodtan aludt, amíg nem dudált az elsőbéres. Neki mérik a kommenciót.

Dankóné hát úgy él, mint az égi madarak. Járja a határt. Kölcsönt ő már nem kap, rég túl van a hitelképességen. Napszám nincs, mosás sem igen akad. Nem is igen adnának neki, mert piszkos, talán még tetves is, gondolják a gazdasszonyok és a boltosné nagyságák, nehéz a keze, meg minden, hát inkább csak a fürge lecselocsikat hívják, akik lánykorukban megszokták, hogy kell az úri házaknál dolgozni. Dankóné meg csak napszámoslány volt. Meg aztán még attól is tartani lehet, hogy ellopná a fél kamrát a rongyos és éhes kölykeinek.

Úgy él hát, ahogy tud. Hajnalban fölkel, veszi a zsákot, és kimegy a határba. Egyszer szikfüvet szed, máskor beléndeket, nadragulyát, vadmályvalevelet, mikor minek van az ideje. Ha a meleg záporok kihozzák a gombát, azt szed, nyírás előtt bejárja a birkatelkeket, a juhászok a rühes és beteg birkák faráról levágják és eldobálják a ganéjjal összeszáradt koloncokat, ő felszedi, és meleg vízben kimossa, és eladja a zsidónak a tiszta gyapjút. Aratás után a tarlón szedeget, ősszel a krumpli-, tengeri- és répaföldeken böngészik. Télire meg hazajön Dankó, csinálnak megint egy gyereket, pár hónapig élnek abból, amit hoz, s tavaszig együtt éheznek. Ez így megy évről évre.

Az egészben az a baj, hogy nagy már a verseny. Hajdan az ilyesmi a legszegényebbek kiváltsága volt, ma pedig mindenki ebből akar már élni. Csapatostól özönlenek ki a határba, és elfalják a szegényektől, ami az övék. Sőt vannak kapzsi emberek, akik szekérrel mennek szikfűért és beléndekért, s valósággal letarolják, kirabolják a telephelyeket.

Rendszerint déltájban jön haza. A gyerekei addig ott hancúroznak mosdatlanul, fésületlenül, egy ingben, fél pucéron az udvaron és a gyepen; ha jó meleg van, fürdenek a gödrökben. Ha van kenyér vagy görhe, esznek, ha nincs, várnak, sírnak és

veszekednek. A kicsik a nagyobbakon kuncognak. Szopós most éppen nincs, mert elvitte a bélhurut.

Néha különböző csereüzletekkel szereznek a többitől egy-egy darab kenyeret. Egyik fiú, Pista, egy görhéért tíz cigánykereket vet, pofonokat számoltat le magának, és bizonyos számokig a víz alatt marad, de a lányok nem tudnak ilyesmit. Ilyenkor különben, ha valami kerül, nagy veszekedés van köztük az elosztás körül. A kicsiknek muszáj adni, mert úgy ordítanak, hogy fölverik a Gyepsort, pedig ez ott nem újság. A legszívesebben bezárnák őket a nagyobbak a házba, de nem lehet, mert a kilincs le van törve. Pista különben úgy segít magán, ha valamit szerez, hogy elszalad, ki a határba, a csordakúthoz, és ott eszi meg.

Most beléndeket hozott Dankóné. A napokban zápor volt, és igen buján nőtt egy gulyatelken. Tele a zsákja, még a kötője is megtömve. Alig fér be a kisajtón. Lehet vagy harminc kiló. Ledobja a pitarba, kiteríti a nedves, hűvös földre, leül pihegve a küszöbre, és átkozza a kölyköket a rendetlenség miatt. A nagyobb lányokat, hogy miért nem gondolnak a kicsikre. Összepiszkolnak mindent, csupa büdösség az egész ház. Meg kellene őket verni, de el van fáradva, majd később. Azok meg követelőznek, hogy adjon kenyeret. Nem hiszik, hogy nincs. Fölnyitja nekik a ládát, az egyedüli helyet, ahova még be lehet valamit zárni. Most menni kell, eladni a dudvát, és hozni valami ennivalót. Ő maga is éhes. Két görhét tett a zsebébe, azon volt még máma. S mert nehéz volt a terhe, nagyokat ivott a mezei kutakból.

Veszi hát és viszi a gyógyfüves zsidóhoz. Jó napja volt máma. Hetven fillért keresett. Elhatározza, hogy egye fene, vessük ki a drágát a hasból, és csinál egy kis jobb ebédet. Vesz a székben egy negyed kiló tehénfaggyút – boldogabb időkben szappant főztek belőle –, hozzá tíz deka valódi disznózsírt, olyat, amelyikben a hentes már kolbászt és pecsenyét sütött, nagyon finom ízű és igen olcsó, és főz egy kis jó tört krumplit. Sója, paprikája most van, ami pénze megmaradt, azon meg vesz mindért krumplit, a legolcsóbbikból, a valódi takarmánykrumpliból, abból többre telik. A zsidótól a hentesig pár percnyi az út, ezalatt csinálta meg a számadást, hogy miből mennyire telik a pénzből.

Felfrissülve sietett hazafelé. Még beszélgetni is csak rövid időre állott meg egypár helyen. Magafajta koldusokkal persze, mert vele már nemigen áll szóba másféle ember. Főleg a lelőhelyekről érdeklődtek tőle, de nem árulta el, mert délután még hozni akar egyszer, ha addig ki nem rabolják az ő talált helyét.

Lelkendezve várták otthon. Akár az öreg fecskét az eresz alatt a pocos szájú fiókák.

– Na, menjetek tűzrevalóért, én meg hámozok krumplit – mondta nekik. Azok elszaladtak a mezőre, és szedtek egy-egy kötő vagy csak ingalj ganéjt – némelyiknek nincs is kötője –, retkes térdük és fehérlő combjuk messzire látszott, ahogy felfogva az ingüket, hátrafeszülve cipelték a tüzelőt. Hogy piszkos lesz az ingük, nemigen törődtek vele, mert már amúgy is fekete volt.

Dankóné ezalatt a küszöbön átkozódott. Szidta a boltost, mert rossz krumplit adott. Fekélyes volt és poshadt, felét el kellett hányni, s mire meghámozta, vörös, majd kékesbarna színt játszott. Mindegy, már régen nem ettek meleg ételt, málén é rozskenyéren tengődtek, néha főzött egy kis köménymagos levest, köménymag és zsír nélkül, teát minden nélkül, ezerédessel édesítve, paszulyt hagymával, de zsír nélkül vagy lebbencslevest krumpli és szalonna nélkül. Most jóllaknak egyszer. A faggyúval összesütött pecsenyezsírnak csuda jó szaga volt, betöltötte az utcát. A gyerekek ott lebzseltek a katlan körül, fújták a tüzet, mert nyers volt a ganéj, és füstölt, a szúnyogok lefulladtak volna a pitarban. S minden pillanatban belenyúltak egy csorba szélű fakanállal a kondérba, megnézni, hogy megfőtt-e már. Amit megnéztek, megették félnyersen. Az anyjuk hiába veszekedett rájuk, nem ért semmit. Különben is neki dolga volt. Rendbe hozta a házat és megfésülködött, mert a zsák lecibálta a kontyát.

Közben átjött a szomszédasszony. Az is ilyen szegény, legföljebb, hogy van egy kotlóalj csirkéje, és néhány piszkos csőrű kacsája lézeng a gödrökben, gyerekei nincsenek, de viszont háza sincs, lakó a szomszédház gazdájánál, egy öregasszonynál, aki hat gyereke mellett úgy él, mint az égi madarak, meg mint Dankóné, a határból. A szomszédasszony jobban él, mert az ura is itthon van, és néha mégis keres valamit. Ő is odavolt a határ-

ban, de csak egy hát tőzegganéjt hozott, mert nem talált egyebet. Egy helyen talált egypár bokor szegfűgombát, most aziránt érdeklődik, hogy mennyiért és hol lehetne eladni. Mutatja is a gombát, de biz az nem valami szép. Tehénganéj alatt nőt, túl kövér és nagyon összetört. – Vajon hol lehetne elsütni? – kérdezi, és arról beszél, hogy ő nem enné meg ezt a vacakságot, meg hogy mit tudnak szeretni rajta, hiszen érzik a tehénganéj szaga rajta. Azután ravasz kerülőúton ki akarta venni Dankónéból, hogy hol rakodott meg. De az nem ment lépre. Nem árulta el a lelőhelyét. Nem érdemes cimborát fogni, mert ha csak egy jönne, de az megint hí egy másikat, végül egész banda alakul, s vagy nem jut mindegyiknek, vagy elzavarják őket a csőszök.

Már ennének, de ez a bíbic (így hívják a többiek) nem akar elmenni, a krumpli megfőtt, a gyerekeket alig bírja visszatartani. Ideje volna már, hogy menjen, mert Dankóné restell idegenek előtt enni. Szégyelli a gyerekek falánkságát, a marakodásukat, a silány ételt, meg tudja, hogy nem illik enni, ha a vendéget nem hívhatjuk meg. A szomszédasszony ugyan többször is mondta, hogy csak egyenek, ő már ebédelt, (nem volt igaz, egy szelet kenyeret vágott le), de mégis köntörfalaztak.

Azonban mivel a krumpli nem várhat, mert megmered, és mert már a jó hagymás paprikás, pecsenyeszagú zsírt is rátette, a faggyútepertőt is rászórta, hát csak hozzáfogtak.

A pitar földjén tálaltak. Tavasztól őszig ez az asztal. Ami különben nem fontos, csak legyen mit enni. S az sem, hogy a tálalás csak annyiból állott, hogy a három kisebb gyereknek rakott egy csomót egy összevert lemeztálba, a másik három meg az anyjával a kondérból evett. A kicsik leültek a földre a tányér mellé, de a legnagyobb a lába közé vette, hogy biztosítsa magának a tepertőket meg a kikaparást. Ezen összevesztek. Panaszkodtak az anyjuknak, hogy Böske mind kieszi a tepertőt. Emiatt az anyjuk a fakanállal a fejükre vert egypárat. Piszkos könnyük elvegyült a krumplival.

Megették egy cseppig. Nagy szörnyűségére a szomszédasszonynak, aki kákabélű kis asszonyka volt, idült méhbajjal és rossz gyomorral. S még a kondér alján is összevesztek, hogy ki kaparja ki. A nagy sárga macska, amelyik előkerült valahonnan, s ame-

lyik állítólag egerek helyett a szomszédok csirkéit fogdossa, és az egész környék tejesfazekaiban szokott nyalakodni, télben meg a szalonnákat rágja körül a módosok padlásán, már csak a fekélyes és főtlen krumplikat kapta, amit kihajigáltak.

A gyerekek jóllaktak és elszéledtek. Dankóné is vette a zsákot. Izgatta, hogy valaki rátalálhat a lelőhelyre. A szomszédasszony meg átment a harmadik szomszédba egy módosabb asszonyhoz, és elmésélte, hogy micsoda falás ment végbe Dankóéknál. S együtt állapították meg, hogy nincs mit sajnálni rajtuk, egye meg a fene a bélüket, nincsen beosztásuk, megennék azok a világot. Amikor van, ugyan van, télben meg kornyadoznak...

Tél a Gyepsoron

A Gyepsor előtt magas hóhegyek vannak. Az északi szél ide sodorta a havat az ablakok alá. Kissé kijjebb hányták a fák tövéig, de aztán megint esett, megint elhányták, majd jött a pustolás, és felnövelte magasra az ablakokkal szembe, amelyek különben is alacsonyan vannak. A jövő-menők belől járnak a hódombokon, közvetlen az ablakok alatt. A szekérúton pipiskék sápítoznak: „két szűrt vígy, két szűrt vígy" mondja az egyik. „Egyre se telik, egyre se telik" felel a másik. Ha szekér vagy szánka jön, felugrálnak a hóbuckák tetejére, és onnan sápítoznak. Akár be is nézhetnének az ablakokon, ha nem volnának befagyva. De be vannak, s nemcsak úgy finoman jégvirágozva, mint az úri ablakok, hanem keményen, vastagon dérrel-jéggel béleltek. A belül mindig kiolvadó vizet kék rongyokba csavart szalmacsóvák fogják fel, hogy ne folyjon le a falra.

A szekérút közepén libák ülnek. Tüzespiros lábukat, hogy ne fázzon, maguk alá húzzák. Ha valami lóganéj elpotyog, odarohannak, nagy ricsajt, veszekedést csapnak, s amikor kiszedték belőle, ami ehető, újra leülnek.

A mező egy végtelen hósivatag. Éles kis szél hordja a porhavat, fehéresszürke füst ül a föld felett a porzó hóból. Itt-ott egy-egy kútágas feketéllik a reménytelenül egyhangú tájban. A kunyhók és tanyák azonban már nem látszanak, elnyelte őket a fehér homály.

A csürhe azért kimegy. A szegény malacok ott kornyicsolnak a bokáig érő hóban. Sem lefeküdni, sem megállni, sem legelni nem tudnak. Topognak, szaladgálnak, turkálják a havat, némelyik rág is egy kis hóval kevert fagyos füvet, többen pedig megmegkísérlik, hogy nem lehetne-e megcsalni a kanászt, és haza-

szaladni a jó meleg ólba. Ám ez nemigen sikerül, mert a kondás éber, a puli utoléri őket, s azonkívül, hogy valósággal lefogja és összeharapdálja a bőrüket – a szájában maradt szőrrel soká veszkődik a kutya, míg ki bírja köpni –, még a kondás is odasújt a karikással, ahol – mint mondani szokták – a bolha búvik, s a szegény malac keserves fájdalmában a hóba dörzsöli a farát.

A csürhe nyomán gömbölyödő ganéjgolyók feketednek. Némelyiket élelmes öreg kocák szétdurják, s ha valami ennivaló van még benne, kieszik, de azért marad a varjúknak is, amelyek tisztes távolból, épp hogy az ostor vagy a göröngy ne érje el őket, követik a nyájat.

Ezt kihasználják Dankó Pistáék, és tőrt, vasból való, kétfele nyílós patkányfogó tőrt helyeznek el a hóba. Csalétkül disznóganéjt tesznek, ami jobb, mint a tengeri, mert a tapasztalt öreg varjúk tudják már, hogy nem létezik az, hogy a hó tetején csak úgy egész cső tengerik teremjenek, és nem mennek lépre. Az ügyesen elhelyezett disznóganéj azonban még őket is megtéveszti, és néha sikerül egyet-egyet fogni. S a varjúnak, ezt tudja minden szegény ember, kitűnő húsa van, csak jól meg kell főzni, és erősebb a leve, mint a tyúknak vagy akár a fogolynak, ha nem túl sok lében főzik. A csőrét persze el kell dobni, mert az ganéjos, redves, undorító ránézni, kivált ha öreg.

A Dankóék háza is alig látszik ki a hóból. De van hó még a padláson is. A lyukakon besutult, és takaros kis fúvások vannak a lyukak irányában. Pár zsák csöves tengeri és egy kis nyáron szedett árvaganéj van még fenn, de nem látszik ki a hóból. Az udvaron viszont nincs már semmi. Hátul egy kis dombocska behordva hóval. Itt volt a szalma, de már elfogyott. Az van meg belőle, amit az őszi esők trágyává áztattak. Majd ha a márciusi szelek megfújják, fel lehet fűteni, de addig hiába minden erőlködés.

Hideg van pedig. Tíz-huszonöt fok között váltakozik. A reggeli órákban, napfeljötte előtt, amikor az északi szél a pusztáról megindul, még talán többre is felmenne itt Gyepsor-Szibériában, ahogy a falubeliek elnevezik, ha ugyan volna valakinek hőmérője. Erre azonban ismeretlen szerszám ez, ellenben a reumás és fagyott lábak, vállak, derekak nagyon jól helyettesítik ezt a

műszert, mert mindig megmondják előre, hogy hideg lesz-e vagy esés. Aminek ugyan kicsi haszna van, mert ha hideg van, fázunk, ha esés van, ázunk, de mégis elégedett az ember, ha bevált a jóslás.

Dankó most itthon van. Az őszön hazakerült a sommásságból, azóta nincs semmi dolga. Amikor beállott a fagy, jeget vágott a kocsmárosok jégvermeibe, de aztán, hogy tartós lett a tél, megteltek a vermek, és ennek is vége lett. Különben is a gödröket úgy behordta a hó, hogy azt se lehetne csinálni. A jövő hétre ígérték, hogy az uraságnál körvadászat lesz, ha csak oda be nem fér. Egy kevés búza még van a nyári keresetből, tengeri is a vagyonváltság földről, amely felébe volt adva, s amelyért adót és árendát még sose fizettek. Cukorrépát szedtek az őszön az utakon meg a répaföldeken, krumplit meg a jégvágásból vett egy vékát. Ennivaló hát volna, csak pénz nincs és főleg tűzrevaló nincs.

Hajnali két órakor már fenn volt. Hozzászokott, hogy a jószághoz ilyenkor kell felkelni. De amúgy is se tűzrevaló, se petróleum, hát hamar le szoktak bújni este. Három kisebb gyerek van a vackon, kettő a sutban, egy az anyja lábánál az ágyon, egy meg már, a legnagyobb fiú odavan ingyencselédnek, kosztért és ruháért. Így el van helyezve az egész család.

A dunna kikopott öreg készség. Huzat nincs rajta, csak tokban van. A pehelyt tavaly télen, miután már az összes párnát eladta – egy maradt meg a fejük alatt, az is azért, mert tyúktoll van benne, és nem kellett ingyen se a zsidónak – meglopta belőle, s a nyáron nem tudta visszapótolni. Kevés van hát benne, s az is nedves, galuskás. Dankóné talán tüdőcsúcshurutot vagy tüdővészt hurcol magában, éjjelente izzad, ettől is, de meg ha Dankó felkél, a nagyujjast le kell venni a gyerekekről, és a dunnát rájuk tenni, ilyenkor megesik, hogy összepisálják, mert a napközbe mezítláb járkáló gyerekek nem birják tartani a vizeletet. Összecsomósodik hát benne a nedves pehely, és éjszaka sokat bajlódnak vele, hogy egyenletesen osszák el.

Dankó mondom felébred. A kezével végighúz a nedves dunna tetején, a fal felől olyan dermedt, mintha fagyos volna. Morog magában valamit, de azt csak az Isten értené, az is csak akkor,

ha jól odafigyelne. Fehér, illetve piszkosfehér sapkáját feltolja, mert nagyon átszivalkodott és megnyúlt a nedvességtől, és a fülére sünyölődött. Sapkában hál ugyanis részint a hideg miatt, de részint megszokásból is. Az ágy előtt egy rozoga szék, azon van a gúnyája, az asszonyét felhajítja, az ágy végére, és a kisujjasa zsebéből előkeresi a pipát, azután meg az öngyújtót. A pipát megszortyogtatja, bagó van benne, de benne hagyja. Az öngyújtóval csiholni próbál. De nagyon eljárta a nedvesség azt is, nem akar gyulladni. Végül a kerekét az ágydeszkához nyomja erősen, keményen, hogy a festék ledúródik a deszkáról, és lángra lobban a gyújtó. Rágyújt, de a bagó nem akar égni. Dohánya meg most nincs, talán már nem is lesz, amíg nyúlhajtani nem megy. Legfeljebb, ha itt-ott megkínálja valaki egy pipa dohánnyal.

Egy darabig így kínlódik, de mert nem akar égni, kiveri a bagót, összegyűri és beteszi. Dankóné közben felébred, és veszekedik, de ő nem veszi tudomásul. Szívja a bagót, és nagyot köp. Azután hanyatt fekszik, és hallgat. Mindig így szokott. Hallgat, és nyilván gondolkozik. Hogy mit, azt megint csak az isten tudná, ha kíváncsi volna rá. De az isten, úgy látszik, nem kíváncsi, másnak meg Dankó nem nyilatkozik. Itt-ott amikor dolgozik és jobb kedve van, a komái és társai közt elereszt egy-két szót, amelynek íze és súlya van, és amin nevetni lehet, de ez ritka eset. Nem szokott panaszkodni, keseregni, síránkozni, mint némelyek, különösen a gazdagok, akik szégyellik, hogy érdemtelenül jó sorsuk van, mások meg éheznek.

Így hallgat máskor is hajnalonként, órák hosszáig. A szoba sűrű, gőzös levegőjében csak a pipa parázslik. A szürke füst, elvegyülve a párával, sugárban áramlik a padlás felé, ahol eloszlik a dermedt levegőben. A pernye, igaz, a dunnára hull, és Sári, már ha nem is tisztasági szempontból – az ilyen kicsinyességeken rég túl van –, hanem megszokásból dörmög. Ha nincs dohány, bagózik, és ilyenkor meg azért veszekszik az asszony. Persze megint nem egészségi szempontból, az ilyen úri nyavalyák erre már ismeretlenek, hanem mert kellemetlen, ha az ember csúszkál a ház földjén, amely amúgy is nedves, annyira, hogyha az ember sokáig ül a széken, a széklábak belesüllyednek a földbe.

Így telik az idő addig, amíg az ólomszínű ablakokon nem de-

reng a hajnal. Ekkor felkelnek. Dankó felöltözik, és kimegy, ha van hó, elhányja, ha nincs, járkál a házban. Dankóné meg felhúzza a rossz cúgos cipőjét – nincs más lábbelije, ha a piacra vagy más fontosabb helyre megy, az ura csizmáját húzza fel, addig Dankó egy ócska bakancsban topog –, és kimegy a pitarba fűteni. Dankó hozott tegnap egy hátra való garnácsot, avval fűt. Az este berakott belőle gyújtósnak, száradni a kemencébe, egy kicsit megszikkadt ugyan, de nem száraz. Száraznak látszott, pedig csak fagyos volt, a kemencében kiolvadt, most olyan szívós, kötelet lehetne belőle csavarni. Átkozódik, mert nem ég, csak füstöl. Tele az egész pitar füsttel, lépten-nyomon ki kell nyitni az ajtót, hogy kieressze.

Ilyenkor az udvarról a tiszta, hideg levegő rohamosan áramlik a sűrű elhasznált levegő helyére, és Dankónén végigszalad a hideg. Köhög és átkozódik. A ház is tele megy füsttel, mert a kemence is hasadt, az ajtó sem jól zár. Megesik, hogy a gyerekek kiszaladnak dolgukra vagy a kemence elé bámészkodni és melegedni, ilyenkor meg éppen beömlik a füst. A kilincs még most is le van törve. Igaz, felkötötte Dankó egy dróttal, de úgy, hogy csak belülről lehet kinyitni, ha kiemelik a reteszt. Kívülről kopogtatni és rimánkodni kell. A gyerekek sokat is incselkednek egymással, ha valamelyik kimegy, a többi nem nyit neki ajtót, hadd dideregjen odakinn. Dankó különben azért nem is csinálja másképp a zárat, hogy ne csörtessenek mindig, mert beeresztik a hideget.

Végre sikerül égésre kapatni a garnácsot, és Dankóné bemegy. A kemence tetején van a görhe egy nagy kaszrolyban. Még az este megöntötte meleg vízzel, mert úgy édesebb. A tengeriliszt erjedésnek indul a meleg víztől, és reggelre épp abban az állapotban van, amikor az édesség már feloldódott, de még nem savanyodik.

Két nagy verdett öreg tepsit hoz be, és formálgatja a görhét. Ez valamikor, boldogabb időkben, amikor még a málét kíváncsiságból és takarékosságból, nem pedig halálos muszájból ették, úgy történt, hogy ott volt az asszony mellett egy csupor kiolvasztott zsír, a tepsit is megkente, azonkívül, ahogy formálgatta, höngörgette a görhét, a kezét mindig belemártotta, hogy ne ra-

gadjon, és takarosabb, kerekebb legyen. De most nincs semmi a keze alatt, csak egyszerűen vesz egy marékkal, valahogyan meggömbölyíti, és teszi a tepsibe, sorba. Be is ragad a keze vastagon, úgyhogy Dankónak kell kimenni, a kemencébe dugni. De Dankó nem veszekszik a kemencével sem. Áll előtte, nézi, hogy füstöl, néha megpiszkálja és hallgat.

A gyerekek felébredtek. Különben felébrednek éjszaka is sokszor, mert a diribdarab rongyokat, amikkel takaróznak, le-lerúgják, és ilyenkor arra ébrednek, hogy megdermedt a lábuk, vagy a hideg fal – a sarkokban a padlásnál még deres is – süti a hátuk. Most már zsibongnak és veszekednek. Mindenféle ügyeik vannak egymással, csereüzletek meg csúfolódásokért való bosszúállás, s az ilyesmit akkor lehet elintézni, ha nincs benn az apjuk. Az anyjuk hiába kiabál, nem adnak rá semmit. Különben most úgyis tésztás a keze a görhe göngyölítéstől, hát nem tud verekedni. Sanyi csúfolja Sárit: „Sári sarokra . . ." az meg visszamondja: „Sándor, kenyérhajért táncol . . ." A három éves nyafog: „Anyám! anyám! anyám!", de mindig hangosabban, mert az anyja oda se hallgat. Végül mikor már nem tűrheti, odaszól: „Mi az anyád.. akarsz?" – „Aggyík kenyírt" – „Majd adok, a fene ha kieszi a béled, majd adok, csak várjál! . . . nem látod, mit csinálok? . . ." Böske okoskodva csitítja: „Alszik még a kenyér, te bolond . . . úgyi, anyám, alszik?"

Végre valahogyan elkojtolt a kemencében a garnács. Dankó bemegy a házba. Sári meg kimegy, és berakja a görhét. Néhány cukorrépát is belök a tűz mellé, ámbár nem valószínű, hogy megsüljön, mert a répának nagy sülés kell. Mindegy, majd beteszi holnap megint. Különben is csak akkor jó, ha egészen pirosra, malátásra sül, mert fehéren utálatos, émelygős íze van. Így a pernyében mindig szokott maradni itt-ott egy félig égett darab, és Pista ki-kiugrik, átvizsgálni a pernyét, amit az anyja egy rossz kosárban félretett, hogy nincsen-e benne sült répa. Ilyenkor, ha jól meghűlt, olyan finom a hegye, mint a jól égetett malátacukor.

Kisült a görhe. Egy rossz lemeztálban megmosdik Dankó – lavór nincs –, és a nagyobb gyerekek közül is, amelyik el nem felejti. Az iskolásoknak muszáj volna, de hát mióta nagyon hideg van, nem járnak, mert nincs ruhájuk. A kisebbek csak olyankor

szoktak, ha az anyjuk erőszakkal megmosdatja őket. De erre ritkán kerül sor, mert reggeliben sose ér rá, ha meg már ettek, úgyis mindegy.

A görhe bizony rosszul sült meg. Gyengén fűlt be a kemence. A jobban sülteket kiválogatja, és a tepsi sarkába rakja az apjok elé, a többit gyors egymásutánban osztogatja a gyerekek között. Pistának van egy rossz bicskája, ahogy az anyja leteszi a tepsit, nekiáll felkaparni, felfeszegetni a leragadt, leégett málét. Ez nagyon finom, édes, mint a cukor és jó égett-ropogós. A többi az anyjának rimánkodik: „Anyám, nízze mán, Pista kieszi a ropogóst." (Egyhangú étrendjükben az ilyen dolgok jelentik a változatosságot, a csemegét.) Most mindjárt veszekedés lenne, de Dankó közbelép: – „Az anyádat", és arra néz az ajtó felé, ahol a beretvafenő szíj, egy kiöregedett, redves nadrágszíj lóg a szegen, és mindjárt rend van. Csak fojtott suttogással egyeznek, és gyilkos szemeket vetnek egymásra osztozkodás közben.

Megették, jóllaktak. Na persze, úgy-ahogy. Ha próbára tennék őket, hogy mennyi kolbászt, gyümölcsöt és süteményt bírnának megenni, hát akkor derülne ki, hogy mennyire laktak jól. Mindenesetre máléból elég. Estefeléig kibírják vele. Igaz, Dankóné eltett egypárat észrevétlenül, hogy déltájban, ha a kicsik megéheznek, tudjon nekik valamit lökni, mert a kenyér szűken van és drága.

Most aztán Dankó felkészül és megy. Van egy avult birkabőrmellénye, amelyet, igaz, a moly már megrágott, helyenként a szőrt is ledurta, lyukak is vannak rajta, de jó a birkabőrnek a darabja is. Csak az a baj ebben a bőrfélében, hogy mindig összefele megy. Ez is már annyira össze van zsugorodva, hogy csak a hátát takarja, a dereka annál jobban fázik, ha besüvít az ujjas alatt a szél. Úgy néz ki, mikor felveszi, mintha púpos volna. A sapkát lehúzza a fülére, van egy pár egyujjú kesztyűje, az asszony varrta ócska nadrágszárból, a gyerekek valahonnan házinyúlbőrt csereberéltek, avval meg kibélelte. Igaz, hull a szőre, de egészen jó. Csak az a baja, hogy hamar elázik és hamar nyövik, nem győzi foltozni. Már olyan vastag, alig lehet vele fogni. Hóna alá csapja a szárvágót, derekára hurkolja a karikáskötelet, és megy ki a határba, tűzrevalóért.

Hajdan ez is könnyebben ment. Esténként, de akár nappalonként is, mentek az uradalom, a zsidó nagybérlők szalmájához, és hozták, de ma már nem lehet. Bezárják az embert, de az még hagyján, hanem megverik a csendőrök és meghurcolják, úgyhogy arról koldul. Sőt az is megeshetik, hogy a csőszök lelövik, mint a kutyát, és gyepsori mondás szerint „ráfogják, hogy úgy született". Nincs más lehetőség, mint bejárni a határt, és ahol katlankóró, szamártövis, cigányparéj, cigánymogyoró, csudafa és más ilyen kemény száraz kóró található, azokat kell felszedni. A laposokon farkasfog-, sás-, káka-, nád-, gyékény-csörmőt, az árokpartokon és dűlőkön meg lícium- és akáccserjét lehet szedegetni.

Néha persze a szántóföldekre is bemerészkedik Dankó. Itt-ott a sokat ölelő gazdáknak van valami künnmaradt és tönkrement takarmánycsomója, sőt lábon álló tengericsutkája is, abból is rak hozzá, hogy hamarabb teljen. De ezt csak igen óvatosan, mert csupa irigységből feljelentenék. Garnácsot azonban mindig szedni kell, nemcsak azért, hogy a csőszök előtt igazolja, hogy mért járja a határt, hanem azért is, mert van otthon a kemence mellett egy kis berakott kályha, tulajdonképpen katlan, amelyiken egylyukú kályhalap van, ezen szoktak főzni, és abba nem ég meg csak a jó száraz kóró. A szamártövis kórója például olyan kemény, mint a gally.

A nap feljött ugyan, de csak megmutatta magát, szürke, vékony fellegek másznak rá, és elveszik az ízét. Kegyetlenül éleshegyes kis szél csap át észak felől. A hó most még áll, mert az éjjel a szél elállt és odafagyott, ahova esett, de tíz óra tájban, ahogy erősödik, megindul megint. S ha egy helyen megkezdte, a mozgó hópor feldörzsöli mindenütt, s nemsokára már füstöl az egész határ. A gyepi jegeken vígan siklik a hópor, a partokon meg lerakódik, majd onnan is bomlik és megy tovább. Élvezet volna nézni, de Dankó nemigen törődik vele. Azon töpreng, hogy merre menjen. Ha szélnek megy, messze kell menni és sokáig kell keresgélni, ha szél alá megy, nehéz lesz majd visszajönni. Csak ez a két irány lehetséges, mert oldalt nem lehet ilyen teherrel menni. Lecsavarja a szél az ember hátáról, vagy tengelyen fordítja, de menni nem engedi.

Mégis délnek megy. A lapos partján egy darab vágatlan csut-

kaszár, a dűlőn garnács, abból hamar megrakodik, és siet vissza, mert pustolás lesz. Nagyon nyugtalankodott az este a fagyos lába, viszketett-zsiborgott, az éjszaka meg fehér gulyával álmodott, az havat jelent. A fellegek különben is alólról, délnyugatról tolulnak a napra, aminek nem lesz jó vége, mert a szél erősödik és hóvihar lesz.

Nemsokára eltűnik a pustolásban. Dankóné, ahogy utána néz, már csak halvány körvonalait látja.

Otthon pedig folytatódik az élet: a játék és verekedés. Pista kirakta a tőrt a csürhe után, ámbár összefagyva érkezett vissza. Most már egypáran mindig az ablakot lesik, hogy nem fogott-e a tőr. Az ablakon ugyan nemigen lehetne kilátni, de segítenek rajta. Felváltva ráhuhukolnak, és a leheletükkel olvasztanak annyi rést, hogy éppen szemmel tarthassák a tőrt. Mindig itt vannak egész nap, ha az apjuk nincs itthon, mert a tőrön kívül még más látnivaló is van. Az árok a gyepszélen kicsapott, sík víz volt egy darabon, most jó korcsolyázó, szánkózó hely, a fiúk, akiknek csizmájuk van, egész nap ott játszanak, ha nincs túlságos hideg. Nekik nincs csizmájuk, hát csak az ablakon lesik, hogy ki milyen hosszan „húzott". El-elfáznak itt úgy, hogy az orrukból a vető a szájukig nyúlik, de mindegy. Letörlik a kezük fejével, vagy az ujjas ujjával, a kicsik meg beszívják, és nézelődnek tovább. Lehetnek este meg reggel a sutban. Mert ez az ő világuk: a sut és a lóca az ablaknál. Néha az anyjuk feláll a kemence mellől, ahol foltozni, vagy ha valamelyik szomszédasszony ott van, beszélgetni szokott, és visszazavarja őket, de rövid idő múlva megint visszaszivárognak. Pistának különben ügyelni kell a tőrre, mert ha a csürhe vissza talál térülni, valamelyik disznó belép a tőrbe, ami nem a disznónak lesz nagyobb baj, hanem a tőrnek, illetve Pistának, mert a kondásbojtárok elkobozzák, s ingyen nem adják vissza. De össze is törhetik, s ez sem kisebb baj, mert a kovács pénzért dolgozik, de hol lenne Pistának pénze. Jó pedig a varjúhús, a múlt héten is fogtak, de meg a vadászat se semmi. Hiszen az urak nem a húsért, csak passzióból vadásznak. S miért lenne Pista értelmesebb, mint az urak?

Az anyjuk hiába veszekedik, hogy kitörik az ablak, nem hallgatnak rá. Pedig a lyuk igen kicsi, s lökdösődni kell annak, aki

ki akar nézni. Addig folyik ez így, hogy az ablakkarika, amelyiken a rés van, s amelyik egyébként is hasadt, csakugyan kiesik. Megriadva futnak a sutba, ki tud leghátulra bújni, hogy ne érje az ütés, és egymásra utalnak. Könyörtelenül kikap az egész.

Dankóné csinál egy kis rozslisztből csirizt, és beragasztja a rést egy darab ronggyal – a papír nem jó, mert elázik –, vannak már rajta ilyen foltok, hát úgyis mindegy.

Már elmúlt dél, a gyerekeknek oda kellett adni a maradék görhét, de Dankó még nem jött.

A hó most már esik is, alig látni pár száz lépésnyire. A csürhe is hazament, s a fehér sivatagon csak a csürhekút ágasa feketéllik.

Azon gondolkozik, hogy mit kellene főzni, hogy mire hazajön, egy kis meleg levest ehessen az az ember. Lebbencset nem főzhet. Van ugyan egy kis tésztája, de tojástalan, ki tudja, mikor ér haza, moslékká ázik. A krumpli megmered, egyéb meg nincs. Van ugyan még egy kevés köleskása is, Dankó hozta a sommásságból, kimaradt a kommencióból, de ahhoz rántás kellene. És Dankóné már sokat próbált, de nem volt se fogoly, se rabszakács, hogy megtanulta volna, hogy kell rántást csinálni zsír nélkül. Különben is egye meg a fene azt a kását, ha még egy csepp paprikás zsír se jut rá. Van egy csepp zsírja, még a jégvágásból vette, de hát azt be kellene osztani, pergeltlevest háromszor is főzhetne abból, amit rántásnak odatesz. Mindegy, ahogyan vadul és telik az idő, és aggódni kezd, azonképpen teszi félre a spórolási szempontot, és csakugyan rántást csinál.

Kínos volt a főzés, nem égett a ganéj, behordta a hó, kóró meg kevés volt, de mégis már megfőzött, és Dankó mégse jött.

Aggódni kezd. A téli délután mindjárt eltelik, vajon mi lesz vele, ha rá talál setétedni. Elmenne elébe, és hátul segítene tolni, mint ahogy nagy szélben a hátalókat szokták, de még azt se tudja, merre menjen. A hidegtől nem fél, bár hiszen megfagyna vékony rongyaiban, de az aggodalom félretétetné vele a fázást. Csak tudná, hogy merre menjen. Jobb időkben ő is szokott tüzelőért járni, még a gyerekek is, ismeri a határt, de most nem tudna a hóviharban eligazodni. Ki-kinéz az utcaajtón, az ablakon, a

huhukolás helye már reménytelenül befagyott megint, de összeborzongva szalad be. Sehol senki. A hóförgetegben különben is csak a gyepszélig látni.

A gyerekek a sutban zsibonganak. Enni ád már nekik, de ő maga nem tud enni. Izgatott, fej nélkül jár-kel összevissza, nem tudja, mit csinál. Megijedt. Ekkorra mindig haza szokott jönni, vajon nem érte-e valami. Kiállott, elfáradt, és megfagyott. Farkasokra nem gondol, ismeri a határt, tudja, hogy nincsenek erre, hanem eszébe jut, hogy mesélték mások, mennyi embert írnak az újságok, hogy megfagytak az úton.

A gyerekek jóllaktak, a verést is elfelejtették, dalolnak és dancolnak a sutban. Böske és Sári éneklik, hogy:

Fáj a kutyámnak a lába,
megütötte a szalmába . . .

Pista meg belekontrázik:

Száraz ágon döglött veréb csiripel . . .

Dankóné jön-megy a házban, és a kezét tördeli. Izgatja a gyerekek zsivaja is: „Nem fogjátok be a pofátokat!" kiált rájuk, de azok még nem értik, hogy mi baja az anyjuknak. – Az istennel kicsi baja van, ritkán szokott vele szóba állni, legfeljebb ha káromkodásképpen, de az már nem érzésből és gondolatból, hanem csak úgy megszokásból megy, ezért nem is számos – de most hozzáfordul: „Ides jó Istenem, csak valami baja ne lenne!" Mert mégiscsak az ő embere ez a mord ember, akivel ha évek óta egy jó szavuk sincs is, ha úgy beszélnek is egymáshoz, mint kondás a disznajához, de mégis az övé. Mi lenne vele evvel a sok kölyökkel, ha baja lenne? Belefagynának a viskóba, mert olyat még nem látott, hogy valaki más gondolt volna rájuk. Önző szeretet ez bizony, de hát a másé talán nem ilyen?

Dankó pedig ezalatt viaskodik a széllel és a hóval. Az ég már nem ég, a föld nem föld, a fellegek nem fellegek, körös-körül, alul, felül harsogó hófergeteg az egész világ. Szeme, szája tele van, a bajuszáról, a sapka elejéről és az álla alatt a nagyujjasa

prémjéről jégcsapok lógnak. A hátáról csurog az izzadság, de a derekára jeges szél süvít. A csizma ráfagyott a lábára, de az sem fázik, izzadt, hogy szinte locsog a lába benne. Egyedül az arcát marja a hideg szél, paskolják a kemény hószemek, és a csuklója van megdermedve, mert a kesztyű és az ujjas ujja alá besüvít a szél. Sűrűn le kell tennie a terhet pihenni és törülközni, hogy tovább mehessen. Pedig már fáradt és éhes is. Jó, hiszen itt hagyhatná, s üresen hamar hazaérne, de nem akarja. A tűzrevaló kell, belefagynak a kölykök a házba, idő meg van, majd csak hazaér. Látott már ő ilyent, csak nem adja meg olyan könnyen magát.

Csak hát bizony lassan halad, sőt sokszor hátrafelé is, ha azt nem akarja, hogy lecsavarja a hátáról a szél. Néha úgy-úgy meghöndöríti, hogy megfordul a tengelyén, mert máskülönben lesodorná a hátáról vagy felbuktatná véle. És sokat kell kerülgetnie, mert a nagy fúvásokban nem bír mászni, a gyepijegeket meg olyan síkosra csiszolta a hó, hogy lehetetlen rálépni, azonnal elvinné a szél. A falut ugyan nem látja, de eltévedéstől nem tart. Csak szembe kell mennie a széllel – másképp különben se lehet –, és majd csak hazatalál.

Roppant nehezen halad, a homlokát törülgeti, ilyenkor talán mond is valamit, vagy káromkodik, de azt itt már csakugyan csak az Isten hallaná. Avval a szívóssággal, amellyel osztálya és fajtája a földhöz lapulva él sok ezer év óta, megyen előre az otthon, a háza felé.

Dankóné már magánkívül van. Ki-kiszalad a gyepszélig, de nem lát semmit. Hogy a nyugtalanságát fékezze, el-elsepri a havat a gádorból meg az ablak alól.

Egyszer aztán – már alkonyodik – mintha zörrenne a kisajtó. Szalad kifelé a gyerekekkel együtt, akikre már, ha nem is átgondolásból, csak úgy ösztönszerűen átragadt az anyjuk nyugtalansága. Nyitja a pitvarajtót, ott áll Dankó, alig látszik ki valamije a hóból. Mellette a köteg garnács.

– Hozd ki a seprűt – mondja.

– Gyere mán, melegedj meg elébb, majd behordom én... Jaj, istenem, már azt hittem, odavesztél – mondja olyan enyhénlágyan, ahogyan már évek óta nem szólt hozzá. De Dankó nem

megy már be, amíg rendbe nem hozza a tüzelőt. Telesodorta a szél hóval, ezért is volt már olyan nehéz, lassan széjjelrázza, és az asszony segítségével berakják a pitarba. A gyújtósnak valót meg egyenesen a kemencébe. Azután leveri magáról a havat, mert tócsa lenne belőle a házban, úgy megy be.

Kicsit járkál a házban, dermedt kezét dörzsölgeti. Dankóné sopánkodik. Azután megvacsorál. A maradékból a gyerekek új sort esznek.

Nemsokára lefekszenek. Se petróleum, se tüzelő, a kemence is már hideg, és Dankón most kezd kijönni a hideg. Borzong és fáradt is.

Lefekszenek és összebújnak. Az asszony hálásan hozzásimul, és a testével melegíti, bár hiszen abban sem sok a meleg. Lassan mégis felmelegszik az ágy, és Dankó kinyújtózik. Hanyatt fekszik – az asszony már alszik a nagy izgalom után, ő meg hallgat.

Kinn dühöng a hóvihar, a kéményben vonít a szél; Dankó gondolkozik. De a gondolatait csak az isten látja, hallja és érti. Mert ő hallgat. Vajon meddig hallgat?

Kis kondás

Meleg van. A gazda a tanya előtt, az eperfák alatt áll. Egy ingben, hajadonfővel, szandálban. Domború melle és kezdődő pocakja feszíti az inget. Integet és kiabál:

– Ereszd be már a disznót, te!

Sanyi nehezen várja ezt. Meleg is van, éhes is, meg a disznók is búgnak. Nyűgösködnek. A tanya környékén különben is nagyon kopár a tarló. Tyúk, liba, ruca, pulyka nagyon lejárta, nincs már rajta mit enni. Nem is legelnek, hanem csak jönnek-mennek és kornyicsolnak.

Szól nekik: prrű, prrű, kci, kci, prrrűű – és a disznók összeszaladnak. Ő meg előttük az ostorral, és hőgeti őket, hogy ne szaladva, hanem takarosan érjenek a kúthoz. A gazda attól fél, hogy a futásban kimelegedett disznók tüdőgyulladást kapnak a hideg víztől és megdöglenek.

De nagyon nehéz őket visszatartani. A disznó, de különösen a malac nem szeret lépésben járni. Egyik széléről a másikra jár előttük az ostorral, de nem meri őket istenigazában ütni, mert fél a gazdától, aki, ha nem is tiltja, de nem szereti látni, ha előtte ütik a jószágot. Akárcsak őt ütnék, úgy fáj neki. De nem szánakozásból, mert ha megharagszik, ő is úgy megveri, mégpedig villával, a lovakat vagy a tehenet, hogy a hús majd lehull róluk. De az más. Az övé: azt teheti velük, amit akar. Nem is az állatot sajnálja hát bennük, hanem az értéket, a vagyont, ami a veréssel talán kisebbedne. Meg aztán: „Amit szabad Jupiternek, azt nem szabad Szent Péternek." Ő itt az ura mindennek, tehát joga van mindennel azt csinálni, ami neki jólesik. Ez is egyik oka, hogy gyűlölik a cselédjei, amiért ő magának külön igazságot csi-

nál. De a gazda ezt nem tudja. Honnan is tudná? A bölcsességet nem a földdel örökli az ember.

Nem is bír Sanyi a malacokkal. Csápol előttük, de a malacok tudják, hogy nincs mit félni, nem szokta őket ütni. S csergetni se tud nekik, hogy legalább attól tartanának, mert nincs csapója. A gazda megtiltotta, hogy a lovak sörényéből, farkából vagy akárcsak a tehenek farkából is kihúzzon. Egyszer rajtacsípte, s nyaklevest kapott érte. A raffia meg nem jó, de meg honnan legyen rá pénze. De azért azt mondja, hogy ügyes kondásnak mindig szól az ostora. Az ostor hát nem cserdít, csak suttyog, és nincs hatása. A szokott helyen négy-öt süldő oldalt kiválik, és egy kis kerülővel elszalad. Elébük próbál vágni, de mihelyst félrelép, megindul az egész, és felvágva, nyargalva mennek a kút felé.

A gazda kiabál, de azért még nem búvik ki az eperfák alól; meleg van, de különben is azért tart kondást, hogy álljon helyt.

– Azt a szerencsétlen istenedet, hát nem bírsz avval a néhány rongy malaccal! Mindig elszaladnak tűle!... Egy ilyen bamba kölyök... Szalaggy mán te, ne igyák azt a pocsolyát!

És Sanyi ész nélkül szalad a nyáj után. A kacsa meg a liba mindig összepiszkolja a vályúban a vizet, s a gazda haragszik érte, ha a disznó abból iszik. Üresen meg nem szabad hagyni, mert deszkából van, és szétszárad, s azután nem áll meg benne a víz. Különben is a gazdasszony meg azt követeli, hogy telehúzza, mikor kimegy, ne neki kelljen a liba számára vizet húzni. S a gazdasszonynak a szavára is adni kell, mert az is parancsol.

Mire odaért, már azt sem tudja, mihez fogjon. A vályúból a piszkos vizet ki kellene ereszteni, mert némely része nekidűlt és issza, de a többi meg egyenesen a fürdőnek szaladt, és abból iszik. Vizet is kellene húzni, de az eleje meg már megy. Csákó, az öreg koca a lucerna felé kullog, egy másféléves koca az első malacával rákapott a tojásra meg a kiscsirkére, az már szalad a szalmakazal alá tojást keresni, a kismalacok meg még nem felejtették el a pitart. Amíg szopósak voltak, a gyerekek sokszor nyitva hagyták a verécét, és beussantak. Belehabzsoltak az ételbe, lerángatták a csuprokat a konyhapadkáról, és felborították a savós tálat, ami a csurgóra akasztott túró alatt állt.

A gazda most már nem állhatja. Leakasztja a ház előtti szeg-

ről a lóhajtó ostort, az ünnepit, amihez kocsisnak, kondásnak nem szabad nyúlni, ami csak az ő számára van, és visszazavarja a malacokat. Közben veszekedik:

– Soha ilyen szerencsétlen kondásom még nem vót, akire enynyire rákapott vóna a disznó. Temelléd mindig egy bojtár kell, mert szétszalad tűled... Micsinálnál, ha nem vónánk itthon...? A hetedik határba szednéd össze őket... Az is mán hun van ni, az a tojásos... mán biztosan befalt egy csomót... Hát a vín kocával meg mit csináltál! Mír sántít?

Tényleg a Csákón meglátszik, ahogy sompolyog a lucerna felé, hogy húzza egy kicsit a bal hátulsó lábát. – Én nem tudom – mondja a gyerek –, lehet, hogy az árokba szaladt, oszt megrándult a lába. Én nem is vettem észre, csak látom eccer, hogy sántít...

– Megrándult az anyád... Nekem mondod! Öreg vagyok én bolondnak! Hisz látnivaló, hogy ütístől kapta... Te, a mindenségit a körmödnek, ha meglátom nálad a botot, vagy meglelem utánad, széjjelverem rajtad. Ha a malacot elhányja valamék, azt meg a bíredbül fogom ki.

Sanyi hallgat. Csak miközben a kóborgók után szaladgál, morog magában:

– Majd meglátnám, pukkadj meg, ha neked kék őrizni, hogy bírnál meg vele, egye meg a fene azt a gőgös pofádat – de hangosan csak a disznóra kiabál. – Kücci te, Csákó ne, malac ide te!

Gyűlöli a gazdát. Teljes erejéből, tiszta szívéből. Ahogy csak egy tizenkét éves gyerektől kitelik. Hogy miért? Nem rosszabb, mint a többi, a koszt is tűrhető, mert arra gőgös, hogy ne éhezzen nála a cseléd. Sanyi szerint értetlen a gazda. Nincs benne belátás, macerálja, lenézi a cselédet. De nyilván a többi is ilyen. Ha van is itt-ott egy-két jó ember, de azoknak ritkán kell cseléd, mert sokáig lakik náluk egy-egy. Meg aztán a jó gazdák elszoktak pusztulni. Akiben sziv, belátás, méltányosság van, az elszegényedik. Csak a rossz emberek, a kapzsiak, fukarok, gőgösek, kegyetlenek, meg a hazugok és csalók gazdagodnak.

Azonban Sanyi ezeken nem gondolkozik. Ő csak gyűlöli a gazdát. Hidegség van köztük. Az volt kezdettől fogva. Csodálatosképpen megérzi a gyermeki lélek a jóságot vagy az ellenséget a másik emberben.

De hiába, élni és alkalmazkodni kell. Igyekezett a legjobb akarattal a gazdasszonynak is kedvébe járni. És igyekezett a disznónak a legjobb tudása szerint gondját viselni. – De mi tudása lehet egy gyereknek? S nem sikerült megnyerni a gazda tetszését. Azt mondta, nem ért a disznóhoz, nem tud velük bánni, nem tudja, hogy kell járatni, térítni, legeltetni; nem tudja a szoptatós kocákat kiválasztani, a malacoknak külön enni adni, az ólat kitakarítani: nem tud semmit. Gyáva, bamba, ügyetlen, nem lesz belőle soha ember. S ez mutatta a gazda értetlenségét. Mert ha gyáva, bamba és ügyetlen volt a gyerek, leginkább azért volt, mert félt tőle. Ha már látta a gazdát, ideges és zavart volt, és hibát hibára halmozott. S mennél ijedtebb és zavartabb volt a gyerek, annál jobban haragudott rá a gazda. S ahelyett, hogy megmutatott volna neki valamit, csak dörmögött és magyarázott. Amit az persze nem érthetett meg, mert a figyelme meg volt zavarva.

Hogy a disznóhoz nem értett? Ugyan hol tanulta volna? Az iskolában vagy odahaza, ahová két-három évben kerül meg egy malac, s avval is az anyja bánt, de olyan gonddal, hogy a gyerekkel nem bánt úgy.

Sanyi igazságtalannak érezte ezt a lenéző megállapítást, és ezért is gyűlölte a gazdát. Ő tudta, hogy más gyerek se különb, mint ő, sőt azt is tudta, hogy a gazda sem volt ügyesebb gyerekkorában. Ismerte a gazdakölyköket, milyen nagy bambák, ilyen korukban még az anyjuk szoknyáján csüngnek.

S mert hiába igyekezett ügyesnek, szorgalmasnak, megbízhatónak lenni, hiába próbált alkalmazkodni, elismerést, megbecsülést, jó szót nem kapott soha – hát utána csapott. Ellenség a gazda, hát úgy kell vele bánni, mint ellenséggel szokás. Ott ártani neki, ahol lehet. Ha szemtől szembe nem lehet, hát a háta megett. S mert őt sem megverni, de neki még az igazságot megmondani, visszafeleselni se lehet, hát muszáj a jószágnak visszaadni. Amint-hogy a jószág meg is érdemli. Nem fogadnak szót, huncutok, tolvajok. A Csákó is tényleg azért sántít mert megütötte. A tengeri túlsó szélén, egy sűrű tökinda alá van elrejtve a bot. Nem bír vele másképp. Mindig megy a tengeribe, a szóra nem hajt, s az ostortól meg nem fel. Szaladni meg úgy tud, hogy lehetetlen utolérni, hogy legalább kétrét fogott ostorral jól megrakná egy-

szer. Neki szúrja a tors a lábát, mert hol van bocskora, hol nincs, tele a lába tövissel és sebekkel, és nem tudja utolérni a disznót. Muszáj a bottal ijeszteni, de az meg olyan szerencsétlenül érte most is a lábát, hogy lesántult.

De vannak itt még más ellenségek is. A kocsis is, aki otromba vicceket csinál vele. Amikor édesden alszik, s nyitva a szája, irigységből, hogy ő nem alhat, mert neki etetni és vakarni kell a lovakat, bagót dug a szájába, s ha egy szóra nem ugrik, amikor kelti, hát hideg vízzel önti le, mitől majd megfagy a hűvös hajnalokon. És ugratja és dolgoztatja olyan dolgokba, amik neki nem járnak, de nem meri megmondani a gazdának. Mert a gazdához csak akkor szól, ha már nagyon muszáj, de panaszkodni, azt nem, soha. De ez azért hagyján. A kocsis szintén ellensége a gazdának, és a közös sors, a közös gyűlölet összehozza őket. Mindig megbocsátja és elfelejti neki a goromba tréfákat. Hiszen mégiscsak jó, hogy a kocsis egyszer-másszor visszafelesel a gazdának, vagy káromkodik a lovakra és a gyerekekre, és így őhelyette is ád valamit vissza.

Meg aztán mégiscsak jobb, ha a kocsis kelti fel, mint a gazda, aki azt szeretné, hogy hajnalban, mikor ő felkél, már minden jószág rendbe, s minden cseléd útra készen állna. Persze, neki könnyű. Ő nem szaladgálja el magát, és nem fárad el a munkában, mint a cselédjei, ebéd után nagyokat alszik, így felkelhet hajnalonként a cselédeket hajszolni. Elfelejtkezett arról, hogy gyerekkorában, de még legénykorában is alig tudta felkelteni az apja.

Ellensége még a gazdasszony is. Mert amikor bejön a disznóval, az nem hagy neki békét. – Sanyi, horgyál vizet a konyhába. Sanyi, eriggy, keresd meg a pulykát, Sanyi, hajcsd ki a libát a tengeriből, Sanyi, hozzál be tűzrevalót, Sanyi, vigyél a csirkének vizet, Sanyi, aggyál a kisrucának korpát, Sanyi, szalmát hozzál a kemencébe. Sanyi, eriggy el Tóthékhoz ecetír... ez így megy, amíg ki nem kell hajtani. S nem ér rá az ostorát megkenni, csapót szerezni, a bocskorát megcsinálni, az akoldeszkát felszegezni, a vályú környékét feltölteni, amiért meg a gazda haragszik. Kinek engedelmeskedjen?

De a legnagyobb, legigazibb ellenségek a gazda kölykei.

– Sanyi, add ide az ostort, hadd csergessek – támad neki egy

hétéves fiú, s addig nyafog, amíg oda nem adja. Mert ha nem adja, megyen az anyjához: – Anyám, Sanyi nem aggya ide az ostort – és addig nyüglődik, amíg az azt nem mondja:

– Add mán oda neki, a fene egye meg azt az ostort, hisz nem eszi tán meg . . .

Nem eszi meg, de elveri előle a csapót, meg elnyövi a szíjat, leszaggatja a telekről, mert nem tud még csergetni, csak csápol, a földhöz veri, és romlik az ostor.

A másik a jány, az meg egy kis kényes. Már most is úgy beszél vele, mintha ő is parancsolna. El van kényeztetve, mert az anyja mindig babusgatja: hogy milyen szép kislány, mindenki dicséri füle hallatára. Sanyi gyűlöli. Egyszer kicsúfolta, azt mondta neki: „Te rongyos", és Sanyi az ostorral megtámadta. Nem akarta, nem merte bántani, csak ijeszteni próbálta, de az elbizakodott kis ringyó nem ijedt meg az ostorától, nem szaladt el – hogy is merné őtet a kondásuk megütni? – és bár visszatartotta az ostort, de mert mindinkább közeledett hozzá, az meg nem tágított: Merj megütni – mondta –, majd kapsz apámtól – és az ostor hegye megcsapta egy kicsit, hurkát húzott a karján. Olyan bömböléssel ment az anyjához, mint akit ölni akarnak, s az asszony kicsi híja, hogy meg nem verte Sanyit. Azóta gyűlöli a jányt, legszívesebben belefojtaná a disznófürdőbe. Különösen vasárnapon vagy ha faluba viszik, és kiöltözik mint egy pillangó. – Olyan, mint a búbosbanka – szokta mondani a szomszédék kondásának –, mert a fején másli van, ami csakugyan hasonlít e furcsa madár bóbitájához.

Ez a lány vele egyidős, most hagyta el az iskolát, és egyidős gyerekek szokása szerint jóba kellene lenniök, de ezt már elrontotta a gazdagság, kényessé, gőgössé teszi, s lenézi a kondást, aki nekik cselédjük, s aki pedig különb, derekabb és ügyesebb fiu, mint a szomszédék Jankója, akire ugyan húszköblös föld jut majd – ha addig el nem viszi az adósság –, de akinél nem újság, hogy a taknya a szájáig fut le, és akit mégis a szeretőjének tartanak.

Ellenségek még a kisebb gyerekek is, akik örökösen nyüglődnek rajta, kötekednek s csúfolódnak vele, s akiket a legszívesebben felrúgna, hogy a nyakuk törne ki. De nem lehet őket bántani, mert mingyárt bőgnek. Néha-néha azért kitol velük. Ha nem tá-

gítanak, úgy fordítja és gyűri a disznót, hogy közé maradjanak és összesározódjanak. Vagy felingerli a kanit, és hozzájuk csalja, s akkor ész nélkül visítva elfutnak, ő pedig nevet magában.

Ezek a kölykök rosszak, mint a keserűsó, de azért nem nagyon kapnak ki. Sőt még azért sem éri őket szó, ha Sanyival incselkednek vagy csúfolódnak vagy éppen meghajigálják. Mint minden élőlényt, Sanyit is roppant bántja, ha magánál kisebbeknek, gyengébbeknek a zsarnokságát kénytelen eltűrni. Úgy-úgy szeretné megostorozni őket, amikor rimánkodni kell nekik: – Na, Pistuka, ne bántsa a malacot, most jó helyen legel, na, Pistuka, menjék mán haza, Erzsike, ne hajigáljon – az asszonyba beleköltözött az úri mánia, nem engedi, hogy a cselédek tegezzék a gyerekeit –, Erzsike, ne csúfolódjon, mert megmondom anyukának... – s anyuka hallja, és nem szól rájuk. – A kutya anyátokat – gondolja Sanyi –, majd rendbe szednélek én benneteket, csak közelebb vóna az újesztendő.

Mert arra ügyelni kell. Az apja szigorú ember, és azt mondta, meg ne próbálja otthagyni a helyet, mert agyonüti... Meg hogy még rosszabb gazdához állítja... Hogy nem ember, aki nem bír ki egy esztendőt, még ha vasat rágatnak is vele...

A gazda segít beterelni a disznót – miközben folyton motyog, ahogy már megszokta –, és Sanyinak megkezdődik az ide-menj, oda-menj.

Tizenkét óra tájban beérkezik a kocsis a lovakkal – ugarolni jár –, és most annak kell segíteni kifogni és enni adni a lovaknak. Már szédeleg az éhségtől, de míg a kocsis rendbe nincs, addig nincs ebéd.

Az is aztán hogy megy? Mint akiket a tatár hajt. Törvény a parasztbasáknál, hogy a cselédnek olyan hamar jól kell lakni, mint a gazdának. S ezek a gazdák sohase éhesek. A napot lopják, és evés előtt pálinkáznak, vagy egy-két pogácsát beharapnak. Akik szégyellnek a cselédtől külön kosztra menni, azok így bánnak. Van azért persze a cselédnek is mit enni, mikor-mi, de a gazda csak foghegyel. A kocsisnak azért mégis könnyű, ő már évek óta cseléd, hát megszokta, hogy kell hamar jóllakni, de Sanyi nem bír beleszokni. Ő még a hosszas csámcsogáshoz van szokva. S a szájáról egyszer-másszor már levitte a meleg étel a bőrt –

pedig szabály, hogy jól kihűlve kell a cselédnek tálalni, hogy ne egyenek soká, de néha a gazdasszony is elkésik. – Hiába siet hát, hiába fal, sokszor még fél jóllakásban sincs, mikor már a kocsis letette a kanalat vagy a villát és megy. És ekkor neki is menni kell. Néha a gazdasszonynak utánuk kell kiáltani, hogy megálljatok mán, mingyán beviszem ezt a kis tésztát, vagy vágjátok széjjel ezt a dinnyét, amiért Sanyi él-hal – ezen az átkozott vidéken nemigen terem gyümölcs –, de amelyből ő rendszerint csak a ferde végeket, a rosszul érett tökbélűeket kapja, ami már senkinek se kell. A kocsisnak nem merik a rosszat adni, mert az kemény ember, elvégzi, a dolgát, bírja a zsákot, s úgy kivágta a nyitott konyhaajtón egyszer a poshadt dinnyét, hogy ezer darabra loccsant az udvaron.

Délután Sanyi a túlsó tarlóra hajtotta a nyájat. A tanya háta megett egy tábla tengeri volt, s azon túl még egy nagy tarló. A szomszédéknak szintén tarlójuk nyúlt oda, úgyhogy jó nagy területen forgathatták a disznót, mert aztán a szomszéd kondás is mindig ott volt. És ami a fő, egyik tanyából sem láttak oda. Magukban voltak. A két fiú aztán össze szokott jönni a vakdűlőnél, a vadkörtefa alatt, és elszórakoznak együtt. Beszélgetnek, játszanak, dulakodnak, néha pedig veszekednek, sőt verekednek is. De ez nem tarthat soká, a magányosság megint összehozza őket és szent a béke. Azonkívül a vadkörtefa nemcsak hogy egy kicsi hűvöst ad, ahonnan célszerűbb őrizni a disznót – ha nagyon meleg van, úgyis behajtják –, hanem nagyszerűen felfogja a füstöt is. Felfogja és szétzilálja, úgyhogy a tanyákból nem nagyon lehet észrevenni. Mert szoktak ők itt tilos dolgot is csinálni: tengerit sütnek. A Sanyiék tengerijük ritka szemű, nyolcsoros magyar tengeri, az nagyon jó sütni. Ennek ellenében a másik kondás gazdájának ott van közel a dinnyeföldje, és a tengeriből odaussanva lehet belőle csenni. Igaz, hogy ritkán sikerül érettet levenni, de hát lopottnak az éretlen is jó. Amit nem lehet megenni, megeszi a disznó, még a héját is. Nem veszi észre soha senki. Különben a szomszéd kondásnak, mint öregebb cselédnek, már egy süldője is van a nyájban, s az úgy a kezéhez van kapatva, hogy mindig ott lebzsel körülötte. Mint egy kutya, úgy járkál utánuk. Kenyérda-

rabok, kenyérhéj, szalonnabőr, rosszul sült tengeri, éretlen dinnye, az mind az övé. Sanyinak még nincs jószága, ő majd csak újévkor, ha kitölti az esztendőt, kap egyet a nyári malacokból. De azt még nem mutatták ki.

Most is tengerit sütnek hát. Lehet, hogy meg is éheztek, mert hiszen futva volt az ebéd most is. Töklaska volt Sanyiéknál, amit nem nagyon szeret, de nem meri mutatni, s utána túrós galuska. De a galuskából szégyellt sokat enni, hogy ne mondják, hogy azért nem ette a töklaskát, mert arra spekulált. Különben is a kocsis megint hamar teletömte magát, ő meg éhen maradt. A negyed dinnye, amit kapott, hamar kiesik a hasból.

De akár éhesek voltak, akár nem, a sült tengeri olyan csemege, amit jóllakott hasra is megeszik az ember.

Ebből azért nem is lett volna baj. Hiszen a gazdák biztosan sejtették, hogy a kondások mit csinálnak, de hát elnézték nekik. Minden kondás így szokta, ez ellen nincs mentség. Hanem a Sanyi gazdáját az öreg koca sántasága bántotta. Gyanitotta, hogy a koca mért sántult le. Azért, mert a fiúk összeülnek játszani, tengerit sütni, s nem állnak a disznó mellett. Azok meg szétszóródnak, kárba mennek, s aztán bottal verik össze őket. Elhatározta még délben, hogy rájuk les. Azért is nem bántotta a fiút, hadd higgye, hogy elfelejtkezett róla.

S behúzódott úgy estefelé, amikor hűvösödött az idő, a tengeribe, onnan leste, mit csinálnak a fiúk. Látta, hogy sütik a tengerit, s azt is, hogy étetik – az ő tengerijével! – a szomszédék kondásának a süldőjét. De látta azt is, hogy a másik kondás Sanyit küldözi mindkét nyájat terelni, s hogy az ostor mellett eléggé vastag és bunkós bot van nála, amelyikkel meg-meghajítja egyiknásik engedetlenebb disznót. S bevárta, amíg az öreg koca, dacára a sántaságának, megint a tengeribe tört. Egy pillanat volt az egész, már szaladt is Sanyi, de mégis az öreg koca lerántott egy cső tengerit, és avval bicegett vissza.

– Kücci te, Csákó ne! . . . a fene azt a büdös huncut gazdádat – és megint hozzáhajította a botot. De nem érte.

Ebben a pillanatban lépett ki a gazda a tengeriből. Sanyi elsápadt, nem volt se holt, se eleven, a lába reszketett, és nem tudta, mit csináljon.

– Na, te bitang kölyök, hát megrándult a Csákónak a lába! Nem megmondtam, hogy ne botold a disznót, és lám, csak azír is!... He?

Sanyi össze volt esve, meg volt ijedve, egy hangot se tudott adni. Csak nézett: és a szemében rémület ült.

A gazda pedig nekiment, mint egy állat, és tarkón hajította, hogy felbukott. Azután elvette tőle a botot, hogy ígéretének megfelelően széjjelveri rajta, de félúton visszariadt. Mit üssön ő bottal egy ekkora gyereken, és dühében kettétörte a botot. Azután felrántotta a földről, talpra állította, egypár pofont adott neki, és utánabuktatta a disznónak:

– Menj a jószághoz, majd gondom lesz rád... Majd adok én neked botot!... Meg adok a Tóth kondásának meg a disznójának tengerit. Megolvasom, gazember, hány csű híja van a tengerinek, és lefogom a bíredbül...

És visszament a tengeribe, s csakugyan hozzáfogott megolvasni, hogy hány cső híja van.

Sanyi pedig elkeseredett és csendes zokogással téregette a disznót. Nem mert a másik kondás felé menni, szégyellte, nagyon szégyellte, hogy vele így lehet bánni. A fájdalom semmi, ha talán úgy kapta volna, hogy senki se lássa, föl se vette volna, hanem az, hogy a szomszéd kondás előtt, aki avval henceg, hogy őtet nem ütötte még meg, de ne is üsse egy gazda se, mert ő nem engedné magát. Visszaütné, ha meg nem bírna vele, felgyújtaná a tanyáját, oszt mehetne az Istenhez panaszkodni. Nem bánná azután, ha be is zárnák. S őbenne még sincs bátorság, még csak egy szót se tudott szólni.

De ha csak ennyi volna. Mert most mán sose hisz neki a gazda. Akármi baja lesz valamelyik disznónak, azt mind ő csinálta.

Elment a kedve egészen. Nem érdemes itt már lakni, mert itt már őtet majd mindig bántják. És ha lefogják a béréből a tengerit, meg egyéb károkat is, akkor ingyen szolgál. És ezen a délután megérlelődött benne, hogy elszökik. Lesz, ami lesz, itt már úgysem lakik tovább. Nem bánja, ha meg is veri az apja, de nem jön vissza. Inkább keres másik helyet, és olcsóbbért eláli, hogy otthon ne legyen, de itt nem kínlódik tovább.

Alkonyatkor beeresztette a disznót, megitatta őket, azután be-

hajtotta, és mint máskor, végezte a dolgát egy szó nélkül. De amikor jó későn vacsorálni hívták, már nem volt ott. Egy óvatlan pillanatban a vállára lökte az ujjasát, a nyakába akasztotta a karikását, és usgye! – bele a tengeribe: irány a falu.

Egy darabig a pitvarajtóból kiabáltak neki a gyerekek, majd a gazdasszony és a kocsis is – Sanyi, gyere vacsorálni! –, de nem jelentkezett.

– „Jegyes" most – mondta a gazda –, szégyell bejönni. Vigyítek ki neki a vacsorát, majd megjuhádzik hónap...

De bizony hiába keresték a vacsorával, nem lelték sehol.

– Ez elment – mondta a gazdasszony.

– Hát ha elment, oda van. Én nem megyek utána. Ilyen kölyköt kapok százat is. (Könnyen beszélt, tudta, hogy tele a falu mindig éhes gyerekekkel.)

Sanyi pedig ijedt lélekkel csörtetett a tengeriken keresztül, szinte futva mindenütt. De mire az uraság dűlőjéhez ért, kifulladt, elfáradt. Lassabban kezdett lépegetni, és gondolkozni kezdett. A cselekedetének a súlya nyomni kezdte. Már megbánta, hogy eljött. Mit szólnak majd otthon? Vagy ha másik gazdához megy, milyen nehéz lesz megint megszokni. Irtózott az ismeretlentől. Itt már ismerte a dörgést.

Még a félúton se volt, halálosan elfáradt. Vajon otthon van-e az apja? Máma péntek, hátha dolgozni van, majd csak holnap este jön haza. Majd addig az anyjának elmagyarázza, hogy miért hagyta ott a gazdát. Elsírta magát, ahogy az anyjára gondolt.

Az út mellett az uraságnak magas szalmakazla van. Körül alá van húzgálva, a kapások kicibálták, jó vackok vannak benne. Egy ilyen lyukba behúzódott, hogy pihen egy kicsit, és csendesen sírdogált. Megszállta a félelem is: veszett kutya vagy rossz emberek kóboroghatnak az uraságí tengeriben, és neki még botja sincs. Egy darabig kucorgott ott, néha-néha megriadt, ha a szél megzörgette a tengerit, a patkányok veszekedtek, vagy a görény alatt megzizzent a szalma.

Hajnalban ijedten ébredt. Már megvirradt, hajtani kell a disznót kifelé. De lám, hisz ő nincs otthon, az uraság szalmájában bujkál. S most már irtózatosan éhes! Az este a nagy izgalomban még nem érezte így.

Egy darabig töprengett. Merre menjen? Vissza-e – haza-e? De ahogy elébe villant a gazda meg az összes tanyabeliek ellenséges pofája, a káröröm, amit mutatnak, ha visszamegy, hát megriadt. Mégis az apja csak apja, csak nem üti tán agyon. S ha üti is, az nem úgy esik, mint egy idegentől.

Früstök tájba ért haza. Az apja nem volt otthon. S az anyja is akkor jött haza a csordalegelőről, egy hát tőzegganéjt hozott tüzelni. Az anyja nem bántotta. A hóna alá fogta a fejét, és átkozta a gazdát. Hogy így, meg úgy, fene egye le a húsz körmét, nem arra neveltelek, hogy üssön-vágjon, egye meg a fene avval a pár csű tengerivel, hogy égjen meg vele, hogy pusztuljon el stb., stb. – de mindezek mögött benne is felrémlett néha, hogy: – Mit szól majd apád?

Az bizony azt szólta este, mikor hazajött – Sanyi már megszokott otthon, délután már a gyerekekkel játszott, csak még az utcára szégyellt menni –, hogy miután kikérdezte, mint esett a dolog – hát, fiam, oda vissza kell menni. Majdnem kétharmadát eltöltötted az esztendőnek, benn a bíred, a malacod is, azt nem hagyhatjuk ott. Így se lesz a télen mit enni. Más gazdához hiába mennél, ősz van mán, nem kell a cseléd. Még ahun van is, avval is könnyen bánnak, hogy hadd ugorjon meg, hadd maradjon ott a bíre... Mint a te gazdád is... Nem, az anyját, ha kinyaraltatott, teleltessen is ki. Így azt mondja, szökött szógának hátán a bíre... Majd beszílek én vele, nem fílj semmit.

És másnap még a setét hajnalon, hogy senki se lássa, visszavitte hozzá.

Béresek

Béresgazdánk, Török András, vastag görbe botjára ereszkedve a harmincláncos dűlő végén áll. Testes, derék ember, mint amilyennek egy mutatós béresgazdának lenni kell. Ha valakinek elébe áll, jó darabot elfog a napból, de szeles időben meg jó az árnyékában lenni. Errefelé a jó erős test is kell a hatalomhoz és a tekintélyhez. Egy ötvenkilós béres mindig meggondolja, hogy ujjat húzzon-e egy mázsás béresgazdával. Különösen, ha az a mázsa nemcsak zsírból és hasból áll, hanem hús és csont is van hozzá. Itt pedig az is van.

A húsz iga nekinyúlt a hosszú dűlőn. Fogáskor, ha együtt indulunk is, szántás közben mindig szétszóródunk. Mikor belevetjük az ekét a földbe, csak annyi térköz van köztünk, hogy a hat ökör éppen beférjen, sokszor az első ökrök az ember nyakába fújnak, amikor fordulónál az ekével bajlódik. Néhány igazi öreg béres, akinek ökre, szerszáma mindig rendben van, tartja is a menetet, de a hátulja felé ökrök rongya, béresek rossza el-elmaradoznak. Kinek csavarja tágult, kinek az ökrei értetlenek és sokat vakolnak. A másikéi meg lusták, és nincs jó ostora hozzájuk. Így néha úgy széjjelszóródunk, mintha a hátulsókból lettek volna az elsők. Pedig hát egy fordulóval hátrább vannak.

De Török András tudja, ki az utolsó, azt várja most is. Kis Jani az utolsó, büntetésből lökte hátra, mert hegyes legény, könnyen jár a szája, de az ökör meg nem jól jár a kezén. Előtte háromnegyedes és félbéres süldőkölykök vannak. Némelyik alig látszik ki a barázdából, csak az éles kölyökhangjuk hallik, meg az ostoruk durrog. Ezek a süldő béresek mindig csáléznak, vagy kell, vagy se. Az nekik az öröm, ha énekelhetnek az ökrök fülébe: csálé, Káplár, ide, Huszár, meg melyikét hogy hívják.

Egyes ekével, hat ökörrel tavaszi alá szántunk. Jó mélyen jár az eke, csak úgy bugyog a fekete földben. Rövid az őszi nap, hosszú a tábla. Török András hajtja a munkát. Ki van adva a parancs: minden tavaszi alá ősszel kell szántani, hát hadd menjen az iga látástól vakulásig. Majd pihen a télen. Török András meg akarja mutatni a fiatal méltóságos úrnak, hogy nemhiába öregedett meg az öreg tekintetes úrnál.

Most is már a nap az égalján kullog, mindjárt beleharap a veres tányérjába a tarajos hegycsúcs, de az ekék még kerülnek legalább egyet-egyet. Evvel a heggyel mindig baj van. Ha valaki azt mondaná: lement a nap, a gazda azt felelné: még csak a hegy megé, így hát nem mond senki semmit. Ha valaki nagyon számon tartja a nap járását, könnyen megkaphatja, Mihálynapi szólításkor, hogy menjen oda, ahol nem hegy megé megy le a nap.

Kis Jani végre kiért a dűlőre. S míg az ökröt csálézza, hogy egyenesen húzzák ki a barázdát, legalább mikor a gazda szeme előtt vannak, odaszól neki Török András: – Na, Jankó, eriggy már torzsáért. De megrakd azt a szekeret, ne üresen hajts be, mint szoktál.

Kis Janinak kint van a szekere is. A többiek csak tézslával járnak ki a tanyából, még az eke is a földben marad, de egy szekérnek mindig jönni kell. Vizeslajt, csobán, tűzrevaló meg a gazda bundája jön rajta, este meg visz egy szekér répatorzsát éjszakára. Van ugyan benn egy hetes a takarmányozásra, de nem győzi. Két hetest meg nem ád a gazda.

Kis Jani nem szól semmit, az ökreivel bajlódik, akik megérezték, hogy este van, és türelmetlenek. – Csálé, Villás, ide, Kaszás, és nagy kínnal a szekér elé fordítja őket. A két hátulsó közül kiakasztja a tézslát, és a félrehúzatott ekéhez löki.

De az ökrök nem akarják hinni, hogy most újra befogják őket, és nehezen állnak a rúdhoz. Muszáj előbb a négy elsőt leakasztani, és elereszteni a gyepen, amíg a két rúdast befogja. Közben fojtottan káromkodik, de inkább csak sziszeg a fogai közt, mert itt nem szabad káromkodni, amióta a fiatal Csatáry úr átvette a gazdálkodást. Török András ugyan nem törődne vele, ő is megtanulta cifrázni, de az úrral nem lehet tréfálni, és so-

hase tudja az ember, hogy ki fújja be, vagy ő maga honnan bukkan elő. Jó látcsöve van, katonáéktól hozta, és megteszi, hogy a kastély ablakából, vagy valamelyik távoli dűlőútról a kocsijáról vagy a lova hátáról nézi, hogy mit csinálnak a cselédei. Rettegünk tőle, mert mindent tud, mindent lát. Azt is, ha valaki valahol elakadt, azt is, ha leborult, azt is, ha üti az ökreit, vagy kutyáztatja a nyáját. A kutyákat ki is tiltotta a tanyából, csak a kerülőknek és a pásztoroknak engedélyezett egy-egy pulit. De a kanját annak is kiheréltette, hogy ne gyalázzák meg az udvar agarait és patkányfogó vicsorijait.

A gazda már mérges, mert Jani sokáig piszmog az engedetlen és tanulatlan ökrökkel. Ez is büntetés, hogy szájas béresnek rongy ökröt adnak. Csupa mustra, bitang, tudatlan, rúgós, öklelős állat. Most is, míg befogta a két rudast, a többiek nekifogtak a gyepen legelni.

– Na, meddig tehetetlenkedsz még itt avval az ökörrel? – mordul rá Török András. – Itt lemegy rád a nap.

Jani olyasmit motyog, hogy nem ilyenkor kéne elküldeni az embert rakodni, de a gazda azt szeretné, ha minden forduló kilenne és torzsa is lenne. De csak úgy a foga közt, az ökrei fülébe mondja, mert Török Andrással, amikor veres a nyaka a méregtől, nemigen lehet tréfálni. Mióta nem lehet káromkodni, ő is lenyeli, de mérges gúnnyal maceralódik, és könnyen üt. Azt nem tiltotta meg az úr. Nem is igen tud róla, mert nincs a világon olyan távcső, amelyiken meg lehet látni, ha ő finoman lesuhint egy takaros macsalit.

– Így ni, fiam, hát értsünk szót! – és vadul mosolyint hozzá, mint őrmester korában szokta.

A répatorzsa a szomszédos dűlőben van. Mire Jani odaér, a nap is a hegy megé bújt, csak a veres sugarait küldi vissza az égen csellengő felhőkre. Már a többiek is fognak kifele. Az első béres, Fekete Tóth Mihály leakasztja az ekéről a hat szép, okos ökrét, és a gyepi dűlőn megindul a tanya felé. A többi sorban, ahogy érkezik, utána. Ekkorra a késedelmesek is behajtják a késést. A fordulónak meg kell lenni, abból Török András nem en-

ged. Ha engedne, a lusták rákapnának, hogy egy kerüléssel mindig kevesebbet szántanak.

Jani még félrakodásban sincs, amikor a befelé húzó igasor belevész az őszi estével leszálló nedves homályba. Csak a tézslák, láncok csörgése, meg a kölyökbéresek csálézása hallatszik vissza. Már a kastélyudvar nagy lámpája is ég, de még a cselédházak apró ablakai is pislognak, mire úgy-ahogy meghányja a szekeret. Dolgozik pedig, mint a csúnya idő, beleizzad a munkába. Kitolás ez az egész, a béresgazda azért üldözi, mert nem hagy magán keresztül-kasul gázolni. Most se teljesíti egészen a parancsot: nem rakja meg nagyon a szekeret, nem tapossa meg, és nem veri szarvára. Úgysem lesz már kinn az ólban a gazda, mire ő beérkezik. Menni kell annak minden este az irodába, parancskiadásra.

Az ökreivel is sok baja van. Érzik az estét, tudják, hogy a többi ilyenkor már a jászolnál falja a csalamádét. Nem várják, hogy Jani szóljon nekik, hanem fuldokolva falják a répatorzsát, és rángatják a szekeret egyik csomótól a másikhoz. Nem is tudja felkaparni a csomók helyét, pedig ezért is szó éri. Ezt meg a kerülő látja meg, és holnap majd első szava lesz, hogy ki volt az este torzsáért.

– Bánja az Isten, mindegy mán nekem – gondolja Jani, és sebtiben lök még fel néhány villával, aztán csálé, Kaszás, ide, Villás, gyerünk a vacsora felé. Neki is lekottyant a hasába a déli kolompírleves.

Az estéje már így is el van rontva. A leghuncutabbik veréb is elül már, mire ő beérkezik. Pedig estére menni akart Kondás Tóth Mihályékhoz tanyázni. Ott jön össze a híres béresbanda: fiúk, lányok. Tóthné jó asszony, szívesen látja a fiatalságot. Meg aztán neki is három lánya, legényfia. Olyan tambura nincs több a tanyában, mint Tóth Miskáé, de néha a kospásztor is átjön, annak meg klarinétja van: olyan lakodalmakat csapnak, hogy csak úgy reng a kondásház.

Ez a kondásház nagyon jó helyen van: kívül a tanyán, közel a kutricához és legmesszebb a kastélytól, hogy ne hallatszódjon oda, amikor kétszáz koca meg hatszáz süldőmalac elkezd visítani. A büdösség is elszáll itt a legelőre.

Azóta nagy legény Kis Jani, mióta idejár. Amíg a lányok rá

se néztek, ő is csak olyan csámpás béres volt, mint a többi. Félbéres meg háromnegyedes korában nyurga, gérbic, hámfalábú kölyök volt: egy szám a többi közt. De mióta a nyáron, gépeléskor az egész béresbandában csak egyedül ő bírt felvenni egy zsák búzát, segítség nélkül, megnőtt a szarva. Mióta meg a lányok is szóba állnak vele, egészen megbolondult. Nem hajt az apjára se, a gazdának meg visszamotyog.

Pedig amúgy nem valami takaros legény. Tehéntérgyű és nagy tapsiros lábai vannak. Kicsi korában ő is megsült, mint a többi béresgyerek, csak a hasa meg a feje nőtt, de aztán egyszer hirtelen megnyúlt, és ugyancsak erős, kezeslábas fickó lett. Az arca is kiszínesedett egy kicsit. Sovány, csontos, szegletes, de piros a képe, és villogó fekete szeme van. A haja is fekete, és lecsüngeti a fél homlokára. Jól áll neki, és csak azért is így csinálja. A kalapját meg a bal szemére húzza, és hátul göndör gácsérfarok kunkorodik rajta. Most meg már a bajusza is kezd formába állni: egyszóval, Kis Jani kész legény. A lányok közt, ha a magtárban vagy a mezőn azon vitatkoznak, hogy ki a legszebb legény a tanyában, mindig vannak, akik Kis Jani mellé állnak. S ha az egyik azt mondja, igen, de hámfalábú, a másik avval vág vissza, hogy felbír ám egy zsák búzát.

Érthető hát, ha nem fér a bőrében, és össze-összecsap hol az öregekkel, hol a gazdával. Minden valamirevaló legénynek vannak ilyen bolond órái, de a jó béresnek sohase legyenek bolond órái, mert nem az ökrök feje fájul meg bele, hanem az övé.

Az ökröket nekiindította a tanyai útnak, de nem ült fel a szekérre. A torzsa lucskos, és átnedvesítené a nadrágot. Amikor a jászol felé kell menni, a legbutább ökör is tudja az utat. Különben is az úton széjjeláll a sár a kerék előtt; jó nyom van, elmennek rajta. Lemegyen hát az út mellé a gyepre, nem töri gacsos csizmájával a hepehupás utat. Annyit tesz, hogy néha csak odaszól az ökröknek: Ne, Kaszás, ne, Villás!

Közben, míg ballag a gyepi gyalogúton, gondolkozik és ábrándozik. Először azon, hogy egyszer ennek a gőgös Töröknek még megszorongatja azt a veres nyakát. Most még csak tűr, de ha

katonáéktól visszajön, megfizet mindenért. Lesz arra alkalom, akkor, amikor Török András nem is gondolja.

Azután meg azon fő a feje, hogyha lehányja a torzsát, bekapja a vacsorát, mégiscsak átmegyen Tóthékhoz. Nem húzódik tovább, ma este nekifog, és megtanulja azt a csiklandós táncot, azt a vanszteppet. Tegnap este is majd kiugrott a szeme, amikor Balla Ferit tanította Tóth Erzsi. Milyen ügyesen tud az a jány lépni. Ferkó olyan volt mellette, mint egy topa bivalybornyú.

Erzsi a faluban tanulta ezt a táncot. Egy zsidó boltosnál lakott, és a másik szolgáló egy tánciskolás lány volt. Ha nem voltak otthon a zsidóék, mindig rőföltek, így ragadt rá ez az úri tánc.

Evvel a topasággal van neki is baja. Ezért fogadja minden este, hogy na, most csakugyan belefog, és ezért marad el mindig. A csizmája is gacsos, mégpedig kifele gacsos, ami még csúnyább, mint a befele gacsosság. A nagy, ronda csizmájának a sarka hátracsúszott, és kifelé fordult. Mind ilyen a béresember: a lába vagy kifele vagy befele görbe: a szegénynek még a lába se egyenesre nő.

A nadrágját se szereti. Ahogy a görcsös térdei összeérnek, bársonynadrágja mindig suhog, mint a Samué, aki elszaladt a nadrágja szavától. Még meg az anyja, hogy nem lelt hozzá foltnakvalót, az aljából levágott egy darabot, és azt foldozta a térdére. Most aztán ha felhúzódik egy kicsit, kilátszik a csizmaszárból a nadrágbélés. Így szoktak az élelmes szegényasszonyok foltot szerezni, de Janit ez is bántja. Amikor úgy véli, senki se látja, sokszor végignéz magán. Csak az a két bütyök a térdén ne belül volna, hanem kívül. Irigykedve nézte a görbe lábú fiúk, de különösen a lányok lábait. Bezzeg azok, ha összeteszik a két lábukat, átlátni a lábuk között, és a térdük gömbjei elvesznek a jó puha hús közt, nem horzsolják egymást, mint az övéi. Milyen szép kerekedő hosszas nyílás van a gömbölyű lábszárhús között, az övé meg akár két oszlop. Már az ünneplő csizmát is úgy csináltatja, hogy kifelé kerekedő legyen a szára, mint a lovaglócsizmáé, és a nadrágnak olyan priccset csináltat a szabóval, hogy belül szorítson, kívül telt és görbe combot mutasson, mégse ér semmit: csak hámfalábú Kis Jankó az ő neve.

Csak akkor volt jobb kedve, ha a tükörbe nézett. Igaz, sovány

egy kicsit a képe, de jó színű. Sokszor elnézegeti magát kis kerek, malacos hátú tükrében (órákig lehet vele játszani, míg a malacot becsalja az ember az ólba), amelyben egészen formás kerek képe van. De ha az apja szegleteshosszúkás tükrében borotválkozik, abban meg egészen nyúlt arca van. Mégis, ha a kút vizébe vagy a tócsákba belenéz, ha homályos is, de igazabb képet kap magáról. Csak a nyakát vékonyolja, és mindig veszekedik az anyjával, hogy ne csinálja bőre az inge nyakát. Ha szorít, még egy kis toka is ráfittyen a bőrre, s az ember arca is mindjárt pirosabb, ha szoros az ingnyak.

Akinek ilyen gondjai vannak húsz éves korában, érthető, hogy nincs elég figyelme az ökrökre meg a vakbarázdára, a kátyúra az ostorra, a szerszámra meg arra a sok mindenre, amire a béresnek ügyelnie kell. Így történt most is, hogy oda se figyelt, amikor a Sásos-ér gátjához értek. Nem is gondolt rá, hogy a gáton rossz az út. Az ér még nem is volt tele vizzel, csak a zsombékok alján csillogott itt-ott. Ő úgy ellépkedett a zsombékok tetején, hogy a csizmája is szárazon maradt.

Az éren át egy kis töltés húzódott, mellette árok, a közepén kis fahíd. A fahíd előtt, a hídról lefutó vízből egy kátyú. Így lett meg a baj. A két első ökör, a Táncos–Hegyes, gyalázatos, buta, önfejű állatok, és saját fejüktől kerülni akarták a kátyút. Nem lett volna ebből baj, ha Jani odafigyel, és rászól a két öreg rudasökörre, azok nyomon tartották volna a szekeret, és ha a nyakuk közé cserdít, átrántották volna a kátyún. Igen, de Jani csak akkor vette észre, hogy baj van, amikor a szekér hátulja lefarolt az árokba, a két első ökör meg keresztbe fordult az úton, és az egész iga megállott.

Ő csak arra ügyelt, hogy zsombékról zsombékra ügyesen átugrándozzon az éren, és még az ostora is be volt csavarva. Most már aztán kieresztette az ostort, és rákiáltott a Kaszás–Villásra, de már késő volt. A szekér hátulja belefeneklett az árokszélén a ragadós sárba. A híd tövin elverték a gát szélit a kerekek, és a víz is befolyt az árokból az útra, úgyhogy agyán bugyog a sár. Hiába kiabál, hiába cserdít a nyakukba, csak egy helyben táncolnak az ökrök, de nem húznak. A két öreg húzná, de nem bírja, a többi meg nem segítség, hanem akadály.

Most már nem lehet kímélni a csizmát, bele az árokba, és át az ökrökhöz. A rossz csizmáknak orrán, száján, szárhegyén ömlik befele a hideg mocsárvíz.

De erre most már nem ügyel, hanem neki az ökrök oldalának. Még nem üti őket kedve szerint, még fogja a fegyelem, a láthatatlan úr parancsa, inkább csak a vékonyukat és az oldalukat döföli az ostornyél vastagabb végével. Ez nem látszik meg, az ökör viszont nem állja, s húzza, ha bírja.

De az ökrök csak kapkodják és csavargatják a rudat: nem egyszerre fogják. A két első meg ijedtében nekifordult a víznek. Onnan kiverte őket, de a vizes lábukkal felvitték a vizet a híd kaptatójára, amely egyszeriben csúszós lett. Most már lépni se tudtak elesés nélkül.

Eleinte csak fojtottan kiabált Jani az ökrökre, hogy be ne hallatszódjék a tanyába, de azután, hogy az ökrök nem fogták, mind-mind dühösebb lett, és nekieresztette a hangját, hogy csak úgy terült a harmatos mezőn. Az ostort is összefogta, és úgy vágta az ökröket, hogy szinte dübögött, pufogott a hátuk.

De hiába, azok csak reszkettek és táncoltak, a jármot csattogtatták, a láncokat zörgették, de a szekér nem mozdult.

Már az ostornyél is eltört, s Jani is gőzölgött a méregtől és a püföléstől, az este is leszállt, a többiek azóta rég megvacsoráztak, és ő itt kínlódik tehetetlenül a Sásos-ér hídjánál.

Elővette most már a villát. A két öreg rudast, akiket közelebb ért, avval ütötte, néha meg, amikor a düh elfutotta, beleszúrta a farukba, a farkuk alá.

Hiába minden, a szegény ökrök talán sírtak is már kínjukban, jobbra-balra csavargatták a rudat, de a szekér nem mozdult.

Végül erős reccsenés: a rúd megroppant. Öreg, mustra szekér, a rúd be volt hasadva, neki szekeret is rosszat adtak, de mindegy: ez is az ő bűne.

Ekkor egy kicsit magához tért. Levette jámborabb Kaszás szarváról a láncot, és összeláncolta a rudat. Nincs egyéb hátra, az ökröket és a szekeret nem lehet erőltetni, le kell hányni a torzsából, és ki kell szedni a kerék alól a sár vastagát.

De a torzsát is hova hányja, ide a sárba nem szórhatja, mert beletaposódik a pocsolyába, és ott vész. Hiába is rakná fel: a

sáros torzsát nem eszi meg az ökör. Isten ments Török Andrástól, ha ezt megtenné.

Nem tehet egyebet, villánként előrehordja a híd túlsó kaptatójára, ahol tiszta a föld. De ez irgalmatlanul szaporátlan munka, hát csak felét szedi le, és a kerekek kiszabadításához fog.

Egyéb szerszáma nincs, hát a villával tépi, cibálja a kerekek mellől a sarat. A vastagát úgy-ahogy fogja is, de a hígja átfoly a villa ágai között. Marékkal fog hát hozzá, és nem nyugszik, míg mind a négy kerék előtt nem tiszta az út.

Amikor evvel készen van, nekifog, és újra kezelés alá veszi az ökröket. Káromkodik, ordít, rájuk, szidja a keserves gazdájukat, és az eltört ostornyéldarabbal egyengeti, üti, vágja, szúrja, döföli őket. Ekkor ütött ki a baj. A nagy hajcihőben későn vette észre, hogy a háta mögött az úton kocsi zörög, már hallani, ahogy jó nagyokat kottyan a könnyű kerék a kátyúkban.

Hű, a marha fejemet – rémült meg –, ez az úr lesz: most meghallotta a káromkodást és a püfölést.

De már itt is a kocsi a szekér faránál, lassan mellé hajt a túloldalon. Ijedtében a szekér alá hajolt, mintha még ott volna dolga, és a sarat piszkálta a kerekek körül.

Tudta ugyan, hogy hiába búvik, mert a hintós kocsis, az a gané Csukási megismeri a sötétben is. Ha őt nem is, az ökreit. Meg aztán az úrnak első dolga lesz megkérdezni a béresgazdát, ki maradt hátra torzsáért.

Ráadásul még nem is köszönt az úrnak. Úgy tett, mintha nem vette volna észre a kocsit. Ezért is piszok jár.

De mindegy már: az a fő, hogy nem állott meg. Retteg az úrtól, a hideg, szürke nézésétől, borotvált, szigorú képétől: inkább jöjjön a büntetés, csak ne kelljen az úrral szembeállni.

Aggodalma felesleges. Csatáry méltóságos úr igazi úr: nem áll le a cseléddel barátkozni se, de perlekedni se. Mindent hivatalosan intéz az irodában az intézőjével és a béresgazdával. De azellen aztán fellebbezés nincs is. Ami ráadás jön az úr büntetésére, azt a béresgazdától és az elsőbérestől mindenki külön kapja meg.

A kocsi elment, az ijedtség lejjebb szállt benne, és ekkor jött meg neki is a jobbik esze, a jó béres esze. A mai estének, Tóth

Erzsinek, tánctanulásnak már vége, már mindegy, ha az éjszaka rámegy is, csak innen kászmálódhasson ki, nehogy itt találja a hajnal.

Ha egy öregbéres van itt, a kínálkozó két megoldás valamelyikét már régen kipróbálta volna. Az egyik az, hogy kifogni ezeket a rongy fáradt és éhes ökröket, behajtani az istállóba, és kihajtani a szekérért a két hetes bivalyt, a Bandi–Kökényt. Majd kihúzzák azok.

A másik megoldás: kifogni a négy első ökröt, elcsapni legelni, aztán lerakni a torzsát a szekérről egészen, az üres szekeret felhúzatni a híd tetejére, és ott újra felrakni a torzsát. A hídról lefelé könnyen indul a szekér, azután meg már elbírják.

Jani ezt az utóbbit választotta. Irtózott a tanyába menni, hogy valaki már most megtudja a csúfságot, hogy elakadt egy szekér rongyos torzsával, ami nem is teher. Az idő már mindegy, hát lerakja a torzsát.

Így is lett. Nem telt bele egy negyedóra, és üres volt a szekér. Akkor elibe állott a két rudas ökörnek, megfogta a Villásnak a szarvát, és csendes szóval felvezette őket a hídra.

Felállott a hídra, kikötötte rögökkel a szekeret, hogy meg ne szaladjon, és felhányta újra a torzsát. Persze, sok széjjelszóródott, a setétben meg nem látta összekaparni. Ezt is meglátja holnap a kerülő, ezért is lesz hallgass.

De mindegy már: annyi a baj, hogy kicsivel több nem számít. Csak éppen jobb volna fel se virradni. Amit az apjától, az elsőbérestől és Török Andrástól kap, az is sok lesz, az is gyalázat, mert ha egy idétlen félbéres jár így, az hagyján, de ő Kis Jani, aki úgy hajigálja a zsákot, mint más a répát, már nem taknyos gyerek. Arra meg, amit aztán az úrtól, illetve az intézőtől várhat, nem is tudja, szidás, kárbüntetés vagy elcsapatás, gondolni se jó.

Odahaza ezalatt, Kis Jánoséknál nagy volt az aggodalom. Kis János egy darabig kinn ácsorgott az ólban, nem ment vacsorázni a többiekkel. Nem tudta elgondolni, hova maradt az a habókos fia. Vajon mi érhette, árokba borult, rúdja tört, elakadt a gá-

ton? Már talán elindult volna elébe, de érte jött a kicsi lánya. Eszti, hogy: Idesapám gyöjjék mán enni, aszonta anyám... elázik a tésztahurka...

Bement hát, de hogy csak egyedül ment, Kisné ráförmedt: – Hát Janit hun hagytad mán?

– Mit tudom én: kinnmaradt torzsáér...

De Kisnét nem lehet ennyivel kielégíteni. Töviről hegyire tudni akart mindent. Ez a nagy kölyök örök aggodalom, sose lehet tudni, mi esik vele. Már-már menni akart megnézni, mi történt vele, de az ura nem engedte. Jól nézne ki az a béreslegény, akiről megtudnák, hogy az anyja megyen neki segíteni.

Nem is esett jól az étel se. A Janiét félretették a már hűlő katlanra, az apróbb gyerekek meg megették, ami az apjuknak-anyjuknak nem kellett.

Kis János hallgatott, nem élesztette a tüzet, de belülről ő is forrt. Mit lehetne csinálni evvel a nagy rossz kölyökkel? Csak legalább vinnék már katonának, ott majd embert faragnának belőle. Esetleg ott maradna zupásnak vagy csendőrnek.

Ő nem a fiún aggódott, annak mi baja lehetne, különben is dögöljön meg, ha nem lesz belőle ember, hanem a gyalázaton. Neki kell érte a piszkot nyelni, neki kell érte hallgatni, és neki kell megfizetni a kárt.

Milyen szégyen ez! Jó húsz éve lakik itt, még az apjával jött ide a Csatáry-tanyára, mint legénybéres, itt nősült, ide gyökerezett, az egész családja itt kap munkát, egy másik fia juhászbojtár, egy lánykája az intézőnél lakik, még egy kisebb fia a cseléd-csürhe mellett van, ő nem afféle ágrólszakadt tanyai vándor, akinek minden évben kitelik az esztendő, akinek minden szólításkor más tanyán akad be a szűr.

Már az öreg tekintetes úr is szerette Kis Jánost, de az intéző vagy a gazda se mondta neki soha, azt se, hogy állj odább. Hogy nem lett első béres, az is csak azért van, mert Fekete Tóth Mihály még régibb szolga, és tudja a hivatását az is. Sohase aludta még el a hajnali ébresztést, ő fújja meg két órakor a tülköt, de Kis János utána az első, aki megjelenik az ólban. És ha Tóth Mihály még sohase borult le, sohase tört se szekeret, se rudat, ő is elmondhatja magáról ugyanezt. De azt is, hogy ő is betanított

annyi ökröt, mint Tóth Mihály, és amit betanított, abból lett olyan jó ökör, mint a Mihály tanítványaiból.

És még a barázdolásban is elmegy Tóth Mihállyal az isten bírósága elé is. Amikor Tóth Mihály nagy ritkán nincs jelen a szántásnál, vásárra megy vagy valami más baja van, Kis János barázdol. És olyan egyenes barázdát húz ő is a hosszú dűlőkön, hogy aki elmegy a végén, megáll a szeme rajta. Ha a béresgazda kitűzi a póznát, s ő megindul két öreg ökrével, a Virág-Bimbóval, olyan nyugodtan lépegetnek, hogy a Tóth Mihály Csendes–Rendese se megy szebben. És most itt ez a szégyen evvel a rongy kölyökkel, és már hányadszor?...

Ez már csak megvolt, míg Kisék sopánkodtak, Jani is beérkezett. Kifogott, enni adott az ökröknek, lehányta a torzsát, és bár elmúlt az éhsége a nagy bajban, mégis bement vacsorázni. Mord képpel ült a vacsorához, csak foghegyelte a meredt tésztahurkát, és a kérdésekre felelt is, nem is. Annyit mondott csak, hogy elakadt a hídnál, és kétszer rakodott, s aztán ment az ólba feküdni. Kis János maga benn maradt, mert az öregbéresek a házban hálhatnak. Csak a hetes éjszakázik az ökrök mellett meg a fiatalok, akiknek ugyan nem muszáj volna, de este kinn szeretnek réjázni, s aztán ki itt, ki ott ver vackot. Szénatartóban, cerkóban, üres jászlakban hálnak a fiúk. Nyáron meg a takarmány mellett, a csalamádé vagy bükköny csomójában. Egy-két olyan öreg is mindig van velük, aki már nem szeret ágyban hálni, aki mindig haragban van az asszonnyal, akinek, mint az öreg Siket mondja, csak arra kell az asszony, hogy megfőzze a paszulyt és kimossa a szennyest. Az ilyenek az ökreiket szeretik, és éjszaka, amikor a hetes nem látja, nem restellnek felkelni, hogy enni adjanak a magukénak. A kicsi béresek is, akiket még nem vesznek legényszámba a lányok, szeretik az ökröket, de álmosak, és nem tudnak felkelni hozzájuk.

Hanem aztán hajnalban, amikor Török András kijött az ólba, akkor kezdődött az igazi haddelhadd. Hogy micsoda piszkot kapott ő az este az intéző úrtól, de még az úr is kijött az irodába, és maga elé állította: – Megmondtam én azt magának, Tö-

rök, hogy káromkodást ne halljak, és hogy az ökröket ütni nem szabad? Megmondtam, hogyha valaki elakad, ne bántsa a jószágot, hanem vagy rakodjon le, vagy vigyen segítséget? Ott a hetes bivaly arra való – igen vagy nem? – Igen, méltóságos uram, ezt a parancsot kaptam. – Nahát, tudja azt maga, Török, hogy egy ököriga ott kínlódik a Sásos-ér hídjánál? Még talán most is ott van.

Hogy neki, régi szolgának mennyit kell hallgatni, mennyi piszkot kell nyelni az ilyen Kis Jankó-féle rongyokért! Hogy minek áll béresnek az olyan ember, aki nem ura se dolognak, se ökörnek? – és így tovább.

Hajnalonként máskor is az a szokás, hogy Török András jönmegy a placcon végig-hosszig, és vagy dörmög, vagy ordít, vagy gúnyolódik, vagy vastagon tréfál. Ha tréfál, akkor a hízelgők jókat nevetnek, ha dörmög, vagy ordít, akkor mindenki hallgat. Csak egymás közt motyognak, hogy na, mondja már András a reggeli imádságot. Mert az ólban akármilyen nagy a zaj, csattog az ökrök szarva, zörögnek a láncok, de a Török András szava áthallik az egészen, és még talán a pókháló is rezeg a padlás alatt, amikor kiereszti a hangját.

Ilyenkor a bérestársaság bebúvik az ökrök közé, és vakarja, dörzsöli az ökröket, hányja alóla a ganét, nem jó ilyenkor a Török András nyilába esni.

Kis Jani is így tett. A gazda mondta a magáét, ő meg vakarta szorgalmasan az ökreit, hogy a sáros ostor helyei ne látszódjanak meg rajtuk. Most a libegős mécsesnél még nem látszik igazán, de a fogásnál száz baj lesz, ha a hurkák és a szúrások meglátszanak. Még a gazda hagyján, az úgy is tudja, hogy kikaptak az ökrök, hiszen ismeri a béreshuncutságokat, de ha véletlenül az intéző is odabotlik, akkor igazán nem tudja, mi lesz. Talán el is csapják.

Fogásnál újra kezdődött. A gazda még csak most vette észre, hogy a rúd is eltört, amikor a Varga Pista, aki máma van soron kihúzatni a szekeret, jelenti neki, hogy abba a szekérbe nem lehet befogni, mert behasadt a rúdja.

Elöntötte a méreg a gazdát megint: – Hát a rúddal mit csináltál te... te... gané... te szerencsétlen?

Jani már túljutott mindenen: jöjjön, aminek jönni kell! – Mit csináltam? – ordította vissza. – Eltörte a maga rongy ökre. Tugygya azt maga nagyon jól, azért adta nekem az összes rongy ökröt, hogy bajt csináljak.

Ezt már Török András nem tűrhette. Megszokta hosszú éveken át, hogy ő óra számra kiabál, dünnyög, macerálódik, váltogatja az ordítást az álszelíd, de gyilkos gúnnyal, de senki sem szól semmit. Mindnyájan hallgatunk, ha Andrásra rájött a bolondja, hadd járja ki magát, ez az orvossága. De ez a kölyök, ez a rongy, aki nem is béres, hanem gané, még feleselni mer!

Elindult Jani felé. Az éppen a rudas ökröket fogta be az előhozott cseretézslába, mert az övé kinn maradt az este az ekénél. Az egyik járomszeget már bedugta a Kaszás nyaka mellé, a másik a kezében volt.

A gazda nem tudta türtőztetni magát. Egész éjszaka alig aludt az irodai gyalázat után. Felemelte a görbe botot, hogy végighúz vele Janin. – Velem szájalsz, az anyád csámpás micsodáját? (Nem merte az Istent a szájára venni.)

Ez kellett Janinak éppen, ez a „csámpás". Amúgy is csordultig volt már. Lehet, hogy a gazda az utolsó pillanatban visszahőkölt volna, és nem üti meg, mert azért ritkán folyamodott ilyesmihez. Inkább a suhanó csendes pofont, vagy a lapító, zajtalan nyaklevest kedvelte. Ő is tudta, hogy a botra régi tanyai törvény szerint villa vagy járomszeg jár.

De már késő volt. Jani kiugrott az ökrei elől, és a kezében levő járomszöggel úgy kivágta a gazda kezéből a görbe botot, hogy csak úgy sóriádzott a levegőben, és beleesett a vályú végénél levő pocsolyába. Az öreg béresek, akik lapulva susmogtak az ökreik között, hogy ne lássanak semmit, csak néztek a zúgva repülő bot után. Ilyen még nem történt mostanában. Török Andrással még nem kezdett ki senki. Azt már csak mesélni szokták, hogy hajdanában ekkor, meg ekkor, ez meg ez villával vagy járomszeggel zavarta el a gazdát vagy az intézőt a befogóhelyről.

A gazdának az első pillanatban felakadt a szeme, és azt se tudta, mihez kezdjen. Jani ugyancsak megrémült a tettétől. Köz-

ben odaugrott az első béres, akinek ez a kötelessége meg Kis János is, akinek, mint a tettes apjának szintén ez a kötelessége, és mielőtt Jani bármit kezdhetett volna, lefogták. De a gazdát nem foghatták le, mert az első ijedség után puszta kézzel akart nekimenni a fiúnak, hogy kitekerje a nyakát.

Szerencsére az intéző a szokott reggeli körútján meghallotta, hogy nagy zaj van a befogóhelyen, és éppen odaérkezett.

– Mi van itt, Török?

A hajdani őrmesterben felébredt a fegyelem, s a dühtől pirosan is összekapta magát, és úgy hebegte az intézőnek:

– A Kis János fia nekem jött, intéző úr... Eltörte az este a rudat is... most láttam meg...

Az intéző igazi úr, feltalálta magát, és rákiáltott a holdsápadtan lihegő Janira:

– Azonnal takarodj innen! Estére irodára jössz apáddal együtt. Megértette, Kis? Gazda, hívasson elő egy hónapost, es adja át neki az igáját. Kész. Indulni kifelé, mindjárt feljön a nap.

És Fekete Tóth Mihály, első béres rászólt kedves öreg ökreire, akik az ő szavai szerint okosabbak egy rossz béresnél: – Csálé, Csendes, ide, Rendes. – Az ostorok kinyíltak, a menet nekinyúlt a dűlőn.

Odakinn azért egész nap a Kis Jani dolgáról folyt a szó. Kis János hallgatott, de a többiek fújtatáskor, ebédkor, ha a gazda nem volt a közelben, mindig visszatértek rá. Nagy esemény, ritkán történik ilyen a tanyán.

A gazda most nem vegyül bele a társalgásba, nem jön mókázni és macerálni, mint máskor szokott. Magában eszi a méreg, meg restelli is a gyalázatot. Csak legalább visszaütött volna annak a rongyos Jankónak.

Délben is messzire félrehúzódik. Máskor is elmegy ebédelni, külön a többiektől, hogy ne lássanak bele a fazekába, de most evés után se tér a társasághoz. Máskor, ha megette az ebédet, és a lánya belerakta a kis kosárba az üres edényeket, ő hozzánk indult. Menet közben tömte a szép piros tajtékpipáját, és hiába van jó öngyújtója, jobban esett neki, ha a mi tüzünknél gyújtha-

tott rá. Ha jó volt az ebéd, ilyenkor mókázott a fiatalabbakkal, különösen az asszonyokkal, ha még itt érte őket. Jólesett neki, ha az asszonyok visszaszóltak: de elcsúszott a szája gazduramnak, tán nagyon zsírosat evett? – de most evés után behúzódott a bundájába – hűvös októbervégi szél fújt, és úgy tett, mintha aludni akarna, míg az ökrök esznek a nyári jászlon. (Éjszakára már ólba megy az ökör, de nappal csak a nyári jászlaknál delel, kinn a gyepen.)

Az öreg Sallai, aki még Tóth Mihálynál és Kis Jánosnál is régibb szolga, és aki mindenkinél bátrabb, mert őt már nem küldhetik el, hiszen az öreg tekintetes úr végrendeletbe hagyta, hogy Sallainak holtig való lakás és kommenció jár, váltig sajogja az öreg tekintetes úr idejét. Akkor szabad volt az ökröt ütni, ha érdemelte, és szabad volt káromkodni is, ha úgy jött a sorja. Persze, nem soratlanul, csak ha értelme volt. Az öreg tekintetes úr ismerte a jószág sorját, tudta, hogy az ökör szitokkal és ostorral jár. – Beszélhet akarki akármit – mondta az öreg –, okos a jószág, meg huncut, több esze van annak, mint némék buta embernek. Amíg az ember csak simogatja, lustálkodik, húzna is, nem is, de ha hallja, hogy káromkodik, akkor mán tudja, hogy haragszik, és húzza, ha bírja, vagy beleszakad. Lehet a méltóságos úr akarmilyen okos, ehhe jobban értett az öreg tekintetes úr. Tudom, egyszer még maga az öreg tekintetes úr is nekilátott a gumivégű görbe botjával, és úgy káromkodott, a csillag majd lehullott az égről. Gépet húzattunk a nagyréti dűlőn, nagy eső vót úgy Lőrinc nap tájba, elázott a főd, térgyig járt a tallóba az ökör. Mán két bivalyt meg nyóc ökröt fogtunk a kazán elibe: nem ment. Csak ült elfele, a hátulja mán levackolódott a sárga földig. Odajött az öreg tekintetes úr, mink csak topogtunk az ökrök körül, hogy ott volt, még ütni se mertük őket, csak rimánkodtunk nekik: Csálé, Vihar, ide, Szeles, meg a többi, kiét, hogy hitták. A két bivaly letérgyepelt, úgy fogta, de az ökrök nem csináltak semmit. – Na, mit rimánkodtok itt nekik, mint a nazarénus ember a lovának, hozzatok ide másik csapat ökröt. Mingyán a bivalyok elébe fogtam az én két rudas ökrömet, a Káplár–Huszárt, elibe meg a többit, aztán neki: én egyik oldalról az öreg tekintetes úr meg a másikról... Micsoda? – a görbe

bot eltört, de úgy kirántották az ökrök a kazánt a vacokból, hogy csak úgy billent. Az igen, az öreg tekintetes úr az úr volt, az értett az ökrökhöz, az tudta a dolog sorját, de ez csak a motorho ért... De jó két ökör vót a Káplár–Huszár is, amellett a Csendes–Rendes is csak semmi...

Török András kibújt a bundájából és összehajtotta. Elővészi a tajtékpipát, és csendesen tömi. Jön erre: fogni kell.

– Borul – szólok közbe. – Haggya el kend, jön András.

Jani ezalatt nem leli a helyét a tanyában. Felnőtt cselédember nap közben nem lézenghet dolog nélkül a tanyában, hacsak nem lábadozó beteg. De az is csak a ház előtt, vagy melegben az árnyékos végénél üldögél.

A befogóhelyről elébb az istállóba húzódik, de nem soká fogja a hely. Az anyja meghallja a hírt, ijedten és szipogva kiszalad hozzá, de nem tudja szóra bírni. Hívná befele reggelizni: nem megy. Rimánkodik neki: kérje meg a gazdát, az apja meg az intéző urat, ő meg majd megkéri a méltóságos asszonyt, hogy szóljon a méltóságos úrnak, de Jani csak a fejét rázza. Nem szól, nem mer beszélni, mert attól fél, hogy kiüt még benne a gyerek. és sírásra fordul benne a szó. Csak jön-megy az istállóból a szénáskertbe, nekifekszik a kazal alatt, de nem bír aludni, és fázik is. Belülről fázik, mint aki nem aludt: sokat táncolt, vagy sokat sírt.

Majd délfelé, amikor fiatal gyomrán erőt vett a maró béreséhség, bement a lakásukra, de úgy sompolygott, mint a megvert kutya. Egyformán kerülte a sajnálkozó és kárörvendő tekinteteket, mert volt bőven mindegyik. Itt senki se lehet közömbös: ma neked, holnap nekem. Ki biztos abban, hogy nem csinál valami hibát, vagy éppen nem káromkodja el magát? És ki nem bűnös abban, hogy meg-megveri a kezére bízott jószágot, amikor megharagszik, és úgy véli, nem látják?

Estig most már ki se búvik. Hátul laknak a négyes pitaron, és irtózik attól, hogy még egyszer végignézzenek és sajnálkozzanak rajta. Hiszen már a gyerekek is tudják, hogy Kis Janit elcsapták, és az egyik nagy hősnek tartja, a másik meg azt gon-

dolja: jól van az neki, amiért olyan nagy legény volt. A jó gyáváknak nagy öröm, ha valaki helyettük is bátor volt, a rongy gyáváknak meg káröröm, ha a bátor pórul jár.

Nem is jön ki a házból setét estig, amikor az apjával együtt irodára kell menni. Kis János nagyon mérges emiatt is. Ez még nem történt meg vele a saját hibájáért, és most ezért a rongy kölyökért valljon szégyent?

Össze is szidja a fiát itt, ahol nem hallja senki, úgyhogy Kisné már csitítja az urát. Össze ne menjenek itt, ez a megvadult fiú még leütheti az apját. Inkább elmondja az urának is, hogy hátha még minden jóra jön. Janinak meg kellene kérni a gazdát, az urának az intézőt, ő meg elmegy a méltóságos asszonyhoz. Csak most az egyszer engedjenek meg, jövőre úgyis elmegy ez a fiú katonának.

De Kis János oda se hallgat, berántja az ajtót, megy az irodára. Akár az akasztófára menne, olyan keserű elszántság van benne.

Jani is kummog utána. Gondolja ugyan, hogy megköti magát, nem megy sehova, csináljanak, amit akarnak, ha elcsapják, elmegy Debrecenbe, hentesnek vagy trógernak a stráfosokhoz. István bátyja, az apja öccse ott szolgál már sok esztendő óta. Vagy pedig beáll katonának. De eszébe jut, hogy ez nem megy könnyen, idő telik bele, míg behívják az önként jelentkezőt, addig is élni kell valamiből. Akkor meg eláll hónapos, bennkosztos cselédnek, valami parasztgazdához vagy fuvaros zsidóhoz, majd csak akad valami, nemcsak a Csatáry-tanya van a világon.

Ennél már nagyobb gondja, hogy csak ne kellene az úr elé állni. Irtózik tőle. Jó ember, jó ember, mert sohase üt, sohase káromkodik, nem anyjaisteneli a cselédeit, a bért is felemelte, mikor átvette a gazdálkodást, de olyan hideg. Sose látni, mikor haragszik, sose látni, mikor van jó kedve. Magas, őszes, egyenes ember. Hideg, szürke szemével, borotvált, ráncos arcával olyan, mint valami ítélőbíró. Élet és halál ura: szava ritkán hallik, de ha kimondta, nincs beszéd tovább.

De kár volt izgulnia. Ott álltak az apjával az iroda előtt, amíg az összes gazdák, kerülők el nem mentek, csak a béresgazda maradt vissza. Akkor az apját behívta az írnok, ő meg kinn maradt.

Talán egy jó negyedóráig volt benn az apja, akkor kijött. Ő ugrott, hogy most már ő következik, de az írnok azt mondotta, nem kell, elmehet.

Az úr igazi úri módon intézte el megint. Nem szidta le, nem pofozta le, mint a régi időben, még csak látni se kívánta. Ismerte jól, mert titokban, amikor a cselédek oda se figyeltek, minden arcot megjegyzett. Minden cselédjéről pontosan tudta, hogy ki kicsoda.

Vele hát, mint éretlen kölyökkel, szóba sem álltak. Érte még az apja felelős, hiszen katona sem volt. Nem kíváncsiak a magyarázatra, nem kíváncsiak arra, amit ő egész délután formálgatott magában, hogy majd hogy s mint értelmesen és takarosan elmondja az úrnak, még ha Török András ott lesz is, hogy igen hibázott, de őt a gazda mindig üldözi, neki csupa rongy ökröt ád, és a szekér rúdja is hasadt volt, és hogy naplementekor küldte el torzsáért, amikor már befele kellett volna mennie. És hogy Török András sohase tartja be a naplementét, és a früstökből, délből is mindig elhúz egy negyedórát, és hogy ez biztosan nem a méltóságos úr parancsa, mert a méltóságos úr szereti a rendet...

Erre hát nem került sor. Talán be sem merték hívni, féltek, hogy ez a megvadult béreskölyök majd kitör, mint ma reggel a fogásnál. Erről azonban szó sem lehet. Nem félnek őtőle, s különben is mindegyiknek ott a kezebelije. A gazdánál a görbe bot, intézőnél a bikacsök, az úr fiókjában a revolver, az írnok háta megett a vadászfegyver.

Visszafelé menőben egy szó sem esett köztük. Kis János nem szólt, ő meg nem merte kérdezni. Majd otthon a sápadtan szorongó Kisné vájta ki az apjából, hogy mi van. – Mi van? – Az van, hogy mehet a széllel versenyt: elcsapták. A káromkodásért meg a többiért még csak megengedtek volna, azt mondta a méltóságos úr, mert csak az én szolgálatomat nézik, de hogy a gazdára kezet emelt, azt nem tűrik. Akkor is elvették volna tőle az ökröt, és villás-hónapos vagy magtári napszámos lehetett volna, de most már még munkát se kaphat, még napszámra se kell, takarodjon a tanyából, az a parancs.

Kisné sírt, szipogott majdnem egész éjszaka, de reggelre kelve megerősítette magát, hogy nem bánja, ha a nyaka belevész is, nem bánja, ha kirúgják is a kastélyból, de nem hagyja annyiban. Nem a lábhoz megy, hanem a fejéhez: elmegy a méltóságos asszonyhoz. És ha elébe eresztik, elpanaszolja, akár a méltóságos úrnak is, hogy mit csináljon most ő evvel fiúval. Hova menjen, hová küldje, soha semerre nem járt, itt nőtt fel a tanyán, neki még az édesapja is itt lakott, itt ment férjhez hát legalább csak azt engedjék meg, hogy hadd legyen már itt a tanyában, ha másképp nem, mikor munka van, elmegy napszámra. Erős fiú az, és dolgos is, úgy bírja a zsákot, mint senki más, és a természete is majd megjavul. Mert lehet, hogy most sem ő a hibás, hanem a Kondás Tóthék leányai, azóta lett ilyen, mióta oda jár, annak nézzen utána a méltóságos úr, hogy azok mit csinálnak esténként, azok csábítják el a fiúkat, hogy nem a munkán és nem a jószágon, hanem a jányokon, a táncon meg a muzsikán van az eszük...

Ha ezek a gyáva emberek nem mernek szólni és szégyellnek kérni, majd szól ő, lehetetlen, hogy meg ne hallgassák. S ha aztán egyszer itt marad a fiú, majd elfelejtődik minden, más is járt már így a régi időben. Az öreg tekintetes úr is elcsapta, akire megharagudott, még a napszámból is kitiltotta, de aztán, mikor nem volt napszámos, és szükség volt az emberre. mindig megengedett mindenkinek.

Alig várta, hogy elmúljék a früstök, összeszedte magát, és bement az udvarba. Jani otthon kustorgott, szövögette a jövő terveit, és nem is tudta, hogy hova megy az anyja.

Előbb csak a konyhába ment, a szakácsnő régi ismerős, hiszen itt volt már az öreg tekintetes úr idejében is, és akkor Kisné is bejárt a nagyobb dolgokra, disznóöléshez, nagytakarításhoz, meszeléshez, tollfosztáshoz. A szobalány meg éppen keresztlánya, a Fekete Tóth Mihály lánya, hát elébb azokkal beszél, majd azok szólnak a méltóságos asszonynak.

De korán jött, Juci, a szobalány azt mondta, várjon, még most reggelizik a méltóságos asszony. Az úr meg nincs itthon, kocsival elment a határba.

Nehéz ügy ez nagyon, de Juci bátor kislány, nem fél a méltó-

ságos asszonytól. Janit is sajnálja, az egyetlen valamirevaló legény a tanyában, kár, hogy a lába... megmondja hát neki, amikor a csészéket kihozza, hogy egy asszony, Kis Jánosné szeretne beszélni a méltóságos asszonnyal.

A méltóságos asszony vékony lélek, afféle vízicsirke: se vállak, se lábak, csak a kis közepe mutat valamit. A vízi csirke cingár kis madárka, összehúzza magán a tollat, és úgy búvik a nádkotú közt, mint a fürj a búzában.

Hogy az arca milyen: szép-e, csúnya-e, fiatal-e, öreg-e, azt nem lehet tudni, mert mindig ki van festve az arca és a csepp szája, ha az emberek elé megy.

De Kisné evvel nem törődik, csak úgy felvillan előtte, hogy olyan, mint a vízicsirke, olyan soványkа és összehúzódó: ha bajban nem volna, mosolyogna rajta.

Kisnéhez különben nagyon kedves, a kézcsóktól is szabadkozik. Még nem szokta meg, hogy tízgyermekes parasztasszonyok kezet csókoljanak neki. Neki, aki az életet még csak a moziban látta. Már amilyen életet moziban lehet látni. Hiszen városi nevelés, az úr onnan hozta, amikor a hivatalt odahagyta.

De Kisné nem tudta elmondani a szépen kigondolt panaszt. Sírva fakadt, és Juci meg a méltóságos asszony alig tudták megjuháztatni, hogy elmondhasson legalább annyit, hogy szeretné, ha a méltóságos asszony szólna a méltóságos úrnak, hogy most az egyszer engedjen még meg ennek a nagy rossz fiúnak.

A méltóságos asszonyka, persze, nem tudta, miről van szó, hiszen az ura nem avatta be a gazdaság dolgaiba, és szívesen megígérte, hogy majd szól az úrnak róla. De csak délben, mert most már odavan a határban. Majd ebéd után jöjjön be, Kis néni – mondta –, és szóljon Jucinak, ő majd kihív engem, és megmondom, mit mondott a méltóságos úr. Magamtól nem ígérhetek semmit, mert tudja, Kis néni, én is csak asszony vagyok. – Így a méltóságos asszony szépen eleresztette Kisnét.

Úgy jó délután, három óra felé, amikor már gondolta, hogy az ebéd utáni alváson is túl vannak a méltóságos úrék, ha szoktak aludni még ilyen késő őszön is, megint elment Kisné az ud-

varba. Jucit csak vallatta, hogy mit tud, de az nem tudott semmit. Nem hallotta, amikor beszéltek róla. A szakácsnő meg már erősítette Kisnének, hogy sose törje magát, olyan erős ember, mint Kis Jani, mindenütt talál munkát, és még többet is keres, mint itt. Ember lesz belőle. És példákat hozott fel, hogy ez is, az is a városba ment, vagy katonáéktól ottmaradt, és most jól megy a dolga, ki postás, ki vasutas, ki villamoskalauz, ki ez, ki az, úr, és nem ganajos térdű béres.

Kisné nem sejtette, hogy ezek már tudják az ítéletet, azért beszélnek így, és keservesen várta, hogy magával a kedves, jóságos méltóságos asszonnyal beszélhessen.

Közben hallotta, hogy kocsi zörög a kastély előtt, megáll, kis idő múlva újra zörög. – Most megy az úr – gondolta –, most jön már ki a méltóságos asszony.

Ki is jött nagy sokára, mert bizonyára sokáig fontolgatta, hogy mit mondjon ennek a szegény anyának, akinek ha rossz is a fia – mert az urától már tudta, hogy milyen rossz –, de mégis az ő fia.

Sajnalkozó arccal mondja aztán neki, hogy bizony az úr nem engedett meg a fiúnak. Hiszen ő megengedne, mert tessék elhinni, Kis néni, olyan jó ember, mint a falat kenyér, de az intézőt és a béresgazdát nem hagyhatja. Azok követelik, hogy példát kell mutatni, rendnek kell lenni, mert akkor ki bírna ennyi emberrel. Nagyon sajnálom, és a méltóságos úr is nagyon sajnálja, de nem tehet semmit. Azt mondta, menjen csak a városba, erős ember, próbálja az életet. Nem béresnek való.

Nincs hát kegyelem, nincs „enyhítő körülmény". Ki tud itt a Kis Jani bajairól, a naplemente utáni rakodásról, a Tóth Erzsi szép hajlós lábáról, a tánctanulásról, és arról a sok gondról, vágyról, akaratról, ami Kis Jani húsz éves fejében forog? Ő nem beszél róla, más meg nem kérdi. De ha kérdeznék, akkor se mondaná meg. Nem is tudná, hisz maga sem ismeri, mi kavarog benne.

És Kisné nekifog varrni, foltozni, sütni, főzni, mert Jani egy napot se akar várni. Ne nézzenek itt őrá, mint a kivert kutyára. Megyen Debrecenbe az István bátyjáékhoz. Nagy az isten világa, ő is elfér alatta.

Kaszások

Jól benne jártak a vasárnap estében, amikor kiérkeztek a Rókatelekre, a káptalanpusztai nagy mező közepén. Fekete András, az első ember, járt már itt máskor is. Minden évben ő vezeti a Szabó gazda kaszásait, éjszaka is idetalál.

Nem is mentek be a tanyába jelentkezni, mint az egylovas, tehenes és gyalogos részesek szokták, mert Szabó gazda megmondta, hogy fogjanak csak szállást a tavalyi helyen, majd elintézi ő az intézővel a többit. Aki a reggeli kaszálóosztás idejében ott akar lenni, és jó helyen akar pásztát fogni, annak az a biztos, ha még este a közepébe költözik, és belevágja a kaszát. Ez az első foglalás joga, jó jog. Szemesnek áll a világ, és akinek Krisztus a barátja... ezt a törvényt mindenki elismeri.

A fél csipejű gazdáktól és a gyalogos kaszásoktól különben nem tart ő semmit, azok nem mernék a Rókatelekbe belevágni a kaszát, ott, ahol Szabó János szokott letelepedni, hanem a többi protekciósokat kell megelőzni. Mert nemcsak az intéző úrnak van jó embere, hanem a tiszttartó úrnak is, a jószágigazgató úrnak is, a kanonok úrnak is, és a Rókatelekre sokan pályáznak. De jókor keljen fel, aki a Szomorú Szabó János eszén túl akar járni.

Amikor kiérkeznek, az első dolguk: azonnal szállást verni. Itt nincs se kunyhó, se hodály, se szalmakazal, se tavalyi csutkakúp, semmi az égvilágon, csak mező, mező, harmatos zöld mező és egy káva nélküli, ostor nélküli gémeskút, a telek szélén, benne ihatatlan víz, élő békák és döglött egerek. És egy kanyargós, gyepes út vezet hozzá és el tőle, be a tanya felé. Ez az út kerülgeti ugyan a laposokat és a szikfoltokat, néhol egész s-eket leír, de végül mégis a tanyába ér. Ilyenkor májusban csak a halvány nyoma látszik, mert benőtte a fű, de meg lehet ismerni a helyét, mert a

keréknyomban nem tippan és bodorka, hanem csak porcsin és paréj nő.

Az emberek dideregnek, mert a hűvös-harmatos estében átfáztak a nyargaló szekéren. Pedig sokszor leszállott egyik is, másik is, hogy a szekér után kocogva felmelegítse hidegedő vérét, és kiegyenesítse a rossz üléstől és rázástól zsibbadt tagjait.

Pár perc múlva már kaszák csengenek a csendes Rókatelken. Bontják ki a rongyba csavart kaszákat, és ütik a nyélre. Fekete András már fen is, s pillanatok múlva már suhog a fű. Le kell kaszálni a tanya helyét, nem szabad letaposni a kövér füvet, mert aztán nem fogja le a kasza, de meg vétek is. És kell ez a széna ágynak, vacoknak, tarisznyatakarónak már erre az éjszakára is.

Az nem tesz semmit, hogy setét éjszaka van. A jó kaszásnak a karja is érzi, hol a rend és mennyire eressze a kaszát. És az se tesz semmit, hogy nyers, harmatos a fű. Mégis puhább lesz, mint a kemény föld, és az ócska szűrök, gubák tetején majd rámelegszik az emberre. Mennél zöldebb, annál jobban melegszik és melegít.

Igaz, hogy ebből friss kis nátha lesz reggelre, de abba a mezei munkás nem szokott belehalni, mert majd kiizzadja, ha a nap az ég tetejére kerül. Nem kell gőzfürdőbe menni, helybe van itt minden, a hideg is, a meleg is.

Még a lovakat se fogták ki és a tarisznyákat se pakolták le, amíg a szekérnek tiszta helyet nem kaszáltak. Vágatlan fűben ne taposson és ne ganézzon a ló.

Hajnalban korán, mindjárt a pacsirta első szólása után, amikor az éjszakában még csak annyi változás történik, hogy az addig egyszínű ég nyugaton setétedni, mert keleten világosodni kezd, Fekete András, a gazda megbízottja kibúvik a vacokból, köhög, krákog, előveszi a kaszát, ütögeti, csengetteti, fenegeti. Aztán kipróbálja, hogy jól fog-e, jól összehordja-e a füvet, nem hagyogat-e el a sarka, nem faldos-e bele a közepe, és nem akadozik-e a hegye, jól seper-e a csapója? Mindezt tudja már, hiszen ismeri a szerszámát, nem most vette, és bár tavaly nyár

óta nem volt kézbe, de az este már kaszált vele. Csak azért van az egész, hogy ürügye legyen a többiek felkeltésére. Szólni nem mer, mert még messze van a napkelte, de ismeri őket, tudja, hogy ha a kaszacsengést és fűsuhogást meghallják, nem tudnak tovább aludni. Ha aludni nem tudnak, kibújnak a fülledt, nyers szénavacokból, ha kibújnak, akkor dideregnek és ha dideregnek, akkor hamarabb kaszához nyúlnak, már csak azért is, hogy felmelegedjenek, és nem nézik, hogy feljött-e már a nap.

Fekete András érti a mesterségét. Szomorú Szabó Jánosnál első embernek lenni nem kicsi dolog. Legalább annyi huncutság kell hozzá, mint a kupeckedésből való meggazdagodáshoz. Csakhogy ebből az ilyen reteszrágó gazdánál nem lehet meggazdagodni. Nem olyan igazi bandagazdaság ez, mint az uraságnál. Öt-hat arató és tíz-húsz kaszás közé nem parancsoló bandagazda, hanem csak a munkát vivő első ember kell. A bandagazda a mások zsírján él, az első ember a magáéból ad többet, csák azért, hogy mindig biztos munkája legyen, a gazda mindig elégedett legyen vele és hát azért is, mert még néhány ember közt is jobb elsőnek lenni, mint utolsónak. Az elsőemberi megbízáshoz apró huncutságok kellenek, s ezeknek csak morzsa a haszna.

Meg is látszik rajta. A gazdán kívül kövér feleség és hat gyerek szívja a vérét, mert szegény embernél gyenge koszton csak az az asszony hízik meg, amelyik jól tud aludni. De amelyik asszony jól tud aludni, annak az ura nem tud aludni. Sovány kis fekete ember Fekete András, az arca olyan keskeny és olyan aszott, hogy csak dús bajsza és árnyékos szemöldöke látszik belőle és két szikkadt-barna pofacsontja, amelyeken rágás közben megfeszül a kérges bőr. A válla is keskeny, a háta is hajlott, mert gyerekkorában kiskocsis volt Szabó gazdáéknál, hiszen már az apja is ide járt aratni, és mert a nagykocsis akkor is megszökött tőlük, a tizenhét éves vékony gyereket állították a zsák alá. Ettől görbült meg annyira, hogy majd talán a koporsóban egyenesedik csak ki, de akkor is kiálló, hegyes lapockái és hústalan csípőcsontjai tartják majd fel a testét, míg az izmai, inai szét nem hullanak.

Mondom, Fekete András érti a mesterségét. Napfeljöttéig nem fogja a napszámos embert a törvény, de így, egy kis huncut-

sággal ki lehet csalni a vacokból őket, és ha csak egyetlen rendet húznak is ki friss, fázós hétfő reggeli erővel, az tizenhat kaszásnál már egy jó holdat is kitesz, és milyen szép lesz majd az, ha fröstök tájban, amikor kiérkezik a gazda a kétkerekű kis kocsiján, azt látja, hogy már széles és hosszú vonalban nyúlnak a vastag, harmatos rendek a telek közepén. És magában majd azt gondolja a gazda, hogy mégiscsak jóravaló ember ez az András, úgy látszik, nem feküdt a fülére, meghallotta az első pacsirtaszót. Így talán azt is elnézi, hogy egy kaszással kevesebb jött, mint ő parancsolta. Meg fogja mutatni, hogy tizenötödmagával is kaszáltat annyit, mintha mind a tizenhat ember kiérkezett volna. – De minek is iratkozik fel az olyan ember – dörmög magában –, aki fél a Rókatelektől? Így szégyenben hagyni őt, amikor lett volna rá száz más is. – De várhatja is Nagy Varga István, amíg én még egyszer munkára hívom – így töpreng magában Fekete András, miközben az esti setétben félbehagyott rendeket egyenesíti, vágogatja utána.

A kaszások ismerik már az ilyen huncutságokat, ismerik Feketét is meg híres gazdáját is, de mit csináljanak. Új szita szegen lóg, nem kezdhetik a hétfő reggelt veszekedéssel. Aludni már úgysem tudnak a kaszazajtól meg a méregtől. Tűzrevaló sincs, hogy melegedhetnének, még annyi se, hogy fröstökre szalonnát sütni, vagy lebbencset forralni lehetne nála, mert a tavalyi árvagané elporladt a télen, különben is nyersen lapul a kövér füvek alján. A száraz töviskórót meg eltaposta még az őszön a gulya meg a ménes és a sűrű lábú birka, amelyek az anyaszéna behordása után a kaszálókat is járják.

És csakugyan alig emelkedik fel a nap a káptalan erdeje fölé. Szabó János már ott van a maga egylovas kocsiján. Talán egyvágtában zavarta idáig a Pajkost. Nem restell ő felkelni, ha a saját érdekéről van szó. A Szabó-vagyon jószágtartásból és kupeckedésből gyűlt össze, ehhez mindig innen a káptalantól szerezték az olcsó takarmányt. Olyan passzió neki az, hogy minden dolga jól sikerüljön, mint a nagyuraknak a vadászat, a kártyázás és ivás: azok se törődnek olyankor a kényelemmel, pedig egyébkor a szélfúvástól is féltik kényes tagjaikat.

Itt pedig nagyon fontos az, hogy kinn legyen idején, mert

aki jó kaszálót és nagy darabot akar fogni, annak pálinkával kell jó reggelt köszönni. Kaszáló és kaszáló közt nagy különbség van. Az egyik darabon tíz-tizenkét mázsa szénát vág le egy napon egy kaszás, a másikon meg csak kettőt-hármat, mert a ritka fűben csak a kasza jár, de rendet nem hord össze. Az egyik helyen boglya boglyát ér, a tarkavarjú egyetlen lebbenéssel átrepülhet, hogy az ölyük által otthagyott egérszőrt és madártollat átkurassa, mert azok a madarak szeretnek a boglyák tetején falatozni, a másik helyen meg le kell kötni a szekeret dézsmahordáskor, amíg a másik boglyához ér, mert lerázódna róla.

Nem is tölt sok időt a gazda a telken. A kaszásokat már messziről megolvasta, és látta, hogy egy hiányzik az elrendelt számból. Köszönés után – mert azért a legnagyralátóbb gazda is előre köszön és nem várja, mint a legeslegkisebb gazdatiszt, hogy neki köszönjenek – az az első szava:

– Ki maradt otthon?

– Nagy Varga István – mondja Fekete András, és mindjárt elkezdett magyarázkodni, hogy még csak nem is üzent, hogy ne számítsanak rá, pedig lett volna helyette ember azonnal. – De várhatja is, amíg én az ilyen embert még egyszer felírom – tette hozzá.

A gazda nem csapott zajt, látta, hogy jó nagy darabot lehúztak hajnal óta. Csak éppen keresztül ment a rendlábakon, hogy megnézze, kinek hogy fog a kaszája. Fekete András kiállott a rendből, és fél lépés távolságban követte a gazdát, mint jó szolgához illik, szemelgetvén ő is, hogy kinek a rendjén áll meg a gazda szeme.

De a gazda most nem szólt semmit, hanem felült a kocsijára, és hajtott be egyenesen a tanyába, hogy beszéljen az intézővel, az ő jó emberével, és kihozza a pusztagazdát, kiszabni az ő kaszálóját, mert már megelevenedett a határ. Mindenfelől szekerek mozogtak, gyalogosok siettek, kaszák fénylettek és csengtek a tiszta reggeli levegőben; lovak nyerítettek, kurjantások hallatszottak, mezsgyéző kaszások integettek, és potya pálinkák idegen szaga vegyült a réti virágok jó illata közé.

Jött is nemsokára az ólmos botú kerülővel, akinek már keresztbe állott a szeme a sok éhgyomorra leeresztett pálinkától, és

odaintették Fekete Andrást, hogy lépjék le, és csapkodják ki kaszaheggyel a mezsgyét, bele az egész gazdag telket és a mellette nyúló lapost, amelyben kötésig ért a pipaszurkálófűnek nevezett vadrozs, és az alján összealudt a fehér virágú bodorka. Ez igen, ez kaszáló: zsíros is, édes is, sós is, savanyú is, csak éppen keserű nincs benne, mert itt nincs se kutyatej, se gelicetövis.

Szabó János a jól sikerült fogás örömével mondta Feketének:

– András, itt olyan széna lesz, az ember is megehetné. Csak aztán vigyázzatok rá, meg ne ázzon szárazon, mert akkor hétbaj lesz. – Ezzel felült vissza a kocsijára, és behajtott a tanyába, hogy még az intézővel és a többi urakkal barátkozzon egy kicsit. Meg aztán széjjelnézett az uraság és a cselédek jószágai között, mit lehetne olcsón megvenni, mert a tanyai cselédekkel jó vásárt lehet csinálni, ezek sokszor nem tudják, mit árulnak, nem tudják, mit ér a jószágjuk, hiszen hónapszámra, esztendőszámra nem járnak a városi piacokon. Pedig tehenük, kocájuk az uraság fajbikáitól és kanjaitól fog: értékes jószágok. A gazdatisztekkel meg úgy csinál üzletet, hogy megveszi a mustrát, és otthon eladja a tájékozatlan embereknek, mint uradalmi fajmarhát.

Majd csak késő délután került elő, erősen beszeszelve, de azért ingadozás nélkül szállott le a kocsijáról. Az emberek éppen kalapáláshoz készülődtek, ma este sötét van és főzni kell, a reggeli munka előtt meg nem szokás kalapálni. Különben is a hajnalokkal más számítása van Fekete Andrásnak. Olyankor jól fognak a kaszák, mert fázik és frisses az ember vére, aztán mossa a kasza élét a harmat, nem fogja be a ragadós fűzsír, mint a meleg nappalon.

Félrehívta hát a gazda Andrást, és megmagyarázta neki, mi a helyzet és mi a teendő. Megmondta, mikor és hogy gyűjtsenek, milyen boglyákat rakjanak, a rosszabb szénát hogyan rakják össze egy-egy boglyába, de jól elosztva, hogy majd azok mind az uraságnak essenek dézsmáláskor. Nem lesz ezzel semmi baj, ő mindent megbeszélt a pusztagazdával meg a kerülővel, mindegyik megkapta az egy-egy liter kisüsti seprőpálinkáját.

Aztán kiszámolgatták, hogy ha minden ember levágja naponta az egy holdat, akkor hány hold lesz ez a hét végére, és

hány mázsa, hány szekér széna jut majd belőle. Fekete András olyan hűséggel és otthonossággal merült bele a tervezgetésbe, mintha az övé volna. Ezt szerette benne Szabó gazda.

Azt is megmondta neki, hogy – „majd még én kijövök a héten". – Már csak azért is, hogy el ne bízzák magukat, mindig rettegjenek, mindig várják a gazdát. Ügyes gazda akkor is ott van a munkásai között, amikor távol van, ha váratlan látogatásokkal meg-megriasztja őket.

Még arra is felhívta a Fekete András figyelmét, hogy egypár embernek rosszul fog a kaszája. Az ő szemét nem lehet becsapni, ha végigmegy egy tábla kaszálón, sorba minden renden kiolvassa, hogy ki kaszálta. Az egyik a Simon Lajkóé, ezé faldos és elhagyogatja, újra lehetne kaszálni utána, a másik meg az az öregember, nem tudja, hogy hívják, de nagyon keskeny rendet vág, úgy látszik, nem nyújtja utána a derekát.

– Néztem mán én azt, gazduram. Tóth Mihály az. Kicsi a kaszája, meg kopott is és kicsire is van állítva. Vén huncut ember, mindig morgolódok rá, de azzal a kaszával nem lehet nagyobb rendet vágni, én is próbáltam.

– Hát akkor ne jöjjön ide ilyen kaszával. Mit szólna hozzá, ha én is kevesebbet fizetnék neki szombaton, mint a többinek.

Fekete András készségesen kérdezte: – Hazaküldjem?

– Hát most már ne küldd, ha itt van, de ne híjj nekem ide többet ilyen embereket.

Hazafelé menet még Gábornak, a kocsisnak is odaszólt: – Estére gyere haza, mert otthon is sok a dolog: renden a lucerna, a tengerit is húzatni kell. Majd szombaton kijössz az emberekért.

Gábor erre nagyon mérges lett, de nem szólt semmit. Otthon, vasárnap nem bírta neki mondani a gazda, hogy mi lesz a sor, egész heti tarisznyát rakott, most viheti haza. A gazdasszony majd csatit a sok visszavitt ennivalóért, mert ami egyszer tarisznyában volt, az maradéknak számít. Szél megfújja, megszárad, meghasadozik: a madárlátta kenyér csak a mesében jó, ott is csak a szegény ember gyerekeinek. A tészta is összetörik, a szalonna is meglágyul, és ezt majd mindet neki kell megenni, mert a kisasszonylányok meg nem eszik, ha már egyszer tarisznyában volt. Azt mondják rá, hogy tarisznyaszagú.

Ez azonban csak a kisebbik bosszúság, a nagyobb az, hogy este menjen. Egész napon át húzza a kaszát a kövér gulyatelken, cibáltassa a karját a ledűlt cigánybúzával, a fojtós vadzabbal, az egymásba ragadó lúdhúrral és kakastaréjfűvel, és este meg fogjon be, és hajtson hazafelé. Éjfél elmúlik, mire hazaér, akkor már etethet, hogy virradatkor kimehessen a másik határba tengerit húzatni.

De ez még nem elég. Mert a gazda elment, de most már Fekete András parancsol:

– Gábor, az a tűzrevaló, amit a reggelen hoztál, nem lesz elég a hétre, nyargalj be még a tanyába, hozzál egy jó szekérderékkal. A vizünk se lesz elég estére, meg a reggeli főzésre, hozd tele még a két csobolyót is.

Pedig úgy szeretett volna még itt maradni az emberek között, könnyebben telt volna a hét, mint otthon, a gazda udvarában, ahol mindig más a parancs; egyszer ide menj, másszor oda menj. Keresztapjával, Kis Gáborral, olyan jól megértik egymást, máma már Fekete Andrást is megtréfálták úgy, hogy megemlegeti, amíg él.

Úgy történt a dolog, hogy reggelizés után, amikor a gazda odabenn volt a tanyában, Fekete Andrásban nem fért meg a jó vér, és nagyon hajtott, hogy ha majd a gazda visszajön, hadd csodálkozzon, hogy milyen sokra értek.

Gábor haragszik Feketére, mert tudja, hogy árulkodik rá, és az is bosszantja, hogy ha együtt dolgoznak, a gazda mindig Feketére bízza a munkát, pedig hát ő az állandó éves cseléd, Fekete meg csak elsőember és bejáró munkás. Annyira utálja, hogy szívesebben dolgozik magának a gazdának a szeme előtt, mint Feketével, mert ki tudja, mit mesél róla ez a sovány patkány.

Most is hát, ahogy mennek sorba, elöl Fekete András, utána Kiss Gábor, utána a kocsis Gábor, azt érzik, hogy hiába akarnak egyszerre csapni Feketével, az mindig siet, és ez olyan mérgesítő, mert nem lehet rendet tartani a suhintásban. Már pedig nincs fárasztóbb és bosszantóbb, mint ez a kapkodás. Mert vagy együtt suhintson mind a tizenhat kasza vagy külön-külön mindegyik. de ezt a se egyszerrét, se külön-különt nem lehet bírni.

Amellett Fekete András mindig el akarja őket hagyni. Mire

észreveszik, néhány lépéssel előre hajt, és ha behozzák, egyszer csak megint elmaradnak.

Ez nem munkarend, ezt nem lehet tűrni. A napszámos embernek úgy kell beosztani az erejét, hogy a hét végére is maradjon belőle, de még a jövő hétre is, mert abból nem élünk meg a télen, hogy ezen a héten valamit kerestünk.

Az emberek sugdostak, morogtak. – Mit akar ez a keshedt Bandi? Azt hiszi, hogy mink majd itt ugrálunk neki, hogy mink is olyan girhesek legyünk, mint ő? Így nem lehet kaszálni!

Gábor meg a keresztapja összenéztek. – Meg kell ezt a jó Andrást egy kicsit ugratni, gyerünk csak utána, lássuk, meddig bírja.

A következő rendben Kis Gábor is meg a keresztfia is a sarkába nyomultak Feketének. A többiek észrevették, hogy valami készül, és lemaradtak, felvették a rendes ütemes kaszálást.

Fekete András hajtott elöl, vissza-visszanézett, s látja, hogy a többiek maradoznak, de a két Gábor a sarkában van, és néhanéha még egy-két csapásra meg is állnak, mert tőle nem tudnak menni.

A rendláb nagyon hosszú, van vagy hatszáz lépés, keresztülnyúlik az egész nagy telken, egészen a lapos széléig, ahol még víz van az alján. Rövid rendlábakon sokat pipáznak az emberek, mert minden rend végén rágyújtanak. Ezért kell a hosszú rend. Ezt a gazda követeli így. Fekete András még azt is tudja, hogy a Szabó gazda apjánál, az öreg Szomorú Szabónál, aki a vagyont szerezte, az volt a szokás, hogy körbejártak a kaszálón, hogy sose kelljen üresen visszafelé menni.

De az András erejéhez még ez a rend is hosszú. A telek füve kövér, a közepén a kút körül, a gulyaállás helyén le van dűlve, össze van aludva. Erős kar kell hozzá, hogy kivágja, és dagad a horpasza, ha nem enged a kaszának.

Gábor fiatal ember, erős is, és a gazda zsíros kosztján él, a keresztapja meg nagyon jó kaszás, és bírja is még. Olyan jó kaszája van, hogy annak párja csak a mesében lehet, az ő kaszája még déltájban is fog. Török kasza, drága márvány a fenőkője, nem húszfilléres kődarab. Ritkán fen, jól kalapál: Kis Gábor igazi kaszás.

Fekete András is jó kaszás, de ez a verseny már nemcsak a tudás versenye, hanem az erőé is. Nemcsak arról van szó, hogy ki tud jobban kaszálni, hanem arról is, hogy ki bírja tovább.

Fekete András sományul él, három tepertővel főzi a levest, az öreg tésztája lekozmál a zsírtalanságtól, sokszor odaszólnak főzés közben a többiek, ha megérzik a szagát: – valakinek az ételébe belelépett Kozma Péter – pedig tudják, hogy az Andrásé égett le. Még a pirítost is féloldalról keni, és ha szalonnát süt, a keskenyke tepertőt szétdörzsöli a kenyéren, hogy legalább több zsíros kenyere legyen.

Nem is bírhatja hát erővel a munkát, és a rendláb közepén már fulladozik. A két erős gonosz a háta megett meg-megáll, és ezvel még jobban idegesítik. Játszanak vele, mint macska az egérrel. Mihelyst a gyenge ember elveszti az ütemet, és nem beosztásra használja fel az erejét, vége van, még a látszatot se tudja megőrizni.

De a két Gábor könyörtelen. A fiatal Gábor előreszól:

– Hajtson mellé, keresztapám – és Kis Gábor erőt ád, nagyokat merít, oldalra kanyarít, előretör a Fekete András rendje mellé olyan kis távolságban, hogy éppen csak bele ne üsse a kaszáját a Fekete András kaszasarkába, és hajt, hajt előre, a fiatal Gábor meg főve, izzadva, kipirulva, de bufogó örömmel utána.

Fekete András észreveszi, hogy mi készül, hogy itt őt csúffá akarják tenni, még meg, Úristen, éppen akkor, amikor kint van a gazda! Egy kaszást kivágni a rendből magában is csúfság, de az első kaszást, a csapatvezetőt, a gazda megbízottját megkerülni, annak melléhajtani, és a rendben eléje törni: ilyet még nem ért meg, amióta kétágú.

De a két ember könyörtelen. Nem szólnak semmit, még csak nem is nevetnek, ilyen kaszálás közben nem is lehetne, csak zordan, erős, tiszta csapásokkal, nagy előt fogva törnek melléje.

András már próbálná helyrehozni a bajt. Minden erejét beleadja, nagyot fogat a kaszával, de hiába, az ereje fogy, öreg kaszája is életlenedik, sűrű fenést kíván, ugyanakkor, amikor amazoké még jól fog, de jaj, fenni sem lehet megállni, mert az biztos lemaradás. Azalatt amazok három-négy öllel előremen-

nek, elébe kerülnek, és elfoglalják az ő rendjét. – Úristen, mi lenne, ha közben kijönne a gazda! Oda a becsülete, oda a tekintélye, a gazda előtt is meg az emberek előtt is; még a faluban is elbeszélik.

A két Gábor látja a vergődést, nem akarják, hogy hamar vége legyen, teljesnek akarják a leckét: megállnak fenni.

András kap az alkalmon, gyorsan fen, de ez is baj, mert azok alaposan fennek, az övé majd megint hamar életlen lesz, amazok megint megszorítják.

Az egymás mellett haladó kaszások közt vágatlan sereny marad, a rendláb vége is közeledik, Fekete András azon szurkol, hogy csak addig bírná ki, de Kis Gáborék végezni akarnak. Még egyszer mellé törnek. Egy ideig egy vonalban haladnak, komor izgalommal. Kis Gáborék a győzelem biztos tudatában, Fekete András a vereség elkerülésének utolsó reményével.

A hátrább maradt kaszásokat is elfogja a verseny izgalma, ők is gyorsabban hajtanak, hogy közelebb legyenek, mert jó látni a gazda kutyájának a vereségét, és közben kiabálnak is: – Húzd meg, Gáborék, ne engedj, András!

A közelebbi szomszédok is meglátták már, többfelől idefigyelnek, s fenés után megállnak meglesni, hogy miként vágják ki a Szabó János első kaszását a rendből.

Mert kivágták. Kis Gáborék megunták a mókát, és hát nekik se gyerekjáték, nekik is dobog már a szívük, liheg a tüdejük, ég a homlokuk a lüktető vértől, és utolsó rohamra indulnak.

Szegény András már marad, maradozik, s egyszer csak azt látja, hogy Kis Gábor elébe fordul, de nemcsak Kis Gábor, hanem utána még az a kölyök, a kocsis is.

Már előtte is vannak, a többiek is a sarkukba törnek, vége: neki nincs rendje. Még néhányat lép, ötöt-hatot csap, és elfogyik előle a vágatlan fű, előtte, mellette, mindenütt rendek vannak.

Nem tud hová lenni szégyenletében. Kínjában a kaszáját kezdi babrálni, mintha az volna az oka. Nyelére állítja, megmozgatja, a sarka valóban megtágult az erőltetéstől. Ez alkalmat ád arra, hogy a tanyahely felé menjen, elővegye a kalapácsot, és helyreállítsa a kaszát. Méricskéli a háromszöget a kasza hegyéhez, beállítja, az ékeket újra megszorítja, nagyot iszik, és megyen visz-

sza a csapathoz, ahol is túl vannak már a harsogó nevetésen, az elhagyott sörényt is lecsapkodták, most isznak, és rágyújtanak ők is a rendláb kezdő végén.

Fekete Andrásnak most már az a nagy aggodalma, hogy csak legalább a gazda meg ne tudná. De megmondják neki, biztosan megmondják, hisz az egész rókatelki kaszástábor látta. Meg se állnák, hogy meg ne mondják, hisz sok az irigye meg az ellensége.

Pedig tévedett abban, hogyha a gazda megtudná, elveszítené előtte a becsületét. Szabó gazda tudja, hogy Fekete András nem erős ember, de tudja, hogy hűséges és megbízható szolga, és hát csak jót nevetne rajta, mert a gazdák örülni szoktak, ha a munkásaik versenyeznek. Ebből csak nekik van hasznuk: többet dolgoznak ugyanannyi bérért.

Visszament hát a csapathoz, de azt se tudta, hova tegye a képét. Végül is ehhez jó képet kell vágni, az első ember nem szökhetik meg a csapattól, és szinte ösztönösen, de egy kis kínos mosollyal odaszólt: – Jó kaszája van, Gábor bátyám. Az enyém már nem bírja. Öreg is mán, de meg ez nem is Török-kasza hanem csak Hangya-fajta.

Az emberek nem szálltak vitába vele. Mégiscsak első ember, a gazda megbízottja, és hát máskor is elhíhatja még őket napszámra. Ebből a leckéből egyszer elég volt. Ezután majd nem ugrál annyira, és magukba fojtják a kuncogást.

Amikor Gábor, a kocsis, visszaérkezett a tanyából a csutkatővel és a vizes csobolyókkal, az emberek már a vacsorát főzték. Most már ki se fogott, nem is vacsorált, majd harap a szekéren, ráér hazáig, és elköszönés közben odaszól az embereknek, hogy:

– Na, mit üzennek haza?

Az egyik azt mondta, semmit, a másik tréfásan, krumpliaprítás közben, szájában a kanálnyéllel, nagy feneket kerítve, féle nyelvvel, habogva, hogy a kanál ki ne essen a foga közül a pernyébe, odakiáltott, mintha valami fontosat akarna mondani – mondd meg otthon, hogy: – Jó – a harmadik utána kiáltott: –

Mondd meg az asszonynak, hogy beáztathatja a kötelet, készítheti a bőrét szombat estére, amiért nem tett a tarisznyába sót.

Ez ugyan az asszonyra volna szégyen, de mégis az ember restelkedik érte, mert miért nem tanította be az asszonyt, hogy hogy kell tarisznyát rakni.

De ezek csak mókázások voltak, az egész napi zord munka után, ilyenkor az esti harmaton, a sistergő sós szalonna, a zsírban piruló lebbencstészta, a sülő hagyma és a száradó rendek, hervadó virágok illatában felvidul egy kicsit az ember, és szikrázik benne néha a jó falós tréfálkozás is.

Másnap délben a víz miatt ütött ki a baj. A rókatelki rossz kút vize iható víz volna, de tavaly ősz óta nem húzták: állott. Közben azonban a lovakat mégis itt itatják, mert messze van a tanyai jó kút, és ha húzódik a vize, meg a döglött egereket és a nagy békákat kihányják belőle, később már meg is lehet inni. Fekete András ismeri már a dürgést, mindig így szokott kezdődni, hogy eleinte nem mernek belőle inni, de aztán meleg van, az idő kevés, a dolog sürgős, az emberek szomjasak, egyszer csak valamelyik megpróbálja, a másik utánozza, végül gyűjtéskor és dézsmáláskor már mindenki innen iszik, az állat is, az ember is. Ez rendben is volna, de ő túl hamar kezdte. Másnap déltájban szándékosan elfelejtkezett róla, hogy telehozassa a csobolyókat tanyai jó vízzel. Ez egy embernek naponta háromszor-négyszer, egy-egy teljes órába kerül. Mennyi rend az egész héten? Gondolta, hogy ha nem lesz víz, főznek ebből, ételbe nem árt, aztán meg majd mernek belőle inni is, és nem kell egy embernek örökké a kutat járni. Szabó gazdának még nincsen lajtja, mint az uraságoknak, hát sokat kell szomjazni az embereinek a csobánok miatt.

De most, ez egyszer pórul járt. Kis Gábor még sohasem volt itt napszámra, a keresztfia hítta ide, és Fekete András még nem tudta, miféle ember. Tegnap ugyan már tapasztalta, amikor kivágták a rendből, de ő most sem akart semmi rosszat, csak a régi szokást gyakorolta. Látott ő már ebben a kútban döglött nyulat, szőrefoszlott kutyát, hörcsögöt, sündisznót felpuffadva,

még elrothadva is, mégsem lett semmi baja senkinek sem a víztől. Kitisztították, meghúzták a vizét, és újra jó lett.

És Kis Gábornak órája is volt. Azt is tudta, hogy nincsen víz. De várta, hogy mit akar ez a Fekete András. Addig-addig várta, hogy dél lett, az emberek fel-felnéztek a napra, kérdezgették, hány óra, lesték az árnyékukon, hogy elérte-e a delet, panaszkodtak, hogy az elevennek fordult a giliszta, de Fekete úgy tett, mintha minden rendben volna, és amikor elmúlt nála a tizenkét óra, kicsit képmutató riadtsággal mondja: – Hű, már múlja is a délt, na, gyerünk közelebb a tarisznyához.

– Igen, de víz nincs – szólt közbe Kis Gábor.

Fekete András úgy tesz, mintha nem tudná, és megütődik:

– Ejnye, akkor hát mit csináljunk? – Fél Kis Gábortól, nem meri azt mondani, hogy van a kútba, előbb ösztönösen tapogatózik, hogy vajon mit szólnak most. Várnak-e az ebéddel, amíg valamelyik fiatal megjárja a kutat és dolgoznak tovább, vagy nekifognak, és megpróbálják inni és főzni az állott vizet.

Kis Gábor már átlát a szitán. Vízhordó nincs, mert tegnap este még a kocsis hozott vizet, mára pedig senkit sem jelölt ki Fekete András. – Ez azt akarja, hogy innen igyunk – gondolja magában Kis Gábor. – Na, megállj. Majd kibánok én veled! – és odaszól: – Aki akar, ihat belőle, meg főzhet belőle, de én nem iszok és nem főzök ebből a vízből. Nem szeretem a hascsikarást. Mit gondolsz, nem több kár az, ha az ember mindig szaladgál, mintha rendes időben jó vizet hozatnál?

Az emberek közt zaj keletkezett. Az egyik azt mondta, vágjuk tovább a mezőt, és menjen addig valaki a kútra, a másik káromkodott, hogy nem fog már a kaszája, a harmadik azon dörmögött, hogy éhes. Volt egypár idősebb ember, akik már máskor is kaszáltak itt, azok erősködtek, hogy jó ez a víz, tegnap meg ma jószágot itattak belőle, meg lehet már az embernek is inni. Meg aztán, amelyik kútban béka van, az jó víz, mert a rossz vizet nem állja a béka. – Ittunk már mink keréknyomból is, mégsem lett semmi bajunk – mondta az öreg Tóth, akinek úgyis rosszul állott a szénája a keskeny rendje miatt, hát legalább ezzel hízelegni akart Fekete Andrásnak.

De Kis Gábor nem állott kötélnek. – Tudjátok mit – mondotta –, ne osztozzunk itt rajta. Fekete András ebből főz és ebből iszik, és ha bebizonyul, hogy nem kap hasmenést és nem nő víziborjú a hasában, akkor majd mink is beszélünk róla. Most pedig szaladjon Simon Lajkó, ő a legfiatalabb, vízért, mink meg addig megkalapálunk. Kalapálni úgyis kell, időt nem veszítünk.

Ez okos gondolat volt, mindnyájan rálettek. Fekete András előbb csakugyan megmerítette az itt hagyott kötélen a bográcsát, de a víz még annyira tele volt oszladozó hullarészekkel, döglött bogarakkal és élő veres férgekkel, hogy ő sem mert belőle inni. Hátha csakugyan baja lenne és hasmenést kapna tőle: az egész társaság rajta nevetne. Eszébe jutott a tegnapi lecke.

A többit már úgy mesélte el Kis Gábor a keresztfiának szombaton reggel, amikor visszajött a szekérrel a faluból, hogy majd estére hazavigye az embereket, és kalapálás közben megkérdezte a keresztapját, ravaszul kuncogva, hogy na, hogy telt el Andrással a hét, keresztapám? – Hát tudod, fiam, ez a gané, ez a ti első emberetek mit akart velünk? – Azt láttad, hogy hétfőn reggel, hogy kezdte, már a setét hajnalon megindult. Belenyugodtunk, egye fene, első nap, a gazdát is várja, mutatni akar valami munkát: majd lecsihad. Majd kiveszi a telek a bolondját, hiszen veled együtt vágtuk ki a rendből. De kedden reggel ugyanúgy kezdi. Még alig látja az ember, hogy hova dugta az este a kaszát, ez már fenn kuttog, köhög, kalamol, csobolyót kotyogtat, fen és megy. Én csak nézem, mit akar ez. Hol van még a nap? De nem szóltam semmit. Nem akarom kezdeni a huzakodást, hadd szóljon más.

De más se szólt, csak néztünk egymásra. Az egyik ment, a másik még szuszmogott, a harmadik reggeli dolgára szaladt, elég az hozzá, úgy szétszórt bennünket ez a ti Andrásotok, hogy fröstökig alig győztük utána hajtani az elmaradt rendet.

Na, akkor este fellegbe ment le a nap. Gondoltam, hogy ez becsap bennünket, mert nem látjuk meg, mikor csúszik le a miskolci hegyek mögé, hát megnéztem az órát. Ez az András azt hitte,

hogy csak neki van órája, de én már hétfőn este megnéztem, mikor megy le a nap. Ismerem már az ilyen jópipákat.

Hát megyünk, megyünk, én láttam az órámon, hogy lement a nap, de András meg új rendbe áll. A borulás miatt úgy setétedik, odaszólok neki csak úgy szelíden: – Te, András, nem ment még le a nap? – Nem – azt mondja –, még van egy kicsi híja. Még lehúzunk addig egy rendet.

Nem szóltam többet. Ha a többiek kibírják, én is kibírom, úgyis az a hírem, hogy mindenütt összeveszek a kerülőkkel meg az első emberekkel.

De másnap reggel, amikor megint úgy kezdte, nem állhattam tovább, hanem amikor fenni kezdett, én is kiugrottam a vacokból, és oda álltam elébe: – Hallod-e öcsém, András? Szegény édesapám azt szokta mondani, huncut az ember, míg eleven. De azt is szokta mondani, hogy két huncut ember van a világon: az egyik, aki a másét kívánja, a másik, aki a magáét hagyja. Megértetted?

András sunyi pofával nézett rám, és nem szólt semmit.

– Na, ha nem érted, majd én megmagyarázom. Napfeljötté ől naplementéig van az egyezség, félóra fröstök, félóra kalapálás, másfélóra a dél, megint félóra a kalapálás, délután félóra kalapálás uzsonna helyett. De te minden reggel egy órát akarsz rádolgoztatni, minden este félórát és fröstökből, délből, uzsonnából is ellopsz öt-tíz percet. Látom én, nekem is van szemem, de órám is.

Na, András nem tudott se köpni, se nyelni. Csak annyit nyögött ki, hogy: – De jól számon tartja kend. De azt nem nézi, hogy húsz fillérrel több napszámot adunk, mint az uraság. Így mondta: adunk, mintha ő is adná. Ragadj meg a gazdáddal – gondoltam –, de hűséges vagy.

– Hát tudd meg, öcsém, hogy nem megyünk, míg azt a vén huncut napot meg nem látjuk az ég szélén.

– Ha nem jönnek kendtek, maradnak – mondta András, és elindult egyedül, arra számítva, hogy majd csak utána szivárognak, mint ahogy szokták.

De nem ment senki, egyedül Simon Lajkó vette fel a kaszát, és akart utána indulni.

Erre Nagy Tóth Jankó odaszólt: – Hallod-e, te Lajkó? Úgy a

farodba rúgom a gatyát, hogy szétreped. Tán most akarod utánahajtani, amit egész nap elhagysz.

Nem ment senki. András egyedül állott be a rendbe. Mink csak akkor vágtuk bele a kaszát a fűbe, amikor a nap tányérjának a fél széle felbújt az ég alján. András addig egyedül kaszált a maga bandájában. De azóta nem erősködik. Legfeljebb, hogy szorul a kapcája, mindig attól fél, hogy kicsire érünk, és mit szól majd a gazda.

Így győződött meg róla Fekete András, hogy más is bírja úgy a kaszát, mint ő, vagy még jobban is, és mértéket tartott a hajtásban. De a hangulat egész héten idegen volt hozzá. Olyan volt a társaság mellett, mint a kivert kutya. Semmiféle mókába és tréfába nem vették bele.

Még a szombat estével lett az utolsó baj. Rendes gazdáknál meg a becsületesebb uraságoknál régi napszámostörvény, hogyha távol dolgoznak, két-három órajáráson túl, akkor szombaton csak uzsonnáig tart a munka, és aztán elmennek haza.

Fekete András azonban azzal az ürüggyel, hogy de ám szekéren vitetik haza a kaszásokat, naplementéig akarta őket dolgoztatni. És mert kalapálni most már nem kell, hiszen holnap vasárnap, az uzsonnaidőt se akarta megadni, legfeljebb annyival naplement előtt elmehetnek, amennyi időt a kalapálás jelentene.

De Kis Gábor megint elébe állott: – Annyit mondok én neked, András, hogy hiába vagy te hűséges kutyája ennek a Szomorú Szabónak, sose lesz tebelőled telkes gazda. Te is csak arra a szemétdombra jutsz, ha kiöregszel, ahova mink. Nagyon meg akarsz szolgálni azért a pár krajcárért, amivel neked többet fizet, meg azért a csupor aludttejért, amit aratáskor a feleségednek odaád. Azon pedig hiába erősködsz, hogy mink itt estéig kaszáljunk. Láttunk mink már karón varjút, meg még látunk is. Láttunk mink már kemény embert is, de az nem te voltál. Fogjunk, pakoljunk, menjünk. Így is éjszaka lesz, mire hazaérünk. A legöregebbik varjú is hamarabb hazaszáll, mint mink.

Másnap, a vasárnapi emberpiacon új csapat munkást kellett fogadni a gyűjtéshez és a dézsmahordáshoz. Egyetlen ember sem ment vissza a Fekete András keze alá. – Rongy emberekkel nem dolgozunk együtt, ha ciberén élünk, akkor sem – mondotta Kis Gábor.

Aratási szerződés

Alföldi mezőváros. Hivatalosan nagyközség. Búza- és tengeritermelés, takarmánytermesztés és állattartás. Gyümölcs-, szőlő-, zöldség- és főzeléktermelés nincs. Ipar nincs. A lakosságnak fele napszámos-földmunkás, a másik felének a fele napszámos-törpebirtokos, a többi kisgazda, kisiparos és hivatalnok.

Munkásszervezet nincs, mert feloszlatták. A vezetőket elintézték, a tömeg lapul. Egy része áruló lett, másik része gyáva.

Munkavállalók száma: háromezer, munkaadók száma három, biztos aratás háromszáz. A kisebb gazdák majd csak akkor fogadnak munkást, ha már látják a termést.

A három munkaadó szolidáris egymással, a háromezer munkás nem. Akinek nem jut munka, annak el kell menni a határból, vagy ácsoroghat a piacon. Télen ínségmunka, sár és fagy, népkonyha, kásaleves és hideg kemence a házban. Az emberek élni akarnak. Élni minden áron.

Az uradalmakban nagy gépszínek vannak. A gépszínekben gőzekék, traktorok, cséplők mellett aratógépek állnak. Vitorláik fenyegetően emelkednek a levegőbe, mindig mintha indulni akarnának. Ott járunk el mellettük, de már akkor is látjuk őket, ha nem vagyunk künn a tanyán. Kísérnek bennünket, mint állandósult szorongás. Mesebeli Don Quijote-ok vagyunk, és ők olyan nagyon hasonlítanak a szélmalmokhoz.

A községházától pár száz lépésre csendőrlaktanya, magas kerítés, vasajtó; a gépszínekben aratógépek, a hivatalokban végrehajtók, a templomokban papok, az iskolákban tanítók, a parasztok közt leventeoktatók, „munkavédelmiek" és lövészek vannak. A három nagy munkaadó háromféle: egy zsidó, egy gróf, egy káptalan.

Február vége. A tél az utolsókat rúgja, de annál mérgesebb. A szél hol északról, hol délről, de mindig fúj. Az északi átsivít a falakon, leereszkedik a kéményen és a padláson, a déli szél meg egyenest bemegyen a pitarajtón és a rossz ablakokon. A legyek, bolhák és az öregemberek naphosszat a sutban tartózkodnak, a gyerekek rendetlenkednek és kenyeret kérnek, az asszonyok veszekednek, a férfiak a községháza előtt ácsorognak. Ha kiolvad a fagy, megindul az ínségmunka – minden embernek két nap –, aztán meg most írják az aratási szerződéseket.

Legelőször jönnek a hosszúhátiak. Minden évben ők kezdik. Itt vannak a legbátrabb és legszemtelenebb aratógazdák. Az egyiket Horváthnak hívják, magas, szőke, hízásra hajló ember, katonáéknál altiszt volt, azután csendőr lett, de onnan elküldték, sose mondta meg, miért, éppen ezért mindent mondtak róla. Azt is, hogy lopott, azt is, hogy buta volt és nem tudta letenni a vizsgát. Azóta sok mindent megpróbált: vasutat, postát, kupeckedést, de semmi sem sikerült. Végül is bevágódott az urasághoz vállalkozónak. Az emberei azt mondják róla, hogy minden lenne, még kutyasintér is, csak dolgozni ne kelljen. Gőgös, ravasz, kicsinyes és alattomos ember.

A másik Varga Jóska (Jóska lenne még száz éves korában is), egy kis ugrifüles, mindenlébenkanál ember. Szeles beszédű, káromkodós és gyorshazug. Katona nem volt, a háború alatt egy darabig mint hadimunkás lógott, később pedig az uraság segítségével kiszuperálták. Választások alkalmával kormánypárti kortes, ő szokta az aratócsapatját szállítani, egyébkor, különösen ha az emberek közt van, és pár féldecit megiszik – véres szájú forradalmár. Úgy szidja az urakat, köztük a saját gazdáját is, hogy nehéz a földnek hallgatni. Egyszer-másszor be is fútták az intézőnek, de nem lett semmi baj. Megértik ők egymást: egy ravasz úr és egy sunyi paraszt.

Egyébként az embereknek az a bizalmas véleményük mindkettőjükről, hogy – „ganéj emberek".

Ez, persze nem jelenti azt, hogy ne tolakodnának és hízelegnének körülöttük. Sose tanulták, de tudják, hogy az összes erkölcsi vagy anyagi törvények felett áll: élni minden áron. A tehetősebbek és a kezdő legények már hetekkel ezelőtt féldeci pálinkák-

kal, kis- és nagyfröccsökkel biztosították a helyüket, a nagyon szegények pedig szavakkal hizelegtek. Akik tavaly visszafeleseltek, vagy akiknek nem tetszett a munkabeosztás, a vizet poshadtnak, a szalonnát büdösnek, a rozst dohosnak, a mustrabirka húsát soványnak találták, a paszulyra ráfogták, hogy tavasztul őszig sem főne meg, s a kása egérhúgyos, azonkívül az aratógazda nem dolgozik, a tanyában csavarog vagy a dűlőúti fák alatt hűsöl – azok most nem kellettek. Jött helyettük más. A feltételeket senki se kérdezte. – Ki ne hagyjál már, Józsi – mondták az öregebbek –, engem is írjál fel, komám – mondták az egykorúak, és – vegyen be engem is, Józsi bátyám – így szóltak a kezdő legények. A kedves embereiket és a rokonaikat szó nélkül beírták.

A szerződésírásra kitűzött napon már kora reggel ott ácsorogtunk. Nemcsak azok akiket felírtak, hanem azok is, akik érdeklődni mentek. Sose lehet tudni, hátha valamelyik kiugrik az utolsó pillanatban, s az ember csak a helyére áll. Gyakori eset. „Szemesnek áll a világ."

Alig virradt, ki hogy elcsapta a reggelit, sült krumplit, szacharinos teát, víziciberét, köménymagos levest, pirítóst vagy semmit, és siettünk fel a piacra. Fagyolvasztó déli szél fújt a községháza előtt, a járda nedves és hideg, a csizmák rosszak, a nagyujjasok elavultak, a nadrágok foltosak: fáztunk. A kopott és kicsi sapkákat és csajla kalapokat hol a bal fülünkre húztuk le, hol a jobbra, a lábunkat állandóan ráztuk, a lábujjainkat mozgattuk a csizmában, belülről borzongtunk és fáztunk. Egyesek köhögtek.

Már elmúlt kilenc óra is, türelmetlenül, de inkább jóleső izgalommal vártuk az intézőt. Ellestük a hivatalba menő urakat, jegyzőket, írnokokat, bírókat, esküdteket. Egyiknek köszöntünk, a másiknak nem. Ellenben veséig hatoló pillantásokat eregettünk utánuk, amíg el nem tűntek a községháza nyikorgó ajtaja mögött. Egypár gépíró- és boltilány is elpipiskézett közöttünk. Egyesek közönyösen, üresen, megvetéssel néztek imbolygó alakjuk után, mások, a fiatalabbak, trágár tréfákat eresztettek meg.

Lassan telt az idő, az intéző még mindig nem jött, az aratógazdák behúzódtak a hajdúk szobájába, csendőrök, rendőrök, hivatalszolgák közé, melegedni és tréfálkozni, mi meg csoportokba verődtünk, és beszélgettünk. Rémhírek jöttek, hogy rosszabb lesz a szerződés, tíz kilóval leszállítják a holdankénti biztosítékot, és két holddal kevesebbet adnak egy kaszára, mert tavaly is soká tartott az aratás, elpergett a búza.

Az egyik csoportban az öreg Balogh veszekszik:

– Gyáva, ganéj, rongy, szemétemberek vagyunk, ha belemegyünk.Tavaly sem kerestünk semmit. Amikor a markost kifizettem, egyszerre elvittem a malomba az egész keresetet, potyára telt el a nyár.

– Nem baj, bátyám, ha nem keresünk is, csak együtt legyünk – kottyan bele egy hórihorgas vékony fiú, aki tavalynyári foltos ceignadrágjában, zsibvásári katonablúzban és csajla kalapjában nagyon fázott, és folyton cirkált az egyes csoportok között.

De nem vették figyelembe. A vicc régi, nem hatott.

– Hát ne írjuk alá – szóltak köze egyszerre hárman is –, ne írjuk alá.

Nem ér semmit, hé – vág közbe egy középkorú ember –, „ha kend nem jön, jön Novák". (Novák egy híres szolgalélek volt, aki minden pénzért és minden időben kapható volt napszámra.)

– Hagyjátok el, hiába itt minden – mondja Kis István bácsi, bandavezető és elsőkaszás. – A kisgazdáknál se jobb. Azok meg nem adnak egy falat kommenciót se – maguknak sincs –, aztán jó, ha egy heti aratást adnak, azután mehet az ember a géphez vagy az ablak alá tanyázni.

A másik gyűrűben a cukorrépáról van szó.

– Csak bolondot csinálnak az emberből evvel a répával – dühöng Tóth Lajos bácsi, aki mindig szidja a répát, de mindig két részt vállal, mert vagy hat gyereke van otthon. – Az uraság két pengő tizenöt fillért kap a répáért a gyártól, nekünk meg nyolcvanat fizet, hát nem vagyunk mink marhák? Mért nem fizeti ki nekünk is, amennyivel a gyár fizet?

– Az azért van – vág közbe egy fiatalember, az aratógazda sógora –, mert az uraság adja a magot és a szántást.

De az öreg még dühösebb lett:

– Mit ád? A magot a gyár adja, a szántás meg egy napig se tart egy igának. De én tavaly is harmincöt napot töltöttem rá!

– Mit egyeznek kentek – szólok én is bele, bár nem tanácsos. – A föld az övé, az iga az övé, minden az övé, úgy adja, ahogy akarja, nem muszáj felvállalni... szabadok vagyunk...

– Igen, szabadok – csap közbe a ceignadrágos, és felhúzza az orrába a nedvet –, odamegyünk, ahová küldenek...

Erre általános nevetés. A lázadás még nem igazi. Az ember nem hiszi, hogy mi következik, az utolsó pillanatig. Olyan rossz már a helyzet, hogy szinte hihetetlen, hogy még rosszabb is lehetne.

A harmadik csoportban az ínségmunkáról van szó:

– Úgy vagyunk már evvel – mondja egy barna, magas, sovány ember, bennülő fekete szemekkel, csontos arcával felém fordulva –, hogy mindegy már nekünk minden. A háborúban tíz hold földet ígértek, jó, vártunk, hallgattunk. A tíz hold meghalt, jött Nagyatádi a három holddal, megint vártunk, hallgattunk. Ez is meghalt, Nagyatádi is, a három hold is, most már boldogok vagyunk, ha egy kis kubikot ígérnek, s a végén majd megköszönjük, ha kapunk a népkonyhán egy csajka paszulyt.

A piactér túlsó végén ekkor hirtelen feltűnt az intéző kocsija. A két sárga lovat mindenki messziről megismerte. Elhallgattunk. A körök felbomlottak, akik feliratkoztak, azok előre csomóba gyűltek, az érdeklődők hátrább húzódtak.

Valaki bekopogott az aratógazdákért, s azok elő is bújtak.

Ahogy az intéző kocsija előrobogott, megemelték a kalapjukat, és odamentek hozzá. Az emberek is jórészt kalapot emeltek, a hízelgők és bennfentesek pedig előretolakodtak, az arcuk ragyogott. A szolgalelkűség mosolya világított rajta. Hátha megismerné őket, és kitüntetné egyik-másikát egy mosollyal, vagy egy tréfás, barátságos szóval.

Mi komorabbak és az érdeklődők persze, hátrább húzódtunk, alig köszöntünk, egyesek megbillentették a kalapjuk szélét, mások még azt sem, hozzáemelintették az ujjukat az avas sapkájukhoz, s aztán mogorván, gyűlölködően néztek, nem is annyira az intézőre, mint a nyájas hízelkedőkre.

Az intéző, magas, szőke, vörös képű ember, vöröslő orral –

úgy mondják, sok pálinkát iszik – és vizes szemekkel, bricseszben, sárga csizmában és fekete bőrkabátban, kalapja mellett sörtével, keresztülnézett a csoporton, az aratógazdákkal kezet fogott, a többiek felé pedig megbiccentette a fejét.

Pár percig halkan beszélgettek, a többiek illendően hátrább húzódtak, azután leszállt a kocsiról, kicsit kinyújtóztatta a lábát, és belépett a községházára. Utána, mint két lompos kuvasz, kullogott a két aratógazda. Az úr egyenesen, határozottan lépkedett, mint aki biztos a dolgában, de ők nem mertek szabadon mozogni. Részint mert az úr előtt össze kell húzódzkodni, hogy kisebbnek látszódjon az ember, részint mert az emberek előtt se illik feszíteni. Utánuk csöszögve, köhögve és halkan suttogva, hogy valahogy meg ne zavarjuk az irodában dolgozó urakat, betolultunk mi is.

A folyosón két csendőr állt, teljes szolgálati felszereléssel, kakastollal, feltűzött szuronnyal. Az intézőnek tisztelegtek, nekünk nem. Viszont mi sem köszöntünk, csak néztünk, néztünk, legfeljebb egyik-másik, aki már volt a kezük közt, lesütötte a szemét.

Az intéző bement a jegyzőhöz, kis idő múlva hangos kacagás csapott ki a folyosóra, a megeresztett találkozó tréfák – a két aratógazda meg az ajtófélre állt. Pár perc múlva őket is behívták.

Jó félóra telt el így ideges suttogás és várakozás között, közben az a hír terjedt el, hogy a jegyző nem megy, nem mehet bele, hogy rosszabb legyen a szerződés, mert megtiltotta a kormány. Nem szabad az aratórészt lejjebb szállítani, a tengerit csak harmadába kell adni, és a cukkorrépáért a gyári árat kell fizetni.

Ez, persze, csak óhaj volt. Mert volt ugyan ilyenféle rendelet, de csak a hivatalos közlönyök, az íróasztalok és az iktatók számára volt érvényes.

Végre kijöttek az aratógazdák, és kiadták a parancsot, hogy menjünk be a tanácsterembe. Megkeresték az egyik hajdút, s az kinyitotta előttünk az ajtót.

Betolongtunk, velünk egy csomó érdeklődő is, és vártuk tovább az urakat.

Beletelt egy másik félóra, mire előkerültek. (Hogy mit tudnak annyit beszélni – dünnyögtek az emberek idegességükben.) Fő-

lényesen, higgadtan az intéző, hivatalos faképpel a jegyző, mintha nem tudná mindenki, hogy kommenciószerűen kapja az ajándékokat: terményt, takarmányt, de még jószágot is. Csend lett. A jegyző hangsúly nélkül egyhangúan darálta egymás után a szakaszokat, amikor odaért, hogy a holdankénti biztosíték kevesebb lesz, halk mozgás áramlott át a tömegen, az emberek egymásra néztek, de egy szo sem hangzott el. Ámikor odaért, hogyha alacsony és kevés lesz a gaz, az uraságnak jogában áll visszatartani az aratórész szalmáját és törekjét, és helyette 5, azaz öt pengőt fizet, akkor megint. Most is hidegek a kemencék, jövőre még hidegebbek lesznek.

És így tovább, az egész szerződést felforgatták. Jelentéktelen kedvezéseket ád, hogy évtizedes szabályt bonthasson. Tízet ád, hogy harmincat elvehessen. Tengeriföldet kevesebbett ád, ellenben a cukorrépa tavaszi munkájához is ád kommenciót – kölcsön. Fél mázsa rozsot, amit majd az aratórészből lefognak. Nagyon jó, hogy adják, de nem jó, hogy lefogják, mert így is alig marad. A szabályokat szigorúbbá teszi, mert sok baj van az aratókkal. De mert baj mindig van, mert mindig több esze volt a munkás-rabnak, mint az uraság-vármegyének, a szerződések úgy nőnek, mint a polgári törvénykönyvek. Végül olyan sokágúak és bonyolultak lesznek, hogy senki se ismeri ki magát benne, csak az intéző, aki önkényesen magyarázza az uraság javára. Az emberek irtóznak tőle.

Amikor befejezte az olvasást a jegyző, felnézett, és áttekintette a tömeget. Az intéző fölényes, kihívó arccal állt szembe az emberekkel. Senki se mert ránézni. A két aratógazda elfordult, s az elől álló bennfentesek és hízelgők lesütötték a szemüket. Nem mertek most alázattal és alkalmazkodási vágytól ragyogó képpel az urakra nézni. Mi hátul viszont egészen halkan morogtunk és sugdolóztunk.

Pár percig ideges csend. A jegyző az asztal két sarkára helyezi a szerződés példányokat, mellé két tintásüveget, két rossz, parasztoknak való pennát, és odaszól az aratógazdáknak:

– Na megkezdhetik az aláírást. Itt az asztal előtt jön el min-

denki, előbb aláír az egyiknek, aztán tovább megy, és a másik sarkon aláír a másiknak. Így sorba, ahogy szokták...

Az aratógazdák végignéztek a tömegen. Csend volt, de izgalom. Lázadást éreztek a mozgásból, a szemekből, a leheletekből. Hogy az időt húzhassák, egymáshoz fordultak. Szerették volna, ha az urak kimennek, és ők magukra maradnának az embereikkel. Majd megmagyaráznák nekik, amit azok különben is tudnak, csak néha elfelejtenek, hogy a gépszínekben aratógépek, a folyosón csendőrök vannak, s az országban kétszázezer vagy isten tudja, mennyi munkanélküli földmunkás van. Ezek az urak azonban olyan buták, hogy nem veszik észre, hogy ki kellene menniök. Nem is tudják, hogy ők nem mondták meg az embereknek, hogy milyen lesz a szerződés, csak szokás szerint felírták őket. Így hát azon kezdtek el egyezkedni, hogy melyik csapat kezdje az aláírást. Mert az a fődolog: a kezdés. Ha már valaki megkezdi, akkor a többi folyik utána, mint a birka a vezérürü után. Megszakad a szolidaritás lánca, a gyávák már avval védekezhetnek önmaguk és mások előtt, hogy nem ők kezdték, s így minden hiába.

Varga, a ravasz kis gazember azon erősködött, hogy kezdje a Horváth-csapat, mindig az szokta. De az avval tért ki, hogy éppen azért kezdje most Varga.

Csak pár pillanatig tartott ez így, az egész inkább a szemekben és a mozdulatokban folyt le, szó alig hangzott, amikor az intéző, aki éppen azért nem ment ki, mert úgy érezte, az ő jelenléte és a jegyző tekintélye majd biztosabban lefegyverzi az ellenállást, mint az aratógazdák okoskodása – közbeszólt:

– Ugyan már, mit egyeznek azon? Mindegy az. Kezdjék csak maguk, Varga, hadd menjen gyorsan, mert nekem még más dolgom is van...

És Varga elkezdte. Nagy gonddal-kínnal aláírta a nevét. A jegyző ezalatt kiadta a parancsot, hogy a Varga-csapat emberei jöjjenek előre, a Horváthékéi húzódjanak hátra.

Varga hát már aláírta, de az emberek csak topogtak, mozogtak, senki sem jött az asztalhoz, mindenki hátra és középre húzódott, mint jégeső idején a gulyabeli marha.

A kicsi Varga nagy izgalomban volt. – Horváth kissé meg-

nyugodva félreállt. – Most... most kell legyőzni az embereket! Nagy dologról van szó: fejenként egy pengő jár neki, mint koponyapénz, talpalásért két mázsa ingyen búza, potya kaszáló, némi lopások, mind az aratóktól, mind az uraságtól, azonkívül munka helyett lógás és uralom, uralom a többiek felett. Ezért érdemes feltenni a disznóbőrt a pofára. Az öccsét kereste, a sógorát és a többi rokonait, akiknek most segíteniök kell rajta, sokat köszönhetnek neki. Sokat lógnak és sokat lopnak, a legjobb szalonna és a legjobb hús az övék, a legkönnyebb munkát nekik osztja ki (az asszonyaik ki is kaparnák a szemét, ha nem így tenne, most sem nézik semmibe), hát nekik kell most segíteni.

Végre meglátja az öccsét, behúzódva a tömegbe.

– Na, Jani, kezdjed csak, mindig te szoktál utánam jönni! Azután a sógor, úgy tovább, mint tavaly...

És Jani előrelépett. Egy pillanat csak, egy elszánás, és megtört a szolidaritás. Mert Jani után szépen odafolyt mindenki. Különösen a régi emberek, akik mindig káromkodnak – köztük az öreg Balogh is –, de a megszokottság mindig visszahozza őket. Úgy érzik, talán nem is élnének meg, ha itt nem arathatnának. Egy-egy dühös: „Vesszen még az Isten is" – sóhajtással odasomfordáltak az asztalhoz és aláírtak. – Ha más kibírja, én is – gondolták, ki tudja már hányadszor, és belehajtották a fejüket a járomba, ki tudja már hányadszor. Mi nehányan, békétlenek és érdeklődők, óvatosan kihúzódtunk az ajtón. A jegyző élesen és kutatóan nézett utánunk. Mit lehet itt tenni? A gépszínekben aratógépek, a folyosón csendőrök, Budapesten országgyűlés és az országban hárommillió koldus van...

Varga Jóskáék pedig este tíz óra után óbégatva bukdácsoltak hazafelé. Megitták a hajcsárpénzt.

Egy földmunkás naplójából

Hajnali két óra tájban felébredek. Ez már belém van rögződve. Megszoktam még cseléd koromban, hogy a nap két órakor kezdődik, és felébredek, ha semmi dolgom sincs is. Ha már a negyvenet meghaladja az ember, állandó szokásai vannak, mint az öreg lónak. Volt egyszer a kezem alatt egy vén gebe, az, amikor kifogtam, mindig előbb egy félóráig ringatta a fejét jobbra-balra, csak azután fogott hozzá enni. Én is így vagyok. Egész télen minden éjjel felébredek két órakor és pipára gyú'tok, ha van dohányom, ha nincs. Ha nincs, akkor a bagóra csiholok rá. A teteje annak is csak tüzet fog és egy kis keserűséget az is csak ád az ember szájába, azután majd jobban tud aludni. Mi a fenét csinálhatna még az ember reggelig. Ha legalább valami jószágom volna, lovam, tehenem, elvakargatnám reggelfeléig, azután majd jobban esne a fröstök, de nincs itt most még csak egy malacfiú se.

Fülelek: az ablaküveg állandóan rizeg. El van egy karika törve, s ha szél fú, egész éjjel muzsikál, mint egy fáradthatatlan cigány. Na, egyéb muzsikát úgy se igen hallunk mostanában, ha csak a gyerekek hozzá nem kezdenek bőgni. Az őszön még csak volt egy-két lakodalom a faluban, de most már csend van.

Eszembe jut: ma körülbelül Gergely napja van, március tizenegy vagy tizenkettő. Az ujjaimon utánaszámolom: vasárnapra esett elseje – tudom, mert Sári, a kislány, akkor állt be cselédnek –, akkor a múlt vasárnap nyolcadika volt, hétfő kilenc, kedd tíz, szerda tizenegy, ma csütörtök, tényleg tizenkettedike és Gergely napja van. Lám, az idő csakugyan megbolondult, nemhiába mondja a közmondás: „Mátyás–Gergely, két rossz ember", de igaz is. Nem sokat ér ugyan, de legalább a közmondásnak legyen igaza, ha már az embernek magának soha sincs.

De nem is bolondság, amit az öregek beszélnek. Ilyenkor, Gergely-nap tájban mindig megbolondul az idő, szél, hó, fagy szokott lenni. Utolsókat rúgja a tél.

Csakugyan, ki kellene nézni, nem esik-e a hó. Az este nagyon viszketett a fagyos lábam ujja. Nehezen akaródzik kihúzni a dunyha alól, mert érzem, hogy a házban is hideg van, ajtó, ablak szelel, de mégis kiváncsi vagyok az időre. Erre is rászoktam még cseléd koromban. Hajnalban, ahogy kiléptem az istállóajtón, mindig előbb az égre néztem, hogy milyen idő lesz. Sári pedig mindig motyog, hogy piszkos lesz a talpam, meg hogy beeresztgetem a hideget, de hát, ha az ember az asszonyra hallgatna, akkor utóvégre olyan lenne, mint egy darab fa. Csak akkor mozdulna, ha löknék. Kiugrok hát, csak úgy mezítláb a pitarba, de akár már ki se nézzek: a pitarajtó rossz, az aljánál nagy rés van, kutya, macska elrágta, szú, idő megette, és besutult alatta a hó. Takaros kis fúvást rakott le az ajtó elé, van egy jó tenyérnyi. Még a zár is havas, a kulcslyukon is bepustolt a hó. De meg nagy nyílás van a zár mellett is. Addig rakosgattuk más-más helyre a zárat a korhadt deszkában, hogy csupa lyuk lett a zár környéke, se a szeg, se a fadugó nem áll benne.

– Úgy látszik, reggel havat kell hányni – gondolom, és hirtelen kinyitom az ajtót egy fél résnyire. – Hű, büdös idő van odakinn, még az eperfát is alig látni a nagy kavargásban. Becsapom az ajtót, és szaladok vissza, mert már libabőrös lettem. – Esik, fú, pustol, hordja, de azért az utas haladhat – mondom Sárinak, de ő nem sokat törődik vele, csak valamit mormog. Jól tud aludni. Ez az asszonyok szerencséje. Sokat tudnak aludni, kevesebbet élveznek ebből a világi nyomorúságból.

A kemencetorkon van a pipám meg az öngyújtóm. Ez a legszárazabb hely a házban, meg aztán itt van kéznél a gyújtó, ha éjszaka felsír a kicsi. Az ujjasból előkeresem a dohányzacskót, nem igazi kostök, csak malachólyag, van még benne egy kis zöldédes, az őszön szedtem a dohánytarlón, amikor a birka már rászabadult. A sok esővel úgy kisarjadzott törés után a dohány, hogy majdnem olyan levelei voltak, mint az anyának. Teletömtem egy zsákot, itthon kiterítettem a padon, megszárítottam, és tukarcsba fontam. Most ezt vegyítem szárított bagóval, néha-

néha, ha van pénzem, egy-egy bolti paklit is keverek közé. Így együtt aztán olyan jó mérges, hogy egyszer-egyszer a nyelvemről majdnem lehúzza a bőrt.

Megtömöm a pipám, de csak jó félig. „Több nap mint kol bász": a tukarcs a végét járja. Kereset ki tudja, mikor lesz, különben is az asszony kipanaszolná a számból a trafikdohányt.

Visszahúzódok az ágyra, mert már didergek, meg érzem, hogy bolha ugrott a lábamra. Fene enné, ez nem fagy meg. Csak úgy leseprem, mert úgyse tudom megfogni. Az asszonyok értenek ehhez. Azok csak odanyúlnak, megfogják, megmorzsolják egy kicsit, és megroppantják a két körmük közt vagy az ágy szélén. De az én bütykös ujjaim közül kicsúszik, még ha meg is tudom fogni.

Sárit beljebb tolom, mert már elfoglalta a helyem. Fél a faltól, mert olyan hideg, mint a jég. Most ő fekszik belől, amikor szopós kicsi van, akkor meg én. Az ágynak nincsen deszka a hátulján, az olcsóbbat kerestük, amikor vettük, meg aztán a dunna is nehezen ér, két kiló pelyhet adott el belőle a hét elején, abból vettünk egy fél mázsa búzát, annyi a kenyér. De most aztán csak szaladgál a pehely a tokban, hol az egyik sarkán csomósodik össze, hol a másikon. Jó, hogy közeledik már a tavasz, még ez a kis Gergely-napi bolondság van hátra, azután jönnek „Sándor, József, Benedek, hozzák már a meleget", jövő télire meg majd lesz megint valahogy. Azt még érni kellene, de meg ha az embernek mára is baja van, akkor nem ér rá a holnapival törődni.

Kiszívtam a pipát, az óra háromra percent, aludni kéne még egyet. Ráérek a havat elhányni reggel is, ha ugyan el nem hordja ez a bolond szél. Ilyenkor az ember az asszony felé szokott fordulni, de hát elmúlik ennek az ideje. Meg aztán csínján a dologgal, így is sok a gyerek. Már ennek a hetediknek se kellett volna lenni, de hát az ember el-elfelejtkezik magáról. Egyéb öröme sincs ebben a nyomorult világban.

Máskülönben lehet, hogy nem is az öregség a baj, hanem az, hogy gyengén élünk. Disznóhús nélkül nem ember a paraszt-ember, mink meg az őszön megcsompolygattunk ugyan egy kis malackát – a másikja megdöglött –, de még novemberben megöltük. Nemigen volt még nyolcvan kilós se. Nincs is már annak a kámja se. Még karácsony előtt elfogyott.

A Sanyi gyerek felriad, nyöszörög. Eszembe jut: ezek tegnap már mezítláb szaladgáltak, hogy egy kicsit kisütött a nap. Szólok Sárinak: „Anyja te, nézd csak meg a gyerekeket, oda ne pisiljenek, tegnap sokat szaladgáltak kinn, és elfáztak biztosan. Ravasz a tavasz."

Sári felkél, elintézi a gyerekeket, egyúttal mindet felkelti kisdolgára, azután visszafekszik, és mert kiment a szeméből az álom, elmeséli, hogy mit álmodott. Édesapja gulyás volt, nagy csapat fehér marha volt előtte, szépen legeltek, s aztán egyszer csak a farkához rúgott az egész gulya, és elszaladt, mint amikor bogárzani szokott. Ők meg szaladtak utána és kiabáltak, hogy hóha te! hóha te! mert már az eleje a vetésnél járt, hő, mi lesz, ha kárt tesz a vetésben, meg kell fizetni... aztán én szóltam, és nem tudja, mi lett.

– Na – mondom –, az após halott, az esést jelent, a fehér gulya havat, a szaladás szelet, mindegyik megvan: pustol a hó... Sári ebben megnyugszik, és megint elalszik, én meg egy darabig hallgatom az ablak rizegését és a szél vinnyogását, elgondolkozok azon, hogy milyen jó volna már egyszer arra ébredni, hogy megváltozott az egész világi rendszer, milyen jó volna azt hallani, hogy elszaladtak az urak, és magunkra maradtunk. Lám, az idő milyen gyorsan tud változni. Tegnap már sütött a nap, a kerítés tövében már mászkáltak a veres hátú bogarak, most meg pustol a hó.

Lassan beleunok: nem ér ez semmit, és elalszok én is.

Már virradt, az ablakkarikák megvilágosodtak, amikor felkeltünk. Mindig így szoktuk egész télen. Este muszáj világolni valameddig, az ember nem bújhatik le a tyúkokkal, néha még tanyások is vannak, de hajnalban aztán már igazán nem érdemes égetni a lámpát. Most is alig-alig tudja az asszony előteremteni a petróra valót. Mióta elfogyott a szalmánk, nem fűtünk, azóta aztán semmi, de semmi dolog sincs reggel. Igaz, most azért csak fűteni kell, mert ajtón, ablakon jön a hideg, áthatol még a falakon is, meg bejön a tetőn, a padlásra, onnan meg beszivárog a házba. A télen nagyon sokszor meg lehetett a lélegzetet is látni reggelente.

Be kell hozni két kéve csutkaíziket. Mózsi adta, a boltos, ő fával tüzel, én meg majd kertet ások neki érte. Igaz, sütésre, főzésre hoztam, de most már muszáj belőle fűteni, mert nincsen semmi más tűzrevaló.

Felöltözök gyorsan, a ház földje olyan hideg, szinte süti a talpam, és kinyitom a pitarajtót. Ahogy nyitom, az alja hátratolja befele a besodort havat. Az esés már elállt, csak a szél hordja. Nem sok az egész, azt is összehordta a szél: itt-ott egy helyen térdig érő fúvások vannak. Az utcát meg egészen eltakarította, még a szemetet és a port is felkotorta. Ebből a márciusi hóból ugyan nem olvasztanak a fájós szeműek tiszta szemvizet, se a csúnya lányok nem lesznek szebbek tőle.

Kimegyek, a kert hátuljában van összerakva az ízík. Az bizony tele van hóval a legközepéig. Mindössze húsz-huszonöt kéve az egész. A disznóólból kell hát kiszedni, az pedig azért van oda félterakva, hogy mindig legyen szárazon a vaskonyhába való, mert ha vizes, akkor csak füstöl, kiszorulunk a házból. A télen volt egy kevés árvaganéjunk, azt használtuk főzni, tavaly nyáron szedegettük a csordanyomáson, még egy szekér juhport is sikerült hozatni, de minden elfogyott.

Beviszem az ízíket. Sári begyújt a kemencébe, a vén rossz macska akkor ugrik ki, amikor már ég a tűz. Szegény nem leli helyét, agyonütni sajnáljuk, de enni sem igen kap, egér nincs a háznál, mindig fázik, és a katlanba meg a kemencébe bujkál. A házból kitiltották, mert rühes, most már még a gyerekek is utálják.

Amíg fűt, kisepri a pitarból és a gádorból a havat, én meg eltakarítom a ház környékéről. Felmegyek a padlásra is, ott majdnem több van, mint az udvaron. Rossz a tető, lehullt a szegés, kilátni rajta, itt-ott akár a csillagokat is lesheti az ember. Ha nagy eső van, összeszalad a víz a padláson, és a régi egérlyukakon leszivárog a falba, de becsepeg még a házba is. Jó, hogy a hó nem olvad el könnyen, mert kiszorulnánk. Meg kellene már a tetőt csinálni, de egész télen hiába hajszoltam a nádvágást, nem kaptam. Kipusztulnak a nádasok, mióta az okos urak elvezették a vizet. Nem is tudom, honnan szerzünk tetőléket.

Azután átmegyek a hátulsó szomszéd felől, a ház tövéről is el-

sepregetem, pedig Kovácsékkal szuszogóban vagyunk, és nem szívesen nyitom be a kisajtójukat, de hát ezen a rossz kerítésen meg nem mászhatik át az ember, még meg ki is nevetnék. Hogy miért haragszunk? A jó isten tudja. Amíg szegény ember lesz a világon és kutyája, macskája, malaca, gyereke és csirkéje lesz, addig mindig lesz ok és alkalom a veszekedésre.

Az északi szél nem hogy engedne, még támad. A hideg a napfeljöttel ugyan erősen fogja. A fülem hegyét csípi, mert kicsi már a sipkám, összement a sok esőtől, mint az öreg emberek a kortól, az orromat marja, és az ujjaim rádermednek a seprőnyélre, de azért nem húzok kesztyűt. Van pedig, Sári tákolta egy ócska nagyujjasnak a hátuljából, belülre meg nyúlbőrt tett. Tavaly télen két nyulat is fogtam a körvadászat után. Persze, sebesült nyulat. A hideg ellen inkább gyorsabban mozgok, igazán jólesik ez a kis dolog. Az embernek mindene megfájul a sok fekvésben. Csak egyet alszik jóízűen, estétől hajnalig, a többi időt csak elhencsergi az ágyban.

Míg én kint vagyok, a gyerekek is felkelnek. Az első szavuk: „Édesanyám, aggyík kenyírt." Nem szokták mondani, hogy „tessék adni", pedig az anyjuk sokat kunérozza őket érte. Én nem sokat törődök vele, a vége így is, úgyis csak az, hogy kenyeret kell nekik adni, akár tessékkel kérik, akár amúgy.

Mit csinálhatna nekik, ha már úgyis ég a kemencében, pirít egy-egy szelet kenyeret a kemence szájánál. Megkeni fokhagymával – jó, hogy az még van, csak egyébből is olyan kevés kéne. Ha már íze nincs – zsír nélkül nincs íze a pirítósnak –, legalább szaga legyen. Én magam is jobban szeretem úgy a pirítóst, a fokhagyma egészen megbolondítja az embert. Kolbászt képzel hozzá. Tele is van a szagával az egész ház, még tán az utcára is kiáramlik. Aki itt elmegy, megmondhatja: de jól megy Dankóéknak, még kolbászt is fröstökölnek.

Most már ez lesz a fröstök. Ha már úgyis fűt, akkor nem főz se ciberét, se keménymagos levest, se teát vagy kávét, leginkább ilyesmit szokott reggelente csinálni. Persze a kávé árpából van, cukor helyett meg ezerédest tesz még a teába is. Ronda lötty, de legalább meleg.

Az asszony ugyan nagy ellensége a pirításnak, azt mondja,

ennyi bandának egy fél kenyeret kell feldarabolnia, de ha a teába, kávéba vagy levesbe sok kenyeret hánynak, akkor meg az a baj. A gyerekek különben nagyon szeretik a pirítóst, olyan az azoknak, mint valami jóféle sütemény, még ha zsír nem is jut rá. Ha csak szerét ejthetik, ők is pirítanak a vaskonyha tetején. Sokat is veszekedik rájuk emiatt Sári, még közéjük is rak néha, de nem bánják.

Most már nekem is enni kell, mert Sári kiabál, hogy megmered a pirítós, pedig az csak melegen jó. Ha elhűl, úgy megszívósodik, olyan lesz, mint a csizmatalp. Meg aztán a gyerekektől nem tud szabadulni, amíg van belőle, mind azon dünnyög, hogy a másik nagyobbat kapott, különösen a két kicsi, Eszti meg Gábor telhetetlen. Én pedig nem szoktam enni, csak úgy kilenc-tíz óra táján, aztán elhúzom késő délutánig, és így csak kétszer eszek egy nap.

Az enyémet különben Sári megkapkodta egy kicsit zsírral is. A bödön aljáról, amit összekapart, ott sugorgatja a vaklyukban, a pitarban. Főzni már nem nagyon lehet vele, mert tele van tepertőmaradékkal, s az mindjárt füstöl a bográcsban, de pirítósra még jó. Sári maga alig eszik. Ezek az asszonyok kevés ennivalóval élnek, talán azért is alszanak szegények annyit. Az a csuda, hogy így is bírják magukat.

Amíg eszek, Eszti odacsúszkál a földön hozzám. Másfél éves, székek és lóca mellett már körüljárja a házat, de ha siet, akkor leül a földre, és úgy csúszkál a fenekén. Gabri is odasompolyog utána. A pirítóst meg kell osztani velük, Sári pedig kiabál rájuk, hogy nem szégyellitek magatokat, ti pokolbélűek. Na majd éppen ők szégyellik. Mit tegyenek szegények, ha nem laktak még jól. Esztit felemelem, és a térdemre ültetem, Gabri meg mellém búvik, és nem tágítanak, amíg el nem fogy a pirítós.

A nagyobbak készülnek az iskolába. Hárman járnak, Sanyi, Pista, Erzsi. Pista előbb egy sort bőg, mert lyukas a zacskója, amiben az ábécét meg a palatáblát hordja, és a palavessző kicsúszott a lyukon, mert nincsen toktartója. Sanyi és Erzsi azt állítják, hogy nem is igaz, hogy a zacskón csúszott ki, hanem elcserélte az iskolában görhéért. Lehet, hogy igazuk van, mert Pista nagyon ijedten és dühösen védekezik, meg aztán már tapasztal-

tam, hogy mindig ad-vesz valamit. Ez most már mindegy, palavessző kell, mert másképp nem megy el az iskolába. Az anyja előbb jól megpüföli, azután bevarrja a zacskót. Én már unom a bömbölést, és azt mondom, aggyál neki két fillért palavesszőre, de az bizony nem ád. Hogyne, most se tudja már, mit főzzön délre, még csak egy szem krumpli sincs a háznál. Végre közbelép Sanyi, aki takarékos gyerek, egész raktárja van mindenféle anyagokból és szerszámokból, és előhúz egy kisujjnyi palavessző darabot, hogy Pistának adja, de csak úgy, ha cserébe ád érte valamit, mert Pista se ád neki ingyen semmit. – Ebből még gazdaember lesz – gondolom –, nagyon érti az üzletelést.

– Na jó lesz az – mondom aztán –, majd megfizet, ha lesz valamije. – Kivágok a tollseprőből egy jó erős libatollszárat, beledugom, mert úgy nagyon rövid, az ökle ledörzsölné a tábláról az írást, de így aztán elég hosszú lesz. – Majd veszünk újat, fiam, ha pénzünk lesz. Mondd meg a tanítónak, hogy most nincs. Örüljön, hogy ilyen is van. – Nagy nehezen belenyugszik és elmegy.

Utána nézek az ablakon, látom, hogy a kisajtón belül megáll, az ujjasujjával letörülgeti a szemét – zsebkendője vagy nincs, vagy nem szereti elővenni –, hogy meg ne lássák a többiek, akik már az utca túlsó oldalán füttyentgetnek és kiabálnak neki. Meg ne lássák, hogy sírt, mert akkor kicsúfolják. Nincs valami nagyobb szégyen ezek között, mintha ilyen nagy fiúk még mindig sírnak, mint a szopós gyerekek.

Kilenc óra tájban felballagok a piacra. A szél ugyan még fú, de a nap kisütött, az enyhelyben már olvad a hó, estére, ha így süt a nap, odalesz a márciusi tél. Tegnap úgy számítottam, hogy máma már megkezdem a Mózsi kertjében a fák gallyazását, azután meg, ha kimegy a melegoldalban a föld fagya, hozzáfogok a kertásáshoz, de így már elhalasztom holnapra. Ilyen hideg szélben nem érdemes a fa tetején kustorogni, mert többel köti be az ember. A községháza mellett az enyhelyben ott ácsorgott most is egy csomó ember. A gacsos Balog hadakérozott ott köztük, hogy most volt benn a főjegyzőnél, hogy mi lesz már, mikor lesz már munka, és a főjegyző azt mondta, hogy a jövő héten megkez-

dik a Varga Pál utcán meg a Sóskút utcán az árkok tisztítását, azután meg a kettős dűlő végén egy árkot húznak ki a szőlőig, mert a szekerek mindig becsapják az utat a szántóföldre. Órá bízta a jegyző, hogy írja össze azokat, akik legjobban rá vannak szorulva, és majd a névsorból a községházán azokat írják ki először.

Ahogy megtudtam, miról van szó, én is odaszóltam neki, hogy írjon fel, de nem tudom, megteszi-e, mert orrol rám. Tudja, hogy én ganéembernek tartom, mert becsapott bennünket a summás tengeritörésnél. Ő felvállalt Maurernál egy tábla tengerit, holdankint tizenhat pengőért, nekünk meg azt mondta, hogy csak tizenötért. Igen ám, de Kiss János koma, a kerülő megsúgta nekünk, hogy ő hallotta, amikor egyeztek az intézővel az irodában, hogy tizenhatban állapodtak meg. Amikor aztán fizetni akart ez a gacsos, én meg Szabó Gábor koma azt mondtuk, hogy hohó, gacsos komám, tizenhattal számolj. Nem akart belemenni, de amikor azt mondtuk, hogy bemegyünk az urasághoz, mégis kifizetett. Csak azon dörmögött, hogy ez a köszönet, amiért ő munka után szaladgált, hiszen már itt jártak a nyíriek, felvállalták volna azok tizennégyért is. És hogy mindenütt szoktak adni a vállalkozónak talpaláspénzt. – Nem elég, hogy nem dolgoztál, gebedj meg – mondtuk neki –, mink meg még este tizenegykor vágtuk a csutkát, hajnali kettőkor meg már kötöttünk.

Na, mindegy, kifizetett bennünket, de azóta sohase hí munkára. Pedig ez a gacsos mindig tud valahonnan munkát kihízelegni. Rongy ember pedig mindenféleképpen. Hazug és tolvaj, dolgozni nem is szeret, nem is tud. Mesélik, hogy egyszer elvitt egy csapat embert tengerit törni a szilvási gróf tanyájára. Visszafelé jövőben, egyszer megállottak, hogy a lovak hadd fújjanak, meg aztán ki-ki végezze el a dolgát.

Ő is bement a tengeribe. Majd az úton jó messze elkezd kapkodni a zsebéhez, hogy jaj, hol a pénz. Azt állította, hogy biztosan a tengerikóró közt elveszítette. Mit csináljanak, visszamentek, hiszen ez a magáéból ugyan ki nem fizeti a napszámjukat. Bejárták a tengerit mindenütt, ahol csak Balog megfordult, végül valamelyik kirúgta a hancsik alól. Elrejtette a föld alá, hogy még ha megmotozzák, se találják nála. Majd éjszaka visszament volna érte.

.Ilyen alak ez, de mégis szeretik az urak, mert mindig olcsóbban vállal, mint a rendes emberek, s ha valaki ki akar tartani, mindig avval ijesztik az intézők, hogy majd felvállalja Balog...

Most, persze, úgy beszél, mintha ő volna a legbecsületesebb ember, és avval henceg, hogy megmondta ő a főjegyzőnek is. Pedig fenét, szót se szólt, csak pislogott és bólongatott, hogy igenis tekintetes főjegyző úr, igenis... ismerem már én őtet.

Amíg ez ott beszélgetett, előkerült Tóth Jóska is, a másik kupcihér. Ez kölyök még, felesége sincs, most jött haza a katonaságtól, és magas szárú tiszti csizmában, prémes nagyujjasban és zöld bársonynadrágban feszít még hétköznap is. Rövidre nyírt H'tlerbajusza van, és úgy beszél, mint egy képviselő. Százával szokta vinni a gyerekeket Dunántúlra, ide-oda répaegyesíteni, répaásni, és sokat keres rajtuk. Választáskor meg bicikliskortes és plakátragasztó parancsnok. Ő dirigálja a cigányokat, hogy honnan szakítsák le az ellenzéki plakátokat, és hova ragasszák a kormánypártét. Van is ennek pénze mindig, iparosokkal, kupecekkal, nagygazdákkal meg urakkal kártyázik a kutyafülű Svarcnál.

Most csak fülel, hogy mit beszél Balog. Az meg nem veszi észre, pedig úgy járnak az apró fekete szemei – a holló vegye ki –, mint a vadmacskáé. Villog ide-oda, és úgy szaval, mintha elhinné valaki, hogy ő milyen bátor ember. Tóth Jóska a nagy Horváth háta mögül kacsingat a körülállókra, hogy ne szóljanak Balognak.

Egyszer aztán hirtelen a toronyórára pislant Balog, kibúvik az emberek közül és elkocog. Görbe lábaival úgy totyog, mint a kacsa, amikor a vízre szalad. Most bement a községháza udvarára, mintha sürgős dolga volna, de – fogadjunk, mondja Varga Imre koma, hogy a Hangyánál köt ki. Kiszáradt a torka a sok beszédben.

És csakugyan, Varga utána les a Piac téren, látja, hogy kacsázik Balog szembe a széllel, a Hangya-ajtón meg befordul.

– Na, ugyi, mondtam – nevet Varga. Örül, hogy beteljesült a jóslása.

– Majd befűtök én a gacsosnak – mondja Tóth Jóska –, de hogyis kapja ő meg azt a munkát. A múltkor is panaszkodott a főbíró úr, hogy rosszul csinálták meg a kisgáti árkot.

Egy darabig most már ez beszélt, de én messze álltam tőle, és nem értettem, mert ennek meg az a szokása, hogy az egyik szót hangosan mondja, a másikat meg úgy suttogja, mintha valami nagy titok volna, amit csak ő tud, de másnak nem kötheti az orrára.

Ez is elment, be a községházára, ott szokott lézengeni a folyosón, a hajdúkkal meg a rendőrökkel komázik. Az emberek meg széjjelfolytak apróbb csoportokra. Mink öten maradtunk, Szabó Gábor koma, Varga Imre, Kis Jani meg Máté Sándor. Ahogy ott beszélgetünk, egyszer csak hirtelen ott terem a barna Rácz Miska. Távoli sógorság, de nem nagyon tartjuk, így nem is számít rokonnak. Nagy, nyurga, hajlott hátú, köpködős, szapora beszédű, gyorshazug ez a Miska. Rövid szárú pipája a legtöbbször lefele csüng a kupakjával, jelzi, hogy üres, csak úgy rágja, mint gyerek a cuclit. Egy koszlott fehér sipkája van, abba jár, de mindig huzigálja, mert valamelyik télen jégvágásnál lefagyott a füle. A sipkáról már le is ment a szőr emiatt, de azért most is meghúzza, amikor hozzánk ér. Legénykorában pedig hetyke legény volt ez a Miska, félrecsapott kalapban, fényes csizmában járkált még hétköznap is, a zsebéből meg félméteres hosszú sallangos zacskó csüngött, a pipája szárán piros bojtok lógtak, mint a béreseknek. Különben tanyáról kerültek be a faluba is.

– Hallottátok már – mondja hirtelen –, hogy a német hadat üzent a franciának?

– Mink nem, de hát te honnan vetted?

– A kántor mondta az elébb. Az Erzsink gyerekét temettük, én voltam a funerátor, és útközben mesélte, hogy ma reggel olvasta az újságból. Az olasz már mellettünk van, az angol levette a kis ántántról a kezét – lord régóta dolgozik már ezen –, a német meg most elintézi a franciát.

Nemigen hittünk a dologban. Egyszer azért, mert Rácz mondta, másszor meg a kántor szavára sincs mit adni. Ez, amíg végiggyalogol a hosszú utcákon, ha temetésre hívják, mindig beszél valamit a funerátoroknak.

Így hát csak hallgattunk, ebből ugyan még nem lesz a jövő héten kenyér. Szabó komám azért nagy komolyan megkérdezte:
– Azt nem mondta, mikor mehetünk oda kubikolni?

Rácz elcsoszlatott, Szabó mellett nem sokáig fogja a hely, mert kimacerálja világra. Hanem közben odajött Nagy Gergely.

– Kötelet a Gergelyek nyakára – támad neki Szabó –, rossz időt hoztak. Nem számítanak arra, hogy énnálam már régen orrára bukott a szalmakazal, de még a hóseprő is elkopott...

Lassan így eltelt az idő. Az ember a déli oldalon észre se vette, hogy milyen hegyes szél fúj a tokaji hegy felől. Elvártuk az urakat is, amíg ebédelni mentek. A kicsi Marosi jegyző mindig megemeli a kalapját a legszegényebb embernek is, tán még a cigányoknak is, de a főjegyző úgy néz keresztül rajtunk, mintha ott se volnánk, Marosi is, persze, azért hizeleg, mert főjegyző akar lenni, ha az öreg nyugdíjba megy. – Na, felőlünk ugyan lehet, mink se meg nem válasszuk, se le nem szavazzuk. Az urak dolga. Máskülönben azt mesélik, hogy a főjegyző is ilyen jó gyerek volt segédjegyző korában.

Na, az esküdtek, a végrehajtók meg a többi paraszthivatalnokok, azok meg csak úgy sompolyognak el az ember előtt, mintha restellnék, hogy ők is hivatalba járnak, mint az urak, és hogy sáros időben is fényes a csizmájuk. Csak a rendőrök, csendőrök csörgetik bátran a kardot. Az előbb is leszólítottak egypár embert a járdáról. – Tán szeretnének kendtek már egy kis fát vágni a laktanya udvaron? – mondja nekik az őrmester. – Nahát akkor ne álljanak a járdára, hányszor mondja az ember...

Még jó, hogy ennyivel beérték, és nem írták fel őket. Jó ruha volt rajtuk, vagy pedig nem értek rá, mert ugyan sebesen lépkedtek az állomás felé. A görbelábú Kállai, a rendőr alig győzött kotrecelni utánuk.

Már jól megbukott a nap, a torony megé került, elütötte a kettőt is, menni kellene már haza, az elevennek fordult a gondja.

Szabó komával meg Varga Imrével elballagtunk hazafelé. Ők is a Gyepsoron laknak. Ez a Gyepsor ugyan nem egy sor már, hanem egy egész falu, tele szegény emberrel, de rajta maradt a régi neve. Itt gyerekeskedtünk, itt nőttünk mink fel Szabó komával meg Varga Imrével meg a többiekkel, de már csak hárman vagyunk meg a régi cimborákból. Együtt jártunk napszámra,

kocsmába, bálba, lakodalomba, együtt nősültünk, együtt kereszteltünk, kölcsönösen egymásnak, így mindenki visszaadta a menyasszonytáncpénzt meg a keresztelési ajándékot. Együtt mentünk katonának is, a háborúba is együtt voltunk sokáig, de aztán szétszóródtunk. A cimborák egy része odamaradt, ki Volhyniában, ki Galíciában, ki a Doberdón. Azt hiszem, mink már itt is halunk meg, ha csak meg nem bolondulnak megint az urak, és el nem visznek valamerre. Itt halunk meg, és a kisgáti temetőbe temetnek, ahol még az akácfa sem nő meg, a virágok elhervadnak, és beleizzad az ember, amíg sírt ás, mert olyan rossz, kemény szikes földet adtak a szegényeknek még temetőnek is.

De nem erre gondolunk mink, az ilyen gondolatokat az ember utoljára hagyja, hanem arra, hogy megint elment egy nap potyára, se munka, se semmi. Amíg az ember a piacon ácsorog, csak megjár, nem gondol rá, hogy otthon várják az éhesek. Még Szabó komának is elment a jó kedve.

Ahogy kiértünk a Gyepsorra, egészen szembekerülünk a széllel, csak úgy hasítja az ember képét. Még Varga Imre is nekipirosodik, pedig ő olyan homályképű ember.

A komáék még tovább mennek, mert kíjjebb laknak az új osztás felé, én meg befordulok a kis ajtón. Kutya nem ugrál rám örvendezve, rég elvitte a sintér. Meg is siratták a gyerekek, de meg Sári is. A gyerekek meg benn zsibonganak a házban. Nem nagy örömmel fordulok be, ilyenkor már nem érzi jól magát az ember a háznál. Karácsony előtt még csak meg van itthon, különösen, ha tele a kamra meg a padlás, és hízó hencsereg az ólban. Még a vadhideg január-februárt is elkustorogjuk a kemence mellett, ha meleg, ha tele a kerthátulja tűzrevalóval, de már márciusban nem fogja a hely itthon az embert. Pirított tészta szagát érzem, nem tudom, honnan szerzett bele az asszony krumplit, mert tegnap már nem volt egy szem se. – Gyere már, gyere – nyitja előttem az ajtót Sári –, ezek a kölykök majd kihúznak a bélekért, pedig mán két sorral is kenyereztek.

– Addig kenyereznek, amíg van – mondom. – Majd ha nem lesz, nem esznek. Jövő héten már úgy tesztek, mint az egyszeri cigánygyerekek. Az is azt mondta az apjának, amikor már két hete nem láttak kenyeret: végigselem a kenyeret, apám . . .

– Mikor te?

– Majd ha less... Nahát tik is elmondhatjátok ezt nemsokára.

Hozzáfogunk az evéshez. Nem is kérdem meg, honnan vette Sári a krumplit, majd elmondja magától. Nem is várat sokáig.

– Mózsitól kértem öt kiló kolompirt kölcsön – mondja. – Azt mondtam neki, holnap már mégy gallyazni, azután meg megigazítod a kerítést és ásod a kertet.... Adott, de a fene egye meg vele, csupa fekélyes meg üveges, meg rozsdás, felét el kellett hányni, pedig malac sincs, hogy megegye... Mindig a legolcsóbbat veszi az ember, pedig az a legdrágább... A büdös urak eszik meg még a kolompirnak is a javát...

A gyerekek, mint mindig, most is veszekednek az evésen. Ketten esznek egy tányérból, Sanyi és Erzsi együtt, Pista és Gabri megint együtt, Eszti meg az anyja ölében. Az anyja rág neki, és úgy az ujjával tömi, csakhogy éppen nem nyomja le a torkára, hanem az ujja hegyével ügyesen betolja a kicsi szájába. Úgy nyeli a kenyérből, tésztából, krumpliból összerágott csirízt, hogy csak úgy fuldoklik bele. A legtöbb baj azért Gabrival van. Három éves, abban a korban, amikor mint a kis malac, sohase tudja, mi az elég, és nem törődik a többivel, csak az ő hasa legyen tele. Ha szidják, csak pislog, de ha nem engednek neki, olyan élesen ordít, hogy az embernek berepeszti a fülét, azért inkább tűrünk neki. Pedig van már esze: az ételnek mindig az öregjét szedi ki, a tésztát, krumplit, s ha Pista nem engedi, akkor a fejére üt a kanállal. Az is megesik, hogy a veszekedésben felborítják a tányért. Van egy kis alacsony, nyári asztal, ócska ládából eszkábáltam, azon esznek, mert az asztalon nem férünk el mindnyájan, ha meg az egyik fenn eszik, a másik lenn, akkor irigykednek egymásra, mintha fenn több és jobb volna az étel. Meg aztán a nagy asztalnál nem tudnának ketten enni egy tányérból, ha csak az egyik nem bal kézzel enne. Mondtam is mán Sárinak, legalább vegyél egy tányért, mindegyiknek, de mindig van elébbrevaló baj. A régi cseréptányérokat nem adia oda nekik, mert eltörik, pedig azt még nagyanyánktól örököltük, a vastányér meg drága. Az anyjuk különben azt mondja, ők meg tízen voltak testvérek, nem is tányérból, hanem kistálból hárman-négyen ettek, mégis

felnőttek, és nem veszekedtek ennyit. De ez biztosan nem igaz, mert tudom, mink is sokan voltunk, de sokat is veszekedtünk. Egyszer Jóskánk mérgében majd belevágta a bicskát Miskába, mert elvette az ő húsát, amit neki adott ides, mert ő volt a legkisebb, és abban kevesebb volt a csont.

Mindent megszokik, lám az ember. Ezelőtt azt mondtam, a pirított tésztát nem lehet zsír nélkül megfőzni, mert a tészta nem megpirul, hanem csak megég, és keserű lesz, ha nem locsog a zsírban. Mindig is úgy főztem fiatal koromban, hogy jó vastagon úszott a leves tetején a jó paprikás zsír, mártani lehetett róla, bezzeg most Sári már megtanulta, hogy két tepertővel hét szájra is tud főzni. Igaz, hogy nem is olyan az az étel. A tészta ugyan nem égett meg, mert nagyon ügyelt rá, de mert nem zsírban pirult meg, hanem szárazon, elfőtt, elázott, olyan, mint a pacal. A kolompér meg egyik széjjel ment, a másik fővetlen, nem is úgy néz ki, mint az igazi tésztaleves. Ha nincs zsír alá bőven, pirítatlan kellene főzni, igen, de a tésztában sincs tojás, és akkor meg úgy elázik, olyan lesz, mint a moslék. De azért nem szólok egy árva szót sem, nincs is jogom szólni, ha egyszer nem tudok keresni. Nem bánthatom meg vele a szegény asszonyt, tudna ő jobbat is főzni, ha volna miből. Meg aztán, hogy jönne az ki, hogy éppen én nyügösködjek? Nem adhatok példát a gyerekeknek, így is mindig nyafognak az anyjukon, hogy mindig csak tésztalevest tud főzni. Elhiszem, hogy jobban szeretnék a csirkebecsináltat vagy a túrós galuskát, emlékszem, gyerekkoromban én is halálos voltam minden tejes, tejfeles ételért, de hát „orrod tőle fokhagymás", nem tudom, mikor kerül rá a sor.

Azért ami kevés zsír van rajta, Sári összehalássza a levesszedő kanállal, és az én tányéromra teszi. Én pedig igazán nem követelem, de hát ez a szokás. Azt mondja a gyerekeknek, apátoknak kell, ő keresi a kenyeret. Igaz, hogy még így is csak itt-ott úszkál rajta egy-két zsírcsepp.

Evés után felseprem az udvart, mert az egész napi száraz szél itt-ott megcibálta a tetőt, és a korhadt nádcsörmőt lesodorta az udvarra.

Amikor meg besetétedik, elballagok Varga Imréék. Leginkább Szabóék szoktam menni, mert azok közelebb laknak, de oda most nem érdemes, mert a komaasszonyt ilyenkor nem lehet kibírni. Az én Sárim is jól tud csatítni, ha baj van, ha hiányzik a kenyér a háztól, de Kati meg valósággal megzavarodik. Sári csak veszekedik, átkozódik, de Kati ráadásul duzzog, sír és kútba ugrással fenyegetőzik. Az ilyesmit nem szeretem, de ha magunknál már muszáj is elviselni, másoknál elkerülöm.

Ma reggelre jót fagyott ugyan, de a szél csendesedett. Na, mondom, megyek legallyazom a Mózsi fáit. Igaz, a napfeljöttel keményen fogja az idő, a gyerekek az utcaárokban a jégen kanyargatva mennek az iskolába, de hát tiszta idő van, majd csak enyhül, ha feljebb jön a nap.

Sári megint befűtött a kemencébe, egyúttal hát kavart egy tepsi görhét, és megsütötte, ez lett a fröstök. Nem nagy barátja vagyok, megutáltam a málét még a háborúban, de hiába, azt el kell ismerni, hogy tartós eledel. Szorultság esetén kibír vele az ember egy egész napot is.

Amíg a nap kimászott a fák közül, reszeltem egy kicsit a fejsze élén, meg a fűrészt is meghajtogattam, mert a nyers akácfába nagyon hamar beleszorul. Teleragad a foga, és csak kínlódik vele az ember, pedig a fák tetején ugyan vigyázni kell, hogy a nyakamat ne törjem.

Megyek aztán Mózsihoz, mondom neki: – Na, szomszéd úr, legallyazom a fákat... itt az ideje, mingyár virágzanak...

– Nana – mondja nevetve –, dérvirág van rajtuk. De azért csak csinálja, szomszéd, ha jónak látja...

Ez csak olyan cseremunka, a csutkaízíkért csinálom, hát Mózsi se nézi, hogy mikor jön fel a nap, meg hogy hány óra. Rám bízza, úgy dolgozzak, ahogy akarok, neki dolga van a boltban. A felesége meg a konyhában van egész nap, mert holnap szombat, s ez nekik még több dologgal jár, mint a mi asszonyainknak a vasárnap, mert nagyobb a ceremónia, és mindent előre kell elvégezni. Sári bizony sokszor vasárnap is varr, pedig az asszonyok szerint ez a legnagyobb vétek.

De annál inkább ott rezselnek a gyerekek körülöttem. Amelyik nem megy az iskolába, az kijön, és odaáll a fa alá. Hideg van még, az én kezem majd hozzáragad a deres gallyhoz, de ők nem bánják. Pedig Mózsiné ugyan kiabál rájuk. Az orrukból a hideg kiszíjja a nedvet, le-lenyúlik a szájukig, onnan vagy beszopják, vagy visszaszippantják az orrukba. Ezt csak olyan jól tudják, mint a mieink. És közben beszélnek.

– Dankó bácsi, tessék mondani (sose felejtik el azért, hogy „tessék", a mieinket bizony nem lehet rá megtanítani), miért kell legallyazni a fákat? – Nahát mit mondjak nekik? Azért, hogy jobban nőjenek, vagy azért, hogy ne árnyékoljanak a veteményre, vagy azért, mert kell a tűzrevaló? Mindegyik igaz, de én egyiket sem mondom, csak kurtán azt, hogy így szokták, hátha hamarább beleunnak a kérdezésbe.

De nem unnak azok.

– Dankó bácsi, mit csinálnak a gallyal? Dankó bácsi, hova rakják a gallyat? Dankó bácsi, kié lesz a gally? Dankó bácsi, megég ez a gally? Dankó bácsit nem szúrja meg a tövis? – és így tovább, de ki győzne válaszolni. Kurtán válaszolgatok, de buták ezek, és nem veszik észre, hogy unom a beszédet, meg hogy nem az a gondom, hogy rájuk ügyeljek, hanem az, hogy melyik gallyat vegyem le, melyikre álljak, hogy le ne törjön alattam, hogy állítsam a létrát, hogy el ne dűljön, azután meg az, hogy meg ne szúrjon a tövis, hova dugjam be a fűrészt, hogy kezemre essen a vágás, meg hogy el ne szakítsa a rongyaimat a gally. Na, hideg időben nem nagy mulatság tövises akácokat gallyazni. Ilyenkor még a tövis is jobban szúr. És még ezenfelül őrájuk is ügyeljek, hogy a fejükre ne essen a gally és ahogy felfelé pislognak, a szemükbe ne hulljon a tövis. Na, ha az enyémek volnának, ki is osztanám nekik a házhelyet, de így csak hallgatok.

Időnként Mózsiné kijön értük. Nagy tetty-lötty asszony, olyan mellei vannak, mint egy jófajta svajcertehénnek, na, de gyerek is van itt őszi-tavaszi. Csak itt az udvaron három járkál, iskolába is van egynéhány, a nagyja már Pesten tanul, egy meg már rőfössegéd Moskovicséknál, egy nagy jány meg a boltban szokott segíteni az apjának. Árpád, Zoltán, Tibor, Ödön, Géza, csak így nagyjából, ami eszembe jut, de van ezek közt tán még Tivadar

is. Csak éppen Mózsit nem sejtek. Nem úgy van náluk, mint minálunk, hogy az első gyerekek az apja-anyja nevét viselik, azután jönnek a rokonok, sógorok, keresztkomák, de az uraknak meg a királyoknak a mi gyerekeinkből nemigen jut, ha tíz van se. Ezért van aztán, hogy az egyik falu csupa János meg Jóska, Julcsa meg Zsuzsa, a másik meg Sándor meg Gábor és Erzsi meg Eszti... Ezek a zsidók még a nevekkel is az urakat utánozzák, pedig hát sose érik el őket, mert a Sóváry fiait már Attilának meg Csabának hívják.

Nem rossz gyerekek azért, ha az enyémek előszemtelenkednek, oda-odaadják a kezükből is a süteményt vagy a vajas kenyeret. Én ugyan tiltom, hogy idejöjjenek, de valamilyen ürüggyel sokszor idesompolyognak. Tudom, gyerekkoromban én is ettem paszulyt a zsidó konyhán. Olyan jó édes volt, hogy sose felejtem el, mert édesanyám mindig erősen savanyúra főzte. Édesapám mindig az mondta: „Paszulynak ecet az orvossága."

Így megyek fától-fáig, a gyerekek kísérnek. Egyszer-egyszer a szolgáló jön ki értük, megfogja a legkisebbiket, a Gézuskát, és mert rakoncátlankodik, az orrát megtörüli, jó erősen megcsavarja, de úgy, hogy a nedvességgel együtt a könnyei is potyognak, azután fél karjánál fogva húzza befele. A lába hol éri a földet, hol nem, de nem sokat törődik velük. A nagyobbak engedelmesen bekullognak, s pár perc mulva újra kinn vannak. Úgy látszik, nagy élvezet a más dolgát nézni.

Közben eljön a dél. Muszáj hazamenni, hátha mégis Sári kotyvasztott valamit, már ha üres is a kamra. Néha már semmi nincs a háznál, azért mire enni kell, elősikerít valamit. Különben meg Mózsiék se mondják legalább, hogy annyira vagyunk, hogy már nem is eszünk délben.

Délután hamar visszamegyek, be akarom fejezni máma, mert holnap szombat, és nem lehet náluk dolgozni. Tavaly egyszer úgy jártam, hogy a kertásásnak még híja volt, gondoltam, szombaton bevégzem, hátha vasárnap egész hétre el tudnék állani. Hát ami-

kor hozzáfogok, kiküldenek egy kis buglyos fekete jányt, az Irénkét – jól beosztották ezek a gyerekeket, egyik pöszke és veres, mint Mózsiné, a másik göndör és fekete, mint Mózsi – avval, hogy „Dankó bácsi, azt mondta anyuka, tessék hazamenni, mert szombaton nem szabad ásni". Csak nagyot néztem. – De hát nem maguk ásnak, hanem én, én meg református vagyok, még annak is rossz. Tréfára vettem a dolgot, és macerálódni kezdtem – a mi istenünk nem bánja, akármit csinálunk, azt se bánja, ha dolgozunk vasárnap, azt se, ha nem, azt se bánja, ha élünk, azt se, ha halunk, mi kiegyeztünk vele örök időkre – így meséltem ott neki. A kisjány be is ment, de azonnal jött az anyja. Láttam rajta, hogy zavarban van, nem tudja, hol kezdje, nem tudja, hogy értesse meg egy ilyen pogánnyal, aki egyben szomszédja és jó embere is, hogy náluk tiltja ezt a törvény. – Hagyja abba szomszéd – mondta végül –, igazán nem tehetünk róla, de nálunk ilyen a törvény.

– De hát – mondom neki –, maguknak ne legyen erre gondjuk, nem maguk vétkeznek, ha már csakugyan vétek szombaton a munka, hanem én. Én meg majd elintézem az Istennel, a többivel együtt. Úgyis sok van már a rováson – tréfáltam tovább.

De nem engedett. Nem lehet és nem lehet: ez a törvény. Hiába mondtam neki azután már komolyan, hogy azért akarom befejezni, mert a jövő héten szeretnék egész hétre elállni, nem törődött vele. Elmentem hát haza. Mózsi se volt már otthon, hogy vele beszélhettem volna meg. Sok jóval vannak hozzám, hát engedni kell nekik. Már az is jó, hogy egy kis hitelt adnak, meg ezt a kis munkát nekem juttatják a sok éhes között. Meg aztán gondoltam, ha ezek a zsidók az állammal meg az urakkal és a többi egyházakkal szemben elérik, hogy náluk nélkül nincs vásár, meg hogy törvénybe se híják őket szombaton, akkor én nagyon kicsi pont vagyok ahhoz, hogy ellenkezzek velük. Gondoltam azért, hogy azt mégis megkérdezem tőle, hogy hát Maurer meg Kornhauser, hogy intézik el az Istennel, hogy a béreseik szombaton is szántanak-vetnek, már a nyelvemen is volt, de azután mégis nem mondtam meg neki, hátha megsértődik. De azóta már tudom, hogy szombaton nincs munka náluk, és úgy intézem, hogy ezt elkerüljem.

Hajtom hát a munkát erősen, a gallyazás után még van néhány kiszáradt akácfa, azt is kiásom tövestől, az öreg barackfának elszáradt a fél lombja, azt is letakarítom, azután összehordom a gallyat takaros csomóba, és felseprem az udvart, hadd legyen már egy kis rend az ünnep tisztességére. Ezek a zsidó udvarok mind olyan rendetlenek, úgy van rajtuk minden, mintha az égből hullott volna le, semmi sincs a helyén. A szobájuk meg a ruhájuk lehet tiszta a zsidóknak, de az udvaruk az aztán nem. Mert lehet parasztember százszor piszkosabb is, az csak a jószág és a munka piszka, de ezeknél rendetlenség van. Ők nem törődnek csak az üzlettel. Lehet aztán, hogy igazuk is van, mert máma is libát vágattak, egész délután bizgatta az orrom a libatepertő szaga, nekem meg hagymalevest csavarintott Sári, hiába van péntek, még csak paszuly sincs a háznál, pedig a disznócsülköt már el is engedném belőle.

Nem is várom hát be, hogy feljöjjön a zsidó csillag, még a nap is látszik a fák gallyai között, már szedem a szerszámot és megyek haza. Tudom, hogy kellemetlen nekik, ha idegen van jelen, amikor ők bevonulnak a gyertyához, és körülhemzsegik, mint darazsak az odvas fát. Egész héten az ember együtt van, beszélget, tréfálgat az időről. az asszonyokról meg a politikáról, együtt szidjuk az urakat, a jegyzőt meg a végrehajtót, a gyárosokat meg a bankárokat, de péntek este a zsidók, mintha más világba költöznének. Pedig én látom, hogy restellik ezt a sok ceremóniát, így én is restellem, hogy ők restellik magukat, elmegyek hát előre, ne mondják, hogy értetlen az ember. Nem is köszönök, mert már behúzódtak, pedig jó lett volna kérni egy kis száraz gallyat. Biztosan adott volna, mert jó ember ez a Mózsi.

Ma szombat van, én nem dolgozhatok, de szerencsére Sárit elhítták a gazda Kelemenék takarítani. Jövő héten jönnek a nagy névnapok: Sándor, József. Az öreg Kelemen: Sándor, egy fia: Jóska, közbe vasárnap és március 15-e, így hát nagy vendégeskedés lesz. Ezeknek a gazdáknak kevés az ünnep, ami a kalendáriumban van, hát csinálnak a névnapokból hozzá. Ezelőtt

a szegények is csaptak valami kis mulatságot, de most már kimegy a divatból. Gyerekkoromban, tudom, édesapám Gábor volt, március 24-ére ides mindig sütött valamit. Ha bővebben volt a zsír, rétest vagy zsíros bélest, ha szűkebben, akkor krumplis pogácsát vagy dubbancsot. Édesanyám meg Julis volt, február 16-ára mindig kirukkolt valami jó étellel, reggel kávét csinált, délre töltött káposztát főzött, még egy-egy negyed pálinkát is hozott. Elmúlt ez is a jó világgal együtt.

Ezekhez a Kelemenékhez úgy jár Sári, hogy lánykorában sokáig náluk lakott, azóta mindig elhíjják, ha valami nagyobb dolog van, pedig nagy cselédjük van, aki süt, mos, takarít. Az öregasszony – pedig az egy áspiskígyó – nagyon szereti a Sári kezét, de a jánya, az Erzsike még jobban ragaszkodik hozzá. Mikor Sári náluk lakott, már nagy eladó lány volt. Erzsike meg még csak kis kezdő csirke, kicsit bamba, de nagyon szerelmes, pedig még alig hagyta el az iskolát, már a fiúk után ácsingózott. Sári tanította bele a munkába, de okosította a szerelembe is, hogy tartsa ki magát, mert ezek a süldő legények bolondot szoktak űzni a korán szerelmes kisjányokból. Meg is fizet érte. Ha az öregasszony megfizet, ő még külön odadug Sárinak, mikor mit tud: egy darab szalonnát, egy csupor zsírt, néha még egy-egy darab szárazkolbászt is. Ha másképp nem tudja neki odaadni, előre elrejti az utcaajtónál a tornác peremén, a szőlőlugas lombjai alá. Az öregasszony úgyse kíséri ki Sárit, mert boton jár, meg aztán sokkal nagyobb úr annál.

Így hát most én leszek a helytartó. Sári reggel hamar összecsapta a dolgát, a gyerekeknek forralt egy kis melegvíz teát, megmutatta a pitarba, a vaklyukba, hogy van egy csuporban egypár kanál zsír s még van egy főzet krumpli is, főzzek délben a gyerekeknek tésztalevest, a kenyeret meg zárjam el, mert mind megeszik, ha ő nincs itthon. Vacsorára meg várjuk meg, biztosan hoz majd valami ennivalót.

Ahogy elmentek a gyerekek iskolába – Erzsit különben itthon hagytuk, hogy vigyázzon Gabrira, és pesztrálja Esztit –, hozzáfogtam, hogy a kéménykerítést megigazítom, mert a Gergely napi szél nagyon megcibálta. De nem sokra mentem vele. A licium tövén még fagyos volt a föld, mert árnyékban tartotta,

ahol deszka a kerítés, oda meg új deszka kellene, új szeg és léc. Az ágasok kemény akácfák, százesztendősek, egészen veresek már az öregségtől, olyanok, mint az acél, különben is a szikesföldi akác keményebb, mint a homoki, ez pedig innen való. A vékonyabb szeg bele se megy, még ha új volna, sem menne, de ezek az ócskák, amelyikeket kihúztam, meg elhajlanak, mire egyet ütök rájuk. Ha meglátják a kalapácsot, már előre kucorodnak össze. A deszkák végét se fogják meg, mert azok is korhadtak, elette őket a szú meg az idő. Nem ér semmit, abbahagytam, majd ha keresek, megcsinálom rendesen. Baj pedig, mert amint mondtam, Kovácsékkal szuszogóban vagyunk, s ha átmegy a csirke vagy a tyúk, baj lesz belőle. Igaz, nincsen csak két tyúkunk, abból is az egyik kotló, tojáson ül, de haraghoz elég egy tyúk is. Igaz, hogy az ő malacuk is összetúrta a mi házunk hátulján az ereszalját, de hát az nem számos, mert az a miénk. Hiába, az értetlen emberekkel nincs mire menni.

Tíz óra után az idő enyhére fordult. Az északi szél egészen elállt, egy darabig teljes szélcsend volt, mintha keresné, hogy merre forduljon, aztán lassan délkeletre térült. – „Sánta szél" fú, gondolom, az esőt hajt, a levegő is olyan tavaszi ízű, szinte érzik a földnek a szaga, ahogy párolog belőle kifelé a téli rossz. A szekérúton a száraz rögök mellett elkezd nyálkásodni, pedig a nap már nem is süt. Vékony, fehéres-szürkés fellegek húzódnak rá, és bivalylassúsággal haladnak észak felé. – Na, ez majd elintézi a telet – gondolom –, csakhogy ha eső lesz, nem tudok ásni, pedig fogytán a kenyér. Ha hozzáfoghattam volna, Mózsi biztosan adott volna még az ízik mellé vagy tíz kiló lisztet. Ez egy kis máléval, meg ami a múltkori ötven kiló búzából maradt, egy kis kosár liszttel lett volna egy sütet; három kenyér meg egy cipó, megint elég lett volna nyolc-kilenc nap, közbe hátha nyílik az idő, vagy ínségmunka lesz, vagy valami más akad, hátha Maurernál vetik már a mákot meg a borsót, azután meg az árpát is, jó volna a vetőgéphez bejutni – így gondolkozok magamban, azután elindulok a piac felé, hogy megnézzem, hátha mégis az ínségmunkából lesz valami, ki ne maradjak be-

lőle. Ha csak három-négy napot adnak is, az is jó lesz, öt-hat pengő is pótol valamit, egy kis szalonnát is kellene venni, azután meg ebből is adnak tíz-tizenöt kiló barna lisztet. Jó volna István bátyáméktól még ötven kiló tengerit hozni málének – egy mázsát már hoztunk –, akkor elhúznánk egy jó darabig, talán május feléig is, akkor már lehetetlen, hogy ne akadjon munka.

Így tervezgetek felfele menőben. Lehet, hogy nem lesz belőle semmi, de mindegy, az ember mindig azon gondolkozik, hogy is volna jobb.

A piacon most is ott ácsorog a sok ember. Hogy jó lett az idő, meg még többen vannak. Szombat is van, ilyenkor az asszonyok se állják otthon az embert, mert meszelnek, takarítanak, de meg az ínségmunka híre is felcsábított sok embert. Majdnem olyan piac van, mint vasárnap.

Hamarosan megtalálom Szabó komát, Vargát, Ráczot, Kis Janit. Arról beszélnek éppen, hogy a gacsos Balog csakugyan kapott munkát, de kapott Tóth Jóska is, meg Kabai Mihály. Az egyik a Vargapál utcát, a másik a Sóskút utcát, a harmadik meg a Szőlősutat kapta. Negyven-negyven emberrel vonulnak ki, de csak három-három napig dolgozhatik mindegyik csapat, azután majd felváltja őket a második csoport. Szabó koma már nézte, ő Kabaihoz van kiírva, de azt mondja, ha nem lett volna kiírva, összeszedte volna a rajkókat, és odavitte volna a főjegyzőhöz, ehol vannak, adjon nekik enni, mert már ő nem tud. Lehet, hogy megtette volna, amilyen bakafántos ember a koma, kitelik tőle, de lehet, hogy nem. Szokott az ember ilyet mondani, azután megint csak magához tér, és húzza tovább az igát.

A munka is megindul, lehet még hétfőn, ha kimegy a föld fagya, máma már várták a mérnököt, hogy kicövekeli, de még eddig nem jött. Tóth Jóska pedig már ki is ment elébe az állomáshoz, hogy behízelegjen neki előre, mint csoportvezető.

Otthagyom őket, megyek én is megnézem, ki vagyok-e írva. Inkább elhalasztom a Mózsi munkáját, azt megtalálom azután is, ha ledolgoztam ezt a pár napot.

Először Balogot kerestem fel. – Ni, István – mondom neki –, benne vagyok én abba a névsorba? – Nem vagy benne – mond-

ja – nem voltál itt, annyian jártak a nyakamra, mind azt mondja, nincs kenyere, azt se tudtam, melyiket írjam ki... A másik csapatba majd biztosan benne leszel...

– Nem ér a nekem semmit – mondom –, mikor most sincs már kenyér...

– Nem tehetek semmit, nem én parancsolok. Azt mondja a főjegyző úr, negyven-negyven ember álljon ki, most kit tegyek ki temiattad? A többi is csak úgy szorul, mint te...

Gondolom, egyen meg fene, nem az a baj, hanem az, hogy nem szeretsz magad körül még látni se. Elmegyek, megkeresem Kabai Mihályt. – Tóth Jóskához nem is megyek – igen, de Kabai meg már elment haza. Ez egy rendes ember, kubikos gödör-gazda szokott lenni, meg a szervezetben is vezető volt, igaz, hogy most neki is lapulni kell, de ha valami igazibb kubikmunka van, mint ez a Szőlős út, csak őrá bízzák, mert ezek a tekergők nem tudják megcsinálni.

De Mihály már nincs a piacon. Elment haza. Nem baj, ráérek, elballagok hozzá.

Otthon volt, gallyazta a fákat. Mondom neki: – Mihály, hacsak lehet, vegyél fel ebbe az első csoportba, mert nagyon szorulok. Megszegtük az utolsó kenyeret, se liszt, se málé nincs tovább.

– Csak legalább elébb szóltál volna – mondja. – Nem magam csináltam a névsort, a törvénybíróval meg az esküdtekkel állítottuk össze, nehogy szó érje a házelejét. Mind nagycsaládos embert vettünk fel, és olyanokat, akik az utolsóban vannak, mint Szabó Gábor is. Én magamtól most már nem lökhetek ki senkit, hanem ereggy be a törvénybíróhoz, hátha felvesz létszámfelett.

– Nem megyek én – mondom. – Mit járkáljak Ponciustól Pilátusig, Pétertől Pálig. Nekem ne mondja senki, hogy én túrtam ki a munkából. Majd lesz valahogy, míg már rám kerül a sor...

Elmentem haza. Főzni kék a gyerekeknek egy kis levest, mert megeszik az összes kenyeret, pedig még csak nem is sejtem, hogy honnan lesz másik.

Egész délután otthon vagyok, de nincs semmi dolog, még csak egy malacfia sincs a háznál, a libát is mind eladtuk kenyérre. Nem fog a hely, kimegyek, bejövök, végigmegyek az udvaron, kiállok az utcaajtóba, járkálok a házban végtől hosszig, leülök a lócára vagy a székre, így telik az idő. Hallgatom a gyerekek rezselését, veszekedését, néha kedvem volna közéjük vágni, mert nagyon cibálják egymás haját, azután meg vinnyogtatják egymást, fel is indulok dühösen, de mégis mindig visszatartom magam. Nem érdemes ütni őket. Az Isten se tudna itt rendet tartani. Meg aztán más gondom van nekem.

Azok különben estefelé már azon törik a csürhejárást, hogy mit hoz az anyjuk Kelemenéktől.

Amikor már közeledik az este, nekem is akad egy kis dolgom. Hozok be ízíket, befűtök a kemencébe, és mosóvizet rakok be, mert Sári rám parancsolt, hogy mire hazajön, meleg víz legyen. A gyerekekről még ma este lemossa a ruhát, az éjszaka, a kemencén megszárad, mert másképp nem tud vasárnap reggel tisztát adni rájuk.

Már jó késő van, amikor előkocog szegény anyjuk. A kezében egy köcsög, hóna alatt egy kis csomag. A köcsögben író van, jó csomó, van talán öt liter is, a névnapokra sok vajat köpültek. Az írót ugyan a disznónak szokták adni, nagyon szépen híznak tőle, mert megjavítja az étvágyukat, de mert azt is tudják, hogy nagyon az utolsóban vagyunk, hát adtak belőle Sárinak is. A csomagban egy pilis száraz kenyér, egy darabka szalonna, lehet olyan negyedkilónyi, ezt Erzsike dugta oda Sárinak, azután meg néhány száraz pogácsa, ezt az öregasszony adta. Most még nem sütöttek süteményt, ez a pogácsa a múlt hétről maradt, már olyan száraz, hogy a kocsisnak is restellik odaadni, mert beletörik a foga. Vagyis inkább azért, hogy híre ne menjen, hogy Kelemenék kéthetes pogácsát adnak a kocsisnak, és olyan száraz, hogy már az egerek is kikoptak belőle. – Na, majd elfogy nálunk. Jó, éles egérfogak vannak itten.

Ezenkívül kapott még Sári egy pengő napszámot is. – Jó volna, ha mindennap így volna – mondja Sári, de nekem nem nagyon tetszik ez az egész dolog. Nekem még nem keresett az asszony kenyeret, visszás ez egy kicsit.

Körülfogják a gyerekek, ahogy hazaér, nem lehet szabadulni tőlük. Erzsi szalad a pitarba, csuprokért, kanálért, tányérokért, és öntözi az írót széjjel. Jó sűrű ez az író, még apró vajgörcsök is vannak a tetején meg a köcsög oldalán. Meséli aztán Sári, hogy a tejfel nehezen akart összemenni, mert hideg volt, és az öregasszony azt mondta, öntsenek bele egy kis meleg vizet, az majd összekapja. De Erzsike inkább azon volt, hogy egy nagy vájdlingba öntsenek meleg vizet, és kívülről tegyék bele a köpülőt, úgy nem lágyul el a vaj. Pedig csak azért csinálta, hogy a vízzel ne rontsák el az írót, mert akkor nem lehet belőle enni.

Én is megiszok belőle egy félliteres csuporral. Csakugyan nem rossz, sűrűbb, mint a szedett tej, csak hát savanyú, én pedig csak nyárba szeretem a savanyút, akkor is csak ha már valami bajom van. Ilyenkor bizony egy ízem se kívánja. Úgy ki van soványodva a gyomrom, hogy csak jó faggyús birkapaprikás vagy disznótoros káposztás hús hozná helyre, nem írósavó. Ide is adja szegény Sári a szalonnát, mert tudja, hogy milyen ellensége vagyok a savanyúnak, de csak egy falatot csípek, éppen csak a szám ízéért, spórolni kell vele, ki tudja, mivel főzünk a jövő héten. Idenyújt egy pogácsát is, de én visszaadom – majd megrágogatod a kicsinek – mondom –, jobb az, mint a málés kenyér. Az úgyis dörzsöli az ínyit, mert foga még nincs elég.

El is teszi, a nagyobb gyerekeknek is csak kóstolóba ád, kettőnek tör szét egyet. – Majd elbánok én evvel – mondja. – Beteszem a meleg kemencébe, megpuhul úgy, hogy még Eszti is meg tudja rágni.

Ezután behozza a teknőt, a gyerekekről leszedi a kantust meg az inget, amelyiknek nincs tiszta ruhája, berakja a sutba. Pokrócba vagy ujjasba csavargatja őket, mert nem akarják megszokni a cigánytempót, olyan szégyenlősek, mintha módjukban állna, pedig már a cigánysorsra jutnak, ha így haladunk.

Én meg, mert nem tudok itt mit csinálni, hogy ne legyek láb alatt, átmegyek Szabó komáékhoz. Az ülést már unom, de nem fekhetek le, amíg Sári dolgozik. Ő ugyan elmesélné, hogy mit hallott Kelemenéktől, mit mondott Erzsike az uráról meg az anyósáról, meg hogy panaszkodott az öregasszony a fiaira meg a

menyeire, de hát ez engem nem nagyon érdekel. Jó emberek ezek a Kelemenék, de hát ami az ő dolguk, az az ő dolguk.

Szabóéknál szokás szerint nagy ricsaj van. Hét gyerek van otthon. Majd mind fiú, csak a legnagyobb jány, Kati, az már szolgál. De Gabri, az utána következő otthon van, mert nem állja a gazdát. Még csak március dereka, és már két gazdát szolgált ki. Az egyik helyről elzavarták, a másik helyről ő szökött meg. Azt mondja az apja, hogy Gabrinak egy százholdas tábla földet kellene gazdával bevetni, még tán az is kevés volna. Jó erős buckó fiú pedig, bírná már a dolgot, csak nagyon csintalan. A kölyökbandában Böndőnek híjják, mert hogy olyan vastag. Ezek a süldőfiúk mindig adnak ilyen neveket egymásnak, az én Jankómat Csicsónak híjják, engem meg Tokjónak neveztek annak idején, mert az iskolából már elállítottak juhászbojtárnak, és egy tavalyi tokjót kaptam az első szolgálatért a koszton kívül, meg három forintot aratástól Mihály-napig.

Na, Gabri inkább itthon szeret legénykedni, mint a más jószága mellett. Ő a vezér az utcában, de jól is tudja a kisebbeket abriktolni.

Gábor koma csizmát reparál. A másik nagyobbik fiúnak, az Imrének, leszakadt a csizmája talpa, reggel pedig templomba kell menni, mert március 15-e lesz. Az ünnepi istentiszteleten mindenkinek ott kell lenni. Óvatosan huzigálja össze a koma a csizmát a szurkos fonállal, mert avult a csizma, és szakad utána. A hídját meg a sarkát már dróttal erősíti meg, mert a cérna mindjárt elnyövik. Imre pedig nyügösködik rajta, hogy ne drótozza, mert meglátják a fiúk és kicsúfolják.

A koma munka közben káromkodik szakadatlanul, a csüngős bajszát rágja, és még a sapkát is letette, annyira izzad. Nem a munkától, hanem a bosszúságtól. Hiába, ki minek nem mestere, hóhérja az annak, Gábor is jobban tudja kezelni a rúgós ásót, meg a kaszát-kapát, mint a tűt és az árat.

Kati foltoz. Ő még délután kimosta, amit muszáj volt, a kemence be van terítve ruhával. Nem szól semmit, mert ilyenkor a komával nem érdemes feleselni, mindjárt a falóssa körül kezdi, az anyád istene járja.

Gábor koma ugyan azt mondja a gyerekeknek, ne menjenek

holnap az iskolába, úgy sincs ruhájuk az ünnepélyhez. Aki azt akarja, hogy ott legyenek, adjon nekik csizmát és ruhát. Közben az istent úgy keveri az urakkal, a tanítókkal, a papokkal és a jegyzővel, hogy nem jó volna, ha hallanák.

De a gyerekek szeretnének ott lenni. Nagy cécó lesz: jönnek az olvasókörök zenekarral, zászlók és szavalatok, szónoklás, bankett, muzsika, tánc: lesz holnap minden. Nemzeti színű kokárdát már szereztek. Imre hozta az iskolából. Pitykéért vagy golyóért vette őket, azt meg nyerte. Igaz, hogy a kokárdák tavalyiak, a gazdag fiúk azért adják el, mert újat vettek, a színük is bizonytalan. A pirosat kimosta az eső, rávitte a fehérre és a zöldre, és most az egész olyan sárgás színű, de hát nem baj, szegénynek az ilyen is jó. Imrének különben van belőle még felesleges is. Most azon egyeznek, hogy Peti és Jóska mit tudnának adni egy-egy kokárdáért, Petinek van egy bodzapuskája, Jóskának egy búgattyúja, azért talán odaadná. Nem neki kell egyik se, mert tud ő ilyet csinálni, hanem eladná az iskolában komolyabb értékért, pénzért, ceruzáért vagy valami más hasznos dologért. De a két kicsi nem akarja adni. A kokárda csak holnapi napra kell, a búgattyú meg a bodzapuska azonban örök dolgok, amelyek mindig kellenek egy iskolás parasztgyerek felszereléséhez. A bodzapuskával lődözni lehet, orron lőni a többieket, a búgattyút meg jó tréfa odatartani a másik gyerek füléhez, búgatni, búgatni, s egyszer csak odapeccenteni a füle hegyéhez. Jó mulatság, mi is így csináltuk gyerekkorunkban.

Gábor koma végre kész a csizmával, odalöki a sarokba, és megtörli a homlokát. Én meg elmesélem, hogy kimaradtam a gallyazás miatt az ínségmunkából. Kabai már nem tudott felvenni, így elmaradok Szabó komától, pedig mindig együtt szoktunk járni.

Szabó koma meg elmagyarázza, hogy az anyósáék mégis csak adtak egy véka tengerit málénak meg ötven kiló búzát újfejire. Pedig őrá nagyon haragszik az anyósa. Azt mondja, ő maga az oka, amiért olyan szegény, mert nem tudja magát forgatni, mint más ember, vagy akár mint a másik veje, a Máté Sandri. Csak a keresetre vetemedik, pedig hát napszámból nem lehet megélni. De hát marhaság ez az egész, üres beszéd – mondja a koma

–, a vénasszony azt hiszi, most is olyan világ van, mint a háború előtt, hogy ha akart, mindig félretehetett az ember egypár malacra valót. De mit forgassak én? Ha csak a gyerekeket nem adom-veszem? Na, de hallod még arra is azt mondja, hogy én vagyok az oka, hogy annyi gyerek van, más ember így, meg más ember úgy... De az istenit, hát ennek is én vagyok az oka? Hát az ő jánya nem volt ott?

Erre már Kati is elmosolyodott:

– A fene megeszi neked a fejedet, Szabó Gabri, de jól érted, csak legalább a pénzkeresést értenéd így.

– Tegnap aztán rájuk ment Kati – mondja tovább a koma –, hogy mán csak ne nézzék el, hogy az unokák éhen dögöljenek, adjanak legalább egy véka tengerit, majd csak megkezdődik az ínségmunka, ha már eddig kibírtuk, közeledik a tavaszi munka, nyílik az idő, elkínlódunk valahogy az újig.

Adott is nagy hajcihőre, de előbb Kati egy fél napig rítt a nyakán, azt mondta az anyjának, belehányja a gyerekeket a csordakútba, ő meg utánuk ugrik.

Így elbeszélgettünk a bajokról, közben a komának Gabrit meg kellett rakni. Az este édesmálét öntöttek, az nagyon kívánja a vizet, egy vizeskannájuk van, és mind kiszürcsölték már belőle. A koma a nagy csizmadiamunka után szomjas lett, de a kannában már nem volt egy kumma víz sem. Kati hiába szólt rájuk, hogy menjenek a kútra, azok egymásra utaltak. Gabri azon erősködött, hogy estefelé ő volt utoljára, most Imre következik. Igen, de Imre meg mezítláb volt, mert az apja a csizmáját javította, akkor hát menjen Peti vagy Jóska...

– Majd mingyárt elküldöm én a bölcsőből Miskát – szól közbe a koma, és előrántja hirtelen a beretvafenő szíjat, és csehépuhé, alaposan elpáholta Gabrit. Ordítottak, mint a fába szorult féreg, Gabri meg felkapta a kannát és elment. A koma aztán csendet parancsolt a kisebbekre. Egy darabig csak a pisszegésük hallatszott, de öt perc múlva már alig értettük egymás szavát, megint olyan zajjal voltak. Jó, hogy a szegény ember gyereke hamar elfelejt mindent. Az a szerencséjük az uraknak,

hogy maga a szegény ember is ilyen: a mai baj elfelejteti vele a tegnapit, örökké meg csak nem dühönghet. Ki bírná azt ki?

A kút elég messze van, úgy negyedóra járás, mire megfordult, Gabri is elfelejtett mindent. Úgy fütyörészett, majd felverte az utcát.

Nem sok idő múlva már ott nyűgölődött énrajtam: – Keresztapám, kártyázzunk. Játsszunk hárman filkóst vagy négyen „zsírt bele". Jó lesz Imre negyediknek.

Egy darabig elhallgattam, de aztán kikoptunk a beszélnivalóból is, hát beleegyeztünk, hadd teljék az idő. Igaz, drága a petróleum, de hát Katinak még úgyis van foltozni valója.

Van egy csapat piszkos kártyájuk, némelyiket már a hátuljáról is meg lehet ismerni, de hát mindegy az nekünk. Nem pénzt nyerünk, csak számot vagy durákot. Előbb „zsírt bele" játszottunk, de Imre nem volt jó negyediknek, mindig benne maradt, és a cimboráját, a vizaviját is belehúzta, így hát „kinek mi a trompfjá"-ra fordítottuk. Ebbe meg Gabri maradt mindig benne, mert hiába ügyes kölyök, de nem ismeri még úgy ki a kártya furfangját, mint én vagy az apja.

Jól eltelt így az idő, Kati lerakta a kisebbeket, mert elálmosodtak, úgy tíz óra tájban aztán én is elcsámforogtam haza.

Aludt már mindenki, csak a Nagy Gábor kisajtójában állott ott a jánya, a Julcsa, egy legénnyel. Nagyon közel voltak egymáshoz, akkor ugrottak széjjel, amikor odaértem. Nem ismerem a legényt, másvégesi lehet. Nem is szóltam hát hozzájuk, nem zavarom őket. A fiatalok nem bánják, ha akármilyen világ van is, végzik a magukét. A veréb se törődik vele Bálint-napkor, hogy lesz-e a nyáron kabóca . . .

Az éjszaka eső volt. Lám, csakugyan hajtott a meleg alszél. Utána reggelre kitisztult, de nagy szél kerekedett most már nyugat felől. – Na – mondom – a szónokok hangját elviszi a szél. Kiabálhatnak betyárul.

A gyerekek jókorán elmentek az iskolába. Előbb, persze, úgyahogy kifényesítették a csizmáikat, mert ez nem olyan ünnep, mint egy másféle vasárnap. A csizmák ugyan rosszak, de vala-

hogy majd csak kibírják már ezt a pár napot, amíg még csizma kell, azután meg mennek mezítláb. A cigánygyerekek már most is mezítláb járnak, még sincs kutyabajuk se.

Utánuk, nemsokára felmentem én is a piacra. Jobban telik ott az idő, meg aztán, hátha hallok valamit a munka felől is.

Megtudtam aztán mindjárt, hogy a mérnök nem jött meg tegnap, nem is tudják, mikor jön. A gacsos Balog körül csomóba gyűltek az emberek, a piacon és zúgolódtak. Persze, csak úgy, hogy ne hallatszódjon messzire. Nem nagyon mer már az ember még zajongani sem. Fekete Miska bácsi ezelőtt, ha feljött a hava, vagy ha valamiféle gazda vagy kerülő kevés napszámot ígért, úgy összeistenelte az illetőt, hogy a fél piac összeszaladt, de most már ő is hallgat. Tavaly tavaszon olyan leckét kapott, hogy még hetek múlva is meglátszott a képén, azóta nem beszél a piacon. Pedig addig azt mondták, csak Fekete Miska az egyetlen bátor ember a faluban, az kimondja, ami a szívén van. Ő elébe áll képviselőnek, főispánnak, szolgabírónak, miniszternek, ha idejön a faluba, és felsorolja a bajokat, meg aztán megkérdezi: hát ezért szenvedtünk négy esztendeig a harctéren? Sose volt azelőtt semmi baja, hiszen egy kicsit félkótya, de most aztán megtanították már a bolondot is hallgatni.

Balog, persze, biztatta az embereket, hogy holnap megjön a mérnök úr, tegnap biztosan az ünnep miatt nem jött, és kedden már ki is állhatnak a munkába, de nem nagyon hittek neki. Minden vállalkozó hazugsággal keresi a kenyerét, de ez a gacsos meg többet hazudik, mint ahányat lép. Még akkor se nagyon hisznek neki, ha igazat beszél.

Ez megint nagy szeget ütött a fejembe. Mert ha az első csapatok nem állnak ki hétfőn a munkába, akkor miránk nem kerül sor a jövő héten. Így pedig hétbaj lesz, mert megint elfogy a kenyér.

Próbáltam aztán, hátha valahova beférnék napszámra. Vagy Sóváryhoz vagy Maurerhez. A Sóváry első emberét, Nagy Matyit meg is találtam. Ezek az idén körülültetik a határt akácfával, meg talán erdőt is telepítenek. De nem kellett ember. Kitelik az ottani állandó munkásokból, akik aratni járnak oda. Maurertől meg nem volt idebenn senki.

Nincs más, ásni kell a Mózsi kertjét. Hátha adna még hitelbe tíz kiló lisztet.

Közben megkerestem Szabó komát. Nála nélkül még a piacon se szeretek lenni. Ő is ott ácsorgott Kabai Mihály körül, hogy mi van a munkával.

Ezalatt eltelt az idő, kezdődik az ünnepély, az olvasókörökből már elindultak a zenekarok, hallatszik a trombiták recsegése. Lassan elhúzódik a piaci nép a Hősök szobra felé. Ott lesz az ünnepély.

Már jön is az eleje. A Gazdakör az első, a felvégről. Kurta Kovács tartja a zászlót, a szél majdnem kicibálja a kezéből. Úgy néz ki az öreg a nagy hasával, mintha egy boroshordó dölyögne a zászló alatt. De ezt nem engedi senki másnak. Azért áldozott a körre olyan sokat – azt mondják, öt mázsa búzát meg tíz fuvart adott –, hogy valami hivatala neki is legyen.

A piac másik oldaláról, az öreg templom felől meg az Ipartestület jön. Ott meg Kázmér tartja a zászlót. Nagy girhes fekete ember, mindenki csak Kázmérnak hívja, mert a másik nevét nagyon nehéz kimondani. Valami cseh vagy lengyel, úgy került ide, hogy segéd volt az öreg Baranyinál, aki első csizmadia volt a faluban, de nem győzte magát segéddel, mert éjjel-nappal dolgoztatta és paszulyon meg krumplin tartotta őket. A helybeliek nem is nagyon mentek hozzá. Ez a Kázmér meg nagyon szerette a krumplit, mondom, valahonnan a krumpliországból jött, olyan apátlan-anyátlan árva, azt mondják, lelencgyerek volt, és megragadt az öregnél. Volt Baranyinak egy nagy teddideteddoda jánya, Vilmácska, kicsit már multa a férjhez menést, mert senki se mert belekötni, egyfelől az öreg miatt, másfelől meg nem is nagyon volt valami szemrevaló, úr nem vitte, parasztnak nem adták volna, így aztán Kázmérra maradt a műhellyel együtt. Jó mesterember volt ez a Kázmér, össze is szedte magát, de később már csak a segédekkel dolgoztatott, ő meg beleavatkozott a politikába. Ha valami képviselő jön, mindig kísérgeti, mint a jó puli a juhászt.

A másvégieket meg az én nagybátyám, Polyák Varga Mihály vezeti. Ő is olyan ember, aki boldog, ha elnök lehet valahol, mert otthon bizony Erzsók ángyó az elnök, ott Mihály bátyám-

nak szava se lehet. A négy hold föld is az Erzsóké, ő örökölte. A dolognak nem nagy barátja, avval üti el, hogy fáj a dereka, de Erzsók ángyó azt nem hiszi. Így aztán sokat veszekednek, mert az asszonynak kell talpon állni. Kofálkodik, jószágot nevel. Jól állnak azért, mert nincsen egy gyerekük se, nem is volt soha. Vagy a föld nem jó, vagy a mag.

Mihály bátyám nem is nagyon csinál egyebet, mint a körben ül napról napra. Nagyon szeret elnökösködni. Nagyra van vele, ha az urak oda mennek, és azt mondják, hogy elnök úr meg Varga uram, mint az igazi nagygazdáknak szokták. A parasztok ugyan ma se sokba nézik, világéletében mindig Miska volt a neve. A „polyák" meg gyerekkorában ragadt rá, mert sokáig selyp volt.

Nagy, hosszú bajusza van az öregnek. Ünnep tisztességére ki is szokta pederni, jó vastagon bekeni bajuszpedrővel, úgyhogy messzire érzik a szaga. Ha meg be van káfolva, ami nem ritka eset, akkor kihúzza, és a fülére tekeri a hegyét. Ez az ő dicsősége.

Leghátul jött a Munkáskór. Ez tulajdonképpen a miénk volna, a mi öregeink építették, édesapámnak is van benne egy részvénye meg egy napszámja, de kipereltek belőle a kortesek, a talpnyalók meg a csahosok. Így aztán nem is sok tagja van. Senki se bolond, hogy tagdíjat fizessen, mikor még újságot is csak olyat járathatnak, amilyet a jegyző akar. Abból tartják fenn, hogy bálokat rendeznek, és a jövedelemmel nem számolnak el rendesen, hanem tűzifát vesznek belőle, meg újságot járatnak.

Mindegyik zászló után kevés ember jött, de ezután meg legkevesebb. Valahogy restellik az emberek, hogy beálljanak a sorba, ha nincs befizetve a tagdíj. Meg aztán ezt a nagy kivonulást is restellik, mert nem sok értelmét látni az egésznek. Akinek nincsen pénze bankettre, az szégyell beállni a sorba.

Lassan elhelyezkednek a szobor körül. A sok levente meg az iskolásgyerekek meg aztán a piaci nép, van itt annyi ember mint csillag az égen. Pedig az asszonyok nincsenek is itt. Azok vasárnap délelőtt nem érnek rá.

Mink, munkások, szegény emberek kívül állunk a tömegen. Várunk és hallgatunk. Ha megunjuk két lábon az állást, egy

lábra ereszkedünk, ha ez megfájdul, akkor a másikra nehezedünk.

Végre megkezdődik. Felhangzik a Himnusz. De úgy elviszi a szél a hangot, hogy csak arról látjuk, hogy leveszik a kalapokat. De hát úgy van vele az ember, mint a reformátusok a katolikus temetésen. Sose tudja, mi a szabály, és az egyik leveszi, a másik nem, a harmadik meg csak félig veszi le. Csak megemeli egy kicsit, és szél felől odatartja a füléhez, mert nagyon fú a hideg szél, náthát kaphat az ember.

A katolikus pap lép fel, de egy szót se hallunk. Azután valami gyerek szaval, de ezt is elviszi a szél. Majd Kulcsár tanító, a frontharcosok vezetője lép fel. Ez aztán jobban bírja tüdővel. Nem enged a szélnek, hanem kiengedi a hangját, hogy csak úgy harsog. Hogy mit beszél? Ki tudná azt elmondani. A hazáról van szó, Kossuthról meg Petőfiről, a csehekről meg a románokról. Én figyeltem volna, de Szabó koma mindig suttogott: „Arról beszélj, Kulcsár Jóska, hogy mikor veszik már el Sóvárytól a földet" meg „mi lesz a munkával?" és más ilyeneket, de persze csak úgy, hogy más ne hallja.

Ezután a református pap állott fel. Ez már nem bírt úgy a széllel, de meg aztán olyan unalmas volt, senki se figyelt oda. Már sokan el is mentek a széléről a tömegnek, de aki belől volt, nem tudott mozdulni. Ezt különben sem nagyon szeretik az emberek. Mondják, pár évvel ezelőtt megesett, hogy annyira unták a beszédjét, hogy mindenfelé nézegettek, suttogtak és motyogtak, csak éppen a szónokra nem figyeltek. Egyszer aztán valaki felnézett az égre, és észrevette, hogy a holdvilág fényes nappal is ott pislákol az égen, mellette még egy kis csillag is látszik. Egy bolond százat csinál, elkezdték nézni ketten-hárman, azután mindig többen, végül az egész gyűlés az eget leste, és mutogatta egymásnak, hogy hol van. Utoljára felnézett maga a pap is. Azt mondják, azután már nem is sokáig beszélt. Legalább egy csomó ember megtanulta, hogy a hold nappal is ott van az égen, amikor úgy van az ideje, csak a világosság miatt nem nagyon látszik.

Alig győztük most is végit várni. Még két gyerek szavalt, de azt már úgyis elvitte a szél, és már oszlani kezdett a nép. Utol-

jára még a „Hazádnak rendületlenül"-t énekelték, de mán csak úgy fél lábon. Mikörülöttünk nem nagyon fújta senki. Egyesek igazították hozzá a szájukat, de csak mormogtak, nem merték kereszteni a hangot, attól féltek, hogy egyedül majd félreviszik és kinevetik őket. Lassan az ember elfelejti ezeket az énekeket, azután már nem is mer belekezdeni, hogy hátha nem tudja. Így aztán úgy hallgat levett kalappal, vagy csak a száját nyitja ki, mintha énekelne, de hang nem jön belőle.

Egész megkönnyebbültünk, amikor vége lett, és ráreccsentettek a zenekarok az indulókra. Szét is folyt azonnal a sok nép, csak a bankettesek maradtak a zászlók alatt meg a gyerekek, akik elkísérték őket vissza az olvasókörbe.

Hazafelé menőben egymást hecceltük: Szabó, Varga Imre, egyik-másik, aki velünk jött a Gyepsor felé. – Na, komám, nem megyünk a bankettre? Kurta Kovács meg az öreg Polyák mindenkit meghíttak. – Hej, komám, ha nekem egy pengőm volna, öt kiló lisztet vennék belőle. – Akkor se mentem, amikor volt kenyerem – mondja Varga Imre. – Egy pengőért két kiló húst adnak a hatósági székben. Az nekünk egész kolláció, még marad is belőle . . .

Otthon Sári, az ünnep tisztességére kavart galuskát főzött öregen és krumplival. A tegnap esti szalonnából még egy kis tepertőt is sütött rá. Én ezt nagyon szeretem, különösen, ha a zsírban pirosra sül, vagy ha tojást vernek rá. Na, most így is jó.

Délután már hozták a gyerekek a hírt a bankettről. Ott bámészkodtak szokás szerint a Munkáskör kerítésén. Esznek, isznak, dalolnak és veszekednek az emberek a banketten, azután meg vizelni és okádni járnak a kert hátuljára.

– Így szokták ezt – mondom nekik. – Majd ha megnőttök és jobb világ lesz, tik is így csináljátok. Most csak ilyen szegényesen.

Egész éjszaka, késő reggelig hallatszott a nóta meg a muzsikaszó. Amikor a kör ajtaját kinyitották, hogy egyik-másik vezetőt zeneszóval kikísérjék a körből, végigszaladt a falun a zeneszó a fagyos reggeli levegőben. Hiába, ilyen ez a világ: a baj nem

egyszerre ér minden embert. Az egyiknek már nyakán a kötél, a másik meg nem törődik vele. De van olyan, aki meghúzni is segít...

Reggel alig virradt, vettem az ásót, és elmentem ásni a Mózsi kertjébe. Fagyott ugyan egy kicsit, de attól lehet ásni, meg annál jobb lesz, porhanyósabb, ha megszíjja egy kicsit a fagy.

Sári meg elment Kiszeli tanítóékhoz mosni. No, innen nem hoz semmit. Ezeknél „szegődött bér: osztott konc" járja. Egy pengő húsz fillér a napszám, reggel egy findzsa kávé, egy szeletke kenyér, délben egy tányér leves, egy szelet hús, egy kis merőkanál főzelék pontosan kimérve. A vacsora ugyanígy. Bogaras vén ember ez a Kiszeli. A gyerekek is savanyúgyurkának nevezték annak idején. Már nyugdíjas. Amióta nem tanít, unalmában egyebet sem csinál, mint jön-megy, leskelődik a cseléd után, s ha megfogta valami hibában, akkor megleckézteti, kimacerálja. Az iskolában is ezt csinálta, és most nem tud meglenni anélkül, hogy ne uralkodjon valakin. Amellett mindenkit tolvajnak néz – persze, a gyerekek is egy kicsit bolondnak tartották, és sokszor meglopták –, és mindent állandóan zárva tart. És minden ajtónak másfajta zárja van. Kamra, fáskamra, pince, padlás s aztán a különböző terményesládák kulcsából egész csomó van összefűzve, s ezt mindig zörgeti, mint a börtönfoglár. Sári azért megvan vele, szegény tűr és hallgat a kenyérért, csak azt nem szereti, hogy mindig menni kell hozzá, hogy: „Tekintetes úr, tessék szíves lenni, kinyitni a padajtót, hadd teritsem fel a ruhát." A felesége jobb asszony, de beteges, mozogni se bír, azon is zsarnokoskodik.

Mózsiék még nem keltek fel, amikor megzörgettem a kisajtót. A szolgáló szaladt ki, egy alsóban mezítláb. Szép fehér lába van: az ember akaratlanul is odanéz, és szeretné megsimogatni. Szegény Sárimé is ilyen volt valamikor, de most már minden gyerekkel eres és megdagad.

– De jókor felkelt, János bácsi – mondja –, hideg van még.

– Így kell, húgom, reggelibe igyekezzen az ember a hűvösön, amíg fel nem kelnek a legyek...

Elkacagta magát: – Á, nincsenek még legyek...

– Nohát azért, mert nincsenek – és kocogtam hátra, mert nekem is csípte a fülem a fagyos reggeli szél.

Hozzáfogtam a meleg oldalon azonnal ásni. Ott már szikkadtabb volt, és nem ragadt olyan nagyon. Kicsit fagyos volt a teteje, de azért megjárta az ásó. Előbb egy ásónyomot kihánytam oda, ahol mélyedést láttam, aztán a másik ásónyomot befordítottam a gödörbe. Így egyenlítettem ki, ne mondja Mózsi, hogy én is olyan handrakáré munkát csinálok, mint a cigányok meg a csavargók, akik azelőtt ásni szokták ezt a kertet.

Hogy egy kicsit felmelegedjek, úgy dolgoztam, mint a csúnya idő. Jó, kövér, televény föld ez a Mózsi kertje, könnyű ásni, csak úgy bugyog benne az ásó. Sok ganéjt meg szemetet ráhordtak, amióta itt laknak. Nemcsak az ásó lapja, hanem még a rúgója se nagyon látszik ki a földből. Egészen ikrás szűzföld kerül felülre. Ne legyen panasza Mózsinak, ne mondja, hogy isten nevében való munkát csinálok.

Észre se venném, hogy halad az idő, ha meg nem éheznék. Már jó magasan van a nap, süt is erősen, ahol a szél nem ér, elhánytam az ujjast is, mert kezdett melegem lenni. Szokatlan vagyok még a nehéz dologhoz. A sipkám alól csepeg a munka zsírja. Erzsi jányom átszalad egy darab kenyérrel meg egy falat szalonnával, ez lesz a reggeli koszt. Hogy az anyja elment, ő a háziasszony, nem ment iskolába.

Később jön Mózsi is. – Na, szomszéd – mondja –, én nemigen értek hozzá, de úgy sejtem, ilyen munkát nem kapott mostanában ez a kert.

– Na – mondom –, harmadéve is én ástam, de akkor nem lehetett ilyen munkát csinálni, mert nagyon vizes volt.

– Most könnyű ásni, úgye? – kérdi.

– Ásni könnyű, persze, csak emelni nehéz. A földmunka mindenképpen nehéz. Ha kemény a föld, nehéz felásni, ha puha, akkor meg sokat vesz az ember ásó elé, és odábblökni nehéz. Mindenképpen elfárad az ember. Valamikor ötven ölet is felástam egy nap, de most már elég lesz harminc is. – Csakhogy, persze, akkor olyan darab szalonnát húztam a nyársra, mint a tenyerem, de ezt már nem mondom neki.

Később észrevették a tyúkok is, hogy micsoda nagy lóférgek,

pajorok és giliszták buknak fel az ásó nyomán, és meglepték a friss ásást. Mindig vigyázni kellett, hogy el ne vágjam valamelyiknek a nyakát, mert szemtelen állat a tyúk, ott lesték az ásóm előtt, hogy mit fordít ki a földből. Ha meglátták, hogy az ásó kettévágott egy gilisztát, és a fele kicsüng az ásatlan föld falából, hát odadugták a fejüket, ha mindjárt az ásó a nyakukat vágja is. Vigyázni kell pedig rájuk, mert ezek a zsidók nem eszik meg a sérült tyúkot, és így azt mondanák, hogy azért vágtam meg, hogy nekem adják. Emlékszem, hogy édesapám öregebb korában Bergerékhez járt tehenészkedni. Volt azoknak egy nagy, kölyök farkaskutyájuk, az csupa játékból fojtogatta a tyúkokat, és mind nekünk adták, nekik már tréfnyi lett, ha nem a sakter vágta le.

Ahogy melegedett az idő, előkerültek a kisgyerekek is. Nosza, ahogy meglátták, hogy mit csinálnak a tyúkok, ők is hozzáfogtak gilisztát szedni, hogy viszik be a konyhába a kicsi csirkéknek. Egész délelőtt eljátszadoztak evvel, hiába veszekedett rájuk Mózsiné, hogy ne hordják be azokat a ronda férgeket. Nekem szaporították a bajom, mert most már őrájuk is vigyázni kellett.

Délig gyűrtem erősen, akkor felléptem, hogy mennyit csináltam. Bizony nem volt az még húsz öl se, pedig úgy elfáradtam mint a kutya a szekérhúzásban.

Délben hazamentem, Erzsi jányom főzött egy kis tésztalevest. Sovány koszt ez az ásáshoz, öklömnyi disznóhúsok kellenének ehhez. Aztán pihentem egy sugárt, mert nagyon összetört a munka.

Délután nem is hajtottam úgy, de mégis este, amikor hazamentem, mondom Sárinak, aki szintén dögfáradtan került háza Kiszeliéktől: – Hej, anyja, nem ember vagyok én már, csak ganéj. Máris kimeredt a derekam, pedig még csak most kezdtem hozzá. Az ember itt poshad tétlenül ősz óta, és nemhogy erősebb volna, de tán még gyengébb, mint szoruláskor.

Vacsora után, mint egy dög dűltem le. Reggelre kimeredt hátam, derekam, vállam, lábom.

– Megette mán a fene az embert, ha túl van a negyvenen. Nem való a rúgós ásó a kezébe.

Mindegy, gyerünk, majd nekiáll. Meg kell ezt csak szokni.

Így görbül meg az ember lassan. Mire megöregszik, az orra a köldökéhez ér.

És nekifogtam csendesen ásogatni tovább.

Este összevesztünk Sárival. Megint nincs a háznál se kenyér, se szalonna, se krumpli. Egy kosár liszt van meg egy vékányi tengeri. Azt a kiscsirkéknek sugorgatta eddig Sári, mert nem szeretné, hogy kikopjunk a magjából, hogy egész éven át egy tyúkfia se legyen a háznál. A Mózsi kertjének még híja van, az ínségmunkából semmi se lesz a héten. Szabó komáék is csak még tegnap állottak ki, miránk jó, ha majd a jövő hét derekán kerül a sor. Most aztán azon veszekedtünk, hogy ahhoz a kosárnyi liszthez honnan sikerítsünk még vagy két kosárral, hogy legalább egy sütet legyen. Sári azon van, hogy kérjek Mózsitól hitelbe, de én ezt restellem, mert most is tartozunk már neki. Vagy pedig kérjek Mihály bátyáméktól, azoknak van. Esetleg Kis István sógor, a Zsuzsink ura is tudna segíteni. Szóval ő azt akarja, hogy az én rokonaimtól kérjünk, én meg ezt nem szeretem, kérjen ő, az ő rokonaitól. De nem akar. Szegények azok is, és nem szívesen adnak.

– Akkor meg add el a csirkét, ami most kelt. Most még nagy ára van, majd ha keresünk, májusban visszavesszük olcsóbban.

De ebbe se megy bele. Hogyne, hát ha itt döglünk rakásra, ő csirke nélkül nem lesz, mert ha nem nevel, akkor még csak tojás se lesz a háznál soha. A keresetből sose veszünk csirkét. Csak kenyérre lenne elég. De meg aztán a márciusi csirke ér valamit, az már tojik a jövő télen. Most is abból krajcároztunk, amíg el nem kellett a tyúkokat adni.

Mindegyikünknek igaza van. Csak az a kérdés, melyik az erősebb igazság. Az enyémnek kellene lenni, mert hiszen tán én viselem a kalapot.

Éppen evés közben kaptunk össze. Tésztalevest főzött, de nem volt már hozzá, csak egy kis pilis hajas kenyér.

Hiszen én is tudom, hogy nincs, de legalább várna vele, amíg eszik az ember. De olyan gyalázatos természete van, hogy ha baj van, mindig evés közben veszi elő. Ilyenkor az ember úgy felforr,

hogy ölni tudna haragjában. Még a kutya is akkor legdühösebb, amikor eszik. Sohase tudja megállani – pedig tudja, hogy összeveszünk –, hogy bele ne kezdjen, én meg nem tudom megállani, hogy fel ne csattanjak. Sokszor megfogadtam pedig már magamban, hogy hallgatok, hallgatok, akármit beszél, nem érdemes veszekedni, avval úgysem lesz jobban semmi. De nem tudok úgy tenni, mint Polyák Mihály bátyám. Az úgy tud hallgatni, ha Brzsók ángyó veszekszik, „majd magához jön hé, majd megbékül" – mondja, és hallgat a lócán, mint a gyerek, amikor odacsúnyított. Vagy pedig kimegy az ólba a tehenekhez, és azoknak motyorékol.

Én már nem tudom magamat így visszatartani. Ezelőtt még csak megjárta. Édesapámat, ha megharagította ides, akkor megkontyolta egy kicsit, adott neki egypár macsalit, és hamarább vége lett. Ides elbőgte magát, édesapám meg kiadta a mérgét, és túl voltak rajta. Csakhogy most már nem nagyon szokás az asszonyt megverni. Megszólják az embert. – De nagy legény – mondják –, elbánhatik egy rongyos asszonnyal... De a fene a húsz körmét, csak engem verne meg... így heccelik egymást az asszonyok; így hát az ember visszatartja magát, de annál jobban forr benne a méreg. Mert mindig olyat beszél, ami marhaság, amit nem lehet, csak azért, hogy ellenkezzen a másikkal. Mérgemben már nem tudtam, mit csinálok, felkaptam a tálat, hogy hozzávágom levesestől, de az utolsó pillanatban visszakaptam a karom és csak levágtam az asztalra, hogy kilöttyent belőle egy kicsi. Akkor a lámpának hajtott az indulat, mert az volt az asztalon a kezem ügyébe, de hirtelen megfékezett a tűztől való félelem. Kapkodásomban a kés ragadt a kezembe meg a darabka héjas kenyér, már fel is emeltem mindegyiket, hogy a földhöz vágom, de akkor ránéztem a gyerekekre, és láttam, hogy össze vannak ijedve, a szemük felakadt, Eszti már bőgni kezd, Gabri mint egy ijedt kis kutya úgy néz rám – és lecsaptam az asztalra mindent. Felálltam hirtelen: – Lássátok, ilyen anyátok – mondom a gyerekeknek –, nem hagyja az embert enni – és kimentem. Az ajtót meg úgy berántatta velem az indulat, hogy csak úgy rengett bele a rossz ház, a kilincs meg a kezembe maradt. Belülről leszakadt róla a csavar, mert csak úgy dróttal volt már odaerősítve. A

földhöz vágtam a kilincset is – újabb baj ez is –, az ajtó meg kinyílt utánam.

Elmentem hátra, azután meg visszajöttem, és ott járkáltam a ház előtt az udvaron.

Egy jó negyedóráig ácsorogtam itt. Lassan hűlt a haragom, és mert hajadonfővel már fázni kezdtem, hát bementem. Sanyi fiam ezalatt megkereste a csavart, és mert ő nagy mester, már szerelte is vissza. Sári pisszegve mosogatott a vaskályha előtt a földön. A nagyobb gyerekek csendesen gubbasztottak: ki itt, ki ott, de aztán, ahogy látták, hogy nincs már semmi baj, hozzáfogtak lassan zsenyegni. Eszti nemsokára odacsúszott hozzám, a kezében egy összevissza ütött-vert csörgő. – Apá... apá... apá... – hajtja szüntelenül, és mutatja, hogy neki mije van. – Mid, kis jányom? – kérdem tőle, amilyen barátságosan akkor telt tőlem. – Pitta otta ittojábú... – gagyogja. Felvettem hát az ölembe, ő meg boldogan csörgetett a fülembe az ütött-kopott játékkal. – Kis buta kölyköm – gondolom – vajon ha még tésztalevessel se laktok majd jól, lesz-e még kedvetek játszani?

Elszállt a mérgem egészen. Visszagondoltam a gyerekkorom-ra, én is milyen ijedt voltam, ha az öregek veszekedtek. Akkor voltunk boldogok, ha az édesapám fütyült, dalolt vagy tambu-rázott, idesanyám meg kísérte halkan.

De az anyjukkal azért nem békültünk ki akkor este. Szótla-nul megágyalt, én lefeküdtem, a gyerekeket is lerakta, a lámpát is eloltotta, és a setétben leült a kemence mellé. Így szokta, ha haragszik. Vagy a lócán hál, vagy pedig késő éjszaka, amikor már mindenki alszik és elunja a kuncsorgást, lefekszik mellém az ágyra, én mindig kihagyom neki a helyet. Hajnalban aztán megint korábban kél, hogy szót ne kelljen váltani velem.

Egy-két nap alatt azért mindig megbékélünk, ha újra össze nem kell veszni valamin.

Reggel korán én is felkeltem, és elmentem Mózsihoz. Még volt egy napra való ásás. Sárit nem is láttam, valahol hátul az udvaron lehetett, vagy már kenyér után szaladgált ő is, mert még a setét hajnalon leszállt az ágyról.

Hozzáfogtam az ásáshoz, de avval a szándékkal voltam, hogy ha felkél Mózsi, beszélek vele.

Be is mentem nemsokára a boltba. – Na, mi az, szomszéd? – kérdezi, ahogy beléptem.

Egy kis kerülővel fogtam hozzá.

– Szomszéd úr, azért jöttem be, hogy félbehagyom egy kicsit az ásást, dolgom van, el kell mennem.

– Jól van, szomszéd – mondja, s már azt hittem, ennyiben hagyja, pedig akkor nehéz lesz elébe kerülni a bajomnak, de mégis utólag könnyedén hozzátette: – Mi dolga van, hová megy?

– Őszintén szólva – mondom –, kenyér után kell járni, elfogyott a kenyerünk, már meg ez az ínségmunka is késik, soká jött a mérnök, miránk csak a jövő héten kerül a sor... nem tudunk addig kitartani. Elmegyek Mihály bátyámék vagy István sógorék, segítsenek ki legalább már, amíg a munka megkezdődik. Egy kosár lisztünk van még, egy kis máléliszt is volna bele, de hát ennyinek nem érdemes befűteni – adtam elő könnyedén, mintha nem is volna olyan nagy baj. – Gondoltam is, hogy kérek a szomszéd úrtól – folytattam óvatosan –, de hát már most is tartozunk, ez a pár napszám nem sokra telik, az ízékért is le kell számítani belőle, krumplit is vitt az asszony, meg petrót is... ebből nemigen jár nekem...

– Hát aztán a bátyjáék adnak legalább? – kérdi Mózsi.

– Azt én nem tudom. Ha akarnak, adnak, ha nem, nem. Azt tudom, hogy nem szívesen adnak, mert azt hiszik, sose adjuk meg, pedig nem maradtam még adós egy szem búzájukkal se...

– Tudja mit, szomszéd, ne menjen most sehová, adok én annyi lisztet, majd megfizeti, ha keres... Mennyi kell?

– Tíz vagy tizenkét kiló kellene hozzá – mondtam. – Nem mertem többet mondani, ez is köszönet.

– Elviszi most, vagy majd délbe?

– Elvinném most, mert még nem is volt fröstök, meg aztán ne vegye az asszony is a nyakába a falut, mert ő is megyen biztosan kölcsön után. Én az én rokonaimhoz, ő az övéihez, ez a törvény...

Azonnal kimért tizenkét kiló barna lisztet egy nagy papírzacskóba, és elkocogtam vele haza.

De Sári már nem volt otthon. Ahogy én eljöttem, mindjárt jöttek érte Kelemenéktől, elmúltak a névnapok, a Sándor, József, menjen segíteni takarítani. Elment örömmel, hiszen ez olyan, mintha az égből jött volna. Egy kis ünnepi maradék is jut megint, aztán valami pénzt is fizetnek. Jó lesz sóra, élesztőre a kenyérsütéshez, ne kelljen ezt is Mózsitól hitelezni.

Ennivaló, persze, nem maradt a háznál. Erzsi, hogy az anyja elment, megint itthon maradt az iskolából, pedig majd kiírják mulasztónak, de már mindegy, nem maradhatnak a gyerekek magukban. Forralt egy kis feketekávét, de ennél már jobb lett volna a cibere. Egy kis árpakávé van ugyan még, de pótkávé helyett égett kenyérhéjat raknak bele, az úgy megkeseríti, hogy hiába teszi bele az ezerédest, nem fog rajta, tán még keserűbb tőle.

Az estéről maradt kis héjas kenyeret beleaprítottuk, és elütöttük vele az éhünket. Lisztet már szereztem, majd délre kavarítnak valami galuskát. Én elmentem ásni, a nagyobb gyerekek meg az iskolába.

De szegény Sárim gondoskodott a délről. Akármilyen sok volt is Kelemenéknél a dolog, avval az ürüggyel, hogy kovászt kell tenni (pedig még nem is tudta, hogy szereztem lisztet), mert az éjjel sütni akar, hazaszaladt, de a kötője alatt kalácsot, süteményt és egy csuporban összekapart fagyos paprikás húst hozott. A menyecske adta oda neki, mert elpanaszolta, hogy nem hagyott a gyerekeknek semmi ennivalót. Az öregasszony nem is látta, az nem is tudja, hogy mink milyen szegények vagyunk. Azt hiszi, még mindig olyan világ van, mint ezelőtt, hogy csak annak nincs, aki nem szeret dolgozni, vagy aki megissza a keresetét.

Én haza se mentem volna ebédre, minek, ha nincsen mit enni, de Erzsi értem jött. Így már egészen megkönnyebbedtem. Egy hétre megint lesz kenyér, ha beosztva bánunk vele. Hátha még Sári egy kis zsírt vagy egypár pergelet szalonnát is kap Kelemenéktől. Mindig szoktak adni. Valamikor, ha a padlásról lekopott az oldalszalonna, meg voltunk ijedve, hogy meghalunk éhen, most már örülünk, ha egy negyedkilót meg tudunk szerezni, nem is enni, hanem csak vasfazekat kenni.

Este Mózsi elszámolt. Egypengő ötvenet adott naponta. Elég

tisztességesen, mert Maurernél csak egyhúsz a napszám. A csutkaízíket leszámította a gallyazásba, az ásást pedig beleszámította a liszt árába. Mindössze három pengővel maradtunk adós.

Sári hozott vacsorára csakugyan egy csomó maradékot meg egy csupor paprikás zsírt is. A pecsenye alól öntözték össze. Nagyon jó szaga van, egészen megbolondítja a levest. Húst meg kolbászt képzel bele az ember.

A gyerekek jóllaktak megint. Sári is megkönnyebbedett, a gondot megint elzavartuk egy hétre. Nemigen szokott istenkedni, inkább káromkodott. Templomba se jár, de most azt mondta:

– Lám, mégis jó az Isten, nem hagyja el a szegényt... az utolsó pillanatban mindig kisegíti...

– Na, csak várj – mondom. – Lesz ez még rosszabbul is, míg felnőnek ezek a rajkók. Addig még nagyon sokszor kell neki segíteni.

De mindegy, egyszer megint túl vagyunk a nehezén, és Sári ellohajtott Mózsihoz, vitte az egy pengőt, amit Kelemenéktől kapott: sóra, élesztőre. Én azt akartam, hogy ötven fillért adjon az adósságba is, hadd lássa Mózsi, hogy van bennünk akarat, most is nagyon jó volt, hogy kisegített, de Sári azon volt, hogy hoz inkább vagy hat kiló krumplit, legalább az legyen a háznál, hogy tudjon valami ételfélét főzni...

A Mózsi kertje fel van ásva, egyelőre nincs más munka, hát hozzáfogtam a tűzfalkerítés kijavításához, mert a hátulsó szomszédék, a Kovácsék malaca, kutyája, tyúkja, libája, csirkéje mindig a mi pitarunkban van. Igaz, nem nagyon van mit megenniök, de az lesz a vége, hogy egyszer Sári, ha jókedvében találják, letöri valamelyiknek a derekát, s akkor aztán kész a nagy háborúság, pedig most is duzzognak már az egyéb bajok miatt.

Pénz még most sem volt se deszkára, se ágasra, de még csak szegre se, hanem úgy segítettem magamon, hogy elbontottam a disznóól elől az aklot, jött abból ki deszka is, de még egy jó marék rozsdás szeg is. Malac úgysincs egyelőre, nem is tudom, mikor lesz, de ha lesz, majd lesz akol is... Csak annyi bajom volna nekem...

A föld sem volt most már fagyos, hát legalább jól megtömtem az ágasok tövét. Amelyiket kitörte a Gergely-napi szél, amellé meg támfát állítottam az akolágasokból. A deszkákat felszegeltem, megpántoltam, ahol kellett, megint kibírja a jövő tavaszig. Hiszen a gazdáknak sincs jó kerítésük, még azoknak se, akik nem férnek a pénztől, mért legyen nekem, ha egyszer se pénzem, de még kenyerem sincs. Annyi haszna van, hogy legalább nyugodtabban megyek dolgozni – ha lesz munka –, Sári meg Kovácsné nem eszik majd egymást a jószágok miatt.

Ezután – de már jól délfelé járt az idő – felmentem a piacra, hogy mit hallok. Vajon a mi csapatunk mikor áll ki munkába? Kerestem is Kabai Mihályt, de nem találtam odafenn.

Itt hallottam aztán egy másvégesi embertől, hogy Mihály testvérbátyám nagyon beteg, már második hete fekszik. Orvos is jár hozzá. – Na – mondom –, akkor megnézem, úgyis ráérek. Ne mondják, hogy csak akkor kerülök feléjük, ha valamit kérni megyek. (Nagy igazán, tegnap is azért akartam felkeresni, hogy ötven kiló búzát kérek tőle.)

Még jóformán be se léptem az ajtón, már avval támadt rám Julis ángyó, hogy: – Na, meghalhatnánk felőletek, jó testvérek vagytok tik is... Nem is olyanok mán a testvérek se, mint ezelőtt... nem törődnek egymással...

– Mert nem olyan a világ se – mondom én is. – Mindenki nyakig van a maga bajába... Nem is voltam otthon, dolgozni voltam, kenyér után kell járni, mert felkoppan az állunk... máma jöttem fel a piacra, ott hallottam, hogy beteg Mihály bátyám...

Közelebb mentem aztán az ágyhoz. Csakugyan rosszul nézett ki a bátyám. A felső ágyon feküdt, mellette a komóton az apróbb orvosságos üvegek, lenn az ágy alatt meg biztosan veres bor van egy literes üvegben, úgy látszik, avval is orvosolja magát. Rosszul is néz ki csakugyan. Borotválatlan, szőrös, sovány képe van kint csak a csíkos kanavász dunna alól, de így is látszik, hogy nagyon odavan. Ahogy kinyújtja a kezét, hogy kezet fogjon velem, látom, olyan a keze, mint a gereblye, ha jól kiszítta a nap. Sovány és fekete-sárga a bőre.

Julis ángyó újra hozzám fordult:

– Hát tik, hogy vagytok, nem betegek otthon? ... Rég nem láttam Sárit, nemigen járok a piacra, fáj mán a lábban nekem is... Hát a gyerekek? Mír nem küldöd el őket néha, olyan régen nem láttam a kis Gabrit ... olyan gömböc még?

– Köszönöm kérdésit – mondom –, megvagyunk. Gabrinak kutyabaja, meg a többinek is, csak enni legyen mit ... – De hogy az nem nagyon van, arról nem szóltam. Ők nem kérdezték, úgy is tudják, a rossz hír messze elszáll ... én meg nem akartam a magam bajával terhelni őket.

Kérdeztem aztán, hogy mi a baja Mihály bátyámnak, de hát ők nem tudják. Az orvos se mondja, csak idejön, megnézi, megkopogtatja a mellét meg a hátát, felír egy csomó orvosságot, egyszer kanalast, máskor porokat vagy pirulákat, felszedi a pénzt az asztalról és elmegy. Mihály bátyám meg, amelyik orvosságnak jobb az íze, vagy könnyebben lecsúszik, azt beveszi, a többit meg kiköpi vagy kiönti a földre. Persze, ezt az orvosnak sose mondják meg. Ángyom veszekszik is Mihály bátyámra, hogy éppen a rossz orvosságot nem issza meg, pedig az szokott használni.

Így hát ők nem is tudnak egyebet, csak azt, hogy köhög meg köpköd. Olyan nagy flegmákat hápog fel, mint egy-egy ötpengős. Már muszáj volt az ágy elé egy rossz lavorba pernyét tenni. Az orvos is követelte.

– Lehet –mondom –, hogy nincs is más baj, csak spanyolos. Mink is benne voltunk február végén, hóolvadáskor, az egész család. Az egyik kigázolt belőle, a másik beleesett, eltartott vagy két hétig. De mink bizony nem ittunk meg egy deci bort se, mert nem volt pénzünk. Még csak orvost se híttunk. Szíkifüves teát főzött Sári, de az is olyan émelygős, dudvakeserű volt, alig bírtam legyűrni. Hiába rakta bele az ezerédest, még tán rosszabb lett. Nem volt se cukor, se citrom, hogy szelídített volna rajta. Mindegy, az anyja istenit, legyűrtem belőle egy jó csuporral, de ki is főzött úgy, hogy olyan lettem utána, mint a mosogatórongy.

Beszélgettünk aztán egyről-másról, de én közbe azon gondolkoztam, hogy mégis mennyivel könnyebb nekik, mint nekünk. Ő azért veres borral orvosolja magát, nekünk meg még egy fertály cukorra se telik. Lovuk, tehenük van párjával, disznót öltek, így mégiscsak könnyebb az élet. Van két hold saját földjük, adtak

hozzá három holdat a háború után, vagy tízet meg bérelnek, így a maguk emberségéből élnek. A gyerekek már felnőttek, keresnek maguknak. A ló is megkeresi a maga kosztját. Most is oda van Jani ganéjhordani.

De könnyű is nekik. Amikor én elmentem a háborúba, csak Sárit hagytam itt egy pici gyerekkel, meg egy pár mázsa búzával, mert amit legénykoromban kerestem, elvitte a lakodalom. De Mihály bátyám ekkor már tízéves házas volt, és ángyom hetedmagára szedte a hadisegélyt, Sárinak meg még az az egy is meghalt. Ekkor már meg volt vetve a fejealja, háza volt, jószága volt, Julis ángyó a hadisegélyből jószágot tartott, kofálkodott, spekulált, elég az hozzá, hogy mire Mihály bátyám hazajött a háborúból – 17-be kiszuperálták, mert akkor is beteges volt –, ángyó két hold földet vett a Hosszúdűlőben. Én meg amikor hazajöttem 18-ba, az üres kamarára jöttem, és vagy hat évig ócska katonaruhába jártam, mert még ruháravalót se tudtam keresni a nagy pénzes világban, amikor minden drága volt, csak a napszám volt olcsó...

Amíg így ívelődtem magamban – közben persze hallgattam a Julis ángyó csatorálását –, odajött a Lajosunk felesége is. Ez nagy úriasszony, bakter az ura a vasúton, jól megy nekik, családi pótlékkal százhúsz pengőt kapnak havonta, azonkívül lakás, tűzrevaló ingyen, az urának ruha is jár, meg kaszáló a vasút oldalon, de még egy hold szántója is van a kubikban.

Na, amikor ez aztán bejött, sorba kezet fogott mindenkivel, közbe, persze, mindenkinek talált ki valami hízelgő szót, nekem is azt mondja: – ej, sógor, ki nem nézne már felénk, Lajos sokat emlegeti... – átvette a szót, azután nekünk csak hallgatni kellett. Úgy affektál, mintha legalábbis Lajos volna a vasútigazgató. Utálja is az egész család, de tán a legjobban Julis ángyó, mert hogy az összes testvérek közt ők állnak a legjobban, hát nagyon irigykedik ezekre. Ez különben nem is parasztjány volt, úgy akadt a Lajos nyakába, hogy ennek az apja, az öreg Kászonyi szintén pályaőr volt. Lajos meg álmos, lomha köyök volt, sose szerette a paraszti munkát, mert sokat szeretett aludni, édesapám mindig is veszekedett rá, azt mondta, sose lesz belőle ember. Ő meg haragjában egyszer, amikor valami nagy munka, talán sín-

cserélés vagy hídcsinálás volt a vasúton, befurakodott oda és ottragadt. Amikor mások, a többi parasztemberek elmentek nyári munkára, kapálni, aratni, csépelni, ő nem hagyta ott, akármilyen kevés volt is a vasútnál a napszám. Így lassan állandó lett, s amikor az öreg Kászonyi egyszer-másszor szabadságra ment, Lajost küldték az őrházhoz helyettesíteni. Azt mesélik aztán, hogy ilyenkor szántszándékkal magukra hagyták a Lajost meg a Mancikát még éjszakára is, hogy hadd melegedjenek össze. Az lett a vége, hogy „kicsi bántja a nagyot", és akkor nagy hirtelen megesküdtek. A Lajos anyósa aztán addig járt a főfelügyelő nyakára, akinél még jánykorában szolgált, hogy Lajost is kinevezték pályaőrnek a kisréti őrházhoz. Így lett az álmos Lajosból rendes ember, mibelőlünk meg nincs semmi. Mihály bátyám beteges, öszszetörte a fiatalkori sok munka. Józsi öcsém béres, ahogy szokták mondani, „lelkétől kiválva", valahol a Tisza mentén lakik, még azt se tudjuk most, melyik tanyán, mert sűrűn cseréli a gazdát, a jányok meg, Erzsink, Julcsánk, Esztink, mind parasztthoz mentek, és csakúgy kínlódnak, mint mink.

Elnézem ezt a Mancikát is, öregebb Sárinál vagy hat évvel, akkor is csúnya, vén jány volt már, amikor a Lajos nyakába varrták, az én Sárim olyan volt mellette, mint az élet, most meg ez még fiatal menyecske, csupa hús, csak úgy feszül rajta a ruha, az én szegény Sárimnak meg már csak a szeme él, és a képe akkor piros, amikor sír vagy haragszik . . .

Jó darabig beszélt a bakterné egyfolytában. Úgy folyt belőle a szó, mint a beszélőgépből. Még a hangja is olyan volt, olyan fél finom. Elsorolta, hogy mennyi baja van Lajosnak a derekával, reumás, megszerezte a vasúton, a nagy hidegben és a sok éjszakázásban, meg hogy mennyi baja van a szolgálatban, a többi páyaőrökkel, előmunkásokkal és pályamunkásokkal, akik nagyon irigyek rá, mert hogy mink boldogulunk, ők meg nem. De nem baj, az a fő, hogy a felügyelő úr és az osztálymérnök úr szereti Lajost, mindig megállnak, ha hajtánnyal arra járnak, és bejönnek őhozzá is melegedni egy kicsit. Nagyon sokszor még ebédelni vagy uzsonnázni is bejönnek. – Adjon, lelkem, Dankóné, egy pohár tejet – mondják, és szívesen meg is isszák. De meg is ihatják az ő poharából, és be is jöhetnek őnála, onnan bizony nem

fordul farral ki senki, mert az ő lakása nem büdös, mint az őrházak szoktak lenni, ő csakúgy szellőztet magánál is, mint a Herczeg mérnök úréknál szellőztettek annak idején.

Azután meg elsorolta, hogy mennyi baja van neki a jószággal. Most is elütötte egy kocájukat a vonat, és mennyi pulykát, libát, kacsát, tyúkot, csirkét gázolt már el. És hogy ezt mind el kellett dobni – ki a fene eszi meg? – ő bizony, már undorodik tőle, ha a vérét nem eresztik ki, még meg, hogy összeroncsolja némelyiket a vonat... Azután elmeséli, hogy az egyik tehenük ellését mindennap várják, nem tudják a biztos időt, s így nincs egy nyugodt pillanatuk, mert sokan vannak az ólban, s attól tart, ha nem veszik észre, a kis borjú elkódorog az anyja alól az üszök közé, azok meg bambák még, megijednek a kisborjútól, s vagy agyonrugdossák, vagy az anyja elszakítja a láncot... jaj... megyen is mán, mert nincs egy nyugodt pillanata sem... az a tehenész is olyan bamba kölyök, ez is őmiatta történt ez a rendetlenség, elaludt, és nem vette észre, hogy a gulyabeli bika a vasút mellett mikor folyatta fel a Rózsit... a másikkal nem volt semmi baj, azt még jászlon folyattatták, s pontos időre hazajött a borjú... jaj az olyan drága egy tehén, háromszor feji, és huszonkét liter tejet ránt ki tőle, de nem is adná semmi kincsért – így, így tovább, ki nem állott volna a dicsekvésből és hozzá olyan könnyedén, néha még panaszosan is, hogy ne látszódjon dicsekvésnek.

A két nagy jány, Julcsa meg Zsuzsi, lenn ülnek a kemence felől, egymásra-egymásra néznek, ahogy Mancika ángyuk beszél, ravaszul mosolyognak, néha-néha, látom, már majd kipukkan belőlük a kacagás. Julis ángyó haragosan rájuk-rájuk néz. Mindenki észreveszi ezt, csak a bakterné nem, az el van telve magával. Belől boldog most biztosan: jól lefőzte ezeket az irigy parasztokat.

Végre készülődik, mennie kell, mert lekésik a déli vonatról, akkor pedig csak késő este mehet haza. De már azért is mennie kell, mert a tehenész elibe jön, meg Lajoska is megyen vele haza az iskolából, és segít neki a pakkot hazavinni. Jó csomót összepakoltatott a Hangyánál, ott szokott vásárolni könyvre, elsején hetven-nyolcvan pengőt hagy náluk. De nagyon tisztességesek, még az állomáshoz is kiküldik a pakkot, ha nehéz, még a vonatra

is feladják, neki annyi gondja, hogy a vonatban ügyeljen rá, és Kisréten leadja a tehenésznek meg Elzusnak, ha az is kijön.

Most aztán kibontja a kis kosarat. Süteményt szed elő belőle meg befőtteket. Pirosakat és sárgákat, meggyet és birsalmát.

Ezután elbúcsúzik, mindenkivel kezet fog szépen, Mihály bátyámnak meg gyógyulást és jó egészséget kíván. Julis ángyó meg a két jány kikísérik, majd aztán borzasztó kacagással jönnek vissza a házba. Zsuzsi, a kisebbik, huncut kis bogár már, mutatja is, hogy hogy jártatta a száját és a szemét Mancika ángyuk, és hogyan beszélt. Mihály bátyám hiába nézett rájuk szigorúan, nem tudták visszatartani magukat. Persze, aki beteg, hallgasson, ne avatkozzon az egészségesek dolgába.

Julis ángyom azonnal ki is bontotta az egyik befőttes üveget. Picike volt, csak olyan félliteres forma. Meggy volt benne rummal. Nekem is adott pár szemet belőle. Szabódtam egy kicsit: – sose osztogassa, ángyom, majd elfogyasztja Mihály bátyám – mondom, de csak rám erőltette. – Nesze, csak nesze, ilyet még nem nyaltunk, van Mihály bátyádnak minden, csak kéne neki . . .

Csakugyan, csuda jó dolog ez. Ezek tudják, mitől döglik a légy. Telik nekik.

Mihály bátyám is megevett pár szemet és ivott a levéből. – Ládd, ilyenek ezek – mondja –, akkor tömik az embert minden jóval, amikor beteg, amikor egészséges, akkor meg kömény levesen meg kavart galuskán, restek hamarján tartják – és egy kis sanyarút mosolyított hozzá. Így észre sem vettük, eltelt az idő, jól meghaladta a délt. Jani is hazajött a szekérrel. Egy darabig csak húzták az evést, de aztán a fiatalok nem hagytak béket Julis ángyónak, éhesek voltak. Én is készülődtem, hogy elmegyek az ebéd elől, de úgy az ángyó, mint Mihály bátyám, de különösen Jani rám támadtak, hogy csak nem megyek már el éppen az evés elől. Sári úgyse vár már – mondták.

Ez bizony igaz volt és az is, hogy nagyon éhes voltam, mert reggel cibere volt a fröstök. Még meg ezek éppen darunyakgaluskát sütöttek még reggel a kemencében, most csak meleg vizet öntöttek rá, megpuhult, tepertőt pergeltek rá – úgy csavarta az orrom a jó húsos tepertő szag –, és már készen is volt.

Egy kicsit szabódtam megint, de hát, az már csak a szokás kedvéért volt, én se vettem komolyan, ők se. Nagyon szeretem az ilyenfajta galuskát, ez jól áll a hasban, és én bizony kikenekedtem alaposan.

Már ekkor is jól délutánra járt az idő, de már meg még tanyázni kellett, ne mondják, hogy azt vártam, hogy együnk és mindjárt elszaladok, így bizony estefelé kerültem haza. Julis ángyom még a zsebembe is rakott néhány túrós bélest. Mihály bátyámnak sütötték, nagyon szereti, de már rászárad, nemigen fogyasztja, vigyem haza a gyerekeknek.

Mikor hazaértem, már félhomály volt. Sári nem volt otthon, talán a kúton volt, Pista avval állt elibem már az udvaron, hogy Gabri beteg, fekszik és nyög a vackon.

Bemegyek, megnézem, csakugyan ott gubbaszkodik összehúzódva a vackon, olyan mint a tűz. Arca ég, a feje forró.

Na, gondolom, itt a tavasz, egyik betegségből a másikba megy az ember.

Kérdezem tőle, mi bajod, fiam, mid fáj, de nem szól semmit, csak nyög. Olyan, mint egy kis állat, mint a szegény Bogár kutyánk, amikor kenyérbe tűt nyelettek vele, az is csak nyöszörgött és nézett keservesen, de nem szólt semmit.

Kérdem Sáritól is, ahogy hazajön: – Mi baja ennek a gyereknek? Megfázott, vagy megcsömölt valamitől?

De Sárival ilyenkor nem lehet beszélni. Ha már baj van a háznál, gyerek beteg, malac beteg, tyúk döglik, vagy ő teherbe esett, akkor úgy néz rám, mintha mindennek én volnék az oka.

Gabrihoz fordultam hát újból:

– Nézd csak, fiam, mit hoztam neked! Túrós béles... Mihály bátyádék küldték... Julis ángyod azt kérdezi, mikor mégy el már náluk?

De Gabri még evvel se törődött. Kicsit felvetette a fejét, s azután tovább nyögött. – Hű, gondoltam, itt már nagy baj van, hiszen az ember ölne a hasáért. Mind tud enni, de ez a legétkesebb az egész közt. Mi baja lehet, ha már még a túrós béles se kell neki?

Most aztán megint összevesztünk Sárival. Én azt akartam, hívjunk azonnal orvost, mert hallom, a faluban nagy járvány

most a torokgyík, ma is temettek egy gyereket, aki ebben halt meg. Ki tudja, mi baja Gabrinak, Isten ments, ha orvos nélkül meghalna, milyen baj lehetne belőle. De meg aztán, nem adom én ezt a buckó fiamat a fél világért se, ha már eddig keservesen felneveltem.

De Sári nem akarja az orvost. Nincs pénz. Hiába mondom neki, hogy nekünk ingyen vizsgál az orvos, benne vagyunk a szegény-névsorban, nem ér semmit, akkor meg avval áll elő, hogy nem jön ilyenkor este, majd azt követeli, hogy vigyék fel hozzá. De hátha nincs otthon, és ő húzgálja ezt a beteg gyereket, mint Gyurka az ajtót, egyik orvostól a másikhoz, mikor ő nem bírja, ez meg olyan nehéz, mint a sár... Vigyem én, ha akarom, de hiába is viszem, úgyse ér az semmit, ingyen orvos, nem csinál az semmit, csak pocskondiázza az embert, hogy ekkor viszik, meg akkor viszik, meg hogy ezt kell neki adni meg azt. A Kovácsné unokája is meghalt a kezén, meg a Kis Gáboré is, hiába hívták le... Meg aztán hátha csak megfázott, mezítláb szaladgált már napok óta, majd az éjszaka kiizzadja, és reggelre jobban lesz. Máskor is volt már így.

Hiába minden, nem enged, pedig a gyerek olyan lázas, majdnem magánkívül van.

Addig-addig veszekedünk, hogy kibukik belőle, mi a baj. Nincs a gyerek alatt lepedő, nincsen dunnahaj, a párnájuk is fekete, zsíros a piszoktól, mert nem tudja a tokot róla lehúzni, nem eresztheti a tollat szélnek, piszkos rongyok vannak a gyerekek alatt, ócska condrákkal takaróznak, ő bizony nem hívja ide az orvost, neki ne piruljon a pofája érte, és őtet ne mocskolja – az anyját mocskolja meg! – hogy így nem tiszta, meg amúgy... s hogy nem is csuda, ha így a gyerekek betegek lesznek... mint Varga Eszti is a múlt héten...

Hiába mondom neki, hogy hagyjuk el ezt a büszkeséget, ha szegények vagyunk, ne szégyelljük, nem ittuk meg, nem kártyáztuk el, ami sohase volt...

Végül avval támadtam rá, hogy hátha torokgyík, az szokott ilyen rohamosan jönni – és reggelre meghal a gyerek?

– Mit bánom én, kevesebben esznek... Bár dögölnének rakásra velem együtt... – és fekete szemei már ekkor égtek-szik-

ráztak, mint szeles időben a csillagok, a következő percben meg már elbőgte magát, és a kemencének dűlt.

Evvel már nincs mit csinálni, gondolom. Valójában beláttam, hogy félig-meddig igaza van. Ilyenkor este már nem szívesen jön le a községi orvos, vagy talán le se jön, hanem azt mondja, hogy kicsi a gyerek, vigyük fel hozzá. Na, és most vigyük ki ezt a lázas gyereket a hűvös levegőre?

De csak legalább azt tudnám, hogy mit kell neki csinálni. Szabad-e rá vizes ruhát rakni, vagy sem. Mert azt hallottam, hogy ha esetleg himlős lesz, akkor nem szabad, mert nem jön ki rajta a himlő, hanem a belsőrészére megy és megöli.

Elküldtem hát Pistát Tóth Erzsók nénihez, itt lakik a Gyepsoron, három házzal odébb, jöjjön, nézze meg, ő öregebb asszony, ért is valamit a betegségekhez, sok gyereket nevelt fel.

Átjött, de ő se tudott mit mondani. Hátha mégis himlő lesz, ne tegyünk rá vizes ruhát, várjuk meg a reggelt, majd kiderül.

Sári is megjuhádzott, mellé ült a gyereknek, a többieknek adott egy kis kenyeret. Eszti elálmosodott, lefektette a bölcsőbe, mi meg elbeszélgettünk Erzsók nénivel.

Jó beszédes asszony őkelme, beszélt egy csomót a betegségekről, a gyerekeiről meg a szegény uráról, aki tíz esztendeig nyomta egyfolytában az ágyat a csúzzal, azután meg rákerítette a sort a Nagy Gáborék jányára, a Julcsára. Ő sokat látta esténként, amikor bezárta az utcaajtót, és kinézett az utcára, hogy Nagy Julcsa a kisajtóban áll, odafehérlik a kendője, de nagyon össze van bújva a legénnyel. Gondolta is, hogy ennek nem lesz jó vége, de nem szólt semmit. (Nem a fenét, telehíresztelte a Gyepsort jó előre.) Majd aztán, amikor látta, hogy Julcsa mindig magán hordja a sálkendőt, még akkor is, amikor nincs hideg, és hogy lecsüngeti a hasára, akkor gondolta, hogy „na, megevett mán a fene, teli vagy mán". Majd amikor meg beteg lett, hányhatnék volt, meg a hasa fájt, mindjárt tudta, hogy nem a disznóhústól csömölt meg, hanem „kicsi bántja a nagyot" . . .

Így eltelt az idő tíz óra feléig. A gyerekek elaludtak, mink meg rá-ránéztünk Gabrira. Biztosan csillapodott a láza, mert elaludt, úgy alszik, mint a tej, csak néha-néha nyög fel . . .

Ekkor aztán Erzsók néni is hazament, mink meg lefeküdtünk.

Reggelre csakugyan jobban lett, egy kis teavizet főzött neki az anyja, ivott belőle, s még egy túrós bélest is megevett. Most már szóra tudtuk venni: a torkát fájlalta. Biztosan meghűlt a mezítlábaskodással, gondoltuk, na, ez nem olyan nagy baj, estére becsavarjuk a nyakát izzadt kapcával, az majd segít a torokfájáson.

Délután újra lázas lett, de most már nem voltunk úgy megijedve, mint tegnap. Mert hiszen, ha csak abból állna, hogy meghal közülük egy, de betegség meg temetkezés, az még nagyobb baj és többe kerül, mint az evés. De meg aztán, ha már megvannak szegények, hát hadd nőjenek fel, csak a betegség és a halál kerülje el őket. Ez a Gabri meg különben is mindig olyan volt, mint a vasék, nem ártott ennek semmi sem. Dehogyis adnám én ezt a rossz fiamat a halálnak. De még Sári se, az is csak akkor mondja, amikor haragszik rájuk, vagy nincsen kenyér . . .

Vasárnap reggel, még alig keltünk fel, nyílik a kisajtó, jön Jani fiam, a kondás. Egyezség szerint minden második vasárnap haza kellene neki jönni tisztálkodni, de hát ki látott már olyan egyezséget, amelyet pontosan megtartottak volna. Még ha a cseléd meg is tartja, mert annak muszáj, de a gazda elfelejtkezik arról, hogy mit ígért, amikor a cselédet felfogadta. Jani is már egy hónap óta nem volt itthon. A rend úgy volna, hogy egyik vasárnap a kocsis jön haza tisztálkodni, a másikon ő, de hát egyszer a gazdáék lakodalomba vagy disznótorba készülnek, másikszor keresztelőről jöttek haza, harmadszor a városba mennek, ilyenkor mindig Janinak kell kinn maradni, mert a kocsist nem merik visszafogni, az már legényember, aki kocsmába és bálba jár. A disznó nem maradhat az ólban, mert szétrágnák a falakat és összetépnék egymást is, a tanya se maradhat magában, így bizony az én Jani fiam ritkán kerül haza.

Mindig is úgy jön haza, mint a verdett sas, a ruha csüng róla. Ki lehetne állítani madárijesztőnek. Gombok nincsenek az ujjasán, kötéldarabbal fogja magán össze, a nadrágjából meg nemcsak a gatyája látszik ki, hanem a lába is. A haja hosszú és bon-

cos, a nyakán fel van göndörödve. Amellett a nyaka retkes is, és a füle belül fekete a piszoktól. Meg is kérdem tőle, csak úgy szelíden, hogy: – Fiam, nincsen a ti tanyátokon víz? Úgy látom, nem szoktál mosdani.

Kicsit elrestelli magát, és azzal védekezik, hogy nincs szappan, a víz meg rossz, nem viszi le a piszkot. Meg aztán nincs ideje hajnalban, mert mindig kiabál a gazda, hogy eressze már kifelé a disznókat.

Nem faggatom tovább, tudom magamról, én se mosdottam hétszámra, mert hajnalban, ahogy a gazda vagy a nagykocsis kiugratott a vacokból, azonnal menni kellett a disznókhoz, mert ordítottak, a fröstököt künn a gyepen vagy a tarlón ettem meg, délre meg már elfelejtkeztem róla, hogy nem mosdottam reggel. Külön ettünk, hát a gazda nem törődött vele, hogy piszkos vagyok. Békét hagyok hát én is Janinak, majd tisztán tartja magát, ha a jányokhoz jár.

Most aztán Sári nekiülhet foltozni. Délre készen kell lenni, mert délutáni eresztésre ki kell menni Janinak a tanyára. Az pedig jó két óra járás. Káromkodik is Sári úgy, hogy nehéz a földnek hallgatni, mert az ujjas olyan, hogy száz macska sem fogna meg benne egy egeret, annyi a lyuk rajta. De még meg foltnak való sincs. Ezek a mai ruhák, a cájg meg a struksz úgy elmállanak, hogyha lelöki az ember, még foltnak se lesz jó. Még az én gyerekkoromban, ha megvettek édesanyámék egy berbentinöltözőt, kinőttem belőle, nem tudtam elnyűni. Ha itt-ott ki is szakadozott, drót vagy szeg beleakadt, de foltnak jó volt a legutolsó darabja is. A színét, igaz, elvesztette, feketéből sárga lett, de legalább sokáig tartott. Az volt igazi, szegényembernek való ruha.

Jani ezzel nem törődik, csak azt mondja, hogy „jól varrja meg, édesanyám, mert én vagyok a legrongyosabb az egész Hétnyárfás dűlőbe".

Hozott öt pengőt is, de azzal a szigorú paranccsal, hogy abból fehérruhát vegyünk neki. Azt mondta Rózsika néni, a gazdasszony, hogy ő nem nézi el, hogy kinn van a ruhából mindene. Már a gazdáéból adott neki egypár ócskát, mert amit az anyja küldött, egy hét alatt lement róla.

Küldött még egy kiló szappant is. Ez is van a bérében. Négy mázsa búza, egy szekér szalma, egy pár csizma, három kiló szappan, meg egy nyári malac a bére. Pénz csak húsz pengő. Egy mázsa búzát már kikértünk februárban, mert akkor se volt kenyerünk, mint ahogy most sincs, de akkor azt mondta Szekeres gazda, hogy ne is kérjünk újig, mert neki sincs, de meg aztán csak úr után szokták kiadni a cselédek bérét. Azután azt is nagyon hangoztatta, hogy a béréből a gyereknek ruhát kell venni, mert ő nem tűri, hogy a szülei megegyék a bérét, a gyerek meg ruha nélkül maradjon. Na, nem jószívűségből mondta ezt Szekeres, hanem azért, mert ha a kondásnak nincs ruhája, akkor nem tud helytállni, ha rossz az idő, mindik ólban tartja a disznót. Nem lehet kiállítani esőbe, hóba, sárba, fagyba, pedig hát „kutyának, szógának künn a helye", ez a törvény a tanyákon.

Sári azon veszekszik, hogy most mégiscsak kérni kell a Jani gazdájától egy mázsa búzát. Muszáj neki egy nyári ujjast meg nadrágot venni, mert ez már nem bírja tovább.

De Jani azt mondja, ő restell kérni, vele szóba se áll a gazda. Kérjünk mink. Megmondta a múltkor, hogy ne is kérjünk, mit szól most, ha megint nyügösködünk rajta. A héten hazajönnek a vásárba, beszéljünk vele – mondja.

– Na jó, majd kérek én tőle, a fene egye meg azt a Szekerest, ha mán tik ilyen gyávák vagytok, de ha nem ád, tudom, istenem, úgy összeszidom a piacon, ahun a legtöbben hallják, hogy nem köszöni meg. Leég a képéről a bőr, ha aztán én kinyitom a számat... Nem magamnak kérem én, hanem a gyereknek ruhára. De meg mit akar, nem vagyunk előre a bérrel... Eltelt három hónap, még mit adott ki? Egy mázsa búzát, meg tíz pengőt. Benn van a szalma meg a csizma meg a malac, meg benn marad fele búza, hát mit akar?...

De Jani ezzel már nem törődött, hanem úgy felöltözötten kiment az udvarra a többi gyerek közé. Ahogy híre ment az utcában, hogy hazajött, mingyárt jöttek a cimborák. Szabó Gabri, Varga Sandri, Kovács Miska a hátulsó szomszédból. (A gyerekek nincsenek haragban.) Kérdezik tőle, milyen a helye, milyen a gazda meg a gazdasszony meg a nagykocsis. Van-e jó koszt, és megverte-e már a gazda.

Azután sorra kipróbálják az ostorát. Kettő van neki, egy rossz „kapdel", azt kinn hagyta a tanyán, de a karikást mindig elhozza, mert a Szekeres gazda gyerekei összesároznák és elcsergetnék előle a csapót. Sorba csergetnek vele, megnézik: jól vág-e, durran-e, hasít-e, ahova odahúznak vele, s hogy milyen csapó van előtte, lósörény, tehénfarok avagy csak boltbeli raffia. Olyan csergetéssel vannak, majd belereped az ember füle.

Azután elmeséli nekik – én a gádorban hallgattam, a csizmámról dörzsölgettem a sárt –, hogy milyen hamis kanjuk van. Betyárnak hívják, s már annyira elkapatta, hogyha a gazda fia, Janika odajön a nyájhoz, ő csak annyit mond: – trokk neki, Betyár, trokk, trokk! – és már elkezd dagasztani, gyúrni a két első lábával, az agyarát feni, a szája jár és habzik, és ha Janika el nem szaladna, hát felborítaná. De még a gazdának is nekifordul, ha háborgatják. Egyszer ketten is alig bírtak vele, mert nem volt rühetője, és egy süldő kocát el akartak választani tőle, nehogy nagyon összetörje, s a kis süldő kant akarták hozzáadni. De nem engedte ám, hanem nekik fordult. Bottal és kétrét fogott karikás ostorral rakták meg. Ő azonban elbánik vele, ha nem látja a gazda. Hátul a zacskójára húz, és akkor enged ész nélkül.

De még a kocák is milyen hamisak – meséli nekik. Ha valamelyik malac elvisítja magát, összeszalad az egész, és széjjeltépnék a kutyát vagy az embert is, ha el nem engedi a malacot.

Azután azzal dicsekszik, hogy ő már megtanulta az igazi kunkötést, ami nagy dolog, mert Szabó Gabrit azért zavarta el egy gazda, mert rosszul kötötte meg a bornyút, nyakára szorult a kötél, és majd megfulladt, még a kötelet is el kellett vágni, csak úgy tudták kiszabadítani.

Így elmeséli a kondásélet dolgait, eljátszogatik délfeléig velük. Hiába, Jani már cselédember, ők meg csak utcagyerekek, akikkel az ismétlőben úgy bánik a tanító, hiába rugdalóznak, mint a kis elemistákkal.

Jó naposra fordult az idő, siettem hát fel a piacra, hátha akadna valami munka. Szabó komám már várt is a nagy utca sarkán.

– Gyere csak – mondja –, egy jó munka kínálkozik... vályogvetés... hatezer darab... ha ezt megcsípjük, az istené vagyunk csizmástul, eltart, amíg virágzik a szikfű.

Amíg aztán ott bujkálunk a sok ember közt, elmeséli, hogy miről van szó. A puci szájú Baranyinak, akinél legénykorában két ízben is kocsiskodott, most az olvadáskor megrogyott az istállója. Cölöpökkel meg deszkákkal támasztották ki és alá. Sürgősen kell neki hatezer vályog. Ezt nem szalasztjuk el, ha csak meg tudunk egyezni az öreggel. Kettőnknek három mázsa búza, meg egypár kiló szalonna, kihúznánk vele szikfűszedésig, de tán még kaszálásig is.

Igaz, hogy hűvös az idő, rongy hónap ez az április, mindig esik az eső, ha meg nem, akkor fú a szél, de már mindegy, vetettünk mink már vályogot József-napkor is, mégse lett semmi bajunk. Csak most volnánk olyan egészségben. Volt úgy, hogy a veder fenekével kellett reggelenként letörni a jeget, és a sár teteje megdermedt, mégse engedtünk az időnek. Nemsokára megleltük Baranyit. Nagy, nyurga, száraz ember ez, olyan sovány, mint aki hideg vízből se kap eleget. Azt beszélik róla, hogy olyan zsugori, hogy fiatalabb korában a kötőjébe kötötte a pattogatott tengerit, és úgy kapált, hogy még enni se állt meg, hanem csak munka közben dörmölte a tengerit. De harmadosnak se adott volna tengeriföldet soha. Ekekapát is akkor vett, amikor már minden gazdának volt, akkor is ócskát, amit más már ellökött.

Csúnya, ráncos képe van az öregnek, úgy néz ki, mint akinek a kása is elhűl a szájában. A szája mellett nagy zsugori ráncok húzódnak, igazán, még a képéből se néz ki jó. Nem tudom, Szabó koma hogy jött ki vele legénykorában. Mesélik, hogy ez meg szokta melegíteni a lebbencset, ha megmarad, és odaadja a következő étel sorjára. Márpedig Szabó komának világéletébe mindig a hasa volt az istene...

Bajusza nincs Baranyinak, néhány szál borzas szőr van az orra alatt, azért csúfolják puci szájúnak. De vagy nyolcvan köblös földje van és annyi jószága, búzája, tengerije évről évre, hogy a zsuzsok eszi meg. Le is nézik a többi gazdák, amiért olyan zsugori, de ő nem törődik vele. Félrehúzódik tőlük, és

úgy öltözködik, mint valami szegény ember. Valósággal úgy néz ki a komoly képével és a puci szájával, mint egy drótostót, csak kerek kalap kellene a fejébe, nem pedig az avult csajla.

Igaz, hogy legalább nem büszke. Kezet fogott velem is, amikor megtaláltuk.

– Na, Gábor – mondja csendesen, mert a beszéde is olyan halk sopánkodós –, hát hogy leszünk avval a vályoggal? ... Mán Kis István is kérdezte, hogy van-e rá ember ...

– Hát, Ferenc bátyám (nem szereti, ha gazduramozzák), úgy vetjük, ahogy szokták. Kútból hatvan kila búza, erre még egy kila szalonna, fél liter pálinka, ha meg gödörbül, akkor ötven kila búza meg a szalonna, pálinka.

– Ez, Gábor, nagyon sok – motyogja az öreg. – Hun hallottál már ilyet? Hatvan kila búza, szalonna meg pálinka ... Az meg már nem is szokás – teszi hozzá hirtelen.

– De, Ferenc bátyám, mink sem bánnánk, ha legalább jobb idő volna, meg ha a mi padlásunkon is vóna ódalszalonna. Az a kis pálinka meg kell, hogy melegítse egy kicsit az embert ... Hideg még a sár ...

– Nem úgy lesz az, Gábor. Negyven kilót adok ezritől, egy hét alatt kihányjátok, százhúsz kiló búzát kerestek egyik-egyik, hát mit akartok, Sóvárynál egyhúsz a napszám ... Nem kell kutat se ásni, itt vetítek a gödrök közt, helybe van a víz is ...

Mit csináljunk, félrehúzódtunk egy kicsit, mintha tanakodnánk. El nem ereszthetjük, hisz ilyen munka ezeregybe ha akad ilyen kora tavasszal. De negyven kilóért mégse lehet. Kinevetnek, meg legyaláznak bennünket, ha megtudják a többiek.

Újra visszafordultunk.

– Hát tudja mit, Ferenc bátyám, se a magáé, se a miénk, ötven kila lesz az meg a szalonna. Meg legalább az egészhez ád egy liter pálinkát. Most már nem szólhat semmit, mink is engedtünk, maga is ígérjen ...

– Nem lehet, hé, nem lehet ... drága a szalonna ... van ember ezrivel ... Kis István is kiveti, jó munkájú ember, ismerem, már vetett nekem vályogot ... de kiveti más is, ha füttyentek egyet, száz is akad rá ... Tudod, te Gábor, milyen világ van most ...

– Az a baj, hogy tudom, bár ne tudnám. De már csak nézze azt, Ferenc bátyám, hogy milyen rossz idő van még, meg nézze azt, hogy mink nem kotlunk mellette hétszámra, mint a cigányok. Azt meg, hogy én milyen vályogot csinálok, hogyha a padlásról esik le, akkor se törik el, maga nagyon jól tudja... Nem először vetek magának vályogot...

– Tudom, Gábor, tudom, azért szóltam neked először. De lásd, Kis István kiveti negyvenért, hát miért fizessek neked többet. Kinevet a világ.

– Hát ha Kis István kiveti negyvenért, akkor vesse – mondja a koma, és otthagytuk az öreget. Hiszen nem keressük meg mellette, amit megeszünk. Vályogot vetni nem lehet víziciberén...

– Nem bánom, Gábor, nem adhatok többet. Sok az adó, mindig jár a végrehajtó. Tegnap is kimentek a tanyára, mert itthon már minden le van foglalva.

(Ez igaz, de nem azért, mert nem tud az öreg fizetni, hanem, mert nem akar. Arra számít, hogy hátha megbukik a kormány vagy valami változás lesz, és elfeledkeznek róla. Mindig csak akkor fizet, amikor már nagyon muszáj.)

– Na Isten áldja meg akkor, Ferenc bátyám – mondtuk, és elmentünk tőle be a sokaság közé.

De nem mentünk messzire. Fél szemmel mindig vigyáztuk, hogy merre jár, kivel beszél. Láttuk, hogy Kis István odasompolyog, meg még egypáran, de inkább csak hallgatóznak. Rossz híre van az öregnek, aztán meg látták, hogy egyezségben vagyunk vele, hát mégiscsak szégyellték így a piacon elcsapni a kezünkről a munkát. Rongy ember, aki az ilyet teszi.

Kis idő múlva arrafelé mentünk el, hogy hátha utánunk szól. Utánunk is szólt. Gábor visszament hozzá. Én csak hallgattam. Nem szólok bele, mert még megharagszik. Gábor ismeri a nyelvit. Pár szót szóltak csak, és a koma jött. Akkor utána szólt:

– Na, nem bánom, megadom a negyvenötöt, de most mán szavatok se lehet...

– Még a szalonnát, Ferenc bátyám, hisz tudja maga, hogy mink nem öltünk, ciberén meg nem lehet vályogot vetni ..

Addig-addig, hogy még elengedtünk ezrenként egy fél kiló szalonnát is, pedig így a családnak nem jut belőle egy pergelet

se, de hát mit tegyünk. Nem ad többet az öreg, és hát kap rá embert.

Adott az öreg egy pengő felpénzt is. Ő még régimódi ember, előleget ád, na, de ettől nem megyünk a falnak. Mindegy, holnap kiviteti a töreket, én meg bevégzem az úton a munkát, Gábor koma addig megcsinálja az ágyást, és kedden reggel nekimegyünk.

Kicsit könnyebben ballagtunk hazafelé a komával. Mégis megint akadt az utolsó pillanatban valami, addig majd csak fordul az idő. Csak legalább a szíkfűnek is ára lenne, abból is keresnénk valamit...

Vasárnap megint korán felmentem a piacra, hátha mégis akadna valami. A múlt héten vályogvetést vállaltunk, de sok eső volt közben, és mikorra elvégeztük, meg is ettük mellette a búzát, amit kerestünk. Most meg már ides is itthon, kosztsort jár a gyerekeinél, neki is kell valamit adni. Mihály bátyámék ugyan küldtek neki egy cipót meg egy csupor zsírt. Julcsáék egy zacskó lisztet meg egy kosár apró kolompért, még Lajos is megemberelte magát, pedig haragszik idesre, amiért semmibe se nézi az ő úri feleségét. Egy kiló cukrot, teát, citromot meg öt pengőt küldött neki aprócseprőre a Laji gyerekkel. Én meg majd tűzrevalót adok, ámbár nekem sincs, de azon nem akadunk fel. Majd szerez Sári, csak legyen mit főzni.

Panaszos dolog ez az adakozás, mind azt fújja, hogy idesnek szívesen adnának, de attól félnek, hogy az én gyerekeim eszik meg. Kinézik a nagyanyjuk szájából, az meg odaadja nekik. Nem is adnának, de muszáj, mert koldulni nem engedhetjük. Szégyen is volna, de meg nem is szabad. Felhívhatnának bennünket a községházára, hogy kötelesek vagyunk eltartani a szüleinket. Vannak olyanok, akik még így se vállalják, de az ilyenekre ráhúzza az elöljáróság a vizeslepedőt. Segélyt adnak az öregnek, de azt a gyerekeknek kell megfizetni. Ha másképpen nem, rátábláztatják a házukra. Ég is hát a kapcám, hogy csak akadna valami munka, mert ha a Sári keresetéből kell idesnek enni

adni, az nemcsak idesnek lesz panaszos, hanem nekem is. Mindig azt hányja, hogy az ő szüleit nem kosztoltuk egy napig se. Azok meghaltak idejében a maguk kenyerén. Hát ki tehet róla, nem dughatjuk idest a földbe?

Szerencsém lett a korai felmenéssel. Mészáros Lacival találkoztam a piacra menőben. Ő Mauthnerhez jár állandóan napszámra, most már második hónapja. Vetőgép mellett van, de most a hétre itthon kell neki maradni, mert kapott a temetőben száz öl krumpliföldet, azt is fel kell ásnia, meg még a kertjét is, úgyhogy a héten nem megyen ki. A sógorát ígérte maga helyett, de az se mehet, mert vályogvetést vállalt, ha akarok – mondja –, kimehetek. A múlt hétről egyhússzal fizettek, hogy most mennyi lesz, nem tudja, de ezt biztosan megadják.

Harsányi, a kocsisgazda, azt mondta, rendes embert küldjön maga helyett, ne olyant, aki kilopja a vetőgépből a magot. A tolvajokat be se eresztik többet a tanyába.

Igen, bizony most már erre is ügyelnek. Ezelőtt az ember kevés napszámért is szívesen ment a vetőgéphez őszi, tavaszi alkalommal, mert egy kis mag mindig került ilyenkor a tarisznyába. Aki nem restellt hazakocogni, hétköznap is vihetett, de ha nem is, szombaton biztosan nem üres tarisznyával gyalogolt haza. Aztán meg úgyis lehetett bánni, hogy ha odakinn a cselédek közt volt valami jó embere, átadta annak és vagy kifizették az árát, vagy hazakerült alkalomadtán.

Horváth Bajszi, aki Mészáros Laci előtt járt ide, még a drága lucernamagból is lopott, de herét, repcét, kölest, borsót, mákot, megdézsmált ő mindent. Volt olyan hét, hogy kétszerannyit keresett, mint a napszámmal. Tavaly aztán az öreg Rothmann elment, és új intéző jött, valami akadémiás. Ez mindig korbácscsal jár, és mindenkinek vigyázzba kell előtte állni. Valaki aztán befútta neki, hogy Horváthék lopkodják a vetőmagot. Az öreg Rothmann is tudta ezt, mert annak is befútták, de az csak annyit mondott a kocsisgazdának: – Lajos, vigyázzanak erre a Horváthra, nagy tolvaj ez, ki ne lopja a földből a magot. Este ürítsék ki a gépeket. – Ez meg azonnal csendőrkézre adta őket. Hétszámra húzgálták a csendőrök Horváthot ki a tanyára, meg vissza a faluba, és elvállaltatták vele még azokat a lopásokat is, amikről

sohase hallott. Pedig hát nem lopták ki a földből a magot, sohase maradt ezért ritka a Mauthner vetése. De mindegy, most már ilyen világ van. Azóta aztán új emberek járnak a Mauthner-tanyára. Mészáros Laciért is a násza, a béresgazda meg a veje, a minedeskocsis áll jót.

Megértettem a Laci magyarázatát, és kaptam az alkalmon. – Legyél csak nyugodtan – mondom –, nem vallasz velem szégyent. Nem vagyok már gyerek, tudom, mi a rend és a becsület.

Délután, még jó korán összerakta Sári a tarisznyát. Hogy honnan szedte, magam se tudom, de azért volt minden. Tészta, krumpli, só, paprika, még szalonna is egy fél kilónyi. Igaz, egy kiló járna egy hétre egy napszámosembernek, de úgy látszik, ebbe már bele kell nyugodni, mint a rossz időjárásba. Majd csak három tepertővel főzünk, a pirítóst meg féloldaláról kenjük, akkor is fokhagymával, hogy jó szaga legyen.

Még jól fenn volt a nap, hátamra vettem a tarisznyát, és elindultam kifelé. Jó két órajárás a Mauthner-tanya, este lesz, amire kiérek. Szekér nincs ilyenkor, nem küldenek ennek a néhány napszámosnak. Igaz, a mindenes volt benn délelőtt, de az kiment már. De még ha nem ment volna is, az csak azt veheti fel a kocsira, akinek az intéző megengedi.

Mifelőlünk a Gyepsorról nem nagyon járnak Mauthnerhoz. A szőlőaljasiak szoktak itt aratni is, napszámolni is. Én is arra kerültem hát a Szőlőalja felé, hogy hátha akadna cimbora. Beszóltam elébb Makai Miskának, aki szintén a vetőgéphez jár, de ő azt mondta, nem jön, csak hajnalban. Úgy se alszik többet, mint itthon, mert a lóistállóba kell hálni. Hanem elküldött Kovács Gáborhoz, az biztosan kijön, mert sokallja a hajnali gyaloglás után, hogy egész nap törje a rögöt.

Csakugyan éppen készülődött Kovács. – Na, menjünk együtt, legalább nem megyek gyalog. Jobban telik az idő, és jobban fogy az út, ha cimbora is van hozzá.

Útközben Kovács elmesélte, hogy fogták meg Horváthékat, mit csináltak velük, amíg kivallották, hogy lopogatták a magot. Azután meg rátért arra, hogy milyen ember az új intéző, hogy

megfincoltatja a cselédeket, de még Harsányi Lajost, a büszke kocsisgazdát is. Azóta mindig kicsi a csizmája Harsányinak, mindig szorul, mindig kevesli a munkát. Annyira fél, hogy még a magot is a vetőgépesekkel szedeti zsákba, pedig azelőtt mindig a kulcsár szedette fel a magtári napszámosokkal. Most minden este, amikor a kocsisok kifognak, menni kell nekik a magtárba zsákba szedni a holnapra való magot, hogy hajnalban csak felhányják a szekérre, aztán se ló, se ostor, csak hajts. Sose tud emiatt az ember este főzni, mert mire a magtárból megszabadul, setét van, és olyankor már nincs kedve rőstölni. Tele megy az étel pernyével meg lepkével, hangyával, meg mindenféle ganéjbogárral, mert ott kell főzni az istálló végénél. Ott közel a kút is, a trágyadomb is, másutt nem is szabad tüzelni.

Ezelőtt, az öreg Rothmann idejében néha félfröstökre ért ki az iga, most meg már, ha a hatodik dűlőbe megyünk is, kinn kell lenni napfeljöttre. Este meg sose szabad kifogni naplemente előtt. Ha az ember benne van egy igazi harminckét láncos dűlőbe, mire visszafordul, setét lesz, amire meg a tanyába ér, elül még a leghuncutabbik veréb is. Megesett már, hogy naplementtel hirtelen beborult, besetétedett, úgyhogy visszafelé már alig látták a keréknyomot, úgy vezették a kormányt, csak találomra. Pedig, ha majd csíkos lesz a vetés, lesz szorulás Harsányinak, de még a kocsisoknak meg a napszámosoknak is. Még nem kél az árpa, de a jövő héten már megmutatja, hogy hol hibáztak a vetéssel. Ha baj lesz, az intéző úgy összeszidja a kocsisgazdát, hogy lehull róla az oldalzsebes nagykabát.

Olyan ez az intéző, mint egy vadember. Mindig ideges, a szeme kapkod, a kezében meg mindig repked a korbács. Az öreg Rothmann-nal csak megvolt az ember. Káromkodni az is jól tudott, de senki se vette komolyan. Annak legalább vissza lehetett káromkodni, evvel is könnyített az ember magán. De ez képes volna az embernek nekimenni a korbáccsal, ha visszabeszélne. Nagy, szőke, komoly képű, vizes szemű ember, ha nőcseléd volnék, hozzá nem adnám magamat két kisnyúlért sem – mondja mosolyogva az öreg Kovács. Pedig azért furcsa mutatós felesége van. Magas és szőke az is, jó erős asszony, elbírna vagy hat gyereket, de nincsen neki még egy se . . .

Azután meg csak ez előtt merje valaki a jószágot vagy szerszámot szidni! Csak ez előtt merje valaki azt mondani, hogy az isten azt a büdös gazdádat, mint az öreg Rothmann előtt! Rögtön kizavarná a tanyából. Az öreg Rothmann meg oda se nézett neki, csak haladjon a munka. Tudom, amikor elakadt valahol egy iga, még ő is odaállt a görbe bottal ütni a jószágot, és ő is szidta a gazdáját, csakúgy, mint a parasztember.

Csendes, jóravaló ember ez a Kovács. Világéletében mindig itt élt az uradalomban. A legtöbbet itt Mauthneréknál dolgozott. Meg is becsülik, mindig van neki munka, ha csak egy ember kell. Lakott ő már itt mint éves cseléd is, de a felesége nem szerette a tanyai életet, ott nőtt fel a Szőlőalján, hát nem ízlett neki a víz a Mauthner-tanyán.

Meg is hajlott, el is nyűtt itt ez a Kovács. Még énnálam is jobban meg van törődve, pedig engem se kerülgetett az élet. Mindig a baj közepében jártam.

Mire kiértünk, setét este lett, de a beszélgetéssel jól eltelt az idő, észre se vettük, pedig sokszor meg kellett fordítani a vállunkon a tarisznyát.

Egyenesen a lóistállóba mentünk. Ott lesz a szállás, ott volt a Mészáros Laci helye is a szénatartóban. Az ő helye lesz az enyém a héten, ez a rend. Van itt ugyan munkásház, egy üres cselédlakás, a Hosszúhaj alatt, de azt mondja Gábor bácsi, annyi benne a bolha, hogy nem lehet kiirtani. Ősz felé mindig tele van munkásokkal, mindenféle idegen répaásókkal, azok telehordják szalmával, s abban, amikor jól összetörődik apróra, mint a malacok alatt, annyira elszaporodik a bolha, hogy amikor elmennek és üresen marad a lakás, ha mezítláb belép az ember, úgy ellepik a lábát, mintha hangyabolyba lépett volna.

Majd aztán késő tavasszal, amikor megint megjön a cukorrépa munkára a sok asszony, jány és gyerek, akkor kitakarítják, felöntözik, kimeszelik, ami bolha megmarad, azt meg felszedik. A sok ember közt kevesebb jut egyre. Meg aztán ha egyszer

jóllaknak a bolhák, majd jobban ki lehet velük jönni. Csak akkor vickándoznak nagyon, ha esőt vagy hideget éreznek.

Ilyen kora tavasszal, az a néhány napszámos felé se megy a munkásháznak, hanem elhúzódik, ki hova tud. Lóistállóba, ökörólba, sőrésekhez, borjúhodályba, csak éppen a tehenészekhez nem szabad menni, nehogy éjszaka megfejjék a teheneket. Oda még a cselédeknek se szabad bemenni a fejősökön kívül.

Így felvilágosított engem Kovács Gábor minden tudnivalóról, nehogy tájékozatlanságból hibát kövessek el, és piszkot kapjak, vagy kinevessenek a tanyaiak, mint valami bamba napszámost.

Bementünk a lóistállóba, köszöntünk a kocsisoknak, leraktuk a colkát a szénatartó szélére, megtörölgettük a homlokunkat, mert megizzadtunk a tarisznya alatt, azután meg leültünk és falatozni kezdtünk. A kocsisok meg itattak, azután telerakták a rácsot szénával, és bementek aludni. Nem maradt kinn csak a hetes, akinek kint kell hálni, a lovakra vigyázni.

Mink is felakasztottuk a tarisznyát az ágasra, jó magasra, hogy a csikók el ne érjék, meg hogy a patkányok hozzá ne férjenek, mert az aztán annyi van itt, mint a nyüh. Úgy szaladgálnak a placcon meg a zabosláda körül, mint a csirke. Nem is félnek az embertől. Meséli az öreg Kovács, hogy próbáltak már ezekkel mindent. A patkányfogó kutyák nem bírnak velük, a mérget nem eszik meg. Híttak már ide patkányos embert is, olyat, aki elhíja magával vagy elküldi a patkányokat. Ő elment, elvitte a fizetést, egy darabig a patkányok is kevesebben voltak, de azután megint elszaporodtak. Így van ez minden tanyában.

Leheveredtünk hát mink is a szénatartóba. Egy darabig ingereltek a patkányok, keresztül-kasul szaladgáltak rajtam, de azután én is csak elaludtam. Nem most próbálom először a patkányokkal való cimboráskodást. Kovács meg, ahogy letette a fejét, egy nagyot horkantott, s már aludt is. Jó természetű ember, igazi szegény embernek való, ki tudja használni az időt.

De csak hajnali két óráig aludhattunk. Akkor dudált a tanyá-

ban az elsőbéres, kijöttek a kocsisok, enni adtak a lovaknak, és nekünk ki kellett bújni a szénatartóból. Nem volt semmi dolgunk, de ebben a zajban már nem lehet aludni. Meg aztán a kocsisok is, nagyon hangosan kiabálnak ilyenkor hajnalonként. Ganéznak, vakarnak, a lovak rágnak és csörtetnek, ők meg átkiabálnak egymáshoz, hogy ki mit álmodott, ki kinek a feleségével volt álmában. Így hajtják ki a szemükből az álmot. Minél hangosabban és tréfásabban beszél az ember, annál jobban mutatja, hogy ő nem álmos, kialudta magát, pedig hát csak úgy van vele, mint gyerek a setéttel: fütyül, hogy azt higgyék, ő nem fél, mert hogy csakugyan fél.

Mink nem veszünk részt ebben. Én még idegen is vagyok, Kovács meg, úgy látszik, már túl van az ilyen tréfákon. Leülünk a szénatartó szélére, és pipázgatva várjuk a reggelt, ami jó messze van, mert még nem is pirkad. Na, unalmas dolog volna itt három-négy órán át tétlenül ülni, igen eszébe jutna az embernek még az anyja kínja is csakugyan, ha a kocsisok nem tréfálkoznának. Azután meg az első kocsis lovai itt vannak a cerkó mellett, van köztük egy nagy cábár nyerges, az bele-beledurrant a hallgatásba. Tóth István, az első kocsis ezért aztán tréfásan mocskolja. – Nahát, te Gyurka, te vén büdös – mondja neki –, hát nem szégyelled magad ezek előtt az emberek előtt? Még az öreg Kovács az hagyján, az tudja, milyen piszkos vagy, de Dankó bátyám még nem ismer... Úgy ágyúzol, mint egy negyvenkettes... nahát, Gyurka, Gyurka!...

Nagyon szereti ez az István a lovait, ha a sajátja volna, se szerethetné jobban. Mindig is tömi őket, s ha csak tud valamit szerezni, odaadja nekik. Még a szénának, lucernának is a javát válogatja, a penészest és az avast visszalöki, nehogy keheljenek tőle. Morognak is érte a többi kocsisok, dehát ő az első kocsis, teheti.

Mindig is motyorékol hozzájuk etetés és vakarás közben. Úgy elbeszélget velük, mint más ember a gyerekeivel. Mondják, hogy a feleségéhez százegybe sincs egy szép szava, még a gyerekeihez is mord, minden öröme a lovaiban van.

Szereti is a kocsisgazda meg az intéző. Azért tették első kocsisnak is. Az ő kezén ugyan nemigen akad el az iga. Amikor

nagy terhet huzat vagy valami kátyúhoz ér a szekér, kiereszti a suhogót, egyet kiált: Gyurka – Laci! – Linda – Vilma! – és úgy húz a négy dög, hogy tán a templomot is elmozdítanák a helyéből. Nem is engedi a lovait másnak még használatra sem. Egyszer a mindenes lova sánta lett, és az ő Vilmáját akarták odaadni, mert az szokott egyesbe is járni, és nem adta. Szembeszállott a kocsisgazdával, de még az intézőnek is megmondta, hogy ő nem azért tanította be az első fogatot, hogy szétrángassák. Neki öt igát kell vezetni, jó lovakra van szüksége.

Közben, míg elmesélgeti Kovács az első kocsis dolgát, bejön Harsányi, a kocsisgazda. Derék, erős ember még mindig, pedig felüljár az ötvenen. Na, de világ életében ő se nagyon szaggatta az istrángot, mióta katonáéktól hazajött, mindig kocsisgazda itt Mauthnernál. A bajusza már őszül, de még mindig kiköti, mint huszárőrmester korában. A hangja is olyan még ma is, mint egy zupásé. Ha kinyitja a torkát, tán még a füstös pókhálók is rezegnek odafenn a padlásgerendák alatt.

Most jön a zabolásra. Azt ő méri ki mindig. Ilyenkor vagy tréfával vagy káromkodással kezdi a jó reggelt. Ha káromkodással kezdi, akkor a kocsisok egymásra kacsintanak: na, megint bal lábbal kelt fel az öreg, tán kilökték valahonnan, vagy lerúgta Kelemen Eszti – a felesége – az ágyról. Mert nagy betyárnak mondják még ma is a tanyai asszonyok közt. Nemhiába; egyéb dolga sincs.

Most tréfával jött. – Te, Jóska – állott neki mindjárt a középső ajtó mellett a legfiatalabb kocsisnak, aki pár hónapja nősült –, a Holló fara még csupa ganéj, te meg mán megint a jászolfán alszol? Te is szívesebben vakargatnád most is az Erzsi hátát, mint a Holló farát... Öcsém, a jó cselédember este végzi el a dolgát az asszonynál, éjszaka nyugodtan alszik, hajnalban frissen kél, és úgy mozog, mint a szűcstű... De te? – és egy vastag tréfát eresztett meg, jó hangosan, hogy a többiek is hallják.

– Ejnye, gazduram, de elcsúszott a szája – hízeleg neki Varga Miska, a második kocsis –, mégpedig nemigen ette meg a zsíros pirítóst...

Nagy hízelgő ez a Miska. Amúgy pedig rongyember, be-befog a kocsmába is, a lóval meg rosszul bánik. Nem is lesz belőle első kocsis soha, pedig az szeretne lenni.

Ilyenkor különben a többiek is szívesen beszélnek a gazdához. Jókedve van, ki kell használni, tódítani kell.

Jóska persze nem aludt, hanem a jászolprémen piszmogott a vakaróval, biztosan a ganéjt takarította belőle. Különben is már sor-port vert a lovain. Ilyenkor itatásig le-leszoktak a kocsisok ülni vagy a jászolfára vagy a zabosládára, vagy a hetes vackára, ki hova, s a fiatalabbak néha el is szunyókálnak, ha hagyják őket a többiek. Most aztán, hogy látta a jó hangulatot, ő is visszabeszélt: – Könnyű a szegény embert kimacskázni annak, aki fél fröstökig alszik... meg annak, aki napközbe is húz egyet-egyet a dűlő végén, úgy egy jó pár óráig... nekünk meg azt mondja: szóljatok, hé, ha jön az intéző úr...

Ilyenkor el is lehet Harsányival tréfálni. Annál is inkább, mert nem igaz, hogy a dűlő végén aludni szokott. Még az öreg Rothmann idejében megesett, hogy azt mondta a kocsisoknak: – Majd meglássátok, fiúk, eső lesz még ma, majd leragad a szemem – és nekinyúlt a dűlő végén szundítani egyet. De most már még rágyújtani sem mer leülni, mindig talpon van, mert sohase tudhatja, melyik fasor mellől bukkan elő az intéző. Meg aztán azt mondják, olyan távcsője van, hogy a kastély ablakából az egész határt belátja vele.

Ezután odajött Harsányi mihozzánk. – Na, Gábor – mondja Kovácsnak –, te csak minden vasárnap este otthagyod Erzsókot, nem félsz, hogy valaki bekap hozzá?

– Kiöregszünk már mink abból, gazduram – mondja csendesen Kovács –, a fiataloknak hagyjuk...

Azután énhozzám fordult: – Maga jött Laci helyett? Úgye dolgozott már minálunk?... Mintha ismerném ... Dankó? Ugye?

– János – mondom neki. – Ezelőtt sokszor dolgoztam itt...

Mire virradni kezdett, megjöttek Makai Miskáék a faluból. Mindjárt mentünk is a kocsisgazda után a magtár végéhez, a csengő alá elosztásra. A kocsisok meg elmentek fogni és takarmányt rakni.

Mire a magtárhoz értünk, megszólalt a csengő. A sok apróceprő tanyai napszámos már ott volt, és jött az intéző úr is. Köszöntünk neki jó hangosan, ő is szalutált a korbáccsal, azután elkezdte gyorsan az elosztást. Először nekünk intett, vetőgépesek, irány a magtár! – rakodni, azután a többieket dirigálta, gyorsan széjjel, faültetni, trágyát hordani, csutkatövet szedni, magtárba rostálni.

Öt nagy jányt küldött még mihozzánk is. Ezek jönnek a gép után, és ügyelnek rá, hogy fel ne akadjon a mag, be ne duguljon a cső. Mink kormányozunk, a kocsisok hajtanak: ez a rend.

Fröstök még nincs. Jövő héten lesz Szent György-napja, majd csak akkor kezdődik. Most még a hajnalon kellene enni, de túl korán van, nem esik jól, meg nem is birná ki az ember délig. Így csak menet közben, a szekéren vagy a szekér mellett kapkodunk pár falat kenyeret, szalonnát.

Az öreg Rothmann idejében ez is másképp volt. Fröstökidőt akkor se adtak, csak Szent György után, de az ember, amikor kiért a dűlő végére, meggyújtott melegedés ürügyével egy jó villa szalmát vagy egypár kéve csutkát, és falatozott mellette. Most ha kiérünk, neki kell állni egyenesen a munkának.

Felhánytuk gyorsan a zabot a szekerekre, aztán megindult az iga. Négy vetőgép, három borona, három henger. Elöl a kocsisgazda a Tóth István szekerén. A vetőgépek úgy zörögtek a görcsös dűlőúton, amelyen megszáradt a téli sár, majd bedugult az ember füle a zajtól. Utánunk meg vagy húsz ökörigа jött hatos fogattal szántani a tengeri alá.

A dologgal egész héten kevés bajom volt. Nem most próbálom először sem a szántáson való járást, sem a kevés alvást, sem a sovány lebbencset, sem a kenetlen pirítóst. Tóth István, igaz, sebesen hajtott, ugyan lépkednem kellett utána, hogy tartani tudjam a kormányt, de azért nem lehetett panasza Harsányinak,

nem csináltam csíkokat, mindig nyomon járattam a gépet. Nem is szólott semmit, inkább csak a jányokra kiabált, hagy vigyázzanak, be ne duguljon a cső, mert akkor... de hogy mit csinál velük, azt már nem írom ide.

Ha aztán valamelyiké bedugult, és nem vette idejében észre, azt úgy lekutyaistenezte, hogy csak úgy égett a képe. Azután meg visszahajtott, és bevettette újra, mert ha az intéző hibát lát majd a vetésben, mindnyájunkat kizavar a határból.

Az idővel sem volt eleinte baj. Tiszta, száraz idő volt, a nap sütött, ámbár még foga volt, de reggelenkint a pacsirták már úgy énekeltek, mint májusban, mink meg úgy vacogtunk, mint januárban, no de ez minden áprilisban így szokott lenni. Jó ruha kell hozzá, meg türelem.

De éppen ez nem volt nekem. Jó ruha. A csizmám avas és öreg, már a télen is sok tákolással húztam ki vele. Most az egész napi jövés-menés közben megizzadt benne a lábam, átnedvesedett a csizma feje, és olyan lett az az avas bőr, mint a vas. A nedvesség miatt meg felcsúszott, összegyűrődött a kapca, és kitörte a lábam több helyen is. Igaz, a kapca sem valami jó volt. Sári szakította vasárnap valami ócska szoknyából, tele volt varrással, folttal, ráncokkal és mindenféle görcsökkel, ezek rontották el a lábam. Nagy kínban voltam vele, de nem segíthettem rajta. Kapcát se tudtam volna honnan venni, hacsak az ingem szét nem tépem, meleg vízben kimosni, vagy legalább szekérkenőccsel bekenni sem mertem a sebeket. Restelltem is, hogy úgy jártam, mint egy tapasztalatlan gyerek, azután meg késő este sem idő, sem alkalom, sem világosság nem volt hozzá. Utóbb már le sem vetettem esténként a csizmát, gondoltam, kibírom szombat estig.

Én ki is bírtam volna, de a fél csizmám nem bírta ki. Csütörtök délelőtt elkezdett cseperegni az eső, de csak úgy, hogy azért vetni lehetett. Harsányi is szorította a munkát, mert az intéző azt mondta neki, holnap már másik táblában akarja látni a gépeket. Itt van Szent György napja, és még kinn a sok tengeri a földből.

Nem is fogtunk ki a gépből, pedig már ragadt a föld erősen. A mag még elfolyt, mert alul a föld száraz és poros volt, ezt a kicsi esőt fel se vette.

De annál inkább felvette az én csizmám. Olyan magas talpa meg sarka rakódott a nyers földből, hogy csak úgy billegtem rajta. Óvatosan bántam én vele, amikor letakarítottam. Akár a felhérchez rugdostam, akár a pikával döfködtem le a sarkáról a sárt, mindig úgy bántam vele, mint a hímes tojással. Mégis egyszer csak menet közben azon veszem észre, hogy két darabban mozog a csizmám, és hogy a sarkam alatt pár apró göröngyek is járnak. Leszakadt bizony az egyiknek a sarka.

Felkötöttem aztán a dűlő végén madzaggal, de azt hamar elrágta. Akkor dróttal kötöttem fel, de az meg a csizmát rágta el, mert az avas bőr most, hogy elázott, könnyedén megadta magát. Ha megszorítottam, a lábamat is kínozta, ha meg könnyedén kötöttem össze, mindig lenyüzsbölte a föld.

Szerencsére dél lett, az eső is jobban megeredt, abbahagytuk a vetést. Délután a magtárba mentünk, tengerit szállítottunk darálni a malomba.

Másnap, meg aztán szombaton a legtöbbször mezítláb mentem a gép mellett. A puha tengeriszántásban csak megjárt, de a görcsös nagyon macerálta a talpam, hiszen már az én lábam bőrét elgyengítette a múlt heti vályogvetés meg a sok izzadás a hét elején. Már mindegy, szombatig kihúzom, majd otthon megcsinálom még valahogy a csizmát, hogy vasárnapra legalább fel tudjak menni a piacra. Használatra meg csinálok ócska csizmaszárból egy szandált, majd csak melegszik már az idő.

Ehhez még csak az kellett, hogy a Bátori Jóska Juci lovának volt egy gyalázatosan elkapatott csikója, amelyik mindent megrágott és szétcibált, amihez hozzáfért. A tarisznyát az ólban jó magasra akasztottuk előle, de egyszer kinn a dűlőn a nagyujjasom a lőcsfűre löktem. Mire visszaérkeztünk a géppel, lerágta az egyik ujját, meg kiszedte a béléséből a sok csepűt. Annyi kóc volt a szekér körül, mint egy kötélverő műhelyben. Ezek a szabók annyi ilyen kócot raknak a szegény ember ujjasába, hogy ha már nem is melegít, de legalább izzaszt, mert nehéz cipelni. Most ahonnan kiszedte a csikó a bélést, úgy összeesett, mint egy mosogatórongy.

Meg is ostoroztam érte a csikót, de hát evvel az ujjas ujja nem ragadt vissza.

Na, Sári – gondoltam magamban szombat este, mikor kikap-

tam a hét pengő húsz fillért (megint egyhússzal fizettek, tán már nem is lesz több kaszálásig) –, ebből aztán rakhatsz tarisznyát a jövő hétre, meg aztán megfoltozhatod a nagyujjast, én meg megtalpaltathatom a csizmát... tán jobb lett volna, ha otthon tanyázok az ablak alatt...

De azért a következő héten megint csak kimentem, mert hát mit csináljon az ember? Majd csak eltelik ez az éhtavasz, és jön utána a szorgos-girhes nyár.

Szűk esztendő

Amíg napszámos voltam, mindig az a vágy fészkelődött bennem, hogy milyen jó volna néhány hold földet szerezni. Jártomban-keltemben, ha izzadva cipeltem a szerszámot és a tarisznyát valamelyik tanyába vagy határrészre, meg-megállott a szemem egy-egy darab jó fekvésű földön. Mindig csak jó fekvésű földön. Ha már kíván az ember, akkor jót és takarost kívánjon magának.

Ha itt kihasíthatnék magamnak tíz köblös földet, nem cserélnék senkivel a világon – gondoltam, és odább újra megállott a szemem egy másik darabon.

A föld, amit így kimértem, mindig hibátlan fekvésű, szikmentes fekete föld volt. Néha szántó, néha csak kövér telek, kaszáló vagy legelő, amit fel lehetne törni, és ontaná a búzát. Fél oldalán egy hajlás van, amelyben mindig zöld lenne a lucerna, kövér a tengeri, dús a répa és akkora tökök hengergőznének benne, mint egy-egy kis hordó.

A tanyát oda építeném a partoldalba, szembe a nappal. Ólak, górék, gyümölcsöskert, szőlő, veteményföld, dinnyeföld ölelnék körül, féloldalon gyepes kijáróval, lefele a hajlás felé.

Magas, sötét akácok rejtenék el a tanyát, kívülről csak a takaros facsoport látszana. Az akácok közt néhány jegenye lenne, amelyek kiemelkednének magasra, hogy messze-messze, akármerre járok, láthassam, hogy azok az én jegenyéim. Felismerném őket az állásukról, meg arról, hogy egymástól mibe különböznek.

Ez volt az álmom. Amit elmesélek, az meg lett a valóság.

Az már régi dolog, hogy a magamfajta ember csak úgy szerezhet földet, ha örököl vagy ha megkoplalja. Mink nem vártunk örökséget, minden közelebbi atyánkfia hóttkódus, tarisznyacipelő napszámos volt. Meg aztán mindegyiknek sok ija-fia volt. Nem maradt más hátra, mint megkoplalni.

Az ilyen földszerzés – ahogy a régi öregek mondják –, nem is lehetetlen. Beszélik, hogy a „szegény" Karácsonyi is úgy szerezte a vagyonát, hogy tavasszal pattogatott tengerin kapált, télen meg sült tökön meg főtt tengerin telelt. A gyerekeket hét-nyolc éves korukig egy szál kantusban járatta, és inkább nem íratta be az iskolába, csakhogy ne kelljen nekik csizmát, nadrágot venni. Posztókalapjuk meg sose volt a fiúknak, nyáron húszkrajcáros szalmakalapban jártak, a telet pedig az apjuk ócska sipkájában meg a nagybátyáik ellökött katonasapkáiban húzták át. Az egyiké piros volt, a másiké kék. A szalmakalapnak hamar elszakadt a széle, és kerek lityak lett belőle, a sipkáról lekopott a szőr, a katonasapkáról leverték a verekedésnél az ellenzőt, a többi gyerekek mindig csúfolták a rongyos Karácsonyi kölyköket. Mindegy: a fiúkból katona lett, az apjukból meg tanyás gazda.

Ezek a példák csak arra jók, hogy a téli estében a magunkfajta embereknek legyen miről beszélgetni. Nekem eszemágában sem volt, hogy ilyen kegyetlen fukarságra vetemedjek, de azt keményen elhatároztam, hogy én nem leszek sokáig senki kutyája-cselédje, se küldd ki-hídd be napszámosa, hanem mindenáron szabad ember leszek. Ha küszködök, magamnak küszködök. Csak egyszer vethessem meg a sarkam.

A készülődésről nem akarok sokat mesélni. Elég annyi, hogy nagyon soká tartott. Majdnem megöregedtem, a hajam őszülni kezdett, amire az első bérletet megszereztem. Sokszor úgy jártam, mint a mesebeli béka: már majdnem felmásztam a karóra, de mindig visszaestem. Ott kezdem hát, hogy volt már nekünk egy jó kis tehenünk. Úgy szerettük és neveltük magunk mellett, mint a gyereket, csakhogy sokkal több gonddal és nagyobb aggodalommal.

Kis koszos borjú volt, amikor megvettük. Egy jó kis hízót ad-

tunk érte. Úgy botlottunk bele a vásárba, hogy az asszony mindig nyűgösködött, nincs teje, nem bírja a gyerekeket szoptatni. Az egyik a mellén csüng, a másikat éppen hogy lábára eresztette, a harmadik is alig hagyta el a bölcsőt és az ujjai szopását, a negyedik már a hasban, annak is kellene a tej. Ő már nem bírja tovább, fáj a háta, köhög is néha, biztosan elkapja a tüdőbajt.

Próbálkoztam én elébb kecskével, mert azt kevés pénzért lehetett venni, s főleg nem sok takarmány kellett neki. Jó is volt az, amikor adott, csak kevés ideig adott.

Amikor megellett, ha a gidát meghagytuk, a gyerekeknek alig jutott tej. Mindig veszekedtek az elosztáson, mert alig tudták a kenyeret megáztatni egy kicsit a tejben. Azután meg hamar elapasztott, és őszre amikorra már nekünk nagyon kellett volna, mert nem volt egy csepp zsírozónk sem, a kecske is cserbenhagyott bennünket.

Nem ér ez semmit: tehén kell ide!

De hogyan és miből?

Lehetne menni a takarékhoz, de jó kezes kellene hozzá, mert a házunkat nyomja az adósság, amivel az édesapám halála után a testvérektől átvettük.

Kezes pedig nincs. Kimegy már a divatból. A tábláztatás a szokás. Legfeljebb kölcsönbe mennek el kezesnek ma már még a jó testvérek is. Az egyik elmegy a másiknak, a másik meg az egyiknek, ha a takarék belemegy.

De meg hát, aki jószágra vesz adósságot, az sült bolond. A borjú megdögölhetik, az adósság megmarad.

– Nincs más hátra, nem ölünk a télen, anyja – mondom az asszonynak –, és veszünk belőle egy borjút. Majd belenő, ha szerencse lesz hozzá. Ezt az egy telet kihúzzuk, ha sült kolompiron is, tavasszal meg nyílik az idő, lesz munka, és veszünk szalonnát hétről hétre, ami kell. Hát aki mindig a székből él, és mégsem hal éhen?

Na, keserves esztendő volt, csakugyan meg kellett koplalni. Mert hiszen vett az asszony szalonnát minden héten, de mindig csak egy kilót, mert másra is kellett a napszám. Só, paprika, cérna, gyufa, gyerekeknek ruha, negyedévi kamat: mindig volt helye a pénznek.

Ez a bolond asszony azt a kiló szalonnát mindet ideadta volna nekem a tarisznyába, mert szégyen az és főleg az asszonyra szégyen, ha egy kilónál kevesebb szalonnát rak a tarisznyába. Ez már nem is szegénység, hanem kódusság. Ilyenkor fogja rá az ember a lebbencsre, hogy azért színtelen, mert nem rózsapaprikát használok, vagy azért, mert nagyon zubogva főtt. Az öreg tésztára meg, hogy azért nem forgatja meg és nem süti fel pirosra, mert így szereti, pedig hát az a baj, keveset aprított alá és leragadt.

Mondom, az asszony mind odatette volna nekem, és azt mondta, hogy majd hoz ő maguknak, de én ezt nem hittem el, és egy-egy darabot levágtam, és otthon hagytam nekik. Ezt aztán én koplaltam meg, mert csak fokhagymával dörzsöltem meg a pirítóst, és ráfogtam, hogy tele van a torkom flegmával, ez majd felszaggatja.

Mindegy: a kis borjút felcsompolygattuk, és tehén lett belőle. Nem lett valami kiállításra való díszjószág, kis veres riska volt, nagy hassal, de volt a has alatt tőgy is, és a tőgyben tej is, nem kevés.

A kitartása egy kicsit nehéz volt, mert az ő kosztját mink nélkülöztük meg, de ha több baj sose volna, az ilyet még elbírnánk.

Tavasszal kicsaptuk a legelőre, csak a legelőbért volt nehéz napszámból, tojásból, csirkéből összecsinálni. Előre kellett fizetni: ez már így szokás a szegénnyel. A gazdák ráérnek fizetni új után is, amikor eladják a hízott marhát meg a szép bikabornyúkat, de a szegénytől előre követelik. Hátha megdöglik az az egy koszos bornyúja, ki fizeti meg akkor a legelőbért?

Amíg bornyú volt és kevés kellett neki, a téli takarmányát is úgy összeszereztük, észre se vettük. Az asszony egész nyáron hátalta a mezőről a takarmányt, csakúgy, mint a kecskének, a gyerekek meg még az utcán is felszedték, ami a szekérről lehullott. Úgyis mindig ott játszottak a szekérúton a porban, és ha leesett valami, felkapták, és beszaladtak vele. Ha nem akart hullani, inkább még segítettek is neki. Alászaladtak a szekérnek, és kicibáltak egy-egy marékkal. Néha rájuk ostoroztak felülről, de mindegy, elszaladtak vele, és visszanevettek a szekeresre. Rákapott erre még a totyogó hároméves Imre is.

Ősszel ugyanígy gyűjtötték a répát, tengerit, tököt meg mindent, amihez hozzáfértek. Nem szaladtak vele a boltba, mint más gyerekek, hogy pár szem cukorért elcserélgessék, hanem behordták a Rózsinak. Még magam is hordtam egész őszön a tarisznyában a répát. Este, mikor hazafelé jöttünk a répaásásból, mindig megrakodtunk, én is, a gyerekek is. Délben meg, ha ételt hozott valamelyik, az üressé lett szatyort rakta tele. Ezelőtt is így csinálták, de csak a disznónak és magunknak hordtuk.

A csősz tudta, néha látta is, de nem szólt érte. Így szokták ezt mindig. Ki mit őriz, abból él.

Tavaszonkint, ha kaptam, kaszáltam egy kis szénát, úton, árokparton vagy laposon, hol harmadába, hol ötből kettőért.

Csutkaszárat néha vettünk még ősszel, de ha kevés lett, úgy pótolgattam, hogy ködös éjszakákon magamhoz vettem a villát meg egy kötelet, és lódultam haza egy-egy nyalábbal az uraság dűlőiről. Ez kevesebbe került, mint a piacon. Csak egy kis erőbe. Az meg úgyis potya ilyenkor, ha nincs munka. Aki kíméli magát, az is meghal egyszer. Elhízik és a vér öli meg.

Majd aztán, amikor elértük, hogy megellett a mi kis Rózsink, eltartotta magát. Eladogattuk minden tavaszon a bornyút, abból kitelt a legelő, aztán meg az asszony mindig adott el annyi tejet, tejfelt, hogy egy-egy kis jó takarmányt, gyepszénát, tengerifiókot, répát, csutkát vehettünk belőle.

Még az is lett a baj, hogy nagyon is sokat adott el. Az asszonyba most, hogy krajcár járt a kezén, beleköltözött a fukarság, és pénzzé szeretett volna válni maga is.

Ez a krajcározás a tejből: nagy csábító volt. Ha már összeárult pár pengőt, akkor az szívta volna magához a többit, és azt szerette volna az asszony, ha szombat esténkint, amikor én hazahoztam a napszámot, ő is kihúzta volna a komótfiókot, és elébem olvasta volna: ezt meg én árultam tojásból, tejből.

És, persze, azt szerette volna, ha az övé több, mint az enyém. Akkor volt aztán nagy legény, ha egyszer-máskor úgy fordult, hogy mink a sok eső miatt még fél hetet se dolgoztunk, a heti tarisznyát csak megettük, pénzt meg nem hoztunk.

Ilyenkor azt hányta, hogy nem ér ez a napszámolás semmit, a Rózsi többet keresett, mint én.

De hát nem ülhetek én is itthon a Rózsi mellett, hogy tutujgassam. Ha munka van, nem fogja a hely itthon az embert, még ha csak a kosztját keresi is meg.

Így éldegéltünk mink a tehénnel pár esztendeig. Nagy könnyebbség volt. Minden napszámos embernek kellene egy jó fejős tehén. Egyrészt, hogy mindig lenne költőkrajcár a háznál, másrészt, hogy egy kicsit jobban élne a család.

Igaz, ugyan, hogy az asszony nagyon kifacsarta a tejből a zsírt. A tejfelt képes lett volna eladni az utolsó cseppig, csakhogy henceghessen vele, hogy ezen a héten meg amazon hét-nyolc litert gyűjtött. Bizony, a gyerekek sohase ettek vajas kenyeret, még az írót se ismerték. Még tejfelbe is ritkán márthatták a cipót. És ha sokszor ettünk is tejfeles ételt, de arra ritkán tett színtejfelt. Inkább csak az alját rakta rá, ami aludttejjel vegyes volt. Éspedig azért volt vegyes, mert a tejet annyira megszedte, hogy inkább pár kanál tej jutott a tejfel közé, mintsem egy csepp tejfel a tejen maradjon. Ez a tej aztán leült a tejfel alján és megaludt. Ezzel főzött nekünk.

De még ez is jobb volt, mint amikor szedett tejjel habart, és lisztet kevert közé, hogy sűrűbb legyen. És jobb volt, mint amikor habaratlan ettük a sovány zöldbabot meg a töklaskát.

De nemcsak a tejfelen spórolt ez így, hanem a tejen is. Eladta sokszor a gyerekek szájából is, és azok szombatesténkint nekem panaszkodtak, hogy hiába hordják a Rózsinak a sok jó takarmányt, az anyjuk eladta a tejét, és ők sose laknak jól kedvükre tejjel.

Magam is láttam, hogy a csuprot teletömték kenyérrel, még ökölle le is nyomkodták, és csak annyi tejet kaptak rá, hogy éppen megázott valahogy: szóval nem tejet ettek csak tejes kenyeret.

De az anyjuk azt mondta, hogy ha beleszabadítaná őket, megennék az egészet, a legkisebb is literes csuprot aprítana tele, és akkor miből venne takarmányt.

Az is igaz aztán, hogy még a tejes kenyér is jobb volt, mint a keménymagos leves.

Ezt csak azért meséltem el, hogy lássuk, mi volt nekünk a

Rózsi. Mert, hogy így egy kicsi szárnyunk nőtt, okossággal, szerencsével és fukarsággal: azután vetemedtünk arra, hogy földesgazdák akarunk lenni.

Amint az elején mondtam a tanyáról, az persze, egyelőre eszünkbe se jutott. A tanya ugyan a legnagyobb boldogság, az mindennek a teteje, de ez csak olyanféle érzés, mint amikor a királyi vár előtt posztoló katona a király lányába szerelmes. Ez az álom, a kartonruhás kis szolgáló meg a valóság. Ezt el lehet érni, a királylányt nem.

Nem is mondom én hát, hogy minket már akkor, amikor az első darab földet kibéreltük, az a tanya-vágy mozgatott. Annyival is megelégedtünk volna egyelőre, ha magunknak dolgozhatnánk, nem kellene negyedibe kapálni, meg tizenharmadán aratni. És hogy a tehénnek ne kellene örökké a piacról venni, vagy a más földjéről pótolni a takarmányt. Mert így – különösen a rosszabb esztendőkben, amit ád, azt azon módon takarmányra adjuk. Az asszonynak csak az az öröme van belőle, hogy a pénzt megszámolja. Egyszer amikor keresi, másszor amikor kiadja. Először öröm, másodszor bosszúság, de hol marad akkor a boldogság.

És hát a negyedibe való kapálás mellett hiába vágunk be tavaszonként három-négy hold tengerit, soha sincs újig való zsírozónk. Aprójószágnak is kell, málénak is, hízónak kevés jut. Hát még amikor meg negyedest se kapunk?

Egyszóval, minden igazság úgy vágott össze, hogy legalább két-három holdat bérelni kellene.

Csakhogy ez nem olyan egyszerű. Földreform régen volt, akkor is kicsi volt. Ami kevés föld kézen forog, jó kézben van, hírét se hallani kiadó földnek. Ami mégis kerül, az úgy megy el sutyuba, hogy a világ meg se hallja. Így lehet elkerülni, hogy adót kelljen fizetni érte.

Néha ugyan licitálják az egyház meg a község földjét, de azt is megtartják a tavalyiak. Magunkfajta be se mehet, úgy néznek rá, mint ellenségre. Egyedül az árvaszék kezén levő földek mozognak sűrűbben. Az árvaszék, mint jó sáfár, mindig szabad árverésen adja ki a kezén levő földeket és mindig rövid időre – legfeljebb három évre –, hogy az esetleges drágulásnál be ne csapódjanak az árvák.

Na, ezeken aztán nem is gazdagodik meg senki. Hóttsoványak ezek mind, mert minden bérlő vállalja a trágyázást, visz is rá néhány szekérrel, hogy a szerződésnek is igaza legyen, de csak éppen azért, hogy szó ne érje a ház elejét. A föld sovány marad, s mindig-mindig soványabb lesz.

Az árenda meg, persze, mindig-mindig magasabb lesz. A régi bérlő sohasem enged, míg bírja, aki hát megakarja szerezni a földet, annak rá kell ígérni, mikor mennyit. Addig míg a régi bérlő, aki ismeri a földet, bele nem nyugszik, hogy na, próbálja más is.

Így jutottunk földhöz mink is: ráígéréssel. Azon a nyáron, amikor így megbolondultunk, elég jól kerestünk. Az asszony se nem szoptatott, se állapotos nem volt, hát ő szedte a markot. Eszti elállott más után, Gabri meg kondásnak ment, és ő is négy mázsa búzát kapott egy évre.

A búza is jól fizetett, cséplással is sokat kerestünk. A Gabri gazdájával is jól jártunk, mert előre nem tudott adni egy szem búzát se. Kész haszon ez nekem, mert így nem csepelléreződött el, hanem újkor egy summába kaptuk. A tengerije maradt még benn biztosítéknak, hogy meg ne szökjön.

Amikor összeszámoltam, úgy láttam, hogy vagy hét-nyolc mázsa felesleg van az újig való kenyéren kívül. Nem is volt ennyi búzának se zsák, se láda, csak úgy öntöttük le a földre, a kamara sarkába.

Ezzel már lehet valamihez kezdeni – gondoltam, és összeültünk az asszonnyal tanácskozni. Az eredmény az lett, hogy mindenáron rátörünk valahol egypár hold árendás földre. Nem szabad, hogy elpotyázódjon ez a kis búza. Megszenvedtünk érte.

Igaz, hogy ruhára elmenne, de eddig is kiteleltünk, pedig sose volt jó téliruhánk, se máglába rakott tüzifánk. Majd ha jobban állunk, majd vehetünk prémes nagyujjast és mindenkinek új csizmát.

Figyeltük most már mindig a dobszót, mert az árvaföldeket ki szokták dobolni. Éppen cséplés és tengeritörés közt árverezgetnek mindig, hát én is otthon voltam. Vályogot vetegettem kinn a gödröknél, csak éppen azért, hogy ne üljek otthon. Mindig jó a vályog a háznál, sose tudja az ember, mi baj jön: így kéznél

van. Meg aztán, ha nem a mi házunknál van baj, a másénál is lehet, akkor meg jó pénzt ad érte, aki szorul. Vizes tavaszokon, ha dűlnek a házak meg az ólak, drága a száraz vályog.

Na, úgy délben újságolta Eszti, amikor enni hozott, hogy a Szekeres árvák födjét doboltatta az árvaszék: holnapután lesz a licitáció.

Nekem se kellett több, alig nyeltem le a falatot, kicsit lemostam a lábam, és csak úgy mezítláb, kikocogtam a kövesháti dűlőbe.

Nem is messze van, csak úgy jó másfélóra járás, ha siet az ember. Ökrös szekér, persze, három óra alatt éri el.

A földet, nem tudtam, melyik, de addig kóborolgattam a dűlőkön, amíg meg nem találtam a csőszt, az öreg Sóvágó Mihályt.

Sejtette az öreg, hogy miért jöttem, mert tudta, hogy árverezik a Szekeres-földet, és már előre le akart róla beszélni:

– Nem neked való az, öcsém, jószágtalan embernek. Nem kapott az ganét, csak amit a madár rajta hágy. Olyan embernek való az, akinél több is van, és ennek a dóga is elmegy a többivel. A hú csak eszik, ha kevesebbet szánt is, és innen is kerül valami. Magadfajta ember csak ráfizet, mert drága és sovány . . .

Hagytam, hadd beszéljen az öreg: legyen neki igaza. Amit mond, én is tudom, de azt is tudom, hogyha én belefekszek ebbe a földbe, muszáj neki teremni. Ha nincs igám, kipótolom kézi munkával. Soha, amióta a magam koldusa vagyok, én rajtam munka ki nem fogott, lehetetlen, hogy ebbe belebukjak.

De meg hát: próba, szerencse, aki mer, az nyer, amit ott akarok hagyni, a napszámos tarisznyát, azt mindig megtalálom.

Egyelőre, persze, azt se hagynám ott. Három hold mellett még mehet az ember napszámolni. Ez csak arra kell, hogy a kenyerét megkeresi mellette, és amit a föld terem, azzal forgassa magát, jószágot neveljen. hízlaljon és – több földbe fogjon. Így szokták az ügyes emberek.

Nem az hát itt most a fő kérdés, hogy mi lesz jövőre, hanem az, hogy mi módon lehetne megszerezni ezt a földet.

Azt én is látom, hogy nagyon sovány. Vékony kis búza lehetett benne, mert a tarlója nagyon apró, éles és hegyes s aztán tele van szederindával. Ez is a soványság jele.

Az árverés napján elmentem hát jó előre a községházához, hogy el ne késsek. Hallgatóztam az emberek közt, hogy ki akar árverezni, de senki se beszélt róla. Nem szokás az ilyesmit harangozni, csak hát én még sose voltam árverésen.

Nem tehettem egyebet: lestem a toronyórát. Tíz órára van dobolva, de néztem a hirdetményt is, azon is annyi volt. Nem csapnak tán be, mert hallottam már olyat, hogy susuba csinálták meg az árverést. Kihírdették ugyan, de mire jöttek volna az árverezők, a bennfentesek már elintézték. Hiába mondták az emberek, hogy ők ezt az órát hallották dobolni, azt mondták nekik, hogy nézzék meg a hirdetményt, az az igazi. A dobszót ők rosszul is hallhatták, vagy elfelejtették a pontos időt.

Engem nem csaphatnak így be, hát odaállok az ajtó elé már egy órával előbb. Ha látom, hogy tolakodnak befele a közgyám irodájába, én is közéjük fúródok.

Nem került rá a sor, hogy egyedül bújjak be. Csináltam magamnak egy keserves hosszú órát, mert halálosan unalmas volt az ajtó előtt ácsorogni és nézni a jövő-menő embereket és urakat.

Végre elérte a mutató a tíz órát. Már addig is gyűlt körém néhány ácsorgó, akik ugyancsak erre vártak, de csak ekkor jöttek az igaziak. Néhány szomszédos kövesháti gazda meg Kis Varga Mihály, a mostani bérlő.

Amikor ezek bementek, én se hagytam, hogy rányomják a kilincset, hanem tolakodtam utánuk. Kicsit úgy, mintha bűnös lennék, mert csak mások után merek lopni.

Elébb csak néztek rám az emberek, hogy mit akarok? Azt hitték, valami más ügyben jövök a közgyámhoz. Várták is, hogy a közgyám majd megkérdezi, miért jöttem, és kiküld, hogy várjak az árverés végéig.

De a közgyám el volt foglalva a paksamétákkal. Én meg szépen a többi ember háta mögé húzódtam.

A szokásos ceremónia elkezdődött. Az árvaszék jegyzője felolvasta a papírokat, de erre senki se ügyelt. Mindenki tudta, hogy a három hold föld kié, s hogy az eddigi bérlete nyolc és fél mázsa búza, de azt is, hogy most többet kell érte adni, mert jó búzatermés van, és némely ember nem tud mit csinálni a felesleges búzájával, mint, lám, jó magam is. A jó termés mindig

felveri az árendát, mert az ember ilyenkor elbizakodik, hogy hátha jövőre is így lesz. A sok bevezetés után elkezdődött végre az, ami minket érdekelt, hogy kié lesz a föld.

Kikiáltási ár, persze a tavalyi árenda. Erre az egyik szomszéd, az árvák távoli rokona, Szekeres Imre, mindjárt ráígért húsz kilót. Nem nagyon erőltette meg magát, ő ismerte ezt a földet, csak éppen a magáé mellé szerette volna megtartani, mert némely ember, ha földről van szó, mindig telhetetlen.

A legtöbb ember, aki bejött, bele se szólt, drágállották is, meg nem is volt árverési szándékuk. Nekik más földek kellettek, s csak azért jöttek, hogy tájékozódjanak, hogy alakulnak ki a bérletek. Majd akkor ők jobban tudják magukat mihez tartani.

Én csak hallgattam eleinte. Nem akartam egyszerre beleugrani. Nagy ravaszul nem akartam bosszantani a gazdagabbakat avval, hogy én is árverezek. Mert ha valamelyik gazda vagy félcsípejű is megdühödik, hogy ráverem az árendát, csak azért se enged. Vagy elviszi előlem mindenáron, vagy rám veri jól, s akkor a nyakamban hagyja, és röhög rajtam.

Nem, nem, tudom én, mi illik, és majd csak akkor szólok bele, ha már kipróbálták, hogy mit ér. Annyit nekem is megér, amennyit más ígérni mer. Ennyi ravaszság csak énbennem is lehet, különösen ilyen esetben, amikor úgy illik, hogy a szegénység hallgasson, és várjon a sorára.

Annyit már láttam, hogy nagyon kilózgatnak az emberek. Senki sem ugrál. Vagy csak ravaszkodnak ők is: nem akarják drágítani a földet.

Kis Varga, a mostani bérlő ráígért Szekeresre tíz kilót, aztán egy másik ember bemondta a kilenc mázsát.

Ekkor már sokan tétováztak: mozgás keletkezett. A végrehajtó hiába húzta a kilenc mázsa egyszer után a kilenc mázsa kétszert, senki se sietett a bemondással. Minden komoly ember csak kilenc mázsáig számított. Három-három mázsa holdankint, már így is méregdrága.

Itt már közbe kellett szólnom, gondoltam, mert ráüti a harmadszort, és mehetek a fenébe. Már emelte az ütőt, és nyitotta a száját, amikor kicsit rekedten és halkan, de érthetően közbeszóltam: kilenc mázsa húsz!

Mindenki rám nézett, én tán el is pirultam a nagy bátorságtól, de aztán keményen szembenéztem a társasággal: Igen, én vagyok és földet akarok! – ez lehetett a nézésemben.

Most aztán újra kezdődött a motyorékolás és a töprengés. Néhány ember, aki szintén úgy várt a végszóra, mint én, de már sokallotta, önkéntelenül hátrább húzódott. De azért nem mentek még ki az ilyenek, mert kíváncsiak voltak, kié lesz a föld. Az árverés olyan csábító játék, mint a kártyázás: nézni is élvezet.

Szekeres Imre még külön is rám nézett. Én is visszanéztem rá, és megakartam vele értetni, hogy nekem is kell a föld, és én nem is hasznot keresek rajta, mint ő, hanem csak kenyeret és munkát.

Lehet, hogy megértette ezt, de úgy gondolta, hogy még játszik velem egy kicsit. Ha én beleköptem az ő levesébe, hát elsózza ő is az enyémet.

Tíz kilót rám ígért.

Kis Varga elhallgatott. Ő ismeri a földet, egy szemet se ad többet.

Én se ugráltam nagyon. Nem akartam rosszba lenni Szekeressel, a jövőbeli szomszéddal, és csak öt kilót mondtam.

Szekeres erre elmosolyodott, és ő is csak öt kilót mondott.

Erre már mindenki nevetett. Az olyan föld, amelyiknél már így kilóznak, még ezt se éri meg.

Szekeres már lemondott teljesen, de sejtette, hogy én már úgy vagyok, mint a rossz kártyás, nem bánom, ha beleszakad is a nyakam, de nem engedek. Gondolta, hogy elmegyek akár kilenc ötvenig is, hát hadd legyen nekem igazam, és megint rám ígért öt kilót.

Én erre bemondtam az ötvenet, és egy cseppet se mosolyogtam. Olyan izgalomba jöttem, mint a fejét vesztett kártyás. Ez a föld pedig az enyém lesz, senki másé. Már a markomban van, csak nem kell engedni. Ahogy most állottam, már nem riadok vissza, ha akármennyit ígérnek rám. Nem a haszonról volt már szó, hanem a győzelemről.

Csend lett. A végrehajtó ráütötte a senki-többet-harmadszort. Az emberek nevetve, beszélgetve kifelé tódultak az ajtón. Némelyik gúnyosan mosolyogva visszanézett rám. Az volt a néze-

sükben, hogy vakarja majd ez a balgatag ember jövő iyenkor a fejét.

Mindegy, bérlőgazda lettem. Na, csak egyelőre három hold erejéig, de így szokott ez kezdődni. Aki tudja, hogy mi a napszámos élet harminc éven át, az el tudja képzelni, hogy mit éreztem. Egy kicsit győztes érzéssel, de mégis rettegve a jövőtől. Setétbe ugrottam, hogy jutok majd világosra?

A felesleg búzám nem lett elég, de odaadtam a többit a kenyérnek valóból. Az árvaszék nem követel kauciót, de ki kell fizetni az árendát előre. A rossz években megégette a kása a szájukat, sok bérlő adós maradt, és nem volt rajtuk mit vásárolni. Most hát szigorúak, amíg így is akad bérlő a földekre.

Avval vigasztaltam magamat és az asszonyt, hogy jövőre lesz vetésem, és ha szorul a kapca, arra már kapok újfejire kölcsönt is. Meg aztán keresek is, mégsem halunk éhen, ha már a napszámos sorsot kibírtuk. (Igaz, hogy akkor még nem volt itt a sok gyerek, de ezt az ember elfelejti, ha arra van szükség, hogy önmagát hitegesse.)

Hogy egyik szavam a másikba ne öltsem, az asszony ugyanúgy volt a bérlettel, mint én. Örült is, és félt is. Beleadtuk, amink van, mi lesz, ha nem terem.

Most már még több oka lett a spórolásra. Ezt legjobban a gyerekek sínylették meg, mert én azt eszek, ami van: tésztaleves, kásaleves, egyre megy, elmegy vele egy étel sorja, de a gyerekek elől még jobban elhúzza az asszony majd a tejet. És új ruhába se feszíthetnek, amíg jóra nem jövünk. Az anyjuk majd hoz nekik a zsibogóból, pedig mindig sírnak érte, hogy az iskolában kicsúfolják őket a kerek aljú úri ujjassal meg a rövid nadrággal.

Most már benne vagyunk, nem töprengeni kell, hanem dolghoz látni. Az udvaron van egy csomó trágya, ki kell hordani. Eddig a javából tőzeget tapostunk, csak a szalmása került a szarvasba, meg amit a malac és aprójószág csinált. De így is lehet vagy hat szekérrel.

Az első baj ekkor kezdődött. Járkáltam fuvaros után, egyik

is ígérte, hogy majd holnap, a másik is, aztán egyik se jött. Közben eső lett, az út elromlott, már ugarolni is kellene és lehetne is az eső után, de a trágya még az udvaron van. Azt pedig ki kell hordani. A szerződés is követeli, de nem kell nekem ehhez szerződés. Nekem nincs másik földem, hogy arra vigyem, mint más bérlők szokták.

Addig járkáltam fuvaros után, kérdezgettem ezt is, azt is, amíg aztán rátaláltam Kóródi Mihályra.

Ez olyan félcsípejű gazda, pár holdja van, bérel is hozzá, de fuvarosnak is elmegy, ha ráér.

Nem is mertem kérdezni, hogy mennyiért hordja. Örültem, hogy megy már a munka.

El is jött másnap reggel Kóródi. Két lova volt, látszatra nem is rosszak. Csak éppen a természetük volt rossz. A trágya körül egy kis mélyedés van, ott a föld is lágy a sok éven át felgyűlt gané miatt. A kerék lesüllyed benne egy jó tenyérnyit.

Kóródi látta ezt, nem is mert sokat rakni. Olyan lazán hányta a szekérre, éppen csak egymásra hullott. Felment ugyan megtaposni, de én láttam, hogy ravaszkodik: csak az ülés helyét taposta ki keményebbre.

Mit beszéljek sokat: elakadt ott helyben. A trágya érett és nedves, olyan mint a lekvár, de ha jóakarat van a lovaiban, csak kibírták volna húzni a kemény útra. Ott már csak játék lett volna nekik.

Kóródi dühös lett, mert szégyellte, hogy már az első fuvarral ilyen csúfságban maradt, de hiába ütötte-verte a lovait, nem vitték ki. Csak tapogtak egy helyben, reszkettek és rúgtak.

Végre a rudas nekiugrott, és elszakította az istrángot.

Le kellett bizony hányni majd az egészet, feljebb tolni a szekeret emberi erővel, mert már az üres szekeret se vitték. Keményebb helyre állítottuk, a kerekek alá téglát tettünk, és újra raktunk. Addig Kóródi összekötötte az istrángot.

Mi lett ebből? Az, hogy kihordta ugyan a trágyát, de mindig keveset rakott, hogy megint el ne akadjon. A hat szekér helyett nyolc lett.

Mégis, amikor azt kérdeztem, hogy mivel tartozok, a hajam az égnek állt. Elébb motyogott, hogy ő nem is tudja, mennyi a Kö-

veshátra a fuvarbér, de amikor erőltettem, hogy mondja meg, mert én fizetni akarok, nehogy elkallódjon a pénz, akkor kinyögte, végül, hogy fuvaronkint négy-négy pengő.

De mindjárt hozzátette, hogyha nem lesz sok. Úgy hallotta, hogy ennyi errefelé a fuvar, ez is annyiért vitt, amaz is. És hát nehéz is volt, messze kellett földúton vinni, itthon is rossz helyről kellett kihúzatni, a ganéj is csudanehéz, érett volt: így motyorékolt hozzá.

Hát az igaz, hogy négy pengő volt oda a fuvar, de csak búza- és tengeri-hordáskor, nem ilyenkor, amikor nincs más dolog. Most még három pengő is sok. Különösen, ha valaki nem meri megrakni a szekeret.

Mit csináljak most vele? Összevesszek az első alkalommal? Így rossz híremet viszi, és senki se jön nekem fuvarra. Restelltem a cigánykodást, mert azt mondják, aki földdel bajlódik, vagy fizesse meg a fuvart, vagy vegyen lovat. Majd meglátja akkor, mibe kerül a ló, és mit fizet a kovácsnak, kerékgyártónak.

Elhallgattam hát, és savanyú képpel fizettem. Jó, hogy az asszony nem volt ott, mert belekárált volna. Ízibe odakiabált volna Kóródinak, hogy megkéri a fuvarbért, de egyszer se rakta meg tisztességesen a szekerét.

Még talán az asszony meg se adta volna a huszonnégy pengőt, engem meg csúffá tett volna a világ előtt, hogy asszonykormány alatt állok..

Így is megtudja, mert egy krajcárig ismeri, mennyi pénz van a háznál, de mindegy már, csak más ne hallja. Én majd elhallgatom.

Csak hát evvel is tanultam. Sose fogadok fuvarost egyezség nélkül. Szegődött bér, osztott konc: ez az igazság.

Hát még a szántással-vetéssel mennyi baj lett. A szerződés szerint október 1-én át kell adni a földet, de ugarolni joga van az új bérlőnek már az aratás után. Igen, de Kis Vargának még rajta volt a tarlón a szalmája. tőrekje. Hiába is mondtam neki, hogy hordja el, mert szántani akarunk. Ígérte, de nem vitte.

Így eltelt az idő, közben megjött a tengeritörés, nem ért rá senki, és késve ugaroltunk. Már ez is nagy veszteség lesz a jövő évi termésnél, mert nem lesz érett a föld, nem égette ki a nyári nap.

Azután meg fuvaros sem akadt. Kóródihoz most már nem folyamodhattam, hogy úgy becsapott, hát másikat kerestem. Nemsokára akadt is egy ember, Demján Gyuri, aki olyasféle lovas kódus, nagyon szegény ember, ez talán nem csap be, mert kell neki a pénz, hiszen abból él a lovával együtt, amit a fuvarral keres.

Úgy gondolkoztam nagy okosul, hogy ha én ezt a Demjánt megfogadom állandó fuvarosnak és le is felpénzelem, akkor biztosan lesz fuvarosom, nem marad ki a búzám a földből.

Hát a biztossággal nem is volt baj. Demján tartotta az egyezséget, csak éppen nem szántotta az enyémet.

Előbb a magáét csinálta, ebbe belenyugodtam: ez az igazság. A magáét senki se halassza el a máséért.

Igen ám, de valahányszor a nyakára mentem, hogy mikor megyünk már, mindig talált valami kifogást a halasztásra. Egyszer azt hazudozta, hogy magának szánt, mert felest kapott, máskor, hogy tartozik a munkával másnak, hagyjam már, hadd dolgozza le az adósságát. Egyszóval, Demján igazi fuvaros volt, úgy tudott hazudni, akár egy mindig szorgos, jó iparos.

Majd jó sokára jöttem én rá, hogy mit csinál az én emberem, ez a vén Demján. Világölő ember volt, felvállalt mindent, ami kínálkozott, aztán amit bírt, megcsinált, a többit hagyta. Nem bántotta a lelkiismeret, jól aludt és jólesett neki az étel, ital, ha nem tartotta is a szavát. Olyasféle fuvarosbecsülete volt. Amit a rúdnál mondott, az már a saroglyánál nem volt igaz.

Az olyan vállalattal, mint az enyém, éppen nem kellett törődnie. Ez már biztos fuvar, előleg is van rá, nem adom másnak, hát mindig vállalt mellé másikat. Azokat csinálta, az enyémet pedig hagyta hátra. Ezt megtalálja mindenek után is.

Csak hát amikorra én erre rájöttem, már november volt. A nap rövid, a föld vizes és hideg. Közben újabb esők jöttek, úgyhogy mire az én búzám a földbe került, már fagyogatni is kezdett.

Még ez se lett volna baj: majd kikel a hó alatt, de szántás közben ránk jött az őszi eső. Ilyen messziről nem érdemes minden füttyentésre hazacaflatni, hiszen alig bírják a lovak az üres szekeret is a sáros utakon.

Az lett belőle, hogy beletapostuk a magot a lágy földbe. Nem volt semmi porja, csak a ragadós lágy hantokra szórtuk a búzát. Nem is vette jól be a magot, fele-harmada a tetején maradt a varjúknak.

Húsz kilóval többet vetettem bele, mint járt volna. Ezt is Demjánnak köszönhettem. De nem is vetettem már a szemére, nem mertem, mert ha megharagítom, itt hágy az Isten ege alatt, és mihez kezdek, nézhetem a borús eget a boronálatlan földdel. Így is váltig azon motyogott, hogy olcsón vállalta, mert nehéz munkájú föld ez. (Azért volt nehéz, mert vizes lett.)

Azt már ne is mondjam, hogy a sok utána való járkálással mennyi őszi napszámot veszítettem. Nem mertem szakmányba tengeritörést vállalni, hogy ha Demján jön, készen legyek. A répaásást is csak kapkodtam, mert Demján mindig ígérte, hogy majd holnap jön, és sokszor otthon maradtam. Közben a répát felásták mások. Így ment kárba a sok drága őszi nap.

Ha ezt a sok elveszített napszámot hozzászámolom az árendához, jót lök rajta, de az asszonynak világért se mondom. Kár a szót szaporítani: ebben már benne vagyunk, és majd jóra jön.

No, mindegy, ha sok bajjal is, de elvetettem végre. Nem lehet kibeszélni, hogy milyen jó érzés a bevetett föld végére állni. És milyen jó arra gondolni, hogy ez a vetés az enyém, nekem csírázik, hogy ennyit terem, ennyit hoz, hogy mit csinálok majd vele, hány hold földet bérelek hozzá, vagy pedig lovat, szekeret veszek, disznót hízlalok és így tovább.

Mert hogy lovat kell venni, azt már elhatároztam. Ez így nagyon nyűgös és drága. Amellett meg rossz munka, mintha isten nevében csinálná a fuvaros. Ha az embernek lova van, akkor fogja be, amikor akarja és amikor kell. Idejében végzett munka: fél termés, azt mondják a régi öregek. De ez igaz is. (Hogy amikor nem fogja be az ember, akkor is eszik a ló, az még ilyenkor nem jut eszébe senkinek.)

Tavaszig most már nem volt baj, csak még a trágyahordással egy kicsi. A tengeri alá ki kellett hordani azt a trágyát, ami ősz óta gyűlt, mert azt tudtam én tanács nélkül is, hogy ez a föld így már nem terem.

Most aztán, a tapasztalatokon okulva, meg mert az asszony is mindig mardosódott, hogy Kóródi és Demján becsapott, nem mentem feléjük sem, hanem más fuvarost kerestem. Az asszony azt hajtotta, hogy azért bántak ezek így énvelem, mert gyáva vagyok, pedig csak annyi az igaz, hogy nem szeretek piszkoskodni, inkább veszítsek én.

És hogy ne legyen azon vita, hogy mennyit rak a fuvaros, felvállaltattam egy csomóba. Egy másik lovas kódus jött rá, Nyíri Miska. Jó munkás, de nagy részeges. No, de ravasz voltam most én is, én nem adtam neki előleget. Majd ha kihordja, kifizetem, egyszerre az egészet.

Evvel aztán nem is volt baj, annyit rakott, amennyit akart, éppen csak hogy az asszonynak megint lett oka a rágásra, mert amit öt fuvarba számítottam, Nyíri Miska kivitte négyszer, és el sem akadt.

Csakhogy ez is úgy csinálta, hogy nem akkor vitte, amikor én szerettem volna, hanem amikor ő ráért, mert egyéb fuvarja nem volt. Én úgy akartam, hogy akkor vigye, amikor egészen fagyos a föld, ne tapossa össze. Ő evvel nem törődött, és sok kárt tett a földben. Ahol ő a szekerével végigment, ott abban az évben nem termett tengeri.

Evvel megint tanultam, de azért Nyíri jó fuvaros: megfogadtam szántani. Nála különbet úgysem találok, mit válogassak hát.

Szerettem volna egy igazi jó fuvarosra szert tenni, aki úgy dolgozna nekem is, mint saját magának, és úgy szeretné az én földemet, mint a sajátját, de úgy látszik, ilyen nincs.

Nyírivel aztán másképp jártam. Nyíri nem az én földemet szerette, hanem a saját lovát. Ha magának dolgozott, nem kímélte őket, de ha másnak, akkor csak csínján. Csak úgy karmolászta a földet, de ahol szekérnyom volt, ott ki is ugrott az eke, és korcsolyázott a szántás tetején. Hagyott ő vakbarázdát is sűrűen.

Ott voltam vele végig, de restelltem veszekedni, mert amúgy igen jó tréfás cimbora volt. Sovány, nyurga, fekete ember volt, mindig tele tréfával és káromkodással. Még ha valami vadidegen ember, csak megmondtam volna neki, hogy eressze lejjebb az ekét, de így nem volt képem hozzá.

Ráadásul olyan huncut volt, hogy a dűlő végén még le is eresztette, de beljebb megint felvette. S közben hencegett, szidta a tavalyi szántót, hogy milyen könnyedén szántott. Az ő ekéje elevent hányt utána. Igaz, elevent hányt egy-két ölön, de azután meg elhagyta a tavalyi mélységet is.

Azt is restellem, hogy kísérgessem minden barázdán. A lovai jól mentek a kezén, énrám a szántásnál nem volt szükség, mit kísérgessem hát. Még kinevet, hogy nemhiába sült napszámos vagyok, nem is értek a föld míveléséhez.

Bosszankodtam, de egye meg a fene, azt gondoltam, majd helyrehozom én kapával, ami hibát ez a szeles-bolond Miska csinált. De most már még jobban fogadkoztam, hogy lovat veszek, mert anélkül nem ér semmit a gazdálkodás.

Hogy aztán a vetés se menjen el baj nélkül, kölcsön kértünk egy ócska vetőgépet, de nem magyarázta meg a gazdája, hogy mi a szokása az öreg talyigának. Az lett belőle, hogy foghíjas lett a vetésünk. Fel-felakadt benne a mag, azután meg egyszerre kiköpött egy-egy csomót.

Majd amikor bujkált a tengeri, akkor látom én, hogy itt is hiányos, amott is. Szégyelltem nagyon, mert mit szólnak azok a kövesháti gazdák, akik az őszön már az árverésnél is nevettek rajtam. Bizony sort kellett venni az egészen, és a hiányos helyeket beültettük kézikapával. Paszulyt raktunk bele meg kései fajta tengerit.

Ekkorra már a búza kimutatta a foga fehérét. Nagyon vigályos volt bizony egész tavaszon. Hogyne, hiszen a hó alatt kelt ki a megfagyott sárból.

Tengerivetéskor meg is boronáltuk, mert erősen gazosodott. Az volt a baj, a búza gyenge volt, nem bírta az erős vasalást, a gaz, az aszat, a konkoly, a kásafű, a vadmák meg a búzavirág talán még jobban nőtt a gyenge boronálás után. Alig látszott a sovány kis búza köztük.

Nekimentünk a gyerekekkel és kiirtottuk.

Így már tisztább lett, de nagyon cingárnak maradt egész tavaszon. Majd a májuson sásosodott egy kicsit, de csak ott, ahova az őszön azt a néhány szekér trágyát kiszórtuk.

A földje is rossz volt: kérges, cserepes és hasadozott. Az őszi nyers szántás most mutatta ki magát. A búza gyökere csak senyvedt a cserepes rögök között.

Hogy ez sokat fizessen, pedig tűrhető termés ígérkezik, arról már letettem. A tizenöt mázsából is engedtem. Jó volna már tizenkettő is.

Eljött azután az aratás is végre. Nem bíztam el magam, és nem hagytam ott az urasági részes aratást. Ami biztos: biztos. A magunkét majd levágjuk vasárnap is.

Igaz, hogy közben már peregni kezdett, mert egyik vasárnap még zöldes volt, a másikra meg leperzselődött. Így szokott az lenni a kései búzával. Előbb nem érik, aztán meg megég.

Szombaton este Esztivel egyenesen a magunkéba mentünk. Jó éjszaka volt, de azért még kötelet hánytunk.

Napfeljöttre kikocogott az asszony is. Hozta Bözsit, a szopós kicsit is, és a kereszt alá dugta.

Haladt a munka, soha ilyen örömmel nem arattam, mint most a magamében. Csak az volt a bánatom, hogy ritkán hencseregtek a kévék.

Hajnalcsillaggal kezdtük, esthajnalcsillaggal végeztünk, de le lett vágva és keresztbe lett rakva a másfél hold búza. Éppen csak kaparatlan maradt, de majd felgereblyézi a héten az asszony.

Szegény asszony dogre fáradt, mire hazaértünk, de még mink is. Otthon neki tarisznyát rakni, nekünk tisztálkodni: éjfél lett, mire lepihentünk.

De alig aludtunk egy rövid sugárt, menni kellett ki az urasag tarlójára, kötelet vetni. A többiek még az este kimentek.

Egész héten hiányzott a vasárnapi pihenő. Ha már egy kicsit tágítottam vagy kókadt voltam, a többiek mindig gúnyolódtak:

– Hé, komám, így jár az, aki hétköznap másnak, vasárnap magának arat. Aki gazdálkodó, tartson ki!

No, azért nem dolgozott énhelyettem senki. Ez csak tréfa volt. A valóságban nekem nagyon nehéz volt, de Esztinek, a kislányomnak még nehezebb volt két hetet egyfolytában pihenő nélkül aratni. Hiába rimánkodtunk esőért, hogy legalább kialudhatnánk magunkat, nem jött.

Most már pedig mindig lestem az időt, hogy vajon megyen-e a Köveshát felé eső az én tengerimre. Az urasági negyedes nem volt olyan fontos, mint az enyém.

A hordást szintén elintéztük egy másik vasárnapon. Erre már könnyen akadt fuvaros, mert ez jó kereset, de én Nyíri Miskának adtam ezt is. Mégis addig ővele boldogultam legjobban.

A cséplés az megint nyűgös volt. A banda nem szívesen látja, hogy valaki maga dolgában járjon, mert akkor megbomlik a beosztott sor. Akinek a másik helyett kell dolgozni, az nagyon dühös, mert ő dolgozik két ember helyett, de a távollevő részét az egész közt osztják el.

Na, volt is izgalom, amíg otthon a cséplést vártuk. Első termésünk vajon hogy fizet. Hogy huszonhat keresztünk van, azt tudjuk, de ez csak gaz. Hogy mennyi búza van benne, arra kíváncsiak vagyunk.

Volt olyan ember, akinek hatvanöt kilót adott a keresztje, volt olyan, akié húszat, harmincat, ki tudja hát, hogy a miénk hogy fizet. Rendes kis keresztek, takaros kis kemény kévék, de a kalászok csak olyan veréborrúak.

Egy rendes kereszt ötven kilót ad, de én engedtem volna ebből. Azon sopánkodtam, hogy legalább az árenda jönne ki, a vetőmaggal, gépréssszel, csőszbérrel együtt, akkor szavam se lehet. Nekem akkor megmaradna az egész tengeritermés a munkáért. Olyan, mintha feles volna. Ez nem haszon, csak munkabér, de azért jó ez így egy csomóban. Mégse napszám ez. És nagy különbség tizenhárom keresztet levágni egyért, vagy levágni mindet magamnak. Nem lehet a különbséget szóval ki se magyarázni. Azt csak próbálásból érti meg az ember.

Hát nem adta meg a számításomat. De nem sok híja volt, és én belenyugodtam. Ott a szalma, török. az is az enyém. Ott

a tengeri, ha nem is jó, mert ritkán kelt, de szép egészséges. Meglátszik rajta a jó kapálás. Lesz a tehénnek csutka, tengeri-haj, kevés tök, pár kosár paszuly a családnak, mind érték az.

Jó a föld, nagyon jó, még ha kicsi is meg drága is. Ez sovány, mégis fizet szegény. Majd ha mink többet adunk neki trágyából és jó munkából, ő is többet fizet. Főleg, ha lovam lesz, és jó szántást is adok neki.

És hát most jó már, hogy tavaly előre kellett fizetni az árendát, most az egész termés a miénk. Most még emellett a kenyerünket megkeressük, és itt marad a termés szabadon. Igaz, a búzát a jövő évi árendába kell adni megint, de akkor megint ki lesz fizetve, és mienk a jövő évi termés és az egész tengeri.

Ez a fő: a tengeri. Ami a negyedesről jut, elég lesz a hízónak, ezzel meg majd hízlalunk eladásra, tömünk kacsát, libát a piacra: forgatjuk magunkat. Szemesnek áll a világ.

Trágya is megint van, a tengeriföldet úgy megkapáltuk, talán sohase kapott ilyen munkát. Hátha jövőre már a búzatermésen is meglátszik a jó kapálás.

Ekkor esett belénk egészen a kórság. Egy ismerősünktől meghallottuk, hogy Fekete Ferencék feladják a gazdálkodást, és Pestre mennek, mert a fiúk a katonaságtól egyenesen villamoskalauznak megy. Már készen van neki a hely. Az apja hát nem kínlódik itthon egyedül, hanem felköltözik hozzá. Öreg már, nem bírja a munkát. S talán még ő is kap ott valami házmesteri állást.

A java földjüket már mindet kiadták, csak még a Keserűfenékben van négy hold. Annak még nincs bérlője, de sokan járnak rá.

Amikor ezt meghallottuk, egészen megzavarodtunk. Itt az alkalom, a másik után ezt is meg kell ragadni. Hét hold föld együtt már komoly dolog.

És ami a fő, itt csak fele árendát kell előre fizetni. Az öreg Fekete nem afféle reteszrágó gazda, tudja, hogy másnak is élni kell.

Összeültünk az asszonnyal, mit lehetne csinálni. Ami búzánk

van, azt az árvaföldbe kell adni. Valamiből hát pénzt kellene csinálni.

Kölcsönről szó se lehet. Nem ad senki, de ne is adjon. Irtózunk az adósságtól. Ami a házon van, az se akar letelni, mert mindig csak a kamatot fizetjük. Vannak elébbre való bajok.

Én találtam ki, s ez míg élek, mindig rág, hogy adjuk el a Rózsit, és vegyünk helyette olcsóbb tehenet.

Az asszony megijedt: hogy gondolok olyat. A tehén a mi táplálónk: tejet ad, krajcárt ad. De aztán én megmagyaráztam neki, hogy a mi Rózsink még javakorbeli és jó tejelő, hát sok pénzt ér. Öregebb tehenet, még jó tehenet is kapnánk a helyébe, és megmaradna a fele ára. A tengeriből is adnánk el, a sü'dőkből is leeresztenénk egypárat, csak egyet hagynánk, ölni valót, és így összejönne a fél árenda.

Két napig törtük egymást, marakodtunk és tanácskoztunk. A vége az lett, hogy az asszony elment megcsináltatni a pakszust, én meg kiszaladtam a Keserűfenékbe megnézni a földet.

Ez a föld nem volt olyan sovány, mint a kövesháti, de ez meg vízjárta és szikfoltos volt.

Nem is kértek érte olyan sokat, csak éppen kerek tíz mázsa búzát. Ha jó idő jár rá, ez többet terem, mint a Köveshát, ha rossz az időjárás, akkor meg nem terem semmit. De azért szántják, vetik ezt is, ezen is emberek dolgoznak és élnek.

Mit beszéljek sokat: azonnal mentem Feketéékhez. Próbáltam törni az árendából, de nem engedtek. Kilencért már sokan kérték, a kerek tízből nem engednek. Van rá ember, száz is.

Mit tegyek? Ha itt hagyom, kibéreli más. Sok a földéhes ember.

Kezet adtam. Ott mindjárt írást is csináltunk. A fele árendát két hét múlva ki kell fizetni, addig eladjuk a tehenet.

Most indultunk aztán el, ahogy a hívők mondják, a keskeny úton. Az első három hold föld még hagyján, az elment a napszámos munka mellett is, még jó is volt, mert segítette a napszámos keresetet, de ennyi földre már sok munka, sok idő és sok fuvarbér kellett.

És ami a legkeservesebb, a Rózsi lesz az áldozat. Úgy szerettük pedig, mint valami édesanyát. Komoly, okos, jámbor jószág, megvan benne minden jóság, ami a tehénben kell. Igaz, nagybélű, de fizet is érte. Ki tudja, lesz-e még ilyen tehenünk valaha. Ilyet persze csak a magunkfajta szegények gondolnak egy tehénről, akiknek világéletükben ez az egyetlen tehenük volt. Az igazi gazdák tudják, hogy sok jó tehén van a világon, jobbnál jobbak. Csak hát ezeket éppen azért nem adják el, mert jók, s ha mégis eladják, nagyon megkérik az árát. A jámborság és a jó természet fele árát éri a tehénnek.

Ezt mink is tudtuk, de ahogy mondani szokták, akit az Isten el akar veszíteni, elébb elveszi az eszét.

Azon az éjszakán, amikor a vásárba indultunk, alig aludtunk valamit. Éjfélkor már elindultunk, hogy pihentethessük az úton a szegény jószágot.

Előbb, persze, etettük, hogy utoljára hadd lakjon jól nálunk. Jobban mutat a tehén, szebbnek, tagosabbnak látszik, ha tele van a horpasza. A kupecek úgy csinálják, hogy sós korpát adnak neki, hogy sokat igyon. Mit bánják ők aztán, ha eladták, hogy előfogja a cifra hasmenés a szegény jószágot.

Mi a világért se kínoztuk volna így meg. Levakartam, megtisztítottam, hogy szebben nézzen ki, s aztán lassan, válogatott jó takarmánnyal etetgettem. Apró szénát, tengerifiókot és korpát adtam neki egymás után, és mindig frisset, keveset, hogy össze ne fújja, kíváncsi legyen és sokat egyen, meg jót igyon rá.

Csak hát, a szegény Rózsi nem akarta megérteni, hogy mi ütött belénk, hogy éjnek idején ott rezselünk körülötte s babusgatjuk, amikor ő pihenni szeretne, és annak is van itt az ideje.

Nem is sokat evett hát, és nem is sokat ivott. Csak nézett tánk, hogy tán meg vagyunk zavarodva: éjfélkor itatni akarjuk.

Még a nagyja gyerekek is felébredtek az indulásra. Eszti meg Sanyi ott topogtak, dideregtek körülöttünk a hűvös őszies éjszakában, és Esztinek kiperdült a könnye, amikor kivezettük a kisajtón.

Odaadhattuk volna valami hajcsárnak, egy pengőért behajtották volna Debrecenbe, de egyrészt a pénzt sajnáltuk, másrészt a jószágot. Ott még nem tartunk a gazdasággal, hogy vonaton uraskodjunk a jószág után, mint a kupecek és gazdák. Meg aztán a hajcsárok nem sokat törődnek a más jószágával, és a gulyából jövő idegen, verekedő marhák összetörik a mi kis jámbor tehenünket. Mert ez nem is szeret verekedni.

Beballagtunk hát vele magunk. Én vezettem, az asszony biztatgatta, ha elfáradt, és nem akart már jönni.

Próbáltuk az árokparton legeltetni, de nem nagyon evett. Nem értette a dolgot, és izgatott volt, mint jó magunk.

Bizony, amikor reggelre a vásártér elé értünk, a mi szép kis tehenünk összelöttyedt. Akkora lett, mint egy ütet tapló. A nagy fáradság után megindult a hasa, és kiürült a bendője.

Szerencsére jó meleg őszi nap jött, és ahogy melegebb lett az idő, nekidőlt a vásárban a vályúnak és jót ivott belőle. De a szép, takaros gömbölyűségét már nem kapta vissza.

Bizony, amikor beállítottunk a vásárba, a mi tehenünk, aki otthon az ólban meg a csordán mutatós jószág volt, most csak egy kis riska lett a sok szép nagy jószág közt. Itt látszott meg, hogy milyen az igazi szép tehén. Voltak olyanok, hogy a miénk mindenestől belefért volna. Hiába állottunk fel vele a vásár közepére a dombra, csak kicsinek látszott.

El-elmentem tájékozódni az árak felől és vissza-visszanéztem rá, hogy hasonlítani tudjam, de hiába: ami kicsi, csak kicsi.

Szerencsétlenek voltunk evvel a vásárral is. Így ősszel mindig nagy a felhajtás és kevés a vevő, minden gazda eladja szorulás előtt a felesleges marháját, míg ki nem fogy a jószág a húsából, a rossz legelőn. Amelyiknek nem jut takarmány vagy hely az ólban, és amelyiket nem érdemes tartani, mert öreg vagy rosszfajta, az megyen a vásárba.

Tele volt hát a vásár befogni való negyedfű tinóval, idei füstös nyakú bikabornyúval, elapasztóban levő canga tehenekkel, félhízottakkal és semmire se való meddőkkel.

Vevő meg nincs. Csak a téli fejősnek való gyengefiasokat meg az igazi jó húsú vágókat keresik, a többi nem kell a kutyának se.

Most ijedtünk aztán meg. Könnyelműen aláírtuk a szerződést

kétheti fizetésre, és mi lesz, ha nem kél el a Rózsi? Azt most már én is tudtam, hogy ősszel rossz vásár szokott lenni a tartani való marhára, de a földfoglalás nagy izgalmában az eszembe se jutott. Ezért szokták hát mondani, hogy akit az Isten el akar veszíteni, elébb elveszi az eszét. Én azt hittem, hogy ez csak babona, de most látom, hogy valóság. Még talán a magyarázatát is tudom. Ha az ember nagyon akar valamit, mint én a földet, minden egyéb kimegy az eszéből.

Én is szurkoltam hát, de azért hallgattam, hanem az asszony aztán rákezdte. Nem volt már igaz semmi se, amit ő mondott, hogy szerezzünk földet, mert nem ér a napszámosélet semmit, csak az volt igaz, amit én mondtam, hogy adjuk el a Rózsit.

Ez az egy igaz is volt, hát hallgattam itt a vásár közepén. Ha otthon lettünk volna, majd elhallgattattam volna, de itt az ember legyen az okosabb, ne kezdjen veszekedést, hogy avval is rontsa a vásárt. Bolond az, aki a vásárban megbámultatja magát. De az asszony csak motyogott a kendőjébe, hogy most mi lesz, ha féláron kell elvesztegetni a Rózsit. Sohase lesz többet ilyen jó tehenünk.

Hiába mondtam neki, hogy hallgass te, marha, ha olcsón adunk, olcsón veszünk, mert azért neki is igaza volt. Ha mink olcsón adunk, az egész tehén ára odamegy az árendába, azután lehet már nekünk akármilyen potya a jószág, mink nem tudunk venni, hacsak ingyen nem adják.

Van benne valami, hát hallgattam. Beszéddel ez már úgyse jön jóra.

Jöttek azért néha vevők, vagy csak kérdezgetők mihozzánk is. Egyszer odajött egy nagy pukkancs ember, biztosan valami nagy kupec, és végigtapogatja a Rózsit, meghúzza a csecseit, farkához lép, kihúzza a farkát, leméri a térdéhez, és odaszól csak úgy foghegyről.

– Hogy adnák a kis riskát?

Láttam, hogy ez nem komoly vevő, de azért szépen szóltam hozzá:

– Négyszáz pengő . . . meg ahogy megegyezünk.

Ezt azért teszi hozzá az ember, hogy el ne ijedjen a vevő, mert azért nem vagyunk mink olyan szigorúak: ebből még engedünk is.

A nagy ember egy nagyot röffentett:

– Hű, atyafi, hun a másik? Négyszáz pengő két ilyenért is sok máma...

– De nem ilyenért, uram. Nézze meg: fejőstehén ez, tíz litert ád ez még most is, pedig már mező sincs, abrakot se kap... amikor megellik, tizenötről is felelek.

– Mit nézzek rajta? Kicsi, sovány, canga és öreg. Ha bornyú van benne, elrúg egypár hónap múlva, ha nincs benne, akkor meg annyit se ér.

– Ez öreg? – mondom én. – Nézze meg uram a fogát – és már megyek is a fejéhez, lefogom a szarvát, felhúzom az ínyét, kilátszanak a szép sárgás fehér fogak. – Hétéves tehén ez, uram, a legjobb idejibe van.

– Na jó – mondja a kupec –, nem kell nekem magyarázni, nem most vagyok én először vásárba, látom én, mit ér ez, maga csak azt mondja meg, mi az utolsó ára.

– Háromszáznyolcvan pengő.

Nagyot nevetett és elment. De visszaszólt azért:

– Majd délfelé beszél maga másképpen is...

Én még utánaszóltam:

– De uram, hát nem kérte sehogy...

– Kétszáz pengőm van érte. Ha meggondolja, szóljon nekem, ott a hajcsárom a korlátnál, azok a veres krétások már az enyémek, vezesse oda, és fizetem az árát azonnal, nem vagyok én cenzár, aki alkudik, de nincs pénze...

Én csak annyit mondtam, hogy nem lehet, de erre már az asszony is kifakadt:

– Kétszáz pengő? Hátha a fene megeszi azt a kupecet, meg otthon azt a fődet, de én a Rózsit nem adom.

– Na, jó, jó, csak várjál, ez még nem komoly ár. Most még csak törik, próbálgatják, hogy kié nagyon eladó. Mert ezek most csak azt veszik meg.

A Rózsi közben állt jámboran és kérődzni kezdett. Ha valaki nézni akarja a fogát, nem kellett lefogni a fejét, csak elibe ha-

jolni, és a szájába nézni. Megmutatta magától, hogy nem öreg canga, hanem fiatal tartanivaló.

Most már aztán megindult a vásár. Amikor ilyen nagy felhajtás van, akkor a kupecek, mészárosok és cenzárok egy darabig rá se néznek a jószágra, csak ácsorognak, jönnek-mennek, nézelődnek. Ha meg is kérdezik az árát, de nem kérik, csak csúfolódnak. A szabad vevők meg ezek után igazodnak. Így aztán áll a vásár, hogy hadd ijedjenek meg az eladók, hadd puhuljanak meg jól.

Majd aztán délfelé könnyen bánnak velük. Aki szorul, akinek nagyon eladó a jószága, az adja, ahogy veszik.

Mink is puhultunk egy kicsit, mert nem mertük már négyszáz pengővel ijesztgetni a vevőket, hanem első szóra háromszáznyolcvanat mondtunk.

Jöttek aztán később a cenzárok is. Olyan rendes parasztember kinézésű volt némelyik, hogy azt hittem, igazi vevő. Sokat hallottam már én róluk, hogy miféle gazemberek ezek, de valahogy itt nem mertem ráfogni senkire, hogy na, ez a cenzár.

Nagy szívesen mutogatom nekik a tehenet, magyarázok hozzá, az asszony meg elmondja, milyen jámbor, ülhet alá a gyerek is, kötheti-oldhatja öreg nagyanyám is, a tejét is könnyen adja – nézzék meg! – mennyi tejfele van, és addig lehet fejni, míg ki nem esik belőle a bornyú, de mink hat hetet szoktuk pihentetni, és így tovább, ahogy szokták.

A cenzárok is nézegetik. Fogát, fejét, nyakát, tőgyét, tejerét, csecsét. Épek-e, nincsenek-e megvakulva. Aztán belefejik a markukba, és eldörzsölik a tenyerükön, míg vajjá nem válik. Így nézik meg, hogy zsíros-e a teje.

Amikor így kiceremóniázták magukat, elém állnak, hogy most aztán mondjam meg, de az utolsó árát, mert tudjam meg: komoly vevővel állok szemben.

Én mondom a magamét, ő meg – egyik is, a másik is – megfogja a kezemet:

– Tartsa a markát!

Tartom nagy jámborul.

– Száznyolcvan pengőt adok érte.

Erre már az asszony elébb szól, mint én:

– Menjen mán, jó ember, tán álmodik. Kétszázat ígértek első szóval, de a háromszáz is kevés. Nincs magának vevőszándéka.

Én mérgemben szólni se tudtam. Vásárban az eladónak jámbornak kell lenni, mint a jószágnak. Különösen az olyan muszáj-eladónak, mint mink.

Így jött egyik a másik után, és mind ezt a mókát csinálta végig. Volt olyan, aki öt pengővel többet ígért, de volt olyan, amelyik kevesebbet. Kétszázig egy se ment.

Nem tudtam én még akkor, hogy ezeket a nagy kupec küldi. Annak megtetszett a kis tehén, látja, hogy jó portéka és kedves jószág, ahhoz is ért, hogy jó tejelő. Azt meg látja, hogy mink ügyes-bajos szegény emberek vagyunk. Ember és asszony együtt a vásárban azt jelenti, a tehén nagyon eladó, de nagyon kedves jószág. Ezeket a cenzárokat hát azért küldte egymás után, hogy ijesszenek minket, hadd higgyük, hogy ez a komoly ára, és még ő ígért eddig a legtöbbet. A tehén meg megér háromszázat, de ha ő ügyes, és ha más kupec le nem csapja a kezéről, kétszázötvenért is megkapja. De ezt majd csak akkor ígéri be, ha nagyon muszáj lesz. Hátha még ennél is lejjebb engedjük.

Ez a vásár törvénye, és ilyenkor így uralkodnak a kupecek és mészárosok a piacon. A cenzárok meg darabonként öt pengőért segítenek nekik.

Közben én láttam, hogy lassan kelegetnek már a tehenek, mert a korlátok mellett szaporodnak az odakötött jószágok. Az egyiknek veres, a másiknak kék vagy fehér krétával jegyezték meg a hátát. Még olyan is van, amelyikbe ollóval nyírták bele az új gazdája nevét. Az eladók egy része már megadta magát.

Magánvevő alig volt, mert az olyan, jó magammal együtt, ha azt látja, hogy valami kelletlen és olcsó, akkor arra vár, hogy még olcsóbb legyen. Meg aztán megijed és tétovázik, hogy minek vegyen jószágot, amikor annyira kelletlen, amikor mindenki eladja. A magunkféle ember olyan, mint a birka, csak vezérürük után tud menni.

Ilyenkor aratnak aztán a kupecek, a mészárosok meg az okos parasztgazdák. Összeszedik jó olcsón a sok potya jószágot, ha

aztán megfordul a vásár, akkor a tétovázó magánvevők megijednek, és ráverik az árát. Sokszor megtörténik, hogy a magánvevő a kupec kezéből drágábban veszi meg ugyanazt a jószágot, amelyiket a gazdájától olcsóbban is megkapott volna. Hiába, csak igaz az, amit a régi öregek mondanak, hogy a kupecek csinálják meg a vásárt, ők mozgatják meg a népet, ha eljön az ideje.

Elmentem hát én is, kiszamuklálni, hogy milyen áron kelnek. Hát bizony: ki így, ki úgy, de mind olcsón. A mi Rózsink itt ma nem ér meg háromszáz pengőt se.

Majd odajön aztán egy földim, gazda Kovács Bálint, akinél fattyú koromban szolgáltam is, rendes magaértő ember, és elmagyarázta nekem a vásár sorját.

– Ide, öcsém, ha az embernek jószága van, ilyenkor hiába jön, mert itt nem adják meg az árát. Itt csak azt veszik meg, amit látnak, a csontot meg a húst, a jó állást meg a nagy tőgyet. A jámborságot, a jóságot itt nem veszik figyelembe, mert azt nem is hiszik, hiába mondod. Az ilyen tehenet otthon kell eladni, kézről, jászolról és felelősségre.

Beláttam, hogy igaza van, mert úgy délfele, hogy kialakult már a vásár, szédelegtek ide magánvevők is, de mind csak ahhoz az árhoz beszéltek, amit a kupecek diktáltak. Ha mondom nekik az árát, csak mutogattak a korlát felé, hogy nézzem milyen nagy darab tehenek kelnek el kétszáz-kétszázötven pengőért.

Elmúlt a dél is, néha jöttek a kupecek és a cenzárok is, de alig mentek a kétszáz pengőn felül. Itt ma nem lesz vásár, hiszen így nem marad az árendán felül másik tehénre való.

Hazahajtottuk.

Otthon a gyerekek nagy örömmel fogadták a Rózsit, de nekünk leesett az orrunk. Mit csinálunk most? Feketéék költöznek a jövő héten, azoknak kell a pénz. És mit szólnának, ha már a kezdetnél se tartjuk be a szerződést?

Próbáltam ismerősöktől pénzt vagy búzát kölcsönözni, míg elkél a Rózsi. Sehol, semmi.

Valaki aztán pénz helyett azt a tanácsot adta, hogy doboltassuk ki a tehenet. Mindig van olyan ember, aki jó téli fejőst keres, de nem mer a vásárba menni, hogy becsapják.

És csakugyan: így adtuk el a Rózsit. Jöttek a vevők a dob-

szóra, mint a jó kútra. Csordára járt, és sokan ismerték ezt a kis tehenet. Az ember nem is gondolná, hogy milyen híre van a faluban a jó tehénnek, jó lónak, szapora kocadisznónak.

Kipróbálta egyik is, a másik is. Eljöttek fejni, megnézték, leadja-e abrak nélkül a tejet, mennyi tejfele van, egyszóval mindent, ami kell a jó tehénnél.

Csak az árát sokallta mindegyik. Hallották, hogy milyen olcsó volt a múlt heti vásáron a marha, nem ér annyit, amennyit mi kérünk érte.

Pedig még hazudtunk is egy kicsit. Azt mondtuk, odabe kettőnyolcvanért, háromszázért kérencsélték, de nem engedtünk a háromszázötvenből. Elhitték, vagy nem, de nem adták meg érte, amit kértünk.

A határidő nagyon közeledett, már-már azon gondolkoztunk, hogy eladjuk a kenyérnek való búzát és eladjuk a hízónak valót, mert mind a két árendát fizetni kell, a szántásért-vetésért is fizetni kell, aztán majd ha elkelt a tehén, visszavásárolunk mindent, még ha rá kell is fizetni.

De aztán mégis akadt egy ember, aki oda se néz tíz-húsz pengőnek, mert a felesége gyáva és beteges asszony, olyan tehén kell neki, amelyik jámbor és könnyen adja a tejet, mert nem bírja a keze a fejést.

Ez mindjárt beígért háromszázat, mink meg, hogy láttuk, komoly vevő, nem akartuk elereszteni és leengedtük háromszázhúszra.

Akkor elment, de másnap megint visszajött a feleségével együtt.

– Tudja mit, szomszéd – mondta –, se az enyém, se a tiéd: vágjuk kétfelé azt a húsz pengőt...

Egye fene – gondoltam –, mindegy már, csak ezen a bajon legyünk túl – és odaadtam neki.

Így váltunk meg a Rózsitól, első és legkedvesebb jószágunktól.

Azt mondják, a maga kárán tanul az ember, én is azt hittem hát, hogyha egyszer megjárom a vásárt, hát ismerem is a sorját. Sok hajam szála megőszült nekem még addig, amíg megtanul-

tam, nem azt, hogy sose csapjanak be, hanem hogy a vásárhoz sohasem elég okos az ember. Még a gyermekkora óta jószágok között forgolódó gazdákat is becsapják, nemhogy a magamfajta napszámost, akinek sokszor annyi köze van a marhához, hogy egyszer-másszor őt is marha parasztnak mondják.

Okos akartam hát lenni, és hogy el ne kallódjon a pénz, ami a Rózsi árából megmaradt, megint bementünk a hetivásárra másik tehenet venni.

Megint mentünk mind a ketten, mert igaz, hogy nagyon sajnáltuk a sok vonatköltséget, de nem mertem az asszony nélkül tehenet venni. Ha nem válik majd be, mindig rágja a fülem. Legyen ott, legalább a saját keze, saját szeme verje meg.

Csakhogy, mondom, a vásárhoz sohase lehet elég okos az ember. A múlt heti nagy felhajtásnak és rossz vásárnak széjjelment a híre mindenfelé, és visszariasztotta az embereket a behajtástól. Minek törjék be a jószágot potyára, meg aztán az idő is drága: itt a szántás-vetés.

Ráadásul, arra meg nem is gondoltam, hogy a következő héten már jön az őszi országos vásár, és mindenki arra vár: eladó is, vevő is. Majd ott alakul ki az igazi őszi ár.

Nem is volt hát a vásárban semmi. Csak csengett-lengett egynéhány öreg tehén, az is jórészt cenzárkézen, kupeckézen volt. Ezek minden vásárban ott vannak a marháikkal, és mindig elmennek az egyikről a másikra. Az utakon meg legeltetnek, legalább nem kell takarmányozni.

Nekik azért van értelme, mert minden vásáron akad olyan tájékozatlan ember, akinek el lehet sütni egy-egy rossz marhát, amit jó olcsón a lanyha vásáron vettek.

De mink nem találtunk kedvünkre valót. Amit néztünk, avval meg úgy felbeszéltek, hogy szólni se tudtunk hozzá. Kevés volt a jószág, hát kitartottak az eladók. Nekünk meg a pénzünk is kevés volt, és így hazamentünk, üresen. Csak a vonatköltséget sajnáltuk. Megjártuk a bolondok útját, és még pénzbe is került.

Most aztán megint okos akartam lenni: minek járjam én a vásárt – gondoltam –, hiszen ha itthon adtam el, itthon is tudok vásárolni, minek költsem a pénzt útiköltségre.

Nyakamba vettem hát a falut, és nézegettem, hogy melyik

ablakba van kiírva eladó tehén. A dobolást is figyeltem, hátha közben jönne valami.

Volt is sok eladó tehén, de most kiderült, hogy jót eladni könnyű, de venni még rosszat is nehéz. Az egyiké csak úgy volt eladó, ha nagyon jól megadják az árát, a másik csak arra kíváncsi, hogy mennyit érne, ha eladóvá tenné, a harmadik ember meg azért adja el, mert elapasztott, a negyedik mert beteges, gümőkóros és így tovább. Ami jobbacska volt, avval úgy felbeszéltek, hogy nem futotta a pénzünk.

Úgy van az, hogy míg az ólban van a jószág, sokra tartja az ember. Aki igazán el akarja adni, az a vásárba megy, ott mondják meg az árát. Azután majd itthon is jobban tudja, mit ér. Mink is így jártunk.

Csakhogy én ezt még akkor nem tudtam. Mert más dolog a jószághoz érteni, etetni, vakarni, befogni, fejni, és más dolog adni-venni.

Most aztán már azt is láttuk, hogy ami pénzünk nekünk van, azért nem hogy jó fejős, de még csepegtetős tehenet se tudunk venni.

Nincs más hátra: eladtam két mázsa búzát a kenyérnek valóból, hogy majd tejből, tejfölből visszavásároljuk apránként. Vagy pedig kérünk újfejire, mert most már csak kapunk, hiszen – ha isten segít – jövőre négy hold búzánk lesz.

Bementünk hát a nagyvásárra. Itt csak találunk mindenféle.

No, volt is ott most mindenféle. Volt miben válogatni. Át se tudtuk tekinteni a vásárt.

Éppen ezért sokáig nem tudtunk választani. Ezt is szeretnénk, azt is, de első szóra mindet sokra tartották.

Az ár is nehezen alakult ki. Ha ilyen nagy a vásár, későn indul meg, mert soká tart a tájékozódás. A vevők is szimatolnak, az eladók is.

Mikor már jó késő volt, s mi csak nézegettünk, de mások már vásároltak, megint megijedtünk, mint afféle kocaparasztok. Elmúlik a vásár, és megint hazamehetünk. A tehén ára elmegy költségre a sok járkálásban. A jövő heti vásár megint gyenge lesz, mert most már tudtam, hogy nagyvásár előtt és után nincs felhajtás.

Az volt a baj, hogy amelyik tetszett volna, ahhoz kevés volt a pénzünk, és nem mertünk alkuba bocsátkozni, hogy nyakunkon marad, és szégyenszemre nem tudjuk kifizetni.

Végre megállapodtunk egy öreg kajla riskánál, amelyet nem tartottak sokra.

Tagos, de sovány és kissé csámpás vén tehén volt, a két hátulsó lába térdben összeköszörülődött, és mindegyik ganéjos volt. A fél szarva lefelé csüngött, ahogy a gazdája mondta, még borjú korában lecsavarta a kötéllel, és azután így nőtt tovább.

Evvel én nem sokat törődtem. Nem a szarvából adja a tejet. Ez csak szépséghiba, és nekem jó, hogy emiatt is kevesebbet ér.

Tőgye megjárós volt, úgy mutatta, van nála tej. A gazdája, egy sunyiképű fekete ember váltig erősítgette, hogy ez bizony már csak hat litert ád, ő nem hazudozik mellette, hogy ennyit-annyit ad. De amit ád, azt a tarlón adja, ha adnak neki abrakot, még talán szaporítana is.

Ez azonban semmi, ez a tehén januárban megellik, mert ez ekkor meg ekkor folyatott, számítsuk ki a kétszáznyolcvanöt napot, éppen január 20-ig telik le. Akkorra alatta lesz a borjú, mert ez nem viszi tovább, ő tudja, mert sok fia volt már nála. Ha ez nem igaz, ne nyithassa ki többé a háza ajtaját, ne segítse az Isten innen haza a családjához – esküdözött a kis fekete ember. Ezt pedig nem mondaná, nem ezért a tehénért, de a világ minden kincséért sem.

– Mert, higgye el, jó ember, nem tudom, maga hová való, de én istenfélő ember vagyok, és szeretem a családomat. – Úgy folyt belőle a szó, mint a vízfolyás.

A tehénnek csakugyan nagy hasa volt. Olyan bendőt cipelt, hogy akár holnap kieshetik belőle a borjú.

Mit tudtam én akkor, hogy a homokon moslékkal tartják a tehenet, mint a disznót, és úgy kiböndősítik, hogy mind hasasnak látszik. Néhány szem korpa egy dézsa vízbe, egy kevés krumplihéj, kenyérhéj hozzá és a szegény tehén a kevés jóért megissza a sok rossz vizet.

És persze, tejel is tőle. Kifacsarják ezek a homokiak úgy, hogy a legjobb tehenészet sem különbül.

Hallottam én már a cenzárokról sokat, a múltkor tapasztal-

tam is felőlük valamit, de mondom, itt sose elég okos az ember. Azt lelkelte-állította ez a büdös pircsi ember, hogy a maga nevelése a tehén, nem is adná oda a világért se, de földet vettek, és kell az ára.

Mert igaz, hogy koros már, de még tartható, és tavaszra lök egy szép bornyút, majd meglátom, negyven kilós bornyút ellik ez, jövőre a bornyú kijárja az anyja árát.

Nézem a fogát. Bele van kopva az ínyébe, és még híja is van egy. Ez bizony a mi sovány csordalegelőnkön nem tud harapni – mondom. – Üresen marad a nagy gyotrája.

– Ne tartson tőle – mondja az ember. – Élelmes jószág ez, nemhiába élt ilyen sokáig. – Ha értek a marhához, láthatom, hogy tele bélű jószág ez. Nem a koplalástól van ilyen nagy hasa. Most is rossz legelőn járt ez, mégis jóllakott.

Hogy sovány, az meg azért van, mert kiadja a zsírját. Tavaszszal, ha megellik, tizenöt-tizenhat litert ád, és tíz liter tejfel gyűl egy hétre.

Nézegetjük a tehenet, én egyik felől, az asszony a másik felől. Tejere jó van, az biztos,. Meg is vezettetem: lépése csámpás, de nem sánta. Elbírná talán a csordára járást.

– Na, mit szólsz hozzá? – kérdem az asszonytól. – Próbáld meg a fejését.

Aláhajlik az asszony. Áll, mint a tőke, és ömlik a csecseiből a tej. Könnyen adja.

Ez mind megjár, csak azt tudnám biztosan, hogy van-e benne bornyú.

Nyomogatom az öklöm a véknyába, találok is valami keményet, de nem tudom, hogy ez bornyú-e. Nem mozog.

A kis fekete ember nekem kakaskodik erre:

– Hát ne ott nézze, jó ember – vót mán magának valaha tehene?

– Hogyne lett vóna – mondom restelkedve –, hisz most adtam el a másikat. De azt már nem mondtam, hogy a bornyút én is csak úgy nem lelem meg a tehén hasában, mint száz ember közül kilencven.

Odajön aztán nagy biztonsággal, odateszi a tenyerét a véknyához, megnyomja jó erősen és diadalmasan mondja:

– Na, itt nézze, itt megtalálja. Győjjön csak gyorsan, most ippen mozog is – és húzta oda a kezemet az ő keze helyére, szinte bizonyítva, hogy itt nincs csalás.

De én már nem éreztem semmi mozgást, csak az előbbi keménységet. Mondom neki: én nem érzem.

– Mert már elállt, hisz nem járja az odabenn folyton a kállai kettőst – nevet az ember a szemembe.

Közben előjött a felesége is, egy félszemű asszony, kicsit olyan elhagyatott, de jó falusi formájú.

Az aztán elővette az én asszonyomat, és így lelkem, úgy lelkem, rakta, hogy ez milyen áldott jó tehén. Hogy ők ezt kicsi korától nevelik, náluk öregedett meg, hogy szeretik a gyerekek is, most is megsiratták, de hiába, el kellett adni a föld árába, de azért marad helyette egy fia, az is ilyen jó tehén, de jó is ennek minden ivadéka, hogy ennek is, annak is – nem ismeri-e véletlenül? – adtak el egy üszőbornyút, és ha megtalálja őket, még ma is hálálkodnak, hogy na, kedves néni, de drága jószágot adott – és így tovább, hadart, mint egy szélmalom.

Ennek már az én asszonyom se tudott ellenállni, pedig másképp nagyon gyanakodó természetű, még azt se mindig hiszi, amit lát. De ez a büdös vak asszony a saját Rózsiját juttatta eszébe, hogy nevelte, dédelgette kicsi korától kezdve, és hogy megsiratta a gyerekekkel együtt, amikor eladtuk. Egészen megzavarodott a vak asszony színes-mázos beszédétől.

Most már látták, hogy a kezükben vagyunk, csak nem szabad elereszteni bennünket. Énnekem nem jutott eszembe, hogy elkérjem a pakszust, megnézni, mikor iratták át, vagy pedig hogy csakugyan maganevelésű-e. Ki gondolta volna, hogy a tehén cenzárkézen van, és ez a fekete gazember nem is a gazdája. Olyan magunkfajta félig rongyos parasztok voltak ezek is, mint mink, csak éppen jobban tudtak a vásárban beszélni.

Félrehívtam az asszonyt, hogy mit szól hozzá: kell-e neki ez a tehén, és mennyit ígérhetnék érte.

Azt mondta, neki nagyon tetszik, jámbor is, tej is van nála, hogy öreg, az meg nem olyan nagy baj. Most már van földünk, terem jó takarmányunk, meghízlaljuk, és kapunk érte fiatalt is, jót is.

Igazat adtam neki: magam is így számítottam. De azért csak törtük az árát, hátha enged a kétszázötvenből, mert annyira tartotta.

De nem engedett egy fillért se. Ő nem kupec, mondta, ő nem alkudozik. Ennyi az ára és kész. Vagy megéri, vagy hazahajtja. Elkél ennyiért otthon is. Ismerik a tehenet, van rá vevő száz is.

Mit csináljak, evvel a vad magyarral nem lehet beszélni.

Elmentünk onnan, és nézegettünk más tehenet, mintha az övével tovább nem törődnénk. De csak azért, hadd lássa, hogy nem vagyunk hozzákötve az övéhez, és nem is vagyunk bele szerelmesek, mert van a vásárban szebb és jobb is százával, még a mi pénzünkhöz is.

Ő is szemelt minket, mink is őtet.

Látom ezután távolról, hogy új vevője jön. Nézegeti a tehenet jobbról-balról, aztán csapkodja a tenyerét erősen, hogy hozzám is elhallik a csattanása.

Nem megyünk rá az alkujára, mert az nem is illik, de majd ha elmegy, még egyszer megkérdezzük, hogy mit enged.

Leste, hogy jövünk és a vevő már elmenőben még visszakiáltott:

– Na, ide adja húszba? (Kétszázhúszba.)

Ez már rám ígért, mert én csak kétszázig mentem. Mit tehettem: öt pengővel megtetéztem, hiszen a fülemmel hallottam, ugye, már többért kérik.

De aztán látta, hogy az övé vagyunk, csak egy kicsit engednie kell, hogy mink se kössük meg magunkat, hát leengedett tíz pengőt. Csak azért, ahogy mondta, mert látja, hogy becsületes emberek vagyunk, nem is csúfoljuk az árát és főleg, hogy ilyen jó kézbe menne. Nem szokott ez rossz gazdához.

Megint elmentünk. Neki meg új vevője jött: másik cenzár. De én ezt nem tudtam. Csak azt, hogy ez már harmincat ígért.

Elszántuk magunkat: összevissza kétszázharmincöt pengő van nálunk, aprópénzzel, költségrevalóval együtt. Ha megvesszük a tehenet, útiköltség se kell, hiszen gyalog hajtjuk haza.

Visszamentünk.

– Hát ide hallgasson, atyafi – mondom a kis cigánynak. – Nekem nincs több pénzem kétszázharmincöt pengőnél, akár meg

is mutathatom, ha nem hiszi. Ha ezért ide adja, el van kelve – és belecsaptam a tenyerébe.

De nem engedett. Arra akart rábeszélni, hogy kérjünk kölcsönt. Csak van talán itt olyan földink, aki ád öt pengőt.

Lett volna, persze, de én nem akartam senkitől kérni. Nekem ez volt a ravasz fogásom, lássa be, nincs több pénzem.

Már az igazság is azt diktálta volna, meg a józan ész is, hogy hozzunk ide valami tapasztalt, vásárt járó földit, aki meg tudta volna mondani, hogy mit ér a tehén. Több szem többet lát, ezt minden bolond tudja, csak nem jut a kellő időben eszébe az embernek.

Aztán hátha ezt az embert is megismeri, hogy nem cenzár-e mégis, akárhogy állítja, hogy maga nevelése a tehén.

De én restelltem, hogy nem értek a jószághoz – az asszony úgyis azt mondja –, én nem hívtam senkit.

Még volt egy fogásunk. Otthagytuk, akkor nem kell, ha még ezt a pár pengőt se tudja elengedni.

De hát a cenzárok ott leskelődtek nem messzire, hogy ha én elmegyek, visszajönnek.

A fekete ember azonban látta, hogy nincs értelme tovább várni. Utánunk szólt:

– Jöjjenek vissza, ha már ennyire vagyunk. Ne mondják, hogy smucig a magyar. Már csak azir is odaadom, hogy ilyen jó kézbe megy a Virág.

Elvezettük a tehenet a korláthoz, az asszony ott maradt vele, én meg elmentem a feketével a paksusíróhoz. A vak asszony eltűnt.

Egy jó órai tolongás után átírták és kifizettem az embert. Elment, mintha puskából lőtték volna ki. Azt mondta, siet a felesége után, az állomáson találkoznak. Sose láttam többet.

Megyek a korláthoz, keresem az asszonyt a tehénnel. Meg is találom, ott szipog a tehén mellett.

– Hát téged mi lelt?

Akkor aztán elkezdte a sírást és az átkozódást jó vegyesen, hogy a fene a húst egye le arról a büdös pircsi cenzárról, hogy a tűz égesse meg, hogy a nyavalya hetvenhétszer törje ki, becsapott: ez a tehén egy öreg canga. Tejet se ád, meg se ellik.

Kivallatom, hogy honnan veszi ezt. Hát járnak itt szegény városi asszonyok köcsögökkel, akik megfejik a kitőgyeltetett teheneket, nehogy az úton gyulladást kapjon a tőgyük.

Megfejik a Virágot is, még el is vette tőlük, hogy saját kezével lássa, hogyan adja a tejet, és hát amikor kifejte, megkóstolja: sós a teje. Ki van tőgyeltetve, talán már napok óta nem fejték, hogy mutasson valami tőgyet. És mégis alig adott valami két liternyit.

Aztán voltak itt földiek is, hajcsárok is, kupecek is, azok is nézték és csak nevettek. Tapogatták, azt mondják, nincs benne bornyú, csak nagy bendőjű, mert moslékos.

Kérdezik, kitől vettük. Egy kis fekete embertól, félszemű felesége van. Ismerik: pircsi cenzárok azok. Az asszony tán nem is a felesége, csak összejátszanak. Egyszóval, a tehén, még ha egészséges is, nem ér többet mint száznegyven-százötven pengőt.

De még az egészsége is gyanús. Mert egy ember tapogatja a nyakát, és vastag avas szőr alatt meglelte a gugák helyeit. Vagyis sülyös és azért sovány, mert elszívja a süly. Sohase hízik meg, akármilyen jó kosztra kerül.

Lehet, hogy bornyút se fog többet. Kilenc évesnek van írva, de lehet tizenöt is. Kijárhat a bornyútartója is, mert ezek a pircsiek csak bajos tehenet árulnak. Ők úgy veszik át a gazdától, hogy minden felelősséget áthárít rájuk, mert a tehén bajos.

Az eredeti gazdát így nem fogja a törvény, a cenzárokon pedig nincs mit fogni, mert nincsen semmijük. Ha van is, nem az ő nevükön van. Ezek ebből élnek. Megvesznek ötven-hatvan pengőért egy beteg tehenet, és eladják kétszázért mint egészségeset. Perelni nem lehet őket, mert még az ügyvédi költség is a szegény vevőt terheli.

Megvakartam a fejem, és káromkodtam egy keveset, de csak úgy magamban. Úgy látszik, ezeknek van igazuk, mert ahogy nézem a paksust, a múlt héten írattak át más névről. Nem igaz, hogy saját nevelése a fekete embernek, akkor pedig a többi se igaz. Mindegy, dühösen kioldottam a kötelét, megfogtam, és gyerünk hazafelé. Rajtam ne röhögjön senki. Lesz, ami lesz.

Az asszony erősködött, hogy menjünk, keressük meg az embert és adjuk vissza.

– Mehetsz már az után. Oda van már az. Még ha megtalálnánk is, majd azt mondja, sose látott minket, mit akarunk tőle. Hallottam már ilyet. Még a nevét se tudjuk, mert a paksus nem az ő nevén van, hanem egy másik kupecén, de annak sincs semmije, csak a neve.

Ne is mondjam tovább: a tehén alig adott annyi tejet, hogy a kicsi Bözsi dudliból beszívja, és az is nagyon erős volt. Jó kosztra fogtuk, még moslékot is csináltunk neki, de nem tudtuk két liternél többre felhajtani a tejét.

Még jól jártunk, hogy nem lett rúgós, mert ezek a cenzárok olyan jámborra szelídítik a rúgós tehenet is, mint a kezes bárány. Pálinkát öntenek bele, vagy ami még jobb, mert a szesz megérződik a száján, és némely ügyes ember megszagolja, mákhajat törnek neki. Attól megszelídül.

Ez nem rúgott, csak éppen ha moslék nélkül akartuk fejni, topogott, jött-ment, nem állott.

Belenyugodtam.

Meghízlaljuk és majd elcseréljük jobbért.

Nem csapnak tán többet be: két vásáron sokat tanultam.

Az asszony sokat rítt, nekem se esett jól az étel napokig, de aztán más bajok jöttek, és eltemették ezeket.

Ezek a más bajok pedig a földdel jöttek.

Mert most jött ránk egy olyan pocsék sáros-vizes ősz, amilyent csak a régi öregektől hallottunk. Pedig mink is megszoktuk a bolondos őszöket. Az egyik nagyon száraz, a másik nagyon vizes.

Már tengeritöréskor kezdődött. De a mi kis tengerinket a Kövesháton csapta egy kicsit a hő, és hamarább megért. Meg aztán a Kövesháton kemények a dűlőutak. Valamikor falu volt itt. A hányódó tégladarabokról hívják Köveshátnak, és aztán domború is. Jó szaladása van innen a víznek.

Eső már akkor is volt elég, de az ottani utak még bírták. Másfélszeres fuvarért hazavitték. Baj, de ezt még kibírtuk.

A csutkaszár itt is ott maradt, hogy majd szántáskor hazaviszszük. De ekkorra már úgy elázott az út, és úgy összevágták a

szekerek, hogy üres szekérrel is alig bírtunk mozogni rajta. A vetés is sürgős lett, mert nem haladt a munka.

Nyíri Miska lett megint a fuvarosom. Ő legjobban bevált. Sokat kért és sokat hazudott, de nem volt gyáva, nem ijedt meg mindjárt az úttól és az időtől, és ment, míg a lovai bírták. Utálom a Kóródi-féle nyűgös embereket.

A türelemre most bizony nagy szükség lett, mert sokszor megesett, hogy elindultunk csillagos hajnalon, és amire kiértünk, már esett az eső.

A föld tele volt vízzel, nem bírt el három szem esőt se, mindjárt sárrá vált. Megragadt az eketalyiga kereke. A köldök feltolult sárral-gazzal, és kiemelte az ekét a barázdából. Néha meg olyan nyers volt a föld, hogy ragadt, nem borította az eke, csak túrta, mint a disznó az árokpartot.

Hiába isztikéltük, ha a csoroszlya beleakadt egy csutkatőbe, a lágy földből mindjárt csomót vert magának össze, és kihajította az ekét. Csupa vakbarázda lett a szántás.

Háromszor kellett kimenni a kövesháti földre, mert mindig kivert belőle az eső. De akkor már november volt, ha nem esett, akkor dér és fagy volt. Reggelenként, amíg kicammogtak a lovak arra a messzi földre, majd belém fagyott a lélek. Bundánk egyikőnknek sem volt, mert az ma már csak igazi gazdáknak van.

Néha már le kellett szállni a szekérről, de ez a bolondos Miska úgy hajtotta a gebéit, hogy kocogni kellett utána.

A kövesháti földet bekínoztuk valahogy, de hátra volt még az új bérlet, a Keserűfenék.

Ide is Nyírivel mentem. Ragaszkodtam hozzá, hogy állandó fuvarosom legyen, ne kelljen minden alkalommal beszaladgálni a fél falut, és akkor még be is csapnak, mert ígérik, de nem végzik.

Nyíri is szívesen jött nekem, mert pontosan fizettem a fuvarért, nem kellett az asszonyt és a gyereket utána küldözgetni, mint némely embereknél.

Igaz, nem szántott kedvem szerint, de más fuvarosok is csak karmolásszák a földet. Aztán elnyargalásznak rajta a boronával, és rábízzák Istenre, hogy adjon termést, ha akar, vagy ha tud.

Igen, csakhogy a sáros ősz miatt szorgos lett a munka, drága

lett a fuvarbér, és nekem el kellett adni a két süldőt, amit eladásra akartunk hizlalni, fuvarbérre. Az a számítás, hogy majd tejből pénzelünk, nem vált be, de az se, hogy bérlet mellett tudok summás- és napszámosmunkával is keresni. Minden a készből ment, jóformán semmit se kerestünk, se a vén tehén, se én.

Az első számítás hát, hogy a hízó árából jövőre jobb tehenet veszünk, már dugába dőlt.

De amikor kimentünk a Keserűbe, elment a kedvem azonnal. Az őszön, amikor néztem, meg volt ez a föld hasadozva a szárazságtól. Olyan repedések voltak rajta, hogy a birka lába is belefért volna.

Bezzeg most, amikor kimentünk szántani, eltűntek a hasadások, olyan volt, mint a lekvár, és mind fel akart a csizmára és a ló lábára ragadni. A félvégén, a hajlásban, a régi tó felől meg víz állott rajta.

– Na – mondja Nyíri Miska –, ezér híjják ezt Keserűnek. – Mindegy most már: a szerződést aláírtam, a fele árendát kifizettem, ezt munkálni kell, ha beletörik is a nyakam.

A partosán, ahol nem állott víz, kihasítottunk belőle egy darabot, úgy fele formán, és szántani kezdtünk.

No, de még ilyen munkát! Hasábos és májas volt, csak úgy ragyogott az eke után. Ahol egy kis hajlás volt benne, ott meg a barázda fenekén felkönnyezett a víz.

Mi lesz ebből, Úristen? Hogy lesz ebből búza? – töprengtem, míg Nyíri Miska fütyörészett, és nógatta a lovakat. Őt nem izgatta, hogy lesz-e nekem búzám jövőre. A fuvarbért biztosan megkapja.

De csak legalább szeles-napos időt adna a jóságos Úristen most az egyszer, hogy felpirítaná egy kicsit a földet. Milyen jó volna most abból a nyári forróságból egy kicsi is. Csak annyi, hogy megpirulna a föld, és bevenné valahogy a magot.

Az első napon azért nem volt baj. A reggeli köd után erős alszél támadt. A nap ugyan ritkán villant ki, mert bújkálós fellegek jártak, de valamit szikkadt a föld. A szántás olyan, hogyha levegőt kap, mindjárt szikkad.

A fellegek zavarták egymást, úgy futottak nyugatról keletre, mintha kergetnék őket. Egyik lement a napról, a másik ráment,

néha éppen csak kikacsintott a nap, de csak legalább ebbe maradt volna. Holnap estére már könnyebben lennénk, ha a földben lesz a mag.

Az éjszaka még jónak ígérkezett. Langyos délnyugati szél fú, ez előbb-utóbb esőt hoz, de holnap még kibírhatná. Egyszer már nekem is lehetne szerencsém.

Este, mikor lefeküdtem, kinéztem, hogy lássam az időt. Csillagos az ég, de csak a nagyja látszik, a hold is sárgás udvar közepén vigyorog: egész biztos, hogy elromlik az idő.

Éjfél után felébredtem, kinéztem, még akkor is tiszta volt az ég.

Setét hajnalon felkeltem, mert abban állapodtunk meg Miskával, hogy virradatra kinn leszünk. Délre kiszántjuk, délutánra bele a magot, míg új eső nem jön.

Mert hogy jön, az olyan biztos, mint az, hogy ma november 17-e van.

A vetőmagot elkészítettem, és mert Miska még nem jött, nem fogott a hely, és érte mentem.

Itt lakott nem messze, azért is jó volt vele dolgoztatni. Nem kellett a fél falut átcaflatni érte.

Elmentünk már a setéten. Kis dér lett, dideregtünk erősen. Az úton, a hidakon, kerítéseken, elszórt csutkaleveleken fehérlett a derecske.

Nem baj, ha hideg lesz is, majd kikel a búza a hó alatt is, csak tudjuk végre elvetni.

Hát nem tudtuk. Mire a nap feljött, délnyugat felől, mintha a föld alól jöttek volna, szürke, bordás fellegek tolultak felfelé.

Az ilyen bordás fellegek nyáron nem veszedelmesek. Valahol messze, nyugaton, nagy zivataros eső volt, széllel-viharral. Ez szép-szép rendbe gyűrte az egymás hegyén-hátán kavargó, gomolygó fellegeket, mire mihozzánk értek, kikopott belőlük sokszor nemcsak az égzengés, a villám és a szél, hanem az eső is. Néha annyira kiürülnek az ilyen fellegek, hogy olyan ritkák, átlátszik rajtuk a kék ég, átkacsingatnak a rések közt, a hold meg a csillagok. Ilyenkor mondjuk őket bárányfellegeknek, mert csakugyan olyanok, mint a legelésző fehér birkák.

No, de ez csak nyári igazság. Ilyenkor, amikor ideje van az

esőnek, mindenféle felhőből csepeg a víz. És hát nekünk az is baj, ha nem ömlik, hanem csak csepeg, de még az is, ha csak szemetel.

Mit beszéljek annyit: kilenc óra tájban elkezdett szemetelni az eső. Még híja volt a szántásnak vagy hat kerülés.

– Mit csináljunk, bátyám? – kérdi Nyíri Miska. – Szántsunk tovább?

Hát ezt nem hagyjuk abba, ha özönvíz lesz se.

Kiszántottuk, de már akkor a szél felöli oldalunkon átázott a nadrágunk, és a csizma is olyan lett, mint a pacal. Miska hajtott, ő visszafelé jövőben a lovak mellé húzódott, de engem az ekeszarvánál erősen vágott az eső. Vetni már nem lehet, menjünk haza.

Most aztán ülhetünk otthon. Ha az eső megállt, köd lett, az is locsolta, ha kitisztul, akkor meg dér lett és fagy: ez is elnyálkásította a földet.

Két hétig kínlódott az idő. Néha ugyan kividult, de ekkor meg avval a tekergő Miskával volt baj. Fel-felvállalt az állomástól egy vagon szenet vagy tűzifát, és mindig azt mondta, azt már nem lehet félbehagyni. Úgyis kell a földnek, hogy szikkadjon egy kicsit.

Akkorra új eső, köd vagy dér jött, és a vetés megint elmaradt.

Egyszer aztán egy csillagos hajnalon rámentem Miskára.

– Gyerünk, Miska, vessük el a búzát, mert addig-addig, befagy, és miből fizetem én meg jövőre az árendát.

Így aztán kimentünk valamikor András-nap táján. Most éppen nem lett eső, de nem is kellett már erre a földre. A víz még feljebb jött, a szántás meg olyan lágy és galuskás lett, hogy ahova a ló lépett, mindenütt lyuk maradt a nyomán. A lyuk fenekén pedig ott a víz. Nem húzta be a borona se. Pedig a rendes jó szántáson a borona behúzza a lónyomokat, s még a föld is visszarúgódik, ha jó érett.

Elszórtuk hát csak kézzel a magot, és rádörzsöltük a boronával.

– Na, öcsém – mondtam Miskának –, ez a búza már biztos, hogy nincs zsákban, de hogy visszakerül-e ide, azért nem harapnám meg az ujjam. Ha ebből is búza lesz, akkor semmit se ér

az öregek tudománya, akkor csakugyan az Isten az egyedüli gazda.

– Ne búsúljék, bátyám, lehet még ezen három szekér búza – mondta Miska, és mindjárt mesélni kezdte, hogy ettől meg attól hallotta, hogy ekkor meg ekkor a sárba taposták ősszel a magot, mégis annyi búza termett, hogy nem tudták hová tenni. Jó tavasz kell csak. Az idő a gazda, nem Pisze Kis Janko!

Legyintettem. Ismerem már az ilyen beszédet. Ezt mindenki mondja, de én még sohase láttam. Lehet, hogy más se. Mert mégis mindenki csak jó, porhanyós földbe igyekszik vetni. Különben vigasztaló szavakkal én úgyse fizethetem ki jövő nyáron az árendát.

Mégis nagy megkönnyebbülés volt, hogy elvetettünk. Heteken keresztül nem aludtam nyugodtan, borús és kedvetlen voltam, folyton az eget lestem, a szelet szaglásztam, néha még az étel sem esett jól a gondtól és a tétlen türelmetlenségtől.

Az asszonyra is csak rá-rámordultam, ő néha visszakárpált, és kamatosan fizetett a gorombaságért – a gyerekek meg se állhattak előttem. A vén büdös tehenet, ha nem akarta enni a csutkát és az ajtót leste, hogy viszem-e neki a moslékot vagy a répát, jól megvasvilláztam. – Dögölj meg, tejet se adsz, és még finnyáskodol is! – és püff-paff! – végigvertem rajta. Hiába akartam magam visszatartani, nem bírtam a kezem megállítani, ha egyszer megindult, a verésben.

Még csak a hízót is megostoroztam, ha otthagyta a tengerit, vagy összeturkálta a moslékot, és nem ette meg.

Nem is lehet azt kibeszélni, hogy milyen gond az a vetés. Lehet, hogy az igazi gazdák nem ívelődnek ennyire, de az olyan, mint én, akinek úgy áll a gazdálkolása, mint a vízen a bugyborék, nem tehet róla, ha türelmetlen.

Az asszony csak nézte, hogy mi van velem. És el-elszaladt egyik-másik testvéréhez, és panaszkodott, hogy egészen megvesztem. Amíg napszámos voltam, kevés baj volt velem. Egész héten odavoltam dolgozni, és szombat este vagy vasárnap reggel, ha dörmögtem is egyért-másért, de azt ki lehetett bírni. Legalább nem ütöttem-vertem a jószágokat is, most meg nem lehet velem kitartani. Hát ilyen ez a gazdálkodás?

Hogy ő is ilyen volt, mióta a Rózsi elment, arról nem beszélt. Túl sok okosság volna egy asszonytól, hogy a saját hibáit is beismerje.

Ennek most már legalább vége lett. Megnyugodtam. Tavaszig nem tudunk csinálni semmit, azt se tudjuk, mi lesz a vetésből, hát ráérünk és ülünk a padkán.

De most értem már, hogy miért olyan dörmögősek és veszekedősek a félcsípejű gazdák. Mikor kondásgyerek voltam náluk, nem értettem, hogy hogy lehet a gazdának mindig rossz kedve, mi öröme van benne, hogy mindig káromkodik, amikor én ha nem fázok, nem vagyok álmos vagy éhes, akkor mindig fütyülni-dalolni szeretnék.

Mert néha még erről is letiltottak. Bántotta a fülüket, hogy én nem búsulok velük együtt a bajukon. Mit búsuljak? Se bú, se kár, csak a nagy sár.

Most látom már, hogy nemcsak nekem volt igazam, hanem nekik is, de ez a két igazság nem fért össze.

A tél, ami most ránk jött, éppen olyan bolondos volt, mint az ősz. Csak nem esővel, hanem faggyal-széllel.

December még csak megjárta, mert nagy hó és kemény hideg jött. De január végén, Pálforduló és Gyertyaszentelő közt meglippent az idő, nagy lágyulás jött meleg déli széllel, és langyos eső hullt. A hó hirtelen elolvadt, a víz megszaladt, és mert a föld fagyos volt, és mert újra hideg lett, odafagyott, ahová összeszaladt. Hozták aztán hírül nekem, hogy a Keserűfenék úgy teleszaladt vízzel, ahogy még legelő korában volt. Az árkokba meg se indulhatott, mert azokban még ki sem olvadt a decemberi jég, ott érte a fagy a nagy vizet, és most sikjég van a búza tetején. Lehetne korcsolyázni rajta.

Így szokta ezt a Keserű, ha vizes világ van. Néha meg tíz évig sincs benne víz. Ilyenkor megfizet aztán a vizes esztendőért is, ha meg nem öli a szárazság. Mert az is nagy ellensége.

Meg is járná ez, csak ki bírná várni az ember ezeket a jó esztendőket.

Elindultam ki, hogy megnézem. Csúszkáltam az úton is, a

gyepi jegeken is, sajnáltam a csizmatalpat, de a saját szememmel szeretem látni a bajt.

Hát bizony az én búzám felett bokáig-fél lábszárig érő jég van. Meg lehetne belőle tölteni a falu jégvermeit, ha közelebb volna. Legalább úgy keresnék valamit rajta. Mert búzám, kenyerem ebből már nem lesz. A hó alatt kikelt gyenge kis verhenyes búzaszálak bele vannak fagyva a tiszta jégbe.

Sohase szabadulnak ki. A jég, ha majd olvad, magával viszi őket, mint a döglött halakat szokta. Nem kapnak levegőt és megfulladnak.

Ezt így tudtam, de teljesen azért nem adtam fel a reményt. Majd meglátjuk tavasszal. Úgy voltam vele, mint a szegény anya a távolban elhalt gyermekével: tudja-tudja, de mégsem hiszi egészen, s várja, hogy egyszer majd betoppan. Én is egészen halványan abban reménykedtem, hogy hátha majd a tavaszi nap kicsalja a földből. Sok ilyen esetet mesélnek az öregek.

Ez alig múlt el, jött a másik baj, az meg a kövesháti földre. A lágyulás után, mivel még nincs itt az ideje a jó időnek, erős északi szél támadt, csak úgy, hó nélkül. Ez mindig így van, ha télben véletlenül enyhe eső jön.

A nap sütött, a szél fútt, de olyan erővel, hogy a faluban az utcák tele voltak nádcsörművel és kákahulladékkal, amit a szél a tetőkről lehordott. A cseréptetőnek az volt a szerencséje, hogy azon vizesen összefagyott, s egyben mozgott az egész. De azért itt-ott a cserepet is szedegette. Az ólak sarkát kikezdte, a boglyák tetejét leborogatta: szóval csúnya idő volt.

A faluban azért nem volt sok baj, legfeljebb szokatlan, hogy februárban por futkosson az utcán a szekerek és autók nyomán. De künn a határban húsz évben egyszer ha előfordul, ami most történt. Fenn, a Kövesháton, ahol amúgy is szárazabb volt a föld, a szél kikezdte a szántást. A felfagyott és porrá omlott föld megindult itt-ott, s ha egyszer már hordta a szél a port, a meginduló por kimarta egyebütt is. Úgy futott a por a földeken, mint a hó szokott a maga idejében. Az árva búzaszálak ott maradtak egy-két hajszálgyökéren a fagyos föld tetején.

És fútt a szél két nap, három nap, mint az ítélet. Akkor csendesedett egy kicsit éjszakára, de csak azért, hogy annál nagyobbat fagyhasson. Napfeljöttel megindult megint. Nem volt már olyan erős, nem hordta a földet, csak ette, marta, felszítta. Ami gyökere volt a gyenge búzának, azt is felszítta és elragadta az éjjel fagyó, nappal kiolvadó és visszaereszkedő föld.

Mert közben eljött Bálint-napja, aztán Juliánna, Zsuzsánna, és ragyogott a nap, délidön még melegített is egy kicsit, és csalta, bolondította a földet: kiolvadt, megfagyott. Így napról napra.

Ez elmúlt, hiszen semmi sem tart örökké. Február végén Mátyás megtörte a jeget, jött a nagy olvadás, hóval, esővel. Hozta nekünk a náthát, a földnek a vizet.

Evvel most úgy volt az ember, hogy egyik helyre kérte, a másik helyen átkozta. A fagyban kiszáradt, poros hátas földre nagyon kellett az eső, a Keserűre meg újabb veszedelem lett.

Az idő persze, nem törődött vele, hogy mi kell, mi nem és hova mi kell, csak járta a magáét.

Így teltek el a márciusi napok is. Hol rossz volt az idő, hol még rosszabb. Gergely táján kibolondozta magát, volt hófúvás, utána szeles eső, ami leverte a földet, hiába mondtuk, hogy a márciusi esőt még a földből is ki kellene ásni. Kicsit ér itt az emberi bölcsesség.

Tűrtünk, vártunk, mit tehet az ember egyebet. Ezt a kevés rosszat már kibírtuk, jön Sándor, József, itt a tavaszkezdet, jön a gólya, hátha jön egy jó kövér tavasz is, és mindent helyrehoz. Az időt mindig így várja az ember. De míg napszámos voltam, inkább csak vártuk keservesen a tavaszt, hogy jó idő legyen, ne kelljen tüzelni, ne kelljen téliruha és nyíljon a munka. De most ez a baj is megvolt, hiszen szegényebbek voltunk, mint azelőtt, se ruha, se tűzrevaló, se krajcár, se ennivaló, nincsen semmi, de most azért is keservesen vártam a tavaszt, hogy mi lesz a búzával, megmarad-e, és hogy milyen lesz majd a nyár. Az embert lassan belecsábítja a föld, hogy mindig jó nyarat kíván, és a rosszban sohase tud előre hinni.

Hát pedig nem jött az a jó kövér tavasz, amit vártunk. Sovány, olyan sovány jött helyette, hogy valósággal visított. Megjött a tavaszkezdet, a nap sütött, ragyogott, de reggelenkint csi-

korgott is; ezt a csikorgást száraz északkeleti szél kísérte megint egy hétig. Ez öl meg minket, ez a sovány északkeleti szél.

A mező csírái visszabújtak a földbe, a nap csábítására rügyezésnek induló fák magukba húzódtak, és a zöldülni kezdő búzaszálak megint megveresedtek.

Még az embert is kiszítta ez a marós szél. A szokásos hóolvadási nátha már elmúlt, a köpködés és trüszkölés megszűnt, csak a tüdőbajosok, hurutosok és asztmások köhögtek még a faluban. Mink már kijártunk a gyerekekkel csutkatövet szedni, és a szánk szélét cserepesítette ki a szél. Kihasadozott mindenkié, de Esztinek meg még a képe is megfeketedett. Megégett és felhasadozott, úgy fájt neki. Anyja fajtája, azt is kínozta leánykorában mindig a marós tavaszi szél meg az égető nap.

Ez azért mind kicsi baj, mink kibírjuk ezt mint tavaly és jövőre, hanem a búzának nem tudom, mi lesz a sorsa. Nem megy semmire, még most sem indult meg.

Kiballagtam a Keserűfenékbe is. A víz már elment róla, elvezette az árok és megette a szél, a fagy és a nap, a föld úgy vizesen már hasadozni kezdett, de búza csak itt-ott lézeng egy-egy szál, és ebben sem látszik élet. A gaz, a dudva meg annál jobban kél kifelé. A szikfoltokon szikfű kél, már felismerni apró korában, a javán meg van minden: aszat, vadrepce, kásafű. És olyan sűrűn kél a dudva, hogy azt mutatja: itt ők uralkodnak az idén.

Azt majd meglátjuk, gondolom én, mert kiszántom ezt a búzát, ha nem erősödik meg. Legfeljebb oda az őszi vetőmag. Számítsuk a többi kárhoz.

A napfényes hideg után csak szeles eső következhetik, mert a levegő tele van „veszett kutyával". Az egyik órában enyhe alszél fú, jön a jó tavaszi nap, zsendülő füvek meg lágy földszag, akkor kicsit megáll a szél, a nap süt, úgy pirít, lekívánkozik az ujjas, de még a mellény is, az ember felgyűrt ingujjal legénykedik, akkor egyszer hirtelen jön északnyugatról vagy északról egy darabka ordas felleg, és hoz olyan marós kis szelet, néha hóval vagy rossz apró szemű hideg esővel vegyest, hogy az ember szeretne a kemence mellé bújni.

Egyszóval, egyik fajta sovány idő jött a másik után. Április elején, Hugó táján, sok eső volt, de csak időre, nem mennyiségre.

Mind hideg és szeles volt. Nem használt a búzának, se a mezőnek.

Nagy takarmányhiány lett a faluban, mert a tél elhúzódott, a jószág a hidegben sokat ett, és a mezőnek felé se mehetett.

Április elején még csak a meddő birkát verték ki, de az se talált mit enni.

A mi vén büdös tehenünk is megette a sok takarmányt, és nem hízott meg. Kicsit színesedett, kicsit erősödött, de igazi kövér ez már sohase lesz, mert öreg és gugás. Lehet, hogy egy kis tüdőbaj is van benne, mert sokat köhög, és néha rájön a cifra hasmenés. Ilyenkor az a kis hús is meglöttyen rajta, amit magára szedett.

Tejet már régen nem ád. Az őszön még csepegtettük egy darabig, a teje is megjavult, igaz kicsit erős és avas ízű, de meg lehetett enni. Hanem aztán tavasz felé, talán azért is, mert a csutka a sok őszi esőtől megpenészedett, keserű és sós lett a teje. Már alig adott egy litert, de azt se lehetett megenni.

Elhagytuk hát a fejést, hogy hátha így jobban hízna, de nem ért semmit. Felfújhattuk már azt, akkor se lett belőle jó vágómarha.

A bikát se kívánta többet, egyszóval, ez egy kifejt, kiapadt öreg meddő volt, amely soha többet nem fog borjút és nem ad tejet. Agyonütni való – mint a kupecek mondták.

Most aztán ég-föld szakadt rám: ezt a vén dögöt el kell adni. Irtóztam a vásártól. Ha a vételnél is becsaptak, hogyne csapnának be az eladásnál, amikor ez nem jó se húsnak, se fejősnek, de még tartani se. Ezt csak kupecnek vagy mészárosnak lehet eladni, mert még nyári sőrének se jó, nem hízik meg a legelőn sem, hiszen minden foga rossz, zápja sincs már, a száraz takarmányon is csak nyámog, mint az öregasszony.

Cenzárnak át lehetne adni, ha valami teje volna. Ilyenkor tavasszal olcsó a kisborjú, azok löknének alá egy koszost, az ilyen vén riskák elfogadják az idegen borjút is, és odasütnék valakinek mint gyengefiast. De már a tőgyzacskója is felszáradt, s nem is telik meg többet.

Nem való már ez csak kicsontozni, vagy valami falusi mészáros kezébe, aki levágja a szegények számára. Még a bőre is ke-

veset ér, mert a háta tele van az ímelybogár lyukaival, a nyaka meg gugaforradással.

A vásárba hát nem mertem vele elmenni. Csak kicsúfolják ott vele az embert a kupecek. Tudják, hogy ez az övék, mert senkinek se kell, és valósággal elzsarolják tőlem.

Hallottam már olyat, hogyha ilyen marhával kitartja magát az ember, vagy a gúnyolódásra gorombán felel, hát összebeszélnek, hogy azért sem veszik meg. Hajthatja az eladó kétszer-háromszor vissza. Amíg aztán el nem keseredik, és oda nem csapja annyiért, amennyit éppen kegyelemből löknek neki. Azért mondják a kupecek, hogy: na, mire büntessük ezt a vén tűzrevalót?

Itthon kidoboltatni szintén nem érdemes. Magánvevőnek úgyse kell. Nincs más: szólni kell a helybeli kupeceknek és mészárosoknak, szabadítsanak meg tőle.

De azért nagy ravaszul, hogy az asszonynak előre elvegyem a mérgét, bementem a vásárba széjjelnézni. Hadd lássam az árakat, jobban tudom mire tartani. Én magam már úgyis tudtam, hogy nagyon keveset ér, de az asszonyt is meg kellene róla győzni.

A vásárról aztán avval a hírrel jöttem haza, hogy nagyon olcsó a marha, a meddő meg nem is kell sehogy. A mi Virágunk még talán százötven pengőt se ér.

Elmentem azután sorba a falusi mészárosokhoz, és felkerestem a piacon az itthoni kupeceket, hogy vegyék meg.

És azért mondtam mindegyiknek, hogy hadd licitáljanak egymásra. Így látjuk meg igazán, mit ér. Ne mondhassa megint az asszony, de a saját lelkiismeretem se, hogy engem mindenki becsap.

Az asszony így is sokat mar, mióta a cenzárok becsaptak. Azt mondja, bamba vagyok és gyáva, csak dolgozni tudok mint a barom, de magamat forgatni nem tudom. Ha adok, olcsón adok, ha veszek, drágán veszek: ezért nem lesz belőlünk soha semmi. (Hogy ő volt rajta, vegyük meg ezt a vén dögöt, azt már elfelejtette.)

Bizony volt már úgy, hogy én is kiestem a türelemből, dühösen elébe álltam:

– Ni, annyit mondok, elég legyen, mert ha még egy szót hallok, nekiszaladsz az öklömnek...

Nem hallgatott el ilyenkor se, de ahogy már mondtam, a veszekedést sírásra változtatta, vagy sírással vegyítette, felkapta a kendőjét, berántotta az ajtót, hogy csak úgy rengett a ház, és elszaladt a testvéreihez panaszkodni.

Most aztán hallhatta, hogy jöttek a vevők, hogy mit ígérnek a tehénért. Mondtam is neki, na, nagy okos, állj elő, és add el a tehenet. Én nem szólok bele, akármennyiért adod el. Mert bizony hiába híttam én sok vevőt, egy se volt az se vak, se bolond, és néha nem felfele licitáltak, hanem lefele. Az egyik száztíz pengőt ígért, a másik nyolcvanat, még olyan is volt, aki hatvannal csúfolódott.

Két hétig folyt az alku, míg végül Janicsek, a szegények mészárosa megvette százhúsz pengőért. De csak avval a feltétellel, hogy ha az állatorvos gümőkórosnak találná, és elkobozná a húsát, akkor a kár az enyém. De az enyém a kár akkor is ha kényszervágásra utalja. Ezért nem is fizeti ki az árát, csak majd a levágás után, most csak felpénzt ád. Ha nem válik be a tehén húsa az orvosi vizsgán, akkor én csak a bőre árát kapom, ha pedig beválik, de csak mint kényszervágást, féláron kell eladni, akkor annyit kapok, amennyit a húsa kijár. Felelősség nélkül csak nyolcvan pengőt ígért érte.

Az asszony nem akart belemenni, mert hátha ez a Janicsek összejátszik az állatorvossal, és csak azért is kényszervágásra utalja, és nekünk kiszúrja szemünket annyival, amennyivel akarja. Sokan panaszkodnak, hogy így jártak vele.

Ez a Janicsek egy itt ragadt tekergő, még lóhúst is árul néha, meg aztán mindenféle sovány kolbászokat hoz a városból. Ő a szegények mészárosa; néha olyan tehenet vág, hogy egész nap se fő meg, szódapezsgővel kell puhítani, és mocskos, savanyú a leve.

Na, azoknak az asszonyoknak a konyhájában sem szeretnék vasárnap ott lenni, akik a mi Virágunkból főzik a húslevest. Hull ott az áldás Janicsekre meg a tehén gazdájára, hogy s mint egye meg a fene evvel a vén döggel.

Mégis ez egyszer a szerencsétlenségben is szerencse ért: a Virág bevált. A húsa is megjárós. Sovány ugyan, de a kötések közt van egy-egy kis sárga faggyú. Csak persze, főhetetlen. Mink is

hoztunk belőle egy kilót, csak úgy ajándékba adta Janicsek. Ezt előre így alkudtuk ki vele.

Ezen már túlvagyunk, de most aztán mit csináljunk az árával. Nem azért, mert sok hanem mert olyan kevés, hogy semmit se adnak érte; se tehenet, se üszőt. Még ha láb helyett lábat vennénk is, akkor is csak egy tavalyi borjút kapnánk érte.

Igen, de énnekem más terveim vannak, csak még ezt eddig nem mertem az asszonynak mondani. Nem azért, mert félek tőle, hiszen eléggé kordában tartom, hanem azért, mert nem szeretem a sok zajt, bosszúságot, veszekedést.

Már az őszön a szántás-vetés sok gondjánál megfogadtam, hogy törik, vagy szakad, de lovat veszek, ha már csak egyet is. Nem ér ez így semmit. Rossz munkát csinálnak, és mindent későn meg drágán. Ami kis takarmány marad, az kevés a fuvarbérre, a termény az árendába, akkor miért dolgozok én? Csak a szalmáért, kóróért, tűzrevalóért?

Elkezdtem tájékozódni, hol találhatnék egy használható jó öreg lovat. Fiatalról nem is álmodok, ahhoz kevés az egész mindenségem, nemhogy a vén tehén ára.

Az asszonynak addig nem is szólok róla, amíg nem találok. Minek veszekedjünk hetekkel előre. Ha készen van a dolog, akkor pár órai zajjal megúszom, nem csatít itt hétszámra a fülembe. Amit akarok, úgyis mindig megcsinálom, de a sok zajt elkerülöm.

A lóvásárba nem akartam menni, mert ha a tehénnel is becsaptak, mennyivel jobban becsaphatnak a lóval, amelyhez még kevesebbet értek.

Mert hiszen bántam én lóval legénykoromban, amikor itt is, ott is kocsiskodtam, de az már régen volt, meg aztán mit tudhat egy süldőkölyök a ló körüli huncutságokról, akinek csak a hasára meg a jányokra van gondja.

Ezek a lócsíszárok meg még nagyobb gazemberek, mint a tehéncenzárok, hát nem szeretném, ha rajtam nevetnének. Inkább többet fizetek az itthoni kupecnek. Ha már így is, úgy is csak rossz lovat kell venni, inkább veszek itthon tudott hibával, mint a vásárban ismeretlen bajjal. Evvel legalább tudja az ember, mi-

hez tartsa magát, de avval sok kár érheti, míg kitapasztalja, hogy a dögnek mi a szokása.

Elkezdtem hát tapogatózni a lókupeceknél. Ezeknél lehet olyat is kapni, amelyik hozzá van szokva az egyesben való járáshoz. Legalább ebbe az egybe ne legyen benne hiba.

Idétlen dolog ugyan egy lóval járni, de a magamfajta gazdák így szokták, hát jó lesz nekem is. A terményt, gazt, becsüllőzöm, és a trágyát kihordom egy lóval is, szántásra meg összefogok valami hozzám hasonló egylovassal.

Az ismerőseim, akik már tudták, hogy mibe járkálok, mondogatták, hogy vigyázzak, mert megrúg a ló. Persze nem úgy, hogy oldalba rúg, hiszen nem veszek én olyan fickándozósat, hanem úgy, hogy elpusztít. Amikor megdöglik és kirúgja az utolsót, engem rúg agyon.

Ezt én is tudtam, de most már nem törődtem vele. Ha valamibe belekezdek, mindegy, hogy mi lesz a vége. Akármi lesz, a napszámostarisznyát mindig meglelem.

Most már napszámmal úgyse sokat kereshetek, mert ennyi földdel mindig akad valami dolog, ha jól akarja csinálni az ember. Ha a napszám miatt elhanyagolom a magam dolgát, akkor hamar a nyakamra tekergődzik a bérlet.

Még aratást se vállaltam. Majd a magamé mellett vállalok néhány holdat. És ha ló lesz, azzal megyek hordani, többet keresek vele, mint a csépléssel. Amikor nincs más dolog, akkor meg fuvarozok pénzért, annyit csak keresek, mint a napszámmal, legalább a házi apró költség kiteljen belőle.

Így majd a trágya is kimegy idejében, szántok-vetek idejében. Az én földemnek teremni kell, ha én kézbe veszem.

Már még szántó cimbora is akadt. Nyíri Miska a tavaszi nagy sárban és rossz időben anyonverte az egyik lovát. A másikat is úgy elnyűtte, hogy nem volt szégyen, ha az enyém mellé fogjuk. A nagy takarmánydrágaságban abrakot nem tudott neki adni, még csak lucernát se, de azért mindig hajtotta. Mások azt mondták, azért nem tud jó takarmányt venni a lovának, mert megissza, ő meg azt állította, azért nem tud venni, mert sok a rajkó, és azok eszik meg a ló elől az abrakra valót.

Pénze hát most nincs másik lóra, mert a tavaszi szántás előtt

drága az igásjószág. Sok búzát ki kell szántani a víz után, és sok a munka. Amíg nem olcsóbbodik a ló is, a takarmány is, Nyíri Miska nem tud másik lovat venni.

Ez nekem éppen kapóra jön, mert Miskának van ekéje is, boronája is, nem lesz semmi akadály.

Amikor így mindent elrendeztem, Blumensteinnál kinéztem magamnak egy jó öreg lovat, és otthon elővettem az asszonyt.

– Ide figyelj – mondom neki. – Ez a pénz tehénre kevés, de egy lovat adnak érte. Ha lovam lesz, megspórolom a fuvarbért, még én is keresek vele annyit, mintha napszámba járnék. Nem kell eladni a hízót meg a tengerit fuvarbérre, mint az őszön. De hogy rövidség ne legyen: veszek egy borjút is. Kicsapjuk a gulyára, ha addig nem tudunk tehenet venni, az is belenő. Jövőre már felfolyat. Csak az az igazi tehén, amit maga nevel az ember.

Ezt így könnyű elmondani, de mennyit kellett még magyarázni az egészen értetlenné vált asszonynak, amíg aztán nemhogy elhallgatott volna, hanem én a vastagára kerítettem a sort és azt mondtam: – Így lesz, ahogy mondtam. Ha nem tetszik, törjél a lekvárosból!

Mert hiába akar az ember az asszonnyal szót érteni, ez néha sikerül, de néha a legjobb ember is kénytelen az erőszakhoz folyamodni. Van olyan asszony, akinek elég az erős szó is, de van olyan, akivel csak ököllel lehet megértetni a dolgot. És van olyan is, amelyikkel még ököllel sem. Az enyém nem volt ilyen. Ha kiveszekedte, kisírta magát, mindig megtört. Sokszor elszaladt hazulról, de sohase maradt oda, nem kellett érte menni.

Most azért nem ugrottam bele a vásárba. Blumi – így hívták röviden – azt mondta, ád ő lovat próbára is. A világért se csapna be senkit, falubelit, mert ő itt él a faluban, neki előbbrevaló a becsület, mint rongyos tíz-húsz pengő. Mindenkit a maga szeme, maga keze verjen meg. Vigyem el a lovat próbára, amíg nem találok megfelelőt, ne fizessek egy krajcárt se.

Nem rossz fogás ez. A próbáló eteti a lovat, s ha bevált, tíz-húsz pengőnek oda se néz. Blumi okos kupec. Ő csak a más falubelieket csapja be. Azok mindig járnak a nyakára a rossz lovak dolgában. Itthon ő csak az egyszerű és biztos üzleteket szereti. Rossz lovat eladni jó áron, vagy egyik rosszat cserélni másik

rosszért, vakot sántáért, kehest kaptásért: ez a jó és biztos üzlet. Mert a cserélő mindig ráfizet. Mindig ő pótol. Blumi sohase pótól. Majd az így cserélt lovat elcseréli másik rosszért, amelyiknek másféle hibája van, s azért megint pótlást kap. Nincs olyan rossz ló, amelyiknél rosszabb ne legyen, és Blumi kis pótlásért mindig szívesen cserél. Így forognak a rossz lovak körbe-körbe a kezén, némelyik még vissza is kerül hozzá, és a magunkfajta sült paraszt nem is hiszi, hogy ez milyen jó üzlet. Blumi szépen simul, a cserélők meg levetkeznek.

Elvittem hát tőle én is a Keselyt. Herélt volt az istenadta, kimustrált téglahordó ló, kaptás, pókos, fél szemére vak és öreg, rettentően öreg. A paksuson ugyan csak tizenkét esztendős volt, de ez már olyan dolog, hogy amint tehén után ritkán van írva kilenc esztendőnél több, úgy az öreg ló is, legfeljebb tizenegy-tizenkét éves. Ha mégis öregebb volna, csak a feje, foga lehet öregebb, de a paksusa nem. A kupecek kezén sok paksus forog, és pászoltatnak hozzá fiatalabb paksust. Sok piszra, kesely, hóka csillagos ló van a világon, és még a bilyogok kezdőbetűi is találkozhatnak.

Bizony, az én öreg Keselyemnek se keze, se lába, se szeme, se zápja, éppen csak a csontja, bőre, no meg a hasa van meg látható épségben. Ámbár még a hasára is vigyázni kell, mert olyan már mint az öregember, mindentől megfájdulhat a hasa. A bőrét meg hamar leveri, és amúgy is tele van vérző kislyukakkal.

Mindegy: azért ló ez, mert megy, és mindössze csak nyolcvan pengő az ára. Szereztem hozzá egy ócska hányt-vetett szekeret, aztán egy kóchámot is. Ezért adtam összesen harmincöt pengőt. Még öt pengőm meg is maradt a Virág árából. Igaz, szekérnek, hámnak sok baja van, rámegy vagy negyven pengő, de majd lekeresi fuvarral. Nagyobb baj az egyelőre, hogy a bornyút meg kell venni, mert akkor az asszony nem békül meg velem az idén.

Mit lehet erre csinálni? Zöld búzára, mert a kövesháti is gyenge, a keserűfenekit meg ki kell szántani, egyáltalán semmiféle kölcsönről nem lehet szó. Már mondtam, hogy régi fogadásom: jószágra nem veszek kölcsönt, mert megdöglik a jószág, megmarad az adósság. Fiatal házas koromban megégette a kása a számat.

Nincs más: a tavalyi süldőkből megmaradt egy kis koca, az őszön megrühetett, a télen lefijalt hat kis malacot. Most váltak el. Kellene ugyan az ára ruhára a gyerekeknek, mert arra volt szánva de most az elmarad. Jön a nyár, ellesznek úgy, mint eddig. Majd foldoz rájuk az anyja. Igaz, már szégyelli, hogy olyan rongyosak. Én nem szégyellem, egyéb bajom van, mint hogy szégyenkezzek. Én is rongyos voltam, kantusban meg egy ingben jártam sok nyarakon át.

Eladtam hát négy malacot a szebbjéből, kettő megmaradt a jövő télire hízónak.

A malacok, igaz, nagyon olcsók most, ezek meg mint előhasi koca fiai, nagyon csesznyék is, de ha még eladok egy mázsa tengerit a tyúkok elől, még egy mázsa búzát a mi kenyérnekvalónkból, összejön annyi pénz, hogy egy tavalyi bornyút ragaszthatok.

A búzát, tengerit majd visszakeresem a Kesellyel. Addig pedig nyugodjunk bele abba, hogy a fél falu szegényemberének nincs újig való búzája, mégse hal éhen. Az a fő, hogy most gázoljak át valahogy a bajokon. Ha éppen szorulok, új fejire is kapok egy kis búzát. Ad az öreg Szikszai Balog jó kamatra, huszonöt kilóra. Így eltervezve jól is volt ez, csak hát sose elég okos az ember, hogy a tervezésnél minden eszébe jusson. Tavasszal nemcsak az igásjószág drágul meg, hanem a kicsapni való növendék is. Őszig elél a legelőn is; ilyenkor mindenki arra számít, hogyha jó nyár lesz majd. milyen jól meghízik, és milyen nagyot nő.

Bizony az lett belőle, hogy ami pénzt én összecsináltam, azért csak egy olyan koszos borzas bornyút kaptam, hogy szégyelltem keresztülvezetni a falun. Tej helyett a rocskát verték ennek a fejéhez, azért lett ilyen giligó. Úgy billegett az istenadta sovány lábain, mintha részeg lett volna. Avval vígasztaltam magamat és a családot, hogy az ilyen bornyú még többre megy legelőn, mint a kényes-finnyás, tejesdarás bornyúk. Ez mindjárt a fűbe ragad, mert éhes. Egyszóval, majd meghízik a Kereklaposon. Kis Lajos, a kereklaposi számadó gyerekkori jó komám, adott egy kis legelőt, és most nem is kellett fizetni érte. Majd újkor kell neki az ára, amikor ő is fizeti a bojtárokat.

Ez nagyon jó volt így, mert sehonnan az ég alól nem tudtam volna elősikeríteni most a legelőbért.

Nem is lett volna most már semmi baj, elég jól forgattam magamat, csak az idő fordult volna már meg. De már közeledik Szent György-nap, és még mindig hideg szelek járnak. Hol felleggel, hol napsütéssel, de a szél mindig fú. A földet már kiszárítja világra.

Sietünk is szántani tengeri alá. Nyíri Miskával jól jártam, mert hogy neki van szerszámja, foghatunk hozzá egyenesen, nem kell senkinek az ekéjére várni. Utálom a kölcsönkérést, de szerszámot kérni meg éppen nem szeretek. Mindig akkor van baj, ha másával dolgozik az ember.

Elébb, persze, a Miskáét szántottuk ki, úgy illik, ő legyen az első szeres, ővé a szerszám és a jobbik ló. Meg aztán mégiscsak ő a régi gazda, és én köszönjem meg, hogy az öreg Kesellyel cimborának fogadott. Na, az ő lova se remondának való, de mégis gyorsabb járású. A Miska kezén vagy megyen a ló, vagy megdöglik. Némelyik persze inkább megdöglik, de addig legalább siet.

Az én Keselyem azonban még Miskán is kifogott. Hiába gyűhözte hangos szóval és hiába csipkedte az ostorral. Ment, de nem haladt. Szekérbe nem is boldogultunk volna, mert az inába verődött volna a hámfa, de az ekével kevesebb volt a baj. A magáét, a Badárt a barázdába fogta, így a Kesely mindig kéz alatt volt az ütéshez.

Azért, ha nem is kedvem szerinti mélyen, de takaros kis szántást csináltunk. Most nem vakolta le Miska, mint az őszön. Olyan jó volt a föld a Kövesháton, hogy el se lehetett volna rontani. Én tartottam az ekét, és nem hagytam nagyokat fogatni. Úgy borult a föld egymás után, hogy öröm volt az eke után menni.

Nem is lehet azt kibeszélni, hogy milyen öröm az, ha az ember magának szánt. Egész napon át el lehet nézni, hogy hasítja az eke a földet, hogy omlik és terül a föld egymás fölé, és hogy bugyog a borona a jó nedves porban. Mert a téli fagy úgy megszívta a földet, hogy élvezet szántani.

Csakugyan még néha én is fütyörészni és danolászni tudtam, pedig az utóbbi időben ritkán szoktam. Fenn a pacsirta, lenn én vagy Nyíri Miska: egész nap majd felvertük a határt. De így danolásztak, fütyörésztek a határban mindenfele. Különösen ha az idő is tűrhető volt.

Amikor bevetettük tengerivel és elboronáltuk utoljára, olyan lett a kövesháti földem, mint a pernye. Szép fekete por, minden borona foga helye meglátszott benne.

Nem győztem benne gyönyörködni. Újra meg újra végignéztem rajta. Szép kis darab föld. Ha én ezt kedvem szerint megkapálom háromszor, itt olyan tengerinek kell lenni, hogy annál különb nem lehet a dűlőben. Aki itt elmegy a végén majd a nyáron, nem tudja megállni, hogy meg ne kérdezze a csősztől: kié ez a tengeri, de szép és de jó munkában van!

Ezt persze nem mondtam Miskának. Neki nem a föld az istene, hanem a pénz és a fuvar. De a fuvar is csak a pénzért.

Csak hát nincsen öröm üröm nélkül. Ha a búzára néztem, mindig elborult a kedvem. Megviselte a téli száraz fagy, a szél lehordta a gyökeréről a földet, most még mindig ott teng-leng a föld tetején, nem indul se té, se tova. Nem szántom azért ki, elég lesz már a Keserűt kiszántani. Ebben több van, s ha ez is gazos, ha ebben is van kásafű, búzavirág, konkoly, vadmák meg vadrepce is, de nem öli el egészen a búzát. Ha ráfordulna az idő, még bokrosodna is valamit. Ha szálában marad, nem adja meg az árendát.

Ezután átmentünk a Keserűfenékre. Itt aztán elment az én kedvem is. De a lovaké még jobban.

Az őszi, téli víz összenyomta ezt a földet úgy, hogy amikor belevetettük az ekét, csak hasogatta, nyeste, hasábokra szaggatta. Ezek a hasábok felül szárazok voltak, alul nyersek, ragyogtak a víztől. Szurkos sár volt az egész, amely a tetején már bebőrödzött. A lovaknak is nagyon nehéz volt. Nyíri Miska káromkodott szakadatlanul. Ő pedig mint vérbeli fuvaros, tudta cifrázni. Szidta ezt a rossz földet, még azt a vadmarhát is, aki a Keserűfeneket először feltörette, az is, aki megvette, végül még azt is, aki kibérelte.

Igazán restellem magam előtte, mert ez a legutolsó marha én voltam. De azért úgy tettem, mintha nem venném észre, hogy rám szól a lecke. Csak magamban gondoltam: beszélj, Mihály, beszélj, nem tudod, meddig élsz! Nem akartam vele összeveszni, mert ha itt hágy, mit csinálok itt evvel a sok rossz földdel. Se

ekém, se boronám, se cimborám. Végén vagyunk a szántásnak, ilyenkor már nem akad új cimbora, mert a jó földeken elvetettek.

Ha szégyenszemre pénzes fuvarosra szorulok a ló mellett, megesz a méreg, és az asszony is lerágja a fülem. És most joggal, mert avval bolondítottam el, hogy nem adok többet pénzt fuvarra. Inkább arra gondoltam hát, hogy megbékítem Miskát avval, hogy beismerem, az a föld rosszabb szántó, mint az övé, és ne holdszámra, hanem napszámra számítsuk az itteni munkát. Itt egy hold több és nehezebb munkát követel, mint a jó földön kettő. Ki tudja hányszor kell ezt boronálni, amíg beveszi a magot.

Így Miska is megbékült, és hogy nem adtam neki alkalmat arra, hogy összevesszen velem, hát restellt már cserbenhagyni. Egy hétig tartott majdnem, mire nagy kínnal felszántottuk a négy hold földet. De a boronálás nem sikerült. Amíg friss volt, nem lehetett rámenni, mert belejárt a ló lába, amikor megszikkadt, akkor meg nem ontotta meg a borona.

Közben kis esők is jöttek, olyan hideg futó záporok, azok is rontották a földet, ahol frissen érték a szántást. A búzaföldje meg már gazos és hantos lett. Olyan sűrű gaz volt rajta, hogy már markolni lehetett. A vén dögök mindig kapkodtak érte, és sokszor rángatták az ekét egy harapás fűért. Miska folyton csépelte őket érte.

Négy hold tengeri szép darab föld. Ha jól teremne, annyi lenne, nem tudnám a kis öreg házunk padlására felrakni, mert leszakadna alatta. De hát ki látott már Keserűfenékben jó tengeritermést? Tíz évben, ha egyszer előfordul. De hát nem lehetne az az év éppen ez a mostani, amikor énrám úgy kellene!

No, nem úgy indult. Alig hogy elvetettük, jött észak-nyugat felől, a miskolci hegyek felől egy nagy csúnya ordas felleg, hirtelen megzendült az ég, és sebes zápor szaladt keresztül rajtunk, apró jéggel vegyítve.

Nem tartott ez egy negyedóráig se, és ha a mi földünket már kiégette volna a nap, nem is ártott volna neki, de így a frissiben szántott oldalon, ahogy megszaladt a víz, és összeverte a rossz, zsengés és taposott földet, rámondtuk az ament: itt csuda lesz, ha kikél a tengeri, hacsak éppen keléskor meg nem esődzik az idő. A csírák nem tudják áttörni a száraz kérget.

Ekkor már május volt, közeledtek a Bonifácok. Ezt a kis jeges vihart már ők küldték előre.

Meg is jöttek. De szerencsére nem volt nagy fagy. Egypár reggelen erős dér volt, de mivel ezen a tavaszon mindig hideg volt, minden csak úgy kínjában nőtt, elvénült és megszokta a tavaszi fagyokat. Még a rozs se hányta a fejét, a búza még hasba se volt, a tengeri és a tök, még a legkorábbi is, csak éppen az orra hegyét dugta ki, a fagy hát nem sokat ártott.

De annál többet ártott a deret kísérő északkeleti szél. Ez rontotta el a márciusi rügyfakadást is, ez ölte meg a májusi virágzást is. Kiszedte a földből, ami kis zsengét még talált, a mező hirtelen megvénült, a tippan kihányta a bojtját, pár nap alatt elvirágzott és veresedni kezdett. A telkeken a cigánybúza, vadzab, kanálikó megfehéredett, és elszórta a senyvedt magját, a bodorka ottmaradt a földhöz ragadva, kínjában virágozni kezdett, a laposokban a pitypang elrepült, a kaszálókban és a legelőkön a mező sorvadt, és csak a tövisek nőttek még. Azok nem adják meg könnyen magukat: a mélyből táplálkoznak, és hozzászoktak a rossz időhöz. Ők ilyenkor uralkodnak igazán.

Ebből nekem csak az a bajom, hogy nincsen ugyan se gyümölcsösöm, se veteményeskertem, nincsen lucernásom se, rétem se, de van egy vén rossz lovam és egy koszos bornyúm, és nincsen egy szál takarmányom se. Már a szántást úgy tudtuk elvégezni, hogy a szánktól vontuk el a lónak valót: hús és szalonna helyett lucernát és répát vettünk, és a vén dög megette a disznótól a korpát, az aprójószágtól meg a tengerit. Az volt hát a számításom, hogy elmegyek valahova részibe kaszálni. Harmadába vagy ötből kettőért kaszálok annyi telket, lapost vagy árokpartot, ami az öreg Keselynek meg a rossz bornyúnak elég lesz.

De hogy a május is ilyen sovány lett, nem lesz mit kaszálni. A kaszálók gyengébb részét máris megszabadították a birkának, marhának, a javát meg napszámossal kaszáltatja az uraság, mert nekik sem lesz takarmányuk. Még a lucerna is sovány.

Próbáltam harmados répát szerezni, azt se kaptam. Olyan éhes lett a világ, hogy mindenki halámolni akart, még az is, akik sose szokott részibe dolgozni. Én későn ébredtem fel, és a kerülők, ispánok mind azt mondták, mért nem szólt kend előbb.

A másik baj még ennél is nagyobb lett. A búzám nem megy semmire, meg se sásosodott, és már szárba indult azon vékonyan, soványan, a keserűfenéki tengerim meg nem kelt ki. Egyedül a kövesháti tengerimben volt örömöm, az olyan szépen kiomlott, nem maradt oda belőle talán egy szem se. Annak még az se volt baj, hogy mióta elvetettük, nem kapott esőt. Olyan jó nedves porban fcküdt, hogy még sokáig bírja eső nélkül. De bizony a keserűfenéki tengeri odamaradt a föld alatt. Ahogy vetés után az a jeges zápor leverte a földet, úgy megszáradt, most olyan éles, hogy lélekveszedelem rajta mezítláb végigmenni. Némelyik mag meg félig kicsírázott, aztán a csíra üres levegőbe került, megpenészedett és elszáradt. A másik feljött egészen a föld színéig, de nem bírt átbújni a kemény kérgen, és visszakunkorodott, levegő nélkül megfulladt. Volt olyan mag is, amelyik ott maradt szárazon a rögök közt, csírázásnak se indult. Csak olyan akadt nagyon kevés, amelyik ki tudott bújni. Kiabáltak egymáshoz, olyan ritkán látszott egy-egy szál.

De hiszen szántani se lehet, míg eső nem lesz. Most se kelt ki, ha még egyszer felforgatom a rögöket, kiszárad még a lelke is. És hát mit vessek ide! Bukfencet, mint a tréfa mondja? Hiszen a tengeri már elkésett, hacsak valami száznapossal, vagy hatvannapos bakarral nem próbálkoznék. De hol veszek ilyen vetőmagot?

A rosszába már nem érdemes tengerit vetni, csak kölessel lehetne még próbálkozni. De hol kapok kölest, és mennyiért? Kapós nagyon és drága. A gazdák, hallom, irattak az államnál, de én ettől is elkéstem sokszázadmagammal, mert nemcsak én jártam így, hanem a keserűfenéki, felsőnyomási gazdák majd mind újra vetik a tengeriföldet. És miből vegyek vetőmagot, amikor a háznál nincs egy huncut krajcár? Ezzel a vén döggel, amit keresek, az elmegy házi szükségre azonnal, meg se melegszik. Az asszony most nem pénzel se tejből, se tojásból, mert a tyúkokba belejött a dög, s hogy ne dögöljenek meg mind, összekötözte és eladta. Egy pár kotlós maradt mindössze a kiscsirkékkel és egy tojólúd hat kis libával. Ez már magnak kell, ebből nem lehet pénzt facsarni.

Nem volt mit tenni: az asszony egy párna tollat adott el a

tollas zsidónak. Pedig már ezt az Eszti részére gyűjtötte. Nem akar letérni a régi divatról, hogy hat párnával és két dunnával eressze el a lányát. Igaz, most nagyon jó volt, amíg párnája van az asszonynak, ha nagyon szorul az ember, mindig tud belőle hamar pénzt csinálni. Az egyik ember aztán ezt tanácsolta, a másik amazt, hogy mit csináljak a Keserűfenékkel. Én azt fogadtam meg, amelyik kevesebbe került. A hátasán a földnek megindultunk Esztivel a tengeri sorján, és kapával beültettük, ahol hiányos volt: ha eső lesz, majd kikél, ha nem: odamarad. Csak a munka vész oda s a kevés vetőmag. De ha kiszántjuk, és nem kél ki, az is kivész, ami kikelt, akkor aztán csakugyan jól nézünk majd ki, üresen maradt a föld. A hajlásra meg visszarimánkodtam Nyíri Miskát, hogy szántsuk ki. Ezt se tettem volna, amíg napszámos voltam, hogy így urgyáljak valakit. Majd később alig győztem neki befuvarozni, amivel tartoztam, mert pénzzel nem tudtam kiegyenlíteni.

Elindultam aztán köles után. A kereskedőknél már nem volt, elkapkodták az ügyesebbek. Az állami akcióból nem jutott. Majd aztán hallom, hogy az öreg Szikszai Balognál van köles, ki tudja, hány éve tartogatja, de csak új kölesért adja, ő így szokta, tőle sohase fogy ki a termény.

Adott nekem is. Mégpedig olyanformán, hogy búzával is biztosította magát, ha a köles nem kelne ki. Egyszerűen felszámította a mostani drága árat, és azt mondta, majd annyi kölest vagy búzát adok az újból, amennyi az akkori áron ezért a pénzért jár. Ez lehet majd dupla kamat is, húsz kilóért negyvenet kell adni, de mindegy már, csak a föld ne maradjon üresen. És persze ezen felül még egy kis kamatot is fizetek, a szokásos huszonöt százalékot.

Hogy az asszonytól eközben, a mindennapi krajcártalanság miatt mit szenvedtem, azt nem lehet elbeszélni. Sokszor fordult úgy, hogy csak már mérgemben le ne üssem, berántottam az ajtót, és kimentem az ólba az öreg Keselyhez.

Sokat lehetne még mesélni erről a keserves esztendőről, de elég lesz annyi is, hogy így telt el a tavasz eső nélkül. Ha jött is valami sebes zápor, annyi volt az a száraz földnek, mintha én az országút porába köpök: elnyelte, és nincs tovább.

A jó földön azért csak tartogatta magát minden. A Kövesháton az én tengerim is elég szép volt. Nem nőtt olyan gyorsan, mintha esős és meleg május lett volna, de legalább életrevaló volt. Hogy a másik nem kelt ki, időnk is volt, és úgy megkapálgattuk, sohase kapott még ilyen jó kapát.

A búza nem ment semmire. Nem heverte ki a telet. Ha a május száraz és hűvös, akkor vége a búzának. Kihányta a fejét, amikor eljött az ideje, de veréborra volt. Egy kalászban alig van öt-hat szem, pedig az igazi dús kalász harminc-negyven szemet nevel. Ebből nem lesz se kenyér, se vetőmag, se árenda.

Kerestem volna már én részesaratást, cséplést, de nem kaptam. A régi csapatomból kimaradtam a miatt a rongyos föld miatt, most mehetek tarlókaparni. Olyan kevés búza van, és az is olyan sovány, hogy nem tart egy hétig se az aratás.

Ha a baj megindul, jön csőstül. Június elején végre felmelegedett a levegő, jött is párszor egy-egy kis eső. Mindig nagy hűhóval, égzengéssel, villámlással, csattogással jött, de vizet nem hozott. Nem ázott meg a föld, ameddig szántva van. Utána meg mindig megindult a száraz felszél, és pár óra alatt kifútta a földből azt a kis zsengét. Még a búzán se sokat javított, mert olyan ritka volt, hogy közé sütött a nap, és onnan is elvitte az esőt.

A keserűfenéki tengerimben kelegetett az utánavetett magból is itt-ott egy-egy szál. Még a kölesből is bujkált ki valami. Az egész vetőmag ki se kelhetett, mert a köles poros földet kíván, itt meg a rög közé hullott. Csak akkor kél majd ki, ha olyan esőt kap, hogy a rögöket egybeolvasztja a víz. Jó volna most az őszi áradatból.

Közben, míg a tengeri kínlódott, ezt az amúgy is vad földet ellepte a gaz. Korábban nem lehetett kapálni, hogy a csírákat ki ne vágjuk, mire a tengeri kibujkált, akkorra meg a dudva is

kibujkált a rögök közt, de még a rögök alól is, és egészen elfoglalta a földet. A tengerit lefojtotta, és úgy nézett ki, mintha dudvát vetettünk volna bele. Lókapázni nem lehetett, mert az apró tengerit eltemették volna a rögök. Nekifogtunk hát az egész család, az anyja is, Eszti is, Pista is, Julcsi is, mind, aki csak egy kapát a kezébe tudott fogni, és törtük a rögöt, irtottuk a dudvát napokon át. Sok rossz földet kaptam néha az uraságnál is, de ilyen rosszat soha. Ott elhagytuk, ha valahol nagyon rossz volt, de itt nem hagyhattuk, mert mind ilyen volt és a magunké volt. Az egyik helyen visszapattant a kapa is a rögről, a másik helyen meg vaklászni kellett az elsárgult, árva tengeriszálat a dudva közül. Mindegy: megszenvedtünk, asszonnyal, gyerekkel, feltört a markuk, de bekapáltuk egyszer. Másodszor már a lókapa is belemehet, mert látszik a sorja.

De akkorra ott volt az aratás is. No, hiszen most nem azon volt az izgalom, hogy lesz learatva, hanem azon, hogy nincs mit learatni. A másfél hold kövesháti búzát levágtam egy nap alatt az asszonnyal. Tizennégy kereszt lett rajta. Esztit meg elállítottam marékszedni, de most nem nyolc vékát, hanem csak hatot kapott a marékszedő. Legalább ő keressen valamit, ha már az apja nem keres. Mert én hiába hajszoltam az aratnivalót, nem kaptam egy kaszavágást se.

Az volt a szerencsém, hogy a búza a keresztben nagyon hamar megszáradt, és mert nagy volt a kenyérhiány, a falu alatt megindultak a gépek előcséplésre. Egyik ember is vitetett haza, akinek nem volt lova, három-négy keresztet, a másik is, hogy mennél hamarabb vihessenek új búzát a malomba, mert nincsen kenyér, és nincsen pénz lisztre se, hiszen a nagy szárazságban, kapálás óta itthon tesped a sok napszámos, nem keres egy vasat se. Mondtam is az asszonynak, ha nyűglődött, hogy nincs kereset, hogy nézd meg, az is itthon van, aki napszámolni szokott.

Rövid volt ez a hordás, de sürgős, és én éjjel-nappal mentem a Kesellyel. Volt olyan éjszaka, hogy le sem feküdtem, csak pár órát szunnyadtam a szekér mellett, míg az öreg Kesely rágódott. A magamfajta lovaskódusok hajtották egymást, mindenki ott akarta megkeresni a kenyerét meg a ló abrakját, mert a földje senkinek sem termett. Még az volt a szerencse, hogy nyomtató

lónak nem kötik be a száját: amíg hordtam, szegény öreg ló mindig abrakolt, mert másképp kidőlt volna a nagy melegben és a szüntelen hajtásban.

Közben elcsépeltettem a magamét is. Még öt mázsa se lett a tizennégy keresztből. Hol van a harminc mázsa, amire számítottam a három és fél hold vetés után?

Ez az árendába is kevés. Szegény Gabri fiam adja meg az árát. Most öt mázsa búza a bére meg öt mázsa tengeri, de hiába ígértem neki tavaly, hogy bornyút veszünk neki belőle, és jövőre már tartással állhat el, bizony el kell tőle venni, és árendába kell fizetni. Ruhával is úgy húzza, ahogy tudja, pedig legénysorba kerül, és még sohase volt ünneplő ruhája, de még jó viselője se. Csupafolt, elhányt rongyokban szolgál. Hiába, ez most így van. Mióta gazdálkodunk, már nem mehetünk a magunk feje után, mert a föld parancsol. Az megköveteli a magáét.

Az aratás, cséplés úgy elszaladt, azon vettük észre, még augusztus sincs, és vége a nyárnak: üres a kamra.

Most már minden reménységünk a tengeri. Takarmány sincs, búza sincs, de ha tengeri meg krumpli és répa lenne, még áthúznánk valahogy a jövő telet. Szokott az úgy lenni, hogy az év első fele száraz és sovány, de Lőrinc-nap tájban megjönnek a kövér esők, és minden kapás helyrejön, annyira, hogy az ember már meg se siratja a gyenge búzatermést.

Ezek a reménységek tartják az emberben a lelket, hogy meg ne szökjön a földtől. Ha takarmány lenne a lónak, bornyúnak, meg kolompír és málé nekünk, akkor szavunk se lenne. Hogy azt ígértem ősszel, hogy tehenet veszünk, arról szót se ejtettem, nehogy az asszony ezt is felhányja.

A nagy baj az, hogy a ló máris a készt eszi, nem győzöm neki venni a csimi-csomó szénát méregdrága áron. A lucerna olyan drága, mint az orvosság, mert a másodikat megette a hernyó, a harmadik meg alig hajtott ki a szárazság miatt. Nyár közepén pedig törekre kellett fogni. Itt-ott egy-egy hirtelen pirult veres tökkel ízesítettem meg neki a sovány nagytöreket.

Fuvar is alig akadt. Nem volt termés a földeken. Egy kevés ideig szalmát, töreket csüllőztem, tengerifiókot, elsült meddő tengerikórót hordtam, de alig fizettek érte valamit.

A gyerekek is hiába mentek volna napszámra: nem volt hová. Az uraságnál a szerződéses aratók gyerekei az első szeresek minden munkára, a parasztgazdák meg a családjaiknak és gyerekeiknek se tudtak munkát adni. Ugarolni nem lehetett, a szárazság miatt, hát az ólokat tapasztják a forró napokon, arra igazán alkalmas idő van. Egyébre se. Mert aztán megjött most már a meleg is. A tavasz semmi volt: szeles és hűvös, inkább fázlódtunk, mint izzadtunk. A nyár eleje vegyes volt, ha eső nem is volt, de sok szél fútt, és nem éreztük a hőséget. Hanem aztán június végén megszűnt még a szél is, megjöttek a csendes, meleg nappalok és a fülledt, forró, harmattalan éjszakák. A tavaszi szélből jó volna már néha egy kis hűsítő szellő is, de úgy látszik, kifújta magát erre az esztendőre, mert napokon át szellő se mozdult, felleg se járt, csak a nap sütött, ragyogott, égetett irgalmatlanul.

Ez így tartott egy-egy hétig. Akkor jött egy kis meleg alszél, hozott egy kevés borulást, futó zivatart, nagy széllel, kevés esővel és sok porral, vagyis csak kunsági eső volt. Ezután újra kezdődött a tiszta idő, szél nélkül, nagy meleggel.

Én a magam részéről nem sokat törődtem volna a meleggel. Én jobban bírom ezt, mint a hideget. De az öreg Kesely mindig izzadt, a háta vérzett, és majd megették a legyek. Kínhalál volt dolgozni vele. De különösen a szegény tengeri szenvedett meg nagyon, meg a krumpli, répa és mindenféle kapás. A kertek elsültek, már a locsolás se használt, de még a sekélyebb kutakból is kiapadt a víz. Az uborka elsült, megkeseredett, a levele napközben lefonnyadt, a paradicsom virágzása megállott, és kénytelenségből pirosodni kezdett, a krumpli levele elsült, és csak apró gubicsok voltak alatta. A nagyon partos meleg földekben még a vetőmagot se adta meg. Mink is megettük, ami kevés a kertben termett, még azon frissiben.

A tengeri is nagyon szorult. A kövesháti még tartotta magát. Alsó levelei itt-ott sárgulni kezdtek, de azért kihányta a bojtját, és csövezni kezdett. Ha most esőt kapna, még lenne rajta valami fél termés. Sovány volt ez is, vékony szálú, de azért ebben a dűlőben az enyém a legjobbak közé tartozott. Aki sűrűre hagyta, vagy rosszul kapált, azé már lesárgult cső nélkül.

Minden reményem ebben volt. Ha már kevés tengeri terem, biztosan nagyon drága lesz, és valahogy kifogom belőle az árendát. Jövőre hátha jó termés lesz, mert régi dolog, hogy nagyon rossz esztendő után jó szokott jönni.

Nem mese ez és nem babona. A rossz esztendőben benne marad a földben az erő, aztán meg a nap is kiégeti, hízlalja, érleli a földet. Jó munkára is több idő van, és a föld ezt mind meghálálja. Ennyit már én is tudtam sült napszámos létemre is.

Az egész július úgy telt el, hogy az esőt vártuk. A faluban már olyan por volt, hogy esténként, amikor a csorda, csürhe és a szekerek hazafelé jöttek, egészen beborította a falut a fák hegyéig.

Egy kis felleg, vagy borulás majd minden héten jött, és ilyenkor felébredt az emberben a reménység, de aztán annyi volt az egész, hogy a felleg tolt maga előtt egy nagy szelet, az felkavarta a port, néha dörgött is hozzá, aztán egyszer csak a fejünk felett kilyukadt a felleg, látszik a kék ég: oda az eső megint. Néha elverte a porát, néha csak lepottyant itt-ott egy-egy szem eső a porban, de néha egy szem se esett. Elszaladt másfele. Elszívta a Tisza, meg elment a nyíri homokra.

De azért a július csak hagyján. Ez még csak fojtogatott mindent, de nem ölt meg egészen semmit. Hátha az augusztus meghozza az esőt, és egyhetes lőrinci esővel minden helyrejön. Már ami helyrejöhet, ami még a földben van.

Elég jól indult. Jött egy nagy szél, háromnapos forró déli szél, ez megperzselt mindent. Ember, állat már alig bírta a meleget, és a faluban tüzek keletkeztek. A hatóság azt mondta, öngyulladás, biztosan azért lett, mert a tetőre került üvegdaraboktól lángra lobbant az avas nád.

Ez a szél hozott olyan sűrű és meleg gőzt, hogy a levegő egészen sűrű lett. A hegyek nem látszottak, s még a tanyák, kazlak, kútágasok is gőzben úsztak. A nap sárgásan ragyogott, és a levegő egészen megsárgult a meleg párától.

A férgek, jószágok is érezték az időt. A kakasok napközben is kukorékoltak, a legyek, pőcsikek majd megették a lovakat, a bolhák a gyermekeket és az asszonyokat, a szúnyogok a tehene-

ket. Hajnalonként a gulyakolomp behallatszott a faluba, mintha a kertek alatt legelne, a harang is vizen szólt, még a szalonnabőr is lágyulni kezdett: egyszóval, minden jel esőre vallott.

Meg is jött egy este, augusztus 4-én – mindig emlékszem rá, míg élek – nagy villámlással, csattogással, mintha el akarná pusztítani a világot. A faluba és a tanyákon több helyen leesett az istenítélet, és nagy tüzek lettek. Csak úgy világított a zuhogó esőben az uraság hodálya is, mert a rossz nádtető kigyulladt, és lobogott az ég felé. Nem bírta eloltani az eső. Jó eső volt ez is, de nagyon szomjas volt a föld, és elnyelte a vizet. Másnap jöttek utána a szaladó felhők, a levegő kicsit lehűlt, és délutánra megsűrűsödtek: sebes nyugati széllel apró szemű eső indult.

Ez szemetelt még másnap is, és nem lehet azt elmondani, mennyire felvidultam én is. A tengerim a Keserűben már az utolsóban volt, még csak csűzésnek se indult, a köles is hasban volt, de úgy látszik, bele is sül.

Ritkák is voltak, és eddig az volt a szerencséjük, mert máskülönben teljesen elsültek volna. Sokan már le is kaszálták takarmánynak, akiké sűrűbb volt. Visszajött a reménység, és mindenki egészen feléledt. Hátha a második fele jórafordul az évnek.

De hiába, ha nem akar szerencséje lenni az embernek, akkor nem lesz. A nagy eső elmúlt, pár napig még futkostak valami fellegek, a szél is hűvösebb volt, itt-ott futó esők is szaladtak át a határon, de lassan visszajött a kánikula, s még csak most uralkodott igazán.

A föld pár nap alatt kiszáradt megint, mert az alsó nedvesség nem ért össze a felsővel, a föld árja nagyon mélyre ment. A nap szüntelen pirít, a széllyukban nincsen most szél, se az északiban, se a déliben. De az is hiába volna, mert a szél ilyenkor csak az embert könnyíti, de a földet még jobban szárítja. A feketeföldi tengerik azért megindultak egy kicsit. Ami kevés cső volt, az szemezni kezdett, a Keserűben is megindult a tengeri és a köles is. Egyik-másik hasba szorult köles kibújt, némelyik tengeriszáron cső próbált kitörni, az elmaradt kölesvetőmag meg kelegetni kezdett.

De ez után az eső után nem jött másik, hogy folytassa, ami ez elkezdett. Nem jött egy hétig: no, még nincsen baj, hiszen csak nem tér vissza a szárazság. Ilyet nem szokott tenni. Nem jött kettőig: akkor már kezdtem elveszíteni a reményem. Nem jött háromig: akkor már megijedtem. Ha most nem jön, akkor vége a nyárnak, s ezután már jöhet, ha a kapások is elsültek. A krumplin már ez se segített, mert több részét felszedték még előtte.

Elmúlt István király napja: vége a kánikulának. Ez is forduló idő, megint reménykedtem, hátha megjön megint az eső. A korai tengerin már nem segít, de répa és őszi mező még lehetne. Volt már úgy, hogy az augusztus végi esők után olyan sarjút kaszáltunk még a legelőn is, hogy fél lábszárig ért, és össze volt aludva a vadhere. Aztán nekem ott a kései tengerim meg a kölesem, ha most még egy eső érné, áramegadhatatlan lenne rá.

De nem jött és nem jött. A megindult csövek félbemaradtak, és összezsugorodtak, odasültek a kórók oldalához. A mező a múltkor megzsendült, de most aztán igazán kiégett, nincsen ottan egy harapásnyi zöld sem. A Kereklaposon is meg másutt is, a gulyákon kiütött a szájfájás, puha szénát és fonnyadt csalamádét kellene a bornyúnak vinni. Azt mondják a gulyások, a szájfájás azért jön, mert nincs mező, a földet nyalja a jószág.

A vén lovat gyenge tengerin akartam felerősíteni az őszi szántásra, de már nem merek neki adni. Ami kis tengerim lesz, kell magunknak kenyérnek.

Most már egészen elment a kedvem. Még rosszabbul állok, mint tavaly: se jószág, se takarmány, se kenyér, se kereset. Már még remény se lesz.

Hiába néztem most az eget: semmi jel: még ha délről fordult a szél, akkor is csak meleget hozott, a férgek mozgolódása is csak fáradt, üres fellegeket jelzett.

Még harmat sincs már, hogy legalább a tengerit táplálná. Kiégett, meghasadozott a föld, és nem ad fel esteli harmatot. Kiszáradt már az ég is, és nem ad le reggeli harmatot.

Heteken át nem alszok rendesen. Ha a szél fordul, mindig az eget lesem. De a szél is becsap. Néha északról átmegy délkeletre, onnan tovább délre, de ott se áll meg, s ha reggel észak-

ról indul, este már nyugaton van, és hajnalra megint északra érkezik. Ez a legveszedelmesebb széljárás, mert azt jelenti, hogy állandó marad a szárazság. Az a kis szél, csak a felmelegedett levegő mozgása, körül a nap után. Álmaim is az idő körül forognak. Kinn hálok a gádorban, és minden időmoccanást megérzek. Ha meghalt gyerekeimmel vagy szegény édesapámmal álmodok: reménykedek, eső lesz, mert a halott esőt jelent. De jó, ha csak valami kis borulás jön víz nélkül. Nem érnek már a jelek se semmit.

Sokszor meg éppen esővel álmodom. Zuhog a bugyborékos zápor, hamar megszalad a víz a földön, fut erre is, arra is, már fél lábszárig ér, és én örömmel tapicskolok a jó langyos esővízben, mint gyermekkoromban. Tele van az udvaron a trágyagödör, a disznófürdő, az utcán az árok, s kinn a mezőn folyik, terül a víz, issza a szomjas föld. Hej, hogy fog zöldülni pár nap múlva.

De ez csak álom, a valóság az, hogy a nyári meleg összefolyt a szokásos gyümölcsérlelő, szőlőédesítő ősz elői meleggel, s egyfolytában éget, pirít mindent, ahogy csak tíz-húsz évben egyszer ha szokott. A szalonnabőr már olyan száraz, nem is lehet vágni, csak törik, mint a cserép. Ez további szárazságra mutat.

Néha ugyan jönnek valami szürke bárányfellegek, de megint elmennek. Az ember most már reménykedni se tud. Vége mindennek, vége az évnek.

Már a második holdjárás telik el az eső óta: ez se hoz változást, pedig ebben már igazán jobban reménykedtünk, hiszen már szeptember derekán vagyunk. Az újhold reménysége éppen úgy elfoszlik, mint az a közhit, hogy nyolcadnapra változni szokott az idő. Minden változás csak látszat, a szárazság marad.

Szeptember a száraz hónap, ha ez is eltelik, vége az évnek. Még őszi mező se lesz, de még szántani se lehet. Majdnem az egész határ üres, már még a tengerit is leszedegették, ami kevés volt, de szántani még nem tudtak, mert az eke beleszakadna a földbe.

Én is betakarítottam a tengerit. A Köveshátról összekerült vagy két szekérderék csövestengeri, de a Keserűfenékről egy pár zsák szemét. Azt is összerágta a hörcsög, mert az alacsony szárakon elérte a csöveket a féreg.

A köles is alig adott egy szekér gazt. Abban sem volt szem. A kalászok egyenlőtlenül nőttek, és úgy is értek. Az egyik már pergett, a másik még zöld volt. De még olyan is volt, hogy a kalász hegyéről kihullott, az alján meg éretlen volt. Aztán, mert a határba nem volt már semmi ennivaló, még fűmag, még kórómag, még tövismag se, hát minden vadmadár és mezei féreg az árva kölesre tódult. Ette azt minden: seregély, varjú, vadkacsa, egér, ürge, hörcsög, ami csak hozzáfért. Alig lett annyi, hogy a Szikszai Balogé kiteljen belőle. Magunknak egy véka kásának való maradt. Ez is jó lesz télen, mert a kása szapora étel, és most nincs se krumpli, se paszuly, se borsó.

Itt aztán már igazán nem hiányzott más, mint a dög. Minden aszályos nyárra megjön a sertésvész, miért maradt volna most el. Hagytam a téli malacokból két kis csöszmőköt, hogy majd ebből lesz a hízó, belejött a vész, elseperte őket. Két nap alatt megdöglött mind a kettő. Isteni szerencse, hogy a kiskoca megmaradt. Éppen hasas volt szegény, és nem is tudom, hogyan, de a hasas kocákat megkímélte a vész. De lehet, hogy azért, mert ez tavaly nyáron már beteg volt és átvészelt.

Nem sok az értéke, mert drága az ennivaló, de most nem azt számítjuk már, hanem azt, hogy legalább magja maradjon. Majd megfizet, ha jobbra fordul a világ. Addig pedig – ha kibírjuk – éhesen is kitartjuk.

Minden baj összejön, de miért jön össze. Adjunk hálát az Istennek, hogy még betegség nem ért bennünket, mert a szegény embert az öli meg igazán: az orvos meg a patika. Így mondta mindenki, ha panaszkodott az asszony. Mert én nemigen panaszkodtam. Hallgattam, és a szám szélét rágtam, vagy a foganat csikorgattam. De ezt nem hallotta senki.

Miért is kellett éppen most ennek a szűk esztendőnek jönni, amikor én bérletbe mentem. Hány ember van, aki megpróbálja, két-három jó esztendő jön rá, összeszedi magát, és aztán már kibírja a többit. Hány van, aki néhány évi bérlősködés után már saját földet vesz. vagy nagy bérletbe megy, és négylovas, hittyes fogattal jár.

Az asszony a sok csapás után Istenhez folyamodik. Az veri az embert, mert már nagyon elhitte magát a földi ember. Egyik szomszédasszonyunk, Szekeres Istvánné, hívő és azoknak most felvirradt, hiszen ők régen megmondták, hogy Isten nem ver bottal. Lám csak, most megmutatja a hatalmát. Szárazsággal vész el a világ, amint megmondta Dániel próféta, hogy azután pedig olyan világ lesz, hogy a farkas a báránnyal és az oroszlán a kecskegidával egy akolban játszik.

Az egyház is felébredt. A pap esőért való könyörgést rendezett, és zsúfolva volt a templom. Ott volt az én asszonyom is, és olyan szépen beszélt a pap, hogy kisírt szemekkel jött haza. De így jöttek a többi asszonyok is, ki tudja, mit sirattak: bűneiket-e, vagy az üres kamrákat és a rongyos gyerekeket?

A katolikusok között meg megindult az a levél, amelyik Szűz Mária látogatását írja le a pokolban, amint meglátogatta a bűnösöket, a káromkodókat, a pletykálkodókat és azokat, akik beleselkednek a mások ablakán. Ezt a levelet mindenki kilenc embernek adja tovább, és nem tudom már, hány Miatyánkot, Hiszekegyet és Üdvözlégyet kell elmondani; s talán Páduai Szent Antalnak is valamit adni, hogy jóra jöjjön a világ sorja.

A hívők pedig egészen feléledtek, és azt mondták: készüljetek, készüljetek, itt van Armageddon napja, és megjelenik az Unikornis és elvész a világ, siessetek, és készüljetek, vegyétek a füzeteket, mert czekben minden meg van írva . . .

Így meg van a nép zavarodva, és sokan a református asszonyok közül hívők vagy katolikusok akarnak lenni, mert azoké az igazi hit, mink csak pogányok vagyunk.

Én csak hallgatnám ezt a zűrzavart, ha az asszony nem szorongatna, hogy térjek meg én is. – Hova térjek – mondom neki –, hiszen te is csak most fordulsz Istenhez, amikor bajban vagy. Ha tele volna a kamrád, eszedbe se jutna. Hát azt hiszed, hogy be lehet az Istent csapni? Azt hiszed, nem tudja az, hogy ki voltál tegnap és ki leszel holnap?

Én is meg vagyok törve. Van rá okom. Húsz évig napszámos voltam, azelőtt tíz évig cseléd voltam, és mindig szabad ember szerettem volna lenni. Koplaltam, fagyoskodtam, hogy ezt elérjem, és most itt van: rám jön egy szűk esztendő, és vége még

annak is, amit azelőtt összekerestem. Meg vagyok törve, de az asszonyi babonának nem hiszek. Egyszer sok esővel büntet az Isten, máskor kevéssel: nem látom ebben a rendszert. De abba se, hogy néha meg olyan jó idő van, hogy nem tudjuk hova tenni a termést, pedig akkor is csak rosszak vagyunk.

Nem értem ezt a dolgot, és nem is töröm a fejem rajta. Ez vagy nem a mi eszünkhöz való, vagy senkinek az eszéhez se való. Vagyunk, élünk, kínlódunk: ennyit tudunk.

Az asszonyon azonban nem fog most a józan ész. Úgy néz már ki szegény, hogy csak csont-bőr, a ruha lóg rajta és a fekete szemei égnek odabenn a gödrökben. Még ez nem az éhségtől van, csak a gondtól, bosszúságtól, türelmetlenségtől. Gazdaszszony akart lenni, s lám, megint koldus lett, még koldusabb, mint valaha. Nekem azt mondja, még úgy látszik, ennyi csapás kevés volt. – No, majd ád az Isten többet is – és hamar eltörik a mécses. Én tudom, hogy a szép reményeit siratja, és hallgatok. Minek bántsam, elég neki a saját baja.

Túl vagyunk a betakarításon, még a csutkát is és a kölesszalmát is hazahordtuk már. Most már aztán ott a nagy kérdés: megtartsuk-e a bérletet vagy nem!

Mindenképpen számítgattuk. Most a közös baj és a közös töprengés összebékített bennünket egy kicsit. Persze, azért, mert nem tudtuk megállítani az eszünket, és mindegyik azt szerette volna, ha majd megint rosszul sikerül a terv, a másiké legyen a felelősség.

Két lehetőség van. Az egyik az, hogy eladjuk a lovat, a borjút, a szekeret és a hámot, aztán veszünk újra egy jó tehenet, és újra kezdjük a napszámoséletet. Még nem maradunk egészen csupaszon, hiszen egy tehenünk és egy fiaskocánk lesz.

Ez így egészen értelmes terv, de mi lesz, ha otthagyjuk a bérletet, de a szerződést végrehajtják rajtunk. Még egyik se járt le, és ha nem tudják annyiért kiadni, akkor joggal követelhetik rajtunk, hogy fizessük meg a különbözetet, vagy pedig tartsuk meg a földet. Akkor aztán nem lesz földünk, de árendát csak kell fizetnünk.

A másik ok, hogy nagyon-nagyon restelljük a dolgot. Kinevet a világ, hogy csak ennyi ideig tartott a gazdálkodás. Az aratócimborák is majd gúnyolódnak velem. Meg akartam szökni a tarisznyától, de nem sikerült.

Az asszony is kezdte már magát gazdasszonynak tartani. Mindig úgy beszélt, hogy a mi földünk így, a mi földünk amúgy, és most vége legyen?

A tétovázás tartott, a határidő, hogy fizetni kell az árendát, közeledett.

A templomi könyörgés után két hétre megjött az eső. Megázott a föld, ameddig szántva volt. A kiégett föld úgy megkelt, mint a kovász. Szinte kívánta az ekét.

Az emberek elfelejtkeztek a világvégéről, és rohant mindenki szántani-vetni.

Nekünk is határozni kellett, mert Nyíri Miska más cimborát fog, és akkor mehetünk az öreg Kesellyel, amíg cimborát kapunk.

Ekkor aztán keresztülrántottam a vonót, nem ér a tanácskozás semmit, sohase tudunk megállapodni. Lesz, ahogy lesz: tartom a bérletet. A tarisznyát megtalálom, ha minden kötél szakad is. Hátha éppen jövőre jön az a jó esztendő, ami kirántana a sárból. Akkor aztán majd üthetem a marha fejemet, amiért a rossz éveket áthúztam, és éppen a jó előtt ugrottam meg.

Hozzáláttam hát, és se szó, se beszéd az asszonyhoz, összecsináltam az árendát. Nem maradt búzánk, nem maradt tengerink, nincs hízónk, oda a kocánk, rongyosak vagyunk, se nagyujjas, se csizma, se szűr, se guba. Az adósságba csak kamatot küldtünk, a végrehajtónak meg azt mondtuk, vigyen, amit talál, fogjon egy rajkót, már vezetheti is – de a föld a mienk még egy évre.

A kövesháti földön nagyon jó munka volt, de a keserűfenéki még rossz volt most is. Elvadult, dudvás, gyökeres és taposott, csak úgy ropogott az eke előtt. Nem győztük éleztetni a vasat. Miska azon erősködött, hagyjuk ezt tavaszra, hadd szíjja meg a fagy, de belőle csak a huncutság beszélt, sajnálta a lovát. Más mindenki azt mondta, hogy csak búzát ebbe a földbe, ha száraz az ősz, mert az biztosabb, mint a tengeri. Ha egyszer beválik, három évre terem.

Nagy kínnal-bajjal bevetettük hát megint a felit. A másik felit tavaszra árpának, zabnak hagytam. Tengerivel itt csak akkor próbálkozok, ha nagyon jó munka lenne tavasszal.

Nem kell már erről sokat mesélni. Olyan volt ez, mint amikor az ember vízbe ejti a fejszéjét és utánaugrik, hogy megragadja a nyelét. Nem volna itt más hátra, mint beismerni, hogy körmetlen macskának nehéz fára mászni, de mink még ezt nem akarjuk hinni, és utoljára megpróbálkozunk vele.

Mert hiszen éltem már én át aprós családommal sok keserves telet, amikor olyan gondokban fulladoztunk, hogy honnan veszünk egy sütet lisztet, egy pergelet szalonnát vagy egy főzet kolompirt, de ekkor csak magunkra volt gondunk. Ha éheztünk, mink éheztünk, és okos szóval tudtunk várni, amíg sikerült valamit szerezni. De most itt vannak ezek a szegény jószágok: az a rossz borjú meg az öreg Kesely, ezeket nem lehet szép szóval, okos szóval jóltartani. Amikor tél közepén úgy fordult, hogy elfogyott a szénánk, és fuvarral se kerestem egy vasat se, hogy vehettem volna, és a szegény borjúnak avas szalmát vittem a csutka után, hogy hadd változtassa, majd jobban esik neki a víz, csak nézett rám, hogy miért teszem azt a jászolba, hiszen azt alá szoktam hányni. És csak egyet túrt a szarvával és kilökte. Én meg visszatettem, és muszáj volt neki megenni, de nem értette a dolgot. Pedig szalmánk is kevés volt, de inkább nem fűtöttünk, hideg kemence mellett kustorogtunk vagy járkáltunk a házban, csak a jószágnak legyen.

Hát még az öreg Kesely, milyen keservesen nézett rám a fél szemével, hogy pislogott, hogy sandalt és hogy tapogott és nyerített, ha a megszokott reggeli abrakját nem kapta meg. Nem volt már tengerink egy szem se, és néha venni se tudtam, mert nem kerestem semmit. Nem akadt fuvar.

Januárban nem volt más, megint párnát kellett eladni, hogy tengerit vegyünk. Az asszony ugyan nem a lónak vette, hanem a libának és tyúknak, de a Kesely is kapott belőle egy-egy marékkal. Azt nem mondom, hogy úgy éheztünk, hogy semmit se ettünk. De ha már a szegény ember kilózza a lisztet, és dekázza

a zsiradékot, ha kenyérből és szalonnából se vághat kedvére, és krumpliból se ehet eleget, akkor az élet már nem élet.

És az egész télen keresztül folyton foltozott ránk az asszony. Egyik ócska rongyból a másikat tákolta össze. Soha ilyen rongyosak nem voltunk. Csakugyan lovas kódusok lettünk, ahogyan a magunkfajta gazdákat csúfolni szokták.

De ez még mind semmi. Mert végre elég enyhe tél után eljött a tavasz is. Üggyel-bajjal hozzáfogtunk a szántáshoz, de a vén, rossz ló, rosszul telelt, és ez most ütött ki rajta, amikor az eke elé fogtuk, s a hosszú tavaszi napon húzta az igát.

Amikor először kimentünk szántani, szokás szerint a Nyíri Miska kövesháti földjére mentünk, és a két gebe nem bírta ki az egész napi szántást. Délután már minden második kerülésnél fújtatni kellett. Este pedig alig bírtak hazacammogni az üres szekérrel. A Nyíri Miska lova fiatalabb volt, mint az enyém, de az is agyon volt hajtva. Egyrészt, mert szűkön volt és rossz volt a takarmánya, másrészt, mert két ló után való nagy szekeret húzatott mindig az egy lóval. Nem akarta eladni a nagy erős szekeret, mert abban reménykedett, hogy másik lovat vesz a Badárja mellé. A kövesháti jó földeket azért kiszántogattuk lassacskán. De akkorra a lovak alig bírták az inukat. Hogy szégyelltem vele járni, az csak a kisebbik hiba volt, a nagyobb az volt, hogy attól tartottam, a keserűfenéki nehéz földeket nem bírják kiszántani.

Takarmányt kell szerezni mindenáron. Nyíri Miska már szerzett is. Egy fia neki is szolgál, kikért a béréből egy mázsa búzát azon vásárolt egy kevés lucernát és répát.

De én ezt se tehetem. Már kértünk is a fiú gazdájától, kaptunk is, de megettük magunk. Nincs más hátra, el kell adni a borjút. Sírás és veszekedés volt megint, de ezt már megszoktam. Most már benne vagyok, és az én akaratomnak nem állhat útjában az asszony.

Eladtam hát a borjút, kiverés előtt jó ára volt, mert a mező is jól indult, megjárós tavasz ígérkezett. Vettem belőle lucernát, répát, abrakot a lónak, búzát és szalonnát magunknak. Még vettem egy kéthónapos kocamalacot, hogy valamit felmutathassak

a borjúból, és betömjem az asszonynak a száját. Hiszen a malackából koca lesz, a kocából borjú, a borjúból tehén és így tovább. Ha a szerencse megfordul, minden jóra jön.

Közben esők jöttek, a keserűfenéki föld szántását halasztani kellett. Ez nagyon jó volt, mert egy kicsit pihentettem és etetgettem az öreg Keselyt, hogy felkészüljön a nehéz munkára.

Már Szent György felé jártunk, jó meleg idők jártak, amikor kimentünk a Keserűbe szántani.

Első nap csak ment az öreg. Izzadt nagyon a Nyíri Badárja mellett, mert az félt Miskától, és gyorsabban lépkedett. Fiatalabb is volt, és jobban fogott rajta a kis pihenés meg a jobb koszt.

Ment még második napon is, de már sokszor meg kellett állni fujtatni, mert a Kesely csupa hab volt a meleg tavaszi napon.

Harmadik napon már vége felé jártunk a szántásnak. Nyíri siettette nagyon, hogy ki legyen még akkornap, másnap elvetjük és vége. A jó takarmány is fogytán van, új meg csak pár hét múlva lesz. Ekkor már a Kesely meg-megállt magától is, és nem ment az istennek se tovább, hiába ütötte Miska. Nagyon járt az oldala, láttam, hogy lázas, de azt hittem, a meghajtástól van, és majd elmúlik, ha pihen egy keveset. Restelltem azt mondani Miskának, hogy pihentessünk, inkább egy nappal tovább tartson. Így is nekem már többet szántottunk, és milyen elvadult, gyökeres, taposott földet. Neki menni kell a fuvar után, mert ha nem megy, se takarmány, se kenyér.

Estefelé ki lett azért szántva, és már a forgót erőltettük. Ez nagyon kemény volt, különösen a vakdűlő felől, mert nemcsak mi tapostattuk, hanem a szemben levő gazda is. Ezek meg korábban szántottak, a miénket lágyan letapostatták, azután hogy rásütött a nap, megszáradt, csakugyan olyan volt, mint az országút. No, de ezt már szégyenszemre se hagyhatjuk itt. Ha már a többit kibírták, ezt is kibírják. Majd lassan megyünk, és keskenyet fogatunk az ekével, hiszen csak pár öl az egész.

Igen, de kemény földből kiugrik az eke, ha fennyedén szántunk és könnyedén tartjuk az ekét.

Én hát el voltam foglalva az ekével, és csak arra ügyeltem, hogy ki ne ugorjon és ne vakoljon. Csak hallom egyszer, hogy Miska nagyot káromkodik és ordít hozzá: Kesely, ne!

Hát a Kesely elesett, beledűlt a barázdába, néhányat rúgott, aztán ráhajtotta a fejét a szántásra.

Szaladunk oda, cibáljuk róla a hámot, már bicskához akartam folyamodni, hogy levagdalom róla, ahol a nyakára szorult, de mégis ki tudtuk szabadítani valahogy. A Badárt is kifogtuk, félreállítjuk, az ekét hátrahúzzuk, hogy legyen helye a felálláshoz, mert az elesett lónak nagy hely kell, amíg felvergődik.

Próbáljuk állítani, én meghúzogáltam a feje búbján a serényét, mint a szédült lovaknak szokták, aztán megfogom a kötőfékét, felrántom a fejét. Miska meg hátulról csipkedi az ostorheggyel és ordít: Kesely, ne!

De a Kesely oda se hallgat, a lábaival rugódozik, aztán szépen leteszi a fejét a földre.

Setét estig kínlódtunk így véle, jöttek a közelebbi szántó szomszédok is, megpróbáltuk felemelni, de a Kesely eleresztette magát. Öreg lábai meg sem próbálták, hogy megbírják-e még a testét.

Mit csináljunk vele? Miska elment haza, lóval-szekérrel, hogy reggel kihozza az állatorvost, mert éjszaka úgysem jön. Én meg ottmaradtam mellette, hogyha mégis magához jönne és felkel, el ne kóboroljon, vagy bele ne menjen az árokba vagy valami kinthagyott ekébe, boronába.

Ami szalma, gizgaz a szekér körül volt, odahordtam alá, hogy ha vergődik, ne horzsolja le a bőrét. Mert a ló csúnyán tönkreteszi magát, ha nem tud felkelni. Valósággal lemállik róla a bőr.

Sose kelt fel többet. Tagelesést kapott. Éjszaka néhányszor próbáltam felcihelni, de nem sikerült. Ütni is sajnáltam. Magánál volt, látható fél szeme tiszta volt, és keservesen nézett rám, hogy ne háborgassam, ő pihenni szeretne.

Bizony mondom, kiesett a szememből a könnyű, ahogy kínlódtam ott vele egyedül az éjszakában. Most láttam, hogy menynyire szerettem ezt az öreg lovat. Hiszen olyan okos volt, úgy tudta a járást mindenfele, s úgy kerülte a kátyúkat, és úgy tudott rám nézni, azzal az egy szemével, ha valamit nem szeretett vagy sokallotta a terhet, mint egy jobb fajta ember. Amíg lovam nem volt, sohasem hittem volna, hogy a ló ilyen kedves, okos állat, és annyira tudja szeretni az ember.

Mert igazán mondom, nemcsak a kárt sajnáltam, hanem őt is, szenvedő cimborámat, az öreg Keselyt.

Ott kucorogtam mellette a hűvös tavaszi éjszakában, tüzelgettem egy keveset a szalmából, és nedves csutkatövet raktam rá, hogy tovább tartson.

Miután láttam, hogy nem nagyon mozog, belehúzódtam a kint hagyott condrákba – Miska is itt hagyott egy ócska nagyujjast –, s aludni próbáltam.

Éjfél után felkelek dideregve, néztem a lovat, hát az öreg Kesely el van terülve, ki van nyúlva, látó fél szeme fel van akadva.

Ennek vége. Túl vagyok rajta. Hiszen vártam, de mégis, amikor eljön a halál, akkor érzi az ember igazán, hogy bevégeztetett.

Siettem haza, ne hozza ki Miska az állatorvost, van itt baj és költség úgyis. Majd helyébe visszük.

Reggel kijöttünk érte a Miska szekerével, de szereztünk hozzá még egy lovat, mert az én szekeremet is haza kell húzatni.

Nagyon szégyelltem keresztülhúzatni a falun, de úgy esik a dögtér, hogy muszáj volt. A ló nem csirke, hogy belejön a vész a ló csak az ember hibájából döglik meg: rosszul tartják vagy agyonhajtják. Ki gondol arra, hogy az öreg Keselytől az idő is eljárt, és halála ideje elkövetkezett? Mert ha kíméljük, hátha még sokáig elélt volna.

Meg aztán restelltem, hogy így végzek a gazdálkodással: kidöglik előlem az első ló is. Hogy nevetnek rajtam az irigy cimborák.

Most aztán tiszta lettem mindentől. Egy választott kocamalac az összes vagyonom. Éppen annyi, mint a lakodalmam utáni napon. Édesapám adott akkor egy ilyen kocamalacot, avval indultam el.

De igaz. Most van még néhány hold vetett és vetetlen bérelt föld és van egy csomó gyerek is a gondjaimon. De ezeket már nem tudom: tehernek vagy vagyonnak számítsam-e?

Fordul a föld

Vasúti szerencsétlenség

A forgalmi szolgálattevő, aki itt egyben állomásfőnök és pénztárnok is volt, sietett a váltóhoz ellenőrizni.

– István – mondta sebtiben a váltókezelőnek, miközben gyorsan beírt a könyvbe –, a hatvanegyes a negyedikre megy. De mert nem fér be – nyolcvan tengely –, a határnál kapcsolják le, és behúz a háromra. A kettő szabadon marad a gyorsnak. A huszonkettes meg megfér a hatvanegyes mögött, a védjelzőnél meg kell állítani, hogy lassan húzzon fel.

Ez itt el volt intézve. Visszamenőben beszólt a raktárba a málházónak. – Haraszti (ezzel félharagban volt, hát nem a keresztnevén szólította), maga kimegy a négyes váltóhoz a gyors elé, s ha elment, előjön a hatvanegyes kezeléséhez.

Haraszti nagy szemeket meresztett, magában azt gondolta, „pukkadj meg", de azért katonásan kihúzta magát, és azt mondta: – Igenis. – De azért, hogy a főnök megfordult, szemtelenül utánakérdezett.

– Hát Kovács hol van?

– Kovácsot elengedtem ma délutánra, majd a harminchetessel megjön. Addig elboldogulunk nála nélkül is.

Haraszti tudta, hol van Kovács. Odavolt Gyöngyösön borért. A főnök úrnak volt egy huszonöt literes hordója, azt minden két hétben telehozatta borral egyik-másik váltókezelővel. Ezek persze maguknak is hoztak egy-egy demizsonnal. Nem is azért kérdezte hát, hanem hogy figyelmeztesse a főnököt, hogy tudja minden stiklijét. s gondoljon arra, ha ővele szemben a szolgálati utasításokra mer hivatkozni, hogy hát az melyik utasításban van benne, hogy a váltókezelő szolgálati időben Gyöngyösre menjen, méghozzá borért.

A főnök dühös lett erre a szemtelenségre, de nem tehetett semmit. Csak magában fogadkozott, hogy nem nyugszik, míg ezt a piszkot ki nem rúgja innen.

Csakhogy ez nem könnyű dolog. Nemcsak azért, mert Haresztinak egy valódi főfelügyelő a protektora – felesége annál szolgált leánykorában, s most is hordja nekik a libát –, hanem mert ez a piszkos Haraszti minden gazságába berántotta a főnököt is. Legutóbb is egy mázsálásnál három zsák árpát „szerzett", s testvériesen megosztotta a főnök úrral, amennyiben egy egész zsákkal bevitt a malacainak, úgyhogy ő nem is vette észre, csak a felesége, aki azonban minden asszony módján szereti a potyát. A többieknek is adott belőle, hogy irigység ne legyen. Irigység persze azért csak van, mert a „csurgó" rendszerint az övé lett, amit különösen a főnökné kifogásolt. Meg is próbálta a csirkéit a raktárhoz kapatni, de a kotló nem akarta megérteni a dolgot, és mindig elvitte a csibéit a kubikgödörbe, ahol a talpfa- és sínmáglyák alatt kukacokat is talált, amik még az aprómagnál is jobbak.

A főnök visszament az irodába, s mert a gyors már jelzett, kinyitotta a pénztárablakot, és kiszólt rajta:

– Van valaki?

Volt igen, néhány parasztember Nádasladányra. Ott szorongatták a kezükben már régóta a pénzt, s most tolongva hajolnak az ablakhoz.

– Nádasladányra egy harmadikat – szól az első.

– Várjon... mikor lesz még az?... a gyorsra van-e valaki?

Nem volt senki. Becsapta az ablakot, a parasztok utánamorogtak: – Az anyádat, de nagyúr vagy!

Kiszaladt az irodából, mert a tehervonat már beérkezett, csakugyan hosszú volt, a vége künn csüngött a kanyarban.

Egy kis huzavona után elintézte a vonatvezetővel a beállítást, és visszament az irodába. A telefon szólt.

– Halló, halló... itt Nádasladány, hétezer-kétszázhetvenkettő másodrész mehet?

Dühösen ordított vissza:

– Nem jöhet! Hova tegyem? Minden vágány tele van!... A hatvanegyes két vágányon, az első tele üres kocsival, a máso-

dikon a gyors jön... A huszonkettesnek is alig tudok helyet szorítani.

A nádasladányi forgalmista – kisebb rangú és vicinálisfőnök – türelmesen magyarázott:

– De kérem, Újházi úr, én nem tudok neki helyet adni. A kitérő tele van cukorrépával... Még a huszonkettest se tudom előre ereszteni, pedig már jelez az is... lekésik a gyorstól.

– Hát jöjjön, rogyjon rá az ég, majd csinálunk valamit!

Most volt aztán baj. Erre a rendkívüli tehervonatra nem számított, s a váltókezelője is most nincs itthon, az állomás felvigyázoja meg éppen szabadnapos. Nádasladány egypár kilométerre van, mindjárt itt lesz. S a gyors is itt lesz, azt pedig nem szabad feltartóztatni. Mert azon nagyurak is jöhetnek – vasúti urak –, akik megjegyzik maguknak azt az állomást, ahol a gyorsnak hibás eligazítás miatt késni kellett.

Összeijedve szalad a tehervonat vezetőjéhez.

– Kérem, Szilágyi úr, adjon egy embert a négyes váltóhoz, a negyedikről a szerelvényt húzassák fel, hogy a huszonkettesnek hely maradjon, ami kocsi nem fér be, azt lökjék be az elsőre, tolják ott össze egészen a kocsikat, csak átjárót hagyjanak... ez a tetves Nádasladány a nyakamra küldi a hetvenkettes másodrészt... mit csináljak én vele?... hova tegyem? Nem dughatom a zsebembe!

A vonatvezető és a fékező összenevetnek: – Nyúlházi úr – ez a gúnyneve – meg van ijedve –, de azért mennek a kapott rendelkezést végrehajtani.

Közben bejött a rendkívüli tehervonat. Most meg ahhoz kellett szaladnia:

– Kérem azonnal húzassanak fel a negyediken a határig, hogy a huszonkettes beférjen még maguk után. Ha a gyors elmegy, majd másképp rendezzük...

A gyors messze állomásról jelzett, még nincs benn, de már igyekezniök kell az elrendezéssel. Addig már nem is mehet vissza az irodába, amíg minden rendben nem lesz.

Nem is lett semmi baj. Mindenki éber és ügyes volt. Bejött a vicinális személyvonat Nádasladány felől, s bejött a gyors is. Átszálltak az utasok, s a gyors elment. A főnök úr meg izzadó

homlokát törülgetve ment be az irodába. A tehervonat személyzete pedig a tolatáshoz és a rendezéshez fogott.

Ezalatt a Nádasladányba utazó parasztok éppúgy izzadtak a váróteremben, mint künn a főnök.

Ki-kinéznek a peronra a főnök után, de nem mernek neki szólni, s megint csak visszamennek a pénztár elé topogni.

A legelső közülük odaszorította a homlokát a pénztár üvegablakához, és próbált keresztüllesni rajta. Ha valami mozgást hallott az irodában vagy az iroda előtt, próbált valami zajt csapni, köhögött, vagy a csizmáját csöszkölte a betonpadlóhoz, hogy észrevétesse magát.

Már a gyors is elment – izgulnak –, a huszonkettes vicinális, az ő vonatjuk pedig megfordult, szenet, vizet vett fel, s most hazafelé áll fejjel, és csendesen pöfög.

Már nagyon idegesek, morognak, a hátul állók biztatják az elsőt, hogy kopogjon, de az nem mer, mert nagyon goromba a főnök, félnek a leszidástól, a megszégyenítéstől, de főleg attól, hogy ütni nem lehet.

Egyszer aztán hallják az ajtónyitást, s a motozást az irodában, várják, hogy na, majd jön már, de hiába. A telefonhoz megy, azt zörgeti, engedélyt kér a visszamenő személyvonatnak.

A hátul állók hangosan és türelmetlenül biztatják az elsőt, hogy kopogjon, de azért ők sem mernek előretolakodni.

Az első utas végre a kezében levő ötvenfilléressel halkan megkocogtatja az üveget. De nemigen hallik be, s különben is a főnök a telefonnal van elfoglalva.

Végre az egyik, aki már tudja, hogy most a telefonálás után az következik, hogy a főnök kimegy, beír a könyvbe, és elereszti a vonatot, előrerúgtat, és ököllel megveri az ablakot.

A főnök dühösen ugrik oda:

– Az istenit a fejüknek, nem tudtak eddig szólni, már menni kell a vonatnak... bevárják az utolsó percet... Ilyenkor már nem tartozom jegyet adni... nézzék meg, mi van kiírva... öt perccel a vonat indulása előtt...

– De kérem, főnök úr – dadognak az emberek –, kértünk mink már egyszer, de azt tetszett mondani, várjunk... azután meg nem volt benn senki...

– Ne járjon a szája, nem az én kötelességem, hogy gondoljak rá, van-e már maguknak jegyük!

De azért kiadja a jegyet, s az emberek rohanva tolongnak kifelé az ajtón.

Futtában az iroda előtt visszanéznek az éppen kilépő főnökre, s ez a nézés egy csomó átkot és gyűlöletet rejt magában.

A vonat már sípol, s most meg a kalauz förmed rájuk:

– Hol az istennyilában voltak eddig... na, gyorsan, gyorsan, mert indulunk! – A síp a kezében a szája előtt. és már fújja is.

Az állomás elcsendesedett. A nádasladányi vicinális elment, csak a tehervonat maradt, amely majd az esti személy után megy tovább. A kirakást és a tolatást elvégezték, a személyzet összegyűlt a kalauzkocsiban, gyorsfőzőn ételt melegítettek, kávét, teát főztek és mulattak Nyúlházin, a főnökön, hogy hogy be volt gyulladva a sok vonat miatt. István, a túlsó váltókezelő bement vacsorázni avval, hogy majd a harmincheteshez előjön a kirakáshoz. Haraszti, a málházó, meg a tehervonatok által hozott áruk iratait rendezgette.

A főnök is bement a feleségéhez, elpanaszolni, hogy mennyi baja van, hogy az a nyomorult Ferencsik, a nádasladányi elöljáró, hogy be van ijedve, hogy idezsúfol az ő nyakára minden vacakot, amikor neki milyen kevés a helye, és hogy kell vigyáznia, hogy a gyorsot ne késleltesse. S a nagy izgalom után, amely egészen felkavarta az idegeit és a gyomrát, a felesége teát főzött. Megitta, közben jegyet adott az utasoknak, engedélyt a harmincheteknek a behaladáshoz.

A harminchetes személyvonat ezalatt nyugodtan robogott erefelé. A kalauzkocsi után a következő harmadik osztály első végében négy vidéki kupec ramslizott a térdükre fektetett bőrkabáton, a másik oldalon szakállas zsidók zümmögtek. A kocsi túlsó vége nemdohányzó szakasz, ott szép kis menyecske bajlódott nyughatatlan másféléves kisfiával; testes zsidóasszonyok látogatóból, betegeskedő parasztasszonyok a híres orvostól és isko-

lás lányok ültek pár dohányutáló férfi között. A kocsi első végében ezenkívül még ott volt Kovács, a váltókezelő. Mellette a nagy demizson, a szatyorban kisebb üvegek és más apróságok. A kis hordó a mozdonyon lapult, mert a vezér jó komája, s csak nem bolondok, hogy vasutas létükre fuvart fizessenek. A mozdonyon nem jár az ellenőr.

Az este leszállt, s az állomáson is csend volt. István kigyújtotta a túlsó váltók lámpáit, Haraszti a peronon levőket, a Kovácséi meg már régen égtek, mert egy fékező még a tolatásnál meggyújtotta őket. A főnöknek váltóvizsgára kellett volna menni, de a feleségének való panaszkodással, a teázással és jegyadással úgy eltelt az idő, hogy azon vette észre magát, hogy a vonat a védjelzőnél fütyül. – Ej, egye fene – gondolta –, majd beírom utóbb.

A harminchetes elhagyta a védjelzőt, a mozdonyvezető és a fűtő a helyükön voltak, s bár néztek, de nem látták. Nem látták, hogy a váltó nem jól áll. Olyan megszokott az egész, lámpák, váltók, védjelzők, az ember látja, de nem veszi észre.

A kerekek átcsattogtak a váltón. A kupecek még mindig ramsliztak, a kalauz a kilincset fogva leste őket, s ahogy átdöccent a váltón, nyitotta az ajtót, a zsidók meg utána kiabáltak:

– Milyen állomás ez kalauz úr?

A kocsi túlsó végében a menyecske a kisfia homlokát a magáéval együtt odaszorította a jó hűvös, s kissé nedves ablaküveghez, s így lestek együtt ki a sötét estébe.

Kovács künn állott a kocsiperonon, kezében a demizsonnal, mellette a szatyorral, hogyha megáll a vonat, azonnal leugrik, lepakol és szalad a mozdonyhoz, azután meg a kalauzkocsihoz, segíteni a kirakásnál.

Ahogy áthaladtak a váltón, ő mindjárt észrevette, hogy nem jó irányba kanyarodik a mozdony. – Mi az Istent csinálnak ezek – ütött belé –, miért megyünk a harmadikra?

A következő pillanatban levágódott a lépcsőn, és elterült a második vágány sínei között. A szatyorból az üvegek, cukor, kávé szétrepültek, a szalmáskorsó összeroppant, a piros bor ki-

folyt a vesszőfonatok között; a kalauz a két kocsi közé szorult, a ramsli-kompánia összebukott, a pénz széjjelgurult a padlón, s a lecsúszó bőrkabáton vércsíkok futottak végig. Az egyik zsidó hátába deszkaszilánkok fúródtak, s mind együtt alászorultak a rájuk nyomódó kocsifedélnek.

A menyecske kezéből a széthulló ablakon át kirepült a gyerek a sötét éjszakába, ő maga pedig alámaradt a rászoruló padnak.

A tehervonat fűtője elmélyedve pucolta a mozdonyt – a fűtők mindig pucolnak –, s csak azt vette észre, hogy egy óriási mellport kap, s a következő pillanatban csupa füst, gőz és forró víz az egész.

A kalauzkocsiban vacsorázó társaságnak kiborult az étele, a kacagás elhalt, egyik a nyitott kocsiajtón bukott ki, másikat az összeszaladó kocsivégek lapították össze.

Robaj, ordítás, jajgatás, a főnök ész nélkül ugrik a peronra, a szeme felakad, s olyan néma lesz, mint a csuka.

Gyermekharag

Kicsi gyerek voltam, valahol abban a korban, amikor az emlékezés kezdődik, úgy a négy-öt év között. Még csak akkor kezdődött az én számomra az igazi emberi világ. Amióta a bölcsőből kiszabadultam, vagyis kiszorított a kishúgom, a Bözsike (de, hogy mikor, arra már nem terjedt vissza az emlékezetem), azóta az édesanyám kötője körül forogtam. Előző nyáron ugyan már kinn játszottam az udvaron, s még az utcán az ablak alatt is, még az utcánk végére, a gyepre is lecsaltak néha a nagyobb gyerekek, de ősz óta még a gádorba is alig ugorhattam ki, mindjárt beparancsolt édesanyám: – Nem mész be, te, gyalázatos, majd adok én neked mezítláb kiszaladgálni! Majd adok, csak kaholj itt nekem.

Csizmám ugyanis nem volt még. Az ilyen kicsi fiúnak még nem jár, mert nem tudja se felhúzni, se levetni. Csak az olyan hatéves formáknak, akiknek már iskolába kell járni, csak azoknak csináltatnak kis csizmát, de azoknak is sok bajuk van vele. A cipő meg nagyon úri dolog volt még akkor, nem gyepsori gyereknek való. Persze, biztosan pénz se volt rá.

Az én otthonom hát ősztől tavaszig a sut volt meg a kemencepadka, legfeljebb néha az asztal melletti lóca. Akinek nincs háromszobás lakása, az egy szobában csinál olyan rendet, mintha három szobája volna. Gyerekek otthona a sut és a dikó, ülőhelyük a kisszék, ebédlőjük a kisasztal.

Volt ugyan nekem valami csoszogóm, de csak arra, hogy ne járjak mezítláb a ház sokszor nedves földjén. Valamelyik rokonunk nagyobb gyerekeinek ellökött csizmájáról levágták a szárat, kis bocskort csináltak belőle nyárára, vagy felhasználták foltnak, a fejét meg, hogy kárba ne menjen, elhozta nekem édesanyám.

De ebben nem lehetett az utcára, még az udvarra se menni, mert kását eszik az orra, belemenne nemcsak a víz, hanem a legöregebb sár is.

Ezért aztán az én világom még akkor nagyon kicsi volt, nekem még akkor édesanyám volt a Minden. A Gondviselő is, a Mindenható is. Apám nagyon ritkán volt otthon, csak némely vasárnap, s akkor is az emberpiacra ment vagy a bajok után szaladgált. Télen hónapos volt az uraságnál, tavasszal kubikolni ment valahová messzi az országba, nyáron aratni-csépelni járt, ősszel répát ásott a szerencsi cukorgyárnak. Így aztán én ebben az időben nagyon anyás gyerek lettem.

Sok baj is volt velem ezért. Amikor megjött a tavasz, és az ablakok alja felszikkadt, nem fogott a hely a házban, és nem voltam hajlandó Bözsikét ringatni, amíg anyám a kútra ment, a piacon járt vagy elszaladt a boltba petróért, ecetért. Megfogtam a kötője sarkát, és kocogtam mellette, mint kiscsikó a hámba fogott és lassan lépegető anyja mellett. Ha pedig anyám rávert a kezemre, hogy eresszem el a kötőjét, és maradjak otthon, vagy pedig úgy szökött el előlem a kisajtón, hogy nem vettem mindjárt észre, akkor bömbölve utánaszaladtam az utcára is.

Végül is muszáj volt anyámnak kézen fogni, vagy megengedni, hogy a kötőjébe kapaszkodjam, mert a bömbölést nem állhatta ki, meg aztán nem szerette, ha valaki megszólta, hogy – ejnye, ennek a Nagy Erzsinek, de ordít az az elkényeztetett kölyke! Majd adnék én neki!

Persze, sokszor hiába fogta meg a kezemet és hiába fogtam én is a kötőjét, mert sietős volt a dolga, nem ért rá velem sétálni, és nekem kocogni kellett mellette. Ebből az lett, hogy nem néztem a lábam alá, és suthoz szokott lábaimat bele-beleütöttem azokba a kis buckákba, amelyeket még az őszi sárban tapostak ki az emberi lábak és úgy fagytak meg, aztán meg a hirtelen tavaszban úgy is száradtak meg hepehupásan. Majd csak a meleg és poros nyáron koptatja ezeket simára az asszonyok és gyerekek talpa.

De még rosszabb volt, ha valami rejtőzködő tégladarabba ütöttem a körmöm, amelyet a télen azért löktek itt-ott a pocsolyába, hogy nyomról nyomra tiszta csizmával mehessenek a temp-

lomba, a piacra vagy a bálba, és az elsüllyedt tégla még most is ott rejtőzködik a megszáradt sárban, éppen csak a sarka áll ki egy kicsikét, annyira, hogy nekem felhasadjon tőle a körmöm alja.

Nagyot visítottam ilyenkor, néha pedig le is rogytam a földre, és lábamat a kezembe fogva ordítottam, mint a fába szorult féreg, mert megrémültem a körmeim alól ömlő vértől. Ordítottam úgy, hogy ehhez az ordításhoz kicsi volt a szám. Csak rossz énekkarokban lehet látni olyan magasra és kerekre nyitott szájakat, mint amilyen az enyém lehetett akkor. Hiába mondta édesanyám: – Ne ordíts úgy, te, mert nagyra nő a szád, aztán majd nem szeretnek a jányok. (Mert mifelénk az volt a vélekedés, hogy csúnya legény az, akinek nagy a szája.) – Mondtam, ugyi, kölyök, megmondtam, hogy maradj otthon – zsörtölődött tovább édesanyám.

De én ilyenkor nem törődtem vele, hogy nagyra nő-e a szám és hogy majd szeretnek-e vagy nem a lányok, hanem ordítottam, ahogy a torkomon kifért. S ha egy idő múlva elhallgattam, csak azért hallgattam el, mert az utcán való bömbölésért anyám még jobban megvert, mint az otthon való sírásokért. A mi utcánkban szégyen és bűn volt a sírás. Tán éppen azért, mert sokan és sokat sírtak. Az volt jó gyerek, aki ritkán sírt, és a legjobb gyerek az lett volna, aki sohasem sírt volna.

De odahaza is mindig magamon éreztem az édesanyám hatalmát és haragját. Ha az égő katlanhoz vagy a kályhához mentem, kiválasztottam egy hosszú és erős, végig lyukas szalmaszálat, vagy ha nádcsörmővel főztünk, egy kemény nádszálat, a végét bedugtam a tűzbe, s ha égett, a másik végét a számba vettem, és szíttam-fúttam, mint a pipás emberek és a cigarettázó nagyfiúk szokták. Azután egyszer csak azon vettem észre, hogy szorgoskodó kezeimre lezuhan vagy az anyám kérges keze, vagy a nyújtófája, vagy a seprűje nyele, és – jaj, jaj! – ezt nem lehet sírás nélkül elviselni. És hozzá, a máskor oly kedves hang most szigorú-mérges – már megint tüzeskedsz, te rossz posztó! Majd adok én pipázást, de tudom istenem, megemlegeted! Megállj csak, majd a torkodra dugom, csak még egyszer lássam meg a kezedben!

Máskor a kalendáriumot vettem ki, a lócáról felágaskodva a tükör mögül, hogy képeket nézzek benne, kost, bikát, halakat, ikreket meg a nagy szakállú százesztendős jövendőmondót a bagollyal, és aztán beljebb azzal a köhögő emberrel, aki a mellére szorítja a kezét: – Ó, jaj, megfojt ez az átkozott köhögés! (Később tudtam meg, hogy ez csak valami pirulareklám.)

Addig forgattam, hogy elöl is, hátul is le-leszakadt egy-egy lap, pedig a borítója a szép piros honvéddel már régen odavan, és vigyázni kell rá, hogy a hónapok is hamarább le ne szakadjanak, mint ahogy eltelnek. Eredmény: verés, hogy pecsenyevörös lett a kezem.

Megint máskor az asztalfiókból vettem ki a kis kést, vagy a nagy kést, és addig faragcsáltam vele ezt-azt, kisbotokat, játékokat, esetleg az asztal sarkát, amíg vagy elvágtam a kezem, vagy édesanyám észrevette és megvert. Azért is kikaptam, ha nem kértem vizet, hanem magam akartam önteni az asztal alatt levő kannából, és mellézúdítottam, vagy magamra öntöttem, szétfolyt a sok víz az amúgy is nedves házföldjén.

És így tovább, kikaptam, ha a komótról levettem egy findzsát, ha kinyitottam a tűzhelyajtót, és kihullott a zsarát, és egyáltalán mindenért, ami kárt és bajt csak egy négy-ötéves fiúgyerek csinálni tud.

És mégis kedves volt nekem ez a sokszor verekedő, mérgeskedő édesanya. Kemény kezével de meg tudta csavarni az orrocskámat, amikor porból és nedvességből fekete kozma rakódott le a hegyére, és nem akartam megmosdani, de ugyanazzal a kézzel fel is emelt, megsimogatott, és az ölébe vett, ha sirtam. Pedig nehéz voltam már neki, hamar azt mondta: – Jaj, kisfiam, szállj le már, nehéz vagy már te nekem, nem vagy már te kisfiú. (Pedig mindig úgy mondta, hogy: kisfiam.)

Amikor valami rosszalkodásért megvert, én nem szaladtam el, mint némely nagyobb és rosszabb fiúk, hanem némi mérges feleselés és egy kis keserves bömbölés után anyám kötőjéhez borultam. És olyan jó volt, hogy hamar megbékült, és azt mondta: – Na, jól van, kisfiam, ugyi, nem leszel többet rossz? Ne is legyél, akkor mindig szeretlek.

Ahogy mondtam hát, édesanyám volt még nekem akkor a ha-

talom és az erő, az okosság és az igazság forrása. Ő a kenyérnek az osztogatója, ő zsírozza meg a fél oldalát, ha nagyon kérem és ha úgy akarja, ő dagasztja a kenyeret, süt, mos, főz, vizet hoz a karján, két kannával is, a boltban vagy a piacon ő vásárol, ő a rejtelmes pénznek – ha van – a holtudója, és ő eléri egy kisszékről az eresz alá rejtett kulcsot is. Igaz, járnak ide néha-néha más asszonyok is, világos ruhájú és mindig kacagó fiatalasszonyok, de olyan idősebbek is, akik mindig kék kötőben és fekete kendőben járnak, és akik közül az egyik olyan széles, mint a sütőteknő, a másik meg sovány és hajlott, az orra hegyes és a szája mintha be volna szorítva, mert körül van ráncolva. Ezek az öregebb asszonyok az én hatalmas édesanyámat vékony kis menyecskének, gyerekasszonynak tartották, és hallod húgomnak, Erzsi jányomnak, lelkem-galambomnak szólították, de én még nem tudtam akkor, mi a különbség. Csak az édesanyám volt kedves az öregasszonyok között, a többieket nem szerettem. A fiatalokat jobban szívleltem, mert azok is szerettek engem. Csak azt nem állhattam, hogy nagyon nyaltak-faltak, mert már kezdtem nagyfiúnak érezni magam, és csókolgassák a kis Böskét, aki a bölcsőben ül és vagy sír, vagy az ujját szopja.

Csak az apám hatalmát ismertem el jogosnak az édesanyám felett. Mert láttam, hogy azt a nagy lisztes vagy búzás zsákot, amit anyám nem bírt odább mozdítani, hogy szabad járást csináljon a macskának, mert az egér kifurkálta a zsákokat, és a földre folyt a drága piros búza vagy a sima fehér liszt, az édesapám egyetlen fogással odébb tette. És azt láttam, hogy azt a görcsös akáctuskót, amelyet édesanyám meg se bírt kezdeni, pedig vérhólyagot tört a kezén a balta nyele, édesapám a nagyfejszével apró darabokra verte. Még azt is láttam, hogy apám olyan erős, hogy anyámat egyszerűen csak felemeli a földről, úgy mint engem édesanyám. Ilyenkor édesanyám nevetett és kiabált: – Eressz mán, te bolondos! – és eltolta magától – nem érek én rá teveled játszani!

Volt úgy télidőben, hogy édesanyám a kemence előtt állott a pitarban, és fűtött, vagy mert hideg volt, vagy mert sütni kellett. A tűz a kemencéből ráragyogott az édesanyám arcára, és olyan szép volt, ahogy a piros arcából a fekete szemével szembenézett

a kemencében vöröslő parázzsal, hogy édesapám is odament – ha éppen ott volt –, és megsímogatta vagy megölelte. Én meg egy kicsit féltékeny lettem, és a másik oldalon bújtam a szoknyájához, ami pedig tüzes meleg volt a kemence lángjától. – Na, menjetek mán innen, meg ne egyetek – mondta anyám, és megpiszkálta a tüzet vagy megfordította a lángost vagy a pirítóst, vagy megkavarta a pergelt káposztát, mert a kemence előtt sokszor elkészítette a reggelit, hogy a láng ne menjen kárba, ne kelljen a katlanba vagy a kályhába tüzelni, hiszen mindig kevés volt a tűzrevalónak. Még akkor is sokszor megölelte édesapám, amikor kenyeret dagasztott, a teknő mellett állva mosott, vagy a felfordított asztal tetején tésztát gyúrt. És én úgy csodáltam az apám erejét, de azért mégis anyámat tartottam a hatalmasabbnak, mert lám, édesapámnak is ő ád enni, és apám is őtet szereti.

Így voltam én az édesanyámmal, amikor az az eset történt, amiért ezt az egészet elmesélem. Már a jó késő tavaszon, amikor már mezítláb járt mindenki, nemcsak én, hanem édesanyám is, de még az öregasszonyok is letették a papucsot, hogy ne nyűjön, egyszer csak nagy öröm ragyog az édesanyám arcán, és összecsókol engem is meg a bölcsőben gögicsélő Bözsikét is. – Jön, apád, kisfiam, hazajön szombaton, itt van, most írta – és megmutatta nekem is a levelet, aki pedig még nem tudtam olvasni, és elámultam azon, hogy hogy' lehet megtudni arról a kicsi papírról, hogy hazajön édesapám.

De ez most már nem maradhatott ennyiben, valamire készülődni kellett. – Kenyeret sütünk, kisfiam – mondta anyám –, hogy tudjon majd apád vinni is, ha visszamegy a jövő héten. Meg aztán, ha már befűtünk, sütünk valami mást is . . . mit süssünk, kisfiam? Kalácsot, bélest?

– Béleszt, ideszanyám – mondtam én –, meg osztán pogácát meg lángoszt meg lepcánkot, mejt én azt szejetem . . .

– Van egy kis mákom, sütünk egy kis kőttésztát, ahhoz nem kell a bótba menni . . . – így magyarázott édesanyám, és oda se hallgatott rám. – Úgyis be kell előre fűteni, mert három hete nem volt tűz a kemencében, elődugat nélkül zsengés maradna

a kenyér – beszélt tovább csak úgy magában, mert már azon járt az esze, honnan szerezzünk tűzrevalót, mert nincsen az udvaron egy kéve ízik se, de még csak egy csóva szalma se.

Én tovább nyűgösködtem: – Ne mákoszt, ideszanyám, én azt nem szejetem, tújószt szüsszik meg lekvájoszt meg lángoszt meg lepcánkot meg pogácát isz...

– Na, kisfiam, nem lehet egyszerre mindent, van egy kis mákom, jó lesz az is...

– Nem lesz jó, a lekvájosz a jó, én csak aszt szejetem...

– Nincs pízem, kisfiam, nem ád a bótos lekvárt...

– Ád a', ád a' – nyűgösködtem tovább –, nekem lekvájosz kell...

De édesanyámat már az a gond emésztette, hogy honnan veszünk fűteléket, legalább egy hát szalmát. Hiszen hozna ő a határból, az árokpartról valami kórót, száraz garnácsot, nádcsörmőt, tavalyi bürökszárat, csalánszárat, katlankórót vagy akár bogáncsot is, mert lehullott a télen a tövise, de nincsen már ilyen sehol sem. Elhordták a cigányok, meg a nagyon szegények még a télen és a szeles-fagyos éhtavaszon. Ami apraja mégis kinnmaradt, azt felnőtte a fű és az új gaz, hiszen már az idei csalán is térdig ér, a bürökből már dudát csinálnak a gyerekek, a szamártövisnek meg olyan nagy levele van, mint a dohánynak augusztusban.

Nincs más, vagy kölcsön kell kérni valakitől, vagy hozni kell a határból, az uraságéból, mert itt tűzrevalót még pénzért se lehet kapni, még ha volna is anyámnak pénze.

Kölcsön – de kitől? Senkinek sincs itt a Gyepsoron, mindenki úgy szerzi a fűteléket, ahogy tudja, gyűjti vagy hozza. Mert a tűzrevaló szedést és hozást nem tekintette itt lopásnak senki. Sohase hallottam senkitől, hogy menjünk lopni, hanem csak azt: – Gyerünk, hozzunk egy hát szalmát vagy nehány kéve csutkát!

Estefelé hát, amikor a nap már lemenőben volt, elindultunk édesanyámmal, ki a határba, a Csatáry úr avas szalmakazla felé. Engem is vitt magával, pedig máskor nem szerette, ha rajta csüngök, de most gondolom már, hogy bizonyára ő is félt egye-

dül, mert hiszen csak nekem volt ő bátor, erős és hatalmas, a világnak meg csak egy kis gyerekasszony volt, akinek bátorság még az is, ha egy olyan kicsi legényke van vele, amilyen még én lehettem akkor.

Hívott volna ő cimborát a szomszédasszonyok közül, de senki se ment, mert sok a dolog ilyenkor estefelé, csürhe, csorda jön, és vacsorát is kell főzni a hazatérő embereknek. Nekünk még nem volt semmi jószágunk, csak néhány tyúkunk és három libánk, azoktól vígan mehettünk. Böskét meg megszoptatta édesanyám és elringattuk. Ámbár, ha most alszik, majd az éjszaka nem tud aludni, és fel-felsír, de mindegy az most már, amikor édesapám hazajön, és valamit akarunk neki sütni. Anyámnak úgyis fel kell majd az éjszaka kelni, hogy beáztassa a kovászt.

Felvette hát édesanyám a szalmahordó kötelet, és a keblébe rejtette, hogy ne lássa senki. Még a horgot is vinni akarta, mert hogy milyen nehéz egy öreg, lenyomakodott szalmakazalból kézzel, markonként kicibálni egy hát szalmát, azt csak az tudja, aki próbálta. De azután gondolt egyet, és visszaakasztotta a kerítéslécre. Hátha megfog a csősz, és elveszi a jó horgunkat – így gondolhatta, de nekem nem szólt semmit.

A kazal jó félóra járásra volt, és a nap már éppen lebúvóban volt a kazal túlsó végén, amikor odaértünk. Ez is nagyon jó volt, legalább árnyékban leszünk, nem láthat meg senki.

Különben elég nagy bátorságban voltunk, mert édesanyám ismerte a tanyai dürgést, hisz mink is laktunk tanyán. Tudta, hogy naplement tájban legtisztább a határ, mindenki a tanya felé igyekszik. Béresek, kocsisok kifogásra, etetésre, vacsorára, csőszök, kerülők, ispánok, gazdatiszt urak meg az esti parancskiadásra mennek az urasági irodába.

Nem is lett volna itt semmi baj, mert ha lassan is, de kicibáltuk a szükséges szalmát – most láttam már, hogy milyen nehéz a szalmahúzás, ha nem játékból kell csinálni, mint én szoktam otthon, amikor szétdiboltam a kazal alját. (Már csak amikor nekünk is volt egy kicsike kazlunk.) Édesanyám pedig takaros, kemény és jó hosszú markokba verte a szalmát, hogy jól feküdjön a kötélbe és jól illeszkedjen rá majd a hátára és a két csípejére.

Már be is kötötte a jó erös, de azért puha kötéllel, amelynek a végén fényes forgókarika volt, hogy könnyebben csússzon benne a kötél. Alaposan össze is szorította, annyira pontosan a közepén, hogy a Mózsi mérlege sem játszik különbül, amikor nincsen benne semmi. Mert ha a féloldala akármilyen kevéssel nehezebb a kötegnek, akkor félrehúzódik, és a földet éri az alja. Úgy nem is lehet bírni. Takaros kis fogócsóvát is kötött anyám a kötél kimaradt végére, mert a sima kötélvég mindig ki akar csúszni az ember kezéből és akkor hátul nagyon leereszkedik a köteg, és nehéz lesz. Aztán letérdepelt, és úgy vette a hátára, mert állóhelyben nem bírta volna felemelni a nagy köteg szalmát. Hiszen ha már kijöttünk, hát úgy viszünk, hogy a kotlós fészkét is ki kell cserélni friss szalmára, nehogy ellepje a csirkét a tetű, a Bözsike bölcsőjében is ki kell cserélni a már sok nedvességet próbált szalmát, és aztán elődugatnak is kell, mert egyszeri fűtéssel zsengén maradna a kenyér. Még vizet is kell melegíteni, hiszen szombat lesz, és hazajön a rég nem látott apánk.

Fel is vette nagy nehezen – jaj milyen nehéz lesz evvel kétrét hajolva hazalépkedni (most tudom már, hogy az ilyen munkától hajlik meg a szegény parasztasszonyok háta), és milyen sokszor át kell cserélni egyik vállról a másikra, mert vágja a kötél a gyenge asszonyi vállat.

Mondom, éppen felállott édesanyám a nagy hát szalmával, és igazgatta-rázogatta, hogy jól feküdjön a csípőjére, amikor valami gyanús zaj ütötte meg a fülét. Mintha lópata csattogna és az a furcsa kortyogás is hallatszik, amit a trappoló ló hasa szokott adni.

A következő pillanatban meg egy csajla fülű nagy kutya szaladt ránk, nehányat vakkantott csúnya, mély hangon, és én ijedten bújtam édesanyám elé.

Szerencsére a kutya nem bántott bennünket, hanem szimatolva körülszaladt a kazlon, nyulak és foglyok szaga után, de ebben a pillanatban előbukkant az ispán.

A faluból jött kifelé a tanyára, sietett ő is az esti parancskiadásra, de ahogy meglátta, hogy a szalmakazalnál valakik motoznak, letért a dűlőúton: – Na, most tolvajokat fogok!

Én nagyon megrémültem ettől az ispántól. Nemcsak azért,

mert lovon ült, hanem azért is, mert nem olyan volt, mint a többi ember. Kerek zöld kalapja volt, és hátul egy nagy sörtepamacs ágaskodott rajta. A csizmája meg sárga volt, amilyent otthon senkinek se láttam, és a nadrágja közepe bőrből volt, amilyet még szintén nem láttam.

– Mi van itt, azt a betyár úristenit! – kiáltott rá anyámra. – Lopunk, lopunk?

Édesanyám ijedtében leejtette a nagy köteg szalmát, és kínjában szólni se tudott, csak engem magához fogott.

Énelőttem az édesanyámat még eddig senki se bántotta meg, csak egyszer egy vásári kereskedő, de az csak egy kis megütődést, értetlen ijedelmet és picike gyermekbánatot okozott bennem. A tavaszi Szent György napi vásárra ugyanis engem is kivitt édesanyám, hogy kis fiúnadrágot – putinát – vegyen nekem, mert már nagy fiú vagyok, nem járhatok kantusba, afféle lányruhában. Amikor kiválasztott egyet, hát csak úgy kívülről hozzám mérte, majd megkérdezte, mennyiért adnák, és a kereskedő valami nagy számot mondott. Anyám megijedt a nagy számtól, nem is volt annyi pénze, és odaszólt neki: – Jaj, ez nagyon drága, nem éri ez azt meg!

A kereskedő erre ráförmedt – borotvált képű, nagy pofájú alak volt: – Tegye le, tegye le, ha nem éri meg! Menjen keressen olcsóbbat! Ez nem magának való, nincsen magának pénze!

Látta a gazember, hogy édesanyám még tapasztalatlan kis menyecske, és nincsen vele próbáltabb asszony, ahogy lenni szokott. Csak azért is rá akart hát ijeszteni, hogy hátha szégyenében és csupa dacból, hogy megmutassa, hogy van pénze, alku nélkül kifizeti.

De édesanyám nem fizette ki, hanem körülnézett, hogy vajon sokan látják-e, és felpirulva továbbhúzódott: – Menjünk, kisfiam, ettől a csúnya pofájútól.

Ekkor éreztem először, hogy megbántották az anyámat, de akkor a vásár zaja és sok látnivalója elmosták bennem a lelki hatást.

Most azonban szemtől szembe állottunk, egyedül az ellenséggel.

– Vidd vissza azonnal a kazal tövéhez – rendelkezett az ispán. – Kibontani, és ide a kötelet! Majd adok én nektek, bitang,

tolvaj népség! Úgy hordják, mintha az övék volna! – (Ez igaz volt, minden szegény idejött, ha sütni akart.)

Édesanyám engedelmeskedett. Felvenni már nem bírta a köteget, hanem csak húzta, majd odagörgette a kazal tövéhez. De mielőtt a kötelet oldozni kezdte volna, még megemberelte magát, félig-meddig sírva-szipogva:

– Tessék megengedni tekintetes ispán úr, hogy hazavigyem ezt a kis szalmát. Hazajön az uram a kubiktól, kenyeret sütnék, és nem kapok fűteléket sehol. – És már mondta volna is az édesapám nevét, hogy itt szokott aratni, ezt a kazlat is ők rakták, de az utolsó pillanatban észbe kapott, hogy jobb, ha nem tudják, mert majd nem kap részes aratást.

De az ispán elvágta a szavát:

– Majd adok én nektek, betyár, tolvaj, gyepsori banda! Kicsodáné vagy? Ki az urad?

De édesanyám nem válaszolt, inkább sírva fakadt; nem adja ki az ura nevét, ha nagyon nem muszáj, és ijedten oldozni kezdte a kötelet. Az ispán is nyúlt érte és egyetlen rántással kikapta a kezéből. – Mars, indulj hazafelé! Vissza ne fordulj, mert a csendőrök kezére adlak!

Azzal megfordult, füttyentett a kazal körül szimatoló kutyájának, véknyába döfött a sarkával a lovának, és féltrappba elkattyogott. A száraz dűlőúton csak úgy dübögött a lova lába, és visszahallatszott a ló hasának a kortyogása.

Anyám pedig fejét lehajtva, kezemet fogva sírva elindult hazafelé. Nincs mivel befűteni, nem tud az emberének egy kis örömet szerezni, és oda van a jó karikás kötél is. Mit szól majd édesapám, hiszen a szegénynek kincs az ilyen jó kis szerszám is, mint egy forgókarikás kötél. Ezzel hord haza mindent, amit háton kell hozni.

De a sírásnak nem volt hangja, csak a nagy könnyei hullottak. A kötőjét le se eresztette, mindig törülgetnie kellett a szemét.

Én nem sírtam akkor, bennem harag, gyermekharag dúlt: az én anyám, az én erős, hatalmas anyám sír, pedig én szoktam sírni. De most ő sír, és ez a sírás mégis nekem is fáj.

Én azt hiszem, ez volt nálam az osztályharc kezdete. A síró édesanyám mellett lépikélve szíven ragadott ez a gyalázat, és

felforrt bennem az első gyűlölet a hatalmaskodó urak ellen, akik nem törődnek vele, hogy hazajön édesapám, és ennek örömére friss kenyeret és kalácsot akartunk sütni.

Mert felejthet az ész, elfelejtheti az eseményeket, de nem felejt a lélek: vagy fájdalom vagy harag lesz minden sérelemből. És a fájdalom és a harag tengerré nő a megbántottak szívében, ebből lesz majd a forradalom.

Suli Kis Varga

Suli Kis Varga a Varga zugban lakik, a Nagy utca oldalfarában. Ez olyasféle kutyaszorító zug, de nem annak hívják, mert több is van ilyen. Ez éppen Vargáékról mint őslakókról kapta a nevét.

A Nagy utcában gazdák laknak, egész holdas jobbágytelkeken, közöttük, a hajdani kijáró utak mellett, néhány zsellérház lapul olyan aprócska százöles telkeken, amelyek oldalt benyúlnak a nagy porták farába, és amelyek olyan kicsik és állástalanok, háromszögletesek, keskenyhosszúak vagy görbeformájúak, hogy téliidőben, ha a zsellérek valamelyike véletlenül disznót öl, mindig ki kell lesni az alkalmas időt, hogy szél ne fújjon, vagy hó fedjen mindent, mert a gazdák nagy kazal szalmái odanyúlnak e kis porták fölé, és félős, hogy tűz támadhatna a repülő szikráktól.

A Suli nevet már ő szerezte. A nagyapja még csak Kis Varga volt, mert nagyon kicsi ember volt, és amellett telente csakugyan vargamester is volt, mert a nagygazdák közt nagyon kell egy foltozó ember, aki tákolni, foltozni, patkót felverni tud. Ilyesmivel nem szaladnak az igazi nagy csizmadiákhoz.

A Suli név egyszerre jelent sunyit is, csajlát is. Kis Vargának sunyi a lelke és csajla a kalapja. Mindig csajla, mert azt mondják, kalapban hál még az ágyon is. Pedig csak az az igazság, hogy nyáridőben más parasztok módjára kinn hál, mert sok már a gyerek, és a kalapja is a fején van, mert gyerekkorában bizonyos okok miatt mindig kopaszra nyírták és fázott a feje. De meg aztán mindig a legolcsóbb kalapot veszi, ami olyan, mint a mosogatórongy, és amikor haragszik, mesél vagy hazudik, fogadkozik, vagy káromkodik, a két tenyerét a feje két oldalára teszi, és meghúzza lefelé, mint amikor a sipkát a fejére húzza-szorítja

az ember. És hát addig húzigálja így a kalapot, a sipka módján, amíg lityakká nem nyóvik, aztán meg odaadja a legnagyobbik, más emberfejű gyereknek, az meg tovább a kisebbeknek. Amikor majd azok is ellökik, mert a teteje kilyukadt és körülvált, akkor talpbélést vág belőle a csizmába, mert mindig nagy csizmát szokott venni magának is, a gyerekeknek is, hogy könnyen járjon és sokáig tartson. Vargáéknál nem megy kárba semmi.

Ezerkilencszáznegyvennégy őszén Suli Kis Varga hamar hazakerült. Ügyes ember volt, és idejében meglógott, a németek nem tudták magukkal hajtani. Sárgacsizmás Szabó, akinek a kertje az ő házához nyúlik, még a nyár elején, amikor a nagy légitámadások kezdődtek, azt mondja neki egy reggel, amikor a kerítés mellett babrált, a lyukat dugta be, hogy a csirke ne menjen át. – Te, Jani, te, voltál te katona? – Hát hogyne lettem volna, hiszen János gazdával együtt szolgáltunk Königgrätzben – nem emlékszik? – Na, nekem is rémlik valami, hiszen azért szóltam. – Hát figyelj csak ide! A kis Morotva hídját őrizni kell. A százados úr, a járási leventeparancsnok engem bízott meg vele, hogy egy jó csapat embert szedjek össze. Azoknak kiküldjük a behívót, és nem kell nekik elmenni katonának, mégiscsak itthon lenne az ember a közelbe, nem kellene kimenni, arra fenébe, a Kárpátokba vagy Oroszországba. Na, mit szólsz hozzá, beírjalak?

– Jó lesz az, igencsak – mondja a Kis Varga. – De tessék várni egy kicsit, megbeszélem azért az asszonnyal is. Mikorra kell jelentkezni?

– Ma este be kell adnom a névsort. Délutánig okvetlen szólj át, mert nem várhatok tovább, van jelentkező száz is.

Suli Kis Varga nemcsak az asszonnyal beszélt, hanem azonnal felszaladt a községházára, kiszaglászni, hogy miről is van szó. Az egyik kisbíró, Makai Jóska keresztkomája volt, azt vallatta ki. Az megmondta neki, hogy özönlik a behívó a községházára, hatvan évig úgyis mindenkit behívnak, okos dolog hát előre jelentkezni.

Sárgacsizmás Szabónak megvolt a maga terve Suli Kis Vargával. Ő mint volt őrmester, a hídőrző csapat parancsnoka lesz,

tisztiszolga és küldönc nélkül hát nem élhet. A csapatban csupa megbízható gazdaemberek lesznek, a polgári lövészegyesület és a nemzeti munkavédelmi szervezet tagjai, azokból nem foghat tisztiszolgát. Egy gazdaember mégse arra való, hogy csizmát pucoljon, csajkát mosson és üzenetekkel a faluba meg a tanyára szaladgáljon egy másik gazdatársának. Kell hát néhány Varga-féle szegényember is.

Varga különben született tisztiszolga, már katonáéknál is az volt. Kezdte az öreg bakáknál, puszta buzgalomból, folytatta az őrvezetőknél, amíg végre egy gazdászhadnaggyal „dekkolta" át a világháborút, valami csehországi anyagraktárban.

Nagyon ügyes ember volt az ilyen dologra. Úgy tudott lopni, hogy megőrizte maga iránt a teljes bizalmat. Az elveszett tárgyakból mindig lelkiismeretesen visszajuttatott valamit, becsületessége bizonyságául. Ha a kertfarosi nagygazdák jércéi átrepültek, és az ő portáján tojtak meg, egy kis véres jércetojással vagy egy-egy átbujdigált pihés kiscsirkével is átküldte a feleségét, vagy a gyerekeit, körül a nagy utca felől, annak bizonyságául, hogy ők „nem olyanok". De ha véletlenül olyankor is rántottát sütött vagy csirkét főzött a felesége, amikor az övék még tokos volt, jóízűen megette, nem kérdezte, mert tudta, honnan van, és ha jóllakott, két kézzel meghúzta fején a kalapját.

Amikor hát közeledtek az oroszok, Kis Varga idején ellógott, és nem ment ki többet a hídhoz, ahol egyébként is kártyázással és ivással töltötték a gazdák az időt. – Nem esznek azok az oroszok embert – gondolta magában, ő még mindig el tudott bújkálni a nagyobb emberek között, tőle még sohase kérdezték, hogy hol voltál, mikor az ég zengett, és szépen behúzódott összesüppedt kis házába, benn a Varga zugban. A Sárgacsizmás Szabóék kerítését lebontották a katonák egy szakaszon, hogy ne kelljen körüljárni a Nagy utcára, és azon a résen hozzá is jött egy és más, mert Szabóék elmenekültek, és üresen maradt a nagy ház. Katonák laktak benne.

Azon a télen a legfőbb gondja volt egyet-mást szerezni és a közmunkát ügyesen elkerülni. Ez jól sikerült neki, mert Makai Jóska továbbra is kisbíró maradt, és amikor a főbíró meg a jegyző elmenekültek, a kisbíró meg a tolmács lettek az urak a községházán.

Majd amikor kialakult az új községvezetés, és a kubikos Balogh lett a bíró meg a kommunista párt titkára, és Rácz András, az alvégi Népkör elnöke lett a törvénybíró meg a parasztpárt elnöke, Suli Kis Varga mindig a községházán sündörgött. Mindenre szer volt, és bár ötven felé járt, de ha egy ülésre kellett hívni az embereket, éppúgy futott, sietett szerte a faluba, mintha papírért vagy tintáért kellett átmenni a másik hivatalba, vagy elszaladni a boltba.

Amikor 1945 tavasza felé már hírlett, hogy földosztás lesz, a Szerdahelyi gróf földjét is, a Csatáryét is meg a Schlésingerét is elosztják s még az egyházét is meghúzzák egy kicsit, akkor Varga János áthelyezte érdeklődését a földosztás irányába. A robot már nem közügy, lassan kimegy a divatból, a szerzés is mind nehezebb lesz, mert a gazdák visszajöttek, és visszaszegezgetik a lebontott kerítéseket, a tanyákat meg a cselédek őrzik, hogy nekik is maradjon valami, de itt, itt még lesz valami! Néha ugyan végigfutott a falun a rémhír, hogy visszajönnek a németek, már itt vannak, már ott vannak, hallhatja mindenki, hogy a Tisza felől szól az ágyú (jeget robbantottak a hídroncsoknál), és ezek a hírek mindig befutottak a Varga zugba is. De ilyenkor Varga János mindig besomfordált vagy a pártirodára vagy a községházára, ahova adtak az oroszok egy-egy rádiót, és meghallgatta, hogy már Ausztriában, már Csehországban vannak és már Berlin felé járnak az oroszok. És elhitte most már Balogh Istvánnak, hogy a jeget robbantják a Tiszán, és sose jönnek többé vissza a németek. Amikor híre jött, hogy meg kell alakítani a földigénylő bizottságot, a népnek egy része még mindig nem mert kibújni és nem ment el a gyűlésre, mert azt hitte, közmunkára kell menni. De azért voltak ott pár százan. Rácz András lett a gyűlés elnöke, és Balogh István adta elő, hogy miről is van szó. Bizottsági tagokat kell választani, akik összeírják az igénylőket, és majd kiosztják a földet.

Varga Jánosnak ette a lúg a nyakát. hogy is lehetne abba a bizottságba bejutni, mert hiába. jó a tűz körül ülni. és hát nyomtató ökörnek nem kötik be a száját.

De nem tudott kitalálni semmit, csak állt ott a tömegben, és közelfurakodott az asztalhoz, hogy a vezetőknek mindig rajta legyen a szemük, és ha valami kell, majd ő ugrik, nem kéreti magát. Belenézett a vezetők szemébe jámboran és égő kíváncsisággal, hogy csak legalább vegyetek hát észre. Itt vagyok én is, Kis Varga János! Veletek vagyok, hívetek vagyok!

Amikor a szónokok úgy-ahogy elmondták, miről is van szó, és arra került a sor, hogy most pedig válasszunk embereket, senkinek se jutott eszébe, hogy titkos választás, szavazólap, miegymás, hanem válasszunk úgy, ahogy csőszt vagy utcagazdát szoktunk, közfelkiáltással.

– Jó, jó, de ki kiáltson! És kit kiáltson, aki kiált! – Amíg a néhány vezetőről, Baloghról, Ráczról s még néhányról volt szó. addig ment elég könnyen. Kis Varga első volt abban is, hogy elkiáltotta: „Éljen Balogh István! Ő az odavaló ember!" Aztán meg Rácz Andrásra és a többi vezetőre mondta ugyanezt. Közben mindig úgy nézett a megválasztott vezetőkre, hogy vegyék észre, hogy ő is ott van, és harcol értük.

A választás további része aztán úgy alakult ki, hogy valaki bemondott egy-egy nevet, jó lesz egynek Kiss András is meg Nagy Gábor is, és a többi nem mondta, hogy nem lesz jó. Csak nem mondják szemébe valakinek, hogy alkalmatlannak tartják.

A névsor mind lassabban telt, a szemérmesek, a félénkek, a gyáván-ravaszok nem mertek ajánlani senkit, a bátran-ravaszok meg önmagukat szerették volna ajánlani, de mert ezt nem lehetett, hát egymást ajánlották. Csak úgy ösztönösen találkoztak a mohó szemek. Kis Varga is széjjelnézett az ismerősök között, és egyikre is, másikra is odarikkantotta, hogy jó lesz ez is, meg az is. Hogy odahaza vagy esetleg a roboton, alkalmasabb emberek is vannak, arra nem gondolt senki. Kicsire nem nézünk, mindegy, csak menjen a dolog, legyen ki a létszám. Így történt, hogy valaki, akire rámondta Kis Varga, hogy az is jó lesz egynek, visszaadta a szót, Varga János is jó lesz egynek.

Rácz András. az elnök a szent demokrácia nevében bele nem

szólt volna, ne mondják, hogy visszaél elnöki hatalmával, és ő jelöli az embereket, hadd válasszon a nép. Balogh István meg, akinek szintén annyi volt a politikai gyakorlata, hogy néhányszor megverték a csendőrök, mert ki merte nyitni a száját a munkaadók és hajcsárok ellen, arra ügyelt, hogy akit megválasztottak, azokat beírja a névsorba.

Ment a dolog most már szaporán, és a harminc ember között Suli Kis Varga is bizottsági tag lett.

Nem veszítettek vele semmit, inkább még nyertek, mert hasznossá tudta tenni magát. A névjegyzéket ugyan nem lehetett rábízni, mert nagy betűk és a kisbetűk mikénti használatát már elfelejtette: és a rubrikákban is összekeverte az évek számát meg a gyerekek és a holdak számát, de adódott az ő számára feladat amúgy is.

Rendet tartott az ajtónál a tolongásban, néha belekiáltott a zajba: – Csend legyen emberek, nem a kocsmában vagyunk! – vagy: – Tegyük el a pipát, lefullad itt az ember! – És ha valaki odaszólt neki, hogy te is szívod, megmutatta a félagyarán megemelve a pipát: nem ég, csak rágom, azt lehet.

És ha nagyon elfáradtak már az írásmunkában szokatlan kezek, vagy este sokáig tanácskoztak, hogy és miként kellene jól elosztani a földet, Varga János mindig kapható volt, hogy elszalad a kocsmába egy kis gégeöblítőért.

Ebben. az időben a kommunista párt tagja volt, de csak óvatosan, kellő távolságban, hogy bármikor le lehessen tagadni, ha mégis szükség lenne rá. A hídőrző különítményben való szerepléséről bölcsen hallgatott, de ha kérdezték volna, készen állott nála a felelet, hogy őt a Sárgacsizmás Szabó azért kényszerítette oda, hogy legyen neki tisztiszolgája, meg legyen, akit küldözgessen haza meg a tanyájára, hogy hogyan menjen a gazdálkodás. De ő megszökött a hídról, ő nem ment el az ejtőernyősök után vadászni sem, mert ki volt adva a szigorú parancs, hogy mindenki fegyverre, hanem elbújt a nád közé – persze féltében, de ezt nem mondaná –, és egyáltalán, ő a szomszédja ennek a Sárgacsizmásnak, de mindig gyűlölte világéletében.

Erre azonban nem került sor, kicsire nem néztek még akkor. Szegény ember ez a Varga, nyolc gyereke van, a nagyja már a fronton is volt és fogságba esett, az vesse rá az első követ, aki hiba nélkül való. Balogh ugyan nem sokra becsülte, Rácz András még annyira sem, ugrifüles embernek, gazdák hazugjának ismerték, de hát sok furcsa jószág van a jó isten nyájában, elfér köztük ő is. Majd megjavul a demokráciában.

Így történt, hogy Suli Kis Varga János tizenkét hold jó fekete földet kapott a földosztáskor. Megérdemelte, az volt a vélemény, mert fáradhatatlan volt a földigénylő bizottság szolgálatában, fáradhatatlan volt a dűlők feljárásában, megtekintésében, meg a lánchúzásban és a cövekek leverésében. Nem félt se sártól, se víztől, se a sok gyaloglástól. Széjjeltaposott egy pár ócska csizmát, mire vége lett a földosztásnak, de sunyi kis örömmel állott meg a szép darab föld végén: Ez az enyém! Micsoda tanyát húzok én ide jövőre! – de ezt nem mondta senkinek.

Nem volt itt semmi visszaélés. Családra néztek, ez az osztóigazság, neki ennyi föld jár. Azt pedig, hogy mint a bizottság tagja maga választotta a földjét, mindenki magától értetődőnek tartotta eleinte. Hiszen annyit dolgozott, lótott-futott, és fizetést alig kapott valamit. Amire kijött a papírpengő a megyétől, pakli dohányra sem volt elég.

És amellett olyan szerény volt. A bizottság tagjai és más elöljáró emberek a falu alatti urasági földekből vették ki a részüket. Ő megelégedett vele, ha a Csatáry úr Szilvás-majorjából adják is. – Jó lesz nekem itt is, majd elbánok én vele, ha rossz föld is – mondogatta –, ne mondja senki, hogy kiválasztottam a javát. – Ott a tanya mellett mindenféle gurdinyos földből, még egy darab disznótúrásos gyep is jöhet hozzá. Igaz, hogy a fele jó erős lucernás. De azt már ki kell szántani, mert öreg. Az is igaz, hogy a cselédek motyogtak érte, hogy miért jönnek ezek a falusiak ide a tanya alá, amikor ott vannak kinn a nagy százholdas táblák, de csak maguk között. A bizalmijuk a bizottságban a volt béresgazda, Török András jóba lett Suli Kis Vargával, s ott mellette kapta a részét a volt lucernásból.

A faluban ugyan voltak, főleg az ismerősök közt, akik irigykedtek rá, hogy ez a csoszoli Varga, ez a makk-kopáncs, ez a

futrinkabogár tizenkét hold földet kapott, és még meg a jó kövér tanya mellettiből, de hát erre nem volt mit adni, mert az emberi mohóság és irigység mindenkiből kitört; mindenki a másét szerette volna, mert hátha az jobb és többet terem.

Suli Kis Vargára hát felvirradt a demokráciában. Ügyes ember volt, és nem sajnálta a fáradságot, a közügyek terén sem. Csak abban nem volt ügyes, hogy olyan sok gyerekük volt, de annak sem ő volt az oka, hanem a felesége, aki – neki legyen mondva – olyan, hogy ha csak ránéz is vagy megsímogatja a kötőjét, mindjárt egy gyereke van.

De most még ez is csak szerencse, mert akinek kevés gyereke van, az csak hat-hét hold földet kap. Mit lehet azzal kezdeni? Tanyához kevés, faluból kijárni sok. De tizenkét holdra már rá lehet építeni, és meg lehet rajta fordítani nemcsak a pulykát, libát, hanem a malacfalkát is. Mellette ott a tanyaudvar, egy csomó rimrommal, parés parlagokkal, oda is eljárhat a jószág, hiszen az közös, mert osztatlan maradt a földművesszövetkezet kezén.

És arra is jó lett a sok gyerek, hogy amikor később, már csak a másik esztendőben elhatározták, hogy a tanyát elbontják, mert már úgyis elhordják, mint nagy családú ember, ő is kapott bontási anyagot. Egy tizenkét holdas újgazda nem lakhatik egy százöles portán egy olyan zugban, ahol egy tisztességes rakott szekér nem fér be, mert kétoldalt a gazdák fáiban megakad. És különben is a szűk udvaron nem tud megfordulni a szekér, és nem fér oda egy kicsi istálló sem, nem is beszélve a góréról, széna- és szalmakazlakról. Egyszóval a bizottság elismerte, még Balogh István is meg Rácz András is, hogy ennek a futri Vargának épületanyag és új házhely kell, mert nem fér a zugban, és parázson vannak a gyerekek a házában.

Az idő telt, és hol ilyen, hol amolyan volt. Az ég is egyszer tiszta volt, máskor bárányfelleges, harmadszor már eső is esett, termett is úgy, ahogy, mindig valahogy, de annyi tény, hogy Suli

Varga kiköltözött a Varga zugból, éspedig egyenesen a saját tanyájára.

De nem adták el azért a kis öreg házat sem. Legidősebb legényfia, Gabri, hazajött a fogságból, megnősült, és az maradt ott benne.

Lova már volt kettő is. Az elsőt úgy szerezte, ahogy abban az időben az ügyes emberek lovat szereztek. Elment valahová, és egy hajnalon hazavezetett egy lovat. Jó testű, hóka ló volt, de sántított egy kicsit, és olyan sovány volt, hogy a tarisznyát fel lehetett volna a csípejére akasztani. Mindegy, majd ő kigyógyítja és feljavítja. Akkor még nem voltak meg a kerítések, és egy kis lucerna, répa meg abrak is került a lónak.

Ólja nem volt, de jött már a nyár, s nem is kellett, őszre meg épített neki vályogból, sárból egy ideiglenes szállást, és kórót, szalmát rakott a tetejére. Ha már az embernek egy lova van, behordja az magának a takarmányt is, óljához az építőanyagot is.

Sokan gyanúsították, hogy lopta a lovat. Nem volt igaz, mert vásárolta, paksusa is volt róla, meg is mutatta néha. Az áráról ennyit is mondott, annyit is, az igazság az, hogy pálinkáért vette, a pálinkát meg úgy találta. Valamelyik kerítés nélküli gazdaudvaron ásogatni kezdett a gyanús helyeken, és szalmás korsóban pálinka, kis hordóban bor került elő.

Szekeret is hamarosan szerzett. Innen is egy kerék, onnan is egy kerék, a színekben és a Szilvás-majorban, a paréj közt annyi ócskaság van, ellökött szerszámok, saroglyák, szekéroldalak, ekék, boronák, úgysem jók már azok semmire, és hát szemesnek áll a világ: Suli Kis Vargának szekere is lett. Ha pedig az embernek egy lova van, majd szül az másikat is. Nemcsak úgy, hogy megellik, mert arra éveket kell várni, hanem hát kevés a faluban a ló és az ökör, drága a fuvar, az ember ennek is visz valamit, annak is, ez is fizet valamit, amaz is, aztán jövésében, menésében itt is fellök a szekérre valamit, amott is. eladja, elcseréli, így lassan észre sem veszi, összegyűlt megint egy lóra való.

Így fiadzott a butykosért szerzett ló másikat, aztán borjút, tehenet, anyakocát, mindent: Suli Kis Varga gazda lett.

A földigénylő bizottságtól, amikor ki lett osztva a föld, távol

húzódott egy kicsit. A nép időnként felforrt, akiknek kevés vagy rossz föld jutott, vizsgálatot kértek, jegyzőkönyveztek, megint elmentek, itt-ott javítottak valamit, a nagyon síróknak és a nagyon veszekedőknek betömték a száját, de ez Suli Vargát nem érintette. Néki nyolc élő gyereke van, neki jár, amit kapott: a föld is, az épületanyag is, az új házhely is.

Közben a politika szele is fújt, fújdogált, hol jobbra, hol balra. A Szerdahelyi gróf tiszttartója is hazakerült nyugatról. Csatáry úr is és az elpusztított Schlésinger családból is előkerült valami rokon. Ezek mind azt mondták, a földből vissza kell adni, mert a törvény is így mondja. Suli Kis Varga szorgosan fülelt. A tiszttartónak és Csatáry úrnak messziről köszönt, és úgy, ugyanazzal a nézéssel tekintett a szemükbe, amellyel Balogh Istvánra és Rácz Andrásra nézett, hogy ne lehessen elfelejteni: ez a Varga János jóravaló ember. A Schlésinger rokonnak meg a füle hallatára mondta egyszer, nem oda szólva, de oda címezve: – A nyilasokat mind fel kéne akasztani!

Egyetlen gondja volt akkortájban, 1945–46 őszén-telén, a nagy kisgazdapárti választási győzelem után, hogy a tizenkét hold földet hogyan lehetne megmenteni.

És bár ügyes ember volt, akkor nem tudta megállítani az eszét. Ha az urakkal jóba lenne, neki meghagynák a földjét, mert a Varga az egy rendes ember, megérdemli. Ha a Balogh István háta mögött állna, az megvédené, hogy vissza ne vegyék. – De vajon megvédi-e? Vajon, nem verik-e le a kommunistákat? Nagyon rájuk jár a rúd. És hátha Balogh István már nem tartja őt hűséges embernek, mert az utóbbi időben nagyon elköntörfalazott?

Így töprengett ez időben Varga János, és régi szemfülességét elővevén, el-elment a kisgazdapárthoz is. Nagyot köszönt Sárgacsizmás Szabónak, mint régi ismerősnek, aki ott valami fő ember lett a pártban, és együtt sopánkodott a hozzáhasonló gazdatámogató szegényekkel – mert többen is voltak –, hogy mégsem helyes és nem igazság, hogy Kókai gazdának mind elvették a földjét, és hogy a Szakmáryékét nem adják vissza csak azért, mert elmenekültek, és nem érkeztek haza 1945. október 31-ére. Mert a grófét vagy a Schlésingerét elvenni, az mégiscsak más,

azok nagyurak, jöttmentek, idegenek, de Kókainak, Szakmárynak, Gazsónak, Bacsó Kelemennek és a többieknek minden ősük itt született, itt túrta a földet, nagyapám még együtt gyerekeskedett velük, együtt jártak velük az iskolába, sokat elmesélte – így adta a szót Suli Varga a Sárgacsizmás Szabóék kezére.

Ha valamelyik elvtársa kérdőre vonta volna, hogy mit keres a gazdák közt, ő, aki tizenkét holdat és tanyára való anyagot, lovat, szekeret kapott a demokráciától, akkor készen volt nála a felelet: azért mentem oda, hogy kihallgassam, mit beszélnek, mit terveznek, ne féljetek, én mindent megmondok nektek. Majd adunk mink Sárgacsizmás Szabónak is, Kókainak is, meg a tisztartó úrnak is, ezt ni, és ökölbe szorította a kezét, meglendítette a karját, régi paraszti szokás szerint, a lovat idézve.

Az idő megint telt. Nagy Ferenc megszökött. Sárgacsizmás Szabót elinternálták, mely sulyokos lett, a telekkönyvezés megkezdődött, a névsort beadták a megyére, benn a Suli Varga tizenkét hold földje és 600 öles házhelye. – Csak talán nem ejtik ki? – riadt meg néha, de aztán megnyugodott: hozzá a vizsgálatkor sem szóltak.

Mindenesetre megállapodott egy kicsit, eltemetkezett a tanyájában, és kezdett ritkábban járni a kommunista pártba. Nem félt már a Balogh István szúrós szemétől, és nem is érezte szükségét, hogy jámborul a szemét keresse, lásd meg, hát én is itt vagyok: Kis Varga János.

Ehelyett időnként fel-feltűnt a parasztpárt helyiségében, és olyan otthonosan foglalt ott helyet, mintha mindig oda járt volna. Nem, nem a főhelyen, nem akart ő senkinek feltűnni, sem hízelegni, csak úgy elvegyülni a többi újgazdák és néhány holdas régi gazdák között. Ide való ő, itt az ő helye.

A parasztpártban lehetett ezt csinálni, a parasztpárt: paraszt párt, aki paraszt, attól tagsági könyvet itt nem szoktak kérni, hisz ki tudja, kié van meg, amit 45-ben kapott, az egyikét elcibálták a gyerekek, a másiké vízhúzás közben beleesett a kútba, vagy gyűjtés, hordás közben kihullott a zsebből valahol a határban, a harmadiké megvolna, de úgy tesz, mintha nem tudna

róla, mert két esztendeje nem fizetett már tagsági díjat, és nem akar utána fizetni, inkább ha muszáj, újat vált, de azt is halogatja, egyszóval Suli Kis Varga itt igazán otthon érezheti magát, mert ő is régen fizetett tagsági díjat odaát.

Be mégsem iratkozik, mert Balogh Pistával nem érdemes bajuszt akasztani. Még a telekkönyvtől nem jött ki a végzés, az épületanyagnak sem tudja az árát, az UFOSZ kölcsönből is jó volna részesedni, ki kellene cserélni a pálinkán szerzett öreg lovat is, fajkocák és a fajüszők osztásáról is híreket hoz a szél, egyszóval, nem szabad elszakítani a szálakat. De ő azért már ide tartozik, a magaszőrű kisebb gazdák közé. Közös gondok, közös beszélgetések az első csikókról, első borjúkról, a földdel szerzett első termelési tapasztalatokról, minden ide köti. A kommunistáknál iparosok is vannak meg mindenféle idegenek, úgy hallik, már a főjegyző is oda tartozik, pedig tavaly még kisgazda volt: Sárgacsizmás Szabóval súgtak-búgtak együtt. Suli Kis Varga azon az úton volt, hogy pártot vált.

Az idő telt, az esztendő fordult egyet, Suli Kis Varga már a házhelyén is épített, mert azért egy gazdaembernek a faluban is háza kell, hogy legyen. Ha hazahajt a faluba, a Varga zugi portára restelkedik menni, se istálló, se takarmány, se semmi: egy gazdaember nem szoronghat egy ilyen tenyérnyi portán. Hiszen, ha a lovakat az udvaron kifogják, majdnem a pitvarban van a faruk.

De ott az új telepen sem érzi jól magát. Nagyon irigyek az emberek. Körül rajta csupa semmitlen, vagy egylovas, egytehenes szegény ember lakik. Tulajdonképpen neki már a Nagy utcán vagy a Templom utcán volna a helye, a gazdák közt, mert a tizenkét hold be van telekkönyvezve a nevére, de azonkívül is dolgozik még felibe és bérletbe ugyanannyin. Asztagja, szalmakazla, góréja, minden ugyanolyan, mint az igazi gazdáknak.

Emellett alkalomadtán megfelelő társaságban nem felejtkezik el az érdemeit hangoztatni, hogy mit tett és mit szenvedett ő a demokráciáért, és hogy most is, amit termelünk, az az országé, mi termelők emeltük fel Magyarországot.

Be is nevezett a termelési versenyre, mintagazda akart lenni, mert úgy hallik, ott is csurran valami. Azt is mondják, aki min-

tagazda lesz, szép jószágot vetőmagot, pénzajándékot és érdemrendet kap, és azt is mondják, de ezt már csak súgva, hogy aki mintagazda lesz, annak nem kell szövetkezetbe menni. Mert azt nem szeretné. Világéletében mindig irtózott a közösködéstől, mert őt ott nem nézték semmibe, hiszen nem bírta rendesen a zsákot.

Nagyon meg is neheztelt, amiért nem kapta meg a díjat és kitüntetést. Baloghék nagyon orrolnak rá. – A fene egye meg ezt a futri Vargát, kiválasztotta magának a legkövérebb tanyaaljai földet, ahol trágya nélkül kétszer annyi a termés, mint kinn a határban, és most még díjat is akar kapni. Hisz kinevet a világ, ha még Suli Varga is mintagazda lesz – így gondolkoztak róla.

Titokban, magaféle emberek vagy igazi gazdák közt, súgva el is panaszolta, hogy tizennyolc mázsa búzája termett meg huszonkét mázsa árpája, a cukorrépája meg már tavaly is kétszáz mázsát adott, és ő nem lett mintagazda. – Nincs igazság! – mondta keserűen. – Mit értenek ezek hozzá, hogy mi a termelés!

Persze, most már mindenki tudja, hogy volt esze ennek a kis kotnyeles Vargának. Olyan földet választott, amelyik trágya nélkül is ontja a termést vagy tíz esztendeig, mert az uraság jószágának sok ganéja taposódott bele a tanya körül a földbe. Könnyű volna neki a versenyben elöl lenni azokkal szemben, akik olyan földet kaptak, amelyekben annyi trágya van, amennyit a madár ráhullajtott. Ha a huncutsági versenyt megrendeznék, abban Varga első lehetne, így beszélnek már róla Balogh Istvánék is.

Amikor a traktorállomást felállították, ő is ott volt a tömeg kozt, de most már nem tolakodott az asztalhoz, hogy észrevétesse magát, és jámbor nézésével megint beletapadhasson a minisztériumi emberek szemébe. Nem, most lapult a nép között, s ágaskodva fülelt, hogy mit mondanak a földről. A telekkönyvi végzés ugyan már a zsebében van, de ebben a világban az isten sem ismeri ki magát. Hiszen ha abban a szövetkezetben ő lehetne az első, de érzi, hogy ez már nem lehet. Ő már öregszik

is, meg aztán ő mégiscsak Suli Kis Varga János. És mostanában nagyon sok az irigye. – De vajon mit irigyelnek tőle? A földet? De hiszen azt a törvény adta, másnak is adott. Neki sok gyerek után több jár. Ki törődött ővele, amikor azt a sok gyereket nevelni kellett? Ott zsenyegtek parázson a csepp házban, felének sem volt csizmája, ócska kalapban, koszlott sipkában jártak – ki segített őrajta akkor? És hogy jól terem a földje? Mert jól dolgozik, nem fekszik a fülére, és a gyerekeket is folyton hajtja a munkába. Hogy a tanya mellett kapta? Hát miért nem kérte ott más is? De féltek a gurdinytól, meg attól, hogy a cselédek jószága kárt tesz a termésben, meg ellopják, meg minden. Hat ő nem félt. Beleült a közepébe, és megőrizte. Nem lehet a falu közeléből gazdálkodni. Vagy azt irigylik tőle, hogy rengő farú lovai vannak? Hát irigyeljék! Miért nincs másnak is olyan? Mert nem ért a lóhoz. Ő is irigyelte majdnem ötven esztendeig a Sárgacsizmás Szabóét, ha átnézett a kerítésen. Micsoda lovakat és micsoda bikákat jártattak ott? Amikor a külföldi kereskedők lejöttek a Szabó-udvarra, ő a kerítés mellett hallgatta, hogy repkedtek az ezerpengők egy-egy jó csikóért. Mindig fájt a szíve, amikor a Szabóék lovait látta, amikor egy nagy szekérbe öt lovat fogtak, és úgy hajtottak nagy teherrel is, hogy csak úgy gőzölögtek. A Sárgacsizmás Szabó lovai sohasem akadtak el. Akkor ő is így sóhajtott: Mikor lesz nekem ilyen lovam, csak kettő is! Most van, és sóhajtson az, akinek nincs.

Így füstölgött Suli Kis Varga, és nem találta a helyét. A kommunista pártba el-elment, de érezte, hogy hidegen néznek rá. Hiába akar már Balogh Pista szemébe nézni, az elkerüli az ő jámbor tekintetét. A fiatalok meg, akik nem tudni, honnan kerültek Balogh mellé, pártiskolások, és másfélék, érezte, ellenségesen nézik vagy kinevetik.

A parasztpártba elmenne, el is megy néha, de hát a fene tudja, azt mondják, egy az a kommunista párttal, és hát Rácz András őt mindig lenézte. Visszamondták neki, hogy Rácz egyszer azt mondta róla: – Ez a Suli Varga egy rongy ember.

A kisgazdapártban sem tudott otthont verni. Sárgacsizmás Szabó, aki ismerte őt, az internálás óta visszahúzódott, nem jár

a pártba, a többiek meg gyanakodva néznek rá, hogy kémkedni megy-e, vagy hozzájuk húz.

Kínjában már a templomba kezd járogatni. Pedig azelőtt ritkán ment oda. Csak nagy ünnep, temetés vagy esküvő alkalmából egyszer-másszor. Most szépen, szerényen a gazdák háta megett foglal helyet. Énekel is a többivel, de csak a száját tátja ki, és az á, ó, ú, é, í magánhangzókat fújja, mert nem tudja az énekek szövegét. Előtte van ugyan a zsoltár, keresgeti is benne a táblára kitett számokat, de annyira elfelejtette, amit az iskolában a római számokról tanult, hogy mire megtalálja és kiszámítja, hogy melyik mit jelent, mindig túléneklik a keresett éneket. De mindegy: most már minden vasárnapon és nagy ünnepen elmegy, mert nincs más igazság a földön, csak az Istené, mint ahogy a tiszteletes úr mondja.

A kalapja még mindig csajla, mert rááll a keze a húzogatásra, és nyári időben most is kinn hál a tornácon vagy a tanya mellett, de valamivel jobb már a kalap, nem nyövi annyira ócskára. A felesége és gyerekei sem öltöztek még ki, mert ki győzne a mai drága világban annyi népet jól felöltöztetni, hiszen előbbrevaló az új szekér, a vetőgép, az új ház, hízókutrica, tengerigóré, krumpliverem meg minden, ami a gazdasághoz kell. Meg aztán irigyek a szegények, és a jó ruhát látják meg legelébb. Suli Kis Varga nem veszti el a fejét: nem szereti, ha nagyon meglátják rajta a gazdagodást. Most kedvetlen egy kicsit ehhez a világhoz, lapul, kullog, tájékozódik, a szeleket szaglássza. – Lesz, ahogy lesz, de a Varga zugból kiszabadult: a többit majd meglátjuk – gondolja magában, és fut a dolga után, de fülét-szemét nyitva tartja.

Suli Kis Varga a szövetkezetben

A Suli Kis Varga földjét a Szilvás-major mellett betagosították. A Táncsics termelőszövetkezet ott most az egész határrészt magába foglalja. Suli Kis Vargának döntenie kellett, belép-e a szövetkezetbe, vagy kicseréljék a földjét, és átköltözzön valahová a Nyomásszélre, a szíkre, ahol most a régi nagygazdák tanyáznak. – Megint Sárgacsizmás Szabó mellé menjen? – Nem, nem, nem!

Sokáig törte a fejét, de nemcsak a magáét, hanem a feleségéét és a gyerekeiét is, mert ebben az időben nem lehetett körülötte megmaradni. Ha a felesége félrehúzódott tőle, és kínjára hagyta, akkor meg egyszer-egyszer nekitámadt. – Na, mondjad mán, te Mari, te, szólj már hozzá, tehát mit csináljak? Belemenjek, ne menjek? – De ha a felesége szót fogadott és a maga kissé bőbeszédű módján elkezdte: – Én nem tudom, énrám nincs semmi bízva, sose kérdezte tőlem, most mír kérdezi, a maga dóga, én ha nem bírom, majd felakasztom magam, oszt itt egye meg a fene az egészet – vagy valami hasonlót mondott, akkor meg nekitámadt: – Az anyád micsodáját, buta vagy te, mindig is az vótál. Mit beszélsz itt a halálról, azt utoljára hagyjuk.

Végül is nem halaszthatta a döntést, mert sürgették: vagy-vagy. Erre egy hirtelen elhatározással, amilyennel már sokszor élt világéletében, ha nehéz helyzetbe került: – A fene egye meg, majd lesz valahogy, nem fognak énrajtam ki ott se – belépett. Úgy számított, hogy nem érdemes innen a szilvásmajori fekete földről elmenni, mert ha mégis úgy fordulna, ha felbomlik ez az egész közösködés, akkor jobb, ha itt helyben van az ember. Újraosztjuk a földet és kész. Én az enyémet megismerem, és ki tudom szabni, ha száz traktor összeszántja is. A régi szénáskert

sarkán van az a nagy akácfa, avval van egyenes irányba a bal mezsgyém, a jobb meg ahhoz tizenkét lánc, vagyis százhúsz öl, nem kell félni semmitől. Varga Jánoson nem fognak ki.

Hogy ez miképpen történhetne meg, arról sokszor elkezdett gondolkozni, de mindig abbamaradt, mert semerre sem látszott egészen világosnak. Mert ha arra gondolt, hogy ha bejönnének az amerikaiak, akkor letörik a szarvát ezeknek a Kis Gáboréknak meg Balogh Jankóéknak, és itt marad nekünk a nagy határ, és újra elosszuk, s tán még több is jut, mint eddig, mert a kommunistákat kitudjuk belőle, mint tizenkilenc után, az akkori földosztásnál... akkor meg egyszerre csak a szívébe hasított: – Igen, de akkor jön velük Csatáry úr is, a Laci úr, a katonatiszt, és feltámad Bacsó Kelemen Endre úr is, a másik katonatiszt. Akkor pedig jaj lenne itt mindenkinek, aki az ő földjükből kapott, mert ezek az urak már a tizenkilences kommün után is akasztani akartak, még itt is, ahol pedig akkor nem vettek el tőlük semmit se. Máshol meg akasztottak is. Most meg szétosztottunk minden barázdát, és széjjelbontottuk a tanyájukat is.

De ha a másik úton indult el, és arra gondolt, hogy ezek a kommunisták is majd csak belefáradnak egyszer, ha látják, hogy nem megy a dolog, hogy csak a nagy hajcihő van meg a sok beszéd, de termés nincs. Akkor majd megjön a jó eszük, és utána csapnak, a fene egye meg, csináljátok, parasztok, ahogy nektek jólesik, fő az, hogy sokat teremjen a föld, és jusson a városiaknak is, meg tudjunk eladni belőle a külföldnek is. De az ilyen ábrándozás szintén a semmibe vezetett. – Nem állanak ezek meg a félúton, nem riadnak vissza ezek semmitől, hiszen lám, mindig beljebb-beljebb mennek. Elébb csak egy, azután három termelőcsoport, most meg már benne van majdnem az egész falu. Még azt mondják, most már az következik, hogy köszönje meg, akit bevesznek, mert nem fogadnak be mindenkit. A nagygazdákat, kupeceket, rongyembereket semmi esetre sem veszik be. – Én ugyan nagygazda nem vagyok, hiszen földhöz juttatott vagyok, kupec se vagyok, az nem számos, hogy az ember a saját kis jószágát úgy forgatja, ahogy jobb neki. – (Hogy a harmadik kategóriába, a rongyemberek közé számítódna, odáig már el se ment, ő nem tartotta magát rongyembernek.)

Amikor ezek a gondolatok és ábrándozások zsákutcába futottak és belefáradt, akkor jött aztán meg az a kis józan esze, hogy ha már mégiscsak ez a sorja, hogy bele kell menni, akkor szövetkezetben is jobb itt a fekete földön, mint a sziken, ahol a munka több és nehezebb, mert a sziket szántani is, kapálni is nehéz, éppen csak a termését könnyű hazavinni. Mert ott sok munkaegység lehet, ha csak a számját nézi az ember, de az osztalék csak vékonyan csurog. mint a szárazmalom eresztőjén a tiszta liszt. Tíz esztendőben egyszer ha van jó termés, de még ritkábban kerül sorja, hogy tengeri is teremjen, márpedig a háztáji gazdálkodás tengeri nélkül nem ér fenét se. Pénzért vett tengeriből drágába van a szalonna vagy a kolbászos rántotta meg a csirkecomb, mert a tyúk is aprómaggal és nem nagytörekkel él.

Így hát minden ok amellett szólott, hogy belemenni, ott maradni, s aztán majd lesz valahogy, majd csak fordul az idő valamerre. Hátha?... de jobb ezt abbahagyni. Persze, résen kell lenni, Varga Jánost se a gólya költötte, azért, hogy Suli Kis Vargának hívják.

A határtagosítások és csoportalakulások idején senki se vetett ügyet Kis Vargára, eggyel több a létszám, ki keresi azt most, hogy milyen ember. Meg aztán nincs is értelme nagyon válogatni, mert akik tiszta meggyőződésből mentek bele, már évek óta benne vannak, és hát a többi is majd meggyőződik, beleszokik vagy megtanulja, ez volt az elv. – Olyan kalappal köszönünk, amilyen van, és nemcsak a Kis Vargáé csajla. Különben is az első esztendőben még csak az I-es típusú csoportok módján gazdálkodtak, hát nem nagyon vizsgálgatták, hogy ki milyen ember.

Az első szó akkor fordult Kis Vargára, amikor a második év kezdetén áttértek a III-as mintára, a tényleges társas gazdálkodás szervezéséhez fogtak, és a brigádvezetők értekezletén a tagság beosztását tárgyalták. Suli Kis Vargát a Balogh János brigádjába javasolta Kis Gábor, az igásbrigádba. Balogh János zsörtölődött is ezért: – Mennyi öregember – jó, hogy még az öregasszonyok is ide nem jönnek –, és most még Suli Varga is! Mit csináljak én vele?

– Tedd a lovakhoz, ültesd szekérre, azok elviszik magukkal;

ha a többi megy, neki is menni kell. Zsák alá gyenge, munkacsapatba megbízhatatlan, csak hátramozdító lenne, ott nálad lesz a legjobb helye. Elhajtja a lovat, és elballag az eke után. Aztán majd meglátjuk, most nem érünk rá mindenkiről külön tanácskozni, mindennél előbbvaló a vetés – így Kis Gábor.

Na, így aztán Suli Kis Varga kapott két lovat meg egy szekeret, de nem azt, amelyik az övé volt. Az egyik lovát különben is eladta, hiába mondták, hogy átveszi a szövetkezet – jobb az a píz az én zsebembe – motyogta magában, és vitte a vásárra. Még a másikat is eladta volna, akármilyen olcsón is, de nem akadt rá hamarjában vevő, aztán meg már nem is volt a vásározásra idő, mert hírlett, hogy jön a tagosítás, és költözni kellett a tanyáról is haza. Azt is már a tehénnel összefogva fejezte be, mint ahogy 1945-ben a kiköltözést kezdte

Kocsis legyek a saját földemen és a saját igám mellett? – gondolta keserűen, amikor megkérdezték tőle, volna-e kedve az igásbrigádba menni. De aztán elhessegette ezt az aggodalmat. – Ez még mindig jobb, mint a csapatba, ahol mindig eszik az embert – villant fel előtte. Elpusztíthatatlan bizakodó természete is mindjárt szóhoz jutott. A szövetkezetben csak annak van jó dolga, aki valahol állandó helyen van, igánál, jószágnál, tehenészetben, hizlaldában: ott gyűl a sok munkaegység. Éjjel-nappal fizetnek, és mit dolgoznak? Amikor a többi az orrával a földet túrja, vagy az asztagfeneket hányja bele a dobba, ők a hűvös istállóajtón nézegetnek kifelé. – Majd kikeresem én a sorját, hogy átkerüljek innen a tehenészetbe vagy a hizlaldába. Még az lenne csak jó! – találta meg hamar a reménykedés útját.

Egyelőre persze ott kell helytállni, ahol van. És ott csakugyan helyt kell állni. Mert a szövetkezet új igái közt egy sincs, amelyikben összeszokott lovak volnának, hiszen a legtöbb új tag, ha hozott is lovat, már csak egyet hozott be. Most aztán ezeket párosítani kellene a jó együttjárásra és együtthúzásra.

Csakhogy száz ló száz gazda természetét, ütlegeit, szidalmait vagy becéző kényeztetését hozta magával a természetében és a szokásaiban. Ehhez jön még a száz ló százféle magántermészete, szeszélye, ándungja is, úgyhogy nem gyerekjáték itt sem rendet csinálni. Majdnem olyan sok gond van velük, mint az emberek-

kel. Csípik, marják, rúgják, harapják egymást azok a lovak, amelyek nem szeretik az új cimborát. De ez még csak hagyján, hanem ha befogva nem tartanak össze, akkor az a munka rovására megy. Az egyik lusta, a másik heves-bolond, megszakítaná magát. A harmadik szeles, egyszer nekiugrik, máskor nem indít; ha teherrel vannak, hámot, istrángot szakít.

Még az ekében is, az egyik a nyakát előrehajtva húz-húz, egyenletesen megy a barázdában, a másik kényelmesen lépked a barázda mellett. És az egyik persze izzadt, habos, gőzölög még a hűvös októberi időben is, a másiknak, a huncutnak pedig lóglötyög az istrángja, sarkán csörren a hámfa és ragyog a szőre. Ilyen a Suli Kis Varga igája is. Meg is látja a brigádvezető, Balogh János, amikor arra jön, és meg is kérdi tőle:

– Mi van ezekkel a lovakkal, te János? Kehes ez a sárga? Azok szoktak az elejükön ennyire izzadni.

– Mi van? Hát az van, elvtárs (gondolta, hogy jólesik ennek a Baloghnak ez a megszólítás), hogy nem egymáshoz való ez a két ló. Ez a sárga heves-bolond, a másik pedig olyan, mint a bivaly. Vén is, lusta is.

– Próbáltad már cserélni őket? A pejt a barázdába?

– Próbáltam én mindenhogy, Balogh elvtárs. Akkor meg vagy nem haladnak, nem lesz meg a norma, vagy ha ütöm ezt a vén dögöt, megint csak a sárga siet, és maga húzza az ekét, mert fél az az ostornak még a reppenésétől is.

– Az istrángját rövidebbre vetted ennek a lustának?

– Ehun van, nézze meg, már három hurkot löktem rá, nem ér semmit... Ki kellene ezeket cserélni elvtárs, vóna ott ennek a sárgának megfelelő párja is. Gondolom, avval a hókával, amit Szőke Mihály hajt, jól elmenne... – próbálta kézre adni a szót Suli Kis Varga.

– Persze, ki kellene cserélni, össze kellene próbálgatni a lovakat, szekérbe is, ekébe is, csakhogy most nem érünk rá... vetni kell, mindjárt itt a tél...

Így igyekezett jó szóval, hozzáértéssel – mert a közönséges hízelgés itt most nem ér semmit – ezekről a kommunistákról visszaverődik az is – (Suli Kis Varga a maga csodálatos szimatjával már megérezte ezt is) – megszerzi a maga kis külön jó

helyét. Suli Varga ért a lóhoz, ért az igához, a szántáshoz, szekérrakáshoz – jó, ha ezt a brigádvezető is tudja, mert az jó elvtársa és komája az elnök-Kis Gábornak, és majd megmondja annak is.

Persze, nem volt könnyű Kis Vargának újra az igához állni. Az utóbbi években már megszokta a nagy fiai mellett, hogy azok kocsiskodnak, azok pucolják a lovakat, azok kenik a szekeret, azok rakodnak, azok fuvaroznak, ő pedig kisgazda módján megy ide-oda, szorgoskodik, fontoskodik, izzadó fejét törülgeti, mintha nyakig volna a dologba, gondba. Amióta jó igája van, azóta meg még kisegítő napszámosok is dolgoztak nála néha-néha; szántásért, fuvarért töltöttek napokat. A nagyfiúk azonban, hogy felbomlott a gazdaság, széjjelmentek. A legöregebb a maga kenyerén van, egy másik szövetkezetben dolgozik, a második itt van vele, de önálló tag, és a növénytermelő brigádba került, egy fiú katona, egy meg gyárba ment, két lány férjhez ment, majdnem maguk maradtak az öregasszonnyal.

Ez a jó szándékú buzgólkodás persze csak a külső ábrázata volt Suli Vargának. Belülről még erősen sajogtak az elhervadt gazdaremények. Amikor a Szilvás-major mellett szántottak, az ő volt birtoka, tavaly elbontott tanyája helyén, sóhajtva számolgatta magában: „– Ez volt az én földem, itt volt a kis tanyám, ezek a mészdarabok annak a faláról valók, ezek a tégladarabok annak a kéményéből maradtak itt, ezek a gyökerek, amiket feltép az eke, a kivágott fiatal akácaimból maradtak a földben és ezek a cserépdarabok meg ez a horpadt lemezedény a mi konyhánkról került ki . . . elébb a kisjányé volt, de kilyukadt, és utóbb már a kutya evett belőle. Itt meg a trágyadomb volt, még most is kövér, veresbarna itt a föld."

Persze nem lett volna neki muszáj a tanyáját elbontani, lakhatott volna még benne, de akkor körül kellett volna keríteni a telket, mert ezekkel a Kis Gabriékkal nem lehet tréfálni. Sok baj lenne, ha kárt tenne a jószága a szövetkezet vetésében.

A kerítés azonban sok pénzbe került volna, és ki tudja, nemsokára nem oda lyukadna-e ki a dolog, hogy vagy-vagy? Vagy a tanyát megtartani, vagy a falusi szép házat, mert minek egy embernek két lakás? Márpedig a falusi házát nem adná semmiért, egy életet töltött a kushadt kis kunyhójában, amíg elérte

végre, hogy az idegenek, akik az Újtelepen járnak, meg-megkérdezik: ejnye, kié ez a szép ház? – A Suli Kis Vargáé – mondják, akik tudják, és ennél nagyobb boldogsága nem volt világéletében. Még akkor se, amikor a Sárgacsizmás Szabó pucerje lehetett, és nem kellett kimennie a frontra.

Kicsi embernek, lenézett embernek lehet-e ennél nagyobb büszkesége. Ha ő embernek nem is nagy, de a háza valami! Azon mindenkinek megáll a szeme.

Igaz, kellene a ház is, a tanya is a felnőtt gyerekeknek, de akkor régen át kellett volna az egyiket íratni. Most már azt se lehet. De különben az se ér semmit. Mert melyiknek íratta volna? Mindnek nem lehet, ha egynek adja meg, a többi megeszi érte. Aztán meg összevesznének rajta, és kikiabálnának mindent... Eh, nem ér ez semmit, megáll itt az ember esze! Különben is, keressenek maguknak, én is úgy kerestem. (Elfelejtette, hogy a demokrácia adta, mert nem jó arra emlékezni, hogy tartozunk valakinek.)

Így aztán nekiállott egy nyári hajnalon, és leszedte a tetőt, utána meg mindent, ami haszonba való. Még a java vályogot is hazahordta. Berakta hátul az udvarára, majd lesz vele valami. Így biztosan az övé. Ha szétmállik is a vályog az udvaron az esőben és ha szétőrli a szú a már úgyis avas gerendákat és szarufákat, mindegy: ami az enyém, az az enyém – így gondolkozott Suli Kis Varga, és hazahordta a tanyáját mindjárt az első nyáron.

Eljött és el is telt az első közös ősz. A traktorok is búgtak a határban, de az igás brigád is dolgozott feszt, mert a traktorok nem győzték a hirtelen jött sok munkát. Hol szántottak, hol vetettek, hol boronáltak a lovasigák is. Suli Kis Varga mindig nyűbe volt, és szaporodtak is a munkaegységei.

Csak az a dolog nem akart menni sehogy és sehova, hogy elkerüljön az igásbrigádtól és valami „jó helyet" fogjon ki. Milyen jó volna a magtárban is például magkiadónak lenni. Ott most Csiri Borsos van, „én nem is tudom, mit néznek ki belőle, hisz nem tud az még számolni se" – emésztődött Kis Varga. Persze, kommunista! – ezek minden jó helyet kifognak maguknak. Az

egyik tehenész, a másik magtáros, a harmadik hizlalós, a negyedik a rizsnél van, az ötödik halászmester, a hatodik brigádparancsnok, a hetedik elnök, és az isten tudja, melyik micsoda: nekik süt a nap. De megálljatok, majd lesz ez még másképp is.

A „másképp"-et persze nem tisztázta magában. A spekulációi nem terjedtek messzire. Néha, ha kiszivárgott valami a gazdák portájáról, hogy mit mondott az Amerika Hangja, akkor a másképp alatt egy hirtelen jött háborús fordulatot értett. Milyen érdekes volna, ha egy hajnalon csak arra ébrednénk – se mozgósítás, se behívás, még katonának se kellene menni, szekerekkel ide-oda járni, bombák elől szaladgálni és bujkálni, vagy sáncot ásni vízbe-sárba, közbe lőnek, bomba robban, golyó sittyen... brrr, ez nem jó! – hogy vége az egésznek: megváltozott a világ.

De aztán elborzadt ettől is – vajon utána mi lenne? Vajon őtet megmentené-e Sárgacsizmás Szabó? Elvégre csak lenne tán annyi istene, hiszen az ő pucerje volt 1944 nyarán.

Ez azonban csakúgy futó álom volt, és a képzeletbeli repülőgépek zúgását hamar elnyomta a saját traktorjaik pöfögése, és már csak a hízlalda számára éjjel-nappal járó daráló motorjának a kattogása hallatszott a vaksetét őszi hajnalon.

Így hát inkább a másik, a valóságos ábrándozás – mindig nagy hajlama volt a valóságos dolgokhoz, különösen a „kapni" és a „hozni" tetszett neki legjobban – tartotta fogva: jó helyet, jobb helyet szerezni, mint az igásbrigád, mert hiába na, nem gyerek már ő, és a szekéren hideg van, az úton meg nagy a sár. És mindig menni, mindig menni! A faluba, a határba, a gépállomásra, a magtárba, a hizlaldába, az istállóba, soha sincs ennek vége, és mindennap újra kezdődik.

Amikor aztán tél elején nagy csapat – hatvan – új fejőstehenet hoztak a régi ötven mellé, felébredt a reménysége: több ember kell a tehenekhez, oda nekem be kellene jutni.

Meg is kezdte az előmunkálatokat a bejutás irányába. Azelőtt is szívesen mutatta ki Balogh János brigádvezető előtt, hogy mennyi mindenhez ért, de most aztán, ha azt sejtette, hogy Balogh a közelben van, de még inkább, ha Kis Gáborral együtt voltak és tanácskoztak az istállóban, valahogy mindig rákerítette a sort a cimborákkal való hangos beszédben – néha eről-

tetve is hangosította a szót, hogy okvetlenül meghallják –, hogy hogy s miképpen ért ő a tehénhez, hogy amikor ő Sárgacsizmás Szabónál téli hónapos volt, milyen szépen tartotta a teheneket. Minden reggel úgy megvakarta és lekefélte őket, hogy olyanok voltak, mint a hizlalt potyka, és még a farkát is mindig kimosta mindegyiknek. És hogy egy óraütés alatt hat tehenet is megfejt, pedig az a hat tehén hat veder tejet öntött ki minden fejésen. De meg is tanulta ő a tehén sorját, mert meg kell nézni az ő kis riskáját, a Sárit, olyan az, mint a vakart hal... és micsoda – tizennyolc liter tejet fejek én attól, amikor gyengefias!

Ha pedig valaki az igásbrigád tagjai közül közbevetette, hogy de itt most másféle rendszer van, nem szoptatják, csak itatják a borjúkat, erre is közbevágott, jó hangosan, hogy Kis Gáborék még az istálló túlsó végén is meghallhassák: – Micsoda! Tudom én azt is, komám, mink is úgy csináltuk. Úgy álltak a bornyúk a ketrecben az itatáshoz, mint a katonák a kávéra, mikor csajkára sorakozó van.

Kis Gáborék, mikor hallották a Suli Varga beszédét, egymásra néztek és mosolyogtak: – Hallod, Suli Varga ajánlkozik tehenésznek – nevetett Balogh János –, meg kéne próbálni...

– Persze, szeretnél tőle megszabadulni – mondta Kis Gábor. – Sok baj van vele?

– Nincs. Nincs olyan sok, hogy ki ne lehetne bírni. De tudod, nem lehet magára hagyni. Ha nem látja senki a dűlőúttól beljebb, két lyukkal feljebb veszi az ekét, hogy többet teljesítsen. És tízhúsz kéve csutkával vagy pár rudas szalmával mindig kevesebbet rak. Jobban esik a lelkének, ha egy kicsit csalhat. Vérébe van a huncutság. Még tán akkor is csal mán, ha semmi haszna sincs belőle.

Így történt aztán, hogy hiába reménykedett Kis Varga János, nem került a tehenészethez. Dankó János került az új istállóba vezetőnek, és lányokat, asszonyokat állítottak mellé, de még az anyakocákhoz is. – Nahát ilyet! – suttogta Kis Varga azoknak, akiket már azelőttről is ismert –, hát ki látott már ilyet? – asszonyok a tehenészek, jányok a kondások!

– Mi van ebben csudálatos? – veti oda neki Szőke Mihály. – Hát a te tehenedet ki eteti, amikor te nem vagy otthon? Nem a

feleséged? Hát a disznódnak ki ad enni? Ugyi, a feleséged! Nahát nem mindegy?

– Mégis más az, ha az ember megmondja, hogy s mint kell. Az asszonyok kezén elromlik a hízó. Vagy lerogyik hamar, vagy agárkutya lesz – próbálta tovább a vitát Suli Varga János.

– Elromlik az a te kezeden is, komám, ha nem értesz hozzá. Itt is ott van mellettük Tóth Sándor, az hizlalós kondás volt Csatárynál. Nézd csak meg, hogy ordítanak a húsukért minden etetés előtt. Ha csak ennyi baj volna a világon.

Evvel nincs mire menni – keseredett el Kis Varga –, ez irigyelné, ha én kerülnék oda.

Ebből a reménységből hát nem lett semmi. Hiába próbálta meg az ösztönös alkalmazkodásnak, a hízelgésnek bármely rejtett formáját, sem a brigádvezető Balogh János, sem az elnök Kis Gábor, sem a többi vezetők nem látszottak őt észrevenni, és jobb helyre tenni. Pedig még azt is megtette, hogy az értekezletekre, megbeszélésekre szorgalmasan és pontosan eljárt, és ha nehezen akart megindulni a hozzászólás, ha hiába rimánkodott Kis Gábor a tagságnak, hogy „szóljanak hozzá emberek, ne hallgassunk, mint a csuka a varsába, hogy aztán majd holnap a munkában káromkodjunk, hogy nem így kellett vóna", Suli Kis Varga felszólalt, és legalább lelkesen pártfogolta a vezetőség javaslatát. De ez se ért semmit. Sárgacsizmas Szabónak lehetett hízelegni annak idején, az úgy szítta a jó szót, mint az éhes malac a tejet, de ezekről visszapereg minden: nem akarják észrevenni a Varga János buzgalmát és jó szándékát. Ezek a vezetők megszokták még kubikos korukban, azóta meg még jobban beléjük rögződött, hogy vagy a kötelesség zord hangján vagy a botra beszélés falós nyelvén beszélnek. Még a tiszta tréfa és a könnyű mókázás nyelvén is tudnak, sőt még a komoly mesélő beszélgetésbe is bele-beleízelednek, de a hízelgőre úgy néznek, mintha idegen nyelven beszélne: gyanakodnak nagyon. Nem hiszik el, hogy Suli Varga egyszerre csak kibújt a bőréből, és másforma emberré vált. Az nem megy olyan könnyen.

Nem ér hát ez semmit, nem lesz még egyszer olyan alkalom,

mint negyvenötben a földosztásnál volt, amikor kellett az olyan ember, mint Kis Varga János. – Ez kéne, az kéne? – ki vállalkozik rá? Majd vállalkozik Varga János, ha térdig sárba-vízbe kell is járni. – Ide kéne menni, oda kéne menni? – ejnye, kit kéne elküldeni? – Majd elmegy a Suli Kis Varga! Akkor jó vótam!

Mindennek most már vége. Kis Gábor nem Rácz András, ez a vezetőség nem falusi elöljáróság. Más világ kezdődik, de a fene tudja, milyen világ, ha én nem kellek, oszt arra a susma Dankóra bízzák a tehenészetet, Csiri Borsosra meg a magtárt. Mert azok megbízhatók? No lám, hát amikor én Sárgacsizmás Szabóhoz jártam, ott csak lerágták a csontról a húst... próbáltam volna csak egy öl tűzrevalót vagy egy kéve íziket áthajítani a kerítésen? (Próbálta.)

Az idő megint lépett egyet, már december van, de a tél mintha visszahúzódna. November végén már hó is esett, fagyogatott is, most meg néha a nap is kisüt, és ragyognak a tócsák, a dércsípte, de még friss-zöld legelőkön.

A Táncsics vezetősége nem alszik, kevés az őszi szántás, a hirtelen jött sok földdel nem tudtak az őszön megbirkózni, kiszorította a traktorokat és a lovasekéket is a sok eső meg a fagy a földből. De lám, jóra fordult megint az idő, gyerünk csak az erősebb igákkal is, míg lehet, szántsunk a tavasziak alá. Nemcsak azért, mert ez a rendelet, hanem mert így a jó. Csak az őszi szántásban lehet jó tengeri meg cukorrépa. Csatárynál és a grófnál is így volt.

Suli Kis Varga hát újra kikerült a határba szántani. És mert úgy találták jónak, hogy a munkaverseny érdekében ne egy nyomon járjanak az ekék, hanem minden iga külön fogáson szántson, Suli Varga is egyedül járta végig-hosszig a háromnyárfási nagy dűlőt. Így történt egyik napos délelőttön, hogy Balogh János, az igásbrigád vezetője nem a dűlőúton gyalogolt végig a szántó igákat ellenőrizni, mint ahogy a régi vezetők szokták, hanem keresztülvágott egyenesen a tábla közepén, és nem törődött vele, hogy kilós sárgubancok ragadnak a gumicsizmája sarkára-talpára.

Amikor odaért a Suli Varga nyomába, elővette a colstokját, és megmérte a barázdát.

Megmérte egy helyen, két helyen, három helyen, és ment tovább az eke nyomában. Suli Varga úgy tett, mintha nem is venné észre, és hajtott csendesen, nyugodtan, meg-meglibbentve az eke szarvára akasztott gyeplőt, és oda-odaszólva a lovaknak: – Linda, ne! vagy: gyer ide, Betyár!

Egyszer aztán hallja, hogy Balogh János utána szól: – Te, János, állj csak meg! – De eleinte úgy tesz, nagy ártatlanul, mintha a szorgos munkában nem hallotta volna, s csak megy-megy az eke után. Pedig közben már rebegett benne a lélek: itt most baj lesz!

Balogh János még egyszer szólt, most már hangosabban. Nincs menekvés: meg kell állni.

– Ps-s-h-i-i- – hó – hóha! – állította meg a lovakat, és azok csakugyan mindjárt a dolgukhoz láttak, mert nehéz munka közben sűrűn rájön a lovakra a pössentés.

– Állj csak meg, állj csak meg, János – hangzott a Balogh János hangja –, mongyad csak, mit csinálsz te itt?

Suli Kis Varga visszafordult az eke szarvától, és ártatlan nagy szemeket meresztett rá:

– Mit csinálnék? – szántok!

– Szántol, szántol, azt én is látom, de hány centire szántol?

– Hát amennyire parancsolva van, nyóc colra, vagyis hát húsz centire, ehun van, mérje meg az elvtárs, nekem nincs colstokom, de itt van ez a kis pálca a zsebemben – és előhúzva egy kis vesszőcskét, az eke nyomán a barázda fényes, nyersfekete falához állította.

Egyezett, nem volt annak egy centi híja se.

– Ezt látom én, de ne nézz engem bolondabbnak, mint amilyen vagyok. Gyere csak vissza, arra hátrafelé, hadd ott azt az ekét!

Visszamentek vagy három lánc hosszat. Balogh János megállott. – Na, itt állítsd csak bele a barázdába a mértékedet – mondta Vargának.

Suli Kis Varga megtette, de már ekkor főtt, izzadt, pedig nincs olyan izzasztós idő, éles kis szél fú északkelet felől.

A pálcikából kimaradt egy kislány tenyérnyi, legalább két col.

– Na látod, hát hun a nyóc col? Ez még hatnak is kevés.

– Én nem tudom, hogy lehet-e? – hebegett zavarodottan Suli Kis Varga. – Itt biztosan felrántották azok a büdös dögök az ekét. Nézzük csak meg másik helyen is – buzgólkodott, hogy ártatlanságát bizonyítsa.

Megnézték. Odább is úgy volt. Suli Kis Varga a fejét csóválta:

– Hogy lehet-e? hogy lehet-e'?

Visszamentek hát a barázdán egészen a dűlőútig. De a dűlőúthoz közel már újra nyolc col mély volt a szántás.

– Hát én nem tudom, hogy lehet-e? – tettette magát Suli Kis Varga. – Itt meg mán megint megvan a nyóc col. Nem jól jár ez az eke, kimászik a földből . . . – próbálta megint másfelé terelni a bajt. (Dehogynem tudta, hiszen akkor vette lejjebb az ekét, amikor meglátta jönni a táblán keresztül Balogh Jánost. Az isztikével döfölte a csoroszlyára tekerődzött tökindát és gazt, s közben lehajolva két lyukkal lejjebb dugta a csapszeget. Csak azt nem tudta, hogy ezt Balogh János is látja.)

– Nincs itt az ekével semmi baj, Varga János, hanem teveled. Gyere velem egy kicsit, odább a dűlőn, majd mutatok valamit.

Hátrább mentek a dűlön, túl a Suli Varga fogásán vagy ötven ölnyire, akkor megállott Balogh János.

– Na, innen nézz csak vissza a szántásodra, mit látsz?

Suli Kis Varga most csakugyan nem találta az eszét, nem tudta megérteni, mit akar ez a Balogh. Ímmel-ámmal válaszolt:

– Mit látok? Nem látok semmit. Szántás: szántás. Olyan mint a többié. Vakbarázda nincs benne, azt tudom, arról jótállok . . .

– No, hát figyelj ide! Ne mondd, hogy én csak rád fogok valamit. A dűlőúttól befele úgy egy jó láncaljáig – szép porhanyós, fekete a szántásod és nem fényes. De onnantól kezdve, nézz csak át az egész dűlőn, majdnem a túlsó dűlőútig, májas és fényes, mint a szurok, csak úgy ragyog a napon. Mit gondolsz, miért van ez?

Suli Kis Varga csak nézett, nézett, nem tudott szólni. Most ismerte fel már a bajt, és ököllel szerette volna ütni a saját marha fejét. Azt akarta, hogy nőjön a becsülete a vezetők és a tagság

előtt, ne nézzék őt le semmi embernek. Meg aztán így szaporodna a munkaegység is. És most aztán itt van, ni!

Balogh János tovább erőltette:

– Na, mit gondolsz, miért? Neked azt tudni kell. Nem először fogod az ekeszarvát.

– Ott tán nyersebb, lágyabb a föld – nyögte ki végül.

– Nem, János, nem a föld nyersebb, hanem az ekét vetted feljebb. Ahol az ekét leeresztetted nyolc colra, mint a két dűlőút mellett, hogy mink meg ne lássuk – vakuljunk meg, ugyi? – ott ikrás, parázs, vad földet hoz fel az eke, mert a tavaszon nem jár ilyen mélyen. Ahol pedig felveszed az ekét hat colra, ott lágy hasábokban fekszik az egész, és ragyog, mert ameddig szántva és kapálva volt, tele van vízzel. Azért ragad annyira az ekéd, és azért kell az isztikével is mindig döfölni. De korábban kelj fel, ha minket be akarsz csapni. Látod, rád vallott még a föld is. Azt se lehet megcsalni. Ha nem lesz erős fagy, így szárad meg tavasszal, rosszabb lesz, mintha fel se szántottuk volna. És nézz csak oda, a Szőke Mihály szántására, meg tovább a Balla Sándoréra, azoké nem ragyog úgy, mint a tiéd és nincs is enynyire hasábos.

Suli Kis Vargának elállott a szava. Erre nem számított. Most besötétült előtte a világ. Befellegzett a jobb helynek.

Mégis valahogy védekezni próbált. – Én nem tudom, hogy lehet ez, én úgy szántottam mindig, ahogy szoktam.

– Ez az: ahogy szoktál! Vagyis mindig csaltál. Feljebb vetted az ekét, és szélesebbet fogattál, hogy hadd szaporodjék a munkaegység – nézd csak, milyen hasas a tábla közepén a barázdád, az is azért van –, meg aztán hadd szaporodjék a mi kárunk. De tudod te azt nagyon jól, hogy minden hold földön, amit így szántol, tíz-tizenöt mázsával kevesebb tengeri lesz, még ha jó esős lenne is a nyár. Ha meg száraz lesz, elsül az egész. Hát miből hizlalsz a jövő télen? He? Mi? – Azt akarod, hogy ne teremjen semmi, és éhen maradjon a tagság? Mert ez most nemcsak a te károd, hanem a miénk is. Érted – a miénk is! Na, a betyár hétszentségit, hát mit csináljunk most veled?

Így került Suli Kis Varga először a vezetőségi értekezlet elé. Ítélet: azonnali leváltás. Nem maradhat az igásbrigádban egy percig se, aki csal, aki nem megbízható, mert a szántásnál kezdődik a termés. Amit ott csalnak, azt nem lehet jóvátenni egy egész esztendeig, de néha kettőig se.

Most aztán a növénytermelő brigádhoz tartozik. De ott nincs mindig munka. Télen alig is akad valami. Csak a trágyahordáshoz és a takarmányok beszállításához mehetett ki, de persze most már nem kocsisnak, hanem csak villásnak, segítőnek, és a többi cimborák is sokszor macerálták: na, jobb-e mán itt, János?

Elhallgatja, ritkán nyelvel vissza, inkább azon töri a fejét, hogy mit csináljon odahaza. Sok aprójószágot tart a háznál, abból lehetne valamit keresni, tyúknak, tojásnak, hizlalt kacsának jó ára van a szabadpiacon, nem restell ő felmenni a piacra, de még a szomszéd faluba se. Aztán meg elővészi az apjától rámaradt vargaszerszámokat, és megreparálja a szomszédok rossz, ócska csizmáit és bakancsait, ha foltnak valót és talpnak valót hoznak hozzá, mert neki semmi anyagja nincs.

Na, hiszen nem azért, mintha már szorulna a kapca. Nem, van neki még tartalékja rendesen, de azt nem akarja elfogyasztani. Az öreg hörcsög nem lehet előrelátóbb, mint Suli Kis Varga.

Ez a mesterkedés csak úgy mutyiba megy, csak a szomszédos pár utcában tudják. Olcsóbban dolgozik, mint a csizmadiaszövetkezet és főleg közelebb van, mert itt az Újtelepen még nincs egy műhely se. Ha este úgy jön haza a gyerek az iskolából vagy az apja a határból, hogy leszakadt a lábbelije sarka vagy a talpa: – Szaladj át vele Suli Vargához, reggelre szegezze fel.

És Suli Kis Varga megcsinálja. Már úgy-ahogy, de tovább lehet vele menni. Még a gumicsizma-ragasztásba is belefog, mert sok embernek már gumicsizmája van; azzal tapossa az őszi sarat. Nem nagyon sikerül, mert sose csinálta, nem jó a ragasztója, és megesik, hogy másnap este már mérgesen hozzák vissza a csizmát, leesett a felragasztott folt, egész napon át sárba-vízbe szotyogott az emberi láb.

Mindegy, felragasztja újra. Sose volt nagy kenyere a szégyen-

kezés, miért lenne most az. Fő, hogy fenntartsa az ember magát, amíg már változik valamerre ez a neki érthetetlen világ.

Hogy a növénytermelő brigádnál hogy áll helyt, az majd tavasszal és a nyáron derül ki, és azt majd máskor meséljük el. Addig tartsuk szemmel...

Dankó János

I

Úgy a háború második felének kezdetén, pontosabban 1942 nyarán, Dankó János a fiatalabb Csatáry úr birtokán, Antalházán aratott ötven pár részesaratóval együtt. Csatáry úr, aki messze földön híres jó gazda volt, és éppen ezért mindig fiatal és erős embereket válogatott, s tehette is, mert volt miből, ekkor már kezdett beleunni az olyan cselédekbe, akiket már ötödször-hatodszor – és mindig a legszorgosabb dologidőben – behívnak katonának, és kiadta a parancsot intézőjének, Schricker úrnak, hogy olyan idősebb embereket fogadjon fel béresnek, akik már túl vannak a katonakoron, de a munkát még bírják. A katonaköteles kor ugyan mindig terjedt, előbb csak negyvennyolc évig, de már a hatvannál tart, s egyes gunyolódók szerint rövidesen nyolcvan évig vagy pedig holtig fog tartani, de mégis több remény van arra, hogy az öregek itthon maradhatnak, mint a fiatalok, akik már most is oda vannak a Donnál és a Brianszki erdőben; vagy pedig a határokon és a laktanyákban rostokolnak.

És azt is hozzátette, hogy lehetőleg olyan nagy családú embereket fogadjon fel, akiknek növendék, de már munkabíró gyerekeik vannak, akikből fél kommenciós cselédeket és mindig kéznél lévő napszámosokat is lehet kapni, mert a háborúra való termelés mindjobban növekszik, a munkaerő pedig kevesbedik. Ezenkívül pedig a lakáshiány is erre szorította Csatáry urat, mert a bevonultak feleségei mind ott laknak a tanyában, az uraság nyakán, mint potyalakók és potyakommenciósok, akik csak szedik a bért, pazarolják a tűzrevalót, nyövik a házakat, de nem dolgoznak semmit, mert a férjük behívott katona, és ezzel még egy kicsit nagyra is vannak, hiszen mint frontharcosok hozzátartozói az állam védelmét élvezik, és a szájas Mecskei, a nyilasvezér uszítja is őket azzal, hogy: – Ne féljetek Csatárytól, majd elbánok én vele: zsidó a felesége.

Új cselédeket hát csak olyanokat fogadhatnak, akik sok munkást hoznak. Így egy szobában két-három olyan béres is elfér, akiknek egy anyjuk van, egy kemencében sül nekik a kenyér és egy katlanban fő az étel. A költségek csökkentésének és a jövedelem növelésének ilyen apró lehetőségei is vannak, és a jó gazda ezeket sem veti meg.

A lakáshiány megszüntetésének ugyan lett volna egy módja: cselédházakat építeni. A háborús jövedelemből telt volna erre is. De Csatáry úr okos és előrelátó ember volt. Úgy gondolkozott, hogy nem érdemes már építkezni, amíg vége nem lesz a háborúnak. Ki tudja, mi lesz itt? Le is bombázhatják, fel is perzselhetik, lázadó parasztok el is foglalhatják. Inkább csak maradjon az a pénz, aranyban és dollárban, bankársógora tanácsai szerint.

Csatáry úr ugyan, mint a legtöbb földbirtokos, angolbarát volt, ami azt jelenti, hogy olyasféle Bethlen-párti ember, aki liberális is egy kicsit, amennyire egy magyar úrral összefér, konzervatív, jó nagyon, amennyire a földbirtoka és úri esze parancsolja és fasiszta is annyira, amennyire pillanatnyi érdeke diktálja és a felesége családja elbírja. Eddig még minden rendszer talált Csatáry úrban annyit, amennyire a rendszernek szüksége volt, és Csatáry is minden rendszerben talált annyit, amennyire szüksége volt ahhoz, hogy a birtoka, a hajdani nagy Csatáry vagyonnak, bankár feleséggel megszilárdított maradéka megmaradjon. De azért nem volt stréber, mert igazi úr sose stréber; ő csak annyira igazodott minden rendhez, amennyire a rend igazodott őhozzá.

Az angolokban hitt hát nagyon erősen, és nem a német győzelemben, s ha a gazdaságán kívül valami érdekelte, az elsősorban az volt, hogy sikerül-e Kállay Miklósnak, ennek az igazi jó magyar úrnak, földön, vízen vagy levegőben (az volna jó, ha mindenütt) idevezérelni az angolokat, mielőtt a szovjet hadsereg beérkezne.

És miközben ezt várta, a németekkel való nagy üzletekben, a szerződéses sertéshizlalásban, az olajosmagvak, ipari növények termelésében is részt vett, mert hát ez hazafias kötelesség, és az egymást váltó magyar fasiszta kormányoknál is elérte, hogy katonatiszt létére, a hadkiegészítőnél maradhasson, jó gazdasági beosztásban. Nem volt ez visszaélés, éppen csak, hogy belátták

az illetékesek, hogy az államnak is az az érdeke, hogy a hadsereg gazdasági ügyeit hozzáértő gazdák irányítsák. És hogy ez azzal az előnnyel járt, hogy mellékesen a saját gazdaságát is elvezetheti, ez megint kettős haszon. Az egyik az államnak, mert többet termel a földjén, a másik neki, mert a termények ára mégiscsak az övé.

De akármennyire is hitt Csatáry úr az angolokban, annyira mégsem hitt, hogy nagy költekezésekbe merülhetett volna. Úgy gondolkozott, hogy ezek a vörösök olyan rejtélyesek, annyira kiszámíthatatlanok, hogy jobb, ha várunk. Építkezni ráérünk akkor is, ha majd vége lesz a háborúnak és az utána következő zűrzavarnak, és a magyar földbirtokososztály még ezt a válságot is megússza, mint ezer év óta még mindig. Inkább nagy családú cselédeket fogadott és hónaposokat, meg lengyel hadifoglyokat hozatott, akik sokan elférnek egy hodályban.

De így jutott aztán Dankó János ahhoz, hogy életében majdnem először nem ő jelentkezett valahol munkára, hanem őt szólította fel Török András, a béresgazda, hogy nem volna-e kedve cselédnek állni.

Török András már az aratáson és a cséplésen látta, hogy Dankó János igazi cselédnek való ember. Nem várja minden indításnál, hogy szóljanak neki, hanem amikor eljön a sora, indul magától. Keveset beszél, képes egész napon át szótlanul húzni a kaszát, vagy emelgetni a villát; munka közben a dolgára ügyel; nem cigarettázik, hanem pipál, s azt is elrágja órákig, hidegen. Ha rágyújt, akkor ég és füstöl a pipája, mint egy kazán, nem alszik ki és nem köpköd, és nem gyújtogat lépten-nyomon, mint némely hideg szájú ember. Pipája, gyújtója, dohányzacskója mindig rendben van, nem jár munka közben szomszédtól szomszédhoz, hogy egyiktől dohányt, a másiktól tüzet, harmadiktól pipaszurkálót kérjen, mint némely rossz cselédek szokták, akik nemcsak maguk lopják az időt, hanem a többit is akadályozzák a munkában ezzel. Ha nincs dohánya, ami megesik, mert nagyon szegény ember, akkor hallgatagon tűr, és hidegen rágja a pipaszárat. Mióta érzi az ereje gyengülését, még szótlanabb és csendesebb, mint azelőtt, a harmincas évek ínségmunkás és ingyenleveses nyomorúságában volt.

Emellett sok gyereke van, kisebb-nagyobb, őszi-tavaszi. Van azok közt már katona is, de jut marokszedőnek, törekhordónak, vízhordónak és még napszámosnak is marad. Meg is mondta Török András az intéző úrnak, hogy ő ezt a Dankót megfelelőnek tartja. Ötvenen felül van, katonának nemigen viszik, mert a jobb kezén három ujja hiányzik, levágta a szecskavágó, de a kaszát, villát ettől még jól forgatja, és az ostornyelet is meg tudja markolni.

Az intéző erre azt mondta: – Jól van, Török, a maga dolga, csak arra vigyázzon, hogy tolvaj ne legyen, mert tudja, hogy az úr ezt nem állja...

Ekkor aztán Dankóhoz fordult, aki éppen a zabszalmakazal alapját vetette meg, és takaros villákkal gyűrte, igazgatta a lába alá az elevátorból nagy butykákban ömlő szalmát.

– Te, János (mindenkit tegezett, aki fiatalabb volt nála), mondanék én neked valamit: gyere hozzánk hónaposnak. Minek cipelnéd a tarisznyát egyik tanyáról a másikra, amikor itt állandó helyed lenne. Ha aztán megszereted, évesnek is maradhatsz. Hidd el, most érdemes cselédnek lenni. Ez biztos kommenció, nem jegyes kenyér. A jószágnak is ára van, malacból, csirkéből most pénzt lát a cselédember, nem úgy, mint a háború előtt...

Dankó János egy szót sem szólt, még annyit se, hogy: mi? – csak ránézett Török Andrásra, és beleöltött a szalmába, mert egy pillanat alatt nagy halom nőtt az elevátor alatt. A béresgazda azért volt itt, hogy a takarmányszalma takaros kazalba rakódjon, be ne ázzon, és Dankó János igyekezett ennek eleget tenni, mert ha a gazda beszél is, azért a szolgának a dolgán legyen a szeme.

– Gondold meg, János – folytatta a béresgazda. – Neked sok gyereked van, ketten vagy hárman is szolgálhattok, két-három kommenció, ugyanannyi darab tengeriföld, a többi gyerekek még napszámba járhatnak télen-nyáron, mert itt sok a dolog... Aztán meg, tudod, az úr mégiscsak katonatiszt, a gazdasági hivatalnál van, amikor behívják... innen könnyen nem viszik el az embert hadimunkára, mint a faluból szokták... Jó hat ökröt adok neked, a Sipeki Bálinté volt, oda van az szegény, valahol Oroszországban...

Dankónak szeget ütött a fejébe ez az ajánlat: a béresgazda mond valamit. De egyelőre csak annyit felelt: – Ahhoz még másnak is szava van.

– Kinek?

– Az asszonynak. Hátha nem akar tanyára jönni.

– Eh – legyintett Török András –, az asszony? Az oda megy, ahova te viszed... Jól néznénk ki, ha már az asszony is parancsol...

Ez azonban valóban csak kibúvó volt, hogy Dankó gondolkozhasson a dolgon.

És szalmarakás közben számot vetett magával. Ötven éves elmúlt, nincsen semmije, csak a sok gyerek. A harmincas években a nagy éhségben eladták a rossz öreg házat, és felélték az árát, illetve azt a keveset, ami az adóhátralékok levonása után megmaradt. Azóta hol itt, hol ott lakóskodnak, ami valóságos átok ennyi gyerekkel. Itt lakás is lenne, tengeriföld, disznótartás, hátha csakugyan sikerülne még egyszer, öreg napjaira házat venni a Gyepsoron, vagy építeni az Újtelepen.

Hiszen volt már ő cseléd két ízben is. Mindig hazament, mert mindenütt szegény a szegény. Nem volt ára semminek, a jószághoz se volt szerencséje: mindig megdöglött.

De hátha most jobban lesz, igaza van a béresgazdának, nem érdemes tanyáról tanyára cipelni a tarisznyát.

De ez csak a kisebbik ok. A nagyobbik az, hogy ezen a nyáron már nagyon érezte, hogy öregedik. A fiatalok oda vannak a háborúban, az öregebbekre sok nehéz munka jut. A jegyre adott zsír kevés, az olaj meg nem ad erőt az emberbe.

Észrevette a nyáron, aratáskor, hogy már nem bírja úgy a kaszát, mint régen. Nehéz gazban, dűlt búzában liheg a tüdeje és gyengülnek a karjai. Csépléskor meg előfordult, hogy alá kellett állnia a zsáknak, nem lehetett félreállni, mert nem voltak már fiatalok, és nem akarta azt se hinni, hogy ő már nem zsák alá való ember. Vitte-vitte a zsákot rogyadozva, de egyszer csak belereccsent a derekába, napokig fájt utána, annyira, hogy pár napig lehajolni sem bírt, és minden nagyobb villa szalmánál belenyilallott. Amíg a nagy fia, Jani itthon volt, az már azt

mondta, ha zsákolásra került a sor: – álljék arrább, idesapám, majd viszem én – de elvitték tőle azt a fiút is a háborúba.

A futkosást se bírja, a versengést se: elnyűtt, megöregedett. Feketére aszalt bőre alól csak kiálló vastag csontjai és durva, görcsös izmai mutatják a hajdani erőt. Éppen ezért öregedő parasztok módján ő is, amikor érezte, hogy már nem mindenütt tud helytállni, mert nem bírja a fiatalabbakkal a tempót, akkor egyenletes és alapos munkával, állandó szorgossággal helyettesítette az erőt. A „többet ésszel, mint erővel" bölcs tanácsát az ember akkor kezdi igazán megérteni és követni, amikor már kevés az ereje és hiábavaló a bölcsessége, mert a munkáltatónak csak az erő kell, észt majd ők adnak hozzá.

Azt is érzi, hogy a gyomra, híres jó gyomra is gyengülni kezd. Ez a gyomor, amelyik azelőtt megemésztett mindent, amit belevetett, lett légyen az kukoricakása, dercegaluska, avas szalonnabőr, félig főtt birkahús, marhadagadó, tökbélű görögdinnye magvastól, éretlen alma vagy félig sült gyengetengeri, most néhanéha engedetlenkedni kezd. Sokszor fáj és csikaródik minden érthető ok nélkül, és nem tudja kitapasztalni a szeszélyét. A nyáron már, ha nem volt paprikás-borsos pálinkája, nagy fej vöröshagymákkal orvosolta. Néha használt, néha nem, de az erejét mindenképpen elvette, mert ilyenkor elment a lábából az erő, reszketni kezdett az ina, és nem bírt el egy zsák búzát, de már még a rudas és a kéve is nehéz lett. A kubikostaligáról meg beszélni se lehet. Annak ilyenkor mellé kellett ülni.

Mégis – így gondolkozott a Török András ajánlatán – könnyebben elballagdálok az ökör mellett, eljárogatok az eke után, elkucorgok a szekér deszkáján, vagy elüldögélek a vendégoldalon. Hiszen nálamnál gyengébb és elnyűttebb emberek is egész kommenciót kapnak, mert helyt tudnak állni, ha a zsáknál nem is, de az ökör mellett.

Szombat este, odahaza, nekifordult Sárinak, a feleségének:

– Megyek béresnek, Csatáryhoz . . .

Sári mindig mindent ellenzett, amit Dankó akart, ezt is ellenezte. – Te mehetsz, de én nem megyek. A fene ott egye meg Csatáryt az ökreivel meg a piszkos putrijával . . . Négyen laknak egy pitaron . . .

Dankó körülnézett az avas és süppedő házon, amelyikért öt mázsa búza lakbért fizettek.

– Tán ezt a kastélyt sajnálod itten? Ilyet ott is találsz!

Erről egyelőre nem esett több szó. Meg kell a dolognak érni. Még nem is időszerű, mert először hónaposnak áll: ki akarja próbálni a helyet.

És azalatt, amíg ott hónaposkodott, és levette a feleség válláról a mindenheti tarisznyarakás nehéz gondját, mert a hónaposoknak némi kommenciót is adnak, az asszony is, megbeszélgetvén a szomszédasszonyokkal és az ismerősökkel, belenyugodott a kiköltözésbe, sőt már jókedvvel és reménységgel ment a tanyára. A faluban minden jegyre van a szegénynek, még a kenyér is, ha nem keresett újig valót. Egy fia már oda van katonának, másik kettőt leventére hajtják, mégis jobb lenne tán a tanyán, ahol mérik a kommenciót, és minden gyerek keres, és ahol, ha az úr közel van is, de messzebb van az állam, amely ilyenkor, háborúban, nem hagy békét a szegény embernek. És még egyszer felcsillant előtte is a már többször füstbe ment remény, hogy hátha sikerülne most, öreg korukra, egy házra valót összekaparni.

2

Itt érte Dankóékat, kinn a Csatáry-tanyán, a felszabadulás. Az úrék elmentek, az intézők is elmentek, a tanítóék is elmentek, a lengyel foglyok szétszóródtak, nem maradt a tanyában a fejesek közül senki, csak Török András, a béresgazda, Pigniczki úr, a kulcsár és Szladek úr, a főgépész.

Az egész telet úgy töltötték el, mint a többi tanyákon. A kilencszáznegyvennégyes nyár bőséges terméséből maradt minden annak a kevés jószágnak, amit a menekülő urak után meg a németek is meghagytak. A gulyát elhajtották, a juhnyájat elhaj-

tották, a disznókat leöldösték és teherautóra hányták, és a lovak és ökrök közül is elvitték a javát. Csak azok maradtak meg a a tanyában, amelyek sánták, betegek, agyonhajszoltak voltak, és amelyeket az elhajtott cselédek később, az oroszok bejövetele után, visszahoztak.

A kulcsár és a béresgazda azon a télen úgy osztották a takarmányt és úgy mérték a kommenciót, mint azelőtt, legfeljebb sokkal bőkezűbben, és kicsire nem néztek. Ha valaki ugyan nagy ritkán hazament a messze levő faluba, mindig azzal a hírrel jött ki, hogy más rend lesz; megszűnik az úri világ. A faluban már felállott a Nemzeti Bizottság, meg a kommunista párt, de itt nem volt senki, aki megváltoztatta volna a rendet. Pigniczki volna az egyetlen, aki tehetne valamit, neki újság is járt. Igen, csakhogy az nyilas újság volt, és Pigniczki ezért is szurkolt. Mert igaz, hogy később, Sztálingrád után, ezt a hibát igyekezett jóvá tenni az angol rádió hallgatásával és a németek ellen való rémhírterjesztéssel, amik nem is voltak rémhírek, csak az urak nevezték annak, de mégis, nem tartotta tanácsosnak, ilyen hamar kibújni a napra.

Ehelyett közösen igyekeztek fenntartani a rendet, hogyha Csatáry úr mégis visszajönne, szó ne érje őket. De minden más eshetőségre is jó az, ha fenntartják a tanya rendjét, mert ha az állam veszi át a birtokot, mint ahogy a kommunistákról híresztelik, hogy ott minden az államé, akkor is a javukra írják, hogy itt csak másik gazda kell, és megyen minden a maga útján: együtt a birtok, és a cselédek is a helyükön vannak.

A földosztásról egyelőre még keveset beszéltek, mert tisztázatlan volt a helyzet, és egyéb bajok is jöttek. A faluból, ha kiki is jöttek az elöljáróságról, csak terményt és jószágokat vittek. Inkább az uraságét, mint a magunkét: ez volt a Nemzeti Bizottság elve.

Itt maradtak hát Dankóék is a tanyán. Nincs is hova menni, mert a faluban nem lehet lakást kapni. Ennyi gyerekkel meg nem lehet se rokonnak, se ismerősnek a nyakára telepedni. De nem is érdemes hazaköltözni, mert ott mindig menni kell hadi-

munkára, ide meg ritkán jön a kézbesítő, mert messzi van a tanya és rossz az út. Aztán meg itt mérik még egyelőre a kommenciót is.

Ültek hát a tanyán, és várták, hogy mi lesz. Dankó annyira megszokta, hogy mindennap dolgozni kell, hogy reggelente korán kel, és a reggeli ricsaj, anyai veszekedések és gyermeki sírásrívások, öltözésen, mosdáson, fésülködésen és ennivalón való marakodások elől mindig kiment az ólba, és a megmaradt néhány rossz ökröt etette, gondozta, tutorozta, több más, idősebb cseléddel együtt.

A cselédházban ugyanis nincs hely felnőtt férfi számára. Ezek a lakások úgy épültek, hogy a cselédnek az ólban a helye, és azt a zajt, zsibongást, veszekedést, ami itt van, meglett ember nem is bírja ki. Künn az ólban csak az ökrök csörgetik a láncot, öszszeütik a szarvaikat, sünyölőznek a jászolfához, vakaróznak, a saját oldalukat vagy egymásnak a fejét, nyakát nyalják, kérődznek, és ha lefekszenek, nagyot sóhajtanak, hogy körülöttük megleng az áporodott levegő.

A cselédek hát a jászolfákra, zabos ládákra, dikókra ülnek, pipázgatnak, hallgatnak, vagy csendesen beszélgetnek. A beszélgetéseken a háborún kívül, amelyről keveset tudnak, s közvetlenül csak az érdekli őket, ki jött már haza, s ki maradt oda – a szokásos béres beszédek folynak: milyen ökör, milyen gazda, milyen kutya, milyen ostor, milyen villa, egyiké vagy a másiké. Ha a béresgazda vagy az első béres nem kiabál, ha az intézőtől és Csatáry úrtól nem kell rettegni, akkor a béresembernek a legjobb helye van az ólban, az ökör faránál.

Ezektől az uraktól pedig most már nem kell rettegni: nem kiabálnak többé. Az úrékról még semmit sem tudnak, a béresgazda meg azon szurkol, hogy vajon elfelejtik-e a béresek a sok anyádistenit, a pofonokat és a görbe botot.

Szerencsére a béresek, úgy látszik, elfelejtik. Annyi új baj jött rájuk az utóbbi időben, hogy a béresgazda bűnei lemerülnek a mélységbe, a többi bántalmak közé, amelyekkel az élet és a cselédsors a szegény embert sújtja. És a béresgazda óvakodott is attól, hogy a feledésbe merült bűnöket felidézze. Olyan szép szavú, takaros ember lett, mintha már az anyja is ilyennek szülte

volna. Pedig azelőtt, messze a tanyavilágban, az volt a híre, hogy vasvillával vették el az anyja alól.

Persze közbejátszott ebben a kölcsönös jámborságban az is, hogy a cselédek még nem tudták, hogy mi következik, milyen világ lesz itt. Azzal az ösztönös óvatossággal, amellyel a világ minden szegényparasztja él évezredek óta, ha nem tudja, hogy milyen rendhez igazodjék, összebújtak, mint az árva malacok, és várták az idő fordulását. Nincs ugyan uraság, nincs gazda, nincs úr, nincs törvény, de ők tudják, hogy majd lesz, és ezért jobb még meghúzódni. Parancsolókban még sose volt hiány, mióta a világ a világ: így tudja a cselédember.

Különben is a faluból mindenféle hírek jönnek. A harcok ugyan már elhúzódtak, de a repülők még járnak, és néha-néha nagy dübörgés hallik arról nyugat felől. Egyesek azt mondják, hogy a Tisza jegét robbantják, de mások meg azt suttogják, hogy visszajönnek a németek, már megint a Dunánál vannak, mert Hitler megindította a csodafegyvert.

Egyszer aztán, már úgy március második felében, amikor a cselédek már nyugtalankodni kezdtek, mert szikkad a föld, szántani, vetni kéne, de a kulcsár és a béresgazda még most sem intézkednek, új hír jön a tanyára: elosztják a földet. Az új kormány, amelyik Debrecenben van, meghozta a törvényt, ki is van hirdetve, és már várják is a kiküldötteket, akik majd megmutatják, hogy kell szétdarabolni a földet.

A tanyaiak természetesen Török Andrást és Pigniczkit küldték a földigénylő bizottságba. De csak felváltva, mert egy tagot kértek tőlük. Azért felváltva, mert ha az egyikkel elégedetlenek voltak a cselédek, a másikat küldték helyette. Ilyenkor az, amelyik otthon maradt, mindig nagyokos lett, mert mindig azt mondta, hogy nem így, hanem amúgy kellett volna. A bizottságban azonban mindegyik gyáva volt, és nem mert szólni a cselédek érdekében. Az egyik azért hallgatott, mert béresgazda volt, és attól félt, hogy eszébe juthat valakinek a nagy hangja és a görbe botja, a másik, Pigniczki, meg azért nem mert szólni, mert nyilas újságot járatott, és attól is félt, hogy sok embernek, sok volt részesaratónak eszébe juthat a pondrós szalonna, a molyos liszt és az egérhúgyos kása, amit ő méregetett ki.

Így történt aztán, hogy a cselédek földjét többször is újra kellett osztani, és emiatt minden tavaszi vetéssel elkéstek, aztán meg az aszály miatt a kései vetés ki se kelt. Így történt az is, hogy a kevés őszi vetésből, ami közösbe maradt, alig hagytak a cselédeknek a falusiak. Így történt, hogy a falusi földosztók egészen a tanya alá furakodtak, kiosztották a vetett takarmányt, az öreg lucernát, majd mind kiosztották maguknak, és egy szemfüles ember, a Suli Kis Varga, a pásztorok tanyája, a kis Szilvás-major mellett, a kövér tanyaaljából foglalt le magának tizenkét holdat.

És így történt – bár a törvény világosan megmondta, hogy a cselédek részét a tanyához közel kell kiosztani –, hogy mégis Dankóék a külső határszélre szorultak, olyan messze a tanyától, hogy szemmel be se lehetett látni. Azon túl már csak a parasztgazdák földje volt, akik az idősebb Csatáry birtokából vették a földjüket parcellázás útján. A Dankó szomszédja, Szekeres Imre, hatvanholdas gazda volt, akinél Dankó valamikor már részesarató volt, és aki nem nézte a munkásembert semmibe.

Az is így történt, hogy hiába tuturozta, gondozta Dankó János egész télen a megmaradt ökröket, az osztáskor neki egy se jutott belőle. Egyik részét elvitték a falusiak, másik részét vissza kellett adni Csatáry úrnak, egypár darabot azok a cselédek kaptak, akik a tűzhöz közel ültek. Dankó Jánosnak már csak egy félesztendős üszőborjú jutott. Az is azzal az ürüggyel, hogy sok gyereke van, kell neki a fejőstehén. Igaz, hogy az soká lesz, amikor ez a borjú fejős lesz, de majd belenő. Ha már ötven esztendőt kibírtak úgy, hogy sose volt tehenük, ezt a pár esztendőt még ki kell bírniuk.

A helyzet ugyanis úgy fordult, hogy amíg ők a földosztással bajoltak, Csatáry úr egyszer csak otthon volt. Sok szekérrel, jó lovakkal ment el, de egy hátizsákkal jött vissza.

Bizonyára kiderítette útközben, hogy ő tulajdonképpen sose volt németbarát, hát hova a pokolba menne Hitler után. Az angolokat már hiába várja, oda vannak még a Rajnánál, a szovjet katonák meg már túlhaladtak a menekülő Csatáry családon. És így, mert Csatáry Domokos jó hazafi, komolyan vette a Szózat szavát: „itt élned halnod kell", visszajött hát a saját földjére,

egyelőre nem azért, hogy haljon, hanem azért, hogy éljen rajta.

Ezt annál inkább is tehette, mert a törvény, az ezer hold alatti birtokosoknak száz-száz hold visszahagyását rendelte el. Az ő birtokuk pedig csak kilencszáz hold volt.

Az is kiderült mindjárt, hogy Csatáry úr jó demokrata volt, hiszen közismert angolbarát. Ezt némely jobboldali kisgazdapárti politikusok írásban bizonyították is. De ha ez nem lett volna elég, a feleségének meg a polgári demokrata párttal voltak kapcsolatai. Sőt kiderült az is, hogy Csatáry úr már régi „szervusz" kapcsolatban van egy öreg szociáldemokrata vezetővel, aki azelőtt a megyei törvényhatóság tagja volt Csatáry úrral együtt. Így az is kiderült, hogy milyen érték még egy könnyedén odavetett szervusz is: legkevesebb száz hold földet ér.

Így alakult szépen a dolog Csatáryék javára és a Dankóék kárára, mert a falusi földigénylők nem engedtek. Azok kiosztották a földből a maguk részét, és hozzá mondták a jelszót: – „földet vissza nem adunk". Viszont Csatáryék meg olyan igényekkel jöttek, ami egészen felkavarta a cselédek ügyét. Kiderült, a telekkönyv bebizonyította, hogy a Csatáry-birtok csak látszólag egy gazdáé, mert a valóságban többen is vannak hozzá. A birtok szanálásakor a feleségére írattak, cserébe a pénzhozományért, háromszáz holdat, azután a kölcsönt közvetítő bankársógor nevén is volt belőle kétszáz hold. Ezenkívül bejelentette Csatáry úr a földigénylő bizottságnak, hogy neki ellenállási érdemei jutalmául háromszáz hold jár, és ehhez már a papírokat is megszerezte: az ügy most a nemzetgyűlés politikai bizottsága előtt van. Ne osszák ki a földjét, mert rosszul esik, ha majd vissza kell adni. Ráadásul Csatáry úr be akarta beszélni a megyei tanácsnak, hogy ő tulajdonképpen parasztbirtokos, mert mindössze négyszáz holdja van, és világéletében csak gazdálkodással foglalkozott. Nem parasztabb őnála a Nagycsizmás Beke sem, itt a tenyere: nézzék meg. És valóban, a képe szélfútta, barna, a tenyere pedig feltört, hólyagos volt. Persze azért, mert kocsis híján eleinte valóban maga villázott és maga hajtott, amikor hazajött, és finom tenyerét feltörte a villanyél. Az igazi parasztét csak egyszer töri fel: gyerekkorában. Azután már csak kérges lesz egész életében.

A jószágokat persze visszaszedte. És megint csak a cselédektől, mert a falusiak nem adták vissza, amit elvittek. Azt üzenték neki: menjen érte. És Csatáry úr nem ment érte. Csatáry úr és a barátai jól ismerték és jól kezelték a törvényt. Nekik négyszáz hold jár – három neki, egy a sógorának – és az ahhoz való állat és felszerelés is megmarad, a többit vihetik. Csatáry úr ebből a rendszerből is vállalni akarta, amire neki szüksége van, és úgy látszik, a rendszer is vállalja Csatáryból, ami neki kell. Egész éven át tartott a viaskodás, miközben földek és állatok többször gazdát cseréltek a megyei és országos tanácsok változó határozatai szerint, amíg végül a nemzetgyűlés a sok bajok miatt, a kommunisták és a parasztpártiak javaslatára és a budapesti munkásság március hetediki nagy felvonulásának a hatására, ahol félmillió munkás felemelt ökle adott nyomatékot annak a paraszti jelszónak, hogy „földet vissza nem adunk!", egy olyan törvényt hozott, amely szerint a családi birtok egynek számít, és a kiosztott földet nem kell visszaadni. Abban maradtak, hogy Csatáry úrnak száz holdja marad, hozzá annyi jószág, amennyi jár a megmaradtakból. Amíg azonban ez bekövetkezett és megjött a törvény, addig Csatáry úr, megsejtvén, hogy az intézkedés már nem az ő javára dűl el, eladogatta a fölös jószágokat, eladta még a traktort is egy szociáldemokrata cséplőgéptulajdonosnak, akitől nem lehetett visszavenni. A felesége meg Pesten maradt a bátyjánál, bekapcsolódott a dollár- és aranyszerzésbe, és az így szerzett pénzből hozta rendbe valamennyire az udvarházat és a megmaradt gazdaságát. Még cselédeket is kapott hozzá, mert 1946 telére néhányan már beleuntak az iga nélkül való kínlódásba, és visszaszegődtek az urasághoz, a földjüket is magukkal vitték, és az úréhoz csatolták.

Dankót is hívta Csatáry úr, de nem ment. Ő nem azért állott be 1942-ben cselédnek, hogy örökké cseléd legyen, hanem azért, mert gyengülni érezte magát a kubikolásra és a versengős részesmunkára, meg azért, hogy a sok gyereknek állandó munkája legyen és végül, hogy hátha sikerülne egy kis házikóra valót összecsinálni.

Most aztán nemcsak házat, hanem földet is kapott. Ez a föld először kilenc holdnak és egy hold szőlőnek ígérkezett, azután a

Csatáry úr nagy igénye miatt leszállt hét holdra, a végén mégis megállapodott nyolc holdnál és egy kis hold szőlőnél, amit négy holdba számítottak be. A ház pedig egyelőre a közös cselédház egy sarka, ahol eddig laktak, de az volt a rendelkezés, hogy el kell bontani, és építsen magának belőle mindenki olyat, amilyet akar.

Az 1945-ös esztendő a Csatáry úrral való huzavonában telt el, a vitás földek jó része szántatlan-vetetlen maradt. Embermagas gaz nőtt rajta, a tetejét, a virágokért a darazsak dongták, alul meg a gaz közt, szapora egércsaládok terjeszkedtek, és befurkálták az egész földet, takaros kis járatokat taposván a mohosodó, korhadó gaz között. Sőt a gaz alatt még alagutakat is vertek. Csodálatosképpen utacskáik éppen olyan kanyargósak voltak, mint az emberi csapások és gyalogutak, pedig járhattak volna egyenesen is, de hát ki lát bele az egerek törvényeibe. Hiszen azt sem tudja senki, hogy miért járkálnak ezek annyit, és jártukban mit csinálnak. Csak a hasuk után járnak, fogukat koptatják, vagy talán pletykálni járnak össze?

Az apró egérlyukak között néhol, hatalmas hörcsöglyukak is voltak, egyes és egyenes kanlyukak is, és szétágazó családiak is. Az egyenes lyukak olyan mélyek voltak, hogyha az ember beledugta a villanyelet, elnyelte félig. A lyukakon belül pedig tengeriből és kórómagból vékányi magtárak voltak.

Ilyen egérjárta parlagból kapott Dankó János is jó nagy darabot a nyolc holdja közé. Ezt bizony most már csak gőzekével, vagy legalábbis hat ökörrel vagy nehéz traktorral lehetne jól megszántani. de ökör nincsen egy darab se, a kicsi Rózsi borjú meg nem bírja az ekét, még másodmagával sem. Vétek is volna ilyen gyerekkorban és éppen parlagszántással agyonnyomorítani. A traktort meg eladta az úr, nehogy eszükbe jusson a cselédeknek, hogy az az övék lehetne, ha földmívesszövetkezetet alakítanának. – Egyszóval, ott állott Dankó János is 1945 késő őszén, sokezred magával egy szép darab föld végén, iga nélkül, jószág nélkül, vetőmag nélkül.

De Dankó János nem az az ember, aki visszariad egy kis baj-

tól, még nagytól se könnyen. Hiszen, ha ilyen ember lett volna, már nősülése után néhány esztendővel, a harmadik, negyedik gyereknél felakaszthatta volna magát, mert kenyere, tüzelője akkor sem volt. Azt gondolta magában, amikor a reménytelenül elhagyatott földet végignézte: – a „van"-nak a baját könnyebb viselni, mint a „nincsen"-ét, majd jóra jön ez.

Magától persze semmi sem jön jóra, de Dankó János ezt nem is várta. Török Andrással beszélt, annak már volt két ökre, az egyiket az uraságtól kapta, a másikat „szerezte". Arra kérte, szántsa meg az ő földjét is, kézi munkát dolgoznak érte. Ahhoz vannak elegen, itthon vannak a gyerekek, mert semmi napszám sincs.

Török András belement. Annál is inkább, mert neki gyereke itthon már nincs. A fia már nős, bognármester a faluban, egy leánya férjnél van, kulcsár volt az ura a Schlésinger gazdaságban, a másik meg hajadon, de olyan kisasszony, hogy sose dolgozott, mert a tanyán a béresgazda már olyan nagy úr, hogy a lányának nem illik napszámba járni.

Dankóék hát tengerit törtek, krumplit szedtek és répát ástak a Török András földjén. Csak az volt a baj, hogy más cselédeknek sem volt igájuk, és ezek is jelentkeztek kézimunkára, így Dankóéknak nem sok jutott. Aztán meg az lett a baj, hogy Török András, mint a földigénylő bizottság tagja, tudta, hogy vannak tartalékföldek kiosztatlan. Ezeket egyrészt távollevő hadifoglyok számára, másrészt házhelyosztás céljára hagyták tartalékul, és aki bírta erővel, igával, bátorsággal és szemtelenséggel, az foghatott belőle bérletbe.

Török András bírta és fogott is bérletet. De ebből az jött ki, hogy magának is sok szántanivalója lett, és a kézimunkások földjének a felszántására későn került a sor. Azt csak nem kívánhatják, hogy nekik előbb vessen, mint magának. Novembernek is vége felé jártak, amikorra Dankónak már csak úgy sárbafagyva elmázoltak két hold búzavetést. A többit már nem is szántotta meg Török András, pedig nem magának kellett az ökörrel járni, mert ő világéletében sose dolgozott; most is elkerülte, volt segítsége mindenre, még az ökörhajtásra is. De mert a kézimunkákból nem telt több, hát kiköntörfalazott a szán-

tásból. Nem akart hitelbe szántani Dankóéknak se, másnak se.

Igaz, hogy vetőmagja se volt már Dankónak, mert a kormány ugyan küldött valamennyit, de az már nem jutott ki ide a tanyára, elkapkodták a falusiak. De azért vetett volna még legalább két holdat, ha már a kenyérnekvalójából is, majd eléltek volna valahogy puliszkán, babon, krumplin, mint máskor, de hogy Török András csenbenhagyta, ott maradt földjének háromnegyede szántatlan. Pedig jó lett volna mindet megszántani előre, mert különösen a parlag nagyon kívánta az őszi mélyszántást, hogy az egerek hadd pusztultak volna és a vad talaj is érlelődhetett volna. De pénze nem volt Dankónak, a szántási kölcsön, amit a kormány küldött, nem ért ki ilyen messzire, voltak arra szeresek, éhesek és szegények közelebb is. Így azután Dankó, mint világéletében mindig, megint ott állott, mint utolsó az utolsók között: magára maradva.

Igaz, ki-kijöttek a szónokok a tanyára – mert közben választás is volt –, össze-összehívták a népet; és össze is jöttek. Egyformán meghallgatták a kommunista, parasztpárti és szociáldemokrata szónokokat. Még ha gyűlés volt a faluban és jó volt az út, egyesek oda is bementek, és meghallgatták a kisgazdapártot is. Szépen beszéltek a szónokok a népi demokráciáról, földosztásról és a múlti urak bűneiről. Elmondták a reakció mesterkedéseit a kisgazdapárt jobbszárnyán, hogy egyebek közt a földet is vissza akarják venni, és a cselédek, köztük Dankó is, azt mondták, ami a szegényember észjárása szerint a legegyszerűbb: – fel kék őket akasztani! De aztán, ha Dankó hazament, és kiment a földjére, újra az a gond szállt a fejére, hogyha ezeket az egereket ki nem irtom, ezek kieszik a búzát még a fődből is.

A Fürge kutya ugyan irtotta őket, ha künn voltak, szünet nélkül kapart és szedte kifelé a kövér pockokat. Meg is hízott tőlük, a háta olyan széles-szalonnás lett, mint a jó hízódisznónak, de ez meg sem látszott az egérseregen. Az őszi esők is megjöttek, a tanya elszakadt a falutól, nem volt itt még csak rádió sem, csak egy telepes készülék Pigniczki úrnál. Újság is ritkán került ki, és csak úgy, ha Török András vagy Pigniczki, esetleg a gépész, Szladek hozott. Persze mindegyik más-másfélét, csak a maga pártjáét.

A cselédek ilyenkor össze-összeültek, és felolvasták mindegyiket. Mindegyik jól írt és szépen beszélt, s az olyan emberek, mint Dankó és Samu Gábor és még néhányan csak azt nem bírták megérteni, hogy ha mindnyájan jót akarnak, miért nem együtt akarják. Itt van most ez a Szladek is, aki magának fogta a cséplőgépet, egyedül lett szociáldemokrata, csak azért, mert a kovács kommunista lett. Olyan ellentétben voltak ugyanis mindig egymással, hogy nemhogy egy pártban, de még egy műhelyben sem fértek meg soha.

De Szladeknek is vannak azért hívei. Nem ugyan az újgazdák közül, hanem azok a cselédek, akik visszaálltak Csatáryhoz, nem maradhatván a kommunista pártban és a parasztpártban, mert azok a hűtlenségük miatt nem állhatják őket, átléptek Szladekhez. Velük van az úr szakácsnőjének az ura, Tóth Gergely is, aki most Csatárynál gazdahelyettes, és így, mert Csatáry úr meg kisgazdapárti, teljes lett a tanyán is a koalíció. De Dankót ez nem nagyon érdekelte: őt az egerek háborgatták és a nagy darab szántatlan-vetetlen föld. Miből fogja ezt a tavasszal felszántani, hiszen tavaszra se lesz pénze, de akkorra már még kenyere sem lesz? A gyerekeket ugyan beküldhetné Csatáryhoz napszámra, de biztosan nem veszik fel őket, mert azoknak is vannak gyerekeik, akik visszamentek hozzá. De különben is már hallották a Tóth Gergely száján keresztül, hogy azt mondta az úr: – Elraboltátok a földemet. most éljetek meg rajta. Ha nem tudtok megélni, akkor dögöljetek meg!

De Dankó János nem akart megdögölni. Messze van a földje a tanyától, tavasszal kiköltözik rá. Egyrészt, hogy a közepébe üljenek, és minden mozdulatát szemmel tartsák a földnek és a jószágnak, másrészt, hogy ne kelljen olyan messzire járni. Azután meg őrizni kell a termést, mert a szomszédos parasztgazdák most nemigen kapnak cselédet, és a jószágaik szabadon csatangolnak a határban, legázolják a szegények vetését. De ezenkívül volt Dankóéknak más számításuk is. A saját földjükön majd sok jószágot nevelnek, abból pénzelnek, és abból szereznek igát is, mert most nagyon nagy ára van a tejnek, tojásnak, malacnak, baromfinak.

Igaz, hogy nagyon kevés jószáguk maradt a nagy háborús pusztítás után, mert mindössze két tyúkjuk és egy kocamalacuk van, de így kezdte ezt más is.

A borjúcska ugyan, amit a földigénylő bizottság adott Dankónak, megvan, és úgy csócsázzák, hogy szépen növekszik is. De Dankó már eszkabálja neki ócska szekérmaradványokból azt a szekérkét és azt a kis jármot, amellyel majd az omladozó hodályok anyagából egy putrira valót a kis Rózsi kihordigál lassan. Töreket is visz, van avas elég, és ott helyben Sárival és a gyerekekkel együtt, kivetik a vályogot is a majdani tanyához. Addig pedig jó lesz a putri is. Csirke, malac helyben lesz, van ott zöld fű is, bogár is, mert a nagy legelő ott nyúlik a földje végében, és az most a senki földje, mert nem osztották ki, de a földművesszövetkezet sem alakult még meg rá.

Egyelőre persze itt a tél. A tanyában kell telelni, ámbár az ottani lakásuk is omladozóban van, mert senki se javítja, senki se tartja a magáénak, mindenki ki akar költözni onnan. A padlás beázik, az ajtófél megvetemedett, az ajtó nem záródik, az ablak – egyetlen van – papírral van beragasztva. De csak tavaszig bírja ki, akkor majd putrit építenek odakint.

Addig is azonban Dankó a nagyobb gyerekekkel naponta kijár ásni. Az egértanyas parlag se hagyta nyugton; ha nincs ökör, ha nincs ló, ha nincs traktor és ha nincs pénze a szántásra: felássa ásóval. Nem fogja be magát és a gyerekeit az ekébe, mint némely városi emberek hiszik, hogy a paraszt maga húzza az ekét, mert nem is bírnák mindösszesen se. Meg aztán nem is akarja magát kinevettetni, hogy ökör helyett maga húzza az ekét, mert a nép nyelve ölni tud. Tán, hogy Csatáry úr, Szekeres gazda és a többi szomszédok nevessenek rajta. Kicsit az ásózást is restelli, mert miféle gazda az, aki ló helyett maga szánt, de mégis ezt lehet azzal indokolni, hogy a parlagföldet így kell, azt csak gőzekével vagy ásóval lehet igazán megmunkálni. Nem szeret kérencsélni se, senkitől semmit, mert megszokta régen, még gyepsori nyomorúságában, hogy a szegénynek nem szeret kölcsönözni senki. Attól félnek, sose adja meg.

És amikor beállott a hűvös ősz, kis fagyokkal, derekkel, ködökkel és hideg esőkkel váltakozva, Dankó János mindennap

kora reggel vette az ásót, a nagyja gyerekekből összeszedett kettőt-hármat, és elindult ki a földjére, ásni az egérjárta parlagot.

A gyerekek nyűgösködtek, Sári veszekedett: – Senki se ássa a földjét, majd megszántják tavasszal, mint mások. – Emellett szégyenkeztek is mások előtt: – Micsoda szegénység az, ásóval szántani?

De Dankó hajthatatlan volt. Szokása szerint keveset beszélt, Sárira nem adott, a gyerekeket meg a nézésével kormányozta. Már őszülő, de még bozontos, sötét szemöldökei alól úgy tudott nézni, hogy nemcsak a gyerekei nem bírták, de még a Fürge kutya is lesütötte a szémét.

Neki magának különben kellett is ez a munka. Tavaly télen még elfoglalatoskodott az urasági ökrökkel, de most már széjjel vannak osztva, a kis Rózsi borjúval meg nincs mit csinálni egész nap, amíg majd be nem lehet fogni.

Keserves és nehéz, főleg pedig szaporátlan munka az ásás. Egy rövid téli napon, akármilyen nagyokat vesz is az ásó elé, jó, ha harminc-negyven ölet felás, a gyerekek meg nem mennek többre tizenöt-húsz ölnél. De azért ez is száz öl naponta. Két hét alatt, ha nincs sok eső és nem fagy le túl mélyen a föld: egy egész holdat felásnak. Az már valami. Két holdnyi parlagja van, ha ki nem fagy belőle, mind felássa a télen.

A földnek is jót tesz. Még tíz év múlva is megemlegeti, hogy egyszer, egy télen, ásóval forgatták fel.

Az egerek is így pusztulnak ki. A fészkeiket forgatják ki az ásóval, a Fürgének nem is kell kaparni, csak az ásó nyomát lesni, és egész egércsaládok tárulnak a napra.

Amíg így járogat a földjére, elkerülhetetlen, hogy Szekeres szomszéddal ne találkozzon, mert annak a disznói rákaptak a nyáron a parlagra. Akkor zöld paréjt, most meg gyökeret keresnek ott a Szekeres gazda öreg kocái (neki megmaradt kettő), és emiatt őrizni kell őket. Megeshetik hát, hogy miközben Dankó megszokott szívós türelmével szótlanul forgatja a hantokat, ott lépeget el mellette Szekeres gazda, lóhajtó ostorral téregetvén a disznóit.

És amikor már közeledik, mindegyiküknek pillanatnyi gondot okoz, hogy ki köszönjön előbb. Dankó János a saját földjét ássa,

Szekeres Imre a saját földjén téregeti a disznóit, melyik szóljon a másikhoz? Hogy ne szóljanak, itt a puszta világ közepén, amikor nincsenek haragban, az lehetetlen, de ki szóljon elébb és mit?

Dankó János ennek az embernek aratómunkása volt, talán úgy illene, hogy ő szóljon előbb. Igen, de Szekeres gőgös ember, mit szól magában? Azt, hogy aki koldus, csak koldus, és annak is marad?

Szekeres Imre fordítva gondolkozott. Ez az ember az ő aratója volt. Most felfele megy a sorja, ha ugyan megy, legalábbis azt hiszi, mit gondol vajon, ha ő szólítja meg? Azt hiszi majd, hogy ő megalázkodik előtte?

Mindez persze nem a gondolatban ment végig, egyik se gondolta végig, csak az idegek érezték át pillanatnyi megütődés formájában, mert aztán mindegyikben győzött a paraszti erkölcs: ha két szomszéd találkozik a mezsgyefélén, köszönni illik. És így aztán egyszerre, egymás szavába vágva köszönt mindegyik.

– Jó napot aggyon Isten!

Szekeres, mint akik felül van és otthon van, mindjárt hozzátette.

– Na, halad? halad?

– Halad lassan – válaszolta Dankó.

– Na ez jót tesz ennek a földnek. Ilyet még nem kapott, mióta az ég alatt áll.

– Úgy gondoltam (előbb azt akarta mondani: gazduram, de aztán megakadt, hogy tán szomszédnak kellene szólítani, de ez se lehet, végül nem mondta sehogy), hogy ezt a parlagot mán csak így lehet rendbe hozni... Egér is annyi van benne, hogy csupa lyuk a föld...

A világért se mondta volna, hogy nincs pénze szántásra. Nem a szegénységet szégyellte, mert azt meg szokta ötven év alatt, és mindenki másnak meg is mondta, ha szóba került, hogy ásóval szántja a földet, mert nincs pénze igára, de ennek a gazdának és a többieknek nem mondta meg. Ne nevessen őrajta.

Szekeres egyébként úgyis tudta, és magában azt gondolta: beletörik ebbe még neked az ásód, Dankó!

A tél tűrhető volt és a munka jól haladt. Kicsi fagynak oda se nézett, amíg az ásó megjárta a földet, mindig ment. A háztartás ugyan nagyon szegényes volt, hízót nem öltek, és most már szalonnakommenciót se mértek, mint tavaly télen. De ezt ők már megszokták. Ha a múltban az urakért koplaltak, most magukért nélkülöznek. Ez sokkal könnyebb. Este, amikor hazaérkezett, és lerázta rossz csizmájáról a sárbocskorokat, csak le-lerogyott nem is a lócára vagy karszékre, hanem a gyalogszékre, mert azon lehet igazán pihentetni a fáradt lábakat.

De azért új világ nyílt meg Dankó János előtt, s ha még nem is látta elejét-hátulját, de sejdítette az egészet. Ha beszédesebb nem is lett, de egyszer-másszor azon vette észre magát és azon vették észre a gyerekei is, hogy zord apjuk, akitől évek óta nem hallottak nótát, legfeljebb csak olyan vakmondásokat, amelyeken mások nevettek, de ő nem, most munka közben halkan fütyörészik. Rég elfelejtett nóták kívánkoztak fel a nyelve hegyére, mert a dal a lélek beszéde. S ezt a lelket most már a reménység táplálja. Jobb világ lesz ránk! A tanyában is, mint a faluban, bár sok volt a siralom és veszekedés is, soha nem daloltak és táncoltak annyit, mint most ezerkilencszáznegyvenöt tavasza óta.

Azt mondták különben a politikusok is – mármint Török András, Pigniczki és Szladek, mert itt ők a politikusok, akik régen megszokták a vezetést –, hogy jobb világ lesz. Persze, mindegyik más- és másképpen mondta, és ezt Dankó nem bírta megérteni. Azt se értette, hogyha Török valamit akart, teszem azt, hogy alakítsuk meg a földművesszövetkezetet, és vegyük kézbe a gépeket és a legelőt, akkor azt egyszerre Pigniczki is, Szladek is ellenezte. Ha viszont Pigniczki akart valami jót, például azt, hogy bontsák le a cselédházakat, és osszák szét az anyagot, azt meg Török ellenezte, mert azt verte az emberek fejébe, hogy „de hol lakunk addig"? Az ég alatt? A mezőn? Ha azután Szladek talált ki valamit, például azt, hogy juttassák neki az elromlott cséplőgépet és a kazánt, és ő ennek fejében lemond a földjuttatásról, megjavítja a gépet, és majd házi cséplőgép-vállalkozója lesz a tanyai újgazdáknak, akkor mind a ketten ellenezték. Egyedül akkor tartottak össze, amikor Csatáry úrral kellett harcolni. Itt még Szladek is velük volt, mert attól félt, hogy az úr,

ha győz, a cséplőgépet meg az egész műhelyt a rengeteg szerszámmal – amit ő azzal az ürüggyel, hogy ő mentette meg – magának foglalt le, majd visszaköveteli tőle.

Dankó János ezen nem tudott eligazodni. Ő Törököt is, Pigniczkit is úri kutyaütőknek tartotta. Szladekot meg gépész úrnak tekintette, és nehezen tudta volna elhinni, hogy ezek most már megjavultak. De nem szólt semmit, mert így is sok volt már a marakodás és a gyűlölködés a pártoskodás miatt a cselédek között. És mert megszokták, hogy Dankó úgyis mindig hallgat, hát csak nem fog hozzá most egyszerre sok szóval élni. Ha egy-egy igazi politikai vezető, például Kis Gábor a faluból vagy a kommunista párttitkár a járásból, kijött, akkor minden olyan jó volt, a beszéd is, az összetartás is, de ha elmentek, újra kezdődött az egész.

Mégis mivel mindenkinek tartoznia kellett valahová – legalábbis úgy mondták –, ő Török Andráshoz csatlakozott. Nem azért, mintha Törököt jobban szerette volna, mint a többit, nem is azért, mintha Török elveit jobban értette volna, hiszen ilyen elvei Töröknek sem igen voltak, hanem egyszerűen azért, mert megszokta, hogy a béresek Török Andrással jártak a határban is, járjanak ott a politikában is. Aminthogy a kocsisok is a Pigniczki pártjára álltak, mert a kulcsár volt egyben a kocsisgazdá is. Ezzel is spórolt annak idején Csatáry úr.

Persze nem gondolkozott minden béres így, éppen ezért néhaféha a tanya népe két táborra szakadt (a Szladek párt a Csatárynak maradt tanyarészben volt), és feneketlen gyűlölködés bugyborékolt fel a volt cselédek között.

Dankó ebbe sose tudott elmerülni. Ő nem értette, hogy miért legyen ő haragba Samu Gábor cimborával, akinek az ökre is az övé mellett állott, az ekéje és a szekere az övé után járt, és a földje is szomszédos, és akivel kölcsönösen, mint jó cimborák, sokszor kisegítik egymást. Csak azért, mert az kommunista párti? Hiszen még arra is számít, hogy a két borjút (mert az is borjút kapott) majd egymás mellé fogják.

És ha a cselédek, akik azelőtt egyenként és felváltva, ma ezzel, holnap azzal marakodtak, most két táborra szakadva gyűlölködtek, Dankó ezzel nem törődött, és minden cimborával

továbbra is tartotta a barátságot, bár bőbeszédűen cimboráskodó ő sose volt.

Tavasszal pedig, amikor a dűlőutak annyira felszikkadtak, hogy mozogni lehetett rajtuk, befogta a kicsi bocit, és előbb könnyű szekérkével, mindössze pár darab szúette gerendával, később pedig téglával és vályoggal rakodva megkezdte a fuvarozást. A kicsi üsző eleinte nem akarta érteni, hogy miért raknak a nyakára kalodát és miért kell neki nehéz terheket cipelni, de aztán mint a többi testvérei évezredek óta, ő is belenyugodott, hogy az ennivalóért meg kell szenvedni, és a marhának húzni kell. 1946 márciusa, mint a legtöbb magyar tavaszok, szeles és száraz volt, a sár hamar száradt, az út hamar porzott. Dankó János a kis Rózsival naponta négyszer-ötször fordult, és mindig vitt a kis szekérrel valamit. Téglát a katlanhoz és kemencéhez, deszkát ajtónak, gerendát a tetőre. Földje egyik végén volt egy kis hátas hely, oda ásta a putrit. Annyi volt az egész, hogy két ásónyomnyira leásott a jó kemény földbe, takarosan kiformálta a falak helyét, körülrakta vályoggal, és letapasztotta, hogy ne omoljék a föld. Aztán leásott a végére két erős ágast, azokat összekötötte egy erősebb akácgerendával, amit az útról vágott ki csak úgy éjszaka, hogy senki se lássa, és akkor szép sorban risszrossz gerendákat, durángokat, gallyakat és deszkahasítványokat állongatott hozzá. A közepén bekorcolta, nehogy a gyengébb fák behajoljanak, és beeresszék a földet. Aztán kívülről takarosan, sorba, mint a vermeket szokták, berakta hantos földdel. Amíg majd vályogot tudnak vetni és rendesebb házat tudnak építeni, ez lesz a szállás.

Mindjárt bele is költöztek, nem kellett ezt se mázolni, se meszelni. Kihozták a pár tyúkot, a kis kocát, azoknak is hasonló kis putrikat építettek. Dankóné szerzett a faluból pár kotlóalja csirkét meg kislibát is, egyelőre feles nevelésre. Még pulykát is vállalt volna, megélnének a nagy legelőn, ahol most gulya és ménes helyett csak szöcskék legelésznek, madarak repkednek és szép fejű ürgék tekingetnek széjjel. De azt már nem kapott, mert nagyon kevés az anyapulyka, kihaltak a háborúban. És hát ha csalán akadna is bőven, de túrót nem tudna a kicsi pulykáknak adni, maguk is megennék, ha volna.

Több baj volt a földdel. Dankónak, mint előre tudta, most sem volt pénze, különben is 1946 tavaszán a pengő úgy nekiiramodott, hogy tanyai szegény ember semmiképpen se érhette utol. A sok földje vetetlen volt, és a késő őszön kínjában elvetett pár hold búzája is ritka és gazos lett.

Amit azért ásóval felásott, azt beültették kapával. A krumplit, tengerit, répát így könnyen a földbe tették, mert a nagyja gyerekek, Imre, Gabri, Erzsi, Sári mind itthon voltak s még Jani is hazaérkezett a fogságból. Annak is adtak fájdalomdíjul egy holdat a tartalékföldből, de az már más helyen van, csak a baj szaporodik vele. Most itt állnak öt hold szántatlan földdel. Ahhoz, hogy felássák, már nincs erejük és idejük, mert a föld rohamosan szárad, s ha nem sietnek – mint Dankó mondta –, a végén majd csak bukfencet vethetnek bele.

Sári mindig is járta a tanyát, Török Andrást meg Pigniczkit, mert maga Dankó nem ment. Ő került most is minden hatóságot, mint azelőtt. Azon rimánkodot nekik Sári, hogy szerezzenek igát, kérjenek a községtől traktort, vagy rendeljék ki a gazdákat, ha már az ő igájuk nem ér rá, de ezek is csak a maguk dolgát hajtották. Azon törekedtek, hogy először az ő magjuk legyen a földben.

Mégis Pigniczki, aki a kommunista párttal tartott kapcsolatot, megemberelte magát, bement a községházához, és ennek aztán eredménye lett: a párt azonnal intézkedett, és kötelezték a környékbeli gazdákat, hogy szántsák fel azoknak az újgazdáknak a földjét, akiknek nincsen igájuk.

Csakhogy akkorra már május lett, és a föld megszáradt. A kirendelt igák gazdái amúgy is ingyenmunkának, hadimunkának tekintették a szántást, és a munkájukban nem volt köszönet.

A Dankó földjére a szomszédját, Szekeres Imrét rendelték ki, de az nem maga jött, hanem – mert kocsisuk éppen nem volt –, gőgös legényfiát küldte. Ez, mint a legtöbb gazdafiú, aki nem szorult rá kicsi korában a dologra, utálta a munkát, még a magukét is, hát még ezekét a kócosokét! Olyan dúrást csináltatott kettős ekével a Dankóék földjén, hogy Dankó János egész nap csikorgatta az eke után a fogát. Késő lévén ugyanis az idő, kézzel vetette a barázdába a tengerit, mert a föld felső részén már nem

volt nedvesség, nagyon rögös is volt, és a Szekeres fiú azt állította, hogy nem kél ki, csak úgy, ha barázda fenekére szórják. És azt állította, hogy a vetőgépjük elromlott: valahonnan kérni kellene kölcsön, vagy az övékét meg kellene csináltatni. Ebbe azonban idő telik, pedig a vetés már most is késő, a föld meg, ha vetőgépre várakoznak, még jobban kiszárad.

Így aztán a Dankó vetése megint kései lett, és hiányosan kelt. Az árpáját, zabját kézzel szórták el, és csak itt-ott kelt ki, a tengerije pedig annyira ritka lett, hogy csak messziről bólongatott-köszöngetett a másiknak egy-egy szál. Majd csak a Medárdnapi nagy esők után kelt ki a többi mag, már amelyik addig el nem rothadt, de Dankó azt mondta, délután van már ezekre ahhoz, hogy megnőjenek és termést hozzanak.

Szerencsére az egerek erősen megritkultak. Nem csupán a Fürge ette ki őket és nem is a putriba velük együtt kiköltöző Juci macska, hanem részint az ásóval forgatták ki a vackaikból, részint pedig az egerek, szokás szerint, amilyen váratlanul szaporodnak el, olyan váratlanul el is tűnnek. Vagy a víz viszi el őket vagy valami egérkolera, csak annyi tény, hogy mint már sokszor, az egerek és a hörcsögök eltűntek a határból. Az ürgék megmaradtak, de azok kinn élnek a gyepen, és csak lopni járnak be a vetések közé.

De hogy a szegény tanyai ember baj nélkül ne legyen, jött más veszedelem: a róka. Az fenn tanyázott a legelő túloldalán levő sűrű akácosban, de most, hogy nem járt gulya és ménes a legelőn, mindig ott cserkészett nyulak, foglyok és vadkacsák után. Így vette azt is észre, hogy az azelőtt lakatlan Háromnyárfa dűlőben most apró kunyhók vannak, és kakaskukorékolás, kotlórikácsolás, tyúkkodácsolás, kacsahápogás és libagágogás hallik onnan. És kitapogatta azt is, hogy vannak-e ott nagy komondorok és puskák, mint a nagygazdák tanyáin.

Nem voltak: semmi se volt. Legfeljebb Fürge-féle pulik és kuvaszok, akik csak csaholni tudnak. Ellenben a nagyra nőtt tavalyi száraz fű között szorgalmas kotlósok kapargattak, csipogó kiscsibéiknek bogarat szedvén és zöldessárga pihés kislibák csipegették a füvet, s még csak kiabálós gúnárok vagy sziszegős anyaludak sem emelgetik mérges és éber fejeiket, hogy őrizzék őket.

Így aztán egyszerre azon vette észre Dankóné, hogy két kislibája hiányzik, aztán meg megint kettő. Megverte az Eszti kislányt, mert őrá volt bízva az őrizés, de mindhiába, mert a róka a laposokban, a tavalyról itt maradt száraz nád, gyékény és káka közt bujkált, és úgy vitte el az aprójószágot, hogy a putri előtt vagy a gyepszélen játszadozó gyerekek és kutyák észre se vették. A legnagyobb baj, hogy a liba feles lévén, a kárral együtt szégyen is járt, mert még csak azzal sem állhattak elő a liba gazdájának (özvegy Csontosné: olyan libatömő kofa volt), hogy belejött a vész, mert hát hol a test? Még azzal gyanúsíthatja őket, hogy befalták a libákat, és ráfogták, hogy a róka vitte el, hiszen az éhes szegénynek senki se hisz.

Nem lehet hát azt mondani, hogy a boldog élet kezdődött meg Dankóéknál, hanem csak új és másféle bajok jöttek. Aki sohasem volt önálló gazda, még csak egypár hold bérlet erejéig se, az hiába jó dolgos ember, mindent a maga kárán tanul meg. Többek között azt is, amit az a közmondás mond, hogy körmetlen macskának nehéz fára mászni, mert ezt mindig csak hallotta, de ő nagy szegénységében még odáig sem jutott, hogy megpróbálhatta volna. Most megpróbálta, és azt tapasztalta, hogy szép ez a szabad tanyás élet, szép, de egy kicsit nyűgös, ha az embernek se pénze, se háza, se szekere, se lova, se ekéje, se boronája, de még kenyere, szalonnája sincsen.

Így telt az idő 1946-ban is, nem kevés bajjal. A termés gyenge volt, a rossz és késői munka miatt is, a nagy szárazság miatt is. Szerencsére a felásott parlag megfizetett a nehéz munkáért, lett benne tengeri is, krumpli is annyi, hogy azon teleltek ki, mert búzájuk alig maradt. És lett répa is a Rózsi üszőnek. De egyéb megint nem volt és főleg pénz nem volt. A pengő ugyan halálra futotta magát, és jött helyette a forint, de azt is csak úgy adtak, ha az ember valamit adott érte; munkát vagy jószágot. Ők munkát adtak volna, de az nem kellett senkinek, jószágjuk eladó meg nem volt. A libákat, amelyekhez nagy reményük volt, megrészelte a róka, és Csontosné csakugyan nem nyugodott bele, hanem azt mondta, legyen az ő káruk, miért nem vigyáztak rá.

A kiskacsákat a görény fojtogatta le, a csirkéket a héja válogatta ki, úgyhogy ősszel megint ott állottak, hogy nem adhatnak el semmit, mert jövőre akkor megint nem lesz magnak való jószágguk. A gyerekek ott állanak rongyosan, mezítelen, szégyellnek hazamenni a faluba, mert nincs ruhájuk, nincs lábbelijük. Híjják pedig őket az ifjúsági szövetségbe, de nem tudnak menni, mert szégyellnek ócska és foltos ruháikban a jobb ruhájú gyerekek közé állni. Két nagy lány eladó, három fiú legénysorban: van Fekete Sárinak baja, mert az apjukhoz nem mernek szólni, mind csak rajta nyűgösködnek. Nem bántja az apjuk őket, még szóval se, de úgy tud rájuk nézni, ha olyan gondokkal háborgatják, amelyek őt is bántják, hogy több az a verésnél.

Mert a házépítés se úgy sikerült, mint számították. A vályogot csak kivetették, mert az kitelt az erejükből, de cserépre, ajtóra, ablakra nem telt. A szarufákkal is megrövidítették Török Andrásék Dankót. Olyan szúette, öreg gerendákat adtak a tanyabontásból, hogy alig állott meg bennük a szeg, facsapokkal és drótokkal rögzítette meg. Cserép helyett avas nádat adtak neki, azt se eleget, vágni kellett hozzá a laposban, ablakot pedig a széthulló, rozoga istállóablakokból kapott. Az ajtót is maga csinálta, béleletlen egy szál deszkából, mint a disznóólra szokták.

Kicsi is lett a ház, mert kevés bokor szarufát kapott. Amikor eljött az ősz és beszorultak, alig fért bele a nagy család. Nemhogy fekvőhely, még ülőhely is alig jutott mindenkinek.

Ő maga ugyan késő őszig kinn hált a tanya mellett, ha száraz volt a föld, a gyepen, ha nedves volt, akkor meg a szekéren vagy a szalmában. Így szokták a tanyásgazdák is, az urasági cselédek is. Jó az, a szabad ég alatt hálni, minden neszt hallani, pacsirtával ébredni, de jó bunda kell hozzá. Neki azonban nem volt egyebe, mint egy ócska katonaköpenyeg, amit a menekülő katonák hagytak el és ami alól mindig kinyúlt a lába, s azt vagy a szúnyogok csípték vagy a hajnali harmat.

Közben a helyzet körülötte mégiscsak alakult és változott. Csatáry úr rendbe hozta a megmaradt száz holdját, és reggelente szép fehér ökrök fölött pattogott az ostor a neki maradt tanyarészben. Török András már eladta az ökröket, lovat vett, mert azokkal gyorsabban meg lehet járni a messze levő falut. Pigniczki

meg a végre megalakuló földművesszövetkezet vezetője lett, mert hisz ő volt a kulcsár, ő ért hozzá a legjobban és ő tudja, hogy mi volt, mi van és mi lesz. Persze csak addig, amíg a párt közelebbről meg nem nézte, hogy milyen ember is volt a kulcsár úr.

A cselédek között is akadt egy-kettő, amelyiknek már járó jószága van, de a legtöbben úgy vannak, mint Dankóék és Samu Gáborék, hogy a tehenüket vagy üszőjüket fogják be járomba.

Ebből persze az jön ki, hogy a jármozott tehenek teje elapad, és a járommal gyötört üszők nem fognak borjút, vagy ha igen, akkor macskafiút szülnek életrevaló testes-lábas bocikák helyett.

Dankóéknál is sok veszekedés van a kicsi Rózsi miatt. A veszekedés ugyan egyoldalú, mert csak Sári folytatja. Dankó hallgat, de így is elég nagy a zaj. Azon van a baj, hogy a kis üsző immár kétesztendős, volt is bika alatt, nyilván fogott is borjút, és Sári mindenáron fejőstehenet akar belőle. Közel harminc éve asszony, és még sohasem volt fejőstehene, még sohasem húzta meg a saját tehenének a csecsét a saját sajtárjába, pedig az olyan jó érzés.

Igen ám, de szántani is kell, a termést is be kell hordani, és Dankó meg Samu Gábor arra határoztak, hogy összefogják a két kis üszőt, és nem járnak többé Ponciustól Pilátusig, Ufosztól Fékoszhoz, hogy adjanak nekik szántóigát vagy szekeres fuvart, mert az idegen fuvarosok munkájában úgysincs köszönet. Még akkor se, ha fizetnek nekik. Ők azonban csak kirendelt fuvart kaphatnának, mert semmi pénzük sincs, hiszen új forintot még csak mutatóba láttak a Pigniczki tenyerén.

Azért ez az esztendő is eltelt, és ősszel már többet vetettek, ámbár újig való búzájuk megint nem maradt. Mindegy: tengerin, babon, krumplin megint kitelelnek, a földért való fizetésre is haladékot kaptak, csak az a pénz, az a kutya pénz ne kellene. Nem lehet bírni a gyerekekkel, itthon nincs dolga annyi kéznek, pedig a szőlőt is jól megkapáltatja velük Dankó. De azzal is csak a baj van, mert nincs hordójuk, nincs kádjuk, nincs pincéjük, nincs présük, nem is nagyon értenek hozzá, és ezért viszik a mustot egyenesen Lédererhez, a bornagykereskedőhöz, aki hetven fillért fizet a megszorult embernek literjéért, amiből ha a rézgálicot és egyéb adósságokat kifizetik, alig jut egy-egy szál

ruha a lányokra és egy pár csizma a fiúkra, éppen hogy ne legyenek mezítláb.

Néha-néha a bajok annyira a nyakára tekerődztek Dankónak, hogy leülve a ház végén az ócska téglákra vagy a gallycsapdosó tuskóra, azon gondolkozott, nem jobb volna-e visszakéredzkedni Csatáry úrhoz. Mert ha ők maguk Sárival meg is élnének valahogy a földből, de a nagyja gyerekeknek munka és kereset kéne. De aztán mégiscsak megemberelte magát; – még egy évet megpróbálok! Majd csak jobb termés lesz már egyszer, aztán ha jószága lesz, ha az üsző megellik, a koca megfijal, az anyaludak tojnak, tyúkok, kacsák szaporodnak, akkor minden jobban sikerülni fog. Lám, most is, akiknek fiastehenük, kocájuk és apró-jószáguk van, azok úgy megsimultak, hogy már ökrük vagy lovuk és szerszámjuk van, és házat is építettek, nem olyan kunyhót, mint ők.

Be-beküldte a gyerekeket a faluba, Szerdahelyre, hogy a földmunkás szakszervezet hátha adna nekik munkát. De az se ért semmit, mert nagyon messze vannak a falutól, és vannak ott előbbvaló szegények is, akiknek még földjük sincs. Mindig azzal küldték el őket, hogy az apjuk sok földet kapott, éljenek meg abból.

Egy esztendő megint fordult, de abban sok változás Dankóékkal nem történt, csak annyi, hogy megint rossz termés lett és megint választás volt. A rossz termés azt jelentette, hogy gyűlnek a hátralékok és a reménységet, hogy majd boldogabbak lesznek, megint el kellett halasztani egy esztendőre, a választás meg azt, hogy egy lépéssel előbbre mentek abban, hogy Csatáry úrék és Szekeres Imréék ne nevessenek rajtuk. Inkább már megkezdhetik a sírást a saját sorsuk felett.

A Rózsi bociból végre tehénke lett, de soha nem adott annyi tejet, hogy egyszeri fejésből jól tarthatta volna a családot, mert mindig az igát húzta. A Samu Gáborék Bözséjével együtt mindig járomban voltak, és szántottak, fuvaroztak, szőlőbe jártak vagy az egyik családnak vagy a másiknak.

1948 tavaszán már ott állottak, hogy megint nincs semmijük,

se kenyerük, se szalonnájuk, se pénzük, és a szántást még mindig a kis üszőkkel kell végeztetni. Igen ám, de nem gondoltak előző esztendőben a folyattatás idejével, örültek hogy borjút fog, és a Rózsi éppen a legszorgosabb szántásvetési időben lett várandós. Nem lehetett befogni, megint pénzért kell szántófuvarost fogadni.

De pénz nincs, ingyen munkát nem kapnak, a szántási kölcsönből kevés jut nekik, kirendelés nincs már: fuvarost kell fogadni.

Nincs mit csinálni, be kell menni magának Dankónak a faluba a szakszervezethez, mert Sári már kipuhult a járkálásból, nem hajlandó menni, inkább sír és veszekedik. Munkát kell kérni, hogy megkereshesse a szántás díját.

Elpanaszolta a baját Kis Gábornak, régi ismerősének, aki valami vezető a szakszervezetben és a kommunista pártban, azelőtt meg kubikos volt. Dankó is dolgozott vele, nagyon rendes ember.

– Jöjjön velünk, János bátyám, csatornát húzunk a rizstermelő szövetkezetnek, holnap kezdjük. Eltart vagy három hétig. Jórészt karos munka, de azért talicskát is hozzon – mondja Kis Gábor.

Igen ám, de gyenge már a rugós ásója, elkopott a földforgatásban, aztán meg a talyigája is rossz. Elnyűtték a gyerekek, akik egyéb mulatság híján, egymást ültették bele, és úgy kocsikáztak szerte a tanyában. A nap is égette, eső is áztatta, a házhoz a sárt is ezzel talicskázták, most már kikopott a kerékagya, nyakli egészen, és billeg, nyikorog mint a rossz szekér. Pedig rossz szerszámmal nehéz a munka és többet is kell dolgozni miatta. De meg a többiek előtt is szégyen: rossz szerszámmal kiállni az egyforma munkára.

Mindegy: menni kell, mert a hasas üszőből nem verheti ki a borjút a hajtással. Inkább önmagát hajtja.

Kiderült azonban már az első napokban, amit már akkor is érzett, amikor negyvenkettőben cselédnek állt, hogy elnyűtt már a teste, és azóta eltelt vagy hat nehéz esztendő. Első napon még azt hitte, hogy csak azért gyenge, azért fárad el nagyon és azért reszket a lába, mert elszokott már a kubikolástól, de amikor a második, a harmadik és a többi nap is nehéz volt, nagyon elkedvetlenedett; és komor keserűséggel rakta a talicskát tetőzve ne-

héz földdel, hogy azért valaki meg ne rója, hogy keveset rak rá. És taszította is a rossz talicskáját megfeszült lábizmokkal, s tartotta nagy erővel, hogy le ne csússzon, vagy le ne billenjen a síkos pallóról, de bizony meg-megesett vele, hogy munka közben könnyű szédülés suhant át a fején, úgyhogy ha azt nem akarta, hogy szégyenszemre elessen ott az egész csapat előtt, le kellett ülnie valami ürüggyel. Mezítláb dolgoztak, mint szoktak, és az egyik lábán egy seb volt, annak az ürügyével ült le, hogy át kell kötözni, mert lecsúszott a pólya.

De restellte ezt kegyetlenül, mert nagy szégyen a munkában kidőlni. Vele ilyesmi még nem történt meg soha. Őt a munkában nem hagyta el senki, inkább ő segített másnak, és most megesik vele, hogy kubikos cimborái megkerülik: később jöttek rakodni, és előbb mennek el, mint ő.

Pedig Kis Gábor szigorúan ügyel rá, nehogy valaki éreztesse vele, hogy rossz a szerszámja és gyenge az ereje.

De csak legalább szalonnája volna, mert ez a nyomorult olaj nem talicskához és rugós ásóhoz való. Öltek ugyan egy malackát, mert a kis kocájuk már nevelt malacokat, de nincs már abból egy falat se. Megenné ez a sok soványbélű gyerek a tokaji hegyet, ha sonkának változna. Olyan sovány a gyomra, hiába eszik akármennyi kolompért és hiába fokhagymázza a pirítóst, csak jó szagot ad, nem erőt. Rosszabbul él, mint azelőtt, amikor a tarisznyából maga főzött magának, mert akkor Sári odatette neki a heti egy kiló szalonnát, ha ő maga a gyerekekkel ciberén élt is, de most a sok éhes gyerek között nincsen lelke hozzá, hogy szalonnát egyen, és a gyerekeknek ne adjon.

És Dankó János úgy érzi megint a magárahagyottságát, mint negyvenkettőben, amikor cselédnek ment. Mit ér az ember élete, ha már nem bírja a munkát, ha már elhajtanak mellette a fiatalabbak? Az a föld is csak a sok munkát és kínlódást meg a gondot adja, de még nem jutott belőle neki egy új pár csizma. Ócskákat fejelget már évek óta. Azt is maga, béresek módján. Minden a gyerekekre megy, mégis rongyosak azok is, és eszik érte az anyjukat. Janinak már nősülni kéne, huszonhat éves, de nincs mire, és nincs hova. Se lakása, se ruhája, se földje, se munkája. Utána ott van Imre meg Gabri, bálba járnának, lányok után fut-

kosnának, Eposz-tagok is, de egyiknek sincs olyan ruhája, hogy tisztességgel elmehessenek a többiek közé. Hát még a két nagy lány meg Eszti, a növendék és a három kisebb! Még cselédnek se tudnak elmenni, mert még annyi ruhájuk sincs, hogy a városba ereszthetné őket: az ő gyermekeit bizony ne nézze senki tetveskócosnak. Az anyjuk, mint jó anya, gyűjtené is nekik a tollat, de lám, jön a róka, és elviszi a libát: kezdheti elölről. Az apróbbaknak iskolába kellene járni, már van is a tanyán tanító, küldött ide a kormány egy fiatal emberkét, de nincs a gyerekeknek lábbelijük, és a vizes csapásokon, sáros dűlőkön nincs lelke a messzi iskolába zavarni őket. Úgy nőnek fel ezek is tudatlanul, mint a nagyobbak. Azok is annyit tanultak, hogy a Jani összezavarja a kisbetűket a nagyokkal, és katonáéktól olyan leveleket írt, amelyek úgy kezdődtek, hogy Ked Ves szüle Jim!

Déli pihenőkön és esti tanyázásokon így emészti magát Dankó, és odaül a bokorba, Kis Gáborék mellé, akik örökké azon vitatkoznak, hogy melyik jobb rendszer: a társasgazdálkodás-e vagy az – egyéni. És Kis Gábor olyan jól tudja ezt:

– Mert lássátok, itt van Dankó János bátyám, kilenc gyereke van, kapott nyolc hold földet, meg egy hold szőlőt. Ha meghal, ami csak elkövetkezik egyszer, minden gyereknek jutna egy hold föld. Mit csinálnak vele? Abból nem lehet megélni... De így van más is, így vagyok én is. Akinek kevesebb a gyereke, az meg földet is kevesebbet kapott.

Na, most vagy van igája hozzá az embernek, vagy nincs. Ha van, az mindent megeszik, ha nincs, akkor meg az ember nem győz fuvarra keresni. Mint itt van János bátyám is! Ha nem akarja befogni a hasas tehenét, akkor el kell neki jönni kubikolni... Vagy pedig dolgozhatik a lovas gazdáknak egész nyáron a szántásért robotba, a saját dolga meg marad, és akkor nincs termés.

Most az egyik ember, Szőke Péter közbeszólt:

– Jó, de akkor minek osztottuk el a földet, minek mondtuk, hogy azé a föld, aki megműveli?

– Megállj csak, Péter, hiszen nem arról van szó, hogy a föld ne azé legyen, aki megműveli. Legyen azé, maradjon is azé, de az a kérdés, hogyan műveli meg: egyedül vagy társasan? Egye-

dül nem bírja, vagy nem mindenki bírja. De még ha bírná is egyedül, együtt és gépekkel jobban meg tudjuk művelni.

– Igen, az egyik dógozik, a másik meg parancsol neki, úgy mint azelőtt – szólt közbe mérgesen Tóth Jóska.

– Úgy nem tudnád elképzelni, hogy mindegyik dolgozik, senki sem parancsol, mégis mindenki engedelmeskedik? Nem egynek, hanem az összességnek! Hát itt, ahogy kubikolunk húszan egy csapatban, ki parancsol, és ki nem dolgozik? Én nem dolgozok, vagy ki? Hány talicska földdel maradok el?

– Ha így volna . . . – vetik közbe többen is.

– Hát legyen így. Mert csak ha így lesz, akkor lesz jól.

– De miért kiabáltuk akkor, hogy földet vissza nem adunk? – erősködött tovább Tóth Jóska.

– Hát mert nem is adunk! Csatárynak semmit, még azt is elvesszük tőle, ami megmaradt neki. Azon is megél vagy tíz-tizenkét család . . .

Azt értsétek meg, hogy itt az enyémről meg a mienkről van szó, és hogy ebbe melyik az első. Mert ez a rossz ujjas rajtam az enyém, a kenyér, szalonna, ami a kezemben van, az is az enyém, a rugós ásó, ami itt áll előttem, szintén az enyém, de az a csatorna, amit ásunk vele: az már nem az enyém, hanem a miénk. De ebben a miénkben benne van az enyém is, mert amit termelünk vele, a rizs már megint az enyém lesz. Legalábbis, ami jut és amit megeszek belőle. Hiszen nem a földet eszi meg az ember, hanem a termését. Az hát a fő, hogy a föld többet és jobbat teremjen, hogy jusson bővebben mindenkinek.

– Mint ez a szik is itt, meglássátok többet és jobbat terem a csatorna nyomán. Eddig csak a birka lézengett és a szöcske pattogott rajta, azok is éheztek, meg a sziksó virágzott. Most majd húsz mázsa rizst ad, és az árkában vízililiom virágzik. Meglássátok csak, hogy így lesz, én már láttam ilyet a szentmiklósi kopogón . . .

Dankó nem szólt semmit, csak hallgatott, fülelt és gondolkozott. Mialatt ő ott vergődik a földjén, egy rossz kunyhóban, és várja a boldogságot, ami mindig elrepül, egyszer a szárazság viszi el, máskor az eső, egyszer az igahiány, máskor a jószágvész, egyszer az egér, máskor a róka, azalatt itt a falusi munkatársak

ilyeneken gondolkoznak. Érdemes ezt megnézni közelebbről is. Az, hogy az uraktól elvettük a földet, nagyon jól van, de az, ahogy most kínlódunk, nem jól van. Lehetne ezt csinálni jobban is. Valahogy úgy, ahogy Kis Gábor mondta.

Ettől kezdve, ha odahaza volt a tanyáján és szorongatták a bajok, mind-mind jobban érezte a magányosságot és a magárahagyottságot.

Annál inkább is, mert azon az őszön megpróbálta most már azt is, amit életében még sohase próbált: a bőség gondját. Nagy kínnal vetett ugyan a tavaszon, nehéz volt megkeresni a fuvarbért, de végre egyszer lett is eredménye. Búzája, gabonája ugyan kevés lett, mert még tavaly őszön sem volt elég vetőmagja, hiszen a nagy családnak sok kell fejadagra, majdnem harminc mázsa, de lett tengerije olyan csomó, hogy még életében nem látott maga körül olyan kazal tengerit, csak a Csatáry góréja előtt. Nem is volt hova tenni, mert góréja még nem volt, a kunyhója padlására meg alig fért valami. Ott pocsékolódott a tanya előtt, disznó, tyúk, liba, kacsa, minden benne gázolt, és minden jószág dúlásig evett. A malacok bele is csömörlöttek a zsengés tengeribe.

Mindegy, életében először érezte a bőség érzését, ami megint különös jó érzés.

De ha már így van, nem hagyhatja az ég alatt, ahol eső éri és elrohad, hanem górét is kell csináltatni, és el kell belőle adni ruhára, csizmára, adóra, adósságra és a kisgyerekeknek könyvekre, irkákra, pennára. A góréhoz azonban ágas és léc kellene meg szeg, és ezt pénzért adják. Sárinak kendő kellene, neki nagyujjas, minden gyermeknek teljes öltöző ruha, a leányoknak menyasszonyi előkészület, szakajtók, párnahaj, miegymás: egyszóval az elhalasztott szükségletek most egyszerre előjöttek, és mind a tengerire vetemedtek, mert ha az egyiknek vettek valamit, akkor a másik is követelte. A nagyobbak azon a jogon, hogy ők is dolgoztak, a kisebbek meg azon a jogon, hogy ők is élnek.

És formálgatták is, főleg Sári és a gyerekek – mert Dankó most is hallgatott – a szép reményeket, hogy mi mindent vesznek majd.

De kiderült mindjárt, hogy a bőség sem ad teljes boldogságot. Mert nemcsak nekik termett sok tengerijük, csizmafej nagyságú krumplijuk, gyerek nagyságú répájuk, hordó nagyságú tökjük, hanem másnak is, és olyan olcsó a szerdahelyi heti piacon a tengeri – huszonöt forint mázsája –, hogy egy szekér tengeriért se adnak egy pár csizmát. A fuvar meg drága. A sáros úton a messze faluba nem bírja a Rózsi tehén a szekeret, nem hogy egyedül, de még párosan, a Samu Gáboréval összefogva sem.

Mire betakarodott minden, és összeszámolták magukat, megint ott voltak, hogy oda a sok tengeri, eladogatták a fölös jószágot is, de a sok vásárolni valónak fele sincs meg, és megint itt az őszi szántás: pénz meg nincsen rá.

Ekkortájban fordult úgy, hogy Kis Gáborék, akik a Csatáry-tagból kapott részen már társasgazdálkodást kezdtek, kijöttek a tanyára, és szépen elmagyarázták mások után Dankónak is a jövő útját. De addig is, amíg ez megérik és megértik az emberek, hogy mit kell cselekedniök, ott van a gépállomás, most létesült Szerdahelyen, menjen be Dankó meg azok, akiknek nincs igájuk, és hívjon ki egy traktort. Nem kell kilincselni sehová, nem kell az ajtófélre állni, és várni, se Török Andrásnál, se Szekeres Imrénél, jön a traktor, szánt, vet, és utána már könnyebben sóhajthat az ember: a földben van a búza.

És egy október végi napon megjelent a kis pöfögő masina a Háromnyárfa dűlőben, a Dankó-tanyán, három fényes ekével. A csirkék, kacsák, libák, akik itt nőttek fel és még sose hallották a motor püfögését, szétriadtak, a koca a malacokkal kiszaladt a tanyából, mert a pusztában minden jószág elvadul, és csak a gazdáját vagy a pásztorát ismeri meg. Még Fürge is megugatta, aki pedig a Csatáry-tanyán már látott traktort. A Rózsi tehén meg nyugtalanul, ijedten topogott a nyári jászol körül. Nem gondolt rá szegény, hogy ez a csúnya kis masina fogja megmenteni őtet az undok járomtól, ami mindig kidörzsöli a nyakát és úgy elveszi a lábából az erőt, hogy sokszor csak lerogyik este a jászol mellé, enni sincsen kedve.

Az esztendő megint fordult egyet, és Dankó körül is változott a világ. Hogy az országban mi van, azt nem tudja pontosan, mert még újságot se lát, ide még a rémhírek se jönnek ki mind, mert Szladek beköltözött a faluba. Szekeres Imréékhez meg, amióta összedúrták a földjét, és a barázda fenekére szórták a tengerit, hogy sose keljen ki, nemigen szólnak, csak a gúnyos mosolyukat érzik, amiért immár négy éve újgazdák, és még mindig kunyhóban laknak, és egy tehénnel szekereznek. A pártoskodás is elhamvadt, mióta szétszéledtek a cselédek a földjeikre. De azt tudja, hogy Csatáry úr itt hagyta a tanyát, elment Pestre, és Antalházába egy bérlőszövetkezet költözik be. A Háromnyárfa dűlő túlsó végén Kis Gáborék társas termelőcsoportot alakítottak, és lám, az ő tengerijük már szépen sorol, amikor ő még nem is szántott, az árpájukat markolni lehet, amikor az övé még nem is bujkál, és Szent György-napra mindennel készen lesznek, mert az ökreik, lovaik szüntelenül mennek, és a traktor is dohog éjjel-nappal a dűlő túlsó végén.

Nagy darab cukorrépájuk is van, már ki is kelt, és a leánygyerekek gyors kezekkel már kapálgatják is. Ő eddig még nem tudott cukorrépát vetni, mert ősszel nem tudta volna beszállítani a vasútállomáshoz, ha a Rózsi belegebedt volna, akkor se. Pedig milyen jó lett volna, ha ő is zsákszámra kapta volna a cukrot, mint a tehetősebb gazdák. Ezek a rajkók még sohase ettek cukorból és cukros ételből eleget, pedig nagyon kívánják. Azelőtt a Gyepsoron csak répaformájában rágták.

Azután azoknak ott rizsük is van, sok pénzt kaptak belőle már az őszön is. Kendert, lent, ricinust is vetnek, a gyerekeknek is dolguk van, ő meg nem tud velük mit kezdeni. Imre már elment ugyan katonának, megunta itthon a mezítlábas tétlenséget és kornyadozást, de nő a többi is, már a legkisebb is nyolc éves, annak is mindjárt munka kellene, jobb volna, ha itthon dolgoznának a lányok is, mintha cselédnek mennek a városba: egyszóval Dankó megint gondolkozott.

És egy reggelen, amikor látta, hogy az ő tanyájához közel kapálják és egyelik a tengerit, átment Kis Gáborékhoz.

Reggeliztek éppen, és Dankó sorba kezelt velük, hiszen régebben, de legutóbb tavaly is együtt dolgozott velük a rizsfőcsator-

nánál. Még most is jó érzéssel emlékezik rájuk, hogy nem marták ki a gyengesége és a rossz szerszámja miatt. Igen, ez jó társaság, nem marakodó banda. Idősebb emberek is voltak köztük, akik az ökröket, lovakat hajtják, és nem érzik fél embernek magukat, mert minden munka fontos a szövetkezetben.

És olyan jó volt itt a bandában, ahogy sötötték a szalonnát, és közben mókáztak egymással, hogy Dankó Jánosban felébredt a kívánság: közéjük állni. Mit emésztődjön ott a gyepszélen egyedül a gondokkal, földdel, jószággal, vízzel, faggyal, szárazsággal, pénztelenséggel, igátlansággal és a sok gyerekkel, amikor itt együtt birkózhatnak meg minden bajjal, amit az ég és a föld szül és a sors magával hoz. Úgy érezte, hogy talán itt nyílna meg az az új élet és az a szebb jövő, amiről a szónokok beszéltek.

Félrehívta Kis Gábort: – Azt mondd meg, öcsém, hogy csatlakozhatnék én ide, vagy mit csináljak, hogy mifelénk is így legyen?

– Az nem úgy megy, János bátyám. Egyedül nem tehet semmit. Hanem tudja mit! Vasárnap délelőtt majd kimegyek én magukhoz, és megbeszéljük Samu Gáborral is meg a többiekkel is, mert a szövetkezet is csak úgy ér valamit, ha együtt akarják, és nemcsak a földjét és az erejét, hanem az eszét és a lelkét is beleadja az ember.

Próbatétel

I

Vasárnap délelőtt a szövetkezetben az aratás megkezdéséről tanácskoztak. Kijött a kormány rendelete is: a gabonát viaszérésben kell vágni. A határban meg itt-ott már keresztek is vannak. Borsos Lajos a nagy Szikháton egész sor keresztet látott. Rozs lehet vagy őszi árpa, de mindegy, amikor az emberek már kereszteket látnak, kitör rajtuk az aratási nyugtalanság: vágni, hogy el ne peregjen, jég vagy tűz ne érje.

Akik a Balószegben, a szövetkezet földjén dolgoztak, tengerit kapáltak, lucernát gyűjtöttek, azoknak a szaván nem lehetett eligazodni. Az egyik azt mondta, zöld még a búza, a másik azt mondta, a Tarka dűlőben már lehetne vágni, mert a szikfoltokon fehérlik a rozs.

Kérdezték a kerülőt is, aki kint lakik a tanyán, mindennap szeme előtt a határ, de az se merte azt mondani, hogy ekkor vagy akkor lehet vágni. Csak köntörfalazott: sárgul itt-ott, de a szeme tejes még, és elkezdte mesélni, hogy amikor ő a patkósi uraságnál szolgált, milyen zsengés búzákat vágtak.

Ez így nem ér semmit, szóbeszédre nem lehet határozni. Menjenek ki a vezetők, és járják fel az összes táblákat.

A vezetők közt is vezető, az elnök, Sós Mihály, jó hatvanas, de még magabíró ember. Valamikor bérlő volt egy húszholdas tanyán, értenie kell a gazdálkodáshoz, azért választották meg. Hogy ott a valóságban Zsuzsi néni volt a gazda, azt kevesen tudták, mert ügyesen eltakarták. Mindenkinek van egy képe a világ számára, amit a piacon, a templomban, a kocsmában és a pártban látnak; és van egy igazi, amit csak az otthoniak ismernek.

A másik vezető, bizottsági tag, Csapó Bandi – holtáig Bandi –

fuvaros és újgazda. Szemfüles, sebes beszédű, gyorshazug, mindenben benne van, és mindenben elöl van, így került előre a szövetkezetben is. Ő kezdte szervezni, nem lehetett kihagyni: ez nem illik. Aki valamit elkezd, az ott az első szeres. Világhajtó ember különben: volt már vándormunkás, piaci kofa, nyúlbőrszedő, kocsmai kimérő, csak földje nem volt soha egy ekealja se. Végül a fuvarozásnál kötött ki. Van két rossz lova, hozzá nagy kamasz fiai, és követ hordanak az országúton, szenet, fát fuvaroznak az állomásról, gabonát szállítanak a szövetkezetnek, mikor, mi akad.

A harmadik vezető, Kis Gábor, földmunkás és részesarató volt. Mindig a más tarlóján élt, saját magának legfeljebb ha krumpliföldet, az uraságnak meg harmados répát vagy negyedes tengerit munkált.

Másnap reggel, jó korán, még napfeljötte előtt elindultak, feljárni a határt. A szövetkezet embereire ne mondhassa senki, hogy későn kelnek fel, mert ezer kaján szem figyeli a faluban őket.

Szekérrel mennek, mert jó két óra járásra van a Balószeg, és egyik se gyerekember már. A szekér nem a szövetkezeté, hanem a Csapó Bandié, mert a szövetkezet kevés igája most a tengerihúzatást és a lucernahordást hajtja. Aratás előtt mindent rendbe kell tenni, a tengerit meg kell kapálni, a lucernát kazalba kell rakni, mert azután senki se ér rá. Ez most mindennél előbbre való. A szövetkezet igáját nem lehet ilyenkor kocsikázásra berendelni, le is rágnák a tagok a vezetők fülét, ha a tanyáról ezért hazazavartatnának két lovat.

De Csapó Bandi a gyűlésről hazamenőben ajánlkozott:
– Hallja, Mihály bátyám, nincs itt semmi baj: befogok én. Úgyis arra megyek, megnézem a gyerekek kis búzáját is. (Nem a gyerekeké volt a búza, hanem az övé, de nem kell ezt a többieknek tudni. Jó az, ha az ember többfelé is biztosítva van.)

Kis Gábor nem fogadta szívesen az ajánlkozást, inkább ballagott volna gyalog, mert kerékpárja még nincs. Az ilyesminek soha nincs jó vége. Az ingyenmunkát előbb-utóbb felhányják.

Még a legtisztábbnak látszó szívesség is fel-felböffen a második fél deci pálinka vagy a harmadik pohár bor után. A huncutságból, számító hízelgésből csinált szívességnek meg nagy ára szokott lenni. De azt is szégyellné a többi tagok előtt, ha a nagy könyvbe oda lenne írva, hogy fuvarbérre ennyi meg ennyi, mert a vezetők búzát nézni mentek.

De mivel ő olyan ember, aki mielőtt beszélne, elébb gondolkozik, amíg ő gondolkozott, a másik kettő már határozott is. Reggel fél négykor, a falu végétől, a Maurer-malom elől indulnak, legyen ott mindegyikük. Ekkor már nem mondhatta, hogy én inkább gyalog megyek, mert ez nagy sértés lett volna amazoknak, akik nála idősebbek is. Azt érezhették volna, hogy Kis Gábor „ki vagyok, mi vagyok, én jó szocialista vagyok" és lenézi a társait. Ez nem jó, mert most kezdték a közös munkát, őrizni kell a békességet, amíg lehet. Ha az ember a magáéban veszekedik, azt nem nagyon tartják számon, de ha a szövetkezetben nincs egyezség, azon az egész falu nevet. Még a feleségével is úgy kezdi az ember az életét, hogy én is engedek, te is engedsz; így valahogy majd csak összeférünk.

Kis Gábor hát hallgatott, amikor erről tárgyaltak, mert elkésett a szólással, és így reggel ő is ott volt a malomnál, hogy felüljön a potya szekérre. Az ember ne legyen büszke még a tisztességre se, mert az is haragot szül. Nem gondolta ugyan ennek végig minden ága-bogát, de kelletlenkedő érzéseiben ezek a tapasztalatok bukkantak fel.

Amikor kiértek a határba, maguk is megállapíthatták mindjárt, hogy nem olyan könnyű itt határozatot hozni. Az egész határ aratás előtti színeit játssza. A haragoszöld tengerik, fakózöld kolompérok, dudvazöld répák mellett tejsárga árpák, fakófehér rozsok, aranysárga búzák, zöldessárga zabok tarkázzák a határt, még a magángazdálkodók földjein is. A szövetkezeti táblákban meg még a búzák színe is változó, aszerint, hogy kié volt tavaly a föld, mi volt belevetve, mikor volt trágyázva és mikor, hogy volt szántva. A búzatáblákban színüket váltó sávok mutatták a tavalyi gazda keze nyomát. Amelyik ember tavaly, amikor a földjét még maga művelte, tarlót hántott vagy ugarolt, annak volt a földjén már aranysárga, amelyik csak kétszer kapálta

a tengerijét, azon még zöldes és akié tarló maradt őszire, azon sápadtfakó a búza.

A bizottság sorba ment a táblák mellett, nézegette, tapogatta a kalászokat. Sós Mihály hümmgetett, sopánkodott: – puha a szem, tej folyik belőle, az egyik már sárga, de a másik még zöld, a sarjúbúza mind éretlen. – Nem tudta megállítani az eszét, ha a sajátja volna, azt mondaná, ráér még néhány napig, de lehet, hogy egy hétig is, mert a búza olyan, hogy néha csak hirtelen leérik, egy-két nap alatt, néha meg egész hétig sárgásodik, és naponta kell kijárni nézegetni. – Ha az enyém volna, nem vágnám, mert én mindig csak akkor szoktam, ha megroppan a fogam alatt, de ez még tésztás – mondogatta tovább. – Akkor jó a búza, amikor lassan sárgul, mert akkor tartja magát. Ilyenkor lesz jó kemény és gömbölyű a mag, ámbár a fene tudja, nekem csupa zöld volt egyszer még a búzám, jött egy meleg szél, két nap múlva arra megyek, hát érett az egész. Azonnal kaszát neki, nehogy elperegjen, mégis tizenkét mázsát adott holdja – így magyarázgatott töprengve Sós Mihály, miközben új és új kalászokat morzsolgatott az ujjai közt. Csapó meg feldíszítette a kalapját hajlós búzakalászokkal.

Kis Gábor csendesen megszólalt: – Az lehet, Mihály bátyám, hogy tizenkét mázsát adott, de ha nem csapja meg a meleg, tizenhatot is adhatott volna.

– Igaz a' hallod, igaz lehet a', mert volt azon kereszt harminc is holdanként, és csak negyven kiló volt benne egyre-másra, pedig jó nagy kévék voltak és jó nagy gaz volt, ha belementem, idáig ért – és mutatott a tenyerével, hogy a búza az állával színelt.

Így járták be az egész balószegi dűlőt, azután meg a Háromnyárfást, vitatkozva, magyarázva, de az eszüket nem tudták megállítani, hogy mikor lehetne megkezdeni, mikorra kellene szólítani az összes tagokat, hogy álljanak ki a már előre kitervelt beosztás szerint aratni.

Sós Mihály a felelősségtől félt, nem mert határozni. Még tán jobban félt a szövetkezeti tagoktól, a párttól, a népi bizottságtól, a kormánytól és az összes mostani hatalmaktól, mint annak idején a feleségétől, aki azért is veszekedett vele, ha megkezdte.

a munkát, azért is, ha halasztotta, azért is, ha eladta a jószágot a vásárban, azért is, ha visszahajtotta.

Csapó Bandi nem nagyon értett hozzá, a ő szeme sose volt gazdaszem, egyszer azt mondta, ennek kasza kell, másszor azt, hogy egy hétig is ráér, és hát a nóta is azt mondja: „Meg kell a búzának érni."

Kis Gábor szokás szerint hallgatott és gondolkozott, majd amikor megállottak az egyik nagy tábla végén, hogy most aztán döntsék el, hogy mit fognak otthon mondani, mert ha ők is öszszevissza beszélnek, kinevetik őket az emberek, megszólalt ő is:

– Hallgass csak ide, András, nézze csak, Mihály bátyám: ez a mi búzánk ebben az első esztendőben még ilyen tarka, mert sokféle ember keze nyomát viseli. Én sok nyáron arattam a grófnál is, a káptalannál is, Schlésingernél is, tudom, hogy milyen az a viaszérés. Néha majd belegebedtünk a kezdetén, olyan nehéz volt a nyers gaz. Sárga volt az, de zsengés erősen. De a keresztben megért, piros lett és acélos. Ez a miénk még nem ilyen. Fótolni, lyukgatni lehetne itt-ott az érettjét, de nem érdemes, mert nem hozhatunk ide ki huszonnégy pár aratót, hogy gázoljon, kastoljon itt néhány hold érett búzáért. Hanem azt mondom én, hogy ide még ki kell jönni, és ha majd már lesz benne annyi érett, hogy bele lehet fogni, akkor szólunk a tagságnak. A többi azután majd beérik a kasza előtt, az uradalomban is így volt.

Sós Mihály restellte ugyan, hogy nem ő mondta ki az utolsó szót, pedig az ő kötelessége volna, de hát a Gábor szava az igaz. Nemcsak beszélni kell a vezetőknek, hanem határozni is.

Csapó Bandi ebbe belenyugodott. Különben is neki máson járt az esze, azon, hogyan is lehetne a szekérderékba a szövetkezet lucernájából egypár etetésre valót belehányni. Amíg a dűlőn gyalogoltak, ő kizablázta a lovakat, és azok hol a búzakalászok közé haraptak bele, hol az útszéli porcsint hersegtették. Itt-ott, ha rendben levő lucerna mellett mentek el, egy-egy villaheggyel elébük is lökött, és ették a lovak, amíg ők tanakodtak. Aztán ha tovább hajtottak, ezt mindig fellökte a kasba, hogy kárba ne vesszen. Azután a másik helyen megint dobott oda nekik. Lovas, szekeres ember örül, ha a lova akár csak egy falatot is a másé-

ból beharap. Ő világéletében megszokta, hogyha keresztülhajt a határon, itt is fellök egy villa szénát, amott is egy petrence lucernát, néhány árpakaparékot vagy zabkévét, egy-két tököt, répát, néhány cső tengerit, mikor és hol mi van, és erre most is rájár a keze. Hazafelé indulás előtt nekiáll a villával, felölt egy jó öllel, hogy azok a szegény lovak hadd harapjanak egy kis jót, ha már kihozták a bizottságot.

Sós Mihály ezt észre se veszi, megszokta már a régi társaságokban, hogy a vezetők lova mindig a mását eszi, ha a határban jönnek-mennek, de Kis Gábor úgy nézi a megcsonkult rendet, mintha a fogát húznák. Néz-néz, nem szól semmit, de Csapó Bandi a hátán keresztül is érzi a szúrós szemeket és a Gáborban kavargó dühöt, mert nem mer belemerülni és nem mer nagy villával felölteni. És amikor hozza is, szinte bocsánatkérően pislog és mondja, Kis Gábornak szólva: – Szegény lovak nem ettek hajnalban, mert ezek a nagy kölykök reggel jöttek haza a bálból.

Kis Gábor megint csak hallgatott, de érzett rajta, hogy nincs elintézve a dolog. Most még csak gyűjti a tapasztalatokat, de majd szól, amikor kell. Evvel a Bandival előbb-utóbb baj lesz a szövetkezetben, de még most kevés a bűne és sok a barátja. Könnyen adja a jó szót is, és könnyen fizeti a porciókat is Teheti, mindennap pénz jár a kezén, ő szövetkezeti tag, a fiai meg fuvaroznak.

2

Az első csapatban Sós Mihály az első kaszás, a másodikban Csapó Bandi, a harmadikban Kis Gábor. Most még csak ismerkednek az emberek egymással is, a munkával is. Nem lehet siettetni. A vágást azért nem, mert nedves az alja, a kötést azért nem, mert száradni kell a maroknak, a keresztezést azért nem, hogy be ne penészedjenek a kévék, mert akkor dohos lesz a búza és keserű lesz a törek, nem eszi meg a jószág.

De az aratás az olyan, hogy húzza az embert. Olyan öröm, olyan jó érzés látni, hogy dűl a vastag gaz a kasza előtt, sűrűn hencseregnek a kévék, gyűlnek a keresztek, hogy hiába mondja Sós Mihály: – Nem kell hajtani emberek, ráér még – mire észreveszik, már megint erős hajtásban vannak.

Közben pedig mindenki a másik munkáját nézi, és a magáéhoz hasonlítgatja. Ki hogy kaszál, nem keskeny-e a rendje, nem magas-e a torsa, nem szór-e a kaszája, nem maradnak-e vágatlan szálak, egyenes-e a rendje fala, takaros-e a kévéje, nem nyúlik-e a farka, nem oldódzik-e ki a kötele; ezt kutatják a csurgó izzadság sós levétől összehúzott szemek. Amikor a hosszú rendláb végére kiérnek, a dohányosok rágyújtanak, és agyarra szorított pipával, vagy a szájuk széléhez ragasztott cigarettával füstölve, hónuk alatt az élével felfelé, vagy vállukon az élével lefelé csüngő kaszával, titokban azt szemmértékezik, hogy nem csal-e, nem tágít-e a másik. Az egyik azt lesi, a másiknak a rendje nem keskenyebb-e, mint az övé, a másik meg azt, hogy az övé nem keskenyebb-e, mint a másiké. Az igazabb emberek és a büszkébb emberek arra ügyelnek, hogy kevesebbet ne dolgozzanak a többinél, a huncutabbak arra, hogy kevesebbet dolgozzanak, mint a többi, ha lehet. Az igazabb emberek a legszebb rendhez szeretnék igazítani a magukét, a huncutabbak meg a legkisebbhez, hogy valahogy egy kaszavonással többet ne dolgozzanak, mint mások.

Erről persze egyelőre egy szó se esik, még gondolkozni sem igen gondolkoznak rajta, ez csak úgy jön magától, a munkából és az ember természetéből.

Az első baj a Sós Mihály csapatában kezdődött. Major Béni, bivalyerős fiatalember, Sós Mihály unokaöccse és utána a második kaszás száztíz centis nagy kaszájával és hosszú karjával csupa kivagyiságból nagyobb rendet vág, mint a többiek. Vannak a csapatban ugyanis gyengébb emberek is, akik nem bírják a hajtást. Az egyik azért mert beteges, a másik, mert rosszul él és gyenge, a harmadik, mert öregedő ember, aki egyedül még sokáig bírná a munkát, de itt nehéz neki a hajtás, a negyedik meg Szabó Miska, süldőlegény és kezdő kaszás, aki a beteg apja helyett állt ki. Nem tud még jól se kalapálni, se fenni, se kaszálni.

Sokfelől, sok utcából, sokféle gazdától verődtek össze az emberek, és hogy ki kicsoda, az csak itt egymás mellett látszik meg igazán.

Béni, amikor visszafelé megyen, a hátrább jövő kaszások rendjét olyan szemmel nézi, hogy azt már nehezen lehet bírni. Még azt is megteszi, hogy némelyiknek a rendjét keresztbe átlépi, hogy megvan-e az egy öl.

Az első napon azért nem történik semmi, csak apró susmogások vannak úgy estefelé, amikor már a legtöbb embert összetörte egy kicsit a kasza. Az első napi aratás még azt is megviseli, aki mindennap dolgozik, mert minden munkához másféle erő kell és minden munka más izmokat feszít meg. Azok, akik erősnek és jó dolgúnak érzik magukat, össze-összenéztek, és a vergődő kaszásra kacsintottak. – Minek jön a szövetkezetbe, aki nem bírja – ez volt a nézésükben.

A második napon azután úgy délfelé, amikor a nap már közel volt az ég közepéhez, de még a szokásos kóbor fellegecskék sem enyhítették a tüzét, éppen amikor nyakig érő, hajlós, nyers gazú rozst vágtak, ami csak úgy tekergőzött a gyengébb kaszás kaszanyelére, Major Béniből kitör a gőg, és nekitámadt Szabó Miskának:

– Öcsém, hol tanultál te kaszálni?

A szegény fiú, aki úgy dürückölte a nehéz gazt, mint éhes borjú az anyja tőgyét, még feltekinteni sem mert a munkából, s az izzadtságot sem tudta letörölni az inge ujjával, mert az is elvett volna egy kaszacsapásnyi időt, és ezért a homlokán, szeme pilláján, az orra hegyén, az állán és a nyakán mindenütt csorgott a szennyes lé, szégyenkező alázattal pislantott fel a nagy derék emberre.

– Otthon – mondta csendesen.

– No hát, mondd meg apádnak, hogy előbb tanítson meg kaszálni, és csak azután állítson ki maga helyett. Miattad elveszítjük a tarlótisztasági versenyt, mert a te sorod közt elbújhatna a hathetes malac is.

A lecke csak Miskának szólt, de mások is érthettek belőle. Értettek is, de azzal a keserűséggel tetézve, hogy de jó annak, akinek a jó isten olyan erőt adott, és azzal a szégyenkező érzés-

sel, hogy minek is jöttem én ide, az ilyen gőgös emberek közé, mint ez a nagy marha Béni.

Egyetlen ember, az öreg Tóth, a Miska nagybátyja szólt mellé, de csak olyan öreges-szelíden:

– Na jól van, öcsém, Béni, te is voltál tizennyolc éves. Senki se tanulja ezt az anyja hasában...

Béni a szón kapva vágott vissza:

– Amikor én tizennyolc éves voltam, az első kaszást is kivágtam a rendből, pedig kévekötőnek voltam szegődtetve.

Sós Mihály nem szólott bele, pedig neki kellett volna igazságot tenni. Igen, de már ő is öregedő ember, nehezebben is bírja, meg aztán sohasem próbálta a csapatban való hajtást, és az ő rendje sem hibátlan. Kétujjnyira kopott öreg kaszával állott ki, mert Zsuzsi néni nem adott neki pénzt új kaszára. – A fene megesz a szövetkezeteddel – mondta neki –, eddig jó volt ez is, hát adjon a társaság újat, ha már ez nem jó, én nem áldozok rá. Még nem láttam belőle semmit, csak a sok beszédet meg a sok gyűlést – és Mihály bácsi inkább hallgatott. De ennek az öreg kaszának a hegye földnek jár már, mert a dereka rokkanást kapott. Ezért túlságosan felfelé tartja, hogy csúfságra bele ne törjön az elnök kaszája a gazba, és így eléggé teknősen kaszál, serényes torsot hagy. Nem szólíthat meg mást, akinek a kaszája nyomát majd még az üres tarlón is ki lehet olvasni, amíg a tarlóhántoló traktorok fel nem szántják. Meg aztán Major Béni, az öccse, az öreg Tóth meg a keresztkomája, a Szabó gyerek apja is régi cimborája, hiszen azért vannak itt vele: akármelyik ujját harapja, mindegyik fáj.

Szerencsére közel volt a rendláb eleje, és Béni egy utolsó dörmögéssel, amiben az volt, hogy én nem dolgozok senki helyett, én nem keresek senkinek, a kövér rozsba eresztette a dühét, és csak azért is, még szélesebb rendet vágott,

Ugyanakkor a Csapó Bandi csapatában ki is tört a veszekedés. Nem ugyan a munkán, hanem a vízen, de a rossz hangulat, a méreg már a munkától a levegőben volt. A vízhordó fiúgyerek, a Teleki Jancsi nem győzte hordani a vizet, mert mindenki egész kannatetőkkel nyelte. A bamba gyerek nem is rosszakaratból, csak próbálatlanságból minden alkalommal az első kaszásnál

kezdte, mert a dűlőn volt a lajt, és mert minden rendben mindenki ivott, a hátulsóknak már nem jutott. A nap sütött, a nyers, nehéz rozs főzte az embert, a szájpadlás száradt; gebedésig volt mindenki. És mert a gyerek minden újabb alkalommal megint csak az elején kezdte osztogatni a friss vizet, hátulról káromkodni kezdtek: – Az anyád kölyök istenit, beléd mártom a kaszát, ha megint az elejére viszed a vizet – így kiabált Nagy Tóth Jankó, a leghátulsó kaszás, és Csapó Bandira fordította a szót: – Nemhiába, hogy fuvaros meg nyúlbőrszedő, nem tudja, mi a munkában a rend. Minek áll akkor előre? Jöjjön csak ide hátra, és gebedjen itt, majd eszibe jut, hogy hány rőf, meddig ér.

Csak Kis Gábornál nem volt baj. Csendes szívóssággal haladt előre, ügyelt, hogy ne maradjon le a többi csapatoktól, még inkább egy kicsit előzze is őket, de a csapatát mindig szemmel tartotta. Még a vízhordó gyereknek is megmondta: – Az előbb itt kezdted, öcsém, most hátul kezdd, mert akkor azoknak sohasem jut friss víz. – Ha valamelyik kaszás vagy marokszedő zizmált, csúnya munkát csinált, visszatérőben megállt mellette, s kicsit, de nem sokáig, hogy fel ne tűnjön, nézte a munkáját, valami közömbös szót szólt is neki, vagy azt, hogy nem jó a fenőköved, s ilyenkor az ember kapva kapott a felkínált ürügyön – nem jó, a fene ette volna meg a boltost vele – vagy azt, hogy nagyra ment a kaszád, nem jó az a gyári kulcs, hiába, nincs párja a régifajta éknek – ilyenkor a megfigyelt ember igyekezett jól csinálni, minden erejét és tudását beleadta. Kis Gábor tudta, hogy többet ér a jó szem, mint a rossz szó. A tempót is mértékkel tartotta, reggel a kalapálás után, még éles kaszákkal egy kicsit megvezette a társaságot, de sohasem szórta szét. Nem engedte, hogy bárki is elmaradozzon, és ha valaki nagyobb erejű volt, mint a többi, és kivagyiságból nagyobb rendet vágott, vagy gyorsabban hajtott és szorította az előtte járót, halkan odaszólt neki, hogy más ne hallja: – Ne erőltesd, öcsém, más is hadd érkezzen. – És aki a csapatjában erősebb ember volt, mint Mihályi Ferenc, és az elkezdte neki suttogni, hogy némelyik kicsi rendet visz, azt mondta neki: – Nézd, Ferenc, ha többet bírsz, mint a többi, ne hányd fel nekik. Ha pedig sajnálod az erődet, akkor ne vágj nagyobb rendet, mint a többi. A normát mindenki elbírja, valamivel töb-

bet is. Itt rendnek kell lenni: nem öljük egymást, mint a régi világban, az uraság tarlóján. Érted? Ne is kezdj itt veszekedést, mert annak nem lesz jó vége. Akkor a párt elé megyünk.

Ebéd idején, amikor az asszonyok kijöttek a faluból az ételes szilkékkel, szatyrokkal és köcsögökkel, a marokszedő lányok, akik mind a tagok gyermekei voltak, míg az édesapa szundított, elmesélgették az édesanyáknak, hogy mi újság, milyen bajok vannak, ki milyen ember. Hogy Major Béni gőgös, Csapó Bandi kiállhatatlan, nagyszájú és huncut. Csiri Borsos bagós, pocos lesz a szája, aki utána iszik, hogy az elnök-gazda, az öreg Sós tehetetlen, gyáva, nem tud rendet tartani, nem hallgat rá senki, nem tart tőle senki, a csapatja mindig veszekedik. Így van ez a Csapó-bandában is. Csiri Borsos, az a kis fekete, görbe lábú, pipás ember összeveszett a nagyszájú Tóth Jankóval, aki haragszik, mert utolsó kaszásnak tették, és Csiri Borsos (a Csiri ragadvány név, mert kicsi ember) nekiszaladt a kaszával, hogy leszedi a fejét, nem ijed ő meg, ha még egyszer olyan nagy se. Meg is tette volna, ha meg nem fogják, mert az egy vadember. Tóth Jankó azt mondta neki egyszer, amikor Csapó nem volt jelen, és helyette Borsos volt az első kaszás, és valamit szólt neki, hogy: kend akar itt dirigálni, hát kicsoda kend? Egy makkopács, egy pipabagó, úgy belerúgok kendbe, hogy leüti az öreg napot az égről. – Ha Kis Gábor bácsi, aki éppen közel volt a csapatjával, közbe nem lép, talán emberölés lesz. Bizony, Kis Gábor bácsi a jó ember, az ő csoportjában jó lenni, ott mindig dalolnak, tréfálnak, de a munka is halad. Nálunk meg mindig káromkodnak és veszekednek – így mesélgettek a Sós- és Csapó-csapatbeli lányok.

Az asszonyok aztán szétvitték a híreket az egész faluba, és otthon azon tették a törvényt, a jó kútnál, az ablak alatt, a malomban és a piacon, hogy mennyi minden baj van a balószegi szövetkezetnél. A Szabó Miska édesanyja, amikor meghallotta, hogy mit mondott Major Béni a fiának, elkezdett átkozódni, egy csomó asszony között, hogy is szakadna meg, az a marha Béni, a nagy erejével, hogy miként veszítené el örökre, hogy még az

ágyra is négykézláb mászna fel és azt adná a jó isten, hogy olyan kevés ereje lenne, hogy a nadrágot se tudná felhúzni a maga kezével, ha annyira irigyli, hogy ő a beteg ura helyett a fiát küldte ki.

De azért jobb időben, könnyebb gazban, fel-felvidult a nép, és elfelejtették a villámló haragokat. Napközben, ha egy-egy fogással végeztek és közel kerültek egymáshoz a csapatok, a jó ismerősök át-átkiabáltak egymáshoz. Varga Imre, a második csapatból átkurjantott a harmadik csapatba, a kötésnél éppen erősen hajladozó és a lába szárát ragyogtató Szabó Erzsinek, esténkinti táncos cimborájának: – Te, Erzsi, te, Erzsi, te, kilátszik a selyemkendőt veszek a babámnak. Erre Erzsi visszakiált: – Onnan ide nem jár a szó, Varga Imre bolond tokjó. – Mit kiabálsz te, nem hallod, hogy milyen szépen danolok? – huncutkodott vissza Imre. Csiri Borsosnak meg Kis Gábor is át-átszólt néha: – Na, öreg komám, itt a jó bagó, olyan, mint a cukor.

Este pedig összejött mind a három csapat, s a fiatalabbak néha még nótára, táncra is kerekedtek, kinn a tarló végén, szalonnasütés, vacsorázás után. Az öregebbek meg összeültek beszélgetni, két-három bokorba, de most már összekeveredve, nem a csapatrend szerint, és politizáltak, a falusi és szövetkezeti vezetőket bírálgatták, vagy pedig azt számítgatták, hogy mennyi lesz a termés, és jövőre mi mindent kell csinálni a szövetkezetben, hogy joban legyen, mint az idén.

Hogy Sós Mihály tehetetlen, Csapó Bandi meg huncut, azt már ennyiből is látták. Ez a Csapó azt csinál az öreg Sóssal, amit akar. Ha be-beállnak egy-egy új táblába, és Csapóéknak jó sima föld és könnyűvágó, egyenes gabona jut, akkor jó neki a sorrend, de ha valahol dűlt búza vagy aszatos jutna neki, akkor azon erősködik, hogy húzzanak nyilat, kit hogy ér a szerencse, mert az nem igazság, hogy mindig nekik jusson a nehezebbik fogás. Ez persze nem igaz, mert másnak is jut, de ő mindig huncutsággal van teli. Ha könnyű és ritka gazuk van, elapróztatja a kévéket, hogy ne legyen kevesebb keresztjük, mint a többieknek, és reggeli kötélhányásnál, amíg mind a három csapat együtt csinálta

a kötelet, ő úgy spekulált, hogy dicsekedhessen vele, hogy az ő csapata legtöbb keresztre való kötelet hányt, hogy tizennyolc kötél helyett tizennégyet-tizenötöt rakatott a lányával egy-egy kötegbe, s majd kévekötéskor derül ki, hogy itt is, ott is hiányzik egy-egy marokhoz a kötél. Ezért hozták be, hogy minden csapat a saját kötelébe kössön. Ha csal, önmagát csalja.

De különösen azért haragudtak Csapóra, mert a nehéz munka elől mindig lógni igyekezett. Ha az öreg Sós azt mondta, hogy el kell menni a határba, meg kell nézni, melyik tábla következzen holnap, és el kellett intézni előre, hogy a csapatok hova, milyen sorrendben álljanak, Csapó mindig azon volt, hogy az öreg Sós ne egyedül menjen, hanem inkább menjen még Kis Gábor is, mert így kívánja a demokrácia, csakhogy ő is kibújhasson egy kis időre a munka alól. És azt is mindig kispekulálta, hogy lehetőleg akkor menjenek határt nézni, táblát ölezni, keresztet olvasni, vagy a gazdaságba széttekinteni, tengerit, lucernát, jószágot megnézni, amikor nagyon meleg van, vagy pedig dűlt vagy aszatos búza következett. Saját csapata is haragudott rá, mert a nehéz dolgoknál valamilyen ürüggyel mindig cserbenhagyta őket. Ha Kis Gábortól nem tartott volna, éppen úgy belemerült volna a naplopásba, a fák alatt való hűvösölésbe és a kocsmába való eltekintésbe, mint a régi bandagazdák és fuvaros vállalkozók szokták, akik mindenféle ürügyekkel a tanyába vagy a faluba mentek, és a kocsmában söröztek, mialatt a csapatjuk a forróságban a száraz kortyokat nyelte, mert még friss vizük se mindig volt. Ha mást nem tud ez a huncut Csapó kitalálni, akkor hascsikarást kap, és sűrűn leteszi a kaszát. Még a lányát is, azt a csitri Sárit, aki hajnalig elbujkálna a legényekkel, de reggel kötélcsináláskor általában elalszik és gonoszul felesel, ha valaki rákiált, amikor megáll a kezében a költél, hogy szép álmokat, Sári, még azt is kikíméli. Ha ő elmegy valahová, Sári leül a rend végére, ahelyett, hogy nekiállna kötni, vagy felváltaná valamelyik fáradt marokszedőt. És kötélért sohasem szalad. Mások meggebednek a cipekedéstől, ő meg a sarlóját lóbálgatva sétál a tarlón, mint egy kisasszony . . . – Így beszélgették meg a csapatok dolgait esti ejtőzködés és pipázgatás közben.

A hordás előtt nagy tanácskozás volt. Amikor az utolsó zabkeresztet is bekötötték, a kaparékot is felszedték és összerakták, Sós Mihály kiadta a jelszót: a lányok, marokszedők elmehetnek haza, a férfiak gyülekezzenek a dűlő végén: határozni kell a hordásról. Nem várhatnak egy napot sem, egy órát sem, kevés az iga, sok a kereszt, addig nincs pihenés, amíg a termés a magtárba és kamrába nem kerül.

Össze is ültek az árokparton, egy öreg akácfa alatt, és Sós Mihály előadta, hogy mi itt a gond. A szövetkezetnek majdnem háromezer keresztje lett, pontosan kétezer kilencszázhetvenhat, és csak négy igája van. Kettő ökrös, kettő lovas. A traktorosok már tarlót hántanak és ugarolnak, mert az is sürgős, más vontató nincs, kirendelést nem illik kérni, mert akkor rossz híre lenne a szövetkezetnek, muszáj lesz fuvarosokat fogadni, mert a négy iga, még ha eső nem is lenne, nem hordaná be két hétig sem ezt a sok keresztet.

Csapó Bandi mindjárt helyeselt. Arra számított, hogy az ő igája is mindjárt idejöhetne. Keresne is, meg a lovak is jól élnének a közösből. De Csiri Borsos csak azért is ellentmondott. – Nem kell fuvaros! Azok sokat lopnak, mindig tele az abrakos tarisznya, otthon töreket eszik a lovuk, itt meg maggal tömnék, ismerem őket – és Csapóra nézett.

Tóth Jankó nagy ellensége Csirinek, mert aratáskor összecsaptak, meg még nagyobb irigye Csapónak, mellé állott: – Persze, ráérünk, úgysincs egyéb dolgunk. Minek fizetnénk ki azt a sok búzát a fuvarosoknak. Nem is muszáj asztagba rakni, hordjuk egyenesen a gépbe, mint az uraság szokta...

De Sós Mihályban most feltört a hozzáértő gazda, aki már a magáén megtanulta, mi is az a hordás meg a cséplés.

– Éppen a te eszedhez van az, János – nyomta meg gúnyosan a Jánost. – A gép elver naponta négyszáz keresztet, a mi négy igánk meg behordana kétszázat, de még a maghordásra is iga kell... Majd itt ülünk mellette októberig, és a hátulja kicsírázik a tarlón – nem gondolod?

Tóth Jankóban felforrt a méreg, különben is könnyen állott nála a szó, hamar botra beszélt.

– Na, van kendnek esze, láttuk az aratáson, ha nincs ott Kis Gábor, még most is ott gebedünk a Háromnyárfa dűlőben.

A hangulat felforrt, mindenki beszélni kezdett, az egyik azt kiabálta, mit pofázik ez a Jankó, nem lehet tőle szót érteni, a másik azon erősködött, hogy ez a fuvarosfogadás mégsem jó, hanem hordják előbb asztagba és azután csépeljenek. De erre a másik ember azt mondta, hogy akkor nagyon sokáig állnának kinn az asztagok a tűznek és a keresztek az esőnek kitéve. Varga Imre azon erősködött, hogy így elmaradnának a betakarítási és beszolgáltatási versenyben. Kovács Gábor, akinek nyolc gyereke van otthon, közbevágott, hogy mikor lesz akkor kenyér, neki nincs kitartása, már az aratáson is görhemálét evett.

A zaj teljes lett. Sós Mihály hiába erőlködött, hogy csendet teremtsen, senki sem hallgatott rá. Nemcsak a hordáson való véleménykülönbség robbant ki ilyen hirtelen zivatarban, hanem az aratáson elrakott mérgek és irigységek is. Aki ott gyengén dolgozott, mert rossz volt a kaszája, vagy gyengécskén állt erőben, az most asztagrakó is lehet, ha tud asztagot rakni. De a villát is jobban bírja mindenki. Új munka, új rend.

Most az új rendben való elhelyezkedés izgalma füstölt már a vita mögött. Kis Gábor már régen szót kért, de a hirtelen keletkezett zajban oda se figyeltek, míg végre a nagy Major Béni, a káplártorkával beordította a zajba: – Csend! Az istenit! – és egy pillanatra mindenki megrettenve odafigyelt, így vették észre, hogy Kis Gábor akar szólni.

– Várjanak csak, emberek, nézzük csak meg, hogy hogy is volna jobb – kezdte Kis Gábor, nem valami parancsoló, de még csak nem is afféle javasoló hangon, hanem csak úgy, mintha hangosan töprengene.

Akikben a méreg még nem hűlt le, és a Major Béni ordításával elharapott falós igazság legalább suttogás formájában kikívánkozott belőlük, azokat a többiek lepisszegték. Tóth Jankónak meg Mihályi Ferkó lökte oda egy szigorú tekintettel kísérve a szót: – Fogd már be a szádat!

– Először az a kérdés emberek, hogy asztagból csépeljünk-e

vagy keresztből – kezdte Kis Gábor. – Ha keresztből csépelnénk, megspórolhatnánk az asztagrakást, de ha véletlenül nagy esők jönnének, amit sohasem lehet tudni, akkor fekhetünk itt mellette, amíg megszárad. Vagy kicsírázik a kereszt, vagy szárítani kell. Ha nyersen hányjuk a gépbe, akkor meg a szem lesz vizes, azt is csak szárítani kell. A szalma kiszáradna valahogy, de a török penészes lesz. Ez így nem jó. És ha keresztből csépelnénk, négy igával semmire sem megyünk, abban igaza van Mihály bácsinak, oda legalább tíz iga kell. Hét-nyolc hordja a keresztet, kettő-három meg viszi a falura a magot, mert azt sem hagyhatjuk itt az ég alatt. Ez sehogy se jó.

Ha csak a magunk négy igájával hordunk és mind az egészet előbb asztagba rakjuk, és azután csépelünk, az – abba megint igaza van Mihály bácsinak – sokáig tart. Egy iga egyre-másra, közelről, távolról számítva, behord naponta hajnaltól vakestig, hatvan keresztet. Ez négy igára kétszáznegyven kereszt. Ha semmi baj nem lenne, szekér sem törne, ráf le nem esne, nagy szél nem fúna, eső nem lenne, még akkor is két hétbe kerülne. Ez sok idő, igaza van Kovács Gábornak, sok háznál már most sincs kenyér. De igaza van Varga Imrének is, nem maradhatunk le a betakarításban sem, a beszolgáltatásban sem, a tarlóhántásban sem, az ugarolásban sem. Még a versenyt is meg kéne nyernünk, csak nem nevettetjük ki magunkat, ha már a Sándor-majoriak kihívtak. Mindjárt itt lesz a harmadik lucernakaszálás is, a tenterifiókolás is, az igának ott is dolga lesz, mert a takarmányt sem hagyhatjuk kinn, egyszóval, én is azt gondolom, hogy a hordáshoz fuvarosokat kell fogadni, amíg már több igánk nem lesz.

Ez így nagyon értelmesen hangzott, csak azon sopánkodtak Csiri Borsosék, hogy mennyi búzát visznek el a fuvarosok. Ha csak ezer keresztet hordanak is be, legkevesebb két kiló búza kell minden keresztért – ámbár hármat kérnek –, de már az is húsz mázsa volna. Milyen jó volna, ha az is megmaradna, majd minden családra egy mázsa búza, egy hónapi kenyér.

– Ez igaz – mondta Kis Gábor –, de hát semmiből nincsen semmi. Majd ha több lovunk, ökrünk meg vontató autónk lesz, akkor majd ez is megmarad. Most nem lehet mást csinálni, mert kárt kárral pótolnánk, ha a hordással késlekednénk.

Az értelmes szó győzött. Fuvarost kell fogadni, az lett a megegyezés, hogy mentől hamarább asztagba kerüljön minden kereszt. Villás ember lesz hozzá bőven, mert itt áll az egész csapat.

Jól látták Borsosék, a hordással is lettek bajok. Csapót nem lehetett a fuvarosok közül kihagyni, hiszen egyik vezetője a szövetkezetnek. Még nincs semmi olyan bűne, amiért ki lehetne tenni, de meg az nem is megy: az ő földje és az ő munkája is ott van a többié között. Ha meg nem lehet kitenni, akkor nem lehet mellőzni se, mert hogy jön az ki, hogy van a csoportban vagy három embernek saját igája is otthon a családjánál, és azokat ki hagyják a munkából. Ez már csak azért sem lehet, mert könnyű azt elhatározni, hogy fuvarosokat fogadunk, de ilyenkor, amikor mindenki azon siet, hogy minél hamarább szérűre, aztán meg kamrába és a malomba vigye a gabonát, nem olyan könnyű ráérő szekereseket találni. Két hét múlva, amikor a magáét mindenki hazavitte, lenne akár száz is. Az uraságoknál is így volt. Csak akkor mentek a fuvarosok másnak hordani, amikor a maguk kevesén már túl voltak.

Bizony csak Csapó Bandihoz kellett folyamodni, ő ismeri a fuvarosokat, szedjen össze vagy hatot. Ő aztán össze is hozott egy bandát, úgyhogy közben egypár szekér mindig a sajátjukat is hordta és a szerte levő cséplőgépeknél is helytállt, mialatt a többi a balószegi szövetkezetnek hordott.

Ezek a fuvarosok aztán sok mérget hoztak a szövetkezet tagjainak. Ezek megszokták a régi világban az uraságoknál is meg a gyalogparasztoknál is, ha egy-egy fuvarra elhívták őket, hogy „nyomtató ökörnek nem kötik be a száját", és dugták, tömték a lovaikat a szövetkezet terméséből. Az uraságoknál csak a kerülők szemét kellett megkenni egy kis pálinkával, és már nem látták, hogy mit esznek a lovak és mit lopnak a fuvarosok, a gyalogparaszt meg, ha véletlenül termett egy szekér harmados tengerije, örült, ha fuvarost kapott, és hogy ne mondják, hogy fukar a szegény, kicsire nem nézett, és annyit adott a lovaknak, amennyi beléjük fért. Itt ugyan ki volt egyezve, hogy takarmányt hozzanak, hoztak is egy kis sásos szénát vagy sarjút, de csak azért,

hogy a lovak kitöröljék a szájukat a sok berágott árpa, zab és rozs után, és csak azért, hogy hascsikarást ne kapjanak a sok abraktól, mert a jószág éppúgy ráun a mindig egyforma jóra, mint ahogy az embernek is jólesik a hús közé a bor vagy a saláta.

Sós Mihálynak eszébe sem jutott, hogy ez másként is lehetne, hiszen a jó lótartó ember a sajátját sem sajnálja a jószágtól. Amikor hordás vagy tengeritörés van, annyit eszik mindegyik, amennyi belefér, de csak amikor ráér. Hajnaltól estig csak olyankor harap a ló, amikor áll, rakodik vagy lerakodik. Néha még az ebéd is úgy megy, hogy az ember is fal, a ló is harap valamit, aztán gyerünk, mert hajtja egyik dolog a másikat, vagy hajtja az embert az idő, jön a felleg, az eső vagy a szél, vagy siettet a cséplőgép vagy a szántás vagy a szerződés, mikor mi. Különben is Sós Mihály mindig fenn volt az asztag tetején, és nem tudott mindent szemmel tartani, nem ügyelhetett arra is, hogy a fuvarosok minden lerakásnál új kévekaparékot löknek a lovak elé, s azok csak a fejét rágják le a drága gabonának, a többit szétvágják, összetapossák, miközben a legyekhez csapkodnak, és az asztag mellett bokáig ér a szem, belekeverve a porba. Az emberekber forrt a méreg, de restelltek szólni, mert ez az elnök kötelessége volna. Ha közember szól, megkaphatja az éles szájú fuvarosoktól, hogy mi van itt, mindenki parancsol? Hát ki itt a gazda? A napszámosfajta emberek közt kevés olyan van, aki az asztagrakásnak mestere lehetett volna. Márpedig a szövetkezet asztagjait nem lehet csak úgy összehányni tövivel-hegyivel, görbén és gödrösen, hogy az eső befolyjon, és a kutya is megugassa csudálkozásában. Ezt parancsolja a célszerűség is, a hasznosság is, de a becsület is. Az asztagok szépek, formásak, körteszárúak, jól hajazottak és jól szegettek legyenek, hogy az esőszemek legörögjenek, az emberi szemek meg végigsimuljanak és megpihenjenek rajta, mert messzi határokból nézik a szövetkezet asztagjait.

Igy Sós Mihály, aki mégis a maga gazdája volt, és életében már sok asztagot megrakott, mindig a tetőn volt. Hajazott, bélelt, szegett, kötözött. Még pipázni sem ért rá lejönni, mert a kéve szüntelen folyt felfelé, és nem állhatott meg tíz-tizenöt ember azért, mert egy pipázni akar. Ezért titokban ő is betette a bagót, ha már nem bírta dohány nélkül. De ezt gondosan rejtegette a

többiek előtt, éppúgy, mint ezelőtt Zsuzsi néni előtt, mert mégsem lenne jó, ha a tagok megtudnák, hogy az elnök bagózik. De mit tegyen az ember, ha fröstöktől délig, déltől estig nem jöhet le az asztag tetejéről. Itt nem lehet sem cigarettázni, sem pipázni. Rendes ember még a testi dolgát is munka előtt intézi. Igaz, hogy némely asztagrakók a régi világban megtették, hogy a kazal tetején is rápöffentettek jól záródó kupakos cseréppipájukra, ha az intéző vagy a kerülő nem látta, az is igaz, hogy ebből sose lett tűz, mert az ember vigyázott, a markában tartotta a pipát, míg néhányat szippantott, hogy érezhesse kicsit a füst ízét, aztán eloltotta, és betette a bagót. Máskor meg csak a hideg pipát rágta, s ha valaki rákiáltott, hogy ne pipázzék kend, viszszamutatott, hogy nem ég, csak rágja. De az elnök most nem adhat rossz példát, még hideg pipával se, azért csak titokban dug a szájába egy kis gombóc dohányt.

Csiri Borsos nem restelli, ő nyíltan bagózik. Hosszú időkön át asztagrakó és kazalrakó mester volt a Sándor-majori uradalomban, ott szokott rá a bagózásra, amikor úgy hegyezte-tetézte a kazlakat, hogy már csak a szénaemelő-daru járt hozzá, mert a létrák és a villások is mélyen lemaradtak.

Ebből aztán, hogy két különböző ember tetézte az asztagok végét, baj is lett. Másképp rakta, hajazta és tetézte az asztagot Sós Mihály és másképp Borsos Lajos. Amikor a közepén összeérkeztek, úgy nézett ki az asztag, mintha két olyan ember találkozna, akik utálják egymást. Az egyik erre hajlott, a másik amarra. Az emberek gúnyolták az asztagrakókat, hogy a Borsosé balra dűl, a Sósé meg jobbra hajlik, azok meg dörmögtek, hogy a másik nem vezeti jól a falat, a bélelést vagy a hajazatot, és dühösen kiáltottak oda a bírálgatóknak: – Csináld te, ha jobban tudod!

Meg lehetett volna úgy csinálni, hogy mindegyik mester másmás asztagot kezd, de abba meg a tagok nem egyeztek bele, hogy két asztag legyen sokáig darabban. mert nincs hozzá ponyva, és ha valami nagy eső lesz, fenékig ázik. Hogy csak egy végén rakják az asztagot és egy mestere legyen, abba meg a fuvarosok nem egyeztek bele, mert ők nem azért jöttek, hogy az asztag mellett ácsorogjanak, és várják, míg rájuk kerül a sor, hanem

rakodni, menni, rakodni, menni. Két mesterhez kétoldalról állhatott oda a szekér, és percek alatt felhányta mindegyik, és ment ki a tarlóra, ahol Kis Gábor volt a csapatvezető. Neki kellett számon tartani amellett, hogy hányta a kévéket, hogy melyik fuvaros hány keresztet visz be és neki kellett gondoskodni róla, hogy a keresztet jól felkaparják, és a kaparékot meg a kibomlott kévéket is felrakják, mert a fuvaros csak a keresetet hajtja, neki csak a keresztért fizetnek, nem a kaparékért.

Még arra is neki kellett ügyelni, hogy ne törjék, tapossák, csépeljék a szekéren nagyon a gabonát, mint az uraságnál szokták, ahol annyit kitapostak a kalászokból rakodás közben, hogy a szekérderékban a ponyván vastagon állott a szem. Ezt az abrakosba gyűjtötték, azután meg zsákba szedték és hazavitték. Schlésingernél meg a káptalannál, ahol kicsire nem néztek és jó pálinkaszerető kerülők voltak, szombat esténként zsákok voltak a derékban a szalma alatt az így gyűjtött gabonából. Szegény ember úgy él, ahogy tud, és hát van az uraságnak; ez volt az elv, de most a szövetkezet emberei is szegények, és nem mehet a régi módszer.

Csapó a fuvarosokat kormányozta, de olyanformán, mintha inkább a fuvarosok vállalkozója, mint a szövetkezet vezetője volna.

4

Búg a cséplőgép, nyeli a kévéket, néha önti, máskor csak csorgatja a szemet. Sós Mihály a mázsás, Csapó és Kis Gábor etetők. Major Béni és Mihályi Feri zsákosok. Ők mennek a szekerekkel, ők hordják be a szövetkezeti magtárba is, meg a tagokhoz is a gabonát. Tele is vannak, mint a csap, összeisznak pálinkát, bort, sört, ahogy jön, mert mindenki megkínálja őket, ahová életet visznek. Major Béninek a szeme véres, neki ott jön ki az ital, Mihályi Ferinek a hangja nő meg, zsákosnak való rossz lityakja félrecsapva áll a fejebúbján. Úgy hányják-vetik a zsákot, szekérre fel, szekérről le, mintha az nekik csak gyerekjáték volna,

és csakugyan könnyű is a zsákolás és tiszta munka, annak, aki bírja. Csak nem mindenki bírja. Szív kell hozzá és tüdő, váll, kar, derék, ín és jó boka, ami az öregebbeknek már nincs, a fiataloknak meg még nincs. A zsákosok az erő jogán, szesszel is fűtve, a többiekre egy kicsit lefelé néznek.

A többiek, a közemberek, az asztagon, a szalmánál és a töreknél vannak. Váltva, sorba, mert hallgatni a cséplőgép búgását nagy élvezet, még nézni is megjár, de benne lenni a porban, zajban, forróságban már nem olyan mulatság, amit nagyon kívánna az ember. De megy a dolog, mert mennie kell. Akik ma az asztagon vannak és kévét hánynak, holnap a szalmakazalra mennek, az elevátorhoz. A töreknél meg lányok vannak, akik az apjuk vagy bátyjuk helyett jöttek. Ők vannak a legnagyobb porban, de az már régi hit, hogy nekik nem árt semmi, nekik jó a tüdejük és friss a vérük. Vékony csontjaik vastag húsokba vannak burkolva, farukon reng a hűvös hús, pirosbarna lábuk szára ragyog és feszül, és szívük, tüdejük fölött kívülről rengő mellek őrködnek.

Itt aztán kijön mindenkiből, ami benne van. Az aratás egyforma munka, hamar rávall arra, aki tágít, a sorból még kilépni sem lehet, a hordásnál már széjjel van szórva az ember, tarlóra, szekérre, asztaglyukba, létrára, hajazáshoz, nem tudja szemmel tartani egymást, a cséplőgép meg uralkodik a csapaton. Annak szolgálni kell, mert ha fuldoklik a töméstől vagy üresen búg, ha felakad a kanál vagy a törekrázó, szalmába fut a szem, vagy leesik a villarázószíj, egy embernek a hibája miatt az egésznek a munkája megakad.

Most derül ki, hogy az asztagrakásnál nem elég arra ügyelni, hogy az asztag takaros, jól bélelt, jól hajazott legyen. Meg az sem elég, ha egymástól éppen a kellő távolságban vannak az asztagok, hogy jól befér közéjük a cséplődob, de még le lehet ereszteni az etetőasztalt, és a törekhordó lányok is elférnek a gép faránál, hanem arra is kell gondolni, hogy az asztagok jól legyenek rakva a széliránynak. A gazdák ezzel nem szoktak törődni, nekik a munkások szeme sose fájt, ők csak a saját szalmakazlaik jó fekvésére gondoltak. A cséplőmunkások törődtek vele, de már csak úgy, hogy szidták a gazdát, amiért nincs annyi esze vagy jósága, hogy a széljáráshoz is jó irányba rakatná az asztagokat.

Most minden bajnak Sós Mihály az oka. A szél legtöbbször északról vagy délről fúj; vagy a gép elejét borítja porba vagy a hátulját. Mindig az haragszik, és szidja Sós Mihályt, aki a porban áll. Ha meg keresztben áll a gép a szélnek, vagy a szél fordul nyugat felől, akkor meg leemelgeti a szíjat a kerékről. Hiába gyantáznak, a szíj meg-meglibben, a közepén élére fordul a szél erejétől, és már repül is le, úgyhogy néha összerándul, mint a tűzbe lökött kígyó.

Szabó Miska, aki az aratásnál gyenge volt, nem jött a géphez, szégyellte magát az aratásért, helyette a bátyja, Jani jött, aki bejárta már a fél országot, gyárban is járt, vasúton is, bányában is, sehol sem tudott megragadni, de minden huncutság ráragadt, amivel a napot lehet lopni és a többieket be lehet csapni.

A Csiri Borsos csapatjában van, de nem érzi tagnak magát, és sokat lóg. Ha nekiterül a hosszú asztagon a hat villás, egyszer csak azon veszik észre, hogy Jankó már megint nincs köztük. Lenn van a lajtnál, iszik, vagy csak hűti magát a vízzel, vagy odabújik a traktorhoz, kicsit ácsorog a gép körül, cigarettát csavar, aztán, mivel a gép körül nem szabad rágyújtani, kimegyen a dűlőre vagy száz lépésre, odaül az öreg akác alá, nekitámasztja a hátát, nyugalmasan nézi a búgó, portfüstölő gépet és cigarettázik. Majd ha elszívta, megint nyugalmasan eldörzsöli a tüzet és megindul, a villáját földön maga után húzva, vissza az asztagra. De nem siet; tiszta nyereség neki az az idő, ami így eltelik.

Máskor a szalmakazal mellett a hűvösben hencsereg a lányokkal, akik ha kevés a törek, mert szívós a gaz, vagy mert rozsnak, zabnak kevés a pelyvája, felváltva dolgoznak, és az egyik pár mindig pihenőben van. Fogdossa őket, a lábukat piszkálja, hosszú szalmaszállal, titokban megoldja a kötőjüket, vagy összeköti a kötőjük madzagját, s amikor hirtelen felugranak, mert meggyűlt a törek, és kiabálnak a törekkaparók, akkor leszakad róluk vagy belehasad a kötő. Máskor meg ellopja a zsebkendőjüket vagy a pici tükröt, amivel murcos kis arcukat nézegetni szokták.

De Csiri Borsos Lajos nem az az ember, aki sokáig tűri az ilyesmit. Nem akar kezdeni, mert így is azt mondják rá, hogy vadember, de amikor a második, harmadik napon is ez folytatódik, és délután, amikor mindnyájan az asztagfeneket hányják

felfelé a magas dobra és még a sarkukon is csurog a leve, az ingük meg fekete, mintha pocsolyába mártották volna, a levegő fülledt, messze délnyugaton nehéz fekete fellegek emelkednek, elmúló módon messziről égzengés hallik, a levegő tele van villamos feszültséggel, az emberek tele vannak ideges igyekezettel, hogy be ne ázzon az asztagfenék, mindenki siet, igyekszik, csak Szabó Janit nem izgatja a dolog, akkor mégis rákezdi:

– Hallod-e öcsém, János? Az lehet, hogy te sokfelé jártál már, biztosan jobban tudod a farmozgatós táncot, mint én, de hogy te nem vagy rendes munkás ember, az már egyszer biztos. Hun láttál te olyat, hogy hat ember közül mindig csak egy járjon cigarettázni? És hun láttál olyat, hogy az asztagfenékről elmenjen valaki pihenni vagy szórakozni?

Szabó Jani gúnyosan mosolyog:

– Na, és mi baja kendnek velem? Miért nem megy maga is! Majd bolond vagyok itt meggebedni a kendtek jókedvéért.

Csiri Borsos nem olyan ember, ha kicsi is, akivel így lehet beszélni, és mindjárt a vastagjára fordítja:

– De az anyád tekergő szentségit, én pedig megmutatom, hogy vagy dolgozol, vagy megszököl – és a villa akaratlanul megállott a kezében.

Szabó Jankó nem hagyhatja magát, már csak a lányok miatt sem, akik éppen mellettük rakják a töreket, és már meghallották még a gép zaja mellett is, hogy valami történt az asztagosok közt, és most megrettenve, de kíváncsian fülelnek – és az ő kezében is megállott a villa.

A többi asztagosok, kicsit megrezzentve, annál hevesebben hányják a kévét, hogy legyen fönn mit etetni és azért is, mert irtóznak a veszekedéstől, ismerik a kis Csirit és a tekergő Jankót is. Egy pillanat az egész, a forró levegő még forróbbá válik, az arcokon láng csap át.

– Kend szöktet meg engem – sziszegte Jankó –, kend? Ülőhelyemből sem állok fel kend előtt – érti? Micsoda kend? – kicsoda kend! – egy, görcs, egy . . .

Csiri Borsosnál mindig az volt a nehéz pont, amikor valaki a kicsiségére utalt, ezt nem bírta józanon. Éppen azért, aki sérteni akarta, gyilkosul mindig ezt vágta neki oda.

Szerencsére Kis Gábor pár lépésre onnan, éppen a gép elején állt, a zsákokat kötözte, és ismerte Borsos Lajost. Kiengedte a kezéből a zsákot, csak úgy puffant és felugrott az alacsony asztagfenékre. Éppen az utolsó pillanatban, hogy Borsos Lajos kezében megkapja a villát.

A gép körül nagy riadalom keletkezett, mindenkinek a kezében megállott a szerszám, a lányok a rémülettől elvissantották magukat, a dobról Csapó és a kévevágó lány lefelé bámult az ető szemüvegen keresztül, a szemfüles traktorvezető lelassította a gépet, az emberek kezdtek összeszaladni.

De Kis Gábor visszakiáltott: – Hadd menjen a gép, adjátok bele! – Régi munkás volt, sokat látott már ilyet, tudta, hogy az a legjobb, ha megyen a gép, mert az üres gép húzza az embert, mint lakodalomban a muzsika, ráérnek vitatkozni a bajon majd estére, amikor már lehűlt a méreg egy kicsit.

Csiri Borsos is megjuhászodott, nagyon szerette a Gábor komáját, mert az sose nézte le a kicsisége miatt, sose beszélt vele felülről. Kis Gábor ismerte Borsost, tudta, hogy egész ember magáért, dologban is, de verekedésben is. Borsos restellte előtte, hogy már megint vele van baj, és mintha mi sem történt volna, reszkető dühvel ugyan, de annál vadabbul hányta felfelé a kévéket a dobra.

Jankó is megrestellte magát egy kicsit, és bár Csiri Borsost le szerette volna szúrni, mégis nekiállott, hogy dühét a munkában vezesse le. A gép új erőt vett, a nagy szíj megbillent, s szinte összecsapódott a hirtelen hajtástól, a lányok kiabálni kezdtek: – Gábor bácsi, tele a zsák, melléfolyik! – Kis Gábor odasietett, hirtelen lecsapta a záróvasat, és új zsákot rántott elő, de még visszaszólt, hogy majd estére beszélünk róla, most hadd menjen a gép.

Az öreg Sós csak akkor vette észre, amikor lelassult a traktor, de akkor is odanézett először, azután a dobra, s csak utoljára az asztagfenékre. El volt merülve az összeadásban és ilyenkor se látott, se hallott, mert ha félbehagyja a számsort, akkor kezdheti újra. Mire felállott és levette a pápaszemét, akkorra vége is lett a kis zivatarnak.

Este aztán, vacsora után, a tűznél megbeszélték az ügyet.

Sós Mihály nem tudott hozzászólni, Csapó is csak a dobról látta, hát Kis Gábor mondta el, mi a baj.

Az emberek fáradtak voltak, jólesett a hűvös estében ejtőzni a nappali forróság után, most lehetett értelmesen elintézni a kérdést. Csiri Borsos azt követelte, zavarják el Szabó Jankót a géptől. Voltak olyanok, akik melléállottak, de a nagy többség nem szerette a bajt, az otthoni rossz hírt, ami az ilyenből kijön, és nem avatkozott bele.

Hogy a vita el ne mérgesedjen, Kis Gábor vette át a szót.

– Én azt mondom emberek, ezt a bajt most még felejtsük el. Szabó Jani menjen át a másik csapatba, cseréljen valakivel. De hogy ilyen baj többet ne legyen, rendet kell csinálni a váltásba. Ne menjen el senki se cigarettázni, se inni, se semmiféle dolgára, hacsak éppen hascsikarás nincs rajta, csak amikor rajta van a sor. Ha jól beosztjuk a munkát, és betartjuk a sorrendet, mindenkinek jut egy kis szuszogni és pipázni való idő. Aki a dob szájánál van, az asztagon vagy az elevátornál a szalmakazalon, etetőváltáskor mindig lemegyen a földre, dolgát végezni, és hátulra áll. Addig a többi helytáll. Így sorban mindenki ihat, pipázhat, és nem lesz baj.

– Jó lesz a, jó lesz a – mondták az emberek, örültek, hogy nincs több baj, mert olyan jólesik a csendes estében a munka után békében tanyázgatni. Szemek, gégék, orrok, szájpadlások ilyenkor heverik ki az egész napi kínzást.

Pár nap múlva a lányok között ütött ki a baj, és megint csak Szabó Jankóval. Ez a fiú nem tudott belenyugodni, hogy ahol lányok vannak, ő ne kezdjen velük valamit, és amikor csak tehette, mindig dongta őket. De ezt tette a traktoros is, akinek lehetett ugyan valakije, de valahol a messze városban, és a jól menő kis gép mellett unta magát, kevés dolga volt, egész nap a hajladozó lányokat nézte a gép végétől, vagy a satuládától, és hát a szívébe fúródott a kívánság. – Milyen lányok, milyen lábak! – egész nap ezen evődött, és esténként megpróbált tájékozódni a lábak között.

Igen hamar meggyőződött azonban arról, hogy ez nem is olyan

egyszerű, mint ahogy első látásra hitte. Szabó Erzsi ugyan szabad szájú lány, nemigen hagyja magát zavarba hozni, még trágár szavakkal sem, szóra szót ád, csípőset és falósat, de itt van Varga Imre, akinek valami köze van hozzá. Előbb úgy látszott, hogy a szeretője, mert mindig komáztak, és nagyon otthonosan viselkedtek egymással szemben, de hát furcsa ez a falusi divat, a legény a saját menyasszonyával nem nagyon rendetlenkedik és nem mond neki vadakat, de a komája menyasszonyának, aki majd a komaasszonya lesz, már igen. És Szabó Erzsi az Imre kedves komájának, Erdei Gabrinak, aki most katona, lesz a menyasszonya. A másiknak, Tóth Esztinek itt van az apja, aki törekrakó mester, és úgy vigyáz a lányára, hogy minden szavát és minden lépését számon tartja. Van rá oka, a másik lánya éppen a cséplőgépnél csúszott el. Kisunoka van a háznál a tavalyi cséplés után.

A harmadiknak, Balogh Zsuzsinak itt a vőlegénye: a Mihályi Feri. Olyan ember, akivel nem jó volna összeakasztani a bajuszt. A negyediknek megint katona a vőlegénye, és úgy látszik, komolyan veszi a hűséget, nem állja az udvarlást, az ötödik csendes, szemérmes lány, nem lehet hozzá közelíteni se. Egyedül Szőke Terus az, akinél valami remény lehet.

Igen, de az a baj, hogy Szabó Jankó is így végignézegette a lányokat, és ő is Terusnál kötött ki.

Ebből az lett, hogy délben-este, meg amikor valami kis szabad idő volt, mindig a Terus körül dongtak.

Ez hagyján, de esténként néha eltűnt a Terus és eltűnt utána Jankó is. A lányok, akik számon tartják egymás minden lépését, sóhajtásait és szerelmeit is, szörnyűlködni és pletykálni kezdtek.

Lehet, hogy nem történt semmi. Terus sokat próbált lány volt, városban is szolgált, tudta kezelni a férfiakat, és nem maradt el soká, de mégis szemet szúrt már mindenkinek, csak még nem szólt bele senki. Sós Mihálynak lett volna a kötelessége, de neki nem volt szeme az ilyesmihez. Ő esténként nem is aludt a csapattal a szérűn kívüli tanyahelyen, hanem a gép előtt, a zsákok mellett, a kinn maradt zsákmáglákat és félbemaradt zsákokat őrizte. Különben is öregesen, szekeres ember módjára aludt. Ha

letette a fejét, pár pillanat múlva egyet horkantott, és már fújta is a kását. Igaz, hogy sokszor és könnyen ébredt éjszaka, ha valaki félredolgára ment, és hersegett a lába alatt a tors, ha éjféli felleg csúszott a hold elé, vagy ha hajnali szélroham szaladt át az asztagok között, mindjárt felpislantott, de most nem vett észre semmit. Igaz, hogy nem is történt semmi.

Így azt sem vette észre, hogy a traktoros és Szabó Jankó között nehéz a helyzet. A traktoros régen távol van a városi lányoktól, és nagyon belenőtt a vágyaiba a Szőke Terus fürge alakja, huncut szeme és kerek kis lába, de Szabó Jankó úgy őrzi, mint kutya a koncot: ha nem is bírja megenni, de nem enged hozzá másokat nyúlni.

A csapat véleménye szerint a főbűnös Terus, aki nem tartotta magát a tisztességhez, és magába bolondította, csalogatta a két férfit. Nem gondolta meg, hogy itt nem lehet úgy tenni, mint a városban, hogy ha megunom az egyik katonámat, akkor a jövő vasárnap a másik irányba megyek sétára, hogy ne találkozzak vele.

A botrány nem tört ki, csak sustorgott, amíg szombat hajnaltájban, amikor is korábban keltek, hogy délután korábban hazamehessenek a messze faluba mosakodni, tisztálkodni, Sós Mihály bácsi végigjárta a tanyahelyet, hogy csendben, anélkül hogy zavarná az alvókat, felkereste az etetőket a gép kenéséhez, és Szabó Jankót a lányok fekvőhelyénél, Terus mellett találta.

– Hát te mit keresel itt! – rúgott bele a Jankó talpába.

A Terus apja, az öreg Szőke, szövetkezeti tag, nem bírja már a tüdeje a cséplőgép porát, ezért küldte maga helyett a lányát, és így a lány is a Sós Mihály felelősségére van adva, a közösséghez tartozik.

Szabó Jankó ijedten riadt fel, és az első pillanatban azt sem tudta, hol van. Soká fenn volt az éjszaka, de nem tudott Terushoz közel férkőzni, mert a huncut lányok szintén nem aludtak, és ha ő megmozdult, vagy közelíteni próbált Terushoz, azok is mozgolódtak, köhintettek, vagy csiklandósat kaccantottak.

Így tartott ez éjfél utánig, amikor is Jankót végre úgy elnyomta a hirelen jövő, szemet ragasztó, mézízű hajnali harmat, hogy nem tudott visszamenni a saját vackára. A traktoros már

előbb elment, nem győzte kivárni Jankót, mert neki a gépje mellett kell hálni. A jó traktorosnak ilyenkor a gépje a felesége, mint a jó katonának a puskája.

Valamit motyorékolt Jankó álmos szájjal, hogy én nem is tudom, soká fenn voltunk, és úgy látszik, itt rekedtem, de Juhász Miklósné, a kévevágó hadiasszony, aki mint özvegy szintén a lányok közt aludt, és nagyon mérges volt az elrontott éjszakáért, mert hiszen ő is izgatottan fülelt, hogy történik-e valami Terusék között, mérgesen támadt Mihály bácsira:

– Na, hiszen maga is jó elnök, nem vesz észre semmit. Nem látja, hogy nem tud az ember aludni az ilyen latroktól... – és mondta tovább, még azt is, amit nem kellett volna. Terus a takaró alá bújt, és a rázkodásról úgy látszott, hogy sír. A többi lány csak tiblábolt: szégyenkezés, gonosz kis kacagások és kárörvendő nőstényiség kavargott bennük.

Mihály bácsinak megállott az esze. Erre ő nem volt elkészülve. Világéletében a maga házában elég volt neki Zsuzsi nénivel meg a saját lányaival bajolni, most még a más lányaira is neki legyen gondja.

A gép búgott, menni kellett dologra, de ez most már nem maradhatott annyiban. A traktoros és Szabó Jankó közt is baj van. Csak egy kis ital kell, és kész a veszedelem, de Terus és a többi lányok közt is elromlott a helyzet.

Mit lehet itt csinálni?

Mihály bácsi ezt már nem tudta, hanem Kis Gáborhoz fordult.

Kis Gábor már tudott a dologról, de eddig nem tartotta számon, mert szokott ez így lenni a csapatos munkások között, és hát nem akart minden lében kanálkodni.

Igen ám, de itt szövetkezeti tagok között vagyunk, és valahogy helyre kell hozni a hibát.

Nincs más, Jankónak el kell hagynia a munkát, de a lánynak is. Nem is a saját hibájuk miatt, mert talán nem is történt semmi, hanem a közösség békessége miatt.

Szerencsére Terusnak megvolt még az egészséges lányesze, és nem jött fel a géphez, hanem a vackán maradt, és kis idő múlva csendesen, mint aki beteg, hogy az úton ne kérdezgessék, ne találgassák, elballagdált haza. Pár nap múlva augusztus elseje, el-

megy vissza a városba cselédnek, mert itt most már nem bírná ki, míg el nem felejtik.

Másnap, vasárnap határoztak a Szabó Jankó sorsáról is. Kis Gábor maga szólt be gyűlésről hazamenőben az élesnyelvű Szabóséhoz, hogy küldje inkább a Miska fiát, mert az, ha gyengébb is, de nem csinál annyi bajt, mint ez a Jankó.

A második héten, már a munka derekán, megjött az igazi kánikula. Néhány napig tiszta idő volt, szél se fútt, forrt a levegő, sárgás gőz ült az ég alján, és már az éjszakák is kezdtek melegedni.

Majd aztán megindult a szél, de délről, valahonnan Afrikából hozta a forró levegőt. A legyek már a hűvösön is csíptek, a lányok, ha lefeküdtek az asztag árnyékába, szoknyájuk alá húzták a lábukat, az arcukat meg a kendőjükkel takarták el. Még így is fel-felvisított valamelyik, ha elszunnyadtában kidugta lábát: – Jaj, az íz egye meg, de csíp.

Minden bogár, minden madár, minden öregember azt érezte, hogy valami nagy idő lesz. Égiháború, zivatar vagy szélvihar, de biztos, hogy megérkezik.

Meg is érkezett. Pénteken délelőtt már-már kibírhatatlan volt a hőség. A gyengébb szívek pihegtek, a tágabb tüdők lihegtek, mindenki bágyadt és mégis ingerült volt. Lányok hirtelen összekaptak, férfiak hamar az isten körül jártak, csak néhány ember, köztük Kis Gábor és Csiri Borsos Lajos viselték tűrhetően a fülleszto időt. Csiri Borsos szikár kis teste olyan volt, mint a szíj, kevés izzadságot adott ki, és a sovány kis test felett mokány kis akarat uralkodott. Azt, hogy valami nagy idő lesz, azért ő is érezte, de várta is. Nem baj, kell a tengerire, bárcsak térdig érő eső lenne.

Délután egy ideig nem volt semmi, csak a levegő sűrűsödött. Majd uzsonna után, már úgy estefelé a nap elhomályosult, és a délnyugati határ kezdett setétedni. Egy nagy asztag meg volt kezdve. A hajazat már lement róla, a derekát hányták a gépbe. Mindenki érezte, hogy valami lesz. de ez már inkább az öröm izgalma volt, mint az aggodalomé. Az asztagnak már nem árt, hacsak villám nem éri, ponyvák is vannak, egy a gépre, egy a darab asztagra, hadd jönne hát már a frissítő eső.

Nem is tettek semmi készülődést. Mihály bácsi csak annyit mondott: – Éjszakára feljön az idő. Jó volna, ha a szekerek kiérkeznének ide naplemente előtt, hogy még világosan visszajutnának a kövesútra, mert az út csúszós lesz, ha valami eső jön.

Kis Gábor fenn volt a gépen, etetett. Csapó meg lenn kötözte a zsákokat, és segített a mázsálásnál, ahogy a pihenő etetők szokták.

Mihály bácsi odament az asztagoshoz, éppen Csiri Borsosék voltak ott megint. – Lajos, szakítsátok fel a végét, hányjuk bele gyorsan, a többit már beéri a ponyva.

Neki is látták Borsosék, a megkezdett részt levágták, és tépték, cibálták a kévéket, hogy mennél kevesebb maradjon kitéve az esőnek.

Mindenki elmerült a maga munkájába. A kazalrakók gyűrték, taposták a bőven ömlő szalmát, a törekrakó taposta, lapogatta, egyengette a törekkazlat.

Mihály bácsi szokás szerint szintén belemerült a maga számadásaiba. Megjöttek a szekerek, és minden gondja az volt, hogy azokat megrakathassa, és útnak indíthassa és az, hogy meg ne lopják, mert a kocsisoknak és a zsákosoknak nem lehet hinni. Kilopják azok a legügyesebb kulcsár szemét is, hát még a Sós Mihályét, aki világéletében csak a maga kevés termésével bajolt.

Így történt a szorgos munka közben, hogy a cséplőgép szokatlanul mohó, dübörgős morgása mögött, ami azért volt, mert az asztagfenékről nyersebb kévéket kapott és fuldoklott tőle, senki sem figyelt oda, hogy a délnyugatról egymásba folyó égdörgés sebesen közeledik, és előseregeit hömpölygő, földet seprő, szürke viharfelhők alakjában már küldi is.

Pillanatok alatt sötét lett, amit mélyített az is, hogy a belehasító villámok elvették az emberek szeme fényét.

Most már mindenki megriadt egy kicsit, és a maga munkáját szerette volna rendbe hozni. Az asztagosok a feneket szerették volna még felszedni, a kazalrakók kiabáltak a szalmáscsapatnak, hogy kötelet a kazalra, a törekrakó mester veszekedett a lányokra, hogy segítsenek lekötelezni a törekkazlat, az etető és a kévevágó a dobon levő bokáig érő búzaszemet szerette volna még betakarítani. Sós Mihály a szekerek megrakásán izgult, és

kiabált a szalmarakóknak és az asztagosoknak, hogy menjen oda két-két ember, hányják meg gyorsan a szekereket, hogy kiérjenek még a kövesútra.

De minden kiabálás beleveszett már a vihar zúgásába. A földön hentergő szürke felhő vegyest volt porral, amit messzi utakról szedett össze, és a következő pillanatban elborította az egész szérűt a por. A szél üvöltött, és beleragadt, amibe tudott. A szalmakazlat a betetézett végén elkezdte emelgetni, emelgetni, eleinte nem bírt vele, tartották a kötelek, és így csak a szabadon álló csomókat kapta fel, és vitte a levegőbe. De a szél nem nyugodott, a kötelek feszültek, tágultak, a rés szélesedett, aztán új roham jött, a megnyomó, békítő eső késett, egy kötél elszakadt, a kazal teteje megemelkedett, erre a másik kötél alsó vége kicsúszott a bújtatásból, és aztán egy billenéssel lefordult az egész tető, nyakukba az embereknek, akik most még az utolsó pillanatban is bajlódtak a lekötéssel. De a szalmakötelek szétszakadtak, mert elfelejtették a kazalosok megvizezni, és a hőségben ropogósra száradtak.

A törekkazalnál tartottak a kötelek, mert az öreg Tóth régi és jó törekrakó mester, és gondosan rendben tartja a kazlat és a köteleket, de ezeket meg végigborotválja a szél, és kisodorja a kötelek alól a töreket. Kisodorja, és viszi, viszi szerte a nagyvilágba. Az asztag felszakított hajzatát szintén megkezdte a szél, és búzakévék is kalimpáltak a füstölgő sűrű levegőben.

Már az első nagy szem esők is lepottyantak, a szél csihadt egy kicsit, aztán új rohamra jött, de még sehol sincs rend. Sós Mihály még mindig kiabál, hogy csak a szekeret megrakni, mert elázik a mag, és hogy szalmát ide, mert a zsákokat már éri az eső.

De a szalmát elkapja a szél, és a zsákokat már paskolja a szekéren is, a máglában is a hirtelen leszakadt, apró jéggel vegyes, pustolós zápor. A jégszemek úgy pattognak a zsákok tetején, mint pattogatott kukorica a rostából.

Az eső már ömlik, a villámok vakítanak, a dörgés szüntelen, de a gép nincs rendben. Az asztagosok addig erőltették a felszakítást, hogy a fenék mégiscsak félbemaradt. Csapó kiabál, hogy be kell takarni az asztagot, mert fenékig ázik, de a ponyva nincs jelen, nem készítették ide, még el kell hozni a satuládától.

Húznák is már rá a félben levő asztagra, de a szél kikapja a kezükből, és lehajítja a földre.

Újra nekifognak, de a zápor ömlik a nyakukba, kiizzadt hátukat paskolja a hideg eső, egyik is, másik is szalad a kisujjsáért, meg hogy elrejtse a tarisznyáját, gúnyáját, mert felkapta a vacokról a szalmát a szél, viszi már a nagyvilágba, és tésztává ázik a kenyér, pacallá a szalonna.

Csak Csiri Borsos áll helyt, egy ingben viaskodik a ponyvával, próbálja villákkal megtűzni a sarkát, hogy el ne ragadja a szél.

Nem boldogult egyedül. Kis Gábort hívná, de annak is van baja.

A cséplődobot kell lekötnie, csakhogy a gép fara felől, az asztagok közül új és új szélrohamok törnek elő, és verik, csapkodják, újra és újra felszakítják a lekötött ponyvát: az egyik sarkát a ponyvának már foszlányokra verték. Már a traktorossal drótot is hozatott, mert a kócmadzag nem bírja.

Sós Mihály még mindig a zsákokkal viaskodik, a zsákravaló kis ponyvát is elvitte a szél a szalma után, most nedves kévékkel próbálja berakni, és az asztag fenekéről hordja egyedül, mert a szekeresek elindultak, hogy kitörjenek a kövesútig. De ez is hiába, mert pár száz lépés után megállottak, a lovak nem mertek szembemenni az esővel, mert jég is pattog benne, szerencsére, ha sűrű is, de apró. A szekér is farol, a lovak is csúsznak, mert poros útra nem szoktak patkolni. Most ott áznak a zsákok, csupa víz az egész; mit szól majd, aki vizes búzát kap.

Ez kavarog homályosan a Sós Mihály fejében, és kínjában, hogy legalább mentsen valamit, tovább hordja a zsákokra a kévéket, amelyeket a szél mindig leborogat.

A zápor sűrű kukoricajéggel vegyest veri a földet, a tarló és a gyep füstöl, és a víz már tócsákba gyűlik.

Végre az etetőnek sikerült lekötni a ponyvát a gép elején, de akkorra a hátulján megint felszakadt, és úgy veri a szalmarázóhoz, hogy már cafatokra tépték a csavarok a másik sarkát is. Drótot neki, itt is lekötni, aztán gyerünk az asztagra, amelyen még mindig viaskodik Csiri Borsos, hogy valamiképpen meg tudná állítani a ponyvát.

Jönnek már segítségül az etetők és a traktoros, a többi ember

eltűnt, elbújt. Villákat szúrnak a ponyva sarkaiba, vizes kévéket hánynak rá, a traktoros feldobja a nehéz gépsúlyokat is.

Sötét van, csak a villámok világítanak. Az emberek eltűntek, kazal oldalába, asztag oldalába bújtak, amikor a szél fordult és az eső arra zúdult, akkor másik oldalra húzódtak. A lányok meg bemenekültek a cséplőgép alá, a törekrázó poros lyukába, ahol a becsapódó eső a port mind sárrá vágta, és a lábuk alatt már bokáig érő hideg víz hömpölyög, mert kiderült az első nagy esőnél, hogy az asztagot is hajlásba rakatta Sós Mihály.

Mindenki elbújt végre. Kis Gábor is elment a holmijáért, elázott tarisznyájáért, csatakká ázott gúnyájáért.

És ahogy ott botorkál a sötétben, a volt vacok körül a szalmacsomó helyén, megbotlik valamibe. Villámfénynél megnézi, mi ez? Zsák. Zsákban búza, úgy féligformán, a Csapó Bandi vacka helyén. A szalmát elvitte a szél, a tarisznya és a zsák itt maradt. A nagy zivatar miatt nem tudta átcsempészni fuvarozó fiainak, akik hajnalonként szoktak kiérkezni a reggeli rakodásra, és olyankor már egy-egy kis csomó búza, amit a géptől csent el Csapó Bandi, a takarmányos ponyvaköteg közepébe kerül.

De jön már Csapó is a tarisznyájáért, és vele botorkál Csiri Borsos és a traktoros, aki el van anyátlanodva, mert ilyen időt még nem ért, amióta az anyja szülte.

Sötét, van, az eső ömlik. Kis Gábor a vizes nagyujjast és a takarózó pokrócát a nyakába keríti a kék etetőing fölé, menne már a kazal enyhébe vagy a ponyva alá, mert a foga vacog, nincs a ruhájában egy csepp száraz se, de már bevárja Csapót. – András, mi ez? – Csapó úgy tesz, mintha nem tudna róla, de már eszébe jut, meg van rémülve, és a hidegtől is vacogva kérdi, hogy micsoda?

– Ez a zsák itt, félig búzával – mondja Kis Gábor, és a hangja nyugodt, még örül is. Végre megfogta ezt az ügyes tolvajt. Kitakarta a szél a vackát és a gazemberségét. Csapó még mindig nem akarja érteni, de Gábor már nem törődik vele, megyen végre enyhhelyet keresni. Tanúk vannak, Csiri Borsos kajánul felnevet s még a traktoros is kezdi érteni, hogy miféle zsákról van szó. – Hadd ott reggelig – mondja Kis Gábor, most már keményen –, majd holnap beszélünk róla. Úgyis vizes mán.

Ki-ki búvóhelyet keres magának, reggelig vacogva vagy gőzölögve – aszerint, ki milyen búvóhelyet talált –, kustorog mindenki a kazlak kivájt oldalában vagy az asztag körteszára alatt, ahol az eső nem esik, de ahová mégis befolyt a víz a ponyvák alatt, ahol csak a gaz vizes, de az eső legalább nem vág.

A kocsisok, amikor csendesedett az idő, kifogták a lovakat, és behajtották a nem messze levő tanyába.

Otthagyták a szekereket a takaratlan búzával az esőben. Sós Mihály pedig a gép faránál levő zsákmágla tövibe húzta meg magát, ahol is a felrakott vizes kévékről egész éjszaka csurgott a nyakába a víz. Mert az eső aztán hajnalig esett. Kicsit megmegcsendesedett, aztán új égzengéssel, villámlással új zivatar jött, hajnalra pedig csendes szemeteléssel búcsúzott a tájtól. Napfeljöttekor már csak néhány maradék felhő futott át az égen.

A megfürdetett messze határból előtűnő nap a megzilált szérűt találta a tollászkodó emberekkel. Körös-körül a határ a vihar és az eső nyomát mutatta. A szalma szerteszórva, a törek megcibálva, magányos kévék az asztagtól száz-kétszáz lépésre szétszórva, a szérű mellett a tarló felázott, mint a kovász, a kiöntött pocos egerek és a fiahörcsögök hulláin már a traktoros foxija és a kerülő fekete kuvasza lakmározik, a szérű melletti gyepen ürgék szárítkoznak. Előbb fel-felbukkantanak ügyes fejecskéikkel, aztán kivezérlik a napra új búzán nőtt nagy fiaikat.

Nem messze a szérűtől a zsákos szekerek állanak az úton. A zsákok feketéllenek a nedvességtől, az úton pedig messzemessze csillámlik a két kereknyomban a víz.

Kiderült, hogy a szérűt se jó helyre okoskodta Mihály bácsi, mert az asztagok is, a cséplőgép is, a traktor is, bokáig érő vízben állnak, és a lányok, a melegítő nap hatására a lábukat mossák benne.

Az emberek szárítkoznak. Száraz szalmát keresnek a kazal aljából, tüzet gyújtanak, és a könnyű ruhákat hamar felcsapatják, a nehezebbeket meg kifacsarják, és majd megszárítja a nap.

Most már talán el is mehetnének haza, mert úgyis szombat van, és itt máma már úgysem ·het csépelni. Vízben áll a gép, és

beázott az asztag. És egyesek már, de inkább a lányok, szedik is a cókmókot, kötözik és készülődnek haza.

De a dolog nem ilyen egyszerű. Nem mehet mindenki a maga akaratjára. Hátha még újabb eső jön, nagyon kiraggyantott a nap, az pedig azt jelzi, hogy még lehet valami, és addigra mindent rendbe kell tenni.

Kis Gábor megkeresi Sós Mihályt, odahívja a Csapó Bandi lopott és elázott zsákjához: – Nézze csak, Mihály bátyám, mi ez?

Sós Mihály nehezen fogja fel, meg kell neki magyarázni. – Miért ül maga mindig a gép faránál és miért hál a zsákmáglák mellett, ha ez is lehet? Igen, neki csakugyan hiányzik két zsákja is, napok óta irkál és számolgat érte, nem találja.

Csapó Bandi már nincs itt. Bement a tanyába a fiaihoz, hogy megnézi a lovakat. De nem ez a baj, hanem az, hogy nem akar itt lenni a számadásnál. Nem szívesen néz a szemébe Kis Gábornak, akivel együtt etetett és Csiri Borsosnak, aki megölné a nézésével és Tóth Jankónak, aki elnyeli a szájával.

Mihály bácsi nem tud mit kezdeni, össze van ijedve. Mindig kerülte a bajt, a veszekedést, és Zsuzsinak is inkább hallgatott, és itt van ni, most mi lesz ebből? Hogy minek is vállalta ezt az elnökséget, nem neki való. De azt hitte, majd olyan jól jön ki, mint a földigénylő bizottság. Meg aztán a lelke mélyén Zsuzsinak is meg akarta mutatni, hogy azért vagyok én még valaki, ha te semmibe nézel is. Most itt van a baj: ez a Csiri Borsos, Varga Imre meg a többiek, ezek nem kegyelmeznek neki. De csak viszsza ne jönne az a marha Csapó...

Mindez egy pillanat alatt fut át rajta, de közben jámboran megkérdezi: – Mit csináljunk, Gábor?

– Hívjuk össze az embereket, mindet, a lyányokat is.

– Jól van a', a' lesz a helyes – kap a szón Sós Mihály, és elkezd kurjongatni, hogy mindenki meghallja:

– Mindenki jöjjön elő, mind, a lyányok is!

Nehezen verődnek össze, mert a szárítkozásokat félbe kellett hagyni, de hogy a Csapó Bandi lopása híre már szétfutott, mindenki előkerült.

A zsák körül jöttek össze, a bűnjel, a félig telt, vizes zsák ott feküdt a gyülekezés közepén.

Mihály bácsi kezdte el a szót, mert ő az elnök, de most még a szokásosnál is nehezebben magyarázott.

Azzal kezdte, hogy itt hibák vannak, itt van ez a zsák...

A nagy Tóth János belekiáltott: – Mindig mondtam, hogy tolvaj ez a nyúlbőrszedő, ki tudja, mennyit hordott mán el? Mindig járt a tarisznyához, mindig nyakalt, mindig hozta a fia a pálinkát meg a szalmásbutykost. Láttam, hogy kínálgatta a traktorost meg Sós Mihályt.

Varga Imre, aki valami kicsi helyi pártiskolát is végzett, szintén megszólalt:

– Na lám. Hát ilyenből lesz a kapitalista!

– Csak lenne, öcsém, ha lehetne – teszi hozzá Csiri Borsos.

– Hol van a nyúlbőrös? – kiabálta Mihályi Feri. – Hadd szorongatom meg a nyakát. Tudom, istenem, nem lesz kedve többet a szövetkezettől lopni.

– Ki vele, ki a büdössel a társaságból – vágott bele Major Béni. – Egy szem búzát se kapjon!

– Aki a közösből lop, azt fel kell akasztani – sivította Juhász Miklósné, a mindig keseredett szívű hadiözvegy, aki külön is gyűlölte Csapót, mert mindig azt kívánta tőle, hogy kényelmesen eressze oda neki a kivágott kévét, még akkor is, ha az a veszély fenyegette, hogy belecsúszik vagy beleszédül a zúgó, forgó, szédületet szuggeráló dobba.

A napok óta visszatartott, sok apró ok miatt felgyülemlett düh hirtelen felbukkant az emberekben, és ha Csapó meg nem ugrik, talán csakugyan rossz vége lett volna. Minden méreg, gyanakvás, irigység, ami részint benn keletkezett, részint kintről a faluból szították, most felszínre jött, és megint kitört a szokásos általános zaj, aminek Mihály bácsi nem tudott véget vetni, mert hiszen a zajnak egy része neki is szólt, hogy gyáva és nem tud intézkedni, az este is miatta áztunk el, és ezért lett minden baj és kár, mert neki, amikor jött az idő, le kellett volna állítani a gépet, hogy mindent rendbe tegyünk. Ehelyett még az asztag alját is fel akarta hányatni, amikor már itt volt az idő a villánk hegyén, és hogy a szekereket is ő zavarta ki az esőbe, ott állnak ni, a ponyvákat is miatta tépte szét a szél, a szérűt is miatta öntötte el a víz, mert minek ide rakatta, miért nem feljebb, a

partra, ráadásul nem is vigyázott, mert lám, a Csapó annyit lopott mellette, amennyit akart – így az emberek.

Ez, persze, nem igaz, védekezett magában Sós Mihály, mert neki minden gondja az volt, hogy ne lopjanak, azért nem tudott gondot viselni az egész csapatra, és azért nem tudta kormányozni a munkát, de valójában nem tudott se köpni, se nyelni, nemhogy szólni mert volna maga mellett.

Végre Kis Gábor csinált rendet. Odaszólt Csiri Borsosnak és Tóth Jankónak, hogy hallgassatok már, a traktoros is bele-beleszólt: – Figyelem, emberek – úgy, hogy végre Mihály bácsi is megint szóhoz jutott.

– Én belátom, tagtársak – kezdte újra hivatalos nyelven –, hogy itt sok hiba van, és ezért azt mondom, hogy próbáljanak mást, hátha jobb elnök lesz, én lemondok szívesen.

Erre újra zaj lett. Egyik azt kiáltotta: – Régen kellett volna, a másik azt, hogy késő mán, amikor itt a sok kár, a harmadik azt, hogy helyes. Vegye át Kis Gábor.

– Megálljunk csak, emberek – kezdte Kis Gábor –, clébb a bajok közt csináljunk rendet, majd úgy sorjába elintézzük. Itt két baj van most. Az egyik a tegnap esti fejetlenség, a másik a Csapó András lopása. Ezt most hagyjuk még, vegyük az elsőt. Az biztos, hogy Mihály bácsi későn kezdett intézkedni és akkor is rosszul, mert nem a gépbe kellett volna hányatni az asztagfejeket, hanem összefele, betetézni a szakítást, hogy ne menjen bele az eső. Nem akarom újra kezdeni, mindenki tudja, mi volt a baj. De nemcsak Sós Mihály hibázott itt, hanem mindnyájan. Mert mindenki csak a maga munkájával törődött, nem segített a másiknak, azután meg megijedt az esőtől és otthagyta. Pedig az asztagot senkinek sem szabad otthagyni, míg be nincs tetézve, vagy le nincs ponyvázva. A zsákokat sem szabad otthagyni, míg be nincs takarva, ha csákányfergeteg hullik is az égből. Az asztagosok dolga az asztagon kívül, a zsákosoknak és az etetőknek segíteni. Mindig a legelső a gép meg az asztag, mert onnan indul újra a munka, ha szárazon marad. A szalmát meg nem akkor kell lekötelezni, amikor már jön a vihar, hanem mindig, amikor be van tetézve belőle egy darab. És a kötelet nedves szalmából kell csavarni és jól eltakarva, nedvesen kell tartani is. A jó köte-

let nem szakítja el semmiféle vihar. Rozsszalmából olyan kötelet lehet csinálni, hogy felakaszthatja magát rá az ember is, ha megunta az életét. De itt hagyni a gépet, és szétszaladni, mint a csirke, mert fú a szél, esik vagy villámlik, azt nem lehet. Ez az asztag itt, a mag, a gép, a traktor, a kazlak és minden most nem az uraságé, nem is az enyém, hanem a miénk. Amikor az uraságé volt, teljesítettük a kötelességünket, mert muszáj volt, amikor a magunké volt, gondoltunk vele, mert a magunké volt, a szövetkezeté, a miénk, de ebbe benne van az enyém is. Ami a miénk, az az enyém is. Benne van a munkánk, a kenyerünk, a ruhánk és a háztetőnk meg minden. Ezt értse meg mindenki. Mert addig nem szövetkezet, hanem csürhe, amelyik százfelé szalad, ha nem áll a talpán a pásztor.

– Úgy van, úgy van – helyeseltek az emberek, még azok is, akiknek lesütött fejjel szégyenkezni kellett volna. Akik pedig helytálltak, mint Csiri Borsos, villogó szemekkel tekingettek szét: – Na, ugyi, mondtam.

– Ami a Csapó András dolgát illeti – folytatta Kis Gábor –, abba itt most nem hozhatunk végleges szót, abba a szövetkezet igazgatóságának és a pártnak is van szava, és majd csak rendes értekezleten határozhatunk, otthon, ahol jegyzőkönyv meg minden egyéb is lesz. De annyit megtehetünk, és ajánlom is, hogy tegyük meg, hogy Csapó András ide többet be ne tegye a lábát, és várja meg, hogy mit ítél felőle a szövetkezet és a párt.

– Valaki közbeszólt: – De mi lesz az elnökkel és ki lesz az etető? És ki fizeti meg a kárt?

Erre általános kiabálás kezdődött. – Kis Gábor lesz az elnök! – még a lányok is, akik fiatal nőcselédek szokása szerint kíváncsian csak füleltek, hogy majd elmondhassák otthon, még ők is helyeseltek: – Gábor bácsi lesz a jó!

Csapó helyére egyik etetőnek Borsos Lajost ajánlották, a mániknál megakadt a tudomány, mindenki a másikra nézett, hogy ki is lenne hát a jó. Az öreg Tóth, a törekrakó, Sós Mihály barátja, javasolta végül, hogy valamelyik fiatalt kellene odatenni, nekik való az már, hadd tanuljanak bele. – Mink, öregek, már kifele megyünk a világból, és sohase leszünk olyan emberek, amilyen ide kell. A Varga fiút kell betanítani.

Ebben meg is egyeztek.

De Kis Gábor még egyszer szót kért. – Hát jól van, emberek, én elfogadom a megbízatást, de csak ideiglenesen, mert majd otthon, a szövetkezetben lehet határozni, de addig is arra kérem a tagtársakat, fogadjunk szót egymásnak, és hozzuk helyre a hibákat. Látom, hogy itt egyesek már készülődnek, hogy hazamennek a faluba, mint amikor napszámba jártak, és az uraság gondja volt, hogy mi lesz a terméssel. Ez nem lehet. Nem hagyhatjuk itt így a szérűt hétfőig, hátha még újabb esők is jönnek. Addig még kicsírázna a zsákban a vizes búza. Hanem most már süt a nap és fú a szél. Azonnal dologra. Szedjük le a ponyvákat a gépről meg az asztagról, és terítsük ki. A megázott kévéket állítsuk fel, a szétszórt szalmát forgassuk fel, hadd fújja a szél. Az asztagot szedjük le, ameddig beázott. Akkor megfröstökölünk. Azalatt megszáradnak a ponyvák, a szekereket visszahúzatjuk, a zsákokból a búzát kiöntjük és megszárítjuk. A szalmások, törekesek csináljanak új köteleket, és ne egy ölre, hanem fél ölre jusson egy, most jó vizes a szalma, jó kötél lesz belőle. Ha megszáradnak a kévék és nem tudunk elindulni e miatt a pocsolya miatt, ami itt a gép alatt van, takarosan összerakjuk, betetézzük az asztagot. Hétfőre elnyeli a száraz föld ezt a kis vizet, és csépelhetünk tovább, na, gyerünk dologra!

Mindenki jókedvvel, vidáman indult a dolga felé, a hetek óta tartó idegesség és bizonytalanság megszűnt, a lányok handarikázva futottak fénylőre mosott lábaikkal a törekkazal felé, de Kis Gábornak valami még eszébe jutott: – Megálljunk csak, emberek, van itt még valami!

A legtöbben csak úgy megállottak, de nem tértek vissza, és Kis Gábor hangosabban mondta: – A Sós Mihály bácsi dolgában nem határoztunk. És azt javasolnám, Mihály bácsi menjen kazalrakónak, Kovács Berti meg, fiatalabb ember, jöjjön le az asztagosokhoz, mert onnan hiányzik most Borsos Lajos.

– Jó lesz az, jó lesz – helyeseltek az emberek, és mentek a dolguk után. De még Mihály bácsit is megkérdezte: – Mit szól hozzá, Mihály bátyám?

Mihály bácsi csak bólintott, mert szólni úgysem tudott volna, a szíve is, a könnye is a torkába szaladt. Ez ugyan becsületes

visszavonulás, de mégis nagy dolog ez egy sokat próbált öreg ember életében, akit a fél falu ismer.

Csiri Borsos meg Varga Imre csavarják lefelé a ponyvát a gépről, és kiabálnak, hogy vigyázat, valakinek a nyakába ne zuhanjon a ponyván összegyűlt víz.

A kötelet csavaró lányok visongtak, a kötélcsinálás játék is, verseny is, hogy ki ereszti, ki csavarja és kié lesz hosszabb és kié szakad el.

Kis Gábor és Sós Mihály leülnek a mázsára, átvenni a számadást és a zsákokat, a traktoros a gépet törölgeti, be ne rozsdásodjon, az asztagosok a nagy, nehéz ponyvával bajlódnak, amelynek a hajlásában hektónyi vizek állnak, és vigyázni kell, nehogy ez a víz is az asztagba szakadjon. Ezért csak óvatosan húzzák és kiabálnak, hogy egyszerre menjen: – Hó, húzd meg!

A nyári napnak már reggelen ereje van, keletről, amerre az eső ment, friss szél jön vissza, már szinte érzik, hogy emelgeti a szárnyait, a szérűn zsong a munka, a kötélcsináló lányok felől nóta zeng:

Nem ismerünk címet, rangot,
ágas-bogas koronát . . .

A juhász és a pulija

A szövetkezeti rizstelep nagy vezércsatornája mellett, a töltés tövében – két pásztor tanyázik. Az egyik juhász, a másik gulyás. A túlsó oldalról, északkelet felől, hűvös szél fúj és a töltés jó enyhelyet ád. Mert a szelet csak fülledt nyári napokon kívánja az ember s az állat, egyébkor soha. Most pedig még hűvöskés május eleje van.

A két ember nem furulyál, nem is beszélget csendes pásztori módon, mint a mesebeli jó pásztorok szokták, hanem kártyázik. Huszonegyet játszanak, és a kevés fehér forintok meg a sűrűbb szürke hatosok közt a fekete-rozsdás cigarettatárca és a sallangos kostökzacskó éppen úgy ott van utolsó tétnek, mint hajdani földesurak közt az ezüstkancsó és a sárga csikó.

A nyájak békésen legelnek, a hűvös szél nekik is jót tesz, elnyomja a legyeket. A gulya szétterül, s a tehenek farka alig néha-néha lebben, már nem is a légy ellen – azok most a fű alján, bokrok tövén lapulnak –, hanem inkább szokásból. És a juhok sem dugják gyapjatlan orrukat a másiknak a hátulsó lába közé, mint szélcsendes, meleg időben szokták, hanem ki-ki magának, kis térközökben édesdeden legelnek.

A Sajó, a nagy fehér komondor a pásztoroktól távolabb fekszik, mert ő sohasem szeret emberközelben, illetve botközelben lenni. Egy kis porongocskán alszik, elnyúlva hosszan, mint egy dög, még a fejét is oldalra fektette, majdnem embermódra. A Fürge, a puli azonban a gazdája, Miska juhász lábánál fekszik, csak úgy éberen, a négy lábára ereszkedve, fejét kinyújtott két első lábára fektetve, hogy bármely pillanatban felugorhasson, ha int a gazda.

Ő nem alszik, egyáltalán ő keveset alszik, s azt is csak úgy féléberen. Ha néha le is hunyja a szemét, csak egy pillanatra

meri, s aztán felnéz, nem történik-e valami, mert a jó szolgának mindig résen kell lenni.

De nincs itt most semmi, a nyájak legelnek és a gazdák kártyáznak. A Fürge nem érti a kártyázást – legalábbis még nem érti, hiszen másodéves kölyökkutya, most van betanítás alatt. Éber, okos tekintete ide-oda reppen a piszkos kártyalapok után. Nem érti, mit művel ez a két ember, hogy olyan káromkodásokkal és kacagásokkal, kuncogásokkal, kacsintásokkal, figyelő komolysággal és kiismerhetetlen vigyorokkal végzik ezt a furcsa munkát, amely láthatólag csak négyszegletes tarka lapok cserélgetéséből, osztogatásából és csapkodásából áll. Sem étel, sem ital nem néz ki belőle és se öröm, se harag – ez a négy dolog az, amit a Fürge is ért – nem olvasható tisztán ki belőle. Mert jóllehet a káromkodást ő már ismeri – ezt tanulta meg Miskától legelőször –, s tudja, hogy az nem jó, de a kacagást is ismeri, és tudja, hogy az meg nagyon jó, de együtt káromkodás és kacagás, zord nézés és kacsintó vigyorgás, hát ki érti ezt?

A Fürge ugyan okos kutya, mint minden puli, s a játékot is nagyon szereti, mint minden fiatal kutya, de honnan tudhatná, hogy azok az emberek ott most játszanak. Ő is szokott játszani néha, de nem annyiszor, mint szeretné. A birkákkal nem lehet, mert azok egy cseppet sem értik a tréfát, gyáva, bégető népség, különben is azokon uralkodnia kell. Maradna a Sajó, de az unalmas, lomha dög, mindig alszik, s néha, ha játékra erőlteti, még bele is mar mérges fogakkal és zord kaffantással. Így aztán csak a gazdával szokott játszani, ha annak is jó kedve van. Haj, de tud ugrani a kampó után, akár métermagasra is, de tud szaladni minden elhajított göröngy után, akár bele a hideg vízbe is, és körülszalad a gazdáján vagy a nyáján akár százszor is, ha látja, hogy annak is jó kedve van. Egyáltalán neki az emberek csak akkor érnek valamit, amikor jókedvük van, amikor nevetnek, dalolnak, fütyörésznek. Jó hang az a fütyörészés, különösen, ha mint hívó hang szólal meg. Olyankor ő is boldog, kis farka felkunkorodva, mint a vidámság zászlaja lobog a pusztai szélben.

De ezt a játékot itt most nem érti. A kutyáknak csak játékuk van, szerencsejátékuk nincs, s most nem tudja, örüljön-e vagy óvatos legyen, mert egyszerre csak a fejére koppanhat a földön

heverő kampó, vagy pedig felugrik, és belerúg a gazda – mint szokta –, mert régen nem néztek már a nyájra. Nem szoktak ilyen sokáig egy helyben tanyázni.

Mert kiszámíthatatlanok az emberek, de különösen olyan az ő gazdája, a Miska. Az egyik pillanatban nagyot kacag – ez jó –, de a másik percben olyat káromkodik, hogy a Fürgében megrebben a lélek: – Jaj, mi lesz most? Mi hibát tettem? – A kutyák a szemekből és a hangokból olvasnak és a mozdulatokból sejtik meg a gazdák jó vagy rossz hangulatát, de mit lehet most abból kiolvasni, hogy Miska hol a homlokára tolja a kalapját, hol a tarkóját vakarja. Vagy abból, hogy a tizenötre lehúzott hetessel befuccsolt huszonkettőt mérgesen a gulyásbojtár, Bandi elé vágja, aki vigyorogva mutatja a maga tizenötjét, tehát mint bankadó, Miska tizenöttel is nyert volna. De Fürge nem érti, mert olvasni még nem tud, és a tarka papír is rejtelem neki.

Közben a nyájak nekiterülve legelnek. Néha-néha odapillantanak a kártyázók, s aztán visszatér a tekintetük megint csak a tarka lapokhoz. Olyankor a Fürge is feléled, elnéz a messze legelésző nyáj felé, kicsit aggodalmasan, mert hiszen messze van a nyáj, és ennyire nem szokás őrizet nélkül ereszteni, és szinte emelkedik, hogyha szól vagy int a gazda, már ugrik is és rohan a nyáj elé, mert hiszen neki ez a kötelessége. Ezt már tudja jól, és ebben hiba nincs.

Szó nélkül már nem mozdul, azt is megtanulta. Eleinte hajtotta a nyájat, vagy kellett, vagy se, és sokszor rázuhant a derekára a kampó, vagy ha távolabb volt, s nem mert közelebb menni, utánavágta a gazda. Nem, nem, az önkéntes buzgalom sincs megengedve.

De úgy látszik, nincs baj a nyájjal, mert nem int a gazda, hát megnyugszik újra, s figyeli tovább a játékot.

A nyájak eközben csakugyan messze távolodtak. Nincs baj, nem mentek még a tilosba s nem is lépték még át az egymás határát.

A legelő ugyanis fel van osztva gulyanyomásra és birkajárásra, mert a marha nem szereti a birka szagát és nem legel ott több-

bet – még ha maradna is mező –, ahol egyszer a juhnyáj keresztülment, és teleszórta a fű közét apró, fekete golyóival és a mindig csurgó vize erős szagával. Fekete és szürke csóvasor (ahol szikes a föld, szürke még a csóva is) húzódik keresztül egyenes sorban a tágas legelőn, el-ki a beláthatatlan messzeségbe. A sor végén már a délibábba vész.

Ezeken a csóvákon néha a pásztorok ülnek, ha éppen a határ mentén legeltetnek, másszor az ölyű eszi meg rajtuk az elfogott egeret vagy madárkát. (Szőr és toll meg vércseppek jelzik a lakomák nyomát.) Még az is megesik, hogy jókedvű, fiatal bikaborjúk vagy haragos, öreg bikák szarvuk öklelő képességeit és kormos-borzos homlokuk dúló erejét próbálgatják rajta. Víz is mossa, jószág is tapossa, el is tűnik hát a kis dombocska minden nyár végére, s csak fű nélkül maradt helyeik s kis gödröcskéik jelzik ősszel, hogy hol voltak a takaros kis határdombocskák. De minden tavasszal újra ássák és hantos földből újra felrakják, hogy a pásztorok és a nyájak közt békesség, s egyáltalán, hogy mint a világon mindenütt, még a puszta mezőkön is rend legyen.

Éppen csak az állatok s különösképpen a kíváncsi s talán nem nagyon okos birkák nem ismerik, vagy nem ismerik el ezt a határt. A marhák ugyan nem mennek a kopár és rossz szagú birkalegelőre, de a birkák annál inkább kíváncsiak a gulyalegelőre, mert a marhák a mezőnek a javát, az apraja-finomját otthagyják a földön a szálasabb füvek és virágok alatt, s a juhnak meg éppen ez a jó.

Már régen a csóvasornál van a juhnyáj eleje, egyesek már át is mentek rajta, s ahogy a többi megérzi a friss fű ízét, nekiterül rohamosan az egész falka, s falnak, sebesen falnak, mert talán tudják, hogy ami jó, ami új, friss és ízes, az tilos is.

A gulyától nem félnek a juhok, a gulya elhúzódott arra messze, már a kút felé megy az eleje, mert látják az okos tehenek, hogy jár a kútostor le s fel. A másik bojtár vizet húz, hogy mire megérkeznek a szomjas jószágok, színig legyen a vályú friss hideg vízzel.

De a kártya nagyon fogja az embert, most fogja legjobban, amikor az utolsó vashatosok és fehér forintok után Miska a kostökzacskóját is feltette (neki még ilyen van, nem pléhtárcája,

nem enged a régi juhásztörvényekből) tíz forintra váltva, abban a reményben, hogy úgyis visszanyeri, mint ahogy minden kártyások szoktak reménykedni.

De a juhnyáj nekiterült a gulyalegelőnek, ebből baj lesz, és Bandi, a gulyásbojtár is feláll. – Te, Miska, a nyájad átment a csóván a mi legelőnkre, küldd érte a Fürgét, mert megesz az öreg. (A számadógulyás.)

– Jó, jó, ülj csak vissza, játsszunk még egy kicsit, csak nem viszed el a kostökömet – erősködik Miska.

– Igen, de a marha már megyen a kút felé, látod, már nem legelve, hanem capon megy az eleje... – mert ő most szeretne szakítani a kártyázással, amikor nyerésben van, amikor Miskának minden pénze s még a kostökje is nála van. Annyi esze neki is van a kártyához, hogy ennél jobb ürügy nincs a becsületes abbahagyásra, mint most, amikor mindkettőjüket hívja a kötelesség.

De Miska nem engedi.

– Hogy az istenbe ne! – förmed rá haraggal. – Tele vagy pízzel, és most lógnál meg – és már int is a Fürgének. – Várj csak, majd elintézi a Fürge mindjárt a nyájat.

– Fürge, te! – eriggy az elejére te! – és a kampóval arra int, amerre a távolban a nyáj sillámlik.

A Fürge résen van, úgymondván vigyázzban áll, de nem úgy, mint a rossz katona, ijedten és kedvetlenül, hanem frissen, vidáman, tele életkedvvel és tele harci kedvvel. Hegyes kis fülei feszesen állnak, a szeme csillog, és amikor a szó és intés elhangzik, mint akit puskából lőttek, vág neki egyenesen a nyájiránynak.

Miska még nem ül le azért, mert kölyök a kutya, és esetleg elhajtaná másfele, vagy még befele zavarná a tilosba.

Nem, nem, nem lehet a Fürgét magára hagyni, szorgalmas és éber, tele van tűzzel és lelkesedéssel, de bolond és tudatlan. Hiába mondta itt meg neki, hogy eredj az elejére, azt még addig a vad rohanásban el is felejtheti. Különben is mit tudja ő, hogy a nekiterült nyájnak merre van az eleje, mert ámbár fejjel minden birka a gulyanyomás felé áll, de szétterülve, mint a legyező, hiszen a jó mező minden irányban húzza őket.

Amikor hát a nyájhoz közel ér a Fürge, visszatekint, várja a gazda intését és Miska is várja ezt, mert tulajdonképpen most mutatja meg neki, hogy mit csináljon és az is most derül ki, hogy rá lehet-e már a kölyök Fürgére egy ilyen távoli feladatot bízni.

Mert addig, amíg szóval éri a juhász a pulit, semmi a tudomány, hiszen mindig hallatszik, hogy „Fürge, az elejére te, Fürge te, körül rajta, te", vagy „gyer ide te, Fürge te, vissza te", s aztán hallatszik a fütty is, a jó hang, az édes fütty, ami azt jelenti, jól van, elég volt, térjen vissza a gazdájához.

De itt már messze van a nyáj ahhoz, hogy szóval érje, s még a szél is más irányba viszi a hangot, a Fürge hát megáll, és puliszokás szerint visszanéz.

És ezt annál inkább is jól teszi, mert máris elkövette a hibát. Nem csapott jó nagy kört előre, hanem nekirohant, mint a bolond, a nyáj hátuljának, és a birkák látván és megérezvén, hogy fut már feléjük a mérges kis szörnyeteg, rémült futásnak eredtek, de nem vissza a juhlegelőre, hanem előre, tovább, be a gulyalegelőre.

Azt ugyan érzik a juhok, hogy tilosba mentek, azt is tudják, hogyha ugat a kutya, szokás szerint visszafelé fogja őket űzni, szaladnának is ők vissza, hallva a kutyaugatást, de éppen hátulról jön a Fürge, így hát csak megriadnak, és futnak, amerre fejjel vannak.

Miska már mérges, látja a hibát és torkaszakadtából ordít:

– Fürge te, eriggy az elejére, te! – és integet neki a kampóval; még a kalapját is ráakasztja, hogy jobban lássa, és nagy kört csinálva mutatja, szinte leírja, hogyan kerülje meg a nyájat, és hogyan hajtsa visszafelé.

A Fürge végre megérti, hiszen sokszor kikapott már a vaktában való hajtásért, és kört csapván a nyáj bal oldalán, teste-lelke minden erejével fut a rémülten szaladó nyáj elé, hogy megelőzze a bitang gyáva dögöket, akiknek tilosba menni van bátorságuk, de őtet bevárni nincs.

Végre sikerül, a Fürge a nyáj elejére került. A nyelve lóg, ki van magából kelve, de megelőzte a nyájat, és a gyáva birkák most már visszafelé futnak.

Miska tovább is kiabál és integet, a kampóval mutatja azt az

irányt – vissza a juhtelek kútja felé –, amerre az egész nyájat téríteni kell, de a Fürge most már – s ez a hiba – amikor végre maga elé kaphatta a nyájat, se lát, se hall, hanem űzi, hajtja őket vissza a töltés felé, hogy odaterelje az egész nyájat a gazdája elé, és hősen, boldogan, farkát lengetve bemutathassa: látod kedves gazdám, ezt csináltam én! Ezt a nagy falka birkát, közte a nagyképű és szarvas fejüket olyan magasan hordó vezérürüket is, idetereltem, én, a kicsi fekete kutya, a lenézett kis eb, idetereltem a gazdám lábai elé.

Ez rendben is volna, ha ez volna a parancs, mint olyankor, amikor csakugyan ez a parancs, mert fejésre vagy beállításra összse kell terelni a nyájat. Rendben van akkor is, ha rüheseket és sántákat gyógyítgat a gazda, mert olyankor csakugyan a lába elé kell terelni a falkát, hiszen csak az összezsúfolódott birkák közül, amikor egymástól se ugrani, se szaladni nem tudnak, lehet a kampóval elkapni a rühesnek és a betegnek a lábát, de nincs rendben most, amikor csak a más irányba való legelésnek kellene indítani a nyájat. De a Fürge ezt nem tudja, s most már egészen megvadul, és tépi, marja azokat a birkákat, amelyeket a nyáj hátulján a fogaival elér.

Hiába kiabál neki Miska: – Fürge te! Fürge te! megállj te! az anyád bolond marha istenit, Fürge te, gyer ide te – ez mind nem ér semmit, mert a Fürgének elborult az agya a hajtási dühtől és elborult a szeme a lelkes szorgalomtól.

Sőt, most már beletévedt a puli legnagyobb bűnébe, kevesli az ugatással való nyájrémítést, hanem kiválaszt magának egy sánta birkát, amelyik lemaradt a nyájtól, mert nem bír úgy szaladni, mint a többi, és a Fürge a kis kutyaeszecskéjével talán azt hiszi, hogy ez ellenkezni akar vele, tehát ez a főbűnös, és ráróhan. Eléri, elfogja, és beleragad a hátulsó lábába. Húst érez a foga, vért akar az ínye, és tépi, marja a fájdalomtól keringőző, szabadulni vágyó gyámoltalan birkát.

Szerencsére nem jut el a húsig, meg a vérig, mert a juhot vastag, sűrű gyapjú védi – még nem volt nyírás –, és a Fürge szája telemegy puha, fullasztó, rühzsírízű gyapjúval.

El kell eresztenie, és ki kell köpnie a fogai közé akadt undok gyapjút, de azért nem tágít. Futtában köpdösi a gyapjút, és rohan

az elmaradt birka után. Megelőzi, és most már a kopasz orrába vagy a szőrtelen fülébe akar beleragadni. De még nem sikerül neki, mert a birka az orrát az égnek emeli, hiába ugrik utána a Fürge, nem tudja megcsípni, gyerek ő még ehhez. Így hát az első lábába ragad bele, és a nagy, erős juhot, aki „büdös sántaság"-ban szenved, térdre ejti, és marja, marja, mintha meg akarná ölni. Közben a rémült nyáj fut-fut tovább, előre a csatorna felé, és a töltés tövében zsúfolódik össze, mert Miska ekkorára elébük megy, és nem engedi a töltésen áttolongni őket, hiszen félelmükben képesek volnának beleugrálni a mély árokba is. A kis bárányok pedig, akik még kevesebb vészt ismertek meg, úgy megijedtek, hogy az anyjuk vagy akár idegen öreg juhok szügyéhez szorulnak, s még a szopáshoz se mernek hozzáfogni, pedig ha a nyáj összeáll, mindig az a legelső dolguk. Persze, a feje minden birkának az ég felé emelkedik, és bégetnek, bégetnek az istenadták. Úgy összezsúfolódtak a töltés tövében, hogy váll vállhoz, szügy a farhoz szorulva, a fejnek már csak fenn a testek felett juthat hely. A kisbárányok meg alul maradtak, a szügyek és hasak alá szorultak. De aki hátul van vagy szélen van, az befelé igyekszik a nyáj közepébe, hogy a kutya foga ne érhesse, mert ez a gyávák törvénye.

Ezalatt újra és újra ordít Miska Fürgének, s az végre felébred, felnéz, és nemcsak a gazda hangját hallja, hanem azt is látja, hogy a nyáj már odavan messze, és ő itt maradt a puszta mezőn egyedül egy sánta birkával.

Ebből baj lesz – sejti a kis kutyaeszével, és elereszti a juhot, hagyja már futni, bicegni a nyáj után, ő pedig a gazda felé néz, a kampóját lesi, hogy lássa, mi az újabb parancs, és hogy meg van-e a gazda elégedve az eredményes munkával, hiszen íme, előgyűrte arról a messze földről az egész hatalmas nyájat.

De a hang, ami a gazda felől jön, rémítő és a kampó is fenyegetően jár a kezében.

– Megállj, megállj, te büdös! – üvölti a gazda – csak gyere elő, majd adok én neked kiválogatást! Majd adok, de tudom, hogy megkeserülöd!

Bandi, a gulyásbojtár, aki kajánul figyelte a Fürge bolond munkáját, közbeszólt:

– El kell szedni a fogát, mert így sose lesz belőle jó hajtópuli.

– El kell szedni? – förmedt rá Miska – annyi eszem nekem is van, de kölyök még, ki se jött mind a foga. Majd elbánok én vele, ne félj, hogy megemlegeti...

A szegény Fürgének elment minden kedve. Farkát leeresztve, fejét lesúnyva sompolygott lassan elő a töltés felé, ahonnan a lassan lehiggadó nyájat már legelésnek indította, téregette a gazda. Azután pedig elindult a Fürge felé, mert érezte, hogy a Fürge nagyon sokára érne oda, talán elő se merne jönni. Mert annyi esze már a Fürgének is van, hogy nem jó addig közel menni, amíg el nem szállt a gazdának a mérge.

De jaj, már hangzik a kegyetlen parancs: – Fürge, gyer ide! – és menni kell, menni, ha akármi lesz is. A győztes régi zsarnokok elé hurcolt foglyok nem érezhettek rettenetesebb félelmet, mint a Fürge, amikor fejét, farkát lehajtva, négy lábát is meghajlítva, majdnem földhöz lapulva és földön kúszva, lassan a Miska lábai elé csúszott, és elfeküdt a földön, hogy jaj, a lezuhanó ütések csak a nemesebb részeket ne érjék, lába ne törjön, és – istenem, hova tegyem a fejem? –, mert az mindennél jobban fáj.

Mert ismeri már ő ezt a leckét. Nem először kap ki. Hajtási hibákért sem, de egyéb hibákért, apró tolvajságokért, butaságért, lustaságért sem. Miska olyan ember, aki azt tanulta minden feljebbvalójától, hogy a bojtárt és a pulit ütni kell, mert csak úgy tanulja meg a kötelességét, és ő tiszteli a hagyományokat. Ő maga is rengeteg ütést szenvedett el, amelyet most bojtár hiányában a Fürgének kell továbbadnia, különben talán boldogtalannak érezné magát. Hosszába ereszti hát a kampót, és nagy, erős csapásokkal üti-vágja a gyenge kis szőrcsomót.

Közben beszél hozzá, úgy beszél, mint egy atyai főnök az inasaihoz vagy egy szándékosan kegyetlen édesapa a fiaihoz, vervenevelés között. Úgy beszél hozzá, mintha egy emberi lényhez szólna.

– Mit mondtam én neked, te... te... rongy? Mit mondtam? Nem azt, hogy eriggy az elejére? Hát sohase érted te meg a jó szót? – és erre a már-már lecsillapodó dühe újra fellobbant, és belerúgott a földre kushadt és keservesen favigelő, majd sírónyöszörgő Fürgébe.

Majd attól félvén, hogy csontja törik a nehéz botütésektől, felemelte a Fürgét szőrénél-bőrénél fogva – te, te, mit csináljak veled, te, hisz nem bírsz meg egy tisztességes ütést –, és a földhöz vágta.

– A'ffene egye meg a fajtádat, kellett ez neked?

A Fürge elnyúlt. Mit tehet egy kis eb a hatalmas ember előtt mást, mint minden nyomorult szolga, összetörtebbnek tetteti magát, mint amilyen, mert könyörületet kapni csak így lehet.

Szerencsére Bandi, aki nem volt dühös, sőt, nagyon is jól érezte magát a nyereséggel és a Miska kostökzacskójával a zsebében, nem tudta már nézni ezt a kegyetlenséget, mert aki maga nem mérges, nevetségesnek és oktalannak érzi a másik ember mérgét, közbeszólt:

– Na, jól van mán, ne bántsd mán szegényt, hisz nem ölt meg egy birkát se.

Másik szerencse, hogy a töltés tetején, a gyalogúton hirtelen egy kerékpár bukkan elő, és már oda is ér egy pillanat alatt, hirtelen fékez és odaköszön, ki más, mint Kis Gábor, a szövetkezet elnöke.

– Jó napot, na, mit csináltok?

Miskára ég-föld szakadt. – Az anyja istenit, ez most mindent látott – szaladt át rajta a rémület, amely ha nem is volt olyan erős, mint a Fürgéé a rosszul sikerült hajtás után, de elég volt ahhoz, hogy kínosan érezze magát.

– Semmit se... – nyögte ki kelletlenül.

– Na, semmit se – hát az is valami. Aki semmit se csinál, az nem jót csinál... Mi baj van a kutyával... mit csinált, vagy mit nem csinált? – és a töltésoldalon leterített szűrre pislantott, amelyen ott hevert, mert ottfelejtették a kártyát, hisz folytatni akarták. – Nem tudta megőrizni a nyájat, amíg a pásztorok kártyáztak? Ej-ej, az a buta kutya! Pedig mennyi munkaegységet kap a gazdájától!

Leszállt a kerékpárról, lefektette a partoldalba, és elindult a füvön összekucorodott kis fekete szőrcsomó felé.

– Fürge, Fürge, mi van veled? Rossz gazdát választottál, ugyi? Kegyetlen ember, ugyi?

A Fürge azonban nem válaszolt semmit, se a farkát nem moz-

dította, se a fejét. Éppen csak véres-zavaros szemeivel pislantott fel az új jövevényre, hogy vajon félni kell-e attól is?

De mindegy már neki, halálos bánatában fekszik a füvön, és úgy érzi, nem ér az élet semmit, ha mindenképpen ez a vége. Ha akkor is megverik, amikor lusta vagy rosszat tesz és akkor is, amikor tele buzgalommal és lelkesedéssel teljesíti a kötelességét.

Miskában felébredt a bűntudatos dac:

– A kutya az enyém, én adok neki enni, én tanítom és azt csinálok vele, amit én akarok...

– A birka meg a miénk, de én nem csinálok veled azt, amit én akarok, hanem majd azt, amit a tagság és a vezetőség akar. Most csak annyit mondok, hogy a számadó te vagy, a felelősség a tied, te kapod a munkaegységet, nem a Fürge, és te őrizd a nyájat. A Fürge csak kenyérhéjat kap, és azért biztosan megszolgál, ha nem is tud még egyedül pásztorítani, míg a gazdája huszonegyest játszik.

Ezzel felült a kerékpárra, és elkarikázott, mert más dolga is van, mégpedig sok. Ez csak puszta véletlen, ami itt történt. A rizstelepekre megy, és útközben a nyájakat is látta.

Bandi gulyás nem szól semmit, hanem, míg Kis Gábor a kutyát nézte és Miskát leckéztette, elsompolygott – zsebében a Miska pénzével és kostökjével – a gulya után. A Sajó pedig, amikor kitört a zivatar a Fürgével és zuhogott rá a káromkodás és a kampó, először oda-odapislantott, hogy mi történik ott, aztán meg felállott, és még távolabbra ment, mert nem jó a bolond emberek ütésközelébe esni. Ott először csak leült és várta, hogy vele mi lesz, ő is sorra kerül-e, de mert nem történt semmi, újra nekifeküdt, de most már nem az oldalára, hanem csak a hasára, mert neki is bűntudata volt, habár nem is tudta, hogy mit követett el, hiszen nem csinált semmit. Persze, az is baj lehet, hiszen ki tud az emberi észen eligazodni. Neki ugyan semmi dolga, őt nem a hajtásért tartják, hanem farkasok és tolvajok ellen. De farkasok és tolvajok már nincsenek, éjszaka még a juhász is nyugodtan alszik, hát a Sajó már csak nyájdísz és juhászrang. Talán sejti is ő ezt, mert olyan tartózkodóan viselkedik, mintha mindent tudna. A kunyhónál nem ugrifüleskedik az

ennivalóért, nem kacsingat ragyogó szemekkel minden falat után, mint a Fürge, hanem higgadtan vár sorára. Ha adnak megeszi, ha nem adnak, elmegy és lefekszik a hűvösre, a karám mellé, vagy ha nincs meleg, ki a mezőre. Néha pedig, ha finom orrával megérzi, hogy valahonnan a dögtér felől jó szagot hoz a szél, elmegyen, jóllakik, és napokig nem jön elő. Ősei bölcs példáját követi, akik sohase hízelegtek a zsarnok és buta emberi nemnek, mégis megéltek. S ha meghaltak, nem éhen haltak, hanem a bőrükért lőtték le őket, vagy a rettenetes kutyabetegségbe, a veszettségbe pusztultak bele. Nem is megy hát ő most se hízelegni a bolond gazdához, csak éppen elballagdál a nyáj után.

A Fürge pedig csak fekszik a gyepen és nyöszörög. Már a gazdája is elment, rossz szűrét vállára kerítvén, a megint nekiterült nyáj után – jó a birkáknak, rövid az emlékezetük, hamar felejtik a bajt –, de ő nem mozdul.

Nagy bánatba van. Ha ez a bánat gondolatokká formálódhatna, talán így hangzana: – Elmenni, világgá menni, itthagyni ezt a kegyetlen gazdát! Elmenni, bele a vakvilágba, s aztán lesz, ahogy lesz!

De jaj, az is rettenetes! A has, a has, a kegyetlen éhség parancsol a szegény ebnek. Mert mit is kezdhet az idegen és gonosz világban egy kicsi fekete puli, aki mindig éhes? Tele van a világ kutyaűző, hajigáló rossz kölykökkel, fiókemberekkel, hegyes nyelvű, irigy hangú háziasszonyokkal és zord-mord férfiakkal.

De talán egerekből is meg lehetne élni? Igen, egerek, egerek! Hát hiszen az is valami, egyszer-kétszer egerekkel is jól lehet lakni, de mennyi munka mennyi munka egy kicsi és szőrös falatért! Órákon át kaparni földben, tépni, harapni, kapkodni a rossz ízű, fűgyökeres földet, amíg eljuthat egy vékonyka egérhez, vagy néhány, íznyi-kicsi pockocskához. Ha ugyan egy másik kijáraton el nem illan a kis bitang serétszemű, s csak a friss szagát hagyja a lyukban a bolondul dolgozó kutyának.

És hát egér nincs is mindig, ürgét, hörcsögöt nehéz fogni, mert mély lyukban tanyáznak, a patkány büdös és undok dög. És milyen kín, ha a szőröstől-bőröstől elnyelt pockok emészthetetlen szőréből szőrhurkák verődnek a belekben össze. És milyen nehéz, milyen fájdalmas ettől megszabadulni! Hiába, hiába, még a min-

dig panaszos kenyérhéj és a hideg vízzel szaporított ételmaradék is jobb, mint a kóborkutya éhkoppját nyelni. Az a kutya sorsa, hogy az ember hulladékján éljen.

Nem gondolkozott a Fürge ezeken, de úgy viselkedett, mintha így gondolkozott volna. Mert amikor Miska elment, nem ment utána, mint kötelessége lett volna, hanem ott maradt fekve a gyepen. Már a Sajó is felállott a töltés mellől, és lassan, küllőfélezve sompolygott a karám felé haladó nyáj után, de a Fürge csak utánuk nézett, és nem kelt fel, mintha fájó tagjait tán mozdítani se bírná.

Miska először oda se nézett, hogy hol a Fürge, csak ment a nyáj után morogva és haraggal. A haragja sokfelé irányult. Bandira is, amiért elvitte a nyereséget, még a szép cifrázott kostökzacskót is, Kis Gáborra is, amiért ideette a fene és még a Fürgére is, amiért meglátta Kis Gábor, hogy mennyire űzte a falkát és harapta-marta azt a sánta birkát.

Mikor erre gondolt, visszanézett a Fürge felé, és mert a többiekkel szemben tehetetlen volt, minden haragja a kutya ellen fordult: – Megállj, a fene egye meg a marha fejedet, majd adok én neked enni, csak azt várjad! Csak merj a kunyhóhoz jönni!

A Fürge értette vagy nem a visszanéző gazda szavát, azt ki tudhatná, de érezte, hogy még haragszik a gazda, hát nem ment utána, hanem megpróbálta felemelni fájó testét, és elvonszolta magát két lábára is sántikálva, úgy féloldalazva a nyáj után.

De Miskának, aki szeszélyes és hóbortos alak volt és már máson járt az esze, azon, hogy mit fog mondani a vezetőség előtt, ha kérdőre vonják – olyanformán, mint a Mátyás király juhásza, amikor elcserélte a király aranyszőrű bárányát egy fekete szőrűre –, egy idő múlva egyszer csak hiányérzete támadt, mintha valami nem volna körülötte rendben. Körülnézett, csakugyan a Fürge még mindig oda van, messze a gyepen csámforog, pedig ő megszokta, hogy a nyomában legyen. Az is mennyi időbe telt, amíg rászoktatta, hogy a sarkában maradjon, s ne ugráljon a gazdája előtt, mert akkor megijeszti a falkát. Azt hiszik a gyáva birkák, hogy rájuk akar szaladni, ha a gazda előtt futorászik. Csak akkor nem félnek a kutyától, ha a juhász megett jár. Nagyot kiáltott hát neki, de most már szelídebb hangon.

– Fürge te, gyerelő te! – és utána füttyentett is egyet, mert azt jobban érti a kutya, mint a szót. Meg aztán, míg haragszik az ember, nem tud fütyülni, és ezt a kutya is tudja.

A Fürge felfigyelt, és kicsi szívében reménység támadt: – Nincs még veszve minden: íme, már hívja, szelíd, jó ízű füttyentéssel hívja a gazdája. Talán már szükség is van a szolgálatára, és fájó lábai ellenére szorgos igyekvésbe kezdett. De azért még nem mert egészen közelmenni, hanem vagy húsz lépésre megállott, és várakozóan nézett a gazdájára.

– Na, gyer ide, a fene a bolond fejedet – szólt neki szelíden Miska –, aztán máskor ne marháskodj! Hányszor mondtam mán, hogy mihez tartsd magad! – és bevárta a szinte csúszva közeledő Fürgét.

Miskát megszállta a jóság, lehajolt a pulihoz, és megsimogatta a fejét.

A Fürge úgy fogadta ezt, mint jámbor hívők a főpapi áldást, és még a farkát is felkunkorította volna, ha a töve nagyon nem fájt volna.

Miska pedig tovább motyogott.

– A fene látott ilyen bolond világot. Még abba is beleszólnak mán, hogy mit csinál az ember a kutyájával. Hát hogy tanítsam. ha még ütni se lehet?

Laci

I

Laci nem ember, nem is legényke, hanem ló. S hogy miért hívják éppen Lacinak, azt én nem tudom megmondani, aminthogy azt se tudom, hogy miért hívnak olyan sok lovat Lacinak, mint ahogy azt sem tudom – amíg a tudósok ki nem derítik –, hogy miért hívnak olyan sok embert Jánosnak, Ivánnak, Johnnak, Jeannak vagy Hansnak.

A Laci világospej, herélt igásló, de van benne egy kis nemes vér is, mert Nádházy gróf, akinek a méneséből az apja Szerdahelyre került – mint más nemes lótenyésztők is –, azokat a csődörcsikókat, amelyeket sem hazai, sem külföldi versenyparipatenyésztőknek nem tudott eladni, mert valami apró alkati vagy „küllemi" szépséghibácskájuk volt, vagy pedig mert rosszul sikerült keresztezés, félbemaradt „vérvonal" húzódott meg az „anyakönyv"-ükben, azokat a méncsikókat ráfűzték – mindenütt jó barátjaik lévén a lósorsintézők – az állami méntelepekre, hogy hadd nemesedjenek általuk a parasztok nagy hasú, törekvő, lomha lovai is. Hadd pezsdítsék meg a parasztlovak vérét is a nemes paripák. És mert ez – úgy vélték – haszon a parasztnak is, ez nem visszaélés, még ha sok ezer pengőt kap is a gróf a kissé nem tökéletes méncsikóért. (Hogy a parasztoknak nem paripákra, hanem okos, dolgos, türelmes igáslovakra van szükségük, és ebbe az irányba kellene nemesíteni, arra ki gondolt volna?)

Ezzel nem is lett volna azért baj, mert a nemesítés nagyon jó dolog, és mert pár száz esztendő alatt meg lehetett volna így is nemesíteni a magyar paraszti lóállományt, de hát azt a pár száz esztendőt még meg is kellene érni. Közben pedig a lovak jönnek-mennek vásárról vásárra, vidékről vidékre, sőt országról országra, aztán háborúk jönnek egyre-másra, és örüljön a kanca és a csődör, ha élve marad, akárki és akármilyen vérű lesz is a párja. És mert

a kancák sáríthatnának, mikor eljön az idejük, a parasztok felhágatják őket azzal a ménnel, amelyik éppen a falujukban „szolgál". Nem is beszélve arról, hogy egyes birtokosok, sőt még némely nagygazdák is saját mént tartanak, s engedik boldog-boldogtalan lovaknak a szabad párosodást, sőt még az is előfordul, hogy huncut kisparasztok, ha van egy igazán szép méncsikójuk, titokban, a hatóság tudta nélkül orvhágatást végeztetnek velük, az államinál kevesebb pengőkért.

Ebből hát még nem általános lónemesítés, hanem egyelőre lókáosz lett, és így a Laci se tehet róla, hogy egy angol lókisasszony kényességét, finom érzékenységét, még egy arábiai pusztai embercimbora okosságát és tüzes bajtársiasságát is magával hozta a Murvai gazdáék udvarába.

Mindamellett kis csikó korában nem volt semmi baja, és vele se igen volt baj. A gazdának legény fiai voltak, és azok úgy játszottak a csikókkal – Lacival is –, mint ahogy már a lányokkal szerettek volna. Át-átölelték a Laci kecses nyakát, és a fejét magukhoz húzták, szép tiszta szemébe bele-belenéztek, és ott meglátták csapzott hajú, piros arcú, mindig borostás legényönmagukat. Csakugyan úgy, mintha a lányok szeme bogarában látták volna meg az arcukat és alakjukat. Még azt is megtették, hogy összeölelkeztek a felágaskodó Lacival, s ha az játékból harapott, vagy úgy tett, mintha harapni akarna, ők meg megpofozták, és a sörényébe ragadtak.

A Lacinak tetszett ez a játék, mert akkor éppen egyedül volt kiscsikó a Murvaiék udvarában, az anyja pedig mindig igában volt, és ő nagyon unta magát, amíg édesanyja, az öreg Vilma, az ostoba barázdában előre s vissza járt végtől végig, hajnaltól napestig. A Laci néha ballagott mellette vagy utána a barázda nyomán, de aztán mert sohase volt ennek az értelmetlennek látszó járkálásnak vége és mert nem volt semmi értelme, hiszen minek elmenni a másik dűlőig, a vadkörtefáig, ha úgyis vissza kell jönni (azt, hogy ez kenyértermelő munka az emberek és abraktermelő munka a lovak számára, akkor még nem tudta), hát inkább ott maradt a szekérnél a dűlőn, vagy a szántás mellett, a mezőn vagy a búzaföldön, esetleg a zsenge lucernásban, és szája íze szerint

való falatokat válogatott a füvek és lucernák közül. Máskor meg a szekér derekában kutakodott a széna alatt elrejtett cukorrépák vagy a lőcsfün lógó abrakostarisznyában finom harapások után. De kibontotta ő néha az ennivalós tarisznyát is, és kirázta a tarka kenyérruhából a fehér búzacipót és a füstölt szalonnát is. A kenyeret megrágta, összemorzsálta, a szalonnát meg összetaposta, mert ő nem húsevő állat. Úgy, hogy miatta egy ócska katonaládát kellett az ülés alá dugni, és abba rejtették az ennivalót.

Ilyenkor aztán, ha Laci anyjáék, az öreg lovak szusszantak, Lajkó, az éppen itthon levő és kocsiskodó gazdafiú mindig játszik, birkózik a Lacival. A többi fiúk – hatan vannak – vagy katonák vagy megnősültek, és ritkán járnak már haza, de olyankor mindig megnézik a Lacit, egy kis irigységgel: – Ejnye, de szép csikó, jó vóna-e nekem! Ideadhatná, idesapám, nevelnék belőle egy jó nyerges lovat. (Mert a nyergesnek mindig heréltnek kell lenni, ő az iga esze, lelke és ereje, a nyergesnek nem lehet csikaja, neki csak a munka legyen a gondja.)

Az öreg Murvai ilyenkor vagy úgy tett, mintha nem hallaná, vagy ha mégis szólt valamit, csak ennyit mondott: – Hogyne, hogy ezt is tönkretedd, elkapasd, mint a Linda fiát.

– Elkapatta már ezt úgyis Lajkó, nézze meg, nem fér a bőrébe. Ha a hátára teszem a kezem, rúg mint az istennyila. Nem lesz itt ebből a Lajkó kezén semmi!...

– Az nem a te gondod. Ha nem lesz, majd eladjuk a katonaságnak. Majd elsüti Rózenblum. Jó pízt hoz érte... Mert ha a grófoknak volt annyi eszük, hogy a nem éppen tökéletes csikókat a parasztok számára adassák el, a parasztgazdáknak is volt annyi eszük, hogy a jó testű, de rossz természetű csikókat a katonaságnak adják. Ahol igaz, hogy szintén a parasztok fiai kínlódnak majd velük, de azok nemigen a gazdák fiai lesznek, mert azok vagy hamar altisztek lesznek, és nem pucolnak lovat, vagy pedig a füstölt sonkák és tele kulacsok gondoskodnak róla, hogy az ő fiaik az őrmester úrtól a legjobb lovakat kapják.

Mindez azonban a Laci feje fölött folyt, ő erről nem tudott semmit, ő élte a boldog csikókort, étele-itala bőven volt, legföljebb, hogy a ménes-boldogságot, a szabad mezőkön való futkározást, a társas játszadozást csak rövid időre élvezhette, mert az

anyját, ha kicsapták is néha a legelőre, mindjárt hazahozták, mert vagy szénahordás vagy tengerihúzatás, esetleg már búzahordás következett.

Ezért a Laci, amikor már nőtt, sokszor meg is tette, hogy szekerezés közben el-elmaradt az útfélen böngészni, vagy más, hozzá hasonló szekér után poroszkáló csikókkal kicsit barátkozni

Ilyenkor, ha elmaradt és nem vette észre, merre ment és hol van már az ő szekerük, meg-megesett, hogy egyszer csak azt hallja, hogy kiabálnak ám neki: – Csina-a-a, Csina-a-a, Csina te-e-e! – És akkor menni, szaladni és nyerítéssel jelezni kellett, hogy itt vagyok, megyek, sietek a szekér után, mert ha nem, akkor büntetésből az anyja mellé kötötték, rövid kötőfékszárra – mint ahogy a hatóság is követelte –, és az valami rettenetesen unalmas és ostoba dolog. A bolondjába ide-oda járó szekér előtt egész napon át előre és vissza járkálni, étlen-szomjan, annyira, hogyha bele akar harapni az útszélen álló kukoricásba, és le akar egy tejes csövet rántani róla, mindjárt ostorcsapást kap érte. A rövid fékszáron még szopni se fordulhat az anyja alá minden megállásnál, mint szokta, hanem csak akkor, ha Lajkó gazda elereszti.

Különösen akkor volt aggodalmas a helyzet, ha a falunak a vasútállomás felőli oldalára és a sima betonozott országútra mentek. Ott a rémesen durrogó motorbiciklik és autók, meg a füstölgő-sziszegő mozdonyok körül tiszta ijedelem és veszedelem volt az élet, és emiatt a Lacinak mindig kötőféken kellett járni, amíg csak ki nem értek a messze határba.

Így telt a Laci gyermeki élete, apró bajok, tartós örömök és kedves játékok között, egészen addig, amíg nem jött az állatorvos, és megvizsgálván a ménecskét, meg nem állapította, hogy ilyen és ilyen okok miatt (ilyen okokat könnyű találni, hiszen minden száz méncsikó közül csak egy-kettő maradhat meg csődörnek s azok is főleg csak a grófok, uradalmak és az egészen nagygazdák csikói lehetnek) a Laci nem alkalmas „apaállat"-nak, illetve „tenyészmén"-nek, és ezért leteperték, tehetetlenné tették, és csődöri mivoltától megfosztották.

Ettől kezdve a Laci másféle lénnyé vált. Herélt lónak nevelték, és ez maga külön szerencsétlenség. Sohasem ismerhette meg a

szerelem kínjait és édességeit. Meg kellett szoknia és tanulnia, talán értenie is (mert az ő értelmét nem zavarhatta meg sem a ménösztön, sem a kancai vágy és anyai érzés), hogy ő nem egy szabad ló, hanem csak az ember nevű erős és okos faj igásállata, hogy neki az életből már nem maradt egyéb, mint a munka kínja és az evés öröme meg a ritka pihenés, rövidke alvás édessége.

Persze életnek azért ez is élet, és az ember, illetve a ló ezért a kis örömért is elviseli azt a sok kínt, amit a világi élet, a rabság és a másoknak való munka jelent. Mert mit is tehetne egyebet? Egy ló nem lehet öngyilkos, idáig még nem jutott el, s nyilván az embernek is előbb el kell egy kicsit veszíteni az eszét, mielőtt elvetné az életét.

Élni kell hát, mert ez a világ sorja és dolgozni kell, mert ez az élet törvénye. De hajh! micsoda istencsapása, több ennél: teremtés elleni bűn egy okos lovat, egy finom ösztönű állatot összekényszeríteni egy buta vagy éppen gonosz emberrel. Ezt a bűnt persze a pénz és haszonvágy csinálja, de Laci ezt – bármilyen okos is különben – már aligha tudja, a Sors pedig, aki állítólag „nagy fiú" volna, nem szól bele, hanem átengedi ezt a kérdést Fortunának, a félbolond, szeszélyes szerencsének, akinek pedig – úgy látszik – minden: mindegy. Ahogy a parasztok mondják, „ahogy esik, úgy püffen": rossz emberhez jó lovat, jó emberhez rossz lovat, de fordítva is lehet, mert ebben a világban, de különösen a vásárban a bolond véletlen, a ravasz csalás és a józan okosság együtt uralkodnak.

Így talán az is véletlen, hogy a paripavérű Laci éppen akkor serdült fiatal igáslóvá a Murvai gazdáék udvarán, amikor már öt fiú elment onnan, és a hatodik, Lajkó került legénysorba és persze, kocsissorba is.

Nem voltak nagygazdák, csak három lovuk volt. Egy herélt, nyergesnek és két kanca meg hozzá két csikó, akiket már be-befogtak, hadd törődjenek az izmaik és hadd tanuljanak. Ha nagy pénzt adnak értük, majd eladják őket négyéves korukban – most csak háromévesek – vagy a katonaságnak vagy a külföldi lóvásárló bizottságnak, ha pedig azoknak nem kell, lesz belőlük jó igásló, s ha nincs is rájuk szükség a huszonkét hold földhöz, de majd megnősül Lajkó is, és egy fogatot kell neki is adni, mint a

többinek: két ló, egy szekér, ezzel indul neki minden fiatal gazda az életnek. Földet majd bérel, vagy a felesége jussol, több lovat meg majd nevel hozzá magának, ha szüksége lesz rá.

A Laci hát miután egy szabad és boldog nyarat, élete második nyarát a ménesen töltötte, harmadik éves korában, távoli unokatestvérével, a négyéves és kissé már tapasztaltabb, de még eléggé gyerekes és nőstény módra bolondos Zsuzskával hámba került, és szorgosabb munkáknál a három öreg ló előtt, mint ostorhegyes járt, vagy ami gyakoribb eset volt, a Zsuzskával együtt a kisebbik szekeret húzta, esetleg kinn a szántásokon hengerelt, boronált.

Ezzel nem is lett volna baj, ez a lósors útja, ez a lóiskola, de Lajkó nemcsak buta ember, hanem „ki vagyok, én vagyok, gazdalegény vagyok" – fajta büszke legény volt, aki nem elégedett meg azzal, hogy szép lovakat hajt, hanem a legszebb, a faluban a legeslegszebb lovakat akarta hajtani. És mert sem katonatisztek között, sem nemes lovak tenyésztésével foglalkozó földbirtokosok és ménesmesterek között még sohasem forgolódott, ő is átvette – nem volt hozzá annyi esze, hogy ne vegye át – a parasztok és csikósbojtárok szépségeszményét, hogy a szép ló csakis a kövér ló.

És itt kezdődött a baj. Mert a Laci szép ló volt ugyan, de inkább csak egy huszártiszt szemével, mint egy parasztlegényével. A huszártisztnek a kecses, karcsú paripa a szép, a parasztlegénynek meg a szügyes, faros, rengő húsú, gömbölyű, tele bélű ló a szép. Mert a paraszt hosszú évezredeken át olyan sokat soványkodott az állataival együtt, hogy neki még a kövérség és a szépség majdnem ugyanaz, nemcsak a disznóban, ami csakugyan érthető, már csak a szalonna miatt is, hanem emberben, illetve asszonyban és lóban is. Bizony a parasztnak a sovány évszázadokon át annyira központi gondolata volt „jó húsban lenni", hogy ezt még ma is őrzi, ámbár nagyon sokba van ez neki.

Nos, Murvai Lajkó is azt szerette volna, ha neki vannak a legszebb, mert legkövérebb lovai. Nemcsak a saját gyönyörűségéért szerette volna ezt és nem is a lovak jókedvéért, hanem azért is, hogy mindenki nézze meg, ha ő végigmegy a nagyutcán, keresztülhajt a piacon, de még az országutakon és a határutakon is, hogy: – ejnye, de szép lovak: – vajon kié ez az iga? – És vagy megnézi a szekéroldalon – fényes, tiszta, nyomtatott betűkkel oda

van festve: Murvai András, Sáros-Szerdahely, Kossuth utca 82. sz. – vagy pedig megmondja valaki – a Murvaiéké, a Kossuth utcai Murvai Andrásé. Aki hajtja, az meg a fia, a Lajkó.

De még, hogy az emberek megnézik, hanem a legények és a lányok. A legények közt ez is dicsőség, nemcsak a verekedésben való elsőség és nemcsak a szép szerető. Sok lóbolond fiú elsóhajtja: az anyja istenit, ha én ilyen lovakat hajthatnék! A lányok meg nem mondanak semmit, de megáll a szemük, nemcsak a lovakon, hanem a kocsison is, és néznek, néznek, egymáshoz suttognak, és összenevetnek és ez olyan jó.

Mert Lajkónak még csak ez jut a lányokból. Kezdő legény, nagy bumfordi, nem tud velük beszélni, nem tud semmit újítani, ha megszólal, buta tréfái vannak, vagy pedig a lovaival és a saját erejével kivagyiskodik: mármint, hogy bírja, viszi, hányja ő egyedül, segítség nélkül a vállára a zsákot, milyen szekér szalmákat rak s más efféle, és bizony a lányok egymás közt sokszor kinevetik. – Nagy buta ez a Murvai Lajkó, nem tud a' még beszélni se. – De dalolni se, olyan a hangja, mint a bivaly bőgése – tódítja a másik és nem nézik Murvai Lajkót annyiba, mint amennyire a lovaikhoz és a földjükhöz illene. Csak a szekéren vagy a nyergeslovuk hátán mutat hát jó formát Murvai Lajkó, és ő ezt valahogy érzi is, és ezért ebben a neki legelőnyösebb formában, szeretne túltenni mindenkin.

Így aztán tömi is a lovakat abrakkal erősen, még azon túl is, amennyit az apja engedélyez neki, aki pedig szintén nem sajnálja az ennivalót a lovaktól, mert úgy bírják a munkát is, de meg úgy adnak majd érte Rózenblumék nagy pénzt, ha lósorozás lesz a katonáékhoz. Mert ha tőlük, parasztoktól nem is venné át a bizottság, majd Rózenblumék elintézik, nekik megvan ott a jó ismeretségük. Kapnak érte cenzárpénzül egy ötvenest, hát nem jó az nekik? Dolog nélkül, pár szóért annyi pénz?

De se az öreg Murvai, se Lajkó nem gondol arra, hogy Laciban több a nemes vér, mint a többi lovakban, hogy az a csődör, amelyiktől ő származik, több nemes tulajdonságot szerzett véletlenül a nemesítési zűrzavarban, és így több nemes tüzet örökített át a Lacira, mint amennyit ők parasztfejjel egyáltalán elképzelni bírnak. Hiszen még azt sem tudják igazán, hogy mi az a nemes vér,

ők még csak ott tartanak, hogy jó ló vagy rossz ló, és így azt sem veszik észre, hogy hiába tömik Laciba az abrakot, hiába szerezi-pótolja meg Lajkó külön az ő abrakadagját, még ha a górából vagy a padlásról lopja is, a Laci csak nem hízik meg olyan gömbölyűre, mint a többi, és karcsúságával valósággal kisír a fogatból, mintha nem is volna ugyanolyan egészséges, mint a többi.

És mert Murvaiék nem nagyon termelnek zabot, hiszen ugyanazon a földön – jó fekete földjük van – sokkal több és több értékű tengeri terem, így Laci is, a többi állatokkal együtt tengerit abrakol. Úgy gondolkozik az öreg Murvai, a többi feketeföldi parasztokkal együtt, hogy minek termeljek én ott nyolc-tíz mázsa zabot egy holdon, ahol harminc-negyven mázsa csövestengeri terem, hiszen a tengerinek az ára is magasabb, a tápértéke is több, a tengeri minden állatnak jó, és az ára néha, új termés előtt, a búzáéval is vetekszik, egyen hát a ló is tengerit. Szereti is, jut is neki, márpedig amit a jószág – és az ember – szeret, az csak hasznára lehet. Csak nem veszem neki pénzért a zabot, amikor tele a góré a magunkéval – így gondolkozik az öreg Murvai.

Eszik is hát a Laci, amennyit csak bír, mert Lajkó nem állhatja ki, hogy milyen karcsú és vékonypénzű ez a csikó, pedig amúgy, de jóvérű jószág. (Éppen azért vékony, de ezt Lajkó nem tudja. Nem ment el a téli gazdasági iskolába, ahol megtanulhatta volna, inkább a lányok után caflatott a magafajta kölyöklegény-bandával, vagy az istállóban kártyázott a hosszú téli estéken.)

A sok tengeri hát csak azt eredményezi a Lacinál, hogy annyira tüzes, ideges, hogy ha kivezetik az istállóból, alig bír magával. Illetve, alig bír vele Lajkó is. Kicsit haragszik rá ezért, de sokkal jobban büszkélkedik vele, mert tüzesvérű lovat hajtani, vagy azon lovagolni, legények előtt is, lányok előtt is – hadd szörnyülködjenek és hadd bámulják a hőst – nem kicsi dicsőség.

A Laci hát nem tehet róla, hogy a vérében levő örökölt tűz, amelyet a versenylovaknál, a tenyészméneknél, de még a tiszti hátasoknál is minden reggel habosra „loncsolással" – erős jártatással – lehet valamennyire lohasztani, itt a sok tengeritől még jobban lobog, és csak a többi lovak lomhább, engedelmesebb természete fogják vissza – akik – lónyelven szólva – kinevetik ezt a bolond kölyköt, aki annyira ugrálhatnék. Majd ha egész

héten húzza az ekét vagy a sáros cukorrépával rakott szekeret, és ha csüdig jár a ragadós sárba, majd elmegy akkor a bolondja.

És tényleg, egy kis nyűgösködés és veszekedés után, mert közben hányszor ki-kilépett az istrángból, vagy összebonyolította a sok ágú szántógyeplőt – az ekében leghamarabb lehiggadt a Laci. Csakhogy nem mindig ekében járt és nem is mindig voltak mellette a nehézkes és bölcs öreg lovak.

Mivel azonban minden lónak meg kell tanulni és meg kell szokni, hogy nem mindig tanult, öreg lovakkal dolgozik, hanem tudjon párban is, sőt egyedül is járni – így lesz belőle is tanult, okos ló –, és mert nem kell minden apró munkára – például boronálásra – négy-öt ló, a Laci az ilyen munkákban csak Zsuzskával jár együtt. Mert az öreg lovak lassúsága miatt azokkal nem tudott lépni, táncolva, kocogva ment mellettük, ami szép lehet egy könnyű úrikocsi előtt, de csúnya, illetlen dolog egy igásfogatban.

Különben pedig, ha ők – mármint a lovak – úgy tudták volna – (vagy tudták is?), hogy Murvai Lajkó hogy feszít, hogy büszkélkedik a két tüzes csikóval – az ő vérükkel! – talán kinevették volna. Mert bizony néha-néha a Laci vérében valami rettenetes izgalom dúlt, és ez arra ösztönözte, hogy a farkához rúgjon, és szaladni, szaladni el, ki a végtelenbe, mintha az arábiai, szibériai vagy akárcsak a hortobágyi pusztán volna. (Nagy-nagy dolog, nehéz dolog – igazi megpróbáltatás a fiatal lónak megszokni az egyenletes húzást, de még a nyugodt trappban való hátasmenetelést is.) Ilyenkor nem nézte, hogy üres szekér zörög-e utána, vagy borona karisztol, mindig futhatnékja volt. Ha egy pacsirta felrebbent volna az orra elől a szürke szántásról – mert a mezei pacsirta annyira nem fél a lótól és a mezőn járó embertől, hogy csak az utolsó pillanatban reppen fel, csak épp hogy rá ne lépjenek –, ha egy hirtelen jött erős kiáltást vagy autódudát, motordurrogást hallott, de még ha csúnya, fekete bivalyokkal, sőt még ha a lónak – nem tudom miért – ellenszenves szürke szamárral találkozott is, mindjárt megijedt, megriadt, és szaladni akart árkon-bokron át, neki a nagyvilágnak, mintha csak a tigris elől futna.

De megfutott a Laci, és magával vitte a lomhább Zsuzskát

is, puszta lószeszélyből is, rosszkedvből is, de talán még az időjárás okozta idegességből is. (Ki ismeri a ló-pszichológiát és a ló-meteorológiát?) Hiszen ha az ember is, de még a lomha szarvasmarha is, sőt még a madár is meg a bogár is megérzi az időt, hogyne érezné meg a ló, aki szintén százezer éveket töltött el a szabad, de zord „természet ölén", csakúgy mint a légy vagy a parti fecske.

Nem lehet hát azt biztosan tudni, hogy a dűlő füvei közül felrebbenő pacsirtától-e, vagy mert a fordulásnál Lajkó nem jól tartotta a gyeplőt, és a borona kisefája az inába rántódott-e, avagy csak pusztán ideges szeszélyből, esetleg azért, mert unta az oda-vissza járkálást, vagy a pőcsikék macerálták az orrát, vagy pedig mert Lajkó szokás szerint – csupa hetykeségből – „abrichtolni" kezdte, de felébredt benne az ellenállhatatlan szabadságvágy. És ahogy a borona kiúszott a mély, puha földről a kemény dűlőútra, s Lajkó szokás szerint rákiáltott, szinte fogcsikorgatva: – Laci te-e-e! az anyád... – ebben a pillanatban a Laci megrántotta a Lajkónak csak az ujja hegyén libegő gyeplőt, és a következő pillanatban, aló, a dűlőn felvágva repültek a csikók a sarkukban ugráló boronával neki a nagyvilágnak.

Lajkó persze megijedt, ugrott, szaladt utánok, csajla kalapja is elrepült, legényesre nevelt, csapzott haja lobogott a tavaszi szélben, de még jobban lobogott a két csikó sörénye, és hiába kiabált, hogy hóha te, hóha, hóha Laci! hóha Zsuzska! – azok meg se hallották, oda se figyeltek.

Különben is meg se hallhatták volna, mert a borona kapcsai kiugrottak, és a kettős borna két levele külön-külön ugrált-verődött a lovak sarkába, a hámfa meg ahogy a földön repkedett, minden csapódásnál a lovak inát verte, úgy, hogy a bolond csikók azt hitték, ütik őket, és így a játékos, ideges futás lópánikká változott bennük. A kemény dűlő földjén a boronák csattogtak, zörögtek, a kisefa, a hámfák, istrángok pattogtak, repkedtek, és a két csikó úgy megvadult, hogy már se látott, se hallott, csak futott előre. Amíg a dűlő egyenes volt, azon vágtattak, ahol pedig a dűlő megtört, már fordulni sem tudtak, hanem a lendület vitte őket tovább a keresztbe fekvő szántóföldnek.

Így futottak keresztül-kasul búzavetéseken, friss szántásokon,

kelő tavaszi árpákon és most bevetett puha tengeriföldeken át, amíg végül átjutottak a ritkás fasorral szegett és már nem mély, mert begyepesedett határárkon, neki az uraság gőzeke szántásban vetett tengeriföldjének.

Az árkon való átugrásnál a borona felcsapódott, a Laci inába vágódott – már nem is először, és felszakította az erős bőrt, és ömlött a vér utána, végig a két inán. Ha ezt az öreg Murvai látná!

Persze nem látja, egyelőre még Lajkó se látja, mert messze elmaradt tőlük, ámbár holtra ijedten és kifulladva szaladt utánuk, s azon sóhajtozik, hogy csak legalább szakadna el az istráng, vagy törne el a kisefa, hogy lemaradna tőlük a borona, mert az ha az inukba verődik, vagy a fogai közé lépnek, tönkreteszi a lovakat, lábuk törik vagy bele is dögölhetnek.

De nincs most a közelben sem senki, aki lefoghatná a lovakat. Dolgoznak ugyan emberek mindenfelé a határban, de mind messze van a két futó lótól, s hiába is szaladnának utána, nem érnék el. Meg aztán, abba vannak, ezeket már úgyse fogja meg senki, csak vagy valami nagy árok, ha beleesnek, vagy a fasor, ha beleakad a borona, vagy pedig a kifáradás, ha már addig futnak, hogy nem bírnak tovább menni.

Ez következett be. A Schlézinger mély és puha gőzeke szántásában úgy kifáradt a két bolond csikó, de különösen a lomhább vérű, kényelmesebb Zsuzska, hogy végül is már húzatta magát, és mert a Laci nem bírta őt is vinni, csendesedni kezdtek. És mert a Schlézinger béresei, kocsisai éppen a közelben vetettek és kiabáltak: – hóha te, hóha! – a két bolond csikó egyszerre csak megállott, és remegve tekintettek szét, lónyelven gondolkozva, ilyenformán: – Úristen, hol vagyunk és mit csináltunk most!

Így lett a drága remondának ígérkező Laciból összevert, sebes, foltos lábú és emiatt mustra ló, és így került a Rózenblum lókupec kezére, onnan meg tovább a többi kupecekhez, nehogy valaki a szerdahelyiek közül felismerje, és rossz hírét a vásárba szétvigye, hogy: – Ahá, ez a Murvaiék szeles csikója, ez borí-

totta árokba a rakott szekeret, és ez rázta széjjel a boronát, ehun van az inán és a csüdjén a nyoma – mert ezzel elriasztja a vevőket, akik most igen-igen nézegetik az apró hibái ellenére jó állású és okosnak, kedvesnek látszó csikót. Hiszen a fejét, szemét látni, lóhoz értő embernek tiszta gyönyörűség.

Igaz, hogy Murvaiéknál is lehetett volna még ezektől a hibáktól belőle jó igásló, de az öreg Murvai nagyon megharagudott – legkevesebb hatszáz pengő kárja van a két csikónak –, és azt mondta Rózenblumnak: – Vigyed innen, Jakab, hogy ne is lássam, mert nem tudom, mit csinálok velük ... agyonütöm őket ...

Persze, a legöregebb Murvai fiú, a János, aki éppen hazanézett, azt mondta erre: – Nem a csikót, hanem Lajkót kéne agyonütni (na, hisz az is kapott, legalábbis szóban), ő rontotta el a csikót. Mondtam én azt előre, na, ugyi, mondtam, hogy nem lesz ebből a Lajkó kezén semmi.

De közbevágott Murvainé is, aki, mint minden anya a még otthon levő legkisebb fiút szereti a legjobban, mert a többieket, lám, mindet elragadták a kényes menyecskék és az utálatos nászasszonyok, az anyjukra már rá se néznek, sokszor még be se köszönnek, még annyit se mondanak, hogy „jó napot, ides" hanem hátramennek az udvarba a lovakat, disznókat nézni, na, egyszóval, közbevágott Murvainé: – Csak te ne beszélj, te se voltál jobb! Ki borult bele a békási nagyárokba! Ki törette el a másik Lacinak, az öreg Lacinak a lábát? Vigyék csak innen, vigyék ezt a büdös dögöt, ne szerencsétlenkedjünk itt vele.

Parasztasszonyoknak, akik szuronyrohamot vagy bombázó repülőgépet még sohase láttak, a veszett kutya és a megbokrosodott ló a rémület teteje, érthető tehát, ha Murvainé talpra állott a Laci ellen. – Jaj, istenem, mi lett volna, ha a gyereket is elragadták volna! Hiszen milyen aggodalmakat élt át az elszaladás napján! A baj híre hamarabb hazaért a faluba, mint Lajkó az összetört csikókkal, és utcáról utcára végigfutott a hír – szokás szerint megnagyobbodva – egészen a Murvaiék udvaráig: – Jaj, istenem, a Murvaiék csikói elszaladtak, összetörtek mindent, nem is tudom, a fiúval mi lett! – és így tovább, ahogy már a hírek a faluban terjedni szoktak.

Az anyai szó hát döntött, és mert a kicsit sántító és amúgy

is vékonypénzű Lacihoz Lajkónak se volt már kedve, kupeckézre került.

Ki vette meg? Nahát ki vehet meg egy hibás lábú lovat? Csakis szegény ember, akinek kevés a pénze és aki nem büszkélkedni, hanem kenyeret akar keresni a lóval.

Igaz, a Laci sokat próbált, sokat szenvedett már a híres elszaladás, a boronakaland óta. Hogy Lajkó is megverte és gyűlölte, amíg még náluk volt, s ha elment mellette, amíg betegen otthon feküdt, nem állotta meg, hogy bele ne rúgjon, vagy ököllel a fejére vagy a pofájába ne vágjon, az még semmi, hanem amit a Rózenblumék és a többi kupecek csináltak vele. Beállították egy csomó büdös, gonosz dög közé, az üres jászolra, s csak itt-ott löktek neki valami penészes szénát, mert az volt a kupectaktika, hogy a rossz természetű lovat az éhség legjobban megjámborítja, s az se baj, ha csúnya lesz a kinézése, mert akkor azt lehet mondani rá, hogy csak azért ilyen, mert náluk rossz volt a kosztja, és nem volt, aki pucolja, de ha jó gazdához kerül, majd meglátja, barátom milyen szép jószág lesz ebből. Meg kell nézni „kezét-lábát", szemét-fogát, jó ennek mindene, az apró sebhelyektől eltekintve – de azt is kiforrja még, mert fiatal a jószág.

Jó természetű, de kiéhezett, kifáradt, elcsúnyult lovakat ki kell fényesíteni, angyallá kell tenni a vásárra, úgy adnak értük több pénzt, mint amennyit megérnek, rossz természetű lovakat meg éhkoppon kell jámborítani, így lehet rajtuk nyerni.

Aki eladta, a régi gazdája az tudja, hogy ördögöt adott el a rossz lóban, hát olcsón adja, csakhogy szabaduljon tőle, aki megvásárolja, az még nem tudja, hogy a jámbor külső alatt gonosz ördög lappang, hát jó pénzt ad érte.

Ez a kupectaktika, s így csapták be Mezei Imrét is, de azt nem tudták, honnan is tudták volna, hisz a kupeceknek a ló csak áru, amelyen – jón-rosszon – csak nyerni vagy veszteni lehet, hogy Mezei Imrét azonban csak ők csapták be, a vásári ár szerint, de Mezei Imre maga mégsem csapódott be, mert az ördögként eladott pejcsikóból igazi jó igáslovat nevelt.

Hogy hogyan? Ez a nagy titok, amit sem a kupecek, sem a trénőrmesterek, sem a gyiázó fuvarosok nem tudnak, amit csak a lónevelő, igaz emberek és a lószerető csikósok, kocsisok, pa-

rasztok tudnak. Azok se mind, csak akinek megadatott az, amit a népmese kíván: megértik az állatok beszédét. Mert igenis azt meg lehet érteni – egyszerű és világos nyelv: a szeretet és a gyűlölet, az öröm és fájdalom, a tompa bánat és az örök szomorúság vagy a játékos kedv és az engedelmes jóakarat szól belőle csakúgy, mint az emberek lelkéből.

Mezei Imre egylovas törpebirtokos, azelőtt nagygazdák és uraságok cselédje, értett az állatok nyelvén, és ha a Laci hozzá nem került volna, talán sohasem ismerhette volna meg az emberi jóságot és hasznos okosságot.

Így került a Laci, persze jól lesoványodva, tüzét vesztve, Mezei Imre törpebirtokos kisbérlőhöz, akinek volt öt gyermeke, egy fél hold földje, hármat meg bérelt hozzá, kettőt felébe dolgozott, azonkívül meg, amikor csak ráért s még olyankor is, amikor nem ért rá, de nagyon kellett a pénz kenyérre vagy takarmányra – fuvarozott. Nem a városba fuvarozott, nem is a vasúthoz vagy az országúton, hanem csak úgy a többi parasztok közt, akiknek volt egy kis földjük, de nem volt igájuk. Szénát hordott haza a határból, krumplit, répát, tengerit csüllőzött, búzahordáskor a szérükre hordta vagy egyenesen a cséplőgépekhez vitte a kevés gabonát, s haza a szemet és a szalmát, egyszóval mindig, ami akadt.

Keveset fizettek itt, de hát gyenge szekér, gyenge ló és magános ember, akinek még csak egy süldőfiú segítsége sincs – a gyerekek aprók, asszonya szoptat –, aki úgy rakodik, hogy kislétrát hord magával, és előbb egy csomó kévét felhány, azután odafenn takarosan eligazítja, aztán lejön, újra felhány egy csomót, és így tovább, míg teljes nem lesz a teher, az ilyen szekeres, csak ilyen fuvarokra vállalkozhatik.

Aztán meg az a jó az ilyen határ-fuvaroknál, hogy a ló közben elél a maga kenyerén, mindig ott eszik, ahol dolgozik és azt eszik, amit szállít.

És Mezei Imre, akinek ez volt az első saját lova, de aki mint kocsis a gazdák lovait is szerette és dédelgette, amikor hazavezette a Lacit, mindjárt takaros kis zablót ütött össze neki az abrakoláshoz, és – mivel éppen érni kezdett a tengeri – telerakta zsengés tengerivel, hogy hadd szedje össze magát ez a

szegény, borzas csikó, hadd simuljon ki, hiszen amíg – hosszú heteken át – kupeckézen kallódott, bizony ég felé fordult már a szőre.

A Laci persze elfogadta a neki idegen ember kezéből is az édes, zsengés tengerit, a világ legjobb eledelét, amely talán még a zabnál is jobban ízlik. Az idegen emberektől ugyan nagyon irtózott, mert előbbi életében Murvaiéknál igen kevés idegen ember fordult meg körülötte, legfeljebb távolból látta őket, de nem kellett velük közelebbi viszonyba kerülnie, se az ostor, se a szó nyelvén. A kupeceknél azonban minden közel érkező idegen biztos ellenség volt. Mert a kupecek és a velük egyvégből való fuvarosok, akik a vásárokat járják, mind ostort hordanak a kezükben, és talán már csupa megszokásból is, az a legelső dolguk, ha egy lovat vásárlás vagy akárcsak puszta tájékozódás céljából – hogy mire tartják – meg akarnak nézni, hogy a szíjostorral jót húznak a hátára: lássuk, hogy ugrik, hogy veszi az ostort. Igen ám, de Murvaiéknál szintén volt ugyan ostor, de az vagy a szekéroldalon levő ostortartóban volt, vagy a Lajkó kezében ugyan, de csak a lovak feje fölött suhogott, mert Lajkó szerette ugyan az ostort suhogtatni, ez is hozzátartozik a legényi ranghoz, de Murvaiéknál általában – s ezzel dicsekedtek is – (ilyen hiúságok is vannak a világon) az abrak hajtja a lovakat, nem az ostor.

Nos, a szegény Laci mindig rémületbe esett a vásáron is, de a kupecek udvarán is, ha már valami idegen ember jött és különösen, ha ostor is volt a kezében. Érzékeny, finom bőre, amely még akkor is végigrezzent, ha egy légy hirtelen rászállt, megremegett az ostor láttára, s ha végighúztak rajta csak azért, hogy megfuttassák az udvar hátulján vagy a vásár porondján, hogy hogy tud menni, hogyan rakja-veti a lábát, nem biccent-e, nem lesz-e kaptás stb., hát az ostorcsapás fájdalma és az a megalázás, amit jelent, órákig dúlt az idegzetében. Megszokta már itt, mert nagyon okos és tanulékony, hogy minden ember ellenség. Repkedett a szeme minden közeledő emberre, a fülével kicsit konyított is, néha még ki is rúgott, mutatván haragját és rossz kedvét, hiszen fiatal volt még és pár évvel ezelőtt ő is egész lónak, csődörnek indult.

De éppen ebből következett, hogy sokáig senki se merte megvenni, féltek a rossz természetétől, aztán meg olyan rohamosan soványodott a rossz koszt, a rossz bánásmód miatt, hogy sok vevő arra gyanakodott, hogy tán nem is egészséges ez a csikó. Hátha nemcsak a lába hibás, hanem kehességre is hajlamos vagy más belső baja is lehet, az ördög tudja, kupecnek ne higgyen az ember, mert az azért mutogatja, nagy fennen, a lónak az egyik – a kisebbik hibáját, hogy őszinteségét, egyenességét „lám nem árulok zsákbamacskát" ezzel is bizonyítsa, csakhogy a vevő valahogy meg ne lássa a nagyobbik hibáját.

Ebből aztán az következett, hogy a Laci még tovább volt a kupecek kezén, még több vásárt járt be. Nyíregyházát, Berettyóújfalut, Karcagot, Csabát, Gyulát, és még jobban soványodott, még inkább gebeszerűvé vált.

De éppen ebből következett, hogy Mezei Imre, aki éppen ezen a nyáron örökölte át elhalálozott édesanyjától, mint anyai jusst, a fél hold földet és a három hold bérletet, és aki már hónapok óta járja a vásárt, és nem talál a kevés pénzéhez való lovat, mert amikor bővében van takarmány és jó tengeritermés mutatkozik, kitartják az árából még a rossz lovakat is, és akinek igazi jó lóhoz nincs pénze – különben is azokat nemigen viszik a vásárba, hanem háztól és kéztől adják el ismerősöknek –, végül is a Laciba botlott bele. Ekkor már nem Rózenblumék árulták, mert azoknak volt annyi eszük, hogy ha egy ló sokáig egy kupec kezén keringél, járja a vásárokat, akkor annak már rossz híre kél. És így történt, hogy a Laci, anélkül hogy Mezei Imre tudta volna, hogy kié volt, miután a fél ország vásárait bejárta, visszakerült a saját falujába.

De ekkor már nem ismerte volna meg senki, annyira tönkre volt menve. Legfeljebb csak Murvaiék ismertek volna rá, ha megnézték volna a hátulsó lábait, a boronafogak helyét. De az utcán ők rá se pillantottak az ilyen rossz lovakra. A jó lovú emberek látni se szeretik a rossz gebéket, s lenézik, kinevetik a gebék gazdáit.

Nem tesz semmit – így gondolja Mezei Imre –, majd én helyrehozom. Ha nem is lesz belőle díszparipa, de legalább jó húsba legyen, mert ha az embernek csak egy lova van, akkor vigyáznia

kell, hogy ne csak az üres szekeret bírja el. Hiszen, ha nem lehet utána sokat rakni, akkor minek járkáljon lóval az ember.

De pár napi jóltartás és pihenés után kiderült, hogy a fáradtnak, bánatosnak látszó Laci a zsengés tengeritől nagyon felvidult, és úgy megszerette a gazdát, hogy amikor már látja a nyári jászol felé menni, oda-odanyerít.

Mert Mezei Imre mindig visz neki valamit, vagy egy marék finom fonnyadt lucernát vagy néhány cső tengerit, vagy legalább egy testes veres tököt hajít a jászolába.

Igen ám, de amikor befogja a kisszekérbe, hogy na, lássuk, hát itthon is – mert a vásárban kipróbálta lekötött kerékkel is, miként indít és hogy húz a Laci – kiderült, hogy a Laciban olyan tűz van, ami egy egylovas szegény embernek tán már sok is egy kicsit. Amikor a fejére húzta a kantárt, nyakába lökte a hámot, beállította a két rúd közé, már alig bírt a Laci a vérével. A szokatlan pihenés alatt, a jó koszttól, de különösen a zsengés tengeritől olyan tüzet érzett az idegeiben és vérereiben, hogy aligalig állt, szünet nélkül topogott, és mindenáron indulni akart, pedig a kapu még nem is volt nyitva. Amikor pedig a gazda felült, már kétlábra kellett ágaskodtatnia a szorosan fogott gyeplővel, hogy neki ne ugorjon a bezárt, de igen gyenge léckapunak.

Mikor pedig Mezeiné kinyitotta a kaput, a Laci úgy nekirugaszkodott a sebes menésnek, pedig az orrát is külön lekötötte hurokkötéssel, mintha lóversenyen állt volna a rajthoz.

Na – gondolta Mezei Imre –, úgy látszik, sok abrakot kaptál. Majd elveszem én a véred bolondját, csak ismerkedjünk meg egy kicsit. – Megengedte hát egy picikét a gyeplőt – az ostort kézbe se vette –, de a két gyeplőszárat erősen tartotta, és az utcán mindjárt kifelé, a határ felé fordította. – Kimegyünk a jó csendes dűlőúton, a messze Hosszúhátra tengerifiókért, addig majd lefuthatja a hevét.

Le is futotta annyira, hogy Mezei Imre a szekérderékbe lökte a csajla kalapját, mert nem állhatott volna meg érte, ha leviszi a szél és még ott is rá kellett lökni egy ócska ponyvát, mert kirázódott volna még a zárt kasból is.

Úgyhogy akik meglátták az úton, a hol felvágva, hol erős trappban nyargaló Laci mögött Mezei Imrét, a lobogó hajával,

a fejüket csóválták: – Na, ez is jól bevásárolt. Így kezdjen az ember kupecekkel.

De Mezei Imre azért nem ijedt meg. – Jó lovú nagygazdáknál és sok abrakú uraságoknál, katonáéknál meg a fogatos tüzéreknél szolgált, hát engedte, hadd verje ki magán a habot és hadd verje ki magából azt a felesleges tüzet. Még egy kicsit került is, a Kishomokos dűlő felé, hogy hadd dagassza egy kicsit a Laci a forró, omlós homokot, hadd ússzanak a kerekek benne, majd meglátjuk, meddig bírja.

Bírta, de le is csendesült. A tengeriföld végén már nyugodtan állt, amíg a gazda felhányta a kasba a dögnehéz tengerifiókot s még a puha, töretlen tarlón is elég higgadtan ment végig, amíg a gazdája veresebb tököket és üszkös vagy kitört korán érő tengeriket keresett, hogy ne vesszen itt kárba, ne egye meg a hörcsög, és legyen törésig is mit enni a jószágnak.

Ekkor már megfigyelte, hogy a puha tarlón a Laciban valami sajátos igyekezet van: mohosabban húz, mint a kemény dűlőúton. – Fél – gondolta magában Mezei Imre –, fél, hogy elakad, ismeri a terepet, tudja, milyen ravasz a tarló, levág benne a kerék . . . Jól van, nagyon jól van, esze van a lónak és érzékenység van benne, tudja, milyen különbség van az igazi út és a szántóföld között, ez már jó dolog . . . Hátha beválik, lehet még ebből igazi igásló.

Másnap új próbát tett vele: megrakta a kisszekeret trágyával, hátha nem szórná el. Ez is lehúzza a vérét, amire kiérünk vagy tíz kilométerre.

Persze az indulással baj volt. A Laci vére az éjszaka kipihent, és megint rohanni akart, neki a kapunak, ha nem is olyan hevesen, mint tegnap. De kiderült, hogy a szekér nehéz. Erre nagyot fogott, erősen rántott, és az egyik hámfa karikája kiszakadt a felhércből. Az istráng új volt, azt nem szakíthatta el, inkább hát a kovács rossz, elégetett vasalása csattant ki.

Na, mindegy, most nem megyünk a kovácshoz. Mezei Imre tudja a módját, többszörös vastag dróttal köti fel a hámfát, azt nem szakítja el.

Nem is szakította, de olyan ideges volt a nehéz teher miatt, annyira kapkodott és ugrált, hogy nehéz volt meg nem verni.

De mégis nem verte meg. Inkább a feleségére morrant rá, aki ott sopánkodott megint mellette, mint tegnap: – Na, jól vagy mán, jól bevásároltál evvel a büdös döggel, jól befüsültek téged azok a huncut kupecek, mondtam pedig, ugyi mondtam, hogy csak kupeccel ne fogózz, mert az becsap ott is, ahun nem gondolod, na, itt van ni, oda a nyolcvan pengőnk...

– Eriggy csak, eriggy innen, mert neked megyek – mordult rá Mezei Imre –, mit értesz te ehhez. Az a baja, hogy elrontották, mink meg agyontömtük tengerivel. Tüzes ez a ló, vigyázni kell rá.

És felült bátran az ülésdeszkára – addig is félmarokkal szorosan fogva a gyeplőt, és ült, ült a szekéren, csendesítve a lovat. – Na, most nyisd ki a kaput – szólt oda a mérgében síró asszonynak (hogyne, mikor neki van igaza, mégis annak a büdös dögnek fogja pártját az ura – ez is jól kezdődik, ez a lovas gazdaság!) – és rászólt a Lacira, de csak annyit, hogy: – Na!

A Laci nekiugrott, a szekér megmozdult, annyira, hogy mert a gyeplőt Mezei Imre erősen fogta, a rakott szekér majdnem az inába szaladt a lónak. De mindegy, a heves szaladás hamar átment rendes, gyors lépésbe, és amikor az utca végén kifordultak, már vissza is nézhetett a kapujok felé, mert lecsendesült a ló. Persze, a felesége még mindig ott állt a kapuban, tele mérges káröröm mel, hogy csak neki lenne igaza, csak ne lehetne járni ezzel a büdös döggel.

Szépen megjárta a határt, és délben már úgy jött haza, egy csomó gizgazzal – könnyű fuvar –, hogy csak a Laci szügyén meg a véknyán és a lábai között rászáradt habról látszott, hogy meghajszolta a bolond ló magát, de egyébként nyugodtan lépett be a kapun, és türelmesen várta, amíg megszabadítják gyeplőtől és hámtól. Utána meghengergőzött az udvar hátulján, mert a légycsípések és az izzadság sója elviselhetetlenül viszkettették a bőrét.

Mezei Imrének már nagyon tetszett a ló, jól húz, nehéz úton nem enged, völgyből, kátyúból minden erejével tör kifele, az úton nem alszik, hanem az út változatait előre kiszámítja, s ha neheze következik, önmagától, biztatás nélkül nagyobb erőt ád. Igaz, hogy autótól, kerékpártól, szamártól, bivalytól nagyon fél, de szót fogad a gyeplőnek. Egyszóval, jó ló ez, csak ember kell

mellé. És persze lefogni az abrakból, mert az hajtja. Csak annyit adni neki, hogy húzni bírjon. Nem lesz szép, kövér ló, sohase lesz kövér, a heréltek általában nem kövérek, de ez még a soványok közt is a legsoványabb marad.

Mindegy, tovább kell próbálgatni, mert ő nyolcvan pengőért vette, de ha most megijedne tőle és eladóvá tenné, Rózenblum, aki ismeri a lovat – mellesleg az egész falu lovait ismeri – nem adna érte tán még húsz pengőt se, de biztosan megint eladná nyolcvanért. Az ilyen lovaknak ez a sorsuk, amíg el nem jutnak a lóvágóhídra. De még ott is keveset érnek, mert éppen a jó izmos, inas igáslónak nagyon rágós a húsa.

De hopp! majd elbánok én vele! – és eszébe jutott, hogy már régen meg akarta tölteni az udvar hátulját földdel, mert minden nagy eső után és minden ősszel-télen megáll odalenn a víz. Ez megjárta addig, amíg csak a gyerekek és a kacsák tapicskoltak és a disznók fürödtek benne, de most, amikor szekere-lova jár be az udvarra és takarmánykazlai lesznek – már ha csak kazlacskák lesznek is azok a kazlak –, nem tűrheti meg, hogy sárfészekké verje a szekér az udvart, és elrothadjon a boglyák és kazlak alja. – Kell ide vagy ötven szekér föld, és tengeritörésig rá is érek behordani.

Így is lett, és ez kellett a Laci tüzének. Amire esténként behozta a tizedik szekér földet, olyan higgadt-okosan állott a jászol mellé, mintha soha bolond nem lett volna, és Mezei Imrének örvendezett a szíve: – Ló lesz ebből, jó ló!

Így lett a hátasparipának fogantatott Laciból paraszti igásló. A lovaglást jóformán meg sem ismerte, mert Murvai Lajkó csak hébe-hóba ült rá, olyankor, ha télidőn a nagy sár miatt nem tudtak szekérrel kimozdulni, hát néha-néha megjáratta. Nyárban meg, ha kinn a határban itatni vitte a lovakat a kútra, akkor a Lacira ült, és sarkantyú helyett a meztelen sarkával ütögette a véknyát. Mezei Imre még ennyiszer se ült rá, mert az a furcsa helyzet, hogy éppen a hátasparipák gerince nagyon éles, majd szétvágja az embert. Nyereg nélkül csak a széles hátú parasztlovakon esik jól az ülés.

Na, és ha Murvai Lajkó látná, felakadna a szeme, a tüzesbolond Laciból, az ijedős, elszaladós Laciból olyan jóravaló ló

lett a Mezei Imre kezén, hogy azt mondja a gazdája: nem adnám oda kétakkora dögért se, olyan okos ez a ló, csakhogy éppen meg nem szólal.

Ettől kezdve aztán igazán megismerkedtek. A Laci mindig csak annyi abrakot kapott, amennyi a munkájához kellett. Ha egész nap földet, vályogot, téglát fuvarozott, vagy az ekét húzta, összefogva egy másik szegény ember lovával, akkor kétszer is kapott két-két összemarékkal, de ha csak üres szekérrel cserkésztek ide-oda, akkor csak egy-egy marékkal lökött neki a gazda. De szénát, lucernát mindig annyit ehetett, amennyi kellett neki. Már amikor ráért, mert a szegény ember lova nem akkor eszik, amikor éhes, hanem amikor ráér, hiszen maga a gazda is munka után él, és evés miatt jómaga se szokta elmulasztani az ígérkező keresetet.

Ezért hát, ha sok és nehéz munkát vállalt, ha húsz-harminc vályoggal, ötven-hatvan téglával, egy-két zsák búzával többet rakott a szekérre, mint rendesen, mert ezt ma el kell végezni, holnapra más munkát vállalt, és egyáltalán minden nehéz fuvar előtt így beszélt hozzá:

– Na, Lacikám, hát megpróbáljuk? – úgyi, ha elviszed? – Ilyenkor meghúzta a kontyát, megveregette a nyakát, és a szemébe nézett, hogy vajon milyen választ kap onnan. Megvolt még mind a kettő, nem verték ki a kupecek, és olyan tiszta volt a tükre, hogy az ember csakugyan meglátta magát benne, amint ott áll leeresztett szelíd ostornyéllel, és jobban udvarol a lovának, mint kislány korában Erzsinek, a feleségének. Mert azzal kicsi baj volt, csak meg kellett fogni az ujjai hegyét, vagy meg kellett bizserélni a tenyerét, esetleg megsimítani a kerek vállacskáját, és engedelmesen odament, ahova hívta. Ha meg beszorult a lánybokor közepére, elég volt neki óvatosan, egy ujjal inteni, sőt elég volt valahogy ránézni – ők értették ezt a nézést –, hogy gyere, Erzsi, táncolni, már bújt is ki, kis boldog mosollyal a legsűrűbb lánybokorból is, de a Laci, az megint más. A Laci nem táncospárja, hanem kenyérkereső cimborája, és tőle függ még a kenyér is, ettől meg az Erzsi jó kedve is, de az Erzsi után seregesedő kis ivadékok arcocskáinak jó színe, karjuk-lábuk gömbölyűsége is. Mert akinek a földje keveset terem, és azt is oda kell adni

adóba, árendába, annak nem kicsi dolog az, hogy a Laci búzahordáskor csak három keresztet visz-e el a puha tarlóról, amelybe arasznyira belevág a kerék, vagy pedig négyet, esetleg ötöt is. Egy fuvar: egy fuvar akkor is, ha három kereszt búza van a szekéren, mert el kell vele menni a szérűig, le kell rakni és vissza a tarlóra megint rakodni, megint vissza, és így tovább. De ha az ember hajnalcsillagtól esthajnalcsillagig hord, rakodik, s rakodás közben etet, s még a tarlón is nyitott zablával járatja a lovát, hogy amíg egyik kereszttől a másikhoz ér a ló, menet közben is haraphasson egy-egy falás kalászt (bezabolázva is csak harap, de nehezen tudja lenyelni), akkor, ha tíz-tizenkét fordulatot megtesz naponta és húsz-huszonnégy kereszttel hord be többet egy napon, mintha három kereszttel járna, keresztjét négy kilóval számítva (ennyi a bér, de a magot és a szalmát is haza kell majd érte vinni) már egy mázsányi búza, az meg egyhónapi kenyér az egész családnak és egy hónapra korpa az öreg kocának. Ráadásul a lovatlan szegény emberek között is akadnak ravaszok, akik nagyon nagy kévéket kötnek, hatvan kiló búzát is megád a keresztjük, ezt is a Lacinak kell megszenvedni.

De miért kell így sietni és miért kell a szegény Lacit is ennyire hajtani, akinek az egész aratásból csak az a pár falat jut, amit hordáskor befal, mert ő se búzát, se korpát nem kap, de még zabot is ritkán, az ő abrakja csak kevés ocsú és tengeri lehet.

Hát azért, mert kevés a kereszt és sok az éhes – lovastul éhes – szegény ember, pár hét alatt behordják és elcsépelik az egész határt, és azután ülhetnek otthon tengeritörésig lovastól együtt, és csapkodhatják a túl éhes nyár végi legyeket, ember a kezével, a ló a farkával. Márpedig Mezei Imre nem olyan lelketlen ember, hogy ott állítsa a lovat éhen az üres nyári jászolnál, inkább dolgozzunk, amikor lehet, szakadásig. Ő olyan ember és a Lacival olyan jóba van, hogy nincs lelke éhen kornyadoztatni a lovat az üres jászlon akkor se, amikor nincs fuvar. Szégyellné magát a Laci előtt – igen, igen, szégyellné! – ha az udvaron hátra megy, ide-oda járkál, tesz-vesz – tétlenül ülni nem bír –, és látja, hogy a Laci a fülét hegyezi, és néz-néz utána keservesen, hogy hova megy, a kazalhoz-e vagy a színbe, takarmányért. Olyankor még nyerít is kicsit, csak úgy herélt módon, hiszen az igazi nyerítés

a ének és kancák meg a kiscsikók tudománya, és Mezei Imre érzi még a hátán is a Laci panaszos tekintetét, ha azzal az ürügygyel, hogy most nem dolgozunk és nem keresünk, nem adna neki enni. Mert Mezei Imre is tudja, de úgy érzi, a Laci is tudja, hogy az igáslónak az egy-két napi pihenés nem pihenés, hanem erőgyűjtés, hogy az a lótörvény, hogy az igásló mindig egyen, amikor ráér, mert ilyenkor gyűjti fel az inaiba és izmaiba azt az erőt, amellyel majd hajnaltól napestig az ekét húzza, vagy a rakott szekeret vonja.

De Mezei Imrének nincs lelke ahhoz se, hogy nyári időben, forró melegben száraz töreket adjon a lónak – úgy érzi, mintha vele etetnének szárított főzeléket a dinnyeérés idején –, mert jó, jó a törek is, amikor az a sorja, a nedves november és az egész tél hosszú, sötét éjszakáin, amikor minden ember és állat alszik, a hízódisznó még horkol is, a tehén fektében kinyújtott első lába körmére ereszti a fejét, és le-leereszti a szempilláit, a tyúkok álmodnak az ülőrudakon, csak a ló, az igásló nem tud mit kezdeni a sok tétlen idővel, a végtelen éjszakával, hát eszik. Ha kiürül a jászol, kicsit pislog – szerencsére télen a légy is alszik –, fél lábra nehezedik, néha le is fekszik – leginkább éjfél után –, de aztán hamar megunja ezt is, a finom lóidegzet nem nyugszik, mert hozzászokott már a lófajta régóta, hogy vagy eszik, vagy dolgozik, kinn a pusztákon meg úgy dolgozik, hogy élelmét keresi szüntelenül réteken, mezőkön.

Na, olyankor télen, hosszú éjszakákon hát be lehet rágni a száraz és ízetlen töreket is, különösen, ha némi zöld fűszál, perje, folyófűlevelek, vadmuharok is keveredtek a tiszta búza szálai közé, vagy pedig, ha jó leves veres tököket vagy pozsgás répákat hajigálnak vagy reszelnek a száraz pelyva közé. De most, most, nyár végén, amikor úgy süt a nap, mintha attól félne, hogy a közeledő ősz már nem hagyja többé sütni, amikor a legyek, pőcsikék úgy csípnek, mintha éreznék, hogy ez az utolsó napjuk ebben a büdös életben, töreket rágatni a lóval, az valami nagyon kegyetlen dolog volna. És Mezei Imre nem tud kegyetlen lenni a Lacihoz. Ő már tudja, most a szárazság idején is, hogy majd jönnek az őszi esők, beázik a föld ameddig az eke megjárta, és ugyanaddig levág a kerék is, és nehéz lesz ez még a kétlovas

igának is, az egylovasra meg kész veszedelem. Száraz időben még bír valamit vinni a szekéren, esős időben maga az üres szekér is nehéz lenne, ha már most is töreken tartja.

Etetni kell hát a lovat, akkor is, ha nem keres, ha az embernek magának nem marad, etetni kell akkor is, ha a gyerekek koplalják meg, és ha az asszony rongyoskodik is a ló hasa miatt. Aki erre nem képes, az ne tartson lovat, az éljen meg a saját két karja után: ez a lóigazság, és ezt Mezei Imre nagyon jól tudja. Úgy szégyelli hát megcsalni a Lacit, mintha harctéri katonacimboráját csalta volna meg azzal, hogy a közösen kapott kenyérnek a kisebbik felé adta volna neki, azt a felét, amelynek a belsejét kirágta az egér.

Úgy összebarátkoztak és összeszoktak hát (mert az összeszokás is nagy dolog, ha parasztokról és lovakról van szó) a közös munkák sűrű gondjában és a jó falatok ritkásabb örömeiben, hogy Mezei Imre már sokszor rábízta a Lacira, hogy azon a kereknyomon, azon a csapáson menjen, amelyiken jobbnak látja. Ha nem szerette az országútnak a kemény és döcögős köves közepét, akkor engedte, hogy menjen lenn a poros mellékúton vagy akár az út mellett a gyepes, marhahajtó úton. Ha beleunt a sok ülésbe meg a szekérrázásba, ha megmeredtek vagy megfájdultak a tagjai, a lőcsfűre akasztotta a gyeplőt, az ostort meg bedugta az ostortartóba, és leszállott, gyalog ballagott a szekér mellett. Így tett a hűvös hajnalokon vagy a fagyos-szeles téli napokon is, ha átfázott a szekéren. (Bundája nem volt, annyi pénzért másik lovat lehetne venni.)

Úgy bizony, a hajdani vad-ijedős, bokros-bolond Lacinak már nem kell mindig fogni és nem kell mindig erősen kézen tartani a gyeplőjét. Könnyen ijed, ideges most is, de már hajt a szóra, s talán szégyellné is megcsalni Mezei Imrét, aki úgy bízik benne, hogy vele sohase akad el, mert amennyit ő az egylovas kis szekérre fel tud rakni, azt a Laci elhúzza. Mert amit a Laci nem bír, azt a kis szekér sem bírja.

De sokszor gyalogolt Mezei Imre a szekér mellett azért is, mert annyira kihasználta a Laci húzóképességét, hogy a nehezebb helyeken, sáros kátyúban vagy partnak fel, de még a nagyon rögös utakon is, ahol a terhes szekér a saját súlyával ide-oda döc-

cenvén, rángatta a lovat is, leszállt a szekérről, hogy a maga hatvan kilójával is könnyítsen a terhén.

Persze ennek a jóságnak megvolt néha a hátránya is. Mert a lóész és a lóemlékezet, ha némely dolgokban hosszú is – például abban, hogy hol akadt el és hol verték meg –, de nincs biztos logikája vagy micsoda, s így bizony megesett, ha nagyon a Lacira bízta az útválasztást, hogy a Laci arra a dűlőútra vitte a szekeret, ahol pompás útkezdet után egy járhatatlan – egylovasnak járhatatlan – kátyú vagy egy kis eső után csúszós kapaszkodó – rosszabb mint a sár, mert farol a szekér rajta – következett, amelyen áthatolni valósággal életveszélyes, elakadhatnak vagy leborulhatnak benne, vagy rajta, vagy pedig, ha nagyon jól fog a ló – márpedig a Laci így szokta –, akár meg is szakadhat bele.

Aztán voltak a Lacinak apró ravaszságai is, ami miatt néha össze kellett veszniök, pedig Mezei Imre nem könnyen esett ki a béketűrésből. Megesett például búzahordáskor, hogy a Laci nem akarta megérteni, hogy miért kelljen fél teherrel végigjárni a puha, felázott tarlón, amikor ott van a közelben a jó kemény dűlőút. Nem értette meg, hogy a gazdája éppen az ő érdekében spekulál – na és a maga érdekében, hogy többet rakhasson –, vagyis azért jár végig a keresztsor mellett, hogy utat verjen a többi fuvar számára, mert ha egy sorban negyven kereszt van, akkor nyolc-tíz fuvarral tudja csak elhordani. Egyszóval, nemcsak a lónak van magához való esze, hanem – néha – az embernek is, és a két magához való ész nem mindig fér össze. Ilyenkor Mezei Imre összeszidta a Lacit, akárcsak egy embert szidott volna össze. – Megállj, megállj, te büdös! majd adok én neked, de tudom, hogy megemlegeted! – Ostorral nemigen bántotta, mert utóbb mindig megsajnálta, hiszen olyan keservesen nézett rá, és úgy reszketett az ostortól, hogy nem volt lelke a kínját nézni, hanem inkább meghajtotta. Nagy terhet rakott rá, üres szekérrel nyargalva járt, erős gyeplőn tartotta, hogy hadd érezze meg, hogy tud ő kemény ember is lenni, ha akar. Mert ha két ész nem fér össze, akkor mindig a kisebb rangúnak kell engedni. Ezt még egy lónak is meg kell tanulni és a Laci meg is tanulja, a néhavaló keserűség nem vált benne gyógyíthatatlan konoksággá, mint nagyon sok lóbajtársában.

Annyira, hogy megtörtént a csoda: Mezeiné is megszerette a Lacit, habár az ura előtt a világért se mondta volna. Évekig rejtegette ezt a szeretetet, nyilvánosan sohase vallotta be, hiszen eleinte féltékeny volt a lóra – mert hogy úgy szerette az ura –, aztán meg sokáig gyűlölte is azt a büdös dögöt, akinek zabot és tengerit kellett venni akkor is, ha ők maguk dercés kenyeret ettek, de később bizony, ha nem volt otthon az ura, ő is enni adott neki, maga mérte ki az abrakját, és ilyenkor – gondosan kerülvén a hátulsó lába környékét, mert lónak nem lehet hinni – megsimogatta a nyakát vagy megveregette a pofáját.

Hogy a gyerekek mennyire szerették, azt már mondani se kell. Ha nehéz volt a teher, indításkor az egész család segített a Lacinak megmozdítani a szekeret.

Hogy a Laci szívében milyen érzés volt a gazdái iránt, azt nem lehetett kitudni, mert ki lát be a lószívek mélyébe? Aztán nehéz volna eldönteni, még embernél is, aki pedig beszélni – és hazudni – tud, hogy hol végződik a hasznos okosság, a belátás, aztán a megszokás, és hol kezdődik a szeretet, de annyi biztos, hogy volt benne jóakarat, buzgalom és engedelmesség egészen a végsőkig, akár egészen a megszakadásig vagy a halálig, és ez már majdnem annyi, vagy talán van is annyi, mint amennyit az emberek szeretetnek tartanak.

2

Egyszer aztán ennek a szegényes, de mégis tűrhető életnek is vége szakadt. Az a nagy szekér, amelyet talán a gyeplő nélküli lovak húznak, s amely az emberek sorsával együtt a lovak sorsát is mindig összekavarja, a történelem, Laciékra is elhozta a nehéz megpróbáltatások éveit. Eleinte még – az 1938–40-es években csak sokszor kellett lósorozásra menni, egész napon át étlen-szomjan ácsorogni, amíg a fényes gallérú urak eldöntötték, hogy más lovakkal együtt menjen-e vagy maradjon a Laci. Két esetben be is vitték, s néhány hétig vadidegen emberek az országban ide-oda hajcihőzték. Így járta meg a Felvidéket és Erdélyt is.

Aztán egyszer a gazda, Mezei Imre végleg eltűnt a háztól, mert behívták, és Erzsi asszony vagy a nagyobb gyerekek szekereztek vele ide-oda. Elég rendetlenül és kevés hozzáértéssel, amiért a Laci igen haragudott, s ezt olykor-olykor ki is mutatta, ha nem is rúgással, de konyítással és engedetlenségekkel, istrángszaggatással és elakadásokkal. Sokszor pedig heteken át a jászolnál ácsorgott tétlenül, mert nem volt aki fuvarra menjen vele – rettentően unta is magát –, hozzá a jászol is a legtöbbször üres volt, vagy pedig csak olyan keserű, penészes gizgaz hányódott benne, amelyhez tízszer is hozzákezdett, hogy megehetőt keressen még benne. És ha már nem talált még kínjában sem olyat, amelyet még berághatott volna, akkor végül is inkább a fél lábára állt, és várt, várt, várta, hogy mikor jön valaki, asszony vagy gyerek, aki enni ád valami jobbat, valami megehetőt.

Így érkezett el 1944 ősze, amikor is a németek, a nyilasok és az urak pakolni, aztán futni kezdtek, és a községi rendőrök egyebet se csináltak, mint behívókat hordtak embereknek és lovaknak.

Behívták ekkor már aztán – immár harmadszor és véglegesen – a Lacit is, melléfogták egy ismeretlen lónak, és egy hersegős idegen nyelven beszélő, zöldesszürke ruhájú német katona parancsára egy szegény magyar népfelkelő elhajtotta nyugat felé. Ettől kezdve a Lacinak, aki mindig irtózott az idegen emberektől és az idegen beszédektől, csupa ijedelem, kín és keserűség volt az élete. Néhány éven át megszokta a Mezei Imre ritkán haragos, a legtöbbször jóindulatúan zsörtölődő vagy barátságosan motyorékoló beszédét, amelyben a sűrűn visszatérő és ezért lónyelven pontosan érthető szavak is olyan lágyak voltak, mint: na, gyű, Laci, gyeride, Laci, hóha, Laci – és most ezektől a zöld ruhás alakoktól csupa haragosan parancsoló hangokat és olyan hegyes, szinte szúró szavakat kellett hallania, mint: habtacht! rechts! links! kehrt-euch! marsch! érthető hát, hogy szelíd szemeiben örökös rémület ült. Még tán a kupeceknél is rosszabb emberek voltak ezek, mert azok legalább a haszonra, nyereségre néztek a lóban és legalább ebből a célból kímélték is egy kicsit, de ezeknek a ló is csak annyi volt, mint egy rossz szerszám vagy tönkrement fegyver: ha eltört, hát elhajítjuk.

Így caflatott keresztül sáron-vízen, örökös hajsza, bombázás és ordítozás közt az ország keleti részéről a nyugatira. Útközben több ijesztő-rémítő dolgot tapasztalt, mint eddigi egész életében. Az autóktól már hiába rémüldözött, mert olyan sokan mentek el mellette előre és hátra, a durrogó motorkerékpárok, surranó személyautók és ijesztő nagyságú dübörgő teherautók, hogy akár egyebet se csináljon, csak rémüldözzön tőlük. Némelyik majd el is gázolta, akadt olyan, amelyik az oldalát csakugyan horzsolta is, és lerántotta róla a hámot. Még az árokba is beleszorították a szekerüket, és órákig tartó gyűhézés, sok káromkodás és kegyetlen ostorozás, ütés-verés, szétvert ostorszíjak és a hátukon széttört ostornyelek után vagy idegen lovakkal kellett az erőtlenné vált Laciék helyett kihúzni a szekeret, vagy ha nem jött segítség, mert a menekülés lázában nem állott meg senki, le kellett rakodni, és üresen szabadították ki a sártengerbe süllyedt vagy árokba farolt szekeret.

De nem volt kisebb veszedelem az se, ha városokon kellett keresztülmenni. Különösen ijesztő és félelmetes volt a Budapesten való átvonulás. Az a sok gép, vonat, villamos, autó, csörgés, zörgés, csattogás és kiabálás s aztán a sok idegen ember: Lacinak ez valami „lóapokalipszis" volt. (Azoknak a lovaknak, akik az ostrom idején Pesten rekedtek, csakugyan az lett a végítélet, elpusztították, vagy megették őket.)

Keserves ügy volt az is, hogy a kocsisok is sűrűn változtak. Már meg se ismerhette a vele bánó embereket, mert egy-egy éjszakán csak eltűntek – megszöktek, visszamentek –, és reggel másik ember fogta be őket, aki sokszor nemhogy a vakarásról, de még az etetésről, itatásról is megfeledkezett, és csak hajts! hajts! Ezek az új kocsisok mennél nyugatabbra kerültek, annál gorombábbak és nemtörődömebbek lettek. Laci nem tudhatta, ez aligha fért bele a ló-logikába, hogy azért, mert nem volt kedvük menni, és mert az urakon nem tölthették bosszújukat, hát a lovakon verték ki. Így jutottak el homokos dombokon, csúszós, agyagos hegyeken, keskeny útú erdőkön és sáros völgyeken át (mindenütt csak káromkodás, sok zaj és sok verés!) az ország nyugati részére, amíg aztán valahol túl a Bakonyon, Pápa körül kitárult előttük a Kis-Alföld, és itt egy időre megállapodtak.

Ősztől tavaszig itt strapáltak aztán a Laciék, mert az itteni síkságon a sár, talán még – legalábbis ezen a nagyon esős háborús őszön – a nagyalföldinél is mélyebb és marasztalóbb volt. Ekkor már a 69-es hadkiegészítő parancsnokság szekereivel jöttek-mentek ide-oda a falvak közt, mert a németek, amikor meglátták a hadkiegészítő szép erős lovait, amelyeket a gondos parancsnokság még hazulról hajtott el – volt miből válogatni otthon az Alföldön –, az akkorra már agyonstrapált Laciékkal cserélték ki azzal, hogy ilyen front mögötti munkára megfelelnek ők is. Fő gondjuk volt ettől fogva Laciéknak, hogy a parancsnokság tisztjeinek és altisztjeinek és a velük menekülő családtagjaiknak mindig legyen ennivalójuk, tűzrevalójuk és minden, ami kell. És mert a hadkiegészítő parancsnokság alárendelt helyzetben volt, afféle „hadtáp bandá"-nak számított, a tisztek és altisztek feleségeivel több faluban laktak, mindig ahol éppen helyet kaptak a főútvonaltól kieső falvakban, így mindig szekerezni kellett, de enni már akkor szűkösen kaptak, mert a sok menekült ló és marha felevett mindent. Széna helyett szalmát rágtak. még jó, hogy hébe-hóba abrakot kaptak, mert nagyon jó termés volt abban az évben, és ha a zabot el is vitték az igazi fronthadsereg és a németek lovainak, a kukoricából elég sok maradt a parasztok padlásain. Különben is a kincstári eszű gazdásztisztek még akkor csak a zabot tekintették komoly „lótáp"-nak, és amíg nem nagyon szorultak, nem rekvirálták a tengerit. Inkább akár a rozsot és a búzát etették.

Majd aztán tavasz felé egyszer megint megzavarodott minden, a rettenetes dörgések, dübörgések – ágyúk, tankok – megint közelebb jöttek, újrakezdődtek a hajrá és a rémület napjai, és erről a vidékről is menekülni kellett.

Ezen az úton történt aztán a Laci életében a másik nagy sorsfordulat. (Az első a Murvai Lajkó gyerekes hetykeségéből, ez meg a neki ismeretlen Hitler gőgjéből és ostobaságából.) Az a tiszthelyettes, Csóka László, akinek a holmiját szállították a Laciék fogatával – mostani cimboráját Vilmának hívták, mint az ő édesanyját, és lusta vén anyakanca volt ez is – nemcsak annyit rakott a szekérre, amennyit a Tiszántúlról magával hozott, hanem még itt is szerzett hozzá egyet-mást a prédára került kincs-

tári javakból is, de az elvezényelt vagy megszökött tisztek és altisztek holmijából is. Mert az ember még a futáskor is telhetetlen, amikor kincsek hevernek az út sarában. Csizmák, bakancsok, ruhák, szőnyegek, megint csak ruhák, kész öltönyök és egész vég vásznak, gyapjúszövetek, amelyek boltok és katonai raktárak homályos mélyeiről kerültek elő: vétek volna ezeket itt hagyni. Ámbár az isten tudja, mi lesz velünk, hol állunk meg, hol lesz a hazánk, jövünk-e még valaha vissza a vastag szalonnákat és jó ízű kolbászokat termő Békésbe, de az embernek nincs lelke itt hagyni ezeket a kincseket. Meg aztán miből élünk, ha már csakugyan Ausztriába, Németországba kell menekülni, vajon kapunk-e még fizetést? – de kitől kapnánk, ha az oroszok elfoglalják az országot! – egyszóval, ezt is sajnálom itt hagyni, azt is sajnálom itt hagyni, aztán ez meg a Szederkényi őrnagy úr bőröndje (minden zupásnak volt egy aranygalléros pártfogója), jaj de nehéz, tán csupa arany-ezüst van benne! – ez meg a Szőke alhadnagy úr bőröndje, megemelni is alig bírom, ez a tele hátizsák a Csató őrmester-bajtársé, ez meg a Szenci tiszthelyettes – kedves komám – feleségéé. (Őt magát elvezényelték csapatszolgálatra, de a felesége a parancsnoksággal menekül tovább, egy asszonyt két kicsi gyerekkel, a bajtársam feleségét, hát nem illik itt hagyni.) Egyszóval, még ezt is elvisszük, még azt is elvisszük, így aztán a Laciék után való szekéren több teher volt, mint amikor otthon egy darab kukoricaföldről már nem lehetett otthagyni az utolsó pár csomót, hanem háton hordták utána a dűlőútra, s úgy felpakoltak, hogy már rá se lehetett a szekérre ülni, s még Mezei Imre is, hol a lova mellett, hol a szekér után ballagott egészen hazáig.

Itt azonban a Csóka tiszthelyettes úr felesége is meg a Szenci tiszthelyettes úr felesége és gyermekei is felültek a poggyász tetejére, és nem gondoltak arra, hogy bírják-e a lovak. Öreg népfelkelő Mucsi János meg restellte és nem is merte nekik azt mondani, hogy ne üljenek fel, mert nem bírják a lovak, hiszen a katonai urak feleségeitől jobban kell a szegény katonának félni, mint maguktól a parancsnokoktól, mert az ilyen úrhatnám asszonyok értetlenek, árulkodók, és nem ismerik a világ nehéz sorját. Ha tehát ez a parancs, gyerünk, gyerünk, majd ha nem bírják a

lovak, megállnak, és akkor vagy leszállnak a nagyságos asszonyok, vagy lehánynak a holmiból. Vagy pedig szereztetnek a férjeikkel erősebb lovakat.

Nem is messze mentek, még két falu határhosszáig se jutottak, amikor a baj bekövetkezett. A még csak nem is makadám, hanem hengerelt kavicsutat feltörték a tankok és teherautók, és eltűnt a vastag habarék alatt, már nem is lehetett látni, hogy hol van a kövesút, de még erről a legalább kemény fenekű latyakosról is leszorították a katonai teherautók, autóbuszok, ágyúk és tankok a Csóka tiszthelyettes úr parasztszekerét, bele, bele az útmenti mély sárba, amelyet az egymás elől kitérő nehéz katonai járművek néhol hasig érőre dagasztottak. Hiszen talán ezer esztendő óta nem taposta meg ezt a drága jó Rába menti földet annyi gyalogos, lovas, szekeres menekülő és főleg annyi gép, autó, tank, ágyú és vontatótraktor, mint ezen az őszön és télen, pedig de sok hadsereg ment már itt el, Bécs felé vagy vissza.

Nem soká mentek így, kidagadtak a lovak. És mert a Vilma lusta volt, nehéz és öreg volt, és mert hosszú életében megszokta az ütést és azt is megszokta, hogy ha ő nem húz is, majd húz a másik, hiszen anyakanca lévén és mindig csikója lévén, őtet kímélni kellett –, így bizony minden biztató szót a Laci vett a szívére, és minden ostorcsapást ő vett a hátára. Igen ám, de az ő ereje sem a régi már, csont-bőr az egész ló, és ősz óta olyan rosszul él, hogy az izmaiban mindig csak annyi erő van, amennyi az éppen berágott abraktól telik.

Ki is fogyik hát a sok gyűhézésben minden ereje, s aztán már hiába üti az öreg Mucsi, el-elindít, és úgy húz, hogy a sovány bőre ráncokat vet az erőlködéstől, mert jóakarat van benne halálig, és örökölt irtózását a durva szótól és az ostorról még mindig tartja, de hiába, mind-mind rövidebb útra futja az ereje.

A két asszony idegeskedik, a két gyerek sír, minden pillanatban attól félnek, hogy jaj, már itt lepnek az oroszok, jaj, istenem, már elmentek az utolsó németek is, jaj, istenem, csak magyarok jönnének még, és magukkal vinnének.

Az öreg Mucsi dörmög magában, és a lovakat üti, de ő nem akar a németekkel elmenni, ő vissza akar Békés megyébe jutni, felőle világgá futhatnak a tiszturak és minden más urak, vagy

akár belefulladhatnak a sárba is, ő nem nyugatra pislog, hanem keletre, ő nem el akar menni hazulról, hanem haza akar menni. De hiába, még nem meri egészen elhinni, hogy már most vége az úri hatalomnak, és még fél a Csóka tiszthelyettes úrtól is, mert az megteheti, hogy bosszúból, ha rosszul viseli gondját a feleségének és a holmijának „bevágja" valamelyik századba, és akkor csakugyan el kell menni vagy a csatába, vagy a csapattal az isten tudja, hova, talán még Németország túlsó sarkába is, mert ezek az oroszok, ahogy ő látja, nem állnak meg, nem állnak most már meg, amíg csak egy szusz lesz a németben.

Csóka tiszthelyettes nem volt velük, ő a másik faluból a hadkiegészítő parancsnokság szállítmányait irányította, és csak motorbiciklijén szokott néha idenyargalni, hogy a felesége és a saját holmija menekülését is szemmel tartsa. Most azonban már régen nem jött, hiába, neki is parancsolnak, és nemcsak a hadkiegészítő hivatalos poggyászait kell szállítania, hanem a legtöbb főtisztnek van egy ilyen mellékes szekere, azokról is neki kell gondoskodnia, hogy ló és kocsis legyen mindegyikhez, mert a lovak léptennyomon kidőlnek, a kocsisok meg – bitang népfölkelők, vörös gazemberek – lépten-nyomon eltűnnek, és ott marad a rakomány az úton, a sárban.

Most is már esteledik, már ki tudja, hányadik helyen akadtak el, de itt aztán vége is. Egy marha teherautó úgy ment el mellettük, hogy az oldala súrolta a Vilmát. Az megriadt, hirtelen meglökte a keményen húzó Lacit, az meg belebukott az árokba. A szekér szerencsére fennmaradt az úton, mert olyan mélyen úszott a sárban, hogy könnyen nem is billenhetett, de szegény Laci a hátára fordult, mint a ganajtúró bogár. Nem bírt felállni, de még megfordulni se. Az ereje annyira elment, hogy már nem tudott a tagjainak erőt adni.

Az öreg Mucsi káromkodott, és mert muszáj volt megszabadítani Lacit a hámtól, hát az egyik istrángot el kellett vágnia – (jó új istráng volt, telik most a kincstárából) –, hogy kiszabadítsa a lovat a rátekerőző hámból. Ezt meg is tudta csinálni, még abba is tudott segíteni, hogy a Laci, amikor már nem nyűgözte a hám, a hátáról az oldalára forduljon, de felállítani már nem bírta. Vagy megütötte, megnyomta a lábát a ló – nem csoda –, vagy

egyszerűen az ereje ment el, és hiába rimánkodtak neki hárman is, hiába ütötték, nem tudott felállni. Az öreg Vilma, aki állva maradt, közömbösen állt az árokparton – szerencsére nem mély és gyepes volt az árok – és boldog volt, hogy nem kell mennie, sőt míg a Lacival kínlódott az öreg Mucsi, az asszonyok meg a külső partra menekültek a sárból és ott sopánkodtak, a Vilma, mint aki megszokta, hogy mindig egyen, ha áll és talál a közelben valamit, már az árokpart avaros füvei után nyúlkált.

Az úton közben folyt az élet, és egymás után mentek az autók és a szekerek, de mindenki úgy ment el mellettük, hogy vagy rájuk se nézett, hogy ne legyen lelkifurdalása, amiért nem segít nekik, vagy ha rájuk nézett is, bezárta a lelkét: nem segíthetek. A parancs: parancs, ekkora és ekkorra itt és ott kell lennem. Ez volt a lelki mentség akkor is, ha nem volt ilyen parancs.

Hiába integettek hát a tiszthelyettesnék, hiába rimánkodtak és hiába sírtak, senki se állott meg. Amikor az emberek menekülnek, és van okuk félni az utánuk jövőktől, vagy ha nincs is, de úgy hiszik, hogy van, olyankor nem nagyon érvényesek a felebaráti szeretetről szóló tanítások, nemhogy az újtestamentumiak, de még az ótestamentumiak se. Nemcsak a „szeresd ellenségedet" marad el, hanem a „szeresd felebarátodat" is, végül pedig az is, hogy „ne kívánd a te felebarátodnak se ezét, se azát".

Így bizony vaksetét este lett Csókáékra – és még mindig ott állottak – akadálynak – az útfélen. Köszönjék meg, hogy valamelyik tíztonnás teherautó bele nem borította őket egészen az árokba.

Csóka tiszthelyettes úr se került elő – jaj, hol lehet az is! – sírtak az asszonyok, és végül is az öreg Mucsit zavarták, hogy menjen, hozzon segítséget, szerezzen a legközelebbi faluból lovat, vagy inkább lovakat, mert egy ide már nem ér semmit.

Mucsi János elment – vaksötét éjszaka volt –, és érthető, ha sohase látták többet. Ha valaki igazoltatná, azt mondaná, lovat keres a Csóka tiszthelyettes úr szekerébe, de igyekszik minél messzebb visszafelé jutni még azon az éjszakán, hogy mennél hamarabb és mennél biztosabban találkozhasson a szovjet csapatokkal.

És mi lett a Laciékkal?

Csóka tiszthelyettes nagy sokára, késő éjszaka mégiscsak előkerült, és a szükségesnek mutatkozó égre szálló káromkodások után bemotorozott a legközelebbi faluba, elrekvirált pisztoly segítségével két erős hidegvérű lovat egy olyan gazdag parasztól, aki eddig még az összes hatóságokkal, urakkal és nyilasokkal szemben meg tudta védeni a lovait, mert ő volt a községi bíró – (mit sajnálja? – förmedt rá Csóka – úgyis elviszik a vörösök!) –, és elvontatta a szekeret az egész teherrel együtt. A Lacit meg otthagyta az árokban, le se köpte, nem is köszönt neki. A Vilmát azért a szekér után kötötte, mert mindig jó a tartalék ló. Tapasztalt és előrelátó katona Csóka tiszthelyettes úr.

Szegény Laci pedig hajnalig vergődött az árokban, de sokáig nem sikerült neki a felállás. Már a tagjai is elzsibbadtak, hát csak úgy fektéből lelegelte a körülötte levő avaros gazokat, le egészen tövig, mert a tavalyi füvek alján azért jóízű zöld harapások is akadtak.

Majd aztán egyszer az éles hajnali hűvösben, amikor már úgy fázott, hogy szinte reszketett, megint megpróbálta a felállást. Sikerült is neki, és – bár reszkető inakkal és zsibbadt, fájó tagokkal – talpra állott s odébb lépve, egyet-kettőt, friss harapásokat tépett az árok vastag avarjából.

Így jutott ki, lassan erőt gyűjtve – mert a lóban minden falat azonnal erővé válik – az út melletti rétre, onnan pedig ösztönösen törekedett távolabb a dübörgő, csörömpölő, gyiázó úttól.

A dűlő túlsó végén facsoport, mellette kanyargó ér, benne jó zöldes aljú tavalyi mező, ősi lóösztöne hát erre vitte, és itt sántikálva-lépegetve érte aztán az a szerencse, hogy egy arra járó gyalogos paraszt, aki talán azt leste meg a falu alatti rét mellett húzódó fasorból, hogy vajon kik vonulnak az úton, még mindig a németek-e, vagy már az oroszok, észrevette a legelésző Lacit, körüljárta, megnézegette, és látván, hogy jól eszik, tehát a gyomra jó és ha sánta is, de semmije se tört el, és ha agyonfázott is a hideg éjszakán, de azért még ló lehet belőle, a kertek alján át bevezette a saját portájára, ahol is az azelőtti három erős lóból már csak egy tavalyi hidegvérű csikó van, mert az még nem kellett senkinek, mivel nem ismerte a hámot.

Ez a paraszt, Baksa Márton lett a Laci új gazdája.

Nem volt éppen rossz gazda, habár nem is lehetett hasonlítani Mezei Imréhez, akinek az emléke már csak valahol a mélységben bujkál az azóta sokat tapasztalt Laci lelkivilágában, de azért ha meglátná, biztosan ráismerne, és örömmel odanyerítene neki.

Baksa Márton nem szerette Lacit, mert ő csak a hasznot szokta szeretni, és Laci most még ráadásul csúnya is volt. Sovány, görbe és lapos, mint az a rosszfajta hal, amit keszegnek hívnak. – Egy sánta gebe, vagy lesz belőle valami, vagy semmi – így gondolkozott róla az új gazda. Lehet, hogy csak a bőre marad meg a sok drága takarmányért, mint sok ezer ló-bajtársé; de mindegy, az eddigi kocsisok után Baksa Márton már megint jó ember. Enni ád, nem verekedik és nem sokat kiabál.

Így töltötte el Laci, ebben a Rába menti kis faluban 1945 tavaszát és nyarát. Már meggyógyult, a sántasága is elmúlt, ki is színesedett egy kicsit a jó koszton, éppen csak hogy a hidegvérű ló párnás testének a látásához szokott dunántúli parasztok szemének Laci túlságosan girhes gebe volt.

Eleinte jó sokáig nem is fogta be Baksa Márton, nehogy kirendeljék katonai fuvarokra, mert azt nagyon nem szerette. Aminthogy mint minden paraszt, Baksa is a potyát csak kapni és nem adni szerette, márpedig ezekért a fuvarokért legfeljebb papírokat adnak, de azokért a papírokért se zabot, se malacot soha nem lehet venni.

Így aztán a Laci túlságosan is kipihente magát, és furcsa meglepetés érte Baksát, amikor először befogta a hidegvérű csikó mellé. Az gyerek, de azért lusta, amellett még tudatlan is, ez meg – a Laci – heves-bolond, menne esze nélkül.

Nem, ez így nem lesz jó fogat, nem nekivaló az ilyen paripatermészetű állat, és mivel ekkor már megindultak nyugatról visszafelé az elmenekült emberek, és elég sok jó lovat hoztak, Baksa Márton szerzett magának egy cipóért és néhány kiló szalonnáért elég jó muraközi lovat. Persze paksus nélkül.

Ugyanekkor viszont az Alföldről is jövögettek már parasztok is meg kupecfélék is, akik lovakat kerestek. Vasban és Zalában, mert az újgazdák, akik a most kapott földjükhöz mindenáron lovat akarnak és a régi gazdák, akik elvitt lovaik helyébe másikat akarnak, nagyon keresik a használható lovakat.

Baksa Márton kapott az alkalmon, és mivel Lacinak sincs paksusa, de az ő régi lovainak a paksusa se illik rá, a megvett hidegvérű ló meg pontosan olyan, amilyen az ő elvitt kancája volt – legfeljebb az éveik közt van különbség, de ki lát ebbe bele –, hát könnyű szívvel eladta Lacit.

De Lacinak megint nem volt szerencséje. Egy alföldi fuvaros, a kisbökényi Csajbókos Tóth Jóska vette meg, nem azért, mert különösen megtetszett volna neki, hanem azért, mert hamarjában nem talált mást – akkor még kockázatos volt az ide-oda járkálás, vásár meg még nem volt – és mert csak ilyen gebeféléhez volt pénze.

Azt azért látta ő Laciról, egybe, hogy jóvérű ló, és boldogan gyalogolt vele a félországon keresztül. Ráülni nemigen mert, mert nagyon éles volt a gerince, meg aztán okosabb volt a Lacit lábon vezetni, mint afféle beteg lovat, nehogy még valakinek megjöjjön rá a kedve, és elvegye új gazdájától, hiszen paksusa ennek sincs, mert csak egy cédulát kapott Baksa Mártontól, ezt bélyegezte le a rábaszentkereszti elöljáróság.

Csajbókos Tóth Jóskát azért hívták így, mert nemcsak a kalapja volt mindig félrecsapva, hanem egy kicsit az esze is. Fuvaros volt világéletében, mert az emberi társaságok, munkáscsapatok, kisbérlőtársaságok nemigen tűrték meg maguk között. Egyrészt mert enyveskezű volt, másrészt, mert a közös kötelezettségekkel mindig adós maradt.

Ezenkívül persze részeges is volt. A Laci – pedig bár sokféle gazdája, kocsisa vagy hóhérja volt eddig – igazi részegessel még nem került össze.

Márpedig a részeges kocsis a jó lóra talán minden másnál nagyobb veszedelem, mert a józan gonosznak még ki lehet tanulni a természetét, de a részeg ember logikáját nem érti a józan ló, és ha volna lómiatyánk, abban – egyebek közt – biztosan benne volna: . . . „És ments meg minket a részeg kocsistól, mert az emberek gyermekei és feleségei még elszaladhatnak előle a szomszéd védelmébe, vagy elbújhatnak a kertek, kerítések és füzesek bokrai alá, de minket kötve tart a kantár, a zabola, a gyeplő, a hám és a kötőfék, nem menekülhetünk a veszett ember haragja elől."

Mert ennek a csajbókos-habókos gazdának olyan szokása volt, hogy ha megállott egy-egy kocsma előtt – ezeket is sűrűn váltogatta, mert ahol kimerült a hitele, oda nem ment egy ideig – a Lacit ugyan beállította a nagy nyárfák vagy akácok alá, a félistrángot is levetette, hogy el ne tudjon indulni, még ha megijedne is valamitől, vagy ha unná is az ácsorgást, de enni már nem adott neki azzal, hogy úgyis mindjárt jön.

De ez a „mindjárt" néha órákba telt, és az árnyék régen elfordult a Lacitól, s égette a nap, mely a fák és falak előtt még tüzesebb, mint a szabad levegőn, ették a legyek, csípték a pőcsikék, ő viszont nem evett semmit, hanem szenvedett, szenvedett irgalmatlanul. Egyszer a melegtől, másszor a hidegtől, harmadszor a széltől, negyedszer az esőtől és mindig az éhségtől és az unalomtól.

Amikor pedig végül kitántorgott a gazda a kocsmából, a Laci szívén rémület futott át, mert ha nem ismerte is az alkohol vegyi mineműségét, de ismerte már a hatását. Tudta, hogy az következik: – Na, te büdös dög, te sintérnek való, te vacak gebe, te, jól kipihented most magad, ugyi, na, akkor hát gyerünk! – és az ostort rántotta elő, mert hogy neki most valakit meg kellett verni. És mivelhogy a kocsmárost nem verhette meg, amiért nem adott hitelbe több italt, sem azokat a kupeceket és parasztokat, akikkel odabenn ivott és vitatkozott, hát legalább a Lacin végigvert. Eszébe sem jutott, hogy a Lacinak ez fáj, nemcsak a bőrének, hanem a lelkének is, hiszen lóésszel is tudja, hogy ártatlanul kapja.

A szegény Laci hajh, de elszaladt volna vele, de szétrázta volna alatta azt a rossz szekeret, de jaj, nincs már igazi ereje, pár kilométer szaladás után nem bírja a futást, és még ennek a részeg bolondnak se bírja már kiragadni a kezéből a gyeplőt. Különben is hamvad benne a tűz, mert se zabot, se tengerit nem kap, a penészes szénától és a száraz szecskától elég, ha csak lépegetni tud.

Szerencsére azonban Csajbókos Tóth Jóska, mint másban, a lótartásban sem állhatatos, és minden lovát hamar eladja, eladja akkor is, ha rossz, akkor is, ha jó, mert neki – különösen, ha nem egészen józan – és ritkán az – valami rettenetes cserélhet-

nékje van. Kupecek közt élvén, az adás-vevés a természetébe ment, most pedig a kezdődő pénzromlás idején, amikor minden jószágon, de különösen a lovon csak nyerni lehetett (legalábbis számokban), hát továbbadta a Lacit.

Megvette egy újgazda, Istenes Ferenc, akinek hat apró gyermeke volt és tíz hold földet kapott hozzá.

Itt aztán megint új élet kezdődött a már-már öregedő Lacira. Ha Istenes Ferenc nem is volt olyan igazi jó ember, mint Mezei Imre, de mégis jó volt annyira, hogy el lehetett vele élni, és érdemes volt vele dolgozni. Össze is szedte egy kicsit magát a Laci, persze azért csak sovány maradt. Akkor is sovány maradt volna, ha gazdájának telik az abrakra, mert a fajtája ilyen, de azért is soványnak maradt, mert Istenes Ferenc maga sem tudott zöldágra vergődni. Bizony azon a néhány éven át, amíg a Laci nála volt és amíg Istenes be nem lépett a termelőszövetkezetbe, hol egy tarka tehén, hol egy fehér tinóborjú, hol egy sánta ló, majd egy háborúból ittmaradt öszvér vagy kis hegyi ló volt a Laci cimborája, akikkel minddel kínhalál volt az ekét húzni, de még az üres szekérrel ballagdálni is, mert azok mind lassúbb járásúak vagy apróbb lépésűek voltak még az öregedő Lacinál is, és neki kellett helyettük húzni.

Nyugodtabb élet, de kevés öröm és sok szenvedés, ez volt a Laci sorsa az új korszakban is, mert az embereknek öröm volt a demokrácia és az ingyen föld osztása, de a lovaknak a háborúban parlaggá vált földeket kellett törni és a rossz szekereket, ócska ekéket kellett vonni.

3

A történelem megint lépett egyet. Ezt a Laci nem tudta, de megérezte. Istenes Ferencék 1951-ben beléptek – sok kínlódás és töprengés után – szövetkezetbe, de két lovuk közül csak az egyiket, a fiatalabbikat vitték be. A Lacit, az öreg Lacit eladták, és csizmát, ruhát vettek az árából a mindig rongyos gyerekekre. (Nem sokat adtak belőle.)

Hova került most a Laci?

Hova kerülhetett volna máshova, mint ahova megint a történelem sora vitte, mert a ló sorsa: ember dolga. Paraszthoz nem, mert azok most eladják a lovaikat, traktorok és kombájnok jönnek a helyükbe, s ha marad is a falun ló, inkább csak a fiatalja kell. A lovakat meg építővállalatok és szállítóvállalatok, a „Belsped"-ek és „Szefu"-k veszik meg. Így került a Laci, sokadmagával Budapestre az iksz-edik magasépítési vállalat anyagraktár telepére. Téglát, cserepet, homokot, cementet, sóderkavicsot, gerendákat vagy betonba való dróthuzalokat szállított egy-egy, elég sűrűn változó lócimborával mindig oda, ahova éppen kellett.

Ezt a munkát Budapesten – és Magyarország minden városában – ősidők óta lovak végezték, ők építették a faluról felözönlő parasztokkal, napszámosokkal és kőművesekkel együtt az egész óriási várost, ezt a töméntelen követ, téglát, meszet, homokot, vasat, fát mind ők hordták össze: ez a rettentő sok kőhalmaz igáslovak és dolgozó munkások százezreinek elhasznált izomerejét szívta magába, ez tartja össze a házakat, mint magas Déva várát Kőmíves Kelemenné vére.

Csakhogy ezek a lovak nem vékony csontú, telivér paripák, még csak nem is alföldi nóniuszok voltak, hanem széles termetű, nehéz járású, kötélidegzetű, lassú járású muraköziek, monstruózus kinézésű mecklenburgiak, magas testű, erős csontú, ágyúhúzó stájerek. Nemes lovak itt csak az úri kocsikban és a bérkocsikban futottak, s még azok is hamar roncsra futották a köves úton magukat. Vagy pedig különféle apró szolgálatokat végeztek – például halottakat vittek a temetőbe. (A legnehezebb, mázsás polgárt is könnyebben vitte a sírhoz négy magyar ló, mint a fejéhez az ötven mázsás sírkövet.) A puha homokon, a rugalmas fekete földön és a selyemsima füves pusztákon nőtt csikók lábai és izmai nem sokáig birták a macskaköves utcákon, de a később csinált keramitkockákon vagy a betonon való járást sem, ezért a fuvaros vállalkozók, a nagy szállítók, akik éppen úgy kiszámították, hogy meddig tart egy ló, mint azt, hogy meddig bírja egy társzekér vagy teherautó, inkább külföldről vásárolták a nehéz lovakat, vagy pedig a Dráva mentén és a nyugati határon élelmes parasztok nevelték jó pénzért nekik.

Ezek a nagy igásbarmok azonban nagyon megfogyatkoztak 1944 őszén. A németek, a menekülő urak, polgárok és a nyilasok szerették volna magukkal vinni az egész vagyonukat, de még a mások vagyonát is, az egész országot és egész Pestet, és a muraköziek után sokat lehetett rakni.

A lerombolt Budapestet és a többi városokat azonban újra kellett építeni, azután meg új országot is kellett építeni. Ehhez a munkához szaporodtak a gépek is, szaporodtak erősen, de a gépszaporító üzemek felépítéséhez és azoknak az embereknek a lakásához, ellátásához, akik ezeket az üzemeket fölépítik, mégiscsak lovakkal is kellett összehordani az anyagot és az embereknek – meg a lovaknak maguknak is – az ennivalót.

És mert nehéz, hidegvérű lovakat már alig találnak, hiszen a társzekerek előtt a hidegvérű kancák nem tudnak csikót nevelni, a Dráva és Mura menti csikónevelő parasztok anyakancáit meg elvitték a németek – négy hónapig ült ott a front –, hát olyan lovakat vesznek, amilyeneket a vidéki vásárokon éppen kapnak. Nemes és félnemes magyar lovak özönlenek Budapestre, az iparba tóduló parasztokkal együtt.

Ez a történelmi forgószél hozta a Lacit Pestre, így került a külvárosba, vállalati igáslónak.

De nemcsak a lovakat hordta ide a történelem forgószele, hanem a kocsisokat is. Azelőtt, a háború előtt, amikor ez a város épült, ha egy erős parasztlegény megunta otthon a hatvan filléres napszámokat és a mindig pofázó, az embert semmibe vevő hajcsárokat, vagy elment Amerikába, vagy feljött Budapestre napszámosnak, s ha kedve volt hozzá, lehetett stráfkocsis vagy a stráfosoknál „tróger". Nem kellett ehhez más, mint bátorság a nehéz munkához és baromi erő. Most ezek a bátrabb parasztlegények egyetemekre, tanfolyamokra mennek, traktoristák, kombájnisták, ipari szakmunkások, bányászok lesznek, az új kocsisok meg – mert a régiek hajtják míg bírják – „volt" emberekből sorozódnak. De a volt emberek közül kik jöhetnek ide? Igazi urak, igazi polgárok nem, azok inkább az engedély nélküli határátlépést vagy inkább a szolgalelkű megalázkodást vállalják a rendszer iránt, mint a kocsisságot és a trógerolást, hát csak a volt félurak jönnek, akik az égvilágon semmihez nem értettek, csak

a parancsoláshoz szoktak hozzá. Mert érteni ahhoz se értettek, hiszen azt is csak azok tanulják meg, akiknek a parancsai ellen fel lehet szólalni. Volt altisztek, volt tűzmesterek, huszárőrmesterek, volt trénőrmesterek, volt lovas csendőrök és volt lovas rendőrtisztek, akik túl jók voltak az urak irányában, és túl roszszak voltak a néphez ahhoz, hogy most is jók legyenek, az új rendszernek.

Ide került hát Csóka tiszthelyettes is, és itt találkozhatott volna Lacival, ha megismerte volna, ha olyan ember lett volna, akinek a ló is isten teremtménye. De neki a katona csak „emberanyag" volt, a ló pedig hadifelszerelés.

Egy ilyen Csókának a keze alá került a Laci is, akit azonban Gaalnak hívtak. Otthon a falusi anyakönyvben csak Gál, de valamivel meg kellett különböztetnie magát a többi „közönséges" katonáktól. Tisztiszolga korában látta a gazdája előszobájában, egy újságon, hogy szerkeszti Gaal Mózes, és nagyon megtetszett neki így írva a neve.

De azzal se sokat nyert volna a Laci, ha a régifajta gyiázó és sok fröccsöt vagy féldecit beszívó fuvarosok keze alá került volna, mert azok se hajtottak soha ilyen okos és becsületes lovat, hanem csak lomha, lusta, ravasz dögöket. Márpedig a Laci idegeiben érezte Csajbókos Tóth Jóska óta a lómiatyánkot, hogy „ments meg minket a részeg embertől".

És nem egyedül próbálta ezt az új sorsot. Budapest utcáin magához hasonló Lacikat és Lindákat látott mindenfelé a nagy társzekerek előtt, ötven-hatvan mázsa szenet, kokszot, téglát, vasat vonszolva, és azokat általában nem Mezei Imrék hajtották. Azok már jórészt traktoron ültek, vagy a szövetkezetek és állami gazdaságok jószágait gondozták.

A cimboráját most – akit a lusta, ravasz és gonosz dögökkel való együttkínlódás után végül, mint hozzá hasonló jóvérű lovacskát melléfogtak – Badárnak hívták. (Vajon hol lehet az a csikóbolond parasztlegény, aki ezt a kecses-szép nevet adta neki?!) Fiatalabb volt nála, de huncutabb is. Ha jókedve volt, húzott, ha megharagudott, ráhagyta a Lacira, és nem feszítette az istrángot, ha agyonverték se. Értetlen és buta lázadó volt, mert azzal, hogy egyszer fogta, máskor nem, kimutatta, hogy bírná,

de nem akarja; hogy konok, makacs állat, szeszélyesebb, mint egy rossz asszony. Mert az igazi lázadó inkább meghal, de nem adja meg magát, a Badár azonban kiszámíthatatlan volt, a kocsisnak minden indítás kész kockázat és veszedelem: vajon sikerül-e elmozdulni álltó helyéből a megrakott társzekérrel.

Mindezért pedig a Lacinak kellett megszenvedni. Annál inkább is, mert a kocsisa, ez a Gaal sem valami Mezei Imre-féle ember volt.

Amikor a Laci először meglátta ezt a Gaalt, és először nyitotta ki neki engedelmesen a száját, hogy beleránthassa a zabolát és először hajtotta oda a nyakát, hogy belökhesse rá a hámot, az a rejtelmes ösztön, amellyel eddig is eligazodott valahogy az emberek világában, azt súgta neki, hogy ez megint nem jó ember, hogy ez megint egy ellenség.

Igen, de mit tehet a ló, akinek kötőfék van a fején, zabola a szájában, hám a derekán és az ennivalót is kéztől kapja? Mit tehet? – Engedelmeskedik.

Így engedelmeskedett hát Laci is, de érthető, hogy boldogtalan, nagyon boldogtalan volt. Az ostoba és szeszélyes Badárban nem bízhatott semmit, mert az egyszer így, másszor úgy: az indításért, a gyors haladásért és a sikeres beérkezésért mindig a Lacinak kell megszenvednie.

És rettegnie kellett neki minden indítás előtt, mert hajh, Mezei Imrénél nyugodtan állt és eszegetett, amíg rakodott a gazda, tudta, hogy sohasem rak annyit, akármilyen magasan rakja fel a szénát, szalmát vagy akármit, hogy ő azt el ne bírja, és tudta, hogy Mezei Imre, ha baj van, a saját erejét, sőt a felesége és gyerekei erejét is hozzáadja az elindításhoz, de ezek a kocsisok csak annyi erőt adnak hozzá, amennyi a lovak ijesztéséhez szükséges ordításhoz és a lovak ütéséhez kell.

Amikor hát már érzi az eltöltött időről is, a háta mögött folyó rakodási zajokról is, a szekérnek állóhelyben való ropogásáról is, hogy nagy a teher, az idegeiben ezer ördög bujkál. Látni most nemigen láthatja, hogy mit és mennyit raknak utánuk, mert szemellenzős kantár van a fején, amelyet ugyan azért találtak ki, hogy az ijedős ló ne lásson se hátra, se oldalra, ne ijedjen meg, ha akármi történik mögötte, és ne kapja el a versengés láza, ha va-

laki meg akarja előzni, de jó az arra is, hogy a ravasz ló ne láthassa milyen nagy terhet raknak utána.

Csakhogy az olyan okos és tapasztalt lovaknál, mint a Laci és az olyan ravaszoknál, mint a Badár, nem sokat ér a szemellenző sem, érzik ők már, hogy jaj, de nehéz lesz innen elindulni, és amikor indítás előtt bezabolázzák őket, már égnek a félelemtől, és ezzel az erejük is gyengül.

Mert a nagy, homokos udvaron akárhol is rakodnak, mindenütt levág a kerék. Esős időben sáros kátyukat vernek a lovak és a teherautók az egész nagy udvaron, de különösen az iparvasút melletti rakodó előtt, száraz időben meg az omlós homok és a szertehányt rengeteg fél tégla, törött cserép, szétzúzódott betondarabok miatt nehéz az indítás.

Mert azért aztán, ha egyszer kimozdulhattak innen, és felkaptattak a ponta előtti kikövezett részre s onnan tovább, a betonozott utcára, akkor már az is jó volt, hogy végre egyenletesen húzhatnak, higgadtan ballaghatnak az egyelőre ismeretlen cél felé, ahol majd megszabadulnak a tehertől, és vígan döcögnek a szinte magától görgő üres szekérrel hazafelé. (De tudnak igyekezni a lovak is a tele jászol felé, akárcsak az emberek a vacsorázó helyre!)

Hiszen már az is boldogság volt, hogy minden nehéz fuvar végén ott csillogott az ígéret földje, a szecskás tarisznya, kevés abrak és a tiszta víz (jó kocsistól pár jó szó és egy-két simogatás hozzá), mert ezt még a legrosszabb kocsistól is joggal elvárhatták, de ez már vállalati parancs is, ha ők nem is tudják, s ha nekik nincs is panaszkönyvük. Igaz, a szecska nem olyan jó, mint a szálas lucerna, mert az emberi okosságot, hogy könnyebben rágjon és hamarább jóllakjon a ló, mindig megkontrázza az emberi huncutság, hogy azt a rossz, penészes gazt vagy ízetlen szalmát, amit magában meg nem enne a jószág, össze kell aprítani és össze kell keverni a jó édes szénával és a zöld leveles lucernával, s akkor majd nem válogatja ki az a büdös dög.

Na, nem tudta kiválogatni, de kevesebbet eszik, és az erejéből fog hiányozni, amit a rossz takarmánnyal veszít. A ló hasán való takarékoskodás ugyanolyan, mint ha a gépektől elspóroljuk az olajat, hamarabb elnyűnek. Mert a takarékosság nagyon jó do-

log, csak ismerni kell azt a határt, ahol a „mennyiség minőségbe csap át", vagyis ahol a haszonból már kár lesz.

De még az abrakot is darálva kapják, pedig mennyivel jobb a zab és a tengeri, ha ízire rágják. Csakhogy drága az idő, és azt mondják a táplálkozás tudósai, hogy a fuvarosló hamar egyen, mert a rágás időbe és erőbe kerül, és ez már a gazda kára. (Ajaj! Adjon az Isten annak a tudósnak minden napra tejbegrízt, aki ezt kitalálta.)

Ezek azonban már csak apró bajocskák, amelyek a nagy kínokhoz hasonlítva már csupa boldogságként hatnak. Az igazi szerencsétlenségek azonban azok, ha útközben valami kaptatón, hídon vagy sorompónál meg kell állni, és elakadnak, vagy elindulni nem bírnak, mert jaj, az éppen olyan, mint amikor a háború végén nyugat felé menekültek, és otthagyták őket a rábaszentkereszti úton. Körülöttük dübörög, harsog, csikorog és nyüzsög a dolgozó város, a sok ember, a százezer meg a millió mind a maga dolga, baja, öröme után fut. Az egyik attól fél, elkésik a munkából vagy a hivatalból, a másik attól, hogy bezárják a boltot mire odaér; a harmadik a strandra lohol, mert jaj, olyan rettenetes meleg van, meg kell fulladni a hőségtől, s a boldogság teteje, beleugrani a vízbe, a negyedik szerelmi találkozóra siet, és fél, hogy elmegy a kedves, mert sokat késett az autóbusz, és így tovább, mindenki a magáét hajtja, még a mellettük továbbhajtó kocsisok is, mert azoknak is megvannak a maguk külön céljaik, terveik és parancsaik - több kereset, több szabad idő, kinek mi, vagy pedig a céljaikhoz mérten a szívük kicsi –, így bizony a Laciékon, ha elakadnak, nemigen akad senki, aki segítsen, pedig őrájuk is tűz a nap, ők is éhesek, szomjasak és fáradtak. Legfeljebb annyit kapnak, hogy meg-megáll egy járókelő, kicsit nézi a szenvedő összevert lovakat – szegény lovak! – sóhajtja, vagy: – lelketlen kocsis! – szitkozódik, és tovább megy a maga dolga után, hogy mennél hamarabb felejthesse a kínos jelenetet.

A kocsis – akár Gaal, akár másik – gyűlöli a bámészkodókat és a sajnálkozókat, mert mindig csak a lovat sajnálják, soha az embert. De még ha az embert sajnálnák, akkor is gyűlölné őket, ha nem segítenek. Márpedig nem segítenek, hogy is segíthetnének, nem értenek hozzá, és nem piszkolhatják be a ruhájukat,

aztán meg nem fizetnek érte, és a legtöbb bámészkodó azzal megy el: „ne rakjanak rájuk olyan sokat", „adjanak a lovaknak jobb kosztot", „mire valók a teherautók?" vagy valami hasonlót mond.

De az ilyen baj nagyon sokszor a rossz kocsis hibájából történik, aki nem a kaptató előtti egyenes úton áll meg pihentetni, mint Mezei Imre szokta, hanem a kocsma előtt, s aztán az eltelt időt a Laciékkal akarja behozatni. Mert a Laci olyan buzgalommal húz, és menet közben úgy viszi magával a Badárt is, hogy az Üllői út, a Váci út, a Margit-híd vagy a budai utcák emelkedői előtt minden erejét beleadja, csakhogy felérhessenek a magos egyenesbe. És ha a kocsis olyan bölcs volna, mint Mezei Imre, és jobban szeretné a Laciékat, mint a nagyfröccsöt vagy a fél deci törkölyt, akkor minden kaptató előtt egy kis barátságos tanácskozást tartana a lovaival. Mert az az erő, amit a kis szuszszanás alatt gyűjtenének, elég volna a tetőig, hiszen a jó igásló izmai és vererei, ha nem dolgoznak, energiát halmoznak fel.

És még jó volna, ha a kocsis telefonálna a vállalatnak segítségért, és nem a lovakat verné. De ez ritkán történik meg, talán a legtöbbször hiábavaló próbálkozás is volna, mert a többi igák sem ülnek otthon, a gyárudvaron. Vagy rakodnak valahol, vagy mennek valahova. Aztán meg a kocsisnak szégyen és keresetveszteség, ha elakad, ha kevesebb fuvart tesz, hát nehezen hiszi el, hogy ne bírnák elindítani a lovak, ha akarják. Aki haragba van a lovaival vagy a lova gazdáival, nemigen hisz nekik. Üti hát őket, ordítozik rájuk, erre s amarra csavarja a rudat, amíg végül csakugyan találnak egy szerencsés pillanatot, amikor a két kétségbeesett ló véletlenül egyszerre fogja, egyszerre adja az erőt, vagy pedig arra kerül valami ismerős kocsiscimbora, esetleg a vállalat egy másik igája, és előfogattal kihúzatják a bajból. Olyan eset nincs, hogy a kocsis visszafelé indítana a lejtőn – társzekérrel könnyű megfordulni –, pedig pár perc alatt valamelyik utcatorkolatban megint megfordulhatna, és most már erős svungban áthajtana a kapaszkodón. Ellenben majdnem mindig eszét veszti, a dühtől vérbe borul a szeme, és minden mérgét, keserűségét a vállalat ellen, a rendszer ellen, az egész élet és az egész világ ellen, a lovakon veri ki.

És Laci ilyenkor, a jóakaratú, engedelmes, halálig hűséges Laci sír, sír, lélekben sír, tehetetlenül és ártatlanul szenved, és újra és újra, százszor és ezerszer minden erejét beleadja, csakhogy elindíthassa a szekeret, mert az emberi kegyetlenség és gonosz butaság ellen nincs semmi védelem, és kifujhatod a lelkedet, (amit az emberi nyelv csak párának nevez, ha lóról van szó), hiába, nincs elismerés, nincs még hasznos okosság se, ha rossz ember kezébe került a jó ló.

Mert jó lehet a könnyen felejtő állatoknak, kutyáknak, macskáknak, ökröknek és bivalyoknak, milyen jó volna egy óra múlva semmit se tudni arról, hogy elakadtunk a gyárudvaron vagy a Filatori gáti sorompó előtt, és milyen jó volna, ha nem érezné, hogy mennyire fájnak az ostorhurkák a hátán, de mit tehet arról a Laci, hogy ő nem tud felejteni, hogy amikor már odaér, ahol egyszer elakadt, akkor valami rettenetes rémület ül a szívére – haj, itt megint elakadás, ütés-verés lesz!

És ha a kocsis olyan okos volna, mint lennie kellene, kihasználná a Laciék izgalmát a kapaszkodó előtt, és kis pihentetés után a Laciék felvinnék akárhová azt a terhet.

És arról se tehet a Laci, hogy az örök taktikát: azt a lovat ütni, amelyik jobban húz – minden kocsis tartja, talán az idők végezetéig. Nem tudhatja – idáig már nem terjed a logikája –, hogy az emberi fajt mindig csak a célszerűség vezéreli, és keveset néz az igazságra, amikor arról van szó, hogy mindenáron el kell indulni, vagy tovább kell jutni. És haragudhatik a Laci a gonosz Badárra – néha bele is harap a nyakába –, mert hiszen a legtöbb szenvedést őmiatta kapja. Hogy' elindulna az a szekér, ha egyszerre fognák, de ha a Laci egyedül húzza, a Badár meg táncol, akkor az erő a semmibe megy, mert a kereket csak félrecsavarja. Csakhogy a Badárba már belefészkelődött az a konokság, hogy nem érdemes az emberi nemhez engedelmesnek és becsületesnek lenni.

Ez a kocsis meg, ez a Gaal, igazi ellenség, ez mindent és mindenkit szeretne agyonütni, amiért neki dolgozni kell, és a legalacsonyabb sorba, a kocsisságra jutott a kaszárnyai atyaúristen rangjáról. Nincs ennek egy jó szava a Lacihoz még akkor se, ha egy jó fuvart elvégeztek, és valahova megérkeztek. Még a szecskás

zsákot se mindig löki elé, vagy ha odalöki is, nem ügyel rá, hogy a mohó és huncut Badár a magáét félrelöki, és a Laciét rántja el, hogy hátha abban jobb ennivaló van. És hiába győződik meg aztán, hogy az se jobb, mint az övé, már nem adja vissza, inkább a lába alá tapossa, Gaal meg nem veszi észre.

Ilyenkor a Laci, mint más öregedő lovak szokták, elereszti, és úgy lógatja a fejét, mintha mérhetetlen bánatot, az évezredek óta elveszített lószabadság után való bánatát cipelné benne. Nem alszik, nem alszik, csak a feje csüng. Hajh, pedig kiscsikó korában, de tudott aludni ő is. Nagy gusztusa volt arra, hogy lefeküdt az istálló közepén, a placcon, kinyújtotta mind a négy lábát, a fejét, nyakát lehelyezte szépen a földre, és mint a dög, úgy feküdt. Ha Murvai Lajkó vagy másvalaki bement az istállóba, fel se nézett, meg se mozdult. Vagy át kellett rajta lépni, vagy meg kellett kerülni, mert felzavarni sajnálták, ha nem volt muszáj, ha nem kellett a lovakat itatásra vagy fogásra kivezetni.

De hol van már ez a boldogság, hol a csikókor? Gaal, a lelketlen Gaal van itt, és tégla, homok, cement, omlós szénsalak vagy fröcskölős latyak, esetleg kemény gránit vagy beton a patái alatt, és még a tarisznya öröme is sokszor megkeseredik, mert rothadt szénát szecskáztak bele a jó takarmányba, hogy se a ló, se az igazgatóság ne vegye észre, hogy beázott a kazal és megromlott a széna. Az igazgatóság nem is veszi észre, de a Laci észreveszi, csakhogy nem tud szólni. Nem tud szólni akkor se, ha gonoszul ütik-verik, akkor se, ha a lelke sír.

Így volt azon a meleg nyári délelőttön is, amikor élete – hihetőleg utolsó – sorsfordulata történt. Egy csomó összegöngyölt, vasbetonba való dróthuzalt a vállalati iroda előtt hánytak le valamikor, valami értetlen fuvarosok, mivelhogy nem volt máshol hely és nem volt már jelen a raktárkezelő, mert késő éjszaka érkeztek be. (Ők is elakadtak valahol.)

Most ezt onnan el kellett szállítani. Igen ám, de ez a hosszú vasgöngyöleg ravasz dolog. Csomóra nem nagy, de a súlya nehéz. Aztán meg hátul lenyúlik a társzekérről, és rángatja, billegteti a teher az egész szekeret, a szekér meg a lovakat.

Az iroda előtt persze szénsalakkal van a tér feltöltve, mert a sarat már nem lehetett tűrni, befolyt a félcipőkbe és a lyukacsos nyári szandálokba. A szénsalak fel is issza a sarat, és jó is a szénsalak a lapos emberi lábak alá, mert azok – sokára – simára és keményre tapossák. Még a széles talpú autók alatt is megjár, amíg fel nem törik, de a lovak patkós patái és a szekerek éles ráfvasa alá éppen nem való, sőt, kész veszedelem. Roszszabb, mint a sáros föld, mert abból még lehet kemény út, ha megszárad, de a homok és a salak csak akkor lesz még rossz, ha porlós-száraz és laza.

Úgy jártak hát benne, hogy Gaal kocsis nem is gondolt a salakra, hanem amikor felrakodtak, felült az ülésre, és – gyiá! – nagyot ordított, mint szokott. (Jó torka volt, megedzette a laktanyában.) A Laci rémülten bele is dűlt a húzásba, de a Badár valami rejtelmes ösztönnel – vagy talán világos lóésszel, ki lát ebbe bele? – észrevette, hogy a teher nehéz lesz és az út rossz, és nem adta oda az erejét, hanem mint aki tudja, hogy most pedig megverik, kínjában lázadozni, toporzékolni kezdett. A Laci persze megrántotta a szekeret, de annál rosszabb lett, mert a félrecsavart elsőkerék feltúrta maga körül a laza salakot, és torlaszt csinált a kerekek elé.

Ekkor aztán megkezdődött a szokásos hajcihő. Gaal András nem akart leszállni a szekérről, hanem ostorral erőltette a lovakat. Hiába mondta neki a rakodáshoz odarendelt napszámos, egy öreges, sovány kis ember: – Nem viszik ezek ezt innen ki, elvtárs! (Egyik sem volt párttag, de a felsőbbség előtt így szóltak egymáshoz, mert az öcsémbátyámat rühellik már ezek a városi emberek, a kartárs, szaktárs meg csak hivatalnokok és szakmunkások közt szokás. Pedig az elveik – legalábbis az életelveik – közt egész világ lehet.)

– Ha nem viszi, agyonütöm, a gazdája istenit – felelt vissza Gaal kezdődő méreggel, és új sort próbálkozott, jobbra-balra csavargatván a rudat és a lovakat.

De a kis sovány parasztember nem állhatta ezt, nem bírta nézni.

– Nem jól van ez, hajja, hiába üti azt a szegény jószágot...

De Gaal most már megdühödött.

– Menjen innen, annyit mondok, mert magába is belegázolok, most éppen jókedvemben talál... azt hiszi, először van ostor a kezemben... csak tudom, mit csinálok... Így szokták ezek a büdös dögök. Először eltáncolják a Kállai kettőst...

– Nézze, jó ember – erősködött tovább a kis sovány öregember, mintha nem is hallotta volna az előbbi gorombaságot (nem tesz semmit, kocsisnyelv) – a kerék feldúrja a salakot, nem tud rá felkapni. Várjon, keressünk egypár szál fosznideszkát, azt aládugjuk a keréknek, ha arra felkap, azután már elviszik, ha megvan bennük a jó vér hozzá. Ebbe a pejbe megvan, látom, a másik az huncut egy kicsit...

– Eh, mit prézsmitál itt nekem, menjen a dolgára, felraktuk a vasat, menjen a felügyelőhöz – intett hátra a bal hüvelykujjával –, és jelentse, hogy készen vagyunk. Nem kell nekem tanácsadó...

Ugyanebben az időben a vállalat vezetője, Salánki elvtárs a fölöttük levő iroda nyitott ablakánál ült, és a legújabban érkező önköltségcsökkentési rendeletet itt a helyszínen tanulmányozta, mert a központi irodában, úgy érezte, nem lát semmit, csak a papíron a számokat. És a sok más egyéb között, amint a raktelep külön költségvetését nézegette, feltűnt neki, hogy mennyit költenek lóvásárlásra, lóeladásból meg nevetségesen csekély összegek folynak be. – Ejnye, lókérdés, lókérdés, be kellene hivatni ennek az osztálynak a vezetőjét. A gondolatot tett követte, Kerner elvtárs, a raktelep vezetője pár perc múlva ott ült az asztal végén, arccal az ablak felé, mint maga Salánki.

– Mondja Kerner elvtárs, mit lehet itt csinálni? Az önköltséget minden vonalon csökkenteni kell. Mi sok pénzt adunk ki lóra, de nagyon keveset veszünk be. Mi itt a helyzet? Mit csinálunk a lovakkal?

– Igazgató elvtárs, a lovak elhasználódnak, elnyűnek és eladjuk a lóvágóhídra. Persze, keveset adnak értük. Négy-ötezer forintért vesszük darabját, és jó, ha négy-ötszázat kapunk érte. A gép is elnyövik, Salánki elvtárs, hogyne nyűne el a ló.

– Jó, de nem túl hamar nyűnek el a mi lovaink? Nem történik itt valami könnyelműség, nem pazaroljuk itt oktalanul az erőt és a közvagyont? – Hallgassa csak...

Ebben a pillanatban csattant fel az ablak alatt a Gaal elvtárs gyiázása, majd a két ember vitázása, és a két vezető odanézett:

– Pszt, hallgasson csak, ne szóljon semmit – mert Kerner ki akart kiáltani az ablakon, hogy ha nem bírják a lovak, hozzanak segédfogatot, ne töltsék itt hiába az időt. (Hogy ne kínozzák a lovat, az még nem jutott eszébe.)

És a két vezető fülét hegyezve a nyitott ablak előtt, de úgy, hogy észre ne vegyék őket, végighallgatták az előbbi beszélgetést. – Lássa, Kerner elvtárs, itt a felelet a szemünk előtt. Agyonverik a lovainkat, és vehetünk másikat. De nemcsak erről van szó, az állatkínzást nem lehet tűrni.

És eszébe jutott, hogy olvasott ő egyszer Tolsztoj Leótól egy történetet egy lóról, és hogy az milyen szép és felejthetetlenül igaz volt. A ló is élő teremtmény, talán lelkes lény, nem valami gép. De hiszen még a gép sem bírja a kegyetlenséget és az erején túli hajtást. Pedig a gépeket futószalagon gyártják, a lovak meg csak egyszer szülnek egy esztendőben, és azt is tizenegy hónapig hordják.

De lenn, az ablak alatt tovább folyik a hajcihő. Fojtott káromkodás hallatszik: – Laci, te-e-e! a kutya istenit annak a büdös gazdádnak, Badár! – Badá-ár! Badá-á-ár... megállj, mert megdöglesz még ma! – és éles suhanások hallatszanak – az ütések – utánuk hámfa csörren, lánc zörög, tengely nyikorog, szekér ropog és a rajta levő huzalok fémes kocódása hallik, csak a szekér nem mozdul. – Hej, azt a hétszentségit – sóhajtja a kis sovány ember, aki megpróbálta indításkor a szekeret hátulról tolni –, de hát mit ér itt egy ember ereje –, ezeknek is van ahhoz eszük, hogy maguknak betonból meg már gumiból csinálják a járdát, de hogy ezt a ronda udvart kikövezzék, arra nem gondolnak...

Salánki elvtárs, aki maga villanyszerelő volt azelőtt (talán, ha kőműves lett volna, észre se venné, mert azok megszokták, mindig előttük folyik a lóhóhérolás), elszégyellte magát, és Kernerre nézett. – Hallja, Kerner elvtárs, ott lenn szól az igazi kritika – és igazuk van! Ez az udvar rettenetes. Jöjjön, nézzünk csak körül.

És megint kinézett az ablakon. Ott akkor éppen új gyűhőzésbe fogott a Gaal, most már a földről ostorozva a lovakat.

Salánki erre megint megállott.

– Nézze csak, Kerner elvtárs, hogy húz az a világospej, nézze, hogy nekinyúlik, mindene megfeszül, még megszakad szegény jószág, . . . nézze, hogy üti az a kocsis, az a vadállat, nézze! – forr benne a felháborodás – így megy ez mindig?

Kerner elvtárs zavarban volt, erre nem gondolt, hogy ezt az igazgatót éppen most hozza ki a rossznyavalya, amikor az ablak alól szállítják el ezeket a vashuzalokat.

– Na nem – nyögte ki végül –, csak olyankor, ha elakadnak. – (Dehogy mondaná, hogy mindennap így van, el kell vele hitetni, hogy tiszta véletlen.)

Salánki elvtárs azonban már oda sem hallgatott, hanem kihajolt az ablakon, és leszólt Gaalnak, aki összeijedve vette észre, hogy „hű, az istenit a marha fejemnek, odafenn is laknak". Az ember, ha megdühödik, úgy elmerül az ütés-verésbe, hogy se lát, se hall. – Hallja, elvtárs, ne bántsa a lovakat, mindjárt lemegyünk.

Pár pillanat múlva kiléptek az udvarra nyíló ajtón, és egyenesen a Laciék felé jöttek. Gaal úgy állott ott összeijedve, mint őrmester korában, amikor látta, hogy jön az ütegparancsnok, mert az olyankor mindig leszidhatta, akár volt hiba, akár nem volt. Most sem tudta megtagadni hajdani katona voltát, testileg is kihúzta magát, lelkileg meg egészen vigyázzba állt.

– Miért verik a lovakat, elvtársak, miért verik, mondják meg, miért verik? Hát van maguknak lelkük?

Gaal előbb hallgatott, de aztán muszáj volt megszólalnia, hiszen ő a kocsis. – Huncutok ezek, igazgató elvtárs, meg aztán nagyon rossz itt az udvar.

– De akkor miért nem hoznak segítséget, vagy miért raknak ilyen sokat?

– Nem rakhatunk kevesebbet. Ennyi a norma. Nem járhatunk fél fuvarral. És odakinn már elbírják a kövezeten, csak innen mozduljanak ki.

– Akkor is, miért nem rakják fel az egyik felét, és vinnék ki a kapu elé, aztán raknák fel a másik felét és végül az egészet.

– De az nincs benne a normában – szólt közbe Kerner elvtárs –, nem lehet elszámolni a kétszeri felrakást.

– Nem lehet, nem lehet, hát csináljuk úgy, hogy lehessen. A rakodási normákat mi állapítjuk meg... nem?

A kis sovány napszámos ember, aki ott állott a társzekér mellett, most közbeszólott. – Engedelmet, igazgató elvtárs, hogy közbeszólok, nem kellene ide semmi, csak ki kellene kövezni az udvart. Ott hányódik a sok kockakő a sarokban, ni... – és a nagy udvar túlsó lombos sarka felé mutatott –, de az élére állított vastégla is jó, tessék csak nézni, amoda van egész kazal, azokat úgyse tudják a kőművesek elhasználni, mert nem fogja a kalapács... Azon könnyen gördül a kerék, és jól tud kapaszkodni a ló... – Igaz ez, lássa, Kerner elvtárs. Miért nem köveztették már ki ezt az udvart? Képtelenség, hogy az egész város minden utcája ki van kövezve, a gyárudvarokon és a raktártelepeken meg térdig járnak a lovak és az autók a sárban, homokban, salakban.

– Nincs benne a tervben, Salánki elvtárs.

– Nincs benne, nincs benne, hát miért nem tették bele, hatvan lovat emésztettünk meg három esztendő alatt, az benne volt a tervben?

– Akkor még én nem voltam itt, Salánki elvtárs – (ez mindig jó védekezés) –, és hát mindig arról volt szó, hogy takarékoskodjunk...

– Szépen takarékoskodtunk. A köveken spóroltunk, a lovakat agyonvertük. Nézze meg, hogy néznek ki ezek a szegény jószágok. De hogy az istenbe' nem láttam én ezt eddig!... Hatvan lovat pusztítottunk el pár év alatt, és biztosan így megy ez a többi vállalatoknál is... Hova jutunk így? – rémlett fel benne még csak futó gondolat alakjában. Hangosan persze így szólt: – Meg kell csináltatni, ki kell köveztetni az egész udvart!...

– Nincs rá pénzügyi fedezet – figyelmeztette Kerner.

– Annak lenni kell! Majd csinálunk.

A kis sovány napszámos megint közbeszólt.

– Engedelmet, igazgató elvtárs, nem is kellene most egyszerre az egészet. Csak a rakodóhelyeket kellene mingyán kikövezni. Legelőször ott ni, az iparvasút mellett, ahol mindig rakodunk. És elrendelni, hogy minden anyagot oda rakjanak le is, ha idehozzák, ne hányják szerte az udvaron, mint eddig. Most is három szekér rakodik amoda, azok is ilyen kínnal indulnak majd

el. Tessék csak nézni, már gyűhőzik is ott az egyik... És úgy kellene, igazgató elvtárs, hogy egy kicsit, csak nagyon kicsit, lejtsen az út kifelé, a kapu felé, mert itt kifelé jár a több teher. Tessék elhinni, megspórolnák azt a költséget a lovak árában. Többet bírnának szegények és tovább élnének.

Salánkinak valami erről megint eszébe jutott:

– Mennyi időt szolgálnak a mi lovaink, Kerner elvtárs?

– Hát melyik mennyit. A magyar lovak általában keveset. Murákat meg ma már nemigen lehet venni. A fiatalok kibírják két-három évig is, az öregek jó ha hat hónapig. De van olyan, amelyik hat hetet se bír itt a mi munkánkban.

Salánki elvtárs a fejét csóválta:

– És mondja, elvtárs látom, maga ért a lóhoz – szólott, nem a meredten hallgató Gaalhoz, akinek az ellenszenves képéhez már nem bírt volna jó lélekkel szólni, hanem a sovány kis napszámoshoz –, meddig kell egy lónak bírni?

– Hát nehéz munkába, mindennapi fuvarba nyolc-tív évig, paraszti munkába tíz-tizenöt évig. De ha jól bánnak vele, húszig is. Volt nekem egy öreg lovam, huszonhat éves korában döglött meg, de holtig húzott. És közben tizenkét csikót is felnevelt. Minden évben egyet, amíg tartott az ideje.

Salánkinak megint eszébe jutott valami: – És mit gondol, Kerner elvtárs, így megy ez a többi vállalatoknál is, így megy ez az egész országban mindenütt, ahol építőmunka folyik, mélyépítőknél, új ipartelepeknél, új városoknál mindenütt?

– Így, vagy még igyebbül...

– De hát hova jutunk akkor így? Hol a szemünk, Kerner elvtárs? A magyar lóállomány évezredes nemzeti kincs, a magyar híres lovas nemzet; és mi rosszul gazdálkodunk ezzel az örökséggel. Hiszen már a jó kanászokat, jó juhászokat, jó gulyásokat, jó fejőnőket is számontartjuk, jutalmazzuk, sztahanovisták, Kossuth-díjasok lesznek, és mi van a kocsisokkal? Egy sofőr százezer kilométer után, ha nem került generáljavítás alá közben a kocsija, sztahanovista lesz, de mi van a kocsisokkal? Mennyit megy az a kocsis, amelyik tíz évig hajt egy pár lovat, Kerner elvtárs? Hány ezer kilométert? És hány ezer vagon anyagot hord el egész életében? Hegyeket, Kerner elvtárs, hegyeket!

Kerner elvtársnak felakad a szeme. Erre nem tud válaszolni. Egyáltalán, ő nem szereti a nagyon határozott kérdéseket, éspedig több okból. Először azért, mert ő a múltban egy nagy szállítócégnek a vezetője volt, úgy került ide, mint szakmabeli ember, de azért polgárnak számít – ámbár csak szeretett volna igazi polgárrá válni –, és sohase lehet tudni, hogy egy kérdésre milyen válasz volna a legtaktikusabb. Másodszor pedig, ő még sohasem látta, hol és hogyan születnek és nevelődnek a lovak, mert náluk a lovak csak jöttek és mentek, közben pedig elhasználódtak. A vásáron vették őket, és a lómészárszékre vagy talyigás vállalkozóknak adták el – ott még bírták valameddig –, és mert ők soha nem számoltak egyebet, csak azt, hogy mennyi a lovak ára, mennyi a kocsisok bére, mennyit ér a rokkant ló és mennyi marad haszonba. Arra, hogy a ló nemzeti kincs és az ország vagyona, ki gondolt volna.

Egy kis gondolkozás után hát kissé mentegetőző, de nagyon szolgálatkész hangon így válaszolt:

– Erre így fejből nem tudok válaszolni, Salánki elvtárs. De azonnal elrendelem, hogy készítsenek róla kimutatást, és vezessenek statisztikát!...

– Hagyja csak, Kerner elvtárs, ne kapkodjunk most már, ez országos ügy. Beszélni fogok én erről a kérdésről a párttal. Itt valami nagy mulasztás történt. Ellenségre és rossz emberekre nem lehet bízni még a lovainkat se, amíg jó emberek is vannak. Azok pedig vannak, csak meg kell látni őket. Megint egy kérdés, amelyhez nem volt szemünk...

Majd újra egyet gondolt, és a társzekér mellett álldogáló, sovány kis parasztemberhez fordult:

– Maga, elvtárs gazdálkodó volt vagy kocsisember – (Gazdálkodónak túl sovány és túl szegényes kinézésű volt.)

– Voltam én, elvtárs, kocsis is, magam kódusa is, de mindig lóval bántam.

– Na, és volna kedve itt, nálunk is lóval bánni?

– Az attól függ, hogy miképpen. Ilyen hóhérkodásra én nem vállalkoznék semmi pízir... Hiszen ez a ló is érző lélek. Több esze van annak, mint némelyik buta embernek.. – és nyilván Gaalra gondolt.

– Na jó, erről még beszélünk. – Aztán Kernerhez fordult. – Hozzanak előfogatot, húzassák ki ezt a szekeret innen, maga meg, elvtárs – szabad kérdenem a nevét?

– Kereki, Kereki Mihály...

– ... magát meg, Kereki elvtárs, arra kérem, jöjjön fel velem. Szeretnék magával egy kicsit beszélgetni.

És másnap reggel a Laci azon vette észre, hogy a csúnya nézésű és idegen lelkű Gaal helyett új kocsisa van, de ez valami igen kedvére való embernek érződik. Öröm látni, ahogy szorgoskodik, ahogy a hámot, gyeplőt előszedi, ahogy a szerszámot körülnézegeti és ahogyan befogás előtt a Lacit is a Badárt is gondosan körüljárja, patkóikat megnézi, nem lötyögnek-e, inaikat megtapogatja, nem fájlalják-e, a szemeikbe belenéz, gondosan belefújkál, hogy nem kaptak-e hályogot, mert az elakadásokban és a rettenetes verésekben hirtelen elmegy a lovak szeme világa.

És a Laci szívében rég elfelejtett érzés, a bizalom és a nyugalom ereszkedett alá. Ez az ember nem hóhérja lesz, hanem munkás bajtársa, érzi a szavaiból, a mozdulataiból, az egész emberi lényéből, mert a Laciban talán még volt nemes őseinek a természetéből, akik úgy segítettek a gazdájuknak, hogy lerántották az ellenséget a másik lóról, rúgtak és haraptak a harcban.

Még a Badár is megnyugodott egy kicsit, ámbár az ő szívében több a gyanakvás és a gonoszság is. És amikor a sovány kis ember felült a bakra – csodák csodája! – első rántásra megmozdult a nehéz társzekér, pedig vagy negyven mázsa tégla ült rajta.

Igen, mert az ügyes kis ember, addig is, amíg kikövezik a rakodó elejét, lapos köveket rakott a kerekek alá, még előre, amíg üres volt a szekér, hogy könnyebben ledöccenjen a kerék, és hogy így lassan kigyógyítsa a lovakat abból az erejüket megbénító félelemből, hogy minden indulás hűhóval és veréssel jár. Hiszen a Laciék már úgy rettegtek az indítástól, hogy ez a félelem előre erejüket vette.

Mert igenis, válogatni és nevelni kell a kocsisokat is, mint a sofőröket vagy a néptanítókat. Tompa, lomha, buta és gonosz emberekre nem lehet nemes és okos lovakat bízni. És az öreg

Kerekinek, ennek a kis sovány parasztnak félszázados iskolája van ebből, hiszen még nem volt hat éves, amikor már az apja felültette az első Lacira, hogy menjen el itatni a kútra. Nem lesz velük baj, tudják azok hová kell menni, ő csak kapaszkodjon meg a nyerges ló sörényébe.

A Badár meg nem vette egészen észre, hogy milyen jó kézben, szelíd, okos, megbízható kézben van a gyeplő, de a Laci, akinek már volt egy Mezei Imréje, a lelkét adta bele, hogy minden munkájuk jó végre jusson.

Ez az élet ugyan már nem sokat adhat az öregedő Lacinak, de milyen nagy dolog, ha kínból kevesebb lesz, és nem ordítozzák örökké a fülébe a félelmetes gyiát.

A csatlós

A had és a kölyök

1

Hat-nyolc hónapos korában már, ha a testvérei vagy más gyerekek közeledtek hozzá, és ha éppen olyan kedvében találták, a kezében levő csörgővel, a kiskanállal vagy csak a puszta kis öklével fejbe vágta őket (honnan tudta, hogy éppen a fejüket kell ütni?), és a maga nyelvén, amelyben még nem voltak betűk, csak hangok, rájuk ripakodott. Sokszor még akkor is, ha csupa jóakarattal, mézesmázos szókkal közeledtek hozzá: – Bandika, tee! Bandika, édes! – Neki ez is mindegy volt, a jóakaratot már ekkor is gyanakodva fogadta, mint a farkaskölyök. Ha volt a kezében valami agyonmajszolt kenyérdarab, azt féltette tőlük, ha nem volt semmi, azért károgott, mért nem hoztak valamit. Az édesanyja nem piskótával kedveskedett neki – az nincs is a tanyán –, hanem a lóca sarkában letakart kenyérből vágott egy szeletkét, és azt dicsérgette: – Nézd csak, Bandika, milyen jó popa! Jaj de jó!

Bandi ezt néha elhitte, és elfogadta a kenyeret, máskor azonban körülnézte, s ha nem talált rajta se porcukrot, se tejfelt, se zsírt, elhajította, és mérges ordítozásba kezdett. Magyar Annának, az anyjának azonban ezer a dolga, és a gyerekrágástól már fáj a háta, hát hogy szabaduljon ettől a haramiakölyöktől, megkapkodta kicsit tejfellel vagy csak aludttej színével a kenyeret. Pedig nagyon összemaszatolja magát vele, és majd azok a büdös legyek dongják. De hát nem lehet bírni vele, nem lehet elhallgatni az ordítását.

Azt is megtette Török Bandika, hogy az anyja mellére, ha még éhes volt, és hiába rágta, odaütött. Nem is mindig tenyérrel salapált, hanem ökölbe szorította azt a csepp kezét (ilyenkor még a majdani hóhér ökle is olyan édes), és odavágott vele néhányszor, de még kiabált is hozzá.

Ezzel még kedvesebbé vált: milyen édes, merész, életrevaló kölyök! Igazi Török!

Mert Töröknek lenni, az már magában is valami. A Törökhadnak híre van a tanyák világában, de még – nagy szó – a faluban is tudnak róla. És ez a hír az anya karjától a sír padmalyáig követi őket. Aki férfi – Török –, ad magára valamit, az tartja a had hírét: egy Töröknek gangosnak, rangosnak, kivagyinak kell lenni.

De hogy mennyi ebből csakugyan a „vér szava", és mennyi a lelki büszkeségé, a családi virtusé, azt nem lehet tudni. Lehet olyan Török, aki már csak muszáj-Herkules, de azért Herkules. Az, ha beleszakad is!

Még az asszonyok – a Török-lányok – is valakik. Szemesek és nyelvesek. Ahogy mondani szokták: jól kösse fel a gatyát, aki Török-lányt vesz feleségül. De azért mindegyiknek akad párja, mert szépek és takarosak, már kicsi koruktól kezdve van bennük valami jóvérűség, olyan a mozgásuk, mint a nemes kancacsikóé: megbabonázzák némely férfiak szemét-szívét. De itt most nem róluk van szó.

Az emberek, akik ismerik őket, vagy ha csak a hírüket ismerik is, azt mondják, ha valami vad dolgot hallanak róluk: olyan a vérük! Az apjuk is olyan vót! És következik a történet, amelynek egyike igaz, a másika – legenda. Jó legenda vagy rossz legenda, mindegyiket számon tartják. Itt még nem azok a hősök, akik „harcoltak a szabadságért, és megmentették a hazát", vagy megnyerték – labdarúgásban – a világbajnokságot, hanem az, aki befogja, kötélre veszi a kivert bikát.

Mert az öreg Schlézinger úr, a Török István gazdája, amilyen merész újító volt fiatal bérlő korában (bele mert vágni a nagy sertésvészek korában az ezerszámra való disznóhizlalásba), olyan konzervatív lett öregkorára, akárcsak egy olyan földesúr, aki hatszáz éves gazdálkodási szokásokat őriz. Ebből következik, hogy a sok pénzt adó és mindennap fizető nagy svájci tehenészet mellett fehér magyar gulyája is van, amelyben minden borjú maga szopja az anyját, és őszire vadkormos lesz a feje-nyaka, ha bika. Hasonlít a barnafajta legényekre, akiknek korán kijön a szakálluk-bajuszuk, jelezve, hogy már igazi férfiak.

És télire se kötik jászol mellé ezeket a magyar marhákat, hanem kinn a határban féleresztes, elöl nyitott aklokban telelnek. Ott helyben eszik meg és tapossák trágyává mindazt a töreket, szalmát, tengerikórót, amit az a határrész termett – hosszúra nő tőle tavaszra a szőrük –, és onnan hordják vissza a földekre is, ahol is gőzekével jó mélyen alászántják. Így terem aztán meg az a sok tengeri, amivel az ezer disznókat a pesti és bécsi piacra hizlalják. És ebből a zsírból-szalonnából, vagyis a belőle lett embererőből épülnek fel az Osztrák–Magyar Monarchia új gyárai, bérházai, kaszárnyái, hivatalai, utai és vasutai. Mert zsírral hajtják az embert, abrakkal a lovat, szénnel-olajjal a gépet.

De ez a magyar gulyának csak a hasznos oldala. Schlézinger úrnak azonban nemcsak a pénzhez van érzéke, hanem a széphez is. (A szép lányokat is szereti – de azokat ki nem szereti?) És mert Csatáry úrnak és a grófnak meg a káptalannak is van szép magyar gulyája, neki is lenni kell. Ha a szomszéd birtokra vendégek jönnek, mindig kiviszik őket a magyar gulyákhoz is, hadd gyönyörködjenek benne. Ő is ezt teszi. Mert: aki nem látott még négyesztendős magyar üszőt felemelt fejjel, kissé himbálódzó csákó- vagy sodrós szarvakkal lépegetni a pusztán, az nem is tudhatja, hogy mi a szép, és milyen a nemes állat. A nem nemesített, hanem természettől nemes. Hát még ha háromszázat látnak együtt – olyan egyformák, és mégis egyenkint is különbözők! – néhány kormos nyakú bika vezérlete mellett, élén a nagyharangossal, aki tudja – marha létére van hozzá esze! –, hogy az ő harangja az egésznek szól.

A hanyatló-pusztuló Csatáryak még mindig többek – mert a földvagyonnak „stílusa" is van –, mint az emelkedő Schlézingerek. Hát ne legyenek!

Ahol pedig ilyen gulyák vannak, és azokból olyan tinókat fognak, és olyan ökröket nevelnek, mint Schlézingerék (a sőréik nyolc-kilencmázsásak, és egyenesen Bécsbe viszik őket, ezekből lesz a híres bécsiszelet és a fejedelmi erőleves), oda olyan férfiak is kellenek, mint a Törökök.

Mert a tekintetes úr csak hintóról, az intéző úr bricskáról, az írnok úr lóhátról gyönyörködik a szép magyar gulyában, a gangos-rangos tehenekben, a vadkormos bikákban, a villás szarvú,

fehér tinókban, de valakinek – gulyásnak, béresnek – kötélre is kell fogni, és be kell tanítani őket. És a valakik közt is elsők a Törökök.

Török István, a kis Bandi apja, első béres az Elek-tanyán. Legény korában gulyásbojtár volt, és egyszer a keze alatt járó gulyából kiverték a fiatalabbak az addigi bikafejedelmet, az öreg Zsandárt. Szégyenében és bánatában elbujdosott, és hol az egyik gulyakútnál, hol a másiknál, hol az egyik lapos szélén vagy telek alján, hol a másikon – mindig arra, amerre a gulya nem járt – ácsorgott egyedül. Ett is, nem is, kivész így a húsából. De meg veszedelem is a határban: asszonyok, gyerekek, sőt még a béresek és napszámosok is jó messze elkerülik, ha meglátják, csakhogy sohasem tudhatják, hogy melyik határrészben bukkan fel. Ember ezt nem közelítheti már meg: vagy nekimegy, vagy elszalad.

De mit tesz az emberi ész és az ezeréves gyakorlat? Kiszakítanak és hozzátéregetnek egy egész csapat fiatal tehenet, közte szerelmes állapotban levőket is, akik olyan jó illatúak a bikaorrnak, és amikor a kis különgulya közepébe kerül az öreg bika, a szénáskert és az onnan tovahaladó nagy fasor háromszögébe gyűrik az egészet, és a gulyásbojtár pányvát hajít a szarvára. Azután pedig a pányvaskötél külső végét rátekeri egy százesztendős öreg akác derekára, és így lassan-lassan, a kisgulyát együtt tartva, mindmind közelebb tekeri-fejti a bikát a fához, egészen addig, hogy a szarva odaszorul, nekifeszül a fának, nem tud vele se szúrni, se öklelni – ó, hogy bömböl kínjában és de véres a szeme! –, és nem ugorhatik meg se, mert nem tud erőt venni, s a rövidülő kötelet már nem tudja elszakítani. S ekkor már az övé. Aztán másik kötelet a szarvára, karikát az orrába, és egy sereg béres segítségével behúzzák a sőreistállóba, a hízómarhák mellé. Mert a kivert bikából sohasem lesz többé használható „apaállat".

De ez olyan nagy esemény volt a pusztában, hogy veszélytelen távolságból az egész uradalmi vezérkar végignézte, még maga Schlézinger úr is.

Az egész hadműveletnek a tervezője, vezetője és végrehajtója Török István gulyásbojtár, az anyagulya mellől (a gulyásszámadó a másik tanyán van, ott is lakik).

Így kezdődött a Török család emelkedése a cselédvilág mély-

ségéből. Az úrnak megtetszett ez az ember. – Hogy hívják ezt a gulyásbojtárt? – kérdezte a főintézőtől. Az nem tudta. De ott volt a béresgazda, az öreg Csőke, akinek mindent kell tudni: – Török Istvánnak, tekintetes úr.

– Derék fiú! Adjanak neki egy forintot, főintéző úr.

Ez ugyan nem jó, a cselédnek nem jár semmi, amit megtesz, az mind kötelesség, ha hőstett is, a főintéző úr nem is fogadja jó szívvel, nem jó elkapatni a cselédeket, de most az egyszer... ez igazán rendkívüli dolog...

Aztán a gulyásbojtár elment három évre katonának, és amikor hazajött, megnősült. De bojtárnak már nem mehetett vissza. Számadóvá nem lehet, mert az uraságnak elég egy számadógulyás, s azok is oly ritkán halnak: egy számadó életében sok jó bojtár felnő – bojtár már nem maradhat, mert hogy jön az ki, hogy egy nős-családos ember bojtár legyen? Ez a legények dolga, nincs más, béres lesz a többi közt.

De mert åki Török, az Török akkor is, ha béres, Schlézinger úr jó néhány évi közbéreskedés után első béressé tette, mert nemcsak a kivert bikához kellettek itt erős és nagyakaratú férfiak, hanem az emberekhez is („béres az, lelkétől kiválva" mondják még a falusiak is), és nem csalódott benne. Ugyanazzal a Törökvérrel, amellyel befogta a kivert bikát, olyan első béres lett, akinek a híre túljutott az Elek-tanyán. „Hajnalban kettőkor fújnak. Legyek akkor még nem zúgnak", mondja a költő, és aki megfújja a kürtöt minden hajnalban a béresházak ablaka alatt, az Török István első béres.

Mindenki csak utána ébred, ő az éji gondviselő, embernek, állatnak. Az úr kiadja a parancsot a főintézőnek, az a béresgazdának, az meg az első béresnek: a beindítás az ő dolga.

Nem is alszik Török István csak négy-öt órát naponta – tíz után fekszik, kettőkor kél –, mert a delelésnél is neki kell ébernek lenni.

A béresgazda félrehúzódik a zajtól egy-egy nagy fa vagy egy rakott szekér árnyékába, a béresek is neki-nekinyúlnak, ha az ökör jászlát telerakták, de az első béres akkor is úgy alszik, még ha lefekszik is, mint a nyúl a bokorban, mert hátha valamelyik lusta béresnek az ökre üres jászlon áll, és majd délután horpa-

szan (ökörben-emberben az a szép, ha gömbölyű a hasa, de ezt itt csak a béresgazdán és terhes asszonyokon lehet látni) húzza az ekét. Azt pedig mindjárt meglátják, és az első bérest veszik elő érte. Még a béresgazda is őrá mordul először: – a Kóti ökre már megint éhen jött el a jászoltól.... égnek áll a szőre... milyen poros a háta... hogy nem látod az ilyet meg?...

Sovány is Török István, olyan irgalmatlanul sovány, amilyenek csak napszámosok és béresek tudnak lenni.

„Nincsen annak emberi képe, nincs a csontján egy falat hús" – mondják a tanyai asszonyok, akik szemre nézik a férfit, mint a gazdák a jószágot. Ó, mert ők, az asszonyok, még csak vannak valahogy, a lányok melle és az asszonyok fara megnő az idővel, ha kásalevesen élnek is, de azok a szegény férfiak! Nincs azoknak emberi formájuk!

És ebből a sovány arcból nagyon kilátszik, valósággal uralkodik rajta a nem kicsi szája, benne olyan két sor foggal – nincs annak tán egyetlen híja se, csak az a kettő kopott-csorba, amelyikkel a pipaszárt rágja. Meg tudja vele rágni nemcsak a szalonnabőrt – sohase veti a kutyának –, hanem a félig főtt bivalyhúst is, ha hozzájuthat. (Ritkán juthat.) Amikor aztán haragszik vagy erőlködik, s valami dolga nem akar sikerülni, ki is vicsorítja. Nem szándékosan, az csak úgy jön. De gyereknek, kutyának, ökörnek, asszonynak ilyenkor olyan félelmetes.

Mert aki nem gyönyörködhetik sem a saját szép testében, sem a saját szép házában, jószágában, az ugyan mibe gyönyörködjön? És akinek ritkán jelenik meg a derű az arcán, arról végül is lekopik a mosoly, s helyére ül a kérges szigor.

Pedig Török Istvánék nem élnek a legrosszabbul, őt csakugyan kötelesség, a sok dolog, az álmatlan élet és a Török-virtus eszi meg.

Mert a Török gyerek már karonülő korában átveszi a Török felnőttek – s nem az idegenek, mint némely családban, ahol az apa tutyimutyi ember – szokásait, indulatait. A természetük, a kezük járása, a szemük villogása, a szavuk harsogása észrevétlenül beleidegződik. Minden Török legalábbis apja fia akar lenni, vagy még több is.

Ez lett Török Andris, ez a több is.

2

Telnek az évek, de Török István nem mozdul az Elek-tanyáról.

A béres előtt – mert azért az első béres is csak béres – a béresgazdaság a legirigyeltebb rang. Ez még a parasztnak is elérhető, s ide csakis paraszt kell. A többi úr olyan magasan van, mint Isten az égben a hozzátartozóival, túl a béresbecsvágyak és a közvetlen irigységek határán. Az egy másik világ, oda Törökéknek nincs, nemhogy bejárásuk, de még betekintésük se.

A közönséges béresek azonban megmaradnak az eleven vagy elfojtott irigységnél, mert béres sok van, de béresgazda csak egy kell, s az is sokáig él, hiszen nem maga húzza, csak másokkal húzatja az igát, de az első béres számára mindig eleven reménység a béresgazdaság, mert első béres is csak egy van. És hátha valamelyik vad tinó vagy béres – mindegyiknek van oka rá – kiontaná a bélit a híres gazdának, ráborulna egy kazal, belecsapna egy villám (mindig a fa alá húzódik az eső és a nap elől), és akkor rám kerülhetne a sor . . . szeret a tekintetes úr, mindig úgy szól hozzám: – . . . hallod, te Török István? mit szólsz ehhez, Török István? . . . csak nem hozna tán idegenből béresgazdát, amikor itt vagyok én helyben . . .

Így aztán Török Bandi nemcsak az apja rangja révén és nemcsak a Török-virtus parancsa szerint, hanem őslakos jogon is, ez pedig nagyon erős jog az állatok és a földi emberek között, *valaki* lett a tanya kölyökhadában már három-négy éves korától kezdve. Már az apja rangjánál fogva is (ahol rangban gondolkoznak, az anyatejjel és az első megértett szóval magába szívja ezt a gyerek), de a Török-virtusban is meg abban, hogy erősebb és nagyobb volt, mint a vele egykorúak. (Még telt a Török-vérből és a Magyar Annáéból, akik mind a ketten húson-tejen élt pásztorcsaládokból jöttek, s azért szorultak cselédsorba, mert az őseik lenézték a földtúró parasztot, amijük volt, mindig jószágban volt, mert nem adtak volna oda egy kedvükre való szép csikót vagy üszőt hat hold földért s jól bevasalt szekérért sem. Aztán a jószágot elvitte a dögvész vagy az olcsóság, és ők oda mentek, ahol

helyet és kenyeret találtak.) Sőt még az olyan kicsi, de a hidegmeleg váltakozása ellen nem ruhával, hanem libabőrrel és orrnedvekkel védekező cselédgyerekek közt mégis fontos dologban is, hogy hamarább rendben tudta tartani a saját orrát, mint a többiek, Török Bandi szemmel láthatóan kivált. És az ő világképébe már ekkortól kezdve – hisz igen fogékony volt, de nem a gondolkodó típusból – belenőtt a kastély hatalmas kertjével, tele virágokkal (de az neki nem érdekes), gyümölcsökkel, pirosló almával, kékellő szilvával, aranyló körtével, szőlővel, dióval és mindennel, ami jó, de amelyhez még csak közelíteni se szabad, mert belülről a kertész, kívülről pedig a félelmetes apa tiltja. És belenőtt az uraság kocsin-lovon vagy szép fogantyús bottal sétálva s általában a tanyarend és tanyahierarchia, amelyben ők, az első béresék nem legalul vannak, s ami már csak azért is tiszteletre méltó. És amelyből egy Török Andris-természet csak azt szívhatja fel, hogy parancsolni jó. Parancsol az úr, az intéző, a kulcsár, a béresgazda, és parancsol még az édesapja, az első béres is.

Olyan lett ez neki, mint az igazi hivőnek a három isten egy személyben: nem gondolkozott rajta, s nem vette észre a benne rejlő értelmetlenséget. Mert: van az úr, aki mindenkinek parancsol, s vannak, akik ezt a parancsot végrehajtják, szóval, bottal, ostorral: ez a törvény. Ezzel pedig ő nem köt ki, nem verseng, elkerüli az összeütközést, mint a farkas az oroszlánnal való találkozást. A nálunknál sokkal nagyobb hatalom és erő elől való kitérés nem szégyen: ezt ő valahogy a természetében érzi.

De annál szabadabb, erősebb és akaratosabb ezen a renden alul. Aki gyengébb, megveri, aki erősebb – mert nagyobb és idősebb –, az elől kitér, de ha őt megbántja, akkor orvul és titokban kárt csinál annak is.

Nagyon jólesik neki: parancsolni a gyengébbeknek, de az erős engedelmeseknek is, beleugratni őket parancsszóval vagy kivagyisággal tűzbe, vízbe, tüskés árokba, csalánbokorba: sohase fáj neki a másik ember teste. De azért ez nem olyan szadizmusféle kegyetlenség, hanem egyszerű tárgyiasság, mint a mészárosé, hentesé, a halászé, vadászé vagy a – hóhéré. Nem is maradt ő ki semmi ilyesmiből. Ha marha vagy ló döglött meg a tanyában, azt az édesapja nyúzta meg. Úgy is mint hajdani gulyásbojtár, aki ért

hozzá, és azért is, mert neki van az egész tanyában az ilyen munkához a legjobb kése. Ez is gulyás-örökség: Bandiéknak ezt a kést még csak meg se szabad közelről nézni, nemhogy kézbe vevehetnék, ezzel szokott az apja herélni is. Bandi az ilyen munkát mindig végignézte. Nem volt éppen kotnyeles gyerek – ezt Török István nem tűrte volna –, és ezért nem lábatlankodott testközelben, nem dughatta be az ujját a májlebenyek vagy az öklét az előbuggyanó, a felvágott hasban már nem férő hurkák közé – pedig úgy kívánták az ujjai –, de ha nem is szólhatott, hát nézett, nézett, mert ahol a száj nem szólhat, ott a szem beszél. Erős munka és nagy tudomány a bőrt ki nem vagdalni, és a ráhűlt húst jól leszedni, hogy a szülőotthont és bölcsődét kereső legyek ne találjanak rajta maguknak nyűfészeknek valót (ezért erős átok itt a „bűr hűljön rád"), nem is beszélve arról, hogy az úr nagyon haragszik, ha kilyukadozik a bőr, mert Izsák, a bőrös zsidó minden kis lyukat észrevesz, pedig csak egy szeme van, a másikon fehér hólyag ül. De ugyanígy végignézi, ha a juhász birkát nyúz, ha a kerülő nyulat fogott, és hosszában, felülről söndörítve húzza le a bőrét (mint a lányok a harisnyát, mikor a lábukra izzadt a táncban), ha a tanyában disznót ölnek, ha az édesanyja csirkét nyakaz, vagy halat trancsíroz.

Neki ez mind csak egy nagyon érdekes és nagyon fontos munka. Olyasmi, hogy jaj, hiszen ez is élőlény, és fáj neki, ha ölik, vagy hogy mennyire félhet, retteghet a késes ember karmai között, eszébe se jut. Aki arra gondol, amikor a bárányt, borjút nyúzzák, hogy jaj, milyen kedvesen-bájosan ugrándozott, játszott még az előbb, aki arra gondol, amikor elvágja a tyúk nyakát, hogy milyen kedves törleszkedő bizalommal karicsált még az előbb, amikor a magot szórta neki, már éppen azért, hogy megfoghassa, és nem arra, hogy milyen jót eszünk majd belőle: az „nem erre a világra való ember", és Török Bandi az ilyet lenézné és kinevetné, ámbár nem túlságosan röhincsélős gyerek.

Ez a tárgyias kegyetlenség itt azonban a Schlézinger-tanyán nem juthat, csak odáig, hogy ha a gyerekbandával együtt ürgét öntenek az árokparton, az első ürge biztosan az övé lesz, ő köti madzagra, s majd ezzel az ürgével üti-veri a többi gyereket, mint Toldi Miklós a megfogott farkassal a többi farkasokat.

És odáig, hogy kikapja a másik gyerek kezéből a magacsinálta fűzfasípot vagy bürökdudát – hadd lám! –, s ha vissza akarja venni a másik, összetöri, vagy kiveszi belőle a „nyelvet".

Meg odáig, hogy a dolgukat végző vagy szerelmeskedő kutyákat ostorral, bottal könyörtelenül szétzavarja, megzavarja: nem látja az ilyenkor olyan gyámoltalan kutyák könyörgő tekintetét: – ne bánts! És odáig, hogy kemény kis akácfabotja végére egy anyacsavart szerel – a kovácsműhely elől csórta –, és ezzel már olyan hatalomra tesz szert, mint az első ősember, aki a fahusángra vasbuzogányt szerkeszt: mindenki retteg a fegyverétől.

Az iskola neki nem nagy dolog volt. Mert volt ugyan a tanyában egy iskolácska, de ő abba későn ment be, és hamar kijött belőle. A tanító keshedt kis emberke, és volt benne valami nem egészen kerek. Nyilván azért lökték ki ide a tanyai iskolába is. Még csak a feje is furcsa volt a kerek fejű tanyasiak előtt. Hátra hosszú és a tetején lapos volt ez a fej, a közepén pedig egy nyeregmélyedés. Bandiék leginkább csak pici gyereknél láttak már ilyet. Ezekre mondják, hogy nem nőtt be a feje lágya, s csakugyan, ha megtapintják, puha ott nekik. (Bandi néha erős vágyat érez arra, hogy megtapintsa a tanító fejét, hogy azé is csakugyan puha-e.) De a tanyasiak közt, ha valakinek ilyen a feje, hamar beszövetik bozontos hajjal, és mindig kalap alatt tartják, a tanítónak azonban nincs érzéke az állati esztétika iránt, és hajadonfővel jár, amellett meg kopasz is.

Ennek a tanítónak hát nincs tekintélye Bandi előtt (e vad fickók közé drabális, őrmester típusú tanító kellene), ez nem igazi úr, sőt ahogy ő látja, túl alázatos az igazi urak előtt. Ha ők látják az urat, csak néznek bámész szemekkel, se az nem jut eszükbe, hogy köszönni kéne, se az, hogy meg kellene hajolniok, egyszerűen csak állnak és néznek, mint a gulyabeli kisborjúk, a tanító meg jó mélyen meghajlik, s ha a fején van a kalap, azt jó előre és jó messzire sodorintva megemeli, a képére meg valami hív szolgamosolyt ölt.

Bandiék viszont, mint minden tanyasi gyerek, olyanformán tesznek lelkileg, ha valami úrféle közeledik, és már nem szaladhatnak el, mint a sündisznó, összehúzódzkodnak – és ki lát belé-

jük? Hacsak botot nem dugsz bele, vagy tűzbe, vízbe nem lököd, még azt se tudod meg, hogy merre van a szeme-orra-füle.

A tananyaggal kevés baja volt, mert eléggé erős a természetes esze, és önbizalma is van hozzá: tudja, amit akar és szeret, a többi pedig nem érdekli, aminthogy az esetleges dicséret vagy megrovás sem igen érdekli. Megtanulta leírni a maga nevét – gyerekjáték! –, majd a másokét is, és aztán megtanulta leírni és összeadni a számokat, amelyeket ő már amúgy is tudott, mert a tanyában, ahol mindig számolják az állatokat, embereket, boglyákat és kereszteket, ezek a számok minden jó fejű gyerekre szinte ráragadnak. Egyéb meg nem kell. Az ő vágyai és eszményei kívül vannak az iskolán, azokban a vezérkedő rosszalkodásokban, amelyekben nem egy a többi gyerekek között, hanem első az egész tanya kölyökhadában.

Ez az egész iskola azonban csak pár évig tartott, mert a tanító elment egy tavaszon, még a vizsga előtt, beteg lett (nem csoda, hisz olyan nyiszlett), s aztán nem is került vissza, de hiába is jött volna, mert az öreg Schlézinger úr ki nem állhatta. Azt mondta, ez egy idióta, minek teszik az ilyet tanítónak, hiszen ezekhez a kölykökhöz erős ököl, ostor és bot kell, mint a bikaborjúkhoz. Egy ideig aztán nem is jött a tanyára tanító, és Török Bandi, amikor másik jött, a nagyja gyerekekkel már nem is ment vissza, mert kenyérkereső munkába mentek.

Addig pedig csavarogtak, verekedtek és rosszalkodtak, mint a világ minden gyereke, a maga idejében.

Egyszer azonban – Bandi ekkor már tíz éves múlt – ennek a rosszalkodásnak nagyon rossz vége lett, és emiatt vége is lett a kölyökszabadságnak.

Az történt, hogy az egykorú hadban, amelyben persze az apróbbak voltak a segédcsapatok, egy takaros kis gyerek, egy görbe lábú, fekete mokány, Csiri Borsos Jancsi nem fogadta el mindig és mindenben a Bandi parancsait. Márpedig még egy sok iskolát járt, tanult és művelt zsarnok is nagyon tudja gyűlölni azt az embert, akiben ellenállást érez önmagával szemben. Annyira, hogy végül már minden más dolgáról, még az eszméiről és eszményeiről is elfelejtkezik, s mindig csak amannak a megsemmisítésén, kiirtásán töri a fejét (ebbe sokszor belebukik, de ez más

kérdés). Hogyne gyűlölné hát Török Bandi ezt a kis makk-kopáncs fickót, aki neki nem engedelmeskedik, s valahogy azt érzi, keresztülnéz rajta.

Takaros kis fiú ez a Csiri Borsos (kicsi fajták, apja, anyja is ilyenek, ezért kapták a Csiri nevet), aki úgy mozog a nagyobbak közt, mintha eszébe se jutna, hogy ő a többieknél kevesebb volna. És ha birokra vagy verekedésre került a sor, akkor csakugyan érvényesült a mondás: „kicsi a bors, de erős", „kis ember nagy bottal jár" és a többi, mert Borsos Jancsi többet bírt, mint amennyit mutatott.

Török Bandival persze nem birkózott meg, mert az nagyobb és erősebb, s azt ő el is ismerte, csak a vezérkedésével és a zsarnokságával nem barátkozhatott meg.

Ebből lett köztük a baj is. Egyszer a kölyökbanda kinn kószált a gulyakútnál, amikor is felfedezték, hogy a kútba barázdabillegető madarak röpködnek be. Nosza körülvették, és meg is lelték a fészket a deszkázott kút kötésgerendáinak egyik szögletében, jól benn az állásdeszka alatt, amelyen a bojtárok szoktak állni, amikor vizet húznak.

Ezt meg kell nézni, és ha benne vannak a tojások, azokat onnan ki kell szedni, és meg kell inni. Mindent meg kell inni és enni, ami a határban található: madártojást, akácvirágot, mezei sóskát, földi mogyorót, galagonyabogyót, vadkökényt, földi epret, csak a fekete kutyaszőlőt nem, mert az büdös és mérges.

De ki menjen le, ki mer lemenni? A kisebb gyerekek előtt anyai ijesztések, apai erős parancsok és a nagyobb fiúk háryjánoskodásai nyomán a kút mindennél félelmetesebb dolog. Kútba esni, lesüllyedni a mély vízbe, le a rejtelmes fenekére, és ott megfulladni, felpuffadt hassal felkerülni a víz színére, mint a macskák, kutyák, akiket a kútba löknek, s aztán nagy zöld kecskebékák veszik körül, a hasára és a homlokára vagy a hátára és a fejére ülnek . . . brrr . . .

De éppen ezért mindennél nagyobb hősiesség, még a fára mászásnál, a hodálygerendákon vagy a tetőkön való bujkálásnál is nagyobb, hősibb dolog a kútba leereszkedni, és megnézni a fészket, kiszedni a tojásokat.

Ki tehetné ezt meg más, mint Török Bandi. Beugrik az állóra

– jaj, már ez is tilos! –, megfogja a kútostort, jól körülkacsmarítja a síkos fenyődurángot a mezítlábával, és lassan lefelé ereszkedik. A veder közben elmerül egy kicsit, de nem mélyen megy be a vízbe, mert a víz ellenáll. Bandi próbálta már ezt, és a gyerekek tudják is ezt róla, de mégis szörnyülködve állják körül a kútkávát, és lesnek lefele, hogy vajon nem esik-e bele mégis.

Nem esett. De nem sokáig bírta odalenn, mert a lába menthetetlenül csúszott lefelé, a vízbe buggyanó veder felé. Éppen ezért – ezt is próbálta már – a fél lábát rátette a kötésgerenda szélére, és így támaszkodva nézett bele a kicsi fészekbe. – Megvan! – kiáltotta felfelé – három kis madár van benne, de még nagyon pockosak. Hagyjuk, hadd nőjenek meg, majd kiszedjük a jövő héten! – és nagyon óvatosan, de tele a leküzdött félelem hideglelős izgalmával, kimászott a kútból.

A gyerekek mind szerették volna megnézni a madarakat, mert az valami csodálatos, hogy nekik milyen kedves kis rokonaik vannak; kiskutyák, kismacskák, kismadarak, s azt látni halhatatlan nagy öröm, vagy valami, még az örömnél is nagyobb dolog.

– Na, ki meri megnézni? – tört ki a büszkeség Török Bandiból. – Én – ugrott ki Borsos Jancsiból, ám úgy, hogy még maga sem gondolt rá; mert a Bandi dicsőségét a gyerekhadban mát nem lehet elviselni.

– Te? – förmedt rá Bandi – te taknyos, nem mersz te oda lemenni, sose is mertél . . .

Egy ilyen sértésnél már nem lehet gondolkozni, és Borsos Jancsi már ugrik is, fogja a kútostort, rákacsmarítja a retektől és hasadozástól fekete kis lábait, és ereszkedik lefelé.

De jaj, amikor ő ki akarja tenni a fél lábát a deszkakötésre, kiderül, hogy az ő lábacskája rövidebb, mint a Bandié, aztán meg a kötés akácfája nedves, és fényes-iszamos a rája csapódó víztől és a rajta üldögélő békáktól, megcsúszik a kis láb, és a következő pillanatban Borsos Jancsi belezuhan a kút zöld-hideg vizébe, s egy pillanatra eltűnik benne, mint egy kődarab.

A gyerekhad holtra rémül, és elszalad, azzal az ősi ürüggyel, hogy én nem voltam ott, én nem láttam semmit, még Török Bandi is megugrik az első pillanatban, de aztán felébred benne a felelősség: ebből sok baj lesz, ennek ő lesz az oka, és hej, de félel-

metes ember az apja is meg a Borsos Jancsié is, az is de tud káromkodni, aztán meg ott a béresgazda, az intéző és az úr... hát visszaugrik a kúthoz.

Szerencsére Borsos Jancsi meg tudta kapni fél kézzel a vízbe merült és most a súlytól megszabadulva a víz színére igyekvó vedret, és már kiabál is: – húzzatok ki!

Bandi mindjárt megkapja a kútostort, és lekiabál Jancsinak: – ülj bele a vedérbe! – aztán az elszaladt többieknek: – gyertek elő, húzzuk ki!

Ez nagy ügy, nagy dolog, dobognak a kis szívek, és bár még hallgatnak a rémült kis szájak, de beszélnek a szemek: – jaj, istenem, de megijedtem.

De nincs már itt semmi baj, amikor megjelenik csurgós inggelgatyával, ürgemódra Borsos Jancsi, mert süt a nap, megszárad a kis ing, kis gatya, és Bandi kiadja a parancsot: – Te, ha valaki megmondja odabenn, én agyonütöm!...

És a gyerekhad tud hallgatni, mert félelmetesek az anyai öklök, a mángorlófák és a seprőnyelek, de még félelmetesebbek az apai szíjostorok, amik kihasogatják a gyenge gyerekbőrt. Tudtak hallgatni – legalábbis egyelőre, mert Bandi is ezt parancsolta, és az ő érdekük is ezt diktálta.

Egyedül Borsos Jancsi kapott ki: – Te, a fene egye meg a rendetlen fejedet, mit csináltál evvel a gatyával? hun jártál? – harsogott rá az anyja – mert a kútvíz szennye és a száradás után való kérgesség csak megmutatta, hogy valami történt a kis inggel, gatyával.

De Jancsi hallgatott, mert még mindig jobb egy kis anyai kárpálódzás két-három nyaklevessel, mint egy igazi apai verés.

Férfiak között

I

Amikor Török Bandi kijárta úgy-ahogy, a mondottamvolt mulasztás-hézagokkal az iskola negyedik osztályát, az uraság felfogadta a többi hasonló nagyságú fiúkkal együtt nyári hónaposnak. Ne tekeregjenek a tanyában és a határban, mert csak a kárt és bajt csinálják. Lopnak (nehéz itt nem lopni, ahol még egy fűzfasípot is csak az uraságéból lehet vágni), tüzeket csinálnak, fogolyra, fácánra vadásznak (azokat puska nélkül is el lehet ejteni), vagy a tojásokat szedik ki, és minden.

Kisbéres még nem lehet, fel se bírná a jármot emelni, hogy az ökör nyakába tegye, villásnak se felel meg a szénahordásnál, hát a süldőfalkához, Csontos Gyurihoz küldik a tarlójárás idejére, kisegítő bojtárkának.

Mert ez a falka, a Csontosé, tél végi malacokból verődött összse. Nemrég váltak el a csecstől, sose jártak az anyjukkal a mezőn, nem ismerik a falkában járás törvényeit, hát nem bír velük egy kondás, még a pulijával se. A tarlón mindegyik arra megy, amerre ennivalót sejt. Márpedig minden nyájnak két oldalaszárnya s amellett eleje és hátulja is van.

Bandinak kedve van a kondássághoz. Mindenhez kedve van, ahol ütni-vágni, parancsolni lehet. Mert parancsolni olyan jó, még ha most csak malacoknak is. A legnagyobb élvezete, ha úgy oda tud cserdíteni valamelyik malacnak a farára, hogy nagyot visít tőle, és percekig csavargatja a fájdalomtól a farkát. Sajnálat éppúgy nincs benne csakugyan, mint egy farkaskölyökben.

Persze egyszer-egyszer őt is összeisteneli Csontos Gyuri, s talán meg is verné, ha elérhetné. Jó sovány ember pedig, és tud is szaladni, hogyne, hiszen „nyargalós kondás" – de ezt a kölyköt utolérni? Ilyenkor hát haragban vannak. Néha egész nap nem szól-

nak egymáshoz, és mindig a nyáj másik oldalán köntörfalaznak. Bandi meg azon töri a fejét, hogy is árthatna annak a „marha Gyurkának". – Egyszer rágyújtom a hodályt! – De aztán arra is jó a sok egymáshoz kapcsolódó kötelesség meg a felejteni tudás, hogy eltemetődjenek a rossz hangulatok és a bosszút szomjazó haragok. Minden óra meghozza vagy a maga virágját vagy a keserűségét, s továbbfut az idő. Csak ezek a nyári éjszakák ne volnának olyan rövidek. Ezeket a gyalázatos malacokat az esti és hajnali hűvösön kell legeltetni, jártatni-etetni, mert nincs víz a tarlókon, még a határbeli kutak is kiapadtak. Nappal a hűvös hodályban alusznak.

Könnyű Gyuri bácsinak, ő nappal is tud aludni, mindenkor, amikor egy kis ideje van, de Bandi hiába erőlteti a szemét, az le nem ragadna napközben az istennek se, éjszaka meg jártában elalszik.

De azért így járatják le együtt Gyuri bácsival és a Fürgével előbb az árpatarlót, azután mindent sorba, rozsot, búzát, ahogy következik, egészen a legutolsó zabtarlóig. Ekkorára azonban ősz lesz, szeptember, és kezdődik az iskola. De egy olyan embert, akinek már a saját keresetéből vesznek csizmát, nem lehet iskolába küldeni, és Török István nem is erőlteti a fiát. – Én meg iskolába se jártam, mégis tudom, hány béres és hány ökör van a kezem alatt – vágja vissza az anyai sopánkodást, amikor Magyar Anna azon erősködik, hogy legalább a hat osztályt járja ki, úgy venné hasznát. Még „valami" is lehetne belőle...

– Úgyse tanul ott semmit, csak a rosszaságot, látom, mindig verekednek... Hadd fogja csak Csontos Gyuri a körme közé; úgy lesz belőle ember... – dörmögi vissza Török István.

És mert Bandi se kívánkozott vissza az iskolába – oda mán csak a kis taknyosok járnak! – ott maradt őszre is a süldőfalka mellett.

Késő ősszel pedig kikerülnek a falkával a messze levő Papgyuri-halomhoz, ott járatják az eke előtt a tengeritarlókat és a cukorrépaföldeket. Nem is járnak be a nagy tanyába, hanem ott hálnak a nyájjal együtt az öreg hodályban.

Hetekig tart ez, mert a tengeriföldeken sok az ennivaló. A summások és a napszámosok, ha elejtettek egy cső tengerit, nem-

igen hajoltak le érte: kell a tallózóknak is! (Azok között az övéik is ott lesznek; s ne járjanak potyára.) A katonák meg, akiket az uraság segítségül hozott, mert állítólag nem kaptak elég munkást, még a szárán is hagytak eleget. S ha valaki, kerülő vagy ispán szólt érte, kacsintottak egymásra és összenevettek: – Hát a varjú mit egyen? meg azok a szegény egerek! Vagy katonák vagyunk, vagy napszámosok – hát ez mi az Isten? Fogadjon munkásokat, van szegény ember, csak fizesse meg! Az ő hadnagyukhoz ugyan mehetnek panaszra: nagyon haragszik, amiért munkára küldték a századját. S még meg éppen Schlézingerékhez!

Most hát az ügyesebb és okosabb süldők, ha már a földön nem lelnek tengerit, belebújnak a csutkakúpokba, és végigböngészik a bekötött kévéket. Amelyik aztán talál egy jó csövet, az elszalad vele, hogy békében megehesse. És arra szalad, amerre nem lát éhes cimborát. Csakhogy két-három másik süldő, akik ügyetlenebbek, vagy nincsen szerencséjük, esetleg olyan élősdi természetűek, nem hagynak neki békét, utánaerednek, hogy elvegyék tőle, vagy legalább részeljenek belőle. Nyűgös táplálkozás ez, sír és dünnyögő is az üldözött, mert elveszik tőle – hiszen ha harapni akar belőle, le kell tennie a földre –, és felkapja a másik. S most már azt zavarják. Így folyik ez, amíg végül is közösen megeszik, ami rajta volt.

De ebből az is következik, hogy erre is szalad két-három süldő, amarra is, szerte kóborolnak az egész határban, még a friss vetésekre is rászaladnának, azért pedig az intéző úr, ha meglátja, rájuk húzza az eget.

Bandi és Fürge hát, de Csontos Gyuri is, egész napon át szaladgálnak a kóbor és rendetlen süldők után, és este dögfáradtan húzódnak be a hodály sarkában elrekesztett külön kis cerkóba. Ott kojtolnak, füstölnek, törekes szalmával, nádcsörmővel, félzsengés tengeriszárral, és sütik a tallózott cukorrépát, a takarmány kolompért, s amikor annak a sorja van, a szalonnát vagy a malacpecsenyét is. (Ilyen nagy nyájnak mindig van hullója.)

Ettől a füsttől a képük barna, a nyakuk fekete (nem sok vizet pazarolnak a mosdásra), a szaguk füst-büdös lesz, de nem tesz semmit: sok mindent megszokik az ember. Különben is ez a füstszag enyhíti rajtuk az átható disznószagot.

Bandinak nem volna muszáj idekinn hálni, mert ő még csak olyan bojtárpótló gyerek, de ő is kinn marad, mert az férfiasság. Egy Török Bandi nem bújik már be a gyerekek és az asszonyok közé.

Meg aztán, van ebben egy kis gyermekes ravaszság is. Ha hazajárna, minden hajnalon nagyon korán kellene felugrani, hogy kiérkezzen a hodályhoz, amikor Csontos Gyuri kiereszti a falkát. Mert ha nincs ott, amikor a falka százfele fut, jaj neki! Ráhúzza az eget, vagy ami még rosszabb, beárulja az intézőnek: küldjenek hozzá másik fattyút, mert ez nagyon álmos. (Ez itt a legfőbb bűn.) Jobb hát, ha addig is alszik, mert a hajnali alvás a legédesebb.

Egy este azonban már alkonyat után lélekszakadva jön a Csontos Gyuri kislánya: – Idesapám, gyöjjék haza, aszonta idesanyám, mert meghal nagyanyám...

Csontos Gyurin valami kelletlen érzés szalad keresztül. Irtózik a haláltól, sok költség is – cselédember, honnan vegyen pénzt? De amúgy is, bár olyan régen kívánják a halálát, mégis: ez se megkönnyebbülés. Temetni kell, a faluba menni, ide-oda, paphoz, faluházához, öltözködni, subickolni, s ő már nem szeret emberek közé menni. Mindenhova az asszonyt küldi, ő maga egészen elmerül a szolgálatába, nem is érdekli semmi más, és most... ajaj! Ebben most neki kell előállni: ez nem az asszony dolga.

De azért gyorsan szedelőzködik, és ráparancsol Bandira: – Vigyázz, öcsém, a tűzre, el ne aludj mellette... ne feküdj a füledre... Hazaszaladok, de jövök én mindjárt vissza, nem lesz abból semmi, vót mán ides így sokszor, azt mondták, nem éri meg a reggelt, és még mindig él... Itt marad a Fürge is, nem leszel magad...

Igen, de a Fürge érti ám a szót, talán még azt is tudja, miért jött a kislány, és mielőtt ráparancsolhatott volna Csontos Gyuri a kutyára, és megmutogathatta volna neki az ostort, már kihussant a kapun, és eltűnt a szőrénél is feketébb sötétben. Hiába füttyentgetett neki Csontos Gyuri, és hiába erőltette-suttogta a haragos, könyörtelen hangot is: – Füüürgee! Füürgee! Az ég rogyjon rád! – A Fürge ott ült valahol a farkán, a sötét semmiben, és várta, hogy merre indul a gazdája, mert majd ő ostortávolban követni fogja. Otthon, szemétdombok, vacsoraszag, ku-

tyaszag, gyereksimogatás várja, ennek nem lehet ellenállni. Ő még nem tud egészen lemondani önmagáról, mint a hajdani édesanyja. Pedig az anyja jó természetének köszönheti, hogy kicsi korában nem temették el élve, vagy nem dobták vízbe.

Bandi is hiába hívja vissza, hiába fütyül és rimánkodik neki, oda se figyel, szorgosan kotrecel a sötétben a nagy tanya felé.

Bandi hát visszahúzódik a cerkóba, behúzódik az ócska szűrébe (az apjáé volt hajdanán), és piszkálgatja a tüzet, mert nem jó a sötétben ülni, és várja vissza a Gyuri bátyját.

De hiába várja, mert öreg Csontosné nagyon nehezen hagyja itt az Elek-tanyát, pedig már sok esztendő óta hívja és várja a halált. Most meg mindig a fiát kéri és hívja: – Gyuri fiam, oda temessetek apád mellé, keressétek meg a temetőben, ott van a Józsa tanító úr sírkövétől a hatodik sorban, megvan még a fejfán a neve is, meg Mindszentekkor vittek oda Erzsi nénédék valami virágot is ... Én mán nem tudtam odamenni ...

Egyéb hagyatkoznivalója nemigen van özvegy Csontosnénak, de annyi gondot ád ebbe a kevésbe is, mintha tanyaföldet, hatökrös igát, három házat és két tele komót ruhát hagyna a gyerekeire.

– Jól van, ides, jól van, hagyja csak. Nem kerül még arra a sor ... Reggelre megint jobban lesz ...

De ezt már maga se hiszi. Úgy érzi, most már nincs visszatérés.

Bandiba pedig, a bátor és merész Török fiúba odakinn lassan belopakodik a félelem. Egy darabig kustorog a kojtoló kis tűz mellett, aztán elalszik. De nemsokára felébred, mert vagy a szűre alá beszivárgó hideg kelti fel, vagy az a sok titokzatos kis zaj, ami a hodály túlsó, sötét végében keletkezik. A nappal olyan ismerős, szürke és avas hodály olyan ijedelmes-félelmetes lett most, hogy magára maradt benne.

Ilyenkor tesz a tűzre, vagy ha kihamvadt, újra meggyújtja, mert a vére didereg, hisz a hodály tetejére ráült a dér, hajnalra fehér lesz tőle a pusztai világ. Aztán fellobban a tűz, széjjelnéz egy kicsit maga körül, s kipislant a cerkó nyitott ajtaján a hodály rejtelmes homályába is. Majd megmelegíti azt az oldalát vagy lábát, amelyik nagyon megfázott, és a sarkát, amelyik egé-

szen elzsibbadt a hidegtől. Ha most szaladni kellene, sehova se tudna menni. Majd megint a szűrébe guzsorodik, és a sarokban levő szalmacsomóba bújik.

De most már nem tud újra elaludni. Gyuri bácsi nem jön, és az ő szívébe, de még a fülén át a vérébe is belopózik a szokatlan félelem. Ez a tizenegy esztendős szív még csak gyerekszív, akármennyire gőgös-merész is a tanya kölyökhada előtt, és ellenállhatatlanul dobogni kezd, mert a hodály túlsó végén valami zaj keletkezik a békésen alvó süldők között. Valamelyiknek talán patkányok rágni kezdik a fülét vagy a farkát, és felvisít, vagy pedig egyik-másik felkél, dolgára megy a megfelelő sarokba, de mire visszatér, a másik a helyére sünyölődik, és összezárulnak a testek. Be akar bújni megint a többi közé, mert szélen egyik se szeret feküdni – csíp ott a hideg, és befúj a kis szél a szőre közé –, csakhogy a fekvő cimborák dünnyögnek, az álmukban megzavart állatok mérgesek és visszaharapnak, még egymás fülébe is belemarnak. Az így kiszorított és a lelkében is megbántott jószág kis, nyűgös sírásba kezd, helyet akar foglalni, s végül az egész hodályon keresztülhullámzik egy kis sírós éjszakai mozgás és zaj.

De ez még a jobb, mert a nyűgösködő süldők az életet, a cimboraságot jelentik. Ha azonban beáll a csend, patkányok futkorásznak, undok hangon marakodnak – az ember nem is gondolná, olyan zajt csapnak a csendben, mintha valami nagyobb lény, valami rabló csinálná –, és a Bandi szíve még erősebb dobogásba kezd. Eszébe jut a történet, apjáék mesélték, hogy Farkas Bandi, a nagy zsivány miképpen hajtott el egy falka süldőt a hodályból. A kondás a cerkóban aludt, rálöktek egy nagy bundát, és le se vették róla, amíg a falkát jó messze el nem hajtották. Sose ébredt fel többet. Ha hát most tudná valaki, hogy Gyuri bácsi odabenn van a tanyában, és itt csak egy fattyúgyerek van a nyáj mellett, akire csak egyet kell ütni, vagy a nehéz bundával ráfeküdni, és örökre elhallgat, akkor ide jöhetne, és akkor . . .

Néha már valósággal úgy érzi, a hodály túlsó, fekete végéből előresettenkedik valaki. Mert be lehet ide mindenfelől jönni. A túlsó kapu ugyan be van támasztva, de a négyszegletes, üvegtelen ablaklyukakon beférne a legvastagabb ember is, s még a tetőn is olyan rések vannak, hogy belátszanak a csillagok. A ge-

rendákon meg le lehet ereszkedni... ő is sokszor megmászta már verébtojás után... csak az nem jön ide be, aki nem akar...

És ahogy a szív megtelik félelemmel, és az idegek felajzódnak, úgy válik minden kis megszokott zaj félelmetessé. A verebek az ereszben és a tető alatt csendben vannak, amilyen cserfesek, zajosak nappal, olyan némák itt most, de a baglyok, a nyaranta üres hodályok állandó lakói – a denevérek, szerencsére, már téli álomban vannak – úgy surrognak ki s be a hodálykapu feletti résen, mint akik nagyon otthon vannak. Néha még a kuvik is kiabál. Vagy a hodálytetőn vagy a kút melletti öreg nyárfán. Más estéken Bandi visszakiabálni, csúfolódni szokott vele, most ki se bírná nyitni a száját.

És Török Bandi, aki lemászik a félelmetes kútba, a kötésgerendára fészkelt barázdabillegető tojását kiszedni, aki vízhúzás közben felrántatja magát a levegőbe a kútgém farkán, mint koloncpótlék, aki bukfencet mert és tudott vetni a szalmakazal keskeny gerincén, aki eddig a többiekkel összebújva az anyja szoknyája körül hallgatta az égzengést, de azzal legénykedett, hogy ő nem retten meg, amikor lecsap a villám a szénáskertárok öreg akácaiba, s aki az elsők között nézi meg a zivatar utáni utózengésben, amikor pedig néha még visszaüt az ég, hogy hova csapott le az „istenítélet", ez a bátor Török Bandi most elvesztette a fejét, és megismeri, hogy mi is az igazi félelem, amely erősebb, mint a józan ész.

Így telt el a fele éjszaka, és Csontos Gyuri csak nem jött.

Hajnalra aztán Török Bandi egészen kimerült, és úgy aludt el a szalmába bújva, hogy reggel csak akkor ébredt fel, amikor kiérkezett az a napszámos, akit Gyuri bácsi helyett küldtek, arra az időre, amíg a temetéssel bajlódnak. A süldők is már a nagy kapunál kornyicsoltak: a kieresztésért sírtak.

Amikor aztán úgy délidő alatt – a jóllakott süldők hassal az őszi nap felé fordulva aludtak – Bandi hazaszaladt ennivalóért, az anyjának az volt hozzá az első szava: – Nem féltél magadban, kisfiam? – Nem! Mitől féltem vóna?

Igen – mitől? Semmitől. Csakhogy a félelem nem kívülről jön, hanem benn keletkezik a magától dobogásnak induló szivben, s ki tud ennek parancsolni? De ezt bevallani? Azt nem!

De el sem felejti azért egész életében. S ha majd idősebb korában valaki, a fia vagy az unokája vagy bárki rábízott más gyereke fél valahová elmenni, vagy fél valahol egyedül ott maradni, nem mulasztja el, hogy el ne mondja, hol gúnyos-gőgösen, hol zord kivagyisággal: „Mikor én ilyen kis fattyú vótam, vagy még ilyen se, magam háltam egy falka disznóval a Papgyurihodályban..."

Mert ez a félelem és a-többi, amit átélt egész életében, az ő szívében nem a megértő szánakozást ébresztette fel, hanem azt, hogy ha félnek, hadd féljenek a nyavalyások!

Mert van, akiben az életpróbák a jóságot növelik, s van, akiben csak a kegyetlenséget erősítik...

2

– Nézze, apja, ez a fiú mán nagyobb lesz, mint én! – mondja egy békés vasárnap reggelen az Andris anyja, amikor Török István is éppen otthon van, mert tisztálkodik, beretválkozik, és Bandi is inget, ruhát vált. – Hova nő?... Csak ne legyél olyan égimeszelő, mint Erdei Jóska, az olyan még jányt se kap... – folytatta tovább az elterelő hadművelettel kezdett anyai csatát Magyar Anna, mert hiszen arról van szó, hogy Bandinak, aki tavaly óta egészen nekiugrott a növésnek, új ruha kell. Kicsi a csizmája (félóráig kínozza, míg fel tudja erőltetni a lábára), rövid a nadrágja, ahol van ni, a bokahasíték kilátszik a csizmája szárán, és kifehérlik ott vagy a gatyája vagy a bőre (mindegyik szégyen, de a gatya nagyobb) ... nem, ezt nem lehet tűrni... szegény gyerek... még a kerőtős mellénye is csak a háta közepét takarja el, ha az ujjasát leveti...

Mert egy szép fiúgyerek nem lehet olyan rossz, még ha szívtelen, kegyetlen fiók-zsarnok is, hogy az anyja ne törődhessen vele. Anyaszív – bolond szív: szeretve neveli azt a farkaskölyköt is, aki majd őt is széttépi, ha megsebzi vagy elejti az élet.

Török István csak odanézett egy szigorral kevert félmosollyal,

és abban az volt: – nem ér az semmit, csak csizma kell neki nagy meg nadrág, de a dologban nem számít. Nem áll a kezébe a szerszám, meg olyan, mint egy idei fűzfanyél: csak a béle nagy, a fája gyenge, elhajlik az ember kezében...

De ezt nem mondja, csak gondolja, vagy inkább csak érzi, mert olyan borotvával és olyan arccal, amelyen ennyire rászáradt a bőr a csontokra, nem lehet beszélgetni. Meg aztán az anyjával nincs is erről mit beszélni: az minden kölyköt úgy akar öltöztetni, mintha a béresgazda fia volna. Elébb keressen rávalót! A jövő évre beszerződtetem félkommencióra, kap egy hold tengerit, abból majd öltözködhet. Addig meg menjen hónaposnak a kisbéresek közé, hadd próbálja. Kap két ökröt, hadd lássuk, mire való. Különben is az öreg tekintetes úr nem fogadja meg, amíg nem látja, hogy áll helyt az ökörnél...

Bandi nem nagy lélekbúvár, de érti, mit mond ez a szigormosoly: keress magadra! És ő is ezt akarja, mert nem lehet ezt itthon bírni. Az anyja szereti, kicsit már terhére is van vele, mert nem tud ennek a kölyöknek olvasni a lelkében, és valahogy olyan bolondja most éppen ennek a fiának – egy ilyen férj mellett ez nem is csoda! –, hogy majdnem olyan darab kolbászt, szalonnát vág neki, mint az apjának. – Hadd nőjön, erősödjön! – Hisz Bandi már keres, hónapos volt már tavaly is a kondás mellett, és hát ne süljön meg, mint az anyátlan malac, vagy akinek fél csecs jutott. De az öccsei ezért is irigykednek: – Idesanyám, Bandinak milyen nagyot adott, nekem meg... – és elpityerednek, hogy az apjuk is vegye észre, hogy Bandi sokat eszik. – Hát ne irigykedjenek! – tör ki Bandiból a Török-gőg – megyek kisbéresnek!

És: *„nem ül kevélyebben a huszár a lovon, mint a kisbéres a vendégoldalon"* – Bandi az lett, amivé itt a tanyán az emberfia lehet: kisbéres. Mit csinál a kisbéres? Mindent, amit bír, néha még azt is, amit nem bír. Amikor a nagybéresek hat ökörrel szántanak, ő kettővel boronál vagy hengerel utánuk. És nemcsak azt a port nyeli, amit az ő igája vág, azt is, amit amazoké csinál.

Máskor kihúzatja az iga után a vizeslajtot a munka alatt levő dűlő végére, trágyát hord ki az istállóból, takarmányt hord be, az öreg bivalyossal együtt, vagy ha meg lehet benne már bízni, egyedül is.

Most már aztán dirigálhat, habár egyelőre csak ökröket, akikkel azonban nem könnyű szót érteni. Benne ugyan van idomító szándék és erős akarat, de ezek az ökrök már más idomítókhoz szoktak, és őt nem veszik egészen komolyan. Ez még nem ember, csak fiók-ember, és bár engedelmeskednek, mert nekik ez a törvényük, de nem egészen értik egymást. Nem ők nem tudják a törvényt, hanem ez a kölyökbéres.

Ez azt jelenti, hogy ő mindig hátul jár a hosszú igasorban, akárhová mennek, hogy ne akadályozza a többit, ezt pedig nagyon nem szereti. Mióta ő kikeveredett a bölcsőből, mindig elöljárt a tanyai gyerekek között, mert hát valahogy úgy érzi magát hátul, mint akire sose süt a nap. Olyan ez, mint a malacfalkában a vízhordó, a sánta és a hasfájós: mindig azt éri legelőször és legközelebb az ostor.

De azért se szereti ezt a hátuljárást, mert ha valakinek az öregbéresek közül beteg lesz vagy lesántul az ökre, az övét veszik el, és adnak helyette még rosszabbat. Ha valamelyiknek rossz a szekere, kereke, rúdja tört, járma reccsent, akkor is mindig a kisbéresekét veszik el, és keressenek maguknak a szín alatt vagy a kovácsműhely előtt álló rosszakból másikat. És ha tiltakozna valami sírós káromkodással (nála még a tehetetlen harag így szokott felbuggyanni), az apja olyan nemszeretem módon mutatja a fogait, hogy visszanyeleti vele a könnyes káromkodást: – A gyámoltalan istenedet, szaladj a műhely elé, ott állnak a rossz szekerek, fogjál bele valamelyikbe, ha nincs jó kereke, vedd ki a másikból, ne álljon itt miattad az egész iga! Igen, mert az öreg tekintetes úr kiszámolta, hogy ha az ilyen bajok miatt késnek az indulással, és elmulasztanak napfeljöttkor egy fordulót, az huszonnégy ekénél megvan vagy két hold föld!

Andrisnak megint sírhatnékja jön: mért őt ugratják, szidják a más hibájáért. De most csakugyan nincs mese, nincs idő visszamondani még az igazat se (a feleselést különben se tűri az apja), mert már megindult a hosszú igasor. Legelöl, szép és okos hat ökrével az apja, durrognak az ostorok, csattognak a szarvak, csörögnek a láncok, zörögnek az eketalyigák, nyikorognak a kerekek, zeng a sok csálé-hajsza, ő meg szégyenszemre ott marad egyedül az üres tanyaplaccon, mert az apja éppen az ő szekerét

vette el és nem egy másik – régibb kisbéresét. Mert Török István nemhogy részrehajlana a saját fia javára, nem, azt inkább még jobban nyúzza. Neki ne mondja senki, hogy a sajátját kíméli, akár ökörről, akár gyerekről legyen szó.

Igen, de ez a mesterkedés is nehéz sor. Nehezek a szekerek, sárosak a kerekek, rozsdásak a csavarok és gyengék hozzá a karok, nem ügyesek az ujjak. Sietségében és ügyetlenségében leveri a keze fejéről a bőrt, csorog a vére a fekete sárba, vérhólyag fut a körme alá vagy az ujja bögyibe, tele a keze feje – és a lába is – varas és vérző sebekkel, amelyeket az anyja gyógyítgatna, de ő csak ebcsont beforr alapon kezeli őket, mert úgyis lehull róluk minden buba, s ha nem is, ellepi a piszok; szekérkenőcs, vasrozsda, marhaganéj, fekete sár és minden. Mindegy, csak legalább hamar boldogulna hát! De ilyen rongy szerszámmal és rongy jószágokkal?

Bandi hát elmarad a többitől, és gyalázatra egyedül cammoghat az igasor után. Csak legalább az intéző úrral ne találkozna, mert az reggelente mindig meg van veszve: azt mondják, a pálinkától, amit hajnal óta szopogat, de szombaton is így van, amikor az ünnep miatt nem ihat, akkor meg azért – azt mondják az öregbéresek –, mert szombaton se asszonyhoz, se pipához, se pálinkához nem nyúlhat.

– Na, mindegy, csak belém ne vesszen, mert leég a képemről a bőr, ha lepiszkol... ha meg az anyámat szidja, én belevágom az isztikét, bele én, az anyja ragyás istenit! – tör ki Bandiból a még meg nem zabolázott Török.

Amikor azonban az őszi szántás-vetésnek vége lett, s az ökör istállóba szorult, nem volt többé szükség pótbéresekre, Andrist hát a gulyásokhoz tették takarmányozó kisegítőnek. A többi hónapos fickókból csak itt-ott maradt meg egy-egy téli szolgálatra. Ennyi előnye mégis volt az első béresnek: az ő fiát nem bocsátották el szoruláskor.

A cimborák azonban, akik nem kellettek téli hónaposnak, odabenn a meleg cselédházakban (szárízikkel és szalmával fűtöttek, és nem sajnálták az uraságét) durákoztak, tamburáztak, dulakodtak, rendetlenkedtek, unalmukban csípték-rúgták egymást, mint az aklos csikók. Vagy pedig, ha az asszonyok nagyon veszeked-

tek rájuk, elmentek a meleg istállókba, a béresek és kocsisok közé, és ott, csak úgy ingyen szórakozásból és virtusból, elvégeztek egy és más munkát a béresek és kocsisok helyett, ha ugyan a béresgazda vagy az első kocsis el nem zavarta onnan is őket.

Este pedig, a hamar sötétedő tanyai homályban megint beültek a házakba, ha jobb idő volt, az asztal köré, ha hidegebb volt, közel a kemencéhez, és verték a tamburát, míg a húrok le nem szakadtak róla. Ahol pedig az öregek ezt elbírták, néha még táncoltak is, mert a tambura – az nem olyan sírva vigadó, hanem táncra hívó zeneszerszám.

Ha nagyon éhesek voltak, és a kenyeret elzárták előlük – hisz unalmukban is ennének, mint a ló –, málét rágtak, vagy sütöttek a kemencében cukorrépát és takarmánykrumplit. Úgy éltek, mint a varjak és verebek: ami került.

Bandinak azonban főtt vacsora járt, mint az apjának, minden este, és a hústalan étel után szalonna is. Reggelire meg zsíros pirítós vagy frissen sült tepertő, húsos szalonnából, krumplis lepény – lepcsánk – (hej, de ki lehet vele verni a potyeszt: délig iszik rá az ember, húszfokos hidegben is), ha már a hurka-kolbász elfogyott. Magyar Anna nem restellt kiszaladni reggelente a gulyaakolhoz, ha valami jó reggelit sikerített (jó asszony, jó asszszony, de nagyon könnyűkezű, ezért nem is lesz soha semmijük, mondta az öreg Schlézinger úr, aki számon tartotta még azt is, hogy milyenek a béresfeleségek), és a tarka szakajtó fölé kék kötőt is terített rá, hogy ki ne hűljön, ami csak melegen jó. Ki gondoljon a szegény fiúra, az ilyen vadszigorú apa mellett, ha még az anyja se!

Megették, amit kerestek, de a Törökök emberek lettek, nem törpe-görbe parasztocskák, mint sok cseléd.

A béresgazda, az öreg Csőke, huncut-ravasz vénember, abbol a fajtából, amelyik az erőszakot mindig okosságnak igyekszik feltüntetni, Bandit az öreg Bivalyos Rácz Mihály mellé rendelte: aki amellett kibírja, abból ember lesz. És hát – lássuk, Török István, milyen fickót neveltél!

Ez a Rácz Mihály alacsony, görbe lábú, kacsázó emberke volt, aki szekéren és lovon – ha valaha erre ült volna – és persze csizmában, még csak mutatott volna valami emberformát, mert

vastag bajuszával és dús szemöldökével egészen férfias jelenség, de gyalog, s különösen nyáron, sarkatlan bocskorban egészen semmi kis figura volt. Az ilyenre mondják a nagy testű gőgösök, hogy annyicska, mint egy ütet tapló, hiszen valahogy olyasféle fakószikkadt is.

Igen, csakhogy ez a semmi kis test talán csupa szíjból és acélból van, és ezt Bandinak, aki természettől fogva lenézte a gyengéket, a kicsiket és öregeket, hamar meg kellett tanulnia. Ráadásul ez az öreg Rácz (nem is olyan öreg, még tán ötven sincs, de annyira szőrmók és olyan régen bivalyos, hogy mindenki öregnek nézi) nagyon gyűlöli a Bandi apját, mert rangos és büszke ember, s lenézi a bivalyost, a tanya utolsóját, de meg azért is, mert Törököt is szereti az úr, őt is, márpedig az ilyen szeretett szolgák rendszerint nem állhatják egymást.

De gyűlöli Bandit személy szerint is (hozzá persze az egész Török hadat is, mert azokat nem lehet bírni), mint egy nagyralátó és kivagyi kölyköt, akiben ő már megérzi a hozzá hasonló semmi kis emberek holnapi lenézőjét. Pedig: ha valahol elakadnak akár hat ökörrel is, vagy még tizenkettővel is, mint a nyáron, a nagy esők után, amikor nem bírták kihúzatni a lágy tarlóba levackolódott cséplőkazánt: – híjjátok ide az öreg Ráczot a Muzsi-Mokánnyal! – mondta az úr –, majd ő kihúzatja a'! – És ő kihúzatta. Becsüli is őt az öregúr, és nem engedné elküldeni. Ezért az öreg Rácz el is bízza magát egy kicsit: „Szeret engem az úr, nem árthat nekem Török Pista, ha égig ugrál se."

Bandi hát kifogta. Olyan ember vezeti be az életbe, ami itt a munkapróbákkal kezdődik, akinek ezer oka van rá, hogy irigykedjen és gyűlölködjön mindenkire, aki őnála nagyobb, erősebb, szerencsésebb, jobb feleséget és jobb igahúzó társakat (ökröket és nem bivalyokat) kapott, és így arra is ezer oka van, hogy ne állhassa ki azokat a gyerekeket, akiknek még előttük az élet. Akik szemmel láthatólag jobban kezdik, könnyebben viselik, mert erősebbek, mint ő volt a maga kiskölyök korában, és jobban is élnek... Mert első béres az apja, akinek vagy három forinttal több a negyedévi fertálypénze, és a tengeriföldet meg a veteményföldet is mindig a legjobb helyen kapja... És így tovább: a semmi határán óriási dolgokká nőnek az ilyen létapróságok.

Mindebből azonban egyelőre egy hang se kerül a felszínre, nemhogy a szájba, de még a gondolatba se. Ez az öreg Rácz idegzetében fészkel, nagy kucsmája, dús szemöldöke és az egész kis arcán uralkodó torzonborz bajusza mögött rejtőzködik, s aztán a mindennapok egymásutánjában eleinte érthetetlen dörmögésekbe, majd érthető káromkodásokba, „na lássuk, mit tudsz, te híres Török-kölyök?"-féle tekintetekbe, végül pedig, mert a kölyök váratlanul többet kibír, mint amennyit feltételezett róla, apró, de szünet nélkül ismétlődő kitolásokba oldódik és osztódik szét.

És ilyesmire ezen a télen túlságosan sok lehetősége van, mert ez a tél a tíz-tíz évenként egyszer-kétszer ismétlődő bolond telek egyike lett. A nyár nagyon meleg volt, és túlságosan sokáig, valósággal megunásig tartott, pedig a tanyaiaknak az a jó idő, amikor elég az élethez egy ing és egy gatya, de ez valahogy már több az elégnél. A fű elszáradt, a tengeri elsült, a répa belezsugorodott a földbe, a tavaszon sok levéllel és túl sok hajtással bolondoskodó balgatag akácok már augusztusban sárgulni kezdenek, még a levéltetű se él meg rajtuk, a nyárfák levelei olyan fonynyadtak, hogy már a zizegést is abbahagyták, az egerek, valami érthetetlen termékenységgel (hol a Természet jó esze, ha éppen akkor teremt sok egeret, amikor nincs mit enni?!) olyan sok nemzedéket szültek egymás után (talán mert a kis vak pocos fiókák egész nyáron egyetlenegyszer se fulladtak bele a nagy záporok minden lyukat telezúdító vizébe?), a hörcsögök és ürgék tán még többet raktároztak a lyukaikba, mint a gazdag esztendőkben (könnyű volt most: alacsonyan ültek a kalászok és a tengericsövek), egyszóval, ez egy rossz esztendő volt. Nem is jött meg az eső, majd csak novemberben – akkor aztán özönnel –, amikor is az egész nyarat átalvó füvek gyors sarjadzásba kezdtek, de ebből már csak a vadlibák ehettek valamit, mert mindjárt rájöttek a fagyok és a derek, nemhogy a marhák, de még a birkák se bírták leharapni a haragoszöldből fonnyadt fakózöldre zsugorodó füvecskék hegyét, hiába szorították az ínyüket és a fogaikat a a nyers-hideg földhöz.

Nincs más: Erzsébet-napra minden jószág beszorult, es meg kellett kezdeni a kazlakat és csutkakúpokat.

És aztán: *„Mint befagyott tenger, olyan a sík határ, Alant rö-*

pül a nap, mint a fáradt madár" – a novemberi hetes esők átváltoztak decemberi háromnapos havazásokká. Elébb csak bokáig ért a hó – jaj de jó! milyen szelíd, milyen puha! mosdjunk meg benne, és verjük egymás nyakához! – Aztán fél lábszárig – ekkor már kezdte Török Bandi unni. Végül pedig – mert ahonnan ők hordták a töreket, szalmát, szénát és csutkát, oda mindenhova és minden új hóesés után töretlen úton kellett járni, és ha gyalog ment, elázott benne a csizma, ha felült a szekérre, megfázott a lába – minden kedve elment tőle. Mert a bivalyok még lassabban jártak a nagy hóban, mint máskor, és az öreg Rácz nem is siettette őket. Bandi nem sajnálta volna a farkuk alá döfni a villát, de az öreg nem engedte: hadd dideregjen a kölyök, hadd tudja meg, mi az: bivalyosnak lenni, és hadd tudja meg, kicsoda is az öreg Rácz, az a semmi kis ember.

Egyszer aztán, amikor jól kieste magát, északnyugatra, majd északra fordult a szél, egy délután megkékellett a Mátra, fehér sapkát húzott a Bükk, és úgy állott magában a fehér pusztaságban a tokaji hegy, mint egy széles aljú cukorsüveg. Másnap reggelre felfreccsent, a tegnap még fodrozódó kis gyepi vizeken sinkózni lehetett, a hoba tört utak befagyott tócsáin azonban még járni se bírtak, mert csúszkáltak a bivalyok. Új utakat kellett törni a cserepes tetejűre fagyott hóba, amelyet a hideg jötte előtt egy langyos eső is megpaskolt, de csak annyit ért el, hogy jégkéreg terítette be a kásás-vizes havat.

Ez azonban csak a kezdet volt, mert a hideg-meleg harca tovább folytatódott. A dél nem nyugodott bele, hogy a Kárpátok enyhelyében lapuló síkság már nem az övé, és délkelet felől kezdve, majd délre áthúzódva, végül délnyugatról fölerősödve nagy erejű langyos szelet hajtott be a nyitott déli kapun a Duna-Tisza völgyébe.

Az öreg Rácz és Török Bandi nem tudtak ebből semmit, csak annyit, hogy „sánta szél esőt hajt", s ha most ez a meleg szél elolvasztja ezt a sok havat, abból még több víz és még nagyobb sár lesz. Márpedig a sár csak akkor jó, ha a megunt port váltja fel, akkor se sokáig, és akkor is csak úgy, ha mezítláb lehet tapicskolni benne, de a sár, ha már hideg, még rosszabb itt a tanyán, mint a fogát vicsorító száraz fagy.

Ebből azonban nincs őrájuk bízva semmi, mert hiszen a szél nem azért fordul délre, hogy ott megállapodjon, hanem azért, hogy felhajtsa a délen felmelegedett és a tengerek vizéből teleszivalkodott meleg levegőt a Kárpátok és az Alpok oldalára, ahonnan is azok majd visszadobják, de már eső és hó alakjában.

A meglappadt jeges hóra hát, mielőtt még a langyos déli szél elolvaszthatta volna (túl vastag és túl kemény volt már), újabb hó esett, előbb nagy szemű és puha, később, amikor a szél is északra fordult, apró és hegyes. Ez aztán nem is állott meg, amig a kazlak, boglyák mellé fiókkazlakat nem rakott, kemény s most már nem fehér, hanem sárgás színű hóból, és amíg a határt is tele nem rakta sima kis domborulatokkal (nem buckákkal, ahhoz valami akadály is kell), de úgy, hogy azért mindenhova jutott legalább térdig érő, a domborulatokon meg combig is ért volna, ha alul a jeges hó leengedte volna a földig a lábat. És aztán: *„Most uralkodnak a szelek, a viharok. Egyik fönn a légben magasan kavarog. Másik alant nyargal Szikrázó haraggal"*, de azért mindennap meg kell rakni a szekeret többször is, szalmával, csutkával, szalmával, csutkával... egyszerű dolog: szalmával, csutkával, és ez így megy heteken, hónapon át, s tovább ki a messze tavaszig.

A munka megsokszorozódott és megnehezedett, mert most már nemcsak a szalmával, csutkával kell birkózni a Török Bandi gyerekkarjainak, hanem a hóval is. Ha fú a szél, rakodni csak a kazal szélenyhelyes oldalában lehet, mert a másik oldalon vagy a végén, ahol kanyart kap a szél, lesodorja a villájukról a szalmát (ó, a kazlakat a nyári viharok ellen fordítják fejjel, nyugat-északnyugatra, és az északi-északkeleti széllel szemben védtelenek), igen ám, de a havat is iderakja a szél, és az a hó néha olyan magas, hogy még a bivaly se mehet neki, mert elakadna benne. El kellene hát hányni, de ki győzi azt, amikor közben úgyis telesutulja.

Ezt nem győzik, nem bírják. Abba kell hagyni, és olyan kazlat kell keresni, amelyik valahogy jobban áll a szélben, vagy a másik kazal enyhében nem kapott annyi havat.

Igen ám, de ezt nem engedi a béresgazda, neki ne dúrják össze az összes szalmakazlakat.

Az öreg Rácz azonban régi szolga, és őtet szereti az úr, ezért, ha megharagszik, fütyül a béresgazdára, hisz mindennél clébbre való, hogy a jószág alatt friss, meleg szalma legyen, hisz már most is olyan keményre fagyott a hodálykapuban a juhgolyó, hogy nyulat lehetne vele lőni. És másik kazlat kezd meg.

Csakhogy a kazal végző végén – ahonnan könnyen feslik a kazal, annak, aki ért hozzá, mert a rudasok úgy fekszenek benne, ahogy kiömlött a szalma a gép farán, és összeveregették a rudasolók – nem lehet rakodni, mert ugyanúgy bepustolta a hó, mint a másikat. Csak a kezdő vége tisztább valamennyire, mert onnan elsodorta a szél a havat.

De itt meg vágni kell a kazlat, mert egymás alól nem bírja az ember kicibálni: a nyáron egymásra rakott rudasok ferdén borítják egymást. A kis teteje meg nem számít a kazalnak, mert vizes, és össze van fagyva egy darabba.

Vágni kell, csakhogy a rugós szalmavágó nehéz szerszám, erő is kell hozzá, és érteni is kell a nyelvén. Az öreg Rácznak azonban a szekeret kell rakni, mert ahhoz még jobban érteni kell. Felmegy ugyan a kazal tetejére, megmutatja, hogy kell rúgni és tartani, meg is kezdi az első vágást, amit még félre kell hányni, mert vizes, fagyos és avas, s aztán – na így csináld! De ki ne farolj a vágásból, hogy aztán beázzon az egész... S alá se menj túlságosan, mert az meg csúnya, és engem macerálnak majd vele... Meg osztán a végén a fejünkre dűl az egész...

És ha nem megy elég gyorsan a szalma – mert nem megy –, akkor kiabál: – Hadd jöjjön! hadd jöjjön! Ide a talpam alá! Mit piszmogsz, dél lesz itt ránk, pedig még addig egy szekér csutkát is be kell vinni!

És Bandi nem meri mondani, se azt, hogy nem bírja, se azt, hogy lilára gémberedett a keze, ugyanakkor, amikor a háta meg izzad, és a feje a sipka alatt gőzöl az erőlködéstől és a szégyennel keveredő izgalomtól.

Szél enyhében a kazal mellett, megrakták azért valahogy a szekeret, csak laposan és alacsonyan, inkább lefele szélesítve, mint felfele magasítva, nehogy a szél felborítsa. Tudja ezt az öreg Rácz, nagy mestere a rakodásnak, úgy ért ő a laza, omlatag szalma nyelvén, mint a szobrászművész a kemény márványén:

úgy leereszti a vendégoldal mellett, kívül és belül úgy ledugdossa, hogy a földön csúszó szalma végigsepri-dörzsöli az utat (nem baj, evvel is javítja, a bivaly meg bírja), de nem is igen szokott ő leborulni vagy felborulni.

A szalma persze tele van hóval, még rakodás közben is hordta bele, de mindegy már az, csak elég legyen téve a kötelességnek. Mert akibe, mint az öreg Ráczba, a kötelességrend beidegződik, az el se tudja képzelni, hogy ebben a rendben valami hézag is lehetséges volna. Neki összedűlne a világ, ha nem volna ott az ököristálló, a gulyaakol, a juhhodály végében minden reggel vagy minden délután a friss alomszalma. Olyan nincs, az nem lehetséges még a képzeletében sem, hogy a jószág ne kapja meg a magáét, ami mindennap jár neki.

Jó elv, kemény törvény, de néha, mint most is, nehéz teljesíteni. Mert amikor valamennyire megrakták a szekeret, örökös vitában a csavargó széllel, aki fel-felmarkolt belőle egy-egy jó öllel, és mindenáron el akarta hordani az egyik sarkát-szarvát, és hozzákezdtek a lekötéshez, a Bandi csuklója egészen beledermedt, mire meghúzogatta valamennyire a fagyos hurkává merevedett köteleket. Amelyeket ugyan az öreg mindig bevisz a meleg istállóba, de ha egyszer megázott, az ki nem szárad, amíg a tavaszi szél meg nem fújja. Hisz közben még százszor megázik, és az istálló meleg párája sem igen szikkajtja.

És az a baj, hogy kesztyűvel itt nem lehet semmit se kezdeni, hiába varrt neki az édesanyja ócska szűrdarabokból jó egyujjú kesztyűt.

Nem is lett az öreg Rácz kedve szerint megszorítva, de hát hiába motyogott, Banditól nem telt több. És őtőle se, de arról hallgatott.

Amikor pedig elindultak befele a tanyába, Bandi nem ült a szekérre, dehogy ült, örült, ha mozoghat, még az öreg Rácz is lemászott onnan, és majd a földről irányítja a bivalyokat, de még ott is a szél enyhébe húzódik a Muzsi-Mokány túlsó oldalán. Azokon bizony nem fú át a szél. Bandi meg, ahogy a szekér megindult, rászaladt a tó jegére (mint minden tanya alatt, itt is, ott a tó), és usgyé! – kitört rajta a gyerektempó, átengedte magát a szélnek, hadd sodorja át az üvegsimára csiszolt jégen, a futó hóporral együtt a tó másik végére, a tanya alá.

S ahogy rálépett, csakugyan a szél meg is kapta, és a túlsó pantra repítette. Onnan, szaladva, a gulyaakol felé indult volna, hogy mire az öreg Rácz odaér, kinyissa neki az akolkaput, s közben még egy kicsit meg is melegedhessék. Legalábbis a kezét újra munkaképessé tehesse, mert a fagyos kötéltől beleütött a hideg. De ó, ahogy visszanéz, te jó Isten, még csak ez hiányzott: a szekeret egy erős szélroham felfordította, bele a tóba. Négy kerekével az ég felé áll, a két bivaly pedig ott áll előtte, ahogy a megforduló rúd a járommal odanyomta őket. Őket ugyan nem fordította le a szétvetett lábaikról, de a rúd eltört. Szerencse, mert ha a bivalyokat is belerántotta volna a tóba, onnan az Isten se veszi ki őket. Nem azért, amiért nyáron, amikor ők nem akarnak kijönni a jó langyos mindenből, hanem azért, mert nem tudnak. Akkor se, ha leszakad alattuk a jég (a szalma alatt nem szakadt le, fel se veszi), akkor se, ha nem törik le, mert a síkos jégen fel se tudnának állni (nincsenek bevasalva), nemhogy ki tudnának mászni.

És most aztán, Török Bandi, kezdheted újra megrakni a szekeret, de most már itt kinn a visító szélben és az állhatatlan jégről.

Mert itt meghátrálás nincs. Az éhes marhák az akolban keringenek, buglyos-barna szőrükön már el se olvad a hó, mert fáznak és éhesek, s a vérük se melegíti őket, hisz a szalmában, csutkában nem sok már a hőfejlesztő erő. Őket hát nem hagyhatják cserben, azok a szegények akolba zárt rabok, tehetetlenek, tőlük várják a táplálékot, mint anyától a gyermek. Olyan hát még a gondolatukba se juthat, hogy nem lehet újra megrakni a szekeret. Nincs nem lehet! Kell!

Ez bizony csak „szalma-tragédia", de az emberi lélek számára mindegy, hogy a szalmásszekér borul le, vagy az acélkard törik el vívás közben a kezében.

Az öreg Rácz persze sokat próbált már ilyet, és végzi a dolgat. Első, hogy kiszabadítsa a bivalyokat. Kikínozza valahogy a nyakukból a belecsavarodott, bőrbe vágódott jármot – de jeges-hideg a járomszeg: hozzáragad a marka! –, és aztán téregeti őket a tanya felé, hogy kihúzathasson egy másik üres szekeret.

Most aztán át kell rakni! De vajon lehet-e? Ha a kazal enyhé-

ben is alig tudtak valamennyi szalmát kiragadni a szél fogai közül, hogy fognak itt megrakodni? Még meg nem is szél alá kell adogatni, hanem széllel szembe.

De mindegy, meg kell próbálni! És amikor aztán a köteleket valahogy kicibálják a jégre borult szalma alól, és felszerelik az új szekér vendégoldala végére, majd Bandi beleölt az összenyomakodott szalmába, már a legelső öltést is lekapja a villáról, rávágja a jégre, és ahol ni, fut a szalma a tó jegén, szálanként és csomóstól. Sinkózik, mint a gyerekek szeretnének, ha volna jó csizmájuk, és az orruk alá nem fagyna a fejnedv.

Az öreg Rácz dörmög és káromkodik, majd felküldi Bandit a szekérre: – Rakjad te, ha nem tudod adogatni!

Bandi rakni se tudja, mert amikor a szekéroldal fölé érnek – addig csak bele kell taposni –, egy nagy szélroham megmarkolja a szalmát, és őt is lesodorja vele a hóba – juj, de hideg a meleg hátának a porhó, amikor becsúszik az ujjasa nyakán! – végül is csak annyit visznek be az akolba, amennyit a saját testük súlyával a szekérderékban le tudnak nyomni.

Ebből aztán az következik, hogy még kétszer is ki kell jönni a kazalhoz (ami a jégre borult, azt otthagyják), és vaksötét éjszaka lesz, amikorra legalább fél porcióra való takarmányt be tudnak gözülni, szüntelen birkózásban a széllel és a hóval, amelylyel szemben az egész világban csak a bivalyok bírják békés türelemmel.

Az egészből pedig az lesz, hogy késő este az öreg Rácz megkeresi Csőkét, a béresgazdát, és azzal áll neki: – Gazduram, adjon nékem segítséget, mert megéhezik a jószág! Evvel a kölyökkel én nem megyek semmire: gyenge is, gyámoltalan, mint az anyjahagyott bornyú, meg aztán rossz a vére is a dologho'...

Ez bizony kudarc volt, Török Bandi, ámbár a tanyasiak – még a férfiak is, hát még az asszonyok! – azt mondják erre: – ejh, hiszen gyerek még, mit akarnak tőle ebben az ítéletidőben? – Maga a béresgazda is belátta ezt – ember kell most oda, markos! Sőt még a kegyetlen apja is beismerte ezt magában, de a világért nem mondta volna, „ne nőjön szarva a kölyöknek!", csakhogy

Bandi azt olvasta le a képéről, hogy ennek az apának sose elég semmi. De akármit is mondtak és gondoltak, akárhogy is mentegették volna azzal, hogy az ilyen tél még a férfiembert is elejtheti, az ő idegzete ezt sohasem felejti el, és egész életében arra tör, hogy őt ilyen kudarc, hogy valahol nem áll helyt, soha többet ne érje . . .

Másnap derült ki, amikor berendelték szolgálatra a melegebb ököristállóba, hogy a füle hegyét és a lábujjait megcsípte a hideg, és egyáltalán, hogy beszerezte már most, az egész életére szóló időjelző apparátust, mint a többi tanyasiak. Meg is értette már akkor, hisz volt hozzá esze, hogy mégiscsak béresgazdának – nem az első béresnek, az még többet strapál és dolgozik, mint a többi! – legjobb lenni. Az csak dirigál a meleg ököristállóból, és még ha kimegy is, amikor kell, nem fogja meg a villa deresjeges kemény akácnyelét, hanem csak a bundából és a nagy sipka alól kiabál és mutogat a görbe botjával: – Te, Jóska, hogy rakod azt a szekeret? Ha leborulsz az úton, kizavarlak a tanyából! Te, Miska, milyen az ökröd, csupa gané, miért nem vakartál máma? Vagy: – Hallja kend, vén marha, hova tette a fél saroglya láncot? – És aki, ha valaki azt mondja neki, gazduram, ezt nem lehet, hát rákiabál, hogy „nincs lehetetlenség, csak tehetetlenség".

Ez igen, ez egy valamirevaló állás!

Török tizedes úr

I

Amikor Török Andris szép zajos, túzoktollas, hímzett inges, verekedős tanyai legénysor után katona lesz, még jobban kibújik belőle az igazi Török. Itt már nemcsak engedelmeskedni kell, mint a tanyán, hanem parancsolni is lehet. Aki arra való!

Andrisnak nincsenek nagy vágyai: felőle lehet hadnagy, százados, ezredes, tábornok akárki, csak ő egyszer káplár lehetne. Két kis csillag az álla alatt, extraruha, extra derékszíj, fényes csattal, kis bajonet kis bojttal: szakasz – vigyázz!

Ezeken a kis vágyakon áll a hadsereg rendje, azon meg a világ rendje. Akiknek nagyon nagy vágyaik vannak, azok felborítják a rendet, ezek meg őrzik. Amelyik káplár Napóleon akar lenni, az veszedelmes ember, amelyik csak őrmesterségre vágyik: jó katona.

Mielőtt be kellett vonulnia, csak az volt a bánata, hogy gyalogosnak sorozták, s még annak is a honvédekhez, holott ő tüzér vagy huszár szeretett volna lenni, éspedig közösöknél, mert az az igazi katonaság: azt nem csúfolják a veres nadrágja miatt, hogy „honvéd, fel a fára, jön a város bikája".

Jelentkezett is a sorozás után, hogy ő a huszárokhoz kívánkozik – voltak ehhez előtte sikeres példák, persze csak a falusi nagygazdák fiai között –, de nem vették figyelembe! Jól nézünk ki az olyan katonasággal, hogy mindenki odamegy, ahova kívánkozik, hiszen akkor gyalogos, utász, szekerész senki se akarna lenni!

Amikor azonban bevonult, és elkezdődött a katonaélet, belenyugodott. Valahogy megérezte: itt, ahol olyan csak-a-szám-veletöbb-ember van, hamarább lehet belőle bojtos, bajnétos kiskáplár, mint ott, ahol sok hozzá hasonló, arra termett fiú van.

És hogy valaki hírhedt katonává legyen, annak itt sincs akadálya. A honvédek és a gyalogosok közt is kell a kemény ember, és ezekből itt is altisztek lesznek. És hogy megmutassák: gyalogosnak lenni se kisebb dolog, mint huszárnak vagy tüzérnek, túl akarnak tenni katonásságban, szigorban, kitolásokban minden más fegyvernemen. Az övékénél már csak az utászok kaszárnyája hírhedtebb, mert azoknak az altisztjei nem bírják elviselni, hogy őket mindenki lenézze, mint afféle földtúró vakondokat, és olyan vad-szigort visznek, hogy utásznak lenni valami „vad-dicsőség" legyen. Török Andris hát belenyugodott, hogy csak gyalogosnak kell lennie, mert már az első napokban ugyanazt érezte, mint az Elek-tanyán: nincs itt senki, aki különb volna nálam, még olyan sincs egy se, mint én!

Amikor szombat délutánonként a közös fürdőben végignézett a meztelen újoncszázadon, már nem azt a libabőrös szégyenkezést érezte, mint sorozáskor, amikor az idegenek elé kellett meztelenül odaállnia, hanem azt a fajta büszkeséget, amit a harmadfű bika a szép szarvaira, szegyére, vállára, kormos nyakára, erős lábaira: ilyenje itt senkinek sincs!

A görbék és girhesek, az oldalbordáikat és lapockáikat mutogató nyurgák és a csupahas-csupafar köpcösek, a pipaszárlábú, hámfalábú és görbe lábú fiúk között, amilyen fiakat ide a paraszti és munkásvilág küldeni tudott, Török Bandi meztelenül királynak érezte magát. Ez önbizalmat és bátorságot is adott neki, és így az altisztek meg az öreg katonák mindjárt megérezték, hogy ennek a fickónak nem sokáig lesz poros a füle.

És mivel ő már otthon is készült a katonáskodásra, mert a bátyja, Imre – az is Török, de másképpen Török, annak a gőzeke az álma, gépész akar lenni – már megtanította egyre-másra a katonai tudnivalókból, és titokban a katonai mozgás alapmozdulatait is gyakorolgatta, néhány lépéssel a többi előtt járt, mint az az iskolás gyerek, akinek az anyja begyakorolta a kezét néhány betű leírására.

Úgyhogy a második-harmadik héten már a kiképző parancsnok, Sellyei szakaszvezető, azt mondta neki: – Török honvéd! Vegye maga mellé ezt a három marhát, és gyakorolja velük a vigyázz-pihenjt és a jobbra átot. Maga már tudja. Elvonulni!

És Andris már tudta, mit kell erre csinálni. Elébe lépett a már együtt gyakorlatozó szakaszból kiállított botlábú fiúknak, és – vigyázz! – de mert nem úgy sikerült, mint kellett volna: – pihenj! – aztán újra vigyázz, majd jobbra át! – és elvezette őket kissé távolabb, a már tűrhetően gyakorlatozó szakasztól, hogy ne zavarják azoknak a mozgását.

Mert Török Andrisnak csuda jó dolog, a világon a legkívánatosabb dolog, még tán a lánykívánásnál is kívánatosabb most: vezényelni. – Egy-kettő, egy-kettő, balra át, feküdj! föl! – és így tovább. Parancsolni jó.

Nagyon jó érzés ez, a füle már felfogta a vezénylés ritmusát, muzsikáját, „kultúráját". És elkezdi – mert mind többet bíznak rá, néha már egész rajt: tíz embert! – szép lassan, tempósan, szelíden: – eggy-ket-tő-eggy! – aztán erősebben, kissé megnyomva: – egy-kettő-egy, majd átcsap a kemény, hegyes hangba: – Etty-kető-etty – húzd ki magad, ki a mell! be a has! – etty-kető-etty! – Játszani lehet ezen, mint a jó tamburahúron.

Mint újonc jóképpel végigjátszotta az összes mókákat, amiket az öregek és az altisztek vele végigjátszattak, és már mint oktató tízszeresen továbbadta azoknak, akik a keze alá kerültek.

Elébb csak a szakaszvezető ismeri fel, aztán a század atyaistene, a szolgálatvezető őrmester, végül a tisztek is: ebből a honvédből altisztet csinálunk!

És már csinálnának is, de nem léphetik át a szabályokat: nem terjeszthetik fel előléptetésre, amíg az újoncsorból ki nem jutnak. De már ekkor, csillag nélkül, olyasféle fiók-altiszt. Ha Sorócki tizedes úr ki akar lógni a városba, tilos időben: – Török, vedd át a rajomat! Tisztelgési gyakorlat, míg bele nem feketednek!

És a katonák – újoncbajtársai – nem nevetik ki, nem szegik meg a parancsait, mert megérzik benne a valakit és a holnapi altisztet. Nem attól félnek, hogy majd beárulná őket a tizedesnek, ha lazsálnak, hanem egyszerűen: Töröknek engedelmeskedni kell. Arra termett, hogy parancsoljon. Olyan jól is áll neki, hogy némelyik altiszt már kicsi fiúnak látszik mellette.

Amikor aztán végre oda lehetett neki adni az egy csillagot, nemsokára hozzáadták a másikat is, mert őrvezetőnek lenni egy Török Bandi számára nevetséges dolog.

Török Andris hát a legjobb úton, valósággal egyenes úton volt ahhoz, hogy tizedesből szakaszvezetővé lépjen elő, még az idejének a kitöltése előtt, és akkor már csak természetes dolog, hogyha bezupál, mindjárt őrmester lesz. Az már egy jó és biztos életpálya, és isten veled, béresség és Elek-tanya: Török Andris kiemelkedik a legalsó világból! Ha jól viseli magát, néhány év múlva törzsőrmester és megint néhány év múlva tiszthelyettes lesz. Az már valaki ebben a világban, s majd olyan nyugdíjjal teszi le a szolgálatot, amikor eljön az ideje, amilyen egy falusi jegyzőnek sincs, és . . . és . . . a többin már sohase gondolkozott.

Igen, de ha az ember feljebb akar jutni, akkor elsősorban a közvetlen feletteseivel legyen jóba. A szakaszvezetővel s még inkább a szolgálatvezető őrmesterrel, mert a tisztek túl nagy urak, túl magasan vannak, nem ismerik a közönséges katonákat – egy baka, tíz baka, száz baka, ezer baka: fura nyáj az embernyáj. Egyik korosztály jön, a másik megy, és a nagy többség az egész idő alatt csak azt számolja, mennyi ideje van még hátra, mintha rab volna. Ez a massza nem érdekes, ez csak „emberanyag". A katona az altisztnél kezdődik, de azok közül is csak az lesz az igazi, aki hivatásos lesz, amelyiknek életpályája a szolgálat.

Így hát Török András, a hazulról hozott igazodó ösztönnel (ez nemcsak a puliban van meg, hanem a kuvaszban és a komondorban, de még a farkaskutyában is kifejlődik) igen hamar megérezte, hogy elsősorban Sellyei szakaszvezetővel, hogy kitolásokkal el ne ejtse, azután meg Bucskai őrmesterrel kell jóba lennie, mert attól kérdezi meg a hadnagy úr vagy majd a százados úr is, hogy mondja, Bucskai, milyen ember ez a Török tizedes? És Bucskai azt felelheti rá, ha akarja: – de csak ha akarja! – jó altiszt lehet belőle, százados úr, ha jó kézbe fogják. – A többi már megyen magától. Majd én megmutatom.

És ilyen annak a sorsa, aki nem lehet a maga szerencséjének kovácsa, mert se üllője, se kalapácsa hozzá: Török Andris egy fura századparancsnokot kapott a Sorstól, aki a Monarchia hadseregében tevékenykedett mint fő-eligazító.

Ez a százados – Stamlernek hívták – magyar nyelvű, de német lelkű ember, akinek a képzeletében a rend és a fegyelem, az egész katonai szervezet makulátlan tisztasága – „ordnungja" – a

legmagasabbrendű ideál. Nem volt buta ember, csak valahogy furán-okos. Azt tartotta: a katonának ne legyenek még eszméi sem, még olyanok se, mint vallás, nép, nemzet, haza, csak csapatteste, katonabecsülete és őfelségéhez való hűsége legyen. Mert minden eszméből, ami a katona fejébe beköltözik, szükségképpen valami részrehajlás, valami fegyelmezetlenség és megbízhatatlanság lesz. Lásd: 1848-ban is, amikor némely magyar tisztek – s itt ők voltak a főbűnösök, mert az akkori katonákat harcba lehetett volna vinni a rebellisták ellen – elhagyták őfelsége szolgálatát, és átmentek a Kossuth felkelő seregébe. De egyébként is, a történelem tele van hasonló példákkal.

Stamler százados jól ismerte a hadtörténelmet – jó tanuló volt a tisztiiskolán –, amelyben mindegyik felfogás számára van példa és igazolás, de ő csak azokat tartja valódiaknak, amelyek a „falanx" rendszerű katonaságot igazolják. Amaz, a hősi lelkesedés csak a véletlen, ez a törvény. Minden tartós világbirodalom ezen alapult: a perzsa, a római s a Habsburg-római császárság is, amelyben sohasem ment le a nap. Ő természetesen a külön magyar – s egyéb – honvédséget is ostobaságnak tartja: egy birodalomnak, egy császárnak csak egy hadserege lehet.

Hisz itt még a „Szent haza" is igen bonyolult dolog. Egy magyar katonának mi a hazája? Csak Magyarország? Ugyan kérem!

Hát még a horvátnak? Horvátországon kívül Magyarország is, vagy csak a Monarchia? És a többieknek? A cseheknek, a lengyeleknek, dalmatának és románnak? Nem, nem, ez túl bonyolult egy katonának. Jobb ezt kihagyni a játékból. Igen, de a politikusok, azok az ökrök, akik ebből élnek, továbbra is, és mindmind jobban erőltetik, hogy a katonát hazafiságra is nevelni kell. De ő fütyül erre, és a maga módján neveli a századát, és így válogatja az embereit. Azt már megtanulta, hogy a legjobb katonák nem a tekintélyes gazdafiúkból lesznek, akik lenézik a katonai szolgálatot, nem is az iparosfiúkból, akik mind stricifélék, és utálják a hadsereget, hanem az egészen szegény parasztfiúkból, a pásztorokból, de különösen a cselédekből, akiknek nincs mire hazavágyni, akiknek emelkedés a katonasor és jólét a katonakoszt az otthonihoz képest.

Észrevette hát igen hamar, de az őrmester is figyelmeztette rá, hogy ez a Török tizedes a század legjobb katonája. Hogy ekkor még nemcsak a jó katona buzgalma, hanem a „mindenkinél különb vagyok" kivagyisága is benne volt ebben, azt nem lehetett tudni, de ha tudta volna, se számított volna, mert az ő katonanevelési elveiben első helyen állott a személyes becsvággyal párosuló katonabüszkeség kifejlesztése. – Ebből a tizedesből én embert faragok!

Igen: „embert faragok", ez volt az ő nevelői metódusa, és ez lett a Török tizedes szerencsétlensége: nem megfaragásra termett.

Török Bandiban ugyan nincs semmiféle eszme, még magyarkodás-eszme se. Ő ugyan lenézi a „tótot", románt, rácot, rutént, de még a németet is (van az ezredben mindenféle!), de lenézi a magyarokat is, a cselédeket, parasztokat, iparosokat, mindenkit, aki kevesebb nála. Benne nincs semmiféle gondolat a társadalomról, csak annyi, hogy parancsolni jó, és még középen lenni is jobb, mint legeslegalul, ahol a cselédek és a közkatonák vannak.

Arról semmit se tud, hogy a Habsburg királynak és Stamler századosnak meg éppen olyan katonák kellenek, akiknek se istenük, se hazájuk, se népük, nemzetük. Akik még csak nem is „népárulók", mert sosem érezték azt, hogy „nép", csak azt, hogy „úr" vagy „cseléd".

Most van benne kiformálódásban, anélkül hogy erre csak egyetlenegyszer rágondolna is: ebben a büdös életben egyes-egyedül csak magam vagyok magamnak fontos, és minden lépés ehhez igazodik.

De hogy legyen az ember egyszerre „kifaragott" jó katona a fellebbvalói szemében, és „betyár fattyú" a bajtársak előtt? Hisz neki nem elég, sose elég, ha csak a fellebbvalók bíznak benne, ő a többi fiúk előtt is valaki – Török Bandi – akar lenni. Neki nem elég, ha lefelé bizalommal néznek rá, neki az kell, hogy felfelé meg félelemmel, irigységgel és respektussal nézzenek rá. A közönséges katonák előtt félelmetesnek, az altiszt „kollégák" előtt – azért hogy ő csak „ganajos térdű" cseléd volt – „belevaló cimborának", a feljebbvalók előtt a legjobb katonának lenni: ez a Török tizedes ösztönös életcélja.

Ebből következett, hogy az extraruha és a bojtos kis bajonett olyan bajokba is belevitte – engedély nélküli kimaradás, kis verekedés a Sári-bálban, orvoshoz került szégyellni való bajjal stb. –, amelyek nem ártanak a jó hírnek, de rontják a katonai minősítést. „Katonadolog", gondolta ő, mert azt mondták a cimborái is, és annál nagyobb volt a híre. „Van a honvédeknél egy tizedes, Töröknek hívják . . .", és szállnak róla a legendák, igazak és nem igazak vegyest.

De erről a százados úr nemigen tud semmit. Ő csak a remekül szalutáló, kitűnően vezénylő, minden mozdulatában, parancsolni tudásában remek katonaanyagot látja Török tizedesben. Neki egy kicsit fura, kótyagos-bolondos nép ez a magyar, de a java fickóiból, bár szeretni nem tudja őket, lehet jó katonát faragni. Ezek félrecsapják a sapkájukat, mint ahogy a nótájuk mondja: „ha begyűröm a süvegem tetejét" – aztán gyerünk! – De hogy ez a természetüknek csak az egyike, a színe, s hogy van annak fonákja is, arról a szolgálatvezető őrmester se beszél neki, mivel annak is igen fejlett a tájékozódó kuvasz-szimata, és tudja, hogy mit nem szeret a százados úr, tehát nem is mondja meg neki. Megmarad szigorúan a szolgálat vonalán, és a délutáni bevonulástól a késő esti takarodóig vagy az éjféli kimaradásig történő dolgokról csak azt jelenti, amit muszáj, mert más forrásokból a százados úr úgyis megtudná. Ő is vigyáz a „hitelére". Ha a százados úr nem szereti a bizalmaskodó altiszteket, akkor elégedjen meg azzal, amit hivatalosan jelentenek neki.

Annál inkább is, mert Sellyei szakaszvezető, aki jó cimbora, de igazi gazdafiú, aki nem adná a saját kis tanyáját a király minden csillagiáért se, mostanában, amióta közeledik az ő októberje, a leszerelés, egészen meg van veszve. Fütyül a rangra, a szakaszvezetői tekintélyre is, amely eddig jó volt neki, mert megmentette az árnyékszékpucolástól, a padlósurolástól, udvarsepregetéstől és minden kuss-baka dologtól, és valósággal nem fér a bőrében. És mert pénze is van, küldik is, hozzák is neki hazulról, legalább a jó hírét itt akarja hagyni: – Sellyei szakaszvezető, az igen! Az egy betyár fattyú! Egyszer csakugyan száz üveg sört rakatott az asztalra, mint a nóta mondja, és azt az altiszti bandának mind meg kellett inni! Meg is itták! Aztán némelyik négy-

kézláb mászott be a laktanya kapuján. Csak Török tizedes úr tartotta magát. Az úgy ment be akkor is kemény, komor arccal, egy szó nélkül, egyenesen, mint egy erős bika a gulyaakolba.

Török tizedes úrnak azonban nincs pénze, csak a zsoldja. Hazulról nem küldenek utána, hiszen amije volt malacba, süldőbe, azt már régen utánaküldözték. Az anyja hiába adná érte a lelkét, azért nem adnak egy üveg bort se, egyebe meg nincs. Hiszen a cselédnek, ha még étele-itala van is a kommencióból, de a pénzbére semmiség, 8–10 forint egy negyed évre.

Hiába mondják hát, hogy a katonának mi gondja, megvan étele-itala, ruhája, mert a Török tizedes büszkesége valósággal ég a mellében, ha a bajtársi kínálásokat nem tudja viszonozni.

Hogy potyázó kupcihér legyen, azt nem bírja, hogy különböző ürügyekkel kimaradjon a bandából, azt meg nem teheti. Hiszen ha húzódozik, Sellyei mindjárt rákiabál úgy, hogy a fél laktanya hallja: – Török Bandi, az anyád istenit, te nem jössz velem? Hát nem jössz velem?

Ha Török tizedes már kész ember volna, olyan, mint Stamlet százados úr szeretné, megmondaná őszintén, nincs pénzem, vagy hogy nem kell mindig mulatni, de hát megyen, és a zsoldját erre költi.

A többi altiszt urak ezen úgy segítenek, hogy pénzes lányokat, menyecskéket fognak, akik odaadják nekik azt a néhány forintjukat, amit a bérükből elszakíthatnak, vagy amit a nagyságától kapnak-lopnak, de a Török Andris büszkesége azt se bírja, hogy egy szegény szolgálótól elszedje az egy-két forintját.

Nem jól van ez semmiképpen, van hát oka a komorságra, és siratja is ezt a szakasza, de csak jönne is már az az október, hogy ezt a nagyzoló Sellyeit vinné a fene haza – gondolja magában. Addig pedig állni kell a sarat égő lélekkel és komor pofával, mert kártyázásba is hiába kezdene, hogy azzal szerezzen pénzt, mint némely cimborák, akik elszedegetik kártyán a közlegények pénzét. Ő nem adja le magát a szakaszbeli fiúkhoz, mert úgy nem lehet fegyelmet tartani. A béresből lett altiszt csak úgy tarthatja magát, ha komolyan veszi és véteti, hogy ő: úr.

Mennyi baj, mennyi probléma egy ilyen kis életben, a katonagyöngyéletben – ki gondolta volna?

Végül is aztán ebből lett a baj. Sellyei szakaszvezető ki tudja hányadik búcsúestére hívja az altiszti kart, és erről nem lehet lemaradni. Éspedig egy olyan kocsmába, a Piros Kancsóba, ahova tüzérek is szoktak járni. Azt aztán már nem tudná kinyomozni a világ legügyesebb, katonadolgokban legbennfentesebb ügyésze se, hogy mint és miképpen jutottak oda, mit mondott, mit kiabált és mit cselekedett az egyik és a másik banda, és azon belül külön-külön egyik és másik tüzér és baka, de azt se, hogy ki kezdte, csak annyi volt biztos, hogy amikor a közelebb levő tüzérlaktanyából a készültség odaérkezett, Török tizedest még a kocsma sarkában találták, néhány tüzérrel hadakozott a kieresztett derékszíjjal, hogy kijuthasson.

Hogy miért éppen őt ütötték? A Török tizedes alakja, tartása, feje, szeme, tekintete, az egész figurája szinte hívja a tüzéreket:

– Túl sokat hisz magáról ez a bakakáplár: meg kell verni! (Talán mert az ő arcán is ott virít a verni?) Ekkorra már mindenki meglógott, a részeg voltában még nagyobb szájú Sellyei szakaszvezető is, mert hiszen a készültség elől, pláne egy másik ezred készültsége elől megszökni, semmiféle katonának nem szégyen. Török tizedest bevitték a tüzérlaktanyába, és otthon a századában majd megkapja a szokásos büntetéseket és letolásokat.

Mi lett a következmény? A már készen levő előléptetési listából, amelyről Török tizedes a mindentudó írnokok bizalmaskodó suttogásai folytán már tudott, a százados úr kihúzatta a Török tizedes nevét.

Nem akarta ő Török tizedest végleg elejteni, dehogy akarta, csak még faragni és csiszolni akart rajta. Hadd érezze a gondviselő kezét, akaratát és hatalmát, úgy lesz majd belőle igazi jó törzsaltiszt.

Ha Stamler századosban a kincstári okosság mellett egy kicsike bölcsesség és szeretet is van, akkor legalább behívatja, és négyszemközt megmondja neki, hogy ha jól viseli magát, a következő előléptetésre biztosan számíthat, esetleg még soron kívüli előléptetés is van a világon.

Török Andrisnak azonban nem volt szerencséje – ennyin múlik egy szolga-karrier! –, mert süket és vak a parancsnoka az ő jellemének és természetének.

Így aztán úgy telt el a két esztendő, hogy Török Bandi megmaradt a tizedesi rangban. A többi tisztek szívesen előléptették volna, hadd közeledjen az őrmesteri ranghoz – milyen kitűnő zupásőrmester lenne belőle! de jó vezénylő hangja van hozzá, és de tud parancsolni! –, Stamler százados úr azonban nem veszi észre – hisz a katonás tartásában most sincs hiba –, hogy Török tizedes úgy érzi, hiába minden, a százados úr „pikkel rám", itt már sohase lesz belőle semmi. Elment a kedve az egész katonaságtól, és éppen ezért komor jókedvében néhány apró büntetést is kiprovokált a parancsnokaitól. Csak azt várta, a végén mind keservesebben várta – s az utolsó hónapokban már a közlegényekkel együtt fújta: „... fújja a szél, fújja, hazafelé fújja" –, hogy leteljen az idő, és hazamehessen. Mert most olyan kedvesnek érzi a tanyai életet, amennyire utálta, amikor katonának készült. Még az se volt most már olyan elriasztó, ha a hat ökör mellé kell állni, kiereszteni a hosszú béresostort, és: – Csálé Virág, ide Bimbó!

A százados úr azonban és a tisztjei nem tudtak arról semmit, hogy Török tizedesnek megváltoztak a vágyálmai. Nem is kérdezte soha senki, hogy mi szeretne lenni.

2

De amennyire nem értette meg Stamler százados úr, hogy mi lakik Török tizedesben, éppannyira megértette Schlézinger úr, az Elek-tanya bérlője. Amikor a második ősszel, októberben Andris leszerelt, és azt a szokásos pár hetet hol a tanyában, hol a faluban eltétlenkedte, meg-megállott a szeme rajta: – Derék legény ez a Török István fia! – De egyelőre még nem szólt semmit. Sose volt katona, de volt azért érzéke ahhoz, hogy milyen lelkiállapotban lehet most ez a Török fiú, aki odabenn már „úr" volt – tizedes úr –, itt meg, na itt most mihez kezdjen?

És csakugyan, Török Andris nem lelte eleinte a helyét a tanyában. Mulatás, cimboráskodás a többi leszerelt katonákkal, főleg

a volt csillagosokkal, mert egy ideig még itt is összetartanak, akiknek rangjuk volt: ez ment napról napra. Aztán feledésbe megy ez is, mert az egyikből gazda lesz, a maga lovát hajtja, a másikból kocsis, aki a másét hajtja, a harmadikból meg napszámos, aki gyalog jár, és a hátán viszi a tarisznyát.

Mindenesetre Schlézinger úrnak újra és újra megállott a szeme rajta: – ez igen, ennek illene a kezébe az ólmosbot! – és megkérdezte Török Istvántól, aki most még talán soványabb, ha lehet, mint eddig volt: – Derék ember lett a fiadból, István (tegezi, mert az igazi földesurak is így szokták), mit számítasz vele?

– Nem is tudom én, tekintetes úr, még nem vót rúla szó... Hadd mulassa ki egy kicsit magát.

– Jó, jó, de azután?

– Azt még nem tudom. Én nem erőltetem semmire, mert az se jó. Előtte a világ: vagy a tarisznya vagy a nagyostor...

– Na jó, majd beszélek vele én.

És Schlézinger úr megtette azt, amit Stamler százados sohase tett meg: behívatta Török Andrist az irodájába – nem a gazdaságiba, ahol az intéző úr van otthon, hanem a sajátjába –, és leültette, majd barátságosan elbeszélgetett vele, hogy hogy's mint volt a katonaságnál (a büntetésekről bölcsen hallgatott, pedig valamit tudott róla, mert a tanyában neki „fülei" voltak), és hogy mi a terve, mi a vágya, mi a szándéka.

Andris nem nyilatkozott erről első szóra. Benne még nem tisztázódott semmi. Mielőtt bevonult, már akkor sem tudott mit kezdeni az erejével, önbizalmával és a benne kavargó vágyakkal és energiákkal, de akkor még ott volt előtte a nagy lehetőség: majd ha katona leszek! Tavasszal sor alá, jövő ősszel bevonulok...

Most pedig? Asszony? Az is kell, de az kevés, neki tett kell! Nem okvetlen munka, hanem valami több annál: valakivé levés, parancsolás, vezetni és rendelkezni! Hisz ezeknél a cselédeknél, napszámosoknál ő mindegyiknél több. Görbe koldusok közt délceg legénynek lenni: ki tudna a természetes fölényérzetnek ellenállni? Különbnek érzi ő magát még az apjánál is, aki kemény ember, sokat bír, de nem lát tovább az ökre szarvánál és az

Elek-tanya határánál. De neki esze is van, több mint a tanyában akárkinek, a parasztfajták között. És megérti azt is, hogy szolgává kell lennie magának is, ha több akar a többieknél lenni.

És az öreg Schlézinger úrnak van hozzá szeme is, esze is, hogy mi van ebben a Török-fiúban. Ide ilyen emberek kellenek. Naplopók, tolvajok, tekergők, önfejű mokányok felett csak az rendelkezhet, akitől még ezek is félnek.

– Fiam, én téged megteszlek kerülőnek. Altiszt voltál, erős vagy és egészséges, ide ilyen ember kell! – mondja neki az úr, és András nem sokáig gondolkozik.

– Vállalod? Beszegődsz hozzám?

– Hát ha a tekintetes úr úgy látja, hogy megfelelnék... – válaszol olyan engedelmes-okosan, ahogyan a tájékozódó ösztöne érzi, hogy beszélnie kell. Katonáéknál már megtanulta a két nyelven beszélést – az egyiken felfelé, a másikon lefelé –, nem is esik hát nehezére. Törik benne az állategyszerűség: a testi fölényérzet már csak lefelé érvényes.

– Újévkor helyre állsz, vagy ha akarsz, addig is szolgálhatsz. Átveszed a napszámosokat, Balogh Mihályt meg elküldöm a cukorrépa prizmázáshoz. Rendben van? – Igenis, tekintetes úr! – és összeütötte a bokáját, majd megcsinált egy takaros hátra arcot, de Schlézinger úr még visszaszólította:

– Igen, de akkor meg is kellene nősülni. Nem gondoltál még rá? Van már valakid?

– Nincs, de lesz, ha kell. Az a legkevesebb...

És valóban, az a legkevesebb egy Török Andrisnak, hogy talál-e feleségnek valót, hisz a környéken öt-hat tanya lányai tartották számon (sok a lány a tanyákon, mert a legények közül sokan odamaradnak vagy katonáéknál, vagy elmennek a vasúthoz, postához, s mind a java), hogy ki jött haza októberben, és vajon a mind közt legkülönb Török Andris kit vesz el. Egy Török fiú, akinek már biztos szolgálata van, „akit szeret az úr", és mindjárt kerülőnek teszi, a lehető legjobb parti: akármelyik lány meghajtaná neki a fejét, amelyiknek nincs még biztos vőlegénye, vagy nem szerelmes halálosan valakibe.

De Török Andris nem volt bolondul szerelmes természetű. Neki a szerelem csak egy szükséglet, a házasság csak szokás,

életrend és élettörvény, amelyet be kell tartani, s különben is az úr is így kívánja, mert nőtlen ember nem lehet kerülő. Lekenyereznék a nőcselédek, ha egyébbel nem, a szép testükkel.

Széjjelnéz hát Török Andris, szerte a nagy tanyákon. Minden szombat este és vasárnap délután átmegy a szomszéd tanyakra, az ottani tamburás ricsajokra.

Nem fél, hogy agyonverik az ottani legények, még attól se, hogy megverik vagy megszalajtják, mert neki olyan híre van már, hogy a még katonasor előtti béreslegények örülnek, ha kezet foghatnak vele, a most leszerelt katonák meg mind jó cimborák. Ő csak egy másik Török Bandival ütközhetne össze, de ilyen ritkán találtatódik errefelé.

Persze a saját tanyájuk lányai között is kereskedhetne, de azokról túl sokat tud – igazat és nem igazat, ahogy a pletyka szétszivárog –, másrészt meg igényesebb legény nem nősülhet a saját tanyájuk lányai közül, akiket még porhajas korukból vagy még korábbról, a közös lakásokból ismer, amikor lucskos-fekete volt a kis ingük vagy a kantusuk eleje. Könnyebb azt tündérnek vagy legalábbis rendes lánynak tekinteni, akinek nem láttuk a gyermekkorát.

Derzsi Sári a Csatáry-tanyai kerülő lánya volt (a rangra is adni kell valamit), és olyan gyerek, aki már egészen kicsi korában a tanya szépe volt. – Szép a baba, szép a baba! – mondják neki a bűvölő anyai mosolyok, de ugyanezt mondják a rangban álló cselédasszonyok és a tétlen napjaikban a más asszonyok gyerekeivel játszadozó nagyleányok is. Észre se veszi, úrrá lesz rajta még egészen kicsi korában az az érzés, hogy „engem mindenki szeret". Már minden mozdulatában úgy viselkedik, hogy: őt nézik. Soha nem engedheti, nem is engedi hát el magát, még a kutyák, macskák, égimadarak előtt sem, nemhogy a kis kölykök és a felnőttek előtt tenné. Végül is ez beleidegződik és természetévé válik.

Igen, de a magát tartásnak is fokozatai vannak. Az egyik csak odáig jut el, hogy mindenki azt mondja rá: – jaj, de helyes, egyem a lelkét! – a másikra meg azt: – ó, de fellát az utálatos! – Valahogy a lélek teszi ezt. Az egyiket a szépség is csak rontja, a másik még a szépségben is jó tud maradni.

Derzsi Sári megmaradt a szelíd szépségénél, és így nemcsak a Csatáry-tanya legszebb lánya, hanem kedves is maradt mindenki, de különösen a férfiak, a kisebb gyerekek és a legények előtt.

Csoda lett volna, ha Török Andris nem látta volna meg (amikor ő elment katonának, Sári még kisleányka volt), és még nagyobb csoda lett volna, ha Derzsi Sári szerelmes nem lett volna a híres Török fiúba. Hisz leginkább a szép-szelíd lányokat vonzza-bűvöli a vad-férfiasság.

A többi már nem tartozik most a mi történetünkhöz.

Ütni . . .

Török Andrásban olyan természetes volt az ütnivágy, mint az ökörben, aki szó nélkül beledöf a gyengébbikbe, a lóban, aki odarúg a másiknak, a disznóban, aki beleharap a kisebbik fülébe. Még a birka se olyan jámbor, mint hiszik, annak a kosába gyűl össze minden ütésvágy. A bogár, a madár, még az a gyámoltalan tapsiros kacsa is, akinek pedig semmiféle fegyvere, még valamirevaló foga sincs, aki a békát is csak úgy megmoncsolja, odaüt a gyengébbiknek, legalább a csőre végével: – minden élő verekedik

Török András ezt látta maga körül a tanyán, ezt kezdte a bölcsőben, folytatta a sutban, majd a ház földjén s kinn a tanya udvarán, a munkában és katonáéknál. Ha megharagszik valamire vagy valakire, a keze-karja előbb akar cselekedni, mint a szája szólni. Soha nem jut eszébe, hogy a más ember testéhez nincs joga, nemhogy ütni, de még hozzányúlni se. Annyira, hogy még most, béresgazda korában is, ha lobbot vet benne a harag (sokszor van oka rá, hisz neki parancsolnia kell, és ellenkezik vele a fele világ), az indulat legelőször a karjába, öklébe szalad, és nem kevés lelki erőt kell arra fordítania, hogy ne üssön, mielőtt kérdezett volna, és ne káromkodjon, mielőtt választ kapott volna.

Pedig a nagy háború óta valami történt itt: kimegy a divatból a verés. Amikor minden valamirevaló férfit elvittek, az itthon maradottak előtt ezeket hősöknek nevezték az újságok, a papok és a szónokok, és aztán már valahogy lehetetlen volt, hogy ezeket a hősöket csak úgy meg lehessen verni, mint a makrancos lovat, a tolvaj ebet vagy a csínytevő gyereket. Amit a vallás kétezer év alatt nem tudott elérni, hogy legalább az Isten képére és hasonlatosságára teremtett ember ne üsse az embert, miként a sokféle barom-állat egymást – ez most mintha megvalósulóban volna.

Csak volna persze, mert az egyik ember érzi már a korszellem változását, a szocialisták hirdetik is, ha fennhangon nem lehet, akkor suttogással, de úgy tán még hatásosabb, a másik ember azonban – s ki-ki inkább a természete, mint az esze szerint – nem hisz ebben, vagy pedig süket egy kicsit – lelki süket –, és nem tud róla. Van, akinek a fejében mindig dulakodnak a holnap eszméi a tegnap törvényeivel, s van, akiében úgy ülnek ott a tegnap törvényei, mintha kővé váltak volna.

Török András ezek közé tartozik. Ő még csak a háborúban se sokáig volt, hogy ott felszívhatta volna az új korszellemet. 1914 nyarán ugyan behívták őt is a többivel, de még az első galiciai csatákban golyó szaladt át a lába vastag húsán, később pedig felmentette Schlézinger úr mint nélkülözhetetlent. Az is volt.

A korszellem ugyan a levegőben van, és észrevétlenül is terjed, de valami közvetítő eszközre azért még ennek is szüksége van. Török András azonban az úréktól nem kap mást, mint parancsot és eligazítást, a cselédek és a napszámosok meg elhallgatnak, akármiről beszélgetnek, amikor ő közeledik. Némely parancsolóról biztatás árad: – hadd halljam én is! – de Török András lehervasztja az emberek szájáról még az asszonyokról, leányokról való közönséges beszélgetést is, vagy akár még a mesét is.

Csak Derzsi Sáritól, a feleségétől hallhatná meg, hogy mit beszélnek és hogyan gondolkoznak az emberek, de nincsenek ők olyan jóba, hogy éjszakánként, hajnalonként belemerülhetnének a jóízű házastársi beszélgetésekbe. Nincs is ehhez se idő, se alkalom. Este, későn, az irodai parancskiadás után, amikor ő vacsorálni jön, a felesége a lócán szunyókál, hajnalban Török András a tegnapi bajokkal és a mai tennivalókkal ébred, napközben meg éppen csak befalja az ebédet, és már hajtja a kötelesség.

Így ő azt se tudja, hogy a faluban már, s nemcsak a szocialisták között, utcahosszat megszólják azt az embert, aki megveri a feleségét, és szörnyülködve tárgyalják a kisajtóban, a kispadkán, a jó kútnál és a boltajtóban: – A fene egye meg az öklét, csak engem nem verne meg egyszer se! Azonnal otthagynám, ott én, bizonyisten! – erősködnek a harciasabb asszonyok, bólogatnak a békésebbek, és szégyenkezve a gyávábbak, akik – tudják vagy nem tudják a többiek, kinél mi történik – mégse hagyják ott

mindjárt az emberüket. A leányok pedig, a nagyok és a süldők (mikor kezdődik a leánynál a süldőség?) – talán már nyolc éves korában?) ott hallgatják kinyílott lélekkel, és abba nőnek bele, hogy „engem pedig nem ütsz meg"!

Még az asszony-gyülekezetekben is beszélnek róla, a missziós nővérek éppúgy, mint a szocialisták asszonyszónokai, és biztatják a vagy csontos-girhes vagy nagyon húsos parasztasszonyokat: ne tűrjétek a verést! (Könnyű nekik: vagy van férjük, vagy nincs, de otthonuk és kenyerük biztosan van.)

És az asszony elhagyja az urát, ha verést kap, a gyerek szégyelli a többiek előtt, a cseléd, még a kölyökcseléd is, otthagyja a gazdát, ha meg meri ütni, és az állampolgár lelkén gyógyíthatatlan sebet üt, ha a csendőr pofon vágja, vagy a puskatussal hátba löki.

De Török András minderről keveset tud. S még ha hallaná is ezeket a beszédeket, nem sokat adna rá, mert a természetéve! ellenkezik: – Jár a szájuk csak, nincs őrájuk semmi se bízva.

És ő bizony ököllel tart a családban rendet, el se képzeli, hogy másképp is lehetne. Derzsi Sárit ugyan nemigen bántja, mert nem ad rá okot, és hát azért szereti ő ezt a szép és jó asszonyt, de gyerekeknél az a módszere: – Gyere csak ide! – És módszeresen megveri őket, ha okot adnak rá. (Ok sűrűn kerül, hisz a más tanyájában sok minden tilos.) És Derzsi Sári leginkább akkor kap, ha már nem bírja nézni, és valamelyik gyereket védelmébe veszi: az ölébe kapja, vagy a kötője alá rejti.

Török Andrásnak azonban – ejh: a gyerek – gyerek, keveset ér neki a szép szó, a nyaklevest jobban érti, az asszony – asszony, tulajdonképpen az is gyerek, beszélhetsz annak, ha rájön a hava, hát meg kell verni.

Ebből következik aztán: a nép is gyerek (ő már úgy gondolkozik és érez, mintha maga nem volna benne: ezt tette vele a rang és a hatalom), olyan kevés eszük van a béreseknek, a napszámosok meg nem bánják, ha délről virrad se, csak a nap meg ne álljon, és úgy dolgoznak csak, „hogy a rák a vetésre ne menjen" – eh, ezeket is meg kellene verni!

Kellene – de valahogy már nem lehet. Nemigen lehet még az aprajához se nyúlni, ha magad szétrobbansz is a méregtől. Mert

akinek alulról sose mondhatják meg az igazat, még azt se, hogy őt milyennek látják, az végül is elveszti a harmadik dimenziót: az alárendeltek joga és emberi méltóságérzete az ő világképéből hiányozni fog.

Most is lám, repcehordás és cséplés van, de reggel óta dúl-fúl, mert a csámesz-szekerekre (hosszú és széles bárkák, amelyekbe csak belerakják a repcét, de rámenni, megtaposni nem szabad) és onnan a cséplőgépbe kerülő repce jórészt csak üres szalma. Mire odaérnek a szérűhöz, kicsattogzik és szétpereg a szemje.

Igaz, van egy-egy nagy ponyva a csámeszeken, de azok is olyan rosszak, hogy a hepehupás tarlón és a kátyús-döcögős utakon a síkos és gömbölyű repcemagocskák addig rázódnak ide-oda, hogy meglelik a legkisebb lyukat is, és szerteszóródnak a tarlón meg az úton. Igaz, hogy a magas tors között, a dűlőút gazában és az út porában-sorában (a júniusi nagy záporok nyomán, a hátas helyeken por, a hajlásokban sár van) eltűnik a pici mag. Annyira, hogy hiába hajolna le a tekintetes úr, és hiába tenné fel a legerősebb pápaszemet is, csak itt-ott láthatna meg belőle néhány szemet. Azonban Török András tudja, hogy ha még most lehetne is avval előállni, hogy gyengén fizet a repce, tekintetes úr, de ha jön egy nagy eső (az pedig biztosan jön, Medárd óta sűrűn esik), akkor kikél az egész, és elárulja az embert. Zöld lesz a repceföld, de még az út is a sok keléstől. És az is mindegy, ha felszántjuk – holnap már nekieresztem az ekét –, mert a repcemag gyalázatos életrevaló növény: kikél az a szántáson is, a tarlón a tors között is, az útfélen a gaz közt, az úton a porból-sárból, és kikél a szérű helyén a szétszórt polyvából, szalmából.

Kikél, és majd megmutatja magát Csatáry tekintetes úrnak, vagy ami még rosszabb, a fiatal Endre úrnak, és azok meg nekiállnak Török Andrásnak: – Mit csináltak maguk, Török (ilyenkor csak Török, nem András fiam!), a repcével? Kétszer annyit szórtak szét a földön, mint amennyi a magtárba került! Tudja maga, mi ez? A repce nagy kincs, drága dolog, az első idei termés, az adja az első pénzt, na és hol van? Ott van a földben meg az úton mindenütt, alig kaptuk vissza a vetőmagot. Ez a föld semmit sem adott ebben az esztendőben, akárha bukfencet vetettünk volna bele... Mit csináltak, emberek? mit csináltak?

De még ha csak ennyit mondanának! Lesül az ember képéről a bőr, úgy néznek rá, és napokig nem mer eléjük kerülni – bár muszáj –, amíg majd egy újabb baj vagy újabb kár feledésbe nem szorítja ezt is.

Ó, Török András ismeri már ezt a leckét, nem először próbálta meg Schlézingeréknél is. Ha nem egyébért, de a repcéért minden nyáron kikapott az ottani öregúrtól is, mert az is sajnált egy elhullott szemet is, de lehet-e repcét úgy learatni és elcsépelni, hogy ne hulljon? Hiszen már a lábán is kicsartogzik, ha olyan az idő. A petrencék alja meg mindig terítve van, mert ha eső után rásüt a nap, kinyílik a tokja.

De azért az ott mégis más volt. Az öreg Schlézinger úr szavát nem kellett halálos komolyan venni. Az, ha a szekérrúdnál még káromkodott is, a saroglyánál már elfelejtette, és úgy beszélt: Nézd csak fiam, András!...

És az ilyen pillanatokban már bánni kezdte, hogy átjött onnan, a régi megszokott helyről, ahol még a rossz szó is másképp hangzott, és a megszidásnak is más íze volt. – Amikor engem átcsalt az öreg Csatáry úr, nem gondoltam, hogy ilyen nehéz helyre jövök – morfondírozott magában, ha főtt a feje a megoldhatatlan problémákban. Rossz cselédek, rossz napszámosok, rossz emberek, rossz jószágok, rossz szerszámok, rossz földek: rossz itt minden!

Akkoriban volt ez, amikor mindenfele elterjedt a híre, kijutott még ide a tanyára is (Török András nemigen olvasott újságot, vagy ha a kezébe is vett egyet-egyet, nemigen értette ki pontosan, hogy mi ebben a hazugság és mi az igaz, de suttogta már ezt mindenki), hogy a zsidókat most már csakugyan és véglegesen elintézi ez a Hitler. Ennek azonban még nem hitt volna Török András (látott már ő karón varjút: a 19-es forradalom után is így mondták), amikor azonban azt hallotta, hogy az öreg Schlézinger úr és Tibor, a fia is, sokszor erről beszélgetnek, s el-elcsípte jó fülű szolgák módján a beszélgetések egy-egy foszlányát, maga is komolyabban vette: – Úgy látszik, itt csakugyan készül valami!

Amikor hát egyszer a Csatáry-földek mellett szántogattak, az öreg Csatáry úr ott kocsizott el mellettük. Török András ott

állott a határárok partján, és a tekintete szokás szerint az igákon és a béreseken volt, hogy szemmel tartsa: ki csinál vakbarázdát, vagy kinek az ekéje farol ki a forgónál a földből. A kocsizörgésre azonban figyelmes lett, és arra fordulva megemelte a kalapját a szomszéd földesúr előtt, ahogy ezt a szolgailledelem parancsolja.

Az öreg Csatáry úr azonban megbökte a botja fejével a kocsisa hátát, ami azt jelentette: állj!

Látta a szép és jó munkát, a megnyugtató rendet, ahogyan ökrök és béresek, ekék és boronák végzik a dolgukat, és odaszólította Török Andrást, akit a jó híréről („van Schlézingernek egy embere, Töröknek hívják, az igen, az egy béresgazda!" – beszélik egymás közt az urak) egyébként már régen ismer:

– Hallod te, fiam, te Török András, ismerlek én téged régen, miért szolgálod te ezt a... ezt a Schlézingert? (Azt akarta mondani: ezt a rongy zsidót, de az utolsó pillanatban győzött benne az úri tartás: nem kell a cselédeket beleavatni az érzelmeinkbe.) Gyere át hozzám! Én is tudok neked olyan kenyeret adni, mint ez a Schlézinger.

És Török András gondolkodóba esett. Mégiscsak több egy Csatáry úrnál szolgálni, aki igazi birtokos, mint egy zsidó bérlőnél, akiknek különben is leáldozik a napjuk... Aztán meg Derzsi Sári is biztosan örülne neki, ott nőtt fel, még ma is emlegeti: így Csatáryéknál, úgy Csatáryéknál...

Most itt van az új helyen, és méltó akar lenni a jó híréhez, amelyről tud is valamit, de csatlós ösztönével érzi is, tehát el akarja kerülni ezt a bajt, és várja-várja az alkalmas időt a repcehordásra. Na, az idő, az eljárja a magáét, és ha nem tudjuk kifogni belőle a nekünk megfelelőt, vagy sokáig tétovázunk, a nyakunkra tekergőzhetik minden madzag.

Várt hát egy ideig Török András, s ha az úrék kérdezték esténként az irodán, azt felelgette: – Nem alkalmas az idő, tekintetes úr, sok lesz a kár! – De aztán addig-addig telt az idő, és hol eső jött, hol meg olyan égető napsütés, hogy álltó helyében csattogni kezdett a repce tokja, hogy végül is nem halaszthatta tovább. Nekikezdett.

De milyen időben! Az éjszaka s még a hajnal is csendes volt,

levél se rezzent, harmat szálltára azonban megindult a szél, és csak úgy cibálja-sodorja a pozdorja-száraz repcét. És milyen cselédekkel! Szándékosan csinálják a kárt. Mindig azt keresik, ha már egyáltalán keresnek valamit, hogy miképpen csinálhatnák a legrosszabbul. Azt, hogy valaki úgy féltse-kímélje az uraságét vagy még jobban, mint a magáét, itt nemigen érti meg, és nemigen hiszi senki.

Itt van, lám, ez a kölyök is, ez a Kós Lajkó! Kisbéres már, hónapos cseléd, de olyan rossz kölyök, hogy tán még rosszabb, mint Török András volt ilyen korában. Csakhogy őt legalább kézben tartotta a kemény apa, de ennek már nincs meg az apja (itt halt meg a tanyán munka közben, napszúrástól, különben már kirúgta volna Török András ezt a kölyköt a tanyából, úgy, hogy a lába se érte volna a földet), az anyja meg nem bír vele, és nem is ad arra semmit.

Most is, íme, ahelyett hogy megfogta volna az ökör szarvánál a láncot, és odavezette volna a két ökrét a petrencesor mellé (azok a sorok is milyen rendetlenek, egyik erre, a másik arra, hiába mondta annak a marha Vas Mihálynak, a kerülőnek, aki a repcevágókkal volt, hogy egyenesek legyenek a sorok), addig csálézott nekik, addig kiabált rájuk, és addig ütötte-verte őket, hol oldalba, hol orrba, hogy egészen megbolondultak. Félnek is ettől a kölyökembertől rettenetesen, mert ennek az a habókja, hogy ha már senki más nem, de az ökrei rettegjenek tőle. És rászaladtak a petrencére. Szétrántották a csomót is, de a lábaikkal is beletapostak, aztán ráhúzták a csámesz kerekét is. És éppen akkor, amikor odarobbant Török András is. A nagy hajcihőben nem vették idejében észre. Különben is úgy tud lopakodni a bogyák, szekerek és ökrök-emberek között, hogy ha valakit meg akar lepni a rosszban, hát csak odabukkan: – Mi van itt, hé?

De most aztán nem várja be a választ, hanem a szabadon levő kezével (a másikban a görbe bot van, de akármilyen erős benne a düh, nem a bottal kezdi, be van ez már nála idegződve) nekimegy a kölyöknek, és egyik pofont a másik után adná neki, de mivel a fiú lehúzza a fejét, a pofonokból nyaklevesek lesznek.

Mert a szemtelenséggel, pimaszsággal szemben csak a pofon és a nyakleves az egyetlen lehetséges bánásmód. Csak nem áll le

evvel az istenverte rossz kölyökkel feleselni. Meg aztán a fiú anyja is erre biztatta: – Csak verje meg, gazduram, ezt a rossz kölyköt, ha nem fogad szót! Én már nem bírok vele!

– Hát minek ád nekem ilyen marha ökröket – ugrik ki Kós Lajkó a keze ügyéből, és azzal a fajta méreggel, ami nem egyéb, mint a nagyon nagy erővel visszafojtott sírás, felesel vissza a félelmetes béresgazdának:

– Mindig a legrosszabb ökröt adják nekem... Nem értik ezek a szót! Mit csináljak velek, ha nem ütöm? Hiába rimánkodok én ezeknek...

– Mit csinálj? Ne, nesze, ezt csinálj! – és újra nekiesik, és ütheti is, mert a fiú nem szalad el. Azt már nem. Az olyan dicsőség, hogy Kós Lajkó nem szalad el Török András elől, hogy ezért el lehet viselni azt a kis fájdalmat.

– Hiába adom neked a legjobb ökröt is, azt is elrontod, ütödvered, vagy kell, vagy se, és összevissza beszélsz neki, hogy megbolondul tőle...

– Ezt csak maga mondja...

– Én mondom, te! csak én mondom! – hát meghazudtolsz te engem! – és ezt a mérget már nem lehet szavakban és káromkodásban levezetni, erre már megint ütni kell.

Igen, de ha méregbe jön az ember, nem ismeri a határt. Valahol a természetében ott bujkál az ősidők törvénye, agyonütni, mert ha fel tud kelni, visszaüt.

És ezt nézni egy harmadiknak, aki nincs benne a méregben, elviselhetetlen látvány. Ezért szoktak a harmadikok beleavatkozni, még ha néha belepusztulnak is. Az igazságérzet nem fér bennük, mert ez is nagy erő.

Borsos János (Csiri) meg éppen nem az az ember, aki ökörmódra tudná nézni, ha a mellette dolgozó gyereket(rossz kölyök, rossz kölyök, azt ő is látja, de azért mégis: az is csak ember, azt is anya szülte) úgy ütik, mint a rossz kutyát, és beleszólt:

– Hallja, ne üsse azt a gyereket!

– Magának meg mi köze hozzá?

– Az a közöm, hogy az is ember...

Török András abbahagyja, és a napszámos felé fordul, aki néhány lépés távolságra oldalt áll a pihegő-lihegő ökrök mellett, és

a dühtől még véresen-zavaros szemekkel ránéz a kicsi, sovány napszámosra:

– Ismeri maga ezt a kölyköt?

– Ismerem vagy nem ismerem, de ilyet tenni vele nem lehet. Csapja el, vagy büntesse másképpen, de ne üsse!

– Mondtam: semmi köze hozzá! Ha nem tetszik, törjön a lekvárosból! Itt én felelek a rendért. Ez a kölyök szándékosan kitapostatja a repcéből a magot, és ezért az én pofámra hull a piszok!

És most már jobban odanéz a kis sovány, fekete napszámosra. Nem ismeri, mert új napszámos itt, nem szokott az ő keze alá járni. De annál jobban ismeri őt Borsos János. Nemcsak a híre után, hogy hej, ez a Török a legveszettebb kutyaütő a határban, hanem onnan is, hogy kis fattyú korában, amikor ez is még Bandi volt és tanyai bandavezér, hogyan ugratta őt bele a kútba. Akármennyire széjjelszórja a napszámosélet az embert, ő még ma is úgy emlékszik rá, mintha tegnap történt volna. Török András viszont nem, mert ebben az ügyben nem ő volt a pórul járt fél.

Igen, ő még ma is jól emlékszik rá, hogy a kútostor, amibe fogózkodott, nagyon sima és csúszós volt (lesimították a pásztortenyerek), nem tudott benne megkapaszkodni a kis görbe lába, amely pedig minden elképzelhető fát, oszlopot, gerendát és kútágast megmászott már a határban, hisz úgy tudott kacsmaritani, mint a macska vagy a ragadozó madár, de akkor mégis belecsúszott a vízbe, ahogy az már egy másik történetben meg van írva.

Aztán Borsosék elkerültek erről a tanyáról, majd beköltöztek a faluba, és a Borsos Jánossá nőtt Jancsi bekerült a Kis Gáborék kubikos bandájába. Azokkal járt egy fél emberéleten át, és sohase került a Török András keze alá.

Most azonban, amióta Kis Gábort elvitték az internáló táborba, Balogh Jánost meg munkaszolgálatra, Csiri Borsos is odamegy napszámra, ahol éppen munka akad.

Így került majdnem véletlenül a Török András keze alá, aki persze nem ismerte meg, mert ő olyan nagy úr volt a tanyai világban, hogy neki egyik csajla napszámos annyi, mint a másik.

Mégis, most, amikor szembekerül vele ez a kis mokány ember, jobban megnézi. Mintha valahogy egy kicsit mégis ismerős volna... Ámde neki ilyen félismerős a fél falu és az egész tanyavilág népe. Aki csak egyszer is megfordult a keze alatt, arra mindre visszaemlékszik a szeme egy kicsit. Csak egy kicsit, mert ki győzne annyi mindenféle embert számon tartani. Különben is, az ő esze jó béresgazda-ész, csak a jeles – „jegyes" – embereket, tolvajokat, naplopókat, nagyszájúakat, döglustákat, ügyetleneket, habókosakat – mennyi rongy ember! – meg a kivételesen engedelmes-szorgalmasakat jegyzi meg. A többi nem fontos, mert se hadakozni nem kell vele, se vigyázni nem kell rá, se jutalmazni nem szükséges.

Ez az ember – hogy hívják magát? – Borsos János? (a név nem mond semmit, sok a Borsos) a már első látásra neki nem tetsző emberek közül való. Mert Török Andrásnak még egy negyedszázad óta tartó béresgazdai állás után sem csak „munkaerő" az ember, hanem valamilyen ember is. Hogy ki milyen, azt az ő szeme és parancsnok ösztöne ítéli meg.

És akit az ő eligazítói, a szeme és ez a parancsoló ösztöne nem szívelnek, azt nem állhatja, és előbb-utóbb „kimarja". Hiba nélkül és annak az elnézése nélkül nem lehet gazdálkodni, és nem lehet parancsolni, de aki neki pofára nem tetszik, annak nem néz el semmit, míg a többinél megtörténik, hogy egy káromkodással elintézi: – Eh, rongy ember, rongy ember, de elbír egy villát!

– Majd magával is másképp beszélek, ha be nem fogja a száját! – förmedt rá Borsos Jánosra.

– Próbálja meg! próbálja csak meg!

És itt már nincs jelen egyiknél sem az a szabályozó értelem, amely a nehéz helyzetekből is ki-kimenti az embert. Török András ösztönszerűen közeledik Borsos Jánoshoz, azon a módon, ahogy a kakas rámegy a másik kakasra, Borsos viszont nem hátrál.

Pedig érzi Török András, hogy nem jó dolog ez, hogy nem kellene belekeveredni, hogy az ilyen ízetlenségek megrontják a napjait, az indulatok az egész életét, de most már nem tud magának parancsolni. Mindenkinek tud, csak magának nem. Pedig

érzi ő már, nagyon érzi, hogy az az ősidők óta természetes mozdulat, hogy akire megharagszok, vagy akinél erősebb vagyok, annak egyszerűen odaütök, valahogy képtelenséggé válik. De most már nincs megállás az indulat útján. A nyomorult ész, amely olyan okos tud néha lenni, most egyszerűen eltűnik a gőg, a tekintély, a „presztizs" útjából.

Pedig Csiri Borsos figyelmezteti is:

– Hozzám ne nyúljon, a kutyaütő istenit – és úgy emeli a villát, hogy ha kell, ütésre ütést ád, és a verekedés törvényei szerint nem kisebbet, hanem nagyobbat, hogy a másik ne tudhasson még egyszer ütni.

Ezzel azonban nem lett jobb a helyzet, mert most már csak azért se hátrálhat Török András. Pedig még a legerősebb indulatban is érzi, az idegeiben érzi, hogy nem jó dolog ez az összeakaszkodás, az öreg úr bizonyára haragszik majd érte. (Hát még a fiatal, aki szigort követel, de zajtalan szigort!) Érzi ő mindezt, de már nem hátrálhat. Nem hátrálhat mint béresgazda, és nem hátrálhat mint Török András, aki ebben a tanyai világban nem ismer magánál különb férfit. De hiába érzi, hogy az úr ezt nem helyeselné, mert az az elve, hogy úgy tartsanak tekintélyt az emberei, ne szoruljanak rá a tettlegességre. A béresgazdától rettegjen mindenki, de ne kényszerüljön arra, hogy pofonokat osztogasson, vagy a görbe botját használja. Nem azért, mert ez bűn, vagy nem azért, mintha törvénytelen volna – nem sokat ád Csatáry úr a törvényre –, hanem azért, mert ez cigánytempó, és egyáltalán, mert ez így van jól.

Igen, Csatáry úr valóban nem ellensége a testi fenyítésnek. Ő csak tudja, hogy a deres mennyire kellett a parasztnak, és azt is helyeselte, amikor az országházban megszavazták a botbüntetést, hogy a forradalom idején elkanászodott népbe újra beleverjék a rendet. – Jól van, meg kell verni a büdösöket, hadd tanulják meg megint, mi a rend, és hadd rettegjenek a hatalomtól, különben nem bír velük az ember! – És azt is helyeselte, amikor a fehér tisztikülönítmények és a visszajött csendőrök végigverték a falvakban és tanyákon mindazokat, akiknek a forradalom idején sokat járt a szájuk. – Igen, így kell! – a pimaszságról le kell szoktatni a népet. – Hadd tudják meg, hogy úr akkor is van, ha

nincs jelen egy-egy pillanatban, vagy még ha kiütik is a kezéből a jogart! Csakhogy a saját tanyájában ő is jobb szeretné a zajtalan rendet. Nem megy, nem megy, és ez dühbe hozza olykor, és maga is körülkáromkodja a tanyát, és maga is használja a görbe botját. De ami szabad Jupiternek, azt nem szabad Szent Péternek, és ő így gyakorolja az önkritikát: ha ő üt is, mert nem bír magával, a béresgazda ne üssön.

Igen, Török András érzi ezt az úri politikát, de az ilyesmibe mindig, mint most is, úgy keveredik bele az ember, hogy észre se veszi. S ha már benne van: nem hátrálhat meg egy ilyen semmi kis ember előtt, mint ez a Csiri Borsos, aki még a csúfnevét is azért kapta, mert hogy olyan kicsi. A „presztizs"-ért már sokan meghaltak, meghalhat Török András is, de most már, itt e rongy kölyök előtt is, nem engedhet, hisz ez még kinevetné, és a tanya csúfjává híresztelné. Azt is érzi, hogy most majd napokig hiába akarná felejteni ezeket a tüskéket (boldogok, akik könnyen felejtenek, mint a fellengzős, buta kuvasz), nem tudja, nem tudja. És hiába szidja majd a saját marha fejét, amiért bele hagyta magát lovalni ebbe az ízetlenségbe, mert még hónapok és évek múlva is vissza-visszaszúr ez a tüske, pedig közben újabb szúrások is keletkeznek. Addig, hogy végül az egész ember tüskéssé válik. Pedig ugyan micsoda az a kis ütés-verés, amit Kós Lajkó kapott a világ keletkezése óta elcsattant ütés-verésekhez képest, de itt most már lelkek és akaratok, önbizalmak és büszkeségek csapnak össze. Egyik se hátrálhat. Ha Török András nem, akkor Borsos sem, mert ha már pártját fogta ennek a gyereknek, nem nevetteti ki magát, hogy összekucorodik a híres béresgazda előtt, akit soha nem ugratott még meg senki, pedig régen megérdemelte volna, s akivel különben is elintézetlen gyerekkori számadása van.

A Török András kezében jó erős tölgyfabot, de a Borsos János kezében négyágú vasvilla, erős acélköpüvel és barnapirosra öregedett kemény akácnyélben. Ezóta hívják Török Andrást „kacska" Töröknek. Azt a karját ütötte le Csiri Borsos, a jobbat, amelyik mindig hamarább mozdult, mint az esze.

Egy erős nap

I

Egy hosszú és nagyon fényes júniusi nap után, amikor a Csatáry-gazdaság felelős emberei – kulcsár, béresgazda, kerülő – összejöttek az irodán esti parancskiadásra, azt mondja az öreg Csatáry úr Török András béresgazdának:

– András, a lucernát holnap be kell hordani, kazalba kell rakni, és jól betetőzni, míg jó idő van. Megjön az eső, érzem a csontjaimban.

– Holnap, tekintetes úr? Holnap péntek...

– A fene essen belé, erre nem gondoltam. Pénteken nem érdemes semmihez se fogni. – Nem babonás ő – marhaság! – de azért mégis...

– De édesapa – szól közbe egy csepp ingerültséggel Endre úr, a fiatal gazda, aki az intéző szerepét töltené be, ha az apja és az emberek el-el nem felejtkeznének róla, és aki nagy diplomáciával szokta fegyelmezni magát, hogy a cselédek észre ne vegyék az apjával való vitáit, ámbár azok azért mindent tudnak –, holnapután meg szombat, akkor már csakugyan nem érdemes hozzáfogni, mert biztosan félbemarad. Vasárnap nincs munka, közben csakugyan megjöhet az eső, beáznak a boglyák – oldalt néz Vas Mihályra, a kerülőre, aki fél vigyázzban az iroda sarkában áll, s aki a kinn hagyott ólmosbotja nélkül olyan gyámoltalan, mint a katona fegyver nélkül –, miért nem tudnak maguk rendes boglyát rakni?

– Nagyságos úr, kérem, elnyomta a szél, még amikor összeraktuk... amikor az a nagy eső nélküli vihar jött. Nyers volt még a gazza meg puha, és a teher félrehúzta.

– Akkor meg miért nem hordtuk be már korábban?

– Nem lehetett, nagyságos úr kérem, begyulladt volna, zsen-

gés volt még, vastag a szára és bördős. Most két éve is begyulladt egy kazlunk...

– Na jó, hagyjuk ezt most – szól közbe az öreg úr –, igaza van Vas Mihálynak... sok tüzünk volt már. A lucernának boglyákban kell kiforrni... De most már össze lehet rakni. Na, egyszóval, nem maradhat kinn a jövő hétre. Jön Medárd, megjöhetnek a nagy esők... bár jönne is, mert eszi a fene ezt az egész tavaszt, csak a vadrepcét hizlalja meg, sárga a határ... de akkor a rudasok fenékig áznak, a hajlásban még a víz is felveheti, a boglyák alatt megvakul és kivész... a Kajlahát már most is foltos, pedig csak hároméves, most volna a java idejében... Azt is nektek köszönhetjük – néz Vas Mihályra (Török András akkor még nem itt szolgált) –, most két éve is az anyalucerna ott rothadt hetekig... Ilyet nem akarok többet látni!

Endre urat már idegesíti az apja sok beszéde, szeretne közbeszólni (ő katonatiszt volt, és itthon is a kevés szóval való parancsolást szeretné meghonosítani), de csak a szemével és a visszafojtott türelmetlenségével beszél. Az öreg úrnak azonban jó szeme és az uralkodásban kifinomult idegzete van, és a szemek és az idegek beszédét is észreveszi. Ő már tudja, hogy a gazdálkodásban az intézkedés sok szóval – jólesik ez az embereknek –, a munka kevéssel jár, de a fia ezt még nem érti.

– Na, jól van akkor: kész! Holnap be kell hordani. Csak valami közbe ne jönne...

– Meglesz, tekintetes úr! – üti össze a bokáját Török András. És megkockáztat egy kis bizalmaskodást: – Én is érzem az időváltozást, sajog a fagyos lábam...

– De hogy lesz meg? – tér vissza az ügyre még egyszer és kissé nyugtalanul az öreg, mert eszébe villantak a bajok. – Van elég napszámosunk?

– Nincs, de minden erőt összefogunk. Jönnek a kocsisok is mind. Abba kell hagyni minden más dolgot, ne menjen még a mindeneskocsis se a faluba...

– Lehet ez, Endre?

– Lehet. Mindent lehet, ha akarjuk... – Török András folytatja: – Hajnalra a pihenő ökröket is berántjuk a legelőről, avval is jön két béres...

– De villások? Lesz elég villásunk?

– Összeszedünk mindenkit, tekintetes úr! Mozgósítjuk a cselédasszonyokat, jöjjenek napszámra, összeszedjük a nagyja kölyköket, úgyis csak itt tekeregnek a tanyában. És kivisszük még a magtárból is a rostáló lányokat meg a zsákfoltozó asszonyokat. Még a kulcsár úr is kijöhet, neki se árt meg, ha egy kicsit megfújja a szél... olyan szappanszíne van – és kissé kajánul a kcszeg Gelei úrra néz, hogy vajon megérti-e a tréfát. – Tessék csak nyugodt lenni, majd én megmozgatom a bandát...

Amikor vége lett, és elmentek az emberek – jó későn – haza vacsorázni, azt mondta az öreg úr a fiatalnak: – Én azt hiszem, jól jártunk evvel a Törökkel...

– Igen, ez nem mosogatórongy, mint az a szerencsétlen Baranyi, akit az őszön elcsaptunk... De azért nem jó mindent odabízni, mert egy kicsit önfejű ember.

– Csak valami közbe ne jönne... – bukkan vissza az öreg úrban a beidegzett babonaféle –, nem szeretem én ezt a pénteki kezdést... – De ezt már nem hangosan mondja, mert a túl okos fiatalok előtt ő is szégyenkezik egy kicsit. Ő, aki olyan úr a tanyájában, mint egy öregisten, egyedül csak az új műveltség zsarnokságát érzi. Nem bírja, hogy őt valaki, akárha a saját fia is, ostobának nézze.

– Nekem sajnos holnap a bankba kell menni, pénzért. Jön a szombat, fizetni kell az embereket. Majd ki-kinéz rájuk, édesapa...

Török András az irodáról nem a lakására siet, pedig ott petyhed a vacsorája az asztalon – a gyerekek már alszanak, a felesége a lóca sarkán szunyókál –, hanem az első béres lakása elé. De nem megy be, soha senkihez nem megy be, hanem bekopog az ablakon, és kihívja.

– Macskási! Azonnal járja fel a béreseket: holnap lucernahordás! Hajnalra az összes ökör benn legyen! Minden igát befogunk! Megértette?

Az első béres, Macskási Lajos nem tud se köpni, se nyelni, Török András már indul az első kocsishoz. Pedig sok itt a baj: nincs is béres minden igához: Kis Mihály fekvő beteg, Szabó Gábor temetésre kéredzkedett, meghalt az apja. Aztán meg nincs

is elég szekér, se járom. Ott állnak a kovácsműhely előtt. Tavasz óta nem tudták megcsinálni. (Mert nincs ráfvas – mondaná a kovács, ha kérdőre vonnák, és mert nincs pénz rá – mondaná az írnok, ha tovább kérdeznék.)

De ez már az ő gondja. – Állj elő, Macskási Lajos! De honnan az anyám kínjából vegyek én annyi szekeret, hogy minden béresnek jusson! Hogy hiszen – hál' istennek – úgysincs elég béres, az a méregtől nem jut eszébe az első pillanatban.

Török András közben már az első kocsisnak adja a parancsot: – Czibere! Hajnalban minden kocsis vendégoldalas szekérbe fog, még a mindenes is. Lucernát hordunk!

– De gazduram, nekünk a malomba kell menni korpáért, daráért...

– Ki mondta?

– Endre úr.

– Mikor mondta?

– Ma délután.

– Az már nem érvényes. Most jövök az irodáról.

– Jó, de a kondások lehúzzák az eget, ha nem lesz a disznónak mit adni holnap este.

– Nem a maga gondja. Tegye, amit mondtam!

Így. Mert parancsolni olyan jó. Még ha elmegy az íze a vacsorának, és még ha keveset alszik is az ember.

Szent György-nap után, amikor befejezték a tavaszi szántásvetést, az ökröket, ősi szokás szerint, kicsapták az Ökörföldre, hogy hadd szedjék össze magukat a nyári nagy dolog előtt. Csak néhány iga meg a bivalyok maradtak otthon a folyó munkákra.

És ebben a néhány heti szabadságban (rövid az ököremlékezet) elfelejtették a hosszú szolgaság tudnivalóit. Meg is szilajodtak egy kicsit – különösen a fiatalabbja –, mert az édes-zöld és virágos-magvas fű felzsendítette már őket. Még nem híztak meg – ez lustulással jár –, hanem csak a vérük pezsdült fel, és az avas szőrt hányták el.

A bőrük is csiklandósabb lett. Elszokott a járomtól és a szüntelen való ostorcsapásoktól.

Nehéz hát most őket újra láncra venni, rúd mellé, tézsla mellé tuszkolni, a járomba beerőltetni. Az Atyaisten, ott fenn a magas égben, bizonyára rajta feledkezik néhány pillanatra a Csatárytanyán, mert a világ legnagyobb templomában sem emlegetik többször és erősebb szenvedéllyel a reggeli istentiszteleten, mint most ezen a helyen.

Mert bizony hiába terelték be az ökörgulyát a nagyakolba még a sötét hajnalon, hiába, hogy Macskási Lajos első béres hamarább szólalt meg a gulya mellett őrködő béresek feje fölött, mint a legkorábban kelő mezei pacsirta, mégis, amikor a most nagyon nagy és nagyon vörös, mert meleg párákban fürdő nap feljött – ezt a mindennapi csodát itt mindig káromkodás-himnuszokkal fogadják –, még az egész iga-mindenség a tanyában kavargott, s csak a járomszegek csattogtak-pufogtak az ökörbordákon, és az érces béreshangok harsogtak a befogó hely fölött.

Pedig semmi se tudja a méltóságát tartani tudó Török Andrást úgy dühíteni, mint ha a kelő napot innen, a tanya közepéről kell meglátnia. Nála az a törvény – ennyit már elért a maga erejéből, amióta a Csatáryaknál szolgál –, hogy a nap, legyen bár soká sötét tél, avagy rövid éjű nyár, a legutolsó igát is a barázdában vagy a rakodóhelyen találja.

– Mi lesz már ott, Macskási? – tör ki belőle a türelmetlenség. (Oldalt áll egy kis magaslatfélén, hogy áttekinthesse az egészet.)

– Mért nem indul már az eleje? Dél lesz itt ránk! Látja a napot! – és a botjával arra bök.

Macskási nem szól semmit, azt is lassan mondja. Volna pedig mondanivalója olyan, hogy zengene tőle a tanya.

– Könnyű neked, onnan a görbe bot mellől kiabálni, de én az éjszaka semmit se aludtam, a többiek se sokat... – És hozzátehetné: – Meg aztán nem akkor szokták az ökörgulyát behajtani, amikor már hordani kell, hanem előtte két-három nappal, hogy hadd szokjon vissza a járomba... Olyan nagyokos vagy, mégse tudod? (Dehogynem tudja, csakhogy elébb való parancsot kapott.) Mi lesz itt máma? Szekér borul, rúd szakad: töretlen a jószág... De mit bánja ez! Csak ő bedicsekedhessen este az irodán: megvan, tekintetes úr! Behordtuk mindet... Pedig ő nem ölt fel belőle egy villával se...

De azért hangosan és egy egészen más, engedelmes béresnyelven is szól valamit vissza:

– Nincsenek még készen, gazduram.

– Ki nincsen készen?

– Ahun van ni, Csóka Pista se...

Csóka Pista első éves kisbéres, és nemcsak gyenge és ügyetlen gyerek, hanem szokás szerint ki-kitolnak vele.

– Mi van veled, te isten-ügyetlenje? – harsog a Török András hangja magasan az ökör- és béres-hangzavar fölött. Pontosan úgy, mint amikor őrá kiabáltak kisbéres korában, az apja vagy Csőke béresgazda.

– Elveszett egy járomszegem – nyöszörgi vissza a fiú, majdnem sírva, mert könnyebb volna egy pofont elviselni, mint a béresgazda maceráját.

– Hova lett?

– Nem tudom. Valaki ellopta vagy eldugta...

– Szaladj a kovácsműhely elé, van ott rossz járom, vedd ki az egyikből, oszt gyerünk! A tiedet meg majd megkeresed délben. Ha nem lesz meg, lefogatom a béredből!... Macskási, indíts!

A hosszú igasor hát jó sokára és nagy hajcihővel elment – a kocsisok szerencsére már kinn vannak és rakodnak, mert az ő lovaik mindennap hámban vannak, és gyorsabban járnak –, Török András meg elmegyen a szénáskertbe, és kiméri, kicsóvázza a kazal helyét. A napszámosok meg letakaritják róla a gazt, és helyet csinálnak az egész nagy munkának.

Az alapot meg is vetik, mert a kocsisok bejöttek az első fordulóval, de a béresigák nagyon lassan haladnak. Már fröstök lesz, de még nem érkezett be egyetlen béresszekér se. Alig kétháromöreg béres megrakott szekere billeg befelé a hepehupás dűlőn. Nem is reggelizik hát, hanem amíg az emberek esznek, ő kisiet a tagra, hogy a saját szemével lássa, mi ott a baj, és megmozgassa azt a tohonya béresbandát. Ott van ugyan velük Vas Mihály, a kerülő, de az csak kiabálni meg káromkodni tud. Esze ahhoz, hogy mikor mit, és mit hogyan kell csinálni, nincsen egy csepp se. Nem is érti, hogy nőhet fel egy ember, ilyen kevés ésszel... Vagy ha így van, minek áll be kerülőnek? – Azért,

mert nem szeret dolgozni, lusta, mint a kutya, nem határfelügyelő, csak kasza-kapakerülő.

Ahogy közeledik a nagy táblához, mindjárt látja, hogy mi van. Az, hogy az ökrök nagyon elszoktak a járomtól: fáj és viszket a nyakukon a járomtörés. Amellett nyugtalanok is, nem akarják megérteni, hogy a boglya mellé hogy kell odafordulni, és miért kell ott megállni. Éhesek is, mert elmaradt a hajnali legeltetés, és nem volt reggeli etetés, azzal, hogy majd esznek jó anyalucernát, amíg az első szekérről lerakodnak. A szájkosarakat nem rakták fel, nincs is elegendő, és most ide is kapnak, oda is kapnak, hogy legalább egy falás lucernát kihúzhassanak a jó illatú boglyákból. Olyanfajta éhség kínozza őket, amelyet csak az az ember érthet meg, aki hetekig sóskán-salátán, káposztán, ugorkán, dinnyén és savanyú almán élt. De erre itt most senki se gondolhat, és az ökrök a reggeli etetés helyett még eddig csak a sok égre szálló káromkodást és a már megint nagyon rosszul eső ütéseket kapják. Ostorral, villával, járomszeggel.

Most hát erőtlenek, izzadnak, lihegnek, fújnak, kehelnek, és olyanok, mint a csikasz kutya: egy krajcáros bicska átérné a horpaszukat. Rossz őket látni.

De különösen a tavaly őszön betört fiatal tinókkal van sok baj. Ezeknek még nem ivódott bele a húsába, csontjába, idegeibe az ökörtudomány, és most a szabad élet és nyugodt kérődzés néhány hete alatt majdnem teljesen elfelejtették azt a keveset is, amit már az öregebb ökrök nyomán a barázdában vagy a kész keréknyomokon, kitaposott utakon járva megtanultak. Most csak valami ködös homály van a fejükben az egész tudományból, és fogalmuk sincs róla, hogy itt, az úttalan lucernatáblán, melyik boglyához miként is lehetne odacsavarodni.

Hiába harsog hát a fejük fölött a sok csálé, hajsz, nem értik, mit kell rá csinálni, merre kell fordulni, mikor kell egyenesen előremenni vagy hátracurikkolni, egyik erre fordulna, a másik amarra, s azután jön az ostor és a villanyél. És ettől nem világosodik meg a fejükben kavargó homály, tehát szenvednek, rettenetesen szenvednek... Pedig tele vannak ökör-jóakarattal, de nem értik a szót. Ó, hiszen ha ők tudnák, mit akar az az üvöltő emberfarkas, de úgy tennének a kedve szerint! A szavát azon-

ban nem értik, a nézése ijesztő – olyan kicsi szemben ilyen rémes tűz! – a mozdulatait, intéseit felfogni meg nem hágy időt, hanem már üt, s nem vár arra, hogy gondolkozzanak. Nehéz sor ökörnek lenni...

Hogy az egész rettenetes hajcihő azért van, hogy nekik a télen jó takarmányuk legyen, az meg túl messze van tőlük, mert az őseiktől nem örökölték el a hörcsöglogikát.

Aztán, hogy az egész értelmetlen hűhózás fölött egy nekik ismeretlen, de könyörtelen akarat, a Török Andrásé uralkodik, azt se tudják. Az ő istenük csak a saját béresük.

Így hát persze dűtnek, borítnak. Ritkán szándékos gonoszságból, többször értetlenségből vagy szerencsétlenség folytán.

Félreviszik vagy kátyúba juttatják a szekeret, kicsavarják és eltörik a rudat, árokba fordítják, vízbe buktatják a drága lucernát, a négy kerék égnek áll, az ökrök nyakára ráfeszül a csavarodó járom, meg akarja fojtani őket, rémületükben vizelni kezdenek, kínjukban, féltükben a hasuk is megindul, a farukat, a farkukat, az inaikat lepiszkolják, csupa csatak mindegyiké – erre még a légy is jobban dongja őket –, és ó, a béres meg van veszve, nehezen bírja őket kiszabadítani, és mindegyiket agyon szeretné verni. Ha pedig ez a keskeny gáton történik, a Sásosfenék fölött, a többi szekér se fér el mellettük, messze kell kerülni, valahova a másik dűlőre, azzal is potyára telik az idő, elveszett minden szekértől egy-egy forduló.

A másik szekérnek meg egy másik helyen a kereke roppan össze, mert a kerékgyártó csak ócskából reparál. Ezt át kell rakni egy üres szekérre, és bemenni a kovácshoz egy másik kerékért. Ezzel is két szekér esik ki a hordásból, majd fél napra.

Aztán meg a leborult és átrakott lucerna levele mind lehull – letépődik, lerázódik –, mert belesüt a nap, és átfújja a forró szél. Törik, mint a pozdorja, csak a kóróját viszik haza.

Hiba volt, nagy hiba, hogy az ökröket a mezőről egyenesen a járomba fogták. Ha csak egyszer-kétszer béreskézből, jászolból kapnak enni, s kicsit visszaszoknak a béresszóhoz és az ostorhoz, mindjárt okosabbak lennének.

Török András tudja ezt, hisz az ő hibája, mert nem mondta meg az este az úréknak, de annál inkább izgul most: jön, megy,

csörtet, lohol az egyik bajtól a másokhoz. Vastag görbe botját idegesen lóbálva siet a ledült szekérhez, onnan az elakadt béreshez, onnan megint vissza a kazalhoz, mert kintről, messziről úgy látszik, áll ott a munka, vagy csak alig mozog. Ácsorognak a kazal tetején – a kocsisok szekereiről már megvetették az alapját –, éppen isznak – sűrűn isznak –, mert felülről a nap – a naptárban még tavasz volna, de ez már itt a hév nyár –, oldalról a meleg déli szél, alulról a nyers-meleg, illatos-párás széna hevíti őket, a villák is lassan mozognak, pedig ekkorára már a kazal derekán kellene járni. Hisz most még nem felfelé hányják a nyomorultak... mi lesz, ha majd a létrára kell állni?

Úgy kiizzad, kifő Török András a nagy gondban-loholásban, hogy még a kisujjasát is leveti, és a vállára löki, pedig nemigen szokta, ha tizenhárom nap süt az égen, akkor se. Az a szavajárása, hogy „rossz birka az, amelyik nem bírja el a maga gyapját", és ez a szentencia aztán a kimondóját is köti. Ebben a borzas, borostás, mezítlábas és bocskoros szegényhadban úgy kell tartania magát, mint egy jól öltözött és férfias-takaros kiskirálynak. Az ő ujjasáról, ingéről nem szabad hiányozni gombnak, az ő csizmájának minden reggel tisztának kell lenni!

Mindegy, most erre se gondol. Sőt, még a mellényét is kigombolja, mert mindenütt átütött rajta a lucsok. De azt nem vetheti le, mert annak a belső zsebében vannak a mindentudó szent könyvek, a munkásnévsor, a béresek büntetései és a sokféle számadások.

De vajon miért izgul ő egyedül ennyire?

Azért, mert minden azon múlik, hányszor fordulnak az igák. Amelyik ledőlt, vagy kimaradt a sorból, az délig ha fordul egyet, pedig minden igának hat fordulót kell a mai napon tenni. Úgy volt ez nála kiszámítva: van tizenhat iga, átlag hat fordulat – früstökig egy, délig kettő, délután három vagy némelyiknek kettő –, minden fuvar tíz-tizenkét mázsa, az szekerenként hatvan-hetven mázsa, az egész igára kilencszázhatvan-ezer mázsa. „A mi lucernánk" – ő így mondja jószolga-többesben – nem több mint hét-nyolcszáz mázsa: be kell annak jönni!

Most éppen a kereketört szekérhez robban oda: – Mi van itt, hé?

Czibere Miska, az első kocsis öccse, aki második béres (első sose lehet, mert önfejű és hebehurgya), akiben nem sokkal kevesebb a kivagyiság, mint a béresgazdában, a maga sokkal kisebb körében éppen olyan majd én megmutatom ember. Most csakugyan meg akarta mutatni a világnak, de különösen Török Andrásnak, aki még nem tudja igazán, kicsoda ő, és mit tud ő, hogy milyen hatalmas szekérrel rak ebből a már jól megnyomakodott tapadós-lepedős anyalucernából. Olyat még Török András nem látott! Schlézingernél nem is láthatott, nincsenek ott igazi béresek. És hogy ezzel is bizonyítsa: különb ember volna ő első béresnek, mint az a susma Macskási.

Arra nem gondol, hogy Török András nem szereti az ilyen különözést, mert ha valaki túl sokat rak, túl soká piszmog a szekéren, kimarad a sorból, pedig a második béresnek mindjárt az első után kellene menni: ez a rend. Mert az ilyen különözés jó ürügy a többinek is arra, hogy felbomoljon a sor, és a huncutabbja egész napon át köntörfalazgasson. A végeredmény: estig egyik is, másik is ellop egy-két fordulót, amit nem pótolhat azzal, ha pár mázsával többet rak egyszer-egyszer.

Ennek a félhabókos béresnek meg véletlenül a villása is hozzávaló ember: Suli Kis Varga.

– Csak takarosan, Jani bácsi, szépen, lepedősen. Ne dúrja idenekem a gazt, tótágast, meg tövivel-hegyivel...

No, Varga Jánosnak azt nem kell kétszer mondani, hogy csak takarosan, mert annyira szót fogad, hogy mire a valóban hatalmas szekér lucernát lekötözik a jó erős, mert új és töretlen (Czibere Miska „eszi a kötelet") rudallókötéllel, akkorra a gyorsabb kezű béresek már a kazal mellé állottak.

Amikor aztán összetört az egyik hátulsó kerék, és megbillent a szekér fara, majd jó sok hóházásra megállottak a megkeveredett ökrök, Suli Kis Varga szépen leereszkedett hátul a kötélen a magas szekérről, és alánézett, hogy mi a baj.

– Összetört egy kerék! – kiáltja fel a béresnek, és a korcból ösztönszerűen a pipát húzza elő. Mit lehet csinálni ilyen körülmények között? Rágyújtani, most van egy kis idő, mert se rakodás közben, se a szekéren, se a kazal közelében nem lehet pipálni. Ha valaki rágyújtana, Török András rákiabálna: – Mind-

járt a torkodra verem azt a pipát, hé! – Sok tűzvész volt már a Csatáry-tanyán, egyszer-egyszer csak a pernyéje, pora maradt a termésnek, és hát a fiatal úr halálosan komolyan veszi a parancsait. Mert ő még nem áruban és biztosításban, hanem csak termésben, kenyérben és takarmányban tud gondolkozni. Azzal ijesztgetőzik, hogy ha valaki rágyújt a szénáskertben vagy az asztagok körül, ő se szó, se beszéd, egyenesen a szájába lő. Amilyen vadbolond, tán meg is tenné... (Őbenne már ott van a „kinyíró" ösztön, amit a háborúban, a géppuskával fejlesztett ki az ember.) Nem is vágyik idejönni munkára, aki nagyon szereti a pipát. Inkább Schlézingerhez megy, ahol még a kazal tetején is rágyújthat, akinek jó kupak van a pipáján. (Schlézinger úr nem sajnálja a biztosítási díjat, és van is neki miből. S aztán ő részvényese is egy nagy biztosítónak, visszakapja a pénzét.)

Amikor Török András odaér, még sehogy sincsenek, még az ökröket se fogták ki, még a kötelet se oldozták fel.

Suli Kis Varga tisztes távolban, a zöld füvön állva pipál, Czibere Miska pedig a tarkóját vakarja és káromkodik. Most a kerékgyártót, kovácsot szidja, de az uraságot és az istent se hagyja ki.

– Na, ezt megcsináltad, Czibere Miska, ezt megcsináltad! – fékezi magát a káromkodásban Török András. – Már messziről láttam, hogy ez biztosan te vagy, mert neked nincs annyi eszed, mint egy fejős birkának, aki nekiugrik az akoldrankának.

– Hát tehetek én rula, hogy rosszak a kerekek – motyog vissza Czibere –, mért nem csinálta meg a kerékgyártó jobban...

– Nem láttad, a fene a kis szemedet, hogy gyengék a kerekek? Fogd ki az ökröt, és szaladj másik kerékért! Na! Egyik lábad itt, a másik ott! Mit bámulsz? Indulj!

De nincs ideje még veszekedni se sokáig, és már megy is tovább. – Maga meg – fordul vissza Suli Kis Vargához –, ne álljon itt, míg ez a szerencsétlen visszakerül, hanem menjen vissza a tagra, és álljon másik szekér mellé. Jelentkezzen Vas Mihálynál, és mondja meg neki, hogy ne engedjen túl sokat rakni a gyenge szekerekre! Ne álljon ott, mint a ... a lakodalomban, hanem legyen szeme ahhoz is, mit csinálnak az ilyen marhák. Megértette?

Suli Kis Varga, aki már a gazda jöttekor kivette a szájából a

pipáját, s a fél markába szorította, csak nézett csuda-engedelmesen, és a fejével intett egy buzgalmas igent.

– Téged meg, ha még egyszer leborulsz, kizavarlak a tanyából – mordult rá Czibere Miskára, és útnak indult a kazal felé, mert azóta kijöhetett oda az úr, és őt nem találja a munkások mellett.

Amikor már csak a hátát látták, a két ember összenézett. – Ezt neked, András! – mutatta Miska, és meglóbálta az alsó karját, Suli Kis Varga meg kacsintott hozzá egyet, és visszatette a foga közé a pipáját. „Na, azért nem kell nagyon megijedni: ez az égzengés már elmúlt. Ha nem kellek a jövő héten, hát isten neki. Úgyse igen jönnék. Ilyen rossz gazdát százat is találok."

És elindult szép lassan, vállra vett villával, vissza, a lucernatáblára. És mivel már messziről szemügyre vette, hogy a kerülő melyik részén ácsorog a táblának (fel lehet ismerni, mert jó magas ember, és körülötte cserkészik a fekete kuvasza is, de még a kalapján a kerek pléhtábla is meg-megvillan a napban), a másik oldalára törekedett, hogy mennél később és mennél több szorgos kérdezősködés útján találhassa meg. – Nem láttátok, merre van Vas Mihály? – El van ez nála előre készítve. Mert ha az ember egy latnyi zsírt megspórolhat abból a kevésből, ami a szikkadtbarna bőre alatt még ott van, már az is kész haszon. Kicsi szalonnához kevés munka – ez az igazság.

2

Öreg Csatáry úr reggeli után, de jó későn, amikor már meg van vetve a kazal alapja, és lehet valamit látni, befogat és odahajtat a munkásokhoz. De le se száll a kocsiról, minek, lát ő úgyis mindent. Egy tekintetből is felméri, elég nagy lesz-e a kazalfenék, s azt is meglátja, ha valamelyik szekérről penészes, nyers vagy rothadó szénát hánynak bele a kazal közepébe. – Hé! hé! nem látod, a fene a kis szemedet! (Ezt a szép kis káromkodást Török András tőle vette át.) Miért nem lököd ki a rosszat? Mindjárt letöröm a derekadat!

Török András elősiet a másik oldalról:

– Ki az a marha? Nem megmondtam, hogy a rosszát ki kell hányni?

De az úrban most nem megy mélyre a harag: nem akarja elrontani a napját, és kímélnie kell a szívét és a vérnyomását, hát tovahajtat ki a határba. Mert neki az a természete, hogy sehol sem tud sokáig maradni, és az, hogy a határt mindig látni szeretné. Nemcsak tavasztól kezdve, hanem a késő őszön is, amikor a mezőkön már hasig veri fel a ló a vizet, a kis tavak fölött vadlibaszó hangzik, és a legzordabb télen is, amikor élvezettel gázolja a szűz havat, a nyúlnak vagy a rókának a nyomán. De különösen a nyár elején, amikor már mindennap változik még a színe is. A tegnap még bimbós akácok mára virágba borultak, a tegnap még ezüstzöld repcetábla sárga aranytengerré változott, a rozs hányja a fejét, félaraszt nyúlik egy éjszakán, a búza sötétzöld sása között már vastagodik a szár, hasban a kalász, olyan most, mint a fiatalasszony félidős korában, éppen csak meglátszik rajta, a bükköny virágzik, és egymásba kacsmarodik a szára, a fehér virágos borsótábla olyan, mint a pattogatott kukorica és minden. Nem lehet ezzel betelni. Úr érzés: a világból ez a darab az enyém! Aki ezt egy fél századon át megszokta, nem tudja abbahagyni, még ha gyalog kellene megnéznie is.

Ám Csatáry úr nemigen jár gyalog – sose járt tovább, mint egy rövid séta erejéig –, hanem akármilyen sürgős a lucernahordás, a saját kocsisát és a parádés lovait nem adja.

De ha már úgyis kimegy a határba, akkor a puskát is magával viszi, és amikor lehet, le-lelő valamit.

És mert rablómadarat, héját, kányát, ölyűt, vércsét mindig lehet (pusztítják a foglyot, fácánt, pacsirtát), el-elfelejtkezik minden másról. Egyedül csak a vadászlesen van türelme sokáig ülni. Be is állítja a kocsit az akácerdő mellé, a hűvös oldalra, ő meg bemegy a sűrűbe, a fészkére visszatérő héját lesni.

Különben is, jó kézben vannak az emberek. Ő már megtanulta azt, amit a bölcs nagy királyok tudnak: kiskirályok nélkül nem lehet uralkodni. Juttatni kell nekik a hatalomból. Nem elég nekik a jó bér, még a jó szó, a dicséret se, a hatalmat is „él-

vezni" szeretnék. Hát élvezzék! Csak a főhatalmat ne veszélyeztessék.

De ha már úgyis kinn van a határban, és mert legalább egy szarkát lesenderített a nagy fasor tetejéről, továbbhajtat az anyagulyához, megnézni, hány új kisborjú van, és hogy mennyire fejlődnek, lesz-e köztük jó tenyészbikának való; onnan a tinógulyához, hogy erősödnek a befogni való negyedfű tinók; onnan a szűzgulyához, mert az a legnagyobb élvezet neki. Olyan szépek ezek a tavalyi és harmadévi üszők, a rossz szemnek kár rájuk vetődni. Valósággal olyanok, mint egy leánysereg: gömbölyűek, édesek, sugárak és kecses mozgásúak. És hogy tudnak lépegetni! És milyen büszke-nemesen tudják a fejüket tartani! Szépek a nemes járású tisztafehérek is, de a kissé libuskás, bambácskás csupahús pirostarkák és zsemletarkák is: csakugyan, mint egy leánysereg. Legfeljebb, hogy a leányok között több a csúnya. Ez itt mind „egyalami" mert az elmaradottakat, a „vízhordókat", a sántákat és félcsipejűeket Csatáry úr nem tűri meg a szűzgulyában. Eladatja vágóra. A fiától hallott róla, mert az újságoknak nemigen hisz, hogy Hitler valahogy így akarja az emberekkel is. De a dolgot nem gondolja tovább. Az uralkodni tudás titka, hogy az ember elhessenti a zaklató gondolatokat.

És ha már ennyire kijött a határba, a méneshez is elhajtat, mert a szeme telhetetlen a széplátásban. A haszon, a haszon, na, az is valami, de neki az mindig csak másodszorra jut eszébe. Ha ő meglát egy kedvére való csikót, így szólal meg a lelke: – Ejnye, de szép csikó! – s csak jóval utána, de azt is csak esetleg: – Vajon mennyit érne? – a fia meg így kezdi: – Vajon mennyit érne ez a szép csikó? – Pedig Endre úr se igazi gazda még.

De van itt azért bosszúságra való ok is, mert itt-ott, a határnak egy-egy zugában, egy tavalyi szérű helyén, a tavalyi répakúpok, trágyaszarvasok vagy a tavalyi csalamádézsombolya (gödörsiló) helyén derékig vagy éppen nyakig érő dudva, csalán, szamártövis, vadparaj, nadragulya, bürök miegyéb burjánzik, hörcsögök, pockok, ürgék, lóvadító darázsrajok, pőcsikek, nagy fekete és kék döglegyek tanyáján. (A lovak már tudják, idegesen sietnek el a gurdinyosok mellett.)

– Ahelyett, hogy bevetették volna kései csalamádéval, kölessel, muharral, itt hagyták semmihasznára és határ csúfjára! Pedig milyen kövér itt a föld. Nincs szemük! nincs szemük! Ebbe pusztulunk mink el...

Máshol meg a nagy táblák egy-egy hajlásában, ahol a tavaszon hóolvadáskor megállt a víz, és kiölte a gabonát, most a helyén térdig érő nemes fű nőtt, aztán az utak mentén, árkok partján, fasorok és erdők alján is, de vagy ott vénül, ott eszi a fene, égeti a nap renden, vagy ott rothad-korhad apró rudasokban.

– Már Török Andrásnak mondom meg, mert Endrének még nincs szeme hozzá – talán sose lesz! – Vas Mihály meg, akinek a kötelessége volna, egy barom...

Így zsörtölődik magában az öregúr, de aztán, ami szép – és sok a szép! – megint visszahozza a kedvét. Már persze csak annyira, amennyire egy öregembernél lehet...

A ménesen túl, kinn a Nagyszikesen vannak a juhnyájak, azt már nem hagyja ki. Megnézi a juhokat, lehet-e már nyírni, elég zsíros-e a gyapjú – ezek a büdös juhászok el-elfelejtkeznek és meg-megcsapatják a meleg esővel! –, mert ez most a legbecsesebb, ebből lesz még új termés előtt pénz. Ebből és a kisbárányokból, ha eladják a kosát és a mustráját. Igaz, a bárányokból ürüt kellene nevelni, mert azért fizetnek jól a franciák, de hiába, kell az ára. Kimerült a zöld-hitel, és már előleget vettek fel a gyapjúra is.

Igen, a bárányok szépen nőnek, szemmel láthatóan nagyobbodnak és gömbölyödnek. A tavaszi botlábú kis idétlenekből pünkösdre – a jövő héten lesz! – mindenfelől kerek és kecses lábú állatok lettek. Öröm nézni őket, ha megszaladnak, hogy' hengyókálják a gyapjas farukat. Akárcsak a sok ruhájú, rövid szoknyás felvidéki lányok. (Az öregúr, amióta már csak a szemével élvezi a szépet, mindent a lányokhoz „asszociál".) A növényeket, állatokat, füveket, fákat, vadakat és madarakat még szereti, az embereket – na, azt kit igen, s kit nem. Nagy öröm neki – már az egyetlen öröm – a szép határ, s ami rajta van és benne él.

És ámbár már a nap valahonnan az ég legközepéről veri a fején a szalmakalapot, s az árnyék majdnem teljesen a kocsi alatt és a lovak lába közt szalad, mégis elrepíttet a nyájkondás-

hoz is, aki nem kinn a mezőségen, hanem benn a fekete szántóföldek között, egy ócska hodálynál és a hozzátartozó zsombékos mocsárnál nyaral. – Siessünk, István, mert megmered a galuska, mire hazaérünk! – és István megbillenti a kellemesen poroszkáló lovak fölött a gyeplőt, s azok keresztül a gyepen sebes trappba kezdenek. A fűben nem látszik a hepehupa, még a vakondtúrást is belepte az új mező, és a rugós kocsi nagyokat hajít a mázsás öregúron.

– Vigyázz, hé, kirázod a lelkemet! – szól oda Csatáry úr, de még nem káromkodva, hisz ő adta a parancsot a gyorsabb hajtásra, és István lecsendesít. Kézen tartja a lovakat, és aszerint hajt, amilyen alattuk a talaj. Kacskaringós nyomuk, ahogyan a kerék és a patkós lólábak agyontaposták a füveket és virágokat, messze visszalátszik utánuk. A laposszéli vadherés kaszálóban valóságos vészcsíkot húznak. Fáj az emberi szemnek látni. (Ha más tenné ezt, de ki is kapna!)

Persze a disznófalkából nem sokat látni. A zsombékosban butykásznak. Egyik turkál, csigát, gilisztát keres, a másik a sáros vízben alszik. Legfeljebb, ha a háta kimarad, s a legyek odaszállnak, időnként azt is megmártja, és oldalra hengeredik egészen a gerincéig.

A heverésző kondást idejében felugatja a finom kocsizörgésre felfigyelő pulija, és szó nélkül elindul, hogy kiveri a zsombékból, és összetéregeti a falkát, hadd lássa az úr az egészet, de az öreg Csatáry leinti: – Hagyd csak, Mihály, hadd butykásszanak... Nincs semmi baj? Hallom, a káptalannál már benn a dög...

– Nincsen, tekintetes uram, semmi...

Mert a disznóhoz sose elég az állatorvos, szerencse is kell mellé.

De így aztán jól eltelik az ebédidő is, mire visszaérnek a tanya közelébe. A cselédeknek, napszámosoknak már vissza is csengettek.

Nem is hajtat már a szénáskertbe, kintről is látja, hogy magasodik és testesedik a kazal, ámbár nem hiszi, hogy be is lenne tetézve még máma. A Sásosfenék gátján azonban egy leborult szekeret talál, és ott meg kell állni. Még le is kell szállni, mert a part szélén a félredűlő kocsi rugója az árokba hajitaná a nehéz

öregurat. A bérest ismeri, Sós Imre, rossz kezű ember, Mihálynapkor el is kellene bocsátani, de nincs most ándungja veszekedni. Csak a fejét csóválja: mit csináltatok már megint?

A béres, szegény, össze van ijedve, és nem tudja, mihez kapjon a szekér tetején, ha már itt az úr, de egyebet nem tehet, mint egyik helyről a másikra tesz egy-egy villa szénát, mert alulról nagyon lassan jön felfelé a gaz.

Ott ugyanis egy gyámoltalan öreg ember, Besenyei Gyuri bácsi kínlódik, aki, ha helyből kell adogatni, még eldolgozgatik úgy-ahogy, de itt a gát oldalán, az árokba zuhant lucernát kell felszedegetnie, és minden villával előbb fel kell másznia a partra, s onnan fellökni a szekérre.

De a mászáshoz nincs már jó lába, a villázáshoz nincs jó karja. Ő aztán igazán elmondhatná a keresztény igét: „A lélek ám akarná, de a test erőtelen", mert világéletében azzal az egy dologgal akarván jó ember lenni, amije volt, a munkaerejével, azt bizony elhasználta erre-arra, a más dolgára, és most már annyi se maradt belőle, hogy tisztességesen feladjon egy jó villa szénát.

Reggelente ő már nem a kipihentség jó ízével, hanem az itt fáj–ott fáj állapotában ébred, s ha otthon van is, ki kell ülnie a napra, hogy erőt szedjen magába a nappali mozgáshoz. A lassúságát hát, aki nem ismeri, lustaságnak ítélheti, pedig ez csak az embergép lecsendesedése: a végleges megállás előtt már csak alig-alig mozog, amit azonban ő maga teljes erőfeszítésnek érez.

És rajta már a pihenés és az ennivaló se sokat segít: ami erőt adna, meg se tudja rágni. Semmi foga sincs, tán egy-két odvas maradt, de annak sincs rágó párja. Vízbe áztatott kenyéren, meleg víz leveseken és puliszkalággyá főzött ételeken él hétszámra, és itt is már csak kegyelemből tűrik meg a napszámon. Egy fél század óta dolgozgatik itt, és az úr is ismeri.

Csatáry úr először rá is akar förmedni a villásra, hogy gyorsabban adogassa a szénát, ha már leborultak, de amikor felismeri, hogy az öreg Besenyei küszködik odalenn az árokban, visszaszívja. Nincs képe ráförmedni, inkább nem látottá teszi, mintha valami illetlen dolgot kapott volna el a szeme sugara. Csak így lehet elviselni. Csak így lehet az ember: úr.

Mert Csatáry Zsigmondon és Besenyei Györgyön be lehetne mutatni, milyenné lesz az, aki mindig azt teheti, amit akar, és milyenné lesz az az ember, aki sohase teheti azt, amit akar. Mindegyik a sírhoz jut, mindegyik ütődött már egy kicsit, az egyik zsarnok-bogaras, a másik sírós-gyámoltalan, de milyen úton érkezett ide az egyik, és milyen úton érkezett a másik?

Török András a kazaltól látja – jó szeme van, mindent észrevesz, mint a pusztai sas –, hogy az öregúr megáll a leborult szekérnél. És káromkodik Vas Mihályra: minek küldi oda azt a gyámoltalan vénembert, hisz az fel nem adogatja estig. – Az istenségit, hogy éppen most, és éppen ott kellett ezeknek is leborulni! – És magában zsörtölődik is egy sort: – Megmondtam pedig mán annak a marhának – Vas Mihálynak –, hogy nekem ne híjja munkába azt a tehetetlen vénembert, mert mindig elébem löki-veti az a nagyon jó Isten...

És csakugyan, pár héttel ezelőtt, kaszáláskor vissza is küldte. – Eh, küldjék el varjúcsősznek, vagy adjanak neki ingyenkenyeret, de nekem ne gyámoltalankodjon itt! Mit csináljak én vele? Csak a többit rontja! Előre nem állíthatom, mert oda nem való, csak lassítaná a többit. Hátulra nem lökhetem, mert csúfságra elmarad a sortól, és a fordulóban utolérné a többi, ha középre dugom, kétfele szakad vele a banda... Ide ember kell!

Az öreg Besenyei majdnem könnyezve, de hang nélküli sírással ment akkor haza a lányához – béres a veje –, aki kegyelemkenyéren tartja, s neki ez olyan keserű, hogy mindenáron keresni akar valamit hozzá. De most, a nagy munkáshiány miatt, Vas Mihály – akinek egyébként távoli rokona – megint visszahívta. – Felbír egy villa szénát... Neki is élni kell...

– Jó, hát éljen – mondaná erre Török András, aki érzi, hogy az úr helyett neki kell az ilyen esetben könyörtelennek lenni –, de ne az én nyakamon, ne az én becsületemen éljen... – És széjjelnéz a kazal körül, hogy kit is küldhetne ki a gyámoltalan öreg helyett. De nem talál ott más nélkülözhető embert, mint Suli Kis Vargát, aki most jött be egy rakott szekérrel, és itt cselleng, mert nem tudnak még a kazal mellé állni. Előttük a másik szekér. Már szólna is neki, de még egyszer körülnéz, hátha mást találna, mert ezt a naplopót nem érdemes egyedül elküldeni.

Ez tudja is, bírja is, de huncut, mint a mindenesló, ha nehéz igába fogják.

De nem talál mást. A kazalról nem hívhat le senkit, a létráról se, mert ez a bitang azt állítja, hogy szédül a létrán, cigányt se, eh! – menjen kend gyuribandi, vagy hogy hívják (furcsa, de ezt az embert se tegezni, se magázni nem tudja), és váltsa fel ott azt a vén tehetetlent. Küldje ki Vas Mihályhoz, csináljon vele, amit akar...

Na ez jó munka lesz – gondolja Suli Kis Varga –, jobb lesz, mint a kazalnál, mert ott hajtják az embert. – S majd aztán, amikor kiér, takarosan nekikészülődik, és szép lassan bontogatja, szedegeti az árokba fordult lucernát. Vaktában sose ölt bele, hogy aztán cibálni kelljen – aj, az nem jó, elveszi az ember erejét –, hanem csak a villa hegyére vesz egy szeletnyit, amennyi könnyen feslik, azt takarosan lehelyezi a parton a földre, aztán rá a második, harmadik villahegynyit, s végül amikor már van egy öltésre való, szépen beleszúrja a villát, jól megtapogatja, hogy eléri-e a hegye a földet, nem hágy-e ott belőle, s aztán finoman, leptibe, hogy a levele ne nagyon hulljon – így is hull! – feladja a béresnek, aki közben áll és vár, és egyáltalán nem türelmetlenkedik. – Eh, telik a nap, minek adnak a kezembe rossz ökröt meg rossz szekeret...

Közben azonban Suli Kis Varga irgalmatlanul megszomjazik ebben a bődületes forróságban. – Nincs vized, hé? – kiált fel a béresnek. – Nincs. Honnan az istenből vóna, én is majd meggebedek! – Hát mért nem hordasz magaddal csobolyót vagy egy csatos üveget, vagy valami az istent? – Nincs... Igyon kend az árokból, ott van a lába előtt! – Na, azt mán nem, öcsém, nagyon sűrű, olyan, mint az olaj, és tele van kutyahallal... az csak neked való, a béresnek minden jó, hanem tudod mit, én elszaladok amoda a gulyakútra, és teleszívom magam... Mibe hozzak neked?

És útközben, amíg elsiet – most azért siet, mert egy kicsi bűntudata van –, motyog magában: – Hiába, nem gebedhet meg az ember... a munkásnak ivóvíz jár... ezt a törvény is megköveteli...

Török András meg, aki ezt is látja odabentről, a haját tépheti.

– Ilyen emberek, ilyen gazemberek! Hát nem bírta volna már ki, amíg felrakodnak, s ihatott volna idebenn, akár belefúljon... Hogy fulladjon is bele a disznófürdőbe a bitang naplopója! De megállj, majd elvadítlak én innen!

3

Amíg a kazal nem túlságosan magas, és nem kell félni, hogy leszédül valamelyik, lányokat és asszonyokat is küld fel Török András a tetejére. Annyit meg tudnak tenni, hogy villával arrébb vetik, kézre adják a kazalrakó mestereknek a feladott lucernát. Igaz, az erős déli szél bele-belekap a ruhájukba, és fel akarja penderíteni, ami a szekéren levőknek és a nagy létrán adogató férfiaknak érdekes mulatság volna; de a lányok – szemérmes és ravasz találékonyság – kifognak a szélen. A kötőjük széles és hosszú, mert az védi a ruhájukat, s úgy lehet bele sok ezt-azt odaölelni, az alsó csücskére hát madzagokat, galandot vagy szatyingot kötnek, és hátul összekötik. Így aztán nem bír vele a szél, de viszont mert amúgy is térdig, néha ölig merülnek a puha és meleg szénában, még inkább melegük lesz, a virágpor – ki gondolná róla? – és a sós izzadság eszi-csípi a bőrüket, rossz a közérzetük, falós-marós idegesség lesz úrrá rajtuk. Úgyhogy amikor egyszer Török András csak úgy megszokásból odakiált nekik: – Lassan jár a villátok, hé, majd az én ceruzám is úgy fog (az ő „szuverén" joga, hogy kinek mennyi napszámot ír, a megadott „plafonon" alul) – a lányok, asszonyok megrebbennek ugyan, de aztán egymásra néznek, és miközben gyorsabban öltenek a szénába, elpittyesztik a szájukat, és azt suttogják: – Ajjé, de jó szemed van, a holló vegye ki! – Csató Sári meg, egy férjetlen menyecske (hol az ura? – „agyonütötte a szita"), aki elég szép és elég csinos, nagyon kívánatos és nem is éppen elérhetetlen ahhoz, hogy ne rettegjen még a rangos férfiaktól se, amikor Török András tovább megy és háttal fordul feléjük, megemelinti hátul egy kissé a szoknyáját a béresgazda felé. Csak egy kissé,

nagyon kissé, mert van valami természetes érzéke ahhoz, hogy mi tetszik még a férfiaknak, s mi az, ami már ordenáréság.

Ez az ős-ősi mozdulat, amely még a vad asszonyok korából való, fojtott, de azért erős kuncogást repít a kazalról Török András után. De ő ezt, bár hallja, nem veszi észre, hogy az neki szólna. (Mindig soratlankodnak ezek. Könnyű nekik: csak a hasukra meg a ... re van gondjuk.)

Pedig azt szokta mondani, amikor „leleplez" valakit, vagy rápirít valakire: – Nem tudod te azt, hogy én a hátammal is látok? Most majd megtanulod! Vegyed a sátorfát, és látod azt a tornyot! Arra mennek hazafelé! Indulj!

De lám, most süket és vak a háta, mert fő a feje: lassan halad a munka. Csak azt ne mondtam volna, hogy meglesz estére! Sose elég okos az ember!

Olyannyira elmerül a gondjaiba, hogy észre se veszi, milyen faros-mellesek, szép lábúak és szép karúak ott fenn a kazlon és a szekereken a nőcselédek. Persze, mert ide a legerőset küldte, akiknek vérből, húsból még sok a tartaléka. Olyan ez a tartalék, mint a turkesztáni juhok farkatövén a faggyúgömb: ebből él a test a hosszú élet-teleken.

De Török András most ilyen értelemben rájuk se néz, holott máskor a tétlenül álldogáló, nézdegélő munkafelügyelők módján ő is meg-meglesi a munkába belefeledkező nők ingerlő testhelyzeteit. (A nő olyankor a legártatlanabb és a legkedvesebb, amikor elmerül a munkájába.)

Pedig jóképű ember Török András, és még nem is nagyon öreg, nem is nagyon hasas, s a nőcselédek, amikor elkapja őket a bandamerészség, tréfálni szoktak még a legzordabb parancsolóikkal is. Csató Sári meg kicsúfolná még talán az öreg úristent is, ha férfi képében megjelenne a kazal tövében. De most hogy látja a Török András kötelesség-komor arcát, az van a tekintetükben: – Hagyjátok, bal lábbal kelt ez ma fel... Egészen meg van veszve... – és nem mozgósítják férfiszelídítő képességeiket.

De hát vajon ő, Török András szeret-e egyáltalán valamit vagy valakit?

Igen. Szereti gyomorégéses hajnalokon a jó erős kisüsti pálinkát, forró nyári délutánokon a reccsenve hasadó, leves-édes gö-

rögdinnyét, farkaséhes állapotban, hűvös őszi vagy tavaszi estéken a rántottás kolbászt, mindig szereti a csirkehúst sülve, a kárászhalat ropogósra szárítva és még sok más mindent. Egyebek közt egyszer-egyszer a Derzsi Sári sima hátát is. És szereti, már csak annyira, amennyi az ő szívéből telik – talán még az egészen fiatal, ártatlan állatokat is, akik nem butáskodnak, nem makacskodnak, nem szegik meg a parancsokat, mert még nem kapnak parancsokat. Az engedelmes jó ökröt, a szelíd-okos lovat már inkább csak becsüli, jó gondozást adat neki, és nem tűri az oktalan bástást, mert hasznos állat az ilyen, de mindez nem szeretet, csak belátás, hasznos igazságosság. Személyes viszonyba nemigen kerül senkivel és semmivel, az övein kívül, se emberrel, se állattal, mert neki parancsolni kell, és mindig az uraság érdekeit kell nézni. Még csak hátas paripája sincs, hogy azzal összeszerelmesedhetne, mint a valódi urak.

Hát őtet vajon szereti-e valaki ezen a széles világon?

Egy lélek egészen biztosan: a kutyája, Fickó, a patkányölő korcs puli, mert az rejtelem, hogy a kutyák kit miért szeretnek.

Egy másik lélek is biztosan. Derzsi Sári, a felesége, de annak a szeretete már félelemmel keveredik. Olyannyira, hogy néha már egészen eltemetődik a szerelem a félelem alá.

Hát a gyerekei? Azokba nehéz belelátni. Büszkék is rá – az ő édesapjuk a tanya legelső embere –, rettegnek is tőle, a szeretetre itt nemigen jut hely. Az ő apjuk hajnalban kél, éjszaka fekszik le, vagy odakinn, vagy benn, de egymaga ebédel, vasárnap a faluba megy: szűkös itt a családi élet.

De nem gondol erre most és máskor se Török András, hanem csak arra – s ezt lelkileg összeszorított fogú akarattal hajtja – a kutya istenit a sok büdös naplopójának! –, hogy amit vállalt, meglegyen: az öregúr meg legyen vele elégedve, s a fiatalúr is lássa, aki eddig csak úgy nézett rá, mint bármelyik altisztre a zászlóaljban („az az őrmester, az ott ni, akinek az a fekete szemöldöke van"), hogy Török András azért „valaki", hogy Török András nem „lágymosó" ember.

Neki különben egyáltalán nincsenek eszméi vagy elvei, csak olyanok: „Ezt meg kell csinálni", „ez így van jól", „nem értesz hozzá", „fogd be a szád"!

Isten? Lehet, hogy van, azt mondják ott ül az égben – na jó, végezze csak ő is a dolgát...

Haza? Nem is igen kerül itt a tanyán szóba, az urak nem avatják be a gondjaikba, a cselédek, napszámosok meg nem állnak vele szóba. Az újság nem érdekli, s ha látja is benne ezt a szót, nemigen érez semmit. De mert ez is a „rend" világához tartozik, mint az Isten, tisztelettudó lélek-érdektelenséggel veszi tudomásul ezt is.

Nemzet? Azt nem látja a Suli Kis Vargáktól és Czibere Miskáktól meg a mindenféle rongyemberektől. Nem jut őbelőle ilyen gondokra. Felborult egy szekér, lába tört egy ökörnek, a Czibere Jóska lovai elszaladtak a berenáló gyerekkel – túl zabosak a lopott abraktól –, és összeverték a lábaikat, orvosolni kell őket: – ilyenek az ő gondjai. De ezen túl is: neki itt napról napra, percről percre nem a haza ellenségeivel van dolga, hanem a rend ellenségeivel, a munka és az engedelmesség ellenségeivel.

Suli Kis Varga? Hát az is ember? Egy csöszmők, egy makkkopáncs. De huncutság van annyi benne, hogy száz embernek is sok volna... Ki fogom űzni a tanyából. Majd én megmutatom!...

Átlát ő az embereken, ismeri őket, és erre büszke is, arra hát, hogy még őt is, a félelmetest, a talpig gazdát és talpig férfit is ki lehetne a háta mögött valamiért nevetni, igazán nem gondol. Hisz ebben a gyámoltalan szolgahadban ő a legemberebb ember, s nemcsak ereje és botja van, mint Vas Mihálynak, hanem esze is van hozzá. Csak azt nem érti, hogy a másik emberben – s minden emberben – valamiféle külön lélek lakozhatnék. Hiába kuncognak hát a kazlon, eszébe se jut, hogy ott őtet nevethetnék. És ellohol tovább, mert amoda a szénáskert lejárójánál megint felborult egy szekér. – Az anyjuk gyámoltalan istenit, micsoda rongy béresek ezek?

A bágyasztó s mind-mind fülledtebb délutánban aztán mindenkinek a nyakára felült „Laci-puhi", akit nem hajt valamilyen nagy, erős szenvedély.

Olyan idő van, talán valahonnan Kisázsiából vagy Afrikából hozta ide a déli szél, amikor a parasztkocsisnak leragad a szeme az ülésen, és összeakasztja a tengelyt egy másik ilyennel, amikor

a gépkocsivezető beleszalad a másikba vagy a szakadékba, s talán még a pilóta sem fér meg a széles és magas égben, és éppen ezért arrafelé délen az emberek átaludják a fényes napközépet. Török Andrásban azonban annál jobban dúl-fúl a dugába dőlni készülő „majd én megmutatom", mennél inkább érzi az embert-állatot, füvet-fát elbágyasztó időt. Annál izgatottabb ő maga, mennél csendesebbek a többiek. Mindenki enged az időnek, mindenki elereszti fülét, farkát, mint a beteg jószág. Még a nők is, akik a legserényebb – és alkalomadtán a leglustább – lények a világon, most már a lustaság állapotában vannak. A lányok, asszonyok, akik délelőtt még az ingerlékeny kedvetlenség állapotában voltak, most olyanok, mint kánikulában a víz nélkül maradt libák-kacsák: pihegnek, és leeresztik a szárnyukat. Még az úr se jön feléje se, benn alszik a hűvösön, pedig a puszta jelenlétével megfrissítené egy kicsit ezt a naplopó bandát.

Mert félni ugyan tőle is félnek, de az azért megint más. Vele már úgy vannak, mint a birkák a mérges pulival: félelmetes, félelmetes, de élni azért mégis kell valahogy, és átengedik magukat a természetüknek: csak akkor szaladnak, ha ugat és harap.

Cigányok is vannak a napszámosok között, mert Vas Mihály, akinek olyan híre van, hogy vasvillával vették el az anyja alól – mert már akkor is harapós volt –, nem kapott más napszámost a faluban. A Csatáryakhoz már csak akkor jönnek az emberek, ha máshol egyáltalán nem kapnak munkát.

Az öregúr pedig nem szereti a cigányokat a tanyájában látni. Még a férfiakat inkább elviselné, de a pereputtyukat – mert ezek ételhordás ürügyén, seregestől, gyerekestől és öregasszonyostól a tanya mellett dupéznak – látni se bírja.

A fiatalúr azonban gyakorlatiasabb, a szükséges munkaerő és az olcsóbb napszámbér szempontjából nézi a dolgokat: az a kérdés, „megérik-e a pénzüket"? Különben meg se áll rajtuk a szeme, annyiba se nézi őket, mint a mezőn ugráló kabócákat.

No, ezek a cigánynapszámosok is szúrják a Török András szemét. – Cigányokkal kazlat rakni? – ki az isten látott ilyet! Ezt is csak Csatáryéknál értem meg! De majd én elvadítom innen őket!

És gyanakvó ellenszenvvel néz rájuk, mintha ők volnának az

okai, ha nem lesz betetézve estig a kazal. Pedig azok se lustábbak, szegények, mint a többiek. Nincs is módjukban, mert olyan helyekre vannak állítva a létrára, ahonnan nem léphetnek le minden pillanatban inni, pipálni, dolgukra járni, vagy ennek ürügyén az árnyékban egy kis friss levegőt szívni, mert ha egy le akar jönni, akkor az alatta levőknek is mind le kellene szállni. És mivel a cigányok a létra felső fokaira vannak állítva, alulról durva tanácsokat kapnak, hogy mit csináljanak, ha valami bajuk van. Velük hát nemcsak Török András tol ki, hanem „a magyar" napszámosok is.

Pedig, különösen akik a napos oldalon vannak, azokat úgy égeti a napverés, hogy szinte sülnek. Éppen csak nem sercegnek, mint a sovány szalonna.

A cigányok így csak egymás közt motyognak: – A tetű egye meg a nyakát ennek a gazsdának, farkast sopott e' kicsi korába...

A lustaság húzza az embert, nemcsak a mindig lustát, a lélekben és természetben lustát, hanem a többit is, a máskor kicsit szorgosakat is. De jó volna meginni egy nagy korsó hideg sört – ha kettő lenne, se lenne baj – vagy egy nagy fröccsöt, jéghidegen, amikor még szállnak belőle a buborékok; felhasítani egy érett görögdinnyét – csurran belőle a jó hideg lé –, jó volna ez, jó volna az, jó volna nekifeküdni – úgy húzza a teste az embert – valami hűvös helyen. Kinn, az erdőben, a nagy fák alatt vagy benn, a homályos szobában, ahol nem éget a fény, és még légy sincs; kinyújtózni, kezünket, lábunkat négyágra vetni, és aludni, pihenni, amíg bele nem ununk.

De mert ez nem lehet, semmi se lehet, még az eszükbe engedni se lehet, nincs más, mint a túlfeszített akarat, amelynek erősebbnek kell lenni ezeknél a homályos kis vágyaknál. A sugárzó nap és a lélekzabolázó muszáj hát fekete szigor-ráncokat rak a szemek köré, amelyek úgy sugárzanak szét mindegyiküknek az arcán, mint valami kis kötelesség-aureola. Mert ha a „hősök" akaratát a becsvágy feszíti, a kereskedőét és a rablóét a haszon, a béresekét csak a muszáj . . . Akinek soha sincs joga és lehetősége egy kicsikét lustálkodni, annak a „filozófiája" és „a vére" lesz lusta, és Czibere Miska azt mondja: – De jó volna egy napos eső, legalább kialhatnám magam . . . – Amire Suli Kis

Varga, akit pedig nem a szorgalom öl: – Csak ezen a héten mán ne legyen, hogy a heti napszám kerek legyen...

Dolgoznak hát komor, kedvtelen arccal, de minden szorgosság, izgalom nélkül. Még csak rájuk se lehet kiabálni, hogy mit ácsorogsz ott, hé! Évszázados „szabotázs-kultúra" van abban – sáncásásban és úrdolgában szerezték –, hogy miképpen lehet megőrizni a munkálkodás látszatát, miközben éppen csak csinálunk valamit, hogy a nap meg ne álljon. És ha Török András izgul és toporog, vagy néha káromkodik, hát: – pukkadj meg! Vagy: – ugorj bele a csürhekútba! – Mert egy Sámson még forgathatja körbe-körbe a malmot, hisz ott bujkál benne a reménység, hogy rárogyaszthatja majd még a filiszteusokra a templomot is, de tőlük egyéb nem telik.

Így aztán a Török András gondját-izgalmát – a sok és sokféle ember közül nem veszi át senki. Czibere Jóska ugyan, az első kocsis, ha a béresgazdát látja, úgy tesz, mintha átvenné, és el-elordítja magát a szekér tetején: – Na, gyerünk emberek, a betyár hétszentségit, mert nem leszünk meg estig! – és ilyenkor annyit ölt a villájára, alig bírja felemelni, de aztán ha arrább megy a béresgazda, összekacsint a többiekkel: – Hadd legyen boldog egy kicsit András is!... – Neki csak az a fontos, hogy bízzanak benne, és nála legyen a zabosláda kulcsa. Mert Török András ugyan azt hiszi, hogy belelát az emberekbe, még a veséjükbe is, és biztos is, hogy igen hamar felismeri, ki a naplopó, ki a birkaegyügyű, ki az engedelmes-szorgalmas, ki a „fineszes", de Czibere Jóska még őt is átejti. Nagyobbra törő, buzgalmas, nagy szájú káplárnak, uraság ugató kutyájának játssza ki magát, mert tudja, hogy a béresgazdának ilyen ember kell, hadd ijesztgesse a többit, pedig csak egy ügyeskedő tolvaj, akinek jóba kell lennie a többi kocsisokkal is, mert azok tudják, hogy mikor mit, honnan és hová visz.

Nem is olyan sületlenség az, hogy akinek az Isten hivatalt ád, észt is majd ad hozzá. A Török Andrásé már kipróbáltatódott, mert túlságosan butának kell annak az embernek lenni, aki nem érti meg, mit diktál, vagy néha már mit ordít a valóság: mit kíván a föld, az ég, a növény, az állat, és mit kíván az uraság.

Az hát még megesik, hogyha valamelyik béresnek az ökrei szemmel láthatólag szenvednek, mert lihegnek és izzadnak, Török András odaszól a béresnek: – Fújtass egy kicsit, hé, nem látod, milyen nehezen húznak – de a béres gebedését, ha látja sem veszi észre. „Nem kell elkapatni az embereket." Így gondolkozott már az ős-hajcsár is az egyiptomi piramisoknál.

Az is megtörténhetik, hogyha a béres elmulasztotta bekenni hajnalban, a fogás előtt, légyriasztó büdös-ragadós kreolinnal az ökrének a kisebesedett farkatöve gödrét, amit kikezdett a légyhad, mert oda már semmiképpen se tud besodorni a farkával, és se a szarva, se a nyelve nem éri el, Török András ráförmed: – Megeszi a pondró előled az ökröt, te! Nem látod? Ne adassak egy pápaszemet? Majd szólok a tekintetes úrnak ... – De az már nem történhetik meg, hogy meglátná a béreskölyök kisebesedett lábát, aki még sántítani se mer a béresgazda előtt, mert nem lehet elviselni, ha azt mondja: – Na, tán elrúgott a kancád, hé a tarka kötős? ... – Vagy: – Vasárnap este nem sántítottál a ricsajban ... Huncut láb ez a tiéd: a táncban nem fáj, csak a dologban ...

Hát még ha igazán megharagszik, és kiereszti a hangját a százistennel! Akkor még a sárgarigó is elhallgat a kastélykertben s a pacsirta a magas levegőégben. Az ökrök, akik csendesen, álmosan húzzák az igát, vagy lassan kérődznek, megrettennek: – Jaj, most valami nem szeretem dolgok következnek! Még tán a sárban pillogó és füleikkel legyező bivalyok is felfigyelnek: – Ajaj, ennek a jó kis pihenésnek is vége lesz!

Csakhogy most még ez se megy. Nem tud igazán beleveszni senkibe, mert valahogy ahhoz sincs ideje, vagy inkább: annak sincs ideje. Pedig ebben a büdös tanyai életben az a jó orvosság – jobb, mint a pilulák –, hogyha az ember már nem bír magával, valakin, emberen vagy állaton kiönti a mérgét. De valahogy nem olyan most az idő és az alkalom. Jót veszekedni leginkább a hajnalon vagy az esti alkonyaton szoktak, amikor hallják mindenek: szól a hatalom!

Török Andrásnak hízik az önbizalma, ha valakibe igazán belelátott, mint egy vizsgálóbíró. Akibe pedig mégse lát bele, az mind ellenség, huncut naplopó, tolvaj vagy időtolvaj, melyik mi. Avval

„majd elbánok". Az erős és a maga módján eszes Török András, aki sohasem volt még beteg - azt a kis lábsebesülést fel sem vette -, s aki csak a virtusból szerzett szenvedést ismeri, pedig nem az az igazi, nem tudja emberszámba venni a gyengébbeket, az esetteket és a tudatlanokat: ezt nem lehet bírni. „Semmibe nézi ez az embert." Mert ha mint férfi a munkában ügyetlen és sikertelen volna, és mégis így beszélne a többiekkel, akkor azt mondanák magukban: – Neked is csak a szád jár, az a nagy, de te se tudnád, vagy te se bírnád, ha itt az igában volnál!

Azt azonban, hogy nemcsak a szája nagy, de ha akarja, meg is tudja fogni, és mindenkinél jobban – ámbár a tekintély miatt ritkán teszi –, nagyon nehéz elviselni. Legfeljebb ha már ez nagyon nyilvánvaló, ha Török András megfékezi azt a lovat, amelyikkel a kocsisa nem bír, felemeli azt a szekeret, amelyen a béres csak körös-körül jár, vállra veszi azt a rönkfát, amelyet a napszámos csak emelgetni próbál, avval ütik el: – Könnyű neki, egye meg a fene azt a vastag derekát, hússal-borral él. Mindig öli a felesége a tyúkot, csirkét. Ősszel kacsát tömnek, meg birkát vágnak, a télen két disznót ölt, tehéntartása van, tejben-vajban fürdik (milyen tejéhség szülhette ezt a mondást?), a kommenciószalonnát meg se eszik, hanem elosztogatja a felesége azoknak az asszonyoknak, akik mosni meg meszelni járnak hozzá... De enne csak kásalevest meg lebbencset, ilyen fekete kenyérrel, majd meglátnám, hogy bírná... – Meg aztán: – Egy negyedóráig, félóráig én is megmutatnám, de húzza csak itt nekem egész napon át...

Így jön össze, sok mindenből, hogy a Török András gondjaiban nem osztozik senki, a buzgalmát és izgalmát nem veszi át senki. Még csak a kazalrakó mester, az öreg Szilágyi Sándor se, akinek a megbízhatóságával ugyan nincs semmi baj, de mennél jobban izgul és erősködik Török András, annál gondosabb és szorgosabb igazgatásba merül Szilágyi Sándor. Mert adj valakinek csak egy cseppnyi hatalmat, mindjárt hatásköri összeütközésbe kerül egy másikkal. – Nem ért ahhoz Török András! Nem lehet ezt onnan, a görbe bot mellől látni! Ne durd rám a gazt, amíg én nem szólok! – És mintha a béresgazda a világon se volna, és mintha nem is tudna arról Szilágyi Sándor, hogy ezt

ma még be kellene tetézni, olyan szépen, alaposan rakosgatja villánként körül a kazal oldalát.

A tüzes nap persze az ő fejére is süt, de úgy látszik – ez is dicsőség! –, oda se neki. Sohase panaszkodik, hogy hű de meleg van, sohase sóhajtozik, hogy ezt már nem lehet bírni. Ha süt, hadd süssön, majd nem süt karácsonykor. Legfeljebb annyit mond kerülőúton: – Úgy látszik, nincs otthon az öreg – mármint az Isten –, az inasok nagyon befűtöttek a kemencébe.

Különben neki az izzadsággal sincs annyi baja, mint sok másnak. Nem is izzad túlságosan, szívós, csontos, kis mokány, aki télen-nyáron mindig dolgozik, mert ha csak egyetlen napszámos kell Csatáryékhoz, Szilágyi Sándor nem maradhat ki. Az öreg úr is ismeri, meg is szokta szólítani: – Na, hogy vagy, Szilágyi? – és ez tartást ád neki az olyan kutyaütőkkel szemben, mint ez a Török.

De szó, különösen ütköző szó azért nemigen esik köztük. Olyanforma közöttük a viszony, mint két magabízó bika közt a gulyában, akik kölcsönösen respektálják, és ahol lehet, kikerülik egymást. Nem annyira azért, mert egymástól félnek, hanem azért, mert a gulyástól, vagyis az öregúrtól tartanak, aki a kenyeret adja nekik, és aki megharagudhatna rájuk.

Ő tudja odafenn a kazal tetején, hogy nem lesz meg, hát ne is legyen meg! Őt nem érdekli az se, ha eső lesz. Nem is igen hisz benne. „Az időjáráshoz sose elég okos az ember." De az is mindegy: ha megázik, majd megszárad... Őt csak az érdekli, hogy a keze alatt épült kazal takaros legyen.

Mert Szilágyi Sándor művész, egy kazalrakó Medgyessy, akit igazán csak a mű érdekel. És itt a mezei gazdálkodásban olyan sokféleképpen lehet sok mindent csinálni – és jól csinálni –, mint a művészetben.

Szilágyi persze erről egy igét se tud, nem is gondolkozik rajta, de nem is igen hallgat az alulról jövő szóra, se a tanácsokra, se a kívánságokra. Takaros legyen ez a kazal: ez az ő dolga. Hiába dirigál neki onnan alulról Török András: Hallja, Szilágyi, a jobb oldala mintha egy kicsit hasasabb volna! – vagy: Ezen a végén tapossa meg egy kicsit, mert hirtelen behúzta – Szilágyi Sándor mindezt elereszti a füle mellett, s csak tessék-lássék lép oda, vagy tesz oda, ahova a béresgazda mondja.

Amit eközben mond vagy morog a mellette dolgozóknak, azt persze Török András nem hallja. Lefelé nehezen terjed a hang, s nem is úgy van mondva. De azért a béresgazda mégis tudja. Ért ő a mozdulatokból is, de még a környülállásból is. Nemcsak a naplopó-szabotázst ismeri ő, hanem a szorgos jóakaratba és hozzáértésbe burkolt szabotázst is. Egyelőre azonban tehetetlen ezzel szemben is, és ez is csak a mérgét növeli, és a gondjait szaporítja. – Ezt a vénembert még a kezembe veszem egyszer! Majd én elbánok vele! Nem megyen itt nekem a maga akaratjára... Most még az úrban bizakodik...

Suli Kis Varga oda is súgja Czibere Miskának, látva a Török dühöngéseit a kazalrakóra is: – Andrásnak szorul a kapcája: „szombat is lesz, este is lesz, eső is lesz, az úr is idekinn lesz..."

Egyszer aztán, a késő délután, ezüstfogantyús sétabotjára támaszkodva csakugyan előballag az öregúr is.

Ebéd után, mert megszokta, és az orvos is rendeli, aludnia kellett. Mire felébredt, ozsonnán járt a nap.

Az ebéd utáni alvás azonban komorrá – felhőssé, kedvetlenné – teszi az embert. A bérest, mert rövid, a legédesebb közepéből ijesztették fel, az urat, mert... de ezt már csak sok szóval lehetne megmagyarázni.

Az úr ezellen feketekávéval, teával vagy más vérpezsdítő italokkal orvosolja magát, a béres pedig: „Gyerünk hát, a keserves hétszentségit – ha muszáj!"

Ez az orvoslás azonban Csatáry úrnál eltart egy jó ideig, úgyhogy mire kisétál a szénáskertbe, a kertárok nagy fáinak az árnyéka már az új kazalig ér, amelynek azonban még nincs teteje. S ahogy ő látja, már nem is igen lesz, mert a munkások szédülőse már le is jött róla. Nem maradt ott, csak a kazalrakó mester meg a segédje, és hozzájuk két villás, akik kézre adogatják nekik a keskenyülő kazaltetőn a gazt. Ilyenkor már nagyon lassan halad a munka.

De azért az úr nem kezd veszekedésbe. Nincsen most még ehhez se „ándungja" ebben a bágyasztó időben. Nem is megy egészen oda se, nem akarja az embereket közelről látni. Hogy ez

csak nagyúri tartózkodás-e, vagy pedig a lelke legmélyén ott van az az elfojtott szégyenérzés is, ami a hőségben dolgozó emberek láttán minden jobb érzésű nem dolgozóban megjelenik, azt nem lehet tudni. Ilyen szégyenérzettel, ha az eleven, senki se lehetne igazi munkaadó egy fél századon át, le kell hát nyomnia a lélek legfenekére. De vajon ez az elfojtott szégyenérzet nincsen-e benne az úri tartózkodásban?

Bevárja hát ott az árokparton állva Török András jelentését, de még a szó is nehezére esik most, és csak annyit kérdez: – Lesz teteje?

– Lesz, tekintetes uram! Estére kitétetem mind a két végére a csóvát. (Arra számít, hogy nem engedi el az embereket a nap lementével, amíg be nem fejezik.)

Miért is töri magát ennyire, hisz milyen kicsi ügy ez a világ és az ország nagy dolgaihoz képest?

Igen, de őneki most ez a legnagyobb. Teleki Pál miniszterelnök sincs jobban tele az ország dolgával, mint Török András a kazalrakással.

Ebbe a fejbe és ebbe a lélekbe most csak ez fér bele. És az úr is éppen ezt becsüli benne. „Ilyen ember kell ide!"

4

Este naplemente után még felhőtlen volt a magas ég. Már ha nincs készen a kazal, de reggelig tán nem lesz eső. Akkor pedig még a korai hűvösön, jó puha, harmat-este lucernával betetőzik. A tetejére meg sásos szénát, azon felül meg jó szálas búzaszalmát raknak. Lekötelezik – a sásos szénából olyan kötelet lehet csavarni, egy embert is megbírna –, és kész: ilyen kazla még nem volt a Csatáry uraságnak – így tervezgette ott Török András, amikor már mindenki elment a kazaltól. Nemcsak a béresek és napszámosok, hanem az utolsó szekérrel beérkezett kerülő is, aki egyébként sem törődik a kazallal. Ő elvégezte odakinn a dolgát, ez már a béresgazda gondja. Hogy dűlne rá, ha rosszul

rakatta!... Igen, az ő dolga csakugyan, és éppen ezért még egyszer körüljárta a kazlát. Nézegette közelről, távolról, innen és onnan, hogy nem hajlik-e valamerre, mert akkor jobb volna még most megtámogatni néhány vendégoldallal, reggelig helyrenyomakodna. Nem elég magas az ő szemének, mert létráról nem is lehet, de szép körteszárúra van rakva, hogy az eső ne folyjon le a földig az oldalán, hanem a hasa kijjebb vesse a vizet. De éppen ezért, ha az egyik oldala csak egy pár mázsával terhesebb, már az is félrehúzná reggelig. – Csak eső ne legyen – és kinézett a kazlak és a kertárok fái közül arra délnyugatra, ahol az ég alján mégiscsak ott ül már egy kis komor-barna felleg.

– Megjön, megjön az eső, az biztos, de ha a mai délutánt kibírta, akkor már az éjszakát is kibírja. Csillagos éjszakára, ha hozzá még szél is fú, nem szokott eső lenni. Milyen nehezen jön meg néha, napokig készülődik – így biztatgatta magát Török András.

De ezt a gondot az égvilágon már egyedül csak ő hordozza. A többiek a villával együtt lerakták az uraság gondját. Még azt a keveset is, amit tessék-lássék viseltek, és felszedték a magukét. A napszámosok vacsorát főznek, a cigányok azon tanakodnak, hogy az este szárnyai alatt milyen jó volna, és milyen könnyú volna hazaussanni, mert ezt nem lehet bírni. „Ezs a gazsda még inni se hágy!" – „De itt marad a pízs, hé..." A cselédek meg... na, azoknak is vannak saját gondjaik!

Hát jó, ha már itt hagyták az emberek, nem olyan világraszóló nagy baj lenne az se, ha megázna a kazal, mint ahogy a legtöbb megázik, százból egy-kettő ha megússza egy csepp eső nélkül, de itt a Török-büszkeségről van szó, amely a maga nemében nem kisebb, mint a Csatáry-gőg. Azt ígérte, még délután is azt mondta, hogy meglesz, és itt van ni, félbemaradt a kazal. – Minek is mondtam, az istenit a marha fejemnek (csak önmagától veszi fel ezt a marhát) ... csak azt kellett volna mondani: megteszünk mindent, tekintetes úr...

– Na mindegy, menni kell az irodára parancskiadásra – és Török András, aki pedig nemigen szokott sóhajtozni (ez a felesége szokása), most majdnem sóhajtott egyet, de mégis inkább csak a tarkóját vakarta: – lesül a pofámról a bőr...

– Hát csak nem lettünk meg, András? – fogadja az öregúr a béresgazdát.

Nem látszik dühösnek, hiszen ő nem is hitt benne. Olyat ő még nem látott hosszú életében, hogy egy ilyen nagy kazlat egy nap alatt betetőztek volna.

Meg aztán inkább védenie kell most Törököt, mint szidnia, hisz Endre úr előre megmondta, hogy nem kell mindent egészen rábízni, mert önfejű egy kicsit, ami igaz is.

– Nem boldogulok az emberekkel, tekintetes úr. Rongy banda ez. Ennyi igával és ennyi emberrel én már ennél több munkát is elvégeztettem. Ha a kazal mellé állítottunk volna egy kis hordó sert vagy bort, vagy egy nagy butykos pálinkát, akkor talán jobban is ment volna, és nem nézték volna annyira, hogy lement-e már a nap. Ha dolgoznak, amíg látnak, meg is lett volna.

Nem szívesen emlegeti ezek előtt Schlézingert, mert nem szeretik hallani se, de azért most finoman odadörzsöli: – Schlézinger úr megtette egyszer-egyszer...

– Nem jó az embereket erre rákapatni, András, mert azután mindig elvárnák, és lomháskodnak, ha nem kapják.

– Szegődött bér, osztott konc – szól közbe idegesen Endre úr, aki ugyan modern gazda akar lenni, de szereti a hasznosnak látszó hagyományokat. – Nagyobb baj az ennél, hogy esik a barométer, s az időjárásjelentés is azt mondja: „Nyugat felől felhősödés, záporok, zivatarok."

– Az a barométer esik akkor is, ha csak egy nagy marha szél lesz belőle, mint szokott... szél és por... Hátha nálunk csak kunsági eső lesz – reménykedik az öregúr, mert eső nagyon kell, de most már ha eddig késett, még várhatna egy napot. Eshetne vasárnap... – Be van rakva valamennyire a kazal, András?

– Behányattam a közepét elég jól, de nagyobb baj az, hogy a szekereken és a kazal mellett időleges boglyákban maradt vagy hat szekérrel. Hiába erőltettem az embereket, amikor lement a nap, letették a villát. A béresek meg, akiket estefelé küldtem ki rakodni, hogy semmi se maradjon a tarlón, behozták ugyan mindet, de úgy elszuszmogtak odakint – szándékosan –, hogy csak az alkonyaton érkeztek be, amikor már nem volt a kazalnál villás, és a szekerükön maradt a teher. A szekérszínnek nincsen

teteje, oda nem húzathattam be egyet se. Ponyva sincs. Kérettem a gépésztől, de azt mondja, mindegyik csupa lyuk, most van foltozás alatt, csakhogy az asszonyokat meg kirendeltük a kazalra. A legnagyobb baj, hogy lassan megy az adogatás, nincs „gólya", (Régifajta fadaru.) (Már majdnem a nyelvére szaladt, hogy „elevátor kéne ide, Schlézingeréknek már az is van", de aztán szerencsésen visszaszívta. Az ember ne sértegesse, még akaratlanul se, még jó szándékból se, a kenyéradó gazdáját, mert az nem jó . . .)

– Összetört tavaly, a fene egye meg, az a szél törte össze, amelyik a színnek is levitte a tetejét – védekezik az öregúr, mert nagy szégyen az a hozzáértő cselédek előtt, hogy a híres Csatáry-gazdaságban minden rosszabb, mint Schlézingernél, a kocsmárosból lett nagybérlőnél.

– Inkább két kisebb kazlat kellett volna kezdeni, jobban mellé tudtak volna állni, és gyorsabban lerakodtak volna – tör ki megint az ingerültség Endre úrból, és mindnyájan érzik, hogy most az egyszer nagyon igaza van. – Azzal a módszerrel, hogy „száz ember a lajtorjára, egy meg adogassa", nem lehet megrakni egy nap alatt egy nyolcszáz mázsás kazlat.

Török András erre nem szól semmit, pedig tudna, jaj de tudna, egyebek közt azt is meg kéne mondani, hogy ilyen embereket, ilyen cselédeket és napszámosokat, mint itt vannak, cigányokat, Suli Kis Vargákat és Czibere Miskákat ő nem tűrne meg a tanyájában egyetlen napig se, de hát jobb hallgatni, mert Endre úr lesz a holnapi gazda. Az öregúrral, ha bolondos is néha, ki lehet jönni valahogy, de bármely pillanatban megütheti a guta, vagy egészen elgyámoltalanodik, mint öreg emberek szoktak . . . ő lám, meg akarta mutatni, hogy mit tud és hogy kell dolgoztatni, nem rajta múlt, hogy nem sikerült egészen. Mert azért szeretném én látni azt a béresgazdát, aki ilyen szerencsétlen igával és ilyen rongy cselédekkel ennyi lucernát betakarított volna! . . . Így legyen az ember jó ember? Én vagyok az oka, hogy nincs gólya? Én vagyok az oka, hogy a Csatáryakhoz csak a leggyámoltalanabb cselédek és a legrongyabb napszámosok meg a cigányok jönnek, akik már sehova se kellenek?

De ezt csak méltatlankodó gondolat alatti ösztönei mondják, a felszínen figyelmesen és szolgálatkészen hallgat.

Szerencséje, hogy az öregúr, még ha neheztel is rá – azt is inkább csak a fogadkozásáért –, védelmébe veszi, és elterelő hadműveleteket indít. Ámbár ő aztán igazán nem bírótermészetű ember, mert önfejű, mint maga a Jehova-isten, de ha már három ember van együtt, s tele visszafojtott ellentétekkel, akkor egynek – itt neki – ösztönösen elnökké, egyengető bíróvá kell lenni. Ha hát csak ironikus hangsúllyal is, de felemlíti: – Mondtam, a fene egye meg ezt a pénteket, mondtam . . . – És talán már jól is esne neki, ha a túl okos fiával szemben az öregisten most csak azért is az ő kezére játszana, és megmutatná, hogy nem csupa ócska butaság az, amit az öregek mondanak.

Mert elvégre is, csakugyan nem dűl össze a világ, még a régóta ingadozó Csatáry-gazdaság se, ha egy kazal anyalucernából tönkremegy néhány szekérrel – minden tíz esztendőből hétben-nyolcban így szokott lenni (néha meg az egész elrothad), csak inkább az ismétlődő fogadkozás, hogy „ennek nem szabad többet megtörténni", és az a sajátlagos gazdaidegesség, hogy szeretnénk, ha mindig minden jól sikerülne, mérgezi most is a levegőt.

De még ha az öregúr és Török András kijönnének is egymással egy sor jó káromkodással és azzal az ősi karmozdulattal, amellyel a „több is veszett Mohácsnál"-t szoktuk kísérni, Endre úr azonban halálos komolyan veszi a céljait és terveit, és valósággal belebetegszik – méreg-beteg lesz –, ha a dolgok nem úgy sikerülnek, ahogy egymással és a tervezésnél mindig hallgató, de a végbevitelbe mégis mindig belenyúló Sorssal megállapodtak.

Az öregúr hiába mondja neki, hogy ilyen idegekkel sok minden lehet az ember, de magyar földön jó mezőgazda nem lehet, mert Endre úr a fejébe vette, hogy ő pedig rendbe hozza az ősi Csatáry-birtokot. Ezért jött haza a katonaságtól is, ahol pedig a jó előmenetelű Gömbös fiúk közé tartozott. Meg kell tanulni gazdálkodni, ipart űzni, kereskedni, ez a pártprogram is. El kell venni a zsidóktól a földet, aztán a gyárat, bankot, boltot is: ez lesz az új honfoglalás. Ez nagy „nemzeti cél", „szent cél", azon belül családi és egyéni érdek is, ehhez viszonyítva néz hát Endre úr mindent, még egy olyan kicsi dolgot is, hogy beázik-e a lucernakazal.

Török András érzi ezt Endre úrban, mert az ő jó szolgaszeme még talán jobban tud már olvasni az Endre úr borotvált, akartan markáns, sok keserű idegránccal berajzolt arcán, mint az öregúr többszörösen tokás, bajusztól, pakombarttól, vastag ősz szemöldöktől bozontos képén. Ez az arc – az Endre úré – beszél, de mindig rosszat beszél, és, bár ő nem ismeri az Endre úr nemzeti céljait, egyáltalán semmiféle „magas" célt nem ismer, de a családi célt már sejti: visszavenni Schlézingertől a volt Csatáry-földeket. És bár az ő természete inkább az Endre úréhoz hasonlít, mert ő is az akarat és a parancsolás embere, mégis mint emberhez, inkább az öreghez húz. A kicsi zsarnoknak is jólesik, ha a főzsarnokban egy kis bölcsesség és belátás is van.

Endre urat azonban majdnem állandó ingerültségben tartja az, hogy nem mennek a dolgok. Az egész tanyai világ csupa közegellenállás. Katonáéknál a kiadott parancsok – jól vagy rosszul, de – végre lettek hajtva. Itt minden és mindenki ellenszegül: az isten, a természet, az apja (anyja már nincs, felesége még nincs!), a cselédek, a napszámosok, de még talán az a nyomorult ökörbarom is. Az a bivaly, aki ott fekszik a pocsolyában, csak akkor jön ki onnan, ha a béres utánamegy, és a farába döfi a vasvillát. De maga a béres is csak akkor mozdul, ha a béresgazda meg őbelé döfi legalább a – szóvillát. (Itt a szónak is szúrni kell, különben nem hat.) Minden és mindenki csak addig megy, ameddig a döfés „svungja" viszi, aztán magától leáll, amíg újabb döfést nem kap.

Ezt hát már látja Endre úr, és mindez őt rettenetesen idegesíti, mert ellenállást érez benne a saját céljaival szemben. Az okán azonban nem gondolkozik, mert az uralmi ösztöne nem engedi, hogy a dolgok mélyére nézzen. Neki hiába hangzik el, hogy akit az isten el akar veszejteni, annak előbb elveszi az eszét, mert az is ehhez tartozik, hogy tehát ez a mondás a baj előtt eszébe se jut. Ha valaki csak tanulmányozás céljából vagy az igazságkeresés szenvedélyétől hajtva belenézett volna a Csatáry-gazdaság dolgaiba, igen hamar megláthatta volna, hogy itt mindenki, aki nincs benne a célban (és ki lehetne benne az olyan célban, hogy a Csatáryak visszaszerzik-e a régi birtokaikat?), halálosan fáradt. Nemcsak a teste – hisz az még egy jó vacsorával és egy jó alvással

helyreigazodhatna (ámbár az sincs), hanem a lelke is. Ezekből az emberekből hiányzik a magától buzgó életerő, és hiányzik a lelki motor: a célban való érzés-gondolkozás. Még csak a haszon-motor is hiányzik: nincsenek érdekelve a sikerben.

Itt soha senki nem aludja ki magát, tehát mindenki mindig álmos, itt soha senki se piheni ki magát, hát mindig mindenki fáradt, itt senkinek se lehetnek izgalmas céljai, tervei, tehát rövidjáratúak a vágyingerek, leginkább csak asztalig-ágyig terjednek. Ezért mindenki csak annyira mozdul, amennyire a kimozdító erő löki-viszi. De még abból is le kell vonni azt a természetes fékező hajlamot, hogy kíméljük az erőnket, amennyire lehet, no meg a természetes lustaság-őshajlamot is. Egy óra addig jár, ameddig fel van húzva, de a béres mindig hamarabb leáll, mert egy kicsit gondolkozik, és nagyon erősen érez. Uralkodik rajta a hiányérzet és a szenvedésérzet.

Endre úr azonban nem kíváncsi senkinek a magyarázatára, mert az ő fasiszta logikája éppen a végiggondolástól irtózik sajátosképpen. Az édesapja tudományát ócska haszontalanságnak tartja. És mert annak a hibáiból indul ki, azt már megtanulta, hogy szalmán telelt ökrökkel, pelyván telelt lovakkal nem lehet gazdálkodni, s még a korán pénzt izzadó birkákról is lesüti a gyapjút a tavaszi nap, ha a télen nem kaptak abrakot és anyalucernát. Így az apja jovialitását sem uralmi bölcsességnek, hanem öreges bogarasságnak tartja. (Ritka trónörökös, aki pokolba ne kívánná az apját, ha benne is célok-tervek duzzadoznak.) A cselédek lomha barmok, a felügyelők túl buzgó, de értetlen kuvaszok – eh! –, micsoda szemét társaság! Ez a béresgazda az egyetlen, akiben akarat is van, de az meg olyan, mint egy önfejű kreatúra: a saját feje után megy, és sokszor bajt csinál. Mint lám most is . . . De majd én rendet csinálok, majd én megmutatom!...

Igen: megmutatja, ha tudja. Csakhogy a patriarkális zsarnokság és a „modern" kifacsarástudomány együtt sok, még a sokat próbált Csatáry-cselédeknek is. És mindennek Török András adja meg az árát, aki parancsolni szeretne is, tudna is, ha a maga ura volna. Csakhogy ahhoz, hogy a maga ura lehessen (neki bezzeg van célja: egy saját tanya!), előbb a más szolgájává kell lennie, és tudni kell hallgatnia is.

De ki bírja ezt ki? Az öregurat már nem lehet egészen komolyan venni, könnyelmű és gyerekes (nesze neked, bölcsesség!), a fiatalúr meg – de mindennek nem szabad az érzületből a gondolatig feljönni – egy beképzelt hülye, aki azt hiszi, hogy ért hozzá, pedig én látom – csak én látom! –, hogy nem ért semmihez, hogy sose lesz belőle jó gazda, mert ideges, mert innen oda kapkod, repdes a szeme. És hiába néz, néz, nem lát, az emberekről azt se tudja, ki kicsoda, a lovak és ökrök közt nem tud személyválogatást tenni, a hátaslova ki nem állhatja, kutyája nincs... eh... itt nálam nélkül nem megy semmi se!

Ez után a nehéz iroda után már hiába igyekezett volna lefeküdni Török András. Még a vacsora se hívogatta: nem éhes. Amikor a lélek kínjai erősebbek, hallgat a has.

Pedig igen-igen fáradt, ami nála nagyon ritka eset. Az irodán már majdnem reszketni kezdett a lába, mert akármilyen sokáig tanácskoznak, nem ültetnék le az embert. Az öregúr ül, az írnok úrnak is ülnie kell. Endre úr járkál vagy az asztalnál áll, a cselédvezetők pedig fél vigyázzban állnak.

No, ezellen neki semmi kifogása sincs, mindez természetes, ő se ül össze a béresekkel, kocsisokkal, amikor továbbadja a parancsokat, csak most nagyon érzi, hogy milyen hosszú és strapás volt ez a nap.

Mégis a kastély elől nem hazafelé fordul, hanem a tanya széléhez megy, mert innen, a fáktól és az épületektől nem lehet látni az ég alját. Márpedig most nem a közepe érdekes.

– Vajon az a kis sötét borulás az égaljáról feljön-e vagy elenyészik? – Még nem enyészett el, de nem is mozdult. Pedig ha tovább nézi az ember, halvány kis villámok is cikáznak benne. No mindegy, ezen már nem segíthetünk – és bele-beleszagolt az esti szélbe. Jó hűvös volt, a nappali sok izzadás után megborzongott a háta. – Alszél, alszél, de hűvös, ha meleg szél volna, jobban félnék.

Nem jut eszébe, hogy csak a nappali meleghez és az ő izzadtságához viszonyítva hűvös az a szél, és azért, mert már benne van a majdani esőhöz szükséges pára. Azt meg nem tudja, hogy az a szél, amely még este se ült el, egy óriási ciklonnak az előőrse, amelyik a Földközi-tenger felől kavarog errefelé. Azt az

öreg paraszti bölcsességet, hogy az időjáráshoz sose elég okos az ember, már ő is megtanulta, de a többi jelek alapján mégis reménykedik, hátha kibírja reggelig, s akkor aztán bele az összes erővel! Most már a béresek se mennek rakodni... és hazaindult a lakásába, mert az elcsendesedett tanyában csak az ő házában pislogott még a lámpa. Virrasztott a vacsora mellett Derzsi Sári.

De csak hideg tejet kért, és ágyba dőlt, hogy kinyújtózhasson végre. Csakhogy nem tudott elaludni. Bántotta a magabiztosságán – az ő tekintélyének felfelé és lefelé ez az alapja – esett sérelem is, meg az eső miatt való aggodalom is. Annyira, hogy újra és újra kiment a gazdaház elé, megnézni, hogy mozdul-e onnan az a borulat, vagy mégis elenyészik.

Nem enyészett el. Előbb csak óráról órára, aztán majd negyedóránként nőtt, végül már itt dörgött-villámlott, nagy, mély, messze terjedő dübörgésekkel és vízszinten és keresztcsíkos villámlásokkal a határ alján.

Török Andrásnak most eszébe jutott, hogy ha viharral érkezik, ami majdnem biztos, mert úgy szokta, azt a nagy puha kazlat félrenyomhatja a szél – különösen ha oldalba kapja –, mert nincs még tartása, nem nyomakodott össze. Akkor pedig az egészet szét kell hányni, s az lesz a nagy baj. Endre úr előtt soha többé nem tud megállni, mert az olyan, mint egy hisztériás asszony: a tegnapi dolgokat mindig elővesszi. Pedig a gazdaságban nagyon jó a jó emlékezet, de hibahánytorgatásból nem lehet megélni, mert akkor egyebet se csinálhatnánk...

Felugrott hát, amikor egy nagy dübörgés megremegtette a cselédház rossz ablakait, gúnyát szedett magára, és kisietett a szénáskertbe.

Mire odaért, a szél is megérkezett, de az esőből még csak itt-ott pottyant le egy-egy kövér csepp.

Gyorsan lerángatta az üres szekerekről a vendégoldalt, és a szél alatti oldalon végigtámogatta a kazlat.

Most derült ki, hogy bár sokáig nézegette, számitgatta, miképpen vesse meg a kazal fenekét, hogy az uralkodó széljárás irányába a vége s ne az oldala essen, mégiscsak félresikerült egy kicsit, mert a szél majdnem egészen az oldalának fekszik neki. Sose elég okos az ember: ez a szénáskert nem úgy dűl, mint a

Schlézingeréké, és a nagy fasoron keresztültörő szélzugok is más járatot adnak a szélnek.

– No, mindegy, evvel is tanultam – és csinálja gyorsan a dolgát, mert a vihar már teljes erővel itt van, zúgatja, majdnem lefekteti a nagy fákat, és a kazlat is úgy nyomja, hogy a vendégoldalak végei mélyen belefúródnak.

Mire végigtámogatja, már úgy ömlik az eső, hogy nem mehet vissza, még az ököristállóig se szaladhat el, hanem behúzódik a kazal tövéhez, a hasa alá, és nekiveti a hátát.

A kazal oldalán lecsurgó vagy inkább ömlő víz nem is folyik a nyakába, az orra előtt zúdul le a földre, s csak ott gyűl belőle mihamar nagy tócsa, már bokáig ér, a szandálját is ellepte.

Az ég megszakítatlan dörög, mint a doberdói pergőtűz, a csattogás egymást éri, de Török András nem gondol arra, hogy őt is valami baj érhetné. Ahol ennyi a nagy fa, a villám nem csap a puha szénakazalba. De az is mindegy, innen most nem mehet.

Beljebb húzódott, és guggra kucorodott, a lába alá meg lucernát gyűrt. Így húzta ki a nehezét a kazal körtehasa alatt. Nem nyomta oda, mint Vas Mihály kívánta. „Negyvennyolc óta nem fog az átok."

– Micsoda szemét banda! Ha egy kicsit megnyomják, készen lettünk volna! – bújt ki az eső csendesedtén a kazal alól Török András, és mindjárt körülnézte a kazlat.

– Azért jól meg van ez alapozva, rakva és taposva. Reggel lehányjuk a tetejéről a vizeset, megszárítjuk és betetőzzük. Ilyen kazla még nem volt mostanában a Csatáry úrnak... Csak ezt az Endre urat enné el innen a fene...

„Ki mit őriz, abból él"

I

Mihály Gábor, az anyagulyás, egyik reggel, mint minden reggel, mert éjszaka sok minden történhetik, körüljárja az álláson a gulyát, hogy a szeme alá vegye az egészet. De mert nemcsak körüljárja, hanem a botját a hóna alá húzva – ez jelzi a békés szándékot, és a marhák értik is ezt, mert egy se mozdul odább, nyugodtan kérőznek tovább –, közéjük is megy, hogy közelebbről is lássa a várandósokat.

Az egyiknek a tőgye nagyon telik, dagad, de se a fara, se a hasa még nem készül, ez biztosan húsos tőgyű lesz, az ilyen soká készülődik, a másiknak meg alig nyúlt meg a csecse, de a farka töve tegnap óta már beesett, a hasa is „leszakadt" – erre vigyázni kell! Hirtelen megellik, vagy elvetéli a borjút.

A harmadiknál megáll, és kétszer is körüljárja. Szép, nagy pirostarka tehén, a legnehezebb fajtából. Mihály Gábor utálja ezeket, neki csak a nagy szarvú, füstösnyakú fehér az igazi szép jószág, de az úr nagyon ragaszkodik hozzájuk: sok tej, nagy hús, jó bőr.

Egy kis tisztáson áll, amelyet maga csinált magának úgy, hogy a mindig rendetlenkedő bikáktól ő húzódott el, a játékos üszőket, borjúkat meg elzavarta maga mellől. (Milyen bölcs is a nehezedő anya, még ha állat is!)

– Te Gabri – szól oda a fiának, aki még az állás szélén ácsorog, amíg az egész gulya le nem csendesedik –, én azt hiszem, ez a cifra kettőt ellik. Tele van ennek mind a két oldala. De a mennydörgős istenit, el ne járjon a szád, az egyiket, ha csakugyan úgy lesz, megesszük! Megesszük, az anyja mennydörgőjit! Elég egy tehén alá egy bornyú!... Olyan éhes vagyok mán egy kis húsra... Tísztaleves, kásaleves, tísztaleves, kásaleves, aludt-

tej, ha anyád paszulyt hoz, az mán ünnepi ítel – hát mi vagyok én? Árvamalac, veréb vagy varnyú, akinek minden jó? Mán meséltem neked, hogy a nagyapád idejében nem fogyott ki a mi szűrujjunkból a parászhús, ellett is, döglött is, most meg ez a nyomorult állatorvos mindig itt fitet – kommenciót kap írte, többet, mint én! –, oszt ha valaméknek baja mutatkozik, nem várja meg, hogy kirúgja az utósót, hanem elméreti pénzért, mink meg öntsünk ürgét, vagy szedjünk pocos verebet, ha húst akarunk enni... Megállj csak, majd kibánok én vele, csak legyen meg a két bornyú!

Igen. Mihály Gábor nem a kenyér-tészta-kása, hanem a húsbor fajhoz tartozik, és időnként már úgy érzi a húséhséget, a farkas se jobban (húsevő állatnak időnként hús kell, mert megvész a kívánságtól). Május van, disznóhús már nincs, a csirke még apró. – Hát aludttejen őrizzem én a Csatáry gulyáját vagy száraz kenyíren! – robbant ki belőle egyszer-egyszer a húsméreg. Második hónapja már, hogy kinn vannak a nagy legelőn, és még semmi se mutatkozott. Olyan egészséges minden jószág, mintha örökké akarna élni.

De megellett a nagy tarka egy sötét hajnalon, és csakugyan kettőt ellett. És Mihály Gábor csakugyan ott helyben mindjárt lerántotta az egyiknek – a nagyobbiknak: „ha lenni akar, legyík" –, a bikának a bőrét. Hadd örüljön az üszőnek a tekintetes úr!

Így tanulta az apjától, akinek olyan híre volt, hogy „kilopná a tehénből a bornyút". Ki is lopta. Nemhogy a másodikat, hanem ha úgy jött a sorja, az egyetlent is.

– Így szoktuk ezt, fiam – mondogatta, miközben mesterkedett az állásszéli gyepen. – Valamikor ezt mondta a nóta: „Kutya megeszi a vírit, zsidó elviszi a bűrit", de ezét nem adjuk a zsidónak – hogyne! hogy még majd beárulja az úrnak; mindig vele alkudik a bűrért, az úr macerálja Izsákot, Izsák meg becsapja az urat – hanem, tudod mit? karikást fonunk belőle. Egy félesztendős kocasüldőt ád nekem azért Sallai, a Schlézinger kondása. Azt mondja a múltkor, amikor ott legeltetett a határárok mellett: – Hallja-e kend, Gábor bácsi! Fonjon nekem egy jó hasikarikást! Szítvertík ezek a kölykök a vízbe-sárba, amíg oda vótam fegyvergyakorlaton. Adok kendnek érte egy jó kocasüldőt...

Mert tudta mán, hallotta tőlem régenebbről, hogy nincs se kocám, se hízónak valóm, megdöglött tavaly egy farkig.

– Nincs bűröm, te – mondom neki.

– Hát szerezzík kend! Micsoda gulyás az, akinek még hasija sincsen? Azon csak nem múlik? Ellenek a tehenek...

– Igaz, iszen megvenné ezt a mi kondásunk is, az is egy rossz kapdellal hajkurássza a malacokat, és mondta is mán, hogy mikor csinálok neki egy jó hasikarikást, de ennek a nyomorultnak nem adom. Mert ha ettől víletlenül megkérdezné a tekintetes úr, hogy hun vetted az új karikást, mingyán berezelne, és elárulna: Mihály Gábortól. Akkor osztán megkérdeznék Mihály Gábort – ha nem is az úr, de az a kutya fiadzotta Török András: – Hun vetted a hasiszijat a karikáshoz? – Mit mondok akkor? – A tarka tehénből? Nem, nem, az nem jó, vigyázni kell!

– Ez mán megvan, a kutya mennydörgőjit, de most mán ezt főzni is kell megfele, mert megköpi a légy, és beleesik a nyű. Ránk büdösödik, ha nem vigyázunk... Sütni is kéne belőle – morfondírozik tovább –, mert úgy az igazán jó, és úgy áll el tovább, de... de a sült húsnak nagy szaga van, és messzi száll. – A sült húsnak nagy szaga van, Török Andrásnak jó orra van, a süly rágja le – vigyázni kell!

Főzni kell, igen ám, de hogy és mikor? Hajnalban még nem gyújthatnak tüzet a kunyhó előtt, mert messzi látszik, és a hajnali pásztortűz a legszokatlanabb dolog a világon, amíg az ősz be nem áll. Mindjárt azt kérdezné mindenki: – Vajon mit csinál odakinn Mihály Gábor? Nem, nem, ez se lehet!

De még nappal is! Csak akkor éghet a tűz, amikor szokott, mert a tekintetes úr a kastélyból, a kulcsár a magtár felső ablakából mindent lát, Török András meg, a fene egye ki a jó szemit, tán még a falon is keresztüllát.

Úgy kell hát ezt főzni a rendes früstökön, mintha lebbencset főznének, de még akkor is nagyon szemmel kell tartani a határt, nem esz-e a fene erre valakit. Igaz, hogy a hús, még a gyenge borjú húsa sem fő meg olyan hamar, mint a tészta, de hát annyira már nem kell aggodalmaskodniuk. Szerencsére a borjúhúsnak csakugyan nem nagy főzés kell.

Különben is, Mihály Gábor úgy szereti a húst, félnyersen.

Ahogy feljött, és felvetette a véres-szennyes habját, és ahogy öszszerántotta a forró víz a kucorodó izmokat és húsrostokat, ő már szedi, rágja, harapja. – Ilyenkor jó-e, fiam – mondja Gabrinak, aki irtózik egy kicsit –, ízire kell rágni, most még minden benne van... Só kell hozzá meg bors... Ennek még a csontját is meg lehet rágni... jó gyenge, csupa velő meg porcogó, ez a lelke...

– Jó vóna küldeni belőle anyádéknak is, fiam, legalább az egyik hátulját meg az aprólékját, a kis kölyök, Jancsi, de szereti a máját, de hát nem lehet, a mennydörgős istenit, hogy minek raktak engem egy pitarra avval a szaros szájú Szeleivel, akinek a felesége bejár nyalakodni Törökné hez. Azok mindent befúnak Andrásnak, az meg az úrnak... A gulyásnak egyedül kéne lakni, mindenütt úgy is van, a káptalannál magunk laktunk egy házba, még meg ez is kívül vót a tanyán... De itt? Összekőtöztetnek egy csámpás bíressel, aki mindig azt szaglássza, mi fő a másik katlanon.

– De tudod mit, fiam? Ha felitatunk dílelőtt, hazaszaladsz, és kihívod anyádat, de hadd hozza a gyerekeket is. Jóllaknak idekint, oszt majd hazamennek estefelé a hűvösön. Szednek egy kis tűzrevalót, hogy annak az örvével jöttek. De befogják a szájukat, mert ha eljár, én kitekerem a nyakát az egész bandának.

Még szerencséje Mihály Gábornak, aki ilyen ember, és nem is tud másmilyen lenni, hogy a saját fia a bojtár. A tavalyi helyét Bacsó Kelemennél, aki maga is huncut juhászszámadó volt fiatal korában, azért hagyta ott, mert egy idegen fickót adtak mellé bojtárnak, a saját fiát meg elküldték a tinógulyához.

Egész esztendőn át, télen, nyáron, nappal és éjjel egy spionnal élni, aki belelát, nemcsak a fazekunkba és szánkba, hanem a szívünkbe és a vesénkbe is, ezt nem lehet egy Mihály Gábornak bírni. Inkább el innen!

Ide már úgy szegődött, hogy a saját fia legyen a bojtárja, mert: „én nem kínlódok a más rossz kölykével, aki nem ért a jószághoz, meg lusta, mint a kutya, mert abból csak az uraságnak van kára, de én is megiszom a levét."

Török András csakugyan már tavasz óta „pályázik" Mihály Gáborra. Érzi, hogy ennek az embernek a keze nem tiszta, de nagyon ravasz.

De ugyanígy érzi Mihály Gábor is, hogy a béresgazda meg akarja „fogni". „Rajtaérni" – mert ez a legnagyobb kopóélvezet. A rókaösztön és a kopóösztön találkozik hát bennük.

Mihály Gábort meg ezentúl még az is dühíti, hogy mi köze ennek a Töröknek őhozzá? Hiszen a gulyás nem áll az ő parancsnoksága alatt. Mit avatkozik hát abba, mi nem az ő dolga? – Hát törődök én vele, hogy ki törette össze a jármot, vagy ki borult bele rakott szekérrel a Sásosfenékbe?

Igen, de Török András cerberus-természet, és a legjobban tőle kell félni. Az úr el-elmegy a tanyáról Pestre vagy a fürdőbe, a fiatalúr meg pápaszemet használ, süket is még, meg vak is a gazdaság dolgaiban, addigra még a legkeményebb forgócsontját is megrágják a kutyák a tarka borjúnak, mire ide kerülnek, de ez a Török, ez mindig itt szamuklál. Most is, lám, semmi dolga a gulyaálláson vagy a kunyhónál, de úgy vág át a nyomáson, amikor a szénagyűjtéstől a lucernakaszásokhoz megy a másik oldalra, hogy azt útba ejtse. Még a szomjúság örvével meg is áll a kútnál, le is tanyázik, biztosan rá is gyújt (a távol legelő gulyától mindent jól látnak) –, nézd, az anyja mennydörgőjit, mit szaglászik az ott? Nem restelli a fáradságot, keresztülcipeli a nagy böndőjit az egész gulyanyomáson, csakhogy szétnézhessen a kunyhó körül. Még tán a csirkéket is megolvassa...

Mert ők csak a kopót látják Török Andrásban, és nem a gondokban fővő pusztagazdát, aki kötelességből is, de a természeténél fogva is, a Csatáry úrék minden dolgát számon tartja.

Számon tartja a „majd én rendet csinálok" elvéből is, de a hatalom természetéből következően is, mert a hatalomnak „mindent egy kézbe" természete van.

Nem nyer vele egyebet, mint hogy a gulyás is halálos ellenségévé válik, aki pedig közömbösen elélne mellette, ha nem zavarná az ő köreit.

Mert ha ő azt firtatja, hogy honnan van ennek a Mihály Gábornak pénze egy kocasüldőre, hisz fertálypénzt még nem kapott, semmit el nem adott (lám, akármennyi mindenre gondol az ügyes tolvajember, mégsem gondolhat egészen mindenre), az égből nem hull a pénz neki se, ej, ez nem tiszta dolog! – Mihály Gábor meg úgy érez Török Andrással, hogy ha tán egy ókútba esne, ki

nem húzná, inkább a gulyát is más irányba térítené, hogy még a kiabálása se hallatszódjon oda.

És ha Mihály Gábor úgy ravaszkodott, hogyha a Schlézinger kondásától szerzi a süldőt, akkor nem éri gyanú, Török András meg éppen ezért gyanakodott: – Miért onnan hozott süldőt, hisz itt a tanyában is kapott volna, itt is van eladó. Vajon mit adott érte?

2

A juhászokkal nem ilyen bajai vannak Török Andrasnak. Azoknak saját bacsójuk van, Bátori Mihály, aki maga is egy kisisten a tanyában, és aki az egyezségben kikötötte, még amikor idejött, hogy az ő dolgába senki, de senki, se kulcsár, se béresgazda, se kerülő nem szólhat bele, mert a birka sorját, a sok gyapjú, tej, gomolya, a jó bárányok és nehéz ürük gondját csak ő tudja, és azokért ő a felelős.

És az öregúr akkor belement, mert éppen a saját kárán tanulta meg, hogy mit tud a jó juhász. Volt neki egy kitűnő bacsója, aki mellett sok-sok esztendeig nem kellett arra gondolnia, hogy majd hogy fizet a birka, mert a birka: fizetett. Gyapjúval kezdte a tavasszal, és hízott ürüvel folytatta ősszel, majd gyenge bárannyal fejezte be húsvét előtt. Aztán újra kezdte.

Egyszer azonban a hirtelen jött határnézés vágyában olyankor talált odarobogni a juhtelekre, a kunyhó elé, amikor a juhász egy olyan birka bőrét terítette ki a karámra, amelynek a fülbilyogja az uraságét mutatta, és egyáltalán nem azzal a szándékkal, hogy a bőrét, húsát beszállítsa a magtárba, mint ahogy szokta, mert az aprólékja már ott főtt a nagy bográcsban, éspedig a fejével és egy kevés lapockaszegyessel együtt, mert úgy igazán jó a birkapaprikás, ha vegyes.

Ebből káromkodás és majdnem verekedés lett, mert az öregúr, aki akkor még nem is volt olyan öreg (különben is vagy harminc évig öregkedett), ráfogta a botot a juhászra, de az megkapta, és

kirántotta a kezéből, nehogy a túl kemény kampójával kelljen visszaütni.

Azonnal elcsapta: – Kitakarodj a tanyámból!

Csendőröket nem hívott, fel se jelentette (hogyne! majd a fél vármegye birtokosai röhögjenek rajta: Csatáryt megverte a juhásza!), jobb szeretett maga bíráskodni.

Mivel pedig nyár derekán az emberpiacon nem lehet csak úgy első szóra jó juhászt találni, a birka rossz kezekbe került.

Egymás után több kézbe, ami még a rossznál is rosszabb, és mire az úrék észrevették, a nyájak lerühesedtek.

Leromlott az egész nyáj, belejött a büdös sántaság is, és minden birkabetegség, annyira, hogy tavasszal felét-harmadát már nem kellett nyírni, magától elhányta a gyapjút. A hodályok, karámok, drankák kapufáin, de az utak, árkok fáin, bokrain s még a mező bogáncsain is mindenütt ott libegett a kitépett gyapjú, a rossz juhász jelvénye. Az okos kis madarak jó puha fészkeket csinálnak belőle. Majd aztán észrevették a falu gyűjtögető öregasszonyai is, kijöttek, és összeszedték még azt is, amit az állásokra szórtak el, vagy maguk a juhok vagy a juhász, aki hogy legalább ne lássák a ganés csimbókokat, levagdosta róluk és elhajigálta. Forró vízben kimossák, és megveszi a zsidó, ha feleszegáron is.

Végül is el kellet takarítani a határból az egész elszennyesedett nyájat, mert nem akadt jó juhász, aki vállalta volna, hogy kitakarítsa őket. Mivel pedig nem volt pénze Csatáry úrnak arra, hogy drága fajbirkákból új nyájakat állítson be, feleszaporulatért vállalt a legelőre és télitartásra is egy olyan önálló juhászgazdát, Bátori Istvánt, akinek volt háromszáz gyönyörű, válogatott anyajuha, de nem volt hozzá földje, legelője.

Ez volt a vagyona ennek a juhászgazdának, és ezzel jött-ment határról határra, bérelt legelőkre, vagy ha nem kapott, és nagyon drága volt a takarmány, leszerződött három évre úgy, hogy a szaporulat felét a birtokos gazdának adta.

Ebből lett Csatáry úrnak új, nagyon szép juhállománya, mert ez a Bátori úgy válogatta-nevelgette össze a juhait, hogy ha valamelyiknek a köhintését vagy akár csak a sóhajtását nem szerette, mindjárt kimustrálta. De meg is tanulta Csatáry úr a néhány évi

jövedelemkiesés és az új adósságok révén, hogy juhásszal-birkával csínján kell bánni.

És hogy ez mennél biztosabb legyen, ennek az önálló juhászgazdának az egyik nős fiát (sok fia volt, nem jutott mindegyiknek egy nyáj) megfogadta számadójuhásznak.

No, ezt érti Török András is, hisz ismeri ő a tanyai törvényt, és nem is szól bele a dolgaikba, amíg az ő köreibe nem keverednek.

Csakhogy bele-belekeverednek. Mert: nyár hátulján repcét vetett az uraság, jó esők jöttek, utána jó melegek, végig szelíd ősz, a repce túl buja lett. Araszos hosszú és tenyérnyi széles leveleivel olyan volt, mint egy tavaszi csoda a késő őszben. Már félő, hogy szárba kap és kivirágzik a bolond, holott ezt csak hagyja tavaszra.

– Le kell legeltetni! – mondja az öregúr Török Andrásnak, amikor az bejelenti neki. – Eresszék rá a birkát... Szóljon Bátori Mihálynak.

Török András szólt: – Bátori! Azt mondta a tekintetes úr, eresszék rá a birkát a repcére! De csak száraz időben, vagy ha fagyos lesz a föld... nehogy összesározzák-tapossák az egészet, és úgy fagyjon be... És vigyázzanak, mert nagyon kövér a repce, nehogy megártson a birkának... (Ej, ezt már nem kellett volna mondani, maga is érezte. – Hogy nem tud az ember parancsolni ennek a kutya nyelvnek!)

– Micsoda Bátori? – dörmög a juhász, de a birkabégetéstől és a pulicsaholástól nem hallatszik a visszamotyogás (így mégse nyeli le szó nélkül a kioktatást) – menj az anyádba, nem kérek tőled tanácsot, hogy' legeltessem a birkát.

Mert nagy ügy a hatáskör, de a megszólítás se kisebb. A közönséges cselédek, napszámosok megszólításával nincs baja Török Andrásnak, kinek: te, kinek: hallja, maga, de a rangbeliekkel és pásztorokkal nem leli a hangot. A komázáshoz, ami kollégafélék közt a legszokottabb, nem ereszkedik le, az öcsém-bátyám nem megy, hisz a másik is rangbeli ember, de neki nem is áll a nyelvére, mert hiányzik belőle a hatalom, az ilyen lebátorizás meg halálos sértés.

Sértés, mert a juhászság – az egy olyasféle atyaság. A birka-

nép úgy legeli körül az ő pásztorát, hogy abban valami természetes királykodás van. Hiszen ha egy ember egy életen át, ha csak a birkák és szamarak közt is, de azt érzi a mindennapok átható egymásutánjában, hogy én ilyen nagy valaki vagyok: ez hosszú időn át méltányos, atyaságos és fejedelmies tartást ád neki.

A birkanép ugyan engedelmes az egész emberi nem iránt, ők nem nézik le az emberfajnak még az apróját se, mint más állatok. Csak talán a nők felé tisztázatlan a birka-álláspont.

És respektál a birka minden állatot is, a kicsi kutyát és a nagy szamárt, de atyaságos gondviselőnek és védelmezőnek csak a juhászt tekinti. A jó juhászt, akiben a parancs mellett szeretet is van: „a fene a csúnya fejeteket, de buták vagytok."

Igen, de ha az embert ennyire a teljes engedelmesség veszi körül, ez nem neveli se demokratává, se diplomatává. Bátori Mihály hát nem ad Török Andrásra semmit.

Nem vész össze vele, mert tart az öregúrtól (jó hely ez itt a nagy lecke óta, és hatvanöt anyajuha van az urasági nyájban, azokban meg ugyanannyi vagy több bárány), aki, bár ő maga könnyen üt, nem tűri, hogy a cselédei összeverekedjenek. De különösen fél a hideg tekintetű fiatalúrtól, aki ámbár katonatiszt, annyira „modern" ember, hogy nem értené meg, mi az, amikor két ember közt már nincs más lehetőség, mint hogy ütni kell.

Mivel pedig önbecsükben egyformán erősek a pusztagazda és a juhok fejedelme, és se meg nem verekedhetnek (Török András is visszatartja magát ettől a Csiri Borsossal való verekedés óta), se ki nem dúrhatják egymást, az öregúr igyekszik őket egymástól távol tartani, mint a drága fajbikákat. Kárt ne tegyenek egymásban, mert mindkettőre nagy szüksége van: az egyik a haszon, a másik rend embere. Ezért hát halálos haragot tartanak, nem szólnak egymáshoz, ha egymásban felbuknak se!

Ezt a haragot azonban szintén rejtegetni kell a fiatalúr előtt, mert az nem értené meg, még úgy se, mint az apja, hogy két cseléd, itt a szolgálatban haragost játszik, és nem szól egymáshoz. „Az altiszt nem haragoskodik, és nem komázik, hanem jelent, parancsol, és a parancsot végrehajtja."

Török András azonban meg van győződve róla, hogy a juhászok, akármennyire hisz és kedvez is nekik az úr, „feszt" lopják az uraságot, mert a saját birkájuk is ott van a falkában, és az nem is kevés.

Kezdik tavasszal, amikor bele-belelegeltetnek a kicsóvázott kaszálóba, akkor is, ha a birkanyomáson bokáig érő jó mező van, mert a birkák – és a juhász – olyan kíváncsiak az újra, a mindig másra, mint egy első állapotú fiatalasszony.

Ezt folytatják aratás után, amikor az úr parancsára – „én nem engedném oda őket!" – beeresztik a nyájakat a tarlóra, a behordatlan keresztsorok közé, hogy hadd szedjenek a tarlón egy kis nyári abrakot. Igen, de a juhászok – s ebben a parancsnokuk, Bátori a főbűnös – elnézik, hogy a birkák körülállják a keresztet, ha senki sem látja, és onnan húzgálják a kalászokat, mert a kemény és éles tors közé nem szeretik bedugni az orraikat. Amennyit megesznek, sokannyit elpocsékolnak, mert a száraz kalászból ömlik és a földre hull a szem, amit a birka már nem szed fel. Ott marad az egérnek és a madaraknak, vagy ha eső jön, kelés lesz belőle. Azért van a kereszt körül olyan sűrű tarlókelés, hogy össze van aludva, mintha tízszeres magot vetettek volna oda.

Ezért nem fizetnek aztán jól a keresztek csépléskor, és ez a szántás-vetés-trágyázás mesterének, a béresgazdának a szégyene, de ezt az úr nem látja, mert a kedves juhászok csinálják, akik tömni, felfújni szeretnék a birkákat, hisz közte van az övék is.

De nem kevesebb kárt tesznek télen sem. Ha már nem kinn tapostatják a repcét és a vetéseket, akkor benn garázdálkodnak a szénáskertben.

Mindennap szekérrel hordják a szalmát a birka elé és alá, este, reggel, jó, ez rendben van, jó trágya lesz belőle, de a kazlakat mindig pocsékba vágják. Mert nekik csak a tiszta száraz és nyári-fehér szalma kell, az avast és a vizest nem viszik a birkának. Jó, ez is rendben van, a birka ugyanazt csinálja a hodályban is, mint a mezőn, egész nap eszik, és szálalja, válogatja a szalmát. Ami nem kell neki, maga alá tapossa. Ez is rendben van, nem lehet neki szénát vagy lucernát dúlásig adni, mert azzal is ezt tenné. Igen ám, de a juhászok csak szétdúrják a beázott

kazlakat, hogy kikeressék belőle a jó szárazat, de amit félrelöknek, azt sose rakják össze, neki, a béresgazdának kell összerakatni, hogy valamennyire rend legyen a szénáskertben, mert az öregúr lehúzza érte az eget, a fiatalúr meg csak ránéz a béresgazdára, azzal a hideg szemével: – Mi ez?

Hát tavasz felé! A gyengefias birkának, amíg a legelőre nem megy, anyalucerna kell, a szántó-vető lovaknak is az kell. És mert az úr még mindig nem rendelte el a porciózást, hiába kérte erre Török András, a juhászok nem néznek se istent, se embert, lopják a lucernát a birka számára, és nem törődnek vele, hogy mit esznek majd a lovak Szent György-nap táján, amikor a juhok már a mezőn csilingelnek, de a lovak még a vetőigát húzzák.

Nem, ezt a bandát nem lehet bírni, és mert se ütni, se az úrnál eláztatni nem lehet őket, a harag és a gyűlölet a mélyre megy, a szíven túl, az epébe és a májba, és ennek már nincs levezetése.

No, ez az egész pásztortolvajság régi dolog – hát ha még a kondásokét is hozzáadnánk, akik a nyájak és a hízók szemes abrakját is lopogatják! –, tudja ezt Csatáry úr is, fiatal korában meg is akarta szüntetni, de aztán belefáradt, mert mit lehet ezellen tenni. Csak egyet. Azt, amit a nagyon okos királyok a nagyon ravasz miniszterrel:

– Ez a miniszter, vagyis számadó, nagy tolvaj, nagy rabló, de tőle függ, hogy mennyi gyapjút nyírok le a juhaimról, mit kapok a sőréimért, hízóimért! – Úgy beszélnek hát egymással, mindent komolyan megtanácskozva, gondos-felelősen, mintha nem tudnák, mit gondol és mit cselekszik a másik.

És a becsületes – vagyis tolvaj – számadó is úgy beszél a gazdájával, a gondos hozzáértés nyelvén –, és ebben nincs is semmi csalás –, mintha sose lopott volna tőle semmit.

Mert az ő számadása rendben van! – Jöhet énhozzam este, hajnalban, a legfényesebb délidőben vagy a legsötétebb éjfélen . . .

Török András azonban – a balga! – mások szerint: marha! – hogy a hideg szívű holnapi gazdának is bebizonyítsa, hogy ő nem olyan, mint a többi, meg akarja ezt a rendet változtatni. Ha ő nem lop, ne lopjon más se!

De csak azt nyeri vele: – Irigy, a fene egye ki a máját!

Mert ha az asszonyokba vagy a közönséges béresekbe fészkel is be a gyűlölet, azok, ha egymásnak másképp nem árthatnak, mert félnek a férjeiktől és a felsőbbségtől, akkor egymás kutyáján, macskáján, malacán, csirkéjén töltik ki a bosszújukat, vagy a cselédföldi napraforgóját tördelik le éretlenül, a krumpliját húzgálják fel szárastól, vagy az uborkájának, dinnyéjének csavargatják meg az indáját, de a béresgazda ilyesmikbe nem ereszkedhetik le, hát a méreggel eteti magát, és még-még mordabb lesz. Evvel meg csak a gyűlöletkört növeli maga körül tovább. Pedig már most is verődnek-gyűrődnek a Török András fején, hátán a gyűlölethullámok és a mindenfelől rávetődő harag- és irigységszikrák.

Mert az ő becsület-indokait senki se ismeri, és senki se érti. De ha ismerné, akkor se hinné.

3

Pedig az ő igazi hatásköre csak a többieknél kezdődik. Így: Török András tudja, hogy vannak asszonyok – inkább asszonyok, mert a béreseknek a túl rövid nyári éjszakán egy kicsit pihenniük kell –, akik, amikor a tanya egészen lecsendesedik, és mindenki a legédesebb álmába merül, fogják a ponyvát vagy a zsákot, kiussannak a legközelebbi búzatáblába, és megcsépelik a kereszteket.

Abban a tanya mögötti táblában pedig most olyan búza van, amelyik ontja a szemet, és ráadásul az már a Török András érdeme, hogy az a búza ilyen. Ezen akarja megmutatni az öregúrnak, de még inkább a fiatalnak, hogy mit tud ő. Már ha csak Schlézingeréktől tanulta is, akik tudnak számolni és tervezni, de neki is esze van hozzá.

Tavaly ebben a táblában repce volt, nagyon jó repce, de sok baj volt vele, emiatt törték el az ő karját is, és az öreg úr fanyalgott a nyár végén, hogy vessünk-e megint repcét. – Minek?

A földnek? Hisz ezt, ha kipereg, még a jószágok se eszik meg! Nem kell az tán még a madárnak se, a liba meg a pulyka is csak keresztülmegy rajta... Meg aztán ahhoz külön meg kellene rendelni az időjárást is...

Ám Török András erősködni merészelt: – Nem lesz az úgy mindig, tekintetes úr! És tessék csak arra gondolni, hogy milyen jó búza lesz utána. Ha a két esztendő termését összeadjuk, többre megy, mint a legeslegjobb földjeink haszna.

És Török András megmutatta, hogy csinálja majd ő ezt. Ahogy a repce lement a földről, még a nyár elején, azonnal felugaroltatta. A béresek azt mondták: – marha ez a béresgazda, mit siet! Mink csak ősz felé szoktunk szántani...

De ez még nem volt elég. A nyár végén, a sűrű, buja keléssel együtt (benne a fele termés!) megint leforgattatta (ez egy valóságos kis zöldtrágya), majd vetés előtt még egy könnyű szántást adott neki.

Olyan búza lett azon a földön, hogy be lehetett volna mutatni egy mezei kiállításon, és odaírni a végére, egy nagy táblára: Török András béresgazda termelte! 18–20 mázsát biztosan ad, de lehet, hogy a 20–22 is megvan benne. Meglenne, ha a nyájak ki nem díbolnák, és a tolvajok ki nem csépelnék...

Mert mi van ott most? A Bátori birkái is (hiába, ezt az embert nem lehet. csak Bátorinak hívni, semmi más nem illik rá) rágogatják – a kosfalkát valósággal a keresztek közt tartják: árpa, rozs, búza, zab egymás után, hogy az őszi nagy űzetés előtt hadd véresedjenek –, a disznófalkák túrják, tapossák (nem szabad éppen, de az öregúr úgy van vele, ha belesúgják a fülébe a panaszt: – egye fene, a jószágból pénzt látok, a búza meg mit se ér), a cselédasszonyok csépelik – lopják! –, nem, ezt nem lehet tűrni! Itt rendnek kell lenni! Majd én megmutatom!

Még odáig is elmegy, hogy este az irodán, óvatos-merészen azt tanácsolja az úrnak: – Tekintetes úr, kérem, én úgy gondolnám, hogy a repce-búzát hordjuk be legelébb, mert nagyon sok kárt tesz benne a jószág. Ha hozzáérnek, ömlik abból a szem. Ez a legszebb búzánk, vetőmagnak való. Olyan lesz, mint a szemenszedett rizskása. Csak igyekeznünk kell véle, hogy eső ne érje...

– Jól van, András, hordják be. Pedig az árpa is sürgős, azt kellene elébb gépelni, mert nincs a hízónak mit adni. Tudja, hogy ennek a csapat hízónak októberre kész kell lenni, mert amikor már meglepi az új hízó, a „paraszt-hízó" a piacot, lemegy az ára...

– Az lehet, tekintetes úr. Gépeljük először az árpát, csak ez a búza kerüljön asztagba.

No, amikor az embernek ilyen gondjai vannak, és ennyire a becsületére és az önbizalmára megy a dolog, mit számít az, hogy Balla Mihálynénak hat kicsi lánya van otthon, a fiúkat nem is számítva, pedig azokra is kell legalább egy-egy kis fekete klottgatya. Még kétszer két ikrecskék is vannak a kicsi leányocskák között, de mind apró, és egy se keres még az apjáéhoz semmit. Pedig kantuskák, kiskötők, kiskendők kellenek már nekik is, nem lehetnek egészen pucéron, mint a cigánypurdék. Még az úr is rájuk kiabál, ha meglátja őket a cselédházak végén: Takard el a seggedet, te! (Hogy nem szégyelli magát a vén gyalázatos!)

De ha csak a Balláné gyerekei volnának így! Így van a fél tanyáé.

Éppen ezért éjszakánként, akármennyire nehezére esik is megszakítani azt a rövid kis alvást, amíg már be nem hordanak, Török András fel-felkél, veszi a botját, és a házak, istállók árnyékában kuttogva, kimegy a tanya megetti tarlóra.

A kutyáját, Fickót nem kell hívni, mert az a gazdája első mozdulatára készen van, ha a legédesebb kutyaálomból, a hajnaliból kell is kiugrania, és csak azt lesi meg, merre indul a gazdája, s már elkocorászik előre. Ha téves irányt vett, majd visszanéz és arra tér. De mindig a gazdája előtt.

Ez most baj is, mert aki tolvajt akar fogni, az ne küldjön maga előtt egy buta hírnököt, a csahos szájú kutyáját. Nem lehet leszoktatni ezt dögöt róla, hogy ugasson, vagy kell, vagy se. Hiába üti le egyszer-egyszer, a Fickó nem tudja, miért kapott ki, és az istentől áldásul nyert felejtő képességével mindig csak megy a maga esze után, és minden verés után talán még hűségesebb és szolgálatkészebb lesz. Hiába suttog hát rá most is bélből-mérgesen: – Fickó, te! Fickó! gyer ide, teee-e! – meg se hallja, mert már oda elöl jár a keresztsorok között, de nem a tolvajok, ha-

nem a kutyák, nyulak és más állatok szagát szimatolja. – Megállj, az anyád istenit, máskor megkötlek, ha ki akarok jönni!

De most nem tehet már vele semmit, amikor a tarlón járnak, már még csak nem is suttoghat neki, de a botját se vághatja hozzá, mert nincsen ütésközelben, s még ha elérné is, a „favégelése" figyelmeztetné a tolvajt. Itt pedig most a legfontosabb a csend, mert ha jó füle van az embernek, meghallja a kis kézi cséplősúlyok – annyicska csak, mint egy kisgyerek karja-pufogását, még ha benn van valahol a tábla közepén is. És benn van, mert csak nem bolondok, hogy a tanya alatti keresztekre menjenek, amelyek szem előtt vannak mindenkinek, uraknak és kutyaütőknek. Odabenn már ki ér rá sorra megvizsgálni a kereszteket?

És csakugyan, valahol a tábla jobb közepe felől hallatszik a finom kis püfögés-csattogás, arrafelé kell hát menni.

Csakhogy nemcsak Török Andrásnak van jó füle, hanem a tolvajnak is. Ha egy fél percig csépel, akkor mindig megáll és hallgatózik. És, ó, tolvajok istene, de jó vagy! – nemcsak a lihegve fitető kutya jelez itt, hanem az áldottan ropogó tors is. A száraz búzatarló úgy ropog a Török András csizmája alatt, akármilyen óvatosan lépked is, hogy elhallatszik az egy jó földűlő távolságra is. Még azt is ki lehet olvasni ebből a ropogásból, hogy nem egy másik sovány cselédasszony bocskorban csosszanó lába alatt, hanem egy mázsás férfi kemény csizmatalpa alatt herseg a tors.

Most már aztán a Török András jó füle nem a kis csépfa pufogását, hanem egy másik ember, egy szaladó ember – vagy asszony? – lába alól a tors ropogását hallja. – A fene egye meg ezt a büdös kutyát . . . megállj, letöröm a derekadat! – mert a hülye kutya most már még csahol is a szaladó tolvaj után. Ezzel még azt is elárulja, hogy maga a béresgazda bujkál a tarlón, és nem a kerülő. – Mindenki alszik, ez meg – hogy pukkadjon meg! – a tarlót járja . . . Hogy az én istenem döglesztené meg már egyszer! – átkozódik Balláné, mert most csakugyan ő csépelgetett a keresztek között. A zsákját azonban nem hagyta ott, még a búzát se szórta el, hazahozott egy fél vékányit.

Török András megpróbálja megelőzni a kacskaringósan futó tolvajt (mert az nem olyan bolond, hogy megjelezze, melyik cselédház irányában fut), és szaladásba kezd ő is. Igen, de hogy

volna ez lehetséges, hogy egy kövér béresgazda utolérjen egy gereblyesovány béresasszonyt, akinek a zsírja-húsa a kilenc gyerekébe ment át?

Még az az ostoba kutya is csak a tanya aljáig kísérte a tolvajt, onnan, amikor felzendültek a többi kutyák ugatásai is, visszatért a gazdájához, nagy lihegve, bizonyítani, hogy ő aztán teljesítette a kötelességét. Elzavarta a tolvajt, mintha birkákat vagy libákat zavart volna el a keresztek alól.

Török András szeretné agyonütni, de fékezi magát. Nem a kutya ártatlan buzgalmára van tekintettel, ami pedig nem kis lefegyverző erő, hanem arra, hogy a vinnyogásával ne verje fel a tanyát, és ne vegyék észre, hogy ő éjszakánként tolvajt fogni jár ki.

Nem tehet hát egyebet, amikor beér a különálló gazdaház elé – a tolvaj már eltűnt a házak valamelyikében, a kutyák is elhallgattak, csend van –, hogy a botjával mégis odaüt a hízelkedő Fickóra: – az anyád hülye istenit, megint kárt csináltál! Most pedig megfogtam volna! Balláné volt biztosan, az volt, annak kellett lenni . . .

4

Egy nyár végi estén, hétközben, már úgy a félsötéten, Suli Kis Varga a tanya megett, a szénáskert és a cséplőszérű kazlai közt kotrecel görbe lábaival a falu irányába. Török András a szénáskert hátuljáról jön. Nem hagyta ott a sarjúkazlazást, amíg az utolsó szekérről, az utolsó villával is le nem rakták. A kertet megkerüli, és a szalmakazlak között szembetalálkoznak.

– Hova megy maga, Varga?

– Hazaszaladok, gazduram, de itt leszek hajnalra . . .

– Minek megy haza?

– A bátyám felesége, az Istváné, nagyon az utósóba vót mán vasárnap este, amikor eljöttem, gondolom, megnízem, nincs-e valami baja?

– Mit visz a tarisznyába?

Suli Kis Varga hebegett egyet, amelyből a jó fül, mint a Töröké, kiérezhette a keseredett ijedtséget kényszeredett nevetéssel leplező rémületet: – Semmit, gazduram... kenyérhaj, szennyesruha, miegymás...

– Hadd lássuk azt a miegymást! Mutassa!

– Tessék!

– Hát ebben a kisebb zacskóban mi van?

– Száraztíszta vót, de mán elfogyott. Mondok, azt is hozok, azóta csinált az asszony...

– Nem azt kérdeztem, hogy mi volt benne, hanem azt, most mi van? – és már bontotta is a sokszorosan betekert és ráhurkolt zacskó száját.

Varga Jánosban megállott az ütő. Ebből már nem jön ki semmi jó, hát jobb, ha hallgat.

– Na, mingyán megmondtam én. Lucernamag. Gondoltam. Megéreztem a tapintásáról... Hát aztán hol vette ezt? Persze a vetőgépből... És hova viszi? Eladni, mi? Hiszen biztos nem veti el a saját birtokára.

Suli Kis Varga nem szól semmit. Mit is lehetne itt most már beszélni. Megette a fene az egész Csatáry-világot, innen is kitudják. Pedig már ideszokott erre az állandó helyre, mert itt nemcsak csurrant-cseppen, hanem folydogál is valami. De csak valami rosszabb ne történjen vele. Csendőrök... vagy hogy ez a gazda maga felpofozza, farba rugdossa...

– Én azt hittem, maga, Varga, csak a napot lopja. Most kiderül, hogy egyebet is lop. Mi mindent lophatott el csak tavasz óta, hát még tavaly meg azelőtt, amióta idejár. Most jut eszembe, maga máskor is haza-hazament, hét közben is. Mindig tele volt a tarisznya, ugye?

Varga János egy kicsi bátorságot vett: – Nem, gazduram, nem, sose vittem semmit. Bár most se tettem vóna. Megvert az Isten, amért a máséhoz nyúltam. De tessék most az egyszer megbocsátani, sose teszem többet... Tessék majd mindig megkobozni a tarisznyámat, mikor hazamegyek.

– Nem, nem, menjen, míg szépen van, míg jó inget lát rajtam, menjen gyorsan, hogy ne is lássam, mert nem állok jót maga-

mért, már most is viszket a tenyerem, a kutya istenit magának, a tolvaj bitangjának... (Hogy miért is nem adhatok neki legalább egy jó pofont? De a fiatalúr szigorúan megtiltotta: – senkihez egy ujjal se!...)

De Suli Kis Varga csak állt és várt, mintha szólni akart volna.

– Na, mért nem megy? Mire vár? Csendőröket hivassak, vagy szóljak a tekintetes úrnak?

Varga János még mindig tétovázott: – A tarisznyám, gazduram...

– Az itt marad.

– De...

– Szót se többet, mert rosszabbul jár. Micsoda szemtelenség! A tolvaj zsákja, szerszámja, tarisznyája a lopott holmival elkoboztatik. Ez a törvény, tudja ezt maga. Nem először lop.

– De gazduram, benne a szennyes törülközőm, késem, kanalam meg minden – és szinte már rimánkodva mondja: (aki gyenge, az ne sajnálja a hangját változtatni, akár a legmélyebb alazatig se) –, azt legalább tessék visszaadni!

– Itt van, vigye, de már menjen is, menjen, hogy sose lássam többet! És ebbe a tanyába be ne tegye a lábát, amíg én itt vagyok! Megértette?

Ó, hogyne értette volna, csak most az egyszer szabaduljon meg nagyobb bajok nélkül, és már meg is indul sebes léptekkel a falu felé. Csakhogy most meg már Török András kiáltott utána:

– Megálljon csak egy kicsit! Kinek a vetőgépével járt maga máma?

Varga János megint tétovázott. Nem akarta elárulni Czibere Jóskát, az első kocsist, mert abból sok baj lehet. Hisz ennek a kis lucernamagnak a fele ára is az övé lett volna. De akkor: csendőrök, nyomozás, ütés-verés, bíróság, börtön, meg minden... Ajaj!

– Na, nem tudja? Ki vele!

Nincs itt kibúvó, hisz úgyis tudja a béresgazda. Látta, hogy ő vezette a kormányt, Czibere meg a lovat hajtotta.

– Czibere Józsival, gazduram.

– Na jó, menjen. Majd számolok Cziberével.

Ez a legutolsó szó, mint egy nagy-nagy tüske verődött a Suli Kis Varga szívébe. Csak ezt ne mondta volna. Mi lesz ebből?

Török András pedig nem ment haza mosakodni, se vacsorázni, hanem egyenest a lóistállóba lohajtott, pedig sietnie kellene az irodára esti parancskiadásra, de ezt már előbb tisztába teszi, hogy mindjárt jelenthesse is:

– Tolvajt fogtam!

Már a nagy ajtónál bekiált a félhomályos, mécspislogásos istállóba: – Czibere!

– Tessék, gazduram!

– Jöjjön csak ide! Ki volt magával máma a vetőgépnél?

– Suli Kis Varga a kormányon, meg ótán a Kőrösi jány jött a gép után.

– Az nem fontos. Na, és nem vette észre, hogy ez a Varga, ez a tekergő naplopó megrakta a tésztászacskóját lucernamaggal?

Czibere Jóskában, aki pedig első osztályú gyorshazug – tudja ezt az egész tanya – most éppúgy megáll az ütő, mint az előbb Varga Jánosban, mert felrémlett a kérdés megett valami nagynagy veszedelem. – Az anyja istenit annak a gacsos Vargának, vajon mi történt vele? Megfogatta magát?

De mert a felelettel nem késlekedhet, hisz a tolvajösztön érzi, hogy azzal is gyanút kelt, inkább hát megütődést színlel:

– Nem, gazduram, én nem vettem észre semmit.

– Ehol van, nézze, van öt-hat kiló. Most vettem el tőle, odakint a kert alatt. Vitte volna a faluba, eladni. Egy másik heti napszám. Fél hetet dolgozik, mert a másik felét ellopja, hetenként egyszer-kétszer hazaszalad tele tarisznyával, szombaton se megyen üresen, így aztán jól keres, és ezt maga nem látja? Hisz mindig ő jár a maga igájával, ha csatlósra van szükség. Mi ez, Czibere?

– Gazduram, én még sose vettem észre...

– Hát mikor szedte ki a magot a zsákból vagy a gépből? Még jó, ha nem a gépből, mert ha megszorította a kanált, és ritka lesz a vetés – amúgy is olyan reszkér ez a nyári lucernavetés –, azért én nyelem a piszkot. Egy elfuserált vetés, egy egész tábla földön! az úristenit, ha nincs mindig ott az ember!... Hol volt maga akkor, amikor ez kiszedte a magot?

– Én nem vótam, gazduram, sehun, én mindig a lúval és a géppel vagyok! – De közben átsuhan a mindig éber tolvajészen,

hogy akkor rajtamarad: az ő tudtával történt, hát megvakarta a fejét... – Hacsak... megálljunk csak! – hacsak akkor nem csinálta, amikor bementem a kiserdőbe...

– Miért ment oda?

– Na... dógomra, na – mondta kicsit restelkedve.

Ez még mindig a jobbik eset volna, ha csak ennyibe maradna.

5

De ha csak ennyi volna! Ahogy azonban megtelik a határ ennivalóval-vinnivalóval, úgy kell mindig mindenütt résen lenni. A lucernamag lopás óta, most már Czibere Jóskát, a leghűségesebbnek, legbuzgóbbnak tartott emberét is figyelnie kell Török Andrásnak. Meg akarta fogni, mert nagyon-nagyon haragszik rá. Abban csalta meg, amire a legbüszkébb: az emberismeretében. Őt, aki úgy hitte, átlát az embereken, mindenkin átlát, még az öregúron és a fián is (mindegyik ütődöttforma egy kicsit, de ez maradjon a lélek legmélyén), egy ilyen nagyszájú, hazug alak „átejtette". Igen, mert a gazságnak, az alattomosságnak és a szolgaalamusziságnak ezer szeme és ezer esze van, neki meg csak egy.

Ráadásul az úron az ilyen dolgokban nehéz eligazodni: egyszer megdühödik, és minden tolvajt meg akar verni, vagy el akar csapni, a tanyából ki akar hányatni (ez a legnagyobb büntetés annak, akinek háza, otthona sehol sincs), másszor meg csak legyint: – Rogyjon rájuk az ég, nem bír velük az ember. Ha másikakat fogadunk, azok is ilyenek lesznek. Átok ül ezen a birtokon: itt minden cseléd elrosszul.

A fiatalúr azonban nem akarja ezt tűrni. Még nem tud mindent, felét se annak, ami történik, hisz még Török András és a kulcsár Gelei úr se tudnak mindent, de már elhatározta, hogy ezt az ősi rákfenét ki fogja irtani a Csatáry-gazdaságból. Már most kiirtaná, ha az öregúr egyszer-egyszer le nem fogná a kezét: – Ezt az embert nem engedem! Nagy tolvaj, de szép jószágot nevel! A másiknál: – Tolvaj és garázda, de szépen jár az ökör

előtte! A harmadiknál: – Nagyszájú, káromkodós alak, de szereti a lovakat! – A negyediknél: – Hazug is, tolvaj is, de jól megrakja a szekeret, és szép boglyákat tud rakni! Az ötödiknél: – Megbízhatatlan is, részeges is, leinná az isten nadrágjáról a csatot, ha a kezébe adnák azt a nadrágot, de a vad csikókat csak ő tudja betörni és megjáratni! És így tovább: a kicsi erények kiegyenlítik a nem nagy bűnöket. – Mit akarsz? – mondja az öregúr, amikor éppen a „bölcsesség-ing" van rajta – „gáncs nélküli lovagok" nem jönnek ide neked kommenciós cselédnek!

A fiatalúr hát elhallgat, mert fegyelemben nőtt, és ő maga is rendelvű ember, de azzal, hogy „majd elintézem én ezt, csak kerüljön a kezembe a gazdaság vezetése. Inkább javítok a cselédek bérén, de nem tűröm ezt az ostoba, kártékony és bosszantó rendetlenséget".

Most még ebben a bérrendezésben sem tehet semmit, mert az öregúr nem engedi: ő mindig csak a kiadás növekedését számolja, a bevétel egyidejű emelkedésében nem hisz, a jövedelmet valahogy mindig elviszi az ördög. A sokára való visszatérülést meg nem bírják bevárni, mindig szorongató a szükség. Nagy kölcsön kellene a beruházáshoz, de attól meg retteg: azok vitték el a birtok többi részét.

Endre úr tudja, hogy vannak már olyan gazdaságok, ahol megakadályozzák a lopást. Jobb bér, jobb lakás, jobb ellátás kell a cselédnek, hogy rettegjen az elbocsátástól, akkor majd leszokik a lopásról.

Az öregúr azonban ezt a szép logikát gyermeteg marhaságnak tartja – amellett meg mit szólnának a többi birtokosok, ha Csatáry csak úgy a maga jószántából megemelné a cselédek bérét! –, és ezért nem meri a gazdálkodást egészen a fiára bízni. Ennek a kezén elvész minden, még mielőtt engem a földbe tesznek. Érzi, hogy a fiának csak a „rendérzéke" fejlett, „szerző érzéke" neki sincs, a „vállalkozó érzékében" pedig nem hisz. Olyan még az ő fia a gazdaság dolgaiban, mint egy gépesített tüzérosztály parancsnoka a „lótáp" kérdésében: nem tudja, miért dobognak a lovak, miért rágják a jászolfát, és miért nem bírják az ágyút. (Az öregúr huszártiszt volt valamikor, innen ez a katonai hasonlat.)

Intézőjük, tanult gazdatisztjük nincs, mert az öreg úr még fiatal úr korában ugyanúgy a rendteremtés programjával jött haza, mint most a fia, és beleszokott a saját kezű gazdálkodásba. Később aztán már semmiféle intéző vagy ispán nem bírta ki mellette. Altisztekkel kormányozta a birodalmát, de ebbe már rettenetesen belefáradt. Engedni azonban nem enged semmit a fiának.

És mindennek a gondja, mert a kétféle akaratot valahol mégiscsak egyféle paranccsá kell formálni, a Török András nyakába szakad. Most is lám, a szeszélyes úristen akaratából (egyszer így, másszor úgy) nagy a gabonatermés, és különösen sok gazban van a szem. A holdankénti tizenöt-húsz kereszt helyett harmincat, negyvenet s még többet is kell behordani minden tábláról. De ehhez még kevés az iga, rosszak a szekerek, törnek a kerekek, nem kapni hozzájuk elég villás napszámost (a munkabíró emberek részért aratnak), a kocsisok meg el vannak foglalva a gabona beszállításával a vasútállomásra, mert a magtárban nincs elég hely. Kicsi is, rossz is ez a magtár egy nagy terméshez. Patkányfészek, elfoly benne a sok gabona a föld alatti alvilágba, aztán meg több helyen be is ázik. Ha oda szemet öntenek, két-három hét múlva „csírazsákok", egyberagadt csíraszőrös tömbök keletkeznek a búzahalomban... Meg aztán kell az ára is!

– András, fogadjunk fuvarosokat! Hadd jöjjön asztagba a búza, akkor már nyugodtabban alszunk. Csak a tűzre vigyázzanak! Fogadjon asztagcsőszöket is!

Lettek fuvarosok. Olyanok, amilyenek: girhes gebék, madzagolt hámba, félrejáró kerekű szekerek, girbegurba duráng vendégoldalakkal. Sánta fuvarosok, ahol nemcsak a ló sánta, hanem a gazda is (erkölcsileg mindenesetre), hisz ki jön Csatáryékhoz fuvarra? Csak az, akinek magának nincs behordani valója, még ezen a bő nyáron se, s még azok közül is csak az, aki már sehova se kell.

De mit csinálnak ezek a fuvarosok? Etetnek, etetnek világra, tömik a lovaikat abrakkal, szüntelenül, éjjel-nappal, mert e pár hét alatt a Csatáryék kosztján szeretnék felfújni a gereblye-girhes, rossz lovaikat. Némelyik ló meg is zabál a szokatlan bőségtől, és akkor ott kornyadozik a mezőn, a fuvarosszálláson (az istállóba be nem eresztenék őket, ha vasvillák hullanának is az égből) –

a gazdája meg orvosolgatja. Valami kotyvalékot önt bele – csudasó, miegymás –, aztán gömbölyű fadarabokkal, törött villanyéllel masszírozgatja alul a hasát, időnként meg is szalajtatja, hogy hadd induljon meg a hasa nagy durranásokkal, széllel, bélzivatarral.

De nem tanulnak belőle, továbbra is ezt csinálják. Amikor megállnak a tarlón a keresztek mellett, hogy rakodjanak, az első dolguk a ló elé lökni a legszebb, legvastagabb kévét.

Nem eszi meg, nincs is erre ideje, csak beleharap egyet-kettőt, de mindenesetre nehányszor rátapos. A kévéből ömlik a szem, marékszámra marad a földön minden megállásnál. És sok megállás van, naponta legalább ötven-hatvan.

Ezt csinálják az asztag mellett is, a fuvarosszálláson is.

Emellett még mindegyiknek zsákja is van, az abrakos tarisznyákon túl is, amelyek mindig tele vannak! (Vasárnap is enni kell a lónak!) Jó, ez még rendben volna, ez a törvény, „nyomtató lónak nem kötik be a száját", de ők ezekbe a zsákokba összegyűjtik azt a szemet is, ami rakodás közben, a szekérderékba terített ponyvára hull. (A ponyva is az övék, hol volna az uraságnak ennyi ponyvája?) És hogy a hullás eredményes legyen, itt-ott meg is tapossák a kövérebb kévéket.

Mit lehet itt tenni? Végigkutassa Török András a fuvarosok tarisznyáit, csomóba rakott cókmókjait a szálláson? Nem, ezt nem lehet, hisz mindegyiké egy kis rudasnyi széna (az is az uraságéból való) alá van rejtve. Nemcsak az égető nap elől, hanem a nagyon kíváncsi szemek elől is.

Ezt a kobozást különben is csak nappal végezhetné, amikor a fuvarosok hordani vannak, de ilyenkor ő se ér rá, meg aztán mindig vannak a tanyahelyen valamiféle emberi lények is. Nagyobbacska gyerekek vagy asszonyok, akik ételt hoztak, és majd az ételes szilkéket és köcsögöket tiszta búzával tele viszik haza, de még olyan öregapók is, akiket azért tart ott a fuvaros, hogy éjszaka etesse a lovat, amíg a fia alszik.

Meg aztán a gazdaszemtelenségnek is van határa (a tolvajszemtelenségnek nincs): ez a kobozás a betakart holmik közt és a szegényes tarisznyákban már még a Török András úri csatlós pofájára se fér fel. Hisz ez valami olyasféle érzést kelt az ember-

ben, mintha otthon valaki bemenne a lakásába, és a kenyeres kosarába belekaparászna, mert a mezei embernek idekinn ez a kis cókmók az otthona. Nem, ezt nem lehet!

Éjszaka meg, amikor ott vannak, még úgyse lehet. Csak megdühítené őket – amúgy is mindig tele vannak pálinkával: a kisegítők viszik a búzát, és hozzák érte az italt –, és vagy rátámadnának – egész villás had, hisz minden szekérrel ketten vannak! – még tán agyon is vernék, ha közéjük merészkednék. Hallottak már ilyet... Vagy pedig befognák a lovaikat, és haza hajtanának, itt hagynák őt a tenger munka közepében.

Nem, nem, ebből nem jönne ki semmi jó...

S még ha találnának is ott valamennyi szemet – sokat nem, mert azért rajcsűröznek itt a hozzátartozóik, hogy hazacsempészgessék –, arra meg azt mondanák, hogy éjszakára kell az a lónak, mert másképp nem bírja a hajtást. Márpedig a teljes tartás volt kiegyezve a lovak számára.

Jelenti hát az öregúrnak: – Ezek a tekergő fuvarosok sokat etetnek, még többet díbolnak és pocsékolnak, azután meg lopnak, tele pofára raktároznák, mint a hörcsögök, mit csináljunk velük, tekintetes úr?

– Ne bosszantson, András! Ezt se teszem többet, ha ott rothad is el a gabonánk a tarlón. A fene egye meg!... Hadd hordják be mégis, már úgy van, ahogy van, a vastagát, a többivel már megbír a mi igánk is, aztán menjenek az anyjuk kínjába, bitang, szemét népség, én a tanyámba többet be nem eresztem őket!... Rendbe kell hozatni a szekereket, és be kell még törni néhány pár ökröt, van a tinógulyába...

A fiatal úr szerencsére nincs itthon. Felment Pestre a gabonatőzsdére, mert kell a pénz is, mindenfelé fizetni kell, meg aztán a holnapi földesúrnak ismernie kell azt a rablóbandát és azoknak minden huncutságát, akik az apját és a hozzá hasonló balgatag úr-szamarakat „kizsákmányolják".

Szerencse bizony, mert ha ezt látná, elfelejtené azokat az elveket, hogy a cselédeket, munkásokat nem szabad megütni, mert ez megsértése az emberi méltóságnak, s az igen sokat árt a meghirdetett úri-népi politikának, hanem még talán kapná a tiszti revolverét, és közéjük lőne.

És ebben a bőségben, amelyben mindenki részel, aki részt vesz a munkában, Czibere Jóska is szüretel. A Suli Kis Varga-ügyet, a lucernamaggal, elfelejtette (mint minden tolvajnak, jó a felejtője), és ebből a sok mindenből ő is részelni akar. Azt hiszi, hogy Török András is elfelejtette azt a kis dolgot, hiszen annyi a gondja, hogy mindig fő a feje, már egészen belekopaszodik, hogy az esze is menne ki a feje tetején az izzadsággal együtt.

A cséplés különösen jó alkalom ehhez Cziberének. Mindegy, ha akár a magtárba vagy az istálópadlásra, akár a vasútállomásra hordják a gabonát. Mindenütt van neki jó embere.

Itt a gépnél a tüzelő meg a zsákos, aki különben nem az urasághoz, hanem a részes cséplőbandához tartozik. Azok el-elcsapnak egy-egy fél zsák gabonát a gép alól, amikor a mázsáló írnok – nyálas diákocska, akit csak cséplésre fogadtak fel, és aki olyan ártatlan az itteni huncutságokhoz, mint egy ma született tarkaborjú, és amellett is nagyon tiszteli (a népi írók hatása!) a sokat szenvedő népet – a sok baj közt nem figyel oda. De különösen szabad a vásár olyankor, amikor elmegy a mázsától, hogy megolvassa a rakott szekéren a zsákokat, mert erre nagyon erősen figyelmeztette az öreg úr is meg Török András is.

Igaz, az egyik etetőnek is ott kell lennie a zsákos mellett, hogy míg az mázsál, és az írnokkal együtt tisztába teszi az elszámolást, mert ő meg a bandának felelős, vigyázzon a folyó búzára, cserélje le a tele zsákot, és akasszon a helyébe üreset, meg minden. Csakhogy neki is a nyakára tekergőznek néha a bajok: a zsák tele van, ömlik a szája mellé a búza, de hátulról meg kiabálnak a törekkaparó lányok: – Pista bácsi, Pista bácsi! leesett a törekrázó szíja! Pista bácsi, megállott a kanál! – mikor mi a baja ennek a libamódra megtömött és sokszor fuldokló gépnek.

No az ilyen bajos pillanatok adják a jó alkalmat Czibere Jóskának vagy a tüzelőnek, aki afféle félvagány, csak a cséplésre jött haza Pestől, hogy egy-egy fél zsák búzát kirántsanak a gép alól, és aládugjanak a gép faránál felhalmozott szalmának. Mert

Csatáry úrnak nincs pénze szénre, még szénrostélyokra se, azt mondja, van szalma, teljen ki minden a termésből.

Majd aztán alkalomadtán – mire való a sötét éjszaka, amikor alszik a dögfáradt cséplő nép? – elbillentik onnan. Elrejtik valami megbeszélt helyen, van itt miből „gazt lökni rá", egy-egy törekkazal oldalában a már elhagyott szérűn (ha valaki felfedezné: ki tette oda? nem lenne gazdája), ahonnan elvinni már a Czibere Jóska gondja.

Török András nincs itt a gépnél, csak néha odanéz. Elég neki a hordás és asztagolás gondja meg a sürgősebb ugarolás, szántásvetés (a repcét és az őszi árpát már vetni kell), hisz az ő lábából és fejéből se telik ki minden. Ha itt volna, ő a görbe botja vasalt hegyével beleszurkálna a szalmacsomókba, de még a pelyvakazlak vastag szalmaburkolata alá is. Éppen ezért Czibere Jóska eléggé biztonságban érzi magát. Év közben alig lehet valamit szerezni, hacsak a zabosládát meg nem hériszeli, de az a lovaké, s azoktol ő se veszi el, nincs hozzá lelke, inkább még lop nekik. A kulcsár, a cingár Gelei meg annyira köröm közt tartja, ami egyszer már oda bekerült, hogy onnan nagyon nehéz valamit is kicsikarni. Csak így tudja magát tartani, mert mind a két úr utálja, azonkívül még Török András is, de úgy tud számolni, és annyira a kisujjában van minden, amijük a Csatáryaknak van, hogy egy ilyen embert nem lehet nélkülözni.

Legfeljebb annyit tudnak megtenni Cziberéék, hogy ha a malomba vagy a vasúthoz szállítanak, itt-ott egy kicsit „megfejik" a zsákokat. No így össze-össze lehet szedni egy-egy fél vékányi vagy egész vékányi gabonákat – attól függ, hány szekér mennyi zsákot visz –, de ez csak egy kis pálinkára vagy fröccsre való, mert rettenetesen ki tud száradni az ember torka, ha órákon át a határutak finom lisztporát nyeli a lovak lábai és a szekerek kerekei alól.

Ez a kis ital arra is kell, hogy a többiek is befogják a szájukat. És be is fogják, mert bár Jóska a vezér, de ők is bűnösök. „Tedd bűnössé az ártatlanokat, jobban félnek majd az elárultatástól, mint te magad!" – ezt a régi tolvajtaktikát még Czibere Jóska is megtanulta. A gyakorlat adta neki ezt a kis „filozófiát".

Az így szerzett zsákmányt meg a nagyobbakat is, azelőtt, évek

óta Suli Kis Vargáéknál adta le, az érte kapott pénzből pedig, ha több volt az egyszer megihatónál (vigyázni kell, mert ha részegen érkeznének ki, Török András megkérdezné – miből ittatok, hé?), a többieknek is adott valamit – dohányra is kell! –, de az a nyomorult gacsos még az orgazdasághoz is gyáva, mert a lucernamag-eset óta nem vállalja. Nem baj az se, van neki a faluban „másik lyuka" is. Még nem is jó mindig egy helyre járni. Ha pedig az ilyen apró mesterkedések miatt a Gelei úr kinti és a vasút benti számlái nem stimmelnek, majd azt mondják, hogy a vasúton nagyon bőven mérnek – ami igaz is –, mert ők se akarnak ráfizetni, inkább maradjon ott is valami. Malacuk, csirkéjük nekik is van, és ott is meg kell a porcióért fizetni.

De olyan „megoldás" is lehetséges, hogy leejtenek – szandékosan – egy-két gyengébb zsákot, az kihasad, és bár ők felszedik a búzából, ami felszedhető, mégis amikor hazaérnek a tanyára, és visszaszámolják az üres zsákokat Gelei úrnak, még Czibere Jóskának lesz a nagyobb szája: – Azt a jóistenit, kulcsár úr, nekem ne adjanak a szekeremre többet ilyen szar-gyenge zsákokot! Kifolyt egy fél zsákkal, ott van az úton, szedegetik a verebek! Mit csináljak vele? Felszedjem a bokáig érő porból?

Év közben hát csak ilyen apró üzleteket folytatnak vagy olyasmit, amit a vetőmagspórolásból összehoz az ember, de most nem csepellérezgetnek. Ha Andrástól nem kell tartania – s attól nem kell, mert oda van a túlsó határszélen –, a többi népségre nem sokat ad, mert azok vagy nem látják, vagy ha megsejtik is, nem törődnek vele. – Hadd vigye, nem az enyémet viszi! Bár én is vihetném! Így történt, hogy egy szép csendes ősz eleji napon (sokáig tart a cséplés a gazdag nyár után), amikor Czibere Jóska tudván tudta, hogy a béresgazda a határ túlsó felén van, az őszi árpát vetik, és azt biztosan nem hagyja ott, Vas Mihály, a kerülő meg a hordásnál őrködik, mert az utolsó zabkereszteket és a kölest még most hordják asztagba, az elhagyott szérű kazlai alól kihúzott két zsák búzát, és feltette a gondosan megszámolt és hiteles szállítólevelekkel útnak indított zsákok közé. Senki se látta, mert se a géptől, se a tanyából nem lehetett odalátni. Kiszámította azt előre a tüzelő, aki már napokkal előbb odavitte. Aztán elindultak szépen nyikorgó szekereikkel a vasútállomás felé.

Amikor azonban a Csatáry-földek határához érnek a csendesen lépegető, port kavaró lovakkal, akik után messze látszó, nagy szürke porfelhő úszik a pusztán, egyszer csak az út mellett húzódó tengeritáblából – olyan nagy, mint a jövés-erdő és olyan gazdag-sűrű, mint a kender – kilép egy ember – kicsoda? – hát Török András!

– Állj! Czibere, mutasd a cédulákat! (Ez az egyetlen ember, a felnőttek között, akivel tegezésre áll a szája.)

Megnézi a szállítólevélkéket, olvassa a zsákokat, Czibere ijedt megütődéssel hallgat.

De a zsákok kissé ravaszul vannak elrendezve, nem lehet ránézésből megolvasni. – Nem jó, le kell szedni a felső sort!

– A cédulán 25 zsák van, a te szekereden meg 26! Mi ez, Czibere? Lássuk a többit!

A második szekéren is van egy fölös zsák. A többin nincs semmi.

A többi kocsisok ijedt hallgatással és tettre kész buzgósággal bontogatták a zsáksorokat, és közben egymásra nézegetnek, s csak a szemükkel beszéltek: – Az anyja istenit ennek a büdös Czibe-rének, most mink is ráfizetünk! Mindig mondtam én, hogy ennek nem lesz jó vége... Mi lesz ebből?

Amikor vége volt, Török András odafordult a megkukultan álló Czibereéhez: – Hát mi ez, Czibere? Most megfogtalak, Czibere! – És nem bírván magával, hiszen ez a tekergő csalta meg legjobban, lezúgatott neki egy hatalmas pofont. Utána a másikat. A fiatalúr nem látja, az öregúr se tudja meg, mert nem fog vele ez a bitang dicsekedni... különben is, mehet az Úristenhez panaszra, mert most ő, Török András béresgazda. törésre viszi a dolgot az úréknál. – Vagy Czibere, vagy én! Ezzel a tolvaj és hazug bitanggal nem szolgálok együtt! Csendőrkézre kell adni, és a tanyából azonnal kihányatni! Ki, ki, ide, túl a határon, az út mellé, hadd tanuljon a többi!

Majd a cédulára ráírta még a két zsák búzát, és odaadta a negyedik kocsisnak – az ötödik az árpavetésnél volt –, Macskási Imrének, aki az első béres öccse: – Amíg visszatérnek, maga lesz a felelős, itthon majd számolunk.

Czibere Jóska az egész idő alatt meg se mukkant. Nem kért bocsánatot, mint Suli Kis Varga. Érezte, hogy hiába volna.

Most aztán Török András egy kis taktikával élt. A fiatalúr éppen hazaérkezett valahonnan, és neki jelentette először az ügyet. S mindjárt hozzátette azt is, hogy ő ezzel a Cziberével nem szolgálhat. El kell csapni, és a törvény kezére kell adni. Másképpen itt nem lehet rendet csinálni.

Tudta, hogy a fiatalúr nagyon egyetért vele, ezért merészkedett ennyire, hisz esze ágában sem volt, hogy elmenjen innen.

És győztek! Győztek, mert az öregúr is nagyon megdühödött Cziberére. Nemcsak a szemérmetlen nagymérvű lopás miatt – na jó a kocsisok szerezni szoktak egy-egy porcióra valót, de ennyit! –, hanem még inkább azért, mert be kellett látnia, hogy most ez egyszer a fiának csakugyan igaza van.

Amikor Czibere Jóskát csakugyan kirakták, kevés holmijával, rozoga ágyaival, barnás ágybelivel, egy rozoga asztallal, három székkel, néhány gyalogszékkel, tyúkketreccel, hat gyerekével, feleségével és szélütötte öregapjával a határárkon túl, az út mellé, még egyszer visszakáromkodott a tanya felé: – Megállj, Török András, megállj! Fel lesz ez neked írva!

A tanyában pedig attól kezdve Török Andrást nemcsak a cselédek, hanem a gyerekek és az asszonyok is félik, és hacsak lehet, elkerülik. Ha a férjüknek enni visznek a határba, s meglátják, hogy ott áll a béresgazda a dűlő végén, a kútnál vagy a nyári jászolnál, óvatosan kikerülik, és ha várniuk kell az ebédidő kezdetére, tisztes távolban telepednek le a napégette mezőre vagy a zölden sarjadó fűre. És ha munka közben valami okból – csak igen nagy okból tehetik ezt – valamelyik asszonynak az urához kell mennie, és Török András megkérdi: – Mit keresel itt? – ez a számukra valóságos gyötrelem. Az úréknál hát megnyerte a csatát Török András, de a cselédeknél elvesztette örökre. Mert azok mind „bűnösök" (hisz ki nem „lopott" itt?), és a Cziberéné sorsát – a hazug Jóskával kevesebbet törődnek – a magukénak érzik.

Menekülés

I

1944 október első napjának egyikén, amikor a szovjet csapatok Arad és Nagyvárad között átlépték a magyar határt, mindjárt a kora délelőttön egy nagy fekete autó surrant be a Csatárytanyába.

A kocsiból Endre úr, a gazda bújt ki, őrnagyi egyenruhában, és felsietett a kastélyba, a nénjéhez, Gabriellához, aki, amióta Pestet újra és újra bombázzák az angolszász repülők, leköltözött a tanyára. Jó most neki ez az ócska családi fészek is, amelyet azelőtt nagyon utált. Valahogy itt most biztosabbnak látszik az élet, s aztán a pincében sem kell összekoszolódnia senkivel, ha jön a légiriadó.

De nem sokáig időzött most odabenn Endre úr, hiszen csak egy hivatalos útból – hadosztálytól hadtesthez – tett kis kitérővel juthatott ide, hanem lesietett a lóistállóba. Nem talált ott senkit, csak a két hintóslova huzigálta-szálalta a zabosbükkönyt a fejük fölé szerelt szénarácsból. S ahogy megsejtették valakinek az árnyékát az ólajtóban, rögtön odanéztek, és az egyik nyerített is, mert azt hitte, Tóth Sándor jön, a parádés kocsis.

Unják magukat, mert tétlenkednek. Ezek meg éppen heréltek. A kancának még ott van a fia és a ritkán való szerelem, a csődörnek az örökös vágyakozás a kancák után, de a heréltek nem marad semmi az életből, csak az iga és a zaba.

De ha a zabából tele van az ínyük, és az igát is ritkán vetik a nyakukba (nincs itthon az úr-gazda), akkor a tétlenség bántja őket, s csak toporognak, ki-kinézegetnek, és mindent megrágnak. (Az ökör legalább kérődzéssel tölti az időt, az kellemes elfoglaltság.) Jólesik nekik ilyenkor még a puszta emberi szó is. Jólesik, ha a kocsis ott szöszmötöl, kapirgál körülöttük, megigazítja

előttük a takarmányt, vagy frisset vet oda, tisztába teszi az aljukat, kiigazítja és meghúzgálja a sörényüket, megsimítja a hátukat-farukat, s ha valami kis szennyet vagy port fedez fel rajtuk, azonnal megtisztogatja, szárazra és fényesre dörzsöli őket.

Most azonban a Piszra és a Miska csak odanéztek az úrra: ez az ember nekik érdektelen. Ismerik ugyan, ismerik, mert jó az emlékezetük, de mostanában ritkán látják, amellett pedig azt érzik: ennek a szeméből-szívéből hiányzik a szeretet.

Ők hát visszafordulnak a jászluk felé. Endre úr pedig kiabálni kezd: – Halló, hé, van itt valaki? Tóth Sándor, jöjjön elő!

„Persze, nincs itthon a gazda, nincsen rend" – és katonaszíve megint háborog. Mostanában sokszor háborog, mert sehol sincsen rend, a hadsereg is mindinkább csürhévé válik. A kiadott parancsoknak fele-harmada se lesz végrehajtva. A hadtestvezérkar még csak dolgozik szorgalmasan, felbontják a hadseregparancsnokságról – valójában a németektől – érkező terveket, részletezik és kiosztják a hadosztályoknak, azok is elvégzik a maguk dolgát, ámbár már csak úgy-ahogy, és leküldik a csapatparancsnokságoknak, ahol is aztán rendszerint dugába dől az egész. Ha még el is jutnak hozzájuk a tervek és a parancsok, vagy elszabotálják a végbevitelt, vagy olyan gyámoltalanul próbálják végrehajtani, hogy végül is nem lesz az egészből semmi. Az elrendelt ellentámadások még a felvonulásig se jutnak, a katonák szétszélednek, az elrendelt visszavonulások alkalmával hasonlóképpen. Az ország belsejéből kifelé indított csapatok még csak el-elmozognak – autón-vonaton-gyalog –, de a harci érintkezésbe került csapatok egyszerűen szétmállanak. S még a németekkel sem tiszta a dolog: nekik fogalmuk nincs róla, hogy azok mit akarnak: akarják védeni Magyarországot vagy nem? Szerencsétlen ország, szerencsétlen nemzet: nem akar harcolni – mert nyilvánvaló, hogy nem akar! –, és elveszít mindent...

De lám, itthon is ugyanez folyik! Még a parádés kocsis sincs a helyén.

És elindult, hogy megkeresse legalább Török Andrást, a béresgazdát, az egyetlen embert, akiben – talán-talán – bízni lehet.

Ő ugyan nem szereti ezt az embert sem, de mert a cselédek gyűlölik, ennek muszáj hűségesnek maradni a Csatáryakhoz.

A tanyában különben szokatlan csend van. Innen-onnan a cselédházak pitvarából ugyan ki-kibújik egy-egy cselédasszony az autóbúgásra, kicsit nézelődik, aztán újra visszamegy. Csak a gyerekek gyűlnek csomóra, és bár tisztes távolból (jobban félnek Endre úrtól, még mint ahogy az öreg Csatáry úrtól féltek is), de nézik, kitartóan nézik a szép, fényes, bár alul most sárral csapzott kocsit. Szeretnék az ujjaikkal vagy a tenyerükkel megsimítani, mint a fényes szőrű lovak hátát (az embernek tán a tenyerében van a szelídítő varázs? asszonyt, lovat s íme, a gépkocsit is!), de nem mernek közelíteni. Ott ül benne egy katonasofőr, és nem lehet tudni, hogy az milyen ember. Amíg a tanya gyereke kiszamuklálja, hogy az odakerült idegen milyen ember, addig csak a szemével tapogatózik: ki ez? mi ez?

Az úr maga rájuk se néz a gyerekekre. Csak odaint hát a sofőrnek, hogy maradjon, és maga tovább indul, egyelőre a magtár felé, ott biztosan talál majd valakit.

Bekopogtathatna ugyan valamelyik cselédház ablakán – elvégre az övé itt minden, még ezek a koszos vackok is –, hogy megkérdezze, merre van Tóth Sándor vagy Török András, de valahogy viszolyog ettől. Természetévé vált már a tiszt úrhoz illő távoltartás.

Megyen inkább egyenesen Gelei úrhoz, a kulcsárhoz, az nem hagyhatja el a helyét egy pillanatra se.

Igaza van: Gelei úr már attól kezdve szemmel tartja az urat – különben mindent, ami a tanyában történik –, amikortól az autó felbúgott a tanya mögött, és a kastély elé kanyarodott. – „Endre úr jött. Vajon milyen parancsot hozott? Menekülni kell?"

Mert Gelei úr az egyetlen ember itt a tanyán, aki az újságból mindent kiolvas, és a telepes rádiójával mindent kiszűr a világ híreiből, és tudja, mi történik. Sőt „kombinál" is. A német hadijelentéseket lefordítja a valóság nyelvére, és ha azok úgy szólnak, hogy „csapataink elszakadtak az ellenségtől" vagy „új állásokat foglaltak el" egy ilyen vagy amolyan vonalon, hát előveszi az újságokból kivagdosott térképeit (még a győzelmi jelentések idején rakta el), és úgy adja tovább a cselédeknek: „már a Dnyeszternél" vagy „már a Kárpátoknál vannak az oroszok".

A Gelei úr kombinációinak a középpontjában azonban az az

egyetlen kérdés forog: miként lehetne megmaradni? Hogy az oroszok győznek, az már holtbiztos, de csak legalább hamar menne minden, szaladnának keresztül rajtunk nagyobb csaták, ágyúzások, bombázások nélkül. Mert jaj, rettenetes volt az az angolszász-német légicsata a nyáron a fejünk felett! Megpocsékolták a bombák, a géppuskák és a légiaknák a nyájakat, a szántó ökröket, a rakodó szekereket, és eltemettünk utána két asszonyt, három gyereket, egy kondást és egy öregbérest... A hús meg nem kellett senkinek, pedig a kulcsár dolga ősidők óta, hogy az esett jószágokat kimérje – pénzért – a cselédeknek. Most eltemettek mindent, nem esett jól senkinek még a legjobb ízű-szagú paprikáshús se, aztán meg beleesett a nyű az egészbe, még az élve maradt sebesült jószágokba is, mert a légynek nem ártott még a bombázás se...

Ennek a megmaradásnak az érdekében Gelei úr meghallgatja az angol és az orosz rádiót, és a legújabb híreket helyesen értelmezve továbbadja azoknak a cselédeknek, akikről sejti (megérzi ezt az ember a tekintetekről is), hogy „balra húznak".

Kockázatos dolog ez, mert azért, amíg azok ide nem érkeznek, ezeké itt a hatalom – és Gelei úr kicsit majdnem hősnek is érzi magát. Hiszen csak egy elvétett szó, és bevonultatják az embert. Nem számít most, hogy túl van az ötvenen, az se, hogy keszeg és majdnem nyomorék, parancsolnak ezek az aggastyánoknak és csecsszopóknak is.

Mindez persze Gelei úrnak nem annyira a gondolataiban forog, mint inkább csak a közérzetében van jelen, mert a félelem és a remény nemcsak a gondolkozásból táplálkozik, és amikor Endre úr a magtárajtóba ér, Gelei úr a bejáratnál levő asztalán szorgalmasan ír vagy számol. Úgy tesz, mintha nem tudná, hogy jön az úr, mintha meglepné, és szorgos munkában találná. Így a jó. A katona csak fogadja éber katonai módon a feljebbvalót, a cseléd és a munkás pedig legyen elmerülve a munkában.

De ahogy az úr megjelenik az ajtónyílásban, azonnal felugrik, és amennyire az ő kissé idétlen testétől telik, vigyázzba áll. Igyekszik megelőzni azt a kínos pillanatot is, hogy az úrnak tétováznia kelljen, köszöntse-e az alárendeltjét, és eléje siet a szóval: – Jó napot kívánok, nagyságos úr!

– Mi újság, Gelei úr? (Utálja ezt a magtári patkányt, ezért nem a keresztnevén szólítja, hanem leurazza.) Hol van Török András? Hát Tóth Sándor?

– Török András kinn van a béresekkel a keserűkúti tagban, nagyságos úr kérem, úgy tudom, az ugart vetik, mert kivitték a vetőmagot ma reggel. Tóth Sándornak meg itt kell lenni valahol. Ma reggel volt itt zabot vételezni... De tessék csak várni egy pillanatig, megkérdeztetem a feleségét... különben amoda ácsorognak a gyerekei: – Te, Tóth gyerek! Gyere csak ide!

Egy kis füstösbarna fiúcska, mezítláb, fekete klottgatyában (enyhe ez az október eleje) kiválik a bámészkodó gyerekek közül, és bátortalanul néhány lépést tesz a magtár felé.

– Hol van apád? Hova ment?

A kisfiú eleinte tétovázik, mert olyan nehéz megszólalni az urak előtt, de a kulcsár ráförmed: – Na, mit hallgatsz, mint aki... Hol van apád?

– Elment tengerit törni...

– Hova, kinek, hisz ti már letörtétek?

– Erzsi néném ment segíteni, idesanyám is oda van...

– Értem már – fordult az úrhoz a kulcsár –, a húga, Szabóné a szerencsétlen, gyermekágyat feküdt, amikor a „szabadítás" volt (egy szombat-vasárnap a cselédeké, igával együtt, hogy letörhessék és behordhassák a bérföld-tengerijüket), előhívassam?

– Nem kell, nem érek rá. Kiszaladunk Török Andráshoz a határba... El lehet arra gépkocsival menni?

– El, hogyne, csak a laposat és a gátat tessék kikerülni, mert ott nagy a sár, összevágták a tengerihordó szekerek. A csürhenyomáson kell menni, a dűlőút bejáratáig.

A sofőr, aki a kastély előtt állott, és onnan szemmel tartotta az urat, most az első aprócska intésre megindult erre. Közben az úron átsuhant egy olyan töprengésféle, még nemhogy szavakká, de gondolatokká se formálódva, hogy vajon megmondja-e már most ennek a Geleinek, hogy mihez tartsa magát, ha bejönnek ide is az oroszok. De olyan nehéz ügy ez, ennek a ravasz patkánynak magyarázkodni, és arra kérni –, mert ez már csak kérelemféle lehet –, hogy maradjon itthon, és őrizze meg a magtárt s amit csak tud. Hivatkozzon a jószágok eltartására – valami

csak marad tán belőlük – s még inkább a cselédek kommenciójára meg a vetőmagszükségletre, arra tán többet adnak, elvégre a cselédek is proletárok, vetni meg nekik is érdekük... Reméli, hogy az angolok mégiscsak közbeszólnak, és ha hadsereget már nem is tudnak ideküldeni, mint ahogy Kállay Miklósék tervezték, de biztosan küldenek katonai missziókat, amelyek gondoskodnak majd valamennyire az emberi jogok tiszteletben tartásáról.

Ezt kellene elmondani, de nem tud szóra nyílni a szája. (Jó, hogy az édesapa ezt már nem érte meg!) Ahogy közelednek az oroszok, aszerint zsugorodik a hatalom, és íme, már restelkedik a cselédje előtt. Egyszerű utasítást már valahogy nem lehet neki adni, a kérő hangsúlyú magyarázkodást meg nem bírja még a természete.

Közben a gépkocsi odasiklott, felszedve a kerekeire egy csomó tanyai ezt-azt, ő pedig egy hirtelen mozdulattal beült: – Eh, először Török Andrással beszélek!

A sofőr járatos a gazdája birtokán, sokszor hazaszaladtak már ide, amióta a háború komolyabbra fordult, és csak a szemével kérdezte, hogy merre menjünk?

– Látja, Bálint, azt a hosszú fasort, amoda északnyugat felé, oda megyünk, de kerülje ki a gátat. Menjünk itt ki a tanya mellett a gyepre, s majd fent a háton rátér a dűlőútra.

A gépkocsi hát nekivágott a csürhenyomásnak, amely olyan szép zöld, mint akár tavasszal, mert az ősz is meleg esőkkel köszöntött be, dér meg eddig még nem volt, s majd csak amikor beleszaladt a zöld mezőbe, akkor vette észre a sofőr, hogy lépten-nyomon belehuppan egy-egy keskeny szikfokba, amelyben bokáig-térdig ér a víz, annak a tetején zöld úszófű, alatta mély szikes sár, amelyet egész éven át dagasztgattak a körmös disznólábak, és turkálgattak a kemény-karimás disznóorrok.

Ilyenkor a sáros víz felcsap a kerekek alól, és visszahull a fényes kocsitetőre, Bálint sofőr pedig valósággal beleszisszen minden fröccsenésbe. Valamikor lovász volt, és a gépkocsival is úgy érez, mint a lóval: nem bírja rajta a szennyet. Ez a sziksós sárvíz meg éppenséggel lemarja róla a festéket. Hogy néhány nap vagy nehány hét múlva az egész kocsi elsüllyedhet vele és a gaz-

dájával a poklok mélységes fenekére, az most eszébe se jut. Ő mindig csak arra gondol – jó a rövid gondolkodás –, amit éppen csinál.

Meg aztán mégiscsak jobb itt ezzel a személyautóval jönnimenni, mint tankosnak lenni olyan magyar páncélosokon, amelyek csak idétlen kis teknősbékák az orosz és német óriáspáncélosok között.

Az úton csak lassan mehetnek, mert vigyázni kell a tengelyre. Nem jó volna, ha itt rekednének egy hivatalos út során, és éppen a saját tanyájukon, mert azért még egy őrnagynál is vannak a hadseregben nagyobb urak. Endre úr hát keserű szívvel-szemmel nézi a határt. – Töretlen a sok tengeri – micsoda csövek! milyen nagy termés! –, de mind itt áll a lábán, csak a varjúk és a hörcsögök eszik. Nincs napszámos, még a részesek se jöttek feléje se. A férfiak odavannak, tegnap-tegnapelőtt már a leventefiúkat is elvitték, az asszonyok meg nem mernek egyedül a tengeri-erdőbe jönni. És hát nem is igen törődnek vele. Amikor életről-halálról és hozzá az egész régi világ bukásáról van szó – jaj, vajon mi jön utána? –, mit számít, hogy le van-e törve a negyedes tengeri. Hiszen ha bejönnek az oroszok, övék lesz az egész, mit törekedjenek most a negyedéért?

Itt van még a cukorrépa is, ásatlan-szedetlen, olyan a levele, mint a zöldhagyma, és olyan kövér, buja, hogy szinte sehol sem látni a földjét. Csak a szélső sorokban látszik, amint a nagy répák zöldfehér koronája kiduzzadozik a földből.

Még csak a lucerna is zöld, pedig annak már lejárt az ideje. De mert nem csípte meg a dér, olyan nagy és eleven, hogy ötodjére is meg lehetne kaszálni. És itt eszi meg a fene. Minden itt fog veszni. Majd legázolja, felzabrálja az orosz hadsereg.

Még jó, hogy a cséplés elfolyt valahogy. Sokáig tartott, és nagy kínnal ment, de elvégezték. Mit ér azonban az is! A búza ott van a magtárban és szerte a padlásokon, dohosodik: nincs, aki megforgassa. Nem tudtak belőle elszállítani semmit, mert az angolszászok a nyár végén lebombázták a vasúti csomópontokat: Nagyváradot, Debrecent, Szolnokot, Miskolcot, Hatvant. Itt fog veszni az egész termés, orosz hadizsákmány lesz belőle.

Endre úr, aki néhány évvel ezelőtt még megmosolyogta az

apját, akinek a gazdaság volt az istene, s a politikára csak legyintett, Gömbös Gyulát hólyagnak, a nyilasokat meg a grófi vezéreikkel együtt is hülyéknek tekintette, most már megkapta a gazdabetegséget, a „földvarázst". És már hiába akarná nagyvonalúan, világpolitikai távlatokban látni a dolgokat, mert ha, mint most is, végignéz, a határon, a „saját" földjén, úrrá lesz rajta a gazdaidegesség: ez se jól van, az se, mi lesz ebből?

A szalmakazlak és törekkazlak is, lám, hogy vannak? Nincsenek jól betetézve, lekötelezve, némelyik már fenékig ázott. A birkafalka a tetejére mászott, a disznófalka meg szemet keresve benne-alatta, letaposta, besározta, összeturkálta. (Rossz kölykök és gyámoltalan öregemberek kezére maradtak a nyájak.) Mi lesz azokkal is? Itt vesznek! Ha csak a németek el nem hajtják, mint más sok gazdaságét. Nagy kerek lyukak vannak a kazlak alján, ahogy egy-egy disznó alábújt a szalmának, és fúrta magát beljebb, beljebb, a földre hullott gabonaszemek után, amelyek olyan bőséggel hulltak oda, mint talán még soha. Volt is miből, nagy termés volt az idén, ontotta a szemet minden gabona, de a cselédek és a cséplőmunkások se sokat törődtek vele. – Hadd peregjen, hadd szóródjon; hadd pusztuljon a gazdája, hogy pusztulna el örökre!

Emögött pedig csakugyan ott rejtőzködött a reménység, hogy ha soha nem is, de most csakugyan elpusztulnak, elintézik őket az oroszok, és Endre úr már ezt is érzi. Nem naiv már, mint amikor jó néhány éve hazajött gazdálkodni. Már tudja, hogyan gondolkoznak róla a cselédei.

És Csatáry Endre úron egy pillanatra fellobban a gazdaharag, és elfelejtkezik róla, hogy de hisz mit számít ez, mit számítanak a rothadó kazlak, a töretlen tengeritáblák, az ásatlan répák, az első kis fagyra összelottyanó óriás tökök, amikor úgyis összeomlik minden, összeomlik az egész világ.

Pedig, nehány hónap óta, amióta megjelentek a Kárpátok gerincén, az ezeréves haza határain – ő azt tekinti határnak – az orosz csapatok, sőt már itt-ott át is lépték azt, mintha csak egy elmosódott, szétlapult árokpart lett volna a híres kárpáti sziklavonulat, már sokszor elgondolta, hogy micsoda barom ez a Hitler, miért kellett az oroszoknak is nekimenni! Dárius és Napó-

leon példája után, micsoda világraszóló ostobaság! Hiszen ha ebbe bele nem kezd, ma már diktál a fele világnak, azután meg nemsokára az egésznek! Micsoda „hadi potenciált" állíthatott volna fel mindebből az erőből, ha jól gazdálkodik vele! Európa már a talpa alatt volt, és ha tartani tudja Japánnal és Olaszországgal meg velünk a szövetséget, odakerült volna igen hamar Ázsia és Afrika is. A végén majd Amerika s legutoljára Oroszország is deferált volna a félelmetes német hatalom előtt. Vagy ha nem: akkor lett volna értelme a háborúnak, mert a győzelem is biztos lett volna. Micsoda barom, úristen, micsoda barom, és ennek a markába kellett nekünk esni!

Háború nélkül, csupán az erő, akarat és céltudatosság fölényével a világ urává lehetett volna, és mindezt elvesztette, mert mindent egymaga akart csinálni. Elvesztette, mert ebből már ki nem mászik. Túlságosan belelovalta magát abba a jelszóméniába, hogy „győzelem vagy halál", pedig a világtörténelem csak azt az egyetlen értelmes alternatívát ismeri, hogy „győzelem vagy vereség". A „vagy halál"-t csak azért szoktuk hangsúlyozni, hogy biztosabb legyen a győzelem. Micsoda barom, aki komolyan veszi a vezetés jelszavait.

És ilyen hülyék kerülhetnek egy százmilliós és nagyon művelt nép élére, pusztán csak demagógiával, a mindenre éhes, de vezetésre alkalmatlan csőcselék összetoborzásával!

Ehhez még volt eszük, de hogy uralkodni, kormányozni tudjanak, a kezükbe került erővel és hatalommal okosan gazdálkodjanak, a hatalmat megőrizzék, megszilárdítsák, és nem ugrálva, hanem módszeresen kiterjesszék, ahhoz már nincs. Végük!

Haj, haj! Az Endre úr konzervatív úr-bölcsességével nem lehet megérteni a hitleri dinamikus logikát! Mert a fák ugyan nem nőnek az égig, ezt nyilván tudja Goebbels propaganda-nagymester is, de úgy kell beszélni, mintha odáig nőnének, azért hogy felnőjenek szinte önmaguk fölé, de mindenesetre minden más fák fölé. Endre úrnak azonban ez túlságosan magas és túl kacskaringós. Német. S azokat ő respektálja, de nem érti és nem szereti. Mert ő ugyan a lelke mélyén ugyanazon faji elv alapján áll, amit a németek hirdetnek, csakhogy ebből az következik, hogy ha a németeknek a saját érdekük a legfontosabb dolog a világon, akkor

a magyaroknak is ez a legfontosabb. És ha ez a Magyarország kisebb is, mint a németeké, de mi is mindent ehhez viszonyítunk. A németek persze ezt nem látják, mert vak önzésükben képtelenek a legcsekélyebb igazságosságra is, és ez a mi tragédiánk! Mert még ha csak önmagának állítaná fel Hitler ezt a „győzelem vagy halál"-t, az rendben volna, ám dögöljön meg, ha megverve nem tud vagy nem akar élni (milyen kár, hogy azok a balkezes összeesküvők nem tudták segíteni ebben), de nekünk is felállította...

Mert ugyanakkor mégis az az igazság, hogy senki, ha nem ők, akkor senki meg nem ment bennünket az oroszoktól, akiket szintén nem lehet bírni. A németet mint fajt nem lehet elviselni, ezt mint rendszert! Mi lesz velünk? Mi vész itt el? És az idegzetében érzi: az ezer esztendő! Hazám, házam, otthonom, földem, birtokom! – Magyarország! (De mit tehet egy okos kapitány, ha a tábornoka ostoba?)

Endre úr már sokszor elgondolta ezt, de egy pillanatra megint elfelejtkezett róla, amikor elérkeztek a szántás alatt levő nagy tábla széléhez, amelyen olyan finom munka esik most, hogy minden berenafog helye meglátszik, ahogyan úsznak a hegyes vasak a nedves fekete porban. Az ember szinte érzi, hogy milyen szép vetés kel itt ki, és szeretné látni – megérni –, hogy milyen termést aratunk itt majd a jövő nyáron. Mert aki már egyszer huzamosabban megismerte a föld szagát és az Ég–Isten–Természet szeszélyeit és áldásait, az csak addig érti a sörcsarnokokban született „dinamikus logikát", hogy a rend ellen lázadó embereket meg kell semmisíteni, a többieknek a száját meg be kell fogni, de itt aztán álljunk meg!

Mert Endre úr elfogadja a fasizmusból is, ami az uralomhoz kell, de a hitleri logikát már nem bírja követni.

Azonban mindez már hiába, és Csatáry Endre a legnagyobb bajban is érvényes úri magabiztosság mögé rejtett kétségbeeséssel lép ki a kocsiból, amikor odaérnek a háborúról, összeomlásról mit sem tudó ökrök-lovak közt jövő-menő Török Andráshoz.

Mert Török András vetőgéptől boronához, onnan a szántó igákhoz, onnan megint vissza, folyton jön-megy, akkor is, ha nincs ott az úr. Ő ezt csinálja akkor is, ha repülőrajok zúgnak

el a fejük fölött, s ha a béresek azt találgatják: kőbánya robbantás vagy ágyúzás-e az, ami idehallik, hisz égzengés nem lehet, süt a nap.

Ahogy azonban meglátta már jó messziről a dűlőúton bukdácsoló autót, kifele törekedett a szántásról, hogy ne késsen a szabályos jelentkezéssel a bizonyára siető úrnál.

A béresek, kocsisok, ahogy kifordultak a dűlőn az ekékkel, boronával, vetőgéppel, csak éppen odapislantottak az úr felé, mert nekik ilyenkor a fő gondjuk a jó kifordulás, nehogy vakbarázda vagy vetéscsík legyen a forgón. Most meg éppen a fejesek szeme előtt vannak, de ha most nem is vennék észre, kikeléskor megmutatja magát minden hiba.

Török András meg még azt is ki tudja számítani, három hét múlva is, a fene a jó szemét, hogy kinek az ekéje járt itt, vagy ki kormányozta ezen a helyen a vetőgépet.

Az úr kiszállott a kocsiból, és a jelentkező béresgazdát magával hívta egy kis távolságra, mintha a végzett munkát néznék, pedig csak arról van szó, hogy az úr úgy akar vele beszélni, hogy azt se a cselédek, se a gépkocsivezető ne hallja.

– Nézze, Török András (sose jutott el az atyai Andrásig), a hadihelyzet úgy fordult, hogy ezt a területet ki kell ürítenünk. Nekem menni kell a csapatokkal, most is csak éppen ideugrottunk, s mindjárt megyünk tovább... Maga bizonyára nem akar itt maradni az oroszok keze alatt... Nem lenne az jó magának. Senkinek se, de magának különösen nem tanácsolnám. No, egyszóval én úgy gondoltam, hogy magára bízom a néném és a tanyában az intézkedést. Most mindjárt bemegyünk – az igát rábízza az első béresre –, és azonnal pakolni kell. Egy igásszekeret a legjobb két lóval fogjanak be, és amit csak lehet, rakjanak fel rá. A hintóslovakkal meg Tóth Sándor jöjjön, és abba is berakhatnak a néném mellé mindent, ami csak befér. Majd ő megmondja, mit tegyenek fel.

– Most pedig szedje magát, szóljon az első béresnek, és menjünk, a többit majd az úton és odabenn.

Török András visszament az igákhoz, és csendesen, minden magyarázat nélkül odaszólt az első béresnek: – Macskási! én bemegyek az úrral, folytassák estig, ahogy kell!

Az úr pedig visszajött a kocsihoz, és nézte, nézte a nem túl távol jövő-menő cselédeket. Érlelődött benne a mozdulat és a hozzátartozó néhány szó: „Isten áldja meg magukat, emberek, nem tudom, mikor találkozunk újra" vagy valami hasonló, és talán tisztelegni kellene, vagy csak úgy kézzel-karral integetve, el kellene búcsúzni tőlük, de valahogy se a szájára nem jön a szó, se a karja nem tud mozdulni. Végül is az úri távolságtartás és az az ösztönös magatartás győzött, hogy ne avasd be a dolgaidba az idegeneket, még ha a te cselédjeid is, mert azokban is ott bujkál a szolgaalázatosság mögött a károrvendő gyűlölet. És úgy ült be a kocsijába, amikor a béresgazda előjött, hogy még csak egy intést sem küldött az utána néző embereknek.

2

Amikor az úr elment, Török András bement Derzsi Sárihoz, ami napközben még nemigen történt meg harmincévi házasságuk alatt, csak néha igen nagy alkalommal, haláleset, gyermekszületés, ilyesmi ha jött.

Igen komor volt, és Derzsi Sári, aki a tanyában szétszivárgó hírek hatása alatt (Geleiné is terjesztette, nemcsak az ura) már a tétova kétségbeesés határán volt, hisz eddig mindig mindent odabízott: „majd megmondja Török András", most maga a kérdő ijedelem.

– Pakolj össze, amit csak tudsz, de túl sok ne legyen, felférjen egy szekérre.

– Minek? Hová? – kérdi az asszony, de már csak hogy szóljon valamit, hiszen tudta.

– Jönnek az oroszok. Azt mondta az úr, pár nap múlva már itt is lehetnek. Mink nem maradhatunk... Az úrék is mennek, a kisasszony már csomagol. Még ma el kell indulnunk, azt mondta az úr...

– De hát hogy? De hát mit?

– Az a te gondod. Ennivalót, ruhát... a javát...

– És a bútor meg az ágybeli? És a jányok holmija? A párnák meg a dunnák? Húsz éve gyűjtöm, én azt nem hagyom! Tizenkét párna csak a két jányé, meg két nagy dunna! Mind tiszta új tokba-hajba!

– Nem lehet. Nagy helyet fog!

– Hát a jószág? Tehén, disznó, tyúk?

– Az itt marad. Minden itt marad. Tyúkot tehetsz fel nehányat, majd megesszük az úton. Nincs hely, de meg minek is? mit adnánk neki enni? A lónak se lesz, és magunknak se nagyon... Az egyik tehenet, amelyik fejőre van Macskásinál, a tejéért továbbra eltarthatják, a többi jószágot meg hajtsa haza Sári... Éva vagy Ilona azonnal induljon a faluba, és mondja meg Sárinak, hogy mindent vigyen haza, amit csak tud.

– Hát Sáriék nem jönnek?

– Velünk nem jöhetnek. Nem férnek. Az úréknak sok lesz a holmijuk, még mink is, nem tudom, hogy férünk el...

Derzsi Sári majdnem felsikoltott: – Én a gyerekeket nem hagyom!

– Persze hogy nem. Éva, Ilona, Pista jönnek. Az András családját és a Sáriét már nem vihetem. Ők már nem tartoznak a tanyához. De hova is menne a két asszony, a pici gyerekekkel? Majd csak haza kerül András is meg a vő is...

– Azt csak a jó isten tudja. Azóta meg is halhattak, vagy fogságba vannak.

– Mindegy. Itt most nem lehet tétovázni. Az úr parancsa: azonnal pakolni, és még ma délután elindulni.

– És hova megyünk?

– Arra nyugat felé. A többi majd kiderül. De elég! Szedd összse, amit el akarsz vinni, én megyek Geleihez meg Tóth Sándorhoz, és odaállíttatom a szekeret a kastély elé.

– És mire rakodunk?

– Ád az úr két lovat meg egy igásszekeret, azt én hajtom, a hintót meg Tóth Sándor.

Geleinél már együtt voltak az úrral az előbb, és az úr mondta meg – szerencsére, mert neki nehezére esett volna –, hogy ha itt marad, mihez tartsa magát, de közben, míg Gelei hallgatott, vagy túlságosan mondogatta az igenis, nagyságos úrt, Török

András azt gondolta: – Ez? Első dolga lesz a saját kamráját telerakni... Lehet, hogy még a cselédeket is beleszabadítja, mert úgy jobban elkeveredik a saját lopása.

Aztán lelkileg erre is legyintett: az is mindegy! Az oroszok úgyis elviszik. Éhesek azok, négy éve nem volt ott rendes termés, azelőtt se nagyon lehetett, tudnak is azok dolgozni! Olyan fekete föld van a kezükben, azt mondják, akik arra jártak, hogy a világ leggazdagabb országa lehetne, és kásán, pohánkán, káposztán élnek.

Gelei persze nem szólt Török Andráshoz egy szót se (ki tudja, mi történik még, nagy erő és kegyetlen, hideg szívű a német), de ott van a lelke mélyén a káröröm: – félsz most, ugyi, büdös? Ő, aki egész életében félelemmel kelt, feküdt, nagyon tudja utálni, gyűlölni, aki nem félt.

És Török András megpróbálja eddigi életének legkínosabb óráit, miközben a pakolás iránt intézkedik, és az itt maradók számára rendelkezik. Akármerre megy a tanyában, mindenütt magán érzi, a hátán át is érzi a kaján káröröm öt: – Megbuktál, Török András, félsz most, ugyi, te vaddisznó?

Ezt érzi még a seprűvel hadonászó, csirkéket, kacsákat terelgető cselédasszonyok tekintetében is, akik pedig ugyancsak tele vannak rettegéssel: – Jaj, mi lesz velünk? – de Török Andrást nem tudják még befogadni a saját félelmük közösségébe.

Már második napja mentek, amikor egyszer egy nagy vasúti sorompó elé értek, ahol is már nagy torlódás volt szekerekből és mindenféle járművekből. – Püspökladány – morogja Török András –, na, itt várhatunk, nagy állomás ez...

Sietni szeretnének pedig nagyon, mert híresztelik, hogy a németek mind felrobbantják a Tisza hidakat az oroszok előtt – jaj, ha itt rekedünk!

Pisti gyerek, aki még sohase látott vasútállomást, még a mozdonyok füstjét is csak a nagyon tiszta időben, amikor valami rejtelmes hosszú füstkígyó úszott messze-messze a távoli levegőben, aki soha sehol nem járt még, a faluban is csak akkor volt, amikor keresztelni vitték, aki még az iskolát is csak a szomszédos

Schlésinger-tanyán kezdte: nem tudta átvenni a rémület és a kétségbeesés lelkiállapotát, pedig már ő is látta a nyári bombahullásból, hogy a repülőket nézni nemcsak élvezetes bámészkodás, hanem rémületes veszedelem is lehet. Jó azonban most a rövid járatú gyermeki emlékezet, mert minden új látvány – jó és rossz – eltemetődik benne, hiszen lépten-nyomon olyat lát, amilyet még sohase látott.

Most is, lám, itt van ez a nagy állomás a sok füstölgő és időnként fütyülő vagy dudáló mozdonnyal, a rengeteg kocsival és az ide-oda siető, a mozdony- vagy a kocsihágcsóra felugráló sípoló és integető (– ni, ott egy a sebesen szaladó, prüszkölő mozdonyról ugrott le! – jaj! –) vasutasokkal, akik úgy végzik a dolgukat, jönnek-mennek, sípolnak és füttyentgetnek, ide-oda robognak a mozdonyokon és a kocsilépcsőkön, mintha a világon semmi baj nem volna. Pedig az állomás fele-harmada itt is romokban van már, és azok a sínek ott oldalt úgy összevissza facsargatva, mintha a mesebeli Vasgyúró mutatta volna itt meg a Fanyövőnek, hogy mit tud ő.

Igen, a vasutasok, a mozdonyvezetők és a többiek, akik sohasem törődhettek vele, hogy kinek, minek, hová és miért viszikvezetik a vonatokat, még most is végzik, mint bármikor máskor, minden dolgukat. Szolgáltak Ferenc Józsefnek, azután ki hol rekedt a széthullott birodalomban, megint annak, akik az ő „honállomását" birtokba vette. Mintha nekik nem is volna nemzetük, országuk, csak vasútjuk, állomásuk, mozdonyuk, váltójuk és irodájuk. Közben azért mindig mindenütt ott vannak, hogy a lelküket megtartják maguknak, mert védi őket nélkülözhetetlen szolgálatuk, mint az orvosokat és ápolónőket. Nem szabotálnak ők most sem – bár utálják a németeket, és félnek az oroszoktól –, mert az nem fér össze a vasút rendjével, amely olyasféle, mint az égi bolygók rendje. És nem fér össze a vasutas becsülettel, amely nem gyengébb, hanem talán erősebb a katonabecsülettel, mert nem nehány muszáj-esztendőre, hanem önként vállalt, egész életre szól, és már nemcsak a fej irányítja, hanem a szív és az idegzet is.

Nem törődnek hát vele, hogy merről dörög az ég, hova csapkodnak a villámok, hanem csak végzik a dolgukat, sípolnak, du-

dálnak, zászlót, lámpát lengetnek, tolatnak, rakodnak, vizet, szenet adnak a mozdonynak, és mennek, amikor parancsot kapnak rá, mennek, ahova kell, és ahova csak lehet. A mostai zűrzavar világában, amikor már még az istenszilárd csendőrök is futnak, a vasutasok még végzik a dolgukat, ahol s amíg lehet. Amikor pedig nem lehet, mert közbeszólt az ágyú vagy a bomba, felrobbantották előttük a vágányt vagy a hidat, géppuskasorozatot kaptak, akkor visszatérnek, és jelentkeznek a honállomáson, ahova nekik el kell jutni, ha közben megváltozott a király is, talántán még a hivatalos nyelv is.

Ha pedig már éppenséggel sehol se lehet, semmit se lehet, az a vasutasra a legnagyobb szerencsétlenség. Úgy beleszokott a szolgálat rendjébe, hogy facér módra tengeni, lengeni, mindennél rosszabb. Ezért aztán mindegy, hogy ki az új úr, megyen a szolgálati helyére, tiszteleg és jelentkezik: itt vagyok, kérem a parancsot! Ha nincs még parancs, akkor is ott van, leül a hideg mozdony lépcsőjére, a fékbódé feljárójára, az iroda előtti lócára, a munkásszállás priccsére, ki hova tartozik, bagózik, elfecseg, óvatosan politizál! (Mindig óvatosan, de mindig lehet, mert a beárulás, amíg maguk közt vannak, túlságos rongyemberség volna.) És várja, hogy majd jön a parancs, de a helyét nem hagyja. Nemcsak a nyugdíját, állását, rangját, biztos kenyerét, szaktudását félti, hanem jó védőhely is a vasút a zivataros idők hányó-vető erői ellen is. A vasutast, ha a helyén van, nem viszik fogságba, nem viszik „kicsi robot"-ra, mert a vasútra az új hatalomnak is azonnal szüksége van, vasút nélkül mozdulni se tud. Ha aztán elzúgott a zivatar, és van már parancsoló, akkor nekifognak, hogy helyreállítsanak mindent: – hó rukk! húzd meg! üss rá! – szorítsd meg! – (hű, de értik a mesterségüket!); és pár nap múlva, néha már néhány óra múlva sivít a szelep, füttyent a mozdony, sípol a forgalmista: megy a vonat.

Amikor hát az egész világ fel van kavarodva, mindenki ki van fordulva önmagából, amikor az egyik ember azért retteg és bujkál, hogy el ne vigyék, a másik azért, hogy itt ne rekedjék, amikor az utazni akaró emberek, menekülők, szökött katonák, bevonulók, vezényeltek, szabadságosok és lőgósok, betegek és sebesültek, övéiket keresők, utoljára búcsúzkodók, kofák, batyúzók

tépik, marják, rúgják, cibálják egymást, hogy helyet kapjanak, és valahová eljussanak, a vasutasok még végzik a dolgukat, és Pistinek megáll a szeme rajtuk. El is megy a rámpáról, oda előrébb, hogy közelebbről nézhesse őket, hiába kiabál utána kotlóshangokkal Derzsi Sári: – Pisti, hova mégy? – mintha nem is hallana, mert most ő csupa szem. Szava nincs is hozzá, csak nézi, nézi az óriás mozdonyokat – milyen pici is egy nyolcéves emberke hozzájuk képest –, amint az olajos-kormos fűtő vagy a „vezér"-tartású mozdonyvezető ki-kinéz, és megrántja a féket, vagy füttyent egy ijesztő-hasítóst. Nézi, nézi őket, és felébred benne a kívánság – a háborúról elfelejtkezik –, vasutasnak vóna jó lenni! Mozdonyvezetőnek, vagy olyannak, aki a zászlót lengeti!

És miközben apja, anyja, Gabriella kisasszony és még Éva meg Ilonka is, akik pedig szintén most indultak először életükben új világot látni, már nagyon türelmetlenek, amiért nem nyílik a sorompó, sőt még egy hosszú vonat is dübörög befele Debrecen felől, Pistit megigézi élete első nagy ipari látványa: a füstölgő, dübörgő, rendben mozgó püspökladányi nagyállomás.

Amíg él, ezt sohase felejti el, és majd még vasutas is lehet belőle.

Egyelőre azonban az a menekülés törvénye, hogy siessünk a szolnoki híd fele, mert azt híresztelik, hogy az oroszok Békéscsaba–Mezőtúr felől elibük jutnak.

És igen: még aznap délelőtt egy nagy fekete autó csörtet, csapja a sarat-vizet a szekerek mellett, hogy megtalálja őket. Endre úr jön az új paranccsal: ne menjenek be Karcagra, hanem a legközelebbi határúton forduljanak Nádudvar felé, onnan a Hortobágyon át a tiszafüredi hídhoz, mert Szolnok felé már előretörtek az oroszok.

Török András csak annyit mond: igenis, de utólag még hozzákérdezi:

– És ha a füredi hídon se mehetünk át, akkor mit csináljunk, nagyságos úr?

– Dehogynem, arrafelé még messze vannak, megakadtak a Kárpátoknál, itt ezek a nyavalyás románok a hátukon hozták át őket.

– De hátha felrobbantják vagy lebombázzák a füredi hidat?

– Akkor menjenek a polgárihoz vagy a tiszakeszi komphoz, majd csak találnak átkelőhelyet. Megértette?

– Igenis, nagyságos úr! – és Török András teljesíti a parancsot: egy bizonytalan kinézésű határúton kifordulnak a menekülő áradatból északkelet felé.

Mert Török András nem a nagy fasoros dűlőutakat, határutakat keresi, mint a tájékozatlanabb menekülők, akik az ő nyomukban is meg az úton végigfutó riasztó hírek hatása alatt, a nyugat felé vezető pesti főútról északkelet felé, a tiszafüredi híd irányába fordultak. Ő tudta, hogy ez után a gazdag nyár és esős őszelő után, a fás utak mellett az árnyékban feneketlen sár van, mert a ferdén sugarazó őszi nap nem tudja már felszikkasztani, meg aztán azok a marha tankosok is mindig azon mennek, hanem inkább a fátlan, sovány és járatlan utakon törekedik a megfelelő irányba, hogy mennél hamarabb és mennél kevesebb lóhajcihővel érhessenek ki a Nádudvar felé vezető kövesútra.

Most aztán gyerünk! A legjobb Csatáry-lovak viszik őket keresztül a falun, neki a nagy pusztának. A Hortobágy délnyugati sarkán vágnak át, mezőegyenest (amibe a szükséges kacskaringókat – szikfokok, laposok – is bele kell érteni), neki a mátrafüredi útnak, ott, ahol az elhagyja a Hortobágyot és Ohat-Kócs mellett beszalad a Füredi-Kócs tanyái közé.

Ez az út úgy jön Debrecentől és megyen Tiszafüredig nyolcvan kilométert, hogy egyetlen falut se érint. Mindössze nehány csárda áll még mellette – a Látókép, Kadarcs, Nagyhortobágy és a Meggyes, de ők majd már csak az utolsóhoz, a Meggyeshez lyukadhatnak ki. (Amikor itt Petőfi Sándor, vagy még korábban a Peleskei nótárius utazott át, akkor is ilyenformán volt, de erről Törökék semmit se tudtak: nekik az ország nem haza és nem vers, hanem poros vagy sáros út.)

Amikor végre elérik az országutat, már alkonyodik, és szeretnének gyorsan feljutni rá, hogy még ma átjussanak a hídon, mert Gabriella kisasszonynak túl zajos-zavaros már a tiszántúli táj: ágyúszó több irányból, robbanások hangja a messzi városok, hidak és pályaudvarok felől, alacsonyan szálló cserkésző repülőgépek (mindegyiktől félnek, mert nem ismerik fel őket, csak

Pisti igazodik el köztük mihamar, de nem hisznek neki), nagy bombázó rajok – ó, milyen semminek érzi magát alattuk az ember! – Igen, de nem lehet az útra felmenni, mert szembe velük német tankoszlopok, majd tüzérség és teherautók csörtetnek beláthatatlan sorban. (Felvonulás a holnap kezdődő debreceni páncélos csatához, de ők ezt nem tudják.) Az úton sorjázó, Erdélyből Debrecenen át menekülő szászoknak, akik ekhós szekerek alá bújtak gazdag, jól nevelt asszonyaikkal, lányaikkal (ezek nyolcszáz év óta soha nem mozdultak ki a fészkeikből, ha baj jött, inkább a kőfallal kerített városaikba húzódtak), is félre kellett állni, mert nem férnek el még fél kerékkel sem a keskeny kövesúton. Mellette meg nem lehet hajtani, mert nem bírják a lovak, hisz azok is csak abban a sárban tudnak valamennyire menni, amelyet maguk és a szekereik vágtak. A tank- és teherautó nyomok túl szélesek nekik, és az egyik keréknek lenn a mély kátyúban kellene menni, amelyben sáros vizet forgatnak-fröcskölnek a kerekek, a másiknak meg a magasra nyomott, ragadó, kemény sármasszában.

De az árkokon kívül a nyári mezei úton se lehet itt menni, mert az országút éppen egy hosszan elnyúló nádas-gyékényes mocsár közepén húzódik, s így most kétfelől térdig, kötésig érő szikesszürke víz lapul nemcsak a magas nád és gyékény, hanem az alacsonyabb fekete káka, három élű sás, bojtos fejű komócsin alatt is. Ebbe ne merészkedjen bele senki, semmiféle erős igával, hiszen a tankok is elakadnának benne.

Vaksötét este lesz, amikorra megszakad annyira a katonai átvonulás, hogy felhajthatnak az útra. De olyan sötét van, s hozzá még esni is kezd, és az út olyan rossz, ha le kell húzódni a kőről, mert szembe újabb és újabb járműoszlopok jönnek, hogy Török András már érzi, valahol ki kell állni, mert kidűlnek a lovak, s az lesz a mindennél nagyobb baj. Csak legalább valami tanyát lelnének, hogy ezek a szegény jószágok néhány órát száraz helyen pihenhetnének.

Végre, már túl a Meggyesen, úgy sejlik, közel az úthoz, valami tanya lehet. Pislogó mécsfényeket ugyan nem látni, mert szigorúan veszik az elsötétítést (itt vannak a németek a Meggyesben, és belelőnének a világos ablakba), de kihallik onnan valami kia-

bálás – pszt! nem német szó, hanem valakit vacsorázni hívnak! –, aztán Török Andrásnak jó füle van az ökörzajhoz, a lánccsörgéshez és a szarvcsattogáshoz: itt valami nagyobb uradalom van, ez éppen nekünk való hely, és megállítja a szekeret, majd átmegy a mögötte jövő hintóhoz.

– Nagyságos kisasszony, kérem, itt talán meghálhatnánk. Valami uradalmat sejtek itt, csak adnak tán valami helyet. A lovaknak enni és pihenni kell.

Gabriella kisasszony azonban aggodalmaskodik:

– Nem bírnák ki Füredig? Mennyire lehet még?

– Van vagy tíz kilométer, de vaksetét van, és tetszik hallani a dübörgést? – ott megint tankok jönnek szembe velünk. Biztosan németek, mennek az oroszok elé. Tetszik látni ott előttünk azokat az imbolygó fényeket? Le van húzva a lámpájuk a föld felé. Jobb lesz előlük kitérni.

A cselédek itt ezen a tanyán tán még cselédebbek, mint Csatáryéknál, és legalább egy fél századdal hátrább vannak, de ezt csak az érzi-látja, aki benne van. Magyarországnak talán ez a legelmaradottabb tanyavilága, a Jókai Józsa Gyurijának a hazája és a hozzá hasonló kisuraknak, akik csak a bolondságban nagyok. Csupa félcsípejű földbirtokos, akinek földje még csak van – de nagyon rossz –, tíz évben egyszer, ha jó termést ád, de akkor meg biztosan olcsó lesz a gabona. Rossz éghajlat – mindig fú a szél, vagy hideg, vagy meleg –, rossz jószágok, rossz házak, rossz hodályok és olyan cselédek, akiknek csak gyerekük van sok, mert csak arra az egyre egész emberek, egyébre semmire, ó, ezt Török András megérzi első látásra is. – Nem laknék itt semmi bérért – gondolja, de azért nem mondja a kollégának, a megtalált béresgazdának, aki már csak kolléga-becsületből is behítta a Török családot a magáéhoz, majd ellesznek reggelig valahogy. (Ó, Derzsi Sári, most életedben először olyan sorba jutottál, amelyben minden éjjel a más bolhája szívja a véredet.) Még Gabriella kisasszony is helyet kapott, de csak az intéző úr feleségénél, mert a vendégszobában német tisztek vannak, az úrék meg nem laknak idekinn. Kastély nincs is, csak egy roskatag udvarház, de abban is németek vannak.

Amikor Török András bement, a cselédek, akik vacsora után

visszajötek az istállóba, hogy elhelyezzék a jövevény jószágait (az ököristállóban kaptak helyet, mert a lóistállóban a németek lőszerládái vannak), és hogy valami hírt halljanak, mert most olyan hírszomjasak még azok is, akik sohasem törődtek a nagyvilággal, csak azzal az eggyel, hogy a nap meg ne álljék (ó, mert olyan hosszú a nap hajnali kettőtől este kilenc-tízig!), körülvették Tóth Sándort, a parádés kocsist, és mert látták, hogy az a kövér és jóállású ember csak valami „kutyaütő" lehet, mindjárt meg is kérdezték:

– Ki ez?

– Béresgazda, Töröknek híjják...

– Rossz ember?

– Az. Csinált abba tán még a veszett kutya is.

– Látszik a képéről... Oszt hova mennek?

– Tudja a nagy jó isten! Megyünk a szél alá, meg ahova az úr parancsolja... máma mán Karcag alól kergetett erre, mert ott már elébünk mentek az oroszok...

– Hát hallja – mondja neki egy katonasoron túli öregbéres –, én nem mennék sehova. Hova az anyám kínjába mennék?

– Azt mondják – szól bele a másik, a félhomályos, árnyékos sötétségből (egy mécses pislog-füstölög ugyan a placc felett, az ablakok szalmacsutakkal be vannak dugva, de ebben csak az lát, aki bele van szokva) –, hogy az oroszok nem bántják a szegínyt, csak az uraknak húzzák el a nótáját meg ótán ezeknek a nyilasoknak, akik a németekkel játszanak össze... Ótán meg, azt mondják, elveszik ezektűl a fődet – hüvelykujjával hátraint a most üres kastély felé – (Tóth Sándor most nem díszruhában, hanem cselédcivilben van, de meg aztán cselédszimattal is érzik, hogy közéjük való), mán máma cédulákat szórtak le az oroszok, azt mondják, az vót rajta – én nem olvastam, mert a béresgazda összeszedette, és beküldte a németeknek a Meggyesbe –, hogy magyarok, tegyétek le a fegyvert, és menjetek haza...

– Igen – szólt közbe a füstösfekete ágas mellől egy alig látható, mert ugyanolyan füstösfekete magas, sovány ember –, oszt majd elviszik Szibériába, akit megfoghatnak.

– Minek vinnék Szibériába? Mit csinálnak ott vele?

– Tudja a szíp jó isten! Fogolynak. Aki fogoly, az mán nem

lű. Legfeljebb a tetűt öli, ha azok meg nem eszik űtet... Hát tizennégybe minek vitték el a sok embert? Ott vót fogságba, a szíp jó istenbe, Szibériába, a fél Magyarország. Jani öcsém is ottveszett. Imre sógor meg csak huszonkettőbe jött haza, amikorra Erzsi húgom már férjhez ment máshoz, mert nem tudta eltartani a gyerekeket...

– Nem úgy lesz a' most. Nem a cár uralkodik mán ott se, hanem Sztálin...

– Egyfene a...

– Na hiszen, kend csak azért ellenkezik mindig, hogy ne pásszoljon a szó, de azért kend se megy el a németekkel...

– Nem hát. Megy a szíp jó isten! Itt döglök én meg a füredi Kócson. Hacsak erővel el nem visznek...

– Még elvihetik. Egyszer csak jön a német, és azt mondja: cofort! Fogj be a nagyszekérbe, rakd meg lőszerrel-mivel, és direkció: Nagynémetország!

Így beszélgettek az istállóban egy ideig, aztán – tegyük el magunkat hónapra! –, de előbb még kimentek az istálló végéhez széttekingetni a megzajdult világban. Mert amióta ők itt élnek, még sohase voltak ilyen zajos éjszakák, csak akkor, ha az ég zengett. Nem hallatszott ide ki semmi nagy zaj, még a vonat is csak a távolban dübörög el, legfeljebb a füstje ha látszik, az is csak néha. Most meg tele az éjszaka félelmetes zajokkal és tüzekkel. A füredi híd felől még mindig tankok dübörögnek – jönnek a németek! – mondja az egyik béres – mennek az oroszok elibe – mehetnek már – mondja a másik –, azokat meg nem állítják... Most már nem, ha a Kárpátoknál se tudták... Mert azok nagy hegyek, jártam rajtuk a másik háborúban...

Amarra keletre, valamerre Nyíregyháza felé Sztálin-gyertya – ördögi szerszám – ragyog bele a vaksötét éjbe, mintha itt volna a szomszédba Ohat-Kócs felett, délkeleten ágyúk buffognak, de jó messze lehetnek, nyugat-északnyugat felől meg tüzek látszanak – délután arrafelé nagy repülőbombázások voltak. Nyugtalan éjszakák, ki tudja, mi lesz itt reggelre? Ők még nem tudják, hogy az orosz gyalogoscsapatok majdnem olyanformán csinálják itt most már ezt a háborút, mint a mezei munkát: este leteszik a kaszát, vagyis hogy a géppisztolyt – kinek mije van –, vacso-

ráznak – napjában egyszer esznek, de akkor aztán nekilátnak –, aztán isznak, ha van mit, beszélgetnek, de nem suttogósan, néha még a harmonika is megszólal, a tánc is megdobban. Nem kapkodnak, nem ugrálnak, biztosra mennek: most már úgy csépelik a németet, mint a gabonát a szérűn, a cséphadaróval – sorba, sorba, rendszeresen.

De ők ezt még nem tudják, senki se tudja, és rettegés tölti meg az éjszakát: ki tudja, reggelig még mi történik velük?

Nem történik semmi, csak annyi, hogy hajnalban, amikor Török András kijön az istállóba, hogy szólítsa Tóth Sándort – „amikor a keréknyomot meglátjuk, megyünk!" –, hát nem találja sehol. Vár egy kicsit, hátha hajnali dolgára ment, így szokta a jó cselédember, különösen ha az urakkal jár, nem szemtelenkedhetik nap közben, és megszokja ezt a has is. Vár, vár, de már kezd türelmetlenkedni, és felkelti a szunyókáló inspekciós bérest: – Hallja! hé! – nem tudja, hol van ez az én emberem?

– Hát nincs ott a szénatartóban?

– Nincs. Nincs itt sehol sem. Csak a lovak esznek.

– Akkor nem tudom, hun lehet. Az este oda feküdt.

Török András villát vett fel, és óvatosan még a szénatartó hátulját is felpiszkálta – csak nem temette tán be a lehullott széna, és elaludt alatta? –, aztán mert itt semmi nyoma, halkan, de azért erélyesen szólongatni kezdte: – Tóth Sándor! Tóth Sándor! Majd kiment az istálló elé, onnan az istálló végéhez, s még a nagy trágyaszarvast is körüljárta, és ott is ismételgette, még halkan, de mind-mind ingerültebben, bélből beszélve: – Tóth Sándor! Tóth Sándor! – úgy meg-megnyomva a Tóthot, hogy az már vasvillaszúrásnak is beillene.

Amikor bement Gabriella kisasszonyhoz, hogy bejelentse a dolgot, a kisasszony megelőzte: – Gazda, kérem, küldje be Tóth Sándort, vigye ki ezt a holmit a kocsira.

– Nagyságos kisasszony, kérem, Tóth Sándor megszökött.

Gabriella kisasszonynak felakadt az a – lovagok szerint – szép kék, a cselédek szerint jégkék szeme.

– Hogyhogy megszökött?

– Nem találom sehol, már mindenütt bekerestem, a hetesbéres se tud róla, hát biztosan elment.

– Hova ment volna?

– Hát biztosan haza. Vissza a tanyára.

– No de ilyet! Hát kibe bízzon az ember?

De a kisasszony vérében ott van a Csatáry-rend: tartsd magad, és most sem engedi a nyelvére az ijedelmet, csak annyit mond: – És most mi lesz?

– Azon gondolkodom éppen. Egybefogni, a két kocsit összekötni nem lehet, mert a hátulsót elütik tőlünk a teherautók, hanem tán a hintót elhajtaná, Éva lányom meg a Pisti gyerek?

– Jaj, azt nem lehet. Felborítanák, vagy elszalad velük a ló . . .

– El nem szalad, nincs annak most kedve, meg ereje se, hanem akkor fordítsuk úgy, hogy a kocsit elhajtom én, a szekeret meg utánunk a gyerekek.

– Nem lehetne inkább valami embert fogadni?

– Itt? Most? Nem hiszem, nagyságos kisasszony. (Micsoda hülye nő – gondolja Török András.) De meg nincs is arra idő, hogy ember után járjunk. Fogunk, és menni kell azonnal.

Így mentek tovább Törökék még a kora pirkadaton, és a tanyabejáró pokolsarán át kivergődtek valahogy a kövesútra, majd belefurakodtak a menekülő szekerek végeláthatatlan sorába.

Endre úr hát megint elmondhatná, el is mondja majd, ha előkerül, a húgának, de nem a Török András füle hallatára, nehogy elbízza magát: – Én azt hiszem, jól jártunk evvel a Törökkel, ez nem hamvába hótt ember . . .

3

Amikor a még reggelnek számító nyolc órán odaértek a füredi hídhoz, már ott várt rájuk Endre úr. A gépkocsija a híd túlsó felén maradt, ami biztos, biztos, itt már a németek parancsolnak, s nem jó velük ellenkezni, még ha magyar őrnagy is az ember. Az a felsőbb parancs: visszafelé senki és semmi nem mehet a hídon, csak a harci paranccsal érkező csapatok, de eminnen a menekülteket még áteresztik. Endre úr pedig siettetni szeretné

ezt az átkelést, mert nemcsak a húga, hanem mindene a szekereken van, amije még van.

Össze is találkoznak szerencsésen a hídfőnél való torlódásban (egyvágányú vasúti híd ez csak, amelyre még békében is sorompón át eresztik a szekereket, amikor szabad a pálya), és Gabriella kisasszony fellélegzik: milyen jó, hogy ilyen gondos és hatalmas testvére van.

A Tóth Sándor szókésén kicsit megütődik Csatáry Endre, de nem adja át magát sem a haragnak, sem a kétségbeesésnek. Látott már ő ennél nagyobb szókéseket is: egész ezredek és hadosztályok mállanak szét, és ezredesek meg tábornokok szöknek át az oroszokhoz. (Úgy hírlik, Faraghó tábornok és Kéry ezredes már Moszkvában vannak.) Inkább a továbbiakat beszéli meg Török Andrással, mert neki sietnie kell a dolga után, így is már sok időt vesztett.

– Ne a főútvonalon, a Miskolc-budapesti úton menjenek, Török, mert ott nagy a forgalom, és veszélyesebb is, hanem ahogy elérik Poroszlót, ott a Tiszagáton forduljanak balra, és térjenek át Tiszanána felé. Onnan Heves irányába menjenek. A sokolyosi határban pedig menjenek be a Csatáry Sándor úr tanyájába – ott van a falu alatt, megmutatja akárki, és etessenek, pihentessenek legalább egy napig. Az oroszok itt meg fognak akadni, mert német ellentámadás jön . . . Rakjanak fel valamennyi takarmányt is – ha nincs is már otthon az úr, ád az intéző, vagy ha az sincs, ád a kulcsár vagy a pusztagazda –, hacsak lehet, én majd odaszaladok, és megadom a további parancsot. (Ez az egyetlen ember maradt még a világon, akinek igazán parancsolhat.)

– Ha nem kerülnék elő – háborúban sose tudhatja az ember –, akkor menjenek tovább Hatvan felé, de kerüljék meg a várost, mert sűrűn bombázzák a nagy állomást, és menjenek fel Körtvélyesre, Nógrád aljában, Csatáry Zsigmondékhoz, Gabriella kisasszony majd tudni fogja, ő sűrűn járt oda. Hacsak lehet, én már Sonkolyosról, de még inkább Körtvélyesről elviszem a kisasszonyt Pestre, vagy ha az már veszélyesebb, tovább valamelyik nyugati városba, arra is vannak rokonaink . . .

Így, most megadta az utasítást és elrobogott. Még csak meg se kérdezte, hogy elboldogulnak-e kocsis nélkül, mert természetesnek tartotta, hogy Török András befogja a lányait vagy akár a feleségét kocsihajtónak. Küldhetne ugyan ide egy katonát, de nincs értelme, mert az is megszökne. A tisztiszolgája otthagyta tegnap. Még jó, hogy a legértékesebb holmijai a gépkocsiban vannak. A sofőr talán nem szökik el, mert annak itt a legjobb, különben is zalai fiú, majd arrafelé kell rá vigyázni.

A Csatáry-tanyában persze már nem volt az úrék közül senki. Azok is elmenekültek, az intézővel együtt. A cselédek ugyan nem ismerték a másik Csatáry cselédjeit, de azt mondták, ott a takarmány, etessenek, és rakjanak, amennyit akarnak, úgyis az oroszoké lesz.

Itt hát megpihentek, a lovakat is megpucolták, mert már fülig sárosak voltak, aztán mert Endre úr nem került elő, továbbmentek Nógrád felé.

Persze ott se találtak már az uraságok közül senkit, de előkerült Endre úr, és beröpítette Gabriella kisasszonyt Pestre. Nem azért, hogy végleg ottmaradjon, hanem azért, hogy az ottani lakásból is kihozzák a szőnyegeket, drága ruhákat, arany- és ezüstneműt, és átvigyék majd, ha a szekér beérkezik, Dunántúlra, mert az oroszok nagyon közelednek dél felől Pesthez, a németek pedig védeni akarják a fővárost, és tartani akarják a Duna vonalát.

Így telnek a napok csupa hajszában, és különösen a két hintósló, a Piszra és a Miska, akik nem próbáltak ennyit egész eddigi életükben, hiszen már negyedfű korukban kocsiba szánták őket (íme, mégiscsak hasznos a szép test, a jó tartás és a kecses járás, mint a lányoknál), nem értik, mi ez az örökös rendetlenség. Nincs csendes-édes hajnal (etetés-zabolás), nincs rendes dél, kifogás, itatás, este is egyszer így, másszor úgy: hol dupla abrak, hol csak penészes széna, ízetlen szalma.

Aztán a megszokott gondviselő, az a barna bajszos, sovány ember is (Tóth Sándor) sose kerül már elő, és ez a kövér szőke kering itt helyette, akinek a szeméből se néz ki semmi jó. Mi ez? Mi történik?

De enni kell, és menni kell, legfeljebb amikor a hámot a nya-

kukba veti Török András, akkor próbálnak ellenkezni eleinte egy kicsit, amíg meg nem ismerik az öklét, majd a szavát is, amihez már nem is kell se ököl, se ostor.

Csak még Évát és Pistit nem veszik komolyan, ha azokat küldi hozzájuk néha a bajokban elfoglalt kövér. Hiszen Pisti egy prücsök, egy apró emberfiók, fel sem éri a nyakukat, és csak nem térdelnek le mellé, hogy felszerszámozza őket. A másik meg kicsoda? Ez a sima fejű tarkaszoknyás? Ilyen ember ővelük még sose bánt, hát lehet ezt komolyan venni?

Ha hát Éva akarja a hámot a nyakukba vetni – apja parancsa: itt most nem kisasszonyoskodhatunk! – még feljebb kapják a fejüket, hogy el ne érje a leány, és ha Éva megpróbál is erélyesen beszélni, az csak olyan lányerélyesség, s ha olyan halálos komolyak nem volnának, még nevethetnének is: kicsi vagy hozzánk, ugye? Hát mi vagy, te fura, tarka emberféle? Micsoda csepp lábaid vannak – hogy félted! –, az egyik patámmal széttiporhatnám! és a Piszra csak azért is ellenkezik, a fülével meg konyít. Még azt is megteszi, hogy vicsorítja azokat a csúnya, nagy sárga fogait, és lerántja az Éva fejéről a kendőt.

– Idesapám! – kiabál Éva – ez a büdös Piszra nem engedi a nyakába tenni a hámot!

– Üss oda neki, az istenit a huncutjának! – és már jön is a kövér, megfogja a kötőféket, és csak annyit szól: – na! – és a Piszra máris engedelmesen odafordítja a nyakát, mintha nem is ő ellenkezett volna az előbb Évával. Vége a kicsi lázongásnak.

Ahogy így ügy-bajok közt menegetnek Pest felé, Gödöllő körül, bár mindig a mellékutakra törekednek az úr parancsa szerint, mind-mind jobban belekerülnek az országutak zűrzavarába, és, ó, egyszer csak valami rettenetes dolog történik. Az országúton tíztonnás német teherautó-óriások dübörögnek, olyan sebességgel, mintha egyedül mennének valami se széle, se hossza pusztaságban, és a Pisti gyerek kezéből (Éva, hadd hajtsam most én! mert hajtani olyan jó) a vén huncut igáslovak, akik többet tudnak az utak természetéről és törvényeiről, mint némelyik buta ember, felrántják a gyeplőt. Ők csak azt érzik, hogy aki a gyeplőt fogja, azt nem kell komolyan venni, mert az még nem ember (a szájuk érzi a zablán át, hogy milyen gyenge a keze), tehát min-

denáron mindig a kövesútra törekedtek, és a fél kereket fel is rántották rá. Ezzel persze a rugózott hintó a benne levő nagy súly miatt is (Derzsi Sári és Éva meg az urak nehéz bőröndjei) félrebillent egy kicsit, de nem annyira azért, hogy mindjárt felboruljon. Éva mindjárt kiáltott is: – Pisti, ne ereszd fel a lovat a kőre, jönnek ezek a nagy büdös teherautók! – de már késő volt, mert akármennyire okosak ezek az öreg igáslovak, a háború törvényeit-szokásait nem ismerik (rendes jármű kitér a másik elől, ennyi eszük még az ökröknek is van), hátrafelé meg a kantárjaik miatt nem is látnak, s aztán . . . a többi csak egy pillanat, a Linda hámját megrántja egy ilyen óriás vakállat, szempillantás alatt az erős hámnál fogva magához rántja, majd a szerencsére szakadó hámmal együtt belesodorja a sárba, a hintót pedig ezzel az egyetlen rántással belefordítja az árokba, amelyik szerencsére eléggé gondozatlan, jó füves-gazos és nem is nagyon mély.

A teherautó persze megyen tovább, s csak egy hámdarab libeg a sarkán, és egy gyeplődarab csapkolódik utána a pocsolyában, amíg az is le nem rázódik. Nem áll meg, talán nem is állhat, mert jönnek utána a többiek, az ember azt érzi, hogy talán ha közülük esne el egy, azon is keresztülgázolnának. Jönnek, jönnek, egymástól szabványos távolságra, és még csak nem is nevetnek a pórul járt parasztokon. Nem, ezek már nem a vigyorgó-vihogó győztesek, hanem kétségbeesés hajszolta vak gépek, akik már csak azt az egy érzést ismerik: ha mink veszünk, vesszen az egész világ.

Török András elől megy a maga szekerével, de azért mindig szemmel tartja az utána imbolygó hintót, és amikor azt látja, hogy belefordul az árokba, rögtön: – hó! hóha! – és szalad hátra a sikoltó hintó felé.

– De – ó, Isten, de jó vagy! – nem történt itt semmi komolyabb baj. Legalábbis az övéivel, akik mégis a legfontosabbak. (Az úr dolgainak a fontossága valahogy napról napra halványodik.) Derzsi Sári hátul ült – Török Andráson átvillant: milyen jó, hogy az a dögkisasszony nincsen itt! –, a hintó mélyén, és ki se esett belőle, csak a rázúduló poggyászok nyomták meg egy kicsit. Éva, igaz, kirepült a gyepre, de csak a fél farocskáját,

lábát ütötte meg, és szerencsére – milyen nagy úr ilyenkor, háborúban a szerencse! – a Pista gyerek gyenge kezéből az első pillanatban kiugrott a gyeplő, és nem a teherautó rántotta magával, hanem a felboruló hintó.

Persze mindenkinek fáj itt is, ott is, és ezt nem is érdemes még csak kisebbíteni se, inkább a természetes ösztön-okosság szerint nagyobbítani célszerű, mert jaj, ha észbe nem is jut, de az idegekben ott fészkel minden Török gyerekben: – mit szól majd idesapám?

Török András azonban – milyen furcsa! – nem szól semmit, csak azt gondolja: – tudtam, hogy ez lesz belőle –, de nem a veszekedés most a fő gondja, hanem az, hogy az övéit mentse. S csak amikor meggyőződött róla, hogy egyiknek se tört se keze, se lába, akkor fordult a lovakhoz, akik közül az egyik benne vergődik a sárban. Az utánuk jövő szekerek mind odanéznek, de mind tovább mennek, mindenkinek elég most a maga baja, s legfeljebb annyit gondolnak: ezek a büdös németek, nem néznek ezek semmit... vigyázni kell!

Azonban nem is nagyon tudnának itt segíteni. Az egyik ló odavan: az többet lábra nem áll, a másik szintén elesett, de már felállott, és ott reszket az árokban (ó, te lóisten! nem sajnálod ártatlan rabfiaidat?), a hintónak az egyik kereke összeroppant, és a rúdját is eltörte a rázuhanó lótest. – De csak legalább odább tudnánk innen menni, és ki tudnánk az útból állni, mert ha itt maradunk, még újabb baj is érhet – töprenkedik Török András, akinek nincs most se ideje, se gondja arra, hogy összeszidja a feleségét és a gyerekeit ezért a bajért, amit ők csináltak.

Szerencsére – mindig szerencsére, de valahogy mégis törvényszerűen, az utak természetéből következően – pár száz lépéssel odább van egy mezei dűlő-bejáró út, és Török András odahajtja az első szekeret – Ilona, Pista, gyertek velem, ti meg maradjatok itt, míg visszajövünk! – és pár perc múlva már fordul is vissza. A szekér terhéből lerakott egyet-mást, otthagyta vele a két gyereket, s aztán visszafordult a szekérrel, és átrakta a hintó kincseit az igásszekérre, és elhúzatta a gyepes bejáróig, a megmaradt lovat meg utána kötötte a szekérnek.

Éva még ott maradt az összetört hintónál, mert az apja azt

mondta, mindgyán visszajön és megnézi, mi hasznosat, jót lehet még róla leszedni. A hámnak, gyeplőnek minden darabja érték. Meg aztán sohase lehet tudni, mikor lesz rá szükség, hányszor szakad még el a többié.

A hintóval egyelőre nem tud mit kezdeni. A rajta levő értékes bőranyagot sajnálná itt hagyni, de nem nyúl hozzá, amíg az úr nem intézkedik róla. Hátha még az egész hintót megcsináltatja – egy ilyen nagy úrnak a katonai műhely is megcsinálhatja, ha már a civil iparosok nem is vállalnák –, meg kell hát várni, amíg előkerül.

Azt Török András biztosra vette, hogy előkerül, mert azzal ment el, amikor bevitte Gabriella kisasszonyt Pestre, hogy majd megkeresi őket, és kihoz a gépkocsin egyet-mást. Ahogy mondta, itt nem állnak meg, hanem mennek egyenesen Fejér megyébe, túl még Székesfehérváron is, ahol is a Csatáry Elemér úr kákosi tanyáján megvárják, hogy sikerül-e az oroszokat megállítani a Duna vonalán, és megakadnak-e végleg Budapestnél. Az Endre úr számításaiban még az is ott bujkált, de ezt már nem mondta Török Andrásnak – minek beavatni még a gondolataiba is? –, hogy hátha addig vagy ezek a marha németek belátják, hogy minden hiába, és megfojtják vagy lakat alá teszik azt az őrültet (Hitlert), vagy hátha megegyeznek a nyugati szövetségesekkel, és Itália felől idesietnek az angolszász csapatok. Hisz ejtőernyőn is leszállhatnának, mi meg segítenénk nekik.

De várhatták itt Endre urat. A szerencsétlenség még délelőtt történt velük, és estig ott ültek az út mellett. Bár persze csak jelképesen ültek, mert Török András elcsapta a lovakat az útárok vastag füvére legelni, hogy addig se a készt egyék, és ne húzza a hám a tagjaikat, Pisti meg Éva pedig őrizték őket, fel ne menjenek az útra, ahol tovább folyik a járműáradat, és ömlik a messze fröcskölő sár. Maga pedig Derzsi Sárival és Ilonkával azon fáradoznak, hogy miként lehetne elhelyezni a hintón volt holmit is az egy szekéren úgy, hogy még nekik is jutna valami hely.

Estefelé már nagyon türelmetlen volt, még az ilyen érzéseket rejtegetni tudó Török András is, hogy éppen most nem kerül elő az úr.

Bizony nem került az elő aznap egyáltalán. Ott háltak az út

mellett, s felváltva vagy az eső vagy a hideg szél vágta őket. Jó, hogy ponyváik vannak, és a hintóroncsot is közelebb húzatta Török András (elcsúszott odáig egy akácfa husángon, amit az árokpartról vágott!), és annak az ernyője alá rakta a gyerekeket, a feleségével együtt.

De bizony még a sokat próbált Derzsi Sárinak is hosszú, keserves volt ez az éjszaka. Mert akármilyen kedves lehet is egy anyának a saját gyereke teste, ha álmában elereszkedik az a test, és ránehezedik az édesanyja tagjaira, reggel összetörve ébred, mintha nagyon megverték volna. De ez is mindegy most.

Másnap délelőtt azonban mégiscsak előkerült Endre úr – mindig úgy a szolgálati utakból lopva el egy-egy kis időt –, és bár már Pest alatt várta őket, csak itt, a híres hajtűkanyar utáni lejtőn akadt rájuk.

A Török András elrejtett nagy aggodalma azonban, ami tegnap óta szorongatja, de restelli még Derzsi Sárinak is elmondani, hogy „mit szól majd az úr?" alaptalan volt, mert az úr úgy viselkedett, mint aki már nagyobb bajokat is látott ennél, és amikor körülnézte a hintót, a Török András kérdő tekintetére csak annyit mondott: – Hagyják a fenébe, nincs rá idő, hogy evvel bajlódjunk.

– De hát a benne levő sok értékes bőranyag, nagyságos úr kérem, azt is itt hagyjuk? Kár...

– Azt is. Mit kezdünk vele? Nincs hely. Már ezt a holmit is nehéz lesz elvinni. Pedig még ki kell hoznom egyet-mást... bírják még a lovak?

– Nehezen, nagyságos úr kérem. Felraktam mindent, de nem tudom, hogy viszik el.

– Fogja melléjük a harmadikat is.

– Nem lehet. Ezeken az utakon nem szabad hármas fogattal járni. Elrántják a teherautók. Inkább utánakötöm és váltogatom.

– Jó, ez a maga dolga. De a szekéren még hely kell nehány nagy bőröndnek, ezeken kívül is, amit most kihoztam.

– Nem tudom nagyságos úr, hacsak az eddigiekből valamit itt nem hagyunk...

– Hát nézze meg, mit lehet itt hagyni.

– Semmit. Így sincs már a takarmánynak hely. Nem is tudom, nagyságos úr kérem, mit csinálunk, fogytán a takarmányunk.

Endre úr kissé körültekint magán, aztán az országúton és a földeken, s egy hajszálnyicska tétovázás után széjjelmutat a határon: – Nézze, Török, tele a határ töretlen tengerivel, és boglyákat meg kazlakat is talál. Úgyis az oroszoké lesz itt minden. Háború van, s a szükség törvényt bont.

Ezt ugyan Török András is tudja, és a dúsgazdag határt is látja, de addig nem nyúlna a máséhoz, amíg parancsot nem kap rá. Még így is végigfut az idegein valami kis bűntudatféle, amikor csak úgy belép a más tengerijébe, és zsákba szedi a csöveket. Körül is pillant magán ösztönszerűen, nem látja-e meg valaki, mert azt az ő képe nem szeretné elviselni, hogy valaki előtt pirulnia kelljen: – Mit keres itt? a magáé ez a tengeri? – Oda is szól hát Pistinek meg a lányoknak: – Gyertek csak gyorsan, szedjünk egy kis abraknak valót!...

És hogy a harmadik ló se sétáljon üresen és kényelmesen, megrakják a hátát átalvetőkkel, mint egy tergenyés szamárnak.

4

Az ember azonban azért a kétségbeesésben is ember, vagyis „állat", és ha nehány napig a nagy ijedelmek és testi-lelki gyötrelmek miatt nem is esik jól neki az étel, s csak a tartalékaiból tartja fenn magát, mégis végül úrrá lesz rajta az éhség-szomjúság meg a többi, és mindezek vadabb formában jelentkeznek, mintha otthon, a rend világában ülnének.

Igen, de a rendetlenség rendjében is mindenki másképp viselkedik. Ilonka, a Törökék kisebbik leánya, olyan tizenhat éves forma gyerek, gömbölyödő mindenével, különösen a térden alul igen erős lábaival, amelyek már egy húszesztendős menyecske alá is megfelelnének (titokban el-elgyönyörködik is benne), már valódi nagylányt mutat, de a természetében egészen elüt a Törökhad hegyes szemű, hegyes eszű, hegyes szavú lányaitól, akik min-

dig eléje sietnek a természetnek: egy-két évvel idősebb módra viselkednek. (Derzsi-örökség az Ilonkáé: ezzel hódította meg az anyja annak idején Török Andrást, akinek tetszett a jércetermészetű Derzsi Sári.) A hozzáértő férfiszem a legédesebb bocikát látja benne, akinek majd boldogan súgja oda valaki, hogy „drága kis bolondom". Ha ugyan egyáltalán elérkezhetik oda ebben a világban, amelyben sose lehet tudni, hogy a következő öt percben, egy az út felett felbukkanó repülőgép nem szórja-e a nyakukba bombáit, vagy nem kelepelteti-e rájuk a gépfegyvereit.

Még elgondolni is rettenetes, hogy ez a bogyóegészséges kis test, amelyben alig fér a vér, és ezért hol ide, hol oda szalad benne, megnyíljon és kiömöljön a most oly nagyon összegázolt, sáros dunántúli földön.

De ne gondoljunk erre, most még élnek. Élnek és mennek. Hogy hova? Azt Derzsi Sári szavával „csak az én jó Istenem tudja".

Hányódás-vetődésükben kis falukból nagy tanyákra és vissza, a zajos-bajos országutakra, Ilonka igen hamar összebarátkozik az almaarcú dunántúli lányokkal (csak azokkal, akik még nem nagyon kisasszonyosodtak el), és ahogy haladnak nyugat felé, úgy szaporodnak a jó barátnői, akiktől csókkal búcsúzik el, és azzal a fogadkozással, hogy sose felejtik, s majd még felkeresik egymást, de Éva, az igazi Török lány, úgy néz mindenkire, mint vadmacska nézhet a házi macskára: a pillantásában gyanakvás és felmérés van – ki ez? mi ez? Több-e, mint én? szebb-e, mint én?

S amikor egyszer-egyszer – nagyon sokszor – a szekerükkel félre kell állni a keskeny utak mellé, néha egészen az árokpart legszélére a katonai teherautók, tankok, óriáságyúk s még a menetelő-caflató katonák elől is, Ilonka a fürjecske ösztönös érzésével búvik, rejtőzködik a szekér belső oldalán, néha még az árokba is lemegy, vagy ahol fasor van, amögé húzódik. Ő még a kislány-kíváncsiság és a férfitól való vad-félelem keveredéseinek a korszakában hányódik-vetődik, de most inkább csak a félelem uralkodik rajta. Még öltözni is úgy öltözik, hogy észre ne vegyék. „Én még gyerek vagyok", mondja az anyja után, Éva viszont itt is mindennap más ruhát szeretne felvenni, és szeretné

magát megnézetni, ha egy ezred katonaság húz is el mellettük. Még az is mindegy neki, hogy milyen nemzetbeliek. A németek elé éppúgy odaáll, mint az orosz foglyokból alakított krími tatár zászlóalj elé – ó, hogy nézik! és ő hogy bírja! Képes elviselni a nem éppen finomkodó kacsintásokat, a félreérthetetlen integetéseket s még a trágár odaszólásokat is, csak hogy megmutassa magát, és ő is lásson valamit, ha csak elvillanó fiatal férfiarcokat is. Úgy telhetetlen ő a férfinézésben, mint a kakasszívű legények a lányok megnézésében: ha ezer van is együtt, öröm őket látni. Legfeljebb, aki nagyon szemtelen, azt egy szájpittyesztéssel fizeti ki (szép szája van, mindene szép, Török-szép: fehér hús, piros arc, fekete szemek).

Amíg hát elcammog mellettük a gyalogság, vagy elcsörtet a tankoszlop, és a legszájasabb, mert nem fáradt (lovon, kocsin, ágyún ülnek) tűzérosztály, Éva ott feszít a szekér saroglyájánál (nem az oldalánál, mert ott belecsíphetnének, vagy elsodorhatná valamelyik óriás masina), és megnézeti magát a félvilág aszszonyra éhes katonájával. Igaz, a ruhája nem tökéletes – pedig van érzéke ehhez –, mert ebben a nyomorult menekülésben ritkán van alkalma jól mosni és szépen vasalni, inkább csak öblögetnek, és a ruhákat egymással és a nehéz poggyászokkal nyomatják meg, de az arca, a szeme és a sudár Török-alak önmagában is valami.

Derzsi Sári hiába suttog neki, hol kérlelően, hol ingerülten: – Éva! Éva te: gyere onnan, ne állj ki a világ kapujába! – oda se hallgat. Nem fél ő az isten minden katonájától se. Ha valamelyik hozzányúlna, vagy érinteni próbálná: – A fene a húsz körmét, ne nyúkáljon énhozzám! – mint ahogy a tanyán tanulta. De nem is pirul ő fel minden férfiszóra és férfitekintetre, mint Ilonka, legfeljebb a harag lángja lobban fel az arcán. De ettől még szebb lesz az amúgy is szép arca, mert talán a tej és a tejfeles ételek bőségétől (nem lehetett eladni a tanyán) olyan gyengepiros az arca – nemcsak neki, hanem Ilonkának s az édesanyjának is, még most, e kutyahajszoltságban is –, hogy azt senki férfiember, ha a világ legfáradtabb katonája is, nem hagyhatja egy tekintetre: vissza kell rá néznie. Szerencsére nincs is egészen egyedül Éva, mert Pisti is mindig ott van vele, aki mindenre és

mindenkire kíváncsi a világon, a jóra is, de a rosszra is, amíg az a rossz a fejére vagy a lábára nem esik, aztán pedig, ha elmúlt a fájdalom, újrakezdi. Hogyne! Ő, aki még nem volt túl a Csatárytanyán, most valami egészen ismeretlen világot fedez fel. Neki olyan még ez a kicsi Magyarország, mint Kolombuséknak Amerika: minden érdekes, és sok minden furcsa, szokatlan benne. Az egyik falut úgy hívják, hogy Bicske (csak az útjelzőtáblán látta) – akkor már miért nem bicska? – a másiknak Füle a neve – hát nem furcsa? –, de azt mondják, van olyan is, hogy Lepsény meg Akarattya, Kajár meg Kenese. Mintha nem is magyarul volna.

Pedig ezek csak nevek, és mennyi minden van még ezenfelül: folyók, hidak, városok, templomok, katonák, ágyúk, repülők és minden. Még erről a nyomorult vándorlásról is el-elfelejtkezik.

Az anyja sokszor meg is rója Pistit a kíváncsiságért, meg azért, hogy fel se veszi ezt a rettenetes helyzetet: csak mennek, mindig mennek, úgy esznek, ha vesznek, mert már mindenükből kifogynak. Derzsi Sári soha nem evett még boltból vett kenyeret, de most már sokszor még az is jó volna... Istenem, ez a kölyök meg mit bánja, az idesanyám gondja, majd ő előteremti. Ő csak jön-megy, ha megállnak, kíváncsiskodik, ide-oda bujkál a katonák közt, egyszer még valami éri, mert nincs ennek még magához való esze...

De Éva védelmezi: – Hagyja, ides, tegnap is hozott egy fél komisz kenyeret!

És ez milyen nagy dolog annak a Töröknének, aki lélekben (csak lélekben, mert kívül nemigen látszik ilyesmi rajta) arra büszke, hogy soha nem kért mástól, még kölcsön se, egy karéj kenyeret se.

Török András nem szól semmit, a lovak előtt áll, a belső oldalon, hogy valami baj ne érje őket. Ha embert látnak ott, mégis talán inkább tartanak valami távolságot az ész nélkül vágtató teherautók is! Nem lehetne az arcáról leolvasni semmit, se érdeklődést, se félelmet, se bánatot vagy keserűséget, pedig az van benne, de jól el tudja rejteni.

Pedig úgy érzi napról napra, s ahogy haladnak nyugatabbra annál inkább (milyen nagy ez a kicsi Magyarország annak, aki

gyalog és kacskaringókkal járja) érzi, hogy már a családja előtt is kisebbedik: kezdenek a maguk akaratján menni, és többet jár a szájuk, mint kellene.

Megismeri most ő is a bukott ember lelkiállapotát, mert nem nagy rang ugyan az a béresgazdaság – a tanyán kívül semmi –, hisz maga is cseléd, de a maga világában és az ő ranghoz nőtt lelkében az éppen olyan helyet foglal el, mint egy miniszterében vagy tábornokában a magáé.

Csak Derzsi Sári olvas az ő nehéz lelkében, az is inkább csak megérzésképpen. Szólni erről nemigen lehet. Török András még most sem az az ember, aki megosztaná akárkivel is a gondolatait és érzéseit. Értik ők egymást Sárival, nem kell ahhoz beszéd, még azt is értik szavak nélkül, hogy valahogy most semmibe megy az életük: a saját tanya (minek is kellett azt a zsidóföldet elfogadni, istenem? – és éppen tavaly, amikor már pengették, hogy meg fognak bukni a németek!), de még a jó hely, a rangos állás is. Még otthonuk sincs már, „csak legalább Sári lányomékat ki ne löknék a falusi házunkból, a tanyát biztosan visszaveszik András fiaméktól" – s csak mennek, mennek, nyugat felé, de hova is mennek, boldog isten? Ki ád arra nekik szállást, ki ád egy karaj kenyeret, kinek a kemencéjénél melegedhetnek meg? Lám, aki csak egyszerű cseléd volt, béres, kocsis vagy napszámos, az most otthon van, bevárja az oroszokat, nem bántja senki, még majd ők lesznek az urak, elosztják az uraság földjét, elvezetik a szép lovakat, teheneket – „jaj, a mi Virágunk is ott maradt a tanyában, vajon visszaadja-e majd Macskási Lajos, ha hazamegyünk?" Szét hordják a sok terményt, mindent, mink meg földönfutók lettünk – gondolja Derzsi Sári, de Török Andrással erről még szót se mer ejteni. Mert az ura ezüsthamvas feje alatt, az a kiszámíthatatlan széles homlok, azalatt meg a kemény szürke, néha elrejtőző, máskor meg fiatalosan átható szemek (félelmetes szemek: vajon lesz-e még valaha valaki, aki fél tőletek?) mindent elrejtenek. Lesz, ahogy lesz!

De volt úgy, hogy nem katonai oszlopok elől kellett kiállni az út szélére, hanem a hazulról elhajtott gulyák, ménesek, juhnyájak elől. Itt most már nemcsak Erdélyből és Kelet-Magarországról menekülők lepték el az utakat, hanem a Délvidékről,

az ország közepéről és főleg a Budapestről menekülők is. Nemcsak az autók, kocsik, emberek szorultak az utakra, hanem az állatok is, mert errefelé már nincsenek az utak mellett nagy mezők, legelők, minden föld meg van művelve, tele van töretlen tengerivel, és olyan mélyen felázott a jó szántóföld, hogy még az állatok sem bírnak benne mászni. Félre kellett hát nekik állni ezek elől is, mert köztük menni lehetetlen volt. Az éhes jószágok kicibálták volna a saroglyából, még a ponyva alól is, az utolsó szál szénát is, és egyáltalán, menjen csak mindenki a maga bandájában.

És amíg ott állottak az útfélen, mindegyikük a maga lelke szerint nézett rájuk. Török András hallgatott, Derzsi Sári sajnálkozott: – Szegény jószágok, istenem, hova viszik őket.... Nézd, Ilonka, milyen szép kis borjú, de hogy sántít szegény, már alig bír menni... – Ilonka az anyja visszhangja, de nem annyira szavakkal, mint együttérző mellébújásokkal, Pistinek a kíváncsisága mindig eleven, de se gondolatokkal, se sajnálkozással nemigen keveredik. Éva pedig azzal az önmagába záródó lelkülettel nézi ezt is, mint minden bajt: – Nem hagyom magam, nem hagyom magam... a fene egye meg! – De ez is csak gondolatok nélkül, körülbelül olyanformán, mint az elmúlt évezredek alatt mindig az elrabolt asszonyok-leányok: – „Csak a kard meg ne öljön, én a férfitól nem félek!"

Előfordult, hogy zsidó munkaszolgálatos századok mentek el mellettük. Török András ezek elől is félreállott, még ha a keretparancsnokok nem kiabáltak is rá.

Nem antiszemita ő a nyilas programok értelmében, Schlézingerék is jó gazdái voltak. Jobbak, mint a Csatáryak. De nincs benne semmi sajnálat. „Nem fogta ez meg egyik sem a kaszanyelét, se a villát, se az ásót vagy az eke szarvát." (Őelőtte ez a legfőbb bűn, és eszébe se jut, hogy régóta már ő sem igen forgatja.) De ez is csak inkább közérzet, mint gondolat. Elég neki a maga baja: itt vándorol az országúton, bele a vak semmibe.

Derzsi Sárinak a szíve ezeken is megindul, mint a kisborjúkon és mint mindenen az égvilágon, de nem szól semmit, mert nem tudja, mit szólna ehhez Török András, és hát istenem, olyan dolog ez, amit jobb nem látni, hát várjuk meg, amíg messze el-

haladnak, hogy már ne lehessen őket látni még a dombok hajlataiban sem, és hogy soha ne találkozzunk velük, mint a halálraítéltekkel, akikért van ugyan bennük némi homályos bűntudat, de jobb azt elnyomni és elfelejteni, mert bűntudatokkal megterhelve nem lehet nyugodtan élni. (Milyen jól tudják ezt minden papok!) A gyerekek azonban ezt is az előbbiek szerint nézik: összehúzódzkodnak az önző fiatal szívek, mint a bajba került állatoké.

Néha megáll, feltorlódik a menet. – Állj! Állj! – kiabálnak elölről, repülők jönnek, légiriadó – kis harangok, felakasztott ekevasak hangja cseng ki a tanyákról, falukból az országútra. – Feküdj! fedezni! – kiabálnak azok, akik azt hiszik, ismerik a katonai szabályokat, de meg hát egyebet mit is lehetne csinálni? Légibombázás, légigéppuskázás alkalmával el kell rejtőzködni. El kell rejtőzködni, de hova? Fák alá a szekerekkel, lovakkal, árokba az emberekkel, és ki-ki a földekre, kis erdőkbe, fasorokba, kukoricásokba, hol mi van mellettük.

Nem sokat ér ugyan, de valamit csakugyan tenni kell. Derzsi Sári szót is fogad minden parancsnak, ha az országút legilletéktelenebb emberétől jön is, és suttogva rákiabál a gyerekekre, mintha az a repülő éppen a hangos szót hallaná meg: – Éva, Ilona, bújjatok el! Pisti, gyere ide!

– Ajjé, hova bújjunk? – durcáskodik Éva, akinek a hangulatváltozásait még a háború se befolyásolja, hol rossz, hol jó, mint otthon. Hisz olyan nehéz elhinni, hogy őtet, akihez még férfiember csúnyán szólni sem merészelt, lett légyen bár akármilyen nemzetbéli, most valaki, ha onnan a levegőből is, csak úgy lekaszálja. Benne a széplány-önbizalom erősebb a kelleténél, és csak megáll a szekér mellett.

– Hova? Hova? – suttog az anyja – bújj a szekér alá!

– Ajjé, a sárba? Jól tudná maga...

– Hát akkor bújj le az árokba, hisz idelát...

– Hadd lásson, a szeme ugorjon ki!...

Majd aztán, amikor Török András, akinek mindegy, ha hájderménkű hull is az égből, a legelső a lovak kifogása, vagy ha arra már nincs idő, az istrángok leakasztása, odanéz, és abban a nézésben, még ha nem kísérné is a szó, az van, hogy: – Na, mi

van mán megint? nem hallottad? elrejtőzni! – Éva is lekucorodik, ha nem egyebüvé, a szekér mellé vagy egy nagy akácfa, hársfa vagy eperfa tövébe – mikor mit talál. És várja ő is a többiekkel együtt, hogy mikor hull a nyakukba a bomba, vagy mikor üti szíven egy golyó.

De az angolszász repülő most nincs gyilkoló kedvében, ellenben leereszkedik egészen a szemtelen a szekerek fölé, talán, hogy a lányok szemébe nézzen (Éva bizony visszanéz rá: a fene a pofáját, mit ijesztgetőzik), aztán egypár kerülés után továbbmegy. Majd másik irányból jön a másik – jaj, ez orosz! – (Pisti már ismeri) de ez se csinál egyebet. Felderíti, hogy a nyugat felé húzódó országutakon hol mennek – vagy jönnek – katonai alakulatok, s azok milyenek és mennyien lehetnek.

Török András – legalábbis eddig még – nem adja át magát se a hangos rémületnek, még ha csakugyan bombázó rajok jönnek is, és azok csakugyan bombázzák is az utat, a hidat, a közelben levő vasútállomást, laktanyát vagy katonai raktárt, hanem csak és elsősorban a lovakkal törődik, mert ló nélkül nem ér az egész életük semmit. Mindenük ezen az egy szekéren van, de ott van a becsületük is, mert amit az úr rábízott, azt nem hagyhatja el, amíg menteni bírja. Most még valamennyire bízik is, majd csak jóra hozzák ezt az urak, hisz eddig még mindig mindent rendbehoztak. Lám a tizenkilences forradalmat is . . .

Aztán ez is elmúlik, mennek tovább, és néhol megtalálják az úton vagy az út mellett az előbbi bombázás áldozatait: ronccsá vert szekerek, teherautók, kifordult bélű lovak, halott emberek, kiterítve az árokparton, s mellettük és körülöttük a kétségbeesés, gyerekek, asszonyok, öregek alakjában.

Derzsi Sári, aki megszokta, hogy egy-egy bajon kisírja magát, és nem felejti hamar, most ismét megrendül, és a könnye hull a mások áldozatára, de benne van abban az övéinek a siratása is, akik ugyanerre a sorsra juthatnak. A lányok azonban csak megrettennek, és behunyják lelki szemeiket. Szűz lelküknek olyan ez a döbbenet, mint a gondolat nélküli állatnak. Rémület és ijedelem egy-egy pillanatra, de jön az élet, a világ, a saját testük és a hadiországút az új és új benyomásokkal és döbbenetekkel, és felejtetik az egyiket a másikkal. Csak az idegzetükben marad

mindennek valami nyoma, mint fűevő állatokéban a nagy mezők tüze. Éva például a szegény Linda hámját, amint a rohanó óriás teherautó hátulsó sarkán csapkolódik, és a Pisti kezéből kirántott gyeplőt, amint röpköd utána és a pocsolyába verődik, nem felejti el soha, és álmaiban majd még látni-látni fogja.

5

A kákosi tanyán még ott van a Csatáry Elemér úr egész otthon levő családja, mert nem akarják hinni, hogy az oroszok csakugyan átjönnek még a Dunán is (hogy ezt meg is lehetne kerülni, alul-felül, Jugoszlávia és Csehszlovákia felől, az a kétségbeesés házi stratégáinak nem jut eszébe), meg aztán ott van Budapest, az nehéz dió. Ha ezt az óriási várost házról házra védik a németek meg a magyarok, úgy mint a spanyol vörösök Madridot meg az oroszok Leningrádot és Sztálingrádot, az megakasztja az oroszokat, és addig aztán hátha történik valami. Egyszer már majdnem béke lett, de azok a hülye nyilasok megint elrontották, amikor Horthynak lefogatták a kezét a németekkel.

De azért persze mégiscsak fél lábbal vannak már a tanyán is, és a fehérvári házukban is. Sose lehet tudni, és aztán mások is húzódnak arra nyugat felé. Akárcsak a török időkben: jó annak, még ha bajban van is, akinek birtoka vagy rokona van az ország minden vidékein.

Amikor pedig november végén híre jött, hogy az oroszok Pécs alatt átlépték a Dunát, és mindjárt el is foglalták Mohácsot, s talán már Pécset is, bekerítő hadműveletet terveznek Budapest ellen is, de beleeshetik abba Fehérvár is, mert a Balaton irányába törnek, akkor onnan is tovább indultak, egyelőre csak a Balaton felé, azzal, hogy a déli oldalán jobb volna a lovaknak, de ha arra veszedelmes lesz, mégiscsak az északi oldalán mennek.

A szekéren most ott van, fent ül a parasztos ekhó alatt, amit Török András szerkesztett-fabrikált ponyvákból és lécekből a nehéz igásszekér fölé, mert esőtől-hótól menteni kell az asszonyo-

kat, gyerekeket, az ennivalót és a ruhakincseket – ott ül Csatáry Gabriella kisasszony is. Endre úr már napok óta nem került elő – hajh, a magyar hadseregnek is a németek parancsolnak (mióta Szálasi az úr, nemcsak félig, hanem egészen), és az őrnagy úr sem intézheti el szolgálati utak örvén minden családi ügyeit. Mindenesetre elindulnak, egyelőre a szekéren, és majd valahol a kisasszonyt elröpíti Endre úr vagy a vonatra, vagy valamelyik városba. Keszthelyen és Pápán is van rokonuk, ha csak a közelebbiekre gondolnak is.

Ez azonban egyelőre csak reménykedés, mert Endre urat, úgy látszik, elnyelte a háború. Ez is aggodalom Gabriella kisasszonynak, aki emiatt ott reked a szekéren, mert magától még egy állomásra se mer elmenni. Különben is, amióta megkezdték Budapest kiürítését, és onnan is özönlenek a menekültek, sőt most már a hivatalok és intézmények is, a vonaton való utazás majdnem reménytelen. Annyi erővel és erőszakossággal, amennyivel ott helyet lehet szerezni, még tán az oroszokat is meg lehetne állítani.

Nincs hát más megoldás, mint berendezkedni a szekéren való utazásra.

Csakhogy a szekér nem hintó, és annyira tele van poggyásszal, hogy alig tud neki Török András csak valamennyire tűrhető ülőhelyet összeszerkeszteni.

Ezt is azon az áron, hogy az óvéi leszorulnak a szekérről. Török András mellett az első ülésen még csak elfér Derzsi Sári, és Pistit is be lehet valahogy közéjük szorítani, de a két lánnyal van sok baj. Az apjuk ugyan megcsinálta, kiszélesítette úgy az első ülést, hogy háttal ülve a két lány is odaférne valahogy. Igen ám, de akkor szembe kellene – közel-szembe – a kisasszonnyal ülni. Ezt pedig különösen Éva nem bírja, hogy ő egész nap ott nézzen a pofájába ennek az utálatos vén kígyónak (az ellenszenvokonszenv a nőből még a pokolban is kitör, sőt csak ott igazán), nem, inkább gyalogol a szekér mellett.

Hiszen erre a nőre lehetetlen jó arcot vágni. Mert Éva még nem tanulta meg a cseléd-képmutatást (elég szép ahhoz, hogy ne szoruljon rá), neki még ami a szívében, az a szemében, már ha a szájára nem jöhet is (néha már onnan is majdnem leröppen), és hát lehetetlen neki jó képet mutatni az utálatos kisasszony

felé. Hiszen olyan közel kényszerülnek, hogy leharaphatnák egymás orrát. Az Éva indulataiból ehhez nem is hiányzik egy hajszálnyi sem, foga is van hozzá (jaj de szép fogai vannak: Török-fogak), mert Gabriella kisasszonynak nem jutna eszébe, hogy az egyik leány még megférne őmellette a hátulsó ülésen, szabályszerű előrenézésben Nem mondja. hogy ne üljön oda senki, de azt se mondja, hogy igen. Ha magától nincs annyi esze, Török András és Derzsi Sári meg nem kérik erre. Éva meg azt is érzi, hogy a kisasszony nem bírja, hogy idegen test érjen hozzá, így hát a világért se ülne oda. Őtet ne utálja senki, nincs őrajta semmi utálnivaló, van ő olyan egészséges és tiszta, hogy semmiféle kisasszony se lehet egészségesebb és tisztább.

Igaz, hogy a kisasszonyra sem lehetne ilyen értelemben semmi rosszat mondani, ámbár a Török lányok még a világon se voltak, amikor ő igazi leány-kisasszony volt. Magas, karcsú nő, nem kövér és nem sovány (lovagolni is szokott), és még az arca is elég szép, ha valaki csak a szabását nézi.

Annyira „kondícióban" van a nagylábujja kórmétől vékonyított szemöldökéig (milyen dús volt a szőrmók apjáé) vagy a sokszor változó frizurája legfelső szőrszálkacskaringójáig, hogy az már maga a tökéletesség. Az arcára is, a mozgására is, az egész magatartására is, annyira ráíródott már a régen-leányságban a csak önmagával törődés, hogy ezt már nem is embernek, hanem „csinálmánynak" érzi, aki nem ilyen, de különösen annak érzi az Évában megtestesülő „állattökéletesség".

A nagy bajok alatt, a rémület és az időnként felbuggyanó kétségbeesés alatt hát olyan kis méregforrások is buzognak itt, amelyek kívülről nemigen látszanak, de megkeserítik nemcsak a napjaikat, hanem az óráikat és a perceiket is. Szegény Derzsi Sári soha életében nem gondolt arra, hogy még olyan bajok is lehetnek a világon hogy az ő szép Éva lánya annyira utálja a kisasszonyt, hogy azt már alig lehet rejtegetni, és neki kell rettegnie azon, hogy ki ne törjön köztük valami baj – mert mit is csinálna akkor? Neki kell majd pironkodnia, ha a kisasszony mégis észreveszi.

Mert Gabriella kisasszony csak ül, ül a Török András által szerkesztett ekhó alatt (neki köszönheti, hogy nem veri az örökös

eső), és nem veszi észre, hogy Törökék közül mindig gyalog caflat valaki, mert csak nem hagyhatják, hogy mindig Éva gyalogoljon. Ezért néha még Török András is leszáll, ha csendes az út, és Pistinek vagy Évának a kezébe adja a gyeplőt, de csak úgy, hogy maga is szemmel tartja.

Sőt a kisasszony még azt se veszi észre, ha az egész Török család leszáll, mert a lovak már nem bírják a szekeret. Még akkor se száll le, ha elakadnak, és Török András befogja a tartaléklovat is meg az egész Török hadat is, hogy húzzák és tolják a szekeret. Törökék ugyan nem tudják megfogalmazni, de úgy érzik ilyenkor: a kisasszony nem is ember, hanem valami „úr-állat".

De ha csak ennyi volna! Azonban Törökéknek minden kínjában és szeszélyében ki kell szolgálniuk a kisasszonyt, aki ezt természetesnek tartja, és eszébe se jut, hogy ő maga is kimoshatná a zsebkendőit – sokat náthászkodik –, Törökék meg még restellik neki megmondani, hogy „magad, uram, ha szolgád nincs". Már érzik és gondolják, de megmondani nem merik, mert hisz az úré a szekér, a ló, és egyáltalán az urat nem szabad megharagítani, mert megteheti, hogy Török Andrást bevonultatja – mit számít most, hogy kacska? –, a szekeret-lovakat elveszi, és itt hagyja őket az országúton, a vakvilág közepén.

De azért Derzsi Sári már készítgeti magában a majd megmondomot, amikor esténként beérkeznek és megszállnak valami falun vagy tanyán – ó, de sokszor hallgatták már október eleje óta idegen ereszek csurgását-csobogását –, mert ilyenkor Gabriella kisasszonynak az első dolga: – Törökné, kérem, mossa ki a zsebkendőmet és hozzá még ezt, azt. (Olyan finnyás, hogyha egyszer megtörölte a szemét, vagy belefújta az orrát, már másik kell neki.) – Majd megmondom én neki, hogy, nagyságos kisasszony – fenét kisasszony! majdnem vénasszony! –, kérem, mink nem vagyunk a maga szolgálói. Azok nem jöttek el egyik se, pedig el kellett volna jönniük, de az indulás előtt elszöktek valahová, nem lehetett őket megtalálni. Megmondom én, meg bizony, hogy az én uram csak az uraságot szolgálta, de a felesége és a leányai nem kötelesek szolgálónak lenni a kisasszony mellett. Ez nincs benne a kommenciókönyvben.

Persze nem mondja meg, illetve mindig halasztja: – „ha még

egyszer így lesz, vagy úgy lesz", mert a szolgaság túlságosan a vérébe ivódott neki is (ő is cselédek lánya volt, még meg éppen Csatáryéknál!), de meg aztán ilyen dolgokban Török András nélkül dehogy mert volna ő egy szót is kiejteni. Ezért aztán inkább csak kelletlenséggel, halvány, de észrevehető nemtörődömséggel és alig észrevehető, a kisasszonyt mégis sértő és boszszantó vállvonogatásokkal lázadozik.

Ettől viszont kissé megijed, és kis lelkiismeret-furdalásai vannak: – jaj, észreveszi a kisasszony! – Máskor meg ösztönösen, de igazi érzéseivel ellentétes kapkodó túlbuzgósággal kénytelen az ilyen kis bűnöket kiegyensúlyozni.

Gabriella kisasszony nem is tud előttük „viselkedni", hiszen csak egyetlenegy magatartást sajátított el: a természetszerű parancsolást. Ezért aztán a mostani helyzetükben a lehető legalkalmatlanabb magatartást, a zárkózott komolyságot erőlteti magára. Hogyan viselkedjen egy úrinő háborús menekülés közben, zötyögős igásszekéren (nem hagyhatja itt, míg Endre elő nem kerül, rajta a vagyon – miből élnek majd nyugaton?), mosdatlan parasztok és mosdatlan szájú katonák között, ezt semmiféle illemtan és nevelési rendszer nem írja elő. Annyit tud csak, ami már a természetébe idegződött, hogy sem a bánatát, sem a kétségbeesését nem mutatja ki senki előtt.

A lányok teljességgel nem is akarják kiszolgálni, ők nem szolgálók, nem is voltak soha (a béresgazda lányai!), nem is értenek hozzá, nem szívták be kicsi korukban a szegények tudományát, a mindenre képes alkalmazkodást, és kinevetik az öregedő kisasszonyt. Különösen Éva nevet rajta – de az együtt nevetéshez Ilonka is bátrabb, mint az együtt cselekvéshez –, hogy olyan rettenetesen fél a katonáktól – mindenféle katonáktól –, pedig hát ugyan kinek is kellene ő?

És mert a lányok mind jobban köntörfalaznak a Gabriella kisasszony szolgálata körül (Éva dacos vállrándításokkal, Ilonka az anyjához dörzsölődő alázatossággal, Pista meg egyáltalán figyelembe se veszi a kisasszonyt), a jó Derzsi Sári mindinkább maga kényszerül erre. No, ő ismeri az úrinők szolgálatának a gondjait-kínjait, mert lánykorában eleget próbálta, még szobalány is volt a Gabriella kisasszony édesanyja udvarában, de az már régen

volt. Sokat felejtett az esze is, még többet a teste, az a fáradt, öregedő test, hiszen elvégre ő maga is családanya, sőt nagyanya! (ó, az édes kölyök, Bandika, a Sárim kisfia! vajon mi van velük?), és bizony úgy jár már ő is, hogy mindig előrehajlik a szorgos menésben. A feje, a gondjai és a buzgalom úgy siettetik, viszik előre, hogy a lábai nem érkeznek vele. Pedig, ahogy azt csak Török András tudja igazán, mert az ő testét soha senki más nem látta, az ő háta olyan egyenes volt lánykorában, de még a harmadik, negyedik szoptatásig is, a két lapockája közt a gerincbarázda olyan teltmély volt, hogy annál szebb és takarosabb senkié nem lehetett. De hiába, hogy egy Török Andrásnak is eleget tegyen, a nagy családot is szépen felnevelje, a sok majorságot is jól gondozza, belehajszolta magát a mindig-sietésbe, és előregörnyedt a felsőteste. És aztán, akinek egy életen át lehajtott fejjel kell az ura előtt állni – ha nem is parancsolja, de ez sugárzik róla –, annak a csontjai is hozzászoknak, és az izmai így igazodnak. Pedig neki olyan nagyasszony-tartás járt volna, mint ahogy egy béresgazdánéhoz illik. Hisz úgy hívták a cselédasszonyok: gazdáné asszony!

Különösen azt nem bírja, nem is erővel, hanem gusztussal, hogy a kisasszonyt úgy kell a testi szükségleteiben is kiszolgálni, mint a bölcsőlakó csecsemőt. Pedig a kisasszonynak semmi baja, legfeljebb az, hogy nem vették még férjhez.

Ha szállást kapnak egy-egy soha nem hallott nevű faluban, egy-egy vadidegen háznál, ahol a háziakból csak úgy süvít a kelletlen szívesség, a bágyatag udvariasság mögé rejtett pokolba kívánás, és ha még az is megtörténhetik, hogy egy jobb lelkű vagy félénkebb parasztasszony szétveti nekik a soha nem használt tisztaszoba ágyait, Gabriella kisasszonynak nemcsak hogy magának kell egy egész ágy, hanem lefoglalja az egész szobát, és úgy kipakol és berendezkedik benne, papucstól a szépítőszerekig, még egy éjszakára is, mint egy békebeli szállodában. De mert egyedül mégse mer hálni, fél a katonáktól, hogy betörnek az ablakon (a tisztaszoba mindenütt az utca felől van), és mert a lányok restellnek, de nem is akarnak vele egy szobában hálni, és mert az anyjuk ezért még csak nem is szólhat rájuk, nehogy megsejtse a kisasszony, hogy utálják, neki magának kell odabenn hálni, ha

van az ajtó mögött is ágy, azon, ha nincs, valami lócán vagy parasztdíványon. Török Andrásnak meg ki kell menni az istállóba vagy a csűrbe, ahol éppen helyet talál. A lányok és a kisfiú meg elfekszenek a konyhában a lócákon vagy akár a földön is. Az ő kemény húsuk mindent kibír, hiszen otthon megismerkedtek és összebarátkoztak a meztelen földdel, amelyet csak az érez keménynek és csúnyának, aki nem rajta él.

Ezek a lányok – ó, irigylendően egészséges és fegyelmezett test! – kibírják egész éjszaka, még ha tejet vacsoráltak is, hogy ne botorkáljanak kinn a vaksötétben az idegen udvaron, amelyek nap közben olyan tiszták vagy lomhán-barátságosak (melyik hogy), de éjszaka olyan rejtelmes-ismeretlenek, hogy szív legyen, amelyik meg nem retten, ha egyébtől nem, az épületek, a boglyák, kazlak, fák és kerítések árnyaitól. Ráadásul, különösen ha este érkeztek – ilyenkor, késő ősszel, borús télen majdnem lehetetlen nem este érkezni –, még azt se tudják, merre van az a bizonyos hely. Ezért felkelteni a háziakat paraszti istentelenség, gyufát gyújtani tilos, mert valami bolond őrkatonák még belelőnének a kicsi fénybe. S ha még kutya is van, s az éjszaka szabadon van, akkor teljes lehetetlenség az udvarra kimenni.

De a két lánynak nem is igen adódnak ilyen gondjai. Este lefekszenek – mindig későn, mert nehéz az idegen helyeken a vackot elrendezni –, összegombolyodnak a hideg vacokban, a térdüket az orrukig húzzák, és a takaró alatt a lélegzetükkel melegítik a fekvőhelyet, s aztán reggelig alszanak, a legtöbbször álom nélkül vagy csak olyan zavaros-bolondos álmokkal, hogy nincs azoknak se fülük, se farkuk, hogy meg lehessen fogni.

De annál inkább meg lehet az édesanyjukét. Derzsi Sári valósággal két életet él, egy valódit és egy álombélit, és az álmai is majdnem olyan elevenek, mint a valódi élete. Már odahaza megszokta, hogy a gyerekeinek mondja el az álmát, mert Török Andrásnak nem mondhatja – az hajnalban elmegy mellőle –, de azokat el kell mondania. És itt is, ha egy kissé megállapodtak egy helyen, és néhány éjszakát egy háznál töltöttek, neki megjönnek az álmai.

– Jaj, tudjátok, gyerekek, az éjszaka álmomban otthon voltam (ő nem tudja, hogy a nyugati szél lebegtette az álmait haza),

mentünk a cselédfődre kapálni, velünk vót a kis Bandika is, terád meg, Éva, veszekedtem, hogy vedd fel a hátadra, mert elfáradt és nyűgösködött. „Fel! fel!" – mondta, mondogatta, de te csak öngettél. Erre lelöktem a kapát meg a kaskát: – „Na, akkor hozzad ezt!" – és én vettem fel a gyereket a hátamra. A két kis böngyi lábát előrevettem, ide a karomra, és megcsókolgattam a térdit, ahol mindig azt mondja, hogy bibis, mert sokszor elesik, és összeveri a kis lábát.

Derzsi Sári ilyenkor úgy beszél a gyerekeihez, mint akinek a szíve a tenyerén, mert nem tudja, hogy ezek a nagy lányok már a lelki-testi eltávolodás állapotában vannak, és bár szeretik az édesanyjukat – drága lélek! –, különösen Ilonka, de ugyanakkor annyira nevethetnének is az álmain.

Máskor meg: – Tudjátok, idesanyámat temettük, és feljött a sírjában a víz, ahogy megásták. Amikor kivittük a koporsót, már félig volt, és jaj, nem tudtuk, mit csináljunk, hogy merjük ki, hiszen csak nem tesszük bele a koporsót abba a sok hideg vízbe... Halottal álmodni pedig megint eső lesz, jaj istenem, elég volna már belőle.

Gabriella kisasszony persze nem hisz az ilyen paraszti babonákban, és az ő álmai nem is ilyen értelmesek. Azok a titkolt kétségbeesés álmai. Ellenben éppen ezért is, sok baj van vele, mert nem bír ki egyetlen éjszakát sem. Olyan természete van, hogy az idegesség a gyomrára megy, márpedig most ezer oka van rá, hogy ideges legyen. Ezek a hülye németek (ő is utálja őket, csak más okból, mint a bátyja: neki nem nemzeti fájdalmai vannak, ő egyszerűen hisztériából nem bírja ezt a fajtát) még mindig nem vetették be azt a sokszor ígért csodafegyvert (hazudnak az aljasok!), az angolszász repülők meg nincsenek rá tekintettel, hogy milyen szívrepesve váró barátokra bombáznak vagy géppuskáznak napról napra. Endre úr már napok óta se nem ír, se nem üzen, se nem jön. – Jaj, csak nem fogták tán ott a németek a Budapestet védelmező sereghez? Vagy valami még rosszabb történt vele? Rágondolni se jó, hogy elesett a harcban (nemigen járt oda, de mégis), vagy bombatámadás érte?

Hiszen eddig még az autójával mindig ide tudott szaladni, ha csak pár percre is, mindig adott néhány megnyugtató szót,

és mindig megmondta, hova, merre, milyen irányba menjenek, és melyik faluban szálljanak meg.

Gabriella kisasszony hát túl sok éjszakán tesz úgy, mintha beteg volna, és Derzsi Sárinak ritkán van egy nyugodt éjszakája. Igaz, hogy megszokta, mert egy sokat éjszakázó és korán kelő ember mellett és hét gyerek (kettő meghalt) felnevelése közben nemigen feküdhetett a fülére, de mégis az az övéiért volt, és az olyan természetes volt, mint a madár buzgósága, aki örökösen kukacot, bogarat hord a fiainak, és kétszer-háromszor is újraépíti a lerombolt fészket.

A lányok kuncognak a kisasszonyon – Éva szemtelenül, Ilonka ártatlanul –, és veszekednek az anyjukra: – ne csinálja, idesanyám! – de könnyű nekik, ők még olyanok, mint a növendéklibák, akiknek a hátáról, tolláról lefutnak a vihar által fenékig felkavart tó sáros-szennyes hullámai is, és hófehéren lépnek ki belőle. És ők, amíg tollászkodhatnak és a szárnyaikat gondozhatják, eleven-tiszták maradnak, de Gabriella kisasszony minden fáradozásai ellenére már kezd koszosodni. Pedig nagyon nem akar, mert betegesen irtózik a szennytől és a magaelhagyástól. Éppen csak dolgozni nem tud érte, és nem is ért hozzá, amig nem muszáj.

Derzsi Sári jó asszony, jó asszony, de mind nehezebben bírja, és sokszor felsóhajt. – A jó Isten csak már ettől szabadítana meg! – Több baj van vele, mint három kisgyerekkel, mert azoknak valamit még parancsolni is lehet, s ha nagyon megharagítják, a fenekükre is verhet... De mit csináljon evvel az ember?

Maga Török András is látja ezt, de nem szól bele. Ha csak ennyi baj volna a világon. Ő is utálja a kisasszonyt, mindig is utálta, de az ilyen személyes érzéseket sohase eresztette az arcára, de még az eszébe se igen. „Nem az én dolgom."

Más gondjai vannak neki, amióta azt érzi, hogy a németek már nem tudnak megállni az oroszok előtt, hisz azok úgy jöttek át a nagy folyón, mintha valami kis árok lett volna. Egy nekifutás, és már ideát is vannak! Mi lesz velük? Hová és meddig mennek? És hol találnak majd fészket? Mert ha az oroszok győz-

nek, véglegesen győznek, akkor neki hazamenni nem lehet. Agyonütnék, felakasztanák otthon. – Jobb volna talán erre valahol megtelepedni, ahol nem ismernek...

És így akarva-akaratlanul is, de gazda-szeme indítására is, mindig nézegeti a földeket, falukat, tanyákat. A Fehér megyei barna-fekete földek, amelyeken átjöttek, nagyon tetszettek neki. – De jó volna belőle egy darab, legalább tíz-tizenkét hold, elég lenne az nekünk! Itt a vízparton, lenn folyik a patak, ott libát, kacsát lehetne nevelni, oda a part oldalába tanyát építenék, mellette a meleg oldalon szőlő, gyümölcsfák...

Ez jó föld, igazi jó föld, van olyan jó, mint a Csatáryaké, nem is gondolta, hogy erre is vannak ilyen jó földek, s ez megmutatja magát a termésben is. A tengeri még lábon – jó tengeri, de ha jobb munkát kapott volna, még jobb volna –, a répa a földben, gazdag az is, pedig derékig érő gaz ül rajta. De látja ő a tarlókon is, amelyek pedig nyár óta avasodnak szántatlanul – nem volt tarlóhántás, nem volt nyári ugarolás –, hogy milyen sűrű és vastag szálú volt benne a gabona. Jó föld, jó föld...

Innen azonban tovább kellett menni. A Balaton melléke és a Bakony nem tetszett neki, sok helyen hegyes, köves, aztán meg nem jó színe van a földnek, szürke, sárga, van ebben még veres is, az nem lehet jó föld, ámbár néhol-néhol érthetetlenül szép benne a fű, a fa, de különösen a szőlő.

Majd aztán kiszabadultak a hegyek közül, és kinyílt előttük a tapolcai medence. Errefelé irányította őket Endre úr, mert a Bakony tetején húzódó gráci főút túlzsúfolt és veszélyes, meg aztán az Alföldön nőtt lovaknak nagyon nehéz is a hegyi út. Azután meg átmentek a Marcal völgyébe, hogy a szombathelyi rokonukat közelebb érjék. Először ugyan Pápára akartak menni, de az ottani rokonuk házát – anyai ág: Zsenyey család – megülték a németek, és a kisasszony nem akar velük egy házban lenni. Susma kis faluk, vannak ezek tán hatszáz évesek, de milyen jó földek, milyen szép határ. A távolban kerek hegyek, azt mondják, az ott a Somló, amaz meg a Ság. Furcsa nevek, magyarul semmi értelmük sincs, de mégis olyan jól hangzanak: Somló és Ság.

Ott a távolban észak felé meg mindig kíséri őket, kis hegyen

nagy templom, úgy mondják, az ott Pannonhalma, papok laknak benne, valami pápiskola is van ott. Azt mondják, ezer esztendeje áll ott az a vár, őrzi a vidéket.

Őrizheti is, ez aztán igazán szép föld. A Marcal után jön a Rába vize. Nagy folyó és micsoda rétek! Itt aztán van takarmány, itt aztán lehet szép teheneket és erős ökröket nevelni! Itt kéne maradni! – Majd eladnánk otthon a házat meg azt a három hold saját földet – azt tán nem veszik el, hisz a saját keresményem –, és átjönnénk ide, ha elmúlik a háború. – Elmúlik, elmúlik, de meddig vacakolnak még ezek az értetlen németek és ezek a hülye nyilasok?

Igen, de egyelőre még az úr parancsol. Ha megfészkelnek valahol – akadna pedig gazdátlan ház, mert erre már sok volt a német meg a nyilas, és azok mindenestől elmenekülnek, és ha itt marad az orosz – pedig biztosan itt marad, ha már egyszer elfoglalja Magyarországot –, akkor azok sohase jönnek vissza, és ők benne maradhatnának.

De egyszer csak előrobog az autóval Endre úr: – Török! – még mindig csak Török és nem András – innen még ma vagy holnap költözzenek el, ide vagy oda! És menni kell: az úr parancsol! Mit csináljon az ember? A cselédsors magával hozta, hogy az legyen, ami volt, most megint ez parancsolja, hogy velük tartson, ha beledöglik is. Azt az igét, hogy: „ki másnak adja testétlelkét, elveszíti az életét", ő nem ismeri, ilyesmi az eszébe se jutott volna. Ő nem fél ember, mint Gelei úr, aki huncutsággal tartotta fenn magát, hanem ha már szolgálnia kellett, egészen odaadta magát.

Kóborgásukban egyszer Törökék, ahogy az Endre úr utasítása szerint igyekeznek elkerülni a túlságosan zsúfolt országutakról, egy erdő alatt megállnak itatni, pihentetni, mert nehéz a teher az ereje vesztett két lónak, és ott találnak egy egész szekértábort a fák alatt, azon az oldalon, ahol nem vágja őket a késő őszi szél, és a kút is helyben van, mert a nyáron a csorda is itt szokott delelni.

Törökék persze semmit se tudnak a székelyekről, s csak nézik, nézik őket. Ezek nem németek, nem svábok, nem szászok, de akkor kik és mik? Olyan furcsák, nem olyanok, mint mink. Pe-

dig valahogy magyarul beszélnek, csakhogy alig érteni a szavukat. A jó Derzsi Sári nem is bír a kíváncsisággal, s míg Török András a lovakat itatja, azon a jámbor hangon, amelyre lehetetlen goromba vagy gonosz választ adni, meg is kérdezi: – Kicsodák maguk, jó emberek? És honnan jönnek?

– Mink? Hát magyarok vónánk, vagy tán inkább székelyek, s hogy honnan? Azt már magunk se tudjuk, mert jöttünk volt Bukovinából, de most csak innen jövünk a Bácskából.

– S hova mennek?

– Azt csak a jóisten tudja. Vagy Ausztriába vagy Szibériába. Ahova visznek. – Derzsi Sári erre csak sóhajt, s elnehezedik a szíve: ezeknek sincs otthonuk, se hazájuk, se házuk, itt van mindenük a szekereken.

Pisti persze hamar megbarátkozik a székely gyerekecskékkel – életrevaló kis fickók, csupa gyönyörűség velük ismerkedni. A lányok meg nézik őket. Ilonka ámult csodálkozással hallgatja a beszédjüket, amelyet alig érteni, és mégis olyan édes, Éva pedig meglepett és kissé irigy kíváncsisággal fedezi fel, hogy milyen szép leányaik is vannak. Már a kicsinyek is milyen takaros kis lelkek a maguk asszonyos ruhácskáiban.

Török András is csak nézi őket. Ő már fél fülheggyel hallott valamit róluk, de nem tud hozzájuk szólni: béna a nyelve. Mit is beszélhetne velük, amikor tele van azzal a nagy gonddal, hogy ő maga mit csináljon, menjen vagy maradjon?

Mert ezeknek is van valami parancsnokuk, valami kormánymegbízott, aki hajtja és vezérli őket nyugat felé, de ők már nem mennek. Nem lázadnak, mert félnek a „felkoncolástól" (ezek a nyilasok ilyen ősszavakat használnak a félelemkeltéshez), csak köntörfalaznak. Bivaly-politikával élnek, már hetek óta: mennek, de nem haladnak. Most is lám, hogy nekitanyáztak az erdőszélen: az asszonyok, lányok jönnek-mennek, foltozgatnak, a férfiak a lovaikat tisztogatják, a gyerekek bandáznak, játszanak, és az útra bámészkodnak, eszükbe sincs, hogy sietni kéne az oroszok elől. A megbízott ezért szalad a gazdái után, hogy mit csináljon a székelyekkel, mert akinek a haza csak akkor haza, ha úr lehet benne, nem egészen érti azt, aki csak élni akar benne.

A székelyek hát, akik még nem a nyugati civilizáció csodáira,

még csak nem is a polgári demokrácia szabadságaira vágyakoznak egyelőre, hanem csak valami helyre – házra-földre –, ahol meghúzódhatnának és új fészket rakhatnának, vissza-visszamaradnak.

Ezek, lám, nem igyekeznek – gondolja Török András –, talán be akarják várni az oroszokat. Ők nyilván nem „bűnösök" senki előtt, hiszen a kormányok hozták-hajtották őket ide, s haitják majd valahova vissza is.

Arról, hogy ez egy kis – nagyon kicsi, de valódi – népközösség, hogy ez olyasféle embercsoport, mint egy törzs, amely még az ősi erős törvények alatt áll, s hogy ez náluk még most, különösen a bajban, erősebb törvény, mint az, hogy ki a szegény, ki a gazdag, ki a szolga s ki a gazda, ő, az „osztálytagozódásba" belenőtt paraszt semmit se tud, s nem is értené meg őket. De mégis van valami varázsa még őrá is annak, hogy ez egy igazi emberi közösség. Egy nagyon nagy család, amelyen belül ugyan sok a veszekedés és az irigykedés, mert kiirigylik egymás szájából a csirkelábat, amelyen egy falattal több a hús, a burgonyát, amely nem fekélyes, az almát, amely nem kukacos, és mindent, de mindent, amiből a másiknak jobb és szebb jutott – de kifelé azért *egy* méhkas az egész.

Azt se tudhatja, hogy egy ilyen kis közösség sem állhat csupa talpig derék emberekből, hogy lusták, naplopók, szájas nagyszájúak is lehetnek köztük, de azok is a köz törvényei alatt állnak, s sok százfejű ítélőbíróság szeme van rajtuk. De valahogy mégis érzi, hogy milyen jó volna – ha lehetne – közéjük kerülni, s köztük elmerülni. Akinek félni kell a felismeréstől és a büntetéstől, annak a számára jobb búvóhely az embererdő, mint az igazi erdő.

Mindez azonban csak elfutó érzéshullám, minden határozott gondolat nélkül, és egy sóhajtással bezabolázza a lovakat, s a nadrágjába törli a ló szájától vizessé lett kezét: – Gyű, Piszra! Ne, Vilma!

Egyszer aztán, de már karácsony után, mintha meglassúdott volna a menekülés. Az oroszok, Pécs felől indulva, talán a Balatont is elérték már, de a másik ággal meg bekerítették Budapestet, és úgy látszott, hogy ott már megakadnak. Közben pedig megérkezett az igazi tél is. A sár megfagyott, és bokáig-térdig érő hó telepedett rá.

– Azt ugyan nem veszik be – mármint Budapestet – mondogatták, akiknek túl sok okuk volt félni, és reménykedni kezdtek. Hátha mégis megállítják az oroszokat, és közben készen lesznek az új csodafegyverek. Ős-Budavár romantika és vak-bizalom – még mindig – a németekben: Hitler beveti Budapesten a csodafegyvert, csak azt várja, hadd gyűljön oda mennél több orosz, hogy egyszerre végezhessen velük. Már özönlenek is a német csapatok Győr-Komárom-Tata irányából: ezek meg a bekerítő orosz sereget kerítik be, egy hajnalon már aztán: sitty-bruu-u-u – és nincs orosz hadsereg, megyünk vissza!

Gabriella kisasszony reménykedett, Török András hallgatott – hogy higgyen, ahhoz már túl okos volt, hogy kételkedjen, ahhoz meg túl óvatos –, Derzsi Sári csak sóhajtozott, és az urát kémlelte, s mert az nem nyilatkozott, ő se mert nagyon reménykedni.

A lányok csak füleltek, és a vállukat vonták. Ők nem tudják; majd megmondja idesapám. És ha Pisti, aki mindig oda van és mindig hallgatózik, mindig fülel, aki, ahol csak embereket lát, mindig odaóvakodik, valami hírt hoz, Éva ráripakodik: – Erigy mán, mit tudod te! – De igen, az az őrmester mondta, aki az állomásnál van, én hallottam, evvel a két fülemmel – és a két mutatóujját a két füléhez támasztotta –, mindenkinek vissza kell menni. Nem szabad Magyarországról kivinni semmit, se szekeret, se lovat, semmi jószágot, még a dunnát-párnát se...

– De hát hova mennénk, ha ott vannak az oroszok?

– Majd kimennek. Azt mondta az őrmester, már mennek is. Tegnap Székesfehérvárt visszafoglaltuk. Bizony...

– Hallja mán, idesanyám, mit mond ez a Pisti! Megyünk vissza. Jaj, de jó lesz! Úgy utálom mán ezt a kuncsorgást...

Derzsi Sáriban is felébredt a reménység, mert ez a madár mindig arrafelé száll, amerre menni szeretne az ember, és tovább viszi a hírt az urához. De mert az továbbra is hallgat, illetve annyit mond, majd meglátjuk, ami egyszer így elromlott, nem áll az olyan könnyen helyre, hát Gabriella kisasszonyhoz merészkedik:

– Igaz ez, nagyságos kisasszony?

– Igaznak mondják, Törökné (Derzsi Sári igazán nem gőgös, de őt otthon gazdáné asszonynak hívták, ez meg letöröknézi!), reméljük, hogy megsegít a jó isten... Várom mán Endre nagyságos urat, ő majd biztosabbat tud.

Így húznak át megint néhány napot kétségek és remények között, egyszer aztán előrebogott valamerről Endre úr, és elvezényelte őket egy csendes kis faluba, valahova Szombathely és Sopron közé, a kicsi Magyarország egyik legismeretlenebb vidékére (Törökék azt sem tudják, hol vannak, mert ők nem látják térképszerűen az országot!), ahol még csak valamirevaló piacok, vásárok sincsenek. Pedig most már piacról kell élni, mert teljesen kifogyott a szekérderékból a hazai.

A falu, Szőlősapáti kicsi közepét azonban, a templom és a piac környékét, a kastélyt, a pap, kántor, tanító, orvos, jegyző, az iparosok és a polgár-nagygazdák házait (nem sokan vannak) a németek ülték meg, ott nekik nem jutott hely. Egy mellékutcában – inkább vímosásos horhos (sok eső jár már erre: évi nyolcszáz milliméter), mint utca – kaptak helyet, egy olyasfajta sültparasztnál – persze őrnagyi paranccsal, mert amúgy senkit be nem fogadtak volna –, amilyeneket Törökék még odahaza se láttak, mert faluban sose laktak.

Plávics Mihály – vend? horvát? ki tudja, már a nagyapja is csak magyarul tudott – elég jó gazda, lehet vagy tíz-tizenkét holdja. Pontosan tán maga se tudja, mert sok diribdarabba van. Vagy ha tudja, letagadja, mert kinek mi köze hozzá. Ökrei is vannak, tehenei is, de lova, legalábbis láthatóan, nincs, mert már az első világháborúban megtanulta, hogy az ökröket nem viszik el a háborúba.

Csak ketten vannak itthon, a gyerekeik már elszálltak, így minden dolog a két öreg nyakába szakadt. És mert hozzászok-

tak, hogy minden dolguknak jól kell menni, hajnaltól késő estig nyűgben vannak.

Az öregasszony, Zsuzsanna néni, olyanformán él az ura mellett, mint Derzsi Sári Török András mellett: hallgass a neve.

Mivel azonban beszéd és zsört nélkül egy asszony mégsem élhet meg, hát a tehenekkel, malacokkal, tyúkokkal, kacsákkal, kutyával, macskával beszéli ki magát. Azokkal is pedig úgy, hogy amit az öregembernek nem mer hangosan megmondani, azt ezeknek az állatoknak motyorékolja el, hogy az ura is értse. Az a baj, hogy Törökék is magukra értik: jaj, mi hibát tettünk már megint? Ha a tehén kifelé néz az ólajtón, várja a darával kevert répát, méltatlankodva szól neki vissza: – Mit nézel rám, neked mán nem jut abrak! Kell az ökörnek! Hadd hízzanak... Majd megeszik a németek őket. A Pálinkásékét mán megették... vagy az oroszok... mindegy...

Elnyűtt, hajlott öregasszony Zsuzsánna néni, tele örökösen a majorság és a gazdaság gondjával, de neki nemcsak a mindig való sietésbe, és nem is a szoptatásba görbült bele a háta, hiszen gyereket is csak kettőt engedélyeztek önmaguknak! Ugyanazzal a fajta tárgyiassággal nézték annak idején a saját testüket, mint amellyel a kutya nyalja a sebes lábát, vagy bolhássza a farkát, és megtalálták a módját, hogy ne legyen több gyerek. Ne legyen, mert sokat esznek, és sok ruha kell nekik, föld meg kevés juthatna egynek. A Molnár Zsuzsanna hátát így nem a sokszori szoptatás, hanem a zöld fű cipelése görbítette meg. Fiatal házas korukban csak egy tehénkéjük volt, az anyósáéknál laktak, és ott nagyon sajnálták az ő tehenüktől a takarmányt, még ha volt is. Zsuzsánna menyecske hát szűntelenül hordta a kis rétjükről, s ennek ürügyével utak mentéről, árokpartokról, senkiföldjéről – itt-ott valakiéről is – a nehéz zöld füvet, herét, lucernát. Ez a szokás úgy belerögződött, hogy később is, amikor már telt volna, szekérrel is hozhatták volna, ő tavasztól őszig minden délután kikocogott a rétre egy jó ponyva friss fűért, mert a saját ujjai közt átcsurgó tejen mérte mindig, hogy mennyit adnak a tehenek. És mert mindig azt szerette volna, ha még többet adnának (ez a mindennapi pénzforrásuk), és mert azt tapasztalta, hogy ha csak egyszer is elmulasztotta a friss fűvacsorát vagy a fony-

nyadt csalamádét a jászlukba tenni (télen répával szaporították a tejet), mindjárt megérezte a rocska. Valóságos lelkifurdalást érzett hát (és azok a hasukkal gondolkodó büdös tehenek is elvárták), ha nem hátal nekik, vagy arra vár, amíg a mindig későn érkező ura hazacsámborog a határból az ökreivel, amelyekre annak is van gondja, de a tehenekkel keveset törődik.

A tejpénz persze az övé volt, ebből ruházta ki, elég rangosan, az egy szem lányát és a hamar legénnyé nőtt egy-fiát, és most ezek már nincsenek vele. A leánya férjhez ment, de az ura annak is odavan a háborúban, s ő maga otthon pontosan azt folytatja, amit az anyja. A fiúról pedig azt se tudják, él-e, hal-e, merre jár, vagy ha már nem jár, merre fekszik, s a menye nem jár haza, mert a rokonok nem lehetnek olyan kevesen, hogy azért halálos harag ne lehessen köztük.

Nehéz élet folyik hát itt a mord öregember és a képmutatásba beleszigorodott Zsuzsánna néni között, akik minden dolgot, jól megosztva, maguk végeznek a hosszú udvarban és a szétszórt gazdaságban. Ország dolgával, világ bajával éppoly keveset foglalkoznak, mint Törökék, amíg otthon voltak.

Törökék egyébként szívesen segítenének nekik. Maga Török András is, de különösen Derzsi Sári, akit öl a tétlenség, ha már Gabriella kisasszony ki van elégítve. Még a lányokat is rá tudná venni, hogy morzsolják a kukoricát, vagy hajtsák meg a szecskavágót, réparesze lőt, de a két öreg elhárítja a segítséget.

Nem szeretik a dolgaikba beavatni az idegeneket – ki tudja, kifélék, mifélék ezek? de ha akárkik is –, nem szeretik, ha megtudják, hol tartják a jószágok – és a maguk – ennivalóját, korpát, darát, répát, burgonyát, kukoricát és mindent, és nem szeretik, hogy lekötelezve érezzék magukat Törökékhez, akik ma itt, holnap amott, de közben etetik az ő takarmányukat, beleszabadulnak mindenbe, s ki tudja, majd amikor elmennek, mit raknak fel az ekhós szekérbe, a holmijuk alá. Azt meg az ember nem kobozhatja ki, nem nézheti meg, mi van a szekér aljában, mert a gazdájuk nagy úr, aranystráfos katonatiszt, ez a kisasszony meg sokszor itt ül a nyakukon. „Huncut az ember, míg eleven, ki tudja, kibe mi lakik."

Mert Plávics Mihály hazát, nemzetet, országot éppúgy nem is-

mer, mint Török András nem ismert otthon. Arra a szóra, hogy „Magyarország", nem érez semmit, mert ő a hazából még csak az államot látja. – Mit ad nekem az állam? Semmit, csak a fiamat viszi, meg a terményt és a jószágot. És mindig szedi az adót, minden óra neki jár, beleskel a kamrába, és felbúvik a padlásra... De ezt kimondani senki idegen előtt nem meri.

Mégis az a különbség köztük, hogy Török Andrásnak mind ez ideig az uraság és az úri rend egyszerűen: van, mint az ég és a föld, a nap és a hold, és sose gondolkozott azon – ilyesmi eszébe se jutott –, hogy ne legyen, vagy másmilyenképpen legyen, és hogy egyáltalán e nélkül a rend nélkül is kerek lehetne a világ, és minden menne tovább, Plávics Mihálynak viszont (sokféle a paraszt, mint a földön mászó bogár) mindenki ellenség: az urak is, a nyilasok is, de még a csak híresztelt (ilyet ő még nem látott) kommunisták is. És persze a németek is, az oroszok is, minden és mindenki, aki belőle él, vagy úgy hiszi, belőle akar élni.

Mindenki ellenség, és mindenkitől félnek: a nyilasoktól is, az oroszoktól is, körülbelül ez az, amivel Plávicsék a nehéz napokat húzzák, de mindebből a szájukra nemigen jön semmi, csak akkor, ha egészen maguk között vannak: a kovácsnál vagy a templom előtt, a szokásos vasárnap délelőtti időben.

Nem jön a szájukra semmi, de a szemükkel, a tekintetükkel, a mozdulataikkal és az egész magatartásukkal beszélnek. Úgy beszélnek, hogy Törökék, akik szintén értenek ezen a nyelven, életük legkínosabb pillanatait élik, ha valamit kérni vagy akárcsak venni akarnak ezektől a furcsa parasztoktól.

Mert hiába mondják, hogy megfizetnek az ennivalóért, a véka kolompérért, a zsák tengeriért vagy a sok-sok öl szénáért, a pénzt nem fogadják el, viszont lelátszik róluk, hogy mintha a fogukat húznák. Komolyabb dolgot meg, kenyeret, szalonnát, zsírt, lisztet, tojást, vajat hiába kérnek tőlük, azt mondják, hogy nincs. Van képük ezt mondani, amikor pedig elkerülhetetlenül előfordul, hogy meglátják Törökék a kamarájukban a már csúnya színűre avasodott-porosodott, de annál sűrűbb, tartalmasabb oldalszalonnákat és minden egyebeket.

És Törökék tudják: arról van szó, hogy pénzért restellik adni,

ingyen meg nem akarják. („Nekünk se adnak ingyen semmit.") S a két öreg, akik egymáshoz nem tudnak adni már, nemhogy egy kedves, de megértő szót se (nem szerelemből házasodtak, csak összeszoktak), ebben mégis pontosan egyetértenek.

Éppen csak tejet kapnak tőlük mindennap, mert azt úgyis fel kellene vinniük a tejcsarnokba, és annak meg is van a köztudott ára. Aztán meg azt a Gabriella kisasszonynak kezdték eladni, s attól természetszerűen elfogadták a pénzt, mert az: úr és idegen. S különben is: a tejeladás tövény és szokás, kenyeret, szalonnát azonban nem szoktak eladni. Ami elromlik vagy túl avas, azt a jószágnak vagy a cigánynak adják, esetleg szappant főznek belőle.

Törökéknek különben a pénzzel is bajuk van. Ők tulajdonképpen még az úr cselédjei, neki szolgálnak, és az eltartásukról az úrnak kellene gondoskodni: de még ez a rend is felborult már. Törökék nem voltak már szegények, házuk, kis tanyájuk, sok szép jószáguk volt otthon, de pénzt nemigen tartottak a háznál, csak nagyon keveset. Ha összejött valami, azt mindig befektették, vagy fontos dolgokra, a lányok ruhájára, kelengyéjére költötték, és a hirtelen menekülésben úgy jöttek el hazulról, hogy alig volt otthon pár száz pengőjük. Gabriella kisasszony meg talán úgy gondolja, hogy Törökék is menekültek, és gondoskodjanak magukról. Amikor meg Endre úr felkeresi őket, és elviszi a kisasszonyt Szombathelyre valami rokonokhoz, mert a kisasszony már betege ennek a fürdő-, vécé- és komfort nélküli világnak, akkor eszükbe se jut, hogy miből élnek meg ezek a Törökék. Nem rosszindulat ez éppen, mert van pénze Endre úrnak, a híguló pengőt bőven osztogatják a katonatiszteknek mindenféle címen, hadd fogyjon a nagy vasalt G. H.-ládákból, úgyis orosz vagy angol hadizsákmány lenne, sőt menekülési segélyeket is kapnak, de annyira a saját gondjaikból élnek, hogy a Törökéké már nemigen jut eszükbe. És ezek meg restellnek szólni.

Szegény Derzsi Sári, aki nagyon érzékeny lélek, erre is, arra is megpróbál a faluban, más házaknál beszerezni ezt-azt, hogy mégis egyenek valamit (ó, milyen jó volna most néhány hónapra elaludni! . . .), Török András meg, aki még mindig nagyon büszke a külvilággal szemben, a takarmánnyal tesz ugyanúgy, de

akkor sem kevesebb a baj, mert az öregek nem szívesen látják, ha idegen takarmányt hoznak be az udvarra, mert sose lehet tudni, mi jön avval be a más portájáról – métely vagy lépfene –, hisz mindenki csak a legrosszabbat adja el... Török András tudja, észre-észreveszi, hogy hol az öregember, hol az öregasszony tojáskeresés ürügyével bele-belenéznek a Törökék lovai előtt a jászolba, hogy akárha csak az ízékben is, nem fedezik-e fel a saját szénájukat.

Ez a gyanakvás egészen felkavarja, mérges, mert elfojtott dühbe lovalja bele Török Andrást: – micsoda emberek ezek, hát azt hiszik, hogy én ellopom az övéket? De csak legalább jönne már ki az úr, megmondanám neki, hogy nagyságos úr kérem, már a lovaknak takarmányt kell venni. Itt már nem mehetnek a határba – nincs is ott semmi –, meg aztán itt még gazdája van minden szénaboglyának. És hátha akkor az úrnak eszébe jut, és megkérdezi: – Hát maguk miből élnek, Török?

Az, hogy ezek a Plávicsék ugyanabból a végből valók, mint éppen ő maga, a magának való, csak éppen önmagával törődő emberek közé, eszébe se jut, csak haragszik rájuk: – Hát nem látják, hogy holnap esetleg vége mindennek, a bomba veti fel, vagy a tűz égeti meg? És hogy az ellenség biztosan megéteti, és az aljba vágja azt az egész takarmányt, amit az ő lovaitól annyira félt! Hát nem értik ezek, hogy ők nem a maguk jószántából vetődtek ide, hogy őket az ellenség hajtja? Majd megértik, ha a pernyében keresik, már nem is az ennivalójukat, hanem a fazékjaikat, késüket és kanalukat... (Török András már kezd az ország sorsában gondolkozni, csak persze nem tud róla.)

De került itt elő más baj is. – Idesanyám! idesanyám! – suttogja Pista egyszer az anyjának, amikor egyedül találta – a szalmakazal alatt bornyúk vannak! Bizonyisten – erősítette felhúzott szemöldökkel, amikor az anyja kételkedve nézett rá –, két nagy üsző! Egy ól van leásva a szalmakazal alá, előtte meg csutkakévék vannak... és láttam, amikor az öreg bebútt oda. Azután meg belestem, amikor az öreg nem vót itthon. Két nagy üsző, szép tarkák, jó kövérek, kicsi szarvúak, olyanok, mint az úrék tehenei... Megmondjam idesapámnak?

– Nem kell, lehet, hogy apád mán tudja is, csak nem szól,

neked se járjon a szád, hadd legyen... „vajon a mi szegény Virágunk megvan-e, vagy azóta megették a katonák", mert neki, ha tehenet lát, vagy tehénről hall, mindjárt a saját Virágja jut az eszébe.

Török András már tudta ezt – előbb csak sejtette, de már régen tudja, mert ha Plávics Mihály korán kél a jószágaihoz, Török András se marad el, és ha Plávics soká szöszmötöl este körülöttük, Török András sem hagyja hamarabb abba. Neki meg nincs is egyéb dolga.

Így aztán teljességgel lehetetlen dolog, hogy az öreg Plávics bebújjon a szín alatt kazalszerűen berakott tengeriszárkévék közé egy-egy kisponyva zöldszáraz herével vagy egy zabló kevert abrakkal úgy, hogy azt Török András egyszer-másszor meg ne lássa.

Nem is volna ezzel semmi baj, ha bíznának egymásban. De az öreg Plávicsnak ez a Török csak valami kutyaütője annak a nagy úrnak, az a nagy úr meg a kormányhoz tartozik, a kormány meg a németekhez, a vége az lesz, hogy elviszik a borjút, és megeszik, kifogynak a jó teheneik fajtájából, és még meg is büntetik őket. Mindig hirdetik-dobolják a szigorú parancsokat: jelenteni ezt, azt, beszolgáltatni ezt, azt, büntetés ezért, felkoncolás azért!

Pedig Török András dehogyis árulná el őket. Ő ugyan az urak embere volt eddig, de azt már sejti, hogy annak vége, csak azt nem tudja, bár félelmetesen érzi, hogy mi jön utána. Dehogyis törődik ő azzal, hogy mit rejtenek el a németek elől ezek a susma parasztok. Meg aztán, hogy az ember a szállásadó gazdáját beárulja, az már olyan rongyemberség, amelyre ő hogy is volna képes.

Még a feleségére is – mert az csak odasúgja neki – meg aztán Pistira is ráparancsol: – Fogjátok be a szátokat! Ne tudjatok róla!

De mindez nem ér semmit, mert Plávicséknak nem mondja meg, hogy ne féljenek tőle, valahogy restelkedik ettől is, azok meg annál jobban rettegnek. „Csak a fene enné már el innen ezeket a menekülteket" – gondolják és mondják egymást közt, de ez az arcukra is rá van írva. Törökék valósággal félnek a tekintetükkel találkozni: ezek – más fegyverük nem lévén –

mindinkább a tekintetükkel próbálják kiutálni az udvarukról őket.

Mert amikor nem durrogja a fülükbe a repülőmotor a „most véged, ember"-t, nem robban a bomba, és nem kelepel a gépfegyver – s az se szól mindig –, akkor a kétségbeesett lélek eltűnik belőlük, s előjön az eredeti ember, és az olyan kicsinyes lesz, amilyen csak tud lenni.

Derzsi Sári már valósággal betege ennek a mérgezett levegőjű, boldogtalan udvarnak. Az ő tanyai nyíltszívűsége nem bírja ezt a légkört; és ki-kifakad: – Ó, micsoda élet! Nem lehet ezt bírni! Csak lenne már vége, így vagy úgy, mindegy lenne mán, akárhogy. A fene enné meg ezeket a németeket is, mit erőlködnek, ha úgyis hiába? Miért nem adják meg magukat?

Vagy legalább mondaná meg ez az ember az úrnak, hogy vigyen el innen másik faluba, mert itt meg kell bolondulni. Itt az ember méreggel kél, méreggel fekszik! – Mert itt a lélek olyan kínjait, amivel otthon a tanyán éltek minden cselédek, amikor a gyűlölet-démon beléjük fészkelt, hogy kárt tegyenek a gyűlölt személyek kedves dolgaiban: szerszámban, jószágban, kutyában, macskában, lakásban vagy kerítésben, nem tudják levezetni semmivel. Az „ősdüh", a vérbosszú e csenevész maradványáról is le kell itt mondaniuk, mert kelletlen vendégek, menekültek, akik köszönjék meg, hogy egyáltalán hajlék alatt lehetnek.

A faluban persze vannak jobb emberek is, még jó emberek is, akikben erősebb a szánalom és az együttérzés, mint a szégyellt, titkolt magának valóság, de azoknak már mindnek vannak menekültjeik, a bírhatónál több is, és már kifogynak mindenükből. Mert ha idegen kezek is húzzák a boglyáinkat, kazlainkat, valami rettenetes gyorsan fogynak. Azoknak nem reszket a kezük, ha hozzányúlnak, mink meg minden marékkal méricskéljük: húzzak-e még? Hisz ezeknél a sok jószágot tartó nyugati parasztoknál nagy becse van a takarmánynak. Kenyér, liszt, zsír, szalonna, tej, krumpli, káposzta, bab és borsó bővebben van, egyéb meg nem is olyan fontos, de a jószág hogy telel ki?

Annyi bizonyos, hogy Török András nem szeretne közöttük lakni. Úgy érzi, nem bírná megszokni őket. Pedig útközben, a

szekéren üldögélve vagy mellette gyalogolva a folyton változó tájakon-földeken át, sokszor felmerült benne, mint minden otthonából kivert ősembernek: de szép határ, de jó földek, érdemes volna itt megtelepedni!

Haza úgyse lehet menni. Agyonveretnék a Suli Kis Vargákkal, Czibere Jóskának is eszébe jutna a neki adott pofon. Csiri Borsosnak is a görbe bot, a csendőrverés és a börtön. Vagy elvitetnék az oroszokkal Szibériába – tér vissza benne újra és újra a gyötrő gondolat.

És hát mihez is kezdene otthon? A kis tanyát, amelybe pár év előtt a Bandi fiát költöztette, visszaveszik, biztosan visszaadják Grünbergernek. (Milyen kár volt elfogadni! De hát ki tudta, hogy ez a zsidókkal való leszámolás ilyen gyenge lábon áll? Nem, nem oda nem lehet hazamenni!)

Igen, errefelé el lehetne rejtőzni, meg is lehetne élni, nem fél ő a dologtól, és itt vannak a gyerekek is, és még az anyjuk is kibírja, annak meg a dolog az istene, de... de ilyen emberek közé?

Arra nem gondol, hogy itt is mindenki a legrosszabb arcát mutatja, mert mindenkiben ugyanaz forog: valahogy megmaradni! Ó, az ember nevezetű állatfaj sokféle módon tud élni, úgy is, mint a patkány a föld alatt, úgy is, mint a nyúl a mezőkön-erdőkön, mint a kanári a kalitkában, vagy űzött szabadon, mint a héja az ég alatt, de talán még pincebogár módján is megél, aki ahhoz szokott, de Török András túlságosan beleélte magát a pusztagazda életformába, és egyelőre nem tudja megállítani az eszét, de az övéi előtt se tudja megnyitni a szívét.

És ez annyira meglátszik rajta, hogy Derzsi Sárit most meg már ez aggasztja: – Jaj, de bánatos ez az ember, istenem, de össze van esve... Jaj, csak valami ne történne vele... – Nem meri az eszébe se ereszteni, de arra érez, hogy hátha felakasztaná magát. (Miért éppen a kötél vagy a kút itt az „ultima ratio?" – mert az van kézügyben?) – Jaj istenem, mi lenne velünk, nála nélkül, ebben az idegen világban? Hogy jutnánk haza? (Emberek Istene, bocsásd meg neki, hogy már nem az ura jut először az eszébe, hanem önmaga és a gyerekei: hisz családanya.)

Igen: az ép, erős test és a mindentudó gőg-okos fej otthon,

a gyengék, gyámoltalanok és tudatlanok közt királynak érezte magát, de ez a tartás most már összetörik benne.

És amikor Éván vagy Ilonkán, vagy mindegyiken kitör a dalolhatnékság – no, csak úgy dúdolgatás, lallázás alakjában –, mert az kitör a pokolban is, hisz nem lehet örök szomorban élni, Derzsi Sárit ez nagyon idegesíti: – Fogd be a szád, nem szégyelled magad! Itt vagyunk a semmibe, a pusztulásba, és te óbégatsz! Még meg a más házánál! Mit szólnak ezek? Azt, hogy ezek csak bolondok lehetnek, józan ésszel nem kezdi el senki, hogy „lakodalom van a mi utcánkba"... meg ne hallja apátok, mert kitekeri a nyakatokat!

Ilonka erre bűntudatosan elhallgat, és belenyugszik, hogy nem illik, nem lehet, de Éva durcásan vállat rándít: – Ajjé, mán még a szánkat se nyithatjuk ki! Ők is voltak fiatalok!

– Mindegy. Azt mán elfelejtették. Nem látod, hogy az öregasszony feketébe jár, oda van az egyetlen fia... Meg apátok is milyen bánat-beteg... hogy össze van esve? Nincs mán belőle semmi...

De van Török Andrásnak még másféle baja is, olyan, amilyenről Derzsi Sári még csak sejtésképpen se tudhat: a hatalmaskodás szomjúsága, a veszekedhetnékség.

Török András sohase volt sok beszédű ember, a parancsolás célszerű mondatait használta leginkább. De talán éppen ezért, néha-néha, szinte utánozva ebben az emberi példaképét, az öregurat, ő is végigveszekedte a tanyát, amikor kiütött rajta a veszekedhetnék. Kezdte a kisbéreseken, folytatta az öreg béreseken, napszámosokon, majd a kút környékét besároztató kanászokon, befejezve a kovácson és a kerékgyártón, akik nem csinálták meg a rendelt időre a szekereket, jármokat, nem cserélték ki a rossz küllőket, nem húzták meg a ráfokat, esetleg a cselédasszonyokon, beleértve akár a saját feleségét is, amiért a tyúkjaik, csirkéik kikaparták a tanya alatti friss vetést, vagy kiették a földből a vetőmagot még kikelés előtt. Egy ilyen nagy tanyán mindig felgyűl egy hatalmas veszekedéshez való oksorozat.

Ez a hatalmaskodás otthon már úgy a természetébe rögződött, hogy egy sor csendes, szürke nap után, valósággal megszomjazott rá, és kitört belőle a nagyhangú szitok (biztosan valami

frontátvonulás is segítette), mint egy tűzhányóból a láva-kerék.

– Na, mondja mán András! Na, megint megveszett mán András! – mondták ilyenkor a cselédek, és igyekeztek kikerülni a szeme nyílából, amely valósággal a hibák meglátására volt beállítva. – Mi ez itt? Kié ez itt? – Ki csinálta ezt? – és jobb erre nem válaszolni, mintha nem is nekem szólna.

Most pedig mióta itt tesped ennek a susma parasztnak a portaján, még csak ki sem káromkodhatja magát. Még az övéihez is csak suttogva illik szólani, hiszen csak nem hatalmaskodhatik a más portáján. Meg aztán ezek itt olyan szentek, hogy ha mérgesek, csak motyorékolni szoktak, egy hangos jóistenelést sohase hallani tőlük.

Ilyenkor néha már fulladozik a dühtől, és megpróbálja ezt munkába fojtani, de mit lehet két rossz ló körül dolgozni. (A harmadik megszakadt, és ott maradt a Rába menti sárban.)

Elmegy hát egyszer-egyszer a falu egyetlen kocsmájába, ahol azonban mindenféle kupcihérek, habzó szájú nyilasok, tekergő álkatonák zajonganak, ezeket se bírja.

Időnként a falut meglepik a német katonák, olyankor még rosszabb. A kastélyba (itt is ül egy öreg kastély a falu közepén) német tisztek telepednek. Magasra húzott sasos sapkájukkal úgy jönnek-mennek ott az udvaron és a templom körül, mintha valami másik világról való, másfajta emberek volnának.

No, a katonabüszkeség Török Andrástól se idegen, annak idején ő is magasra húzta a katonasapka császárgombját, és egy kissé mindig félre is csapta, de ezeké megint más. Ezek nem csapják félre, ezeké az égbe néz.

Ő nem tudja, hogy ez olyasféle „absztrakt gőg", nem az erő túlságából, nem a testi kiválóságból származik, mint a kosé, csődöré, bikáé – és az övé –, hanem a fajta magasabbrendűségi érzéséből: „mi németek vagyunk!" – mert van közöttük olyan cingár és tejfelhajú alak, akit nem lehet még férfiszámba se venni, és mégis annak az arcán is ott ül ez az idegenszerű tekintet, amelyet csak komorrá tesz, de nem enyhít meg a fenyegető vereségérzet.

Nem tudja ezt Török András, de nem bírja, és még látni se szereti őket. Pedig szinte mindennap látnia kell, amíg ott vannak,

mert közel a Plávics-házhoz, a faluszélen gyakorlatoznak, amikor nem esznek, isznak, kártyáznak vagy sakkoznak a szállásaikon. Felduratják a tankjaikkal a drága kaszálót, betapostatják az árkokat, járhatatlanná gázolják a dűlőutakat, a legelőt és még a szántóföldeket is, és ez fáj az ő gazdaszemének, még ha nincs is köze hozzá. Nem lehet megszeretni ezt a „szövetségest"...

Mert akik nem állhatják, nem szeretik egymást, akkor sem szeretik, ha egy pokol egy üstjében főnek, és ezért is ég Török Andrásban a csatlós lélek.

De nemcsak ezért, hanem azért is, mert kifogytak mindenből, és pénzük sincs. Ő megszokta, hogy biztos kenyeret ád a családjának, de most már arra se képes.

Az úr ugyan ád már néha valami pénzt kosztra, takarmányra, de nincs annak fogalma ahhoz, hogy miből élhet meg két ló és egy ilyen nagy család, amikor csak a hideg vízért nem kell pénz, de még a szederlevéltea is drága.

A gyerekek ilyenkor, amikor az apjuk dúl-fúl, és az anyjuk bánatos, rettegnek, és nagyon boldogtalanok, mert ők csak a napsugaras időket szeretik a szüleik arcán. De hol vannak most a lelki napsugarak? Az apjukén azelőtt is ritkán látták, de az anyjuk annál gazdagabban adta. És most? Jaj, csak lenne már vége...

7

És elkövetkezett, amit mindnyájan vártak, eleinte rettegve, később már azzal, hogy csak lennének már túl rajta, akármi is lesz velünk. Aki nem szokott bele, hogy „veszélyesen élni" is lehet, akinek, mint Derzsi Sárinak, de magának Török Andrásnak is, a „nyugodt élet" az egyetlen lehetséges élet, még ha az csak olyan „szárazmalomhúzás" is, annak ez a hányódás-vetődés s hozzá a pusztulás ízű bizonytalanság kibírhatatlanná válik, és „elvben" legalább: inkább a halál.

Tavasz van, 1945 március vége felé, és megkezdődött az utolsó

nagy hajtás. Az oroszok jönnek, jönnek, a németek mennek, mennek. A német visszavágásban, a csodafegyver bevetésében, az angolszászok ideérkezésében, a németek és a nyugatiak között megegyezésben való reménységek, amelyekkel a télen táplálták egymást a könnyen hivők, elszálltak, elfújta mindet a tavaszi szél. Vége mindennek, még a nyilas vezérek „pofázásai" is megszűntek, azt csináljon mindenki, amit tud: nincs többé magyar kormány, még árnyékkormány se, és nincs többé úri rend. Valaminek, egy világrendnek vége van, de hogy mi következik utána, azt csak néhány kommunista tudja. Ilyet azonban Török Andrásék és Plávics Mihályék itt ebben a susma kis faluban egyet se látnak.

Amikortól kezdve Buda is elesett, az a Török András, aki az ország dolgával sose törődött, csak az úré legyen rendbe, életében most érzi először igazán (1919-ben ő még nem volt béresgazda), hogy mi az, amikor nincs rendtartó úr, gazda, hatalom. Amikor úgy érzi magát az ember, mint a nyúl a mezőn, akit lelőhet bárki, hiába bújik a föld természetadta gödrébe vagy bokrai árnyékába, vagy mint a héja, akinek még a fészkét is leverik, a gyerekeit is kiirtják, ha meglátják. Sohase hallotta, hogy „akkor érzed a hazát, amikor elveszítetted", de most már őbenne a megrendül a csatlós lélek: nincs „atyánk", urunk, parancsolónk, eligazítónk, mert ez az úr, Endre úr, aki eddig velünk rendelkezett, ez már csak semmi úr, mihelyst nincs fölötte ott a még nagyobb úr, Horthy vagy Hitler.

Ők még ott ültek eddig a Plávics Mihály halálból utált portáján, ahol úgy folyt az élet tovább, mintha minden rendben volna. Plávics Mihály, amikor szikkadt a föld, befogta az ökreit, és elment szántani, vagy a trágyát hordta kifele az udvarról, Zsuzsánna néni meg egész nap az udvaron császkált, mert a tyúkjai tojni kezdenek, és amikor egy-egy megtojik, és ezt hírül is adja szép kotkodáccsal, azonnal megyen, és elhozza a fészkéből, nehogy Pisti vagy a lányok kimarkolhassák.

De mert ez a gyanakvását rejtegetnie kell, különböző ürügyekkel mindig járja az udvart, a kertet, az ólakat és az avas kazlak alját.

Derzsi Sáriék tudják ezt, és a lányok kinevetik az öregasz-

szonyt, az anyjuk pedig szidja magában a vén értetlent, de ugyanakkor fájdalmas honvágyat is érez a tyúkkotkodácsra, kotlókotyogásra, csirkecsipogásra és minden hangjaira a tavaszi udvarnak: – Istenem, ilyenkor mán nekem hány kotlóm ült az ágy alatt, hány csapat csirkém bogarászott a ház háta megett – és minden. Mi lesz velünk? Úgy vagyunk, mint az ujjam vagy mint a száraz ág... Sehol semmi... Mink csak megyünk evvel az úrral – úr? á, nem is úr mán ez, csak mazúr! – de hova megyünk? Hova megyünk mink erre, boldog isten?... Én nem is bánom, beszélek evvel az emberrel, és megmondom neki, meg bizony...

Csakhogy nem mondja. Akarja, de mindig halasztja. Mert mindig-mindig jobban sajnálja is az urát. Mennyi gondja lehet, milyen törődött, már csak az árnyéka a régi Török Andrásnak. Úgy néz ki borostásan, verdetten, összement testén lötyögő ruhájában, mint mikor a pirospozsgás Tőzsér kupec mindenét elitta, elkártyázta a szolnoki vásárban, és gyalog jött haza, s éppen az ő tanyakútjukra lépett be egy ital vízre. Derzsi Sári hát csak a szemével, a tekintetével beszél neki, s ebben a tekintetben sajnálat és visszahívás – menjünk haza! – van. Hogy Török Andrásnak miért kell ennyire félnie a hazamenéstől, azt azért sejti: Török András „rossz ember" volt, keményen fogta a cselédeket, meg mindenkit, aki a keze alá került, de hát istenem, akkor az volt a rend. Az úr parancsolta. Más is azt csinálta. Mindenki azt csinálta, amit parancsoltak neki.

És Derzsi Sári jól sejti: az urát csakugyan ezek a gondok emésztik. Dűlőre jutottak, a választ nem lehet már tovább halasztani: hazamenni vagy tovább bújdosni? De lehetetlen arról beszélni a gyerekei előtt, de még Derzsi Sárinak is, hogy fél (Török András fél?!) visszamenni.

Mert kitől is fél?

Mindenkitől, akivel valaha dolga volt. Nemcsak a cselédektől, akiknek parancsolt, és akiken csúfolódott és gúnyolódott (jobban fájt az ezeknek, mint az összeszidás, amit megszoktak), hanem Csiri Borsostól, aki eltörte neki a karját, de tíz hónapot ült érte, és amellett a csendőrök úgy összeverték csontja törése nélkül (azok értik a módját), hogy holtáig megemlegeti. Elfelejti ez azt?

Nem. Most az övé lesz a világ, és biztosan vissza akarja fizetni majd százszorosan. Mert csak az ilyen adósságoknál történik meg, hogy az emberek többet akarnak adni, mint amennyit kaptak.

Hát Kis Gábor meg Balogh János és a többi kommunisták, akiket kitiltott a Schlézinger- és a Csatáry-birtokokról? Azok őt a cselédek és munkások hóhérának, urak csahos kutyájának tartják... Jobban gyűlölik, mint az igazi urakat. Nem, nem, oda nem lehet visszamenni! Mondhatom azoknak, hogy de hisz én is cseléd voltam, hogy az uraság követelte tőle a szigort, hogy az öregúr énrám is hányszor felemelte a botot, és hogy Endre úr meg úgy nézett rám, hogy „ennek meg kell lenni", és értsek belőle: szorítsam az embereket. Hogy miképpen, az az én dolgom.

Nem is hitte volna soha, hogy ennyire gyámoltalanok, tehetetlenek ezek az okos nagy urak, ha igazi bajba kerülnek. Hogy tartották és tartatták a szigorú rendet, amíg hatalomban voltak...

A németek pedig csak mennek, csak mennek, és a nyilasok meg a hatóságok is pakolnak és készülődnek. Törökék már nyugtalankodnak, mi lesz velük, itt hagyott Endre úr?

De nem! Egyszer csak kirobogott Sopronból, beszólott Törökéknek. hogy készüljenek, és továbbhajtott Szombathelyre a húgáért.

Nemsokára már jöttek is, és a kisasszony megint szekérre ült. Endre urat, bár az utolsóban vannak, még mindig köti a parancs, bár már nem a Szálasié, nem is a németeké, hanem a közvetlen parancsnokáé, Czakó altábornagyé, aki a neki megbízható magyar tiszteknek külön utasítást ad: tartsunk össze, és igyekezzünk az angol csapatok keze alá, a németek már megbuktak, Hitlertől megszabadultunk, de nekünk Magyarországra vissza kell jönnünk. Azonban, mert ami az övé, az mindennél, még a haza ügyénél is előbbrevaló, ezért Gabriella kisasszony most az utolsó napokban nem hagyhatja el a szekeret. Nem hagyhatják Törökékre, mert hátha azok is meggondolják magukat, és az utolsó pillanatban visszafordulnak, s mindent magukkal visznek. Nem lehet az embereknek hinni, lám, Tóth Sándor, a régi kedves és „megbízható" parádés kocsis is hogy cserbenhagyta őket.

És besorakoznak megint a menekülő áradatba. Mert a németekkel mindenki megy, akinek mennie kell. A hadsereg magyar része ugyan szétmállik, a tisztek magukra maradnak, és továbbmennek, már alig-alig katonai alakulatokban, az altisztek közül a jó és rossz Török Andrások, a hazátlan csatlósok, az „öntudatos nacionalisták" meg az engedelmes Jánosok még velük mennek, a többi szétszivárog, ki erre, ki arra. Aki előre gondolkozott, és megszerezte a civilruhát, átöltözik, és kifundálja magának a szükséges mesét, amit majd az oroszoknak és az új magyar hatóságoknak bead. (Hírlik, rádión hallották valakik, hogy az új magyar kormány már osztja a földet.) Az egyik mese aztán talpraesett, ügyes – a nyilasok így s amúgy fegyverrel kényszerítették stb. –, a másik átlátszóan bárgyú, de az is mindegy. Aki szerencsés, a bárgyú mesével is megússza, a másik meg az ügyes mesével is a hálóba kerül.

Közben pedig haladnak tovább nyugat felé, s már a hegyek között járnak. Előttük a kőszegi Irottkő, és azon túl további nagy hegyek sötétlenek. Erdő és szikla: ijesztő és félelmetes.

De amikor aztán közéjük bújnak, kiderül, hogy el lehet közöttük menni, mert fura kis utak kanyarognak erre, arra, csak sokat, irgalmatlanul sokat kell oldalt, felfelé, lefelé s még fél-visszafelé is menni, hogy valamivel odább jussanak a csillagok alatt.

És ha megállnak vagy meghálnak egy-egy hegy alatti, erdőalji osztrák falucskában, ahol a tavaszi nap olyan soká jön fel a hegyek fölé, és délután olyan hamar árnyékba borul, hogy a hegy valósággal eszi a nappalt, leharapja elejét, hátulját, Derzsi Sári és a gyerekek úgy érzik magukat – az apjuk is, de az elrejti az érzéseit –, mintha valami egészen más, hideg-rideg világban volnának.

Mert az emberek is!... Ó, azok olyanformák, mint a svábok, és háromszorosan is Plávics Mihályok. Derzsi Sári úgy érez, mintha némák s méghozzá rosszindulatú, ellenséges tekintetű némák közé került volna. Hisz a rendes némák arca beszél a jóindulatról, de ezeknek a tekintetük is süket és hideg, mintha a lelkük volna néma.

S az is: a lelkük némult meg. Jól belevitte őket Hitler, e földhöz ragadt józanakat a bajba, és most félnek, rettenetesen fél-

nek úgy, hogy azt szavakkal elmondani nem lehet. Úgy félnek, mint a rablógyilkos-kéjgyilkos családtagjai a nagy tárgyalás előtt. Együtt van bennük a szégyen a félelemmel, annyira, hogy belenémulnak, mert mit is lehet itt szólni.

És ebben a néma lélekben átkozzák Hitlert, de rettegnek azoktól is, akik megszabadítják tőle.

Derzsi Sárinak érthetetlen, hogy itt csakugyan senki se tud magyarul, hogy nem tudja magát megértetni senkivel, még annyira se, hogy egy kis tejet vagy kenyeret vegyen, és ha elkezd beszélni, csak nevetségessé teszi magát, de Éva és Pisti már megtanultak még jó előre nehány szót, és Török András is tud valamit, még hajdani katonakorából, de mit használ ez, amikor itt mindenre nein és kein, nicht és nix a válasz azoktól az öregemberektől és öregasszonyoktól, akik itthon maradtak az osztrák falukban s még az ijedten bámész gyerekektől is.

Velük van most Gabriella kisasszony is, de az is olyan megnémultforma, mint ezek az osztrák parasztok. Tartja magát, tartja, de már csakugyan csak az úr-illem tartja.

Szerencséjükre elég sok az üres ház és az üres udvar, van hol megszállniuk, ha leéjszakáznak egy-egy faluban, mert aki bűnösnek érezte magát, és aki nagyon félt az oroszoktól, az mind elmenkült. Takarmány is kerül, mert amikor a menekülés már futássá változik, akkor sok mindent elhánynak, elhagynak az eddig cipelt dolgokból.

A háború se nagyon bántja már őket. A főerők a nagy útvonalakon Bécsújhely és Bécs felé mennek, és a repülők se törődnek már a kis hegyi utakkal és az apró falvakkal. Most már csak versenyfutás folyik a szembejövő hadseregek között: ki foglal el nagyobb földet az összeomlott német birodalomból.

Csak Török András gondjai és a Derzsi Sári szorongásai nem enyhülnek. Haza vagy hova?

Török András néha már úgy érzi: határozott. Hazamegyek! Hazamegyek, ha megvernek is. Hazamegyek, ha agyonütnek is, ha felakasztanak is. Hazaviszem a gyerekeket meg az édesanyjukat, mért legyenek földönfutókká. Házunk, földünk van otthon. Azt tán csak nem veszik el...

Aztán elernyed benne az akarat és az elszántság. Annak a

gondolatát nem bírja elviselni, hogy őt, Török Andrást, valamiféle semmi emberek, Suli Kis Vargák, Czibere Jóskák, cigányok és mindenféle tekergők kicsúfolják, leköpködjék, megverjék és megalázzák. Nem, nem, inkább a halál! Vagy nekimegyek a nagyvilágnak! Sáriék meg menjenek haza. Nekik nem lehet bajuk, mindenért csak én vagyok a felelős.

De mit csinálok ott is? Könnyű az uraknak, övék az egész világ, segítik és pártfogolják egymást, de mit csinálhatok ott én? Béresgazdára nem lesz szükségük a Csatáryaknak, én meg csizmapucoló, bilihordó nem leszek.

Egyszer aztán megint előrobogott Endre úr, de a gépkocsit maga vezette. A sofőr, úgy látszik, megszökött, vagy lemaradt.

De Endre úr a fejét most se veszítette el. Mindjárt rendelkezett is: ezt a csomagot, ezt a bőröndöt rakjuk át a gépkocsiba – Gabriella, te velem jössz!

Török András sejtette, hogy mi következik, s hogy vége mindennek, az úrék elrepülnek, de azért megkérdezte:

– Hát mink mit csináljunk, nagyságos úr?

– Csak jöjjenek tovább, Török, mindig csak nyugat felé, de Bécset kerüljék, inkább Klagenfurtnak igyekezzenek, amíg össze nem találkoznak az angolokkal vagy az amerikaiakkal. Ott már majd eligazítják magukat, és engem is megtalálnak. Vagy ha engem nem is találnának meg, mert esetleg táborba kerülök, megtalálják Gabriella kisasszonyt. Csak keressék a magyarokat... De igyekezzenek, nagyon igyekezzenek, az oroszok utol ne érjék magukat.

– Csakhogy kérem, nagyságos úr, már csak egy lovunk van, a másiknak nincs lába. Ezeken a hegyi utakon nem bírják el a szekeret.

– Hát szerezzen valahol másikat. Talál erre gazdátlan lovat. Nézze, amoda is van nehány az út mellett.

– Azoknak sincs lábuk, azért hagyták el...

– Vagy próbáljon venni. Adjak pénzt?

– Magyar pénzért? Nem adnak azért egy karéj kenyeret se...

„Könnyen beszél a nagyságos úr" – gondolja Derzsi Sári, aki ott áll a szekér hátuljánál, de odamondani még most se meri. A szíve már mondaná, de a nyelve még néma.

Éva se szól, de neki legalább a szeme beszél, és ez a szem a sugaraival átfúrná Gabriella kisasszonyt, a neki fő ellenséget. Még csak el se köszön tisztességesen a vén dög, csak akkor jut eszébe, amikor már beült a kocsiba, és onnan kegyeskedik visszaszólni: – Viszontlátásra, Törökné! (A lányoknak, ezeknek a „libatündéreknek" meg még ennyit se mond: ő is ért a tekintetek nyelvén, utálják egymást.) Az úr pedig, bár már civilbe öltözött, szalutálásszerűn emeli fel a kezét, de már csak úgy egyszerre a Török András megemelt kalapjával. – A tetű enné meg a mocskos gyámoltalanját, a piszok ette volna meg, ha édesanyám nem mos utána, és meg csak meg se köszöni! – sistereg Éva.

Persze, mert ő már ezt utolsó találkozásnak tekinti, azok meg azt hiszik, hogy majd még találkoznak, és továbbra is szolgálni fognak nekik, mert mit is tehetnének?

Igen! Ezekkel a lovakkal így már nem lehet tovább menni. A teher ugyan könnyebbült valamit, de az út nehezedik. Milyen hegyeken kell itt áthajtani!

A Piszra még csak bírja valahogy – a lovak közül is a leggonoszabb marad meg, amelyik kíméli az erejét, akik húztak, megszakadtak –, de a Vilma már alig tud menni, vasaltatni kéne és a lábát kezelgetni. De hol talál itt most kovácsot és egy nyitott patikát, fut innen mindenki, akinek keze-lába ép.

– Az úr azt mondja, fogjam meg a másét. Könnyű neki, de csak nem mehetek be akárki istállójába, hogy kifogjak egy lovat...

Így érlelgeti magában Török András a becsületes érveket a már eltávozott, de az ő lelkében még mindig jelenlevő úrral szemben. Mert ha az ellentétes igazságok nyílt harcban nem ütközhetnek össze, akkor a gyengébbik fél igazsága kibúvókat keres. A Török Andrásé becsületes kibúvókat: nem lehet menni. Elmenni, ki a nagyvilágba, nem magyarnak lenni? Hiszen ők még annyira magyarok, hogy nem is „magyarok". Sose érezték a magyarságukat, nem jött ki a sorja, nem volt szükség rá. S most elmenni innen, bele a vak semmibe, és soha haza nem jönni? Hiszen ha itt egyszer az oroszok befészkelnek, hogy jöhetnének haza? Otthon ház, család, gyerekek, unokák: nem, nem! Nem lehet! Bevárom itt az oroszokat: lesz, ami lesz!

Így maradnak ott éjszakára és még a másik napra is a következő falucskába. Istálló, üres hely van, mert aki futni akart, már elfutott, s a menekültek közül is, akinek volt jó futója – autója, erős lova –, az már messze jár.

És ott ül velük a nagy istálló sarkában (nem mennek be a más lakásába, még ha feltört-nyitva találják is az ajtókat) a rettegés, a remegő kétségbeesés: mi lesz, ha az oroszok ideérnek? Mert félni azért az oly nagyon hazakívánkozó Derzsi Sári is fél. Félti az életét, a gyerekeit a bájos-szép lányait (örül a szíve, ha rájuk néz, még ha sokat veszekedni kell is velük), és egyáltalán mindent, amit félteni lehet, mert „jön az ellenség".

Közben a szovjet csapatok sem ácsorognak, hanem sietnek a futók után, és egy hajnalon arra ébrednek Törökék, hogy megint dörög- dübörög az út, de már se ágyúszó, se golyószóróhang nem keveredik bele.

Kilesnek szorongva a magas kerítés hasadékain, és azt látják, hogy ezek már más hadsereg. Oroszok.

– Istenem, mi lesz velünk? – sóhajtozik Derzsi Sári, de csak lélekben, mert az urához – milyen hatalmas volt ez az ember és most mennyire semmi! – még csak egy sóhajjal se mer szólni.

De nem lesz semmi. Azoknak itt most nem az a dolguk, hogy Török András volt béresgazdát keressék, vagy azt kérdezzék, ki voltál? mi voltál? mit tettél? Azok nem érnek rá ilyesmire, nem is az a dolguk, hanem az, hogy siessenek a futó farkas nyomába.

Harmadnap reggel pedig – mert amíg a nagy mozgás tartott, ki se mertek bújni – Török András befogta a gebévé nyűtt lovakat, a sántát is, mert hátha odaátal ki lehetne gyógyítani, nagy kincs lesz most a ló, mert kiürült a jószágtól egész Magyarország, felpakoltak, egy kis takarmányt is eltulajdonítottak az osztrák gazda otthagyott csűrjéből, és amikor kifordultak az utcára, a kaput még behajtotta Török András – ez a tisztesség –, aztán felült, és keletnek fordította a lovakat, szembe a hegyek közül kikacsintó nappal és a hűvös széllel.

Derzsi Sárinak eleredt a könnye, a gyerekek meg szerették volna megcsókolni az apjukat, de valahogy nem merték – ilyesmi náluk sose történt –, hát csak lélekben tették.

És elszakadtak a csatlós kötelékek, amelyek közt nemcsak a

kenyérkereset és a hatalomvágy, hanem a becsület is ott volt. – Ezer esztendő zárult le ezzel: a csatlós, a lélekben is szolga, elszakadt az ő urától. Soha nem találkoznak többet: a történelem egyet – de nagyot lépett. Ők hazamennek, a többi a sors kezében van...

De ez már más történet...

Szeretet és törvény

Eltört a kis korsó

– Erzsi te! Erzsi te! Eriggy el a jó kútra – kiabál Baloghné a kislányának, bentről a konyhából, ahol burgonyát hámoz az ebédhez. Még nem tudja mit főz, de mindenesetre kolompér kell hozzá és víz is. A többi majd eldől közben.

Erzsike az udvar hátulján játszik a többiekkel. Bújócskáznak. Ehhez nem kell semmi, csak felbuzgó játékkedv és néhány zurdik a szalmakazal, az ólak és a bokrok körül.

– Édesanyám, melyikkel menjek? A kannával vagy a korsóval?

– Bánom is én... Mehetsz a korsóval is, csak el ne törd, mert apád a hátunkhoz veri a darabját. (Nem veri, de legyen félelem és fegyelem!) Tudod, hogy abból szeret odakinn inni... De siess, mert mingyán dél lesz ránk!

Erzsi kicsit önget, de aztán otthagyja a cimborákat. – Jövök mingyán! – kiáltja hátra, és veszi a kis korsót, megcsörgeti benne a golyókat.

Jobban szereti ezt, mint a vedret, tetejetlen bádogkannát – mégis legalább piros vagy kék cirkás volna, mint az újasszonyoké! –, mert könnyebb, és ezzel nem locsolja le magát. A korsó csecse felfelé néz, a száján még ép a rostázat, visszaveri a lötyögni szerető vizet. Mert a lucskos ruhát belepi a por, és ha az anyja meglátja, olyan lesz, mint a méregduda: – Már megint lelocsoltad magad, te istenügyetlenje! Nem győzök rátok mosni...

Amikor kilép az utcára, a pillanatnyi kedvetlenség is elszáll, mert ahogy közeledik a dél, mások is sietnek a kútra.

A jó kút a falu szélén van, nem nagyon messzire, de mégis annyira, hogy meg lehet járni tíz perc alatt, de beletelhetik egy

félóra is. Attól függ, ki mennyire siet, és mennyien vannak a kúton.

És Erzsike már a második-harmadik háznál vígan hengyőkálja magát az üres korsóval (most még könnyen bírja), hisz' oly lehetetlen most neki lomhán lépegetni. A levegőben a nap sugaraival együtt – pirítja-szorítja – olyan sugarak „ombázzák" a kicsi testet az egy szál kartonon keresztül – de találnak ott tiszta fehér és égettbarna bőrt is –, hogy Erzsike csakugyan „nem fér a bőrébe", és nekiszalad az utcának egy cimbora, Szabó Zsuzsa után.

– Zsuzsika te! Szabó Zsuzsi! Várjál meg!

Mert a kútra menni olyan jó, de kettősben menni úgy igazán jó. Hisz odajár „az egész világ". Odajárnak mind a gyepsori nagylányok meg a menyecskék is, és mind olyan érdekes dolgokról beszélnek. Észre se veszik, oda se figyelnek, hogy a kisebbek is hallgatják őket. Így volt ez már Izsák és Rebeka idejében – olvasta a nagyanyja a bibliából. Mert a nagyanyjának úgy esik jól, ha fennhangon mindent elolvas, ahogy sorba jön. Eszébe se jut, hogy mi való a gyerek fülébe. De nem is tudja, mi következik, még ha hatszor elolvasta is már azt a részt, mert ő mindig csak azt a szót látja, ami a nyelvére következik. Úgy van vele, mint aki behunyt szemmel mendegél az Isten mezején, és az ókútba esik.

„És megpihenteté a tevéket (ti. Izsák szolgája) a városon kívül egy kútfőnél, estefelé, mikor a leányok vizet meríteni járnak... A leányzó pedig (ti. Rebeka) felette szép ábrázatú vala: szűz, és férfi még nem ismeré őt..." – olvasta nagyanyja a pápaszeme mögött, és fel se nézett. De Varga Julis éber anyaösztöne megszólalt:

– Ó, ides és mit ki nem talál abból a bibliából...

– Így van az ideírva, jányom, ehun van ni, a szentírás – és olvasta tovább egészen a végéig, ahol is: „...És megáldák Rebekát, és mondák néki: Te mi hugunk! szaporodjál ezerszer való ezerig..." Majd: „Izsák pedig bevivé Rebekát Sárának, az ő anyjának sátorába. És elvevé Rebekát, és lőn neki felesége, és szereti őt. S megvigasztalódék Izsák az ő anyja halála után."

Mert ez a történet nagyon érdekes. És mindenkinek érdekes,

hogyan szerzett Ábrahám fia, Izsák szép feleséget. S benne van ebben még a kút költészete is. Meg az is, hogy az ősidőkben milyen becses volt az emberi nemnek a jó víz. Akárcsak a jó asszony.

Erzsike azonban nem gondolkozott ezen, nem is értette egészen, miért szólt közbe az édesanyja. Csak azt érezte akkor is, hogy ez a történet olyan édesen-érdekes. Éppolyan érdekes, mint amikor a kúton az asszonyok és a nagylányok azt sugdossák, hogy Szőke Rózát az éjszaka a kisajtóban Molnár Andrással látták. Nemcsak hogy egymás kezét fogták, hanem csókolóztak is. Nem vették észre, hogy jön valaki.

Ő is ismeri és csodálja Molnár Andrist. Magas, erős fiú és olyan vastag nyaka van hátulról, bordás gerizdes, mint a bikáé. A lábszára feszül a kerek csizmaszárban, a válla jó széles, a háta egyenes és minden... nem lehet azt kibeszélni...

A kúton csakugyan megint sokan vannak. Sietős asszonyok, akiknek kevés lett a tegnap meghordott mosóvíz, s most kiszaladtak ráncosra kiázott karokkal-kezekkel tisztáló vízért, mert nincs kéznél gyerek, akit küldhetnének. Az Izsákok most dolgoznak. De vannak, gonosz kis fickók, akikkel valami nagyon fontos játékot vagy banda-bitangságot hagyatott félbe egy túl erős anyai parancsszó, vagy éppen a keményet koppantó seprőnyél, és most sietnek vissza, hogy folytathassák a maguk dolgát, amelyet a saját lelkükben éppolyan fontosnak éreznek, mint a hadvezérek egy jól kitervelt hadifelvonulást.

És ezek a kis fickók az otthon kapott sérelmeket a náluknál gyengébb lányokon bosszulják meg.

Aztán vannak itt nagylányok is – kevesen –, akik éppen nincsenek munkában, vagy már hazajöttek onnan, és megsétáltatják a szép lábukat, a rengő-ringó csípőjüket, pirosló arcukat és tündöklő szemüket. Úgy lépegetnek, mint a pávák: kis papucsban vagy lapos szandálkában. (A még laposabb mezítláb már nem divat!) Így kapnak szép egyenes tartást, még ha nem a fejükön viszik is az edényt, mint a régi leányok, hanem két karjukon a két tele kannát. Az egy kissé hátrahúzza a felsőjüket – így lesznek begyesek –, és eltünteti az alsójukat, amin a férfiak amúgy is mindig csúfolódnak.

És úgy mennek hazafelé, mint a mesében és a férfiképzeletben a királykisasszonyok, akik közül különben még sose láttak egyetlenegyet sem.

Nem Erzsi gondolja ezeket, ó, még nem messzire jár a gondolkodás erdejében, hanem csak látja és érzi. De ebből lesz majd nemsokára benne is a leány-ízlés és a széplány-magatartás. Ezért is szeret a kútra menni, s ott kicsit bámészkodni és hallgatózni.

Nem a férfiak szemével nézi ugyan a nagylányokat és a begyes-hegyes menyecskéket, de rájuk tapad a szeme: milyen takarosak, és a kellő helyeken milyen gömbölyűek, még a látható lábuk szára is. Az övé meg olyan vékony, és nem is körülkerek, hanem elölről és belülről lapos és éles, csúnyább, mint a csikóláb...

És ezek közt a szépek, nagyok, erősek és gonoszok (fiúk és középkorú asszonyok) között ők nem tolakodhatnak a csaphoz. (Régi gémeskút ez, idehozták azelőtt itatni a fél falu lovait, mert a ló nagyon kényes a vízre, és persze, a lovakkal kocsislegények is jöttek... De aztán belefúrtak a kútba, a nagy aszály után, és most folyóskútnak hívják.) Kicsik még ők, s az asszonyok rájuk ripakodnak: – Tik ráértek, úgyis csak a játékon van az eszetek! – Azok az utálatos kölykök meg beléjük csípnek, megcibálják a hajukat, vagy, arrább ütik-lökik a korsójukat. Hát addig, míg nem ritkul ott a nép, labdáznak egy kicsit.

Szabó Zsuzsi magával hozta a labdát is, és az úton minden ház előtt megállott; kettőt-hármat puffantott a falon (nincs most sár, nem látszik meg a nyoma), azután meg a kemény földön pattogatta. Így, labdával olyan közel esik a jó kút. Fut utána, ugrattatja, észre se veszi, hogy odaért.

Elfelejtkeznek most egy kicsit a világról, még a nagyok körül való hallgatózásról is. Elfelejtik, hogy megpirult otthon a rántás, vagy megveresedik vize nélkül a meghámozott krumpli, és ütikverik egymás kicsi markába a takaros gumilabdát. Erzsinek ez is boldogság, mert neki csak rongyból és tehénszőrből vannak a labdái.

De minden jónak vége kell szakadjon egyszer. Erzsikében

felbukkan a bűntudat: – Jaj, te Zsuzsi, menjünk mán, vár édesanyám! – és némi rosszízű szócsörte után a korábban jöttek jogán mégis odafurakodnak, megtölteni az edényeket. Aztán egy kis felhőárnyékkal a lelkük színén, elsietnek haza.

A korsó nem túl nehéz, de azért Erzsike sűrűn váltogatja. Egészen féloldalt dűlve lépeget, hogy a kis csípejére is ráfeküdjön a korsó alsó gömbölyűje. Így könnyebb a karjának, amely vékony és gyönge még, mint a növendék madár szárnya.

De amikor befordul az utcájukba – kereszt-közben laknak –, Sósné szomszédasszony igyekszik vele szemben.

– Siess mán, te, kiabál anyád, hogy hova lettél! Majd megkeneget...

Erzsike hát szaladni kezd a korsóval. Szerencsére Szabó Zsuzsi már befordult egy másik közbe: nem látja, hogy mennyire fél... A korsóban csak úgy kotyog a víz, s a rostján ki is csapódik egy-egy fröccsenés. De jaj, olyan hepehupás az ablakok alja – az egyik ember magosra tölti, a másik elhanyagolja –, és hát akit az isten el akar veszejteni, annak előbb elveszi az eszét, kikapcsolja a figyelmét. Erzsike nem néz a lába alá, és püff!... elvágódik. A szép korsónak csak a jó erős füle maradt a karján.

– Ó, istenem, mi lesz most? – De ezt csak érzi, mert a kétségbeesésnek nincs szava. Most, hogy menjen haza? Nincs víz, és odavan a korsó is! Jobb volna nekiszaladni a mezőnek, és menni, menni – bele a nagyvilágba, be a setét erdőbe, mint a mesebeli kislányok. De jaj, azt se lehet; kell a víz az ételnek, édesanyám meghámozta a kolompért!

Erzsikét már fogja a „törvény", engedelmeskedni kell! Kell! Kell! És édesanyám olyan kegyetlen tud lenni... De csak énhozzám, mert engem nem szeret. Mindig csak Sári, meg Gabri... azokat nem bántja. Azt mondja, még kicsik. Kicsik, de huncutok...

A kislány közben összeszedi a korsó darabjait. Ne maradjon itt csúfságnak, hisz mindenki megkérdi: – Vajon ki törte el a korsót? Biztosan Balogh Erzsi, az szokott korsóval járni a kútra...

És lucskos ruhácskában, beszipog az udvarukra: csak a pitvarba nem mer belépni.

De oda már nem is kell, mert ott vannak a jó testvérek az

ajtóban: Sári és Gabri. Éppen küldeni akarja őket az anyjuk Erzsiért – és már kiabálják is:

– Idesanyám! Idesanyám! Erzsi eltörte a korsót!

– Csak nem ette meg a fene! – ugrik ki Varga Julis a pitvarból.

– Ugyi, mondtam... mondtam, te gyalázatos! Eljátszottad az időt, azután meg szeleburdiskodtál.

És ennek a haragnak már nem lehet ellenállni: Erzsit meg kell verni. Amíg kicsi volt, csak a húsos hátulját paskolta, hogy valahogy csontja ne törjön, de most úgy diktálja a haragja, hogy a fejét kell ütni, főképpen a fejét, mert ott fészkel a feledékenység, az önfejűség és az engedetlenség.

Mert: van, amikor tehénlomhaság; van, amikor csikóvidámság és van, amikor vércsehisztéria lesz úrrá az asszonyi nemen – de ami az Erzsi kislányban a lábbotlató szeleburdiságot idézi fel, az a gonddal vert anyából inkább a vércsehisztériát hívja ki.

– Hogy törted el, hogy törted el ezt a jó kis korsót, te!... Te utálatos!... Mingyán kitekerem a nyakad! Mióta megvan ez, még nagyanyád vette harminc krajcárért, de ma mán nem adnak ilyet három pengőért se... Nincs is már ilyen – nem csinálnak ilyen jó korsókat soha többet... Amit most árulnak a piacon, az nem ér semmit...

Úgy érzi most, ebben a pillanatban, hogy több ilyen korsó nincs, és nem is lehet soha a világon. Mert a kedvessé vált tárgyak a lélekben is helyet foglalnak. És Varga Julis, amikor abbahagyja az Erzsike verését, megsiratja erős méregsírással a kedves kis korsót, csuprot, tányérokat, fazekakat, amelyeket ő tört össze kislány korában.

Megsiratja, mert ez is jó ürügy arra, ha az asszonyi lélekben felbuzog a sírhatnékság.. És az ember nincs most itthon!...

Amikor megcsitul, maga indul a kannával a kútra, de még az úton is emészti magát: – Megéreztem én még ma reggel. Mondtam is: tűzzel álmodtam, harag lesz... és itt van ni! Most mán háromig meg nem áll a kár! Reggel a koca felfalt egy kislibát, a legszebbiket, a másik a korsó, vajon mi lesz a harmadik?

Hogy pedig ez az egész zűrzavar, csakugyan az égből jön, az Varga Julisnak eszébe se jut. A kacsa még csak fel-felnéz az

égre, ha felhő szakad a napra, de az asszony – a maga kotlósgondjai között csak akkor veszi észre, amikor megdördül az ég, és rászakad a falura a fekete borulat!

A kútnál, a falu szélén azonban már látszik a közelgő vihar, sepri maga előtt a port. Lélekszakadva siet vissza, és kiabál be az udvarra: – Erzsi, Gabri, Sári! Szedjétek fel a kiscsirkét, hajtsátok be a kiskacsát, jön az eső!

És negyedóra múlva olyan zivatar és záporeső zúdult a falura, hogy az utca folyóvá változott, a gyepszélen a nagy tó megtelt, teleszedték tetőről csurgó mosnivaló esővízzel az összes edényeket; estefelé pedig hófehérre tisztulva-mosdva jöttek haza a mezőről az öreg libák, hanem még a pocsolyában búvárkodó, piszkos csőrű kacsák is. Éppen csak a korsó nem állott össze. Azt már nem ragasztja meg a legügyesebb kezű drótostót se...

Szombaton este, amikor Balogh János hazajön, még a vacsorához se ültek le, már Sári újságolja:

– Idesapám, Erzsi meg eltörte a kicsi korsót... bizony...

– Mert meg kell azt bosszulni, hogy Erzsi rajta éli ki a parancsolkodási vágyát, és mindig megcsavarja az orrát, amikor ő maga elfelejtkezik róla.

De az apjának nagy gondjai vannak; a héten másfél napot veszítettek az eső miatt, pedig azt ígérte a csizmadiának – biztosra ígérte –, hogy most vasárnap megfizeti a téli csizmafejelés árát. Honnan kellene kérni megint vagy öt pengőt, hogy oda már ne tartozzanak, és megmaradjon az adott szó becsülete is? Akinek kevés a pénze, annak sokat ér a becsülete: ha megint megszorul, hasznát is veszi.

Nincs hát visszhangja a kis árulkodásnak. A nagyobb bajok megemésztik a kicsit. Még Varga Julis se látja már olyan rettenetes nagy bajnak.

– Igen, látod, odavan az a szép kis korsó, eltörte ez a szeleburdi...

Erzsike a konyha sarkában szipog, fel se mer nézni. Mert ha az anyja megveri, már fel se veszi, az őt most üldözi (hogy azért, mert szép és jó leányt akar belőle nevelni – még nem érti), de

hogy mit mond az apja, akit ő úgy szeret, s aki őt úgy szereti, attól szorong igazán a lelke. Ha az apja megneheztel rá, jobban fáj neki, mint az anyja kérges ökle...

De nem történik semmi, János csak odanéz:

– Máskor jobban vigyázz, kislányom... S aztán: – Adjad a mosdóvizet, hé!

Ilus és Bandika

1. Ilus

– Ilus ügyelj a gyerekre, megyek a boltba. Ha nyügösködik, tedd tisztába!

„Ilus, ügyelj a gyerekre", igen „Ilus, ezt csináld", „Ilus, azt csináld", mert ő megyen a közértbe, összetalálkozik valakivel, leginkább avval az undok Vargánéval, akinek soha be nem áll a szája. – „Jaj, te Ilonka, hova nősz? Nagyobb leszel már, mint anyád!" ... (Hogy milyen buta is tud lenni egy ilyen faluról tegnap jött asszony!) – (Ők tegnapelőtt jöttek.) – „Jaj, te Ilonka, nem áll jól neked az a lila pulóver, se az a zöld harisnya ... Vékony még a lábod ..."

Mi köze hozzá? Nekem így esik jól, hogy magas legyek és vékony legyen a lábam, nem olyan, mint az elefánté ... vagy mint az övé ... és úgy tetszik, hogy lila legyen a pulóverem, zöld a harisnyám ... Neki meg nincs köze hozzá!

De anyu is! Hogy nekem tanulni kell, arra nem gondol, csak „Ilus ügyelj ...", meg „tedd tisztába".

Ilonka abban a korszakban van, amikor a „szép" és a „csúnya", a „tetszik", „nem tetszik" borzongatóan, idegzetbe szúróan uralkodik rajta. Most éppen „szennyirtózata" van, olyasmi, amit a mellette ülő Szabó Erika, akinek orvos az apja, allergiának nevez. (Nem az, de Ilus nem tudja, mi ...) Vannak dolgok, amelyeket teljességgel „nem bír", s ha mégis muszáj tudni róla, vagy tenni benne, „kikapcsol", nincs jelen. Úgy végzi, hogy nincs ott az esze, és befogja még a „lelki orrát" is.

Az anyja persze ezzel nem törődik, csak azt hajtja, hogy amikor ő ilyenforma kislány volt, vagy még kisebb, „ides megmarkolta a hajamat (akkor még hosszú volt!), és beleverte a fejemet a bölcső karfájába, ha nem akartam pesztrálni a kisebbe-

ket". De ezekhez már nem lehet nyúlni – valahogy nem lehet, mert gimnáziumba jár a kisasszony, tanárnő vagy mit tudom én, mi akar lenni. Az apja is ezen van, az biztatgatja...

De Ilus is!... Tavaly még, amikor elindult az iskolába vagy akárhová, eleresztette magát, ahogy a karjának, lábának jólesett. Nem gondolt rá, hogy ki látja meg és ki mit mond róla. Most meg már úgy érzi, mindenki őt nézi, még az is, aki nem nézi. Nem is annyira a fúk, akik csak odasziáznak, „szevasz, Ili", hanem a férfiak, akikben nem lehet meglátni, ki a nős és ki a nőtlen, de még némely csámpás és pohos vénember is. Még vissza is fordul némelyik, van olyan, aki kétszer is, hogy közelebbről és távolabbról is lássák. Ami miatt aztán neki még a lépéseire is vigyáznia kell. És vissza kell nézni – valahogy muszáj –, de olyan kellemetlen, hogy mindig éppen akkor fordul meg, amikor amaz is... Juj...!

És tavaly nyáron még úgy viselte kezét-lábát, még nem dús, de már szemet igéző „törzsidomait", kerekedő kis vádliját, alig ütköző keblecskéit, mint kiscsikó a lobogni kezdő sörényét, jérce a pirosodó kis taréját: rá se érzett. Van.

Ilonka már túljutott a gyerekkori kegyetlenkedés korszakán, de még nem érkezett el ahhoz a célszerű érzéketlenséghez, amelylyel az édesanyja elvágja a kedves öreg tyúk nyakát (milyen bizalommal lippent meg előttük), megtömi a kétségbeesetten ellenkező libát vagy a jámborul seppegő kacsát, kizavarja a hideg éjszakába a békésen alvó macskát (nem büdösít nekem itt be minden éjszaka) és minden. Ő úgy érzi most még, hogy soha nem tudná ezt megtenni. Minden állatot szeret, kiskutyát, macskakölyköt, madarat (csak a papagájt nem, az valahogy nem is igazi madár.). Megölni? Jaj! Azonban apja, anyja úgy eszik a paprikás krumplit, kavart galuskát, mint igazi rendes ételeket, és ha befejezték, vizet isznak utána, mert minden étel erősen borsos vagy paprikás. Azután megtörlik a szájukat, vége az ebédnek vagy a vacsorának. De Ilonka néhány éven át a napköziben ebédelt, majd mint jó tanuló, két nyáron is a Balatonnál meg a Mátrában nyaralt, ahol mindig két vagy három fogásból állott az ebéd, és nem tud megbékélni az itthoni „majd eszünk valamit" rendszerrel. Ha hát nincs hús az ételben vagy mellette sincs,

csak piszkálja, nyámmog rajta. Végül is elhűl az étel, és otthagyja. Másvalamit kérni nem mer, mert az anyja gonoszul ráförmed: – Na, a gimnazista kisasszonynak nem tetszik? Csirkepaprikás kéne neki meg aranygaluska?

Ilonkának hát már a képmutatása is másnemű, mint az anyjáé: megölni nem, de megenni: igen. És az anyja, aki nem tudja, hogy a matematika nem serkenti úgy az étvágyat, mint a répakapálás, ezzel is csak gyötri. Olyan, mint egy kotlós, aki elveri az első kelésből való csirkéit... Meg kéne neki mondani, de ettől is viszolyog, mert ez azt jelentené, hogy anyu milyen buta... Inkább hát csak durcáskodik. Hol gonoszul, hol bánattal dúsítva, mert ezekben az evésdolgokban az apjára se számíthat, aki pedig jó szokott lenni hozzá. Azt mondja: „kapatás" dolga. (Nem Pavlovtól tanulta, hanem az öregapjától, aki tizenegy gyereket és sok ezer kisjószágot nevelt fel az egri káptalan tanyáján).

De a legnagyobb baj: a gyerek. Igen, Ilonka csakugyan minden állatot szeret, és sajnál, örvendezni tud nekik, és sírni tud értük, de Bandika nem érdekli. Minek van ez, minek jött még ez is? Nem elég, hogy itt van Anti, akinek minden hónapban új cipőt kell venni (az övé meg olyan már, mint egy nagy béka, amelyikre ráment az autó), és Gizi, a kis taknyos, a „mama kedvence", akit úgy öltöztetnek, mint egy úrigyereket... (Csak ilyeneket lehet vásárolni a készruhaáruházban, ő meg már a szép sugár egyéni alakjával szabóhoz kívánkozna, de honnan szerezzen erre pénzt egy gimnazista?)

Ilonkában hát a Bandika születése óta homályos gyűlölet kavarog, megfogalmazhatatlan gomolygásban az édesanyja iránt: ő az oka! De ezt azért az eszébe se engedi, mert ez „tabu". Amiről ugyan még sose hallott, mert az iskolában nem tanították, ő pedig csak azt tanulja meg, amit tanítanak. Amit muszáj. De azt elég jól. Csakhogy túl sok itt a muszáj...

Amikor a gyerek megszületett, Ilonka sokáig rá se tudott nézni. – Jaj, olyan csunya! Hogy lehet ezt szépnek mondani, mint anyu teszi és asszony ismerősei mondják. Hogy tudnak hazudni! S ha mégis föléhajolt néha, és ő is gügyögött hozzá valamit, csak azért tette, ne mondhassák, hogy nem szereti a kis testvérkét.

Azt hiszi, anyu is csak képmutatóskodik, amikor édeskedik vele: így drágaságom, úgy kis bogárkám...

Inkább apjával tart, aki nem mond semmit az új gyerekre, csak megnézi szótlanul, és amit gondol, magában tartja. Biztosan anyut okolja, amiért nem ment el a kórházba elvetetni, mint más asszonyok teszik és mint egy negyedikes lányról, Lukács Éviről suttogják...

(Ó, élet, hát ilyen vagy? Még a csúf varangy is ölelkezik... Láttam a nyáron... Azt mondják, az Isten teremtette ilyenre az embert. Mint az állatokat. De miért olyanra az embert, mint az állatot? Nem lehetett volna valami más módon? Úgy, mint a virágokat... Azoknak az élete olyan szép. Felnőnek, bimbóznak, kinyílnak, elhervadnak. Csak a széllel, méhecskékkel, lepkékkel csókolóznak. Magot is hoznak... De csak úgy szétszórják... Igaz, rövid az életük. Rövid, de szép és tiszta...)

Neki különben az isten más alkalommal eszébe se jut. Nem is hiszi, nem is tagadja. Nincs a szótárában. Még csak megszokásból se ejti ki a nevét, mert az iskolában senki se istenkedik. Márpedig ő halálos komolyan vesz mindent, ami az iskolában van, és a faluról jöttek sietős alkalmazkodásával igyekszik a városiakhoz hasonlítani. Akik itt persze csak külvárosiak, de ő észre se veszi, hogy azok meg a belvárosiakkal, vagy az „urakkal" szeretnének azonosulni. Igazi urak már nincsenek, így az egész csak olyan versenyfutásféle egy nem létező cél felé.

Ebben az életrejtelemben és ingabingában hát az ő lelke még csak egy viaszlap, amelyre mindenki ír valamit: a tanárok is, a városiasságban élenjáró lánybarátnők is, az iskola felvágós „nagy női", a nagyon szépek, nagyon merészek és nagyon jól öltözöttek is, a moziban látott szép színésznők is. (Hogy tudnak bejönni, kimenni és kacagni, sírni, pedig nem is igazibul csinálják...)

Különösen a televízióban látott szépségek tetszenek neki. A balettesekre valósággal rátapad a szeme: hogy felemeli azt a lányt az a szép sugár férfi, fel a magasba, a feje fölé! Milyen erő lehet annak a karjában? És mit érezhet az a lány? Jaj!

Hát a korcsolyások! Órákig el tudja nézni egyedül is, mert apja, anyja megunják. Anti és Gizi pedig nem figyelnek oda, játszanak, rendetlenkednek vagy veszekednek, ha sokáig tart.

Ezeket még közelebbinek érzi, mint a baletteseket. Azokról furcsállja, hogy a lábuk feje nagy és csúnya, néha mintha bokában ki volna csavarodva, de a korcsolyásoknál ez is szép: csinos és takaros. Még az is édes, amikor lecsüccsennek a jégre... És az még érdekesebb, amikor a korcsolyán állva, a jégen emeli magasba a fiú a lányt, meg amikor a két kezénél fogva maga körül a levegőben keringélteti, és mégis talpra tud állni, aztán fut a jégen tovább. Gondolni se meri, csak ráérez: neki is volna ilyen csinos alakja, mint ezeknek akármelyiknek, és az ő lábai is volnának olyan szépek, mint azoké akármelyiké, csak korcsolyája is lehetne már egyszer, és ne kellene minden délután ezt a nyavalyás kis kölyköt őriznie...

Mindez a sok vágy, ámulás, kívánság és parancs azonban még csak kívül íródik rá Ilonkára. Belül még gyúratlan és íratlan, mint maga az ősanyag.

2. Bandika

A csúnya kisfiú nem lesz mindig csúnya. Már elmúlt a sárgasága is. Míg ez tartott, Ilonka rá se tudott nézni. Az apja pedig, aki eleinte se azt nem mondta, hogy szép, se azt, hogy csúnya, legfeljebb, hogy anya ne nehezteljen, azt emlegette, hogy milyen jó gyerek, hagyja aludni éjszaka az embert, most már mind-mind többször megáll a bölcső mellett, és nézi, nézi a gyereket. A szemét keresi, az első mosolyt várja, ami nem akar jönni, pedig a kicsi fiú most már szépül és elevenedik. A haja fekete, a szeme sötét (honnan vette, hisz az anyjáé kékszürke, az apjáé meg olyan világos, mint az acél a friss vágáskor... ?), a feje kerek, nem olyan hosszúkás és felül lapos, mint némely kisgyereké. Ilus látta egyszer, hogy az édesapja vastag és érdes ujjaival gyöngéden megtapogatta a Bandika fejét, hogy nem lágy-e a teteje közepe.

Később pedig, amikor a kisfiú már olyan háromhónapos-forma, Ilonka azt látja, hogy az apja egészen megbarátkozik vele. Ha éppen otthon van, amikor anyu fürészteni kezdi, odaáll a

lavórteknő mellé, és mert a kis béka fél, hogy elmerül a vízben, odanyújtja neki egy ujját, és Bandika beleragad csakugyan, mint a vízbe fúló a fűzgyökérbe. Úgy beleragad, és olyan erősen fogja, amíg anyu elrendezi a lepedőjét, amibe majd átemeli, hogy az apja elneveti magát: – Nézd, Rózsa, hogy megmarkolta!

– Okos ez, egyem a kis lelkit – és belecsavarja a száraz, meleg lepedőbe. Utána pedig a melléhez szorítja, rácsókol a fejére, és szoptatáshoz készülődik.

(Na jó, legyen nekik; legyenek boldogok vele.)

3. Ború-derű

Ám egyszer csak eltelik a húsz hét, amit az édesanyja a szülés után kapott. Aztán hozzáadta még az évi szabadságát is, az is eltelt. Kivett még egy hónapi fizetés nélküli szabadságot is, de az is eltelt, és menni kell munkába, mert elveszíti a helyét, vagy veszélyezteti a majdani nyugdíját. Meg aztán egy keresetből nem lehet kijönni... ennek a nagy lánynak is ruha kéne meg minden... és Bandika délutánonként Ilonkára marad, mert bölcsőde nincsen a közelben.

Ekkor kezdődik aztán igazán, az „Ilus, ügyelj". Édesanyja most még csak félnapos ugyan, de csupa szaladás így is az élete. Takarítani jár egy vállalathoz (mi egyebet tudhat egy faluról jött asszony?), és nagyon nehéz összeigazítani az ő fél napjait az Ilonkáéval. Néha úgy történik, hogy amikor Ilonka jön a délelőtti iskolából, az anyja már a villamos lépcsőjéről kiabál hozzá vissza: – Ilus, ügyelj a gyerekre! (Jaj, csak ezt ne mondaná mindig!) –, mert ha összeríjja magát, kitekerem a nyakad. (Még mindig ezen az utálatos falusi nyelven kiabál, és eszébe se jut, hogy más is hallja.) Meglátom én rajta úgyis, ne félj! (Mi értelme van ennek a „ne féljnek", hisz éppen azért mondja, hogy féljek?) meg majd elpanaszolja a lelkem, ha beszélni nem tud is... (Mert anyával ők csakugyan értik egymást beszéd nélkül is. Sírnak, kacagnak, veszekednek.)

Ó, csak ez a mindig hajsza ne volna! És a sok Ilus ügyelj, meg Ilus szaladj a közértbe kétszersültért a gyereknek, mert mind elrágcsáltatátok tőle, a fene a kis fogatokat (nem én, hanem Gizi meg Anti), aztán: Ilus siess az iskolából, mert nekem kettőre bent kell lenni, és nem marad senki a gyerekkel... Gizi is, Anti is délutános...

Meg aztán nem is meri rájuk hagyni, mert valami bajt csinálnak. Elejtik a gyereket, nyomorékká teszik egész életére, vagy pedig tüzet csinálnak, és megégnek, mint amit az újságból olvasunk...

Ha semmit nem is, de ezeket a gyerekhalál eseteket Horváthné mindig elolvassa, és megborzong tőlük. Valósággal a testén és az idegeiben érzi a tűzben vergődő kis ártatlanok kínjait.

Igen, de Ilonkának saját gondjai is vannak, és azokkal az anyja nem törődik. Most is már lecsúszott a négyegész hattizedről, amit az általános iskolában még nem sugárzó intelligenciával, hanem csak lecketudással és jó magaviselettel szerzett, a háromegész öttizedre. „Ha nem jutok feljebb, nem vesznek fel az egyetemre."

Hogy mennyit is kell neki szenvedni, amiről senki se tud. Mennyi mindentől kell félni, riadozni az iskolában is, meg már az utcán is (pofátlan idegen kölykök durván szólnak hozzá, még meg is fognák, ha egyedül van), amire anyu nem is gondol, mert anyu olyan... Néha már úgy érzi: ilyen anya mellett az életet egyáltalán nem lehet bírni. A gimnáziumban őt már mint felnőtt lányt kezelik (nagy is, szép is), de itthon... ?? Mint egy taknyos gyereket... Néha már szökni szeretne. De hova menjen? Mihez kezdjen?

Az édesapja szereti őt, nagyon jó hozzá, de ritkán van otthon olyankor, amikor neki szabad órái vannak, mert a csatornázásnál dolgozik, és ott mindig sok a baj. Sokszor túlóráznak, néha még éjszakára se jöhet haza, mert ahogy mondja, olyanok a csövek, mint az öreganyám csontja: szétrepednek vagy eltörnek, ha valami baj éri őket. De csak úgy maguktól is...

De hogy is fordulhatna hozzá a saját panaszaival? Százszor elgondolja, hogy na, most elmondom neki, de mindig elmarad, mert olyan lehetetlen. Hisz még attól is retteg, ha lányokkal,

fiúkkal van, amikor a csatornából felbúvó embert lát, hogy hátha köztük van az apja. Nem szólni hozzá, nem köszönni neki, észre se venni, lehetetlen, de szólni hozzá „kezét csókolom, édesapám", az még lehetetlenebb. Mert ő csak azt mondta az iskolában, hogy a fővárosnál dolgozik az apja – ami igaz is –, s méghozzá olyasféle csapatvezető vagy micsoda. Ami pedig csak annyiból áll – de ő ezt nem tudja –, hogy a csatornában egy ember sohase mehet le úgy, hogy ne maradjon idefenn valaki. Ha pedig már valahol legalább ketten vannak, az egyiknek felelősnek kell lenni, mint a katonáknál, mert itt is folytonos az életveszély, mint ott... Beomlás, a gázok meg minden. Tavaly is megfulladt egy jó cimborája... Anyu mindig is megijed, ha valami csatornaomlásról, beszakadásról hall a rádióban, és nem nyugszik, amíg telefonon meg nem kérdezi az irodát: – Hol van Horváth András? – Mert: mi lenne velünk, gyerekekkel.

Eközben Bandika szopik, szopikál, amikor sorja van és anyu otthon van, mert anyunak sok teje van. Már arra gondolt, elad belőle, azt mondják, jól fizetnek érte, de restelkedik jelentkezni. Amikor azonban nincs otthon, Bandika már eszeget is, aztán foga jön, nyügösködik, tisztátalankodik, néha már nemcsak sír, hanem nevet is, de mindenképpen nől, növekedik. Anyja nem győz gyönyörködni vastagodó combocskáiban, ráncosan buggyanó húsában, takarosan összehajló lábacskáiban (néha be is harapja a kalimpáló, pici lábfejét), és íme, már kis emberkévé válik, karon ülővé, ahonnan egyenes derékkal és mindig ámuló szemekkel nézi a világot. De nemcsak nézi, mint a vakmacska, hanem meg is ítéli belőle, ami köréje kerül. Már különbséget tud tenni felnőttek és gyerekek között is. Gizát nem veszi komolyan, Antit se nagyon – hozzávágja a csörgőt –, Ilustól fél, anyjának örvendezik, az apjával komolyan barátkozik, csöpp ujjaival belebabrál borzas bajuszába. Mindent a szent önzés alapján: mi jó nekem? Ki jó hozzám? És: ez itt milyen érdekes...

De nemcsak nől Bandika, hanem szépül is. Nemcsak egészség már ez, hanem valami más is, amit megmagyarázni se lehet. Egyszer ilyenképpen szép (most mintha a Horváth nagyapjára

hasonlítana), máskor másképpen szép (most meg mintha Szabó idesre). És amilyen egyszer volt, olyan többé nem lesz.

De nemcsak az arca és a szeme beszél, a lélek is ébredezik már benne! Amit elmondani nem tud, ráíródik az arcára, ott nyílik a „lélekbimbó".

Az anyja hát nem is fér már meg vele a szobában és a család körében, hanem amikor erre valami kicsi alkalom van: orvoshoz kell vinni, oltásra vagy csak vizsgálatra, veszi és viszi, olyan örömmel, mintha kincset mutogatna.

Mert mutogatja. Nemcsak az orvosnak és a védőnőnek, akik persze dicsérik (ismerik az anyákat), hanem Vargánénak és minden ismerős asszonynak, akik nem fukarkodnak az „egyem meg"-gel.

És megtelik a szíve anyai öröm-büszkeséggel (egyéb öröm se jut már neki), érdemes volt! – Drága kis fiacskám – beleborzong, és magához szorítja –, ha elpusztítottak volna...?

De Bandika azért az anyai mutogatás örömére sem az a gyerek, aki valami istentől kapott eleve-jóhiszeműséggel mindenkire rámosolyogna, aki ránéz, vagy visszamosolyogna arra, aki gügyögő szóval édeskedik neki. Nem. Bandika elébb néz, néz, kerek szemekkel: ki ez? mit akar? Zsigerekbe látó gyermektekintettel kérdi: jó ember-e vagy rossz ember?

Mert a nézés eredménye végül a teljes jóhiszem széles kis mosolya is lehet, de fordulhat a szája sírásra is. Elébb kis pityer – ráncot vet a csepp szája –, aztán keserves bömbölés; vajon mit mond ilyenkor? „Eredj innen, te rossz ember? Homályos, sötét alak vagy, nem látok beléd"?

A legtöbbször azonban nem nyílik se erre, se arra, csak néz, néz – kis Buddha-fej –: nem tudom, ki ez és nem is érdekel. Ilyenkor még szebb: muszáj megcsókolni és megszorongatni: ó, egyem meg azt az okos kis fejét!

Bandika hát nyilvánvalóan egyéniség, aki nem sír és nem nevet csak úgy első pillantásra az egész világra, mint némely buta kisgyerek. És Ilonka, akinek a természetében van, hogy a muszáj-dolgokból beletörődés, majd megszokás, végül „törvény" lesz, és akiben az el nem érhető vágyak eltávolodnak, homályba tűnnek, mint némely film végén a majd még visszatérő hősök,

kezd már megbarátkozni a kicsi fiúval. Talán a Bandika szemei teszik, mert egy nagy költő nem mondhatja el szebben, a „szeretném, ha szeretnének"-et, mint ezek. Ó, hisz az Ilonkáéban is ez lobog, de más indítékkal.

És Ilonka, akinek ez ideig még biztos fiúja nem volt, és aki csak a saját testébe volt szerelmes, mert egyszer gyönyörködve, máskor aggodalommal nézett végig magán, hátulról, hogy eléggé sugár-gömbölyűek-e az alsó lábszárai, elölről, hogy nem hegyesek-e nagyon a térdei és kellően összeíveltek-e a lábai, és hogy jaj, még mindig olyan kóroszerűen vékonyak a karjai, felfedezte Bandikát, és áradó szeretethullámaiból neki is juttatott: – te kis prücsök!

Csak a tisztátalanságaival nem tud megbékélni. Hiába leckézteti az anyja: – Ajjé, mit finnyáskodsz! Te is ilyen voltál! Vagy még ilyenebb... Azt én tudom csak, milyen csesznye gyerek volt a kisasszony!

És Bandika is érzi, hogy ezekért a gyámoltalanságokért, véletlen hibákért Ilus mindig haragszik. Ilyenkor elhagyatottnak, árvának érzi magát, és úgy sír, mint a kitett gyerek. Annyira és úgy, hogy Ilusnak azt kell éreznie: Ó, a kis ártatlan, hisz nem tehet semmiről... És majd csak akkor juhádzik meg, ha Ilusnak is visszaragyognak rá a szemei, amelyek nem kevésbé tündökölnek, mint az övéi. (Szűzlány-szemek.)

Mert Ilus még nem tud sokáig se haragudni, se szomorkodni, és Bandika is örül, amikor körültáncolja vele a szobát, dalol is hozzá, a szemei pedig az elragadtatás igézetét muzsikálják, ami ugyan nemcsak Bandikának szól, hanem sok mindenkinek, magának a puszta életnek is, de az úgyis mindegy: ennek a sugarai őt is melegítik. És visszamelegít: rákacag a táncoló Ilusra.

Csakhogy a délutánok hosszúak, anyu késik, és megunják egymást. Bandika nyugtalankodik, majd sírni kezd, és Ilonka nem tud mit kezdeni vele. Az ennivalót ellöki, a langyos teát nem szíjja, tisztába kívánkozik, és didire vágyakozik.

Ilonka ideges és mocskolja Bandikát: – Jaj, te kis utálatos! Olyan vagy, mint egy kis állat. Még az is rendesebb... – De ez már azért nem igazi haragból jön, hanem csak egy olyasféle anyáskodásból, amitől egészen elszokott, amióta a babáit látni

se bírja. („Hogy milyen kis hülye tudtam lenni még harmadéve is")

Bandika még nem érti, mi az az állat és mit jelent az, hogy rendesebb, de érzi az egészben a nem jót, a gonoszt és félelmetest, és elébb csak néz, néz, tágra nyílt és megállott szemekkel várja, hogy ezek a nem szeretem hangok mikor váltanak át kacagásra, gügyögő édeskedésre, ahogy anya mindig szokta és néha már ez a kiszámíthatatlan Ilonka is. Mert anya egy csomó harsogó szemrehányás után, ha rendbe hozta, felkapja, meleg és puha kebléhez szorítja, és úgy összecsókolja, szorongatja, hogy az Bandikának, aki nincs mindig szeretetmámorban, egy kicsit sok is.

Ilonka azonban néha hányingert kap a tisztálkodási művelet közben, és kiszalad a fürdőszobába. Ilyenkor semmi se fordul jóra, míg anyu haza nem érkezik.

De néha már anya se szép szóval érkezik haza, hanem kifakad, és lerogyik egy székre: – Jaj, gyerekek, de fáradt vagyok! Alig állok a lábamon. Végig álltam abban a büdös villamosban... Nem élet ez! Otthon (neki az még mindig a faluban van), ha kétórányira mentünk kapálni, akkor se fáradtam így el, mert takarosan lépegetett az ember... De itt ez az örökös rohanás: szaladj a villamoshoz, szaladj a buszhoz – ki bírja ezt?... Még apátoknak a legjobb. Lebúvik a csatornába, a föld alá, és felőle őrülhet idefenn a világ, taposhatják egymást. Amikor meg hazajön, csak néz az asztalra, van-e rajta valami? – Ilus, hozd ide a gyereket!... egyem a lelkét, hogy repdes, hogy örvendezik! Ó, kis szárnytalan madaram!

Ha édesapa azt hallaná – gondolja Ilus –, hogy neki milyen jó, biztosan azt mondaná – de csak halkan, mert nem szeret veszekedni –, beszélj, Rozi, beszélj, nem tudod meddig élsz...!

Hónapok telnek, és Ilusnak már nemcsak abban van öröme, ha balettet vagy korcsolyázókat lát, hanem abban is, hogy Bandika: van! Csak csupán abban is, hogy van. És amikor hazaérkezik, az első dolga: Kukk, Bandika! És ha a kisfiú visszakacag a maga gyöngyhangsorain, odaszalad hozzá, és belecsókol

a hajába. (Inkább abba, mint az arcára, mert az mindig murcos.)

Mert azok a kis szemek, amelyekbe az első hetekben Ilonka viszolygott belenézni, most már olyan beszédes fényben ragyognak, hogy kénytelen újra és újra rákacagni: – Te kis huncut! Hogy tudja magát szerettetni!

És most már nemcsak anyu mondja, hogy egyem meg, milyen okos, hanem ő is. Megáll a szeme rajta, amikor Bandika a kezébe adott kekszből, kenyérből leszóródott morzsáknak is utánanyúl, pici ujjaival felszedi, és a szájába rakja. Éppen úgy, mint a Bogár kiskutya... Kitől tanulta, honnan tudja?

Azt még Ilonka nem tanulta az iskolában, hogy ez talán az őstakarékosság első mozdulata lehet és még az őséhségek korszakából származhatik, valamiféle „atavizmus", mert leginkább az ember gyermekénél és az ember háziállatainál, kutyánál, macskánál tapasztalható.

A másik mozdulatot, hogy azt a morzsalékot, amit nem tud felszedegeni, lesepergeti a ruhájáról, viszont már biztosan az anyjától tanulta, akinek a takarítói ösztön már az ujjaiban is ott van, és aki, ha összemajszolja Bandika a kis ruhája elejét, mindig rákiabál: – Ej te, olyan vagy, mint egy kismalac!

És most már Ilonka is kezdi érteni az anyja rajongását. (Pár hónappal előbb még titokban kinevette érte: okos? Ugyan! Csupasz kis béka!)

Csak még beszélni nem tud. Az nehezen jön neki. Annyi éppen kitelik tőle, hogy mammá, apá meg az, hogy addide! Azt nagyon tudja, mindig a száján van. Ha valaki eszik: addide! Ha valaki iszik: addide! (Mindig szürcsölni szeretne.) Ha valakinél üveget, kanalat, csuprot lát: addide! Ha valakinél könyvet, képeslapot lát: addide! Aztán hamar széjjeltépi, az ágyacskája karfájához veri, és úgy tépi, cibálja, mint a kismacska a rongybabát. Ezen nevetni lehet, és Ilonka úgy feddi, hogy közben nevet is. Bandika erre még jobban garázdálkodik: ide nézzetek, mit tudok én! milyen erős, hatalmas fiú vagyok én! – Nemcsak Bandika fedezi hát fel a világot, hanem Ilonka is „a kisgyereket, mint olyant".

De ha aztán Gizi és Anti is veszekednek, egymáshoz verik, hajigálják a könyveket, az iskolatáskát, a mackót, a kisautót,

a bádog írócsuprot is, az a Bandika fejére esik, ő is megrémül. Borzasztó az, ha a nagyok igaziból verekednek, ilyet ő még nem látott, mert apja-anyja ritkán vannak együtt odahaza, és különben is az apja csak hallgat, ha az anyja csatít is. Ilyenkor Ilonkára néz, és sír keservesen: Nézd, Ilus, bántanak! Meg kell szánni, és közéverni a két kölyöknek, úgyhogy most meg már azok sírnak. Bandika erre az igazságtételre megnyugszik, és bölcsen bedugja az ujját. Szopik.

– Csak legalább azt is tudná már, hogy bili... – sóhajt hozzá Ilus, ha megérzi, hogy baj van...

És eljön megint a tavasz, amikor már lehetetlen a szobában rostokolni, de anyu is mondja: – Ilus, ha jó idő lesz, vidd ki a gyereket a levegőre. De vigyázz, azért meg ne fázzon. Jól takard be. Ne engedd, hogy a fejéről a kis sapkát lesünyölje.

És Ilonka viszi Bandikát. Nem is kocsiban – mert azt restelli tolni (még azt hinnék, az övé, mert az asszonyok szokták a gyerekkocsit tolni), hanem karon. Nem könnyű, de olyan ügyesen ül az Ilus vékony karján, mint az anyjáén, a vastagon. És így szebb is a kisfiú. Ahogy az arcát körülfogja a kétszarvú kis kucsma, a fekete szemével, fehér arcocskájával, amely a friss levegőtől egy kis pírt kap, tündéri babuska. Mindenki megnézi, mindenki visszanéz rá, még a saját bajaiban hangosan motyogó vén ember is.

Hát még a lányok! Eljönnek a térre, amely pedig elég koszos, és csak néhány sovány bokor, pár görbére csavart fácska meg egy furcsa meztelen fiúalak díszíti, akinek látszik mindene. Eljönnek csak azért is, hogy a Horváth Ili kisöccsét megnézzék, és örvendezzenek neki. – Jaj, olyan muris egy ilyen kisbaba! – és beleborzonganak.

A lakásba nem mennek be, mert érzik, hogy Horváthné az ilyesmit nem szívesen látná. Ezt abból is sejteni lehet, hogy Ili sose meri hívni őket. Náluk még nem volt házibuli, és nem is lesz. De még csak „gyerekzsúr" se. Ez is egy mindig vérző sebe Ilonkának, mert őt viszont sokszor hívják. Aki szép, annak mindig vannak ragaszkodó barátnői, különösen, ha „nem vág fel".

És Ilonka – tegnapi falusi –, ezt nem teszi. Igen ám, de Horváthné nem tűri az ilyen urizálásokat. „Nem vagyunk mi ehhez a rongyrázáshoz felszerelve. Még egy rendes teáskészletünk sincs... De elegendő székünk se... Énnálam meg nem ülhetnek le a földre...! És hát menjenek is a fenébe, annyi a bajom, azt se tudom, mihez kezdjek." Inkább úgy rimánkodnak hát Ilonkának a lányok, amikor vége az órának: – Ili, hozd ki öcsikét délután a térre! Majd arra megyünk... Jó? Ugyi kihozod? Olyan kedves... És olyan érdekes... Ugye kihozod? Olyan régen láttuk már! (Tegnapelőtt utoljára.)

És Ilonka kihozza. Olyan büszke rá, mintha az övé volna. Bandika meg nézi, nézi a csivitelő lánybandát. Egyikről a másikra röppen a tekintete: Kik ezek? Miért vettek körül? Mit akarnak? És az első pillanatban Ilonkához búvik, és igen-igen elkomolyodik. Ránéz a nénje arcára, és attól kérdi, hogy sírni kell-e vagy nevetni? De mert az Ilus arca jót mond, kacag és a szeme tündöklik, ő is megnyugszik, és egyenként vizsgálgatja a zajongó és édeskedő lányok arcát. Őt nem lehet édes gügyögéssel lefegyverezni, még most sem. Még cukorkával, csokoládéval sem, bár azt elveszi, körülnézi, és a szájába teszi. Már tudja, hogy szép, és ezért szeretik. Ez jólesik neki, és kis fölénnyel, babaméltósággal viseli.

Van olyan lányarc, amelyikre már majdnem rámosolyint, kicsit derül az ő arca is, nyílik a szája, de aztán ezt is abbahagyja: sose lehet tudni... Az „ember" ne adja fel a lelki függetlenségét az első szép szóra – mintha ezt mondaná a szeme.

És ezért csak még jobban kell szeretni... „Olyan aranyos..."

Ámde nem mindig ilyen napfényes az élet. Némely láthatatlan parányi férgecskék – bacillusok vagy vírusok – a számukra rendelt rövid, de diadalmas életet ebben a kis emberi testben akarják leélni, és a Bandika szemében valami zavaros bágyadtság jelenik meg: itt a láz. Anya ég az aggodalomtól: jaj, mi lehet már vele? Hisz olyan egészséges mióta megszületett! Egyikkel se volt ilyen kevés baj...

Szalad az orvoshoz, megy a patikába, otthon kell maradnia,

pedig tudja, hogy reggel, a gondnoknak első szava lesz a portáshoz: – Mi van már megint evvel a Horváthnéval? Piszkos a lépcsőház... Mit szól majd az igazgató elvtárs?

– Beteg a gyereke...

Kis szünet után, mert megütődik benne az emberség, de le kell győznie: – akkor is! A lépcsőnek tisztának kell lenni. (Őrmester volt, és az idegeibe égett: „nincs mese".)

Ilus először megretten: jaj, rám ragad! Rémes képzetei vannak a bacillusokról, kisfilmeken látta, milyen undok szörnyetegek ezek... Hogy úszkálnak az ember vérében... brrr...

Igen, de Bandikát is sajnálja. Olyan édes a maga kis gyámoltalan szomorúságában. Nem érti, mi van vele, még nem tudja, mi a betegség. Néha meg is vidul az arca, és a bágyadt szemek feltündöklenek, játszani kezd, mert a játék öröm-jó. De aztán megint jön a láz, kiül az arcára, és úgy megszépíti, hogy az Isten túl szépre festett apró angyalkái puffancs kis babuskák hozzá képest. Mert azok nem élnek, de ő él. És most fájdalommal él: ez a kis lélek most az ismeretlenben jár, megismeri a szenvedést...

És Ilonka hiába tudja, hogy tilos, hiába fél, hogy ráragad, megcsókolja a homlokát. Muszáj... Tágul a szív, már nemcsak a világ szépségei kapnak helyet benne, hanem a szeretettek szenvedései is. Még csak kicsi helyet, de nyílik már az asszonylélek... Vajon megnyílik-e egészen...?

Régi történet

I

Anna nem fejedelmi debella, hanem kislány. Akkor is, amikor már nagylány. Nem azért, mintha csakugyan kicsi volna, (olyan mint a legtöbb), hanem amiért magyarul kislánynak hívják a nagylányt. Úgy jó az, ha a leányt könnyedén ölbe lehet kapni... és lóra lehet tenni... és ha nem nézheti le karjai és combjai magasából-vastagából a szikár és a kis termetű férfit – érezhették, akikben megszületett, együtt a nyelvvel és a néppel ez a szó.

Csak valahol messze keleten, Ázsia közepén és túlsó szélén vannak olyan leányok, akik ennyire kislányok.

A fiúk a faluban, akik már egészen legények, és tudják mi a nő, akik ismerik a sóvárgós éjszakákat és a nyugtalan nappalokat, a viharos reggeleket és a bánatos estéket, áhítattal néznek rá, ha valahol meglátják: te jó isten, ilyen is lehet? Vajon kié lesz? – mert ők mindjárt birtoklásra gondolnak, ha lányt látnak.

A nagyja kölykök, akiknek még nincs tapasztalatuk, de szemük és – szemtelenségük már van, utána suttognak az utcán: – Nézz oda, micsoda sima kis jérce! Látod a lábát! Hát még a kis fara! Éppen az én tenyerem illik oda!

Félhangon mondják, hisz ez csak olyan fél bátorság, amit le is lehetne tagadni, ha valaki igazi férfi (ritka már az ilyen) odakérdezné? mit mondtál hé? – de az Annácska finom fülei, amelyek nagyon éberek mostanában a külvilág minden hangjaira, mégis meghallják.

El kellene hát pirulnia, s ha valaki éppen szembejönne vele, és az is hallaná, lángra lobbanna az arca, de mert senki sincs a közelben, nem veszi tudomásul a durvaságot, ámbár mindent

tud arról, ami ezt a hangot diktálja, de ott benn valami azt parancsolja, ne tudjon róla.

Ha nyelveskati volna, vissza is fordulna, és odamondana valami csípős vagy szúró-vágó hasonlatot, de legalább annyit: – De utálatosak tudtok lenni... tudjátok! Vagy még ezt is: – Pedig hiába jár a szátok, úgyse vagytok tik még igazi legények...! – mert ennél nagyobb sértés nem érhet kölyök-szíveket.

Igaz, benne is ott van már, ha végigmegy az utcán, elmegy a templomba vagy a piacra, ahol idegenek is látják (apját-anyját sokan ismerik, de ki tudja, a tulipánbimbóból milyen színű virág nyílik ki egy tavaszi napon), hogy: lássátok, ez vagyok én! – de az ilyen leszek-embereket nem kell észrevenni.

Most még a lelke is óvakodik a páváskodástól. Eddig még nem szokhatott hozzá, hisz otthon a nagyobbak között a meleg és zajos családi vacokban, ahol azon veszekedtek, ki kapja a csirke szárnyát és ki a combját, csak egy semmi kisjány volt. Észre se vették, hogy neki milyen tündöklő szemei vannak, és hogy az arcán, alakján is van valami, amin majd megáll az emberek szeme. Csak az apja gondolta néha: ejnye, milyen szép ez a gyerek, de nem szólt semmit – „nem kell elrontani őket" – és az anyja aggodalmaskodott egyelőre szavak nélkül: jaj, csak valami baj ne lenne vele...!

Annát nem kényesítették el még a férfihízelgések sem, hisz most bújt ki a gyerekvilágból, de azért minden tagja, sima kis homloka, kerek válla, egyenes háta, még rejtőző (olyan a ruha), de sejthető keblecskéi, minden lépésre szelíden ringó kis csípői (még nem túl dús rajta a hús, és különben is ez csak a férfiszemnek csoda, ő maga ülni szokott rajta) és csinos lábai, amelyekből nem sokat látni – hosszú a ruha – de az annál beszédesebb, mind azt bizonyítják: aki itt lépked, az már valaki.

Ezért hát nemcsak a párjukat kereső legények és a pimaszul álbátor kölykök előtt kell tartania magát, hanem az olyan házas fiatal férfiak előtt is, akik már megtapasztalták, hogy miként lesznek némely csupa hús angyalkákból lomha, de azért cicomás tehenek, vagy jámborul karba simuló kis szűzekből rosszindulatúan szeszélyes kígyók. Az egyik férfiban talán az bukkan fel:

ez nem lenne olyan... a másikban, aki már messzebb jutott a kételyben: ez is olyan lenne?

Még a mindenen túl levő idős emberek szeme is megütődik Annát látván: ejnye, de szép leányka! és elfelejtik, hogy némelyik boszorkány is tündérnek látszott tizenhét éves korában.

És ha valahol megáll egy lánybokorban, a templomban, a piacon, a bálban vagy a lakodalomban, de még ha az urasági csengő alatt is, ahol egy sereg leány és szembe velük egy másik sereg férfi várja, hogy kit hova küldenek dolgozni, Anna azt érzi, hogy nézik, nézik. És ez jó is, de kellemetlen is, mert olyan nehéz el nem pirulni... Hova tegye a képét? Néha végig is szalad rajta: mit néznek rajtam? Olyan értetlenek...

De hát nem lehet arról tenni: Annát nézni kell! Mert csakugyan, ha Anna akkor élt volna, amikor a mesék Tündér Ilonája született, róla is mintázhatták volna, hisz költőszívekben tündérek születnek.

Mennyit kellett csalódniuk a szépre szomjas férfiaknak a libatotyogású, bociszelídségű, kancaszilajságú vadleányokból lett, deszkamellűvé soványodott vagy faggyas farúvá kövéredett falánk asszonyokban, amíg álmaikban megszülettek a Tündér Ilonák, Afroditék vagy éppen az édes Madonnák!

2

Ha valaki egy utcasarkon ácsorgó, cigarettázó és nagyokat kacagó legénybandában, egy szerszámot és tarisznyát cipelő, kubikostalicskát tologató munkáscsapatban, vagy a gyakorlatban vak buzgalommal ugráló-csúszó-mászó gyalogos században látja, olyan mint a többi. Őrmesterszemmel más dolgok fontosak az emberek értékelésében, munkafelügyelő szemmel megint mások, mint leányszemmel.

Mert ebben a leányszemben Bóka Feri az egyik legkedvesebb fiú a faluban. Azt azonban ők se tudták, a többi legények se tudták, maga Bóka Feri se tudta, hogy azért mert: költő. Nem

olyan költő, aki verseket ír, még csak nótákat se csinál, hanem olyan, akiben a szépség iránt valami erős szomjúság és a soha nem volt dolgok után kimondhatatlan vágyakozás bujkál. Ha iskolákat járt volna, lehet, hogy csakugyan költő vagy valami hasonló lett volna, így megmaradt olyan falusinak, akiről a költők balladákat vagy szép dalokat szoktak írni. Vagy azért mert megharcolták a boldogság-reményüket, vagy azért, mert kedvesükkel együtt a Tiszába ugrottak.

De amúgy csakugyan olyan, mint a többi: aratás-cséplésekor neki is lucskos, porfekete az inge, tengeritöréskor csajla a kalapja, (lesünyöli a zsák és meglágyítja a hajnali harmat), de a többi legénycimborák tapadnak hozzá, mert „valami" van benne: olyan jó vele lenni! – A kamaszkölykök, még a hirtelen kinőttek is, akik pedig az apraja legényeket lenézik, még ha idősebbek is, Bóka Ferire felfelé néznek. Nem azért, mert nagyobb vagy erősebb, hanem azért, mert... de erre nincsen magyarázat.

Amióta hazajött a katonaságtól, mindig keresi a feleségnek való leányt. Nem is lehet már asszony nélkül élni, de meg hát ez a törvény: meg kell nősülni. Már otthonról is kinézik, öccsei és húgai mind azt várják, mikor megy már el előlük, hisz amíg katona volt, hozzászoktak, hogy övék a ház, és apa után a legnagyobb cobák.

De hát a főtéren ácsorognak Feriék, és felhangzik a nyíló templomajtón a záróének, arra fordulnak: jönnek a lányok!

Az olvasóköri bálban a sorban álló és petrezselyemárulástól szorongó lányok között: melyik lenne a jó, a nekem való? Szegények itt oly édes képmutatók: csőreik összezárva, karmaik behúzva, a vágyakozás szelíd széppé kedvesíti még a gonoszabbakat is.

Aztán a délutáni korzón: egyszer szembe velük, máskor utánuk, mint nyulak a mezőn, tavaszelőn.

És mindenütt: moziban, utcán – merre vannak a lányok?

És mert a vele egyidősek meg a hozzávaló utánakövetkezőek java és szépje férjhez ment, amíg ő katona volt, most azok között kell széjjelnéznie, akik akkor még „porhajasok", szöszös kis vesszőcskék voltak.

Még ha vonatra ül is nagynéha, munkába megy vagy vásárba, akkor sem fogja a hely, hanem végigmegy a közeli kocsikon, hacsak át lehet törni az emberbolyon, és megnézi, hol ül vagy áll egy-egy bokor lány. Vagy akárcsak az anyja, netán a vőlegénye árnyékában, de talán a biztos kedveséhez tapadva egyetlen szép leány.

Nem szólítja meg őket, hacsak nem közeli ismerősök, nincs képe a szemtelenkedéshez, restell kakaskodni, sertepertélni – gyerek dolog –, minden nőnek udvarolni, éppen csak látni kívánkozik őket, mert ezzel nem lehet betelni.

Ámde: lányok, lányok, nehéz köztük eligazodni. Mindegyiknek két szeme van (akinek nincs, ó, az nem merészkedik a legények elé), és az egyiké azért szép, mert mélysötét, a másiké mert kék-világos. És azé is szép, akié huncutul csillog, azé is, akié bociszelid.

Aztán mindegyiknek két karja, két lába, két térde – az mindé szép –, két orcája, két csipődombja és minden. Még nem tudja ugyan, hogy vigyázz ember, mert megtéveszt a hús és a nőmosoly, de érzi. Amíg nincs itt a szerelem, könnyű a válogatás: ez ezért teszik, azért meg nem tetszik, az ezért nem tetszik, amaz azért tetszene, de...

És keresi tovább azt a leányt, akiért letehetné a három próbát, vagy akár a hetet is.

De hát nem indulhat el a mesebeli kis legények útján, tarisznyájában néhány anyja sütte pogácsával világot látni, hanem csak kimegy apja parancsára, a szakmányban vállalt szőlőbe, hogy megkapálja másodjára.

Ábrándozásait persze oda is magával viszi, mert azokat nem lehet elhagyni. Jólesik a gyalogúton, oda is, haza is, de még dolog közben is. Mert sehol sem lehet a munkában – éppen csak a nyájak mellett, azért jó a pásztoroknak! – úgy ábrándozni, mint kapálás közben. A kaszánál vigyázni kell, ha nem nézel oda, beleszalad a hegye egy tuskóba vagy vakondtúrásba, és már el is tört. A vetőgépnél ébernek kell lenni, a permetezésnél még kevés is a két szem, de itt a kéz magától jár, az erős kar belemeríti a kapát az alul nedves, felül száraz homokba, elvágja a vad paréjok, a kövér csorbókák meg a finom folyókák gyö-

kerét, amelyek mindjárt hervadni kezdenek. (Ó, csak ennyi az élet!) A tőkékhez most nem kell nyúlni, s hogy a szőlő hajtásait ne érje a kapa éle, azt a kormányzóizmok maguktól tudják.

A fiú képzelgős egy kicsit, mint minden „költő", és telhetetlen nagyon. Boldog is akar lenni férfi módra – ó, hisz asszony nélkül már nem lehet élni! – és „valaki" is szeretne lenni. Hogy mi, azt maga se tudja, de ezt az egy életet nem akarja olcsón, ökör módra adni.

Néha már nem is fér benne ez a sokféle vágy, ilyenkor dalolni, táncolni kell végkimerülésig, míg le nem rogyik az a kutya test, és álomba nem fordul a telhetetlen lélek.

Ilyenkor persze inni is kell már csak a társaság kedvéért is, pedig nem az italra szomjas; a pálinkától krákog, a savanyú bortól megborzong, a rossz sörben nem érez jó ízt, hanem arra a valami másra, ami hiányzik neki.

Nincs azért rossz híre, mert még sohase durváskodott a lányokkal, és nem hempergette meg az új ruháját a sárban, mint a mosogatórongy legények szokták. Verekedésbe se keveredett, mert érti a tréfát és a többi fiúk is úgy körülfogják, annyira szeretnek vele lenni, hogy senki se mer belekötni.

3

Anna-tündérnek, mert ő sem hercegi kastélyban, hanem faluszéli házban született, ugyancsak menni kell kenyeret keresni. Hajnalonként, amikor még olyan édes volna az alvás, mert este mindig nehéz az elalvás, az apja így szólítja: – Anna, kislányom, keljünk fel, vár a répaföld... meg a szőlő is gazos... Mert hozzá csak így lehet szólni, hisz mindig olyan volt, akinek a szó is verés. De mostanában meg már a hang színére is vigyázni kell.

Amíg a harmat fel nem szárad, a síkon a répát kapálják, mert annak a sorközébe hamarabb belesüt a reggeli nap, azután átmennek a domboldalba, a szőlőbe. Apa és a nagyobb öcsi ka-

pál, Anna kötöz és kaccsol; ehhez finom és gyors ujjak kellenek. Az apja ujjai már merevek és görbék, az öcsié meg ügyetlenek, maflák. Majd délfelé kijön anya is, ebédet hoz és neki segít.

Már nem lucskos a szőlőlevél, csak itt-ott freccsen rá egy-egy rejtőző harmatcsepp a karjára, lábára, néha az arcára is, ahol elvegyül a virágporos izzadsággal (befűtöttek odafenn), s majd együtt szárad fel, vagy együtt törlődik le, ha már a hajat csapzottá teszi, és belecsurog a barna szemekbe, amelyek pedig akkor is tündökölni szoktak, ha nem látja senki.

A fiú mellettük, a mezsgyén túl néhány sorral odább kapál, és ugyanúgy törli az izzadságot a keze fejével vagy az inge ujjával, mint a leány. Mögötte, a dűlő végén egy szilvafa gallyára akasztva (ki ne lopja valami kóborgó kutya) ott a tarisznya a hamuba sült pogácsákkal, vagyishogy a kenyér-szalonna-vereshagymával.

A szőlő már magas, a hév nap sietteti az indákat a fény felé, a zsenge hajtások tapogató kaccsokat eresztenek minden irányba, felfelé is, oldalra is, hogy megfogódzhassanak és megvédhessék a levelek alá rejtőző kis fürtöcskéket, amelyek most virágoznak és megrezzennek, ha a kapa a karóhoz vagy a tőkéhez ér.

Magasak már a vesszők, csak az lát ki közülük, aki a szőlőkaróknál is magasabb. Az is csak akkor, ha felemeli a fejét és ágaskodik egy kicsit, mert jólesik kiegyenesíteni a homokhúzásban megmeredt derekát, és mert kívánság ébred benne széttekinteni a „hegyen", kik vannak idekinn, és mit lehet a határban látni.

... És a szomszéd szőlő sorai között fehér kendő libben, a levelek közt piros arc villan, pihés nyak hajlik, és barnak karok ölelik át a rizling bokrát, hogy körülfogják egy hosszú rafiaszalaggal a szertekívánkozó, aztán eltévedő, támaszt nem találó árva vesszőket.

– Ni, ez Szabó Anna – suttogja önmagának Feri.

Igen, ez a Szabó Anna. Ismeri látásból, mint ahogy minden valamirevaló lányt ismer, ha már kibújt a tojásból. Csakhogy még nem volt alkalma szót váltani vele. Igaz, nem is törekedett erre, mert mindig volt valakije, akit aztán később nem kellett

komolyan venni. Ha látta is Annát az utcán vagy a mozi szünetében, csak nézte, nézte, de megszólítani nem merte. (Nem lehet tudni, miért könnyű az egyik lányt megszólítani, és miért nehéz, vagy éppen lehetetlen a másikat.)

Egész évi munkára vállalt szőlők ezek, nem a sajátjuk, nem szoktak hát hozzá kisgyerek korukban az együttjátszáshoz és a bújócskázáshoz, mint az igazi szőlő-szomszédok gyerekei. Úgy kerültek egymás mellé véletlenül, ahogy az osztásnál a vincellér rendelte.

Más-más részén laknak a falunak is, egy-egy telepen, ami nem tartozik egészen a község központjához, habár egy templom, egy piac és egy községháza tartja is össze. Az ottani lányokban nem talál kedvére valót, nincs bennük semmi, amit megálmodhatna. Ismeri őket olyan koruktól, amikor még szennyes volt a kiskantus eleje.

Csak annyit tesz hát most még, hogy odaköszön: – Jó napot! – Így a lány se teheti, hogy ne mondjon vissza egy másik jó napot. Meg is kapja, de csak olyan halkan, ahogy lánytól idegenhez illik.

– Na, halad, halad? – mert ez még úgy magától jön, próbálja fűzni a fiú a szót.

Szerencsére, amíg itt téblábolnak, hogy miként is lehetne folytatni (Annának közben dolgozik a keze, de azért ő se tehet úgy, hogy menj a fenébe), zörren a szőlőlevél, kis suhogás, topogás, pihegés hallatszik, és megjelenik a tenyérszéles levelek alatt egy kicsi fiúcska, az Annáéké. Olyan hatéves forma gyerek, még iskola előtt, akiben még nincs meg a kivagyiskodó kölyökhím rakoncátlansága, de elhagyta már a 2–4 évesek szót nem fogadó kis gonoszságait. Szelíd arcú kisfiú, látszik rajta Annából valami. Már érzi a félelem és a fegyelem törvényeit, a nagyok érthetetlen és rettenetes világát (hogy tudnak káromkodni és veszekedni, hogy lobog az arcukon a harag és a békétlenség), de azért szeret köztük lenni, és anyja mellett kikocogott, mint a kiscsikó szokott. Az apja szavára meg örömmel hozza el a csecses korsót a nénjének, aki éppen egy idegen legénnyel beszélget, de úgy, hogy azért a keze is jár, és csak odapislant néha, arra a nagyfiúra.

A kisfiú, amikor a nénje ivott, odasimul Anna kötőjéhez, és odaszorítja az arcát egy kicsinyég a kerek combjaihoz, amelyekben ő még nem combokat, hanem – mint az anyáét is – a valamiért olyan édes nénje testét érzi, és félti attól a magas és idegen legénytől, aki a mezsgyén túli szőlőben áll, és a kis fekete bajuszával szép is, de félelmetes is.

Annál inkább is jólesik neki ez a kis odabúvás, mert Annának is jól jön most ez a harmadik személy, hacsak ilyen kicsi védőlovag is, és magához szorítja a gyereket: – Jóskánk, de okos vagy, hogy friss vizet hoztál, az én üvegembe már belemelegedett.

– Édesapám küldte.

– Jól tette. – Maga nem szomjas? – szól át a fiúhoz.

– Dehogynem! Ha maga kínál – bátorodik fel egy kis óvatos tréfával –, még akkor is innék, ha nem vagyok szomjas. – És átlép a mezsgyén, pedig a kisfiú idegenkedve nézi. Nem a vizet sajnálja, hanem a nénjét félti.

Anna meglöttyenti a korsó száját, hogy hadd mossa le a kibuggyanó víz az ő szája nyomát, ámbár a legény biztos nem utálná.

Most már megkezdődött, de hogy is lehetne tovább folytatni? Itt van ez a kis tanú is, aki csak azért se megy el, mert kíváncsi is, mi lesz itt, és félti is a nénjét. Ott bóklászik a szőlő sorában, hol egy lepkét pillant meg, hol egy újfajta virágot fedez fel a gaz között. Könnyű neki: az ő szeme még közel van a földhöz, egészen otthon van rajta, és mindent észrevesz (csupa felfedezés a világ!), amit a nagyok már meg se látnak.

A nagyfiú kicsit tartja magát, mert beszélgetni, ismerkedni szeretne, hisz oly igen tetszik neki ez a lány... van benne valami... amit ki se lehet mondani...

Igen, de a kapa húzza az embert, hisz nem vagdoshatja, verheti egy helyben ugyanazt a homokot, és kis téblábolás után elhúz a soron, előre a túlsó dűlő felé.

De maga se veszi észre, hogy gyorsabban és erősebben vágja, csak azért, hogy mennél hamarabb visszaérkezzen a másik soron.

Amikor visszaér, a hajtás miatt még szomjasabb lesz, és meg-

kérdi: – Mondja, Anna – (magát, ugye, Annának hívják? – Igen, honnan tudja? – Tudom.), van még abban a korsóban? Az enyém a dűlőn maradt, a szilvafa alatt.

De a kis fickó még mindig itt van, és ahogy a legény visszaérkezett, ő is közelebb jött a nénjéhez, nehogy elkapják és elragadják tóle.

Aztán egyszer csak felkiált: – Ni, anyám! – és eléje szalad a kékruhás asszonynak, aki miután elhelyezte a hozott ennivalókat és elmesélte az urának, mi történt otthon hajnal óta (mert mindig történik valami: kutya, macska, gyerek csak a kárt és bajt csinálja), jön a leányának segíteni. Jó fájú asszony, még van benne abból valami, ami a lányát szép Annává teszi.

Köszön, és: – Na, jányom, hogy haladsz? Szaporátlan, ugyi? Túl kövér, kacsos mán ez a szőlő, még a múlt héten ki kellett volna ide jönni.

Közben pedig, csak úgy nem oda nézve, a mezsgyén túl kapáló fiúra tekint, lányos anya módján minden legényből a jó vőnekvalót nézi.

Az pedig úgy tesz, mintha nem történt volna semmi, és tovahalad a soron, de már azt szeretné, ha több sor volna még hátra, hogy több fordulóban láthatná ezt a lányt, mert ennek a nézésével nem lehet betelni.

4

Az első összetalálkozás után Feri még nyughatatlanabb. Abba az állapotba kerül, hogy az „istenit nem tudom, mi van velem? Nem lelem a helyem és nem esik jól semmi sem".

Érzi: Anna nem „kis bolond", akivel akármit lehet csinálni, és ég benne az aggodalom: szívesen beszélt velem, kedves volt hozzám, de vajon meg tudna-e kedvelni engemet?

És hát: nincs-e titokban valakije, merthogy a falu legényhadában sokan szeretnék, az biztos, de csak szeretnék. Hiszen ha nyíltan húzna valakihez, neki arról tudni kéne. A jó komák és a

pletykás lányok mindent elmesélnek, és ő már óvatosan érdeklődött is.

Ez a nyugtalanság el is hajtja, amikor otthon van, az Annáék utcájukba. Nincs ott semmi dolga, de úgy megy ott el, mintha valami szorgos ügyben járna. Inkább a másik oldalon lépked, hogyha mégis meglátnák, annál nyilvánosabb legyen, hogy nem Anna után leskelődik. Persze, a szemét nem hunyhatja be, és átles a kerítés tetején (kicsit alacsonyabb is az Annáék oldala), hátha megláthatná az udvaron, a tornácon, a kertben vagy legalább a pitvarajtóban, amint éppen kilép... A firhangos ablakokra is odapislant, de hát az egészen reménytelen. Jó időben nem üldögélnek a házban.

Majd később, mert ez a kuncsorgás kevés lehetőséget igér, legénycimborát is fog az Annáék utcájából, hogy többször legyen becsületes ürügye és alkalma arra járni. Fekete Janival, akik hat házzal odébb laknak Annáéknál, úgy keveredik barátságba, hogy maga se tudja: ez is Annáért van. Egy-egy vasárnap délután komázás ürügyén el-elmegy hozzájuk. Pedig vigyáznia kell, mert ott is vannak lányok, és nem szeretné, ha Anna azt hinné, hogy azokért megy. Annál inkább is vigyáznia kell, mert Feketéné mint sok lányos anya, ugyancsak minden legényben azt nézi, hátha jó lenne vőnek?

De hiába jár az utcájukba, ritkán látja Annát, és az utcán sohase találkoznak. Azzal meg csak nem állít be hozzájuk, hogy itthon van-e Anna? még azt mondhatnák: itthon van, vagy nincs, mi köze hozzá? Hisz nem történt köztük semmi se... Semmi egyéb, mint egy pár jóízű odaköszönés és annyi, hogy ittak egymás korsójából.

Köszönheti hát a szőlő és az uraság, hogy soha ilyen gondos jó munkát még nem kaptak szakmányosoktól, mint Bóka Feriéktől és Szabó Annáéktól, mert ha éppen otthon voltak, Feri sokszor azt mondta: – Idesapám, én kiszaladok a szőlőbe, megnézem, nem jött-e meg a peronoszpóra? A kapát is viszem, ahol gazos, megütögetem.

És Anna is: – Idesanyám, nem kéne megöntözni a szőlőben azokat a palántákat? (A kihalt tőkék helyére itt-ott paprikát és paradicsomot dugtak.) Nagyon meleg van...

És mit tesz isten, a véletlen vagy a szívek szomjúsága, Annát is sokszor ott találja. Persze ő sose egyedül megy. Vele van legalább a kicsi fiú, ha az apja, anyja nem jött is.

És ha mégis úgy adódott, hogy a mezsgyén túl minden csendes, nem hallatszik onnan se leánynóta, se legényfütyörészés, kapa se csendül, permetezőgép se szörcsög, az olyan szomorúság akármelyikükben, mintha lehervadt volna a lelki égről a nap.

5

Szalad a tavasz, rohan a nyár, lefutott az aratás-cséplés is, és amikor egyszer, de már sokadikszor megint találkoztak, mert a szőlőben csakugyan mindig adódik valami munka, és mert a kiváncsi és izgatott szemek-szívek így igazán tisztességes ürügyet kaphatnak a találkozásra, Anna megkérdi, csak úgy beszéd közben, mintha éppen ezt hozná ki a szó: – Mondja, Ferenc, magának még nem volt senkije?

– Nem... – akarta mondani, de közben átszalad a fiú idegein, hogy itt már nem szabad hazudni, és kissé kelletlenül továbbmondja: – Vóni vót ugyan, de az nem vót igazi.

– Hát Szőke Piros?

– Az se.

– Pedig sokáig jártak együtt.

– Kiismertem. Tudja, Anna, olyan affektálós... Mink így, minálunk úgy... Meg hogy kis szoba, nagy szoba, nem szeretem én az ilyet. Nálunk nincs szoba, csak kisház, nagyház meg pitar... Meg hogy nekik két tehenük van, és az egyiket ő feji. És ha férjhez megy, az egyiket majd nekik adják. A paksusa mán az ő nevére van írva. Hát legyen, mit bánom én, nekem nem tehén kell, hanem olyan asszony, aki nem dörzsöli az orrom alá, hogy ez az ő tehene... meg minden. Egyszóval na, abbamaradt minden, én nem mentem többet feléjük se, van annak már jó fél esztendeje.

– Pedig szép lány...

– Szép, szép, kinek hogy. Tudja, észrevettem, ha nevet, vagy beszél, mindig kilátszik a két aranyfoga, és kis bugyborékokat vet rajta a nyál...

Ha Anna tudná, hogy nagy baj van már ott, elszállt vagy sose volt jelen a szerelem, ahol a férfi az ilyet észreveszi, nem kételkedne tovább. De csak azért is faggatódzik, mert kell a bizonyosság, és olyan jólesik erről beszélgetni.

Folytatja hát: – Hát Varga Bözsi?

– Aj, az mán régen volt, még a katonaság előtt. Azóta férjhez is ment... De maga mindent tud? Kitől hallotta ezeket?

– Mondták.

– Kik mondták?

– A jányok.

Igen, a jányok. Tudnak azok mindent, még a mindennél is többet. Az asszonyok meg még annál is többet, mert az elveszített álmokat, az áhított csodaszép szerelmet, a másoké iránti kíváncsiságban élik ki.

Ezután már, ha így összehozza őket az a véletlen, amelyben a szerelem adja a szükségszerűt, mindig össze is kerülnek a szélső sorokban (ezek különösen jó gondviselésben részesülnek az idén), és jól elbeszélgetnek, még ha azután annál erősebben hajtják is a munkát, hogy azért a dolguknak valami látatja is legyen.

Nem arról beszélgetnek még, hogy én és te, így és úgy, hanem inkább a mások dolgáról, mert arról a legkönnyebb. Ki kivel lett jóba, ki kivel veszett össze és azóta kinek udvarol. Belekerül ebbe egy kis azt mondják, és úgy hallottam is, amelyből ki tudja, mi az igazán igaz és mi a pletyka.

Most az a téma, hogy Anna szombat este lakodalomban volt, egy unokatestvére ment férjhez – az is Szabó lány –, elsietett lakodalom, nem várhattak vele őszig, azt mesélik, de ezt restelli elmondani –, és oda persze Ferit nem hívhatták, hisz még nem vőlegény. Erről addig még egy szó sem esett, még arról se, hogy miként is vannak egymással, csak nagyon jó együtt lenni, egymást látni, egymás szavát hallani.

De Anna azért már szükségét érzi, hogy beszámoljon arról, hogy mi történt ott, nehogy Feri rosszat higgyen. Nem tarto-

zik ugyan neki még felelősséggel jog szerint, de annál inkább tartozik azzal szív szerint.

És elmondja, nehogy Feri mástól rosszabbul hallja, mert ó, olyan gonoszak tudnak lenni az asszonyok, meg olyan irigyek tudnak lenni a lányok, elmondja, hogy a Csőke fiú, az a nagy széltoló, mindig hívni akarta, ha vele táncolt (sok fiúval táncolt. mert sokan hívták, és akinek nincs ott a kedvese, azzal megy, aki hívja), hogy menjünk ki egy kicsit az udvarra, mert idebenn olyan meleg van... Hogyne! Azt hiszi, minden lány legyen boldog, ha odaint neki: Szervusz Annus! Gyere csak ide egy kicsit, mondok valamit...

Éjfél után meg egy nagy otromba fiú, Galla Andris, a vőlegény rokona nem hagyott neki békét, mindig vele akart táncolni. Pedig nem is tudott, mert ekkor már hóttrészeg volt. Beszélt, beszélt, és közben mindig röhögött, jaj, ki nem állhatom az ilyet! Hajnalba meg mán sírt, üvöltött és káromkodott, azután meg belehencseredett hátul az udvaron a vizes lajt előtt a sárba... Ilyen legények vannak!

– Jaj, ên nagyon félek a részeg embertől. Idesapám egyszer volt nagyon részeg, berúgatták a cimborák, pálinkát öntöttek a borába... sose felejtem el, hogy nézett ránk. Mintha nem is lett volna magánál...

Anna beszél, beszél, mert olyan jó most beszélni, szíve hűségéről számot adni, és rá se gondol, amikor hirtelen kiszalad a száján: – Te még sose voltál részeg? (Észre se vették, mikor tértek rá a tegezésre, ámbár nem szerezték meg hozzá a testi jogot.) Nem vallató módon mondja, nincs benne semmi görcs, semmi hurok, hisz miközben beszél, úgy mosolyog, hogy csak az arca derűje látszik, ami talán még a mosolynál is édesebb, de azért Feri szíven ütődik, és kicsit zavartan válaszol: – Nem... vagyis hogy úgy nem, hogy az eszemet ne tudtam vóna... – mert, jaj, Annának már ebben sem lehet hazudni. Valahogy nem lehet... hisz Anna is elmondta a Csőke fiút és Galla Andrist.

– És neked is olyan üveges volt a szemed? – de ekkor már látván a Feri ijedelmét, kuncog is hozzá, mert azokról a szemekről, a Feriéről nem lehet elképzelni, hogy úgy megüvegesednének, mint a részegeké, az őrülteké és a halottaké. Brrr...

– Ne vallass mán, hát mit tudom én. Azt hiszed, a szememet vizsgáltam a tükörben? Lefeküdtem kinn az ólba, és aludtam, mint a dög másnap délig. Azóta vigyázok magamra, mert nagyon pocsék tud lenni az ember, ha részeg.

Nem lehet hát nem törődni vele, hogy milyen férfit szeretne Anna. Át kell esni a próbákon; ha muszáj, le kell vágni a sárkánynak mind a hét fejét...

De Anna-bimbóban is hat a sugárzás: olyanná lenni, amilyet Feri szeret. Neki könnyebb, mert benne a nőtermészet és a „törvény" is munkál: a lány legyen engedelmes, de azért ne adja meg magát egészen, csípni, szúrni is tudjon, nehogy elbízza magát a férfi. Annába is beszivárog az az asszonyi bölcsesség, amit a kispadokon úgy sírnak el az anyák, hogy azt hiszik, a gyerek még úgyse érti...

6

Ó, ez a szőlőmunka azért olyan jó, mert ide mindig vissza kell jönni, tavasztól késő őszig, nem úgy mint a búzaföldre: ott ha learattunk, felé se megyünk a tarlónak ebben az esztendőben.

S ha itt vannak, most már mindig összejönnek a mezsgyefélen. Anna mindig a bal mezsgyén kezdi, Feriék felől, és mert a tavaszon is itt kezdte, senki se mondhatja, még Feri se, hogy az ő kedvéért megy először oda.

Ferinek igaz, a másik oldalon kellene kezdeni, hogy ne jobbról balra haladjon, mert ez egy kicsit visszás, de neki nem szégyen, ha azért megy oda, hogy a leányt lássa.

És Anna megáll az első sorban, Ferit látván, hisz már nem kell képmutató szorgoskodást mímelni, mintha nem is várná. Annyira magától értetődő minden, hogy a keze ösztönszerűen nyúl a kötője zsebébe, és betesz a szájába egy szem napraforgót.

– Szervusz!

– Szervusz!

– Na, mit rágicsálsz?

– Napraforgót. Kell? Mán jó száraz. Az uraságéból törtem.

– Nem tudom kibontani, ügyetlen hozzá a nyelvem. Összerágom a héjával.

– Ó, könnyen megyen az. Nekem mind oda igazodik a fogam hegyére.

Igen, csakugyan, az ő nyelve sose téveszti el. Úgy forgatja az alul testes, felül hegyes napraforgószemet, hogy a testes része essen az alsó fogra, a hegyes a felső alá, és – piciny szájmozdulat, s az ügyes kis nyelv a héját már ki is küszöbölte. Igen, ide csak ez a szó illik, mert Anna nem köp – lány nem köpködhet –, egy pici szájmozdulat, és a héj már le is esett a szája széle bal szögletéből. – Jó volna megcsókolni! A száját, és igen, azt az ügyes kis nyelvét is.

Igen, megcsókolni! Lehajolni a lábához, és a nagylábujjától kezdve, amellyel a száraz homokot szűri, a haja tövéig, amely nem angyalszőke, nem is vadító éjfekete, hanem csak szelíd és puha gesztenyebarna, végigcsókolni, aj de jó volna! Igen, a kis körménél kezdené, a térdecskéjénél megállna – de jókötésű! – azt kétszer és mind a kettőt, a hasánál is, de ott nem szabad, nem is engedné, a két kis keble csúcsát, az állát, a nyakát, száját, szemét, homlokát, igen, ott lakik az a kis okos esze és igen, a füleit is, amelyek úgy rejtőzködnek oda a most kissé zilált (a vesszők csinálják) pihék alá, hogy csak akkor vennék észre, ha nem volnának ott.

Feri még nem olvasta a bibliát, nem ismeri az Énekek Énekét, de annak a költője olvasott a Feri szívében... Mert mindez még csak ott volt. Annyira még nem jutott, hogy részletezni tudta volna az Anna testét. Neki még az egészben volt a rész...

Ámde egymás látásából nem élünk meg, az apja már kiabál is a rézgálicos hordótól, csak addig maradt el, amíg teleszívatta a permetezőt: – Anna! – merre vagy Anna? – mert a lánynak a rakoncátlan és burjánzó vesszőket kell visszavágni, ahol szükséges, és odakötni, amelyik elszabadult, aztán a földre csüngő fürtöket kell felemelni, és felkötni, hogy mindegyiket jól érje a permetlé. Most csak ennyi az ő dolga. És Anna beáll a sorba, s a keze már dolgozik, de a lelke úgy fel van ajzva – a Feri szeme tette –, hogy dalolni szeretne. Igen, de nem mer, mert

ott van Feri a közelben, még azt hinné, neki dalol, és az apja is ott jön a nyomában, mit szólna, hogy itt egy legény előtt... Igen, ha valahol a távolban volna... Így hát csak halkan dudolászik, ami a nyelvére jön: „De szeretnék hajnalcsillag lenni, babám ablakába beragyogni..." Mert amit élőszóval, szemtől szembe nem lehet megmondani, amit még levélben sem lehetne megírni, azt a nóta olyan könnyen elmondja.

7

Ezután már minden úgy történik, ahogy történni szokott. Feri nem leskelődni jár az Anináék utcájába, hanem egyenesen bemegy a házba. És együtt mennek el vasárnap este a bálba vagy a moziba és akárhova. És folyik bennük a rejtett lélekharc: olyanná lenni, amilyet a másik szeret, de azért törni a másikat, hogy ő is igyekezzen olyanná lenni, amilyent én szeretek.

Anna minden tud, amit a leánynak tudnia kell, hiszen nem fehér leányszobában, hanem a családi vackon nőtt fel, de úgy tesz, mintha még most sem tudna semmit abból, amit nem kell tudnia. Soha eszébe nem jut olyasmi, hogy királyné leszek Tündérországban, csak olyanok, hogy hol lakunk majd? és: jaj, ha gyerekem lesz (erre meg kell borzongania, ami rossz is, jó is), honnan veszünk majd bölcsőt, mert az idesékét elvitte Zsuzsink, és nem hozza vissza, hisz megint állapotos.

De abból a mindentudásból nem következik, hogy Feri odaviszi, ahova akarja. Nem. Ha azt kérdezi tőle a fiú: Anna, elmenjünk a bálba? – Ó, én nem is tudom... Pedig tudja, mert nincs olyan állapotban, hogy táncra legyen kedve. És Feri, bár nem tudja, mert próbált legény létére nődolgokban kissé még fiú-mafla, de megérzi, hogy Anna most nem akar... És nem lehet, valahogy nem lehet a kedve ellen erőltetni. Annát nem lehet... Még kuncogni, kérlelni, nyűgösködni rajta se lehet. Hiszen ha kedve van, de tud táncolni, jaj de tud...

Máskor a falu aljai kiserdő felé vezeti ösztönös legényrava-

szul. Már közel is járnak hozzá, de ahogy az Anna ujjaiból érzi, amelyek a tenyerében vannak, és egyenként szorongatja őket, de csak olyan gyengéden, ami még jólesik, a leány ellenkezik. Talán szeretne, de tartja magát. Feri tán fütyülne a világra, de Annának a falu szava: törvény. A szépség rang is, méltóság is. És Feri megérzi, hogy Annát erre sem lehet erőltetni, ide-oda húzni, mint némely leányokat. Aki őt szereti, nem kényszerítheti semmire. Még a rábeszélést sem erőltetheti, mert hátha a leánynak elmegy tőle a kedve: ez a fiú is olyan, mint a többi... Itt nem lehet olyannak lenni, mint a többi; különbnek kell lenni. Tündér Ilona szerelmét csak az nyerheti el, aki méltó hozzá: végigbírja a próbákat.

Epilógus

Nincs dráma, nincs tragédia ebben a kis „antiregényben", ne várja senki, jaj, mi lesz ebből, mert semmi más nem lesz belőle egyelőre, mint házasság. Egyiknek sem kell mérget inni, nem kell párosan összefogózva a Tiszába ugrani, pedig mostani bolond állapotukban képesek volnának rá. Az Anna anyja azt mondja: – Te tudod, jányom, te élsz vele! – pedig reszket érte a lelke, jaj, csak rossz ura ne lenne!

A Feri apja meg azt mondja: – Jól van, fiam, rendes jánynak látszik... Ismertem az anyját lány korában, jó dógos vót... Az apjával meg egy században szolgáltunk.

Amikor pedig először végigmentek az Annáék utcáján egymás mellett, nem karonfogva, csak úgy egymás tenyerét és ujjait időnként megszorongatva, az asszonyok, akik úgy szaladtak ki, amikor meglátták őket, hogy a pitvarverécét is nyitva hagyták, utánuk sóhajtják: de szép pár cseléd!

Feriék hallják vagy nem hallják, de érzik és tudják, hogy most ezt mondják. Még azt is tudják, de éppen ezért nem néznek vissza, hogy most két-két szomszédasszony, akik éppen nagyon jóba vannak, ezzel sem elégszik meg, hanem átmegy a

másikhoz, hogy odasúghassa, mintha hangosan nem mondhatná, hogy „a Bóka fiú mán csakugyan elveszi a Szabó jányt, azt mondják, mán megvették a jegyet is”...

De azt már nem tudják Feriék, hogy Sebőkné, akinek a karján most is ott ül egy gyerek, a kötőjénél a másik, kettő meg az árok fenekén sárpogácsát csinál, hozzáteszi: majd megtudják ők is... boldog éjszakák után boldogtalan nappalok.

De az is mindegy volna, ha már most is tudnák, mert ők csak betöltik a törvényt, amit test és lélek kíván és az örök élet parancsol...

Kis őszi vihar

I

István bácsi szép öregember, Erzsébet asszony meg szép öregasszony, és ha volna valaki a faluban, aki ismerné a görög regét, elmondhatná, hogy ők ketten Philemon és Baucisz, a boldog, mert szerelmes-szép öregség példaképei. És ez így is van, ha egy Apollót kell megvendégelni, aki az ő esetükben nem isten, legfeljebb kisisten: illetve valami minisztériumi vagy megyei kiküldött, újságíró vagy rádióriporter, mert István bácsi közéleti ember, ha csak falusi viszonylatban is. Most ugyan csak elnökhelyettes, mert így mustrálódik az öreg harcos, ha már nem eléggé „harcos", de volt már ő tanácselnök is, tsz-elnök is, azelőtt meg helyi pártelnök a parasztpártban, községi bíró, és valamikor nagyon régen az olvasóköri elnökséggel kezdte. Mert ha valahova belevaló ember kellett: – jó lesz oda Józsa István – mondták a jó emberei; és az ellenségei – akkor még vagy kevesen voltak, vagy nem mondtak ellent. Mert mindig nehéz hely volt az nehéz időben, amit Józsa Istvánnak vállalnia kellett.

Ebben a sokféle munkában és kötelességben – mert közben azért dolgozni is kellett és családfőnek is lenni kellett – annyi vitát, veszekedést kellett „pártatlanul" végighallgatnia (néhol csak az egyik „fél" bolond, máshol mind a kettő), hisz úgy keveredik itt a „hatalom" előtt a jóság és a gonoszság, az igazság és a hazugság, az előre kifundált huncutságok a nehéz pillanatokban születettekkel, hogy ahhoz már kevés az éles ész és a jó tudás, ehhez „érzék" kell.

És István bácsiban már van valami ilyesféle érzék. A válni akaró házaspárok, a veszekedő szomszédok, gyűlölködő haragosok, irigy testvérek, zsörtös szülők ellen lázongó gyermekek, lelketlen, pogány kölykeik ellen siránkozó öreg szülők, egymást

nem bíró munkatársak, hatalomra vágyó kis mániákusok, agyafúrt s valahogy mégis bolond „felfedezők", konok mindent tagadók és nyálas mindent helyeslők között megszerezte azt az érzéket, hogy belelát a dolgokba és az emberekbe, de ezt óvatosan elhallgatja, mert sose lehet tudni: nem mindig az igazság győz... s maga az ember is tévedhet.

Amikor hát Apolló isten, illetve a látogató elmegy, Erzsébet asszony, miközben leszedi az asztalt, megjegyzéseket tesz. Ilyeneket: „Ez egy olyan szélhámosforma volt", „ez úgy nézett ki, mint valami jampec", „ennél még te is többet tudsz" (szép kis dicséret, akár egy glediciatüske) és hasonlókat. István bácsi ezeket a megállapításokat sokszor találónak látja („milyen jó szeme van ennek az Erzsinek!"), de maga hallgat, legfeljebb úgy hümget, hogy azt helyeslésnek is lehet venni. Tele van a szívelelke a fáradsággal is táplált békességóhajtással, és csak nem kezd el az ilyesmiken vitatkozni. Különben is, ő már megtanulta, hogy némelyik ember kevesebb, mint amennyinek látszik, némelyik meg több. Aztán meg az Erzsébet asszony megállapításai, aki pedig sose ül le az asztal mellé: némely esetben csodálatos telitalálatok, más esetekben azonban vészes elfogultságok. Aki neki nem tetszik, ahhoz csak a képmutató arcát, a nyájas szíveskedőt mutatja (ha ezt Apolló tudná!), aki viszont neki tetszik, annak a lelkét is odaadja. Így néha az ördögnek is odaadja.

István bácsi hát ezt is látja, és nemigen helyesel neki, hanem igyekszik mindig mindenkivel igazságosnak lenni, s ezt leginkább a rejtelmes mosollyal párosult hallgatás közelíti meg.

Meg is kapja ezért néha, amikor Erzsébet asszony téved a maga ítéleteiben, és ezért szégyenkeznie kellene önmaga s a mindenen keresztüllátó István bácsi előtt: – Huncut vénember vagy te, Józsa Pista!

De csak a lelke mondja. Mert a szájára azért nemigen ereszti, hiszen az alkalmazkodásban és az István bácsira való felfelé nézésben és a mindenekfelett való szerelemben-szeretetben öregedett meg. S csak most kezd már néha lázadozni, mióta a szíve – s a teste – hül, s nem lobog a vértűz. Meg aztán a gyerekeket se kell már féltenie, hogy ha elvadítja magától a kenyér-

keresőt, mind rája maradnak, s hogy ád nekik enni. Mert sok okból áll össze az a törvény, hogy azért az asszony legyen az engedelmesebb.

Belelát hát István bácsi az Erzsébet-asszony logikájába is, néha még abba is, ami a logika mögött van, s amit az öregedő test és a fáradtan ideges lélek kínjai diktálnak, csakhogy a szerelem nemigen tűri a hatalmat, s ha tűrné, sem élhet vele, mert...

De hogy is van ez a kettejük dolga? Ó, ők ketten csakugyan Philemon és Baucisz, ha egy Apollót kell megvendégelni, és ezek a naiv, bár néha cinikusnak látszó istenek csakugyan a békés, szerelmes öregeket látják bennük, akik már halálig szeretik egymást, és meghalni is együtt kívánkoznak.

És ez csakugyan így is van, de nemcsak így és nem mindig így, mert az élet apró dolgokra van osztva, és azokban felfeltör az egymásétól eltérő izlés-gondolatakarat.

2

Most is lám, ezen az őszi reggelen – őszük őszén –, mi történik?

A nap úgy kelt fel, mint máskor, és első pillantásával mindjárt megroggyantotta a nagy ablakot, mert a sátortetős új házban kelet felől esett a hálószoba, és nem kellett keresnie, mint az öreg házon a kicsike lyukat. István bácsi, akinek nincs már a háznál semmi nagyfajta dolga – se tehén, se ló –, most már megaludhatná a legédesebb harmatszálltát is, se a vagyon, se a parancs nem hajtja, mégis azonnal felkél, mert nem engedheti meg, hogy Erzsébet asszony hamarabb lelépjen az ágyról, hisz még a szemük is egyszerre nyílik fel a sok évi összeszokottság folytán. Amióta a szerelem halványul – ő úgy érzi, csak Erzsiben, mert benne még mindig édes érzések buzognak fel –, igaz, hogy már csak néha – ha rágondol a drága anyára, a szép ősz hajára és öreg-piros arcára. Sőt ha több időre távol van

tőle, ha el-elviszi a mostani sok új kötelesség, még jobban maga elé tudja idézni, mint fiatalabb korában. Amikor katonasorban, börtönben, fogságban volt, ó, de sokszor óhajtotta: bárcsak megláthatnám, magam elé idézhetném, ha csak álmomban is – de ritkán sikerült. Most meg majdnem megfoghatóan maga elé tudja idézni ébren is, ha erősen rágondol. De ezt elmondani Erzsinek nem meri, biztosan el se hinné, vagy még ki is nevetné; mert valahogy úgy érzi, nagyon fásodik az asszony. Az Erzsi szíve kérgesedik, de az övé nem. Így hát erősen vigyáz a lelki egyensúlyra. Nem „filozófiából", nem „pszichológiai" meggondolásokból, hanem csak úgy, valahogy ösztönösen. „Ha Erzsi már nem érez irántam semmit, csak megszokásból végzi a dolgait (azt nagyon, s többet, mint kellene, de ez is csak ezt az aggodalmat erősíti), én se erőltethetem a szeretetet." De ez még gondolattá se formálódik benne, egyszerűen csak a békességóhajtásból következik.

Mert nem tudja már magát túltenni az apró csörtéken, mint amikor még a „ha te csípsz, én is csípek", „ha te szúrsz, én még nagyobbat szúrok, megállj csak!" állapotában éltek, s minden kis viharocska után (nagy viharaik sose voltak) az a boldog megbékélés következett, amelyet mindig István kezdett, de Erzsi is örömmel – bár nagyon titkolt örömmel – fogadott. Most már egy hajszál a lelki levesben, egy kicsike sértés, egy, mert szándékos, hát gonosznak érzett szúrás el tudja rontani az egész napját. Jobb hát az ilyet elkerülni. Neki ne mondhassa Erzsi, még csak a lelkébe se eressze, hogy „itt döglesz félfröstökig, engem meg ehet a fene odakinn a sok dologgal" (nincs már sok, mert kevés az aprójószágjuk is, a kert meg nem nagy – de csinál magának); kimegy hát azonnal, és vizet hoz, fát vág, gyújtóst csinál (nem sok kell, és van is készen, de mindegy, hadd legyen tartalék is). Ne mondhassa Erzsi, hogy semmit se csinál a háznál, csak az irodában ül, mint egy öreg isten, és ítélkezik mások felett, pedig ő se jobb, mint a többi.

Még így is, lám, amíg ő a fáskamrában babrálgat (már csak azért is, hogy hadd teljen az idő, amíg reggeli lesz, mert ha bemegy, Erzsi azt hiszi, hogy már azt sietteti), az udvarról azt hallja, hogy Erzsébet asszony a verebekre kiabál: – Ne, veréb,

ne! A fene egye meg a kis csőrötöket, nem nektek szórtam ki ezt a kis kölest, hanem ennek a nyavalyás csirkének!

Erzsinek megint valami baja van, bal lábbal kelt, érzem a hangjából – gondolja István bácsi, és valamelyes kicsi szorongással néz a várhatók elé. Neki már annyira a természetévé vált a mindenkit megérteni akarás, a mások gondolkozásába való belehelyezkedés és mindenekfelett az igazságra való törekedés, hogy bár megérti a feleségét, de nem tudja átvenni a verebek elleni gyűlöletét. „Szegény verebek, nekik is csak élniük kell valamiből, ha már minden tarlót leszántunk, minden gyomot és bogarat kiirtunk... Azt mondják, a kínaiak mind kiirtották a legyeket meg a verebeket... na, a legyeket megértem, de a verebeket sajnálnám. Ügyes kis madarak, és jó kollektivisták: együtt járnak a mezőre."

De azért nem szól bele, mert „óvakodjál attól, hogy jobb ember akarj lenni, mint a feleséged".

Mert az Erzsébet asszony szemében nemhogy a verebeknek, de még a galamboknak sincs joguk egyetlen törött szem gabonához sem, amikor olyan nehéz beszerezni egypár kiló magot is, annak, akinek nincs munkaegysége. A fejadagból és a háztájiból nem telik. A verebek hát vesszenek éhen – minek él az ilyen? –, a galambok meg keressenek maguknak. Előttük a nagy határ, azt mondják, a kombájnok elszórják a búza harmadát, jól nézünk ki, ha már a galambok is a kamrából akarnak élni.

– Róza itt volt az este – fordul a csirkéktől István bácsi felé –, de nem győzött rád várni... a fene eszi azt a sok tanácskozást!... Rítt. Ott akarja hagyni az urát. Részeg disznó, azt mondja, még pofon is vágta.

István bácsit roppant idegesíti, valósággal dühlángra lobbantja (pedig mostanában már nem nagyon lobbadozik), ha a gyerekek bajaival terhelik, akik pedig már mind a maguk útján járnak. Hányszor mondta már Erzsébet asszonynak: – Anyja, ne eméssz engem a gyerekek dolgával! A falu dolgával is törődjek, és velük is: nem bírom! Éljenek meg a maguk kenyerén és a maguk eszével. Úgyse hajtanak rám, ha akármit mondok is, hát ne terheljenek még a marakodásaikkal is.

Most se mond hát egyebet: – Mit csináljak én velük?

– Mit csinálj, mit csinálj?... Nem is törődsz te a saját gyerekeiddel, csak mindig a más dolgával. Mindig ilyen voltál világéletedben. Csak a kör meg a párt meg a szövetkezet meg a községháza... Máshoz mindenkihez jó: így Gergely bátyám, úgy János öcsém, meg amúgy Kovács elvtárs, de a saját gyerekeit meg se merik neki mondani, ha valami bajuk van.

István bácsi ebben a dologban elveszíti a bölcsességet meg az önuralmat, és a hangjából már a felcsattanást megelőző ingerültség sivít:

– De hát mondd meg, mit csináljak velük?

– Mit csinálj? Tőlem kérdezed, te, aki olyan nagy okos vagy! Beszélj avval a drágalátos vőddel, oszt mondd meg neki...

– Mit mondjak meg?

– Mit? Hát mondd meg neki: – Te, Jóska, úgy nyúlj hozzá a jányomhoz, hogy elbánatok veled, ha nem érted meg a szép szót...

– Hogy bánassak el vele?

– Hogy? Mit tudom én! Mondjad neki, hogy elviteted a rendőrökkel, vagy akármit... hisz olyan nagy hatalmasok vagytok. Csak ez a tekergő mehessen itt a maga akaratján, és tönkretegye azt a szegény Rózát, hisz lehet, hogy mán másképpen van...

István bácsi tudna erre mit mondani, de az udvaron vannak, és fékezi magát, mert vigyáznia kell arra is, hogy a Józsa István házából és udvaráról ki ne hallatszódjon valami rosszfajta zaj, még családi háborúság sem. – Ahá, Józsáéknál is veszekednek, hallga csak! – fülel és vigyorog a rosszindulat – pedig azok nagy kommunisták! – Ami egyébként nem áll, mert István bácsi nem kommunista, még csak titkos párttag sem volt, az azonban igaz, hogy mindig odafülel a pártra, és nem szeretné, pártonkívüli létére erkölcsi megrovás érné, akárha csak hátmögötti suttogásokban is. Hisz ez tartja őt fenn, keresztül a nehéz időkön: a közbecsülés.

No, ezzel a kis reggeli csetepatéval – amelyet nem könnyített meg az, hogy elfojtotta – elrontódott az István bácsi egész napja. Odabenn várja a sok gond, amelynek a fele-harmada elintézhetetlen, és akkor az ilyenekkel is emésszé magát,

ami szintén elintézhetetlen, mert mit mondjon a lányának? Hagyja ott az urát? – Ez elvei ellen van.

Már reggelizni se tud emiatt, hanem elsiet, azzal az ürügygyel, hogy sürgős dolga van odabenn, pedig ezzel is csak újabb tüskét ver az Erzsébet asszony szívébe, akinek jobban fáj az, ha miatta nem reggelizett az ura, mintha egy sort káromkodott volna, mint annak idején tette, ha szekér és ló befogva állott az udvaron, mert még nem volt kész a reggeli vagy a tarisznya.

Az úton aztán, felfelémenőben, tovább fűzte a benne maradt gondolatokat, amiket Erzsébet asszonynak úgysem érdemes – vagyis fél – elmondani. Aki látta az utcán, vagy elment mellette, biztosan megmondta: – Józsa István nagy gondban lehet!

Rózáék? Szerelem és fegyelem kell – igen-igen: fegyelem is! – a házassághoz, enélkül nincs rend, nincs békesség... Hogy bírtuk mink ki az anyjával, majdnem ötven éve már? Most is csak miattuk, mindig csak miattuk van a baj. Egyszer Róza, máskor Imre, harmadszor Kati, még jó, hogy a többiek messze vannak. (Ki katona, ki gyárban, ki hivatalban.)

De persze más baj is van itt! Lovat adtunk az asszonyok alá, jól van, legyen egyenlőség, ez az igazság, csakhogy gyeplőt – értelmet, fegyelmet, belátást – nem adtunk hozzá, mert az nem olyan egyszerű. Pedig így csak az eredendő kígyó nő bennük nagyra, s az már nemcsak sziszeg, hanem harap is...

Majd megnevelődnek.

Jó, majd megnevelődnek, de egyelőre sok baj van velük.

Hát a férfiakkal nincs?

Azokkal is van, de az megint más...

Miért más?

Azért mert ott a jó szó mellé odaállíthatom a fütyköst – a hatalmat – is. De velük mit kezdjek, ha értetlenek?

Így vitázik István bácsiban a tanult eszme és az örökölt-szerzett férfi-ész.

...És mán az anyja is! Milyen szép életünk volt, milyen kevés bajunk volt egymással! Hogy jött utánam a más tarlójára, de még a kaszárnyába és a börtönbe is! Hogy örültem rab koromban, amikor kinn dolgoztunk a csemetekertben, és messziről meglátta a fehér babos kendőjét a zöld fasorok között. És

mindig panasz nélkül. Nem emlékszem rá, hogy valamikor felhányta volna. Most meg, ahol van ni, öreg korára keveredik meg, mert nem állhatja ki a vejét. Pedig tudom, hogy Róza is hibás. Nem bírta már Józsi a butaságát – mert valljuk csak meg, szép menyecske, de nem sok ésszel áldotta meg az isten – meg azt a mindentudó nagy száját. Na, nem szeretnék ma nősülendő fiatalember lenni. Mert szép állat a liba, amikor hófehér tollal kijön a vízből, csak a száját ne nyitná ki soha.

De bánom én, rogyjon rájuk az ég! Csináljanak, amit akarnak, menjenek a széllel versenyt, csak nekem hagyjanak békét!

Önzés ez, öreges önzés? Az is. Békességóhajtás, de szégyendüh is: „A Józsa István jányáék is szétmentek, válnak" – fut a pletyka széjjel a faluban.

És István bácsit újra elönti a harag, és egészen belelovalja magát a feleségével való mérgelődésbe. A neki olyan kellemetlen kis összecsapás hatására az aggodalmas öreg lélek összehord minden jelet és okot, ami azt bizonyítja, hogy Erzsi a hibás. Eszébe jutnak még a régi vitáik is. – Itt van ez a nőbizottság ügy is! Hányszor mondtam neki szépen, szelíden, már régidők óta, hogy „anyja, gyere el az asszonyok közé. Illik is ott lenni Józsa Istvánnénak, meg aztán tanulsz is ott valamit". De ő nem és nem! – „Mit pofázik ott nekem Hajdu Julis meg Sándor Boris a békéről meg a szocializmusról, amikor tudom, hogy megölnék egymást egy kanál vízben? Irigyek egymásra, mint a kutya, és ők akarják békességre tanítani a többit? Ismerem én őket jány korukból, tudom mindegyikről, milyen jó pipa volt. Együtt jártunk napszámra. Úgy fogdosták, tapogatták Hajdu Julist a legények, hasát, farát, mint kofa a kövér libát..."

...És hiába mondtam neki, hogy az már régen volt. Ami elmúlt, elmúlt, asszonyok már régen, családjuk van, mint másnak... Erre még jobban felcsattan: – „Az van, az van, láttam a Hajdu Julis jányát, borzas, mint a tetves kotló, mán a pofáját is festi, a csúnya nagy szája meg messzire piroslik!" – így torkolt le, és hiába mondtam, hogy ez a haladás, ezután már mindenki így lesz, még jobban rámförmedt, hogy hagyjak neki békét, ő úgyse megy közéjük soha. „Azok mán úgy jönnekmennek Pestre-hova, és úgy viselkednek, úgy grasszálnak, mint-

ha mindenkinél különbek volnának, pedig amit beszélnek, azt is csak az újságból olvasták. Azt meg én is el tudom olvasni."

Na jó, de hát nem lehet így beszélni! Hát ha valaki meghallaná! És akkor nekem piruljon ez a vén pofám az Erzsi szájáért, hisz majd mindennap összekerülünk Hajdu Julissal valami bizottságban...

Persze mert – átlátok én a szitán – Erzsi érzi, hogy első már ott ő úgyse lehetne, második, harmadik vagy tizedik-huszadik meg nem akar lenni, mert ő Józsa Istvánné! Ki vagyok, mi vagyok, az én uram nem közkatona, én se lehetek közkatona... Átlátok én rajtad, Szabó Erzsi! Tele vagy gőggel, kivagyisággal. Már jány korodban is ilyen voltál. „Szabó Erzsi, az a büszke!" – így beszéltek rólad a többi jányok.

Őneki ez nem kell, de a piacra, oda eljár! Hányszor mondtam már neki, hogy ne álljon oda tíz-húsz tojással vagy öt-hat uborkával, de nem, ő nem restell felmenni a kiskakasával és beállni a sorba. És boldog, ha alkudozhatik tíz-húsz fillér felett. Azt ő keresté! Pedig én sohase hánytam fel neki semmit, a számon ki nem mertem volna ereszteni a legnagyobb haragban sem, hogy én keresem a kenyeret. – De még ezt is ellenem fordítja! Mert ha én nem is szólok róla, annál inkább beszél róla ő. Hogy ő nem keres semmit, hogy neki nincs már semmije, csak ez a kis kert meg az a nehány rossz tyúk. Persze, mert azt akarná, hogy engem belelovaljon abba, hogy: „Ne törődj vele, anyja, megélünk mink már az én keresetemből is, azután meg majd adnak valami kis nyugdíjat a sok szolgálatom után." Mert ez aztán elég neki ahhoz, hogy elsírja magát, és felhányásnak vegye azt, amit én megnyugtatásul mondtam, mint a múltkor is, amikor elhordta a sok csirkéjét a más macskája, és én csitítottam, hogy „Anyja, ne törődj vele, ne emészd magad, a fene egye meg azt a nehány rossz csirkét, nem pusztulunk bele, megélünk már mink úgy is, ha nem tartunk tyúkot". Hogy felcsattant, hogy igen, a tehenet is én pusztítottam el, avval, hogy azt a kis tejet meg tudjuk venni, ami már nekünk kell, és „ehol van ni, hol kapok tejet, hol nem, és ha kapok is, olyan, mint a víz, a bolti tej meg sós, rossz ízű, ehetetlen, neked se kell" – meg aztán milyen messzire kell érte gyalogolni, sárba, hóba, neki

meg rossz a lába (ami igaz is), nyári időben meg nem érdemes érte bemenni a falu közepére, mert mire hazaér vele, összemegy – mert az is csak féldélben érkezik ide –, és így tovább. A vége az, hogy: „de én mán nem mehetek keresni, hova menjek evvel a rossz lábommal? Nem kellek én mán senkinek sehova" – és sír egy verset. Pedig tudja, hogy én nem szeretem látni a síró asszonyokat, túl sokat láttam a hivatalomban.

Persze, mert a piacon nemcsak tojást árulnak, hanem összetalálkoznak a jánykori és menyecskekori ismerősökkel, jól kibeszélgetik magukat, mert többet ér az nekik száz újságnál és ezer gyűlésnél...

Jól van, nem irigylem én tőle azt a kis szórakozást, ha neki ez a szórakozás, ha neki ez kell. Aki nem gondolkozik, annak úgy kell a gondolkozás nélküli beszélgetés, mint a verebeknek a csiripelés. Csak veszekedés ne legyen belőle. De újra és újra előhozza, hogy most ezt mondták rólad, most azt mondták rólad, hogy Józsa István így, Józsa István amúgy... Hogy Józsa Pista nagy hazug, hogy Józsa Pista rongy ember...

Hát bánom én, mit mondanak Józsa Istvánról az irigyek meg a bolondok, vagy a reakciósok! Mit fáj neki az én fejem? De ő nem és nem hallgat el: összekap evvel is, avval is, az én érdekemben. Hát ne kapjon össze! Ne védelmezzen engem, nem kell nekem asszonyprókátor a piacon!

De hiába mondom neki, továbbra is feljár, és továbbra is teszik a törvényt húsz tojás mellett. Hát tessék: így legyen az ember jó ember! Még tán a Jézus Krisztusnak is az volt a szerencséje, hogy nem nősült meg, különben sose szállhatott volna mennybe...

3

Amikor végre beér a hivatalába, az első tekintete, mint minden reggel, a barométerre esik. Már összeszokott ezzel a kis műszerrel, és a tapasztalatok nyomán hisz neki. – Lám, lám, az éjszaka mindenféle bolondokat álmodtam: lovasrohamra ké-

szültünk a Wyslokánál, Galíciában, amikor ezzel álmodok, mindig valami idő jön.

Nála ez a szorongásos álmok csúcspontja. Rettenetesen irtózott attól (alig húszesztendős kis huszár volt), hogy csak úgy rárohanjon valakire, akit sose látott, és üsd, vágd, ontsd ki a vérét, szeld le a fejét!... Brr... a háta még ma is beleborzong, és nehéz éjszakákon, amikor süllyed a légnyomás, vissza-visszatér hozzá ez a szorongás. Pedig nem is kellett kaszabolnia, mert mire odaértek volna, lekaszálták az orosz gépfegyverek a rohamozó magyar huszárokat. Őt is a mezőről szedték fel a szanitécek.

Mert van ebben a „frontátvonulásban" valami. Már az *Élet és Tudomány*-ban is olvastam én erről, az pedig okos kis újság, meg aztán Buga doktor is beszélt róla, akinek hinni lehet.

Lám, lám – gondolja, ahogy lehiggad, mert az íróasztal hamar a magáévá teszi az embert –, talán az hozta nálunk is ezt a kis reggeli zivatart, de lehet, hogy Rózáéknál is azt a tegnapit. Persze parázsnak kell ott lenni a hamu alatt, ahol ilyen gyorsan tűz keletkezik... Szegény anya ott maradt a háznál, mint a megszedett fa. Aki megszokta, hogy hat gyerekre meg egy sereg jószágra kiabál, az most nem tarthatja csukva a száját – tér vissza a harag csillapultával István bácsihoz az igazságosság.

Na, mindegy most már, mindig későn jön meg az ember esze, a harag előtt meg elrepül – és belemerül az ügyekbe, a benti dolgokba, amelyeket sokkal komolyabban vesz, mint fiatalabb és hatalmasabb korában, amikor még az élet közepében, a helyi politika közepében volt, hisz valahogy úgy érzi, máris kimarad a falu vezetéséből, a fiatalabbak melléje s aztán föléje nőnek. Az ő hivatala már jórészt kegyelet, és a háta mögött talán már mosolyognak is rajta. És ő ebből valahogy meg is érez valamit – politikus-ösztöne van –, azért igyekszik a maga megnyugtatására is a dolgait fontosnak venni, még ha mások nem így nézik is.

Mert István bácsi nem úgy járatos a lélek rejtelmes útjain, hogy tanulta volna, hanem csak a jóakarat és az emberekkel való bánás útján szerezte meg a szükséges eligazodást és éles-

látást. Csakhogy ebben az ő bölcsességében alig van önmagára visszaható erő, és a megismert lélekigazságokat éppen csak önmagára nem tudja alkalmazni. Ez eszébe se jut, az ő természete a másokkal való törődés, és mert mindig többet fog belőle, mint amennyivel megbír, önmagába visszanézni már se ideje, se ereje nincs. Törvénnyé vált benne, hogy neki a falu dolgát kell intéznie, hogy az az ő dolga, s hogy az nála nélkül nem jól menne. Menekülés ez, öreges lélekfélelem a teljes megsemmisülés elől. Érzi ő már, hogy ha meghal, néhány esztendő múlva, ebben a gyors járatú időben, még a híre-neve is eltűnik. Ha legalább egy utcát vagy egy kutat elneveznének róla, de senkinek se jut eszébe, hogy Józsa István egy életen át „harcolt a népért".

4

De Erzsébet asszony sincs jobban otthon. Csakhogy ő nem mélyen járó gondolatokkal, hanem keserű apprehenzióval idézi fel újra és újra az István bácsi minden bűneit, és nála egyelőre még egyáltalán nem kerülnek elő „enyhítő körülmények". Ha tehát valami történik köztük – egyébkor is, más okból is, de ilyenkor minden bizonnyal kitör rajta a munkaláz. És ha más nincs, a pókok és a porszemek mindig adnak munkát. A pókok mindig szőnek, a porszemek mindig szállnak (a traktorok és a teherautók is tudnak olyan port vágni, mint a lovas szekerek), és István bácsi ilyenkor, ha hazamegy ebédelni, a felfordult házba, vagy mondhatja, vagy gondolja: (az utóbbi veszélytelenebb) – Na, Erzsire megint rájött a tisztaságmánia!

Sokan járnak ide még most is, mert István bácsi nem tudja leszoktatni az embereket arról, hogy ne ide jöjjenek a bajaikkal, hanem a hivatalába. Azt hiszik, otthon jobban el lehet intézni, és hátha otthon jobb ruha van Józsa Istvánon, mint a hivatalban, ahol, mint hiszik, „a kommunisták parancsolnak neki".

Régebben ez a házhoz járás pár csirkével, kosár tojással és

egyéb miegymással járt, mert „kenni kell a kereket, majd jobban forog", de szerencsére odáig már eljutottak, hogy restellnének Józsa Istvánhoz valamit vinni. Pedig Erzsébet asszony, aki nem örül a látogatóknak, „miért nem mennek a hivatalba, mind csak itt piszkolnak", és aki nem túlságosan jóhiszemű az urát zaklató emberekkel szemben, még most is elhinné, hogy az ajándékot tiszta szívből adják.

Ha pedig ez így van ezzel az idejárással, akkor „az én házamból ne forduljon ki farral senki", és tükörtisztának kell ott mindennek lenni. Az elnök (István bácsin holtig rajtamarad az „elnök") háza tája nem lehet elhanyagolt, az elnökné konyhája nem lehet szennyes-bűzös. Ha akárki bejön is oda – hisz őt leginkább ott találják meg –, ne csavarja az orrát a nehéz szag, mint sok más háznál.

István bácsi pedig, aki maga is szereti ezt, és ha jókedve van, sokszor megpaskolja Erzsébet asszonynak azt a drága dolgos kezét, legfeljebb annyit mond: – Anyja, hagyjad mán, anyja, jól van mán – mert ha többet mondana, olyan vita keletkezhetne, amit az ő mindig fáradt lelke nem kíván.

Erzsébet asszony azonban nem akar kevesebb lenni, mint Józsa István, és mert a falu közepébe hiába erőltette az ura, az otthoni dolgokban törekedik az egyenértékűségre. Ez nem volt neki fontos leány korában, mert akkor „imádták", nem volt fontos menyecske korában, mert „bele volt esve" az ő okos, bátor és a faluba híres Istvánjába. De még családanya korában sem okozott ez neki sok gondot, mert nem érzett ő semmi elnyomatást: a hat gyerek a háta mögött rang is volt, védelem is a lebecsülés ellen.

És hát egyáltalán: amíg egy sorban kapáltak, kinn a földeken. Erzsi nem maradt le soha, és a markot is mindig az István sarkában szedte. Minden munkában vitte vele a sort, sose volt féltett babuska, ha dologról volt szó.

Este pedig, amikor hazajöttek a munkából, Erzsi a tehénhez fejni és a gyerekeket rendbe szedni, István a disznóknak ád, nemigen lehetett itt leülni az egyiknek, hogy a másik dolgát nézze.

Erzsébet asszonyt ez is bántja: a tehetetlenség. Tej, tejfel

és túró nélkül nem tud kedve szerint főzni, de ez az ember lemondott a tehéntartásról, mert nem ér rá takarmányt szerezni, meg nincs is honnan. Magánembernek már nincs, a tsz-ek meg nem adnak el egy szálat se, maguknak is kevés. Ha pedig mégis juttatnának neki, amikor a tagoknak is alig jut, annak már protekció-íze volna, és ezt Józsa István nem fogadhatja el.

Meg aztán a tehén vagyon is, és Józsa István nem akar vagyonhajhászónak látszani, mert az ilyen ember kapzsi kispolgárnak és kapitalista hajlamúnak mondatik, és ő ezt nem veszi magára.

Erzsébet asszony szerint hát ennek is a kommunisták az okai. Akikre egyébként azért is neheztel, amiért Istvánt lejjebb tették, s most nem ő a tanácselnök. Az ő képzeletében a királyt el lehet zavarni, le lehet fejezni, de nem lehet királyhelyettessé degradálni.

De még ez a „reakciósság" se volna István bácsinak baj – jó, hát hadd beszéljen, ha jólesik neki, csak más ne hallja! –, de most már mintha valami fölényérzettel beszélne hozzá néhanéha. Az az ős-alkalmazkodás, amit még mint a gyengébbik nem az utca porában kezdett, most mintha már oszladozni kezdene benne, és néha már mintha nem felfele, hanem inkább lefele nézne az ő öreg emberére.

Talán már az is ritkábban jut eszébe, hogy „vajon mit szól ehhez István", vagy az, hogy: „ezt így szereti István."

És csakugyan: Erzsébet asszonyban, amióta azt érzi, hogy nagyon esik összefele az ő öreg embere, finom kis fölényérzet kap lábra, és István bácsi, akinek erejét veszi az öreges bölcsesség és a minden gondolatát, minden lépését meghatározó eszme, amit nem tud nem komolyan venni, hátrányba kerül Erzsébet asszonnyal szemben, akinek nincsenek ilyen eszméi.

István bácsi ugyan még mindig úgy érzi, hogy ő a férfi, ő a háznak, ha nem is „ura", mert ebből ki akarja nevelni önmagát, de első embere, és erre jogot ád neki, hogy azért a külső világban ő még mindig valaki, Erzsébet asszony viszont az idegzetében úgy érzi, hogy ennél a keshedt öreg embernél ő már erősebb.

Jó, hogy ezt azonban a sok mindenben olyan bölcs István

bácsi nem látja, mert ha a mások szája után hallja önmagáról a rosszat, azt már fel se veszi, megszokta, hogy a nép a Krisztusát is megkövezi, de ha Szabó Erzsiben érezné meg a lebecsülést, az az ő lelkében gyógyíthatatlan sebbé válna. Pedig ez a kis méreg már itt kering bennük, és így jutnak oda, hogy csak kezdő szerelmes korukban voltak ilyen hajszálérzékenyek minden apróságra.

Erzsébet asszony ugyan csak pár évvel fiatalabb, de ő a szívósabb, és vita közben el is mondta már egészen óvatlanul: ... ha én magamra maradnék, nem törődne énvelem senki...

István bácsi erre feleszmél: – Drága anyja, hát te tovább akarsz élni, mint én?

Erzsébet asszony erre megzavarodik egy kicsit, és elpirul, s talán a nyelvére is bosszankodik: – Dehogy, dehogy, azt csak úgy mondja az ember...

István bácsi azonban nem tudja elképzelni, hogy Erzsi nélkül még egyáltalán tovább lehetne élni, és ezért egy kis szomorúságot érez, de nem mutatja, nehogy még rosszabbak jöjjenek elő.

Erzsébet asszonyban hát erősödik az a szerelemtelen éleslátás a férfival szemben, ami az asszonyokat leginkább csak a női életük vége felé szokta megszállni. És ebben az öregasszonyi éleslátásban aztán ez a „nagy ember", ez a mindig-elnök néha már balgatag öregembernek látszik, akit korábban körülvettek a hízelgők, és még most is lépre csalnak a képmutató panaszkodók, a testi valójában meg olyasféle totyakosodó vénemberré, inarogyi Balázzsá zsugorodik össze.

És ezen nem változtathat az sem, hogy István bácsi még mindig a régi fölényérzet alapján, néha-néha, a jó pillanataiban szívbélien igaz szeretettel simogatja meg az Erzsébet asszony hátát-vállát: – Drága öregem, ne törd magad annyira. És hiába csókolja meg öreges-gyöngéden a homlokát vagy a kicsire zsugorodott. – „jaj, jaj, mind kihull a hajam!" – kontyocskáját, mert Erzsébet asszony ezt valahogy már nemigaznak, lelki orvosolgatásnak érzi, hisz mindez csak azért van, mert ő már nem szép, a férfinak pedig csak a szép kell, még ha már olyan öreg is az a férfi, mint ez az István. De hagyjon neki békét, tudja ő,

hogy ez már csak hízelgés. Neki már tele van az arca, a szeme környéke és még a fogatlanodó szája széle is sűrű, sovány kis ráncocskákkal, és hiába mondja István, hogy „ne törődj vele" (mert ő csak azért is beszél róla, hogy István bácsitól ezt mind többször hallja), „nekem a ráncaiddal is az vagy, aki negyvenötven évvel ezelőtt voltál". Ezt ő valahogy hiszi is, nem is, de csak azért is tiltakozik, hogy mind-mind sűrűbben hallja.

Pedig István bácsi igazán nem mulaszt el semmit, hogy a hűségét bizonyítsa, mert ő is mindent megtesz öregedő párjának, amit kell. Fedőt melegít, kamillateát főz, vizet forral, ha görcs húzza az Erzsi lábát, aki ugyan erősebb, egészségesebb, mint ő, de valami bajai neki is vannak már. Ilyenkor fel se tud állni – ő pedig még meg is masszírozza (ó, milyen szép térdei voltak, és milyen kemény volt a combja húsa, a bolhát meg lehetett rajta nyomni). És neki még most is kedvesek ezek a szorgos kezek-lábak, de Erzsébet asszony már mutatni se meri, mert restelli előtte (ó, milyen finom a megérzője!) – hogy már nem olyanok. S ha István bácsi kedveskedni próbálna: „Eredj mán te, vén bolond"-dal hárítja el, mert valahogy érzi: a női láb csak addig érdekes, amíg szép. Nem hiszi azt, ami pedig erősen igaz, hogy István bácsi még most is kedvesnek érzi az ő Erzsijét, és fáj neki, hogy Erzsi mégis mintha hidegedne hozzá.

Abban a lelkiállapotban, amit a reggeli nélkül elsiető „bolondos vénember" hagyott otthon Erzsébet asszonyban, ő még jobban belemerül az egyoldalú vitába, a hosszú együttélésük során felgyűlt sérelmek felmelegítésébe, mint István bácsi, mert az ő munkájában (megkapálta kínjában a kert végében a téli káposztát, pedig nem volt ott egy szál dudva sem, és órákon át hordta a vizet a virágokra: „kiégnek már ebben a nagy szárazságban") jobban elkeringhet az esze a saját gondjai körül, mint az uráéban, ahol a másoké felejtetik a sajátjait.

Amikor az ebédidő közeledett, újra visszatért az István bácsi fejébe az egész ügy, és bár már lehiggadt egy kicsit (a mások nagy ügyei mellett zsugorodnak a kicsi sajátjai), annyira még nem jutott túl, hogy ne kezdjen el töprengeni: – Hazamenjek ebédelni vagy ne? Nem vagyok éhes – az elmulasztott reggeli után tíz órakor harapott valamit –, hát minek, és különben is, itt is lehet valamit enni.

De ott van ebben az is még, hogy hadd lássa Erzsi, milyen igazságtalan volt.

Pedig azt már érzi, hogy mégiscsak ő volt a hibás. – Miért kellett nekem az első szóra a botra beszélést elkezdeni? Miért nem hallgattam meg Erzsit türelmesen?

Szeretne már az egészen túllenni, mert az ő lelke nem bírja a tartós haragot, és szeretné az Erzsi fejét megsimogatni: „Drága öregem, ne emészd magad", de az egész dolog valahogy még nem érett. Érzi, hogy még ő sem tudna valami kis kínos érzés, szégyen és zavar nélkül Erzsihez szólni, jobb volna hát tán nem hazamenni. Mert ebben a tüskés helyzetben nem olyan könnyű már a szerelmetes megbékélés sem, mint azokban a hajdani időkben – jaj, de régen volt! –, amikor a durcáskodó fiatalaszszonyt hirtelen átölelte, a földről felemelte, és: – Te gonosz, mit tegyek veled? – volt a kibékülés módja.

Igen, de mit gondolhat otthon Erzsi, ha nem megyek haza? Nem szoktam elmaradni. Majd aggodalmaskodik, hogy valami történt velem, s még felszalad ide a fájós lábával. Kitelik tőle, megtette már máskor is.

Vagy azt hiszi majd, hogy túlságosan megharagudtam, és akkor még rosszabb lesz. Belelovalja magát egy igazi haragba. Mégis hazamegyek!

Hazafelé menőben egy arcátlan kis légy mindig és mindenáron az orrába vagy a szemébe akart bújni, hiába próbálta a két tenyere közé csapni (ha ezt valaki látná! – de szerencsére csendes az őszi utca) –, nem sikerült. – Ez is az esőt érzi, s benne a vesztit... De kezd is már borzongani. Úgy látszik, mégiscsak

lesz valami. Ideje is: belesül a krumpli a földbe, a tengeri meg „sárga gatyát rántott" még a nyáron, a szilva leszárad a fáról, a szőlőnek nem lesz leve, mazsolává zsugorodik.

Szerencsére Erzsébet asszony nem volt benn a konyhában, nem kellett neki köszönni, még a szemüknek se kellett találkozni, lenn volt a kertben, friss körtét és szőlőt hozott fel az ebédhez, és István bácsi nagy sunyin megmosakodott, nemcsak a kezét, hanem az arcát is, mert nagy a por, de valójában azért, hogy ezzel is könnyebb legyen a természetes magatartás. Szerette volna megtörni a hallgatás jegét, és jó ürügy lett volna ehhez, már a nyelvén is volt, hogy „ezek a büdös darazsak kikezdenek mindent, már nemcsak a szőlőt eszik, hanem a legszebb körtékbe is mind belebújnak", de az utolsó pillanatban visszaszívta, mert az Erzsi háta és a kontya nem jót mutatott. – Inkább semmit, mint hogy újrakezdjük – gondolta István bácsi, és hallgatagon evett valami keveset. Csak keveset, mint akinek halottja van a háznál, és nem illik jóízűen falni, meg hogy ezzel is éreztesse: – Baj van, Erzsi, megbántottál engem.

Pedig milyen könnyen beszédbe tudtak ereszkedni negyvenötven évvel ezelőtt, amikor észrevétlenül a közös témák hálójába gabalyodtak. Akkor minden ürügy jó volt erre: egy madárfütty, egy szúnyogcsípés, egy harmadik – fiú vagy lány – megszólása, vagy akármi, csak beszélgetni lehessen róla.

Persze Erzsébet asszony is hallgatott, mert ő aztán igazán tud haragból hallgatni, de meg is szokta az eltelt sok esztendő alatt, hogy mindig István töri meg a harag-csendet.

Várta is, de nem mutatta, azonban nem történt semmi, és István bácsi igyekezett vissza a hivatalába, mert ilyenkor sokkal jobb ott, mint itthon.

Amikor visszafelé ballagott – ő már mindig csak ballag, mert öregségére kicsit tötyöli lett –, a nyugati ég egészen behomályolott, és a nap is csak átpislogott a felhők között, de a meleg nem csökkent.

– Vakmeleg van, esőnek kell lenni.

Amikor már a férfi az időjárással foglalkozik, az asszony ne tartson tőle. Mert csakugyan, alig ért be a hivatalába, belemerültek Kerek Gáborral, a Lenin tsz elnökével, egy tartalmas, de

a kelleténél több szóval és több kitérővel járó beszélgetésbe, arról, hogy ha megjön az eső – „most már talán csakugyan megjön, lehetetlen, hogy tovább is késsen, hisz az egész nyáron nem esett" – mi mindent kell sürgősen megcsinálni. Felszedni a burgonyát, mert ha sok eső talál jönni – hosszú szárazság után meg szokott az idő bolondulni –, megüvegesedik, újra csírázik, vagy ahol a víz megáll, meg is rothad. Aztán vetni, vetni, rozsot, búzát, mindent, amit kell. Törni a tengerit, ásni a répát, ajaj, van itt baj, mert kevés az ember, és kevés a gép is. Annyira, hogy azon vették észre, becsapta a szél az orruk előtt a tanácsháza nyitott ablakát, de az utolsó pillanatban még bezúdított a szobába egy kavarintás port, és kicibálta még a nehezékek alól is az íróasztal papírjait.

– Csak por lesz ebből megint – aggodalmaskodott István bácsi –, mint mostanában egész nyáron: nagy szél, nagy por, nagy meleg, csak az eső mindig kicsi.

De mégis zeng már, hosszú és mély dörgés húzódik át a falun: – Lesz ebbe víz is, hallod, milyen messziről dörög – mondja Kerek Gábor, és a porfelhőben elmerült piacteret kémlelik.

Igen. Egy negyedóra múlva, amikor már nem csapkodta az ablakot a ferdén vágó, nagy szemű eső, hanem átváltozott egyenesen hulló, csendes, de bőven ömlő bugyborékosba, kinyitották az ablakot, hogy a szemükkel lássák, és ízét-szagát érezzék az édes esőnek. – Aj, de jó szaga van, te Gábor! – és ha nem restelkedett volna Kerek Gábor előtt, aki már párttag, azt is hozzátette volna: – Hála istennek, végre ez is megjött. – Ámbár ő ugyan nemigen istenkedett soha világéletében, templomba se járt, a papoknak se hitt, de még azt hihetnék, hogy benne is vannak „klerikális csökevények".

Estefelé aztán ezt a nagy örömet, amit az eső hozott, meg kellett osztani másokkal is. Mert öröm ez a falu vezetőinek, hiszen úgy restellték már a jámbor nép előtt, de különösen a kaján „reakciósok" előtt, hogy mennyire tehetetlenek az esőtlen éggel szemben, mintha ők éreznék magukat bűnösnek, amiért az ég nem teljesítette az esőtervet. Úgyhogy a hivatali óra után jól elbeszélgették az időt, már csak azzal az ürüggyel is, hogy meg kell várni, míg eláll, vagy legalább csendesedik, mert esernyője

senkinek sincs. Annyira, hogy amikor István bácsi hazament, már jó későcskén volt, de nem olyan túl későn, hogy ez már külön és új asszonyi háborúságot jelentett volna. Különben is, Erzsébet asszony el volt foglalva a paradicsombefőzéssel, mert annyi éberség volt benne, hogy amikor látta, készül az idő, gyorsan lekapkodta az érettjét, nehogy sárba verje, vagy kihasadoztassa az eső.

És mert az István bácsi lelke most derűs volt, és mert a munkába merült Erzsébet asszony sem hökkentette vissza, az egész reggeli ügy valahogy egészen elsüllyedt – annyi minden történt már azóta –, hogy könnyű lett most már természetes hangon avval köszönni be: – De jó eső volt, édesanyja, másfél araszra ázott meg a föld! Megnéztük a tanácsháza kertjében...

A többi már könnyebben ment. Vacsorázni kezdtek, és az jó alkalom a másról beszéléshez. Meg lehet dicsérni a szalonnát, hogy milyen jó ez a hasaalja tepertőnek sütve, a paprikát, hogy milyen jól ropog, a paradicsomot, hogy milyen jó húsos és a kis teát is, hogy de jólesik. – Fáradt vagyok, anyja, fáradt vagyok, mint a kutya, hiába na, nem nekem való mán ez...

Erzsébet asszony ezt régen mondja, mert ő azt is látja, hogy István bácsi miként esik, zsugorodik összefelé, mintha mindig kisebb lenne... jaj, csak talán nincs valami komoly baja? Azt mondják, a rákot sokáig észre se veszi az ember... Mert ha a régi értelemben való szerelem halványodik is benne, de erősödik az olyasféle szamaritánus érzés, ami minden asszonynak a természetében van egy kicsit: „Szegény öregem, ezze fáj, azza fáj, gondot kell viselni rá."

Úgyhogy Erzsébet asszony is, kinek szintén nagyon hosszú volt ez a nap: „Szegény öregember, mennyit töprenghetett, hisz olyan érzékeny" – úgy tudott belekapcsolódni a szokásos esti beszélgetésbe, mi volt a kutyával, csirkével, kacsával, mikor jött az eső, hogy ágyalás közben minden éles hangsúly nélkül (ma reggel ez szúrt legelőször) újságolhatta: – Róza megint itt volt az este, ahogy az eső csendesedett, hazaszaladt egy percre, de nem várt meg, sietett vissza, mert az urát várja, kiment Józsi reggel a tsz-be... Azt mondja, igencsak állapotos, mert már régóta hiába várja...

– Na jól van, anyja, annak az a sorja...

És Philemon és Baucisz, azazhogy Józsa István és Erzsébet asszony békésen aludni térnek!

Tartalom

Gyepsor

Családi kör 7
Hazajött a húgom 16
Szombat 21
Ebéd a Gyepsoron 33
Tél a Gyepsoron 41
Kis kondás 54
Béresek 66
Kaszások 88
Aratási szerződés 106
Egy földmunkás naplójából 113
Szűk esztendő 188

Fordul a föld

Vasúti szerencsétlenség 271
Gyermekharag 278
Suli Kis Varga 290
Suli Kis Varga a szövetkezetben 305
Dankó János 321
Próbatétel 358
A juhász és a pulija 398
Laci 412

A csatlós

A had és a kolyok 471
Férfiak között 485
Török tizedes úr 506
Útni . . . 520
Egy erős nap 532
Ki mit őriz, abból él 572
Menekulés 601

Szeretet és törvény

Eltört a kis korsó 677
Ilus és Bandika 685
Régi történet 700
Kis oszi vihar 719

Felelős kiadó a Szépirodalmi Könyvkiadó igazgatója
Felelős szerkesztő Szabó József
Műszaki vezető Jánosa István
Műszaki szerkesztő Pólya Lajosné
A burkoló- és kötésterv Urai Erika munkája
Megjelent 4700 példányban, 46,5 (A/5)ív terjedelemben
Készült az MSZ 5601–59 és 5602–55 szabványok szerint
Sz 621 – 1 – 6667
65 5000 Bács-Kiskun megyei Nyomda V., Kecskemét